

ΑΧΙΛΛΙΟΥ ΠΟΛΙΣ

ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ

ΤΕΥΧΟΣ 05 / ΜΑΪΟΣ 2021

ΑΧΙΛΛΙΟΥ ΠΟΛΙΣ

ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ
ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ

ΤΕΥΧΟΣ 05 / ΜΑΪΟΣ 2021 / 10,00 €

ΚΑΤΑ ΝΟΜΟΝ ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ:

ὁ Μητροπολίτης Λαρίσης καὶ Τυρνάβου Γερώνυμος

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ:

Πρωτ. Θεμιστοκλῆς Α. Μουρτζανός

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

Σ. Μπαλατσούκας, Κ. Σπανός, Ν. Παπαθεοδώρου, Ά. Χρυσοβέργης

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ: Ἰωαννίνων 3, 413 34, Λάρισα

ΤΗΛΕΦΩΝΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ: 2410 61 76 85 καὶ 6945 152 571 / e-mail: info@imlarisis.gr

Τὸ περιοδικὸ ἀναρτᾶται ἠλεκτρονικά στὸν ἱστότοπο www.imlarisis.gr καὶ στὸ Facebook στὸ προφῆλ ΑΧΙΛΛΙΟΥ ΠΟΛΙΣ

Συνεργασίες γίνονται δεκτές σταλμένες σέ ἠλεκτρονική μορφή

Οἱ θέσεις καὶ ἀπόψεις τῶν συγγραφέων τῶν κειμένων εἶναι προσωπικὲς καὶ δὲν ἀπηχοῦν κατ' ἀνάγκη τίς θέσεις τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Λαρίσης

ΘΕΜΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Χρῆστος Παπανικολάου

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Γιάννης Πέτρου

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΚΗ ΔΙΟΡΘΩΣΗ: Βασίλης Μαλισιόβας

ΕΚΤΥΠΩΣΗ-ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: Λυχνία Α.Ε.

ISSN: 2654-0223

Περιεχόμενα

EDITORIAL: 200ετηρίδα τῆς Ἐθνικῆς Παλιγγενεσίας

7

ΜΕΡΟΣ Α΄

Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1821 - ΑΠΟ ΤΟ ΧΘΕΣ ΣΤΟ ΑΥΡΙΟ

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΔΕΝΔΙΑΣ

*Ἡ Ἑλλάδα δέν φοβᾶται τόν διάλογο, ἡ Τουρκία πρέπει νά σεβαστεῖ
τό Διεθνές Δίκαιο καί τό εὐρωπαϊκό κεκτημένο*

11

ΑΡΧΙΜ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΙΒΗΡΙΤΗΣ

Ἡ μεγάλη ἰδέα ἑνός μικροῦ λαοῦ

15

ΑΡΧΙΜ. ΕΛΙΣΑΙΟΣ ΣΙΜΩΝΟΠΕΤΡΙΤΗΣ

Ἅγιον Ὅρος καί Ἐπανάσταση 1821

31

ΠΡΩΤ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΚΑΛΛΙΑΚΜΑΝΗΣ

Ὁ Ἅγιος Κοσμάς Αἰτωλός καί οἱ Τοῦρκοι

47

ΝΤΙΝΟΣ ΑΥΓΟΥΣΤΗ

Τό 1821 καί ἡ Κύπρος

59

ΣΩΤΗΡΙΟΣ ΜΠΑΛΑΤΣΟΥΚΑΣ

Οἱ νεομάρτυρες κατά τόν Ἅγιο Νικόδημο τόν Ἀγιορείτη

71

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΘΕΣΣΑΛΙΑ, ΛΑΡΙΣΑ, ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ, ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΛΑΝΤΖΗΣ

*Ἡ πρώτη μουσουλμανική μειονότητα τοῦ νέου κράτους:
οἱ μουσουλμάνοι τῆς Θεσσαλίας*

79

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΠΑΛΙΟΥΓΚΑΣ

Ἡ Λάρισα κατά τήν ὀθωμανική περίοδο (1423-1881)

105

ΦΑΝΗ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΥ

Οἱ Θεσσαλικές κοινωνίες καί ἡ ἐξέλιξή τους κατά τά νεότερα ἱστορικά χρόνια

113

ΣΤΑΥΡΟΣ ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ
*«Βίος τοῦ ἁμαρτωλοῦ Πολυκάρπου»: Μύηση καί Μαρτυρία
τοῦ ἐκ Δάρδας Ἡπείρου Μητροπολίτη Λαρίσης*
131

ΚΩΣΤΑΣ ΣΠΑΝΟΣ
Οἱ Μελέτιοι Μητροπολίτες τῆς Λάρισας
165

ΒΑΣΙΛΗΣ ΣΠΑΝΟΣ
Ὁ Μητροπολίτης Λαρίσης καί Τυρνάβου Κύριλλος Α΄ Βογάσαρης
171

ΠΡΩΤ. ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ ΜΟΥΡΤΖΑΝΟΣ
Θεόκλητος Φαρμακίδης
177

ΜΠΕΤΥ ΜΑΓΡΙΖΟΥ
Μπαρούχ «ὁ εὐλογημένος»
207

ΣΤΥΛΙΑΝΗ ΠΕΡΜΑΘΟΥΛΗ
*Ὁ νεομάρτυρας διδάσκαλος τῆς Ραφάνης
Σχολιάζοντας τὴν περίπυστη εἰκόνα του*
221

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ
Ι. Ν. Ζωοδόχου Πηγῆς Λαρίσης (Παναγίας) - Ἱστορική διαδρομή
233

ΜΕΡΟΣ Γ΄ ΘΕΜΑΤΑ ΟΡΘΟΔΟΞΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΔΟΣΗΣ

Δρ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΜΑΚΡΙΔΗΣ
«Ὁ Ὁρθόδοξος ἀντιδυτικισμὸς στὴν Ἑλλάδα σήμερα
249

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΧΡΥΣΟΒΕΡΓΗΣ
*Ὁρθόδοξη θεολογία - Ἀγιορείτικος μοναχισμὸς
Ἐνωτικὲς προσπάθειες πρὶν ἀπὸ τὴν Ἄλωση*
279

ΙΕΡΟΔΙΑΚ. ΙΩΑΝΝΗΣ ΓΚΙΑΦΗΣ
Ἡ ἐκκλησιαστικὴ κοινότητα μπροστὰ στὴν μεταναστευτικὴ πρόκληση
297

ΜΕΡΟΣ Δ΄
ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΛΑΡΙΣΑΙΩΝ ΜΝΗΜΕΣ

ΦΑΝΗ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΥ
Περιοδική Έκθεση «Εκκλησία: Τέχνη και λαϊκή λατρεία, 18ος-20ός αι.»
317

ΧΡΥΣΑ ΒΟΥΛΓΑΡΑΚΗ
Τό Γαλλικό Ίνστιτούτο της Λάρισας έχει ιστορία αλλά και μέλλον
325

ΠΡΩΤ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΑΡΑΝΙΚΑΣ
Πρωτοπρεσβύτερος π. Δημήτριος Ζάχος
331

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΕΡΖΟΥΔΗΣ
Κωνσταντίνος Δ. Κωστούλης
335

ΜΕΡΟΣ Ε΄
ΕΟΡΤΟΛΟΓΙΟ

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ
Άναστάσιμο μήνυμα 2021
343

ΑΡΧΙΜ. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ ΠΕΤΡΑΚΟΣ
Σχόλια στην Κυριακή των Μυροφόρων
345

ΑΡΧΙΜ. ΙΓΝΑΤΙΟΣ ΜΟΥΡΤΖΑΝΟΣ
Χαίρε, βακτηρία πιστών ή ακλόνητος
349

ΑΡΧΙΜ. ΙΩΑΝΝΙΚΙΟΣ ΖΑΜΠΕΛΗΣ
Ύδεν έοικε την φυσίζων Κόρην. Η Θεοτόκος στό Ύπερώον
355

ΠΡΕΣΒ. ΣΕΡΓΙΟΣ ΠΑΡΑΛΙΚΑΣ
Οί Άγιοι Ανάργυροι
365

ΜΕΡΟΣ ΣΤ΄
ΤΟΥ ΚΑΙΡΟΥ ΜΑΣ

ΟΠΟΥ Ο ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΕΚΕΙ ΚΑΙ Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ
Χρονικά Νοεμβρίου 2020 - Απριλίου 2021
375

ΜΑΡΙΟΣ ΞΗΡΟΜΕΡΙΤΗΣ
Πίστη καί Έπιστήμη
385

ΜΙΧΑΗΛ ΑΝΕΣΤΟΠΟΥΛΟΣ
ΈΗ πνευματική διάσταση τής ιατρικής έπιστήμης
391

ΒΑΡΒΑΡΑ ΒΑΣΙΛΑΚΗ
Προσωπικότητα καί ασθένεια
395

200ΕΤΗΡΙΔΑ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΛΙΓΓΕΝΕΣΙΑΣ

Μεγάλη επέτειος ή φετινή! Μοναδική για όσους τήν ζούμε! Ασύλληπτη στο βάθος της! Απέραντη στήν έκτασή της! Λαμπρή στά γεγονότα της! Τρομακτική στήν ευθύνη! Ένθουσιάζεσαι νά τήν τιμήσεις καί αναδείξεις! Παραλύεις όταν σκέφτεσαι τό πώς καί τί! Σέ κάνει νά περπατάς μέ ψηλά τό κεφάλι ὅλος περηφάνια γιά τό ἥθος, τό φρόνημα, τίς ἀξιακές ἀρχές τῶν προγόνων μας! Σέ κάνει νά κρύβεις τό πρόσωπο γεμάτος ντροπή γιά τήν ἀναίρεσή τους ἀπό τούς ἐπιγενομένους! Ἐκθαμβωτική σάν τόν ἥλιο, ἀλλά καί μέ μαῦρες κηλίδες ὅπως ὁ ἥλιος! Ὁρόσημο γιά τούς πολλούς, σημείο ἀντιλεγόμενο γιά κάποιους! Πώς νά μιλήσεις στόν νεοέλληνα γιά τήν ἰδρυτική πράξη τῆς ἐθνικῆς του ὑπόστασης; Καί πόσοι, πόσα θά καταλάβουν πέραν τῆς περιγραφῆς τῶν στρατιωτικῶν καί κάποιων πολιτικῶν γεγονότων; Πώς νά πείσεις γιά τόν διεθνή ἀντίκτυπο, ὅταν τό ἀποτέλεσμα ἦταν ἓνα κράτος περιορισμένο σέ έκταση; Πώς νά περιγράψεις τήν αἴσθηση τῆς καταπίεσης καί τῆς τυραννίας σέ ἓναν κόσμο πού διακατέχεται ἀπό ἄρνηση πρὸς ὅ,τι τόν ἀφυπνίζει; Πώς νά τολμήσεις νά θέσεις τό ἐρώτημα «κι ἀπό ὅδω καί μπρός τί;» γιά τήν πατρίδα, ὅταν οἱ περισσότεροι, μέ μοναδική κουφότητα, δέν σκέπτονται κἄν τό μέλλον τους ἢ τήν πορεία τῆς ζωῆς τους, παρὰ μόνον τήν τσέπη τους;

Κάποιοι, ἀντιπαρεχόμενοι τά ἀνωτέρω καί γιά νά μᾶς φέρουν σέ δύσκολη –ὅπως νομίζουν– θέση, θά σπεύσουν ἐπικριτικά νά ρωτήσουν · καί πῶς εἶναι δυνατόν ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία πού πλειοδοτεῖ σέ κηρύγματα ἀγάπης, νά χαίρεται καί μάλιστα νά πρωτοστατεῖ σέ ἐορτασμούς Ἐπανάστασης πού συνεπέφερε ποταμούς αἱμάτων κι ἔγινε αἰτία ἀπώλειας τόσων ζωῶν; Καί ποιός εἶπε πῶς ἡ Ἐκκλησία προβάλλει ἢ καλλιεργεῖ τό μίσος; Ἡ Ἐκκλησία ἔχει τή διδασκαλία Της περί πολέμου, τήν ὁποία δέν εἶναι ἡ θέση νά ἀναλύσουμε ἐδῶ, ὑπερμαχεῖ σταθερά τῆς εἰρήνης, ἀλλά εὐλογεῖ τά ὅπλα στόν ἀμυντικό πόλεμο ὑπέρ βωμῶν καί ἐστιῶν. Κανείς δέν θά μπορούσε νά ἀποτυπώσει καλύτερα ἀπό ἓναν γνήσια Ὁρθόδοξο ὅπως ὁ Κολοκοτρώνης, τό γιατί ἡ Ἐκκλησία ὄχι ἀπλῶς συμμετεῖχε, ἀλλά πρωταγωνίστησε στήν Ἐπανάσταση. Ξεκινώντας τήν πολιορκία τῆς Τριπολιτσᾶς, μάζεψε τά παλικάρια γύρω του καί τούς εἶπε τήν ἐξῆς ἱστορία: «Θά σᾶς πῶ», ἄρχισε μέ τή βροντερή φωνή του, «ἓνα παραμῦθι· τό παραμῦθι τοῦ φιδιοῦ μέ τόν κάβουρα. Ὁ κάβουρας καί τό φίδι ἔκαναν φιλία καί κουμπαρία κι ἀποφάσισαν νά πεθάνουν μαζί κι ἔτρεχαν καί τά δύο παντοῦ. Μιά μέρα νυχτώσανε μακριά ἀπό τήν τρύπα τοῦ κάβουρα καί κοντά

στήν τρύπα του φιδιού. Τό φίδι δέχτηκε τόν κάβουρα στήν τρύπα του, τόν προτίμησε σάν κουμπάρο καί τοῦ εἶπε νά μπεῖ μέσα πρῶτος αὐτός. Ἐπειδή ὁ κάβουρας δέν χώραγε, σγάρλισε μέ τά πόδια του τήν τρύπα καί χώρεσε. Ἀφοῦ μπῆκαν μέσα καί τά δύο, τό φίδι ἀμέσως ἐκουλουριάστη κι ἄφησε στή μέση τῆς κουλούρας τόπο, πού μπῆκε ὁ κάβουρας νά κοιμηθεῖ. Τή νύχτα τό φίδι ἔσφιγγε τόν κάβουρα νά τόν ξελεπιάσει. Ὁ κάβουρας φώναζε: “Κουμπάρε, μή μέ σφίγγεις, πεθαίνω!”. Τό φίδι τοῦ ἀποκρίνεται: “Ὁνειρο βλέπω” κι ὅλο τόν ἔσφιγγε. Ἄμα εἶδε ὁ κάβουρας πώς χάνεται, τοῦ λέει: “Κουμπάρε, ζύγωσε κοντά τό αὐτί σου γιά νά σοῦ πῶ ἓνα μυστικό νά εὐτυχίσεις”. Τό φίδι ζύγωσε τό αὐτί του κοντά στό στόμα τοῦ κάβουρα, αὐτός τσακώνει μέ τή δαγκάνα του τό φίδι στό λαμμό, τό σφίγγει, τό κρατεῖ πολλή ὥρα, τό φίδι στρίβεται, ξαναστρίβεται, πάει ψόφησε. Τότε ὁ κάβουρας τό πῆρε τραβώντας τή νύχτα ὅξω ἀπό τήν τρύπα του· κι ἦταν ξαπλωμένο ἴσια σά ραβδί. Τήν αὐγή ὅπου εἶδε τό φίδι ὁ κάβουρας, τοῦ εἶπε: “Ἄν ἦσουν καί τί νύκτα ἔτσι ἴσιος, μαῦρε κουμπάρε, οὔτε θά πέθαινες, οὔτε ὀνείρατα θάβλεπες”. Ἐτσι κι οἱ Τοῦρκοι, ἄν περπατάγαν ἴσια, δέν θά τοὺς εἶχαμε ἔτσι, στὸν ὁβωρὸ· μά καλὰ τοὺς ἔχουμε, δέν ἡσύχαζαν, ὅλο κακὰ μᾶς ἔκαναν». Οὔτε λέξη γιά μίσος, οὔτε ὑποψία ἐθνικιστικῆς ἐπαρσης, οὔτε ὁσμή ρατσιστικῆς διάκρισης καί ὑποτίμησης! Μέσα ἀπὸ τήν ἀπλότητα, λόγια σταράτα. Μᾶς ἀδίκησαν καί ἐμεῖς ἔπρεπε νά διαφεντέψουμε τοὺς δικούς μας, ἰδίως τοὺς ἀνήμερους καί τοὺς πιὸ τυραγνισμένους. Γι’ αὐτὸ καί τόσο παράλογη ἡ συζήτηση γιά τὸν χαρακτηρισμὸ τῆς Ἐπανάστασης. Δέν ἀφοροῦσε στή γενιά τοῦ ’21, οὔτε καὶ στοὺς Ἀγωνιστές. Ἦταν κάτι τὸ ἐπέισακτο ἀπὸ τήν Ἑσπερία καί ἀταίριαστο μέ τήν Ἑλληνικὴ Παράδοση καί τὸ Ὁρθόδοξο Ἅγιον. Ἡ Ἐπανάσταση ἔγινε γιά νά ἀποκατασταθεῖ ἡ Θεία Δικαιοσύνη καί νά λυτρωθεῖ ὁ ραγιαῖς ἀπὸ τὸ ἄδικο πού τοῦ ἔπνιγε τή ζωή, τὰ ὅσια καί τὰ ἱερά του, γι’ αὐτὸ καί ἡ εὐλογία τῆς Ἐκκλησίας κι ἡ ἐνθερμη ὑποστήριξη, ἀλλὰ καί τὰ τόσα θύματα ἀπὸ τὸν Ἱερό Κλῆρο!

Ὅμως, γιά νά εἴμαστε οὐσιαστικοί καί πρακτικοί, ἂν θέλουμε πραγματικά νά τιμήσουμε τὸ ’21, μᾶλλον πρέπει μέσα ἀπὸ μιά σύνθετη προοπτικὴ, τοῦ τότε καί τοῦ τώρα, νά προσπαθήσουμε νά ἀτενίσουμε ἢ τουλάχιστον νά ἀναλογιστοῦμε τὸ αὔριο πού ἔρχεται, πού δέν περιμένει καί πού θά ἀποτελέσει τὸ πεδίο σύγκρισής μας μέ τοὺς Ἀγωνιστές προσπάτορές μας. Προσπαθώντας νά ἀνταποκριθοῦμε στή μεγάλη τιμὴ πού μᾶς ἔκανε τὸ Λαογραφικὸ Μουσεῖο τῆς πόλης μας, νά συντάξουμε τὸν πρόλογο στοῦ ὑπέροχου ἡμερολόγιό του γιά τὸ 2021, τολμήσαμε καί γράψαμε: «Ἐχουμε σήμερα κοινὸ στόχο; Κοινὸ ὄραμα; Κοινὴ προοπτικὴ γιά τὴ χώρα μας; Ἡ δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει, καθὼς προτιμᾶμε

τὴν ἐγκλωβιστικὴ παραμονή στό μικρόκοσμό μας μέ τὰ μικροσυμφέροντά μας καί τίς κοντόφθαλμες διεκδικήσεις, ἀνίκανοι γιά τὰ σπουδαῖα καί ὑψηλά; Τά ἐρωτήματα αὐτά εἶναι πού πρέπει νά μᾶς βασανίσουν καθώς θά ἐξελισσεται τό 2021. Κάποιοι θά κάνουν ἀναλύσεις γιά τὴν γεωπολιτική, τὴν διεθνή οἰκονομία, τὴν στρατηγική, τοὺς γείτονές μας, τὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἑνωση... Πρέπει νά ἔχουμε καταλάβει ὅτι οἰκονομικά, στρατηγικά, πληθυσμιακά μᾶλλον εἴμαστε μικροί. Μᾶλλον ὁ κόσμος θά προχωρήσει καί χωρὶς ἐμᾶς, καθώς οἱ μεγάλοι δέν συνηθίζουν νά περιμένουν ἢ νά ρωτᾶνε τοὺς μικροὺς. Κι αὐτό ἀκριβῶς εἶναι τό λάθος τους. Ὅτι μετρᾶνε τοὺς ἀριθμούς καί δέν κατανοοῦν τό ψυχῶμα τῆς καρδιάς. Ὅσες φορές διακριθήκαμε, ποτέ δέν εἴχαμε ἀσφαλῆ ἐγγύγνα ὅτι θά πετύχουμε. Πάντα πηγαίνομε οἱ λίγοι, οἱ ἐλάχιστοι ἀπέναντι στό πλῆθος, τοὺς πολλοὺς, τὴν πλημμύρα τῶν μέσων καί τῶν ἀριθμῶν. Κι ἐνωμένοι κι ἀποφασισμένοι νικᾶμε, κυρίως μέ τὴν ἔννοια ὅτι ἐπικρατεῖ τό πλέον δίκαιο, τό πλέον ἠθικό, τό πλέον συμφέρον γιά τὴν ὁλότητα.

Ἡ ἐποχὴ τῆς νεωτερικότητας ἀνατέλλει προκλητικῇ. Ἀλυσίδες σφυρηλατοῦνται στό ὄνομα τῆς ἀσφάλειας, κοινωνικά ἐπιδόματα προγραμματίζονται γιά τὴν ἀποφυγὴ τῆς ἀναδιανομῆς τοῦ πλούτου, ὁ ἄνθρωπος καί τό περιβάλλον γίνονται ἀντικείμενα ἐκμετάλλευσης χάριν τῆς “ἀνάπτυξης”, ὅ,τι μπορεῖ νά στηρίξει ψυχικά τόν ἄνθρωπο βάλλεται καί ὑπονομεύεται, καλλιεργεῖται ὁ ἀπροσδιόριστος φόβος πού παραλύει τίς κοινωνικές ἀντιδράσεις καί ἀκυρώνει τὴν ὅποια ἀντίδραση πρὶν κἂν σχεδιασθεῖ. Πῶς ἀντιμετωπίζονται ὅλα αὐτά; Μά πῶς ἄλλιῶς; Μὲ τό ἀθάνατο κρασί τοῦ Ὁ! Γ! αὐτό ἔχει καί νόημα ἡ ἐνασχόληση μέ τὴν ἐπέτειο, ὅχι γιά νά ντύσουμε τὰ ἀγόρια τσολιαδάκια καί τὰ κορίτσια Ἀμαλίες, πού κι αὐτό καλὸ καί χρήσιμο εἶναι, ἀλλὰ γιά νά βασανιστοῦμε πῶς θά συνεχίσουμε αὐτό πού οἱ πρόγονοί μας ξεκίνησαν καί μᾶς παρέδωσαν καθιστώντας μας ὑπόλογους γιά τὴν διαχείριση τῆς θυσίας τους καί τῇ συνέχεια τοῦ ἐγγχειρήματος στὶς προκλήσεις τοῦ σύγχρονου κόσμου. Ὅχι γιά νά διεκδικήσουμε κι ἄλλα ἐδάφη καλλιεργώντας παράκαιρα ἀλτρωτικούς πόθους, ἀλλὰ γιά νά ἀναδειξομε τό φρόνημα τῆς ἐλευθερίας, τό ἦθος τῆς ἐνότητας, τό φῶς τῶν ἀξιών καί τῶν ἰδανικῶν σέ ἓναν κόσμο πού ἐπιμένει νά «κεῖται ὅλος ἐν τῷ πονηρῷ» (Α΄ Ἰω. 5, 19) προτιμώντας τό πηχτὴς σκλαβιάς χειροπιαστὸ σκοτάδι.

Αὐτονόητες εἶναι οἱ εὐχαριστίες στοὺς συντελεστές καί αὐτοῦ τοῦ τεύχους. Μιά διευκρίνιση. Συμπεριλάβαμε τὰ κείμενα δύο ἀνθρώπων πού ἀσχολοῦνται μέ τὴν τρέχουσα πολιτικὴ καί κατέχουν θέσεις κυβερνητικές, ὅχι ἀποβλέποντας στὴν κομματικὴ τους ιδιότητα ἢ τό παραταξιακὸ τους παρελθόν, ἀλλὰ στὴν

ικανότητά τους να παραθέτουν επιχειρήματα, να έχουν όραμα και να εξηγοῦν υπεύθυνα, χωρίς συναισθηματικές κορδῶνες ἢ βερμπαλισμό. Τούτου δοθέντος, πιστεύουμε πῶς δέν θά μπορούσε κανείς νά περιγράψει καλύτερα ἀπό τόν Ἐξοχώτατο κ. Ὑπουργό τῶν Ἐξωτερικῶν μας τήν πορεία καί τήν προοπτική τῶν Ἑλληνοτουρκικῶν σχέσεων. Ἡ ἐμβριθής ματιά του, ἡ υπεύθυνη καί ψύχραιμη στάση του, ἡ ἐπιτυχία του στήν ἀνέλιξη τοῦ διπλωματικοῦ status τῆς χώρας μας, ἀλλά καί ἡ ἐπιμονή του σέ εἰρηνικές σχέσεις συνεργασίας γιά τήν ἐπίτευξη συνολικοῦ ὀφέλους ὑπέρ ὅλων τῶν χωρῶν τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου, τόν καθιστοῦν ἐγγυητή μᾶς διεισδυτικῆς ἀνάλυσης γιά τήν ἀκολουθητέα διπλωματική ὁδó πού θά ἐξασφαλίζει τό αὔριο τῆς χώρας μας ὡς πόλου σταθερότητας καί ἀξιόπιστο ἐταῖρο. Ἐπίσης, κανείς δέν θά μπορούσε καλύτερα ἀπό τόν Ἐντιμότατο κ. Γενικό Γραμματέα Ὁρθοσκευμάτων νά δώσει ἕνα κείμενο γιά τή ζωή τῶν Μουσουλμάνων στή Θεσσαλία μετεπαναστατικά καί μέχρι τήν ἐνσωμάτωση, περίοδο πού κάποιοι συστηματικά δείχνουν νά ἀγνοοῦν ἢ καί νά παραλείπουν. Ἡ ἐπιστημονικότητα τῆς συγγραφῆς καί τά παρατιθέμενα στοιχεῖα μᾶς ὑποχρεώνουν νά ἐκφράσουμε εὐγνώμονα διάθεση γιά τήν ἀποκάλυψη ἑνός ἀγνωστου κομματιοῦ τῆς ἱστορίας τοῦ τόπου μας.

Ἀλλά καί τά λοιπά κείμενα, ἐκφράζοντας τή δυναμικότητα καί τήν ἐπιστημονική κατάρτιση γνωστών, πλέον, συγγραφέων ἀπό προηγούμενες συνεργασίες τους μέ τό περιοδικό μας, μᾶς κάνουν ὄχι μόνον νά χαιρόμαστε γιά κάτι πού ξεκίνησε δεῖλά πρὶν δυόμισι χρόνια καί ἐξελίσσεται πέραν πάσης προσδοκίας, ἀλλά καί νά γεμίζουμε καμάρι γιά τούς συνεργάτες μας καί ἐλπίδα γιά τό πνευματικό αὔριο αὐτοῦ τοῦ τόπου! Πάντα λεύτεροι!

† Ὁ Λαρίσης καί Τυρνάβου Τερώννυμος

ΜΕΡΟΣ Α΄

Ἡ Ἐπανάσταση τοῦ 1821- Από τό χθές στο αὔριο

* * *

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΔΕΝΔΙΑΣ
ΥΠΟΥΡΓΟΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ

Η ΕΛΛΑΔΑ ΔΕΝ ΦΟΒΑΤΑΙ ΤΟΝ ΔΙΑΛΟΓΟ, Η ΤΟΥΡΚΙΑ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΣΕΒΑΣΤΕΙ ΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΤΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΕΚΤΗΜΕΝΟ

Μέ τήν συμπλήρωση τῶν 200 χρόνων ἀπό τήν ἑναρξη τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης, ἡ πατρίδα μας ἀτενίζει τό μέλλον της μέ αὐτοπεποίθηση καί αἰσιοδοξία, παρὰ τίς σημαντικές προκλήσεις πού ὀρθώνονται μπροστά μας. Ἡ συνεχιζόμενη κρίση τῆς πανδημίας, ἡ κατάσταση τῆς διεθνούς οἰκονομίας, ἡ κλιματική ἀλλαγί, σειρά περιφερειακῶν κρίσεων ἀλλά καί ἐθνικά ζητήματα, καθιστοῦν περισσότερο ἀναγκαῖα ἀπό ποτέ τήν ἐθνική συνεννόηση καί ἐγρήγορση.

Στά 200 χρόνια ἀνεξαρτησίας ἡ Ἑλλάδα οἰκοδόμησε τή δική της ξεχωριστή πορεία στό ἱστορικό γίνεσθαι τῆς περιοχῆς. Ἡ ἐξέλιξή της, τό παρόν καί τό μέλλον της ἐκ τῶν πραγμάτων βρίσκονται συνυφασμένα μέ τίς διεθνεῖς ἐξελίξεις τόσο στήν εὐρωπαϊκὴ ἥπειρο ὅσο καί στήν καθ' ἡμᾶς Ἀνατολή.

Ἡ ἀπαρχή τῆς γέννησης τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, τό 1821, σηματοδοτεῖ καί τήν σταδιακὴ ὑποχώρηση τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ἀπὸ εὐρωπαϊκὰ ἐδάφη. Ἡ γένεση τοῦ μετὰ-ὀθωμανικοῦ κράτους (1923) τῆς σύγχρονης Τουρκίας συνδέεται, ὅμως, μέ τήν ὀδυνηρὴ ἀποχώρηση τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Ἰωνίας καί τήν ἀποκοπή του ἀπὸ τίς πατρογονικές του ρίζες-ἐστίες τριῶν χιλιετιῶν.

Ἡ Συνθήκη τῆς Λωζάννης (1923) ἔθεσε τέλος σέ μία περίοδο παθῶν καί συγκρούσεων, καθορίζοντας –ὀριστικά– τα ὅρια τῶν γειτονικῶν κρατῶν τῆς εὐρύτερης περιοχῆς, στοχεύοντας στή δημιουργία ἑνός πλαισίου εἰρηνικῆς

συνύπαρξης μεταξύ των λαών. Για τόν λόγο τούτο ή Συνθήκη της Λωζάννης θεωρείται ως ή σύγχρονη ιδρυτική πράξη καί ό πυλώνας συμβατικών κανόνων πού διέπουν τήν περιοχή.

Ή Έλλάδα θεωρεί ζωτικής σημασίας τόν σεβασμό της διεθνούς νομιμότητας έτσι όπως όρίζεται από τόν Χάρτη των Η.Ε., τήν Συνθήκη της Λωζάννης καί από τό πλέγμα των διεθνών συμβάσεων καί συνθηκών στίς όποιες ή χώρα μας έχει προσχωρήσει, συμπεριλαμβανομένης της Σύμβασης του ΟΗΕ για τό Διεθνές Δίκαιο της Θάλασσας, ή όποία αντικατοπτρίζει έθιμικό δίκαιο.

Μέ τό πέρασμα των χρόνων, ή Έλλάδα πραγματοποίησε στρατηγικές έπιλογές πού τήν έφεραν στην καρδιά της συμμαχίας των δυτικών κρατών (Βορειοατλαντική Συμμαχία) αλλά καί στον πυρήνα των εξελίξεων μέ τήν ένσωμάτωσή μας στην ευρωπαϊκή οικογένεια, στίς αρχές της δεκαετίας του '80, τή σημερινή Ευρωπαϊκή Ένωση.

Ή σχέση μας μέ τή γειτονική Τουρκία άκολούθησε πορεία συγκλίσεων καί αποκλίσεων, έντάσεων καί ύφέσεων. Στην προσπάθειά μας νά έδραιώσουμε τήν ειρηνική συνύπαρξή μας, επιδιώκουμε τήν επίλυση των όποιων ζητημάτων μέ διάλογο καί συνεργασία υπό τόν όρο σεβασμού του διεθνούς δικαίου, της διεθνούς νομιμότητας καί της τήρησης των κανόνων καλής γειτονίας.

Όπως γνωρίζουμε, τό τελευταίο καί πλέον έτος, οι σχέσεις μας διήλθαν περίοδο πρωτοφανούς κλιμάκωσης σέ ένταση καί διάρκεια, μέ τήν Τουρκία νά προβαίνει σέ συνεχείς προκλήσεις καί παράνομες ένέργειες κατά της κυριαρχίας καί των κυριαρχικών δικαιωμάτων της Ελλάδος καί της Κυπριακής Δημοκρατίας. Ή Τουρκία άποφάσισε, έν τέλει, νά προσχωρήσει σέ άποκλιμάκωση, άπόρροια, μεταξύ άλλων, της συνεπούς καί σθεναρής στάσης πού επέδειξε ή χώρα μας. Ή άποκλιμάκωση αυτή όδήγησε στην επαναλειτουργία των διμερών διαύλων, όπως οι διερευνητικές επαφές καί οι πολιτικές διαβουλεύσεις.

Ή Έλλάδα δέν φοβάται, ούτε άλλωστε έχει κανέναν λόγο νά φοβάται, τόν διάλογο. Οι θέσεις της χώρας μας βασίζονται στο Διεθνές Δίκαιο καί ειδικότερα στο Διεθνές Δίκαιο της Θάλασσας. Γι' αυτό καί ή Έλλάδα παγίως τάσσεται υπέρ της διεξαγωγής καλόπιστου διαλόγου μέ τήν γείτονα επί τη βάση του Διεθνούς Δικαίου καί των αρχών καλής γειτονίας, για τήν διευθέτηση της μίας καί μοναδικής διμερούς μας διαφοράς: της όριοθέτησης θαλασσίων ζωνών (ΑΟΖ καί ύφαλοκρηπίδας) σέ Αιγαίο καί Ανατολική Μεσόγειο.

Ή επανεκκίνηση των διμερών διαύλων πού προανέφερα άποτελεί ένα πρώτο θετικό βήμα για τήν επικράτηση ενός κλίματος ήρεμίας. Ωστόσο, δέν άποτελεί εκείνο τό βήμα πάνω στο όποιο θά οικοδομηθούν εκ νέου οι

έλληνοτουρκικές σχέσεις. Για τήν επιστροφή των διμερών μας σχέσεων στην κανονικότητα, η Τουρκία όφειλει να απέχει, τόσο στην πράξη όσο και στην ρητορική, από παράνομες και προκλητικές ενέργειες.

Είναι πλέον όρατί στους πάντες, η έπτεκτατική στρατηγική άναθεωρητισμού του καθεστώτος της Λωζάννης, η όποία έχει έπισήμως υίοθετηθεί από τήν γειτονική χώρα. Άνάλογες πολιτικές έπιλογές της Τουρκίας, αντί να έπιχειρούν να δημιουργήσουν γέφυρες φιλίας και άλληλεγγύης μεταξύ Χριστιανισμού και Ίσλαμ –όπως θά ήταν, άλλωστε, τό ένδεδειγμένο σέ μιά τέτοια περίοδο– βαθαίνουν παλαιά ρήγματα και δημιουργούν δυστυχώς καινούργια. Σέ αυτό τό πλαίσιο έντάσσεται φυσικά και η συνεχής καταπίεση των θρησκευτικών έλευθεριών της έλληνικής μειονότητας και άλλων Χριστιανικών πληθυσμών της Τουρκίας, όπως και η μετατροπή μνημείων όπως της Άγίας Σοφίας και της Μονής της Χώρας σέ ισλαμικά τεμένη.

Η Ελλάδα, αλλά και η Κύπρος, σέ μιά κρίσιμη γιά όλη τήν ανθρωπότητα συγκυρία, αποδεικνύουν περίτρανα ότι αποτελούν πυλώνες σταθερότητας γιά τήν ειρήνη και τή συνεργασία στην ευρύτερη περιφέρεια, οικοδομώντας στενές σχέσεις μέ γειτονικά κράτη και περιφερειακούς έταίρους, μέ γνώμονα τήν ασφάλεια και τή σταθερότητα της περιοχής. Οί έξαιρετικές μας σχέσεις μέ σημαντικά κράτη της Μεσογείου και της Μέσης Άνατολής αποτελούν τήν καλύτερη απόδειξη του ρόλου πού πλέον διαδραματίζει η χώρα μας στην ευρύτερη περιοχή.

Στό πλαίσιο αυτό, φυσικά και προσβλέπουμε σέ μιά στενή και άμοιβαία έπωφελη συνεργασία μέ τήν Τουρκία, βασισμένη στη διεθνή νομιμότητα και σέ κοινά συμφέροντα. Όστόσο, γιά να καταστεί κάτι τέτοιο έφικτό, η Τουρκία θά πρέπει να αποδείξει στην πράξη τόν άπαρέγκλιτο σεβασμό της προς τό διεθνές δίκαιο και τό ευρωπαϊκό κεκτημένο. Όποιαδήποτε άλλη προσέγγιση η όποία θέτει διλήμματα του τύπου ύποχωρητικότητα ή άλλως προκλήσεις, η διάλογος έναντι παράνομων και μονομερών διεκδικήσεων, είναι καταδικασμένη σέ άποτυχία. Όπως μās διδάσκει η ιστορία, άλλωστε, η πολιτική του κατευνασμού δημιούργησε περισσότερα προβλήματα από όσα ισχυριζόταν ότι έπιχειρούσε να έπιλύσει. Αντιθέτως, η προσήλωση στο διεθνές δίκαιο άποτελεί τόν μόνο τρόπο μέ τόν όποιο τά σύγχρονα δημοκρατικά κράτη μπορούν και πρέπει να έπιλύουν τίς όποιες διαφορές τους.

Η ΜΕΓΑΛΗ ΙΔΕΑ ΕΝΟΣ ΜΙΚΡΟΥ ΛΑΟΥ

Με την ευκαιρία της επέτειου των διακοσίων χρόνων
από την Έλληνική Έπανάστασι

Υπάρχουν δύο παραδόσεις στην ανθρώπινη ιστορία: Η πρώτη είναι αυτών που είναι «οί δοκοῦντες ἄρχειν τῶν ἐθνῶν» καὶ θέλουν νὰ ἐπικρατήσουν καὶ νὰ ὑποτάξουν τοὺς ἄλλους. Καὶ ἡ δεύτερη εἶναι ἐκείνων, οἱ ὅποιοι ζητοῦν νὰ γίνη τὸ θέλημα τοῦ Ἐνός.

Οἱ πρῶτοι σταδιοδρομοῦν πρόσκαιρα καὶ βασανίζουν τὸν κόσμον. Οἱ δεύτεροι ἀναδεικνύονται «κλέος ἀέναν θνητῶν». Ἀνατέλλει ἀπὸ μέσα τους μιὰ αἴγλη ποὺ δὲν δύει ἀλλὰ φωτίζει καὶ ὁδηγεῖ τοὺς ἀνθρώπους.

Οἱ Ἕλληνες εἶναι μικρὸς λαὸς μὲ μεγάλες ἀπαιτήσεις. Ὁ Δημόκριτος ζητᾷ νὰ βρῇ τὴ μιὰ αἰτιολογία τῆς ζωῆς καὶ ὄχι τὴν τῶν Περσῶν βασιλείαν. «Ἐλεγε βούλεσθαι μᾶλλον μίαν εὐρεῖν αἰτιολογίαν ἢ τὴν τῶν Περσῶν οἱ ἑαυτοῦ βασιλείαν γενέσθαι». Οἱ ἀπαιτήσεις καὶ ἡ σταδιοδρομία τους ξεπερνοῦν τὴν ἱστορία.

Ὁ Ἡράκλειτος ζητᾷ τὸν τρόπο τῆς τοῦ παντὸς διοικήσεως. Τὰ θυσιάζει ὅλα γιὰ τὸ ἓνα καὶ τοῦ χαρίζεται ἡ γνῶσι τῶν πάντων. Κάνει διάγνωσι ὅτι ὑπάρχει νόμος ποὺ ἐπιβάλλει νὰ ὑπακούωμε στὴ θέλησι τοῦ ἑνός, ὅχι τοῦ ὁποιουδήποτε, ἀλλὰ τοῦ κοινοῦ καὶ θείου Λόγου, τοῦ Λόγου καὶ Θεοῦ ποὺ διοικεῖ τὰ πάντα διὰ πάντων.

Ὅταν ὑπακούωμε στὴ θέλησι τοῦ Θεοῦ Λόγου ἀληθεύομε. Ὅταν ἰδιαίωμε (θεωροῦμε τὸν ἑαυτὸν μας τὴν αὐθεντία) ψευδόμεθα. Στὴ βάσι αὐτῆς τῆς ὑπακοῆς στηρίζονται οἱ ἄριστοι. Καὶ ὁ ἓνας εἶναι τρισμῦριοι, οἱ δὲ ἀναρίθμητοι κανεῖς.

Ὁ Ἡράκλειτος εἶναι ἓνας ἄριστος, γεννημένος μὲ μιὰ ἄσβεστη δίψα καὶ ἀναζητήσι γιὰ τὸ ἓνα καὶ μακρινό. Ὁ ἴδιος δὲν τὸ γνωρίζει ἀλλὰ εἶναι βέβαιος ὅτι ὑπάρχει καὶ τὸν συγκλονίζει. Αὐτὸς ὁ συγκλονισμὸς τὸν κάνει μιὰ αἴσθησι ποὺ κρίνει καὶ ἀπορρίπτει ὅσα βλέπει καὶ ἀκούει νὰ γίνωνται ἀπὸ τοὺς συγχρόνους του.

Δέν αντιπαραβάλλει τὴ δική του ἄποψι μὲ ἐκεῖνη τῶν ἄλλων. Νοιώθει τὴν ἀδυναμία τοῦ μεμονωμένου ἀνθρώπου. Ἀποφαίνεται «μὴ εἶναι λογικὸν τὸν ἄνθρωπον, μόνον δ' ὑπάρχειν φρενῆρες τὸ περιέχον». Δέν εἶναι ἀπὸ μόνος τοῦ λογικὸς ὁ ἄνθρωπος [«χωρὶς ἐμοῦ οὐ δύνασθε ποιεῖν οὐδέν» (Ιω. 15,5)]. Εἶναι ὅμως πλῆρες φρονήσεως αὐτὸ ποὺ τὸν περιβάλλει στὸ ὁποῖο τὰ πάντα κυβερνῶνται διὰ πάντων ἀπὸ τὸν Ἕνα.

Δέν θέλει νὰ πρωτεύσῃ στὴ φθορὰ καὶ νὰ διαπρέψῃ στὸν χρόνον ἀτομικά. Δέν κλείνονται ἐκεῖ οἱ φιλοδοξίες καὶ οἱ δυνατότητες τοῦ ἀνθρώπου.

Δέν τὸν καταλαβαίνουν οἱ συμπατριῶτες του. Τὸν χαρακτηρίζουν σκοτεινὸ, ὑπερόπτη καὶ ὀχλολοῖδορο. Αὐτὰ δέν τὸν ἀγγίζουν γιατί δέν ἔχουν σχέσι μὲ τὴν πραγματικότητα. Φεύγει μόνος του στὸ βουνό. Συνεχίζει τὸν ἀγῶνα. Ἐρευνᾷ τὸν ἑαυτό του. Πλησιάζει καὶ γνωρίζει «εὗ μάλα» ὅλους τοὺς φιλοσόφους καὶ ποιητές, τοὺς παλαιούς καὶ τοὺς νέους. Βλέπει πῶς ἀντιδρᾷ τὸ φορτισμένο εἶναι του μὲ αὐτὸ τὸ πλησίασμα καὶ τὴ γνῶσι.

Μετὰ τὴν τελική του διάγνωσι γυρίζει καὶ ἀπευθύνεται στοὺς Ἐφεσίους: Σᾶς εἶπα ὅτι οἱ πολλοὶ εἶστε πονηροί, ὀλίγοι δὲ ἀγαθοί. Τώρα σᾶς λέω ὅτι δυνάμει ὅλοι εἶστε ἀγαθοί. «Πᾶσι μέτεστι γινώσκειν ἑωυτοὺς καὶ σωφρονεῖν»· εἶναι δυνατὸν σὲ ὅλους νὰ φτάσουν στὴν αὐτογνωσία καὶ τὴ σωφροσύνη. Δέν θέλω νὰ σᾶς ὑποτιμίσω οὔτε νὰ μὲ τιμῆσετε. Θέλω νὰ σᾶς πῶ ὅτι, ὅταν ἤμουν νέος, δέν γνώριζα τίποτε. Ὅταν ἔφτασα στὴν τελειότητα τὰ γνώρισα ὅλα. Αὐτὸς ποὺ πιστεύει στὴ φανταστική του αὐθεντία ψεύδεται. Ἐνῶ κάνει τὸν δάσκαλο, φτάνει σὲ ἀδιέξοδο ἀπογνωσεως καὶ βασανίζει τὸν κόσμον.

Αὐτὸς ποὺ ὑπακούει στὸν Θεὸν Λόγον ἀληθεύει. Τὰ θυσιάζει ὅλα χάριν τοῦ Ἐνός. Τοῦ χαρίζονται τὰ πάντα χάριν τῶν πολλῶν. Ζῇ τὴν ταύτισι τῶν ἀντιθέτων.

Τὸ νὰ κρίνης, κατὰ τὸν λογισμόν σου δίκαια, καὶ νὰ πληγῶνς ἀνώφελα τοὺς ἄλλους εἶναι ὑπόθεσι ἐνοχλητικὴ καὶ στείρα. Τὸ νὰ ἀπορρίπτῃς ὅλους καὶ νὰ συγκεντρώνωνται γύρω σου, σημαίνει ὅτι κάτι ἰδιαίτερο συμβαίνει μὲ σένα. Κάπου ἔφτασες, κάτι βρῆκες.

Ὁ Ἡράκλειτος εἶναι ἓνα φαινόμενο στὴν ἀνθρώπινη ἱστορία. Ἐνῶ ἀπορρίπτει σχεδὸν τοὺς πάντες, ὅλοι συγκεντρώνονται γύρω του θεωρῶντας τὸν πατέρα πνευματικὸ καὶ ὁδηγό.

Περνοῦν οἱ χιλιετίες καὶ ἡ παρουσία του ταράζει ζωηφόρως τὴν οἰκουμένη. Ὅλοι, καὶ οἱ μεταξύ τους ἀντίθετοι, τὸν θεωροῦν πνευματικὸν τοὺς πατέρας καὶ θεμελιωτὴ τῆς θεωρίας των. Ὁ Κίρκεγκωρ (1813-1855) αὐτοεπικαλεῖται μαθητῆς τοῦ Ἡρακλείτου. Ὁ Λένιν (1870-1924) τὸν θεωρεῖ πατέρα τοῦ διαλεκτικοῦ ὕλι-

σμοῦ. Ὁ Χάιντεγκερ (1889-1976) τὸν βλέπει ὡς τὸν πρῶτο δυτικὸ στοχαστή. Καὶ ὁ Ὅσσο (1931-1990) λέει ὅτι εἶναι γκουροῦ τῆς Ἀνατολῆς καὶ ὄχι Ἑλλήνας ὅπως ὁ Ἀριστοτέλης.

Αὐτὰ συμβαίνουν σ' αὐτὸν ποῦ δὲν εἶναι κατὰ φαντασία μεγάλος, ἀλλὰ πραγματικά ἐλεύθερος ἀπὸ τὴν ὕβρι καὶ τὴν οἴησι.

* * *

Οἱ Ἕλληνες μπαίνουν στὸ στίβο τῆς ἱστορίας μὲ γενάρχεις τοὺς ἄριστους ποῦ θυσιάζουν τὰ πάντα γιὰ τὸν Ἕνα. Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ μέχρι τέλους βρίσκεται ἡ δίαψα τους γιὰ τὸ ἀπόλυτο καὶ ἡ αἴτησι νὰ γίνεταὶ τὸ θέλημα τοῦ Ἑνός. Αὐτὸ χαρίζει τὴν ἐνότητα τῶν πάντων στὴν ἐλευθερίᾳ τῆς αἰεζωΐας.

Ζητοῦν τὴ σοφία καὶ τὸ κάλλος ποῦ ἐξυψώνουν τὸν κόσμο, ὄχι τὴν ἐξουσία καὶ τὴ δύναμι ποῦ εὐτελίζουν τοὺς ἀνθρώπους, ὡς κατακτητὲς καὶ νικημένους.

Ἔχουν δοσοληψίες μὲ τοὺς γνωστούς λαοὺς. Ὅ,τι καλὸ παίρνουν ἀπὸ τοὺς ἄλλους, τὸ καλλιεργοῦν περισσότερο ἀπ' ὅ,τι ἐκεῖνοι ποῦ τὸ εἶχαν. Ζητοῦν τὸ ξεπέρασμα καὶ τὴ μεταμόρφωσι ὅλων. Γίνεται γι' αὐτοὺς φιλοσοφία ἢ μελέτη τοῦ θανάτου, καὶ φιλοκαλία ἢ προσπάθεια νὰ δώσουν μορφὴ στὸ ἄμορφο, νὰ πετύχουν τὸ ἄγαλμα, τὴν ἀγαλλίασι τοῦ κάλλους καὶ τῆς ζωῆς.

Οἱ δοκιμασίες καὶ τὰ ἀδιέξοδα τῆς ζωῆς γίνονται ἀφορμὴ καλλιτεχνικῆς δημιουργίας καὶ δύναμι νὰ λύσουν τὰ προβλήματα, νὰ φτάσουν στὴν κάθαρσι καὶ τὴν ἀνάπαυσι.

Γεννιοῦνται οἱ τραγωδίες. Ἐκφράζουν τὶς φιλοσοφικὲς τοὺς ἀναζητήσεις μὲ τὴ γλῶσσα τῶν θεατρικῶν παραστάσεων. Ἐκπαιδεύουν καὶ ψυχαγωγοῦν τὸν κόσμο μὲ τὸ θέατρο. «Δημιότερπéστατόν τε καὶ ψυχαγωγικώτατον ἡ τραγωδία» (Πλάτων). Δὲν ἱκανοποιοῦνται μ' αὐτὸ ποῦ πετυχαίνουν. Συνέχεια συζητοῦν καὶ ζητοῦν νὰ ἀκούσουν κάτι νεώτερο (Πράξ. 17,21).

Ἀπορρίπτουν τὴν ὕβρι ὡς πυρκαγιὰ καὶ τὴν οἴησι ὡς ἐπιληψία. Ἀποκοτοῦν τὴν ὑγεία μὲ τὴν ἀναζητήσει τοῦ μέτρου. Μπαίνουν στὸν δρόμο τῆς ἐλευθερίας μὲ τὴν ὑπακοὴ στὸν κοινὸ καὶ θεῖο Λόγο. Τοὺς ἀποκαλύπτεται ὁ τρόπος τῆς τοῦ παντός διοικήσεως σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα. Εἶναι ἐραστές τῆς σοφίας καὶ τοῦ κάλλους, ὄχι σφετεριστές τῶν θεῶν δωρεῶν.

Ἐὰν συνειδητὰ ἢ ἀσυνειδητὰ θεωρῆς τὸν ἑαυτό σου κριτήριο τῆς ἀληθείας, καὶ προβάλῃς τὴν ἀποψί σου ὡς τὴ μόνη ὀρθή, πῆρες στραβὸ δρόμο καὶ φτάνεις σὲ ἀδιέξοδο. Αὐτοφυλακίζεσαι σὲ φαντασιώσεις. Παριστάνεις τὸν μεγάλο ἐνῶ λὲς πρέματα. Φτάνεις σὲ συσκοτίσι ἀπογνώσεως καὶ τελεσίδικη καταδίκη. Ἀντὶ

νὰ σωπάς, ἰσχυρίζεσαι ὅτι τὰ πάντα καταλήγουν σὲ συντρίμμα συμφορᾶς. Ντύνεσαι τὸν ἥρωισμό τῆς ψευδαισθήσεως καμαρώνοντας ὡς προφήτης καταστροφῆς. Βλέπεις τὰ πράγματα ἀνάποδα. Σὰν νὰ μὴν ἔχης ἐσὺ ἀνάγκη τοῦ Ἐνός, ἀλλὰ ὁ Θεὸς ζητᾷ βοήθεια ἀπὸ σένα. Κατατάσσεις τὸν ἑαυτὸ σου στοὺς σωτῆρες τοῦ Θεοῦ, *Salvatores Dei*.

Οἱ ἄριστοι ὑπακούουν στὴ θέλησι τοῦ Ἐνός καὶ κατακλύζονται ἀπὸ γνώσεις ποὺ τοὺς κάνουν νὰ ἀγαποῦν τὴν ταπεινώσι.

Ὅταν θυσιάζης τὰ πάντα γιὰ τὸν Ἔνα, τὰ βρίσκεις ὅλα μεταμορφωμένα. Φτάνεις μετὰ ἀπὸ τὸν κόπο στὴν ἀνάπαυσι καὶ ἀπὸ τὴν ἐλπίδα στὸ ἀνέλπιστο. Ἀπολαμβάνεις τὴν ἐλευθερίᾳ ἀπὸ τὰ φθαρτὰ καὶ τὴν μετατροπὴ τῶν πάντων σὲ εὐλογία.

Οἱ ἄριστοι προτιμοῦν τὸ ἓνα ἀντὶ πάντων καὶ τοὺς δίδεται κάτι ἐλάχιστο μὲ ἀνεξάντλητο δυναμισμό ποὺ τοὺς τρέφει ὡς ἄρτος ζωῆς. «Οἱ δὲ πολλοὶ κεκόρηνται ὅπως περ κτίνηε»· οἱ πολλοὶ τρῶνε τοῦ σκασμοῦ σὰν κτίνη καὶ μένουν νηστικοί, γιὰτὶ δὲν εἶναι κτίνη ἀλλὰ ἄνθρωποι ποὺ ἔχουν ἀνάγκη ἄλλης τροφῆς. Ἀσχολοῦνται μὲ χίλια θέματα, «ἀνθρώπινα δοξάσματα», παιδιαρίσματα, ποὺ δὲν ὀδηγοῦν πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Μοιάζουν μὲ τροφὴ ἀκατάλληλη γιὰ τὸν ἄνθρωπο. «Θάλασσα ὕδωρ καθαρώτατον καὶ μαρώτατον, ἰχθύσι μὲν πότιμον καὶ σωτήριον, ἀνθρώποις δὲ ἄποτον καὶ ὀλέθριον» (61).

Οἱ ἄριστοι δὲν ἀκολουθοῦν γνωστὰ μονοπάτια ἀνθρωπίνων διαλογισμῶν ποὺ ἀρχίζουν καὶ τελειώνουν στὴ φθορά. Ζητοῦν νὰ γίνηται τὸ θέλημα τοῦ Ἐνός καὶ τοὺς ἀνοίγονται δρόμοι ἐλευθερίας. Σβήνουν τὰ γνωστὰ καὶ παρερχόμενα. Ἀνατέλλουν τὰ καινὰ καὶ ἀνανεούμενα.

Στὸν χώρῳ τῆς φθορᾶς ὅλα εἶναι αἰόλα καὶ σχετικά. Τὰ κακὰ εἶναι νοσηρὰ καὶ ἀπορριπτέα. Τὰ καλὰ εἶναι ἀνεπαρκῆ καὶ ἐφήμερα.

Προσφέροντας τὸ λίγο ποὺ ἔχεις στὴ θέλησι τοῦ Ἐνός κατακλύζεσαι ἀπὸ θεῖες δωρεές. Ὁ χορτασμός τῆς τροφῆς ποὺ δυναμώνει τὸν ἄνθρωπο ἀκτινοβολεῖται ὡς ἐνέργεια ζωῆς ποὺ ἐνισχύει ὅλους καὶ φανερώνει ὅτι ὅλα εἶναι ἓνα.

Οἱ βάρβαροι εἶναι κλεισμένοι στὰ στενὰ ὅρια τοῦ φθαρτοῦ γιὰτὶ τοὺς λένε ψέματα οἱ αἰσθήσεις. «Κακοὶ μάρτυρες ἀνθρώποισι ὀφθαλμοὶ καὶ ὅτα βαρβάρους ψυχὰς ἐχόντων» (107). Δὲν ὑποψιάζονται τὸν χώρῳ τῆς ἐλευθερίας ποὺ προσφέρεται σ' αὐτὸν ποὺ θυσιάζεται γιὰ τὸ Ἔνα. Προσπαθοῦν νὰ παριστάνουν τὸν πολιτισμένο ἀλλὰ προδίδονται γιὰτὶ ἡ βαρβαρότητα ἔχει διαπλάσσει ἓνα ἀλλόκοτο ἄνθρωπο μέσα τους. Δὲν δέχονται ἐπιδράσεις ἀνωτέρου πολιτισμοῦ γιὰτὶ δὲν ὑποψιάζονται τὴν ὑπαρξί του.

Ἀντίθετα, μὴ μυστικὴ φλέβα διατρέχει τὴν ἱστορία μας καὶ διατρέφει τὴν

οικουμένη με ἀκαταίσχυρη ἐλπίδα ποὺ φτάνει στὴν κατάργησι τοῦ θανάτου. Ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν αἴτησι νὰ γίνηται τὸ θέλημα τοῦ Ἑνός. Καὶ καταλίγει στὴν κλῆσι τῶν πάντων στὴν πανήγυρι τῆς ζωῆς.

Οἱ ἰδιάζοντες προκαλοῦν σύγκρουο ψευτιᾶς γιατί στηρίζονται στὸν ἑαυτὸ τους. Γράφουν βιβλία. Κάνουν θεωρίες. Θέλουν νὰ σώσουν τὸν κόσμο· ὁ ἕνας ὑπόσχεται φανταστικές κατακτήσεις, καὶ ὁ ἄλλος προβλέπει ἀναπόφευκτες καταστροφές. Ὅλοι λένε ψέματα.

Γιὰ τοὺς ἄριστους ὅλα βρίσκονται ἐν ἐξελίξει καὶ ταυτόχρονα ἀπολαμβάνουν τὴν τελικὴ καρποφορία γιατί στηρίζονται στὴ θέλησι τοῦ Ἑνός. Σβίνουν οἱ ἐφιάλτες τῶν ψευδαισθήσεων. Ἀνατέλλει τὸ φῶς τῆς ἀλήθειας.

Ἄν θελήσης νὰ τοὺς κλείσης τὸν δρόμο, τοὺς πολλαπλασιάσεις τὴ δύναμι γιατί στηρίζονται στὸν Ἑνα, καὶ ἡ ἀποστολή τους εἶναι εὐλογία γιὰ ὅλους.

Στὴν πορεία τῆς ἀναζητήσεως τῶν τιμῶν: Ἡ τὰ παραδίδεις ὅλα στὴ θέλησι τοῦ Ἑνός, καὶ σοῦ χαρίζεται ἡ ἐκπλήξι τῆς ἀτελευτήτου ἐπεκτάσεως. Ἡ παραμένεις δέσμιος στὴν ἀτομική σου αὐθεντία ποὺ γεννᾷ τοὺς κακοήθεις ὄγκους τοῦ ὁλοκληρωτισμοῦ καὶ τοῦ σχολαστικισμοῦ.

* * *

Ὅταν ὁ ἀπόστολος Παῦλος ἔρχεται στὴν Ἀθήνα, βρίσκει τὴν πόλι «κατείδωλον», γεμάτη βωμοὺς στοὺς γνωστοὺς θεοὺς. Ἀλλὰ βλέπει καὶ ἕνα βωμὸ «τῷ ἀγνώστῳ Θεῷ». Αὐτὸ τοῦ ἀνοίγει τὴν καρδιά καὶ τοῦ χαρίζει τὴ δυνατότητα νὰ μιλήσῃ ὡς οἰκεῖος στὴν ὁμίγυρι τῶν Ἀθηναίων. Ἀρχίζει σχολιάζοντας τοὺς δικούς τους ποιητὲς καὶ φιλοσόφους, ποὺ βάζουν τοὺς ἀνθρώπους στὸν δρόμο τῆς ἀναζητήσεως τοῦ Ἑνός.

Ἀκοῦνε τὸ μῆνυμα τῆς καινῆς κτίσεως ὡς ἀπάντησι στὰ ἐρωτήματα ποὺ τοὺς βασανίζουν μιὰ ζωή. Δέχονται τὴν ἀλήθεια τοῦ Θεοῦ Λόγου ποὺ τοὺς ἔλκει καὶ τοὺς ἀλλοιώνει ὡς ἔρωτας θεϊκός. «Ἔθελξας πόθῳ με Χριστὲ καὶ ἡλλοῖώσας τῷ θείῳ σου ἔρωτι...»

Μπολιάζεται ἡ δίψα καὶ ἡ τόλμη τῆς θυσίας τῶν πάντων χάριν τοῦ Ἑνός, στὴν καλλιέλω τῆς χάριτος. Μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι μ' αὐτὴν τους τὴν ἐνέργεια δὲν μεταστρέφονται σὲ κάποια νέα πίστι, ἀλλὰ βρίσκουν στὸ μῆνυμα τοῦ Ἀποστόλου τὴν ἀπάντησι στὴ βαθειά τους ἀναζήτησι.

Ἐπειδὴ δὲν θέλουν τὴν τῶν Περσῶν βασιλεία, τοὺς δίδεται ἡ πολυεθνικὴ αὐτοκρατορία, γιατί δὲν θὰ μείνουν σ' αὐτή. Ὁ ἄνθρωπος, ὅπως τὸν γνωρίζουν, δὲν ἀναπαύεται σὲ τίποτε φθαρτὸ καὶ παρερχόμενο ὅσο μεγάλο καὶ ἂν φαίνεται.

Λέχονται την αυτοκρατορία ως κάτι σημαντικό αλλά χρονικό που κάποτε τελειώνει. Και πρέπει να αγιασθῇ για να σωθῇ καὶ να προσφερθῇ σὲ ὅλους ὡς εὐλογία καὶ δύναμι ζωῆς. Τοὺς δίδεται μὲ τὸ νὰ τοὺς τὴν ἀρνοῦνται πάνω στὰ πράγματα. Ὑποτάσσονται οἱ Ἕλληνες στοὺς Ρωμαίους. Καὶ νικοῦν οἱ ἡττημένοι τοὺς κατακτητές, ὅχι μὲ τὴ δύναμι τῶν ὅπλων (χαμένη ὑπόθεσι), ἀλλὰ μὲ τὴ χάρι τοῦ Πνεύματος ποὺ ὁμορφαίνει τὴ ζωὴ καὶ καθιστᾷ ὅλους νικητές.

Τὸ ζητούμενο εἶναι ὅχι νὰ ὑποτάξῃς καὶ νὰ ταπεινώσῃς τὸν ἄλλο, ἀλλὰ νὰ γίνῃς κοινωνὸς τῆς Δυναμείας ποὺ ὅλους τοὺς ἐλευθερώνει καὶ τοὺς ἀδελφώνει στὴν ἐκπληξὶ τῆς αἰζωίας.

Ἡ θυσία τῶν πάντων χάριν τοῦ Ἐνὸς τοποθετεῖ τὸν ἄνθρωπο στὴν καρδιά τοῦ μυστηρίου τῆς ζωῆς. Τοῦ χαρίζει τὴν ἀσταμάτητη διαστολὴ καὶ τὴν τελικὴ ἀπλότητα ὅπου ἐνώνονται τὰ ἀντίθετα. Συνέρχονται τὰ μακρινά. Ἀνακεφαλαιώνονται ὅλα σὲ ἓνα. Καὶ δίδεται στὸν καθένα μιὰ ἐλάχιστη μερίδα ποὺ ἔχει ἐν μικρῷ τὸ ὅλο.

Ὅταν δεχθῇς τὸ πλήρωμα τῆς γνώσεως ὡς δύναμι ζωῆς, δὲν καυχᾶσαι γιὰ τὶς ἐπιτυχίες σου, ἀλλὰ συγκλονίζεσαι ἀπὸ δέος γιατί σώζονται ὅλοι.

Ἡ τόλμη τῆς θυσίας γιὰ τὸν Ἕνα βάζει τὰ πάντα σὲ κίνησι ἢ μᾶλλον σοῦ ἀποκαλύπτει τὸν τρόπο τῆς τοῦ παντὸς διοικήσεως. Συζηῖ ὅλος ὁ κόσμος, ὅχι προσπαθώντας ὁ ἓνας νὰ ὑποτάξῃ τὸν ἄλλον, ἀλλὰ «τῇ ταπεινοφροσύνῃ ἀλλήλους ἡγούμενοι ὑπερέχοντας ἑαυτῶν» (Φιλιπ. 2,3).

Οἱ δοκέοντες, ὡς τέκτονες (κατασκευαστές) ψευδῶν τιμωροῦνται ἀπὸ τὴ θεία Δίκη. Ἐνῶ οἱ ἄριστοι τιμῶνται ἀπὸ ὅλους.

Οἱ πρῶτοι μένουν μόνοι καὶ διερωτῶνται γιατί συνέβη αὐτό. Οἱ ἄριστοι συγκεντρώνουν ὅλους γιατί τοὺς στέλνουν σ' αὐτὸν ποὺ εἶναι τὰ πάντα ἐν πᾶσι.

Ὅταν θυσιάσῃς τὸ λίγο ποὺ ἔχεις, σοῦ χαρίζεται τὸ «ὑπερεκπερισσοῦ» ποὺ δὲν φανταζόσουν. Ὅταν θέλῃς νὰ πετύχῃς αὐτὸ ποὺ προσδιορίζεις γιὰ νὰ δοξασθῇς, τότε ἔχεις ἄδοξο τέλος.

Οἱ Ἕλληνες σπίνουν βωμὸ στὸν ἄγνωστο Θεό. Καὶ φτάνουν στὴ θεία Λειτουργία ὅπου λατρεύουν τὸν Θεὸ ποὺ εἶναι «ἀνέκφραστος, ἀπερινόητος, ἀόρατος, ἀκατάληπτος». Μπαίνουν στὴν εὐρυχωροτέρα τῶν οὐρανῶν Ἐκκλησία ὅπου τὰ φοβερά τελεσιουργεῖται.

* * *

Ὅταν μεταφέρεται ἡ πρωτεύουσα τῆς ρωμαϊκῆς αυτοκρατορίας ἀπὸ τὴ Δύσι στὴν Ἀνατολή, ὅλα ἀκολουθοῦν τὴ γνωστὴ ἐξέλιξι.

Ἐπικρατεῖ φυσιολογικά ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, τὸ πνεῦμα καὶ ἡ ἀναζήτησις. Τὸ πρωτεῖο δίδεται στὴ μία ζύμη ποὺ ζυμοῖ ὅλο τὸ φύραμα. Προχωροῦμε πρὸς τὸ πλήρωμα τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἐλευθερίας. Ὅλα προσλαμβάνονται καὶ μεταμορφώνονται.

Ἀπὸ τὸν κοινὸ καὶ θεῖο Λόγον τοῦ Ἡρακλείτου προχωροῦμε στὸν σεσαρκωμένον Θεὸν Λόγον τῆς Ἐκκλησίας.

Ἀπὸ τὴ φιλοσοφία ὡς μελέτη τοῦ θανάτου προχωροῦμε στὴ λειτουργικὴ θεολογία ὡς κατάργησι τοῦ θανάτου καὶ δύναμι ζωῆς.

Ἀπὸ τὴν ἀρχαία τραγωδία ὡς θεατρικὴ παράστασι προχωροῦμε στὴ θεία μυσταγωγία ὡς θεολογικὴ ἱερουργία.

Ἀπὸ τὴ μέθη καὶ τὴ μανία τῶν ἀρχαίων ὀργίων φτάνουμε στὴ νηφάλια μέθη καὶ σὺφρονα μανία τῶν ἱερῶν μυστηρίων. Ὅλα μεταμορφώνονται καθαιρόμενα.

Ἡ Ἐκκλησία ἐντοπίζει καὶ σώζει τὸν δυναμισμό τῆς ζωῆς καὶ ἐνισχύει τὴν υἰεΐα τοῦ πνεύματος. Ἀφαιρεῖ τὴν ἀρρώστια τῆς διαστροφῆς. Ἀπορρίπτει τὴν ὕβρι καὶ τὴν οἴησι. Μεταμορφώνει τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν κάνει μιὰ αἴσθησι. Ὅλα ξεπερνιοῦνται. Καὶ προχωροῦν ἀκατάπαυστα ἐπὶ τὰ πρόσω.

Καταξιώνεται ἡ ἀγάπη τῆς ἐλευθερίας μετὰ τὴν ὑπακοὴν στὸν θεῖον Λόγον, «δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο» καὶ γίνεται.

Μετὰ τὴν ἀποδοχὴ αὐτῆς τῆς ὑπακοῆς καὶ τοῦ χρέους ὅλα ἀνατέλλουν φωτισμένα καὶ πασίχαρα. Ὅταν τελειῶνῃ ἡ Σαρακοστή τῆς ζωῆς, ὅλοι καλοῦνται «εἰς τὴν χαρὰν τοῦ Κυρίου».

* * *

Ἐφ' ὅσον ἄρχισες καὶ προχωρεῖς, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἡρακλείτου ποὺ θυσιάζει τὰ πάντα χάριν τοῦ Ἐνός.

Ἐφ' ὅσον τὸν βλέπεις νὰ προχωρῇ ἀπὸ τὴ φθαρτὴ κίνησι τῶν φθαρτῶν στὴν αἰδία τῶν αἰδίων. Νὰ συγκεντρῶνῃ, μέσα στὶς χιλιετίες ποὺ ἀκολουθοῦν, ὅλα τὰ ἀνήσυχτα πνεύματα. Καὶ νὰ δίδῃ κουράγιο σὲ ὅλους τοὺς ἀπαιτητικούς δείχνοντάς τους τὸν δρόμο πρὸς τὴν αἰδία κίνησι τῶν αἰδίων ὅπου δεσπάζει ὁ κυβερνῶν τὰ πάντα διὰ πάντων.

Ἐφ' ὅσον προχωρεῖς στὴν Ἐκκλησία ὅπου βρίσκεις τὸν Θεάνθρωπο νὰ εἶναι ὁ προσφέρων καὶ προσφερόμενος στὴ λειτουργία τῆς σωτηρίας τοῦ σύμπαντος κόσμου.

Ἐφ' ὅσον αὐτὰ συμβαίνουν· ἀποκτᾷς ἄλλο ἥθος, χρέος καὶ ἰσχύ. Παραδί-

δεσαι στη θέλησι τοῦ Ἐνός. Ἀγαπᾶς τοὺς ἐχθρούς σου καὶ γίνεσαι ἀδελφός με τοὺς ξένους.

Τὰ πάντα λειτουργοῦν ὡς εὐεργεσία γιὰ σένα. Καὶ σὺ εἶσαι εὐλογία γιὰ ὅλους. Ἥρεμεῖς γιατί ὅλα σοῦ κάνουν καλό. Δὲν διαπληκτίζεσαι με κανένα γιατί εἶσαι εὐγνώμων πρὸς ὅλους καὶ γιὰ ὅλα.

Ὅπως βιολογικὰ γιὰ νὰ ζήσει ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ τὴν παρουσία τοῦ ἥλιου καὶ τὸ ὀξυγόνο τοῦ ἀέρα· πνευματικὰ γιὰ νὰ ἀναπτυχθῇ καὶ νὰ βρῇ τὸν ἑαυτό του, χρειάζεται τὴ θέρημ τῆς ἀγάπης καὶ τὴν εὐρυχωρία τῆς ἐλευθερίας.

Τὸ πρόβλημα τῆς ζωῆς ἔχει θεολογικὲς προεκτάσεις. Παρέχεται στὸν ἄνθρωπο ἡ δυνατότητα τῆς πίστεως γιὰ νὰ πετύχῃ τὴ θεία ἀλλοίωσι καὶ τὴν ἐπέκτασι ἐπὶ τὸ ἀόριστον τῆς ἐλευθερίας. Δὲν εἶναι ὁ ἄνθρωπος ἕνα βιολογικὸ πλάσμα ποὺ ἀρχίζει καὶ τελειώνει στὸ πεπερασμένο καὶ φθαρτό. Ἐχει μέσα του τὴν πνοὴ τοῦ Ἄναρχου καὶ Ἀτελεύτητου, ποὺ διὰ τῆς πίστεως τοῦ χαρίζει τὴ γνώσι τῶν θείων καὶ ἀνελπίστων. «Τῶν θείων τὰ πολλὰ διαφυγάνει, μὴ γινώσκεσθαι ἀπιστίην» (86). (Τὰ πιδὸ πολλὰ τῶν θείων πραγμάτων μᾶς ξεφεύγουν καὶ δὲν τὰ γνωρίζομε λόγῳ ἀπιστίας).

* * *

Ὅλα τὰ ἱστορικὰ γεγονότα ἔχουν ἀρχὴ καὶ τέλος. Πρὶν τελειώσῃ ἡ ἱστορικὴ διαδρομὴ τῆς αὐτοκρατορίας, πρὶν ἀκουσθῇ τὸ «ἑάλω ἡ Πόλις», καὶ ἀρχίσουν τὰ μοιρολόγια τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, ἥδη ἔχουμε ἀναχθῇ λειτουργικὰ στὴν εὐρυχωρία τῶν οὐρανῶν καὶ τὴν ἐλευθερία τῶν ἐσχάτων. Ζοῦμε καὶ ψάλλομε μέσα στὴν Ἐκκλησίᾳ τὸν παιᾶνα τῆς παγκοσμίου χαρᾶς. «Ἐάλω ὁ θάνατος θανάτῳ». Ὁ θάνατος τεθανάτῳται καὶ ζωὴ πολιτεύεται. Πατήσαμε τὸ πόδι μας στὴ γῆ τῆς ἐπαγγελίας. Ἦλθε ἡ προσδοκία τῶν ἐθνῶν. Ὅλα ἀλλάζουν στὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου.

Μὲ τὴν πτώσι τῆς Πόλεως, ἄλλοι ἀρχίζουν νὰ θρηνοῦν γιὰ τὴν ἀπώλεια αὐτῶν ποὺ ἔχασαν· ἄλλοι νὰ χαίρωνται γιὰ τὴν κατὰκτησι ποὺ πέτυχαν. Αὐτὰ ἔχει ἡ ἱστορία, καὶ συνεχίζεται ὁ ἕνας ἀγώνας. Ἡ χάρι τοῦ Πνεύματος φανερώνει ποιά εἶναι ἡ τελικὴ ἐπιτυχία γιὰ ὅλους τοὺς θνητούς· νικητὲς καὶ νικημένους.

Οὔτε αὐτὴ ἡ νίκη σοῦ χαρίζει τὴν αἰώνια ζωὴ ποὺ ζητᾷ ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου. Οὔτε ἡ ἥττα σοῦ ἀποκλείει τὴ δυνατότητα νὰ προχωρήσῃς στὴν ἐλευθερία τῆς αἰετιώας. Ὅλοι κρινόμαστε καὶ βοηθιόμαστε ἀπὸ ὅλα.

Ἡ νίκη, ὡς ἐπιτυχία δυνάμεως, ἔχει ἀνάγκη μεταμορφώσεως. Καὶ ἡ ἥττα, ὡς δοκιμασία ζωῆς, περιέχει τὴ δύναμι ποὺ σοῦ χαρίζει τὰ ἀκατόρθωτα.

Γι' αὐτὸν ποὺ ζητᾶ τὰ ἀνθρωπίνως ἀνέφικτα, ὅλες οἱ δοκιμασίες γίνονται ἀναβαθμοὶ ἀνόδου καὶ προϋπόθεσι πρὸς ἐπίτευξι τῶν ἀνελπίστων. Καὶ ὁ ἴδιος εἶναι ἀφορμὴ χαρᾶς ὅλων.

Εἴτε εἶναι πολίτης αὐτοκρατορίας εἴτε ὑπόδουλος τυραννίας, ὁ ἄνθρωπος ζητᾶ τὸ ξεπέραςμα τῆς ἱστορίας. Οὔτε ἡ δουλεία μπορεῖ νὰ τὸν καταστρέψῃ. Οὔτε ἡ αὐτοκρατορία νὰ τὸν ξεδιψάσῃ. Θέλει τὴν αἰδιότητα τῆς αἰζωίας, ὅχι τὸν θρίαμβο τῆς φθορᾶς.

Στὸ πιὸ μικρὸ παρεκκλίσι τῆς τουρκοκρατίας καὶ στὴν πιὸ μεγάλῃ ἐκκλησία τῆς αὐτοκρατορίας ἱερουργεῖται ἡ ἴδια θεία Λειτουργία ποὺ προσφέρει στὸν πιστὸ τὸν οὐράνιο ἄρτο, Σῶμα καὶ Αἷμα Χριστοῦ εἰς Πνεύματος Ἁγίου κοινωνίαν, εἰς βασιλείας οὐρανῶν κληρονομίαν.

* * *

Ὅταν κατεβαίῃ στὸ κίρυγμα ὁ ἅγιος Κοσμάς ὁ Αἰτωλός (1714-1779), βρίσκει τὰ πάντα ἀνυπόφορα μπλεγμένα καὶ ἀπολύτως ἀπλᾶ, γιὰ τὸ ξέρεῖ τι θέλει νὰ κάνῃ, σὲ ποιοὺς ἀπευθύνεται καὶ πῶς τὸ πετυχαίνει. Δὲν μιλᾷ ὡς μελλοθάνατος, ἔστω τολμηρὸς. Μιλᾷ ὡς νεκρὸς καὶ αἰζώος. Δὲν διατυπώνει σκέψεις ἀλλὰ δίδει ζωή.

Λέει: «Ὅχι μόνον δὲν εἶμαι ἄξιος νὰ σᾶς διδάξω, ἀλλὰ μῖτε τὰ ποδάρια νὰ σᾶς φιλήσω, διὰτὶ ὁ καθένας ἀπὸ λόγου σας εἶναι τιμωτέρος ἀπὸ ὅλον τὸν κόσμον». Ἀλλὰ ὁ νεκρὸς ἑαυτὸς μου «ἔχει τὴν ἐξουσίαν νὰ διδάσκῃ βασιλεῖς καὶ πατριάρχας, ἀρχιερεῖς, ἱερεῖς, ἄνδρας καὶ γυναῖκας, παιδιὰ καὶ κορίτσια, νέους καὶ γέροντας καὶ ὅλον τὸν κόσμον».

Δὲν σχολιάζει τὰ βάσανα ποὺ περνοῦν, οὔτε ἐρεθίζει τοὺς κατακτητὲς ποὺ τοὺς καταπιέζουν. Χαρίζει σὲ ὅλους τὸν Παράδεισο ποὺ ἀπολαμβάνει.

Κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ σταματήσῃ τὸν νεκρὸ ποὺ μιλᾷ γιὰ ζωή. Ὅλοι θέλουν νὰ ἀκοῦνε αὐτὸν ποὺ ξέρεῖ ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι «ὅλος φῶς, ὅλος χαρὰ, ὅλος εὐσπλαγχνία, ὅλος εὐεργεσία, ὅλος ἀγάπη».

«Ἡ δουλειὰ ἡ ἐδική μου εἶναι ἐδική σας, εἶναι τῆς πίστεώς μας, τοῦ γένους μας». Εἶναι τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

Τοὺς ἀνεβάζει στὸν οὐρανό, πάνω ἀπὸ αὐτοκρατορίες καὶ τουρκοκρατίες. Τοὺς βάζει στὴ ζωὴ τους τὸν Χριστό.

Τὸν ἀκοῦνε οἱ ραγιάδες καὶ ζωογονοῦνται. Τὸν ἀκοῦνε οἱ Τοῦρκοι, οἱ Φράγκοι, οἱ Ἑβραῖοι καὶ προβληματίζονται. Τὸν ἀκοῦνε οἱ ὁμιλητὲς καὶ οἱ λογοτέχνες καὶ νοιώθουν βραδυγλώσσοι ποὺ τραυλίζουν.

Εἶναι χειρουργὸς ποὺ κινεῖ τὰ χέρια καὶ τὰ νυστέρια μὲ ἀσυγκράτητη ταχύτητα καὶ ἀπόλυτη ἀκρίβεια. Εἶναι ἀριστοτέχνης τοῦ λόγου, ἐμυρχωτὴς τοῦ ἀνθρώπου, διοργανωτὴς τῆς παιδείας.

Λέει· ἔμαθα ὅτι δὲν εἶστε Ἕλληνες εἰδωλολάτρεις, ἀλλὰ χριστιανοὶ ὀρθόδοξοι. Γι' αὐτὸ νὰ ἀνοίξετε σχολεῖα, νὰ μαθαίνουν τὰ παιδιά σας ἑλληνικά, νὰ ξεσκεπάσετε τὰ μυστήρια τῆς πίστεως ποὺ κρύβονται ἐκεῖ. Καὶ ὅποιος μαθαίνει ἑλληνικά νὰ τοῦ χαρίζετε τὰ χρέγια.

Αὐτὸ τὸ κήρυγμα ἔγινε μιὰ φορὰ καὶ ἀκούγεται γιὰ πάντα. Σφράγισε τὶς ψυχὲς καὶ τὰ σώματα τῶν ἀκροατῶν, τὴν ἱστορία καὶ τὸν τόπο τους.

Δὲν ὑπάρχει μεγαλύτερη ἀπόλαυσι· νὰ πλησιάσεις τὸν κόσμον σὰν πεθαμένος καὶ ἀνυπαρκτος. Καὶ νὰ τοὺς γεμίσεις τὴν καρδιά μὲ τὴ χαρὰ ποὺ ξεπερνᾷ τὸν θάνατο.

* * *

Ὅποιος κηρύττει τὴν ἀλήθεια ποὺ σώζει τὸν κόσμον σταυρώνεται ἀπὸ τὶς δυνάμεις τοῦ σκότους ποὺ δὲν ἀνέχονται τὴν τῶν πάντων ἐλευθερία καὶ ἐνότητα. Εἶναι γι' αὐτοὺς ἀπαράδεκτη ἡ παρουσία τοῦ Θεανθρώπου ποὺ τὰ πάντα ὑπομένει γιὰ νὰ σώσῃ ὅλους. Δὲν θέλουν τὴν ἀγάπη του, οὔτε ὑποφέρουν τὴν ἐλευθερία του, γιὰ τὸν τοῦ ἀκυρώνει τὴν προοπτικὴ τῆς ζωῆς καὶ τὸ περιεχόμενο τῶν ἀπασχολήσεών τους. Αὐτοὶ θέλουν τὸ καθεστῶς τῆς βαρβαρότητας γιὰ νὰ τρέφονται ἀπὸ τὶς σφαγὲς τῶν ἀδυνάτων καὶ τὸ πλιάτσικο τῶν ξένων.

* * *

Βρισκόμαστε σὲ μιὰ περίοδο εἰρήνης. Μετὰ ἀπὸ διεθνεῖς συνθήκες μένουν κάποιες χιλιάδες μουσουλμάνοι στὴ Θράκη. Καὶ ἀντίστοιχα μένουν ἀνάλογες χιλιάδες ὀρθόδοξοι Ρωμιοὶ στὴν Πόλι.

Φτάνομε στὰ «Σεπτεμβριανά» (6η καὶ 7η) τοῦ 1955. Ἐφαρμόζεται ἡ ὁργανωμένη ἐξόντωση, σὲ λίγες ὥρες, τῶν ὀρθόδοξων Ρωμῶν. Παρουσιάζεται τὸ κεκρυμμένο πρόσωπο τῆς μανίας ποὺ περιμένει πολὺ γιὰ νὰ δράσῃ μιὰ στιγμή.

Συγκεντρώνονται ἀθόρυβα ἑκατὸ χιλιάδες κακοποιοί. Βγαίνουν ἀπὸ τὶς φυλακὲς εἰκοσιπέντε χιλιάδες ἐγκληματίες.

Ἐξοπλίζονται μὲ ρόπαλα, λοστάρια καὶ τσεκούρια. Ἐξαπολύονται γιὰ τὴν ἐπίθεσι κατὰ ἀπροστίτευτων καὶ ἡσυχῶν πολιτῶν.

Καλύπτονται ἀπὸ τὰ σώματα ἀσφαλείας. Ξαφνιάζουν ἀνυποψίαστους καὶ

νομοταγείς ανθρώπους που πρέπει να εξαφανισθούν επειδή έχουν διαπράξει το έγκλημα να είναι γηγενείς ορθόδοξοι χριστιανοί.

Δεν πρόκειται για έκτροπη άκραίων στοιχείων που ξεσπούν παράφορα (αυτό μπορεί να συμβῇ σε κάθε κοινωνία) αλλά για έγκληματική ενέργεια που συλλογικά και εν ψυχρώ οργανώνεται από την κρατική εξουσία.

Σε λίγες ώρες καταστρέφουν 4.348 έμπορικά καταστήματα, 2.000 σπίτια, 110 ξενοδοχεία, 21 εργοστάσια, 26 σχολεία, 29 φαρμακεία, 73 εκκλησίες.

Πετούν στους δρόμους τὰ ἱερὰ κειμήλια τῆς πίστεως· τὴν περιουσία καὶ τὸν κόπο μιᾶς ζωῆς. Κανένα τουρκικὸ κατὰστημα δὲν θίγεται. Κανένα ἑλληνικὸ δὲν σώζεται. Φανερόνεται τὸ μέγεθος τῆς μοχθηρίας καὶ ἡ ἀκρίβεια τῆς προετοιμασίας. Βεβηλώνουν καὶ γκρεμίζουν ἐκκλησίες. Βιάζουν γυναῖκες καὶ παιδιὰ. Ἀφοδεύουν στὰ Ἅγια τῶν Ἀγίων. Κατασκάβουν τοὺς τάφους τῶν Πατριαρχῶν. Σκορπούν τοὺς δρόμους τὰ σώματα τῶν πρὶν ἀπὸ λίγες μέρες κεκοιμημένων. Φανερόνουν ἔνστικτα φρικτῆς μοχθηρίας.

Δὲν ἱκανοποιοῦνται μὲ τὸ νὰ κακοποιήσουν τοὺς ζωντανούς. Θέλουν νὰ ἐξαφανίσουν τὰ ἴχνη τῶν αὐτοχθόνων κεκοιμημένων. Αὐτὸ φανερῶνει τὸ ἐσωτερικὸ τοὺς περιεχόμενο καὶ τὸ μέγεθος τῆς διαστροφῆς. Δὲν ὑποφέρουν τὴν εἰρήνη τῆς συμβίωσης μὲ κάποιους ἄλλους. Τοὺς εἶναι ἀπαράδεκτη ἡ ζωὴ τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀδελφoσύνης. Στηρίζονται πάνω σὲ δικές τους βάσεις καὶ σχέδια, ποὺ ἐπιβάλλουν τὸν ὀλοκληρωτισμὸ καὶ τὴν ἐξουθένωσι.

Τὸ νὰ θεωρῆς τὸ ἐγκλημα θεῖα ἐντολή, εἶναι τὸ ἔσχατο κατάντημα τῆς διαστροφῆς. Καὶ τὸ νὰ ἔχῃ διαμορφώσει αὐτὸ τὸν ἐσωτερικὸ σου κόσμο, σὲ καθιστᾷ μόνιμο κίνδυνο γιὰ κάθε γείτονα σου. Ἀλλὰ τίποτε δὲν συμβαίνει χωρὶς νόημα.

* * *

Ἡ ἱστορία τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν μπορεῖ νὰ εἶναι γεμάτη ἀνθρώπινα πάθη, διενέξεις πολυχρόνιες καὶ συρράξεις μὲ ἑκατόμβες θυμάτων. Ὅλα ὅμως βρίσκονται μέσα σὲ γνωστὰ πλαίσια. Συνέχεια κάτι γίνεται. Περνᾷ ὁ καιρὸς. Καταλαγιάζουν τὰ πάθη. Ἡρεμοῦν τὰ πνεύματα. Συνεργάζονται οἱ λαοί.

Οἱ σχέσεις Τουρκίας καὶ Ἑλλάδος εἶναι ἄλλης φύσεως, ἐντάσεως καὶ διαρκείας. Ξεπερνοῦν τὰ συνηθισμένα καὶ εὐκόλως θεραπευόμενα. Ἐδῶ συγκρούονται δύο ξένοι κόσμοι διαφορετικῶν ἀντιλήψεων γιὰ τὸ νόημα καὶ τὴν ἀξία τῆς ζωῆς.

Ὑπάρχει ὅμως ὁ ἱατρὸς τῶν ψυχῶν καὶ τῶν σωμάτων ποὺ θεραπεύει τοὺς ἀσθενεῖς καὶ ἀνασταίνει τοὺς νεκρούς.

Ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ κατερχόμενος σωτήρας, ὡς καλὸς Σαμαρεῖτης, ρίχνει ἔλαι-

ον και οἶνον εἰς τὸν περιπεσόντα εἰς τοὺς ληστές. Καὶ δὲν παραβλέπει τοὺς ληστές ποὺ εἶναι θύματα ληστείας διεστραμμένων δοξασίων καὶ ἐπιδιώξεων. Θεωροῦν ἐπιτυχία νὰ κατασφράξουν τοὺς ἄλλους γιὰ νὰ ἐπιβληθοῦν, χωρὶς νὰ καταλαβαίνουν ὅτι σκοτώνουν τὸν ἄνθρωπο ποὺ κρύβεται μέσα τους. Ὁ Θεάνθρωπος θυσιάζεται γιὰ νὰ σώσῃ καὶ αὐτοὺς ποὺ τὸν μισοῦν καὶ τὸν σταυρώνουν.

Ἐνῶ τόσοι δῆμοι πέρασαν στὴν ἱστορία καὶ ἔσβησαν ἀφήνοντας ἀνάμνησι φρίκης, ἡ ἱστορία συνεχίζεται μὲ τὸ ἴδιο πνεῦμα καὶ ἄλλα ὀνόματα.

Χωρὶς τὴν κατάργησι τοῦ θανάτου ἡ ζωὴ εἶναι καταδίκη εἴτε κατέχεις κοσμικὴ ἐξουσία εἴτε ὑποφέρεις βάρβαρη δυναστεία. Ἡ θεία Λειτουργία χαρίζει τὴν ἐλευθερίαν τῆς αἰωνιότητος σὲ ὅποιον καταφεύγει στὴν ἀγάπῃ τοῦ Δυνατοῦ.

Μέσα στὸν ὀλοκληρωτισμὸ τῆς τρομοκρατίας ὑπάρχουν ψυχὲς ποὺ ζοῦν τὸν πλοῦτο τῆς χάριτος καὶ δὲν μποροῦν νὰ μιλήσουν γιὰ τὴ δύναμι τῆς πίστεως. Τὸν ἴδιο καιρὸ, σὲ χώρους ἐλευθερίας, ἄλλοι ἀσελοῦν πάνω στὰ ἱερὰ καὶ τὰ ὅσα τῆς ἀλήθειας τῆς ζωῆς.

Ἡ Ἀλήθεια μένει ἔκθετη καὶ κτυπᾶται ἀπὸ ὅλους, τοὺς οἰκείους καὶ τοὺς ξένους. Ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ, ἐνῶ τὴν ἀντιπροσωπεύουν, τὴν ἀγνοοῦν καὶ τὴν προδίδουν. Καὶ ἀπὸ ἐκείνους ποὺ τὴν ἀπορρίπτουν καὶ τὴν σταυρώνουν.

Ἐνῶ βρίσκεσαι στὸ καταμεσήμερο ποὺ σὲ τυφλώνει ὁ ἥλιος τῆς Δικαιοσύνης, ἔρχεται ὁ ἄλλος μὲ ἓνα σπαρματσέτο νὰ σὲ θαμπώσῃ μὲ τὴ λάμψι τοῦ «διαφωτισμοῦ». Ἡ θέλει νὰ σὲ ζεματίσῃ μὲ ἓνα κουβᾶ βραστὸ νερό, τὴ στιγμὴ ποὺ ἔρχεσαι ἀπὸ τὸ καμῖν ποὺ λειώνει τὸ ἀτσάλι.

Ἐὰν κάποιος πετᾷ πέτρες γιὰ νὰ σβήσει τὸν ἥλιο, δὲν θὰ τὸν παρακαλέσῃς νὰ μὴν τὸ κάνῃ ἐπειδὴ ὁ ἥλιος μᾶς χρειάζεται.

Ἡ προπαγάνδα τῶν ὀλοκληρωτισμῶν σὰν βιτριόλι κατακαίει τὴ σύστασι τοῦ νοός. Ὁ σχολαστικισμὸς σὰν ναρκωτικὸ ἀποκομίζει τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸν καταντᾷ ἐξάρτημα μηχανῆς.

Ἡ ὀργάνωσι τοῦ παντός ἐπιτυγχάνεται μὲ τὴν παροχὴ τῆς ἐλευθερίας ἐκ μέρους τοῦ Ἐνός νὰ κάνῃ ὁ καθένας ὅ,τι θέλει. «Ὁ ἀδικῶν ἀδικησάτω ἔτι, καὶ ὁ ρυπαρὸς ρυπαρευθήτω ἔτι, καὶ ὁ δίκαιος δικαιοσύνην ποιησάτω ἔτι, καὶ ὁ ἅγιος ἁγιασθήτω ἔτι» (Αποκ. 22,11).

Τὸ ἐπικίνδυνα θαυμαστὸ βρίσκεται στὸ μέγεθος τῆς ἀνοχῆς καὶ τοῦ σεβασμοῦ ὅλων. Δὲν ἐμποδίζει ὁ Ἀόρατος τοὺς ἐλεύθερους νὰ ἀνοπταίνουν καὶ νὰ ἀσχημονοῦν παριστάνοντας τοὺς δυνατοὺς. Οὔτε ἀφίνει χωρὶς ἐπίσκεψι παρηγοριᾶς τοὺς φυλακισμένους στὰ κάτεργα τοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ. Κρίνει καὶ σώζει ὅλους τὸ φῶς τῆς παρουσίας Του.

Τὸ ὅτι βρισκόμαστε σ' αὐτὴ τὴν κατάστασι εἶναι φανέρωσι ὅτι ὁ Θεὸς δὲν

εἶναι δυνάστης ποὺ δίδει ἐντολὲς ἀλλὰ πατέρας ποὺ ἀγαπᾷ. Ἡ ἀλήθεια τῆς σωτηρίας δὲν ἐπιβάλλεται ὡς ἐντολὴ ἀλλὰ χαρίζεται ὡς εὐλογία στοὺς ἥρωες τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ὑπομονῆς. Γι' αὐτὸ ὅλοι εἴμαστε ὑπεύθυνοι γιὰ ὅλα.

Ὁ Ἀναστημένος Χριστὸς κυκλοφορεῖ κεκλεισμένων τῶν θυρῶν παντοῦ καὶ πάντοτε σεβόμενος τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐπισκεπτόμενος τοὺς τρομοκρατημένους ποὺ δὲν μποροῦν νὰ μιλήσουν.

* * *

Ἐπειδὴ αὐτοὶ ποὺ μᾶς γέννησαν ἔβαλαν τὸν πῆχυ τῶν ἀπαιτήσεων πολὺ ψηλά, μᾶς χάρισαν δυνατότητες ἀπεριόριστες καὶ μᾶς φώτισαν μὲ ὑποχρεώσεις ἀναπόφευκτες. Αὐτοὶ ποὺ δὲν ἀνέχονται τὴν παρουσία μας εἶναι πλάσματα τοῦ Θεοῦ ποὺ ἔχουν ἀνάγκη ἀπὸ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ Πνεύματος.

Ὁ ὁρθόδοξος χριστιανὸς δὲν ἀντιπροσωπεύει μιὰ ἄποψη ἀπὸ τὶς πολλές. Οὔτε στρατεύεται μὲ μιὰ παράταξη τῆς ἱστορίας ποὺ χτυπᾷ κάποιαν ἄλλην. Ἀλλὰ ἀνίκει λειτουργικὰ στὸν Θεάνθρωπο ποὺ τὰ πάντα ὑπομένει γιὰ νὰ σώσῃ ὅλους. Βρίσκεται μέσα στὴ θεουργικὴ μήτρα τῆς Ἐκκλησίας, δι' ἧς νεουργεῖται ἡ σύμπασα καὶ θεουργεῖται.

Ἡ ἀξία ἐνὸς ἀνθρώπου δὲν ὑπολογίζεται ἀπὸ τὸ πόσα χρόνια ἔζησε ἀλλὰ τί κέρδισε μὲ τὴ ζωὴ του καὶ τί ἀφήνει φεύγοντας στοὺς ἄλλους ποὺ εἶναι ὁ ἑαυτός του.

Ἡ ἑλληνικὴ χριστιανικὴ Αὐτοκρατορία, ποὺ ὀνομάστηκε Βυζαντινὴ, δὲν ἀξίζει γιὰ τὰ χίλια χρόνια ποὺ ἔζησε καὶ γιὰ τὴν οἰκουμένη ποὺ περιέλαβε ἀλλὰ γιὰ τὸ ἓνα τέκνο ποὺ ἐγέννησε. Καὶ αὐτὸ εἶναι ἡ λειτουργικὴ θεολογία ὡς αὐτοκρατορία τῆς ἀγάπης ποὺ οὐδέποτε ἐκπίπτει (Α' Κορ. 13,8). Αὐτὴ εἶναι ἡ προσφορά τῆς πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα. Ἡ θεία Λειτουργία προσφέρεται ὑπὲρ τῆς οἰκουμένης. Σαρκοῦται ὁ Θεὸς Λόγος. Συστέλλεται στὸ ἐλάχιστο. Καὶ διαστέλλει στὸ ἀπεριόριστο τὸν ἄνθρωπο.

Ἡ δύναμις ποὺ νικᾷ τὸν θάνατο διαμορφώνει τὴν Πόλιν καὶ κτίζει τὴν Ἁγία-Σοφία. Ἡ ἴδια δύναμις τὴν κρατᾷ ἐλεύθερη καὶ διενεργεῖ τὴν ἄλωση ποὺ ἐλευθερώνει τοὺς δεσμίους. Αὐτὴ τὴν ἄλωση κανεῖς δὲν μπορεῖ νὰ τὴ σταματήσῃ γιατί ὅλοι τὴν προσδοκοῦν. Ἐκούσια καὶ ἀκούσια τὴν ὑπηρετοῦν. Εἶναι τὸ τέλος μιᾶς πορείας καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς καινῆς πολιτείας.

Ἡ καρδιὰ τῆς Πόλεως λειτουργεῖ καὶ ψάλλει. Ἡ καρδιὰ τῆς Πόλεως πάλλει καὶ πάλλεται. Ἡ Ζωὴ δὲν θνήσκει, μόνο κατεβαίνει στὸν Ἄδη, παίρνει ὅλους τοὺς πεπεδημένους καὶ τοὺς ἀνεβάζει στὸ φῶς.

Όταν περνᾷς δοκιμασία που σὲ διαλύει τελείως, χωρίς νὰ ἀφήνῃ ὑπόνοια σωτηρίας, τότε ἔρχεται ἄλλη Δύναμι. Σὲ ἐπισκέπεται ἐκεῖ που εἶσαι καταδικασμένος. Σοῦ δίδει ξένη χάρι καὶ ζωή, μὲ ὕφος καὶ ἥθος ἄλλο, πέρα ἀπὸ τὰ γνωστὰ καὶ σχολιαζόμενα στὴν ἀγορά.

Ένα πᾶναγνο βλαστάρι θάλλει μέσα στὴ συμφορὰ· γεννᾶται ἀπὸ τὸ θάνατο καὶ φέρνει μηνύματα ζωῆς σὲ ὅλους. Χαίρει ἐν τοῖς παθήμασι. Δυναμώνει ὅταν ἀσθενῇ. Καὶ εἶναι εὐγνώμον σ' αὐτὸν που τὸ ἀρνεῖται καὶ θέλει νὰ τὸ ἐξαφανίσῃ.

Αὐτὸ τὸ ἄνθος τῆς ζωῆς εἶναι φάρμακο ἀθανασίας καὶ γι' αὐτὸν που θέλει νὰ τὸ κάμῃ.

* * *

Σ' αὐτὸ τὸν τόπο διαρκῶς κάτῃ ἱερουργεῖται. Δίδεται μιὰ μαρτυρία που ξεπερνᾷ τὴν ἱστορία. Ένεργοῦνται σεισμικὲς δονήσεις. Συγκρούονται τεκτονικὲς πλάκες. Κάτῃ συμβαίνει που δὲν ρυθμίζεται ἀπὸ ἀνθρώπινες ἐπεμβάσεις. Ὁ ἀγώνας τῆς ἑλληνικῆς Παραδόσεως, ἐξαγνισθεὶς μὲ τὴν ἀποδοχὴ τῆς Χάριτος, ἀνέρχεται ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ ἀναζήτησι καὶ φτάνει στὴν οὐράνια ἀνάπαυσι ὡς εὐλογία ὅλων.

Οἱ Έλληνες θεωροῦσαν ὁμφαλὸ τῆς γῆς τοὺς Δελφούς. Καὶ αὐτὸ τὸν ὁμφαλὸ τὸν μετέφεραν στὸν χῶρο τῆς Ἁγία-Σοφιάς.

Αὐτὸ τὸν τόπο τὸν λεπλάτισαν σταυροφορίες τῆς Δύσεως καὶ τῆς Ἀνατολῆς. Εἶναι πεδίο οἰκουμενικῶν διεκδικήσεων καὶ συρράξεων. Καὶ μαρτυρία τῆς τελικῆς ἀπελευθερώσεως καὶ γαλήνης. Δὲν μιλᾷ μιὰ ἀνθρώπινη ἄποψι. Κυριαρχεῖ μιὰ θεία παρουσία. Ένῳ μέσα στοὺς αἰῶνες ἔρχονται τόσο ξένοι σφετεριστές· ποιὸς θὰ ἐπικρατήσῃ καὶ πόσο. Ὑπάρχει ὁ Δεσπότης τῶν ἐπουρανίων καὶ τῶν ἐπιγείων που ρυθμίζει ὡς θέλει τὰ πάντα. Εἶναι τόσο μεγάλος, ὡς αἰτία καὶ φρουρὰ τοῦ παντός, που παρουσιάζεται ὡς ἀδύνατος καὶ ἀνύπαρκτος.

Άγεται ἀπὸ τὸν Ἅννα στὸν Καϊάφα κρινόμενος ὁ κρινὼν τὴν οἰκουμένην. Ψευδῇ πορφύραν περιβάλλεται ὁ ἀναβαλλόμενος τὸ φῶς ὡς ἱμάτιον.

Ὡς τζαμί ἢ ὡς μουσεῖο ἐμφανίζεται ἡ Ἁγία-Σοφία. Καὶ δι' ὅλων τῶν ἀλλαγῶν φανερῶνεται ἀναλλοιώτως αὐτὸ που εἶναι. Έρμινεύεται γιατί ὅλοι γυρίζουν γύρω ἀπὸ τὴν σαρκωθείσαν τοῦ Θεοῦ Σοφίαν καὶ δύναμιν.

* * *

Μπαίνοντας μέσα στὴν Ἁγία-Σοφία βγαίνεις στὸ ὕπαιθρο τῆς ἐλευθερίας που εἶναι τὸ σπίτι σου. Τὸ ἀπέραντο γίνεται ἡ ζεστὴ φωλιὰ τῆς οἰκουμένης.

Σὲ περιβάλλει μὴ οὐράνια ὀπτασία μὲ ὑλικὴ ὑπόστασι. Ὅλο τὸ σῶμα τοῦ ναοῦ δονεῖται θεϊκά.

Ὅταν συντονισθῇ στὸν παλμὸ τῆς Ἁγία-Σοφίας, καὶ ἀκούσῃ τὸν λόγο τῆς σωπῆς, συγκλονίξεσαι ἀπὸ τὴ δύναμι ποὺ ζωοποιεῖ τὰ σύμπαντα.

Ἀενάως συντελεῖται τὸ θαῦμα. Ἡ γῆ γίνεται οὐρανός, ἐπεὶδὴ ὁ Θεὸς σαρκούται καὶ θεώνει τὸν ἄνθρωπο. Γεμίζεις ἀπὸ θαυμασμὸ καὶ ἀνάπauσι. Αἰσθάνεσαι τὸ ἀπαύγασμα τῶν πόνων ποὺ προηγήθηκαν καὶ τὴν ἀνάσα τῆς ἐλευθερίας ποὺ χαρίζεται.

Βρίσκεσαι στὴν ὥρα τοῦ ξεπεράσματος τῆς φθορᾶς. Διερωτᾶσαι ποῦ στηρίζεται αὐτὴ ἡ μοναδικὴ οἰκοδομή. Ποιὰ βαθύριζι παράδοσι βλάστησε αὐτὸ τὸ ἀμάραντο ἄνθος.

Δὲν εἶναι ἀνθρώπινο κατόρθωμα ἀλλὰ οὐράνια δωρεὰ Αὐτοῦ ποὺ τὰ πάντα ὑπομένει γιὰ νὰ σώσῃ ὅλους. Βρίσκεσαι στὴν οὐρανώσασα τὸ γεῶδες ἡμῶν φύραμα Ἐκκλησία.

Υπάρχουν εὐκτήριοι οἴκοι ποὺ ξεπερνοῦν σὲ μέγεθος τὴν Ἁγία-Σοφία. Ἀλλὰ δὲν περιγράφεται τὸ ἀπερίγραπτο. Οὔτε ἀξιολογεῖται μὲ διαστάσεις μετρούμενες τὸ θαῦμα.

Ἀρχίζομε ἀπὸ τὴν ἱστορία καὶ φτάνομε στὴν αἰωνιότητα. Ἀρχίζομε ἀπὸ τὴν ταραχὴ τοῦ πολέμου καὶ φτάνομε στὴν εἰρήνῃ τῆς θείας περιχωρήσεως. Ὁμολογοῦμε ὅτι ἡ δημιουργία τοῦ κόσμου εἶναι φανέρωσι πανσόφου ἀγάπης καὶ παροχῇ ἐλευθερίας. Καὶ τελειώνει μὲ τὴ χαρὰ τῆς καινῆς πολιτείας· τῆς ἐκουσίου ἀντιπροσφορᾶς τῶν πάντων πρὸς τὸν ἐλεήμονα Δημιουργὸ καὶ εὐεργέτη.

Ὅλοι εἵμαστε θνητοί, καὶ κανεὶς δὲν θέλει νὰ πεθάνῃ. Ὅλοι καταλίγομε στὸν τάφο, ἀλλὰ ὑπάρχει μὴ χαρὰ ποὺ περιγεῖται τὸν θάνατο.

Ὁ ἀθέρας τῆς ζωῆς ποὺ χαρίζει τὴν αἰωνιότητα εἶναι θεία δωρεὰ στοὺς ἥρωες τῆς πίστεως καὶ τῆς ὑπομονῆς. Ὁ Δημιουργὸς καὶ προνοητὴς τοῦ παντὸς ἔχει τὴ θέλησι καὶ τὴ δύναμι νὰ ὑπομένῃ τὰ πάντα γιὰ νὰ σώσῃ ὅλους· καὶ αὐτοὺς ποὺ τὸν μισοῦν καὶ τὸν σταυρώνουν.

* * *

Τελικὰ ἡ μεγάλῃ ιδέα τοῦ Γένους μας εἶναι ἡ μεγάλῃ ιδέα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Δὲν εἶναι ἡ κατάληψι ἑνὸς γεωγραφικοῦ τόπου ἀλλὰ ἡ ἀνάληψι σὲ μὴ λειτουργικὴ ἐλευθερία.

Σκοπὸς εἶναι νὰ σωθῇ ὁ ἄνθρωπος. Νὰ νικίσουν ὅλοι. Νὰ μὴν μείνῃ κανεὶς νεκρὸς ἐπὶ μνήματος. Νὰ φωτισθοῦν τὰ σύμπαντα. Νὰ βασιλεύσῃ ἡ ζωή. Νὰ

δέχεται ο άνθρωπος μιὰ στιγμή τὴν αἰωνιότητα, καὶ μὲ ἓνα ἅγιο Μαργαρίτη ὅλο τὸν Παράδεισο, εἰς Πνεύματος Ἁγίου κοινωνίαν, εἰς βασιλείας οὐρανῶν κληρονομίαν. Αὐτὸ δὲν τὸ πετυχαίνει ἄνθρωπος ἀλλὰ τὸ δωρίζει ὁ Θεάνθρωπος ποὺ τὰ πάντα ὑπομένει γιὰ νὰ σώσῃ ὅλους.

Σταματᾷ ἡ ταραχὴ τοῦ πολέμου καὶ τῆς διαμάχης ποὺ ἄλλους ἀναδεικνύει δούλους καὶ ἄλλους ἐλεύθερους. Παραδίδονται τὰ σκῆπτρα τῆς ἀδιαδόχου βασιλείας σὲ ἓνα παιδί: «παιδίον νέον, ὁ πρὸ αἰώνων Θεός».

Δὲν ὑπάρχουν πιά νικητὲς καὶ νικημένοι. Ὅλοι εἶναι νικητὲς γιὰτὶ ζωὴ, νίκη καὶ χαρὰ εἶναι τὸ παιχνίδι ποὺ δὲν σταματᾷ. «Ἐὰν μὴ στραφῆτε καὶ γένησθε ὡς τὰ παιδιά, οὐ μὴ εἰσέλθῃτε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν» (Ματθ. 18,3). Ἐκεῖ καταλήγει ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος. Καὶ δὲν μᾶς ὑπόσχεται ἀλλὰ μᾶς χαρίζει ἀπὸ τώρα τὰ μέλλοντα Χριστὸς ὁ ἀληθινὸς Θεὸς ἡμῶν, οὗ τὸ κράτος καὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ ΚΑΙ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ 1821

Εἶναι γνωστή ἡ προσφορά τοῦ Ἁγίου Ὁρους στὴν Παλιγγενεσία τοῦ Ἑθνους, μέ ποικίλους τρόπους, διά προσφορῶν, διά προσευχῶν, διά θυσιῶν, καί κυρίως διά μαρτύρων, καθὼς καί τὰ φοβερά δεινά τὰ ὁποῖα ὑπέστη γιά τὴν συμμετοχή του στὴν Ἑλληνική Ἐπανάσταση.

Γιά αὐτὸ δέν θὰ ἀναφερθοῦμε γενικά στὴν συμβολή αὐτήν, ἀλλὰ θὰ ἐξιστορήσουμε κάποιες εἰδικότερες πτυχές της, βασιζόμενοι κυρίως σέ δύο κείμενα τοῦ ἐκ Λέσβου Μοναχοῦ τῆς Μονῆς Κωνσταμονίτου Δοσιθέου¹, ὁ ὁποῖος ἔζησε ἀπὸ κοντὰ τὰ γεγονότα καί τὰ κατέγραψε ἀργότερα, μᾶλλον μεταξύ τῶν ἐτῶν 1830-1844, στὸ «Νέον Ὑπόμνημα τῶν νεοφανῶν Ἱερομαρτύρων καὶ Ὀσιομαρτύρων, τῶν νῦν λαμπρῶν Ἀγιορειτῶν Ὁσίων Πατέρων, κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν τῆς Ἑλλάδος, ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν θανατωθέντων»², καί μία διήγησις ἡ ὁποία ἐξιστορεῖ γενικά τὰ γεγονότα³.

Ὁ Δοσιθεὸς ἀρχίζει τὴν διήγησίν του παρακαλῶντας τοὺς ἐν Χριστῷ ἀδελφούς του ὡς ἑξῆς: «ἵνα ἀνοίξητε μικρόν τοὺς αἰσθητοὺς καὶ νοητοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος, νά θρηνήσωμεν τοῦ Ἁγίου Ὁρους τὴν ἐρήμωσιν, καθὼς τὸν παλαιὸν καιρὸν ἔκλαυσαν οἱ Ἰσραηλῖται, καί ὁ Προφῆτης Ἱερεμίας τὴν πόλιν Ἱερουσαλήμ. Οὕτω καὶ ἡμεῖς τώρα νά θρηνήσωμεν τὸ Ἅγιον Ὅρος, τὸν ἐπίγειον Παράδεισον»⁴.

¹ Εὐχαριστοῦμε τὴν Ἱερά Μονή Κωνσταμονίτου γιά τὴν παραχώρησι τῶν δύο κειμένων, ποὺ ἔχουν καταγραφῆ στὸν βομβύκινο δερματόδετο Κώδικά της ὑπ' ἀρ. 107, διαστάσεων 30X24 ἐκ., ἀπὸ τὸν μοναχὸ Δοσιθεὸ ἀπὸ τὴν Λέσβο, τοῦ ἔτους 1855, ὁ ὁποῖος περιλαμβάνει κατὰ βάσιν πανηγυρικά κείμενα (λόγους) γιά τὸν προστάτη τῆς Μονῆς ἅγιο Πρωτομάρτυρα Στέφανο.

² Τὸ Ὑπόμνημα καταλαμβάνει τίς σελίδες τοῦ Κώδικα τῆς Μονῆς 169-192. Ἔχει δημοσιευθεῖ μέ παραλείψεις ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Μαμαλάκη, «Δοσιθέου Κωνσταμονίτου Νέον ὑπόμνημα τῶν νεοφανῶν ἱερομαρτύρων καὶ ὁσιομαρτύρων», *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς* 46 (1963), 332-342.

³ Ἡ διήγησις αὐτὴ ἔχει δημοσιευθεῖ ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Μαμαλάκη, «Διήγησις περὶ Ἁγίου Ὁρους ἐν καιρῷ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821», *ΕΕΦΣ* ΑΠΘ 7 (1956), σσ. 217-237.

⁴ Ἰ. Μαμαλάκη, *Διήγησις περὶ Ἁγίου Ὁρους*, ὁ.π., σ. 224.

Ἡ Ἐπανάσταση στό Ἅγιον Ὅρος εἶναι στενά συνδεδεμένη μέ τό πρόσωπο τοῦ ἐκ Σερρών ἐμπόρου καί τραπεζίτη Ἐμμανουήλ Παππᾶ, τοῦ ἄρχοντα Μανολάκη, ὅπως τόν ὀνομάζει ὁ Δοσίθεος, ὁ ὁποῖος καταφθάνει στό Ὅρος ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη γιά νά ὀργανώσει τήν ἐξέγερση τῆς Μακεδονίας, κατὰ τόν Φεβρουάριο τοῦ 1821, κομίζοντας χρήματα ἀπό τήν προσωπική του περιουσία καί ὅπλα γιά τίς ἀνάγκες τοῦ ἐγχειρήματος. Ἀρχικά πῆγε στήν Μονή Μεγίστης Λαύρας καί στήν συνέχεια στήν Μονή Ἰβήρων, ὅπου εἶχε ἐπαφές μέ τόν Νικηφόρο Ἰβηρίτη, πού ἐπρόκειτο νά γίνει στενός συνεργάτης του στό ἐγχείρημα τῆς Ἐπαναστάσεως. Τελικά ὄρισαν ὡς κέντρο διαμονῆς τους τήν Μονή Ἐσφιγμένου, ἡ ὁποία θά λέγαμε ὅτι ἦταν κατά κάποιον τρόπο τό Κέντρο Ἐπιχειρήσεών τους. Οἱ λόγοι τῆς ἐπιλογῆς της ἦταν ἀφ' ἑνός ἡ στρατηγική θέση της κοντά στόν λαϊμό τῆς χερσονήσου τοῦ Ἁγίου Ὁρους καί σέ παραλιακό σημεῖο, πού παρείχε εὐκόλη πρόσβαση ἀπό θαλάσσης, ἀφ' ἑτέρου ἡ σχέση στενῆς φιλίας ἀνάμεσα στόν Ἡγούμενό της Εὐθύμιο καί στόν Ἐμμανουήλ Παππᾶ.

Τότε φάνηκε, σύμφωνα μέ τήν ἐξιστόρηση τοῦ Δοσιθέου, «*σημεῖον μέγα ἐν τῷ οὐρανῷ κατὰ τήν τρίτην ὥραν τῆς νυκτός, εἶχε δηλαδή ἡ Σελήνη ὀλόγυρα τοὺς σταυρούς, οἵτινες ἐδηλοῦσαν καί ἐφανερώναν βέβαια τήν θλίψιν ὅπου ἐμελλε νά δοκιμάσῃ τό γένος τῶν χριστιανῶν*»⁵.

Στό ἴδιο διάστημα, ὁ ἡγεμόνας τῆς Θεσσαλονίκης Γιουσούφ μπέης, γιά νά ἀποτρέψει τήν ἐξέγερση, συλλαμβάνει τοὺς προκρίτους τῶν χωριῶν τῆς Χαλκιδικῆς, τοὺς οἰκονόμους τῶν ἀγιορειτικῶν μετοχίων καί ἀρκετοὺς ἀπὸ τοὺς ἐξέχοντες πολίτες τῆς Θεσσαλονίκης, καί τοὺς ἐγκλείει στίς φυλακὲς ὡς ὁμίρους. Αὐτοὶ ἀναδείχθηκαν οἱ πρῶτοι μάρτυρες πού προσέφερε τό Ἅγιον Ὅρος στήν Ἐπανάσταση, ἀφοῦ ἀργότερα, ἐφονεύθησαν.

Ὅπως ἀναφέρει ὁ Δοσίθεος, «*...τότε λοιπὸν ὅσοι Γέροντες καλόγηροι εὐρέθησαν ἔξω τοῦ Ἁγίου Ὁρους εἰς τὰ καλογερικά μετόχια, ὅλοι ὁμοῦ ἐφυλακώθησαν εἰς τὸ κάστρον τῆς Θεσσαλονίκης, προτοῦ νά ἔλθῃ ὁ ἡγεμὼν Ἀμποῦτ Ρομποῦτ Πασιὰς εἰς Κασσάνδραν, ὁμοῦ μέ πολλοὺς ἄλλους προεστούς τῶν χωριῶν, ὅπου τοὺς εἶχον οἱ Θεσσαλονικεῖς Ἀγαρηνοὶ εἰς τήν φυλακὴν, τοὺς ὁποίους ὅλους τότε ἐθανάτωσαν ὁμοῦ μέ τοὺς καλογήρους*»⁶. Ἡ πληροφορία αὐτὴ εἶναι γνωστὴ ἀπὸ πολλές πηγές, ὅπως ἀπὸ τὰ Ἀμερικανικὰ Ἀρχεῖα τῆς ἐποχῆς, πού ἐγραφαν: «*...Οἱ ὅμηροι πού συγκέντρωσε ὁ μοντεσελίμης Γιου-*

⁵ Διήγησις περὶ Ἁγίου Ὁρους, ὁ.π., σ. 228.

⁶ Διήγησις περὶ Ἁγίου Ὁρους, ὁ.π., σ. 229.

σουφ μπέης, μόλις ἐξεργράγη ἡ ἐπανάστασις στὴν Χαλκιδικὴ καὶ ἐφυλάκισε στὴν Θεσσαλονίκη, εἶχαν ἀνέλθει σὲ 1700 καὶ προέρχονταν ἀπὸ τὴν Χαλκιδική, τὰ Ἀγιορείτικα μετόχια καὶ τὴν Θεσσαλονίκη»⁷.

Ὁ Δοσίθεος μᾶς ἐξιστορεῖ πρῶτο τό μαρτύριο τοῦ «ἐν Ἱερομονάχοις ἀγίου Βενεδίκτου» ἀπὸ τέσσερις μοναχοῦς τῆς Ἱ. Μονῆς Κωνσταμονίτου ποὺ ὑπέστησαν μαρτυρικό θάνατο. Ὁ Βενέδικτος προερχόταν ἀπὸ τό χωριό Ἐξοβα Σερρών, τὴν σημερινή Δάφνη, καὶ εἶχε ἐγκαταβιώσει νέος, μαζί με τόν πατέρα του στό Κοινόβιο τοῦ Κωνσταμονίτου. Ὑπηρετήσε μέ θείο ζῆλο στά διακονήματα τῆς Μονῆς καὶ ὅταν ἔφθασε σέ μεγαλύτερη ἡλικία, καὶ ἦταν πλέον δοκιμασμένος μοναχός, ἔλαβε καὶ τό ἀξίωμα τῆς ἱερωσύνης. Αὐτός λοιπόν παρέστη ἀνάγκη νά σταλῇ στό μετόχι τῆς Μονῆς στὴν περιοχὴ τῆς Καλαμαριάς, μαζί μέ ἄλλους Κωνσταμονίτες ἀδελφούς, γιὰ κάποια μυστικὴ καὶ ἐξαιρετικὰ ἐπείγουσα ὑπόθεσι. Ὅταν ξέσπασε ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασι, οἱ ἄλλοι πατέρες ἔφυγαν ἀπὸ τό Μετόχιον, ἐνῶ ὁ Βενέδικτος συνελήφθη ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανούς καὶ σύρθηκε δέσμιος στὴν Θεσσαλονίκη, μαζί μέ ἄλλους μοναχοῦς τῶν ἄλλων Μετοχίων τοῦ Ἁγίου Ὁρους. Ἐκεῖ, ἀφοῦ ὑπέμεινε πολλές θλίψεις, ἀποκεφαλίστηκε στίς 12 Ἰουνίου τοῦ 1821, «μέ πολλοὺς καὶ ἄλλους προεστῶτας ἀπὸ τὰ ἔξωθεν χωρία τῆς Θεσσαλονίκης, τοὺς ὁποίους χριστιανούς, ἄλλους μὲν ἐφούρκισαν⁸ οἱ ἀσεβεῖς, καὶ ἄλλους ἔκοψαν τὰς κεφαλὰς»⁹. Ὁ Δοσίθεος ἀναφέρει ἕνα θαῦμα ποὺ ἔγινε σέ αὐτοὺς τοὺς μάρτυρες: «τὴν νύκτα ἐκείνην ἐφαίνετο ἀπάνωθεν ἐκείνων τῶν μαρτυρικῶν λειψάνων, σταυρός ἀστράπτων ὡσάν τόν ἥλιον. Τοῦτο τό θαῦμα βλέποντες οἱ στρατιῶται ὅπου ἦσαν διωρισμένοι νά φυλάττουν τὴν νύκτα τὰ λείψανα ἐθαύμαζον· ὅθεν μὴ δυνάμενοι νά σκεπᾶσουν τό θαυμάσιον αὐτό, τό ὁμολόγησαν οἱ ἴδιοι εἰς τοὺς παρευρεθέντας τότε χριστιανούς»¹⁰. Γιὰ αὐτό τόν λόγο ἔδωσε ἡ τουρκικὴ ἐξουσία τὴν ἄδεια στοὺς χριστιανούς καὶ «ἔθαψαν ὅλα ἐκεῖνα τὰ ἀδίκως θανατωμένα λείψανα τῶν χριστιανῶν»¹¹.

Ἕνα σημαντικό περιστατικό ἐπρόκειτο νά γίνῃ ἡ ἀφορμὴ τῆς ἐνεργοῦ ἀναμείξεως τοῦ Ἁγίου Ὁρους στά τῆς Ἐπαναστάσεως: μπροστά ἀπὸ τὴν Ἱερά

⁷ Ι. Κ. Βασδραβέλλη, «Ἱστορικὲς πληροφορίες, κουρσάρικα, κλέφτικα καὶ δημοτικὰ τραγούδια τῆς Χαλκιδικῆς», *Χρονικὰ τῆς Χαλκιδικῆς* 2 (1961), σ. 141.

⁸ Ἀπλᾶδὴ ἐκρέμασαν.

⁹ Δοσιθέου Κωνσταμονίτου, *Νέον ὑπόμνημα τῶν νεοφανῶν ἱερομαρτύρων καὶ ὁσιομαρτύρων*, σ. 178.

¹⁰ Δοσιθέου Κωνσταμονίτου, ὁ.π.

¹¹ Δοσιθέου Κωνσταμονίτου, ὁ.π.

Μονή Ξηροποτάμου, δηλαδή στην θάλασσα περιοχή της Δάφνης, Ύδριωτες αγωνιστές, υπό τον Καπετάν-Κανέλο, έκαψαν μία τουρκική φρεγάδα¹². Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα στο πρώτο δεκαήμερο του Μαΐου ο Όθωμανός Διοικητής της Θεσσαλονίκης Γιουσούφ μπέης να διατάξει τους διοικητές της Καλαμαριάς και της Παζαρούδας¹³ να εισβάλουν στην Χαλκιδική και στο Άγιον Όρος με τριακόσιους στρατιώτες.

Η είδηση αυτή προκάλεσε πανικό και οδήγησε τους Άγιορείτες σε βεβιασμένες ενέργειες, «χωρίς να σκεφθούν και να βαθύνουν εις τό τέλος των πραγμάτων, και τό συμφέρον του Αγίου Τόπου ετούτου, όπου εφυλάχθη τόσους αιώνας από της αιχμαλωσίας των πειρασμών», όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Δοσίθεος¹⁴.

Καθώς επίσης οι Άγιορείτες πληροφορούνται ότι ο Πολύγυρος, ο Λογκός¹⁵ και η Κασσάνδρα «εσίκωσαν τὰ ἄρματα», αποφασίζουν και αυτοί να διανοίξουν την τάφρο στον Πρόβλακα, δηλαδή στην περιοχή των σημερινών Νέων Ρόδων, όπου ανοίχθηκε και η διώρυγα του Ξέρξη, και να προτάξουν εκεί αντίσταση, συμπαραστατούμενοι από θαλάσσης με τὰ ἤδη ἐνοικιασθέντα ψαριανά πλοία. Η περιοχή αυτή ήταν κατάλληλη για ἄμυνα, καθώς εἶναι τό στενότερο σημείο εισόδου της Ἀθωνικῆς Χερσονήσου. Διὰ τοῦτο ἀποφασίζει ἡ Κοινότης ὅλες οἱ Ἱερές Μονές νὰ συνεισφέρουν ἀναλογικά σέ τρόφιμα καὶ ἐργαλεία. Η τροφοδοσία ἀρχίζει τὴν 28η Ἀπριλίου.

Στὸ πρῶτο εἰκοσαήμερο τοῦ Μαΐου, ἀφοῦ οἱ Ἕλληνες φονεύουν ἢ ἐκδιώκουν τοὺς λιγοστοὺς Τούρκους τῆς ὑπαίθρου Χαλκιδικῆς, προχωροῦν πρὸς τὴν Θεσσαλονίκη. Ὁ ἐνθουσιασμός καὶ ἡ πίεση τῶν γεγονότων συνεπαίρνουν καὶ τοὺς Ἀγιορείτες, οἱ ὁποῖοι σὲ εἰδικὴ τελετὴ στὸ Πρωτάτο, ἀνακηρύσσουν τὸν Ἐμμανουὴλ Παππᾶ ἀρχιστράτηγο τῆς Μακεδονίας καὶ κηρύττουν τὴν ἔναρξη τῆς Ἐπαναστάσεως, ἀφοῦ πρῶτα συνέλαβαν τὸν Τοῦρκο διοικητὴ καὶ τὸν ἐνέκλεισαν στὴν Μονὴ Κουτλουμουσίου. Τό γεγονός ὅτι δέν τὸν ἐφόνευσαν ἔπαιξε σημαντικό ρόλο ἀργότερα γιὰ νὰ φανοῦν οἱ Τοῦρκοι λιγότερο σκληροί, ὅταν θὰ ἀποτύχει ἡ Ἐπανάσταση. Ὁ Ἄρχων, ὅπως ὀνόμαζαν οἱ Ἀγιορείτες τὸν Ἐμμανουὴλ Παππᾶ, στρατολογεῖ μοναχοὺς καὶ λαϊκοὺς, καὶ προχωρεῖ ἐκτὸς Ἀγίου Ὁρους γιὰ τὴν φύλαξη τῆς γραμμῆς Ρεντίνας-Σερρών. Ὁ Δοσίθεος περιγράφει ὡς ἑξῆς τὸ ξεκίνημα αὐτό: «Ἐξεστράτευσε λοιπὸν ὁ

¹² Διήγησις περὶ Ἀγίου Ὁρους, ὅ.π., σ. 229.

¹³ Σημερινὴ Ἀπολλωνία, στὴν περιοχή τῆς λίμνης Λαγκαδᾶ.

¹⁴ Διήγησις περὶ Ἀγίου Ὁρους, ὅ.π., σ. 229.

¹⁵ Σιθωνία.

έκλαμπρότατος εκείνος Ἄρχων Μανολάκης μετὰ τῶν στρατευμάτων αὐτοῦ, πεζοὺς καὶ καβαλαραίους, καὶ μὲ φλάμπουρα. Καὶ κατ' ἀρχὰς ὥρμησαν πρὸς τοὺς Σταγειρίτας¹⁶ καὶ ἦτον μὲ τὴν συνοδίαν αὐτοῦ τότε ζηλωτὴς καὶ ὑπέρμαχος πρῶτος ἀπὸ τοὺς ἄλλους ὁ ἅγιος Μαρωνείας Κωνστάντιος λεγόμενος· εἶτα ὁ ἐξοχώτατος ἄρχων ἱατρὸς Εὐάγγελος μὲ τοὺς στρατιώτας αὐτοῦ, καὶ μὲ πατιέρας¹⁷, ὡς ἔθος εἶναι εἰς τὰ στρατεύματα»¹⁸. Ἄλλοι σημαίνοντες Ἀγιορεῖτες ποὺ συμμετεῖχαν ἐνεργά στὰ στρατεύματα τοῦ Ἐμμανουὴλ Παππᾶ ἦταν ὁ Θεόφιλος Ἀρχιμανδρίτης τοῦ Βατοπαιδίου, Ἡσαΐας Ἀρχιμανδρίτης τοῦ Κουτλουμουσίου, «ὅστις ἐπροπορεύετο μὲ πολλοὺς στρατιώτας καὶ παργιάκια», ὁ Ναθαναὴλ Προηγούμενος τῆς Μονῆς Μεγίστης Λαύρας, καὶ ὁ Καθηγούμενος τῆς Μονῆς Ἑσφιγμένου Εὐθύμιος¹⁹, ἐπιστήμιος φίλος τοῦ Ἐμμανουὴλ Παππᾶ.

Ἡ μάχη στὴν ὁποία κρίθηκε ἡ Ἐπανάσταση τῆς Χαλκιδικῆς καὶ στὴν ὁποία ἔλαβαν ἐνεργὸ μέρος οἱ Ἀγιορεῖτες, ἔγινε στὰ στενὰ τῆς Ρεντίνας, τοῦ Ἐγγρί-μπουτζιάκ ὅπως λεγόταν τότε στὰ τουρκικά ἡ περιοχὴ, τὴν 15η Ἰουνίου 1821. Ἐκεῖ ὁ στρατὸς τοῦ Παππᾶ βρέθηκε ἀντιμέτωπος μὲ τὸν ὑπέρτερο τακτικὸ τουρκικὸ στρατὸ τοῦ Μπαϊράμ πασᾶ, ποὺ ἐξεστράτευε πρὸς καταστολὴν τῆς Ἐπαναστάσεως στὴν Πελοπόννησο. Ὅπως ἦταν φυσικό, μπροστὰ στὴν ὑπεροπλία καὶ ἀριθμητικὴ ὑπεροχὴ τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ καὶ ἱππικοῦ τοῦ Μπαϊράμ, οἱ μαχητὲς τοῦ Παππᾶ διελύθησαν, κερδίζοντας τὴν σωτηρίαν τους, ὅσοι ἐπέζησαν, μὲ τὴν φυγὴ στὰ βουνά.

Ἕνας Χαλκιδικιώτης αὐτόπτης τῶν γεγονότων, ὁ γέρο-Ἀργυρός, περιγράφει στὴν διήγησή του ὡς ἐξῆς τὰ τῆς μάχης: «Στὸ Γκριμποτζιάκι λοιπὸν ἀντικρήσθηκαν πρώτη φορὰ μὲ τὰ σωστὰ Τοῦρκοι καὶ χριστιανοί. Ζῆλον καὶ ὁρμὴ ἐτοῦτοι εἶχαν πολὺ, γιὰ νὰ κομματιάσουν τοὺς τυράννους τους, ἀλλὰ οὔτε ἄρματα εἶχαν καλὰ καὶ πολλὰ οὔτε γυμνασμένοι ἦταν στὴν τέχνη τοῦ πολέμου, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος οὔτε οἱ καπετανεοὶ ἐγνώριζαν ἀπὸ πόλεμον καὶ δὲν ἐμποροῦσαν νὰ τοὺς κρατήσουν σὲ τάξη καὶ ὑποταγὴ, καὶ κάθε ἕνας γιὰ νὰ δοξάσῃ τὸν ἑαυτὸν του ἔκαμε παλληκαριές, εἶναι ἀλήθεια, ἀλλ' ὅταν ἀνοίξετε περισσότερὸ ὁ πόλεμος καὶ χύθηκεν ἐπάνω σ' αὐτοὺς ἡ καβαλαρία τοῦ

¹⁶ Ἐννοεῖ Ὁθωμανοὺς ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς σημερινῆς Στρατονίκης, ποὺ ἦταν ἐγκατεστημένοι στὰ λεγόμενα Μαντεμοχώρια, γιὰ τὴν ἐξόρυξη τῶν μεταλλευμάτων ἀπὸ τὰ ἐκεῖ μεταλλεῖα.

¹⁷ Διπλαδὶ σημαῖες.

¹⁸ *Διήγησις περὶ Ἀγίου Ὁρους*, ὅ.π., σσ. 230-231.

¹⁹ *Διήγησις περὶ Ἀγίου Ὁρους*, ὅ.π., σ. 231.

έχθρου καὶ ἄρχισε νὰ τοὺς θερίζη, τότε ἔτρεξαν νὰ φύγουν καὶ οἱ Τούρκοι τοὺς πῆραν κατὰ πόδι κυνηγώντας...»²⁰.

Ὁ Ἐμμανουὴλ Παππᾶς διασώζεται στὴν Κασσάνδρα, τῆς ὁποίας ὀργανώνει τὴν ἄμυνα στὸ διατείχισμα μετὰ τὸν ἰσθμὸ. Ἀπὸ ἐκεῖ μαζί μέ τόν Νικηφόρο Ἰβηρίτη ἔρχεται στὸ Ἅγιον Ὅρος, ὅπου σέ Σύναξη ἀποφάσισαν νά ἀνοίξουν τό χαντάκι τῆς Ἱερισσοῦ, δηλαδή τόν Πρόβλακα. Ἀφοῦ ὁ Ἐμμανουὴλ Παππᾶς ὀργάνωσε τὴν ἄμυνα καὶ διοίκηση τοῦ Ἁγίου Ὁρους, ἐπέστρεψε πάλι διὰ θαλάσσης στὴν Κασσάνδρα.

Μετὰ τὶς μάχες τῆς Ρεντίνας καὶ τῶν Βασιλικῶν, οἱ Τούρκοι, τακτικοὶ καὶ ἄτακτοι, ἐφορμοῦν καὶ λεηλατοῦν, καταστρέφοντας καὶ καίγοντας τὰ χωριά, φονεύοντας ταυτόχρονα ὅσους ἐκ τῶν χριστιανῶν προφθάνουν. Ἀνάσχεση τῆς καταδίωξης καὶ ἀπώθησι τῶν Τούρκων πραγματοποιεῖται μέ τὴν ἐπιτυχή ἀντίσταση στὴν Λιαρίγκοβη (Αἰρναία) τῶν Χριστοδούλου, σεργάρη Ἁγίου Ὁρους, καὶ Χατζῆ παππᾶ Ἰγνατίου, ἀρχηγοῦ τῶν κελλιωτῶν Ἁγίου Ὁρους.

Ἐνῶ ὅμως αὐτὰ συνέβαιναν στὸ Ὅρος, ἔρχεται στὴν Θεσσαλονίκη εἰδικὸς στρατιωτικὸς ἀπεσταλμένος ἐκ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης ὁ Μεχμέτ Ἐμὴν Ἀβδουλλάχ πασᾶς, μέ ἐντολὴ νὰ καταστεῖλει τὴν ἐπανάσταση στὴν Χαλκιδική. Ὁ Ἐμὴν ἦταν ἐξωμότης γεωργιανῆς καταγωγῆς, υἱὸς Ὁρθοδόξου ιερέως ἀπὸ τὴν Ἀμπχαζία, τὸν ὁποῖο εἶχαν ἀπαγάγει σὲ νεαρὰ ἡλικία καὶ πωλήσει στοὺς Τούρκους, ὅπου ἐξισλαμίστηκε. Τὴν 2α Νοεμβρίου ἐξαπέλυσε γενικὴ ἐπίθεσι κατὰ τῆς ἀμυντικῆς γραμμῆς τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐξεπύρρησε τὴν Κασσάνδρα, γιὰ νὰ ἀκολουθήσει ὀλοσχερὴς σφαγὴ, πυρπόλησι καὶ καταστροφὴ. Ὁ Παππᾶς διεσώθη στὸν Ἄθωνα. Λίγο μετὰ τὴν ἀφίξή του ἐκεῖ, ὁ Ἐμμανουὴλ ἀνεχώρησε μαζί μέ τὸν Νικηφόρο Ἰβηρίτη γιὰ τὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα, καθὼς θεωροῦσαν πλέον μάταιη κάθε προσπάθεια ἄμυνας. Στὸν δρόμο πρὸς τὴν Ὑδρα πέθανε ἀπὸ τὴν λύπη του καὶ ἐτάφη στὸ νησί.

Μετὰ τὴν ἔκβασι αὐτὴν τῶν πραγμάτων, μεγάλο μέρος τῶν Ἀγιορειτῶν ἔφυγαν μαζί με τὰ σημαντικότερα κειμήλια στὰ νησιά Σκόπελο, Σκιάθο, Ψαρά, Ὑδρα, στὴν Πελοπόννησο, ἢ ἀκόμη καὶ στὴν Εὐρώπη. Ὅσοι ἔμειναν ἀποφάσισαν νὰ ζητήσουν ἀμνηστία. Ἐστάλησαν τότε ὡς ἐκπρόσωποι τοῦ Ὁρους οἱ Ἀντιπρόσωποι τῶν Μονῶν Χιλανδαρίου, Δοχειαρίου καὶ Φιλοθέου, φέροντας μαζί τους τὸν Ζαμπίτη τοῦ Ἁγίου Ὁρους Χαλῆλ μπέν καὶ τοὺς μουχτάρηδες²¹ τῶν χωριῶν ποὺ εἶχαν καταφύγει στὸ Ὅρος. Ὁ πασᾶς τοὺς δέχθηκε καὶ τοὺς

²⁰ Βλ. «Ἀπὸ τὴν ἐπανάστασι τῆς Χαλκιδικῆς τοῦ 1821», *Χρονικὰ τῆς Χαλκιδικῆς* 1 (1961), σ. 19.

²¹ Δημογέροντες.

διαβεβαίωσε νά μή φοβοῦνται. Μετὰ τὴν δήλωση ὑποταγῆς, μετακινήθηκε πρὸς τὸ Ὅρος καὶ στρατοπέδευσε στὰ σύνορα, στὸ μετόχι τῆς Χιλανδαρίου, στὴν Κομίτσα (περιοχὴ Ἱερισσοῦ), ὅπου πέρασε τὸν χειμῶνα. Ἀπὸ ἐκεῖ προ-σταξε νὰ ἐξέλθουν ἀπὸ τὸ Ὅρος ὅλοι οἱ κοσμικοί, ποὺ εἶχαν καταφύγει γιὰ νὰ σωθοῦν ἀπὸ τὶς σφαγές, καὶ νὰ παραδώσουν οἱ Μονές καὶ οἱ μοναχοὶ τὸν ὀπλισμό. Ἐνῶ ἀρχικά ὁ Ἐμὴν Ἀβδουλλάχ φανόταν μειλίχως καὶ γλυκὺς, μόλις κατάλαβε ὅτι δὲν ὑπῆρχαν πλέον στρατεύματα γιὰ νὰ ἀντισταθοῦν, μεταβλή-θηκε σὲ ἄγριο θηρίο: συνέλαβε δώδεκα Ἐπιτρόπους τῶν Ἀγιορειτικῶν Μονῶν καὶ τοὺς ἔστειλε ὁμήρους στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἐπέβαλε ὑπέρογκα ποσά ὡς τιμωρία στοὺς Ἀγιορεῖτες, τὰ ὁποῖα καταχρέωσαν τὶς Μονές γιὰ μία δεκαε-τία καὶ εἶχαν δυσβάστακες οἰκονομικὲς συνέπειες²².

Τὸ χειρότερο ὅμως ποὺ ἔκανε ἦταν ὅτι «εὐθύς ἐγένισεν ὅλα τὰ εὐαγῆ καὶ ἱερὰ καταγῶγια καὶ ἅγια Μοναστήρια ἀπὸ ἀτάκτους, ἀχρεῖους καὶ κακίστους στρατιώτας, τῶν ὁποίων αἱ κακίαι δὲν γράφονται ὅλαι καταλεπτῶς διὰ τὸ ἀδύ-νατον ὅσας μετεχειρίσθησαν. Μῆτε αὐτοὺς τοὺς θεῖους ναοὺς ἀφῆκαν οἱ ἀσε-βεῖς, χωρὶς νὰ τοὺς βεβηλώσουν καὶ νὰ τοὺς μολύνουν, διαφθείραντες τὰς ἱστο-ρίας των²³. Τότε λοιπὸν κατ' ἀρχάς τῶν τοσούτων δεινῶν, πολλοὶ καλόγηροι καὶ κοσμικοὶ ἐθανατώθησαν ἀναιτίως ὑπὸ τῶν ἀχρεῶν ἐκείνων στρατιωτῶν, καὶ πολλὰ παιδία ἐσκληρώθησαν. Ὅσα δὲ κακὰ ἐγίναν τότε εἰς τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἀπὸ τὰ στρατεύματα δὲν γράφονται καταλεπτῶς», ἔγραφε ὁ Δοσίθεος²⁴.

Σὲ δημοσιευμένη ἐνθύμησι ἀναφέρεται «... λοιπὸν εἰς τόσον διάστημα και-ροῦ τὰ κακὰ ὁποῦ ἐκάμασι γλῶσσα ἀνθρώπου νὰ τὰ εἰπῇ εἶναι ἀδύνατον, ἀφίνω νὰ λέγω πῶς ἐκαίγασι τοὺς παπάδες μὲ πυρωμένα σίδερα καὶ μὲ λάδι τοὺς ἐξοιματούσασι, καὶ λέγω διὰ τὰ ὅσα ἐκάμασι εἰς τὴν ἐκκλησίαν ... ἐπέρ-νασι τὰ ἱερὰ ἄμφια καὶ στρωσίδια τῆς ἀγίας Τραπεζῆς καὶ τὰ ἐκάμασι φορέ-ματά τους, ἀσπιμένα δισκάρια ... τὰ ἐπήρασι καὶ ἐτινάξασι τὰ βρωμερὰ τους τζμπούκια...»²⁵. Καὶ στὴν διήγησή του ὁ γερο-Ἀργυρός γράφει: «... Μὰ καὶ τὰ μοναστήρια δὲν ἐτράβιζαν λιγότερα μὲ τὸ ἀσκέρι ποὺ ἄφησεν ἐκεῖ ὁ Λομπότη πασᾶς. Κατατυραννοῦσαν καὶ αὐτοὶ τοὺς πατέρας παίρνοντας χρήματα καὶ

²² Γιὰ αὐτὲς βλ. Θεόκτιστος Δοχειαρίτης καὶ Κοσμῆς Σιμωνοπετρίτης, «Οἱ οἰκονομικὲς συνέ-πειες τοῦ Ἁγίου Ὁρους ἀπὸ τὴν συμμετοχὴ του στὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821», *Τὰ Οἰκονομικά τοῦ Ἀγῶνα – Ἡ ἐπίτευξη καὶ ἡ ἀναγνώριση τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνεξαρτησίας*, Θ' Διεθνὲς Συνέ-δριο τῆς Ἱ. Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (ὑπὸ διημ.).

²³ Δηλαδή τὶς τοιχογραφίες τους.

²⁴ *Διήγησις περὶ Ἁγίου Ὁρους*, ὁ.π., σσ. 234-235.

²⁵ Ἀλεξ. Δημητριάδης, *Τυπικά*, τ. γ', Πετρούπολη 1917, σ. 509.

ζημιώνοντας με πολλούς άλλους τρόπους. Και εκεί ακόμη έχάθηκαν για την χριστιανοσύνη κάμποσες άθωες ψυχές ...»²⁶.

Πρίν την Έπανάσταση βρισκόνταν στο Όρος τρεις με πέντε χιλιάδες άνθρωποι. Μετά τα δεινά που συσσώρευσε η παρουσία των όθωμανικών στρατευμάτων, δέν έμειναν ούτε πεντακόσιοι.

Την ίδια εποχή στην Μονή Σίμωνος Πέτρας ήγούμενος ήταν ό εκ Τριπόλεως Διονύσιος, ό όποίος προερχόταν από την Σκίτη της Άγίας Άννας²⁷ και ήταν ύποτακτικός του πρώην Μητροπολίτη Λακεδαιμονίας Θεοφάνους, ενός άγιου άρχιερέως, που συναισθανόμενος τό βάρος της άρχιερωσύνης είχε αφήσει την μητρόπολή του για να ζήσει ως άπλός μοναχός στο Άγιον Όρος. Καθώς η Σιμωνόπετρα υπέφερε μέχρι τότε από λειψανδρία, είχαν φροντίσει για την επάνδρωσή της ό Μητροπολίτης Θεοφάνης και ό τότε έφησυχάζων στο Άγιον Όρος Πατριάρχης ιερομάρτυς Γρηγόριος Ε΄, ένεργώντας για να ανάλαβει την ήγουμενία ό Διονύσιος. Προσπαθώντας αυτός να άνορθώσει και οικονομικώς την Μονή, ταξίδευσε ήδη από τό 1819 στο σημαντικό και πλούσιο μετόχι του Άγίου Νικολάου, που είχε η Σιμωνόπετρα στο Βουκουρέστι της Ρουμανίας. Εκεί όμως θα βρεθεί μέσα στην δίνη των γεγονότων στις ύπερδυναμίες ήγεμονίες, όπου η Έπανάσταση καταπνίγηκε, κατά την όποία διμεύθηκαν προσωρινά και τα άγιορειτικά μετόχια της Ρουμανίας²⁸.

Την διοίκηση της Σιμωνόπετρας, μετά την φυγή του Διονυσίου, άσκούσαν τότε έπιτροπικώς οι Γέροντες Ζωσιμάς και Ιωάσαφ²⁹. Ό ήγούμενος Διονύσιος έγκλωβίστηκε στην Ρουμανία, συρόμενος ως αιχμάλωτος από κριτήριου εις κριτήριο, όπως αναφέρει σε δραματική έπιστολή του προς τους Έπιτρόπους του Άγίου Όρους στην Κωνσταντινούπολη³⁰. Οι προεστώτες της Σιμωνόπετρας, με έπικεφαλής τον μοναχό Ιωάσαφ, αφού συγκέντρωσαν άγια λείψανα, σκεύη, άμφια και ό,τι άλλο πολύτιμο υπήρχε, απέπλευσαν προς την ελεύθερη Ύδρα, όπου τα άσφάλισαν σε μοναστήρι, μέχρι να ειρηνεύσει η κατάσταση τό 1830³¹. Η προσωρινή Κυβέρνηση της ελεύθερης Ελλάδος έκποίησε κατά

²⁶ Από την επανάσταση της Χαλκιδικής του 1821, ό.π., σ. 22.

²⁷ Κώδιξ Β΄ Ι. Μονής Σίμωνος Πέτρας, σ. 86.

²⁸ Κώδιξ Β΄ Ι. Μονής Σίμωνος Πέτρας, σσ. 86-87.

²⁹ Κώδιξ Β΄ Ι. Μονής Σίμωνος Πέτρας, σ. 87.

³⁰ Βλ. Γ. Άλεξάνδρου Λαυριώτου (Λαζαρίδου), Έγγραφα του Άγίου Όρους της Μεγάλης Έλληνικής επανάστασως 1821-1830, τ. Α΄. Αθήνα 1966, σ. 117-118.

³¹ Κώδιξ Β΄ Ι. Μονής Σίμωνος Πέτρας, σσ. 87-88.

καιρούς για τις ανάγκες της επανάστασης από τα κεμήλια της μονής μεταλλικά σκεύη αξίας 2.309 γροσιών, τα όποια καταγράφονται σε ένσφράγιστη απόδειξη που χορήγησε στην μονή ο έκτακτος διοικητής Ύδρας και Σπετσών Γεώργιος Μαυρομάτης, στις 26 Αυγούστου 1830.

Οί λιγοστοί, όχι πάνω από πέντε, και ήρωικοί Σιμωνοπετρίτες πατέρες που έμειναν στην Μονή για την φύλαξή της ήταν υποχρεωμένοι να μερμινούν για την διατροφή και τους μισθούς των μελών της τουρκικής φρουράς. Μή άντέχοντας τα βάρη και την καταπίεση, ό ένας μετά τόν άλλο δραπέτευσαν. Έτσι τó μοναστήρι έμεινε στο έλεος τών Τούρκων στρατιωτών, που επίσης τó εγκατέλειψαν, αφού «*έπραξαν ό,τι άσεβές και άπειυκταϊον*», όπως χαρακτηριστικά σημειώνει αργότερα ό Ήγούμενος της Μονής Νεόφυτος από τὰ Άλάτσατα της Σμύρνης (1861-1906)³². Οί Τούρκοι άφάρεσαν τήν μολύβδινη στέγη της εκκλησίας γὰ νὰ χρησιμοποιοήσουν τó μολύβι σε πολεμοφόδια, έκαυσαν στασίδια, ιερές εικόνες, χειρόγραφα και ό,τι άλλο κατάλληλο νὰ ξεδιψάσει τήν μανία τους. Στο τέλος εγκατέλειψαν και αὐτοί τήν Μονή, αφού δέν υπήρχαν μοναχοί νὰ τούς τρέφουν³³. Ό ήγούμενος Διονύσιος δέν κατάφερε ποτέ νὰ επιστρέψει στην Μονή της Μετανοίας του. Έκοιμήθη στο Βουκουρέστι τόν Δεκέμβριο τού 1828. Όταν αποχώρησαν τὰ τουρκικά στρατεύματα από τόν Άθωνα τό 1830, τήν διοίκηση της Σιμωνόπετρας ανέλαβε ό εκ τών προϊσταμένων της Ίερομόναχος Άμβρόσιος (1788-1847), από τó Βογατσικό της Καστοριάς, ό όποιος στα χρόνια της τουρκικής κατοχής έμενε στο σιμωνοπετρίτικο μετόχι τού Άγίου Χαραλάμπους στην Θεσσαλονίκη³⁴.

Μία μεγάλη απώλεια που είχε ή Μονή Σίμωνος Πέτρας στην διάρκεια της Έπανάστασης ήταν σημαντικός αριθμός χειρογράφων και βιβλίων. Όπως έγραφε ό άγιος Ίερώνυμος Σιμωνοπετρίτης, ήγούμενος της Μονής στην περίοδο 1920-1931, κατά τήν εγκατάλειψή της με τήν επανάσταση τού 1821 οί μοναχοί που αναχώρησαν για μία πενταετία «*εναπέθεσαν εις κρύπτην τὰ σπουδαιότερα και σημαντικότερα τών βιβλίων*», τὰ όποια όμως «*εϋρον εκεί τήν παντελή αὐτῶν καταστροφήν. Τοιοῦτος δέ ήτο ό αριθμός τών (καταστραφέντων) βιβλίων ὥστε οί μοναχοί επαναστρέψαντες έκαυσαν αὐτὰ και τρίς έγέμισαν τόν φούρνον της μονής παραδόντες αὐτὰ τῷ πυρί*».

Όπως γράφει ό Δοσίθεος, μετά τήν άποτυχία της Έπαναστάσεως, «*έμει-*

³² Κώδιξ Β΄ Ι. Μονής Σίμωνος Πέτρας, σ. 88.

³³ Κώδιξ Β΄ Ι. Μονής Σίμωνος Πέτρας, σ. 88.

³⁴ Κώδιξ Β΄ Ι. Μονής Σίμωνος Πέτρας, σσ. 88-89.

ναν ἔρημα τά ἱερά τοῦ Ἁγίου Ὁρους Μοναστήρια ἀπὸ καλογήρους, ἐκτός ὀλίγων γερόντων καὶ χωλῶν καὶ ἀναπήρων, οἵτινες δι' ἀδυναμίαν ἔμειναν ὅθεν εὐρέθη ὁ καθεὶς»³⁵. Τὸ μεγάλο πρόβλημα ποῦ εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσει τὸ Ἅγιον Ὅρος ἦταν ἡ ἀδυναμία τῶν μοναχῶν νὰ ἀνταποκριθοῦν στὶς ὑπέρογκες οἰκονομικὲς ἀπατησεις τοῦ Λουμπότ Πασᾶ, ὁ ὁποῖος γιὰ αὐτὸν τὸν λόγο «θυμωθείς, πολλοὺς ἀθῶους καλογήρους ἔβαλεν εἰς τὴν φυλακὴν τῆς Θεσσαλονίκης, τρεῖς φορὰς κατὰ σειρὰν ἀσκήωσεν ἀπὸ τὸ Ὅρος, καὶ κάθε ἡμέραν τοὺς ἐράβδιζεν ὁ τύραννος, χωρὶς λύπην εἰς τοὺς πόδας, ἕως ὅπου εἰς τὴν τυραννίαν αὐτὴν τὴν ἄδικον, ἔδωκαν τὸ κοινὸν χρέος οἱ μακάριοι, ἀδίκως ἐκχέοντες τὰ αἱματὰ των ὑπὸ τῶν ἀσεβῶν μωαμεθανῶν, ἐκεῖ μέσα εἰς τὴν φυλακὴν τοῦ Πασᾶ, ὄντες τὸν ἀριθμὸν ὅλοι ὀγδοήκοντα καὶ δύο. Ὁ τύραννος ὅμως ἤθελε βέβαια ἀκόμη καὶ ἄλλους νὰ ἀποκτείνει, πλὴν δὲν ἐπρόφθασε, διότι ἤλθεν ἄλλος ἡγεμὼν, καὶ οὕτω ἡλευθερώθησαν παραδόξως ὅλοι οἱ φυλακισμένοι»³⁶.

Τὴν ἴδια ἐποχὴ μαρτύρησε καὶ ὁ Γέρο-Σάββας ὁ Σταγειρίτης, ἓνας ἀπλὸς μοναχὸς τῆς Μονῆς Κωνστανινοῦ, ὅπως περιγράφει ὁ Δοσιθεὸς³⁷. Ὁ Σάββας προεγνώρισε τὸν θάνατό του, διότι κατὰ τὴν ἀναχώρησή του ἀπὸ τὴν μονή, ὅταν εἶχε ἀποσταλῇ στὴν Ἱερισσό, εἶπε σὲ κάποιον ἀδελφὸ τοῦ Κοινοβίου ὅτι εἶδε σέ ὄραμα ὅτι «διώκοντες τον οἱ ἐχθροὶ τὸν ἐθανάτωσαν· καὶ οὕτω ἐφάνη τὸν μακάριον ὅτι ἡ ψυχὴ του ἐπέταξεν εἰς τοὺς οὐρανοὺς, τὸ δὲ σῶμα του ἔμεινεν εἰς τὴν γῆν»³⁸. Πράγματι, περνώντας ἀπὸ τὴν Μονὴ Ζωγράφου, τὸν σκότωσαν οἱ Ὀθωμανοὶ στρατιῶτες μαζί μέ ἓναν λαϊκὸ ὑπηρέτη τοῦ ἐπίσης ἀπὸ τὰ Στάγειρα.

Οἱ δύσκολες αὐτὲς περιστάσεις ἦταν κατάλληλες γιὰ νὰ ἀναδείξουν νέους μάρτυρες καὶ ὁμολογητές. Ἐνας ἀπὸ αὐτοὺς ἦταν ὁ περίφημος Ἁγιορείτης Ἰλαρίων, μεγάλος ἀσκητὴς τοῦ 19ου αἰ. ἀπὸ τὴν Γεωργία, ὁ ὁποῖος εἶχε μεταβεῖ στὴν Θεσσαλονίκη μὲ σκοπὸ νὰ μαρτυρήσει³⁹. Ἐπισκεπτόταν τὸν αἰμοβόρο Λουμπότ Πασᾶ στὸ παλάτι τοῦ στὴν Θεσσαλονίκη, ὅταν ἄρχιζε τὸ Ραμαζάνι, καὶ τὸν ἤλεγγε γιὰ τὶς σφαγὲς καὶ τὰ ἐγκλήματα ποῦ εἶχε διαπράξει στὴν

³⁵ *Διήγησις περὶ Ἁγίου Ὁρους*, ὅ.π., σσ. 236.

³⁶ *Διήγησις περὶ Ἁγίου Ὁρους*, ὅ.π., σσ. 236-237.

³⁷ Δοσιθεὸς Κωνστανινοῦ, *Νέον ὑπόμνημα τῶν νεοφανῶν ἱερομαρτύρων καὶ ὁσιομαρτύρων*, σ. 188.

³⁸ Δοσιθεὸς Κωνστανινοῦ, ὅ.π.

³⁹ Γιὰ τὴν ὁμολογία καὶ τὴν δράση τοῦ ἁγίου Ἰλαρίωνα κατὰ τὴν διάρκεια τῶν γεγονότων ποῦ ἀκολούθησαν τὴν Ἐπανάστασι στὸ Ἅγιον Ὅρος βλ. Ἱερομονάχου Ἀντωνίου, *Ἁγιορεῖτες Πατέρες τοῦ 19' αἰ.*, τ. 3', Ἱ. Κοινόβιον Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου Ὁρμύλιας - ἐκδ. «Ἰνδικτος», Ἀθῆναι 1995, σσ. 41-69.

Νάουσα καὶ κυρίως γιὰ τὸν ἀναγκαστικὸ ἐξισλαμισμὸ 400 παιδιῶν καὶ ἐφήβων ποὺ εἶχε μαζέψει ὁ Λουμπουτ ἀπὸ τὸ Ἅγιον Ὅρος καὶ ἄλλα μέρη, οἱ ὁποῖοι ὅλοι τούρκεψαν, ἐκτὸς ἀπὸ δύο ποὺ ὁμολόγησαν τὴν πίστη καὶ μαρτύρησαν. Ὁ ἅγιος Ἱλαρίων εἶχε τέτοιο πόθο γιὰ τὸ μαρτύριο, ποὺ ἐφθασε στὸ σημεῖο νὰ ὑβρίζει φανερὰ τὸν Πασᾶ, ἀποκαλώντας τὸν ἄθεο, κακοῦργο καὶ ζῶο, μπροστὰ στὰ ἐπιφανέστερα μέλη τῆς κοινωνίας τῆς Θεσσαλονίκης, ποὺ ἦταν μαζεμένοι γιὰ τὴν ἰσλαμικὴ γιορτὴ, καὶ μάλιστα Ἄγγλους, Γάλλους, Ἑβραίους καὶ Ἀρμενίους. Ὅλοι αὐτοὶ ἀποροῦσαν πῶς ὁ θηριώδης Λουμπουτ Πασᾶς ἀνεχόταν νὰ ἀκούει τὶς μομφές ἐνὸς ρακένδυτου μοναχοῦ. Τὸ σκηνικὸ αὐτὸ ἐπαναλαμβάνονταν ἐπὶ τρεῖς μέρες. Ὁ π. Ἱλαρίων διανυκτέρευε στὴν οἰκία τοῦ εὐεργέτη τοῦ Ἁγίου Ὁρους Σπανδωνῆ. Ἐνα ἀπὸ αὐτὰ τὰ τρία βράδια ὥρμησε στὸ δωμάτιό του ἕνας Τοῦρκος στρατιώτης γιὰ νὰ κατασφάξει τὸν ἅγιο μὲ τὸ γιαταγάνι του, φωνάζοντας «τώρα θὰ σὲ κομματιάσω». Τό χέρι του ὅμως πέτρωσε, σάν κάποιος νὰ τοῦ τό κρατοῦσε. Κατάφερε νὰ τὸ κατεβάσει μόνο ὅταν ἀποφάσισε νὰ μὴν κάνει κακὸ. Τὴν τέταρτη μέρα ὁ ἅγιος προσπάθησε νὰ ἐξοργίσει ἀκόμη περισσότερο τὸν πασᾶ, μιλώντας του γιὰ τὴν κενότητα καὶ τὸ ψεῦδος τοῦ Ἰσλάμ καὶ τοῦ Μωάμεθ, καὶ λέγοντάς του ὅτι θὰ σωθοῦν μόνο ὅσοι πιστεύουν ἀληθινὰ στὸν Θεὸ καὶ βρίσκονται μέσα στοὺς κόλπους τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ὅταν ἀκουσαν αὐτὰ οἱ παριστάμενοι ὅλοι ὁμοθυμαδὸν φώναξαν μὲ λύσσα «πρέπει νὰ τὸν θανατώσουμε». Ὁ πασᾶς, παρότι δὲν ἠθελε νὰ τὸν σκοτώσει, ἀναγκάστηκε νὰ δώσει τὴν ἐντολὴ τοῦ ἀποκεφαλισμοῦ, γιὰ νὰ μὴν τὸν κατηγορήσουν ὅτι δὲν ἐφαρμόζει τὸν ἰσλαμικὸ νόμο ποὺ ἐπιβάλλει ποινὴ θανάτου σὲ ὅσους βλασφημοῦν τὸν Μωάμεθ. Ἐνῶ ὅμως ἦταν ἔτοιμος νὰ ἀποκεφαλιστεῖ καὶ νὰ λάβει τὸ στεφάνι τοῦ μαρτυρίου, τὴν τελευταία στιγμὴ σώθηκε μὲ τὴν παρέμβαση δύο Ἀμπχαζίων, ἔμπιστων τοῦ Λουμπουτ Πασᾶ, οἱ ὁποῖοι τὸν ἔπεισαν νὰ τὸν ἀφήσει, μὲ τὴν αἰτιολογία ὅτι θὰ ἦταν αἰώνιο ὄνειδος γιὰ αὐτοὺς ὅτι σκότωσαν ἕναν συμπατριώτη τους. Ἔτσι ὁ ἅγιος ἐγίνε κατὰ προαίρεση μάρτυς. Παρότι δὲν μαρτύρησε γιὰ τὸν Χριστό, ὁ Ἀγιορείτης ἀσκητὴς ἔμεινε στὴν Θεσσαλονικὴ διακονώντας μὲ αὐτοθυσίαι τοὺς φυλακισμένους Ἀγιορεῖτες πατέρες καὶ λαϊκοὺς προκρίτους, μέχρι ποῦ ἡ Παναγία τὸν πρόσταξε νὰ ἐπιστρέψει στὸ Ἅγιον Ὅρος.

Στὴν συνέχεια παραθέτουμε ὀρισμένα ἀποσπάσματα ἀπὸ ἐπιστολές τῶν Ἀγιορειτῶν ποὺ ἦταν κλεισμένοι στὶς φυλακές τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς Κωνσταντινούπολης καὶ περιγράφουν τὰ μαρτύριά τους ἢ καὶ θανάτους.

Στὶς 19 Σεπτεμβρίου 1822 «Ἀπαντες οἱ εὐρισκόμενοι ἐν τῇ φυλακῇ Λαυριῶται» γράφουν στὴν Μονὴ τους:

«Ὁ Προηγούμενος Ἰγνάτιος μᾶς ἄφησε χρόνους⁴⁰ καὶ ὁ Γέρο-Ἀνανίας συγχωρέθηκεν εἰς τὰς 25 Αὐγούστου καὶ νὰ τοὺς περάσετε εἰς τὸ σαρανταλείτουργον...»⁴¹.

Σέ μία ἄλλη ἐπιστολή ἀπὸ τὴν φυλακὴ τῆς Θεσσαλονίκης, στίς 7 Μαΐου 1823, οἱ φυλακισμένοι Λαυριῶτες Παχώμιος καὶ Γέρο-Διονύσιος γράφουν:

«Εμάθαμε τοῦ Ἱεροῦ Μοναστηρίου μας τὴν ἀθλίαν κατάστασιν καὶ γύνωσιν καὶ πολλὰ ἐλυπηθήμεν. Καὶ ἄλλην λύπην ἡμεῖς ὅπου εἴμασταν 12 ἀδελφοὶ εἰς τὴν Φυλακὴν καὶ ἐμείναμεν δύο, ὁ Παχώμιος ὁ ἁμαρτωλὸς καὶ ὁ Γέρο-Διονύσιος, οἱ δέκα ἀδελφοὶ συγχωρέθηκαν ἐν καιρῷ. Ἀπὸ τοὺς μοναστηριακοὺς ὅπου ἦλθαν, τρεῖς καὶ ἀπὸ αὐτοὺς ἀπέθαναν, μᾶς ἄφησαν ὀρφανοὺς. Οἱ βουρδουναροὶ⁴² πού ἦλθαν μαζί μας εἰς τὴν φυλακὴν Μόσχος καὶ Δημήτρης δέν τοὺς ἄφησε νὰ βγοῦν καὶ μετὰ τρεῖς ἡμέρας ὁ Ἡγεμὼν τοὺς ἔστειλεν ἐν Κυρίῳ καὶ ὁ Θεὸς νὰ τοὺς ἀναπαύσῃ. Τὸ τέλος μας καὶ ἡμεῖς δέν ἠξεύρομεν»⁴³.

Στίς 29 Ἀπριλίου 1824 «Οἱ ἐν Θεσσαλονίκη ἐκ τῆς Λαύρας Θεόφιλος ἐκ τῆς Βατοπαιδίου ἀρχιμανδρίτης Ἰάκωβος, ἐκ τῆς Ἰβήρων Δικαιοφύλαξ Συνέσιος καὶ ἐκ τοῦ Χιλανδαρίου προηγούμενος Κύριλλος» γράφουν πρὸς τὸν Γέροντα τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Βατοπαιδίου Κοσμᾶ, ὁ ὁποῖος ἦταν τότε Ἐξαρχος τοῦ Ἁγίου Ὁρους στὴν Κωνσταντινούπολη:

«ὁ τόπος⁴⁴ ἀπώλετο καὶ πλέον ἢ τὰν ἢ ἐπὶ τὰς. Ἡ νὰ ἐλεθῶμεν ἢ νὰ ἐξοντωθῶμεν δι' ὅλου... καὶ δέν ἠξεύρομεν καὶ ἡμεῖς ποίαν παρηγορίαν νὰ δώσωμεν τοῖς ἔνδον⁴⁵, ὅπου ἀπεκηρώθησαν καὶ ἀπεψύχησαν προσκαρτεροῦντες καὶ ἀπ' ἐδῶ καὶ ἀπ' αὐτοῦ ἡμέραν παρ' ἡμέραν τὴν ἀναψυχὴν των... τί ἄλλο νὰ συμπεράνωμεν παρὰ ὅτι ἐποιήσαμεν οὐδέν, καὶ ἀλλοίμονον καὶ εἰς ἡμᾶς ὅπου περιμένομεν ἐνταῦθα κακουχούμενοι, λιμώττοντες καὶ γυμνητεύοντες καὶ εἰς ἐκείνους τοὺς τλαιπώρους, μάρτυρας τῇ προαιρέσει, ὅπου προσμένουν ἀπὸ ἡμᾶς καὶ ἀπ' αὐτοῦ... Καὶ ταῦτα μὲν ἐν τοσούτῳ ἀδελφικῶς, τὰ δέ ἔτη σου εἶψαν Θεόθεν ὑγιεινά, σωτήρια, καὶ κατευοδούμενα εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθόν. Τοὺς δέ ἐν φυλακῇ ἀδελφούς, ἀπαξάπαντας κατασπαζόμεθα ἀδελφικῶς, ἐν

⁴⁰ Δηλαδή πέθανε μέσα στὴν φυλακὴ.

⁴¹ Γ. Ἀλεξάνδρου Λαυριώτου, *Ἐγγραφα τοῦ Ἁγίου Ὁρους*, ὅ.π., σ. 85.

⁴² Δηλαδή οἱ ἡμιονηγοί, προφανῶς λαϊκοί.

⁴³ Γ. Ἀλεξάνδρου Λαυριώτου, *Ἐγγραφα τοῦ Ἁγίου Ὁρους*, σσ. 92-93.

⁴⁴ Δηλαδή τὸ Ἅγιον Ὅρος.

⁴⁵ Δηλαδή σέ αὐτοὺς πού ἔμεναν κλεισμένοι μέσα στὴν φυλακὴ.

τῷ ἀναστάντι Χριστῷ. Περί τῆς Πανοσιότητός των ἐγράψαμεν πρὸς τοὺς ἔσω ἀδελφούς, ἀποστείλαντες καὶ τὰ γράμματά των, καὶ ὅμως καμμία ἀπόκρισις δέν μᾶς ἦλθεν, ἐξ αἰτίας ὅπου γενικῶς τό σύστημα τοῦ Ὁρους εἶναι διόλου χαλασμένον, καὶ οὔτε ὑποκείμενα ἔμειναν, εἰς τό ἐνεργηθῶσιν ὑποθέσεις, οὔτε νοῦς οὔτε κρίσεις τοῖς ἐναπολειφθεῖσιν, ἐξ ἀφορμῆς τῆς μεγάλης ταλαιπωρίας, δυστυχίας καὶ δεινῆς ἀπαιτήσεως τῶν λουφέδων⁴⁶ καὶ ἄλλων καθημερινῶν ἐνοχλήσεων καὶ τυραννίας, τὰ ὅποια δεινά ὁσάκις σᾶς τὰ γράφομεν, μέ πικρότατα δάκρυα καταβρέχουμεν τὰ γράμματά μας, διὰ νὰ σᾶς κινήσωμεν εἰς οἶκτον, διὰ νὰ διενεργήσῃτε, ἀπὸ θεοῦ ἐνθουσιασμοῦ καὶ ζήλου, κινούμενοι καμμίαν ἀγαθοεργίαν τοῦ Τόπου καὶ ἐν τῷ Τόπῳ, δυστυχεστάτων ἀδελφῶν...»⁴⁷.

Ὁ μοναχὸς Νικηφόρος ἐκ τοῦ Κουτλουμουσιανοῦ κελλίου τοῦ Χαλκιᾷ σέ ἐπιστολῇ του εἰς Κωνσταντινούπολιν, τὴν 25^η Φεβρουαρίου 1825, διεκτραγωδεῖ τὴν κατάστασι τοῦ Ὁρους:

«... ἔτι ἡ χεὶρ Κυρίου ὑψηλή, παιδεύουσα εἰσέτι καὶ νῦν ἡμᾶς ἀπὸ μὲν τὸ ἐν μέρος μὲ τὰ ἀδιάκοπα μνηαῖα τῶν στρατιωτῶν, ἀπὸ δὲ τὸ ἄλλο μὲ τὰς καταδρομὰς τῶν κατηραμένων ληστῶν, οἵτινες ἐπροξένησαν τὰ μεγαλύτερα κακὰ δι' ἡμᾶς καὶ ἔφερον ἐν ἐνὶ λόγῳ τὴν παντελῆ ἐρήμωσιν τοῦ Τόπου. Καὶ τῶρα οὔτε ἡ γῆ σπείρεται, οὔτε οἱ ἀμπελῶνες καλλιεργοῦνται, οὔτε ἄλλο τι χρήσιμον ἐργόχειρον δουλεύεται καὶ πολλοὶ καλόγηροι ἔφυγον ἐνθεν καὶ κἀκεῖθεν, ἄλλοι δὲ πάλιν ἀνηλεῶς ἐξ αὐτῶν ἐθανατώθησαν διὰ ποικίλων βασάνων καὶ ἄλλοι κουλοὶ καὶ μυσεροὶ ἔμειναν καὶ ἡμεῖς δὲ οἱ ὀλίγοι ὅπου ἐμείναμεν, διὰ προσταγῆς τῆς ἐξουσίας, ἀφήσαμεν τὰ κελλία ἔρημα καὶ ἀνοικτά, καὶ ἐσυνάχθημεν εἰς τὰ πλησιέστερα μοναστήρια διὰ νὰ γλυτώσωμεν κἂν τὴν ζωὴν μας: καὶ ἐκεῖ οὐδὲ τὴν παραμικρὰν ἀνάπαυσιν δέν νῦρομεν, ἀλλὰ καθημερινῶς σχεδὸν ἀγκαρίαις καὶ ξύλα νὰ κουβαλοῦμεν εἰς τοὺς ὤμους...»⁴⁸.

Τελικὰ ἡ Παναγία λυπήθηκε τοὺς Ἀγιορεῖτες πατέρες· ἔφθασε ἡ εὐλογημένη ἡμέρα τῆς Κυριακῆς τοῦ Θωμᾶ (13 Ἀπριλίου) τοῦ 1830, ποὺ οἱ ἔνοπλοι Τοῦρκοι ἐγκατέλειψαν ἀνεπιστρεπτὶ τὸ Ἅγιον Ὅρος, ἀφοῦ προηγουμένως (1826) εἶχε διαλύσει ὁ σουλτὰν Μαχμούτ τὸ φοβερὸ τάγμα τῶν Γενιτσάρων, καὶ ὁ Καποδίστριας (1828) εἶχε ἀφανίσει τὶς φωλιὰς τῶν κλεπτῶν στὴν Κρήτη καὶ τὴν Σκόπελο. Οἱ Ἀγιορεῖτες θεώρησαν ὅτι τὸ σουλτανικὸ φριμάνι τῆς ἀποχω-

⁴⁶ Δηλαδή τῆς μισθοδοσίας τῶν Τούρκων στρατιωτῶν, ποὺ ἐπιβάρυνε τοὺς Ἀγιορεῖτες.

⁴⁷ Γ. Ἀλεξάνδρου Λαυριώτου, *Ἐγγραφα τοῦ Ἀγίου Ὁρους*, σσ. 128-131.

⁴⁸ Ἀρχμ. Χριστοφόρου Κτενᾶ, *Ἄπαντα τὰ ἐν Ἀγίῳ Ὁρει Ἱερὰ Καθιδρύματα*, ἐν Ἀθήναις 1935, σσ. 396-397.

ρήσεως τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων τὸ ἔγραψε καὶ τὸ ὑπόγραψε ἡ Κυρία Θεοτόκος. Ἐκτοτε τὸ Ὅρος τιμᾷ καὶ ἐορτάζει ἰδιαιτέρως τὴν ἡμέρα αὐτὴ μὲ ὁλονύκτια εὐχαριστήρια ἀκολουθία.

Ἡ Ἐπανάσταση στὸ Ἅγιον Ὅρος, ὅπως καὶ σέ ὅλη τὴν Χαλκιδική, σέ ἀντί-θεση μὲ τὴν Ἐπανάσταση στὴν Πελοπόννησο καὶ Ρούμελη, δὲν εἶναι μία εὐχάριστη καὶ πανηγυρική ἀνάμνηση. Ὁ λόγος εἶναι ὅτι, παρὰ τίς μεγάλες θυσίες καὶ τοὺς ποταμούς αἱμάτων ποὺ χύθηκαν, δὲν ὀδήγησε στὴν ἀπελευθέρωση τοῦ τόπου, καὶ οἱ χριστιανοὶ ἔπρεπε νὰ περιμένουν σχεδὸν ἄλλα 100 ἀκόμη χρόνια γιὰ νὰ ἀπελευθερωθοῦν. Μπροστὰ σέ ὅσους ἀσχολήθηκαν καὶ τὰ μελέτησαν, ἀλλὰ κυρίως μπροστὰ σέ ὅσους τὰ ἔζησαν ὀρθώνεται ἓνα τεράστιο γιατί;

Τὴν ἀπάντησι μὲ αὐτὸ τό γιατί θὰ ἀφήσουμε νὰ μᾶς τὴν δώσει ὁ αὐτόπτης μάρτυς τοῦ χαλασμοῦ τῆς Χαλκιδικῆς γέρο-Ἀργυρὸς⁴⁹:

«Πρὶν τὸν χαλασμό, ὅταν διάβαινε κανεὶς ἀπὸ αὐτά, ἦτο χαρὰ τοῦ νὰ βλέπῃ ἓνα σωρὸ ἀγοράκια καὶ κοριτσάκια νὰ παίζουν, νὰ πηδοῦν, νὰ φωνάζουν στ' ἀλώνια, νὰ ἀκούγῃ νὰ μουγκρίζουν τὰ γελάδια, νὰ βελάζουν τὰ πρόβατα, νὰ γανγίζουν οἱ σκυλλοὶ. Ὅλα σημάδια ζωῆς. Ὑστερα ὁμως ἀπὸ τὴ ρημούλα τὸν ἔπιανε φόβος καὶ μελαγχολία νὰ περάσῃ ἀπὸ τὰ ἴδια. Τ' ἀλώνια ἔρημα καὶ ἀπάτητα μὲ γομαράγκαθα, ψηλὰ ὡς ἐκεῖ πάνω, σπῖτια μὲ αὐλές χορταριασμένες καὶ μὲ κουκουβάγιες στ' ἀνώγεια καὶ παντοῦ σιωπὴ θανάτου, ἰδοὺ τί ἔβλεπε καὶ τί ἄκουγε. Καὶ σήμερα ἀκόμη ὅταν τὸ βράδυ φωνάζῃ αὐτὸ τὸ οὐρσούζικο πουλί, θυμᾶμαι ὅλα αὐτὰ τὰ πράγματα, μοῦ ἔρχονται εἰς τὸν νοῦν ὅλες ἐκεῖνες οἱ βασανισμένες ψυχές ποὺ ἀφῆκαν τὸν κόσμον αὐτὸν μὲ τέτοιες τρομάρες καὶ αἵματα καὶ σκλαβιές καὶ χωρισμούς, καὶ τότε ἓνα πρᾶγμα ποὺ δὲν μπορῶ νὰ παραστήσω, μοῦ καίγῃ τὸ στήθος καὶ μοῦ πυρῶνει πολὺ δυνατὰ τὸ μυαλό, ποὺ καταντᾷ ἔξω φρενῶν καὶ σπκῶνομαι καὶ ἀκουμπώντας στὸ ραβδί μου περνῶ μὲ βία στὴν αὐλὴ καὶ πηγαίνω στὴν ἄκρια τοῦ κήπου καὶ κάθουμαι στὸ κούτσουρο τῆς ἀμυγδαλιᾶς, ποὺ βλέπεις ἐκεῖ κάτω καὶ τότε τί πράγματα βλέπουν τὰ μάτια τῆς ψυχῆς μου δὲν πάει νὰ σοῦ τὰ εἰπῶ, γιατί φοβοῦμαι μὴ μὲ περιγελάσῃς. Μὲ φαίνεται νὰ βλέπω πῶς ἐτοῦτα τὰ χῶματα ἀπὸ τὸ πάχος ποὺ ἔχουν ἀπὸ τὸ πολὺ αἶμα ποὺ ἔπιαν, φουσκώνουν ὁλονὲν καὶ στὸ τέλος σχίζονται καὶ ἀπὸ τὸ σχῆμα αὐτὸ ἀγάλια-ἀγάλια προβάλλει ἓνα πρᾶγμα σὰ βρέφος. Πὲς ὅτι εἶναι φόβος, πὲς γιατί εἶναι παράξενο τὸ πρᾶγμα, κλείνω τὰ μάτια μου γιὰ νὰ μὴ βλέπω, μὰ σὲ λιγάκι τ' ἀνοίγω χωρὶς νὰ θέλω καὶ κεῖνο ποὺ πρὶν ἦταν ἀνθρωπάκος, τώρα ἔγινε πουλί, ἔγινε ἀετός,

⁴⁹ Ἀπὸ τὴν ἐπανάστασι τῆς Χαλκιδικῆς τοῦ 1821, ὅ.π., σσ. 23-24.

μεγάλος και περήφανος με κάτι φτερά θεόρατα, και ό αετός αυτός κάθεται τώρα στην κορυφή από ένα δένδρο ύψηλο πολύ, με άμέτρητα κλαδιά και τó βασιλικό του μάτι βλέπει, όλο βλέπει μακριά πρòς τὰ επάνω, πολὺ μακριά και απάνω εις τὰ άμέτρητα κλαδιά κάθονται χιλιάδες, μυριάδες πουλιά άσπρα και αυτά σαν τόν αετό, αλλά μικρότερα. Και εκεί πού θαυμάζω τόν αετό, αυτός βγάζει μιὰ φωνή μεγάλη, πολὺ μεγάλη, θαρρείς φωνή κεραυνού και πετὰ με όρμη βασιλική και μαζί με αυτόν πετοῦνε και τὰ αετάκια και στην όρμη αὐτὴ παρασέρνομαι και ἐγὼ πετῶ μαζί τους και περνούμε κάμπους και λαγκάδια και βουνά και λίμνες και ποτάμια και όλο ακούγω κᾶτι σαν νὰ χτυποῦν δυνατὰ και νὰ σπάνουν σίδερα και αἰσθάνομαι νὰ φεύγη ἀπ' ἐμπρός μου σαν νὰ τὸ διώχνῃ ἡ όργη τοῦ Κυρίου, ἕνα πρᾶγμα σκοτεινὸ και ἀδιάκριτο, πού καταπλακώνει τὴ χώρα και ἔχει ὅπιν ἀπὸ μοῦχλα και δυσωδιά ἀπὸ σαπίλα. Και ὅταν ἐγύρισα τὰ μάτια μου νὰ ἴδω ἄλλη μιὰ φορὰ τὰ μέρη πού περάσαμεν, Θεέ μου, εἶπα τι ἀλλαγὴ εἶναι αὐτὴ πού βλέπω τώρα; Δὲν ἦταν πλέον ὁ ἴδιος τόπος πού γεννήθηκα και μεγάλωσα. Παράδεισος μοναχὸς σὲ ὁμορφιά και πλοῦτον και ὁ ἥλιος αὐτὸς ἔφεγγε διαφορετικώτερα και τὰ πρὸσωπα πού φώτιζε φαίνονταν χαρούμενα και εὐτυχισμένα. Τί χαρὰ νὰ ζῇ τώρα κανεὶς ἐδὼ με αὐτὸν τόν ἥλιο, με αὐτὴν τὴν εὐτυχία.

Και ἀναγαλλιάζει ἡ ψυχὴ μου και εὐφραίνεται και δὲν ξέρω πὼς νὰ δείξω τὴν χαρὰ μου. Θέλω νὰ φωνάξω δυνατά, θέλω νὰ προσκαλέσω ἀπὸ τὸν Ἄδῃ και ὅλες ἐκεῖνες τὶς πεθαιμένες βασανισμένες ψυχές νὰ λησμονήσουν τὰ μαρτύριά τους και νὰ ἔλθουν πίσω στὸν κόσμον, γιὰ νὰ γιορτάσουν μαζί με τοὺς ζωντανούς τὴν νέα αὐτὴ και μεγάλη ἀνάστασιν και κάμνω νὰ χειροκροτήσω ἀπὸ τὴν χαρὰ μου τὸ νέον αὐτὸ θαῦμα τῆς δεξιᾶς τοῦ Ὑψίστου, ἀλλὰ φεύγει τότε ἀπὸ τὰ χέρια μου τὸ ραβδί και ξυπνῶ και αἰσθάνομαι ὅτι ὅλα αὐτὰ δὲν ἦταν παρὰ ὀνειράτα (τώρα ἔγιναν πραγματικότης) και με πιάνει πάλι τὸ παράπονο, γιατί ἡ τύχη νὰ μὴ μᾶς κάνῃ δυνατούς και μεγάλους και σπκῶνῶ τὰ βουρκωμένα μάτια μου πρὸς τὸν οὐρανὸ και παρακαλῶ και κρᾶζω:

Ὡ Κυρίε τῶν Δυνάμεων μεθ' ἡμῶν γενοῦ. Εὐλόγησον τὰ λαγόνια τοῦ ἐκλεκτοῦ Σου γένους και δός μας τὸν ἰσχυρόν, πού γενεὲς ἀτελείωτα τώρα χρόνια τὸν περιμένουν. Περίζωσε ὁσφύν του με τὴν ρομφαίαν Σου και ἔντεινε τὸν βραχίονά του διὰ νὰ ἀξιωθῶ και ἐγὼ ὁ ἁμαρτωλὸς νὰ εἶπω τὸ νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλόν Σου, ὅτι εἶδα τὸ σωτήριόν Σου».

Ὅλα τὰ μαρτύρια νοηματοδοτοῦνται ἐσχατολογικά, μέσα στό φῶς τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ και ἀπὸ τραγωδία και δυστυχία μεταβάλλονται σὲ φῶς και ἀγαλλίασιν. Ὁ Χριστὸς εἶναι Αὐτὸς πού νοηματοδοτεῖ και τὴν πύ

σκληρή καί δυσβάστακτη στιγμή τῆς ζωῆς μας καί τήν μεταβάλλει σέ φῶς, ἐλπίδα καί ἀνάσταση, καί εὐχόμαστε τό ἴδιο νά κάνει μέ τόν καθένα προσω-
πικά, ἀλλά καί μέ τό πολύπαθο Γένος μας. Ἀμήν.

Ο ΑΓΙΟΣ ΚΟΣΜΑΣ ΑΙΤΩΛΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΤΟΥΡΚΟΙ

1. Στή χορεία τῶν Νεομαρτύρων

Τό Σάββατο 24 Αὐγούστου του 1779 ἀπαγχονίστηκε ὁ μέγας διδάσκαλος τοῦ γένους καί Ἱερομάρτυρας Κοσμάς ὁ Αἰτωλός. Ἀνήκει κι αὐτός στή χορεία τῶν Νεομαρτύρων πού κόσμησαν τήν Ἐκκλησία καί διέσωσαν τό ὀρθόδοξο χριστιανικό φρόνημα σέ μία ὄντως δύσκολη περίοδο δουλείας, ἐξισλαμισμῶν, ἀμάθειας, παιδομαζώματος, ὑπερβολικῶν φορολογιῶν καί γενικότερης καταδυνάστευσης τῶν ρωμῶν. Ὁ ὁσῖος Νικόδημος Ἀγιορείτης ἀναφέρει ὅτι ὁ Θεός εὐδόκησε νά ἐμφανιστοῦν οἱ Νεομάρτυρες κατά τήν ἐποχή τῆς Τουρκοκρατίας γιά πέντε λόγους: α) Συμβάλλουν στόν ἀνακαινισμό τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, β) καθιστοῦν ἀναπολόγητους τοῦς ἀλλοπίστους τῆν ἡμέρα τῆς κρίσεως, γ) ἀποτελοῦν δόξα καί καύχημα τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας καί κατασχύνη τῶν ἐτεροδόξων, δ) ἀκόμη εἶναι παραδείγματα ὑπομονῆς σέ ὅλους τοῦς ὀρθοδόξους πού τυρανοῦνται στόν ζυγό τῆς αἰχμαλωσίας καί, ε) καθίστανται πρότυπα θάρρους καί μπιήσεως κυρίως γι' αὐτούς πού ἀρνίθηκαν τόν Χριστό.¹

2. Οἱ σχέσεις του μέ τοῦς Τούρκους

Ἵσως φαίνεται παράδοξο, ἀλλά τό εἰρηνικό ἔργο τοῦ Ἁγίου Κοσμά τοῦ Αἰτωλοῦ ἀναγνώριζαν ἐκτός ἀπό τοῦς Χριστιανούς καί πολλοί Τούρκοι. Ὁ Κωνσταντῖνος Σάθας ἀναφέρει ὅτι: «Εἶναι ἀκατανόητος ὁ πρὸς τήν μνήμην τοῦ ἁγίου τούτου ἀνδρός σεβασμός καί αὐτῶν τῶν Τούρκων»². Καί σέ ἄλλο σημεῖο ὁ Σάθας, ἀφοῦ ἀναφέρεται στήν καταληπτή γλώσσα πού χρησιμο-

¹ *Νέον Μαρτυρολόγιον*, ἔκδ. παρὰ Νικολάφ Γλυκεῖ ἐξ Ἰωαννίνων, Ἐνετίσιν 1799, σ. 6-18.

² *Νεοελληνική Φιλολογία, Βιογραφίαι τῶν ἐν τοῖς γράμμασιν διαλαμπάντων Ἑλλήνων, ἀπό τῆς καταλύσεως τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας μέχρι τῆς ἑλληνικῆς ἐθνεγερσίας (1453-1821)*, Ἐκ τῆς Τυπογραφίας τῶν τέκνων Ἀνδρέου Κορομπλά, Ἀθῆναι 1868, σ. 491.

ποιοῦσε ὁ Πατροκοσμᾶς καί τήν πυρετώδη εὐγλωττία του, καταλήγει: «Χριστιανοί καί Τοῦρκοι ἀμειβαίως ἐσέβοντο καί ἤκουον ἐν κατανύξει τάς συμβουλάς τοῦ ἀειμνήστου Κοσμᾶ»³. Εἶναι λίαν χαρακτηριστικό τό γεγονός, ὅτι καί αὐτός ὁ Κούρτ Πασᾶς πού ἔδωσε ἐντολή νά θανατωθεῖ, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ πιστός μαθητής τοῦ Ἀγίου Σάπφειρος Χριστοδουλίδης, «ἐμετανόησε διατί ἐγελάσθη καί διά μάταιον κέρδος ἐθανάτωσε τοιοῦτον ἀθῶον καί εἰρηνικόν ἄνθρωπον· ὅθεν ἐμίνυσε εἰς τόν Χόντζα του νά ἀφήσῃ τούς καλογήρους τοῦ Ἀγίου, ὅπου εἶχε εἰς φύλαξιν»⁴.

Ἀλλά καί ὁ Πατροκοσμᾶς κατά τήν ἱεραποστολική του δράση ζητοῦσε ἄδεια ἀπό τούς Τοῦρκους ἀξιωματούχους ἀποδίδοντας σέ αὐτούς τήν προσήκουσα τιμή καί δίδασκε τί δικαιοσύνη καί τήν ἰσότητα ὅλων τῶν ἀνθρώπων. Σέ Ἐπιστολή του πρὸς τόν Κατῆ (Τοῦρκο ἱεροδικαστή) κάποιας περιοχῆς, ἀφοῦ τοῦ γνωστοποιεῖ τήν πρόθεση νά ἐπισκεφθεῖ τήν ἐπαρχία του, ζητᾷ τήν ἄδεια νά διδάξῃ τούς χριστιανούς, «νά φυλάγῃ τάς ἐντολάς τοῦ Θεοῦ καί νά πείθονται εἰς τάς κατά Θεόν βασιλικάς προσταγάς»⁵.

Στὴν προκεμενὴν περίπτωση ἀκολουθοῦσε τί διδασκαλία τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, ὁ ὁποῖος ἔγραφε στὴν πρὸς *Ρωμαίους* ἐπιστολή, ὅτι κάθε ἄνθρωπος ὀφείλει νά ὑποτάσσεται στίς ἀνώτερες ἐξουσίες πού ἔχουν τεθεῖ ἀπὸ τόν Θεό⁶. Αἰτιολογοῦσε κατὰ κάποιο τρόπο τήν τουρκική ἐξουσία, λέγοντας ὅτι, παρότι ὁ Τοῦρκος δέν ἦταν ἄξιος νά ἔχει δικό του βασιλεῖο, τό ἐπέτρεψε ὁ Θεός, γιά νά προφυλάξῃ τήν ὀρθή πίστι τῶν χριστιανῶν. «Διατί ἤξευρεν ὁ Θεός, πὼς τὰ ἄλλα ρηᾶτα μᾶς βλάπτουν εἰς τήν πίστιν καί ὁ Τοῦρκος δέν μᾶς βλάπτει, ἄσπρα δῶσ' του καί καλλίκευσέ τον εἰς τό κεφάλι». Γι' αὐτό καί προτρέπει: «Νά παρακαλοῦμεν πρῶτον διὰ τόν βασιλέα καί διὰ ὅλους τούς ζαπιτάδες νά τούς φωτίξῃ ὁ Θεός νά κυβερνοῦν τόν κόσμον μέ πραότητα καί δικαιοσύνη»⁷. Ὡστόσο, δέν παραλείπει νά ἀμφισβητεῖ τήν ἀπόλυτη ἐξουσία τοῦ Τοῦρκου δυνάστη. Συνήθως, ἀρχίζοντας τό κήρυγμά του σχετικοποιεῖ κάθε ἐγκόσμια ἐξουσία τοῦ Σουλτάνου, ὁ ὁποῖος ἀποκαλοῦνταν «μέγας

³ Κ. Σάθα, *Νεοελληνική Φιλολογία*, σ. 489.

⁴ *Βίος τοῦ Ἱερομάρτυρος καί Ἰσαποστόλου Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ*, Ἀρχμ. Σωφρονίου Παπακυριακοῦ, *Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ Ἱερομάρτυρος καί Ἰσαποστόλου, Διδαχαί, Ἐπιστολαί καί Μαρτύριον*, β' ἐκδ. Ἱ. Μπρόπολη Αἰτωλίας καί Ἀκαρνανίας, Μεσολόγι 2018, σ. 279. Ἐπισκόπου Αὐγουστίνου Καντιώτου, *Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός*, ἐκδ. Σταυρός, Ἀθῆναι 1981, σ. 83.

⁵ Ἐπισκόπου Αὐγουστίνου Καντιώτου, *Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός*, σ. 328-329.

⁶ *Ρωμ.* 13, 1. Πρβλ. *Α' Πέτρ.* 2, 13-14.

⁷ Ἰωάν. Β. Μενούνου, *Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ Διδαχές καί Βιογραφία*, σ. 270.

ἀμυρᾶς» ἢ «μέγας αὐθέντης». Στίς Διδαχές του ἀναφέρει ὅτι γλυκύτατος αὐθέντης καί δεσπότης εἶναι ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός⁸.

Φαίνεται ὅτι ὁ Πατροκοσμᾶς πίστευε πρωτίστως στήν ἐκ τῶν ἔνδον διάβρωση τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας μέ τήν καλλιέργεια τῶν γραμμάτων καί τῆς παιδείας, τήν ἀνάπτυξη τῶν αὐτόνομων καί αὐτοδιοίκητων ἑλληνικῶν κοινοτήτων, τήν πνευματική ἀναγέννηση τοῦ λαοῦ καί δευτερευόντως στήν ἐνοπλη ἀπανάσταση πού θά ἔφερεν τό «ποθούμενο». Προηγείται ἡ κατά Χριστόν πνευματική ἐλευθερία καί ἔπεται ἡ πολιτική ἐλευθερία.

3. Οἱ μαρτυρίες τῶν πηγῶν

Ἀπό Ἐπιστολή τοῦ Ἀγίου Κοσμᾶ πρὸς τόν ἀδελφό του Χρῦσανθο⁹, πού γράφτηκε λίγους μῆνες πρὶν τό μαρτύριό του, στίς 2 Μαρτίου 1779, φαίνεται ὅτι ἦταν ἀγαπητός καί γινόταν εὐρύτερα ἀποδεκτός ἀπὸ τοὺς ἀκροατές του. Στήν ἐν λόγῳ Ἐπιστολή πρὸς τόν Ἱερομόναχο Χρῦσανθο, Σχολάρχη στή Ναξο, γράφει: «Χάριτι θεία, ἀδελφέ ὑγιαίνω ὅπως οὖν, ψυχικά δέ Κύριος οἶδε... Δέκα χιλιάδες Χριστιανοί μέ ἀγαπῶσι καί ἓνας μέ μισεῖ. *Χίλιοι Τούρκοι μέ ἀγαπῶσιν καί ἓνας ὄχι τόσο*. Χιλιάδες Ἑβραῖοι θέλουν τόν θάνατόν μου καί ἓνας ὄχι»¹⁰. Ἐδῶ μαρτυρεῖται ξεκάθαρα ἡ ἀποδοχή τῆς προσωπικότητας καί τοῦ κηρύγματός του ἐκ μέρους τῶν Τούρκων. Ἴσως φαίνεται ὑπερβολική ἡ φράση, «χίλιοι Τούρκοι μέ ἀγαπῶσιν καί ἓνας ὄχι τόσο», ἀλλά ἐκφράζει προφανῶς τή συμπάθεια πού ἔτρεφαν πολλοί Τούρκοι γιά τόν Ἅγιο Κοσμᾶ. Ἡ διδαχή του ἄγγιζε καί τή δική τους ζωή καί ἔπαιζε σημαντικό ρόλο στίς καθημερινές σχέσεις μέ τοὺς συνανθρώπους τους.

Ἐξάλλου, ἐκεῖνος δίδασκε τήν ἀγάπη καί τήν ἀνοχή πρὸς χριστιανούς καί ἀλλοδόξους καί ὄχι τή μισαλλοδοξία. Στίς Διδαχές του ἀναφέρεται στήν κοινωνική δικαιοσύνη, τή δίκαιη φορολογία, τήν ἐνότητα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, τήν ἀξία τῆς τιμίας ἐργασίας, στίς οἰκογενειακές σχέσεις καί τήν ἀνατροφή τῶν παιδιῶν, στήν ἀποφυγή τῆς πολυτέλειας¹¹, στόν σεβασμό τῆς ἀργίας τῆς Κυριακῆς, στήν παιδαγωγία τῆς κτίσεως, τή φροντίδα τῶν δέν-

⁸ Διδαχή Α1, ἔκδ. Ἰωάν. Μενούνου, ὁ.π., σ. 113. Διδαχή Α2, σ. 146. Διδαχή Β1, σ. 182. Διδαχή Γ, σ. 222.

⁹ Γιά τόν βίο, τό ἔργο καί τίς ἐνέργειες ἀγιοκατάταξης τοῦ ἱερομονάχου Χρυσάνθου βλ. Εὐθυμίας Μοναχῆς (Γκελτῆ), *Τερὸς Χρῦσανθος ὁ Αἰτωλός, ὁ Διδάσκαλος τοῦ Γένους*, ἔκδ. Ἰ. Μ. Ἀγίου Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ, Μέγα Δένδρον 2002.

¹⁰ Ἐπισκόπου Αὐγουστίνου Καντιώτου, *Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός*, Ἀθῆναι 1981, σ. 317-318.

¹¹ Διδαχές, ἔκδ. Ἰ. Μενούνου, ὁ.π., σ. 143.

δρων, στην ὀλιγάρκεια, ἀλλά καί στην ἴδρυση κοινωφελῶν ἔργων, καί μάλιστα σχολείων. Μέ τό ἁγιοπνευματικό του κήρυγμα καταπολέμησε τό φαινόμενο τῆς ληστείας καί εἰσπηγήθηκε γιά τήν ἀντιμετώπιση τοῦ κοινωνικοῦ κακοῦ τήν ἀρχή «τῆς μή βίας». Ὅλα αὐτά φαίνεται ὅτι συγκινοῦσαν καί τούς ἀπλούς Τούρκους.

Ὁ Πατροκοσμᾶς πίστευε παράλληλα καί κήρυττε, ἀκολουθώντας τήν ἀποστολική διδασκαλία¹², τήν ἐνότητα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Θεωροῦσε ὅλους τούς ἀνθρώπους παιδιά τοῦ Θεοῦ. Ὑπάρχει βέβαια ἡ διαφορὰ τῆς πίστεως, ἡ ὁποία δέν μπορεῖ νά γίνει αἰτία περιφρόνησης ἢ μίσους πρὸς τούς ἄλλους ἀνθρώπους. Νά τί λέγει ὁ ἴδιος: «Καί ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, ὅλος ὁ κόσμος ἀπό ἓνα πατέρα καί ἀπό μίαν μητέρα εἶναι καί κατὰ τοῦτο εἰμεσθεν ὅλοι ἀδελφοί, μόνον ἡ πίστις μᾶς χωρίζει»¹³.

Ὡστόσο, ἡ ὀρθόδοξη χριστιανική πίστη εἶναι τό θεμέλιο τῆς διδασκαλίας του καί τήν ὑπερασπίζεται μέ κάθε τρόπο. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι, συγκρίνοντας τόν πνευματικό νόμο τῶν χριστιανῶν μέ τόν φυσικό νόμο τῶν Ἑβραίων καί τόν σαρκικό τῶν Τούρκων, τόν θεωρεῖ τελειότερο καί πνευματικά ὑψηλότερο. Ἀντίθετα, ὁ σαρκικός νόμος τῶν Τούρκων ἐπιτρέπει «νά ἐντροσιάξη τόσας γυναῖκας καί πολλά ἄλλα αἰσχρά...». Ὁ Ἅγιος γιά νά γίνει κατανοητός ἀναφέρει ὡς παράδειγμα ἓναν εἰδωλολάτρη-Ἕλληνα πού δοκιμάζει τήν ἀξιοπιστία τοῦ θρησκευτικοῦ νόμου τῶν μουσουλμάνων καί καταλήγει: «Δέν μοῦ ἀρέσει αὐτός ὁ νόμος, εἶναι γουρουνίσιος»¹⁴. Μπορεῖ νά εἶναι διακριτικός ἀπέναντι στόν Τούρκο δυνάστη, ἀλλά δέν παραλείπει νά τόν ταυτίζει μέ τόν ἀντίχριστο: «Ὁ ἀντίχριστος εἶναι τος· ὁ ἓνας εἶναι ὁ Πάπας¹⁵, καί ὁ ἕτερος εἶναι αὐτός ὁποῦ εἶναι εἰς τό κεφάλι μας, χωρίς νά εἰπῶ τό ὄνομά του τό καταλαμβάνετε... Ἡμεῖς ἐγκράτεια, αὐτοί ἀπώλεια· ἡμεῖς νηστεία, αὐτοί πολυφαγία· ἡμεῖς παρθενία, αὐτοί πορνεία· ἡμεῖς δικαιοσύνη, αὐτοί ἀδικοσύνη»¹⁶. Προέτρεπε ἐπίσης, τούς χριστιανούς νά μὴν ἀπευθύνονται γιά τίς διαφορές τους στά δικαστήρια τῶν ἀγαρηνῶν καί τῶν Τούρκων ἀλλά στά

¹² Βλ. *Πράξ.* 17,26 κ.έ.

¹³ Ἰωάννου Β. Μενοῦνου, *Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ Διδαχές καί Βιογραφία*, σ. 138.

¹⁴ Ἰωάννου Β. Μενοῦνου, *Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ Διδαχές καί Βιογραφία*, σσ. 298-299.

¹⁵ Σχετικά μέ τή σοβαρή ἀμφισβήτηση τῆς γνησιότητας τῆς φράσης αὐτῆς βλ. Παναγιώτη Ἀρ. Ὑφαντί, «Ἡ παρουσία τῆς θρησκευτικῆς ἑτερότητας στίς Διδαχές τοῦ Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ», *Πρακτικά Θεολογικῆς Ἐπιστημονικῆς Ἡμερίδας, Ἅγιος Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός, ὁ Ἁγιορείτης Φωτιστής τοῦ Γένους*, ἔκδ. Ἱ. Μ. Μ. Βατοπαϊδίου, σ. 94 κ.έ.

¹⁶ Ἀρχιμ. Σωφρονίου Παπακυριακοῦ, *Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ Τερομάρτυρος καί Ἰσαποστόλου, Διδαχαί, Ἐπιστολαί καί Μαρτύριον*, σσ. 206-207.

ἐκκλησιαστικά δικαστήρια, στὰ ὁποῖα ἦταν ὑπεύθυνος ὁ τοπικός ἐπίσκοπος. «Καί ἄν σοῦ πταίσῃ ὁ ἀδελφός σου, ἢ ἄλλος χριστιανός, πήγαινέ τον εἰς τόν δεσπότην καί μίν τόν πηγαίνῃς εἰς τήν κρίσιν τῶν Τούρκων, ὅτι μεγάλην ἁμαρτίαν ἔχεις, καί θέλῃς κολασθῇ αἰώνια, καί νά μί τόν ἀδέχονται εἰς τήν ἐκκλησίαν οἱ ἀδελφοί, ὅτι ἐπῆγε ἐξωτερικά, καί δέν ἐπῆγε νομικά»¹⁷.

Ὅσο πῖο πιστός καί καλλιεργημένος πνευματικά εἶναι ὁ χριστιανός, τόσο περισσότερο σέβεται τούς συνανθρώπους του ἀνεξάρτητα ἀπό τή φυλή ἢ τή θρησκεία τους. Ἄν αὐτό ἰσχύει γενικότερα, πολύ περισσότερο ἰσχύει γιά τούς ὁμοδόξους. Ἡ ἐκκλησιολογική ἐνότητα, πρόγευση τῆς ἐσχατολογικῆς ἐνότητας, καί ὁ χαρισματικός σύνδεσμος διὰ τῶν μυστηρίων φαίνεται στό παρακάτω ἀπόσπασμα μιᾶς Διδαχῆς: «Φυσικόν μας εἶναι νά ἀγαποῦμεν τούς ἀδελφούς μας, διατί εἴμαστε μιᾶς φύσεως, ἔχομεν ἓνα βάπτισμα, μίαν πίστιν, τά Ἄχραντα Μυστήρια μεταλαμβάνομεν, ἓνα Παράδεισον ἐλπίζομεν νά ἀπολαύσωμεν»¹⁸.

Παράλληλα ἡ χριστιανική συνείδηση τοῦ Ἱερομάρτυρος δέν τοῦ ἐπιτρέπει νά δικαιολογήσῃ τήν ἀδικία σέ κανέναν ἄνθρωπο. Ὁρθοτομεῖ ὡς πρὸς τήν ὀρθόδοξη πίστιν, διαστελλεῖ τήν ἀλήθεια ἀπό τήν πλάνην, ἐλέγχει τήν κακοδοξία καί τήν αἵρεση, ἀλλά δέν ἀφίνει περιθώρια ἀδικιῶν ἀνάμεσα στούς ὀρθοδόξους χριστιανούς καί τούς ἑτεροδόξους ἢ ἁλλοδόξους. «Διά τοῦτο, ἀδελφοί μου, ὅσοι ἀδικήσατε ἢ χριστιανούς ἢ Τούρκους ἢ Ἑβραίους ἢ Φράγκους νά δώσετε τό ἄδικον ὀπίσω, διατί εἶναι κατηραμένον καί δέν βλέπετε καμμίαν προκοπὴν»¹⁹.

Εἶδαμε πῖο πάνω ὅτι κήρυττε πάντοτε τή δικαιοσύνη καί ἀπέτρεπε τίς ἀδικίες ἀπέναντι σέ ὅλους τούς ἄνθρώπους καί φυσικά τούς Τούρκους. Παράλληλα τόνιζε ὅτι πρέπει οἱ Ρωμιοί νά πληρώνουν τά χαράτσια καί τόν κεφαλικὸ φόρο, γιά νά μὴ διακινδυνεύουν τήν πίστιν τους. Τούς ὑπέρογκους φόρους τούς παρομοίαζε μέ τό αἷμα τῶν μαρτύρων καί τήν ἀσκητικὴ ζωὴ τῶν ἀσκητῶν. Ἔλεγε: «Νά χαίρεσθε καί νά εὐφραίνεσθε ὅταν πληρώνετε τά χρέγια σας, τά χαράτσια σας, τές δεκατιές σας, διατί καθὼς οἱ Μάρτυρες ἔχυσαν τό αἷμα τους καὶ ἀγόρασαν τόν Παράδεισον καί οἱ ἀσκηταὶ μέ τήν ἀσκητικὴν τους ζωὴν, ἔτσι καί οἱ χριστιανοὶ μέ τά ἄσπρα ποῦ δίνουν τήν σήμερον, μέ

¹⁷ Ἀρχμ. Σωφρονίου Παπακυριακοῦ, ὁ.π., σ. 211. Περισσότερα γιά τόν ἐθναρχικὸ ρόλο τῆς Ἐκκλησίας στὴν Τουρκοκρατία καί τὴ συγκρότηση ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων ποῦ ἐκδίκαζαν ἀστικές ὑποθέσεις βλ. στὴ μελέτη μας, *Θεολογικά ρεύματα στὴν Τουρκοκρατία*, ἐκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 47 κ.έ.

¹⁸ *Διδαχές*, ἔκδ. Ι. Μενοῦνου, ὁ.π., σ. 123.

¹⁹ *Διδαχές*, ἔκδ. Ι. Μενοῦνου, ὁ.π., σσ. 227.

ἐκεῖνα ἀγοράζουν τόν Παράδεισον»²⁰. Καί τά ἔλεγε αὐτά, διότι πολλοί χριστιανοί ἐξιολαμίζονταν ἐξαιτίας τῆς βαριάς φορολογίας.

Στίς *Διδαχές* τοῦ Ἁγίου ὑπάρχει μιά διήγηση γιά τόν πόθο τῆς παρθενίας πού εἶχε μιά κόρη, ὀνόματι Μαρία, τήν ὁποία ὁδήγησε γιά νά μονάσει σέ μοναστήρι ὁ πατέρας της. Ὅμως, ὅταν πέρασε ἀπό ἐκεῖ ὁ Πασᾶς τῆς περιοχῆς, «εὐθύς ὁπού τήν εἶδεν ὁ ἀφέντης, ἐτρώθη ἡ καρδιά του ἔρωτα σατανικόν· καί γυρίζοντας εἰς τό σπίτι του ἔστειλε γράμματα εἰς τήν ἡγουμένην καί τῆς ἔλεγε: Ἀμέσως νά μοῦ στείλεις τήν Μαρίαν, διότι τήν εἶδον καί μέ εἶδε, μέ ἡγάπησε καί τήν ἡγάπησα²¹». Εἶναι ἀξιοσημείωτη ἡ ἀπάντησις τῆς Μαρίας στήν Ἡγουμένη, διότι δείχνει τήν καθαρότητα τοῦ λογισμοῦ τῆς νεαρῆς μοναχῆς. «Ἐγώ δέν ἡξεύρω τίποτε· τόν ἐκοίταξα μέ ἄλλον σκοπόν καί εἶπα: Ἄρα, Θεέ μου, ταύτην τήν δόξαν ὁπού ἔχει ἐδῶ τοῦτος ὁ Πασᾶς, θά τήν ἔχει καί εἰς τόν ἄλλον κόσμον; Καί αὐτός μ' ἐκοίταξε μέ διαβολικό σκοπό. Ἐγώ ἂν ἤθελα ὑπανδρεῖαν, μέ ὑπάνδρευεν ὁ πατέρας μου καί ἔπαιρνα χριστιανόν»²². Ἐχει ἐπίσης ἐνδιαφέρον ἡ ἀπάντησις τῆς ἡγουμένης στόν Πασᾶ πού ἀποκαλύπτει τό αὐτοθυσιαστικό φρόνημά της. «Καλύτερα σοῦ στέλνω τό κεφάλι μου, παρά τήν Μαρίαν». Ἐδῶ ἡ Ἡγουμένη ἀκολουθεῖ ἐπακριβῶς τή διδασκαλία τοῦ Χριστοῦ: «Ὁ ποιμὴν ὁ καλός τήν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησιν ὑπὲρ τῶν προβάτων»²³. Τελικά ὡς ἀπάντησις στίς πιέσεις τῶν ἀπεσταλμένων τοῦ Πασᾶ, ἡ Μαρία ἐνώπιον τῶν εἰκόνων τοῦ Χριστοῦ καί τῆς Παναγίας βγάζει τά μάτια της, πού ἠράσθη ὁ Πασᾶς, καί τοῦ τά στέλνει. Τόση ἦταν ἡ κατάνυξις τοῦ σκληροῦ ἄρχοντα, πού διέταξε τίς ἀδελφές νά προσευχηθοῦν γιά τήν ἀποκατάστασις τῆς ὁρασης τῆς Μαρίας καί μετὰ τή θαυματουργικὴ θεραπεία της ἀπὸ τήν κυρία Θεοτόκο, ὁ Πασᾶς «ἀφιέρωσε πολὺν χρυσόν εἰς τό μοναστήρι καί ἐπῆρε συγχώρησιν ἀπὸ τὰς καλογραίας καί ἀνεχώρησε καί ἔκαμε καλά καί ἐσώθη»²⁴. Ἀκόμη καί σέ αὐτὴ τήν περίπτωσις ὁ Ἅγιος Κοσμάς βλέπει στό πρόσωπο τοῦ Τούρκου Πασᾶ τόν ἄνθρωπο πού μετανοεῖ.

Ὁ Πατροκοσμᾶς φαίνεται ὅτι δέν δίσταζε νά ἐπισκέπτεται καί Τούρκους ἄρχοντες, ὅταν τόν καλοῦσαν στό σπίτι τους νά τόν φιλοξενήσουν. Βέβαια ἔχει διατυπωθεῖ καί ἡ ἀντίθετη ἄποψις. Ὅμως, «ἂν δέν εἶχε κατορθώσει νά

²⁰ *Διδαχές*, ἔκδ. Ἱ. Μενούνου, ὁ.π., σ. 171.

²¹ Ἐπισκόπου Αὐγουστίνου Καντιώτη, ὁ.π., σσ. 166-167.

²² Ἐπισκόπου Αὐγουστίνου Καντιώτη, ὁ.π., σ. 167.

²³ *Ἰωάν.* 10,11.

²⁴ Ἐπισκόπου Αὐγουστίνου Καντιώτη, ὁ.π., σ. 168.

ἐπιηρεάσει καί τούς Ὀθωμανούς, ἡ Ἀποστολική του ζωή θά ἦταν ἀσφαλῶς σύντομη... Ἐξίσου τόν θεωροῦσαν ἅγιο καί οἱ χριστιανοί καί οἱ Τοῦρκοι»²⁵. Ὅταν φιλοξενοῦνταν σέ σπίτια Τούρκων, δίδασκε ἀφενός μέ τή λιτή διατροφή του καί ἀφετέρου συνέτιζε τούς πλούσιους μπένδες καί ἀγάδες μέ τή χριστιανική διδασκαλία γιά τή μέλλουσα κρίση, πού ἀπό τό χριστιανισμό εἶχε περάσει καί στό Κοράνιο²⁶.

Ἐνα βράδυ Παρασκευῆς πού φιλοξενήθηκε στό κονάκι τοῦ Ἀλῆ Πρόνιου, μπέν καί μεγάλου τσιφλικῆ σπίν Παραμυθιά, ἐνῶ ὁ Τοῦρκος τόν παρακινούσε νά καταλύσει τή νηστεία, συμμετέχοντας στό πλούσιο τραπέξι πού εἶχε παραθέσει, ὁ ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ ἔφαγε μόνο ψωμί κι ἐλιές. Στή συζήτηση πού ἀκολούθησε, φαίνεται ὁ θαυμασμός τοῦ Τούρκου γιά τόν Πατροκοσμᾶ, ὥστε ὑποσχέθηκε νά διορθώσει τίς κατεστραμμένες ἐκκλησίες τῆς περιοχῆς καί νά φροντίσει γιά τή λειτουργία ἑλληνικοῦ σχολείου! Εἶναι χαρακτηριστικός ὁ τρόπος διδασκῆς τοῦ Ἀγίου, ὅταν ἐκεῖνος τόν ρώτησε, «πότε θά ῥθῃ ἐδῶ τό ἑλληνικό;». «Ἐγώ, μπέν μου, εἶμαι ἀμαρτωλός ἄνθρωπος· αὐτά εἶναι τοῦ Θεοῦ, κι ὁ Θεός δέν μπερδεύεται στίς κακίες τῶν ἀνθρώπων. Μόνον, ὅταν φτάσῃ ἐκεῖ πάνω ἡ ψυχή του, τότε τόν κρίνει κατὰ τά ἔργα του. Καί ἂν ἔκανε καλά ἔργα, τόν μπάζει στόν παράδεισο, μαζί μέ τούς ἀγγέλους. Ἄν ὅμως ἔκανε κακά, τόν στέλνει σπίν κόλαση μαζί μέ τούς σατανάδες...»²⁷.

Ὁ ὁσιος Νικόδημος Ἀγιορείτης ἀναφέρει ὅτι στίς Φιλιᾶτες προσέτρεξαν καί ἄκουγαν τό κήρυγμα τοῦ Ἰσαποστόλου Τοῦρκοι Ἀγάδες. Τό βράδυ ἔβλεπαν «φῶς οὐράνιον, ὡσάν σύννεφον, ὅπου ἐσκέπαζε τόν τόπον ἐκεῖνον, ὅπου ἐκάθητο ὁ Ἅγιος, τό ὅποῖον ἐδιηγοῦντο εἰς τούς χριστιανούς»²⁸. Ἀκόμη, ὁ ὁσιος Νικόδημος διασώζει καί ἓνα θαῦμα πού ἔγινε σέ Τοῦρκο ἀξιωματικό ἀπό τήν Καββαΐαν, ὁ ὅποιος ὅταν θεραπεύτηκε ἀπό σοβαρή ἀσθένεια, ὕστερα ἀπό εὐχή τοῦ Ἀγίου, ἔκανε πολλές ἐλεημοσύνες στούς κατοίκους τῆς περιοχῆς²⁹.

Δέν ἦταν ὅμως μόνο πολλοί Τοῦρκοι πού ἐκτιμοῦσαν τό εἰρηνικό ἔργο τοῦ Πατροκοσμᾶ. Ὁ κατάσκοπος τῶν Βενετῶν Marco, πού εἶχε σταλεῖ γιά νά παρακολουθεῖ τίς κινήσεις του ἀπό τόν διοικητή τῆς Κέρκυρας κόμη Ἀνδρέα

²⁵ Κώστα Σαρδεῖλῃ, *Ὁ Προφήτης τοῦ Γένους Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός*, ἐκδ. «Ἀστέρος», Ἀθήνα 1998, σ. 97.

²⁶ Βλ. Γρ. Ζιάκα, «Ἡ περί ἐσχάτων διδασκαλία τοῦ Ἰσλάμ», *Επιστημονικὴ Ἐπετηρίδα Θεολογικῆς Σχολῆς Α.Π.Θ.* 20 (1976), σ. 317 κ.έ.

²⁷ Π. Β. Πάσχου, ὁ.π., σσ. 195-196.

²⁸ Νικοδήμου Ἀγιορείτου, *Νέον Μαρτυρολόγιον*, ὁ.π., σ. 233.

²⁹ Νικοδήμου Ἀγιορείτου, *Νέον Μαρτυρολόγιον*, ὁ.π., σσ. 233-224.

Μαμωνᾶ, μένει θετικά έκπληκτος ἀκούγοντας τό κήρυγμά του. Εἶναι γνωστό ὅτι οἱ Βενετοὶ παρακολουθοῦσαν τίς κινήσεις τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ, διότι φοβοῦνταν μήπως ἐπισκεπτόμενος τίς Βενετοκρατούμενες περιοχές τῆς Ἡπείρου καί τῶν Ἰονίων νήσων προκληθοῦν ἀναταραχές ἀπό τό πλῆθος πού πιστά τόν ἀκολουθοῦσε καί ὑπονομευθοῦν οἱ σχέσεις τῆς Γαλινωτάτης μέ τήν Ὑψηλή Πύλη³⁰. Ὁ κατάσκοπος Marco σαγηνευμένος ἀπό τή προσωπικότητα καί τό φλογερό κήρυγμα τοῦ ἱεραποστόλου, ζητᾷ ἀπό τό ἀφεντικό του νά τόν προσκαλέσει νά ὁμιλήσει στό νησί τῆς Κέρκυρας. Ὁ Μαμωνᾶς ὄχι μόνο ἀπέρριψε τήν πρόταση τοῦ κατάσκοπου Marko ἀλλά συγχρόνως τόν ἀπέλυσε³¹.

Εἶναι ἐπίσης ἐνδεικτικό τῆς ἐμβέλειας πού εἶχε ὁ χαρισματικός λόγος τοῦ Πατροκοσμᾶ ὅχι μόνο στούς Ὁρθοδόξους Χριστιανούς ἀλλά σέ εὐρύτερα ἀκροατήρια, ὅτι μιά ἐκτενής *Διδαχή* του μεταφράστηκε στά Ἰταλικά³². Ἐκεῖνοι πού τόν ἀντιπαθοῦσαν περισσότερο, διότι πλήττονταν οἰκονομικά ἀπό τή μεταφορά τοῦ παζαριοῦ στό Σάββατο καί τήν αὐστηρή τήρηση τῆς ἀργίας τῆς Κυριακῆς πού κήρυττε, ἦταν οἱ Ἑβραῖοι, οἱ ὁποῖοι συνέβαλαν καί στή θανάτωσή του³³.

4. Οἱ σχέσεις τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ μέ τόν Ἀλῆ Πασᾶ

Ἰδιαίτερη ἦταν ἡ σχέση τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ μέ τόν Ἀλῆ Πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων. Ἡ συνάντηση τῶν δύο ἀνδρῶν μαρτυρεῖται στό χωριό Δέκλι ἀπέναντι ἀπό τό Τεπελένι³⁴. Στήν περιοχὴ αὐτὴ φαίνεται ὅτι κάποιοι πού εἶχαν ἐνοχληθεῖ ἀπό τό κήρυγμά του περὶ δικαιοσύνης καί ἀργίας τῆς Κυριακῆς (ἴσως ἀπεσταλμένοι τῶν κοτσαμπάσιδων καί Ἑβραῖοι) κινήθηκαν ἀπειλητικά ἐναντίον τοῦ Ἁγίου διαλύοντας τή σύναξή του³⁵. Ἐκεῖνος κατέφυγε στό ἀρχοντικό τοῦ Ἀλῆ

³⁰ Ἀρτεμὶ Ξανθοπούλου-Κυριάκου, *Ὁ Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλὸς καὶ οἱ Βενετοὶ (1777-1779). Τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς δράσης του καὶ τό πρόβλημα τῶν Διδαχῶν*, ἐκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 1984, σ. 25 κ.έ.

³¹ Ἰωάννης Β. Μενοῦνος, *Ὁ κατάσκοπος Marco γιὰ τόν Κοσμᾶ τόν Αἰτωλό*, ἐκδ. Πορφύρα, Ἀθήνα 2019, σσ. 137-138.

³² Ἀρτεμὶ Ξανθοπούλου-Κυριάκου, ὁ.π., σ. 116 κ.έ.

³³ Βλ. περισσότερα π. Β. Καλλιακιάνη, «Υπάρχει ἀντισημιτισμός καὶ ἐθνοφυλετισμός στις Διδαχές τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ;», *Θεολογικά ρεύματα στὴν Τουρκοκρατία*, ὁ.π., σ. 417 κ.έ.

³⁴ Μιχαὴλ Τρίτου, «Ἀλῆ Πασᾶς καὶ Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός», *Πρακτικά Θεολογικῆς Ἐπιστημονικῆς Ἡμερίδας, Ἅγιος Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός, ὁ Ἀγιορείτης Φωτιστὴς τοῦ Γένους*, ἐκδ. Ἱ. Μ. Μ. Βατοπαιδίου, σ. 182.

³⁵ Ἀρχιμ. Χαράλαμπος Δ. Βασιλόπουλος, *Ὁ Ἅγιος Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός*, ἐκδ. «Ὁρθοδόξου Τύπου»,

Πασᾶ. Ἐκεῖ ἡ Χάμκω, μπέρα τοῦ Πασᾶ, προστάτευε τόν Ἅγιο ἀπό τούς διώκτες του. Τήν ὥρα τοῦ βραδικοῦ φαγητοῦ ὁ διορατικός ἐπισκέπτης εἶπε στόν νεαρό Τουρκαλβανό: «Θά γίνης μέγας ἀνθρώπος· θά κυριεύσης ὅλη τήν Ἀρβανιτιά· θά ὑποτάξης τήν Πρέβεζα, τήν Πάργα, τό Σούλι, τό Δέλβινο, τό Γαρδίκι καί αὐτό τό τάχτι τοῦ Κούρτ Πασᾶ. Θά ἀφήσης μέγαλο ὄνομα στήν οἰκουμένη. Αὐτή εἶναι ἡ θέλησι τῆς Θείας Πρόνοιας. Ἐνθυμοῦ ὅμως εἰς ὅλην τήν διάρκεια τῆς ἐξουσίας σου νά ἀγαπᾷς καί νά ὑπερασπίζεσαι τούς χριστιανούς, ἄν θέλῃς νά μείνῃ ἡ ἐξουσία εἰς τούς διαδόχους σου. Καί στήν Πόλιν θά πᾶς, μά μέ κόκκινα γένεια»³⁶.

Ὁ Ἀλῆς δέν πρόλαβε νά διευκρινίσει, τί σήμαινε ἡ τελευταία φράσι. Ὅμως, ἐντυπωσιασμένος στήν πορεία τῆς ζωῆς του ἀπό τήν ἐπαλήθευσι τῶν προρρήσεων ἀλλά καί τήν ἀνάμνησι τῆς ἐμπνευσμένης διδασκαλίας τοῦ Ἁγίου, τόν τίμησε ὑπερβαλλόντως. Ὅταν κατέλαβε τό Μπεράτι, ἔδωσε ἐντολή στόν Μητροπολίτη Βελεγράδων Ἰωάσαφ³⁷ νά κάνει ἀνακομιδή τοῦ λειψάνου τοῦ Ἁγίου καί νά κτισθῇ ναός καί μοναστήρι στό ὄνομά του. Μέ ἐπιστολές καί φριμάνια³⁸ προέτρεψε τούς προεστούς καί τούς κατοίκους τῆς εὐρύτερης περιοχῆς νά προσφέρουν γιά τήν ἀποπεράτωση τοῦ μοναστηριοῦ, τό ὁποῖο ἐνίσχυσε οἰκονομικά καί ὁ ἴδιος. Παράλληλα ὁ Ἀλῆ Πασᾶς φρόντισε γιά τά ἐγκαίνια τῆς ἐκκλησίας καί ὄρισε τριήμερη ἐτήσια ἐμπορική πανήγυρη στό Κολικόντασι στίς 23, 24 καί 25 Αὐγούστου.

Τό πιό παράδοξο εἶναι ὅτι ὁ Ἀλῆ Πασᾶς ὁργάνωσε μεγαλοπρεπῆ λιτανεία τῆς κάρας καί τῶν λειψάνων του στά Γιάννενα μέ τή συμμετοχή τοῦ χριστιανικοῦ κλήρου καί λαοῦ, ἀλλά καί πολλῶν Τούρκων. Ἦδη ἀπό τό 1815 καθιερώθηκε ἡ ἐορτή τοῦ Ἁγίου «διά βεζυρικής διαταγῆς»³⁹. Ὅταν κάποιος φανατικός Σέχης ἐπιτίμησε τόν Ἀλῆ, διότι προσκίνησε τήν κάρα τοῦ Ἁγίου, λέγοντάς του, «κρματίστηκες», ἐκεῖνος ἀτάραχος ἀπάντησε: «Τοῦτο τό καλόγερο, ὡρέ Χατζῆ, ἦταν ἀληθινό προφήτη... Ἦρθε σπίτι μου, στό Τεπελένι, καί μέ εὐκλήθηκε ὡρέ, καί μοῦ εἶπε ὅλα ὅσα ἔκαμα, σάν νά τάχε γραμμένα στό κι-

Ἀθῆναι 2008, σ. 210 κ.έ.

³⁶ Μ. Τρίτου, ὁ.π., σ. 182. Ἀρχμ. Χ. Βασιλόπουλου, ὁ.π., σ. 211-212. Κ. Σαρδελλῆ, ὁ.π., σ. 177. Ἐπισκόπου Αὐγουστίνου Καντιώτου, ὁ.π., σ. 60.

³⁷ Σάπφειρος Χριστοδουλίδης, *Βίος...* Ἐπισκόπου Αὐγουστίνου Καντιώτου, ὁ.π., σσ. 84-85.

³⁸ Βλ. Μ. Τρίτου, ὁ.π., σ. 185. Ἀρχμ. Χ. Βασιλόπουλου, ὁ.π., σσ. 213-214.

³⁹ Ἀρχμ. Χαράλ. Βασιλόπουλου, ὁ.π., σ. 214.

τάπι»⁴⁰. Σέ ἄλλη περίπτωση ἀπάντησε γιά τό ἴδιο θέμα ὡς ἐξῆς στούς ἐπικριτές του: «Φέρετέ μου ἕνα μουσουλμάνο, σάν κι αὐτόν τόν χριστιανό καί νά τοῦ φιλήσω τά πόδια»⁴¹. Δραματικό ἦταν τό τέλος τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ. Ὅταν τό 1822 ἐπαναστάτησε ἐναντίον τοῦ Σουλτάνου, ἐκεῖνος διέταξε τόν ἀποκεφαλισμό του. Τό αἰμόφυρτο κεφάλι του μεταφέρθηκε στήν Πόλη καί ἐπιβεβαιώθηκε ἔτσι ἡ προφητεία τοῦ Πατροκοσμᾶ, «ὅτι θά πάει στήν Πόλη μέ κόκκινα γένια»⁴².

5. «Κοινωφελέστατος ἄνθρωπος»

Ἀπό τή μελέτη τοῦ βίου καί τῶν Διδαχῶν τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ, φαίνεται ὅτι τό κήρυγμά του ἄκουγαν σέ πολλές περιπτώσεις ἐκτός ἀπό τούς χριστιανούς καί Τοῦρκοι-Μουσουλμάνοι. Ὁ Πατροκοσμᾶς, πού γνῶριζε τό ἀκροατήριό του, δέν ἀποσκοποῦσε νά κάνει χριστιανούς τούς μουσουλμάνους. Ἐξάλλου, δέν μαρτυρεῖται καμία ἀλλαξοπιστία μουσουλμάνου νά γίνει χριστιανός. Ἀπέβλεπε στήν εἰρηνική συνύπαρξη καί τήν ἀποτροπή ἀδικιῶν σέ βάρος τῶν χριστιανῶν πού βρίσκονταν σέ ὑποδεέστερη θέση στό πλαίσιο τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Αὐτό ζητοῦσε καί ἀπό τούς Τούρκους ἀξιωματούχους μέ τούς ὁποίους ἐρχόταν σέ ἐπαφή. Ὁμιλοῦσε μέ παρηψία ἀλλά καί διάκριση, γιά νά μὴν προκαλέσει ἀντιδράσεις καί γίνει αἷτιος καλλιέργειας τοῦ θρησκευτικοῦ μίσους. Κυρίως, τό κοινωνικό μήνυμα τῶν θεοφώτιστων Διδαχῶν του εἶχε ἀπήχηση καί στούς Τούρκους.

Ἡ πολύχρονη δουλεία, σέ συνδυασμό μέ τήν ἔλλειψη ἑλληνικῶν σχολείων, γεννοῦσε τήν ἀμάθεια καί τή βαρβαρότητα. Ὁ λαός ἔρεπε πρὸς τίς δεισιδαιμονίες καί κινδύνευε νά χάσει τόσο τήν ὀρθόδοξη χριστιανική πίστη ὅσο καί τήν ἑλληνικότητα. Σέ αὐτή ἀκριβῶς τή δύσκολη ἐποχή, σημεῖο ἀναφορᾶς καί στήριγμα τῶν ρωμῶν ὑπῆρξε ἡ Ἐκκλησία στή θεσμική καθὼς καί τή χαρισματική της διάσταση. Πατριάρχες, ἱερομόναχοι, μοναχοί, λογάδες τοῦ Ἁγίου Ὁρους, λόγιοι καί διδάσκαλοι τοῦ γένους φρόντιζαν γιά τήν ἀναγέννηση τῆς πνευματικῆς ζωῆς μέ τήν ἵδρυση σχολείων καί τήν ἐκδοση βιβλίων «εἰς κοινήν τῶν ὀρθοδόξων ὠφέλειαν».

Ἀνάμεσα σέ ὅλους αὐτούς περιβλεπτη θέση κατέχει ὁ Ἅγιος ἱερομάρτυρας

⁴⁰ Ἀρχιμ. Χαράλ. Βασιλόπουλου, ὁ.π., σ. 216.

⁴¹ Ἀρχιμ. Χαράλ. Βασιλόπουλου, ὁ.π., σ. 216.

⁴² Ἐπισκόπου Αὐγουστίνου Καντιώτου, ὁ.π., σ. 350.

Κοσμάς ὁ Αἰτωλός, ὁ ὁποῖος ἔχει χαρακτηρηθεῖ ὡς κοινωφελέστατος ἄνθρωπος, τοῦ Κόσμου κόσμος ὁ εὐκοσμιότατος⁴³. Διότι πράγματι, «τούς ἀγρίους ἡμέρωσε, τούς ληστές κατεπράυνε, τούς ἀσπλάχνους καί ἀνελεήμονας ἔδειξεν ἐλεήμονας, τούς ἀνευλαβεῖς ἔκαμεν εὐλαβεῖς, τούς ἀμαθεῖς καί ἀγροίκους εἰς τά θεῖα ἐμαθήτευσεν καί τούς ἔκαμεν νά συντρέχουν εἰς τὰς ἱεράς ἀκολουθίας, καί ὅλους ἀπλῶς τούς ἀμαρτωλούς ἔφερεν εἰς μεγάλην μετάνοιαν καί διόρθωσιν, ὥστε ὁποῦ ἔλεγον ὅλοι, ὅτι εἰς τούς καιρούς τους ἐφάνη ἓνας νέος Ἀπόστολος»⁴⁴.

⁴³ Νικοδήμου Ἀγιορείτου, *Νέον Μαρτυρολόγιον*, ὁ.π., σ. 238.

⁴⁴ Σάπφειρος Χριστοδουλίδης, *Βίος...*, Ἐπισκόπου Αὐγουστίνου Καντιώτου, ὁ.π., σ. 73. Ἀρχμ. Σωφρονίου Παπακυριακοῦ, ὁ.π., 269.

ΤΟ 1821 ΚΑΙ Η ΚΥΠΡΟΣ

«Η Έθνεγερσία τοῦ 1821 ἦταν μιά μάχη ζωῆς καί θανάτου γιά ἐθνική ἀναγέννησι καί ἐλευθερία. Ἐάν ἀναλογιστεῖ κανεῖς τοὺς ὅρους, ἐσωτερικούς καί διεθνείς, κάτω ἀπὸ τοὺς ὁποίους διεξήχθη, μοιάζει μὲ ἓνα ἀπίστευτο θαῦμα. Τό ἔθνος κινδύνευσε ἀπὸ γενική σφαγή, πραγματική γενοκτονία, ὡς ἀντίδραση στὴν ἐπανάστασί του.

Ἡ σύγκρουση προσελάμβανε ἐκ τῶν πραγμάτων καί θρησκευτικό χαρακτῆρα, πέρα ἀπὸ τὸν ἐθνικό, γιατί ἡ ὀθωμανική τυραννία ἦταν ταυτοχρόνως θεοκρατικό ἰσλαμικό καθεστῶς καί καταπίεζε ἐξίσου ἔθνος καί θρησκεία. Γι' αὐτό καί ὁ ἀγώνας τῶν Ἑλλήνων - ραγιάδων ἦταν ἀγώνας ὑπὲρ πίστεως καί πατρίδος»¹.

Ἡ ἐθελοντική προσφορά τῶν Ἑλλήνων τῆς Κύπρου στοὺς ἐθνικούς ἀγῶνες τῆς Μητέρας Πατρίδας εἶναι ἀναμφισβήτητη καί διαχρονική. Παρὰ τὸ πέρασμα πολλῶν κατακτητῶν ἀπὸ τὴ Μεγαλόνησο σὲ διάφορες ἱστορικές περιόδους, τὸ Ἑλληνορθόδοξο στοιχεῖο δὲν λύγισε· ἀντίθετα, μὲ ζῆλο πάντα συμμετείχε, ἀγωνίστηκε, θυσιάστηκε στὸ πλε우ρό τῆς ὑπόλοιπης Ἑλλάδας.

«Τό ἔτος 1570, 100.000 τουρκικοῦ στρατοῦ μὲ 360 πλοῖα εἰσβάλλουν στὴν Κύπρο καί ἐπιδίδονται σὲ σφαγές καί λεηλασίες ὑπὸ τὴς διαταγές τοῦ αἰμοσταγοῦς Μουσταφᾶ πασᾶ. Μητέρες σφάζουν μὲ τὰ ἴδια τοὺς τὰ χέρια τὰ παιδιὰ τοὺς προκεκμένους νὰ μὴν τὰ ἀφήσουν σκλάβους στὸν βάρβαρο ἐχθρό. Πολλές Κύπριες, γιὰ νὰ ἀποφύγουν τὴ μαρτυρική ἀτίμωση τῶν ἰδίων καί τῶν θυγατέρων τοὺς, ἐπιλέγουν νὰ σκοτωθοῦν πιπδώντας ἀπὸ γκρεμούς. Λίγους αἰῶνες ἀργότερα, κάτι ἀνάλογο θὰ συμβεῖ στὸ Ζάλογγο στὴν Ἡπειρο καί στὴν Ἀραπῖτσα τῆς Νάουσας. Σὲ 20.000 ὑπολογίζονται τὰ θύματα καί σὲ 2.000 οἱ ἀπαχθέντες δοῦλοι κατὰ τὴν τότε τουρκική θηριωδία, ἐν Κύπρῳ»².

Ἡ αἱματηρή κατάληψη τῆς Ἀμμοχώστου τὸ 1571 καί οἱ φρικαλεότητες τῶν Τούρκων πού διαπόμεπυεσαν τοὺς ὑπερασπιστὲς τῆς πόλης,... σήμαναν καί

¹ Ὁμήρου Γιαννάκης, «Ὁμιλία γιὰ τὴς ἐθνικές ἐπετείους», Λάρισα, Μάρτιος 2015.

² Περιοδικό, «Οἱ Τρεῖς Ἱεράρχαι».

τὴν ὀλοκληρωτικὴ κατάληψη τῆς Κύπρου ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς. Οἱ Τοῦρκοι ἄρπαζαν καὶ κατέστρεφαν ὅ,τι ἔβρισκαν στὸ πέρασμά τους, ἰδιαίτερως τις ἐκκλησίες, ἔκοβαν τὰ κεφάλια ἀκόμα καὶ γερόντων γιὰ νὰ δοκιμάσουν τὰ σπαθιά τους, ἐνῶ ἄλλους τοὺς ἔσερναν στὴν αἰχμαλωσία, ἰδιαίτερως ὅσους ἔκριναν ὅτι θὰ μπορούσαν νὰ ἀποφέρουν μεγάλο κέρδος. Στὸ τέλος ἔστησαν σκλαβοπάζαρο, ὅπου πουλοῦσαν ἀγόρια καὶ κορίτσια. Οἱ ἴδιοι κόμπαζαν πῶς οἱ λεηλασίες ξεπερνοῦσαν ἐκεῖνες τῆς Βασιλεύουσας... Ἡ περήφανη Μαρία ἡ Συγκλητικὴ τίναξε στὸν ἄέρα τὸ πλοῖο ποὺ τὴ μετέφερε στὰ σκλαβοπάζαρα τῶν Ὀθωμανῶν.

Ἡ Κύπρος, στὸ μακρὺ διάστημα τῆς Τουρκοκρατίας ἀλλὰ καὶ τὰ χρόνια τῆς ἐπαναστάσεως, ὡς φυσικὸ σύνορο τοῦ Ἑλληνισμοῦ, μοιράστηκε τὴν τύχη τοῦ ὑπόδουλου γένους ἀλλὰ καὶ τοὺς κοινούς ἀγῶνες του γιὰ ἐλευθερία. Ἡ ἀρχὴ θὰ γίνῃ τὸν Ἰούνιο τοῦ 1798 στὸ Βελιγράδι, ὅταν ὁ συνεργάτης καὶ σύντροφος τοῦ Ρήγα Βελεστινλή, Ἰωάννης Καρατζᾶς ἀπὸ τὴ Λευκωσία, θὰ ἀκολουθήσῃ τὸν δάσκαλό του μέχρι τέλους στὸ φρικτὸ μαρτύριο.

Ρήγας Φεραίος καὶ Ἰωάννης Καρατζᾶς (πηγή: Βικιπαίδεια).

Ἡ αὐστριακὴ ἀστυνομία θὰ συλλάβῃ τὸν Ρήγα στίς 19 Δεκεμβρίου 1797 στὴν Τεργέστη, ὕστερα ἀπὸ προδοσία. Λίγες μέρες ἀργότερα, θὰ συλληφθοῦν τὰ μέλη τῶν συνωμοτικῶν πυρήνων στὴ Βιέννη καὶ τὴν Πέστη. Οἱ συλληφθέντες θὰ ὀδηγηθοῦν δέσμοι στὴ Βιέννη, ὅπου θὰ γίνουν ὀδυνηρές ἀνακρίσεις. Ἐπὶ σαράντα μέρες ὑπέστησαν φρικτὰ βασανιστήρια χωρὶς κανέναν νὰ ὑποκύβῃ. Ὁ Ρήγας καὶ οἱ ἑφτά σύντροφοί του, μαζί τους καὶ ὁ Ἰωάννης Καρατζᾶς, 31 ἐτῶν, στραγγαλίστηκαν μέσα στὸ κελὶ τους, ὕστερα ἀπὸ μυστικὲς ὁδηγίες τῆς

Πύλης και οι σοροί τους ρίχθηκαν στον Δούναβη.

Πρίν από την Έπανάσταση του 1821, πολλοί Κύπριοι έγιναν μέλη της «Φιλικής Έταιρείας». Κι όταν ξεκίνησε ο μεγάλος έθνικός ξεσηκωμός, οι Έλληνες της Κύπρου έκαναν όπως πάντα το καθήκον τους. Σημαντικές πράξεις ήρωισμού και αυταπαρνήσης σημάδεψαν ανεξίτηλα τη συμμετοχή τους και στον μεγάλο ξεσηκωμό του γένους.

Σκορπισμένοι παντού σέ όλα τα τουρκοκρατημένα εδάφη, οι Έλληνες της Κύπρου μετείχαν ενεργά στη δημιουργία των συνθηκών, πάνω στις οποίες έκτισε και πρόσφερε η Φιλική Έταιρεία. Τό 1818 ο Ήπειρώτης Δημήτριος Ύπατρος έφτασε στην Κύπρο και μύησε στη Φιλική Έταιρεία τον Αρχιεπίσκοπο Κυπριανό. Τό παράδειγμα του Κυπριανού ακολούθησαν και άλλοι κληρικοί και πρόκριτοι του νησιού.

Γράφει ο Αναπληρωτής Καθηγητής στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κύπρου, Πέτρος Παπαπολυβίου: «... Έξι χρόνια μετά, και αφού μέσω των “άποστόλων” της η Έταιρεία είχε διαδώσει τα επαναστατικά της κηρύγματα και είχε βρει τον αρχηγό της στο πρόσωπο του Αλέξανδρου Ύψηλάντη, πραγματοποιήθηκε η κρίσιμη συνέλευση των Φιλικών στο Ίσμαήλιο της Βεσσαραβίας, μιά πόλη κοντά στα σημερινά σύνορα της Ουκρανίας με τη Ρουμανία και τη Μολδαβία. Έκει, τον Οκτώβριο του 1820, καταστρώθηκε τό “Γενικόν Σχέδιον” της εξέγερσης, πού έμελλε νά εκδηλωθεί την Άνοιξη του 1821. Ένα από τά 23 άρθρα του “Σχεδίου”, τό 15ο, ήταν αφιερωμένο στην Κύπρο. Δημοσιεύθηκε από τον Ιωάννη Φιλήμονα, τό 1859: “Ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Κυπριανός υπεσχέθη νά συνεισφέρει χρήματα η τροφάς, όσας δυνηθή. Λοιπόν ο Καλός (τό συνθηματικό όνομα του Αλέξανδρου Ύψηλάντη) πρέπει νά γράψη προς την Μακαριότητά του προτρεπτικά δηλοποιών των πραγμάτων την κατάσταση, διά νά φιλοτιμηθή νά βοηθήση αναλόγως τη φήμη της νήσου εκείνης, την όποίαν έχουν τό προνόμιον οί Κύπριοι νά διοικούν αυτοί σχεδόν τοσούτους χρόνους. Ταύτα δέ τά γράμματα ο ρηθείς Πελοπίδας (Αντώνιος Πελοπίδας, “άπόστολος” των Φιλικών στην Αίγυπτο), η προτου η επιστρέφων εξ Αιγύπτου, νά περάση εις Κύπρον και νά εγχειρίση τη αυτού Μακαριότητι, διά νά έμβάση τά χρήματα ο άγιος Κύπρου εις Κωνσταντινούπολιν, η νά στείλη τας τροφάς, όπου διορισθή και τέλος νά σκεφθή πως νά διαφυλάξη τό ποίμνιόν του από τούς κατοίκους εκεί έχθρους”.

Όπως αποδεικνύεται από τό παραπάνω έγγραφο, ο Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός είχε υποσχεθεί ενίσχυση γιά την εξέγερση και πιθανότατα, εάν εφαρμόστηκαν όσα καταγράφονται, είχε ενημερωθεί γιά την έναρξη της Έπα-

νάστασης. Για νά γίνει αντιληπτή ή σημασία πού απέδιδαν οί Φιλικοί στήν Κύπρο, αλλά καί ό σημαίων ρόλος τοῦ Κυπριανοῦ, ἀρκεῖ νά ἀναφέρουμε ὅτι ἦταν τό μόνο νησί πού ἀναφερόταν στό “Γενικόν Σχέδιον”: “Περί δέ τῆς Κρήτης καί λοιπῶν νήσων τῆς Μεσογείου θέλομεν ὁμιλήσει τά δέοντα ἐν καιρῷ πρόποντι”. Ἐξίσου ἐντυπωσιακό εἶναι ὅτι οἱ ἐπιτελεῖς τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας εἶχαν πλήρη ἐπίγνωση γιά τούς κινδύνους πού διέτρεχαν οἱ Ἕλληνες Κύπριοι “ἀπό τούς κατοίκους ἐκεῖ ἐχθρούς”. Μιά φράση πού λαμπρύνει περισσότερο τόν πρωτομάρτυρα τῆς 9ης Ἰουλίου...»³.

Λίγους μῖνες πρὶν ἀπό τήν ἔναρξη τῆς Ἐπανάστασης, ὁ ἴδιος ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης ἀπέστειλε στόν Κυπριανό γράμμα, ζητώντας του νά ἐπισπεύσει τί βοήθεια:

«...Ὁ φιλογενέστατος κύριος Δημήτριος Ὑπατρος μέ ἐβεβαίωσε περὶ τῆς γενναίας συνεισφορᾶς, τήν ὁποῖαν ἡ ὑμετέρα Μακαριότης ὑπεσχέθη πρὸς αὐτόν διά τό σχολεῖον (συνθηματικό τῆς Ἐπανάστασης) τῆς Πελοποννήσου. Ὅθεν ὡς γενικός ἔφορος τοῦ Σχολείου τούτου, κρίνω χρέος μου ἀπαραίτητον νά εὐχαριστήσω τήν ὑμετέραν Μακαριότητα καί νά τήν εἰδοποιήσω ὅτι ἡ ἔναρξις τοῦ Σχολείου ἐγγίζει... Ἄς ταχύνει, λοιπόν, ἡ ὑμετέρα Μακαριότης νά ἐμβάσῃ τόσον τῆς ὑμετέρας Μακαριότητος τὰς συνεισφορᾶς, ὅσον καί τῶν λοιπῶν αὐτοῦ ὁμογενῶν, εἴτε χρηματικὰς εἶναι, εἴτε ζωοτροφίας».

Τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1821, παρὰ τά συμφωνηθέντα, ὁ Ἀρχιμανδρίτης Θεοφύλακτος διένειμε στή Λάρνακα προκηρύξεις μέ ἐπαναστατικό περιεχόμενο. Ἡ διανομή τῶν προκηρύξεων ἔγινε ἀντιληπτή ἀπό τόν Τοῦρκο κυβερνήτη Κιουτσούκ Μεχμέτ, πού κατήγγειλε τό γεγονός στήν Ὑψηλή Πύλη, ἡ ὁποία ἐνέκρινε τό αἴτημά του γιά ἐκτελέσεις κληρικῶν, προκρίτων καί λαϊκῶν. Οἱ ἀπαγχονισμοί καί οἱ σφαγές ἄρχισαν τήν 9η Ἰουλίου 1821. Πρῶτος ἀπαγχονίστηκε στήν Πλατεία τοῦ Σεραγίου στή Λευκωσία, ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Κυπριανός καί λίγα λεπτά μετά ἀποκεφαλίστηκαν οἱ Μητροπολίτες Πάφου, Κιτίου καί Κυρηνείας. Οἱ ἐκτελέσεις συνεχίστηκαν ὡς τίς 14 Ἰουλίου καί εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα τόν θάνατο 486 Ἑλλήνων. Μέ τά σημερινά πληθυσμιακά δεδομένα, οἱ 486 πού ἀπαγχονίστηκαν καί σφαγιάστηκαν σέ 5 μέρες, ἀναλογοῦν περίπου σέ 4.500!

Συγκλονιστικές εἶναι οἱ ἔγγραφες μαρτυρίες μεγάλων προσωπικοτήτων τῆς Ἐπανάστασης ὅπως τῶν Κολοκοτρώνη, Μακρυγιάννη, Κανάρη, Νοταρά, Γιατράκου καί πλῆθος ἄλλων κορυφαίων ἡγετῶν καί ὁπλαρχηγῶν, μέσα ἀπό τίς ὁποῖες ὑμνοῦνται οἱ Ἕλληνες Κύπριοι πού ἤρθαν τό 1821 στήν ἐπαναστατι-

³ Εφημερίδα *Φιλελεύθερος*, Παπαπολυβίου Π., «Φιλική Ἑταιρεία καί Κύπρος», 07 Ἀπριλίου 2014.

μένη Ελλάδα και πολέμησαν παντού – στα ελληνικά Άρχεια καταγράφονται πέραν των 580 επίσημα. Ωστόσο, άλλοι μιλούν για πολύ μεγαλύτερο αριθμό ἐθελοντῶν πολεμιστῶν, ἀφοῦ ἦταν ἀδύνατον νά καταγραφοῦν ὅλοι. Νά σημειωθεῖ ὅτι ἡ Κύπρος τότε εἶχε περίπου 80 χιλιάδες ἐλληνικό πληθυσμό καί ἡ Φιλική Ἐταιρεία, πού εἶχε ἐπικοινωνήσει μέ τοὺς Κύπριους φιλικούς ἀπὸ τὸ 1812, ζήτησε ὅπως ἡ βοήθεια γιὰ τὸν Ἀγῶνα, λόγω τῆς ἐγγύτητας τῆς Κύπρου μέ τὴ Μέση Ἀνατολή πού κατεχόταν ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανούς, περιοριστεῖ μόνο σέ ὑλικά μέσα. (Απόφαση πού ἐπικυρώθηκε καί ἀπὸ τὴ Μεγάλη Συνέλευση τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας στὸ Ἰσμαῖλιο, τὴν 1η Ὀκτωβρίου 1812).

Οἱ πρῶτοι διασωθέντες ἀπὸ τὴ σφαγὴ, φτάνοντας στὴν Εὐρώπη, θά συντάξουν τὴν πρώτη Ἑνωτικὴ Διακήρυξη: «Ἐπειδὴ ἡ τυραννικὴ διοικήσεις τῶν Τούρκων μετεβλήθη ὀλοτελῶς εἰς ληστείαν καί οὔτε ὁ εἰρηνικός ἡμῶν βίος πρὸς τοὺς σκληροὺς αὐτῶν νόμους εὖ τίθησιν παρὰ δύναμιν ἔξοδα, οὔτε πᾶν ἄλλο εἶδος θυσίας, ὅπερ διὰ τῶν προυχόντων ἡμῶν ἐπροσφέραμεν, ἴσχυσαν νά ἐμποδίσουν τὰς ἄχρι θανάτου καταδρομάς ἡμῶν τῶν ἐν Κύπρῳ Χριστιανῶν, ἀλλὰ χωρὶς τινὸς ἠθικῆς ἢ λόγω προφάσεως κατέσφαξαν ὅσους ἐξ ἡμῶν ἔβαλον εἰς τὸ χερί χριστιανούς, μηδὲν εὐλαβούμενοι, οὐδέ τῶν αἰδεσίμων ἱερέων, οὔτε τῶν σεβασμιῶν ἀρχιερέων, οὐδ' αὐτοῦ τοῦ Μακαριωτάτου ἡμῶν Πατρὸς καί Δεσπότη, ἀλλ' αὐτοὺς μὲν κατέσφαξαν, τοὺς δὲ ἱεροὺς ἡμῶν ναοὺς καί οἴκους, ἄλλους μὲν ἐφίμωσαν, ἄλλους δὲ κατέκαυσαν, δίδοντες εἰς ἀρπαγὴ τὰ τέκνα ἡμῶν καί γυναῖκας, βιάζοντας αὐτὰ νά ἐνεγκαλισθῶσι τὴν ἀνόσιον αὐτῶν θρησκείαν καί ἄλλα ὅσα τραγικά καί ἀποτρόπαια βαρβαρικὴ δύναμις καταχρᾶται ὅπου δὲν εὐρίσκει ἀντίστασιν, διὰ τὰς φρικτὰς αὐτῶν ἀδικίας καί δι' ὅσας ἄλλας πρὸς αὐτῶν, εἰ καί μετριωτέρας, ἀλλὰ συνεχεῖς ὑπὸ τῶν τυράννων αὐτῶν ὑποφέραμεν.

Νομίζομεν ἐνώπιον Θεοῦ καί ἀνθρώπου ὅτι ἔχομεν κάθε δίκαιον νά μὴν γνωρίζομεν πλέον διὰ διοίκησιν τοὺς αἰμοβόρους Τούρκους ληστές, ἀλλὰ συμφώνως μέ τοὺς λοιποὺς ἀδελφούς ἡμῶν Ἑλλήνας, θέλομεν προσπαθῆσαι διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς εἰρηνικῆς ἡμῶν, πάλαι μὲν μακαρίας, ἤδη δὲ τρισαθλίας νήσου Κύπρου.

Ἐνεκα τούτου συμψηφίζομεν ἐπίτροπον τῆς νήσου μας ἄπαξ τὸν εὐγενῆ κύριο Νικόλαον Θησέα, υἱὸν τοῦ ἀοιδίμου μεγάλου οἰκονόμου τοῦ Μακαριωτάτου, ὅπως συνεργήσῃ καί ἐνεργήσῃ πληρεξουσίως πάντα ὅσα κρίνει συμφέροντα, ἀπέλθῃ αὐτός ἢ πέμψῃ πρεσβείαν πρὸς τοὺς μονάρχας ἢ εἰς ὅντινα τούτων κρίνει συμφερότερον ἔλθῃ εἰς συνθήκας περὶ τῆς νήσου καί ὑπογράψῃ ἀπὸ μέρους τοῦ κοινοῦ, ἐτοιμάσῃ δύναμιν στρατιωτικὴν καί κινηθεῖ κατὰ

τῶν ἐχθρῶν, δανεισθεῖ ἐπάνω εἰς τὰ κοινὰ εἰσοδήματα ἢ κτήματα τοῦ κοινοῦ τῆς πατρίδος ἢ τῶν μοναστηρίων, τῶν ἐκκλησιῶν, τζαμιῶν ἢ καί τῶν ὅσα ἡ πλεονεξία τῶν Τούρκων ἐσφετέρισεν ἢ ὅσας γαῖας ἢ ἄλλα κτήματα ἐν τῇ πατρίδι δέν ἔχουν νόμιμον δεσπότην ἢ ἐπάνω εἰς τό δέκατον κοινῶς ὅλων τῶν ἐν τῇ Κύπρῳ κτημάτων ἡμῶν, ἐνί δέ λόγῳ δίνονται τῷ ἐπιτρόπῳ ἀπολύτως πᾶσα ἐξουσία ἵνα πράξει ὑπέρ τῆς Ἐλευθερίας, νομίμου διοικήσεως καί εὐταξίας τῆς Κύπρου ὅσα κατὰ τὰς περιστάσεις κρίνει ἀναγκαῖα καί ὠφέλιμα κατὰ τὰς ὑποσχέσεις καί ὅρκους ἃς ἐλάβομεν παρ' αὐτῷ, ὁ δέ Θεός τῆς δικαιοσύνης εὐλογήσει τοὺς σκοποὺς ἡμῶν καί δώσει ἡμῶν τὴν θείαν χάριν αὐτοῦ, ὅπως λάβωσιν αἴσιον τέλος. 6 Δεκεμβρίου, 1821. Οἱ κατὰ θείαν βοήθειαν ἐν Εὐρώπῃ διασωθέντες Κύπριοι»⁴.

Στὸ βιβλίο του *Οἱ Κύπριοι ἐθελοντές στὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821* καί τοὺς ἄλλους ἐθνικοὺς πολέμους, ὁ φιλόλογος-ἐρευνητὴς Γιάννης Σπανός ἀναφέρει ὅτι «ὁ Κανάρης ἐφθανε συχνά στίς ἀκτές τῆς Κερύνειας καί φόρτωνε προμήθειες καί πολεμιστὲς γιὰ τὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα».

Ἀναφορὰ ἐπίσης γίνεται σέ ποιητικὴ μαρτυρία τοῦ Βασίλη Μιχαηλίδη, γιὰ τὸν ἀπόπλου ἐπαναστατῶν ἀπὸ τὴν Καρπασία, οἱ ὁποῖοι εἶχαν ὡς ὄραμά τους τὴ Μεγάλῃ Ἑλλάδα:

«Εἶπαν μου πῶς ἐφύασιν ποτίζει πού τό Καρπάσιν μιά κοπή παῖδικοι τοπιανοὶ τζιαὶ πῶς ἐπῆαν πέρα, πέρα στοὺς λὰς πού πολεμοῦν τζιαὶ πᾶν κατὰ τὴν Πόλν».

«Πολλὲς μαρτυρίες ὑπάρχουν γιὰ συγκεκριμένους Κύπριους ἀγωνιστὲς πού πῆραν μέρος στίς μάχες τῆς Πελοποννήσου (στά Δερβενάκια, στοὺς Μύλους, στὴν Τριπολιτσά, στὸν ἀποκλεισμό τοῦ Ναυαρίνου κ.λπ.), στὸ πολιορκημένο Μεσολόγγι, στὴν Ἀττικὴ καί στίς ναυτικές ἀναμετρήσεις»⁵.

Πολλοὶ Ἕλληνες τῆς Κύπρου ἐκποίησαν τίς περιουσίες τους γιὰ τοὺς σκοποὺς τῆς Ἐπανάστασης. Οἱ ἀδελφοὶ Θησεῖς, ὁ Ἀρχιμανδρίτης Θεόφιλος –ἔφτασε στὸν βαθμὸ τοῦ Ἀρχιστράτηγου τῶν ἐπαναστατῶν–, ὁ Νικόλαος, ὁ Κυπριανός καί ἄλλοι, συντηροῦν μὲ δικές τους δαπάνες σώματα ἐπαναστατῶν. Ὅπως μαρτυροῦν οἱ θυγατέρες τοῦ Χαράλαμπου Μάλν καί οἱ χῆρες τῶν Θησέων σέ ἐπιστολές τους, οἱ ἄνθρωποι τους ἦταν συνειδητοποιημένοι Ἕλληνες, πού ἔδωσαν τὰ πάντα γιὰ τοὺς σκοποὺς τοῦ ἀγῶνα καί μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ἐπιζήσαντες πέθαναν «ἐπὶ τῆς ψάθης».

⁴ Περισιτιάνης Κ. Ἱερώνυμος, *Γενικὴ Ἱστορία τῆς Νήσου Κύπρου*, σελ. 779.

⁵ Σπανός Γιάννης, *Οἱ Κύπριοι ἐθελοντές στοὺς ἐθνικοὺς ἀγῶνες, Οἱ Κύπριοι στὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821*.

Μήνυμα τῆς 25ης Ἀπριλίου 1825, πρὸς τὸ Ἐκτελεστικόν, ἀναφέρει: «Σεβαστὴ Διοίκησις! Ἡμεῖς ἐχάσαμεν μαζί μέ τήν πατρίδα καί τάς οἰκίας μας. Εἶδομεν τοὺς συγγενεῖς μας ἐσφαγμένους καί ἐνταῦθα, ἀπ' ἀρχῆς τοῦ ἱεροῦ Ἀγῶνος, ἀγωνιζόμενοι, τρέφομεν αὐτάς τάς ἐλπίδας, τοῦ ν' ἀνακτήσωμεν τήν πατρίδα ἐλευθέραν».

Ἡ ἔναρξη τῶν ἑνοπλίων συγκρούσεων βρῆκε καί Κύπριους ἐθελοντές νά πολεμοῦν μέ τόν Ἱερό Λόχο, στό πλευρό τοῦ Ἀλέξανδρου Ὑψηλάντη. Ἐνῶ, λίγο ἀργότερα, ὁ Κύπριος Ζήνων Ἀγγελίης ἔπεσε νεκρός μαζί μέ τόν Γιωργάκη Ὀλύμπιο, στήν πολιορκία τῆς Μονῆς Σέκου στή Μολδαβία.

Σημαία Κυπρίων ἀγωνιστῶν τοῦ 1821: Ἡ σημαία ἀποτελοῦνταν ἀπό ἓνα ἄσπρο πανί στό ὁποῖο ὑπῆρχε ἓνας γαλάζιος σταυρός. Ἐφερε ἐπιγραφή: ΣΗΜΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΙ-ΠΑΤΡΙΗΣ ΚΥΠΡΟΥ. Οἱ διαστάσεις τῆς ἦσαν: 1,10X1,40μ.
(πηγή: Ἐθνικό Ἱστορικό Μουσεῖο, Ἀθηνῶν).

Ἡ σημαντικότερη συμβολή τῶν Ἑλλήνων τῆς Κύπρου στήν Ἐπανάστασι ὑπῆρξε ἡ μετάβασί τους στήν Ἑλλάδα καί ἡ ἐθελοντική τους ἔνταξη σέ διάφορα στρατιωτικά σώματα, ἐνῶ γιά τόν σκοπό αὐτό φαίνεται νά εἶχε δημιουργηθεῖ καί λόχος Κυπρίων. Μάλιστα οἱ Κύπριοι ἐθελοντές εἶχαν τὸ δικό τους λάβαρο, λευκό μέ γαλανό μεγάλο σταυρό στή μέση πού στό ἐπάνω μέρος ὑπῆρχε γραμμένη ἡ ἔνδειξη «ΣΗΜΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΙ ΠΑΤΡΙΗΣ ΚΥΠΡΟΥ».

Ὁ Κωνσταντῖνος Κανάρης σέ ἐπιστολή του, μνημονεύει τόν Κωνσταντῖνο Κυπριώτη, πού πολέμησε σέ ὅλες τίς μάχες καί σκοτώθηκε, καθὼς ἐπίσης καί τόν γιό του Γεώργιο πού ἔπεσε πολεμῶντας, συνειδητός συνεχιστῆς τοῦ ἥρωισμοῦ τοῦ πατέρα του. Ὁ Πετρόμπεης καί ὁ Μακρυγιάννης ὕμνοῦν «τόν

άνδρειότερο και γενναιότερο» Ἀγγελί Κύπριο, ὁ Κολοκοτρώνης τόν Ἰωάννη Γεωργίου, ὁ Μαυροκορδάτος τόν Κύπριο πού μέ κίνδυνο τῆς ζωῆς του τόν ἔσωσε ἀπό τοὺς κακοποιούς.

Στό Ἱστορικό Ἀρχεῖο τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, τό Ἀρχεῖο τῆς Βουλῆς, τό Ἀρχεῖο τῆς Ἱστορικῆς καί Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας, τό Ἀρχεῖο Ἀγωνιστῶν τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης, τό Γενικό Ἀρχεῖο τοῦ Κράτους, τά Ἀρχεῖα Μητροπόλεων καί Μοναστηριῶν καί ἄλλες πολλές ἱστορικές πηγές ἀναφέρονται πολλές λεπτομέρειες γιά τή συμμετοχή τῶν Ἑλλήνων τῆς Κύπρου στὴν Ἐθνική Παλιγγενεσία.

Ὁ Ἐπίσκοπος Δημητσάνας Φιλόθεος Χατζῆς, πού λειτουργοῦσε τοὺς μπαρουτόμυλους Δημητσάνας, συνελήφθη καί πέθανε ὕστερα ἀπὸ φρικτά βασανιστήρια στὶς φυλακὲς τῆς Τριπολιτσᾶς. Ὁ Ἱεράρχης Νικομηδεῖας Ἀθανάσιος Καρύδης συνελήφθη μέ τόν Πατριάρχη Γρηγόριο Ε΄ καί σύρθηκε μαζί του στὴν ἀγχόνη.

Ὁ Μιχάλης Κυπραῖος, πρωτοπαλικάρο τοῦ Μακρυγιάννη, πέρασε κολυμπώντας τὶς γραμμὲς τοῦ ἐχθροῦ καί ἔσωσε τοὺς 1.180 πολιορκημένους τοῦ Νεοκάστρου. Γράφει σχετικά ὁ ἴδιος ὁ Μακρυγιάννης:

«Τότε ἐκεῖ ὅπου ριχτήκαμε σ' τό γιρούσι μου ἐπληρώθη βαρέως καί ὕστερα πέθανε ὁ πατριώτης Μιχάλης Κυπραῖος ἀπούστειλα τῆς πλεγῆς καί πῆγε εἰς τὴν Ἀγγλική φρεγάτα ὅταν κινδυνεύσαμε εἰς τό Νιόκαστρο».

Σχετική μνηεῖα γιά τό ἐν λόγῳ περιστατικό γίνεται καί ἀπὸ τόν Thomas Gordon, ὁ ὁποῖος γράφει: *«Ὁ Κύπριος στρατιώτης, ὅστις τόσον γενναίως ἐκολύμβησε πρὸς τό ἀγγλικόν πολεμικόν εἰς Ναυαρίνον, ἔπεσε νεκρός»* ("the Cyprian soldier, who so boldly swam out to the English men-of-war at Navarin, lost his life", T. Gordon, History of the Greek Revolution, Ἐδιμβούργο, 1844).

Κατὰ τὶς ἐφιαλτικές ὥρες τῆς πολιορκίας τοῦ Νιόκαστρου ἀπὸ τόν Ἱμπραήμ, ὁ Μιχάλης Κυπραῖος εἶχε ἀναλάβει ἐπιτυχῶς τὴν ἀνορθόδοξη ἀποστολή «αὐτοκτονίας» νά μεταφέρει τὴ νύχτα, κολυμπώντας («τῆς πλεγῆς») ἐν μέσῳ τουρκικῶν πλοίων (!), ἀπόρρητες πληροφορίες σέ ἀγγλικὴ φρεγάτα.

«Τό βράδι εἶχε ἔρθει μιά φεργάδα ἀγγλικιά καί τά τουρκικά καράβια τὴν εἶχαν στὴν μέση νά μὴν ἀνταποκρινόμαστε ἐμεῖς μ' αὐτεῖνη. Φοβώταν. Τότε στέλνομεν ἕναν Κυπραῖον μέ γράμματα τῆς πλεγῆς. Τὸν πῆραν χαμπέρι τά τουρκικά καί τὸν κυνήγησαν ὁλονύκτα καί τόπessαν τά γράμματα ἐκεῖ ὅπου βούταγε εἰς τὴν θάλασσα. Καί πῆγε εἰς τὴν φεργάδα καί μπαίνοντας μέσα ἔπεσε πεθαμένος. Τὸν κρεμάσανε καί βγῆκε τό νερό καί τό βάλαν σπύρτα κι ἀναστήθη. Καί εἶπε τῶν ἀγγλῶν τὸν χαμόν τῶν γραμμάτων ὅπου του εἶχαμε

δομένα. Εἶπε στοματικῶς τὴν κατάστασιν τοῦ κάστρου καὶ τίς προφάσεις τοῦ Μπραίμν. Καὶ τὸν πῆρε ἡ φεργάδα καὶ πῆγαν εἰς τὴ Ζάκυθο καὶ εἶπαν αὐτὰ τοῦ ναυάρχου. Τότε ὁ ναύαρχος ἔστειλε ἓνα μπρίκι»⁶.

Μνημεῖο Κυπρίων Ἀγωνιστῶν Μεσολογγίου: Κατόπιν πρωτοβουλίας τῆς Κυπριακῆς Πρεσβείας στὴν Ἀθήνα καὶ τῆς Ὁμοσπονδίας Κυπριακῶν Ὁργανώσεων Ἑλλάδας, κατασκευάστηκε πλάκα στό Μεσολόγγι, πρὸς τιμὴν τῶν Κυπρίων πού πῆραν μέρος στὴν ἡρωικὴ Ἑξόδο. Ἀργότερα, προστέθηκε καὶ ἓνα Μνημεῖο, στό ὁποῖο ἡ Κύπρος «στεφανώνουσα» τιμᾷ καὶ στεφανώνει μέ τό ἓνα χέρι τοὺς ἥρωες τῆς Ἑξόδου καὶ μέ τό ἄλλο τοὺς Κύπριους πού ἀγωνίστηκαν γιά τό Μεσολόγγι (πηγή: Προσωπικὸ Ἀρχεῖο).

Στοὺς τριακόσιους τῆς Ἰονίου Φάλαγγας περιλαμβάνονται καὶ δεκαεννέα Ἕλληνες Κύπριοι. Στὴν μάχη τῆς Τριπολιτσᾶς ὑπῆρχε συμμετοχὴ τεσσάρων τουλάχιστον Κυπρίων, τοῦ Ἰωάννη Γεωργίου, τοῦ Χρήστου Μιχαήλου (ὑπαξιωματικοῦ), τοῦ Ἰωάννη Κυπρίου (λοχαγοῦ) καὶ τοῦ ἀπλοῦ στρατιωτῆ Ἰωάννη Κυπρίου. Καὶ σέ μαρμαρίνη πλάκα στό Ἱστορικό Πάρκο Μεσολογγίου μαρτυρεῖται ὁ θάνατος ἑπτὰ Ἑλλήνων Κυπρίων κατὰ τὴν ἡρωικὴ ἔξοδο.

«Ὁ Μακεδόνας ἀγωνιστὴς Νικόλαος Κασομούλης, πού εἶχε λάβει μέρος στὴν ἔξοδο τοῦ Μεσολογγίου στὰ περίφημα “Στρατιωτικὰ Ἀπομνημονεύματά” του, βεβαιώνει ὅτι μαζί του στό Μεσολόγγι κατὰ τὴ διάρκεια τῆς πολιορκίας πολεμοῦσε ὁ “ἐφτάφυχος” Κύπριος ἀγωνιστὴς Νικόλαος Χατζησάββας, ὁ ὁποῖος: “ἑφτά πληγές εἶχεν λάβει καὶ μοῦ ἔλεγεν ἀκόμη ὁ δύστηνος ὅτι θά βαστάξει”»⁷.

⁶ Μακρυγιάννη Ἀπομνημονεύματα, Βιβλίο Α΄, Κεφάλαιο 7.

⁷ Παπακώστας Ἄγγελος, «Ἡ συμβολὴ τῆς Κύπρου εἰς τὴν Ἐπανάστασι τοῦ εἰκοσιένα», πε-

Ὁ Ἰωάννης Σταυριανός ἀπὸ τῆς Λόφου τῆς Λεμεσοῦ, πρωτοπαλικάρο τοῦ Γεωργίου Καραϊσκάκη, γράφει στὰ ἀπομνημονεύματά του γιὰ τὸν δόλιο τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο κτυπήθηκε ὁ μεγάλος Ἀρχιστράτηγος, πού ὑπέκυψε στὸ θανατηφόρο τραῦμα του, μέσα στὸ ἐκκλησιάκι τοῦ Ἁγίου Νικολάου στὸ Κερασί. Ὁ Δημήτρης Φωτιάδης καὶ ὁ Δημήτρης Σταμέλος ὑποστήριξαν ὅτι τὸν Καραϊσκάκη δολοφόνησε κάποιος Ἑλληνας, ὄργανο τοῦ Κιουταχῆ ἢ τοῦ Κόχραν (στὸλαρχος πασῶν τῶν ναυτικῶν δυνάμεων). Ὁ Γιάννης Βλαχογιάννης ὑποστήριξε ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος ὁργάνωσε τὴ δολοφονία τοῦ Καραϊσκάκη.

Ὁ Δημήτριος Αἰνιάν, γραμματέας τοῦ Καραϊσκάκη πού ἔγραψε τὴν βιογραφία του τὸ 1833, ἀναφέρει τὸν τραυματισμὸ τοῦ Ἀρχιστρατήγου καὶ ὅτι πρὶν πεθάνει ἐμπιστεύθηκε στοὺς Χατζηπέτρο καὶ Γρίβα πὼς «... Λέγουν ὅτι ἐν παρόδῳ τόπον τινὰ ἀνέφερε εἰς αὐτούς, ὅτι ἐπληρώθη ἀπὸ τὸ μέρος τῶν Ἑλλήνων, ὅτι ἐγνώριζεν τὸν αἴτιον καὶ ὅτι, ἂν ᾔθελε ζήσει, ᾔθελε νὰ κάμει γνωστὸν καὶ εἰς τὸ στρατόπεδον»⁸.

Σέ ἓνα κατάλογο πού ἐτοίμασε ὁ ἱστοριοδίφης Θάνος Βαγενάς περιλαμβάνονται ἐπίσης πολλὰ ὀνόματα Κυπριῶν ἐθελοντῶν πολεμιστῶν τοῦ '21. Σέ αὐτούς συγκαταλέγονται ὁ Ἀβραάμ Θεοχάρης, ὁ Ἀντωνίου Μιχαῖλ, ὁ Βασιλειάδης Χριστόδουλος, ὁ Γεωργίου Σπύρος, ὁ Κυπριαὸς Γεώργιος, ὁ Γιάννης Πασαπόρτης πού ἔλαβε μέρος στὴν ἡρωικὴ Ἔξοδο τοῦ Μεσολογγίου, ὁ Σολομὼν Μάρκου πού πολέμησε στὸ πλευρὸ τοῦ Ναύαρχου Τομπάζη, ὁ Γεώργιος Κυπριώτης πού ἦταν μπουρλοτιέρης καὶ χάθηκε στὴ Ναυμαχία τοῦ Καφηρέως καὶ ἄλλοι.

«Εἶναι τὸ 1822 καὶ στὰ νερά μεταξὺ Σύμης καὶ Ρόδου ἓνα καράβι ὑπὸ ρωσι-

Ἡ προτομὴ τοῦ Ἰωάννη Σταυριανοῦ στὴ Λόφου. Στὸ κάτω μέρος τῆς μαρμάρινης στήλης βρίσκεται τὸ ὀστεοφυλάκιο μὲ τὰ ὀστὰ τοῦ ἥρωα πού μεταφέρθηκαν στὴ γενέτειρά του τὸ ἔτος 1998.

ριοδικό *Νέα Ἑστία*, Σεπτέμβριος 1955, τεύχη 676 - 677 (www.ekebi.gr).

⁸ Αἰνιάν Δ., *Ὁ Καραϊσκάκης*, σελ. 185.

κή σημαία δέχεται επίθεση από πειρατές της περιοχής. Ο καπετάνιος και οι επιβάτες θά πρέπει να πάρουν κρίσιμες αποφάσεις. Είτε να παραδοθούν αμαχητί, με βέβαιη απώλεια της περιουσίας τους και πιθανότητα σφαγής ή εξανδραποδισμού, είτε να αντισταθούν. Ένας ένθουσιώδης Κύπριος ξφηβος πού επιβαίνει του πλοίου ενθαρρύνει τους συνεπιβάτες του να επιλέξουν το δεύτερο. Όρκισμένος να αφιερώσει τη ζωή του σ' έναν ιερό σκοπό, θά έκανε τά πάντα για να μίν επιτρέψει σέ κανένα να του φράξει τόν δρόμο πρós τόν προορισμό του. Είναί ο Ιωάννης Σταυριανός από τί Λόφου, ό όποιος μυημένος στή Φιλική Έταιρεία, ταξιδεύει για να ένωθει μέ τούς επαναστατημένους Έλληνες και να πολεμήσει για τήν άπελευθέρωση του Γένους. Οι άλλοι επιβαίνοντες στό καράβι, πού είναι κι αὐτοί “άφιερωμένοι στόν Άρη” και έχουν τόν ίδιο προορισμό μέ τόν Σταυριανό, δέν άργούν να πάρουν τά άρματα τους και να τρέφουν τούς πειρατές σέ άτακτη φυγή»⁹.

«Παράλληλα, τί δράση τών Κυπρίων άγωνιστών βεβαιώνουν τά Πιστοποιητικά πού εξέδωσαν μετά τί λήξη του άγώνα ξακουστοί όπλαρχηγοί της Έπανάστασης όπως ό Πετρόμπετης, ό Νικηταράς, ό Κολοκοτρώνης, ό Μακρυγιάννης και άλλοι»¹⁰.

Πολλοί πού επέζησαν τών μαχών έμειναν για τό υπόλοιπο της ζωής τους στήν Ελλάδα, όπως ό Ιωάννης Σταυριανός πού έφτασε στόν βαθμό του ταγματάρχου Χωροφυλακής¹¹.

Ο Στρατηγός Μακρυγιάννης στά Άπομνημονεύματά του αναφέρει τό όνομα ενός γενναίου Κύπριου, του Μιχαήλ Κυπραίου, πού ήταν κολυμβητής ταχυδρόμος και έπese στή μάχη τών Μύλων, κοντά στό Ναύπλιο, τό 1825.

Ο Φιλικός Χαράλαμπος Μάλης διετέλεσε γραμματέας του Πατριάρχου Άντιοχείας Άνθεμίου και άργότερα διδάσκαλος στήν Κωνσταντινούπολη, ένώ τό 1822 διορίστηκε Γενικός Γραμματέας του Έπουργείου Θρησκείας της πρώτης επαναστατημένης Κυβέρνησης. Τό 1825 πρότεινε στόν Άλ. Μαυροκορδάτο να οργανωθεί εξέγερση τών Ελλήνων της Κύπρου και τών Άράβων κατοίκων

⁹ Έπαμεινώνδα Μάριου «Ιωάννης Σταυριανός: Ένας ήρωας του 1821 από τί Λόφου» (REPORTER, 23 Μαρτίου 2016, (<http://www.reporter.com.cy/local-news/article/49999/>)).

¹⁰ Σπανός Γιάννης, *Οί Κύπριοι έθελοντές στους έθνικούς άγώνες. Οί Κύπριοι στήν επανάσταση του 1821*.

¹¹ Ο Σταυριανός θάφτηκε στό Α΄ Κοιμητήριο Άθηνών, όμως δέν ήταν εκείνη «ή τελευταία του κατοικία». Τό 1998, ένας κύκλος, πού είχε άνοιξει πρίν 176 χρόνια στήν όρεινή Λεμεσό, έμελλε να κλείσει. Τά όστά του Σταυριανού μετακομίστηκαν στή γενέτειρά του μέ πρωτοβουλία του Συνδέσμου Αποδήμων Λόφου.

τῆς Μέσης Ἀνατολῆς, στούς ὁποίους διέκρινε ἔντονα ἀντιτουρκικά αἰσθήματα. Τό ἐπιχείρημά του ἦταν ὅτι ἔτσι οἱ ἐπαναστατημένοι Ἕλληνες θά προκαλοῦσαν σοβαρό ἀντιπερισπασμό στίς δυνάμεις τοῦ Τούρκου Σουλτάνου. Ὁ Μαυροκορδαῖος ἔστειλε τόν Μάλη μαζί μέ δύο ὀπλαρχηγούς, γιά νά συζητήσουν τό θέμα μέ τούς Ὁρθόδοξους ἐκκλησιαστικούς ἡγέτες τοῦ Λιβάνου καί τῆς Συρίας. Τά πορίσματα τῆς ἐπιτόπιας ἔρευνας δέν ἦταν καθόλου ἐνθαρρυντικά καί τελικά το σχέδιο ναυάγησε.

Ὅπως σέ κάθε ἀγώνα ἐλευθερίας, ἔτσι καί στήν Ἐθνική Παλιγγενεσία μνημονεύεται ἡ θυσία πολλῶν ἀκόμη Ἄγνωστων Ἡρώων. Στή μάχη τῶν Ἀθηνῶν (1827), καταμαρτυρεῖται ἡ θυσία πέραν τῶν 100 Κυπρίων.

Δρ ΣΩΤΗΡΙΟΣ Ι. ΜΠΑΛΑΤΣΟΥΚΑΣ
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΑΓΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΟΙ ΝΕΟΜΑΡΤΥΡΕΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΑΓΙΟ ΝΙΚΟΔΗΜΟ ΤΟΝ ΑΓΙΟΡΕΙΤΗ

*Αίνους καὶ ὠδὰς, οἱ φίλαθλοι σὺν πόθῳ,
ἄδωμεν ἅει, τοῖς νέοις τῶν Μαρτύρων.
Ὁ γάρ γεραίρων Μάρτυρας Χριστοῦ φίλους,
Χριστὸν γεραίρει, τὸν φίλον τῶν Μαρτύρων¹.*

Ὁ ὁρος *Νεομάρτυρας* ἀποδίδεται σέ ἐκείνους πού μαρτύρησαν «ὑπὲρ Χριστοῦ», ἀπὸ τὴν ἡμέρα τῆς πτώσεως τοῦ Βυζαντίου μέχρι στίς μέρες μας. Κατὰ τὸν Ἅγιο Νικόδημο τὸν Ἀγιορείτη² ὑπάρχουν τέσσερις ομάδες-κατηγορίες Νεομαρτύρων: α) Μουσουλμάνοι πού ἐκχριστιανίσθηκαν καί, ἐν συνεχείᾳ, μαρτύρησαν, ὅπως: ὁ Ἀχμέδ Κάλφας (Κωνσταντινούπολη 1682), ὁ Κωνσταντῖνος ἐξ Ἀγαρνῶν (1819) καί ἄλλοι. β) Ἐκεῖνοι πού ἐξατίας κάποιας πολιτικῆς καταστάσεως-κρίσης μαρτύρησαν, ὅπως: Σεραφεῖμ ἱερομάρτυς ἐκ Φαναρίου (κατηγορήθηκε ὅτι πῆρε μέρος στὴν ἐπανάσταση τοῦ Διονυσίου Φιλοσόφου) καί ἄλλοι. γ) Αὐτοί πού ὁμολόγησαν ἀγάπη καί πίστη στὸν Χριστό. Οἱ ἴδιοι προκαλοῦσαν πολλές φορές τοὺς Ὀθωμανούς καί, κατόπιν, ὑπέμειναν τό μαρτύριο τοῦ αἵματος, χαρακτηριστικὲς περιπτώσεις οἱ Ἀγιορεῖτες: Κυπριανός, Νήφων καί ἄλλοι. δ) Μία τελευταία, πολὺ ἐνδιαφέρουσα ομάδα, εἶναι Χριστιανοί πού ἐξισλαμίσθηκαν, καί ἔπειτα μετανόησαν καί προσῆλθαν, ἐκουσίως, στό μαρτύριο, ὅπως: Χατζη-Γιώργης, Δαμασκηνός, Ὀνούφριος καί ἄλλες παρόμοιες περιπτώσεις.

Τό Βυζάντιο μᾶς εἶχε συνηθίσει στὴν τιμὴ ἁγίων κληρικῶν καί μοναχῶν· μέ τοὺς νεομάρτυρες γυρίζουμε πίσω στὸν καιρὸ τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας, γιατί ὅπως καί τότε, οἱ περισσότεροι νεομάρτυρες εἶναι λαϊκοί καί ἀπλοὶ ἄνθρωποι

¹ Ὁσίῳ Νικοδήμῳ τοῦ Ἀγιορείτου, *Επίγραμμα ἱαμβικόν εἰς τοὺς Νεομάρτυρες*.

² Νικοδήμῳ Ἀγιορείτῳ, *Νέον Μαρτυρολόγιον*, Βενετία 1799.

τῆς γειτονιάς πού τούς γνωρίζουν ὅλοι καί πού οἱ ζωγράφοι καί ἀγιογράφοι τούς ζωγραφίζουν ὅπως ἦταν στήν καθημερινή τους ζωή. Εἶχαν ὅμως τή χριστιανική ἀρετή, σεμνότητα, σωφροσύνη, εὐλάβεια, ἀπλότητα, νηστεία, ἐγκράτεια, τακτικό ἐκκλησιασμό, πίστη θερμή, οὐσιαστική μυστηριακή ζωή καί ἀπαράμιλλη παρηρσία καί σθένος. Χωρίς αὐτά δέν τολμαίει κανεὶς νά προχωρήσει στό μαρτύριο. Ἔτσι αὐτοὶ οἱ εὐσεβεῖς καί ἀπλοί ἄνθρωποι, ὅταν ἦρθε ἡ μεγάλη ὥρα τῆς μαρτυρίας γιά τόν Χριστό, τὴν ἔδωσαν πρόθυμα κι ἔμειναν πιστοὶ στὴ μαρτυρία αὐτὴ ὡς τόν θάνατο. Ἐναν θάνατο πού, ὅπως τό σύνολο τῶν ἁγίων τῆς Ἐκκλησίας μας, θεωροῦσε ὡς μεταβατικό στάδιο ἀπὸ τὴν παρούσα ζωὴ πρὸς τὴν αἰώνια μακαριότητα, ἔτσι καί οἱ νεομάρτυρες τὸν ἀποδέχτηκαν, χωρίς νά ὑστεροῦν σέ τίποτε ἀπὸ τοὺς ποικιλώνιμους ἁγίους τῆς ἀρχέγονης Ἐκκλησίας.

Πολύ χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ στάση τοῦ ἁγίου Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου ἔναντι τῶν νεομαρτύρων. Διερωτᾶται γιά ποιά αἰτία εὐδόκησε ὁ Θεός νά ἐμφανίζονται νέοι μάρτυρες στοὺς μετέπειτα χρόνους. Καί ὁ ἴδιος ἀπαντᾷ: α) γιά νά εἶναι ὁ ἀνακαινισμὸς ὅλης τῆς Ὁρθοδόξου Χριστιανικῆς πίστεως, β) γιά νά μένουν ἀναπολόγητοι οἱ ἀλλόπιστοι ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως, γ) γιά νά εἶναι οἱ νεομάρτυρες δόξα καί καύχημα τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἔλεγχος δέ καί αἰσχὺνη τῶν ἐτεροδόξων, δ) γιά νά εἶναι παράδειγμα ὑπομονῆς σέ ὅλους τοὺς Ὁρθοδόξους Χριστιανούς πού τυραννοῦνται κάτω ἀπὸ τὸν βαρὺ ζυγὸ τῆς αἰχμαλωσίας καί, τέλος, ε) γιά νά εἶναι θάρρος καί παρακίνηση στό νά μνηθοῦν, διὰ τοῦ ἔργου, τό μαρτυρικὸ τους τέλος καί ὅλοι οἱ Χριστιανοὶ οἱ κατὰ περίστασι, ὅταν ἀναγκαστοῦν νά μαρτυρήσουν.

Διεξοδικότερα: α) ἡ ἐμφάνιση τῶν νεομαρτύρων ἀναζωογονεῖ τὴν κλονισμένη πίστη τῶν συγχρόνων Χριστιανῶν. Στά πρόσωπα τῶν νεομαρτύρων οἱ τωρινοὶ Χριστιανοὶ βλέπουν καί, κατὰ κάποιον τρόπο, ζοῦν καί αὐτοὶ τὰ μαρτύρια τῶν ἀρχαίων, ἀλλὰ καί τῶν νέων μαρτύρων. Ὁ Θεός οἰκονομεῖ κατὰ τέτοιον τρόπο τὰ πράγματα, ὥστε οἱ νεοφανεῖς μάρτυρες ὄχι μόνο νά ἐπιβεβαιώνουν διὰ τῶν βασανιστηρίων τους τὴν ἀκράδαντη πίστη στὸν Τριαδικὸ Θεό, ἀλλὰ καί νά ἐπισφραγίζουν τὴν ὅλη ὀρθόδοξο πίστη τῶν Χριστιανῶν διὰ τοῦ προσωπικοῦ τους μαρτυρικοῦ θανάτου καί, τέλος, νά ἀποδεικνύουν καί πάλι τὴ θερμὴ πίστη τους καί συγχρόνως δι' ὧν αὐτῶν νά πετυχαίνουν τὸν ἀνακαινισμὸ ὅλης τῆς ὀρθοδόξου πίστεως.

Καθὼς λοιπὸν ἡ ράβδος τοῦ Μωυσέως, ἐνῶ πρῶτα ἦταν ράβδος καί

ὕστερα ἔγινε ὄφης «καὶ ἔρριψεν ἐπὶ τὴν γῆν (τὴν ράβδον) καὶ ἐγένετο ὄφης»³, μέ τόν ἴδιο τρόπο καὶ ἡ πίστις τοῦ Χριστοῦ. Ἐνῶ πρῶτα ἦταν θεομί κατά τοὺς χρόνους τῶν Ἀποστόλων καὶ τῶν μαρτύρων τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας, λόγῳ τῆς νεαρότητος καὶ τῶν ἐνθουσιαστικῶν τάσεων, ὕστερα μετατράπηκε σέ χλιαρή ὀλιγοπιστία, λόγῳ τῆς παλαιότητος. Ἀλλά καθὼς ὁ Μωυσεὺς ἔπιασε τόν ὄφιν ἀπὸ τὴν οὐρά καὶ ὁ ὄφης ἔγινε ράβδος «ἐκτείνας δέ τὴν χειρὰ(ν) ἀπελάβετο τῆς κέρκου, καὶ ἐγένετο ράβδος ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ»⁴, ἔτσι καὶ ὁ Θεὸς διὰ τῆς δυνάμεως τῆς χάριτος τοῦ Παναγίου Πνεύματος στὸν ἀγῶνα τῶν νεομαρτύρων ἀποδεικνύει τὴ ζέση τῆς πίστεως καὶ ἐπιβραβεύει τοὺς νομίμως ἀθλοῦντας ἁγίους.

β) Ὁ Θεὸς ἐξοικονόμησε τὰ πράγματα, ὥστε οἱ νεομάρτυρες, ἀναμειγμένοι μέ τοὺς ἁλλοπίστους, νά τοὺς μεταδώσουν τὴν ὀρθόδοξη πίστις καὶ νά τοὺς φέρουν στὴν ἐπίγνωση τῆς ἀληθείας. Τοῦτο ἐπιβεβαιώνει ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ὁ ὁποῖος μᾶς λέγει: «διὰ τοῦτο καὶ ἀνέμιξεν (ὁ Θεός), τῷ πλήθει τοὺς αὐτῷ πιστεύοντας, ἵνα μεταδῶμεν ἀλλήλους τῆς ἡμετέρας συνέσεως»⁵. Ἀλλά δυστυχῶς οἱ ἁλλοπίστοι δέν θέλησαν νά ἀνοίξουν τοὺς νοερούς ὀφθαλμούς τους καὶ νά δοῦν τὴν ἀλήθεια τοῦ Εὐαγγελίου, δέν ἐπίστευσαν, διότι εἶχαν τυφλωθεῖ ἀπὸ τόν ἄρχοντα τοῦ σκότους, τόν ἄρχοντα τοῦ αἰῶνος τούτου, τὸ διάβολο, καὶ ἀπὸ τὰ πάθη καὶ τίς ἀδυναμίες. «Ὁ θεὸς τοῦ αἰῶνος τούτου (ὁ διάβολος) ἐτύφλωσε τὰ νοήματα τῶν ἀπίστων εἰς τό καταναγᾶσαι αὐτοῖς τόν φωτισμόν τοῦ Εὐαγγελίου τῆς δόξης τοῦ Χριστοῦ»⁶ καὶ «ἀπετύφλωσε γάρ αὐτοῖς ἡ κακία αὐτῶν καὶ οὐκ ἔγνωκαν μυστήρια Θεοῦ»⁷. Γι' αὐτό καὶ θά μείνουν ἀναπολόγητοι κατά τὴ Δευτέρα Παρουσία σύμφωνα μέ τό βιβλικό χωρίο· «εἰ μὴ ἦλθον καὶ ἐλάλησα ὑμῖν διὰ τῶν μαρτύρων μου τούτων, ἁμαρτίαν οὐκ ἔχετε, νῦν δέ πρόφασιν οὐκ ἔχετε περὶ τῆς ἁμαρτίας ὑμῶν»⁸.

γ) Οἱ νεοφανεῖς αὐτοὶ νεομάρτυρες εἶναι δόξα καὶ καύχημα γιὰ τὴν Ἀνατολικὴ Ὄρθόδοξη Ἐκκλησία, χωρὶς νά εἶναι κατώτεροι τῶν ἀρχαίων μαρτύρων οὔτε στὴν παρηρησία ἐνώπιον τῶν τυράννων, οὔτε κατά τὴν ὁμολογία τῆς πίστεώς τους, οὔτε κατά τὰ μαρτύρια ἢ τὰ θαύματά τους. Ὅπως ἐκεῖνοι ἔχυσαν τό αἷμα τους διὰ τό ὄνομα καὶ τὴ θεότητα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ

³ Ὑξοδ. 4,3.

⁴ Ὑξοδ. 4,4.

⁵ PG 58, 478.

⁶ Β' Κορ. 4,4.

⁷ Σοφ. Σολ. 2,21-22.

⁸ Ιω. 15,22.

Χριστού, όμοίως καί αυτοί. Όπως γράφει καί ένας Γέροντας, μεγάλος άσκητής, οί μάρτυρες αυτοί μέ τό μαρτύριον του αίματος, όχι μόνον έδωσαν αίμα καί έλαβαν πνεύμα⁹, αλλά εξασφάλισαν τήν άμεση καί βέβαιη σωτηρία, τήν «χειροπιαστή» άπόκτηση του Θεού, δίδοντας αίμα, «οὐρανόν έκκληρονόμησαν».

Συνεπώς οί νεοφανείς μάρτυρες είναι μέν νέοι κατά τούς χρόνους, αλλά παλαιοί κατά τά μαρτύριά τους, είναι νέοι μόνον κατά τόν χρόνο του μαρτυρίου τους και όχι κατά τά μαρτύριά τους, κατά τά όποία είναι καί αυτοί παλαιοί. Κατά τή χρονική εμφάνισή τους είναι μόνο μεταγενέστεροι, ένώ κατά τόν στέφανο του μαρτυρίου τους είναι καί αυτοί παλαιοί μάρτυρες, οί όποιοι ευάρεστησαν τόν Θεό καί δοξάσθηκαν άπό τόν Ίδιο διά τών θαυμάτων τής θείας χάριτος καί τής επιφανείας του θείου φωτός¹⁰.

Καί άν εκείνοι άγωνίσθηκαν κατά τής πολυθείας καί ειδωλολατρίας, καί οί νεομάρτυρες άγωνίσθηκαν έναντίον τής μονοθείας των άλλοπίστων. Άλλωστε αυτή ή τοποθέτηση ανταποκρίνεται καλύτερα στους λόγους του Κυρίου, ό όποίος εκάλεσε παλαιούς καί νέους, ως μάρτυράς Του, αρχίζοντας άπό τούς παλαιούς καί φθάνοντας μέχρι τούς τελευταίους, τούς όποίους έτοποθέτησε στήν ίδια τράπεζα καί τούς κατέστησε ίσους μέ τό νά τούς δώσει ένα δηνάριο, τό όποιο είναι ό στέφανος του μαρτυρίου καί ή απόλαυση τής Ουρανίου Βασιλείας. «Όμοία γάρ έστιν ή βασιλεία των οὐρανων ανθρώπω οίκοδεσπότῃ, ὅστις ἐξῆλθεν ἅμα πρωΐ, μισθώσασθαι ἐργάτας εἰς τόν ἀμπελῶνα αὐτοῦ, καί συμφωνήσας μετὰ των ἐργατῶν ἐκ δηναρίου τήν ἡμέραν ἀπέστειλεν αὐτούς εἰς τόν ἀμπελῶνα αὐτοῦ»¹¹.

δ) Οί νέοι αυτοί μάρτυρες είναι παράδειγμα ύπομονῆς γιά όλους τούς Όρθοδόξους που ζοῦν υπό τυραννικό ζυγό. Γιά όλους αυτούς, οί όποιοι ιστάμενοι καί ζῶντες σέ μία έποχή κατά τήν όποία ό άρχοντας του αἰώνα τούτου, απεργάζεται μεθόδους γιά τήν επικράτησή του, άγωνίζονται σθεναρά γιά τήν εγκαθίδρυση τής Βασιλείας του Θεού, Βασιλείας ή όποία «οὐκ ἔστιν ἐκ του κόσμου τούτου».

Αυτοί αποτελοῦν τά ζωντανότερα παραδείγματα ύπομονῆς των θλίψεων καί των δοκιμασιών καί ένσαρκώνουν τό άγωνιστικό καί ήρωϊκό πνεύμα των χριστιανών θεωρούμενοι άπό τής άπόψεως αυτής παραδείγματα ύπομονῆς καί άφοσιώσεως στον Χριστό καί έμμονῆς μέχρι θανάτου, έξ αίτίας των όποίων

⁹ Αποφθέγματα Γερόντων, PG 65, 257 B.

¹⁰ Νικοδήμου Άγορείτου, *Νέον Μαρτυρολόγιον*, ό.π., σελ. 14 α.

¹¹ *Ματθ.* 20,1-2.

κληρονομοῦν τὴν αἰώνια Βασιλεία, συναριθμούμενοι μετὰ τῶν ἀρχαίων μαρτύρων. Καί ἐσεῖς, λέγει ὁ ἅγιος Νικόδημος πρὸς τοὺς ὑποδοῦλους χριστιανούς, «ἐάν ὑπομείνετε μετ' εὐχαριστίας, διὰ τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ τοὺς δαρμούς, τὰς φυλακάς, τὰς ἀλύσεις... τὰ ἀνυπόφορα βάσανα τῶν τυράννων... τοὺς μάρτυρες τῇ προαιρέσει λογίζεσθε κοντὰ εἰς τὸν Θεόν»¹², διότι σύμφωνα μετὰ τὸν ἱερό Χρυσόστομο «τὸ μαρτύριον οὐ τῇ ἀποβάσει κρίνεται μόνον, ἀλλὰ τῇ προθέσει οὐκ ἐπειδὴν ἀποτιμηθῇ ὁ μάρτυς τότε γίνεται μάρτυς, ἀλλ' ἀφ' οὗ ἂν τὴν πρόθεσιν ἐπιδείξῃται ὁμολογίας μάρτυς ἐστί, καὶ μὴ πάθῃ τὰ μάρτυρος»¹³. Καί ἀφοῦ θὰ ὑπολογιστεῖτε κατὰ τὴν προαίρεσιν θὰ συναριθμηθεῖτε μετὰ τὸν θάνατον μετὰ ἐκείνους τοὺς μάρτυρες καὶ θὰ κατοικήσετε σὲ τόπον φωτεινὸν χαρᾶς καὶ ἀναπαύσεως. Αὐτὸς ἄλλωστε ὁ οὐράνιος τόπος θὰ κάνει τοὺς Χριστιανούς νὰ λησιμονίσουν τὰ ὅσα θὰ ὑποφέρουν στὸν κόσμον αὐτὸ καὶ νὰ παρηγορηθοῦν γιὰ τὶς θλίψεις καὶ τὰ βάσανά τους.

Οἱ δοκιμασίες, οἱ πειρασμοὶ καὶ τὰ ἄλλα κακὰ ἔχουν ἐπιτραπῇ ἀπὸ τὸν Θεὸ στούς πιστοὺς του γιὰ νὰ ἀποδειχθῇ ἐνώπιον τοῦ κόσμου ἡ ὑπομονὴ τους καὶ ἡ σταθερότητα στὴν πίστιν τοῦ Χριστοῦ. Διότι ἡ ἀγία ζωὴ τους γεννᾷ καὶ στερεώνει τὴν ἀγία πίστιν, δεδομένου ὅτι τὸ ἕνα εἶναι συστατικὸ τοῦ ἄλλου κατὰ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. Κατὰ τὸν ἀπόστολο Παῦλο δόθηκε σὲ μᾶς τοὺς Χριστιανούς χάρισμα, ὃχι μόνον νὰ πιστεύουμε στὸν Χριστό, ἀλλὰ καὶ νὰ πάσχουμε γι' αὐτόν· «ἡμῖν ἐχαρίσθη τὸ ὑπὲρ Χριστοῦ οὐ μόνον τὸ εἰς αὐτόν πιστεῦναι, ἀλλὰ καὶ τὸ ὑπὲρ αὐτοῦ πάσχειν»¹⁴. Ὁ ἴδιος καυχᾶται περισσότερο γιὰ τὸν σταυρὸ καὶ τὶς ἀσθενείες, ὑπὲρ τοῦ Χριστοῦ, παρὰ τὶς ἀποκαλύψεις καὶ τὰ θαύματα ποὺ ἐπετέλεσε· «ἥδιστα οὖν μᾶλλον καυχέσομαι ἐν ταῖς ἀσθενείαις μου, ἵνα ἐπισκηνώσῃ ἐπ' ἐμέ ἡ δύναμις τοῦ Χριστοῦ. Διὸ εὐδοκῶ ἐν ἀσθενείαις, ἐν ὕβρεσιν, ἐν ἀνάγκαις, ἐν διωγμοῖς, ἐν στενοχωρίαις, ὑπὲρ Χριστοῦ· ὅταν γὰρ ἀσθενῶ, τότε δυνατός εἰμι»¹⁵.

Ἔχοντας λοιπὸν οἱ χριστιανοὶ τέτοια παραδείγματα ὑπομονῆς σὲ ὅλες τὶς θλίψεις καὶ δοκιμασίες, ἄνευ γογγυσμῶν καὶ μετὰ χαρᾶς καὶ ταπεινώσεως δεχόμενοι τὶς συνέπειες τῆς πίστεως τους, μποροῦν καὶ αὐτοὶ νὰ παρουσιάσουν τέτοια ὑπομονὴ καὶ νὰ κερδίσουν τὴ σωτηρίαν τῶν ψυχῶν κατὰ τὸν εὐαγγελικὸ

¹² Νικοδήμου Ἀγιορείτου, *Νέον Μαρτυρολόγιον*, ὁ.π., σελ. 20 β.

¹³ PG 55, 627 καὶ PG 55, 367.

¹⁴ Φιλιπ. 1,29.

¹⁵ Β' Κορ. 12,9.

λόγο «ἐν τῇ ὑπομονῇ ὑμῶν κτήσασθε τὰς ψυχὰς ὑμῶν»¹⁶, «ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται»¹⁷.

ε) Οἱ νεοφανεῖς αὐτοὶ μάρτυρες εἶναι ὑπόδειγμα θάρρους καὶ παράδειγμα πρὸς μίμηση τοῦ ἔργου τους ἀπ' ὅλους τοὺς ἄλλους χριστιανούς. Ἡ μεγαλυτέρα τιμὴ ἢ ὁποία προσγίνεται στοὺς νεομάρτυρες εἶναι ἡ μίμηση τοῦ ἔργου τοῦ Χριστοῦ, καὶ ὄχι ἀπλῶς ἡ τιμὴ, ὁ ἔπαινος, ἡ δοξολογία μὲ ἐγκώμια, τροπάρια καὶ ἀκολουθίες γιὰ τὰ ὅσα ὑπέμειναν ὑπερβάλλοντας τὴ φοβία τῆς ἀνθρώπινης φύσεως γιὰ νὰ ἀκολουθήσουν τὴ χριστομίμητη πορεία τῆς ἀρνήσεως τοῦ ἑαυτοῦ τους, προκειμένου νὰ κατισχύσουν τῆς φθορᾶς καὶ νὰ ἀποβοῦν στεφανηφόροι ὀπλίτες τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Ὑπομείνουν «τιμὴ μάρτυρος, μίμησης μάρτυρος» λέει ὁ ἱερός Χρυσόστομος. Διότι, ἔτσι, ἐκτός τῆς ὑπομονῆς στίς θλίψεις καὶ τὰ παθήματα, ὁ πιστὸς ἀναδεικνύει ὅτι διαθέτει ἰσχυρὴ δύναμι ψυχική, ἡ ὁποία τὸν καθιστᾷ ἱκανὸ ν' ἀντισταθεῖ ἀκόμη καὶ στὴν ἀγάπη τῶν πλέον προσφίλων προσώπων, γονέων, τέκνων, συζύγων, ἀδελφῶν ἢ τῶν ὑλικῶν ὑπαρχόντων τὰ ὁποῖα ὑπόσχονται στὸν μάταιο αὐτὸ κόσμο μακαρία ζωὴ, χαρίζοντας πλοῦτη, δόξα, ἰσχυροὺς φίλους καὶ παντοειδεῖς ἀπολαύσεις τῆς παρούσας ζωῆς προκειμένου νὰ ἐπιτύχει τὴ μετοχὴ στὴ χάρι τοῦ Θεοῦ, τὴ σωτηρία, τὴν ἀνάστασι. Αὐτὸ ἀνταποκρίνεται στοὺς λόγους τοῦ Κυρίου «ὅς δι' αὐτὴν ἀπολέσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ εὐρήσει αὐτήν»¹⁸, ὁ ὁποῖος θυσιάσας τὴ δική του ζωὴ ἀπὸ ἀγάπη πρὸς τὸν ἄνθρωπο καὶ πέθανε πάνω στὸν σταυρὸ γιὰ τὴ δική μας σωτηρία· «συνίστησι δὲ τὴν ἑαυτοῦ ἀγάπην εἰς ἡμᾶς, ὁ Θεός, ὅτι ἔτι ἀμαρτωλῶν ὄντων ἡμῶν Χριστὸς ὑπὲρ ἡμῶν ἀπέθανε»¹⁹.

Ὅταν οἱ ἄνθρωποι, φρονοῦντες τὰ τοῦ φθαρτοῦ τοῦτου κόσμου, ὑποβάλλουν ἑαυτούς σὲ ποικίλους κινδύνους γιὰ τὰ ὑλικά ἀγαθὰ, πόσο περισσότερο θὰ πρέπει ἓνας πιστὸς νὰ μὴν ὑπολογίζει τίς ἀπειλές, τὰ βασανιστήρια, τίς φυλακές, τὴν ἀγχόνη, τὸν δῆμο καὶ νὰ τὰ θεωρεῖ ὅλα ὡς περιγέλαστα παιγνίδια, διότι «ὅταν ὁ τῆς εὐσεβείας ἔρως τὴν ψυχὴν προκατάσχη, ἅπαν αὐτῇ πολέμων καταγέλαστον εἶδος καὶ πάντες αὐτὴν ὑπὲρ τοῦ ποθουμένου καταξέοντες τέρπουσι μᾶλλον ἢ πλῆττουσι», λέγει ὁ Μέγας Βασίλειος²⁰.

Διακατεχόμενος ὁ πιστὸς ἀπὸ τὴν ἀγάπη πρὸς τὰ ἐπουράνια ἀγαθὰ, γιατί

¹⁶ Λουκ. 21,19.

¹⁷ Ματθ. 24,13.

¹⁸ Ματθ. 16,25.

¹⁹ Ρωμ. 5,8.

²⁰ PG 31, 485 B.

ὅπως λέγει στὸν βίο του καὶ ὁ ἅγιος Συμεὼν ὁ διὰ Χριστὸν σαλὸς «γλυκεῖα μὲν ἡ τῶν τοῦ βίου καλῶν ἀπόλαυσις ἀλλ' οὐκ ἔστιν ἴση τῆς τρυφῆς τοῦ παραδείσου»²¹, ἀπὸ τὴν ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸ καὶ τὴν ἀκλόνητη πίστη σ' Αὐτόν θά ἀναφωνήσῃ μετὰ τοῦ ἀποστόλου Παύλου· «τίς ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ; θλίψις ἢ στεναχωρία ἢ διωγμός ἢ λιμός ἢ γυμνότης ἢ κίνδυνος ἢ μάχαιρα;»²², ἐφ' ὅσον ἀναγνωρίζεται ὅτι μόνον τὸ σῶμα θά θανατώσῃ, ἐνῶ τὴν ψυχὴ του δέ θά μπορέσουν νά τὴ βλάψουν καθόλου, καθὼς λέγει Κύριος «μὴ φοβηθεῖτε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα, τὴν δέ ψυχὴν μὴ δυναμένων ἀποκτεῖναι»²³.

Εἶναι γεγονὸς ὅτι ἡ Ἐκκλησία θεμελιώθηκε ἐπὶ τῆς ἀρραγοῦς πέτρας ποῦ συνέπνευσε τὸ αἶμα τῶν μαρτύρων, θάλλει ὅμως τοὺς σωτηριώδεις καρπούς της καὶ ἀνακαμινεῖ τὴν ἀπαραίτητη δυναμικὴ της στηριζόμενη ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ στοὺς νεομάρτυρες. Ἡ χρονικὴ διαφορὰ τοῦ μαρτυρίου δὲν ἀλλοιώνει τὸ περιεχόμενο τῆς ἀνιδιοτελοῦς προσφορᾶς τῆς ζωῆς. Οὔτε καὶ ἡ ἀπόστασι μειώνει τὸ ταυτόσημο τῆς πράξεως καὶ τὸ μεγαλειῶδες τοῦ ἱεροῦ καθήκοντος.

Χρόνος καὶ μαρτύριο συμπλέκονται σέ μιά ἀδιάλειπτη ἐνότητα κατὰ Θεὸν πληρότητας θεωρίας καὶ πράξεως καὶ ἀπεργάζονται τὴν ἐπενέργεια τοῦ παραδείγματος τῆς θυσίας στά ἐπιγενόμενα μέλη τῆς ἐπὶ τῆς γῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ ποῦ δὲν παύουν νά ἐνστερνίζονται διὰ τοῦ παραδείγματος τῶν μαρτύρων, παλαιῶν καὶ νέων, τὸ ἀληθινὸ περιεχόμενο τοῦ ἐν Χριστῷ καὶ κατὰ Χριστὸν χρέους καὶ καθήκοντος.

Τηλαυγεῖς φάροι στὸ σύνολό τους οἱ μάρτυρες ἀποτελοῦν ὁδοδείκτες τῆς κατὰ Θεὸν πορείας τοῦ διαχρονικοῦ ἀνθρώπου, ποῦ ἂν καὶ πεπερασμένος, ἐρμηνεύει τὰ μηνύματα τῶν καιρῶν ποῦ τὸν κατευθύνουν στὸν κατὰ Θεὸν σκοπὸ του.

Κατακλείοντας, βλέπουμε πὼς οἱ νεομάρτυρες ἔγιναν οἱ διαπρύσιοι κήρυκες τῆς Θεότητος τοῦ Χριστοῦ, οἱ ὑπέρμαχοι τῆς εὐσεβείας, οἱ νικητὲς τῆς σαρκὸς καὶ τῶν ἀγαθῶν τοῦ κόσμου τούτου, οἱ κοινωνοὶ τῶν παθημάτων τοῦ Χριστοῦ, οἱ μιμνταὶ καὶ ἀκόλουθοί Του, οἱ νικηταὶ τοῦ κοσμοκράτορος διαβόλου, ἡ δικαίωση τῆς παρούσας διεστραμμένης γενεᾶς μας, διὰ τῆς ὁποίας ἐξιλεῶναι ὁ Θεὸς τίς ἁμαρτίες μας, τὸ ἐμπόδιο καὶ ἡ αἰτία γιὰ τὴν ὁποία ἀργοπόρησε ὡς τώρα ὁ Θεὸς τὴ Δευτέρα Παρουσία κατὰ τὸ βιβλίον τῆς Ἀποκαλύψεως «... καὶ

²¹ PG 93, 1680 B.

²² Ρωμ. 8,35.

²³ Ματθ. 10,28.

ἐρρέθη αὐτοῖς ἵνα ἀναπαύωνται ἔτι χρόνον μικρόν, ἕως πληρώσωσι καί οἱ σύνδουλοι αὐτῶν καί οἱ ἀδελφοί αὐτῶν οἱ μέλλοντες ἀποκτείνεσθαι ὡς καί αὐτοί»²⁴, ἀπέδειξαν μέ τό ὅλο ἔργο τους ὅτι μόνον κατ' ὄνομα διαφέρουν ἀπό τή χορεία τῶν ἀγγέλων κατὰ τόν Χρυσόστομο, καί «οἱ βαπτισθένες μέ τό δι' αἵματος βάπτισμα, ὁ δευτέροις ῥύποις οὐ μολύνεται» λέγει ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος²⁵.

Οἱ ἴδιοι καταβύθισαν τήν πλάνη τῶν ἀλλοπίστων καί ἀνέβλυσαν τήν πίστη τῶν Ὁρθοδόξων, ἔγιναν οἱ νεοφανεῖς ἀστέρες, τά μυρίπνοα ἄνθη τοῦ παραδείσου, οἱ προστάτες, οἱ βοηθοί καί οἱ κοινοί σωτῆρες ὅλων τῶν Ὁρθοδόξων, οἱ θεματοφύλακες τῆς Ὁρθοδόξου πνευματικῆς ἀλλά καί τῆς ἐθνικῆς παραδόσεως, πού τά χαριτόβρυτα λείψανά τους ὄχι μόνον θαυματουργοῦν στήν ἐπίκληση οἰασθήποτε βοήθειάς τους, ἀλλά στερεώνουν καί καθαγιάζουν τήν Ἁγία Τράπεζα πάνω στήν ὁποία σέ κάθε Θεία Λειτουργία ἐπιτελεῖται ἡ ἀναίμακτη θυσία στήν ὁποία συμμετέχει καί κοινωνεῖ ἐν Χριστῷ ὅλη ἡ Ἐκκλησία, θριαμβεύουσα καί στρατευομένη.

Ἡ παρουσία τῶν νεομαρτύρων ἀποτελεῖ γιά ὅλους μας τό πρότυπο μίμησης τῆς σημερινῆς ἐποχῆς, τῆς πνευματικά ἀποπροσανατολισμένης καί ἀλλοτριωμένης, σέ μιᾶ ἐποχή ἄγχους καί βίας, ἐγκληματικότητας, ἀνιάτων ἀσθενειῶν, ναρκωτικῶν, κρίσεως τοῦ σύμπαντος κόσμου, τοῦ παραλογισμοῦ, ἐποχή τῶν σκοτεινῶν δυνάμεων, τῶν αἰρέσεων καί τοῦ ἠλεκτρονικοῦ φακελώματος, τῆς στερήσεως τῆς ἐλευθερίας πού δόθηκε Θεόθεν γιά νά παγιδευθεῖ στίς ραδιουργίες τοῦ ἀντιχρίστου καί τοῦ κοσμοκράτορος πονηροῦ διαβόλου, ἐνώπιον τῆς εὐδαμονιστικῆς καί τεχνοκρατούμενης κοινωνίας τοῦ αἰῶνα μας.

²⁴ Ἀποκ. 6,11.

²⁵ PG 36, 356.

ΜΕΡΟΣ Β΄

Θεσσαλία, Λάρισα, Τουρκοκρατία, Επανάσταση

* * *

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΑΛΑΝΤΖΗΣ
ΓΕΝΙΚΟΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΑΣ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ

Η ΠΡΩΤΗ ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΙΚΗ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ: ΟΙ ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΟΙ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Στό άρθρο αυτό εξετάζεται η πολιτική του Έλληνικού Κράτους για την πρώτη μουσουλμανική μειονότητα της χώρας, η ύπαρξη και τα δικαιώματα της οποίας καθορίζονταν με διεθνείς συνθήκες. Ενδιαφέρει ιδιαίτερα η περίοδος μέχρι το 1913, καθώς μετά παύει η ισχύς των άρθρων των Συνθηκών που αφορούν ειδικά τη μουσουλμανική μειονότητα της Θεσσαλίας και αυτή ακολουθεί, χωρίς διαφοροποιήσεις, τα ισχύοντα της Σύμβασης Ειρήνης των Αθηνών του 1913 για τους Μουσουλμάνους της Ελλάδας.

1. Ιστορικό Πλαίσιο

Η ήττα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στον πόλεμο του 1877-1878 με τη Ρωσία κατέληξε στη συνολοκλήση της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου (3 Μαρτίου 1878), με την οποία δημιουργήθηκε η «Μεγάλη Βουλγαρία». Υλοποιήθηκε το όραμα του «Πανσλαβισμού» και ανατράπηκαν δραματικά οι ισορροπίες ισχύος στη Νοτιοανατολική Ευρώπη υπέρ της Ρωσίας. Για την Ελλάδα, η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου σήμαινε τον ένταφιασμό οποιασδήποτε ελπίδας για την απελευθέρωση της Ηπείρου, της Θεσσαλίας, της Μακεδονίας και της Θράκης. Η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου ήταν τόσο ετεροβαρής υπέρ της Ρωσίας, ώστε κινητοποιήθηκε άμέσως η Μεγάλη Βρετανία αλλά και η Αυστροουγγαρία. Εντός δύο μηνών συνολοκλήθηκε η Συμφωνία του Λονδίνου μεταξύ Μεγάλης Βρετανίας και Ρωσίας που προέβλεπε τη σύγκληση συνεδρίου των Μεγάλων Δυνάμεων στο Βερολίνο για την οριστική διευθέτηση των ζητημάτων της Νοτιοα-

ναπολικής Ευρώπης. Έναν μίνα αργότερα η Μεγάλη Βρετανία υπέγραψε Συνθήκη Αμυντικής Συμμαχίας με την Οθωμανική Αυτοκρατορία¹.

Στις 13 Ιουνίου 1878 συνήλθε το Συνέδριο του Βερολίνου που εξασφάλισε την ευρωπαϊκή ειρήνη με τη Συνθήκη του Βερολίνου (13 Ιουλίου 1878) μεταξύ Μεγάλης Βρετανίας, Γαλλίας, Αυστροουγγαρίας, Ιταλίας και Ρωσίας από τη μία πλευρά και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από την άλλη. Μεταξύ άλλων, προβλέφθηκαν «έδαφικές αποζημιώσεις» για την Ελλάδα, αλλά η Οθωμανική Αυτοκρατορία κωλυσιεργούσε συστηματικά, επιδιώκοντας να μην δοθούν. Τελικά, μετά την έντονη διπλωματική προσπάθεια της Ελλάδας και την επιμονή των Μεγάλων Δυνάμεων για την εφαρμογή των αποφάσεων του Συνεδρίου του Βερολίνου, συνομολογήθηκε η Συμφωνία της Κωνσταντινούπολης (28 Μαρτίου 1881) μεταξύ Ελλάδος και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με την οποία παραχωρήθηκε στην Ελλάδα η Θεσσαλία και η περιοχή της Άρτας.

Στις 24 Μαΐου 1881, τρία χρόνια μετά τη Συνθήκη του Βερολίνου, υπεγράφησαν οι σχετικές αποφάσεις για την παραχώρηση εδαφών στην Ελλάδα με τη συνομολόγηση της Σύμβασης της Κωνσταντινούπολης μεταξύ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από τη μία πλευρά και της Αυστροουγγαρίας, της Γαλλίας, της Γερμανίας, της Ιταλίας, της Αγγλίας και της Ρωσίας από την άλλη. Η Θεσσαλία (πλήν της Ελασσόνας), η Άρτα και το Άκτιο άπελευθερώθηκαν. Την 2α Ιουλίου 1881 υπογράφηκε η Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης μεταξύ Ελλάδας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η οποία επαναλάμβανε τις αποφάσεις της Σύμβασης της 24ης Μαΐου 1881.

Η Σύμβαση της 2ας Ιουλίου 1881 κυρώθηκε με τον νόμο ΠΛΖ/1882 (ΦΕΚ 14/13-03-1882) «Περί κυρώσεως της μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας συμβάσεως της 20 Ιουνίου (2 Ιουλίου) 1881, αφορώσης εις τα νέα όρια μεταξύ των δύο Κρατών».

Τό άρθρο 3 ανέφερε: «Η ζωή, η περιουσία, η τιμή, η θρησκεία και τα έθιμα των κατοίκων των παραχωρουμένων τη Ελλάδι χωρών, όσοι μείνωσιν υπό την Ελληνικήν διοίκησιν, θέλουσιν εἶσθαι σεβαστά καὶ ἀπαραιτίιστα. Θ' ἀπολαύωσι δέ οὗτοι ἐντελῶς τῶν αὐτῶν ἀστικῶν καὶ πολιτικῶν δικαιωμάτων, ὧν καὶ οἱ ἐκ γενετῆς ὑπῆκοοι Ἕλληνες».

¹ Ός ἀντάλλαγμα γιά τήν ἀμυντική συνδρομή τῆς Μεγάλης Βρετανίας, ἡ Οἰθωμανική Αὐτοκρατορία παραχώρησε τήν Κύπρο στούς Ἀγγλους. Ὁ τότε Ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου Σωφρόνιος Γ', καλωσορίζοντας τόν Βρετανό Ἀρμοστή, δήλωσε: «Ἀποδεχόμεθα τήν μεταπολίτευσιν τοσούτω μᾶλλον καθ' ὅσον ἔχομεν τήν πεποίθησιν ὅτι ἡ Μ. Βρετανία θά βοηθήσει τήν Κύπρον, ὡς ἔπραξε καί περὶ τῶν Ἰονίων Νήσων νά ἐνωθῇ μέ τήν μητέρα Ἑλλάδα, μέ τήν ὁποίαν φυσικῶς συνδέεται», βλ. Νικολάου (1996), 137.

Σύμφωνα μέ τό ἄρθρο 4: «Ἡ Ἑλληνική Κυβέρνησις θέλει ἀναγνώρισει ἐν ταῖς παραχωρουμέναις χώραις τό τῆς ἰδιοκτησίας δικαίωμα ἐπὶ τῶν ἀγροκτηπίων, βοσκῶν, λειμώνων, νομῶν (γραιοδοτόπων), δασῶν καί παντός εἵδους γαιῶν, ἢ ἀκινήτων, κατεχομένων ὑπὸ ἰδιωτῶν ἢ κοινοτήτων, δυνάμει φριμανίων, χοδζετίων, ταπίων καί ἄλλων τίτλων, ἢ δυνάμει τῶν Ὀθωμανικῶν νόμων· ἐπίσης θέλουσιν ἀναγνωρισθῇ οἱ τίτλοι ἰδιοκτησίας τῶν κτημάτων, ἅτινα καλοῦνται βακούφια, καί χρησιμεύουσιν εἰς συντήρησιν τζαμιῶν, ἐκπαιδευτηρίων σχολείων καί ἄλλων εὐαγῶν ἢ ἀγαθοεργῶν ἰδρυμάτων».

Τό ἄρθρο 5 ἐξασφάλιζε εἰδικά τα συμφέροντα τοῦ Σουλτάνου: «Ἡ Α.Μ. ὁ Σουλτάνος δύναται, ὡς κατὰ τό παρελθόν, νά διαθέτῃ τὰς Αὐτοκρατορικὰς κτήσεις, ὧν αἱ πρόσοδοι εἰσπράττονται εἰς ὄφελος τῆς Α.Μ. ἢ τῆς Αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας».

Τό ἄρθρο 6 διασφάλιζε τὰ συμφέροντα τῶν μεγάλων γαιοκτημόνων ποῦ, φυσικά, ἦταν Μουσουλμᾶνοι: «Οὐδεὶς δύναται νά στερηθῇ τῆς ἰδιοκτησίας του, εἰμὶ ἔνεκα λόγου δημοσίας ἀνάγκης, προσπικόντως βεβαιουμένης ὡσάκις καί ὅπως ὁ νόμος ὀρίζει, καί μετὰ προηγουμένην ἀποζημίωσιν. Οὐδεὶς ἰδιοκτητῆς δύναται νά ἐξαναγκασθῇ ὅπως πωλήσῃ τὰ κτήματά του εἰς τοὺς καλλιεργιτᾶς ἢ εἰς τρίτους, οὐδέ νά τοῖς παραχωρήσῃ μέρος ἐξ αὐτῶν· οὐδεμία δ' ἐπίσης τροποποιήσις θέλει εἰσαχθῇ εἰς τὰς μεταξύ ἰδιοκτητῶν καί καλλιεργιτῶν σχέσεις, εἰμὶ διὰ Νόμου γενικοῦ, ἐφαρμοστέου κατ' ὅλον το Βασίλειον. Οἱ ἐκτός τοῦ Βασιλείου ἐγκατεσταμένοι ἰδιοκτῆται, ὅσοι ἤθελον ἔχει ἀκίνητα ἐν ταῖς παραχωρηθείσαις χώραις, δύνανται νά ἐκμισθῶσι τὰ κτήματά των ἢ νά διαχειρίζωνται αὐτά διὰ τρίτων».

Τό ἄρθρο 8 ἀναφερόταν συγκεκριμένα στά δικαιώματα τῶν Μουσουλμάνων τὰ ὅποια δεσμευόταν νά σέβεται ἡ Ἑλλάδα: «Εἰς τοὺς Ὀθωμανοὺς τῶν παραχωρουμένων τῇ Ἑλλάδι μερῶν ἐξασφαλίζεται ἡ ἐλευθερία τοῦ θρησκευματος καί τῆς λατρείας αὐτῶν. Δέν θέλει δέ προσβληθῇ κατ' οὐδέν ἡ αὐτονομία καί ὁ ἱεραρχικός ὁργανισμός τῶν ὑπαρχουσῶν ἢ σχηματισθησομένων Μουσουλμανικῶν κοινοτήτων· οὐδέ ἡ διοίκησις τῆς περιουσίας καί τῶν ἀκινήτων αὐτῶν κτημάτων. Οὐδέν κώλυμα δύναται νά παρεμβληθῇ εἰς τὰς θρησκευτικὰς σχέσεις τῶν κοινοτήτων τούτων πρὸς τοὺς πνευματικούς αὐτῶν ἀρχηγούς. Τὰ ἐγγώρια θρησκευτικὰ δικαστήρια (cheri) θά ἐξασκῶσι καί ἐν τῷ μέλλοντι τὴν δικαιοδοσίαν αὐτῶν ἐπὶ ὑποθέσεων καθαρῶς θρησκευτικῶν».

Μέ τό ἄρθρο 11 ὀριζόταν ὅτι ἡ Ἑλλάδα δέν εἶχε τό δικαίωμα νά προβεῖ σέ μεμονωμένο ἀφοπλισμό τῶν Μουσουλμάνων.

Τό ἄρθρο 13 περιεῖχε τίς ἀκόλουθες σημαντικές προβλέψεις: «Οἱ ἐκ τῶν

παραχωρουμένων τῇ Ἑλλάδι χωρῶν καταγόμενοι, ἢ ἐν ταῖς Ἐπαρχίαις ταύταις σήμερον κατοικοῦντες, ὅσοι θελήσωσι νά διατηρήσωσι τὴν Ὀθωμανικὴν ἐθνικότητα θ' ἀπολαύωσιν ἐπὶ τρία ἔτη, ἀπὸ τῆς ἀνταλλαγῆς τῶν ἐπικυρώσεων, καὶ μετὰ προηγουμένην δήλωσιν πρὸς τὴν ἀρμοδίαν ἀρχὴν, τοῦ δικαιώματος νά μεταφέρωσι τὴν κατοικίαν αὐτῶν εἰς τὸ Ὀθωμανικὸν Κράτος καὶ νά ἐγκατασταθῶσιν ἐν αὐτῷ· ἐν τοιαύτῃ δέ περιπτώσει, θέλουσι διατηρήσει τὴν Ὀθωμανικὴν αὐτῶν ὑπηκοότητα. Ὅσοι μεταναστεύσωσιν ἐντὸς τῆς ἀνωτέρω τριετίας θέλουσιν ἐξακολουθεῖ ἀπολαύοντες τοῦ ἐν τῇ γ' παραγράφῳ τοῦ 6 ἄρθρου τῆς παρούσης Συμβάσεως ἀναγραφομένου πλεονεκτημάτων ὑπὲρ τῶν ἐκτὸς του Βασιλείου ἐγκατεσταμένων ἰδιοκτητῶν. Κατὰ τὸ αὐτὸ τριετές χρονικὸν διάστημα οἱ Μουσουλμάνοι δὲν θέλουσιν ὑποχρεοῦσθαι εἰς στρατεῖαν».

2. Ἡ πρώτη μουσουλμανικὴ μειονότητα

Ἡ πρώτη ἀπελευθέρωση ἑλληνικῶν ἐδαφῶν ἀπὸ τὸν ὀθωμανικὸ ζυγὸ, μετὰ τὴν ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδας, συντελέστηκε ὡς ἀποτέλεσμα μιᾶς προσπάθειας διευθέτησης τοῦ Ἀνατολικοῦ Ζητήματος, δηλαδή ὡς παραχώρηση τῶν Μεγάλων Δυνάμεων ποὺ ἐξυπηρετοῦσε τοὺς δικούς τους σχεδιασμοὺς γιὰ τίς νέες διεθνεῖς ἰσορροπίες. Ἡ Θεσσαλία ἦταν ἓνα μικρὸ –ἀλλὰ ἀπαραίτητο– ἀντιστάθμισμα γιὰ τὴ δημιουργία μιᾶς ἰσχυρῆς, ὑπὸ ρωσικὸ ἔλεγχου βέβαια, Βουλγαρίας, ἡ ὁποία διεκδικοῦσε πλέον ἀπὸ θέσιν ἰσχύος τὴ Μακεδονία καὶ τὴ Θράκη.

Ὑπὸ αὐτές τίς συνθήκες, ἡ διαχείριση τῆς πρώτης μουσουλμανικῆς μειονότητας ποὺ ἐμφανίζεται στὸ Ἑλληνικὸ Κράτος ὡς ὑποκείμενο διεθνοῦς ἐγγύησης καὶ προστασίας, μετατρέπεται σὲ ζήτημα ποὺ ἀφορᾷ κυρίως τὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τῆς χώρας. Ἡ Ἑλλάδα ἐπιθυμοῦσε νά ἀποδείξει στὴν εὐρωπαϊκὴ κοινὴ γνώμη ὅτι μποροῦσε νά προσφέρει στὴ μουσουλμανικὴ μειονότητα ἓνα ἀσφαλὲς περιβάλλον διαβίωσης μὲ πλήρη σεβασμὸ τῶν δικαιωμάτων της. Ἐπιπρόσθετα, ἐκείνη τὴν περίοδο στὰ ἐδάφη τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας κατοικοῦσαν περισσότεροι Ἕλληνες ἀπ' ὅ,τι στὸ Ἑλληνικὸ Κράτος, γεγονός ποὺ σήμαινε ὅτι ἡ Ἑλλάδα εἶχε ἓνα ἀκόμα σημαντικὸ κίνητρο γιὰ νά ἐπιδεῖξει ἄσφογι συμπεριφορὰ πρὸς τοὺς Μουσουλμάνους τῆς Θεσσαλίας.

Ἡ Ἑλλάδα δὲν αἰσθάνθηκε νά ἀπειλεῖται ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς μουσουλμανικῆς μειονότητας στὰ σύνορά της, καθὼς τὸ κράτος ποὺ θὰ μποροῦσε νά τὴ μεταχειριστεῖ ὡς πρόσχημα γιὰ νά παρέμβει δὲν ἦταν ἄλλο ἀπὸ τὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία, ἡ ὁποία εἶχε στρέψει τὸ ἐνδιαφέρον της στὴ ρωσικὴ καὶ τὴ βουλγαρικὴ ἀπειλὴ καὶ ἀντιμετώπιζε τὴν Ἑλλάδα ὡς ἓναν ἐν δυνάμει

σύμμαχο. Στο πλαίσιο αυτό, η τοπική αριθμητική δύναμη της μειονότητας δεν προκαλούσε ανησυχίες για την εδαφική ακεραιότητα της χώρας².

Η μουσουλμανική μειονότητα της Θεσσαλίας είχε πέντε χαρακτηριστικά: α) ήταν συγκεντρωμένη στα τότε έλληνοτουρκικά σύνορα, β) τα δικαιώματά της πού απολάμβαναν διεθνούς έγγυησης ήταν εδαφικά προσδιορισμένα, δηλαδή ίσχυαν μόνο στη Θεσσαλία και αφορούσαν τους Μουσουλμάνους πού κατοικούσαν σε αυτή όταν απελευθερώθηκε, γ) η αριθμητική της δύναμη ήταν αμελητέα σε πανελλαδικό επίπεδο, αλλά όχι και σε τοπικό – τουλάχιστον κατά την πρώτη περίοδο άμέσως μετά την προσάρτηση, δ) οι Μουσουλμάνοι ήταν οι μεγάλοι γαιοκτήμονες της περιοχής και στελέχωναν όλες τις διοικητικές δομές και, ε) το κυρίαρχο και προσδιοριστικό στοιχείο της ταυτότητας της μειονότητας ήταν η θρησκεία.

3. Πληθυσμικά Στοιχεία των Μουσουλμάνων της Θεσσαλίας

Σύμφωνα με την απογραφή πού διενεργήθηκε άμέσως μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλίας, ο πληθυσμός της ανερχόταν σε 262.815 κατοίκους, εκ των οποίων οι Μουσουλμάνοι έφθαναν τις 24.120, όπως αποτυπώνεται στον ακόλουθο πίνακα³:

Πίνακας 1: Πληθυσμός Θεσσαλίας ανά θρήσκευμα (Απογραφή 1881)

Επαρχίες	Ορθόδοξοι		Μουσουλμάνοι		Ισραηλίτες		Σύνολο
Λαρίσης	24.066	70,22%	8.480	24,74%	1.726	5,04%	34.272
Αγυιάς	11.829	95,26%	589	4,74%	-	0%	12.418
Αλμυρού	9.042	88,19%	1.211	11,81%	-	0%	10.253
Βόλου	54.812	97,01%	1.401	2,48%	287	0,51%	56.500
Φαρσάλων και Δομοκού	13.498	76,18%	4.221	23,82%	-	0%	17.719
Τυρνάβου	10.173	69,95%	4.371	30,05%	-	0%	14.544
Τρικάλων	35.654	96,23%	885	2,39%	510	1,38%	37.049
Καρδίτσης	56.348	95,01%	2.962	4,99%	-	0%	59.310
Καλαμπάκας	20.750	100%	-	0%	-	0%	20.750
Σύνολο	236.172	89,86%	24.120	9,18%	2.523	0,96%	262.815

Η ακρίβεια των στοιχείων της απογραφής του 1881 ως προς τον αριθμό των Μουσουλμάνων ελέγχεται, καθώς σύμφωνα με τις παρατηρήσεις του Τιμί-

² Θέμα εθνικής ασφάλειας της χώρας, παρά τη μικρή αριθμητική δύναμη της μουσουλμανικής μειονότητας της Θεσσαλίας, θά μπορούσε να τεθεί μόνο εάν η Όθωμανική Αυτοκρατορία ύποσπριζε την ανάπτυξη αντάρτικης δράσης εναντίον της ελληνικής κυριαρχίας.

³ Υπουργείον Έσωτερικών, Πίνακες των επαρχιών Ήπειρου και Θεσσαλίας κατά την απογραφήν του 1881 (1884) 56.

ματος Δημόσιας Διοίκησης και Στατιστικής του Υπουργείου Έσωτερικών, «κατ' ιδιωτικές και ήμεπισίμους πληροφορίες, ό αριθμός τών Όθωμανών κατοίκων έν ταις προσαρτηθείσαις έπαρχίαις ήτο ανώτερος του άπογραφέντος. Άλλά πολλοί απέφυγον τίν άπογραφήν, έκ του φόβου τής στρατολογίας και διά τό καινοφανές του πράγματος»⁴. Στην ίδια πηγή αναφέρεται ότι «κατά τίν τελευταίαν ταύτην έν τούτοις από τής άπογραφής διετίαν πλείστοι των Όθωμανών μετνιάστευσαν έκ Θεσσαλίας εις τό έξωτερικόν, ών όμως ό αριθμός δέν εΐνε έπισήμως έξηκριβωμένος».

Η άπογραφή του 1889 κατέγραψε συνολικό πληθυσμό 2.187.208 κατοίκων, έκ τών όποίων οί κάτοικοι τής Θεσσαλίας ήταν 300.964⁵, χωρίς όμως νά προσδιορίζεται ό ακριβής αριθμός τών Μουσουλμάνων⁶. Ό Rose αναφέρει ότι τό 1897 στην πόλη τής Λάρισας κατοικοΰσαν περίπου 1.500 Μουσουλμάνοι⁷.

Τό 1907 ή Ελλάδα άριθμοΰσε 2.631.952 κατοίκους, έκ τών όποίων οί Χριστιανοί Όρθόδοξοι ήταν 2.597.011 (98,67% του συνολικού πληθυσμού) οί Καθολικοί 23.261 (0,89%), οί Διαμαρτυρόμενοι 1.909 (0,07%), οί Μουσουλμάνοι 3.516 (0,13%) και οί Ίσραηλίτες 6.127 (0,23%)⁸.

Η άπογραφή τών κατοίκων τής Θεσσαλίας σύμφωνα μέ τό θρήσκευμά τους τό 1907 παρουσιάζει τίν ακόλουθη εικόνα:

⁴ Υπουργείον Έσωτερικών, Πίνακες τών έπαρχιών Ήπείρου και Θεσσαλίας κατά τίν άπογραφήν του 1881 (1884), ν΄.

⁵ Στατιστικά Άποτελέσματα του Πληθυσμού τής Ελλάδος τής 15ης-16ης Μαΐου 1928, (1933), κβ΄.

⁶ Η άπογραφή του 1889, σύμφωνα μέ τίν έκδοση που υπάρχει στή βιβλιοθήκη τής ΕΣΥΕ, περιλαμβάνει στοιχεία που άφορούν τόν αριθμό κατοίκων ανά δήμο/κοινότητα και κατά φύλο και ήλικία. Δέν υπάρχει καμία αναφορά σέ στοιχεία σχετικά μέ τό θρήσκευμα τών κατοίκων. Στόν τόμο τής ΕΣΥΕ για τίν άπογραφή του 1928 περιλαμβάνονται στοιχεία για τό θρήσκευμα τών κατοίκων από τίν άπογραφή του 1879, δέν γίνεται όμως τό ίδιο και για τίν άπογραφή του 1889. Μπορούμε νά υποθέσουμε ότι στή συγκεκριμένη άπογραφή είτε δέν τηρήθηκαν στοιχεία που νά άφορούν τό θρήσκευμα είτε αυτά χάθηκαν.

⁷ Βλ. Rose, (1897) 24.

⁸ Άπογραφή ΕΣΥΕ 1928, Κεφάλαιο Β΄ - Ό πληθυσμός τής Ελλάδος κατά θρησκείαν και γλώσσαν, Πίνακας 7 «Πληθυσμός τής Ελλάδος κατά θρησκείαν κατά διαφόρους άπογραφάς», κα΄. Έκτός τής άπογραφής τής ΕΣΥΕ, ή οποία συνιστά τίν πλέον αξιόπιστη πηγή για τίν αριθμητική δύναμη τών Μουσουλμάνων τής Θεσσαλίας, υπάρχουν και άλλες πηγές που πρέπει νά αξιολογηθούν, π.χ. ό Κ. Μοσκόφ (1972, 135) αναφέρει ότι 5.000 Τουρκομάνοι άποικοι ήταν εγκατεστημένοι «σέ μία σειρά από συνεχόμενα χωριά, από τό Μπαμπά τών Τεμπτών ως τά Φάρσαλα».

Πίνακας 2: Άριθμός κατοίκων Θεσσαλίας ανά θρήσκευμα (Απογραφή 1907)⁹

Θρήσκευμα	Γεωγραφικό Διαμέρισμα: Θεσσαλία				
	Ν. Λαρίσης	Ν. Μαγνησίας	Ν. Τρικάλων	Ν. Καρδίτσας	Σύνολο
Ορθόδοξοι	92.290 97,12%	100.818 98,13%	89.688 99,05%	92.539 99,57%	375.335 98,45%
Μουσουλμάνοι	1.393 1,47%	737 0,72%	290 0,32%	375 0,40%	2.795 0,73%
Καθολικοί	244 0,26%	221 0,22%	5 0,01%	11 0,01%	481 0,13%
Διαμαρτυρόμενοι	13 0,01%	37 0,04%	6 0,01%	3 0,00%	59 0,02%
Ισραηλίτες	1.089 1,15%	924 0,90%	559 0,62%	12 0,01%	2.584 0,68%
Σύνολο Κατοίκων	95.029	102.737	90.548	92.940	381.254

Η ίδια απογραφή με κριτήριο τί γλώσσα καί τήν εκπαιδευτική κατάσταση μᾶς παρέχει τὰ ἀκόλουθα στοιχεία:

Πίνακας 3: Άριθμός κατοίκων Θεσσαλίας ανά γλώσσα καί εκπαιδευτική κατάσταση (Απογραφή 1907)¹⁰

Ελληνική Γλώσσα						
Νομοί	Λαρίσης	Μαγνησίας	Τρικάλων	Καρδίτσας	Σύνολο Θεσσαλίας	Επικράτεια
Αγράμματοι	59.447	58.963	67.821	69.112	255.343	1.684.016
Εγγράμματοι	30.843	41.239	19.521	23.211	114.814	839.584
Σύνολο	90.290	100.202	87.342	92.323	370.158	2.553.600
Τουρκική Γλώσσα						
Νομοί	Λαρίσης	Μαγνησίας	Τρικάλων	Καρδίτσας	Σύνολο Θεσσαλίας	Επικράτεια
Αγράμματοι	818	285	137	107	1.347	1.701
Εγγράμματοι	209	127	18	14	368	429
Σύνολο	1.027	412	155	121	1.715	2.130

Άπό τὰ στοιχεία προκύπτει ὅτι οἱ Ὀρθόδοξοι Χριστιανοί τῆς Θεσσαλίας ἦταν 375.335, ἀλλά τὰ ἑλληνικά δηλώνονταν ὡς μπτρική γλώσσα ἀπό 370.158 ἄτομα. Οἱ Μουσουλμᾶνοι ἦταν 2.795, ἀλλά τὰ τουρκικά δηλώνονταν ἀπό 1.715 κατοίκους. Τήν ἀλβανική γλώσσα δῖλωσαν 499 κάτοικοι τῆς Θεσσαλίας¹¹.

⁹ Στατιστικά Ἀποτελέσματα τῆς γενικῆς ἀπογραφῆς τοῦ πληθυσμοῦ κατὰ τήν 27η Ὀκτωβρίου 1907, (1909), Πίνακας 27, Θρησκεία κατὰ νομούς.

¹⁰ Στατιστικά Ἀποτελέσματα τῆς γενικῆς ἀπογραφῆς τοῦ πληθυσμοῦ κατὰ τήν 27η Ὀκτωβρίου 1907, (1909), Πίνακας 25, Γλώσσα καί παιδευσες κατὰ νομούς.

¹¹ Σύμφωνα μέ τόν πίνακα πού ἀκολουθεῖ, τήν ἀλβανική γλώσσα δῖλωσαν ἀνά νομοί:

Νομοί	Λαρίσης	Μαγνησίας	Τρικάλων	Καρδίτσας	Σύνολο Θεσσαλίας	Επικράτεια
Αγράμματοι	208	60	18	40	326	42.837
Εγγράμματοι	94	34	10	35	173	8.108
Σύνολο	302	94	28	75	499	50.975

Πηγή: Στατιστικά Ἀποτελέσματα τῆς γενικῆς ἀπογραφῆς τοῦ πληθυσμοῦ κατὰ τήν 27η Ὀκτωβρίου 1907, (1909), Πίνακας 25, Γλώσσα καί παιδευσες κατὰ νομούς.

Μετά τήν προσάρτηση παρατηρήθηκε μία έντυπωσιακή μείωση τών Μουσουλμάνων (κατά 88%), καθώς από 24.120 (9,18% τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Θεσσαλίας) κατέληξαν τό 1907 σέ 2.795 (0,73% τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Θεσσαλίας).

Φαίνεται, ὅμως, ὅτι στή συνέχεια ἀκολούθησε ἄνοδος τοῦ πληθυσμοῦ τών Μουσουλμάνων. Μεταξύ 1907 καί 1925 (ὅποτε ἀποχώρησαν καί οἱ τελευταῖοι «ἀνταλλάξιμοι» Μουσουλμᾶνοι τῆς Θεσσαλίας) ὁ πληθυσμός τους ὑπερδιπλασιάστηκε, καθώς ἀπό 2.795 (0,73%) ἔφτασαν τίς 6.216 (1,42%)¹². Στήν ἀπογραφή τοῦ 1928 στή Θεσσαλία καταμετρήθηκαν μόλις 210 Μουσουλμᾶνοι¹³, οἱ ὅποιοι δέν εἶχαν κριθεῖ ὡς «ἀνταλλάξιμοι».

Στόν ἐπόμενο πίνακα καταγράφεται ἡ πληθυσμιακή διακύμανση τών Μουσουλμάνων τῆς Θεσσαλίας.

Πίνακας 4: Ἀριθμός Μουσουλμάνων Θεσσαλίας

	Πληθυσμιακά στοιχεία			
	1881	1907	1925	1928
Μουσουλμᾶνοι	24.120	2.795	6.216	210

4. Ἡ μετοίκηση Μουσουλμάνων ἀμέσως μετά τήν ἀπελευθέρωση τῆς Θεσσαλίας

Σύμφωνα μέ τό ἄρθρο 13 τοῦ νόμου ΠΛΖ΄/1882 δινόταν μία περίοδος τριῶν ἐτῶν γιά τήν ἀποχώρηση τών Μουσουλμάνων ποῦ ἤθελαν νά μετοικήσουν στήν Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία, ἀλλά συγχρόνως διασφαλιζόταν καί ἡ δυνατότητά τους νά διατηρήσουν τήν κυριότητα καί νομή τών κτημάτων τους. Αὐτός ὁ συνδυασμός δημιούργησε εὐνοϊκές προϋποθέσεις γιά τή μετοίκηση ὄχι μόνο τῆς Ὀθωμανικῆς ἐλίτ, ἀλλά καί τών μικρότερων ἰδιοκτητῶν γῆς στά ἐδάφη τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας.

¹² Στατιστικά Ἀποτελέσματα τοῦ Πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος τῆς 15ης-16ης Μαΐου 1928,(1933). Πίναξ 11, Καθαρά αὔξεις τοῦ πληθυσμοῦ τῶν διαμερισμάτων μεταξύ των ἀπογραφῶν 1920 καί 1928, κγ΄.

¹³ Ἀπογραφὴ ΕΣΥΕ 1928, Κεφάλαιο Β΄ - Ὁ πληθυσμός τῆς Ἑλλάδος κατὰ θρησκείαν καί γλώσσαν, Πίναξ 9 Πληθυσμός τῶν διαμερισμάτων τῆς Ἑλλάδος κατὰ θρησκείαν, κγ΄.

Ὁ Τριανταφυλλίδης σημειώνει ὅτι «ἅμα ὑπεγράφη ἡ μεταξύ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας περὶ παραχωρήσεως τῆς Θεσσαλίας συνθήκη, ἥρξατο ἡ ἐκποίησης τῶν μικροϊδιοκτησιῶν καὶ ἡ ἀθρόα των ὀθωμανῶν μικροϊδιοκτητῶν, Κονιάρων, μετανάστευσις», ἐνῶ σέ ἄλλο σημεῖο παρατηρεῖ ὅτι «...τὰ κονιαροχώρια, ἄλλα μὲν ἡγοράσθησαν ἀπὸ μικροϊδιοκτητῆς, ἄλλα δέ ἐγένοντο τσιφλίκια. Ἐμενον μόνον οἱ τσιφλικοῦχοι Βέηδες, καραδοκοῦντες εὐκαιρίαν ὅπως ἀκριβοπωλήσωσι τὰς ἰδιοκτησίας των...»¹⁴.

Ὁ Rose ἐπιβεβαιώνει –16 χρόνια μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Θεσσαλίας– ὅτι ἡ ἀνώτερη ὀθωμανικὴ τάξη τῆς Θεσσαλίας ἐκμεταλλεύτηκε ἀπολύτως τὴς προβλέψεις τοῦ ἀρθροῦ 13. Μετοίκησε στὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία καὶ εἴτε πούλησε τὴ γῆ πού κατεῖχε εἴτε εἰσέπραττε τὴς ὑψηλές προσόδους πού ἐπέβαλλε στοὺς καλλιεργητὲς «ξοδεύοντας κάθε δραχμὴ στὴν Κωνσταντινούπολη»¹⁵ καὶ προκαλῶντας τὴν ἔντονη δυσἀρέσκειά τους. Ἔτσι ἡ Θεσσαλία ἔχασε σημαντικὰ κεφάλαια πού θὰ μπορούσαν νὰ εἶχαν ἐπενδυθῇ στὴν ἀνάπτυξή της.

Ἄλλη μιὰ ἐνδιαφέρουσα μαρτυρία γιὰ τὴν περίοδο ἀποχώρησης τῶν Μουσουλμάνων τῆς Θεσσαλίας παραθέτει ὁ Ἀθανάσιος Φράγκου ἐξιστορῶντας ἓνα ἐπεισόδιο ἀπὸ τὴν πορεία τῆς 1ης Μεραρχίας Θεσσαλῶν κατὰ τὴν προέλασή της πρὸς τὴν Ἄγκυρα τὸ 1921: «Ὅταν τοῦ ἀνέφερα τὸ χωριό μου, ἀπὴντησε Τουρκικὰ μὲ ἐλάχιστα ἑλληνικὰ ὅτι εἴμαστε “ἐμσαρίδες”, δηλαδὴ συμπατριῶτες! Κι ἀνέφερε, ὅτι γεννήθηκε στὸν Ἄλμυρό κι ἀνεχώρησε ἀπ’ ἐκεῖ τὸ 1881 μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Θεσσαλίας. Κι ὅταν τοῦ ἀπὴντησα εἰς ἐρώτησίν του, πὼς ὀνομάζομαι, ἄρχισε ν’ ἀραδιάζει τὰ μικρὰ ὀνόματα τοῦ πατέρα μου καὶ τῶν ἀδελφῶν του ὅλων. Τελικῶς μοὶ εἶπεν, ὅτι ὁ πατέρας του ἦτο πολὺ φίλος τοῦ παπποῦ μου κι ἀντίλλασσαν οἰκογενειακῶς ἐπισκέψεις κ.λπ., ὅταν δέ ἔφυγαν ἀπὸ τὸν Ἄλμυρόν, ὁ πατέρας του ἐπώλησεν ἐν κτῆμα τοῦ στὸν παπποῦ μου.

¹⁴ Βλ. Τριανταφυλλίδης (1974) 25, 26. Ἡ πρώτη ἐκτύπωση τοῦ ἔργου ἔγινε τὸ 1906. Ἀξίζει νὰ σημειωθῇ ὅτι ἀκριβὸς τὴν ἴδια τακτικὴ πώλησης τῶν ἰδιοκτησιῶν τους, οἱ ὁποῖες βρῆσκονταν ὑπὸ διεθνή προστασία, ἀκολούθησαν καὶ οἱ Ὀθωμανοὶ μεγαλοϊδιοκτῆτες τῆς Ἀθίνης ἀμέσως μετὰ τὸ 1830. Ἡ Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία εἶχε καταστήσει ἀπολύτως σαφές ὅτι δέν θὰ ἀποχωροῦσε ἀπὸ τὴν Ἀττικὴ καὶ τὴν Εὐβοία, ἐάν δέν προηγοῦνταν οἱ ἀγοραπωλησιές τῶν ἰδιοκτησιῶν τῶν Ὀθωμανῶν. Καθὼς τὸ ἑλληνικὸ κράτος ἀπέτυχε νὰ δανειστεῖ τὰ ἀπαραίτητα ποσά, ὥστε νὰ ἀγοράσει τὴς τουρκικὲς ἰδιοκτησίες, δόθηκε ἡ εὐκαιρία σέ Ἕλληνες τῆς διασπορᾶς νὰ προχωρήσουν σέ μιὰ ἰδιαίτερα ἐπικερδῆ ἐπένδυση, ἡ ὁποία ὁδήγησε στὴ διάσωση τῶν τσιφλικιῶν στὴν Ἀττικὴ – σέ ἀντίθεση μὲ ὅ,τι εἶχε συμβεῖ στὴν Πελοπόννησο. Γιά ἀναλυτικὴ περιγραφὴ τῆς ὅλης διαδικασίας βλ. Δρίκος (1994). Οἱ ὁμοίότητες μὲ τὴν περίπτωση τῆς Θεσσαλίας εἶναι ἐνδιαφέρουσες.

¹⁵ «The latter [i.e. Pashas and Beys] impose heavy rents on the peasantry and their revenues are spent in Constantinople, never a drachma being devoted to improvements or to the development of the immense recourses of the country» βλ. Rose (1897), 21-22.

Κι αυτό ήτο ἀληθές. Πολύ μᾶς συγκίνησε ἡ γνωριμία αὐτή»¹⁶.

Στό τέλος τοῦ 1884, ὁ Τριανταφυλλίδης ἀναφέρει ὅτι «...δέν ὑπῆρχον πλέον ἐν Θεσσαλίᾳ Τοῦρκοι μικροῖδιοκτῆται εἰμὶ μόνον εἰς τινά χωρία τῆς ἐπαρχίας Λαρίσης»¹⁷, χωρὶς ὅμως νά παραθέτει οὔτε τόν ἀριθμὸ τῶν Μουσουλμάνων ποὺ κατοικοῦσαν στὴ Θεσσαλία πρὶν ἀπὸ τὴν προσάρτησή της στὴν Ἑλλάδα¹⁸ οὔτε τόν ἀριθμὸ ἐκείνων ποὺ ἐπέλεξαν νά μετοικήσουν. Τό ἔτος 1884 ὁλοκληρώθηκε ἡ τριετία ποὺ προέβλεπε τὸ ἄρθρο 13 τοῦ νόμου ΠΛΖ/1882.

Σύμφωνα μὲ τόν Βεργόπουλο, πρὶν ἀκόμα ἀπὸ τὴν προσάρτηση τῆς Θεσσαλίας στό Ἑλληνικὸ Κράτος, εἶχε παρατηρηθεῖ μεταβίβαση τῆς ἀγροτικῆς γῆς σέ Ἑλλήνες ἰδιοκτῆτες. Ὁ ἴδιος σημειώνει ὅτι «στό διάστημα τριῶν μόνον ἐτῶν [έννοεῖ τὴν τριετία τοῦ ἁρθρου 13 τοῦ Ν.ΠΛΖ/1882], μιά πελώρια μεταβίβαση τίτλων καὶ μία συγκέντρωση τῆς γαιοκτησίας πραγματοποιεῖτο εἰς ὄφελος τῶν μεγάλων Ἑλλήνων χρηματιστῶν τῆς διασπορᾶς»¹⁹. Αὐτὴ ἡ μεταβίβαση τῆς γῆς συνοδεύθηκε καὶ ἀπὸ τὴ μετοίκηση τῶν Μουσουλμάνων στὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία.

Συνεπῶς τὸ κύριο μεταναστευτικὸ ρεῦμα τῶν Μουσουλμάνων τῆς Θεσσαλίας ἐκδηλώθηκε ἐντὸς τῆς τριετίας τοῦ ἁρθρου 13.

5. Πολιτικά δικαιώματα τῶν Μουσουλμάνων

Ἡ ἀποδοχὴ τῶν Μουσουλμάνων τῆς Θεσσαλίας ὡς ἰσότιμων Ἑλλήνων πολιτῶν ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸ Κράτος, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀποδοχὴ τῆς ἑλληνικῆς κυριαρχίας ἀπὸ τοὺς Μουσουλμάνους τῆς Θεσσαλίας συντελέστηκαν μὲ τὴ συμμετοχὴ τους στὶς ἐκλογές τῆς 20ῆς Δεκεμβρίου 1881, στὶς ὁποῖες ἐξελέγησαν δύο

¹⁶ Βλ. Φράγκου (1997), 98.

¹⁷ Βλ. Τριανταφυλλίδης (1974), 25.

¹⁸ Ὁ Τριανταφυλλίδης (1974), 24 ἀναφέρει μόνον ὅτι μετὰ τὴν κατάλληψη τῆς Θεσσαλίας ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς, οἱ τελευταῖοι ἀκολούθησαν τὴν πάγια τακτικὴ τους νά μεταφέρουν μουσουλμανικοὺς πληθυσμοὺς στὶς νεοπροσαρτηθεῖσες περιοχές: «...τὸ ἴδιον ἔκαμον καὶ διὰ τὴν Θεσσαλίαν μετοκίσαντες ἀπὸ τὴν ἐπαρχίαν Ἰκονίου περὶ τοὺς 4.000 πολεμιστάς, οἱ ὅποιοι ἀπετελοῦν τὴν μόνιμον φρουρὰν τῆς κατακτηθείσης ἐπαρχίας τότες. Ἐκ τοῦ τόπου δὲ τούτου τῆς καταγωγῆς τῶν οἱ νέοι ἄποικοι ἔλαβον τὴν ὀνομασίαν "Κονιάροι". Πότε ἀκριβῶς οἱ Τοῦρκοι ἄποικοι μετώκησαν ἐκ τῆς Ἀσίας δέν εἶναι καθωρισμένον. Ὑπολογίζεται ὅμως ὅτι τὸ γεγονός τοῦτο ἔλαβε χώραν μεταξὺ τοῦ ἔτους 1420-1456 (πῶς συνδέεται τὸ 1420 μὲ τὸ 1881;)...». Κατὰ τὴν ἀποχώρησίν τους ἀπὸ τὴ Θεσσαλία τὸ 1881 ὁ ἴδιος ἀναφέρει ὅτι πολλοὶ ἐπέστρεψαν στὴ Μικρὰ Ἀσία, ἀπ' ὅπου κατάγονταν.

¹⁹ Βλ. Βεργόπουλος (1975), σμ. 10, 120, 121-126, 161.

Μουσουλμάνοι βουλευτές²⁰. Οί εκλεγμένοι Μουσουλμάνοι εισήλθαν στην Βουλή των Ελλήνων μετέχοντας ισότιμα στη νομοθετική εξουσία. Μουσουλμάνοι βουλευτές εξελέγησαν και σε επόμενες εκλογικές αναμετρήσεις, όπως φαίνεται στον πίνακα που ακολουθεί²¹.

Πίνακας 5: Μουσουλμάνοι βουλευτές Θεσσαλίας 1892-1904

Όνομα	Εκλογική Περιφέρεια	Βουλευτική περίοδος
Εδύπ Χασύπ Σερέφ	Λαρίσης	ΙΓ' περ. 3/5/1892 - 20/2/1895 και ΙΔ' περ. 16/4/1895 - 19/12/1898
Χασάν Πετρεδήν Βέης	Λαρίσης	ΙΔ' περ. 16/4/1895 - 19/12/1898
Σεριφ Βέης	Λαρίσης	ΙΣΤ' περ. 17/11/1902 - 22/12/1904

Είναι επίσης ενδιαφέρον ότι, όπως αναφέρει ο Deschamps, οι κάτοικοι των Φαρσάλων, μετά την απελευθέρωση, εξέλεξαν έναν Μουσουλμάνο στη θέση του Δημάρχου, τόν Χουσεΐν Μπέν²². Σύμφωνα με τον ίδιο, τά Φάρσαλα είχαν 2.500 κατοίκους, εκ των οποίων οι 1.000 ήταν Μουσουλμάνοι. Άρα είναι πολύ πιθανό η εκλογή του Χουσεΐν Μπέν να έπετεύχθη χάρη και στην υποστήριξη Χριστιανών Όρθοδόξων. Αυτό δικαιολογείται και από την ακόλουθη περιγραφή του Deschamps για τη συνύπαρξη Μουσουλμάνων και Χριστιανών Όρθοδόξων στα Φάρσαλα: «Είδα τον παπά και τον μουφτί καθισμένους στο ίδιο τραπέζι σε ένα καφενείο να παίζουν χαρτιά. Φαίνονταν απολύτως αδιάφοροι για τά φυλετικά μίση και τούς θρησκευτικούς ανταγωνισμούς που περιπλέκουν τό ζήτημα της Άνατολής»²³.

²⁰ *Ιστορία του Έλληνικού Έθνους*, τ. ΙΔ', 15. Στο *Μητρώο Πληρεξουσίων, Γερουσιαστών και Βουλευτών 1822-1935* (1986, 172) για τή Βουλευτική Περίοδο 20/12/1881 έως 11/2/1885 αναφέρεται μόνο ο Χαλίλ Δεμβίς Μπένς, Βουλευτής Λαρίσης.

²¹ Βλ. *Μητρώο Πληρεξουσίων, Γερουσιαστών και Βουλευτών 1822-1935* (1986) 172.

²² «Dans les années qui suivirent l'annexion, les Pharsaliotes prirent pour demarque un musulman, Hussein Bey» [Στά χρόνια που ακολούθησαν την προσάρτηση, οι Φαρσαλιώτες πήραν για δήμαρχο έναν μουσουλμάνο, τόν Χουσεΐν Μπέν] βλ. Deschamps (1921), 311.

²³ «J'ai vu, dans un café, le pappas et le mufti assis à la même table et jouant aux cartes; ils semblaient fort indifférents aux haines de races et aux rivalités de religion qui compliquent la question d'Orient». Deschamps (1921), 311.

6. Θρησκευτική οργάνωση των Μουσουλμάνων: Σαρία και Μουφτῆδες

Μέ τον νόμο ΠΜ΄/1882 (ΦΕΚ 16/20-03-1882) «Περί εισαγωγῆς τῆς Ἑλληνικῆς νομοθεσίας εἰς τὰς ἄρτι προσαρτηθείσας Θεσσαλικὰς καὶ Ἑπαιρωτικὰς Ἑπαρχίας» ἡ ἑλληνικὴ νομοθεσία εἰσῆχθη στίς νεοπροσαρτηθεῖσες περιοχές μέ μιὰ ἐνδιαφέρουσα ἐξαίρεση. Στά θέματα οἰκογενειακοῦ καὶ κληρονομικοῦ δικαίου διατηροῦνταν ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ ἰσλαμικοῦ δικαίου, ὅπως προβλεπόταν καὶ ἀπὸ τῆ Σύμβαση τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ἐπίσης, ὁ νόμος Ν/1882 (ΦΕΚ 36/18-05-1882) «Περί τοῦ τρόπου τῆς ἐξέτασεως τῶν Ὀθωμανιδῶν ὡς μαρτύρων» καθὼς καὶ ὁ νόμος Ν/1882 (ΦΕΚ 38/25-05-1882) «Περί διορισμῶν ἐρμηνέων τῆς Τουρκικῆς γλώσσης ἐν τοῖς δικαστηρίοις τῶν νέων Ἑπαρχιῶν» ἀποτελοῦν πολὺ σημαντικὰ παραδείγματα γιὰ τὸν τρόπο μέ τὸν ὁποῖο τὸ Ἑλληνικὸ Κράτος προσπείλησε νὰ διευκολύνει τὴ «μετάβαση» τῶν Μουσουλμάνων σὲ ἓνα σύγχρονο δικαϊκὸ σύστημα.

Ἡ ψήφισι αὐτῶν τῶν δύο νόμων ἦταν ἰδιαίτερης βαρύτητας, διότι κατοχύρωναν τὸ δικαίωμα τῶν Μουσουλμάνων γιὰ χρῆσι τῆς τουρκικῆς γλώσσας στά δικαστήρια (δικαίωμα μέ προφανέστατη σημασία γιὰ τὴ δυνατότητά τους νὰ τύχουν δίκαιης δίκης) καὶ παρὰλληλα καθιέρωναν τὴ μαρτυρία τῆς γυναίκας ὡς ἰσότητι μέ τοῦ ἀνδρα, παρέχοντας ταυτόχρονα καὶ τὴ δυνατότητα ἐπιλογῆς ἐνὸς εἰδικοῦ τρόπου ἐξέτασής της, ὥστε νὰ γίνουν σεβαστὰ τα μουσουλμανικὰ ἥθη. Ἡ νομοθέτησή τους σὲ τόσο σύντομο χρονικὸ διάστημα μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Θεσσαλίας ἀποδεικνύει τὴν εὐλκιρνεῖα τῆς ἑλληνικῆς πολιτικῆς ἡγεσίας νὰ σεβαστεῖ οὐσιαστικὰ τα δικαιώματα τῆς μουσουλμανικῆς μειονότητας, καὶ ὄχι ἀπλῶς νὰ ἐφαρμόσει τυπικὰ το γράμμα τῶν ὅρων τῆς συνθήκης παραχώρησης.

Ὁ νόμος ΑΛΗ΄/1882 (ΦΕΚ 59/01-07-1882) «Περί πνευματικῶν ἀρχηγῶν τῶν Μωαμεθανικῶν Κοινοτήτων» καθορίζει τὸ καθεστῶς, τὴν ἀμοιβή καὶ τίς δικαιοδοσίες τῶν Μουφτῆδων ἐφαρμόζοντας τίς πρόνοιες τῆς Σύμβασης τῆς 2ας Ἰουλίου 1881. Οἱ Μουφτῆδες καθίστανται καὶ διὰ τοῦ ἑλληνικοῦ νόμου «πνευματικοὶ ἀρχηγοί» τῶν Μουσουλμάνων. Οὐσιαστικά, ὁ νόμος ΑΛΗ΄/1882, ὁ ὁποῖος δημοσιεύθηκε ἕναν χρόνον ἀκριβῶς μετὰ τὴ Σύμβαση τῆς 2ας Ἰουλίου 1881, προφυλάσσει στὸν μέγιστο δυνατό βαθμὸ τὸ ὀθωμανικὸ status quo γιὰ τὸν Μουφτί, τὸ ὁποῖο γιὰ τοὺς Μουσουλμάνους ταυτιζόταν μέ τὴν προστασία, τὸν σεβασμὸ καὶ τὴν ἐγγύησι τῆς θρησκευτικῆς τους ἐλευθερίας καὶ ταυτότητας.

Τό άρθρο 1 τοῦ νόμου ὄριζε τά ἑξῆς: «Ἐν Λαρίσσει, Φαρσάλοις, Τρικκάλοις καί Βόλῳ ἀναγνωρίζονται ἀνά εἷς πνευματικός ἀρχηγός τῶν Μουσουλμανικῶν κοινοτήτων ἢ Μουφτής. Δύναται ἐπίσης ν' ἀναγνωρισθῇ διά Β. Διατάγματος ἀνά εἷς πνευματικός τῶν Μωαμεθανῶν ἀρχηγός εἰς πᾶσαν πρωτεύουσαν Νομοῦ ἢ καί Ἐπαρχίας, ἐχούσης ὅμως πληθυσμόν ὑπέρ τάς 40 χιλιάδας ψυχῶν».

Ἐπίσης, τό ἄρθρο 2 περιέγραφε τόν τρόπο ἀνάδειξης τοῦ Μουφτῆ: «Οἱ Μουφτῆδες, ὡς δημόσιοι λειτουργοί, διορίζονται καί παύονται διά Β. Διατάγματος, ἐπὶ τῇ προτάσει τῶν ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καί τῆς Δημοσίας ἐκπαίδεύσεως καί τοῦ ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης Ὑπουργῶν, καί δίδουσιν ἐνώπιον τοῦ οἰκείου Νομάρχου τόν τοῦ δημοσίου ὑπαλλήλου ὄρκον. Ἐν περιπτώσει ἀπολύσεως ἢ θανάτου τινός τῶν Μουφτίδων, ἡ τῆς περιφερείας αὐτοῦ Μωαμεθανική κοινότης καλεῖται ὑπό τοῦ οἰκείου Νομάρχου πρὸς ὑπόδειξιν τοῦ διαδόχου αὐτοῦ».

Τό ἄρθρο 3 καθόριζε τό ὕψος τῆς μισθοδοσίας τῶν Μουφτίδων τῆς Θεσσαλίας (ὁ Μουφτής Λαρίσης λάμβανε 250 δρχ. ἀνά μῆνα, ἐνῶ οἱ λοιποὶ 150 δραχμές).

Σύμφωνα μέ τό ἄρθρο 4, οἱ ἀρμοδιότητες τοῦ Μουφτῆ καθορίζονταν ὡς ἑξῆς: «Οἱ Μουφτῆδες, ἐντός τῆς ἥδη ἀνεγνωρισμένης ἐκάστου περιφερείας, ἔχουσι γνωμοδοτικὴν ἀρμοδιότητα ἐπὶ παντός ζητήματος ἑθνησκευτικοῦ, κληρονομικοῦ ἢ τοῦ οἰκογενειακοῦ τῶν Μωαμεθανῶν δικαίου, ἐκδίδουσι τὰς περὶ γάμου ἀδείας, παρεδρεύουσιν εἰς πᾶν οἰκογενειακόν συμβούλιον Μωαμεθανῶν, παρ' ᾧ ἔχουσι καί τὴν κατισχύουσαν ψῆφον ἐν περιπτώσει ἰσοψηφίας, ἐξελέγχουσι τὴν διαχείρισιν τῆς τε κινητῆς καί ἀκινήτου περιουσίας τῶν Μωαμεθανικῶν φιλανθρωπικῶν καί ἑθνησκευτικῶν ἰδρυμάτων, Τζαμιῶν, Τεκέδων κ.λπ. ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῆς κατὰ τόπους Διοικητικῆς Ἀρχῆς, διορίζουσι καί παύουσι τοὺς διαχειριστάς αὐτῶν, καί προεδρεύουσιν αὐτοδικαίως τῶν ἐφορευτικῶν ἐπιτροπῶν, τῶν ὑπαρχόντων ἢ ἰδρυθησομένων Μωαμεθανικῶν Σχολείων. Ὁ Μουφτής Λαρίσης ἐκδίδει καί τὴν κατὰ τό Σέρην ἄδειαν πρὸς τὴν ἔναρξιν τοῦ προσκυνήματος καί τὴν τέλεσιν πάσης ἑθνησκευτικῆς τῶν Μωαμεθανῶν τελετῆς».

Τό ἄρθρο 5 καθόριζε ὅτι «Διά Β. Διατάγματος ὁρισθῇσονται λεπτομερέστερον τὰ καθήκοντα τῶν Μουφτίδων, ὁ τρόπος τῆς ἐνασκήσεως αὐτῶν, ὡς καί ἡ συμμετοχὴ τῶν Μωαμεθανικῶν κοινοτήτων πρὸς τόν διορισμὸν αὐτῶν».

Τό ἐν λόγῳ Βασιλικὸ Διάταγμα δέν ἐκδόθηκε ποτέ καί, συνεπῶς, δέν ἐξειδικεύθηκαν οὔτε τὰ καθήκοντα τῶν Μουφτίδων οὔτε, κυρίως, ὁ τρόπος καί ἡ διαδικασία συμμετοχῆς τῶν μωαμεθανικῶν κοινοτήτων στὸν διορισμὸ τους.

Πάντως, οί Μουφτῆδες καί οί Μουφτεῖες λειτούργησαν. Σύμφωνα μέ τή μαρτυρία τοῦ P.E.Martin, τό 1913 ὑπῆρχαν τρεῖς Μουφτῆδες στή Θεσσαλία, καί συγκεκριμένα στή Λάρισα, στήν Καρδίτσα καί στόν Βόλο²⁴.

Ὁ νόμος ΑΛΗ΄/1882 εἶναι τό πρῶτο νομοθέτημα τῆς Ἑλλάδας σχετικά μέ τόν θεσμό τοῦ Μουφτῆ καί κατά συνέπεια ἔχει ἰδιαίτερη σημασία, καθὼς πρόκειται γιά τήν πρώτη προσπάθεια τῆς Ἑλλάδας νά ὀρίσει τή θέση τοῦ Μουφτῆ στήν ἑλληνική ἔννομη τάξη.

Ἡ προσπάθεια αὐτή βασίζεται στά ἑξῆς:

α) Ὁ Μουφτής εἶναι δημόσιος λειτουργός, ὅπως συνέβαινε καί στήν Ὄθωμανική Αὐτοκρατορία, ἔχει τά δικαιώματα καί τίς ὑποχρεώσεις πού συνδέονται μέ αὐτή τήν ιδιότητα καί γι' αὐτό δίνει καί τόν σχετικό ὄρκο.

β) Ὁ Μουφτής διορίζεται μέ Βασιλικό Διάταγμα πού ὑπογράφει ὁ Ὑπουργός Ἐκκλησιαστικῶν καί τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως καί ὁ Ὑπουργός τῆς Δικαιοσύνης (προκαλεῖ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον ἡ ὑποχρεωτικότητα τῆς συνυπογραφῆς τοῦ Ὑπουργοῦ Δικαιοσύνης, διότι σέ ὅλη τή μεταγενέστερη νομοθεσία γιά τόν διορισμό Μουφτῆ προβλέπεται μόνο ἡ ὑπογραφή τοῦ Ὑπουργοῦ Ἐκκλησιαστικῶν καί τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως).

γ) Διατηρεῖται σέ ἰσχύ τό ἰσλαμικό δίκαιο (Σαρία) γιά θέματα πού θεωρεῖται ὅτι συνδέονται ἀναπόσπαστα μέ τή θρησκευτική ταυτότητα (οἰκογενειακό καί κληρονομικό δίκαιο) καί ἡ δυνατότητα τοῦ Μουφτῆ νά ἐκδίδει ἱερονομικές ρῆτρες (φετβάδες). Ὁ Μουφτής συμμετεῖχε –καί μάλιστα μέ ἀποφασιστική πῆφο– σέ κάθε «οἰκογενειακό συμβούλιο» Μουσουλμάνων, ἄρα εἶχε πρωταγωνιστικό ρόλο σέ κάθε οἰκογενειακή ἀπόφαση ἢ διαφορά.

δ) Δέν προσδιορίζεται ρητά ὅτι ὁ Μουφτής ἀσκεῖ καί χρεπῇ Ἱεροδίκη, ἀλλά συνάγεται ἐμμέσως ἀπό δύο γεγονότα. Πρῶτον, τά θέματα οἰκογενειακοῦ καί κληρονομικοῦ δικαίου ρυθμίζονται ἀπό τό ἰσλαμικό δίκαιο, παρ' ὅλο πού ὁ θεσμός τοῦ Ἱεροδίκη (Καδής) δέν ἐπιβιώνει. Ἐλλείπει λοιπόν ἄλλου ὀργάνου, προφανῶς μόνο ὁ Μουφτής θά μπορούσε νά προβεῖ στίς ἀντίστοιχες ρυθμιστικές πράξεις. Δεύτερον, τό Βασιλικό Διάταγμα διορισμοῦ τοῦ Μουφτῆ ὑπογράφεται καί ἀπό τόν Ὑπουργό Δικαιοσύνης. Δέν ὑπῆρχε κανένας ἄλλος λόγος νά συνυπογράψει ὁ Ὑπουργός Δικαιοσύνης, παρὰ μόνο ἐάν ὁ Μουφτής εἶχε καί δικαστικές ἀρμοδιότητες. Καθὼς ὁμως δέν ἐκδόθηκε τό προβλεπόμενο Βασιλικό Διάταγμα καί δέν ὀρίστηκε κατά συνέπεια μέ ἐπάρκεια ὁ τρόπος καί ἡ σχέση λειτουργίας μεταξύ των δύο δικαϊκῶν συστημάτων, τό πιθανότερο

²⁴ Βλ. Martin (1913), 167.

εἶναι ὅτι οἱ νέες ἰσορροπίες πού διαμορφώθηκαν στήν καθημερινότητα τῶν Μουσουλμάνων δέν ἀποτυπώθηκαν σέ νόμο.

ε) Ὁ Μουφτίς ὡς «πνευματικός ἀρχηγός» τῶν Μουσουλμάνων διορίζει ἢ παύει τοὺς διαχειριστές τῶν κάθε εἴδους Βακουφίων καί προεδρεύει τῶν Σχολικῶν Ἐφορειῶν τῶν μουσουλμανικῶν σχολείων. Ἄν καί δέν ἀναφέρεται ρητά, μεταξύ τῶν ἀρμοδιοτήτων του ὡς «πνευματικοῦ ἀρχηγοῦ» θά πρέπει νά ἦταν καί ἡ πιστοποίηση τοῦ Χαλάλ (δηλαδή ὅτι μιά τροφή ἐκπληρώνει τίς προϋποθέσεις πού τήν καθιστοῦν βρώσιμη ἀπό τοὺς Μουσουλμάνους σύμφωνα μέ ὅσα ὁρίζει τό Ἰσλάμ).

στ) Εἰδικά ὁ Μουφτίς Λαρίσης ὄριζε τό θρησκευτικό ἡμερολόγιο γιά ὅλους τοὺς Μουσουλμάνους, γεγονός πού τοῦ ἔδινε ἓνα τυπικό καί οὐσιαστικό προβάδισμα, καθὼς καθόριζε, μεταξύ ἄλλων, τήν ἑναρξη, τή λήξη καί τίς ὥρες προσευχῆς τοῦ ἱεροῦ μῆνα τοῦ Ραμαζανίου, ἀλλά καί τίς προϋποθέσεις γιά τήν πραγματοποίηση τοῦ Χάτζ (προσκυνηματική ἐπίσκεψη τῶν Μουσουλμάνων στήν Μέκκα, ἓνας ἀπό τοὺς πέντε Στύλους τοῦ Ἰσλάμ).

ζ) Ἡ μουσουλμανική κοινότητα συμμετεῖχε στή διαδικασία διορισμοῦ τοῦ Μουφτί. Ἡ κρίσιμη λέξη πού προσδιόριζε τί φιλοσοφία αὐτῆς τῆς συμμετοχῆς ἦταν ἡ «ὑπόδειξη» καί ὄχι ἡ «ἐκλογή». Δεδομένου ὅτι δέν ἐκδόθηκε ποτέ τό προβλεπόμενο Βασιλικό Διάταγμα, ὑποθέσεις μόνο μπορούμε νά κάνουμε γιά τόν χαρακτήρα, τόν τρόπο καί τό εὔρος τῆς «ὑπόδειξης» τῆς μουσουλμανικῆς κοινότητας. Μποροῦμε, ὅμως, νά ὑποστηρίξουμε μέ βεβαιότητα, λαμβάνοντας ὑπόψη τά δεδομένα τῆς συγκεκριμένης ἐποχῆς, ὅτι στόχος ἦταν ἡ διαβούλευση μεταξύ τοῦ Κράτους (ἐξ οὗ καί ἡ ἐμπλοκή τοῦ Νομάρχῃ) καί τῶν τοπικῶν ἡγετῶν τῆς μουσουλμανικῆς κοινότητας, προκειμένου νά βρεθεῖ ἓνα πρόσωπο κοινῆς ἀποδοχῆς γιά τί θέση τοῦ Μουφτί. Τό Κράτος δέν εἶχε τό δικαίωμα νά διορίσει ἀνεξέλεγκτα ὅποιον ἐπιθυμοῦσε, ἀλλά οὔτε καί οἱ Μουσουλμάνοι μπορούσαν νά ἀναδείξουν ὅποιον ἤθελαν στήν θέση τοῦ Μουφτί. Ἡ λογική αὐτή, στήν πραγματικότητα, ἀκολουθοῦσε τί γενικότερη πολιτειοκρατική ἀντίληψη τῆς Ἑλλάδας (βρισκόμαστε σέ μιά ἐποχή ὅπου ἡ Πολιτεία παρενέβαινε στήν ἐσωτερική ὀργάνωση τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας μέ ἀποφασιστικότερο τρόπο ἀπ' ὅ,τι στίς Μουφτείες) καί συμφωνοῦσε μέ τίς ἐξελίξεις στό ἐσωτερικό τῆς Ὁθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας πού ἀκολουθοῦσε μέ συνέπεια τήν τακτική τοῦ περιορισμοῦ τῶν ἐξουσιῶν τῶν θρησκευτικῶν λειτουργῶν καί τή μεταβίβαση ἰσχύος στό πολιτικό σύστημα. Οἱ μουσουλμανικές λοιπόν κοινότητες, δηλαδή οἱ πολιτικές ἡγεσίες καί ὄχι ὅλοι οἱ Μουσουλμάνοι, εἶχαν τήν εὐθύνη τῆς ὑπόδειξης καί τό Κράτος εἶχε τί δυνατότητα ἀποδοχῆς ἢ ἀπόρ-

ριψης τῆς πρότασίς τους. Ἄρα, ὁ Μουφτής δέν ἐκφράζει οὔτε ἡγεῖται τῶν Μουσουλμάνων, ἀλλά ἔχει τὴν καλὴ μαρτυρία ἀπὸ τοὺς ἴδιους καὶ τὴν ἐμπιστοσύνη τοῦ Κράτους γιὰ νὰ ἀναγνωριστεῖ ἀποκλειστικά καὶ μόνο ὡς «πνευματικός ἀρχηγός» (αὐτὴ εἶναι ἡ ιδιότητα ποὺ τοῦ ἀποδίδεται ρητὰ ἀπὸ τὸν νόμο). Βέβαια, ἡ διαδικασία μᾶς τέτοιας διαβούλευσης εἶναι ἐξαιρετικά δύσκολο νὰ ἀποτυπωθεῖ σέ ἓνα νομικὸ κείμενο.

Ἐκτός τῶν ἀρμοδιοτήτων τοῦ Μουφτῆ, ἀποφασιστικοῦ χαρακτῆρα γιὰ τὴν ἐμπέδωση κλίματος θρησκευτικῆς ἐλευθερίας ἦταν ὁ σεβασμὸς ποὺ ἐπέδειξε ἡ Ἑλλάδα στὰ Τζαμά²⁵.

7. Ἡ προστασία τῆς ιδιοκτησίας τῶν Μουσουλμάνων καὶ οἱ συνέπειές της

Τὸ Ἑλληνικὸ Κράτος ἀκολούθησε γενικά πολιτικὴ ἀμεροληψίας καὶ ἰσότη-
της ἀντιμετώπισης ὅλων τῶν πολιτῶν, ἀνεξαρτήτως θρησκευήματος, ἰδιαίτερα
στή διασφάλιση τοῦ δικαιώματος τῆς ιδιοκτησίας²⁶, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ
ἀκόλουθο τηλεγράφημα ποὺ ἔλαβε ὁ Πρόεδρος τῆς Βουλῆς Σπυρίδων Βαλα-
ωρίτης τὸ 1882:

«Οἱ εὐσεβᾶστως ὑποφαινόμενοι ἱκετεύομεν ὑμᾶς, ἵνα ἀνακοινώσετε τῇ
Βουλῇ τὴν ἄπειρον ἡμῶν εὐγνωμοσύνην ἐπὶ τοῖς διοικητικοῖς μέτροις ἅτινα
μετῆλθεν ἡ Κυβέρνησις καὶ ἐξετέλεσε διὰ τῶν ἐνταῦθα ἀρχῶν ἐπὶ τῶν ἀγρο-
τικῶν ἐρίδων, διότι διὰ τούτων κατόρθωσε θαυμασίως ν' ἀποτρέψη τὴν γενι-
κὴν ἀταξίαν καὶ διαρπαγὴν τῶν περιουσιῶν, ἐμφύλιον στάσιν καὶ νὰ ἐπανα-
φέρῃ τὴν ὁμαλότητα τῶν σχέσεων, ν' ἀποτρέψῃ σπουδαιότητας ζημίας εἰς
πᾶσαν τὴν ἀγροτικὴν τάξιν καὶ νὰ λυτρώσῃ τὸν λαόν ὑπὸ τὸν ὄλεθρον εἰς ὃν
εὐάριθμα πρόσωπα παρῶθουν τὴν κοινωνία ἡμῶν. Πᾶσαι αἱ κοινότητες, χρι-
στιανικὴ, ὀθωμανικὴ καὶ ἐβραϊκὴ, θεωροῦμεν ἀνώτατον ἡμῶν καθῆκον νὰ ὁμο-

²⁵ Κατάλογος τῶν Τεμενῶν τῆς Θεσσαλίας ποὺ σώζονται ἕως σήμερα, καθὼς καὶ τῆς χρήσης τους παρατίθεται στὴν Ἔκθεσι τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων, *Περιστατικά εἰς βάρος χώρων θρησκευτικῆς σημασίας στὴν Ἑλλάδα*, 2019.

²⁶ Ἡ θεμελιώδης σημασία τοῦ σεβασμοῦ τοῦ δικαιώματος τῆς ιδιοκτησίας γιὰ τὴν πολιτικὴ σταθερότητα καὶ τὴν ἐδραίωση τῆς κυριαρχίας ὁποιασδήποτε πολιτικῆς ἐξουσίας ἀναδεικνύεται ἀπὸ τὸν Μακιαβέλι μὲ τί φράση: «ma soprattutto astenersi dalla roba; perchè gli uomini dimenticano piuttosto la morte del padre, che la perdita del patrimonio», N. Machiavelli, *Il Principe*, cap. XXII. (μτφρ: «Προπάντων ὁμως δέν πρέπει νὰ διαρπάζει τὴν περιουσία τῶν ὑπηκόων του, γιατί οἱ ἄνθρωποι ξεχνοῦν πρὸ γρήγορα τὸν θάνατο τοῦ πατέρα τους, παρὰ τὴν ἀπώλεια τῆς περιουσίας τους»).

λογήσωμεν τὰς ἐνδομύχους καὶ μᾶλλον ἐνθέρμους εὐχαριστίας ἡμῶν. Εὐπειθέστατοι, Ἡ Ὄθωμανικὴ κοινότης (125 ὑπογραφές), Ἡ Ἰσραηλιτικὴ (75 ὑπογραφές), ἡ Χριστιανικὴ (112 ὑπογραφές)»²⁷.

Ἡ προστασία τῆς ιδιοκτησίας τῶν Μουσουλμάνων, ἐκτός ἀπὸ τὸ ὅτι ἐπιβαλλόταν ἀπὸ τὴ συνθήκη παραχώρησης τῆς Θεσσαλίας, ἀνταποκρινόταν στὴ θεμελιώδη ἀρχὴ τῆς προστασίας τῆς ἀτομικῆς ιδιοκτησίας καὶ λειτουργοῦσε καὶ ὡς ἔμμεση ἐξασφάλιση τῶν οἰκονομικῶν συμφερόντων ὧσων Ἑλλήνων εἶχαν ἐπενδύσει στὴν ἀγορὰ γῆς. Ἀκόμα καὶ ἂν οἱ Μουσουλμᾶνοι πωλοῦσαν τὰ κτήματά τους σὲ Ἑλλήνες –ὅπως συνέβη–, τὸ ἑλληνικὸ κράτος δὲν μποροῦσε νὰ προχωρήσει στὴν ἐθνικοποίησίν τους παρὰ μόνον σὲ πράξεις «ἐκούσιας ἀγοραπωλησίας»²⁸. Ἔτσι, ἡ παρουσία τῆς μουσουλμανικῆς μειονότητας –ἀκόμα καὶ ὧσων Μουσουλμάνων γαιοκτημόνων ζοῦσαν στὴν Ὄθωμανικὴ Αὐτοκρατορία ἀλλὰ διατηροῦσαν τὶς ιδιοκτησίες τους στὴ Θεσσαλία– λειτουργοῦσε καὶ ὡς ἐγγύηση τοῦ οὐσιαστικά ἀναπαλλοτρίωτου χαρακτῆρα τῶν μεγάλων ιδιοκτησιῶν γῆς πού πέρασαν στὰ χέρια τῶν Ἑλλήνων κεφαλαιούχων²⁹.

Ἐπιπλέον, ἡ κοινωνικὴ σύνθεση καὶ ἡ οἰκονομικὴ λειτουργία τῆς μουσουλμανικῆς μειονότητας δὲν ἀπειλοῦσαν τὴν ἑλληνικὴ (ἐλλαδικὴ ἢ παροικιακὴ) ἀστικὴ τάξη. Οἱ Μουσουλμᾶνοι δὲν ἦταν οὔτε μεγαλέμποροι οὔτε ιδιοκτῆτες ἐργοστασίων ἢ χρηματιστῆς. Κυρίως ἀσχολοῦνταν μὲ τὴ γεωργίαν ἢ ἀποσποῦσαν ὑπεραξία μέσω τῆς κατοχῆς θέσεων στὴν ὀθωμανικὴ γραφειοκρατία. Κατὰ συνέπεια, ἀποτελοῦσαν ἀπλῶς μιὰ νέα ἀγορὰ καὶ ὄχι ἕναν ἐπικίνδυνον ἀνταγωνιστὴ.

Ἀπὸ τὴ στιγμὴ πού οἱ Μουσουλμᾶνοι μεγαλογαιοκτημόνες ἀποφάσισαν νὰ πουλήσουν τὴ γῆ τους στοὺς Ἑλλήνες κεφαλαιούχους τῆς διασπορᾶς (ἀρκετοὶ

²⁷ *Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο Υπουργείου Ἐσωτερικῶν (Ι.Α.Υ.Ε.), Φ. 1919 Α.4 Συνέδριο Εἰρήνης*. Τὸ τηλεγράφημα στάλθηκε στίς 16 Νοεμβρίου 1882 καὶ ὑπογράφεται ἀπὸ ὅλες τὶς θρησκευτικὲς κοινότητες τῶν Τρικάλων.

²⁸ Μὲ τὴ διαδικασία αὐτὴ τῆς ἐκούσιας ἀπαλλοτρίωσης τὸ Ἑλληνικὸ Κράτος πέτυχε μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1907-1914 τὴν ἀπόδοση 54 τσιφλικιῶν ἔκτασης 1.060.000 στρεμμάτων (τὸ 1/6 τῆς συνολικῆς ἐπιφάνειας τῶν τσιφλικιῶν στὴ Θεσσαλία) σὲ 4.898 οἰκογένειες αὐτοχθόνων καὶ 2.624 οἰκογένειες προσφύγων ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴν Ρωμυλία, βλ. *Βεργόπουλος* (1975), 169. Ὁ *Μοσκόφ* (1972), 136 παραθέτει διαφορετικὲς χρονολογίες: «στὰ 1896 ἱδρύεται τὸ Ἀγροτικὸ Ταμεῖο, μὲ σκοπὸ τὴ δανειοδότηση τῶν καλλιεργητῶν γιὰ τὴν ἐξαγορὰ ἀπὸ μέρους τους τῆς μεγάλης ιδιοκτησίας. Ἀνάμεσα 1896 καὶ 1905 ἐξαγοράζονται μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ 57 τσιφλίκια μιᾶς ἔκτασης 1.058.000 στρεμμάτων, μὲ κόστος 15.000.000 χρυσῆς δραχμῆς...».

²⁹ Ἡ αὔξησις τῆς πίεσης γιὰ τὴν ἀπαλλοτρίωση τῶν τσιφλικιῶν τῆς Θεσσαλίας ὀδήγησε ἕναν ἀριθμὸ Ἑλλήνων γαιοκτημόνων νὰ ζητήσουν ἀπὸ τὸν Ὄθωμανὸ Πρόξενο στὴ Λάρισα τὴν πολιτογράφησίν τους ὡς Ὄθωμανῶν ὑπηκόων, ὥστε νὰ μποροῦν νὰ ἐπικαλεσθοῦν τὶς Συνθήκες Βερολίνου-Κωνσταντινούπολης γιὰ τὴν προστασία τῶν ιδιοκτησιῶν τους, βλ. *Βεργόπουλος* (1975), σσμ. 15, 170.

ἐκ τῶν ὁποίων εἶχαν ὡς ἔδρα τῶν δραστηριοτήτων τους τὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία) ἀποκλείστηκε κάθε πιθανότητα ἡ κοινωνικὴ διαφορά μεταξύ «τσιφλικάδων» καὶ «κολίγων» νὰ μετουσιωθεῖ σέ ἐθνικὴ/θρησκευτικὴ ἀντιπαράθεση πού ἀναπόφευκτα θὰ κατέληγε σέ ἐχθρότητα ἐναντίον τῶν Μουσουλμάνων γαιοκτημόνων – καὶ τελικὰ ἐναντίον τῆς μουσουλμανικῆς μειονότητας συνολικά.

Τὴν ἴδια τακτικὴ πωλήσεων ἀκολούθησαν καὶ οἱ Μουσουλμᾶνοι πού κατεῖχαν μικρότερες ἰδιοκτησίες μέ ἀποτέλεσμα τὴ συγκέντρωση γῆς κυρίως ἀπὸ Ἑλλήνες κεφαλαιούχους τῆς διασπορᾶς. Ὁ Τριανταφυλλίδης συνδέει εὐθέως τὴν ἀποχώρηση τῶν Μουσουλμάνων μέ τὴ δημιουργία τῶν τσιφλικιῶν στὴ Θεσσαλία: «...τὰ ὑπὸ κονιάρων καλλιεργούμενα κτήματα ἦσαν μικροῖδιοκτησίαι (ἀλιακάδες³⁰), τουτέστιν ἀνήκον κατὰ κυριότητα καὶ κατοχὴν εἰς καλλιεργητὰς Κονιάρους, καὶ δὲν ἦσαν τσιφλίκια. Λόγου χάριν, τὸ χωρίον Κουρφάλι (Ἀλμυροῦ) ἦτο κονιαροχώρι, ἦτοι μικραὶ ἰδιοκτησίαι, ἃς ἠγόρασαν ἄλλοι καλλιεργηταί. Τὸ χωρίον Δαουτσά τοῦ ἰδίου δήμου τὸ ὅποῖον ἠγόρασαν χωρικοί, καὶ τὸ ὅποῖον ἐγένετο σήμερον τσιφλίκιον, διότι ἠγοράσθη πρὸ ὀλίγου ἀπὸ τὸν κ. Μ. Ἀποστολίδην. Ἐπίσης τὰ χωρία τῆς ἐπαρχίας Ἀλμυροῦ, Τουρκουμουσλῆ, Κετίκι, Κιουλεζέρ, Κελεμενῆ, Γκερεκλῆ, Ἰντζέκ, Χασουμλῆ, ἦσαν μικροῖδιοκτησίαι ἀνήκουσαι εἰς Ὀθωμανοὺς καλλιεργητὰς. Οὗτοι ἅμα τῇ προσαρτήσει, ἐπώλησαν τὰς μικροῖδιοκτησίας των, καὶ μετώκησαν εἰς τὴν (Ἰκόνιον) Ἀσίαν, ὅθεν ἱστορεῖται ὅτι κατὰγονται... τὸ τέως πλούσιον λ.χ. κονιαροχώρι Τουρκουμουσλῆ (Ἀλμυροῦ) κατοικούμενον ὑπὸ 25 οἰκογενειῶν, ἠγοράσθη παρ' ἐνὸς κυρίου, τοῦ Βασιλείου Δημητρίου, καὶ ἐγένετο τσιφλίκιον. Τὸ ἴδιον συνέβη καὶ διὰ τὸ πρῶν κονιαροχώρι Πλατάνου “Μπαλακλῆ”, τὸ ἴδιον διὰ τὰ πρῶν κονιαροχώρια Καρανταναλῆ, Ἰντζέκ, Γκερεκλῆ, Χασουμλῆ (Ἀλμυροῦ), Περσουφλῆ, Οὐσλάρ, Μουσαφακλῆ κ.λπ. ...εὐάριθμοι εἶναι οἱ μικροῖδιοκτητῆται, οἱ εὐδοκίμησαντες ἐν τῇ μεταβολῇ ταύτῃ τῆς καταστάσεως, ἐκ τῶν ἀγορασάντων ἀπὸ τοὺς Κονιάρους μικροῖδιοκτησίας...»³¹.

Οἱ κύριες συνέπειες τῆς ἐφαρμογῆς τῆς Σύμβασης τῆς Κωνσταντινουπόλεως τῆς 2ας Ἰουλίου 1881 σχετικὰ μέ τὴν προστασία τῆς ἰδιοκτησίας τῶν Μουσουλμάνων ἦταν ὁ πλουτισμός τους, ἡ ἀπόσπαση καὶ μεταφορὰ πόρων ἀπὸ τὴ Θεσσαλία κυρίως στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ἡ δημιουργία τσιφλικιῶν στὴν περιοχὴ, τὰ ὁποῖα βρίσκονταν στὴν κατοχὴ Ἑλλήνων κεφαλαιούχων τῆς διασπορᾶς.

³⁰ Σημαίνει «μικρὰ χωράφια». Βλ. Τριανταφυλλίδης (1974), 134.

³¹ Βλ. Τριανταφυλλίδης (1974), 18, 19.

8. Έκπαιδευτική Πολιτική

Στις 23 Ιουνίου 1882 δημοσιεύθηκε ο Νόμος ΑΙΓ' (ΦΕΚ 53/23-06-1882) «Περί συστάσεως Τουρκικών καί Ίσραηλιτικών παιδευτηρίων ἐν ταῖς προσαρτηθείσαις Ἑπαρχίαις». Στά Πρακτικά της Βουλῆς, δηλώνεται ἀπλῶς ὁ τίτλος τοῦ Νομοσχεδίου, ἐνῶ δὲν ὑπάρχει καμία ἀναφορά σέ συζήτηση. Μποροῦμε νά ὑποθέσουμε λοιπόν ὅτι τό νομοσχέδιο εἶχε τήν ἐπιδοκιμασία τόσο τῆς συμπολίτευσης ὅσο καί τῆς ἀντιπολίτευσης, γεγονός πού δείχνει μιά γενικότερη συναίνεση τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτικοῦ συστήματος ὡς πρὸς τόν τρόπο συμπεριφορᾶς τοῦ Κράτους ἀπέναντι σέ μιά ὁμάδα πολιτῶν του οἱ ὁποῖοι ἔχουν ὀρισμένες θρησκευτικές καί πολιτισμικές ἰδιαιτερότητες. Σύμφωνα μέ τόν παραπάνω νόμο, τό Κράτος ἀνέλαβε μέ δικές του δαπάνες τή συντήρηση σχολείων γιά τούς Μουσουλμάνους καί τούς Ίσραηλίτες.

Βεβαίως, ἡ σύνδεση ἐκπαίδευσης καί θρησκείας ἦταν σαφέστατη, ὅπως προκύπτει ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ θέση καί οἱ ἀρμοδιότητες τοῦ Μουφτῆ γιά τά μουσουλμανικά σχολεῖα προβλέφθηκαν ὄχι στόν νόμο ΑΙΓ' ἀλλά –ὅπως ἔχουμε ἤδη ἀναφέρει– στόν μεταγενέστερο νόμο ΑΛΗ'/1882 πού ἀφοροῦσε τούς Μουφτῆδες. Σύμφωνα μέ τό ἄρθρο 4, οἱ Μουφτῆδες «...προεδρεύουσιν αὐτοδικαίως τῶν ἐφορευτικῶν ἐπιτροπῶν, τῶν ὑπαρχόντων ἢ ἰδρυθησομένων Μωαμεθανικῶν Σχολείων». Τό γεγονός αὐτό εἶναι μιά ἀκόμα ἀπόδειξη ὅτι ὁ χαρακτήρας τῆς μειονότητας ἦταν πρωτίστως θρησκευτικός καί στή βάση αὐτή ὁργανώνονταν τά ὑπόλοιπα στοιχεῖα πού συναποτελοῦσαν τή ταυτότητά της.

Φαίνεται, ὅμως, ὅτι πολύ γρήγορα οἱ Μουσουλμᾶνοι τῆς Θεσσαλίας στράφηκαν στή δημόσια ἐκπαίδευση, ἐγκαταλείποντας τή λογική ἴδρυσης καί λειτουργίας σχολείων μόνο γιά τούς ἴδιους.

Ἰδιαίτερα σημαντικό στοιχεῖο πού ἐπιβεβαιώνει αὐτή τήν ἐξέλιξη ἀποτελεῖ ἡ ἀκόλουθη ἀναφορά τοῦ βουλευτῆ Ἀ. Παπαζαχαρίου σέ συζήτηση στή Βουλὴ τό 1918: «Ἀλλά καί ἕτερον ζήτημα ἐννοεῖται ἐπιστημονικόν ἐνταῦθα, τό ὁποῖον πρώτη φορά παρουσιάζεται ἐν Ἑλλάδι διότι, ὡς γνωστόν, μέχρι σήμερον οἱ Μουσουλμανόπαιδες ἐν Θεσσαλίᾳ ἐξεπαιδεύοντο ἐν κοινῇ δημοτικῇ σχολείῳ μετὰ τῶν Ἑλληνοπαίδων. Ἐγὼ αὐτός, ὡς σχολάρχης ἐν Ἀλμυρῷ, εἶχον μαθητὰς μουσουλμανόπαιδας, οἱ ὁποῖοι ἐπρώτερον εἰς τά μαθήματα καί οἱ ὁποῖοι μόνον τό θρησκευτικόν μάθημα δὲν εἶχον»³².

Τό ἥδη ἀναφερθέν ἀπόσπασμα τοῦ Ἀθανασίου Φράγκου ἀποδεικνύει ὅτι

³² *Εφημερίδα Συζητήσεων, Συνεδρίαση 50ῃ τῆς 12ης Δεκεμβρίου 1918.*

Μουσουλμάνοι της Θεσσαλίας γνώριζαν ελληνικά (έστω και άτελη) πριν τό 1881. Ό Deschamps, επίσης, αναφέρει ότι οί Μουσουλμάνοι τών Φαρσάλων μιλούσαν τήν ελληνική γλώσσα «καλύτερα άπ' ό,τι τή μητρική τους»³³.

Αυτές οί μαρτυρίες, λαμβανομένων ύπ' όψην καί τών στατιστικών στοιχείων γιά τή μητρική γλώσσα πού ήδη αναφέρθηκαν, όδηγούν στό συμπέρασμα ότι ή γνώση της ελληνικής γλώσσας άπό Μουσουλμάνους της Θεσσαλίας δέν ήταν κάτι άσυνήθες ήδη πριν άπό τήν άπελευθέρωση καί τήν ένωση της περιοχής μέ τήν Ελλάδα. Εάν αναλογιστοΰμε ότι οί Μουσουλμάνοι πού παρέμειναν στή Θεσσαλία δέν ανήκαν κατά τεκμήριο στήν άνωτερη όθωμανική τάξη (ή όποία φαίνεται ότι δέν είχε ιδιαίτερους λόγους ή εύκαιρίες νά αναπτύξει τή γνώση της ελληνικής γλώσσας), προκύπτει ότι ή γνώση της ελληνικής γλώσσας συνδεόταν μέ τήν κοινωνικοοικονομική κατάστασή τους καί τή συνακόλουθη άνάπτυξη κοινωνικών καί οικονομικών σχέσεων τών Μουσουλμάνων μέ τούς Όρθοδόξους Χριστιανούς. Πιθανώς οί μεσαίες καί κατώτερες κοινωνικές τάξεις, ειδικά σέ μεικτές περιοχές, γνώριζαν ελληνικά, καθώς έρχονταν σέ συνεχή έπαφή μέ τούς Χριστιανούς Όρθοδόξους.

9. Η μουσουλμανική μειονότητα Θεσσαλίας καί οί σχέσεις Ελλάδας καί Όθωμανικής Αυτοκρατορίας

Ό Χαρίλαος Τρικούπης έφάρμοσε μιά πολιτική πού άποσκοπούσε στήν οικονομική άνάπτυξη της Ελλάδας, ώστε νά καταστεί ύπολογίσιμη δύναμη στά Βαλκάνια. Ταυτόχρονα επέλεξε νά επενδύσει στήν προοπτική μιάς έλληνοτουρκικής προσέγγισης, ή όποία έφτασε κοντά στή σύναιρη μιάς στρατιωτικής συμμαχίας γιά τήν άπό κοινού μέ τήν Όθωμανική Αυτοκρατορία αντιμετώπιση της άπειλής του Πανσλαβισμού. Αυτή ή άπειλή έκανε έλκυστική, μεταξύ συγκεκριμένων ομάδων έξουσίας τόσο στήν Ελλάδα όσο καί στήν Όθωμανική Αυτοκρατορία, άκόμα καί τήν ιδέα της έλληνοτουρκικής όμοσπονδίας. Άλλωστε εκείνη τήν περίοδο, οί μεταρρυθμίσεις (Τανζιμάτ) είχαν βελτιώσει έντυπωσιακά τή θέση τών Έλλήνων στήν Όθωμανική Αυτοκρατορία.

Προφανώς μέ μιά πολιτική καταπίεσης καί διωγμών εις βάρος της μουσουλμανικής μειονότητας της Θεσσαλίας δέν θά ήταν εύκολο νά επιδιωχθεί μέ αξιώσεις μιά έλληνοτουρκική συμμαχία, ένω μιά τέτοια πολιτική ήταν βέβαιο ότι θά λειτουργούσε εις βάρος της θέσης τών όμογενών ύπνικών της Υψηλής Πύλης.

³³ Βλ. Deschamps (1921), 311.

Εἶναι, ὅμως, ἐνδιαφέρον ὅτι ἡ θέσις τῶν Μουσουλμάνων τῆς Θεσσαλίας δέν ἐπιηραέστηκε ἀρνητικά οὔτε ὅταν οἱ ἐλλήνοτουρκικές σχέσεις ἐπιδεινώθηκαν δραματικά ἐξαιτίας τοῦ «Κρητικοῦ ζητήματος» (δηλαδή τῶν Κρητικῶν ἐπαναστάσεων καί τῶν σφαγῶν πού διέπραξαν οἱ Τοῦρκοι) οὔτε καί κατά τή διάρκειά τοῦ «ἀτυχοῦς» πολέμου τοῦ 1897. Οἱ Μουσουλμάνοι τῆς Θεσσαλίας δέν ἀμφισβήτησαν τήν ἐλληνική κυριαρχία οὔτε λειτούργησαν ἐναντίον τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ κατά τή διάρκεια τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων πού ὀδήγησαν στήν ταπεινωτική ἥττα του. Δέν καταγράφηκαν, ἐπίσης, πράξεις βίας (δέν ἀποκλείεται νά ὑπῆρξαν μεμονωμένες ἐξαιρέσεις, πού ὅμως θά εἶχαν προσωπικό καί ὄχι γενικευμένο χαρακτήρα) ἐναντίον τῶν Χριστιανῶν Ὁρθοδόξων ἀπό Μουσουλμάνους τῆς Θεσσαλίας κατά τήν προέλαση τοῦ ὀθωμανικοῦ στρατοῦ. Ἀσφαλῶς, αὐτή ἡ συμπεριφορά τῶν Μουσουλμάνων τῆς Θεσσαλίας δέν μπορεῖ παρά νά συνδέεται μέ τήν προηγηθεῖσα πολιτική τῆς Ἑλλάδας γιά τήν προστασία τῶν δικαιωμάτων τους, ἀλλά καί μέ τήν ἀπόφαση τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας νά μὴν ἐπιτρέψει τή διάπραξη ὀργανωμένων καί γενικευμένων διώξεων ἐναντίον τῶν Χριστιανῶν Ὁρθοδόξων.

Λίγα χρόνια ἀργότερα, ὁ ἐλληνικός Τύπος ἐπεφύλασσε διθυραμβικά σχόλια γιά τόν τουρκικό στρατό καί τήν ἐπιτυχία του νά συντρίψει τήν ἐξέγερση τοῦ Ἰντιν³⁴. Ἡ ἐξέγερση εἶχε τήν ἀμέριστη ὑποστήριξη τῆς Βουλγαρίας καί τῆς Ρωσίας, πού θεωροῦσαν ὅτι ἡ ἐπιτυχής ἐκβασή της θά ὀδηγοῦσε σέ μίαν ἐπιτυχῆ ἐπανάληψη τῆς τακτικῆς πού κατέληξε στόν διπλασιασμό τῆς Βουλγαρίας μέ τήν πλήρη προσάρτηση τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας. Γιά τήν Ἑλλάδα, ὅπως ἦδη εἶχε περιγράψει ὁ Χ. Τρικούπης³⁵, ἡ Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία ἦταν

³⁴ Γιά λεπτομέρειες σχετικά μέ τήν ἐξέγερση βλ. *Dakin* (1996), 125-144.

³⁵ Ὁ Τρικούπης δῖλωσε τό 1889, σέ συνέντευξή του στήν ἀγγλική ἐφημερίδα «Manchester Guardian»: «Ὁ Τοῦρκος ἐκλείπει καί πολύ ταχέως. Ὅταν ἔλθῃ ὁ μέγας πόλεμος, ὡς ἀφεύκτως θά συμβῇ μετά τρία, πέντε, ὀκτώ ἔτη, ἡ Μακεδονία θά γίνη ἐλληνική ἢ βουλγαρική, κατά τόν νικῶντα. Ἄν τήν λάβωσιν οἱ Βούλγαροι, δέν ἀμφιβάλλω ὅτι ἐντός ὀλίγων ἐτῶν θά εἶναι ἱκανοί νά ἐκσλαβίσωσι τόν πληθυσμόν μέχρι τῶν θεσσαλικῶν συνόρων. Ἄν ἡμεῖς τήν λάβωμεν, θά τοὺς κάμωμεν ὅλους Ἕλληνας μέχρι τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας. Τό πολύ τῶν κατοίκων δέν εἶναι κεκλι-
 ρυγμένης ἐθνικότητος. Εἶναι ἑτοίμοι νά δεχθῶσι τόν ἐγκολαφθισόμενον ἐπ' αὐτῶν τύπον. Ἡ ἄγνοια καί προκατάληψις τῶν Ἑλλήνων ὡς πρὸς τήν ἀληθῆ ἀναλογίαν τῶν φυλῶν ἐν Μακεδονίᾳ τοιαύτη εἶναι, ὥστε οὐδεὶς δημόσιος ἀνὴρ θά τολμήσῃ νά ὀμιλήσῃ κατ' ἄλλον ἔνοιον περὶ τῶν ἐλληνικῶν ἐκεῖ ἀξιώσεων... Ἐν τῷ μεταξύ, καθόσον ἡ μεγάλη κρίσις ἐπὶ μᾶλλον καί μᾶλλον πλησιάζει, ἡ Ἑλλάς ὀπλίζεται. Μεγάλη προσοχή καταβάλλεται εἰς τὰς ναυτικές παρασκευάς, καί τρία νέα θωρηκτὰ ναυπηγοῦνται νῦν διὰ τήν ἐλληνικὴν κυβέρνησιν ἐν Γαλλίᾳ. Ἐντός ὀλίγων ἐτῶν ὁ ἐλληνικός στόλος θά εἶναι ἀπέναντι τοῦ τουρκικοῦ πλέον τί ἢ ἀξιόμαχος, καί οἱ Ἕλληνες πιστεύουσιν ἤδη ὅτι δύνανται κάλλιστα νά ἀντιπαραταχθῶσιν...». Βλ. *Χαρίλαος Τρικούπης, Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του, τ. Α',* (1999).

αναπόφευκτο νά αποχωρήσει από τήν Εὐρώπῃ. Τό ἐρώτημα ἦταν ἂν τήν θέσῃ της θά τήν ἔπαιρνε ἡ Ἑλλάδα ἢ ἡ Βουλγαρία. Αὐτό σίμαινε ὅτι οἱ μουσουλμανικοὶ πληθυσμοὶ γενικά –καί, φυσικά, οἱ Μουσουλμᾶνοι τῆς Θεσσαλίας– δέν ἀντιμετωπίζονταν ὡς ἀντίπαλοι ζωτικῆς σημασίας.

10. Συμπέρασμα

Ἡ πολιτική ἰσονομίας καί ἰσοπολιτείας πού ἐφάρμοσε ἡ Ἑλλάδα στή Θεσσαλία δέν περιελάμβανε καμία στρατηγική γιά τήν ἐνσωμάτωση τῶν Μουσουλμάνων στήν ἑλληνική κοινωνία. Οὐσιαστικά, τό Ἑλληνικό Κράτος μᾶλλον ἀδιαφόρησε γιά τά ζητήματα τῆς μουσουλμανικῆς μειονότητας στό μέτρο πού δέν δημιουργοῦνταν προβλήματα. Μέ αὐτόν τόν τρόπο ἄφηνε μεγάλα περιθώρια στούς Μουσουλμάνους νά διατηρήσουν χαρακτηριστικά, στάσεις, ἀντιλήψεις καί πρακτικές ἀπό τό ὀθωμανικό παρελθόν, οἱ ὁποῖες λειτουργοῦσαν διττά καί ἐν τέλει ἀντιφατικά. Ἀφενός προσέφεραν ὀντολογική ἀσφάλεια στούς Μουσουλμάνους, ἀφετέρου λειτουργοῦσαν εἰς βάρος τῆς δυνατότητάς τους νά ἐνσωματωθοῦν ἐπιτυχῶς στήν ἑλληνική κοινωνία – καί ἄρα ὑπονόμευαν τήν πολιτική ἰσονομίας καί ἰσοπολιτείας. Ἡ τακτική αὐτή ὀδηγοῦσε στή διεύρυνση τῆς ἀπόστασης μεταξύ μουσουλμανικῆς μειονότητας καί χριστιανικῆς πλειονότητας, προκρίνοντας ὄχι τήν ἐνσωμάτωση ἀλλά τή συσσωμάτωση. Ἐτσι, ὅμως σέ βάθος χρόνου τό οἰκοδόμημα δέν θά μπορούσε νά εἶναι στέρεο.

Ἡ μαζική ἀποχώρηση τῶν Μουσουλμάνων κατά τά τρία πρῶτα ἔτη μετά τήν ὑπογραφή τῆς Σύμβαςης τῆς 2ας Ἰουλίου 1881 ὀφείλεται σέ μία σειρά ἀπό λόγους πού ἀλληλοδιαπλέκονται καί ἀλληλεπιδροῦν. Ἀσφαλῶς, ἡ πρώτη αἰτία ἦταν ἡ ἴδια ἡ προθεσμία τῶν τριῶν ἐτῶν καί οἱ ἐλκυστικοὶ γιά τοὺς κατόχους ἀξιόλογης ἰδιοκτησίας γῆς ὅροι πού τήν συνόδευσαν.

Ὁ Karpat ὑποστηρίζει ὅτι γενικά ἕνας ἀπό τοὺς κύριους λόγους τῆς «γρήγορης διάλυσης» (*quick dispersal*) τῶν μουσουλμανικῶν κοινοτήτων πού παρέμεναν ὑπὸ «χριστιανική κυριαρχία» ἦταν ἡ φυγή τῆς ἀνώτερης τάξης (γραφειοκράτες, γαιοκτήμονες κ.λπ.), γεγονός πού στεροῦσε ἀπὸ τοὺς μουσουλμανικοὺς πληθυσμοὺς τήν ἡγεσία τους³⁶. Ἡ παρατήρηση τοῦ Karpat ἰσχύει καί

³⁶ “...Among these people (ἐννοεῖ τοὺς Μουσουλμάνους πρόσφυγες) were landlords, retired officials, and a variety of other upper class Muslims. (The Muslims who remained in the Balkans were thus deprived of leadership, and this was one of the reasons for the quick dispersal of the Turkish communities left under foreign rule)...”, βλ. Karpat (1985), 76.

στὴν περίπτωση τῆς Θεσσαλίας, καθὼς ἡ ἀνώτερη τάξη τῶν Μουσουλμάνων ταυτιζόταν μὲ τὴν ὀθωμανικὴ γραφειοκρατία –ἡ ὁποία πλέον δὲν εἶχε ἀντικείμενο ἀπασχόλησης καὶ ἄρα στεροῦνταν πόρων ἐπιβίωσης– καὶ τὴν ἰδιοκτησίαν τῆς γῆς. Δὲν εἶναι καθόλου τυχαῖο ὅτι οἱ Μουσουλμάνοι γαιοκτῆμονες εἶδαν στὴν ἀλλαγὴ κυριαρχίας μὴ εὐκαιρία περαιτέρω πλουτισμοῦ τους μὲ ταυτόχρονη ἐγκατάστασίν τους στὴν πρωτεύουσα τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας³⁷.

Βέβαια, δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε ὅτι αὐτὸ ποὺ γιὰ τὴν χριστιανικὴ πλειονότητα ἦταν ἡ ἀπελευθέρωση, γιὰ τοὺς Μουσουλμάνους ἦταν μὴ ἐν δυνάμει ἀπειλὴ καὶ μὴ βέβαιη πτώση ἀπὸ τὴ θέση τῶν κυριάρχων (καὶ οὐσιαστικά καὶ συμβολικά). Ὑπῆρχε ὁ φόβος γιὰ τὴ μελλοντικὴ συμπεριφορὰ τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ κυρίως γιὰ τὴν πιθανότητα ἐξαναγκασμοῦ ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδας (ἐνὸς χριστιανικοῦ κράτους) νὰ ἀκολουθήσουν ἕναν τρόπο ζωῆς ποὺ ἀπείχε ἢ ἦταν ἀντίθετος μὲ τὸ Ἰσλάμ. Ὁ Deschamps ἀναφέρει τὴ μαρτυρία μιᾶς Μουσουλμάνας ποὺ συνάντησε στὸν Δομοκὸ καὶ ἡ ὁποία στὴν ἐρώτησι γιατί ἔφυγαν οἱ ὁμόθρησκοί της ἀπάντησε σὲ πολὺ καλὰ ἑλληνικά (ὅπως σχολιάζει ὁ ἴδιος): «φοβοῦνταν ὅτι οἱ Ἕλληνες θὰ τοὺς παρενοχλοῦσαν, θὰ τοὺς συμπεριφέρονταν ἄσχημα καὶ θὰ ἀνάγκαζαν τὰ παιδιὰ τους νὰ φορέσουν καπέλο»³⁸. Ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ τὸ καπέλο συμβόλιζε τὸν «ἄπιστο» (gânvır, γκιαούρη), ἐνῶ ὁ πιστὸς Μουσουλμάνος ἔπρεπε νὰ φορᾷ φέσι ἢ τουρμπάν³⁹.

Ἡ παραδοσιακὴ ἰσλαμικὴ ἀντίληψη ὅτι ἕνας Μουσουλμάνος δὲν μπορούσε –ἢ τουλάχιστον ἔπρεπε νὰ ἀποφεύγει– νὰ ζεῖ σὲ ἕνα μὴ μουσουλμανικὸ κράτος συνέτεινε σὲ αὐτὴ τὴν τάση φυγῆς. Ὁ Deschamps παρατηρεῖ ὅτι γιὰ τοὺς Μουσουλμάνους ἡ πατρίδα «...εἶναι κυρίως ἡ θρησκευτικὴ σύνδεσις, ἡ κοινότητα τῶν πιστῶν ποὺ εἶναι ἐγκαταστημένη γύρω ἀπὸ τοὺς μιναρέδες, ἀπὸ ὅπου ὁ ἱμάμης διακηρύττει στὶς τέσσερις ἅκρες τοῦ ὀρίζοντα τὴ μεγαλοσύνη

³⁷ Ὁ Βεργόπουλος (1975), 120 ὑποστηρίζει ὅτι οἱ προβλέψεις τῆς Συνθήκης τῆς Κωνσταντινούπολης δὲν ἐμπόδισαν «τὴν μαζικὴ ἀποχώρησι τῶν τούρκων νομέων, οἱ ὅποιοι ἐφοδιασμένοι μὲ τοὺς νεοπαγεῖς τίτλους ἀπόλυτης κυριότητος παρουσιάσθηκαν στὴν χρηματιστηριακὴ ἀγορὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀναζητώντας ἀγοραστές». Πάντως, ὅπως ἀναφέρει καὶ ὁ ἴδιος (1975), 117-119, τὸ Ἑλληνικὸ Κράτος τόσο στὴν περίπτωσι τῆς Ἀττικῆς ὅσο καὶ τῶν Ἰονίων Νήσων σεβάσθηκε τοὺς προγενέστερους τίτλους ἰδιοκτησίας.

³⁸ «Ils ont craint que les Grecs ne les vexent, ne les battent, ne forcent leurs enfances à porter le chapeau», βλ. Deschamps (1921), 304.

³⁹ Ἡ διαμάχη μεταξὺ «καπέλου» καὶ «φρεσιῦ» ἐπιλύθηκε ἀπὸ τὸν Κεμάλ Ἀτατούρκ ὑπὲρ τοῦ καπέλου στὸ πλάισιο τῆς γενικότερης πολιτικῆς του γιὰ τὴ διαμόρφωσι μιᾶς νέας ταυτότητας γιὰ τὴν Τουρκία.

του Ἀλλάχ»⁴⁰. Εἰδικά στὴν περίπτωση τῆς Θεσσαλίας δὲν πρέπει νὰ ἀποκλειστεί καὶ ἡ αἴσθησις πού ἴσως εἶχαν ὀρισμένοι Μουσουλμᾶνοι ὅτι ἡ ἀπελευθέρωσή της σήμαινε τὴν ἐπιστροφή τους στοὺς παλαιούς κατόχους της καί, συνεπῶς, οἱ ἴδιοι θὰ συμβόλιζαν ἓνα παρελθόν ξένης κυριαρχίας μὲ ὃ,τι θὰ μπορούσε αὐτό νὰ σημαίνει γιὰ τοὺς ἴδιους καὶ τὴ σχέση τους μὲ τὸ Ἑλληνικὸ Κράτος καὶ τοὺς συντοπίτες τους⁴¹.

Αὐτὸ πού εἶναι ἀπολύτως βέβαιο εἶναι ὅτι οἱ λόγοι ἀποχώρησης δὲν συνδέονται μὲ τὴν πολιτικὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους ἢ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν Μουσουλμάνων ἀπὸ τοὺς πρώην ραγιάδες συντοπίτες τους⁴².

Σχετικὰ μὲ αὐτὸ τὸ θέμα ὁ Deschamps παρατηρεῖ: «Ὡστόσο φαίνεται ὅτι ἡ κυβέρνησις ἔκανε εἰλικρινεῖς προσπάθειες γιὰ νὰ ἀποφύγει τίς τριβές, γιὰ νὰ κρατήσῃ καὶ νὰ προσελκύσῃ τοὺς ὀθωμανικοὺς πληθυσμούς τῶν προσαρτημένων ἐπαρχιῶν. Πρὶν ἀπὸ κάποια χρόνια, τρεῖς Μουσουλμᾶνοι βουλευτὲς ἦσαν μέλη τοῦ ἑλληνικοῦ κοινοβουλίου. Ὁ βασιλιάς φρόντισε νὰ διαμορφώσῃ ἓνα παλιὸ τέμενος⁴³ γιὰ νὰ μποροῦν νὰ ἀσκοῦν τὰ θρησκευτικὰ τους καθήκοντα. Οἱ πιστοὶ παρὰ ταῦτα ἔφυγαν, ἀδυνατώντας νὰ παραμείνουν σὲ μιὰ χώρα ὅπου δὲν κυματίζει ἡ πράσινη σημαία τοῦ Προφήτη»⁴⁴.

Ἡ πολιτικὴ τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους καὶ ἡ συμπεριφορὰ τῶν Ὀρθόδοξων

⁴⁰ «C' est surtout l' association religieuse, la communauté des fidèles, campés au tour des minarets, d' où l' imam annonce aux quatre coins de l' horizon la grandeur d' Allah» βλ. Deschamps (1921), 307.

⁴¹ Προφανῶς δὲν εἶναι τυχαῖος ὁ τόπος μετουκείας ὧσων Κονιάρων ἀποχώρησαν, ὅπως ἀναφέρεται στὶς περιγραφές τοῦ *Τριανταφυλλίδη* (1974), 18, 25.

⁴² Οἱ σχέσεις μεταξὺ τῶν δύο σύνοικων στοιχείων φαίνεται ὅτι ἦταν πολὺ καλές. Ὁ *Τριανταφυλλίδης* (1974), 24, 25, 29 ἀναφέρει ὅτι «...εἶναι ἐν τούτοις ἀναμφισβήτητον, ὅτι οἱ "Κονιᾶροι" ἐγένοντο οἱ ἐργατικώτεροι, φιλησυχώτεροι καὶ ἐντιμώτεροι τῶν γεωργῶν τῆς Θεσσαλίας, οὐδέποτε ἐκτραπέντες εἰς ἀδικίας ἢ καταπιέσεις χριστιανῶν. Ἄν καὶ ἦσαν ἀπόγονοι πολεμικῆς φυλῆς, οὐδὲν τῶν ἐλαττωμάτων τῆς βιαιοπάθειας διέσωσαν, καὶ ἀπετέλουν ἐν μέσῳ τῶν Χριστιανῶν κολλίγων στοιχεῖον προοδευτικόν, καὶ στοιχεῖον εἰρηνικόν...τὰ κονιαροχώρια διεκρίνοντο μέχρι τῆς προσαρτήσεως διὰ τὴν ποικιλίαν τῆς παραγωγῆς καὶ τὴν εὐημερίαν τῶν κατοίκων. Ἡ ἀναχώρησις τῶν ὑπῆρξεν μεγίστη ζημία διὰ τὴν Θεσσαλικὴν παραγωγὴν...», ἐνῶ στὴ συνέχεια δὲν διστάζει νὰ τόνισῃ ὅτι «...Ἡ Θεσσαλία ἐπὶ Τουρκοκρατίας, δὲν ἐτυραννεῖτο ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ἀλλ' ἀπὸ τοὺς κοτζαμπάσδες διὰ τῶν Τούρκων...».

⁴³ Κατὰ πᾶσα πιθανότητα ἐννοεῖ τὸ Τέμενος τῆς Ρωμαϊκῆς Ἀγορᾶς, τὸ ὁποῖο σήμερα, μετὰ τὴν πλήρη ἀποκατάστασίν του ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ, λειτουργεῖ ὡς ἐπισκέψιμος μουσειακὸς χώρος.

⁴⁴ «Mais le gouvernement semble avoir fait un effort sincere pour eviter les froissements, pour retenir et attirer a lui les populations ottomanes des provinces annexeées. Il y a quelques annees, trois deputes musulmans siegeaient a la chambre hellenique; le roi fit aménager une vieille mosquee pour leur permettre de faire leurs devotions. Les croyants sont partis malgre tout, incapables de rester dans un pays ou ne flotte pas le drapeau vert du prophete» βλ. Deschamps (1921), 308.

Χριστιανῶν τῆς Θεσσαλίας ἐπέτρεψε στους Μουσουλμάνους πού ἀποφάσισαν νά μείνουν, νά ὑπερδιπλασιάσουν τόν πληθυσμό τους μέσα σέ λίγα χρόνια. Ἡ συμπεριφορά τῶν Ὀρθόδοξων Χριστιανῶν τῆς Θεσσαλίας, ἡ ὁποία πιθανότατα συνδέεται μέ τή θετική στάση τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας, ἀποτελεῖ ιδιαίτερα σημαντικό παράγοντα πού συνέβαλε θετικά στήν ὑλοποίηση τῆς γενικότερης κρατικῆς πολιτικῆς γιά τούς Μουσουλμάνους τῆς Θεσσαλίας, ἀλλά καί στήν ἐμπέδωση αἰσθήματος ἀσφάλειας στους ἴδιους ὅτι ἡ Ἑλλάδα ἦταν ἀποφασισμένη νά σεβαστεῖ καί νά ἐγγυηθεῖ πλήρως τά δικαιώματά τους.

Μέ βάση ὅλα τα προαναφερθέντα μποροῦμε νά καταλήξουμε στό συμπέρασμα ὅτι ἡ Ἑλληνική Πολιτεία φρόντισε νά διαχειριστεῖ μέ τέτοιο τρόπο τή μουσουλμανική μειονότητα τῆς Θεσσαλίας, ὥστε νά μὴν δημιουργηθοῦν προβλήματα στή διεθνή της εἰκόνα⁴⁵, στή γενικότερη εἰκόνα της στους μουσουλμανικούς πληθυσμούς ἐκτός Θεσσαλίας⁴⁶ καί τίς ἑλληνοοθωμανικές σχέσεις.

Στίς διασκέψεις τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Συνεδρίου τῆς Εἰρήνης τό 1919 στό Παρίσι, ἡ ὁποία ἀσχολήθηκε μέ τό θρακικό ζήτημα, ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος πρὸς ἐπίρρωση τῶν ἰσχυρισμῶν του γιά τήν καλή συμπεριφορά τῶν Ἑλλήνων ἀπέναντι στους Μουσουλμάνους, ἀνέγνωσε ἀποσπάσματα ἀπό ἓνα ἄρθρο τοῦ D' Espèrey στό περιοδικό *Revue du Monde Musulman* τοῦ ἔτους 1911 σχετικά μέ ἓνα ταξίδι του στή Θεσσαλία γιά τό ὁποῖο ἐξέφραζε πολύ θετικές ἐντυπώσεις⁴⁷.

Μετά τό 1913 ἡ μουσουλμανική μειονότητα τῆς Θεσσαλίας ἐντάσσεται καί ἀκολουθεῖ τίς γενικότερες προβλέψεις γιά τίς μουσουλμανικές μειονότητες πού ἀναφέρονται στή Σύμβαση τῶν Ἀθηνῶν τοῦ 1913. Ἡ ἑλληνική ἥττα τοῦ 1922 ὀδήγησε στήν ὑποχρεωτική ἀνταλλαγή τῶν πληθυσμῶν μεταξύ Ἑλλάδας καί Τουρκίας στήν ὁποία συμπεριελήφθησαν καί οἱ Μουσουλμάνοι τῆς Θεσσαλίας.

⁴⁵ Ἡδὴ ἀπό τό 1876 ὁ Χ. Τρικούπης (1999), 289 ἔγραφε ὅτι «...Πρὸς τόν σκοπόν ἄρα τοῦτον [ἐννοεῖ τὴν ἐπίτευξη τῆς Μεγάλης Ἰδέας] καθήκον ἔχει νά ἐργάζεται ἡ Ἑλλάς τιμῶς καί εὐπαρησιαστικῶς σεβομένη τὰ διεθνή νόμια, καθὼ ἀπολαύουσα διεθνoῦς ἀναγνώρισεως, καί ἀποδίδουσα τοῖς ἄλλοις ὅ,τι ἀπαιτεῖ ὑπὲρ ἑαυτῆς...».

⁴⁶ Ὁ Τριανταφυλλίδης (1974), 26 ἀναφέρει ὅτι «...κατὰ τὴν κρίσιμον ταύτην περίοδον τῆς ἐγγείου ἰδιοκτησίας ἐν Θεσσαλίᾳ τό Ἑλληνικόν Κράτος ἔπαθε ἀπίστευτον τύφλωσιν. Συνέλαβε τὴν μωρὰν ἰδέαν, ὅτι διὰ τῆς ἐνισχύσεως καί προστασίας τῶν σιφλικίων, ἤθελε συγκρατῆσαι τοὺς Βέηδες τῆς Θεσσαλίας ὑπὸ τὴν Ἑλληνικὴν ἐπιτροπὴν, καί ἤθελε προσελκύσει τὴν εὐνοίαν καί ἐμπιστοσύνην τῶν ἐν Ἠπείρῳ καί Μακεδονίᾳ συναδέλφων τῶν...».

⁴⁷ Βλ. Petsalis – Dimoidis (1978), 155.

Πηγές

Βιβλία

Βεργόπουλος Κ., 1975, *Τό αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα - Η κοινωνική ένσωματώσι της γεωργίας*, Αθήνα.

Γιαννουλόπουλος Γ., 1999, *Η ευγενής μας τύφλωσις, Έξωτερική πολιτική καί «Εθνικά Θέματα» από τήν ήττα τοῦ 1897 ἕως τή Μικρασιατική καταστροφή*, Αθήνα.

Dakin D., (1996). *Ο Έλληνικός Αγώνας στή Μακεδονία (1897-1913)*, Αθήνα.

Deschamps G., *La Grèce d' aujourd' hui*, Paris, 1921².

Δρίκος Θ., 1994, *Οί πωλήσεις τῶν ὀθωμανικῶν ιδιοκτησιῶν τῆς Ἀττικῆς 1830-1831*, Αθήνα.

Ιστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τ. ΙΓ', Αθήνα 1975.

Ιστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τ. ΙΔ', Αθήνα 1975.

Karpat K.H., 1985, *Ottoman Population 1830-1914, Demographic and Social Characteristics*, Madison.

Martin P.F., 1913, *Greece of the Twentieth Century*, London.

Μοσκόφ Κ., 1972, *Η ἔθνική καί κοινωνική συνείδησι στην Ελλάδα 1830-1909*, Θεσσαλονίκη.

Νικολάου Χ., 1996, *Διεθνείς Πολιτικές καί Στρατιωτικές Συνθήκες, Από τό 1453 μέχρι σήμερα (Ελλάς - Χερσόνησος τοῦ Αἰμου)*, Αθήνα.

Petsalis - Diomidis N., 1978. *Greece at the Paris Peace Conference (1919)*, Θεσσαλονίκη.

Rose W.-K., 1897, *With Greeks in Thessaly*, London.

Τριανταφυλλίδης Σ., 1974, *Οί Κολλίγοι τῆς Θεσσαλίας*, Αθήνα.

Φράγκου Φ., 1997, *Ο Στρατηγός Ἀθανάσιος Φράγκου καί ἡ 1η Μεραρχία τῶν Θεσσαλῶν*, Αθήνα.

Χαρίλαος Τρικούπης *Η ζωή καί τό ἔργο του*, τ. Α΄, Βουλί τῶν Ἑλλήνων, 1999.

Ἀπογραφές - Πρακτικά Βουλῆς - Ἀρχεῖα

Ἀπογραφή ΕΣΥΕ 1928, Κεφάλαιο Β΄ - Ο πληθυσμός τῆς Ελλάδος κατά θρησκείαν καί γλῶσσαν.

Ἐφημερίδα Συζητίσεων, Συνεδρίασι 50ή τῆς 12ης Δεκεμβρίου 1918, Βουλί τῶν Ἑλλήνων.

Ιστορικό Ἀρχεῖο Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν (Ι.Α.Υ.Ε.), Φ. 1919 Α.4, Συνέδριο Ειρήνης.

Μητρώο Πληρεξουσίων, Γερουσιαστῶν καί Βουλευτῶν 1822-1935, Βουλί τῶν Ἑλλήνων, 1986.

Πίνακες τῶν ἐπαρχιῶν Ἠπείρου καί Θεσσαλίας κατά τήν ἀπογραφήν τοῦ 1881, 1884.

Στατιστικά Ἀποτελέσματα τῆς γενικῆς ἀπογραφῆς τοῦ πληθυσμοῦ κατά τήν 27η Ὀκτωβρίου 1907, 1909.

Στατιστικά Ἀποτελέσματα τοῦ Πληθυσμοῦ τῆς Ελλάδος τῆς 15ης-16ης Μαΐου 1928, 1933.

Η ΛΑΡΙΣΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ (1423-1881)

Πρώτη Οθωμανική περίοδος (14ος-16ος αι.)

Ἡ διάσπαση καί ἡ συνακόλουθη παρακμή τοῦ σερβικοῦ κράτους μετά τόν θάνατο τοῦ βασιλιά (κράλη) Στέφανου Δουσάν (1355) καί ἡ παραίτηση τοῦ Σερβοβυζαντινοῦ ἡγεμόνα τῆς Θεσσαλίας Ἰωάννη Οὐρός Παλαιολόγου (1381), διευκόλυναν τοὺς Ὀθωμανοὺς Τούρκους στίς ἐπεκτατικές βλέψεις τους πρὸς τὰ Βαλκάνια. Ἡ ἄλωση τῶν Σερρῶν (1383) ἄνοιξε τὸν δρόμο γιὰ τὴ διείσδυσή τους στὴν ἑλλαδική χερσόνησο. Τὸ 1385 θὰ βρίσκονται στὰ βόρεια σύνορα τῆς Θεσσαλίας, τὸν πλήρη ἔλεγχο τῆς ὁποίας θὰ ἀποκτήσουν τὸ 1423, μέ τὴν ἐκστρατεία τοῦ Γαζὶ Τουρχάν Μπέν, στρατηγοῦ τοῦ σουλτάνου Μουράτ Β'.

Ἡ ὀθωμανικὴ κατάκτηση, μέ τὴ γενικὴ ἀναστάτωση ποὺ προκάλεσε, συνέβαλε στὸν μαρασμό τῆς ἤδη παραγκιασμένης τοπικῆς οἰκονομίας, προκαλῶντας τὴ φυγὴ πολλῶν χριστιανῶν ἀπὸ τίς πεδινὲς περιοχὲς πρὸς τὰ πλησιέστερα ὄρεινά μέρη, ὅπου φαινόταν νὰ παρέχονται ἐγγυήσεις γιὰ ἀσφαλέστερη ζωὴ· τὸ κενό ποὺ ἀφήνουν πίσω τους φεύγοντας, καλύπτεται ἀπὸ διάφορα μουσουλμανικά, νομαδικὰ φύλα, τὰ ὁποῖα, στὸ πλαίσιο μιᾶς πολιτικῆς ἐποικισμού, ἐγκαθίστανται ἄλλοτε εἰρηνικά καί ἄλλοτε βίαια σὲ νέες θέσεις ἢ προϋπάρχοντες οἰκισμοὺς, μεταμορφώνοντας σταδιακὰ τὴ φυσιογνωμία τῆς περιοχῆς. Ἔτσι, στὰ 1454/5, τριάντα ἔτη μετὰ τὴν ἄλωσή της, ἡ Λάρισα θὰ παρουσιάζει τὴν εἰκόνα μιᾶς ὀθωμανικῆς πόλης, μεσαίου μεγέθους, μέ 355 μουσουλμανικά νοικοκυριά καί 66 χριστιανικά. Ἡ ριζικὴ αὐτὴ ἀλλαγὴ τοῦ χαρακτῆρα της θὰ ἀποτυπωθεῖ, μάλιστα, εὐγλωττα, στὴ μετονομασίᾳ της ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς σὲ *Γενί Σεχίρ*—«Νέα Πόλη».

Στὸ ὑπόλοιπο τοῦ 15ου αἰ., δύο βενετοτουρκικοὶ πόλεμοι (1463-79, 1499-1503) καί οἱ φορολογικὲς ἐπιβαρύνσεις ποὺ αὐτοὶ συνεπάγονταν γιὰ τοὺς

υπόδουλους, προκαλοῦν κύμα προσχώρησης χριστιανῶν στή μουσουλμανική πίστη. Τήν ιδιαίτερα ἐπικίνδυνη αὐτή κατάσταση, ὅπως ἐξελίχθηκε στή Λάρισα, προσπαθεῖ νά ἀντιμετωπίσει ὁ Οἰκουμενικός πατριάρχης Διονύσιος Α΄, φροντίζοντας μέ σιγίλλιο του (1490) νά καλύψει τήν κενή μητροπολιτική ἔδρα τῆς πόλης.

Τό κλίμα ἀνασφάλειας καί ἀναταραχῆς ἐπιτείνεται στή Θεσσαλία καί σέ ὁλόκληρο τόν βαλκανικό χῶρο κατά τή διάρκεια τοῦ 16ου αἰ. Οἱ ὀρεινοί χριστιανοί πληθυσμοί ὑποφέρουν, γνωρίζοντας ληστείες, φόνους, ἐμπρησμούς καί ὠμότητες κλεφτῶν καί ἄρματολῶν, οἱ ὅποιοι πολλές φορές συμπτράττουν. Στή Λάρισα, μέ κυρίαρχο τό μουσουλμανικό στοιχεῖο, βρίσκει μαρτυρικό τέλος ὁ ὅσιος Δαμιανός ὁ Νέος (1568), ἐνῶ λόγῳ τῆς κατάστασης πού ἔχει διαμορφωθεῖ στήν πόλη, ἡ μητροπολιτική της ἔδρα μεταφέρεται στά Τρίκαλα. Ἐκεῖ διαμένει ὁ μητροπολίτης Λαρίσης (-Τρίκης) Διονύσιος Β΄, ὁ ἐπνομαζόμενος Φιλόσοφος· τό 1600 ὀργανώνει ἐπανάσταση στή Θεσσαλία –μιά ἀπό τίς πρῶτες στόν ἐλλαδικό χῶρο–, ἡ ὁποία, ὥστόσο, ἀποτυχαίνει, ἐνῶ ὁ ἴδιος καθαιρεῖται.

ῴστερη Ὁθωμανική περίοδος (17ος-19ος αἰ.)

Στίς ἀρχές τοῦ 17ου αἰ. ἡ Λάρισα ἀνακάμπτει κάπως οἰκονομικά, μέ τήν ἐμπορική κίνηση σέ αὐτή νά καταγράφεται ὑψηλή. Ἡ πόλη εἶναι μεγαλύτερη σέ πληθυσμό ἀπό τά Τρίκαλα καί τά Ἰωάννινα, ἐνῶ κατατάσσεται, ἤδη, ἀνάμεσα στίς δέκα κυριότερες τοῦ εὐρωπαϊκοῦ τμήματος τῆς αὐτοκρατορίας.

Κατά τή διάρκεια τοῦ Γ΄ βενετοτουρκικοῦ πολέμου (1645-69), ὁ σουλτάνος Μεχμέτ Δ΄ μεταφέρει ἐδῶ τήν ἔδρα του γιά τήν καλύτερη παρακολούθηση τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων στήν Κρήτη. Ὁ ἐρχομός του τρέπει σέ φυγή πολλούς χριστιανούς, ἐνῶ ἡ Λάρισα μετατρέπεται σέ πολιτικό καί διπλωματικό κέντρο, ἀποκτῶντας, προσωρινά, αἶγλη πρωτεύουσας· γιά τή διαμονή τοῦ σουλτάνου στήνεται πολυτελές, λυόμενο ἀνάκτορο, ἐνῶ ξένοι διπλωμάτες ἐγκαθίστανται σέ αὐτή καί στόν γειτονικό Τύρναβο. Οἱ τεράστιες, ὥστόσο, δαπάνες τοῦ πολέμου ὀδηγοῦν στήν ἐπιβολή πρόσθετων φόρων, ἐξαντλώντας οἰκονομικά τοὺς ὑπόδουλους πληθυσμούς τῆς περιφέρειας. Μέσα στήν κακοδαμονία τῶν καιρῶν, δύο θανατηφόρες ἐπιδημίες, τό 1667 καί τό 1688, ἀποδεκατίζουν τόν πληθυσμό, ἐνῶ στό μεσοδιάστημα, μιά μεγάλη πλημμύρα τοῦ Πηνειοῦ (1684) ἐπιτείνει τά προβλήματα, δυσχεραίνοντας τή διαβίωση τῶν Λαρισαίων.

Μετά τίν ἥττα τῶν Ὁθωμανῶν στή Βιέννη (1683) καί τήν ἴδρυσή, μέ πρωτοβουλία τῆς Βενετίας, τῆς Γερμανίας καί τῆς Πολωνίας, τοῦ ὀνομαζόμενου «Ἱεροῦ Συνασπισμοῦ τοῦ Linz», ξεσπᾷ νέος βενετοτουρκικός πόλεμος (1684-99). Οἱ διαδοχικές ἐπιτυχίες τῶν δυνάμεων τῆς συμμαχίας, μέ τίς καταλήψεις τῆς Λευκάδας, τῆς Πρέβεζας (1684) καί φρουρίων τῆς Πελοποννήσου (1685-87), προκαλοῦν τόν ἐνθουσιασμό τῶν Ἑλλήνων, ἀναζωπυρώνοντας τήν ἐπιθυμία γιά ἐξέγερση. Μέσα σέ αὐτές τίς συνθήκες, ἀρματολοί καί ἀνώτεροι κληρικοί, μεταξύ τῶν ὁποίων ὁ μητροπολίτης Λαρίσης Μακάριος Α΄, ὀργανώνουν ἐπανάσταση στή Στερεά Ἑλλάδα, ἐνῶ ξεσποῦν ἐξεγέρσεις σέ περιοχές τῆς Λάρισας, τῶν Φαρσάλων, τῶν Τρικάλων καί τῶν Ἀγρᾶφων.

Μέ τή Συνθήκη τοῦ Κάρολιτς (1699), μέ τίν ὁποία λήγει ὁ νέος βενετοτουρκικός πόλεμος, καί ἀργότερα, μέ τή Συνθήκη τοῦ Πασάροβιτς (1718), ἀναπτύσσονται οἱ ἐμπορικές σχέσεις ἀνάμεσα στήν Αὐστροία καί στήν ὀθωμανική αὐτοκρατορία, ἐνῶ ξεσπᾷ ἔντονος ἀνταγωνισμός μεταξύ τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν γιά τήν κατάκτηση τῶν ἀγορῶν τῆς Ἀνατολῆς.

Ἡ καίρια γεωγραφική θέση τῆς Λάρισας εὐνόησε, ἰδιαίτερα, κατά τήν περίοδο αὐτή τήν οἰκονομική της ἀνάπτυξη, ἂν καί στό σύνολό της θά μπορούσε νά χαρακτηριστεῖ ἀργή, σέ σύγκριση μέ αὐτή ἄλλων κέντρων, ὅπως ἡ Θεσσαλονίκη, τά Ἰωάννινα ἢ ἡ Κοζάνη. Ἡ βαθμιαία, πάντως, συσσώρευση πλούτου εἶχε ὡς συνέπεια τί διαμόρφωση μιᾶς μικρῆς «ἀστικῆς» τάξης, μέλη τῆς ὁποίας ἦταν, κυρίως, Ἑλλήνες καί Ἑβραῖοι. Ἡ ἐμπορική κίνηση τῆς πόλης προκαλεῖ, ἐπίσης, τό ἐνδιαφέρον ξένων περιηγητῶν, ὅπως τοῦ Paul Lucas (1705/1714), ἀπεσταλμένου τοῦ βασιλιά Λουδοβίκου XIV τῆς Γαλλίας μέ σκοπό τί συγκέντρωση ἀρχαιοτήτων, ὁ ὁποῖος κάνει λόγο γιά ανεπτυγμένο ἐμπόριο δερμάτων καί σιτηρῶν, καθῶς καί μεγάλη ἀνάπτυξη τῆς ὑφαντουργίας.

Τό 1715 οἱ Ὁθωμανοί ἀνακαταλαμβάνουν τήν Πελοπόννησο, ἀνταποδίδοντας τό πλῆγμα πού εἶχαν δεχθεῖ ἀπό τήν εὐρωπαϊκή συμμαχία στόν τελευταῖο πόλεμο μέ τοὺς Βενετούς. Ὁ φόβος τῶν ἀντιποίνων ἀναγκάζει ὁμάδες χριστιανῶν νά ἀλλαξοπιστήσουν. Ἀνάμεσα στίς περιοχές στίς ὁποῖες παρατηρήθηκε τό φαινόμενο αὐτό πρέπει νά ἦταν καί ἡ Λάρισα, στήν ὁποία, χρόνια ἀργότερα, κάποιοι φανατικοί μουσουλμάνοι ἀναφέρονται ὡς ἀπόγονοι Ἑλλήνων ἐξωμοτῶν αὐτῆς τῆς περιόδου.

Φυσικές καταστροφές δέν λείπουν καί τόν 18ο αἰ.: μιά ἐπιδημία σκορπίζει τόν θάνατο τό 1719, καί, δέκα ἔτη ἀργότερα, μεγάλη πλημμύρα τοῦ Πηνειοῦ προκαλεῖ θύματα καί ὑλικές ζημιές στά παραποτάμια χωριά καί στήν ἴδια τή Λάρισα, ὅπου κατακλύζονται τρεῖς συνοικίες.

Κατά τήν τέταρτη δεκαετία τοῦ αἰῶνα, οἱ πολεμικές ἐπιχειρήσεις τῶν Ρώσων στήν Κριμαία καί στό Ἀζόφ (1735-39), καί τῶν Αὐστριακῶν στήν περιοχή τοῦ Βελιγραδίου (1737-39), προκαλοῦν νέα ἀναστάτωση στήν ὀθωμανική αὐτοκρατορία, ἐγκαινιάζοντας μιά περίοδο μεγάλης ἀναρχίας στόν θεσσαλικό χῶρο, μέ ἐπιθέσεις κλεφταρματολῶν καί συστηματική τρομοκρατία τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ ἀπό τοὺς γενιτσάρους. Ἀκολουθεῖ ἡ ἔκρηξη τοῦ Ἀ΄ ρωσοτουρκικοῦ πολέμου (1768-74), στή ἀρχή τοῦ ὁποίου, καί γιά τόν ἐκφοβισμό τῶν χριστιανῶν τῆς Λάρισας, οἱ Ὀθωμανοί πυρπολοῦν καί κατεδαφίζουν τόν μπτροπολιτικό ναό τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου (12 Ἰουνίου 1769). Ἡ ἀνοικοδόμησή του ἀπαγορεύτηκε, ἐνῶ ὁ μπτροπολίτης Μελέτιος Δ΄ ἐκδιώχθηκε μαζί μέ χριστιανούς στόν Τύρναβο.

Κατά τή διάρκεια τοῦ πολέμου αὐτοῦ, νέα ἐπανάσταση, τό 1770 –ἡ γνωστή ὡς Ὁρλωφικά–, προκαλεῖ ἀντιδράσεις καί βίαια ἐπεισόδια σέ ὁλόκληρο τόν νησιωτικό καί ἡπειρωτικό ἐλλαδικό χῶρο. Στή Λάρισα διασκαλεῖται ἡ τάξη: χριστιανοί θανατώνονται, σχεδόν καθημερινά, καί οἱ περιουσίες τους δημεύονται, μέ ἀποκορύφωμα τῶν θηριωδιῶν τήν ἐκτέλεση στήν πόλη τριῶν χιλιάδων Τρικαλινῶν, τόν Μάρτιο τοῦ 1770· τρία ἔτη, ἀργότερα (Οκτώβριος 1773), βρίσκει ἐδῶ μαρτυρικό θάνατο ὁ δεκαπεντάχρονος ἅγιος Ἰωάννης ὁ Μονεμβασιώτης.

Ὁ Διδάσκαλος τοῦ Γένους Κωνσταντῖνος Μ. Κούμας (+ 1836) γεννιέται στή Λάρισα μέσα στήν ταραγμένη αὐτή περίοδο. Γράφοντας ὁ ἴδιος γιά τίς καταστροφές πού γνώρισε ἡ γενεατοῦρα του κατά τήν ἐπανάσταση τοῦ 1770, τονίζει ὅτι «Ἀπ’ ὅλας τās πόλεις τῆς Ρωμελίας καμμία δέν ἶδε τραγικωτέρας σκηνάς παρά ἡ Λάρισα». Ὁ πόλεμος λήγει μέ τήν ὑπογραφή τῆς Συνθήκης τοῦ Κιουτσούκ Καϊναρτζή (1774), μέ τήν ὁποίαν ἡ νικήτρια Ρωσία ἀναλαμβάνει τόν ρόλο τοῦ προστάτη τῶν χριστιανῶν τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας.

Ἀπό τό 1783 καί μετά, μέ τήν ἐμπορική Συνθήκη τῆς Κωνσταντινούπολης, ἀναπτύσσονται στά μεγάλα κέντρα τῆς Θεσσαλίας εὐνοϊκοί ὅροι γιά τή διεύρυνση τοῦ ἐμπορίου. Ἰδιαίτερα τό ἐμπόριο τοῦ βαμβακιοῦ καί τῶν βαμμένων νημάτων δίνει μεγάλη ὥθηση στήν οἰκονομική ἀνάπτυξη ὀρισμένων χωριῶν καί κομποπόλεων τῆς ἀνατολικῆς Θεσσαλίας (Τύρναβος, Ἀμπελάκια, Τσαριτσάνη κ.ἄ.), ἐνῶ καί στήν ἴδια τή Λάρισα, σύμφωνα μέ μαρτυρία τοῦ Γάλλου προξένου στή Θεσσαλονίκη Felix Beaujour (1797), λειτουργοῦν ἐργαστήρια βαφῆς βαμβακερῶν εἰδῶν.

Τό 1794, στά χρόνια του μπτροπολίτη (καί μετέπειτα ἐθνομάρτυρα) Διονυσίου Η΄ Καλλιάρχη, ἀνοικοδομεῖται ὁ πυρπολημένος καί κατεδαφισμένος (ἀπό τό 1769) ναός τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου. Ἡ πολυπόθητη ἄδεια δίνεται ἀπό τίς ὀθωμα-

νικές Άρχες ύστερα από μακροχρόνιους αγώνες των Λαρισαίων, καί έναντι γενναίων οικονομικών ανταλλαγμάτων.

Τήν ίδια περίοδο στήν πνευματική ζωή τῆς πόλης κάνει ἔντονη τήν παρουσία του ὁ Κωνσταντῖνος Κούμας, ὁ ὁποῖος διδάσκει ἑλληνικά καί μαθηματικά στό Ἑλληνικό Σχολεῖο πού εἶχε ιδρύσει ὁ μητροπολίτης Διονύσιος πλησίον τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου.

Στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰ. ἡ παρακμή τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, πού συνεχιζόταν, ἐπιταχύνθηκε μέ τήν πολιτική ἀναταραχή πού προκάλεσε ἡ ἐπέκταση τῆς γεωγραφικῆς δικαιοδοσίας ὁρισμένων μπέδων. Ἕνας ἀπό αὐτούς, ὁ Ἀλῆ Πασάς τῶν Ἰωαννίνων, ἀποκτᾷ τόν ἔλεγχο μεγάλου μέρους τῆς Θεσσαλίας, μετατρέποντας πολλά ἐλεύθερα χωριά σέ ἰδιοκτησίες του. Οἱ ἐπεκτατικές βλέψεις του βυθίζουν τή Θεσσαλία καί, ἰδιαίτερα, τή Λάρισα, σέ μακρά περίοδο ἀναρχίας. Ὑπό τίς συνεχεῖς πιέσεις τοῦ ἴδιου, ἀλλά καί τῶν τοπικῶν μπέδων, πού συγκροοῦνται μαζί του, ἡ οἰκονομία τῆς πόλης ἀρχίζει νά φθίνει.

Τό 1812 ὁ Βελῆ Πασάς, γιός τοῦ Ἀλῆ, ἀναλαμβάνει τή διοίκηση τῆς ἐπαρχίας, μέ ἔδρα τή Λάρισα. Ὡς μέλος τῆς ἀκολουθίας του ἐγκαθίσταται τότε ἐδῶ ὁ δημοτικιστής ἱατροφιλόσοφος Ἰωάννης Βηλαράς, ἡ παρουσία τοῦ ὁποῖου ἔχει μεγάλη ἀπήχηση στήν ομάδα τῶν λογίων τῆς πόλης: γύρω του σχηματίζεται γρήγορα ἕνας κύκλος Λαρισαίων, οἱ ὁποῖοι ἐνστερνίζονται τίς γλωσσικές του ιδέες καί γίνονται δέκτες τῶν προοδευτικῶν ιδεῶν τῆς ἐποχῆς, ἀναδεικνύοντας τή Λάρισα σέ κέντρο τοῦ νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ.

Ὡς διοικητής τῆς Θεσσαλίας ὁ Βελῆ Πασάς ἀναφέρεται ὅτι κατάφερε νά ἀπαλλάξει τήν πόλη ἀπό τίς πιέσεις καί τίς ἀρπαγές τῶν γενιτσάρων· ἡ διοίκησή του, ὅμως, ὑπῆρξε ἐξίσου ἀρπακτική μέ αὐτή τοῦ πατέρα του, ὁ ὁποῖος, ἄλλωστε, παρέμενε ὁ οὐσιαστικός κυρίαρχος. Κάτω ἀπό τήν πιεστική διαγωγή του, οἱ μπέδες τῆς Λαρίσας πέτυχαν, μέ ἀντιπροσωπεΐα τους στήν Κωνσταντινούπολη, τήν ἀπομάκρυνσή του· στή θέση Του διορίζεται ὁ Σουλεϊμάν Πασάς καί μετά ἀπό αὐτόν ὁ Μαχμούτ Πασάς Δράμαλης. Μέ ἐντολή τοῦ τελευταίου, καί ὡς ἀντίποινα γιά ἐπαναστατικές κινήσεις τῶν Ἑλλήνων στήν ἀνατολική Θεσσαλία, ὁ μητροπολίτης Λαρίσης Πολύκαρπος Δαρδαῖος θανατώνεται μέ ἀποκεφαλισμό, στίς ὄχθες τοῦ Πηνειοῦ, τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1821. Εἶχε ἤδη ξεσπάσει ἡ μεγάλη Ἑλληνική Ἐπανάσταση (1821-1829), τήν ὁποίαν ἕως ἕναν βαθμό εὐνόησε ὁ ἀγώνας τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ γιά τήν ἀνεξαρτητοποίησή του ἀπό τήν Πύλη. Στή διάρκειά της, ἡ Λάρισα, λόγω τῆς καίριας γεωγραφικῆς της θέσης, θά μετατραπῇ σέ βασικό στρατιωτικό καί ἀνεφοδιαστικό κέντρο τῶν ὀθωμανικῶν δυνάμεων. Τό γεγονός αὐτό ἐξηγεῖ τή μί συμμετοχή

των Λαρισαίων στήν ἐθνική ἐξέγερση καί τή φυγή ἀρκετῶν στή νότια Ἑλλάδα, μέ σκοπό τήν κατάταξή τους στόν ἐπαναστατικό στρατό.

Ἐντονή στρατιωτική δράση παρατηρεῖται στήν πόλη τήν ἀνοιξη τοῦ 1822, μέ τή συγκέντρωση χιλιάδων πεζῶν καί ἱππέων γιά τήν ἐκστρατεία τοῦ Δρά-μαλι στήν Πελοπόννησο. Στό πλαίσιο τῆς προετοιμασίας αὐτῆς ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου μετατρέπεται σέ ὄπλοστάσιο καί πυριτιδαποθήκη. Ἀποδίδεται στή χριστιανική λατρεία τέσσερα ἔτη ἀργότερα (1826)· θά μετατραπεί, ὁμως, καί πάλι σέ ἀποθήκη πολεμοφοδίων τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1827, γιά νά ἐπι-στραφεῖ ὀριστικά στούς χριστιανούς δύο μῆνες ἀργότερα, μετά ἀπό δωροδο-κίες τοῦ ἱεροδικαστῆ καί ὀρισμένων μπέηδων τῆς πόλης.

Ἡ δημιουργία τοῦ ἀνεξάρτητου ἑλληνικοῦ κράτους (1830) καί ἡ πίεση τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων ἀναγκάζουν τήν Πύλη νά προχωρήσει σέ μεταρρυθμί-σεις. Μέ τήν ἔκδοση διαταγμάτων τό 1839 (Χάτι Σερίφ) καί τό 1856 (Χάτι Χου-μαγιούν), τό ὀθωμανικό κράτος ἀναλαμβάνει τήν ὑποχρέωση τῆς ἴσης μεταχεί-ρισης μουσουλμάνων καί χριστιανῶν σέ ζητήματα ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης, φορολογίας, κατάληξης δημοσίων θέσεων καί φοίτησης σέ ἀνώτερα ἰδρύματα, ἐνῶ τό 1861 ὁ προοδευτικός διοικητής τῆς Λάρισας, Χουσνῆ Πασάς, ἀναγγέλλει σέ συνέλευση γεωργῶν τήν κατάργηση τῆς δουλοπαροικίας.

Μέσα στό νέο αὐτό πολιτικό πλαίσιο ἀρχίζει νά παρατηρεῖται μιά βαθμιαία μετακίνηση χριστιανικῶν πληθυσμῶν ἀπό τίς ὀρεινές περιοχές πρὸς τή Λάρι-σα καί τά ἄλλα κέντρα τῆς θεσσαλικῆς πεδιάδας. Παρ' ὅλο βέβαια πού οἱ καταχρήσεις τῶν διοικητικῶν ὑπαλλήλων συνεχίστηκαν –ὅπως, ἄλλωστε, στίς περισσότερες ἐπαρχίες τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας–, κάποια βελτίωση στή ζωή τῶν χριστιανῶν εἶχε ἀρχίσει, ἥδη, νά γίνεται αἰσθητή. Στό πλαίσιο, μάλι-στα, φιλελευθεροποίησης τῆς ὀθωμανικῆς ἐξουσίας, εἶχε ἐπιτραπεί στούς χρι-στιανούς νά κτίσουν σχολεῖα καί νά ἀνακαινίσουν τοὺς παλαιούς ναούς, ἢ νά κτίσουν καινούργιους, κάτι πού ἕως τότε συναντοῦσε μεγάλα ἐμπόδια καί ἀντιστάσεις. Ἔτσι, ἀπό τό 1852 καί μετά, στή θέση τῶν παλαιῶν παρεκκλη-σίων τῆς Λάρισας κτίζονται μεγάλοι ναοί, στόν τύπο τῆς βασιλικῆς, ἀντανα-κλώντας μέ τίς διαστάσεις τους τή δημογραφική αὔξηση καί τίς εὐρύτερες τώρα οἰκονομικές δυνατότητες τῆς χριστιανικῆς κοινότητας τῆς πόλης. Στά 1856 ἀνακαινίζεται, ἐπίσης, ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, ἐνῶ τήν ἴδια περίοδο καθιερώνονται ὁ ἐπίσημος ἐορτασμός τῶν Θεοφανίων καί ἡ ῥήψη τοῦ Τιμίου Σταυροῦ ἀπό τή γέφυρα τοῦ Πηνειοῦ.

Ἡ ἔκρηξη, ὁμως, νέου ρωσοτουρκικοῦ πολέμου, τό 1877, ἦταν ἡ ἀφορμή γιά νά ἐπαναληφθοῦν οἱ πιέσεις σέ βάρος τῶν χριστιανῶν, καθὼς ἡ Πύλη ὑπο-

πτευόταν τώρα εξέγερση τῶν Θεσσαλῶν μέ τήν ὑποκίνηση τῆς ἐλεύθερης Ἑλλάδας. Ἡ ἐπανάσταση, πού φοβόταν, ξέσπασε τόν Ἰανουάριο τοῦ 1878. Ἄν καί ἡ κίνηση, ὥστόσο, αὐτή ἀπέτυχε, κάτω ἀπό τήν πίεση τῆς κατάστασης πού διαμορφώθηκε στά Βαλκάνια μέ τή Συνθήκη τοῦ Ἁγίου Στεφάνου (Φεβρουάριος 1878), οἱ Μεγάλες Δυνάμεις ἀποδέχτηκαν στό Συνέδριο τοῦ Βερολίνου (Ιούνιος 1878) τήν προσάρτηση τῆς Θεσσαλίας στήν Ἑλλάδα, μέ ἐξαίρεση τήν ἐπαρχία Ἐλασσόνας. Ἀκολούθησαν ἑλληνοτουρκικές συνομιλίες καί δύο συμβάσεις, μέ τίς ὁποῖες καθορίζονταν τά νέα σύνορα τῶν δύο κρατῶν. Βάσει αὐτῶν, στίς 31 Αὐγούστου 1881 ὁ ἑλληνικός στρατός, μέ ἐπικεφαλῆς τοῦς Σκαρλάτο Σοῦτσο καί Κωνσταντῖνο Ἰσχόμαχο, εἰσῆλθε θριαμβευτικά στή Λάρισα. Ἡ Θεσσαλία καί ἡ πρωτεύουσά της, μετά ἀπό πέντε σχεδόν αἰῶνες δουλείας, ἀνέπνεαν πλέον τόν ἀέρα τῆς ἐλευθερίας μέσα στά ὅρια τοῦ ἀνεξάρτητου ἑλληνικοῦ κράτους.

ΟΙ ΘΕΣΣΑΛΙΚΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ ΚΑΙ Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥΣ ΚΑΤΑ ΤΑ ΝΕΟΤΕΡΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ (17ος αἰ.-20ός αἰ.)

Μετά τήν κατάληψη τῆς Θεσσαλίας ἀπό τοὺς Ὀθωμανοὺς τὸ 1423¹ οἱ συνθηκῆς βίου τῶν κατακτημένων διαμορφώνονται σύμφωνα μέ τὰ νέα δεδομένα. Ἡ εὐφορη πεδινὴ θεσσαλική γῆ –ἐλκυστικὴ οἰκονομικὴ πρόσσδος γιὰ τὴν τουρκικὴ δημοσιονομία– περιέρχεται σταδιακὰ στὴν κυριότητα τῶν κατακτητῶν. Ἐποικίζεται ἡ Θεσσαλία μέ μουσουλμάνους ἀπὸ τὴ Μικρὰ Ἀσία καὶ ἡ ἐκμετάλλευση τῆς γῆς διενεργεῖται μέ τὸ τιμαριωτικὸ ὀθωμανικὸ σύστημα².

Οἱ χριστιανοὶ Θεσσαλοὶ ἀγρότες διαμένουν σέ μικροὺς ἀνθυγεινοὺς οἰκισμοὺς στὰ ὀθωμανικὰ κτήματα καὶ ὑπόκεινται σέ βαρύτερους φόρους, ὡς κληρονομικοὶ ἐπίμορτοι καλλιεργητὲς (δουλοπάροικοι). Ἄγνωστη εἶναι γι' αὐτοὺς ἡ κοινοτικὴ ὀργάνωση, ὡς ἐλπίδα ἀναβάθμισης³. Τὴν ἴδια στιγμὴ δὲν λείπουν φαινόμενα ἀλλαξοπιστίας χριστιανῶν.

Στὰ δύσκολα χρόνια τῆς ὑποτέλειαις ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ μετοικεῖ στὰ ὄρεινά⁴. Οἱ οἰκισμοὶ Ὑσσας, Ὀλύμπου, Πηλίου, Πίνδου ἐξελίσσονται διαφορετικὰ ἀπὸ τοὺς πεδινούς. Ἀπολαμβάνουν μέ προνόμια εἶδος ἐλευθερίας ἐξαγορασμένης ἀπὸ τὴν Ὑψηλὴ Πύλη καὶ ὀργανώνονται. Ἀποκοτοῦν κοινοτικὴ αὐτοδιοίκηση, ἐκλεγμένους ἀρχοντες⁵.

¹ Τσοποτός 1912, σ. 31.
Πανταζόπουλος 1967, σ. 14.

² Βακαλόπουλος 1961, σσ. 221-222.

Οἱ τιμαριῶχοι ἀξιωματοῦχοι (πολεμιστὲς) τῆς αὐτοκρατορίας διαχειρίζονται, ὡς ἐπικαρπωτὲς, ἐκτάσεις γῆς τῆς ὁποίας ἡ φιλή κυριότητα ἀνῆκει στό κράτος. Ἡ παραχώρηση εἶχε ὡς ἀντάλλαγμα τὴν ἐκπλήρωση ὀρισμένων ὑποχρεώσεων.

³ Πανταζόπουλος ὅ.π., σσ. 10-18.
Πανταζόπουλος 1975, σ. 838.

⁴ Βακαλόπουλος, ὅ.π., σ. 223.

⁵ Πανταζόπουλος 1967, σσ. 4-5.

Μέ την κάμψη της Όθωμανικής Αυτοκρατορίας από τον 16ο αϊ. και μετά διαφοροποιείται η κατάσταση στα Βαλκάνια. Οι δυνάμεις της Δύσης επεμβαίνουν αισθητά στα έσωτερικά της και σέ όσα συμβαίνουν στή βαλκανική χερσόνησο. Οι πολιτικές ισορροπίες ανακατατάσσονται στήν ευρωπαϊκή ήπειρο και οι έλληνικοί πληθυσμοί είνουσονται. Συνειδητοποιούν την ύπεροχή τους στον βαλκανικό χώρο και στίς επικοινωνιακές δυνατότητες που τους παρέχονται μέ τό κοινό θρησκευτικό δόγμα των γειτόνων λαών, την Όρθοδοξία, και την κατανόηση από αυτούς της ελληνικής γλώσσας. Η ανάπτυξη έμπορικων σχέσεων αρχίζει⁶.

Στό πλαίσιο της εξακτίνωσης του έλληνισμού εδράζεται η οικονομική ανάκαμψη και η αντίστοιχη πολιτιστική αναγέννηση που παρατηρείται στίς θεσσαλικές, όρεινές κυρίως, αλλά και σέ όρισμένες πεδινές κοινότητες τον 17ο και 18ο αϊ.

Οί προνομιούχοι οικισμοί δραστηριοποιούνται στή μεταποίηση πρώτων ύλων γιά νηματουργία και ύφαντική. Τά κλωστοϋφαντουργικά προϊόντα που παράγουν διοχετεύονται πέρα από τοπικά και περιφερειακά όρια.

Στή Θεσσαλία αναπτύσσεται, τον 18ο αϊ., από την οικότεχνία βιοτεχνική παραγωγή, συντεχνιακή όργάνωση και εξαγωγικό έμπόριο. Τά προϊόντα που απορροφώνται κατά μεγάλο ποσοστό στήν κεντρική και ανατολική Ευρώπη είναι κυρίως τά βαμβακερά νήματα, κατάλληλα γιά στημόνι ύφανσης στον άργαλειό. Και ή ζήτησή τους αυξάνει όσο ή παραγωγή βαμβακερών ύφασμάτων γιά την ένδυμασία επικρατεί. Τά νήματα βάφονται κόκκινα μέ φυτική βαφή, τό *ριζάρι*⁷. Οί βιοτεχνίες βελτιώνουν την έμπειρική τεχνογνωσία της ντόπιας παράδοσης μέ νέους πειραματισμούς και στόχο την καλύτερη απόδοση στο άλικο χρώμα των νημάτων, στή φωτεινότητα και τή σταθερότητα της βαφής.

Οί θεσσαλικές βιοτεχνικές περιοχές Λάρισας, Άγιάς, Τυρνάβου, Άμπελακίων, Φαρσάλων, Τσαριτσάνης, Μαγνησίας (πολλοί οικισμοί του Πηλίου) κατασκευάζουν και διάφορα άλλα είδη, ύφασματα μεταξωτά και βαμβακερά, μαντήλες μεταξωτές, ζωνάρια, τά όποια διοχετεύουν στήν Κωνσταντινούπολη και στήν Ευρώπη⁸.

Πανταζόπουλος 1975, σ. 816. Τά προνόμια συνιστούν μιά επίφαση πολιτικής έλευθερίας και οικονομικές διευκολύνσεις που παραχωρούνται από την Πύλη και ανανεώνονται στον χρόνο. Παραχωρούνται συστηματικότερα από τον 17ο αϊ. και μετά στους ύπνικούς της αυτοκρατορίας, ιδιαίτερα στους Χριστιανούς και Ιουδαίους, πάντα μέ οικονομικά ανταλλάγματα.

⁶ *Παπαδόπουλος* 1969, σσ. 13-16.

⁷ *Κατσιαρδής Hering* 2003, σσ. 21-23 και σημ. 7, 24-25, 37-38.

⁸ *Μπωζούρ* 1974, σσ. 141-142, σσ. 150-152.

Leake 1969, σσ. 22, 29, 55, 57, 67, 107-108, 110-111, 116, 129, 149.

Στά χωριά του Πηλίου, των Ἀγρῶν, τῆς Πίνδου, τῆς ὀρεινῆς Ἑλασσόνας ὅπου εὐδοκμεῖ ἡ κτηνοτροφία αἰγοπροβάτων, οἱ κάτοικοι ἀσχολοῦνται μέ τὴν ἐπεξεργασία τοῦ μαλλιοῦ. Ἡ ἄφθονη πρώτη ὕλη παραγωγῆς μεταποιεῖται σέ νῆμα καὶ ὑφαντό. Οἱ τοπικοὶ ἀργαλειοὶ ὑφαίνουν χοντρά μάλλινα ὑφάσματα, σκουτιά, γιὰ ἐνδύματα χωρικῶν καὶ κάπες ἀδιάβροχες ἀπὸ γιδόμαλλο γιὰ κτηνοτρόφους ἀλλὰ καὶ ναυτικούς. Εἶναι εἶδη ποὺ διοχετεύονται στὴν περιοχὴ παραγωγῆς ἀλλὰ καὶ στὴν Κωνσταντινούπολη, στὰ παράλια τῆς Μεσογείου καὶ τῆς Ἀδριατικῆς, σέ ὅλα τὰ νησιά τοῦ Ἀρχιπελάγους⁹.

Στόν ἡπειρωτικό ἑλλαδικό κορμό ἔχουν δημιουργηθεῖ πρὶν ἀπὸ τό 18ο αἰ. μεγάλες πόλεις, ὅπως ἡ Λάρισα, μέ μουσουλμανικό πληθυσμό κατὰ τό μεγαλύτερο ποσοστό ἀλλὰ μέ συμπαγῆ πυρῆνα Ἑλλήνων κατοίκων. Ἑβραῖοι, Ἀρμένιοι χαρακτηρίζουν τὴν πολυπολιτισμικὴ ὄψη τῶν μεγάλων πόλεων, στίς ὁποῖες λειτουργεῖ ἡ μόνιμη ἀγορά¹⁰. Σέ μικρά θεσσαλικά πολίσματα, σέ σταυροδρόμια διαβάσεων ὁργανώνονται ἐτήσιες ἐμποροπανηγύρεις μέ συμμετοχὴ ἐμπόρων ἀπὸ βαλκανικὲς καὶ ἄλλες χῶρες. Παραδείγματα ἡ Ἀγιά, τὰ Φάρσαλα, τό Μοσχολοῦρι. Στὰ ἐβδομαδιαῖα παζάρια μικρῶν καὶ μεγαλύτερων οἰκισμῶν διεκπεραιώνονται τοπικὲς συναλλαγές. Ἐμποροὶ, παραγωγοί, τεχνίτες μετακινοῦνται ἀπὸ τόπο σέ τόπο ἀνταλλάσσοντας εἶδη καὶ ἐμπειρίες¹¹. Ὁ ρόλος τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου στὴν ἐμπορικὴ διακίνηση τῶν ἀγορῶν εἶναι σημαντικός.

Τό θεσσαλικό ἐξαγωγικὸ ἐμπόριο ὑπηρετεῖται ἀπὸ τό ἑλληνικὸ στοιχεῖο σέ

Holland 1989, σσ. 118, 140, 149

Σπεράντζας 1978, σσ. 82-83, 129, 154, 159, 161-162, 164, 172, 176, 178, 180, 185, 187-189.

Heuzey 1927, σσ. 28-29, 122.

⁹ Μπωζούρ, ὁ.π., σ. 165.

Leake, ὁ.π., σσ. 52, 82, 110

Holland H., ὁ.π. σσ. 66, 95.

Σπεράντζας, ὁ.π. σσ. 185, 187, 188, 189, 194.

Heuzey L., ὁ.π., σσ. 106, 109, 113, 115.

Γουργιώτη 1990, σσ. 475-484.

¹⁰ Παλιούγκας 2002, σσ. 59-65.

Ἡ ἐξέλιξη τῆς ἀγορᾶς –μεσαιῶς πληθυσμιακὰ πόλεις– ὅπου δραστηριοποιοῦνται Ὀθωμανοὶ ὑπῆκοοι τῆς Αὐτοκρατορίας διαφόρων θρησκευμάτων. Τοπογραφικὴ περιγραφή – σταθερές θέσεις ἀκμιαίας μόνιμης ἀγορᾶς. Οἰκονομικὴ πορεία τῆς μέ ὑφέσεις καὶ ἀνακάμψεις λόγω τῶν ἐκάστοτε συνθηκῶν. Ἡ σημαντικότητά συμβολὴ τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου σέ βιοτεχνικὲς καὶ ἐμπορικὲς δράσεις καὶ συναλλαγές. Βλ. Ἀσδραχᾶς 2003, σσ. 78-79.

¹¹ Καμπλάκης 1980, σσ. 95-128.

Γουργιώτη-Κυρίτση 2001, σσ. 241-242.

Stoianovich, 2003, σσ. 485-487.

μεταφορές και σέ διαμεσολαβήσεις. Οί μετακινούμενοι στή στεριά και μέσω των βαλκανικών χωρών φτάνουν στήν Εὐρώπη, συχνά μεταπίπτουν σέ ἐμπορικούς ἀντιπροσώπους. Ἐγκαθίστανται στίς ξένες χώρες, ἀπό τίς ὁποῖες διέρχονται ἢ ὅπου ἐργάζονται, δημιουργοῦν Συνδέσμους, Ἐταιρεῖες δικτυωμένες μέ τούς τόπους καταγωγῆς τους, τόν Τύρναβο, τή Λάρισα, τήν Ἀγιά. Στά Ἀμπελάκια τῶν μεγαλεμπόρων λειτούργησε ὁ περίφημος Συνεταιρισμός, πρότυπο γιά τήν ἐποχή. Ἐκτός ἀπό τίς συλλογικές δράσεις τῶν Θεσσαλῶν στή διακίνηση τοῦ ἐμπορίου καί τῶν οἰκονομικῶν, παρατηροῦνται καί δίαυλοι μεταφορᾶς τῆς τεχνογνωσίας τῆς βαφῆς τῶν περιζήτητων θεσσαλικῶν κόκκινων νημάτων. Οἱ Τυρναβίτες βαφεῖς δραστηριοποιοῦνται στήν Τεργέστη, στό Montpellier τῆς Γαλλίας, οἱ Ἀμπελακιῶτες στήν ἀνατολική Εὐρώπη καί στήν Αὐστρία¹².

Ἡ κοινωνική καί οἰκονομική φυσιογνωμία τῶν οἰκισμῶν τῆς θεσσαλικῆς ἀκμῆς τοῦ 17ου καί 18ου αἰ. συγκλίνει πρὸς τόν χαρακτηριζόμενο ὡς «παραδοσιακό πολιτισμό σέ εὐρωπαϊκὴ διάσταση», μέ σχετικές διαφοροποιήσεις. Ὁ προηγμένος πολιτισμός τῶν προνομιούχων θεσσαλικῶν κοινοτήτων πού διασώζει πανάρχαιες καταβολές καί αἰώνων παραδόσεις ἔχει χαρακτήρα λαϊκό καί σύγχρονα ἀστικό. Διέπτεται ἀπὸ ἀπλοϊκὴ νοοτροπία καί οἰκονομικὴ διάρθρωση προκαπιταλιστικὴ¹³. Ὡστόσο, μέσα στοὺς κόλπους τοῦ κοινοτισμοῦ καί τῆς αὐτοδιοίκησης συντελεῖται ἡ ἀπεξάρτηση τῶν πολιτῶν ἀπὸ τὴ γεωργία, μέ βασικὴ παράμετρο τὴν κτηνοτροφία, ὡς κύρια οἰκονομικὴ πρὸσοδο¹⁴. Ἀναφαίνονται οἱ ἔμποροι, οἱ τεχνίτες, οἱ βιοτέχνες μέ συνασπίσεις ἐπαγγελματικῶν ομάδων¹⁵. Τάξεις κοινωνικῆς πού ἀποκτοῦν κύρος στὰ ὅρια τῆς θεσσαλικῆς ἀκμῆς. Εὐκατάστατοι μεγαλέμποροι, διαμεσολαβητές τῶν συναλλαγῶν, τεχνίτες μετοικοῦν καί πολιτογραφοῦνται σέ νέες πατρίδες, διατηρῶντας ὅμως δεσμούς μέ τούς τόπους καταγωγῆς τους, στοὺς ὁποίους ἰδρύουν σχολεῖα, προσφέρουν κληροδοτήματα γιά εὐαγεῖς σκοπούς.

Στὴ νέα κοινωνικὴ διαστρωμάτωση οἱ ἔμποροι, οἱ κληρικοί, οἱ δάσκαλοι συνιστοῦν τὸ δυναμικὸ τῆς ἀνέλιξης τοῦ πολιτισμοῦ¹⁶. Διαπιστώνεται στὴ Θεσσαλία τοῦ 18ου καί τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰ. μιά συνάφεια οἰκονομίας καί πολι-

¹² *Κατσιαρδῆ Hering*, ὅ.π., σσ. 92-95, 109-112, 127, 157-158, 160-166.

¹³ *Κυριακίδου-Νέστορος* 1975, σσ. 44-46.

¹⁴ *Ἀσδραχᾶς*, ὅ.π., σ. 106.

¹⁵ *Ντρογκούλης* 1985, σσ. 274-277.

¹⁶ *Ἀσδραχᾶς*, ὅ.π., σσ. 558-559.

τισμού. Οί ανώτερες Σχολές όπου διδάσκουν νεωτεριστές, όπαδοί του Διαφωτισμού, Θεσσαλοί Δάσκαλοι λειτουργούν στά γνωστά βιοτεχνικά κέντρα τής εποχής Ζαγορά, Τύρναβο, Τσαριτσάνη, Άμπελάκια. Ίδιαίτερη αναφορά πρέπει νά γίνει στον Ίωάννη Δημητριάδη-Πέζαρο του Τυρνάβου (1749-1806), τούς Μπλιώτες Δανιήλ Φιλιππίδη (1750-1832) καί Γρηγόριο Κωνσταντά (1758-1844), στον Λαρισαίο Κωνσταντίνο Κούμα (1777-1836), τόν Κωνσταντίνο Οικονόμου τόν εξ Οικονόμων τής Τσαριτσάνης (1780-1857), τόν Λαρισαίο συγγραφέα, Σχολάρχη στή Λάρισα, Ίωάννη Οικονόμου Λογιωτάτου (1783-1842)¹⁷. Δίκτυο επικοινωνίας συνδέει τούς κύκλους τών διαφωτιστών διανοουμένων πού μετακινούνται στά κέντρα του Έλληνισμού στά όρια τής Όθωμανικής Αυτοκρατορίας αλλά καί τής Εϋρώπης. Έχουν δημιουργηθεί στή Θεσσαλία του 18ου αϊ. πολίτες μέ συνείδηση προσωπικής ταυτότητας, κοινωνίες προσανατολισμένες πρós τόν εϋρωπαϊκό πολιτισμό. Έκδηλη είναι ή επίγνωση καί απαίτησή τους γιά εθνική αποκατάσταση του ελληνικού Γένους.

Οί απόδημοι μεταφέρουν στά θεσσαλικά βιοτεχνικά κέντρα τό νεωτερικό εϋρωπαϊκό πνεύμα. Τά νέα στοιχεία ενσωματώνονται στον τοπικό πολιτισμό μέ τίς γηγενείς καταβολές καί τίς ανατολίζουσες επιρροές, χωρίς νά διαταράσσουν άμεσα τίς υπάρχουσες δομές. Είναι ή αρχή τής εισδοχής του εϋρωπαϊσμού στή Θεσσαλία. Αλλά ό έθισμός στό νέο πού θεωρείται καί ανώτερο επηρεάζει όλο καί περισσότερο τήν παραδεδομένη αισθητική καί τί σκέψη τών ανθρώπων.

Τά πλούσια ελληνικά άρχοντόσπιτα μέ τί λειτουργικότητα τής παράδοσης, σέ Πήλιο, Άμπελάκια, Άγιά, Τύρναβο, κοσμούνται έσωτερικά μέ τοιχογραφίες ρυθμού μπαρόκ. Στόν καλό όντά στρώνεται χαλί φερμένο από τί Βιέννη. Πολύτιμα αντικείμενα γιά τόν στολισμό του οίκου καί γιά χρήση του νοικοκυριού φτάνουν από τήν Εϋρώπη. Οί φεγγίτες τών άρχοντικών –ψευτοπαράθυρα φτιαγμένα μέ γυψοκατασκευές καί χρωματιστά τζαμλίκια– είναι ή μεταφορά τών βιτρώ τής Δύσης στον έλλαδικό χώρο. Γιά τίς δυτικές επιδράσεις πού παρατηρούνται στίς ακμαζουσες ελληνικές πολιτείες του 18ου αϊ. ό Ν. Μουτσόπουλος γράφει: «Η μπαρόκ επίδραση δέν άπαντάται μόνο στά άρχοντικά αλλά καί στήν έσωτερική διακόσμηση τών εκκλησιών, στά ξυλόγλυπτα τέμπλα, στους άμβωνες, στους θρόνους, στά ταβάνια αλλά καί στά κινητά σκεύη

¹⁷ Φιλιππίδης-Κωνσταντάς 1970.
Λάππας-Σταμούλη 1989, κ'-μζ'.
Οικονόμου Λαρισαίος 1964, σ. 375.
Παπαϊωάννου 1989, σσ. 18-33.

των ναων»¹⁸. Ἡ ἀποδοχή δυτικοευρωπαϊκῶν στοιχείων ἀπὸ τὴν Ὀρθοδοξία ἐπισημαίνει βαθιὰ τομὴ στά παραδεδομένα.

Οἱ πλούσιοι Ἀμπελακιῶτες ἔμποροι φέρνουν ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ δῶρα γιὰ τίς γυναῖκες τους, κοσμήματα, περιδέραια, χρυσοῦφанта ἐνδύματα καὶ πολυτελῆ παραπετάσματα, κύπελλα χρυσά *διὰ μεγαλοπρεπεῖς οἰκίας*¹⁹. Πολλὰ στοιχεῖα τῶν πολυτελῶν ἐνδυμάτων πού φοροῦν οἱ ἀρχόντισσες τῆς ἐποχῆς τῆς ἀκμῆς τῶν θεσσαλικῶν βιοτεχνικῶν κοινοτήτων προέρχονται ἀπὸ τὴ σύγχρονή τους εὐρωπαϊκὴ μόδα²⁰.

Παράλληλα μὲ τὰ τεκταινόμενα στίς ἀνηρέες θεσσαλικές κοινωνίες τῶν βιοτεχνικῶν κέντρων, ὁ ἀγροτικὸς πληθυσμὸς καὶ ὁ μετακινούμενος κτηνοτροφικὸς τῆς ὑπαίθρου διαβιώνει σύμφωνα μὲ τὰ παραδεδομένα. Σ' αὐτές τίς πληθυσμιακές ομάδες ἐπικρατεῖ ὁ συντηρητισμὸς. Φοβίζονται τὰ νέα στοιχεῖα. Ἀργοὶ ἕως στάσμοι δείχνουν οἱ ρυθμοὶ τῶν ἀλλαγῶν.

Ἡ οἰκονομικὴ ὕφεση πού ἐπῆλθε μὲ τὴ συρρίκνωση τοῦ θεσσαλικοῦ ἐξαγωγικοῦ ἐμπορίου καὶ ἐπακόλουθο τὴ στάση τῆς πολιτιστικῆς ἀνέλιξης γίνεται αἰσθητὴ μετὰ τὴν πρώτη δεκαετία τοῦ 19ου αἰ. Τὰ αἷτια πολλά. Κυριότερα στάθηκαν ἡ ἀνάπτυξη τῆς εὐρωπαϊκῆς βιομηχανικῆς νηματοουργίας καὶ ἡ παραγωγή, διάδοση τῶν χημικῶν βαφῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀδυναμία τῶν Θεσσαλῶν νὰ ἐκσυγχρονίσουν τὴν *ἐν χρήσει* παραδεδομένη τεχνογνωσία τῶν βιοτεχνικῶν ἐργαστηρίων καὶ τὴν οἰκονομικὴ ὀργάνωση ἐμπορίου – ἐπιχειρήσεων μὲ στόχο τὴ μεγέθυνση τῶν μονάδων παραγωγῆς²¹.

Τὴν καθίζηση τῆς ὑπερτοπικῆς διάχυσης τῶν θεσσαλικῶν προϊόντων νηματοουργίας-ὑφανσης ἐπιτείνει ὁ Ἀγώνας γιὰ τὴν Ἀνεξαρτησία (1821). Ἡ κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ ζωὴ τῶν Θεσσαλῶν ἐπηρεάζεται, ἀλλὰ ἡ πολιτιστικὴ ἀκμὴ δὲν σβίνει μονομῆς.

Περιγραφές γιὰ τὴ ζωὴ τῶν ἀστῶν στίς θεσσαλικές πόλεις στά μέσα τοῦ 19ου αἰ. ἀπὸ τὸ Γάλλο περιηγητὴ L. Heuzey μᾶς δίνουν τὸν ἀπόηχο τῆς πολιτιστικῆς ἀκμῆς. Τονίζεται ἡ εἰσδοχὴ τῆς νεωτερικότητος. Ἐκδηλᾶ εἶναι εὐρωπαϊκὰ ἥθη πού ἤρθαν στὴ Θεσσαλία μέσω τῶν ἀποδήμων. Στόν Τύρναβο ὁ

¹⁸ Μουτσόπουλος 1966, σσ. 181-182.

¹⁹ Μουτσόπουλος, ὁ.π., σ. 183.

²⁰ Κυριακίδου-Νέστορος, ὁ.π., σ. 98.

²¹ Κατσιαρδὴ Hering Ὁλ., ὁ.π., σ. 223.
 Ἀσδραχᾶς, ὁ.π. σ. 557.

Heuzey φιλοξενείται στο άρχοντικό του προύχοντα Θ. Ανδρεάδη. Παρατηρεί την μισοανατολίτικη-μισοαστική πολυτέλεια του οίκου. Ο πρωτότοκος γιός του γαιοκτήμονα αισθάνεται υπερήφανος γιατί η οικογένειά του ζει όπως ζούνε οι Ευρωπαίοι (a la phranka). Οι άντρες και οι γυναίκες γευματίζουν μαζί καθισμένοι σε καρέκλες γύρω σε τραπέζι. Ήμέρες γιορτής ή σύζυγος τόν κρατά άγκαζέ στον περίπατο. Διαφορετικά από τις γυναίκες των άλλων κοινωνικών τάξεων είναι ντυμένη η γυναίκα του²². Τό φέσι με την κροσσωτή φούντα, η ένδυμασία της –φούστα με βολάν, κοντογούνι– παραπέμπει στον τύπο φορεσιάς *Άμαλία*²³ που φορέθηκε από τις γυναίκες των ανώτερων κοινωνικών τάξεων στις τουρκοκρατούμενες θεσσαλικές πόλεις και κωμοπόλεις μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους²⁴.

Την ίδια εποχή οι Λαρισαίοι αισθάνονται ισότιμοι με τους πολίτες της ελευθερωμένης Ελλάδας. Ο τρόπος βίου όμως των κατοίκων της θεσσαλικής υπαίθρου στά μέσα του 19ου αι. δέν έχει μεταβληθεί. Κυλάει σύμφωνα με τις παραδοσιακές νόρμες.

Η Προσάρτηση της Θεσσαλίας στο ελληνικό κράτος δίνει νέο όραμα στους Θεσσαλούς και νέα ώθηση στη στροφή προς τη Δύση. Από τόν Δ. Ανδρεάδη²⁵ έχουμε περιγραφή της υποδοχής του ελληνικού στρατού κατά την παράδοση του τουρκοκρατούμενου Τυρνάβου στην Ελλάδα, την 1η Σεπτεμβρίου 1881. Τό έορταστικό πλήθος, έθισμένο στη μουσική με ανατολίζοντα χαρακτηριστικά και μουσικά όργανα (πίπιζες, νταούλια, κλαρίνα), άκούει για πρώτη φορά στρατιωτική μπάντα, σαλπίσματα και έμβατήρια. Βλέπει τακτικό στρατό με ευρωπαϊκό όπλισμό και ένδυση. Λίγοι πολίτες, οί προύχοντες της πόλης και τά άγόρια τους, κυκλοφορούν με ένδύματα ευρωπαϊκά, παντελόνια και καπέλα. Οί της μεσαίας και τρίτης κοινωνικής τάξης είναι ντυμένοι παραδοσιακά –μέ άντεριά, πουκαμίσεις– και μέ τό κόκκινο φέσι στό κεφάλι. Οί γυναίκες που βγήκαν στην υποδοχή του ελληνικού στρατού είναι μέσης ηλικίας, ντυμένες μέ παραλλαγμένη ένδυμασία τύπου *Άμαλίας*. Οί πίο ηλικιωμένες διατηρούν τό φέσι μέ άσημένιο τεπελίκι ως κάλυμμα κεφαλής, ενώ οί νεότερες

²² Heuzey, ό.π., σσ. 24-25.

²³ Παπαντωνίου 1999, σσ. 48-49.

²⁴ Heuzey L, ό.π., σ. 15.

²⁵ Ανδρεάδης Δημοσθένης Μ., (1871-1953), εκπαιδευτικός, έγγονός του Τυρνάβιτη γαιοκτήμονα Θωμά Ανδρεάδη, που φιλοξένησε τόν L. Heuzey τό 1858.

έχουν τά μαλλιά πλεγμένα κοτσίδες και τυλιγμένα με κεφαλομάντηλο, τί σκέπη. Ευρωπαϊκής μόδας φορέματα και καπέλα φορούν μόνο οι δασκάλες του Νηπιαγωγείου και του Παρθεναγωγείου²⁶.

Η κατάργηση του φεσιού, ως καλύμματος κεφαλής αντρών και γυναικών, σηματοδοτεί την αποτουρκοποίηση του πληθυσμού. Οι ανώτερες τάξεις και οι νεότερες ηλικίες εισάγουν τη νεωτερικότητα, που γίνεται σιγά σιγά αποδεκτή από το κοινωνικό σύνολο.

Η ένταξη της Θεσσαλίας στην κεντρική διοίκηση της χώρας, μετά την απελευθέρωσή της, σήμανε την κατάλυση της τοπικής αυτοδιοίκησης των κοινοτήτων. Κρατικές Υπηρεσίες με γνώμονα τη χώρα, την οργάνωση εύρυθμου κράτους ασκούν τις πολιτικές, στρατιωτικές, δικαστικές εξουσίες. Συντάσσουν τον προγραμματισμό για την παιδεία, την κοινωνική πρόνοια, τη γεωργική ανάπτυξη κ.ά. Η διαφοροποίηση των συνθηκών βίου των Θεσσαλών μετά το 1881 άπαιτεί βασικά αλλαγή νοοτροπίας. Μετάβαση από το τοπικό επίπεδο στο έθνικό. Τα γεγονότα που επέρχονται μετά την Προσάρτηση διαμορφώνουν και τις νέες συνθήκες *πλεύσης* για τους Θεσσαλούς.

Ο μουσουλμανικός πληθυσμός της Θεσσαλίας αρχίζει να αποχωρεί από τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αϊ. Μετά τον Έλληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 παίρνει διαστάσεις φυγής και ολοκληρώνεται με την ανταλλαγή των πληθυσμών (Οθωμανών Ελλάδας-Χριστιανών Τουρκίας) σύμφωνα με τη Συνθήκη της Λωζάνης (1923). Στο χρονικό αυτό διάστημα η δημογραφία της Θεσσαλίας ενισχύεται και το ελληνικό στοιχείο κυριαρχεί πλέον στη σύσταση του πληθυσμού της²⁷. Κάτοικοι από τα όρεινά, πρώην ακμάζοντα θεσσαλικά βιοτεχνικά κέντρα και από άλλες περιοχές της χώρας εγκαθίστανται σε πόλεις και κομποπόλεις της θεσσαλικής πεδιάδας.

Τά τσιφλίκια των Οθωμανών, με την αποχώρησή τους από τη Θεσσαλία, μεταβιβάζονται σε Έλληνες του εξωτερικού και Θεσσαλούς επιχειρηματίες. Οι Έλληνες μεγαλογαιοκτήμονες της Θεσσαλίας, σύμφωνα με το ρωμανογερμανικό δίκαιο που υιοθέτησε το νεοελληνικό κράτος, απολαμβάνουν την απόλυτη κυριότητα της ιδιοκτησίας τους με την κρατική κάλυψη. Η παράκαμψη του εθιμικού λαϊκού δικαίου που ίσχυε κατά την Επανάσταση ευνόησε τους

²⁶ Ανδρεάδης 1935, σσ. 319, 320.

²⁷ Sivignon 1982, σσ. 75-78.

Θεσσαλούς γαιοκτήμονες²⁸. Οί γεωργοί-κολίγοι, δέσμοι της γης κατά την Τουρκοκρατία, μεταβάλλονται με το νέο νομικό καθεστώς σε αγροτοεργάτες²⁹. Άπελεύθεροι, πλέον, χάνουν από τί μιὰ τήν ἀμφίσημη προστασία πού τούς παρείχε τό ὀθωμανικό δίκαιο, ἀλλά ἀπό τήν ἄλλη ἀποκτοῦν τό δικαίωμα ἐλεύθερης δράσης καί δυνατότητα ἀνέλιξης. Τό ἐπόμενο βῆμα εἶναι ἡ ἀπαίτησή τους νά ἀποκατασταθοῦν μέ τό μοῖρασμα τῶν γαιοκτημονικῶν ἐκτάσεων στους καλλιεργητές. Πολλοί δραστήριοι γεωργοί ἀποκτοῦν μικρές ἀτομικές ιδιοκτησίες. Τό ὀνομαζόμενο *ἀγροτικό ζήτημα* τῆς χώρας ἐδράζεται στή Θεσσαλία ὡς πρόβλημα οἰκονομικό καί κοινωνικό μετά τό 1881³⁰.

Οἱ πρῶτες δεκαετίες τοῦ 20οῦ αἰ. χαρακτηρίζονται ἀπό τόν ἐξελληνισμένο νεοκλασικισμό, τήν καταφανή τάση ἀστισμοῦ ὅλων τῶν κοινωνικῶν τάξεων, τόν γενικό ἐκσυγχρονισμό τῶν τεχνικῶν γνώσεων ἀλλά καί τῆς νοοτροπίας τῶν κατοίκων τῆς Θεσσαλίας. Ἡ ἐξέλιξη προχωρεῖ ἀρκετά γοργά σέ σύγκριση μέ τί βραδεία κινητικότητα τοῦ παραδοσιακοῦ χρόνου. Προτάσσονται τά δύο καίρια σκέλη τῆς πρωτογενοῦς παραγωγῆς, ἡ γεωργία καί ἡ κτηνοτροφία.

Παρά τί γενική εἰκόνα τῆς ἀποτυχίας νά ἐπιτευχθεῖ ἡ σιτάρκεια τῆς χώρας ἀπό τήν παραγωγή τῆς θεσσαλικῆς πεδιάδας, πολλοί γαιοκτήμονες, κάτοχοι θεσσαλικῶν γεωργικῶν ἐκτάσεων, ἐπιχειροῦν ἐφαρμογές πρωτομηχανικῆς καλλιέργειας τῆς γῆς μέ τήν ἐπιστάσια ἐπιστημόνων γεωπόνων³¹. Τό οἰκονομικό κόστος τῆς χρήσης σιδηρῶν ἐργαλείων καί χειροκίνητων ἢ ἀτμοκίνητων μηχανῶν γιά τίς καλλιέργειες καί τί συγκομιδῇ τῶν καρπῶν θά παραμείνει ἀπαγορευτικό γιά τούς Θεσσαλούς μικροκαλλιεργητές σχεδόν μέχρι τό 1940. Καταφανές εἶναι, ὥστόσο, ἀπό τόν μεσοπόλεμο ἡ αὔξηση τῆς καλλιεργήσιμης γῆς, μέ ἐκχερσώσεις καί ἀποστραγγιστικά ἔργα, ἡ ποικιλοποίηση τῶν καλλιεργειῶν καί ἡ χρήση χημικῶν λιπασμάτων³².

Ἡ μετακινούμενη κτηνοτροφία αἰγοπροβάτων ἀλλά καί μεγάλων ζώων – παραχείμανση στίς θεσσαλικές πεδιάδες, θερινή διαμονή στά ὑπίπεδα τῆς δυτικῆς Μακεδονίας καί Ἡπείρου γιά τήν ἐξασφάλιση φυσικῆς βοσκῆς τῶν ζώων– δέν ἀλλάζει θεαματικά μέ τό γύρισμα τοῦ 19ου πρὸς τόν 20ό αἰ. Τό τσε-

²⁸ Πανταζόπουλος 1986, σσ. 61-63.

²⁹ Βεργόπουλος 1975, σσ. 77, 85, 96, 100-101.

³⁰ Τσοποτός, ὅ.π. σ. 243.

Γουργιώτη 1980, σ. 59.

³¹ Καλιβρετάκης 1990, σσ. 237-241.

Γεωργιτσογιάννη 2000, σσ. 87-98.

³² Sivignon, ὅ.π., σ. 79.

λιγκᾶτο, ὁ ἄτυπος συνεταιρισμός τῶν βοσκῶν μέ ἀρχηγό τόν τσέλιγκα, ἐξακολουθεῖ νά συγκροτεῖ τήν οἰκονομική καί κοινωνική δομή τῆς πληθυσμιακῆς ομάδας τῶν μετακινούμενων παραγωγῶν ζωοκομικῶν καί γαλακτοκομικῶν προϊόντων μέχρι τά μέσα περίπου τοῦ 20οῦ αἰ.³³

Ἡ ἀγροτική μεταρρύθμιση, τό μέγα θέμα, μοίρασμα τῆς γαιοκτημονικῆς γῆς στούς ἀκτήμονες γηγενεῖς γεωργούς καί ὅσους ὑποδέχτηκε ἡ Θεσσαλία ὡς πρόσφυγες κατά φάσεις (1906 ἀπό τήν ἀνατολική Ρωμυλία, 1922-1925 ἀπό τή Μ. Ἀσία) διεκπεραιώνεται μέ κυβερνητικές παρεμβάσεις καί τήν ἀπαλλοτρίωση, τό μοίρασμα ὑπό ὄρους τῆς γεωργικῆς γῆς. Ἡ ἀποκατάσταση τῶν Θεσσαλῶν γεωργῶν καί ἡ ἐνσωμάτωση νέων πληθυσμῶν ἐνισχύουν τή δημογραφία τῆς Θεσσαλίας καί εὐνοοῦν διαδοχικά, ὡς ἓνα βαθμό, τήν ἐξομοίωση τῶν κοινωνικῶν τάξεων³⁴.

Ὁ ἐκσυγχρονισμός τῶν συγκοινωνιῶν στή Θεσσαλία ἔχει ἀρχίσει ἀμέσως μετά τήν προσάρτησή της στήν Ἑλλάδα. Δίκτυο Θεσσαλικῶν Σιδηροδρόμων ἐγκρίνεται τό 1882 καί διαδοχικά συνδέονται οἱ μεγάλες πόλεις. Ὁ Βόλος μέ τή Λάρισα συνδέονται τό 1884 καί δύο χρόνια μετά ὁλοκληρώνεται τό δίκτυο συνδέοντας τόν Βόλο μέ τήν Καρδίτσα, τά Τρίκαλα καί τήν Καλαμπάκα³⁵. Ἀλλά καί οἱ ὑπάρχοντες Σιδηρόδρομοι τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους (Σ.Ε.Κ.) ἐπεκτείνονται στή Θεσσαλία. Τό 1908 φτάνουν μέχρι τή Λάρισα καί τό Παπαπούλι, στά σύνορα³⁶.

Ἀμαξιτοί δρόμοι –χωματόστρωτοι ἢ σκυρόστρωτοι– ἐλάχιστοι ἀναφέρονται

³³ Γουργιώτη 1984, σσ. 417-428.

Γουργιώτη 1985, σσ. 49-59.

³⁴ Καραβίδας 1978, σ. 156.

Ἀναφορά στόν γεωργικό κλῆρο πού παρέχεται στούς ἀγρότες-καλλιεργήσιμη γῆ καί βοσκή. Στή Λάρισα 100 στρ., στόν Βόλο 60-70 στρ.

Sivignon, ὁ.π., σσ. 88, 91.

Σύνδεση τοῦ ἀγροτικοῦ προβλήματος καί τῆς λύσης του στή Θεσσαλία μέ τήν ἔλευση τῶν προσφύγων ἀπό τή Μ. Ἀσία στήν Ἑλλάδα καί τήν ἀγροτική μεταρρύθμιση. Διονυσίου 1986, σσ. 154-157.

Ἡ ἐγκατάσταση προσφύγων ἀπό τήν Ἀγχίαλο στήν παραλία τοῦ Εὐξείνου Πόντου Βόρειας Θράκης (Βουλγαρία) μετά τήν καταστροφή τοῦ 1906, σέ παραθαλάσσια θεσσαλική περιοχί στή Ν. Ἀγχίαλο κοντά στόν Βόλο, τό 1908. Χαρακόπουλος 2003, σσ. 17-35.

Στό προλογικό σημείωμα καί στήν εἰσαγωγή ἀναπτύσσεται ἡ δραματική περιπέτεια τῆς μικρᾶς καταστροφῆς (1921), ἡ ἐνσωμάτωση προσφύγων στήν Ἑλλάδα καί τά ἰδιαίτερα προβλήματα τῶν τουρκόφωνων Καππαδοκῶν. Κονταξί 2004, σσ. 169-179.

³⁵ Φώτου 2004, σσ. 93-95.

³⁶ Sivignon, ὁ.π., σσ. 78.

Γουργιώτη-Κυρίτση, ὁ.π., σ. 246.

στή Θεσσαλία πρίν από τό 1881³⁷. Όμως στίς πρώτες δεκαετίες τοῦ 20οῦ αἰ. δικτυώνεται ἡ Θεσσαλία μέ αὐτοκινητόδρομους, οἱ πόλεις μεταξύ τους καί μέ τή νότια Ἑλλάδα. Οἱ συγκοινωνίες μέ αὐτοκίνητα αὐξάνουν καί συνεχῶς βελτιώνονται³⁸. Ὁ Βόλος εἶναι ἡ πόλη πού ἀνοίγει τή Θεσσαλία στίς θαλάσσιες μεταφορές. Ἔργα διαμόρφωσης στό λιμάνι του καί στή νέα προκυμαία διενεργοῦνται μετά τό 1881, μέ διαρκή ἐξέλιξη, ἀναβαθμίζοντας συνεχῶς τόν θαλάσσιο θεσσαλικό κόμβο.

Τή μεγιστοποίηση τοῦ θεσσαλικοῦ ἐμπορίου διευκολύνουν οἱ συγκοινωνιακές ρυθμίσεις ἀλλά καί ὁ ἐκσυγχρονισμός τῶν κρατικῶν ἐπικοινωνιῶν, ἡ ὁργάνωση τῆς Ὑπηρεσίας τῶν τριῶν Τ. – ταχυδρομεῖο, τηλεγραφεῖο, τηλεφώνο. Πιστωτικά ἰδρύματα, ἰδιωτικές τράπεζες καί ὑποκαταστήματα κρατικῶν λειτουργοῦν στίς θεσσαλικές πόλεις ἀπό τό τέλος τοῦ 19ου αἰ. μέ αὔξηση στίς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰ.

Δέν ὑστερεῖ ἡ Θεσσαλία στήν ἐκβιομηχάνιση μέ πρωτοπόρο τόν Βόλο ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 20ου αἰ. Κέντρο παραγωγῆς μεταλλικῶν γεωργικῶν ἐργαλείων/μηχανημάτων κ.ά. ὁ Βόλος δέν ὑστερεῖ στήν ἀλευροβιομηχανία καί κλωστοῦφαντουργία, παραγωγές στίς ὁποῖες ἡ Λάρισα, τά Τρίκαλα σημειώνουν ἐνεργά τήν παρουσία τους³⁹. Ὁ ἐκσυγχρονισμός τῆς βιομηχανίας πραγματοποιεῖται μέ διαφορετικό κατά τόπους βηματισμό.

Ἡ ἐκπαιδευτική ἀναβάθμιση τῆς Θεσσαλίας μετά τήν προσάρτηση διενεργεῖται ἀπό τήν Πολιτεία κυρίως, μέ τή συνεισφορά τῶν Δήμων καί ἰδιωτῶν. Ἰδρύονται σχολεῖα μεσαίας καί κατώτερης βαθμίδας στίς πόλεις καί σέ οἰκισμούς τοῦ ὑπαίθρου πού περιορίζουν τόν ἀναλφαβητισμό. Στή διάδοση τῆς

³⁷ Σχινᾶς 1886, σσ. 204-212, 272-273.

³⁸ Ἀργυρόπουλος 1935, σσ. 118-119.

Τσοποτός 1935, σσ. 146-148.

Παπαδημητρίου 1935, σσ. 225-226.

Παπαγιανόπουλος 1935, σσ. 257-258.

Παπασωτηρίου 1935, σ. 311.

Ἀνδρέοπουλος 1935, σ. 376.

³⁹ Sivignon, ὁ.π., σσ. 85-86.

Ὁδηγός τῆς Ἑλλάδος *Τηλέση* 1911, σ. 988.

Ἀναφέρεται ἀπόμυλος Ι. Τσιμπούκη, ἔτος ἱδρύσεως 1879. Ἀτμοκίνητο ἐργοστάσιο ἀρτοποιίας Κ. Χ. Παππά στή Λάρισα μέ ὑποκαταστήματα καί ἀντιπροσωπεῖες στίς κυριότερες πόλεις τῆς Ἑλλάδος. Ἀτμοκίνητο ἐργοστάσιο καροτοποιίας καί ἀμαξοποιίας, Ι. καί Γ. Καλύβα καί Χ. Κάρπου στή Λάρισα. *Μητροφάνης* 1999, σσ. 97-98, 112, 117, 120-121.

Ἀναπτύσσεται ἡ βιομηχανική ἐξέλιξη τῶν Μύλων Λούλη στόν Βόλο, Παπᾶ στή Λάρισα, Κατσάρη στήν Καρδίτσα κ.ά.

Παιδείας ή ανατολική Θεσσαλία προηγείται από τη δυτική⁴⁰. Στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αι. ιδρύονται Διδασκαλεία και οι απόφοιτοι στελεχώνουν τά σχολεία της περιφέρειας. Οι έμπορικές Σχολές και γεωργοκτηνοτροφικής ειδικεύσης παρέχουν επιμόρφωση σε νέους πέραν της εμπειρικής γνώσης. Τό 1902 ιδρύεται στη Λάρισα τό Άρσάκειο Διδασκαλείο θηλέων, πού προωθεί τί μόρφωση τών γυναικών⁴¹.

Τό τέλος του 19ου αι. και οι πρώτες δεκαετίες του 20ού αι. χαρακτηρίζονται από τόν εξελληνισμένο νεοκλασικισμό, τήν καταφανή τάση άστισμού όλων τών κοινωνικών τάξεων, τόν γενικό έκσυγχρονισμό τών τεχνικών γνώσεων αλλά και τήν άλλαγή της σκέψης τών κατοίκων της Θεσσαλίας.

Η Πολιτεία κατευθύνει ύποδείξεις προς τί νεωτερικότητα πού άφορα τί μορφή τών πόλεων. Προβάλλονται νέα πολεοδομικά πρότυπα. Από τό 1882 μέχρι τό 1904 έκπονούνται σχεδιασμοί πρώτα γιά τίς τέσσερις πρωτεύουσες τών νομών (Βόλο, Καρδίτσα, Λάρισα, Τρίκαλα) και σε συνέχεια γιά τίς μικρότερες πόλεις. Οι δημοτικές Άρχές παίζουν τόν ρόλο τους γιά τήν κατασκευή άστικών ύποδομών⁴². Δημιουργούνται πλατείες, φαρδεις δρόμοι. Κατασκευάζονται δημόσια κτίρια. Καθώς οι θεσσαλικές πόλεις αναδιαρθρώνονται, άποκτούν νεωτερική όψη μέ τίς νεοκλασικές οικοδομές. Η ιδιωτική πρωτοβουλία

⁴⁰ *Sivignon*, ό.π., σσ. 83, 87-88. Η κλιμάκωση τών έγγράμματων στις τέσσερις πρωτεύουσες τών θεσσαλικών νομών τό 1907 είναι: Βόλος 53,3%, Λάρισα 47,8%, Τρίκαλα 34,6%, Καρδίτσα 33%.

⁴¹ Όδηγός της Ελλάδος *Υγίεση* 1911, σ. 991. Σχολεία και Σχολές στη Λάρισα: Σχολαρχεία δύο, Δημοτικά έξι, τρία άρρένων, τρία θηλέων. Άρσάκειο Διδασκαλείο θηλέων, μαθήτριες 190. Ίδιωτικό Έκπαιδευτήριο άρρένων Τσερέπη, μαθητές 84. Ίσραηλιτική Σχολή, μαθητές 165. Ζιαζιάς, 1994, 8, 23. Στοιχεία γιά σχολεία κατώτερης και μέσης βαθμίδας, Νυκτερινή σχολή άπόρων παιδών στη Λάρισα τό 1905. *Χαρίτος*, 2004, σσ. 281, 282, 291-292, 296-297.

Αναφέρονται Σχολεία – Σχολές πού λειτουργήσαν σπίν περιοχή Βόλου πριν από τήν ένσωμάτωση της Θεσσαλίας στο έλληνικό κράτος, όπως τό Παρθεναγωγείο Ζαγοράς (ίδρυση τό 1853), ή Άστική Σχολή Άρρένων Τσαγκαράδας (ίδρυση 1864). Στόν Βόλο αναφέρονται πολλά ιδιωτικά άλληλοδιδασκτικά κατωτέρας βαθμίδας. Τό 1870 ένα Σχολαρχείο, ένα Παρθεναγωγείο (Δημοτικό μέ τάξεις Σχολαρχείου), ένα Έβραϊκό Σχολείο. Στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αι. Γυμνάσιο άρρένων, δύο Σχολαρχεία, όκτώ Δημοτικά, ένα Έβραϊκό Δημοτικό, δύο ξένα σχολεία μικρής διάρκειας της Γαλλικής Άδελφότητας και Καθολικών Καλογραιών, Άνώτερο Δημοτικό Παρθεναγωγείο (ίδρυση 1908). Η Έμπορική Σχολή του Έμπορικού Συλλόγου Βόλου (ίδρυση 1900), άργότερα μετατράπηκε σε Δημόσια έμπορική Σχολή. *Χαρίτος* - *Κανδύλα* 1997, σσ. 109-157. *Κανδύλα* 2004, σσ. 177, 182, 186, 190, 402, 405. Μέση Γεωργική Σχολή, μέ μαθητές από όλη τήν Ελλάδα και έξω τών ορίων του ελληνικού κράτους. Λειτουργήσε από τό 1911, άλλαξε πλαίσιο λειτουργίας και έκσυγχρονίστηκε μετά τό 1944. *Άτσαβέ* 1996 σσ. 122, 138-139, 141. Τό 1902 ιδρύεται στη Λάρισα Διδασκαλείο, πρότυπο Δημοτικό και Νηπιαγωγείο. Λειτουργήσε ως τό 1937. Άστικό Σχολείο θηλέων ιδρύθηκε στα Τρίκαλα τό 1914.

⁴² *Χαστάογλου* 2005, σ. 14.

συνεισφέρει. Κτίζονται κατοικίες νεοκλασικού ρυθμού μεγαλοπρεπείς και απλές. Παλιά παραδοσιακά σπίτια, ακόμη και τά πλατυμέτωπα αγροτικά, αποκοτύν ένα άετωμα πάνω από την κύρια είσοδο για να δείχνουν μοντέρνα. Καί τά καλύβια των κτηνοτρόφων δέν είναι πιά μόνο όξυκόρυφα κυκλικά, αλλά και σέ επίπλικες όρθογώνιο σχήμα μέ σαμαρωτή δίρριχτη στέγη, ώστε νά μοιάζουν μέ τά κτισμένα σπίτια των οικισμών⁴³.

Στίς μεγαλουπόλεις των θεσσαλικών νομών δραστηριοποιούνται από τίς άρχές του 20ού αϊ. έπιστήμονες, πτυχιούχοι διαφόρων ειδικοτήτων, άπόφοιτοι του Πανεπιστημίου τής Αθήνας και εύρωπαϊκών πόλεων. Πολιτιστικές και κοινωνικές δράσεις έξακτινώνονται από Συλλόγους, Έταιρείες, Σωματεία έπαγγελματιών. Στήν οικονομική/έμπορική και κοινωνική ζωή των πόλεων έντονη είναι ή παρουσία και συμμετοχή των ισραηλιτικών κοινοτήτων⁴⁴. Μέσα στίς πρώτες δεκαετίες του 20ού αϊ. ιδρύονται κρατικά ή δημοτικά Αρχαιολογικά Μουσεία, Σχολές μουσικής, Ώδεία, Βιβλιοθήκες πού συμβάλλουν στον έκπολιτισμό όλων των κοινωνικών τάξεων. Ό έξαστισμός των κατοίκων των θεσσαλικών πόλεων και κωμοπόλεων έκδηλώνεται και μέ τήν έπιβολή τής εύρωπαϊκής μόδας στήν ένδυση των πολιτών αλλά και στον τρόπο του βίου τους⁴⁵.

Η καλή ύγεία του πληθυσμού μās περιοχής προσμετράται στον πολιτισμό της. Ίατροφαρμακευτική περίθαλψη παρέχεται στους Θεσσαλούς από έπιστήμονες ιατρούς και φαρμακοποιούς μέ προοδευτική εξάπλωση από τίς άρχές του 20ού αϊ. Δημιουργούνται Νοσοκομεία μέ κρατική μέριμνα και τοπική

⁴³ Γουργιώτη 1984, σσ. 424-425.

⁴⁴ Μωυσις 2000, σσ. 88-89, 232-233.
Γουργιώτης 2000, σσ. 125-128.
Φρεζής 2004, σσ. 207-208.

⁴⁵ Τσοποτός 1935, σ. 144.

Τό Αθανασάκειο Αρχαιολογικό Μουσείο στον Βόλο εγκαινιάζεται τό 1909. Παπαγιανόπουλος 1935, σ. 272.

Τό Ώδείο του Συλλόγου Φιλομούσων στή Λάρισα μετατράπηκε σέ Δημοτικό Ώδείο Λάρισας, στό τέλος τής δεκαετίας του 1920. Ζιαζιάς 1994, σσ. 102-103. Μοναδικός χοροδιδάσκαλος εύρωπαϊκών χορών στή Λάρισα ό Μωυσις Έσκαναζής τό 1913, σ. 111. Μόνιμη κινηματογραφική στεγασμένη αίθουσα στή Λάρισα τό 1927.

τ. Β' σ. 197-204. Στοιχεία για τήν εξέλιξη τής Λάρισας-στροφή προς τή δυτική μουσική παράδοση, ίδρυση ιδιωτικών μουσικών σχολών, Δημοτικής Φιλαρμονικής, Ώδείων μετά τό 1900. Φεσσά, 2004, σσ. 218-223.

Τό Δημοτικό θέατρο Βόλου στήν πρώτη του μορφή κτίστηκε τό 1894-1896. Βαφειαδάκη 2005, σσ. 211-214.

Η εύρωπαϊκή μόδα στήν ένδυση έπιβάλλεται σέ όλες τίς κοινωνικές τάξεις. Βιομηχανική παραγωγή ύφανμάτων τύπου Εύρώπης στή Λάρισα και στον Βόλο.

συνεισφορά στις πρωτεύουσες των τεσσάρων θεσσαλικών νομών, τά όποια συνεχώς βελτιώνονται⁴⁶. Πολλές είναι και οι ιδιωτικές κλινικές στις πόλεις που διατηρούν ειδικευμένοι ιατροί. Στις προβλέψεις για την καλή υγεία πρέπει να αναφερθεί ή καταπολέμηση έως εξάλειψη μέχρι τό 1940 της έλονοσίας, νόσου που ταλαιπωρούσε ιδιαίτερα τούς Θεσσαλούς αγρότες. Έργο τιτάνιο που άνήκει στη δράση της Ύγειονομικής Ύπηρεσίας του Στρατού⁴⁷.

Κοινωνικές τοπικές άναταραχές (αγροτική στάση στό Κιλελέρ τό 1910, εργατικά κινήματα στόν βιομηχανικό Βόλο), πολεμικές έθνικές συρράξεις (Βαλκανικοί πόλεμοι, Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος) συνταράσσουν άλλα δέν άναστέλλουν τί θεσσαλική άνέλιξη, που όδευει προς τόν πλήρη εύρωπαϊσμό. Ό δρόμος έχει άνοίξει. Παράλληλα, το μήνυμα των άστών του Μεσοπολέμου *έπιστροφή στις ρίζες* άνασύρει στό προσκήνιο τά περιφρονημένα για χρόνια στοιχεία Άνατολής της θεσσαλικής παράδοσης, άφομοιωμένα όμως στη νέα καθορισμένη πορεία.

Ό έκσυγχρονισμός των κοινωνιών της Θεσσαλίας έχει διαμορφωθεί, μέχρι τό 1950-1960, ως *νεωτερικός* μέ σχετικές καθυστερήσεις ή υπερβάσεις κατά περιοχές. Οι παραδόσεις που διατηρούσαν αιώνες τόν ιστό, τί συνοχή των γενεών, στις κοινωνίες, φαίνεται να περιθωριοποιούνται.

Στις έπόμενες δεκαετίες και ως σήμερα ή Θεσσαλία, περιφέρεια πρωτίστως αγροτική αλλά μέ βιομηχανική άνάπτυξη, βιώνει τόν διεθνή άνταγωνισμό, τί μετανεωτερικότητα, την προηγμένη τεχνολογία, την κυριαρχία της άγοράς. Όμως ή τάση εξίσωσης τοπικών και κοινωνικών ιδιαιτεροτήτων στό σχήμα «Εύρωπαϊκή Ένωση», στην άναγκαία συμμετοχή των έπιμέρους στά διεθνή μορφώματα, προσμετρά τά παραδεδομένα ως πολύτιμες μνήμες και ιστορία. Ό προβιομηχανικός πολιτισμός της Θεσσαλίας, οι παραδόσεις, έχουν διασωθεί και συγκεντρωθεί στά Μουσεία του νεότερου πολιτισμού, όπου παρουσιάζονται, μελετώνται, διαχέονται. Σε άλλες περιπτώσεις μέσα από τίς δομές και διαρθρώσεις των κοινωνιών ήθη και έθιμα του παρελθόντος αναφέρονται άναβιωμένα, όχι όμως ως λειτουργικά στοιχεία, δρώμενα της παράδοσης. Ώς άναφορά στη θεσσαλική ταυτότητα και άντίδοτο στην πολιτισμική ίσοπέδωση.

⁴⁶ Τσικρίκας 1990, σσ. 11-19. Κτίστηκε τό 1897 μέ χρήματα ιδιωτών και συνεχώς βελτιούμενο και έκσυγχρονιζόμενο λειτουργεί μέχρι σήμερα.

⁴⁷ Παπαδημητρίου 1997, σσ. 16-17.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Άγορά Δ., «Οί τάσεις τῆς μόδας», Περ. *Ἐν Βόλῳ* ὅ.π., σσ. 42-47.
- Ἀνδρεάδης Δημ., «Ὁ Τύρναβος στά πρῶτα 25 ἐλεύθερα χρόνια του» Περ. *Θεσσαλικά Χρονικά*, ἔκτακτη ἔκδοση Ἀθήνα 1935, σσ. 319, 320.
- Ἀνδρεόπουλος Ι., «Ἐπαρχία Φαρσάλων», *Λεύκωμα Θεσσαλικά Χρονικά*, Ἀθήνα 1935, σ. 376.
- Ἀργυρόπουλος Δ., «Ἐπαρχία Ἀλμυροῦ», *Λεύκωμα Θεσσαλικά Χρονικά*, Ἀθήνα 1935, σσ. 118-119.
- Ἀσδραχᾶς Σ.Ι., *Ἑλληνική οἰκονομική ἱστορία*, ΙΕ΄-ΙΘ΄ αἰώνας, τόμος Α΄, Ἀθήνα 2003, σσ. 78-79, 106, 557 Ζ, 558-559.
- Ἀτσαβέ Π., *Τά σχολεῖα τῆς Φιλεκπαιδευτικῆς Ἐταιρείας στήν Ἑλλάδα*, Ἀρσάκεια-Τοσίτσεια Σχολεῖα, Ἀθήνα 1996, σσ. 122, 138-139, 141.
- Βακαλόπουλος Ἀπ. Ε., *Ἱστορία τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ*, τ. Α΄ Θεσσαλονίκη 1961, σσ. 221-222.
- Βαφειαδάκη Ἀγγ., «Ἀστική Λάρισα-ὁ ἐξευρωπαϊσμός τῆς ἐνδυμασίας στό μεταίχμιο δύο ἐποχῶν», *Πρακτικά Ἐπιστημονικῆς Συνάντησης Ὁ Νεοκλασικισμός στή Θεσσαλία*, Λάρισα 2005, σσ. 211-214.
- Βεργόπουλος Κ., *Τό ἀγροτικό ζήτημα στήν Ἑλλάδα*, Ἀθήνα 1975, σσ. 77, 85, 96, 100-101.
- Γεωργιτσογιάννη Εὐ. Ν., *Παναγῆς Α. Χαροκόπος 1835-1911*, Ἀθήνα 2000, σσ. 87-98.
- Γουργιώτη Λ., «Ἡ διαμόρφωση τῆς κατοικίας τῶν Καραγκούνηδων κατά τό τέλος τοῦ 19ου αἰ.», *Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου Θεσσαλικῶν Σπουδῶν*, *Θεσσαλικά Χρονικά*, τ. ΙΓ΄, Ἀθήνα 1980, σ. 59.
- Γουργιώτη Λ., «Τελευταία φάση ἐξέλιξης τοῦ θεσσαλικοῦ παραδοσιακοῦ τσελιγκάτου (Γκιουλμπερη)», *Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Συνεδρίου Θεσσαλικῶν Σπουδῶν*, Ἀθήνα 1984, σσ. 417-428.
- Γουργιώτη Λ., «Σαρακατσάνοι κτηνοτρόφοι γεωργοί στήν περιοχὴ Λάρισας», *Πρακτικά Συνεδρίου Σαρακατσάνοι, ἑνας νομαδικός κτηνοτροφικός πληθυσμός*, Ἀθήνα 1985, σσ. 49-59.
- Γουργιώτη Λ., «Ἡ παραδοσιακὴ ὕφαντικὴ τῆς Θεσσαλίας», *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Θεσσαλία*, Ἀθήνα 1990, σσ. 475-484.

- Γουργιώτη Λ. - Κυρίτση Σ., «Στοιχεία για επικοινωνίες-τόπους συνάντησης. Θεσσαλία, 19ος - α΄ μισό 20ού αι.», *Πρακτικά ΙΑ΄ Συμποσίου Ιστορίας και Τέχνης Έπικοινωνίες και μεταφορές στην προβιομηχανική περίοδο*, Αθήνα 2001, σσ. 241-242, 246.
- Γουργιώτης Γ.Κ., «Ένα κτίριο μιά ιστορία», *Μικρά Μελετήματα*, Λάρισα 2000, σσ. 125-128.
- Διονυσίου Γ.Π., *Άχελινά*, Αθήνα 1986, σσ. 154-157.
- Ζιαζιάς Γ., *Αναζητώντας τί χαμένη Λάρισα*, τ. Α΄, Λάρισα 1994, σσ. 8, 23, 102-103.
- Ζιαζιάς Γ., *Αναζητώντας τί χαμένη Λάρισα*, Λάρισα 1994, τ. Β΄, σσ. 197-204.
- Holland H., *Ταξίδι στή Μακεδονία και Θεσσαλία (1812-1813)*, Αθήνα 1989, σσ. 118, 140, 149.
- Καλλιβεράκης Λ., *Η δυναμική του αγροτικού εκσυγχρονισμού στην Ελλάδα του 19ου αι.*, Αθήνα 1990, σσ. 237-241.
- Καμπιλάκης Π., «Η έμποροπανήγυρη των Φαρσάλων - ιστορική εξέλιξη - εθνογραφική θεώρηση», *Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου Θεσσαλικών Σπουδών, Θεσσαλικά Χρονικά*, τ. ΙΓ΄, Αθήνα 1980, σσ. 95-128.
- Κανδήλα Ι., *Η Αβερώφειος Γεωργική Σχολή Λάρισας*, Λάρισα 2004, σσ. 177, 182, 186, 190, 402, 405.
- Καραβίδας Κ. Δ., «Τό τσιφλίκι έν Έλλάδι και οί εκ τής απαλλοτριώσεως συνέπειαι», *Άγροτικά*, Αθήνα 1978, σ. 156.
- Κατσαρδής Hering Όλ., *Τεχνίτες και τεχνικές βαφής νημάτων*, Αθήνα 2003, σσ. 21-23 και σημ. 7, 24-25, 37-38, 92-95, 109-112, 127, 157-158, 160-166, 223.
- Κονταξή Άν., *Η εγκατάσταση και ένταξη των Μικρασιατών προσφύγων στό Βόλο, Βόλος 1881-1955*, Βόλος 2004, σσ. 169-179.
- Κυριακίδου-Νέστορος Άλ., *Λαογραφικά Μελετήματα*, Αθήνα 1975, σσ. 44-46, 98 Ι
- Λάμπας Κ. - Σταμούλη Ρ., *Κωνσταντίνος Οικονόμου ό εξ Οικονόμων ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ*, τ. Α΄ 1802-1817, Αθήνα 1989, σ. κ΄-μζ΄.
- Leake W., *Η Θεσσαλία (1805-1810)*, Βόλος 1969, σσ. 22, 29, 52., 55, 57, 67, 82, 107-108, 110-111, 116, 129, 149.
- Μητροφάνης Γ.Ν., «Η εξέλιξη τής αλευροβιομηχανίας και τής άρτοποιίας στή Θεσσαλία (1920-1970)», *Θεσσαλία. Σιτάρι-άλεύρι-ψωμί, Παράδοση και εκσυγχρονισμός*, Αθήνα 1999, σσ. 97-98, 112, 117, 120-121.
- Μουτσόπουλος Ν.Κ., «Τά θεσσαλικά Άμπελάκια», *ΗΩΣ, Αφιέρωμα Θεσσαλία*, Λάρισα 1966, σσ. 181-182.

- Μπωζούρ Φ., *Πίνακας τοῦ ἐμπορίου τῆς Ἑλλάδος στὴν τουρκοκρατία (1787-1797)*, Ἀθήνα 1974, σσ. 141-142, 150-152.
- Μωυσῆς Ὑἱ, *Ἡ ἐβραϊκὴ κοινότητα τῆς Λάρισας*, Λάρισα 2000, σσ. 88-89, 232-233.
- Ντρογκούλης Γ.Β., «Οἱ συντεχνίες στὴ Λάρισα στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας», *Πρακτικά Συμποσίου Λάρισα, παρελθόν καὶ μέλλον*, Λάρισα 1985, σσ. 274-277.
- Ὅδηγός τῆς Ἑλλάδος Ἰγγλέσι 1911, σ. 988.
- Οἰκονόμου Λαρισαῖος Ἰω., *Κώδικας Ἐπιστολαί διαφόρων 1759-1824*, Ἀθήνα 1964, σ. 375.
- Παλιούγκας Θ., «Ἡ ἀγορά τῆς Λάρισας στὴν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας», *Ἐνημερωτικό Δελτίο Λ.Ι.Μ.Λ.* 2002, σσ. 59-65.
- Πανταζόπουλος Ν.Ι., *Κοινοτικός βίος εἰς τὴν Θετταλομαγνησίαν ἐπὶ τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1967, σσ. 4-5, 10, 14-18.
- Πανταζόπουλος Ν.Ι., *Τὰ προνόμια ὡς πολιτιστικός παράγων εἰς τὰς σχέσεις χριστιανῶν - μουσουλμάνων*, Θεσσαλονίκη 1975, σσ. 816, 838.
- Ν.Ι. Πανταζόπουλος, *Παραδοσιακοὶ ἀγροτικοὶ θεσμοὶ σέ δοκιμασία - ἡ περίπτωση τῆς Θεσσαλίας*, Ἀθήνα 1986, σσ. 61-63.
- Παπαγιαννόπουλος Ι., «Ἐπαρχία Λαρίσης», *Λεύκωμα Θεσσαλικά Χρονικά*, Ἀθήνα 1935, σσ. 257-258.
- Παπαδημητρίου Δ.Μ., *Πῶς ὁ στρατός ἐνίκησε τὴ «Λερναία Ὑδρα», τὴν ἐλonoσία (1937-1940) στὴ Θεσσαλία*, Ἀθήνα 1997, σσ. 16-17.
- Παπαδημητρίου Κ., «Ἐπαρχία Καρδίτσας», *Λεύκωμα Θεσσαλικά Χρονικά*, Ἀθήνα 1935, σσ. 225-226.
- Παπαδόπουλος Σ.Α., *Νεοελληνικὴ χειροτεχνία*, Ἀθήνα 1969, σσ. 13-16.
- Παπαϊωάννου Μ.Μ., *Ἰω. Οἰκονόμου Λαρισαίου 1. Ἀληθινὴ ἱστορία τοῦ Λουκιανοῦ Σαμοσατέως 2. Ἱστορικὴ τοπογραφία ἐνός μέρους τῆς Θεσσαλίας 1817*, Λάρισα 1989, σσ. 18-33 (εἰσαγωγή).
- Παπαντωνίου Ι., «Καὶ βάλαμε τὰ φράγκικα», Δ. Φωτόπουλος *Τό ἔνδυμα στὴν Ἀθήνα στό γύρισμα τοῦ αἰῶνα*, Ἀθήνα 1999, σσ. 48-49.
- Παπασωτηρίου Ι., «Ἐπαρχία Τρικάλων», *Λεύκωμα Θεσσαλικά Χρονικά*, Ἀθήνα 1935, σ. 311.
- Sivignon M., «Ἡ δημογραφικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἐξέλιξη τῆς Θεσσαλίας (1881-1940)», *Τρικάλινά, Τρίκαλα* 1982, σσ. 75-78, 79, 85-86, 88, 91.

- Σπεράντζας Θ.Κ., *Τά περισωθέντα έργα τοῦ Ἀργύρη Φιλιππίδη*, Ἀθήνα 1978, σσ. 82-83, 129, 154, 159, 161-162, 164, 172, 176, 178, 180, 185, 187-189.
- Stoianovich Tr., «Τά πανηγύρια σπίν ὀθωμανική Αὐτοκρατορία», *Ἑλληνική οἰκονομική ἱστορία ΙΕ΄-ΙΘ΄ αἰώνας*, Ἀθήνα 2003, σσ. 485-487.
- Σχινᾶς Ν.Θ., *Ὀδοιπορικαί σημειώσεις*, Ἀθήνα 1886, σσ. 204-212, 272-273.
- Τσικρίκας Θ., *Ἑκατό χρόνια ἀπό τή θεμελίωση τοῦ Γενικοῦ Νοσοκομείου Λάρισας*, Λάρισα 1990, σσ. 11-19.
- Τσοποτός Δ.Κ., *Γῆ καί γεωργοί της Θεσσαλίας*, Βόλος 1912, σ. 31.
- Τσοποτός Δ.Κ., «Ἐπαρχία Βόλου», *Λεύκωμα Θεσσαλικά Χρονικά*, Ἀθήνα 1935, σσ. 144, 146-148.
- Φεσσᾶ-Ἐμανουήλ Ἑλ., *Οἱ πρώτες θεατρικές στέγες τοῦ Βόλου, Βόλος 1881-1955*, Βόλος 2004, σσ. 218-223.
- Φιλιππίδης Δ.-Κωνσταντᾶς Γρ., *Γεωγραφία Νεωτερική περί τῆς Ἑλλάδος*, ἐπιμ. Αἰκ. Κουμαριανού, Ἀθήνα 1970, (πίνακες, ἡ ζωή καί τό ἔργο τους).
- Φρεζίς Ράφ., *Ἡ Ἰσραηλιτική κοινότητα τοῦ Βόλου, Βόλος 1881-1955*, Βόλος 2004, σσ. 207-208.
- Φώτου Χρ., *Οἱ θεσσαλικοί Σιδηρόδρομοι, Βόλος 1881-1955*, Βόλος 2004, σσ. 93-95.
- Χαρακόπουλος Μ., *Ρωμιοί τῆς Καππαδοκίας*, Ἀθήνα 2003, σσ. 17-35.
- Χαρίτος Χ.Γ. - Κανδίλα Ι., *Κασσαβέτεια Γεωργική Σχολή Αἰδινίου (1888-1914)*, Βόλος 1997, σσ. 109-157.
- Χαρίτος Χ.Γ., *Ἡ ἀνθηση τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ θεσμοῦ στό Βόλο, Βόλος 1881-1955*, Βόλος 2004, σσ. 281, 282, 291-292, 296-297.
- Χαστάογλου Β., «Ὁ σχεδιασμός τῶν θεσσαλικῶν πόλεων μετά τό 1881», *Πρακτικά Ἐπισημονικῆς Συνάντησης Ὁ Νεοκλασικισμός στή Θεσσαλία*, Λάρισα 2005, σ. 14.
- Heuzey L., *Excursion dans la Thessalie Turque en 1858*, Paris 1927, σσ. 15, 24-25, 28-29, 122.

ΣΤΑΥΡΟΣ ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ
Δρ. ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

**«ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΑΜΑΡΤΩΛΟΥ ΠΟΛΥΚΑΡΠΟΥ»:
Μύση καί Μαρτυρία τοῦ ἐκ Δάρδας Ἡπειροῦ
μυτροπολίτη Λαρίσης
(† 17 Σεπτεμβρίου 1821) (Β΄ Μέρους: Σχόλια)***

2. «Βίος Ἀμαρτωλοῦ»: Δράμα καί Ἱστορία

Ὁ «Βίος τοῦ ἁμαρτωλοῦ Πολυκάρπου» πού συνέγραψε ὁ συνεργάτης τοῦ μυτροπολίτη ἱεροδιάκονος Ἰγνάτιος περιγράφει, μέ σύγχρονους ὅρους, μία «ἱστορία ἀνθρώπινης ἀνάδυσης», πῶς ἓνα παιδί ἀπό μακρινό χωριό, μοναχογιός σχετικά εὐπορης πολυμελοῦς οἰκογένειας, μέ φιλοδοξίες γιά ἀστική σταδιοδρομία, ἐν τέλει στρατεύθηκε ὑπέρ τῆς Ἐκκλησίας. Ἀσκοῦσε τά καθήκοντά του μέ πνεῦμα καλῆς συνεργασίας πρὸς τίς Ὀθωμανικές Ἀρχές, ἀπό τίς ὁποῖες ἀπαιτοῦσε τόν σεβασμό πρὸς τοὺς ἰσχύοντες θεσμούς τῆς Ἐκκλησίας, παρὰ τὴν κατ'οἰκονομίαν ὑποχώρηση πού ἔκανε στό ζήτημα τοῦ ἐπισκόπου Σταγῶν, χωρὶς ὅμως ἔκπτωση ἀρχῶν. Ἀπόδειξη εἶναι ὅτι στό τέλος ἐπανόρθωσε τὴν κανονική τάξη.

Τό περιεχόμενο τοῦ «Βίου» ἀναφέρεται στή διαμάχη τοῦ μυτροπολίτη πρὸς τόν Ἀλῆ πασά καί τόν προστατευόμενό του Ἀνθίμο, τόν ὁποῖο ὁ Ἀλβανὸς δυνάστης ἐπέβαλε ὡς ἐπίσκοπο Σταγῶν. Στὴν ἀρχὴ εἶχε ἰσορροπημένη σχέση μέ τόν Ἀλῆ πασά, ἀλλὰ ἀφ' ἧς στιγμῆς ἐκεῖνος τόν ὑποχρέωσε στὴν ἀντικατάσταση ἐπισκόπου, ἄρχισε μία περίοδος ἔντασης στὶς σχέσεις τους. Ἀποτέλεσμα ἦταν ὅτι ὁ Ἀλῆ κίνησε δίωξη ἐναντίον τοῦ Πολυκάρπου, ὁ ὁποῖος κατέφυγε στὴν Κων/πολη, ὅπου τό Πατριαρχεῖο τόν

* Συνέχεια ἀπὸ το Α΄ Μέρος: Σταῦρος Γουλούλης, «Βίος τοῦ ἁμαρτωλοῦ Πολυκάρπου» (βιογραφία), *Ἀχιλλίου Πόλις*, 4, Νοέμβριος 2020, σσ. 205-226.

ἀπέσυρε ἀπὸ μνηροπολίτη Λαρίσης. Ἀγωνίσθηκε ἕως ἐσχάτων πρὸς τὸ καθεστὼς τοῦ Ἀλῆ, στήν πράξη αὐθαίρετο καὶ ἔκνομο, τὸ ὁποῖο ἐξουδετερώθηκε μὲ τὴ συμβολή τοῦ μνηροπολίτη, πού ἀποκαταστάθηκε πάλι στή Λάρισα. Πλὴν ὅμως ὁ Δράμαλης, μὲ ἀφορμὴ τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση πού ἔφτασε καὶ στὴ Θεσσαλία, τὸν ἀποκεφάλισε¹.

Ὁ «Βίος» συντάχθηκε κάτω ἀπὸ πολὺ δύσκολες συνθήκες ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Πολυκάρπου (17/29 Σεπ. 1821). Μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ, ὅπως ἔχει προτείνει ὁ Σπύρος Ζέγκος, στὰ 1821², γιὰ τοὺς ἑξῆς λόγους: α) Ἐνῶ ἡ διαμάχη τοῦ Πολυκάρπου μὲ τὸν Ἀλῆ πασά εἶναι τὸ κύριο θέμα τοῦ «Βίου», δὲν ἀναφέρεται τὸ τέλος τοῦ πασά Ἰωάννινα (τέλη Ἰανουαρίου 1822). Ὁμοίως καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση, ἡ ὁποία φούντωσε τὸ 1822, ὅταν διαλύθηκε ἡ στρατιὰ τοῦ Δράμαλη καὶ ὁ ἴδιος πέθανε στίς 26 Ὀκτωβρίου, εἶναι ὡς νὰ μὴ συνέβη β) Δὲν ὑπάρχει μνηροπολίτης Λαρίσης. Ὁ διάδοχος Κύριλλος πού ζοῦσε στὴ Ματαράγκα (Καρδίτσας), στὸ κέντρο τῆς Θεσσαλίας, ἀπεβίωσε λίγο ἀργότερα, ὅπως καὶ ὁ ἐπόμενος (Δαμασκηνός). γ) Δὲν ἀναφέρονται ἄλλες ἐξελίξεις στὴ Λάρισα, μὲ πῶς σημαντικὴ ὅτι ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου πού ἀπογυμνώθηκε τὴν ἡμέρα τῆς θανάτωσης τοῦ Πολυκάρπου, ἐνῶ στίς 12 Ἰουνίου 1822 μετατρέπεται σὲ ὄπλοστάσιο καὶ πυριτιδαποθήκη, ἀφοῦ τότε ἀναχώρησε ὁ Δράμαλης γιὰ τὴ Νότια Ἑλλάδα, ὅπου οἱ πολεμικὲς ἀνάγκες αὐξάνονταν, ἔχοντας βάσι ἀνεφοδιασμοῦ τὴ Λάρισα³. Ἐφόσον ὁ Δράμαλης παρέμεινε στὴ Θεσσαλία μέχρι τὰ μέσα 1822, ὁ «Βίος» μπορεῖ νὰ μὴ συζητήθηκε δημόσια. Τόπος συγγραφῆς μπορεῖ νὰ εἶναι ὁ Τύρναβος, ἐναλλακτικὴ ἔδρα τῆς Μνηροπόλεως Λαρίσης⁴.

¹ Ὁ «Βίος» ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν ἱερέα Σπύρο Ζέγκο, *Βιογραφία τοῦ Πολυκάρπου τοῦ Λαριανοῦ μνηροπολίτου Λαρίσης καρατομηθέντος ὑπὸ Μαχμούτ-πασά τῷ 1821. Σύντομος περιγραφή τῆς Δάρδας μετὰ εἰκόνων*, Ἐν Ἀθίνας, τύποις Ι. Βάρτσου, 1927, ἀπὸ τὸ μοναδικὸ χειρόγραφο πού ὑπῆρχε στὴ μονὴ τῆς μετανοίας τοῦ συγγραφέα Ἰγνατίου, τὴ μονὴ Ἁγίου Νικολάου Βοβοσιτίσης Κορυτσᾶς.

Ὁ κ. Κωνσταντῖνος Γιακουμῆς, παν. καθηγητὴς στα Τίρανα, μοῦ μετέφερε τὴν πληροφορία ὅτι τὸ χειρόγραφο τὸ ἀναζήτησε καὶ ὁ ἴδιος, ἀλλὰ δὲν ἔχει ἐντοπισθεῖ ἀκόμη τουλάχιστον σὲ ἴδιον πού ἐλέγχει τὸ κράτος τῆς Ἀλβανίας.

² Σπύρος Ζέγκος, ὁ.π., σσ. 9, 56. Σταῦρος Γουλούλης, «*Βίος τοῦ ἀμαρτωλοῦ Πολυκάρπου*», ὁ.π., σσ. 205-206.

³ Ὁ καθεδρικός ναὸς τῆς Λαρίσας θὰ ἐπαναλειτουργήσει τὸν Μάρτιο τοῦ 1826 καὶ θὰ παραμείνει στοὺς Χριστιανούς μὲ ἐξαίρεση τὸ διάστημα 10 Ἀπριλίου ἕως 22 Ἰουνίου 1827, βλ. Θεόδ. Παλιούγκας, *Ἡ Λάρισα κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν*, τόμ. Α', 197.

⁴ Ἡ κριτικὴ πού κάνει στὸν Δράμαλη, ἐάν ᾔταν παρὼν στὴ Λάρισα, πιθανόν ἐνέιχε κινδύνους γιὰ τὸν ἴδιο, ὅποτε εἶναι ἀμφίβολο ἂν γράφηκε στὴν πόλη, ὅπου ἡ Μνηροπολιεὶς εἶχε ἄλωθε. Στὸν

Ἡ ταχύτητα μέ τήν ὁποία συντάχθηκε ἐξηγεῖ τήν ἰδιαίτερη φόρτιση τοῦ συντάκτη του νά παρουσιάσει νοήματα καί ὄχι γνώσεις μέσω συρραφῆς προβαλλόμενων γεγονότων, ὅπου βέβαια δέν λέγονται ὅλα, σέ ἕνα σχετικά μικρό καί ἐντελῶς ἰδιαίτερο κείμενο, στό τέλος μιᾶς ἀπό αἰῶνες ἐξελικτικῆς πορείας τοῦ ἀγιολογικοῦ βιογραφικοῦ κειμένου. Ἡ γλώσσα διατυπώνεται μέ τήν κλασική συναξαριακή τῆς Ἐκκλησίας, ἐμπλουτισμένη ὁμως μέ διαλόγους ἀποδιδόμενους μέ δημῶδεις λέξεις καί ἐκφράσεις, ἀκόμη καί ἀγοραῖες, καί δὴ εἰς βάρος τοῦ μητροπολίτη, μέχρι καί τὰ «σπαστά ἑλληνικά» ἐνός Ἀλβανοῦ, ὅπως τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ἡ χρήση τουρκικῶν καί ἀλβανικῶν. Ἡ λεπτὴ αἴσθησις χιούμορ, ἡ ἐλαφρὰ σάτιρα, ἰσορροπεῖ τήν ἔνταση καί δραματικότητα τῆς διήγησης. Ὁ συγγραφέας δέν ἀποτείνεται ἀκριβῶς σέ ἐκκλησιασμός, ἀλλὰ στὸν ἀστικό, μεταπρατικό καί πολυγλωσσό κόσμο Λάρισας καί Τυρνάβου. Ὡστόσο παραμένει λιτό κείμενο, περιορισμένο σέ ἔκταση, ὅπως οἱ Βίοι ἁγίων καί ὄχι τὰ λογοτεχνικά ἔργα, στὰ ὁποῖα πλησιάζει ὡς **ἐνδιάμεσο μεταξύ ἀγιογραφίας καί λογοτεχνίας**, χωρὶς νά παύει νά εἶναι **μυθικό κείμενο στὰ ὅρια μεταξύ Ἱστορίας καί Τέχνης**. Ἀκριβῶς στὸν ἐνδιάμεσο χῶρο καλύπτεται ὅ,τι δέν εἶναι δυνατόν νά διατυπωθεῖ ἐλεύθερα γιὰ τὰ πραγματικά συμβάντα.

Ὁ γενικός χαρακτήρας τοῦ ἔργου συνενώνει Βίο ἁγίου, καλύπτοντας ὅλα τὰ γεγονότα ἀπὸ τὴ γέννησι ἕως τὴν κοίμησίν του, καί ταυτόχρονα Μαρτύριο, ἰδιαίτερα αὐτό πού ἀναπτύχθηκε στοὺς χρόνους τῆς τουρκοκρατίας⁵. Στὴν περίπτωση Πολυκάρπου ἡ καταγραφή γίνεται ἀπὸ αὐτόπτη μάρτυρα πού γνωρίζει τίς ἀπόψεις τοῦ ἴδιου, κι ὅπου δέν εἶναι παρὼν, λαμβάνει μαρτυρίες τρίτων⁶. Τίποτα δέν εἶναι αἰόλο.

Τύρναβο ὁ Πολυκάρπος εἶχε τόπο διαμονῆς τὴ Μονὴ Ἁγίου Ἀθανασίου, βλ. *Σπύρος Ζέγκος*, σ. 52. Ἐκεῖ ἀναφέρεται ὅτι ὁ Δράμαλης ἀνέβαλε λίγο τὴν ἐκτέλεση τοῦ Πολυκάρπου ἐπειδὴ: «τοῦ ἦτον ἡμποδισμένον νά στείλῃ εἰς τὸν Τύρναβον, εἰς τὸ μοναστήριον τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου νά λάβῃ τὰ εἰδίσματά του». Τίποτα δέν ἀποκλείει νά συντάχθηκε σέ ἄλλο μέρος, ἀκόμη καί στὴ Λάρισα.

⁵ Συνθῆκες καταγραφῆς τῶν κειμένων α) Καταγράφονταν ἀπὸ αὐτόπτες μάρτυρες οἱ τελευταῖες στιγμὲς τοῦ Μάρτυρα μέ τὴ διάσωσι τῆς σοροῦ του, β) γράφονταν συναξάρια ὡς μέρη ἀκολουθιῶν, γ) ἐντάσσονταν τὰ μαρτυρολόγια σέ εἰδικές συλλογές, βλ. Σταῦρος Γριμάνης, «Συμβολὴ στὴ μικρασιατικὴ ἀγιολογία: Οἱ νεομάρτυρες τῆς Σμύρνης», *Δελτίον Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν* 17, 299-320, 303-304, ὅπου βιβλιογραφία. Γιὰ ἀνάλογη σύνταξη Μαρτυριῶν τῶν παλαιῶν Μαρτύρων βλ. Παν. Χρήστου, *Ἑλληνικὴ Πατρολογία*, τόμ. Β' *Περίοδος διωγμῶν*, Θεσσαλονίκη 1978, σ. 457 κ.έ.

⁶ Ἀπόψεις ἐκφράζουν στὸν «Βίο» οἱ: μητροπολίτης Ἄρτας καί μετέπειτα Ἐφέσου, ἐπίσκοπος Δέρκων Γρηγόριος, πρῶν Λαρίσης Διονύσιος καί μετέπειτα Ἐφέσου, πατριάρχης Γρηγόριος Ε' ἀλλὰ καί σχόλια πού ἔκαναν κοσμικοί: τσαούσης Ὀσμᾶν («μπεϊλής»), μουλᾶς (ἐξαρετικός «ἄνθρωπος»), ὁ ὁποῖος τὸν θεωρεῖ φίλο, ἢ τὰ ὅσα μετέφεραν οἱ καπετάνιοι Ἀναστάσιος Ζαρκάδας καί Διαμαντῆς Στουρνάρας, ὁ ἀνώνυμος λευκατζίς στὸν Πηνειό.

Τό γιατί έπειγόταν ό συγγραφέας, άμεσος συνεργάτης τοῦ τιμωμένου, νά παρουσιάσει τόν «Βίο», αἰτία θά ἦταν μία προσπάθεια άποκατάστασης τῆς μνήμης του, π.χ. στό μνημόσυνό του, έφόσον δέν ὑπῆρχε δυνατότητα νά χρησιμοποιεῖτο ό «Βίος» λειτουργικῶς τούς μῆνες μετά τή θανάτωση τοῦ Πολυκάρπου, μέ τό πού εἶχαν κατασχεθεῖ τά πάντα ἀπό τή Μητρόπολη. Σοβαρός λόγος, ανάγκη, θά ἦταν νά τεκμηριωθεῖ καλή ἔξωθεν μαρτυρία τῶν Χριστιανῶν, Λαρισαίων καί ἄλλων Θεσσαλῶν, γιά τόν μητροπολίτη τους, ἀφοῦ ἐξαίρεται ό ένοποιητικός ρόλος του στήν Ἐκκλησία καί τό κράτος. Τό ἐπεῖγον, λοιπόν, ἦταν νά μῖν ὑπάρξουν ἀντίποινα, πού θά συνέβαιναν σίγουρα, ἄν δραπέτευε ό Πολύκαρπος, ὅπως τό λέγει ό ἴδιος, ὅταν τοῦ τό πρότειναν. Πρίν ἀπό πενήντα χρόνια, στά Ὀρλωφικά, οἱ Ὁθωμανοί εἶχαν πυρπολήσει τόν Ἅγιο Ἀχίλλιο, ἐνῶ φόνευαν Χριστιανούς τῆς πόλης, δημεύοντας τίς περιουσίες τους⁷.

Τό τραγικό αὐτό γεγονός πού συγκλόνισε τή Λάρισα καί τή Θεσσαλία, Ἕλληνες καί Τούρκους, καταγράφεται ἀπό τόν συγγραφέα Ἰγνάτιο στό τέλος τοῦ «Βίου» τό Σάββατο 17 Σεπτεμβρίου (Ιουλιανό ἡμερολόγιο) ἢ 29 Σεπ. μέ τό Γρηγοριανό ἡμερολόγιο. Ἡ ἀντιστοιχία μέ τό σεληνιακό καί μεταβλητό μουσουλμανικό ἔτος εἶναι ἡ 2η μηνός Μουχαρέμ, πρώτου μῆνα τοῦ νέου ἔτους ἐγίρας 1237⁸. Ἡ 1η Μουχαρέμ καί ταυτόχρονα Τζουμά (Παρασκευή, ἡμέρα εἰρήνης, ἀργίας) εἶναι ἡ Πρωτοχρονιά. Ὁ Δράμαλης, ἔχοντας ἐγκλειστο τόν Πολύκαρπο ἀπό τίς ἀρχές τοῦ θέρους, θά συμμετεῖχε στή διπλή ἐορτή, καί μί θέλοντας νά προβεῖ στή θανάτωση σέ ἡμέρα εἰρήνης καί ἀργίας, τήν τέλεσε τήν ἐπόμενη μέρα. Ἡ ἐπιλογή δηλαδή τῆς πρώτης ἡμέρας μετά τήν Πρωτοχρονιά ἔχει τυπική σημασία, συνδέεται ἀναπόσπαστα μέ αὐτή. Ἐτσι ἀναδύεται ἓνα ιδιαίτερο γεγονός, συνδυασμός πρωτοχρονιάς καί ἀνθρώπινου θύματος, θέμα μέ πανάρχαιες καταβολές. Δέν διαπιστώνεται ὅμως στό Ὁθωμανικό κράτος ιδιαίτερη προτίμηση τῶν ἐκτελέσεων τήν περίοδο τῆς πρωτοχρονιάς, προφανῶς ἀποτελεῖ ἐπιλογή τοῦ Δράμαλη. Ἐλλείπει ἄλλων πληροφοριῶν, κρίνοντας μόνον ἀπό τό γεγονός ὑπάρχουν δύο προοπτικές γιά τήν ἐκτέλεση: α) ἄν θεωροῦσε ὅτι ἔκλεινε ό ἐποχικός κύκλος τῆς χρονιάς ἐκείνης (1821), ἀφοῦ ἡ δράση τοῦ στρατοῦ εἶναι ἀπό ἀνοιξη ἔως φθινόπωρο, θά ἔπρεπε νά γίνει τήν τελευταία ἡμέρα

⁷ Θεόδωρος Παλιούγκας, *Ἡ Λάρισα κατά τήν τουρκοκρατία (1423-1881)*, τόμ. Α΄, Λῆμος Λάρισας, Λάρισα, 1996, σ. 61.

⁸ Γιά τούς σχετικούς πίνακες βλ. στό διαδίκτυο «Ἡμερολογιακός μετατροπέας coinsmania». Ὁ μῆνας Μουχαρέμ εἶναι μετά τόν μῆνα Ραμιαντᾶν ό δεύτερος ἱερός μῆνας.

του παλαιού Έτους⁹ β) έφόσον στους επόμενους μήνες θά γινόταν προετομασία για στρατιωτική επέμβαση στην Πελοπόννησο, θά ήταν σάν νά άρχιζε περίοδο πολεμικής προετομασίας στό ίδιο έτος έγίρας 1237, θέτοντας τήν άρχή του δικού του προγράμματος στόν επερχόμενο γενικό πόλεμο. Καί στίς δύο περιπτώσεις ήταν σάν νά τελοῦσε **ένα είδος τελετουργικής θανάτωσης καταδικασμένου ή συμβολισμού ένταγμένου σέ πρόγραμμα, δηλώνοντας τήν «άπαρχή»** του στρατιωτικού οργανογράμματος. Θά έδειχνε όμοιοπαθητικά πρωτίστως στους στρατιώτες τή σοβαρότητα του νέου έγχειρίματος.

Η λεπτομέρεια αυτή άποσιωπάται, άφου δέν άφορᾶ στή χριστιανική κοινότητα. Όμως παρέμεινε διάχυτη στην ατμόσφαιρα τής μουσουλμανικής στην πλειοψηφία Λάρισας καί φαίνεται νά συντελεῖ τά μέγιστα στή σύλληψη του ιδιαίτερου έργου: α) έντάσσεται στην κατηγορία έργων δραματικής τέχνης σχετικών μέ έορτές έποχικής πρωτοχρονιάς, όπως συμβαίνει μέ τό κατά Ιωάννην εύαγγέλιο, τό όποιο άποτελεῖ πρότυπο του έργου του Ιγνατίου καί θά δειχθεῖ στή συνέχεια. Στην ούσία είναι μία πανανθρώπινη παράδοση, πού άγγίζει τήν καρδιά του μυστηρίου τής Έκκλησίας, τήν υπέρτατη αὐτο-Θυσία του Χριστού (μέ επιλογή Του, ύπακοή στόν Θεό Πατέρα), θυσιασθέντος ως άμνου τήν ήμέρα τής σφαγής των Άμνων, σέ μία έποχική πρωτοχρονιά τήν άνοιξη, στό Πάσχα β) μεταφέρεται ή θεώρηση του καταδικασθέντος μητροπολίτη στή λογική των άπαιτήσεων τής στρατιωτικής ζωής.

Η άγιογραφική καί ταυτόχρονα στρατιωτική σύλληψη του «Βίου» μέ τίς βιοματικές προεκτάσεις της γίνεται άφορμή για τή συγγραφή δράματος μέ προδιαγραφές μεγάλης τέχνης. Δέν περιορίζεται στην μικρή άστική κοινότητα πού τό παράγει, αλλά γίνεται άνάγνωσμα πού μπορεί νά διαβαστεῖ καί από άλλες κοινότητες μιᾶς πολύγλωσσης κοινωνίας, χωρισμένης σέ millet.

Τό κινούν αίτιο στην εξέλιξη τής πλοκής, τό νομοκανονικό ζήτημα πού προκάλεσε ή τακτική του Άνθίμου επί ἑξι χρόνια (1815-1821), άρχίζει ως άσυμβατότητα δύο πρώην συνεργατών, πιθανόν καί συντοπιστών, καί τροφοδοτεῖται μέ τήν υπαναχώρηση (οίκονομία) του Πολυκάρπου σέ ένα θεσμικό θέμα (άντικατάσταση επισκόπου χωρίς λόγο), γίνεται μία διαπροσωπική σύγκρουση πού ένισχύεται στό ταραγμένο ιστορικό περι-

⁹ Θά ήταν ένα είδος κάθαρσης του στρατού (armilustrium), από έκκερμότητες.

βάλλον από πολιτικές ἱντριγκες μέχρι πολεμικά γεγονότα. Τό θετικό τέλος, ἡ ἀποκατάσταση τῆς κανονικῆς τάξεως, εἶναι προσωρινό, ἡ κατάληξη εἶναι τραγική, ὁ ἀποκεφαλισμός τοῦ μητροπολίτη Λαρίσης.

Ἡ ἐξέλιξη τῆς πλοκῆς ὀρίζεται σέ δύο ἐπίπεδα, ἓνα πρῶτο ἐκκλησιαστικό (Α), σύγκρουση τοῦ Πολυκάρπου μέ τόν ἐπίσκοπο Ἄνθιμο, καί ἓνα δεύτερο (Β) πολιτικό, τή σύγκρουση τοῦ μητροπολίτη μέ τό σύστημα τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, πού καταλήγει σέ σύγκρουση μέ τό ὀθωμανικό πρὸς τό Ὀρθόδοξο μιλλέτ, τήν περίοδο τῆς ἑναρξῆς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως.

1. Ἡ ἀρχή εἶναι ὁ διάλογος μέ τόν Ἀλῆ πασᾶ, στόν ὁποῖο εἶχε καταφύγει ὁ Ἄνθιμος, ἀφοῦ εἶχε ἤδη ἐκδιωχθεῖ ἀπό τή Μητρόπολη Λαρίσης γιά κάποιο πρόβλημα ὡς πρωτοσύγκελλος τοῦ Πολυκάρπου. Ὁ Ἀλῆ θέλει νά τόν ἐπιβάλλει στή θέση ἄλλου ἐν ἐνεργείᾳ ἐπισκόπου Σταγῶν, τοῦ Ἀμβροσίου, ὁ Πολύκαρπος ἀρνεῖται, ἐκδιώκεται ἀναξιοπρεπῶς ἀπό τό γραφεῖο τοῦ Ἀλῆ, πλὴν ὅμως συμβιβάζεται καί τόν χειροτονεῖ κατ' οἰκονομίαν 2. Ἐπιτείνεται ἡ διάσταση στή χειροτονία μέ ἔντονο διάλογο, ὅπου ὁ Πολύκαρπος τόν χαρακτηρίζει «ἀνάξιο», γιά νά τοῦ ἀπαντήσῃ ὁ Ἄνθιμος «Εἶναι ἄξιος ὁ Ἀλῆ πασάς!». Ἀβυσσος τοὺς χωρίζει πλέον, κακό προμύνημα 3. Γίνεται ὀριστική ἡ σύγκρουση, ὅταν ὁ Ἄνθιμος ἐμφανίζεται στή Λάρισα, στή Μητρόπολη, «ἐπάσχισε νά πάρῃ κανένα δῶρον δι' αὐτόν κατὰ τήν συνήθειαν τῶν νεοχειροτονημένων», ἀλλά ὁ Πολύκαρπος, πού δέν δεχόταν οὔτε τό δῶρο του (!), διέταξε νά ἐκδιωχθεῖ βίαια 4. Ἐπιδεινώνεται ἡ κατάσταση μέ τήν καταγγελία τοῦ Ἀνθίμου, ὅταν ὑποβάλλει τεχνέντως στόν Ἀλῆ πασᾶ ὅτι «*στή Λάρισα Ἀλῆς εἶναι ὁ δεσπότης*»! 5. Ἡ σύγκρουση μεταφέρεται στήν Κων/πολη, ὅπου δραπετεύει ὁ Πολύκαρπος καί ἀπό ὅπου συνέδραμε στήν καθαίρεση τοῦ Ἀλῆ ἀπό τήν ἐξουσία. Μέσω τοῦ Πασόμπεν, Ὀθωμανοῦ Λαρισαίου, καταγγέλλει τίς αὐθαιρεσίες του, ἔτσι ὥστε μαζί μέ τό ὄλο κατηγορητήριο, νά συμβάλει στήν κάθαρση, ἐνῶ μέ τή «*θριαμβική*» ἐπιστροφή του τόν πολεμᾷ μέχρι πτώσεως μέ τήν ἀποστολή τοπικῶν στήν Ἠπειρο ἀρματολῶν καπετάνιων, αὐτούς πού ἔλεγε προηγουμένως ὁ Ἀλῆ. 6. Ὁ Ἄνθιμος, πού ἔχει ἐγκαταλείψει πλέον τόν ἐκτός νόμου Ἀλῆ πασᾶ, προσχωρεῖ στόν Δράμαλη καί τοῦ ζητᾷ νά τόν «*συμφιλώσῃ*» μέ τόν Πολύκαρπο. Ἐκεῖνος τό ζητᾷ μέ ἐπιστολή «*ἐάν μέ ἀγαπᾷς νά φιλιωθῇς μέ τόν δεσπότην Καλαμπάκας καί ὅ,τι θέλεις πάρε του*», ἀλλά συμβαίνει τό ἀντίθετο, παύεται ἀπό ἐπίσκοπος Σταγῶν, ἀφοῦ ἡ πτώση τοῦ Ἀλῆ τόν συμπαρασύρει 7. Αὐτή ὅμως εἶναι καί ἡ μοιραία πράξη τοῦ Πολυκάρπου. Ὁ Δράμαλης, χολωμένος γιά τήν ἀσύμβατη στόν δικό του τρόπο συμπεριφορά τοῦ Πολυκάρπου,

τόν καταδικάζει. Τό θύμα αποδέχεται τή μοίρα του, παίρνει επάνω του τή σουλτανική ανταπόδοση στήν Έπανάσταση τῶν Ἑλλήνων: «ἄς γίνω θυσία διά τόν σουλτάνον καί διά τούς Χριστιανούς». Γίνεται ἐξίλαστήριο θύμα, ἀντί νά σκοτωθοῦν ἄλλοι Χριστιανοί.

Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ ἔμφαση στή διαφορά πού ἐμφανίζουν στή συμπεριφορά καί στούς χαρακτήρες οἱ δύο ἥρωες, Πολύκαρπος Δαρδιώτης καί Ἀνθίμος Ντούρντας, παλαιοί συνεργάτες καί ἴσως παλαιοί φίλοι – ἄν καί δέν ἀναφέρεται στόν «Βίο» ἡ ἐνδεχόμενη καταγωγή τοῦ Ἀνθίμου ἀπό τή Δάρδα/Ντάρντα¹⁰. Ὅσο πιό αὐθόρμητος καί μαχητικός ἐμφανίζεται ὁ πρῶτος, τόσο συστηματικός καί ὑποτακτικός ὁ δεύτερος. Ὁ μητροπολίτης πρῶτος ὑφίσταται προσηλακισμούς καί διώξεις (π.χ. σύρεται χωρίς ράσο στούς δρόμους τοῦ Τυρνάβου, φυλακίζεται κ.ο.κ.). Ἀξίζει νά σημειωθεῖ ἡ ὑποβάθμιση πού συγκεντρώνει ὁ τίτλος «δεσπότης»¹¹. [Πρβλ. *Α' Κορ.* 4.13: «ὡς περικαθάρματα τοῦ κόσμου ἐγενήθημεν, πάντων περίρημα»]. Ἀντίθετα, ὁ ὑφιστάμενός του προσαρμόζεται στό καθεστώς, ἐκφραζόμενος κατά κόρον μέ τήν ὁθωμανική διοικητική ὀρολογία ἢ κολακεύει καί μεταφέρει πληροφορίες, δῆγμα ἀλλοτριώσης.

Μία «ὕπηρεσιακὴ» ὑπόθεση χωρίς ἄλλες προεκτάσεις τροφοδοτεῖ μέ τήν προσπάθεια τοῦ Ἀνθίμου νά «φιλιωθεῖ μέ τόν Πολύκαρπο» μία συνεχῶς αὐξανόμενη ἔνταση. Ἔτσι, ἕνα διοικητικό θέμα ἀποκαλύπτει τή σύγκρουση δύο κόσμων: ὁ παλαιός ὁθωμανικός (τῶν Ἀλῆ καί Δράμαλη) πού θέλει νά τηρεῖται ἡ βουλή τοῦ ἡγεμόνα πέρα ἀπό ὅρια καί νόμους καί ὁ νέος μι-

¹⁰ Εὐχαριστῶ τόν κ. Γρηγόριο Μανόπουλο γιά τήν πληροφορία ὅτι ἡ οἰκογένεια Ντούρντα ἢ Τούρτα εἶναι ἀπό τίς παλαιότερες στά Ἰωάννινα. Ἐφόσον ἡ ἀδελφή του Ἀνθίμου ἦταν στόν οἶκο τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, πρέπει στά τέλη 18ου-ἄρχές τοῦ 19ου αἰ. νά ἦταν ἡδὴ ἀστική οἰκογένεια. Ὁ Ἀνθίμος σύμφωνα μέ τόν ἱερομόναχο Ἰγνάτιο διέμενε στή Νῆσο τῶν Ἰωαννίνων. Τό ὁμόηχον μπορεῖ νά δείχνει σχέση τῆς οἰκογένειας αὐτῆς μέ τή Δάρδα/Ντάρντα.. Πρβλ. Σταυῆρος Γουλούλης, «*Βίος τοῦ ἀμαρτωλοῦ Πολυκάρπου*», 216. Εἶναι σύνηδες νά δίδεται τό ὄνομα τῆς πατρίδας ὡς ἐπίθετο (πέρα ἀπό τή συνήθεια νά ἀποδίδεται μέ παραγωγική κατάληξη, -ιώτης, -ιάνος, κ.λπ. Π.χ. ἀπό τό χωριό καταγωγῆς: Σαμαρίνας, Ἀβέλλας (Ἀβδέλλας), Γκούρας, ἢ πόλεως: Λοιδορῆς, Νεγρεπόντης ἢ καί Χαλκίδης, Λαρίσης, Τρικάλης, Καλαμπάκας, Καραφέριας (Βέροια) κ.ο.κ. Σέ μυθικά ὀνόματα Ἀντιστασιακῶν του Β' ΠΠ: Κόζιακας, Ἀμάριμπης, Κίσσαβος κ.ο.κ. (ἀπό ὀνόματα ὁρέων ὅπου ἔμειναν ἀρχηγοί ἀναρτῶν).

¹¹ Σπρος Ζέγκος, 33: «Σῆκου μπρέ γιεζίτ... τρέχει μαζί μέ τόν Τούρκον εἰς τά σοκάκια τῆς πόλεως...» (Τύρναβος)... (Βελίς): «Μπρέ δεσπότη πῶς ἐτόλμησες... δέν ἤξεύρεις πῶς παιδεύω ἐγώ τοὺς ποιούντας τά τοιαῦτα...», σ. 35: «Ὁρέ μπύρο (=γίος), τοῦ λέγει...» (ὁ Ἀλῆ), σ. 36: «θυμῶναι ὁ Ἀλῆς καί τόν ἔβγαλεν ἔξω...». «Ἐ μπρέ μπύρο δεσπότη ἦλθες εἰς τὰς φρένας σου... (διότι ἡμεῖς οἱ Ἀλβανοὶ κατοπιν σκεπτόμεθα)», σ. 37: «Ἐ μορέ δεσπότη... ἔκαμες τό κέφι μου...», σ. 38 (Ἀνθίμος): «Ἀλῆ πασάς, ἂν εἶναι, εἶναι εἰς τὴν Λάρισαν ὁ δεσπότης». (Ἀλῆ): «νά μοῦ φέρεις αὐτόν τόν κερατὰ τόν δεσπότην». σ. 39: «Ἄχ τοῦ λέγει ὁ Σαντίκ μοῦ τό ἔπαιξες ὁρέ δεσπότην...».

τροπολίτης πού θέλει τιμή, αξιοπρέπεια, γνήσιο ἐκκλησιαστικό ἥθος. Δέν ἦταν σέ θέση, ιδίως ὁ Δράμαλης, νά συλλάβουν τό εἶδος τοῦ προβλήματος, ὅτι ὁ Πολύκαρπος ἀποκαθιστοῦσε κάτι πού τόν βασάνιζε χρόνια, ἐπαναφέροντας στό τέλος τήν τάξη, πατάσσοντας τήν ὕβρη. Ἡ ἐκδοχή τοῦ Δράμαλη ἀποκαλύπτοντας ἐμπάθεια ἐνδείκνυται σέ ἕνα δραματικό ἔργο τέχνης, ὅπου οἱ πρωταγωνιστές συγκρούονται ἕως θανάτου, τώρα μάλιστα γιά πνευματικές ἀξίες πού ἡ μιά μεριά ὑπερασπίζεται καί ἡ ἄλλη δέν κατανοεῖ.

Ὁ συγγραφέας χειρίζεται μέ εἰλικρίνεια τήν ὑπόθεση. Δέν κρύβει ὅτι ἀπό νέος ὁ Πολύκαρπος εἶχε καλή σχέση μέ τόν Ἀλῆ πασά. Στήν πρώτη ἐθιμοτυπική ἐπίσκεψη ἐγίνε δεκτός μέ μεγάλες τιμές, ἀκόμη καί στή δευτέρη ἐπίσκεψη¹². Προβαίνει σέ ἀκαριαία ἀντίδραση πρὸς τό ἴδιο τό «γραφεῖο» τοῦ δυνάστη γιά τό θέμα τοῦ ἐπισκόπου Σταγῶν, ἀποβάλλοντας ἄφοβα τήν παλαιόθεν εὐνοια, ἀλλά στήν οὐσία τό κοσμικό παρελθόν του ἀπό νέος, ὅταν ἄρχιζε σπουδές, μέ συστάσεις ἀπό τόν ἴδιο τόν Ἀλῆ πασά¹³. «Ἀλβανός» ὢν, ἐξοικειώνεται ἀλλά καί δέν διστάζει νά διαφωνεῖ κάθετα μέ Ἀλβανούς (Ἀλῆ, Δράμαλης κ.ἄ.).

Ἡ τέχνη τοῦ συγγραφέα διεισδύει καί σέ ἕνα τρίτο (Γ) ἐπίπεδο, ψυχολογικό-ὑπαρξιακό, πιθανῶς ἀπό ἐπίδραση ἀπό τή ρομαντική λογοτεχνία τῆς ἐποχῆς μέ τήν ἔξαρση τῶν συναισθημάτων τῶν ἡρώων, τήν ἐρωτική ἢ πνευματική φύση τους. Παρουσιάζεται τό κίνητρο τῆς σύγκρουσης. Ὁ Ἀλῆ κινεῖται λόγω τῆς ἀδελφῆς τοῦ Ἀνθίμου μέ τήν ὁποία ἦταν συνδεδεμένος (γιά τόν Ἰωάννη Κωλέττη καί τούς ἄλλους Χριστιανούς συμβούλους λειτουργοῦσε πλέον ὁ ἄγραφος νόμος τοῦ γυναικωνίτη)¹⁴. Ἀντίθετα, ὁ Πολύκαρπος ἀπαντᾷ στόν Ἀλῆ ὅτι ἡ σχέση τοῦ ἐπισκόπου μέ τήν ἐπισκοπή του εἶναι γαμική-πνευματική, κανεῖς δέν μπορεῖ νά τόν χωρίσει. Τό ἴδιο ὑποστήριξε καί στόν πατριάρχη Γρηγόριο Ε΄ στήν Κων/πολη, ὅταν τοῦ εἶπε νά παραιτηθεῖ ἀπό τή Λάρισα¹⁵. Στό τέλος, ἐπομένως, ἡ σύγκρουση ἐξελισσεται σέ ὑπαρξιακή μέσα σέ ἕναν ἀπειλούμενο λόγω ἐπαναστάσεως

¹² Σπύρος Ζέγκος, σ. 31: «...τόν ἐδέχθη μέ καλὴν ἐπιδεξίωσιν ὡς Ἀλβανόν. μάλιστα τόν ἐκάθισεν ἀνώτερον τοῦ τότε Ἰωαννίνων Γαβριὴλ». σ. 35: «...ἐγὼ σέ ἀγαπῶ ὑπὲρ τοὺς ἄλλους δεσποτάδες...».

¹³ Σταῦρος Γουλούλης, «Βίος τοῦ Ἀμαρτωλοῦ Πολυκάρπου», σσ. 206, 211-212.

¹⁴ Σπύρος Ζέγκος, 34-36: «ἡ ὑπόθεσις ἐμπήκε εἰς τόν γυναικωνίτην».

¹⁵ Σπύρος Ζέγκος, 35: «ἔκανα ἄλλον δεσπότην ἐκεῖ (ἐπισκοπῇ Σταγῶν), καί σέ μιά γυναῖκα δέν ἠμπορῶ νά βάλω δύο ἄνδρες». σ. 43-44: «Εγὼ ἀπὸ τὴν πρώτη μου γυναῖκα (Μητροπόλιν Λαρίσης) χέρι δέν τραβῶ». Τὴν ἴδια θέσιν ὑποστήριξε στόν H. Holland, ὅ.π., 261. Βλ. Σταῦρος Γουλούλης, «Βίος τοῦ Ἀμαρτωλοῦ Πολυκάρπου», σσ. 218-219.

κόσμο. Ὁ κεντρικός ἥρωας σταδιακά φτάνει στό σημείο νά συνειδητοποιεῖ ἀπόλυτα γιατί ἀποφασίζει νά δώσει τή ζωή του. Δημιουργεῖται ἕνα δράμα πού ἐντάσσεται σέ ποιητική λογική, αὐτή πού ἐκφράζει ἡ «Ἀντιγόνη» τοῦ Σοφοκλῆ καί ἄλλοι ἀρχαιοελληνικοί ἢ σεξπηρικοί δραματικοί ἥρωες γιά νά ἐξαρθεῖ τό πνευματικό γεγονός, ἡ μάχη τοῦ Καλοῦ μέ τό Κακό, ἀλλά καί ἡ μεταβολή τῆς «τύχης». Πρωτίστως ὅμως μιμεῖται τό παράδειγμα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἀντιμάχεται ὁ αὐθόρμητος «Ἀλβανός» μητροπολίτης μέ τόν ἐκτός κανονικῆς τάξεως ὑφιστάμενό του, εὐνοημένον ἀπό τόν παραγοντισμό. Ἡ ἐντεχνη δραματική σύλληψη εἶναι σπάνιο στοιχεῖο στήν κλασική ἀγιογραφία.

Ἡ γενική εἰκόνα πάντως ἑνός διαμαρτυρόμενου ἐπισκόπου μέ ἔντονη προσωπικότητα, πραγματικοῦ πολεμιστῆ, ὅπως ἀξιοποιεῖ καί ἀπαιτεῖ ἕνα ἔργο κοσμικό τέχνης, ὄχι ὅμως ἐκτός ὁρίων ἐκκλησιαστικοῦ ἥθους, δέν συνάδει μέ τήν εἰκόνα πού παραθέτει ὁ περιγρηπτής H. Holland, δηλαδή τοῦ ἥρμου ἀλλά ἐπιβλητικοῦ ἀτόμου, τοῦ ποιμενάρχῃ πού καθιλώνει τήν κοινωνία τῆς Λάρισας, δίνει καταφύγιο στους πνευματικούς ἄνδρες της, ὅπως ὁ λόγιος ἱατρός Ἰωάννης Βηλαράς. Οὔτε ἀκομὴ μέ τίς κανονικές ὑπηρεσιακές σχέσεις πού εἶχε μέ τόν ὑφιστάμενό του ἐπίσκοπο Ἀνθίμο¹⁶.

Ὁ συγγραφέας ὅμως ἔχει ἐπίγνωση ὅτι γράφει ἕνα ἐγκωμιαστικό (ἀγιογραφικό) ἀλλά μέ τρόπο ἀπόλυτα συμβατό μέ τίς ἀνάγκες ἱστορικοῦ ἔργου, χρησιμοποιεῖ τήν ἀγιογραφική παράδοση γιά νά ἐξάρει ἕνα ἱερό πλέον πρόσωπο, ἕναν ἀγωνιστή ὄχι μέ στενή ἔννοια τῆς Πίστεως ἀλλά τῆς Ὁρθόδοξης ἐκκλησιολογίας, ἐφόσον αὐτοθυσιάζεται ὡς ἐπίσκοπος. Ὁ ἥρωας μέ τό πρότυπο τοῦ Χριστοῦ λειτουργεῖ ὑπέρ τῆς σωτηρίας τῶν Χριστιανῶν τῆς Λάρισας, τυπικά ὑπέρ τοῦ σουλτάνου καί τῆς εἰρήνης.

Ἡ ὑψηλή θεολογική σύλληψη τοῦ κειμένου μέσω τῆς τέχνης θέτει ζήτημα ποιά εἶναι ἡ **ἱστορική ἀξιοπιστία τοῦ ἔργου**. Ὁ συγγραφέας γιά νά καλύψει ἕνα εἰδικό θέμα (διένεξη Πολυκάρπου-Ἀνθίμου) τό ἀναδεκνύει σέ μεῖζον, τό προβάλλει ὡς τήν πραγματική αἰτία τῆς θανάτωσής του, πού γι' αὐτόν μᾶλλον δέν διαφέρει ἀπό Μαρτύριο. Πρωτεῦον ζήτημα εἶναι τί γνώριζε ὁ ἱεροδιάκονος Ἰγνάτιος ἀπό τόν «πολιτικό», ἐπηρεαζόμενο ἀπό

¹⁶ Henry Holland, *Ταξίδι στή Μακεδονία καί Θεσσαλία*, μετάφραση Γιώργος Καραβίτης, πρόλογος-ἐπιμέλεια Τάσου Βουρνά, Ἐκδόσεις Ἀφῶν Τολίδη, Ἀθήνα 1989 [Λονδίνο 1815], 105 κ.έ. Πρβλ. Σταῦρος Γουλούλης, «*Βίος τοῦ ἀμαρτωλοῦ Πολυκάρπου*», σσ. 215, 217 (Γιά τίς τυπικές σχέσεις μέ τόν Ἀνθίμο).

τά κοσμικά Πολύκαρπο, ὁ ὁποῖος νεώτατος προωθήθηκε ὅπως τό ζήτησε κοντά στήν πατρίδα τοῦ Δάρδα, χάρι καί στήν καλή μαρτυρία τῶν γερόντων ἱεραρχῶν, καί τήν ὅποια ἐπιρροή τῆς φαναριώτικης οἰκογένειας Μουρούζη¹⁷. Ὡς ποιό βαθμό ὁ Ἰγνάτιος γνωρίζει λεπτομέρειες γιά τό τί σκεπτόταν ὁ δεσπότης του σέ ὅ,τι ἀφορᾶ στό πατριαρχεῖο καί τήν πολιτική του γιά τή βελτίωση τῶν συνθηκῶν τοῦ ὑπόδουλου γένους ἢ γιά τίς πολεμικές ἐξελίξεις τοῦ 1821;

Ὁ συγγραφέας ὡς ἱεροδιάκονος, πιθανόν νέο ἄτομο, δημιουργώντας ἔργο μέ εἰδικές προδιαγραφές, δέν ἐνδιαφέρεται γιά τήν ἀπόλυτα ἀκριβῆ ἱστορική διάσταση μερικῶν γεγονότων, ἢ τουλάχιστον δέν ἀξιολογεῖ τά γεγονότα ὅπως ἓνας Ἱστορικός, ἐφόσον κάτι τέτοιο δέν σημαίνει κάτι γιά τόν τιμώμενο. Τό κείμενό του ἔχει ὅρια, εἶναι λιτό, περιορισμένο σέ ἔκταση, Μπορεῖ νά ἐνδίδει στόν ὑποκειμενισμό ὡς πρὸς τήν παράθεση τῶν γεγονότων ἢ τήν ἀξιολόγησή τους, ἀλλά αὐτό δέν εἶναι ἀδυναμία. Ἐχει ζήσει κοντά σέ ἓναν σημαντικό ἄνθρωπο, γνωρίζει τίς προθέσεις του, τήν πολιτεία του. Σέ γενικές γραμμές ἀποδίδει σωστά ὅσα γεγονότα ἔζησε ἢ διηγήσεις πού ἄκουσε ἀπό τόν μητροπολίτη ὡς ἄμεσος συνεργάτης του ἢ ἀπό ἄλλους. Μερικές ὅμως πληροφορίες του εἶναι συγκεχυμένες. Παραδείγματα: 1. Πρὶν ἐκλεγεῖ ὁ Ἀμβρόσιος ἐπίσκοπος Σταγῶν (ὁ ὁποῖος ἀπομακρύνθηκε μέ ἀπαίτηση τοῦ Ἀλῆ πασᾶ), θεωρεῖ ὅτι ὑπῆρξε ὁ Ἀβέρκιος, ἐνῶ ἦταν ὁ ἐξ Ἰωαννίνων Γαβριήλ (12.04.1808-2.10.1815)¹⁸ 2. Θεωρεῖ ὅτι ὁ Ἀμβρόσιος εἶναι Σάμιος, προφανῶς ἐπειδὴ μετέβη στή συνέχεια στή Σάμο¹⁹ 3. Ἀναφέρει κάποιον Χουσεῖν πασά Γιαβανάζογλου, ὁ ὁποῖος εἶχε ὀρισθεῖ ὑπεύθυνος στήν ἐκστρατεία κατὰ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ἀντικαθιστώντας τόν Δράμαλη. Στή διοίκηση τοῦ πολέμου μέ τόν Ἀλή πασά ἀρχηγός εἶχε ὀρισθεῖ ὁ Χουρσίτ Ἀχμέτ πασάς (Ἰαν. 1821). Τέτοιες ὅμως ἀποκλίσεις δέν ἀποτελοῦν ἀντιφάσεις, ἀφοῦ παραμένει ἔγκυρος στίς ἀναφορές του (ρεπορτάζ).

¹⁷ Σταυῖρος Γουλούλης, «Βίος τοῦ ἀμαρτωλοῦ Πολυκάρπου», σσ. 211-212, σημ. 26.

¹⁸ Σπύρος Ζέγκος, 34: «Κατά δέ τό 1815 κατὰ Σεπτέμβριον ἀπέθανεν ὁ Σταγῶν Ἀβέρκιος...». Πρβλ. Σταυῖρος Γουλούλης, «Βίος τοῦ ἀμαρτωλοῦ Πολυκάρπου», σ. 216.

¹⁹ Ὁ πραγματικός λόγος πού ὁ ἐκ Φαναρίου Ἀμβρόσιος Σταγῶν μετέβη στή Σάμο ὅπου ὑπῆρχαν ἔντονα προβλήματα λόγω σεισμῶν καί ἐπιδημίας (1812-1815) μετὰ τήν ἀπομάκρυνσή του ἀπό τήν ἐπισκοπή (φθινόπωρο 1815) ἦταν ἄλλος, νά συνδράμει τόν τοπικό ἐπίσκοπο Κύριλλο, καταγόμενο ἀπό τά Τρίκαλα. Ὁ Κύριλλος, γεννηθεῖς τό 1750, ἐξελέγη ἐπίσκοπος Σάμου καί Ἰκαρίας τό 1815, τόν Ἰανουάριο, σύμφωνα μέ τόν Κώδικα τοῦ Πατριαρχείου Κων/πόλεως. Ἀργότερα συμμετεῖχε στήν Ἐπανάσταση τό 1821, βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Κύριλλος Ἀγραφιωτής, *Ἀρχεῖον Θεσσαλικῶν Μελετῶν*, Α', Βόλος 1972, σσ. 23-31, 24-25.

Ἡ συγγραφή του εἶναι ἱστορικό ἀλλά καί ποιητικό ἔργο, πού ἔχει στόχο νά ἀποδώσει κρυμμένα στόν πολύ κόσμο νοήματα, τήν ἀληθινή, τί φαινόμενη προσωπικότητα πού περιγράφει στά ὅρια θρησκευτικῆς καί κοσμικῆς λογοτεχνίας.

Μερικές λεπτομέρειες δέν ἀναφέρονται, ἀγνοεῖται ὁ νέος μητροπολίτης Λαρίσης Κύριλλος (Ιούνιος 1821), πού ἔχει ρίζες στή Θεσσαλία, ἀλλά θά πέθαινε δώδεκα ἡμέρες μετά τόν Πολύκαρπο! Προφανῶς ἔκρινε ὅτι θά μείωνε τόν τιμώμενο. Ἡ παρακάμπτεται ὅλο τό παρασκήνιο τῆς παραιτήσεως στήν Κων/πολη, ἀφοῦ ὁ Πολύκαρπος τήν ἀποδέχτηκε ἀναγκαστικά. Ὑπέγραψε μέν παραιτήση, ἀλλά μέ τούς ποιητικούς-βιοματικούς ὅρους τοῦ «Βίου» ἦταν σάν νά μὴν υπέγραψε! Δέν ἀναλύει περισσότερο τά γεγονότα, ὅπως ὅταν ὁ Πολύκαρπος ἦλθε αὐτοπροσώπως γιά εἰρήνευση στή Μακρινίτσα στό Πήλιο, ἐφόσον ὁ τοπικός μητροπολίτης Δημητριάδος εἶχε διαφύγει (ὅπως παραιτήθηκαν καί οἱ δύο ἐπόμενοι πού ἐξελέγησαν τούς ἐπόμενους μῆνες)²⁰. Ἡ Ἑλληνική Ἐπανάσταση στή Νότια Ἑλλάδα ἀγνοεῖται καί ἐνδιαφέρει ἐλάχιστα μόνον ἡ ἀρχή τῆς θεσσαλικῆς στάσεως στό Πήλιο –γιά τά Ἄγραφα ἀκροθιγῶς–, θεωρημένη ὑπέρ τοῦ Πολυκάρπου, ἀφοῦ ἦταν ἐκεῖνος πού εἰρήνευσε τήν περιοχή. Ἐδῶ μπορεῖ νά παρεμβάλλονται καί ἄλλοι λόγοι, π.χ. μία αὐτο-λογοκρισία λόγω ὑπαρκτῆς ἀπειλῆς νά μὴν ἀναφέρει οἰκεῖα κακά ἢ λόγω ἀπαιτήσεων τῆς δραματικῆς τέχνης.

²⁰ Νεκτάριος Δρόσος, «Τρεῖς ἐνθυμῖσεις ἀπό τήν Ἀγιά γιά τί Μητρόπολη τῆς Δημητριάδας 1792-1829», *ΘΗΜ*, 40 (2001), 113-117, ὅπου σχολιάζεται ἀπό τόν Γεράσιμο ἱερομόναχο: Ὁ ἐπίσκοπος (Μητροπολίτης) Δημητριάδος Ἀθανάσιος Κύπριος (14.09.1793-Μάιος 1821) σέ σημείωσι τοῦ 1827 σχολιάζει τήν ἐπανάστασι πού ἔγινε τόν Μάιο 1821 (στό Πήλιο), ἀλλά ἀναφέρεται μετά στίς καταστροφές πού σημειώθηκαν σέ ὅλη τήν Ἑλλάδα (Καταδικάζει μάλιστα τήν ἐπανάστασι: «κατά τόν μῆνα Μάιον (ἐνν. 1821), ὅτε ἡ ἀθλία ἐπανάστασις τῶν ραγιαδῶν ἔγινε...») Ἀωκβ'. Μετά τήν φυγὴν τοῦ ρηθέντος μητροπολίτου κυρίου Ἀθανασίου τοῦ Κυπρίου, ἐχηρμάτισε μητροπολίτης Δημητριάδος ὁ κύριος Παρθένιος, ὅστις ἀφοῦ ἦλθεν ἀπὸ τήν Κωνσταντινούπολιν, μόνον μῆναν ἕνα ἐχάρη τήν ἐπαρχίαν καί ἐφυγεν ἀπὸ τόν Βῶλον εἰς τὰ νησία ἀφίς τήν ἐπαρχίαν εἰς μέγαλον χρέος εἰς τούς ἄωκβ' Αὐγούστου 15». Τήν ἐπόμενη χρονιά 17 Φεβρουαρίου 1823 ἐξελέγη ὁ Περιστερᾶς Καλλίνικος. Χειροτονήθηκε εἰς τόν ἅγιον Ἀχιλλεῖον τό 1824. Πρβλ. καί Νεκτάριος Δρόσος, «Ὑπομνήματα ἐκλογῆς τῶν μητροπολιτῶν Βαρθολομαίου, Παρθενίου καί Καλλινίκου Β' τῆς Δημητριάδας (7.1821-21.2.1827)», *ΘΗΜ*, 46, 2004, 265-272, ὅπου ἡ σειρὰ τῆς ἐκλογῆς: Ὁ ἐπίσκοπος Ἀθανάσιος ὁ Κύπριος ἐγκαταλείπει τήν Μητρόπολιν του καί φεύγει στή Νότια Ἑλλάδα (Ιούνιος- Ιούλιος 1821: ὁ Ἀθανάσιος «ἐκ μέσου γενομένου καί τήν ἐπαρχίαν καταλυπόντος...»). 1. Βαρθολομαῖος. Ἐξελέγη τόν Ιούλιον τοῦ 1821. Παραιτεῖται στίς 29 Σεπτεμβρίου 1821. 2. Παρθένιος, ἐξελέγη στίς 29.9.1821 ἢ 30.9.1821. Διαμένει ἕνα μῆνα στήν ἐπισκοπὴ καί παραιτεῖται λόγω τῶν πολεμικῶν γεγονότων. 3. Καλλίνικος ἐπίσκοπος Περιστερᾶς μετατίθεται στή Δημητριάδα ἐκλεγείς τόν Ὀκτώβριον τοῦ 1823. Ἀρχιερέτευσε μέχρι στίς 21.2.1827, ὅταν παραιτήθηκε.

Ἄλλα θέματα εἶναι ὑπὸ ἐξέτασιν. 1. Πρῶτα ἀπὸ ὅλα ἡ δηλούμενη ἐθνικὴ ταυτότητα τοῦ Πολυκάρπου ὡς «Ἀλβανοῦ» εἶναι ὑπὸ ἀμφισβήτηση. Ἡ Δάρδα καὶ ἡ περιοχὴ τῆς εἶχε βλαχικὸ στοιχεῖο, πολλοὶ κάτοικοι φαίνεται νὰ ἔχουν ρωμεῖκν καὶ μετὰ νεοελληνικὴ συνείδηση, ἀκόμη ζώντας στὸ ἐξωτερικόν²¹. Τὸ ζήτημα αὐτὸ ὅμως χρειάζεται πιὸ εἰδική ἔρευνα. Σημασία ἔχει ὅτι στὸν «Βίο» ἐξαίρεται ἡ ἀλβανικὴ καταγωγὴ τοῦ Πολυκάρπου ὡς ποιητικὴ κατασκευὴ καὶ λειτουργία, παρὰ ὡς ἱστορικὸ τεκμήριον, ἐπειδὴ ὁ συγγραφέας στοχεύει, ὅπως θὰ δεῖχθῇ στὴ συνέχεια, στὴ δημιουργία τῆς εἰκόνας πού τὸν ἐξυπηρετεῖ, τοῦ ἀρεῖκου χαρακτήρα μητροπολίτη, τοῦ λαϊκοῦ μαχητῆ. 2. Γιά ποιὸ λόγο ὁ Ἀλῆ πασὰς ἐπέμεινε νὰ ὀρίσει τὸν Ἄνθιμο Ντούρντα, ἐλεγχόμενο ἐπίσκοπο στὴν Καλαμπάκα, στὴν ἐπισκοπὴ Σταγῶν; Ἦθελε ἀπλῶς νὰ δεῖξει εὐνοία στὴν εὐνοομένη του Αἰκατερίνη Ντούρντα, ἀδελφὴ τοῦ Ἀνθίμου, ὅπως ἐξηγοῦν οἱ σύμβουλοι τοῦ Ἀλῆ πασὰ στὸν Πολύκαρπο; Ἦ μήπως ἐνδιαφέρεται γιὰ ἔλεγχον τῆς περιοχῆς, ἡ ὁποία ἐκτός τοῦ ὅτι εἶχε στά Μετέωρα τὴν πιὸ σημαντικὴ μοναστικὴ κοινότητα μετὰ τὸ Ἅγιον Ὄρος, εἶναι στρατηγικῆς σημασίας, σταυροδρόμι, στὸ μέσον του ὀρεινοῦ ὄγκου τῆς Πίνδου, συνδέοντας Θεσσαλία καὶ Ἡπειρο, ἐλέγχει δέ ὅλο τὸ διακινούμενο ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἐμπόριον ἀπὸ Πρέσπες ἕως Ταϊναρο. 3. Μετὰ, σέ ποιὸ βαθμὸ ὁ Πολύκαρπος συνέβαλε στὴ σουλτανικὴ ἀπόφαση γιὰ ἀνατροπὴ τοῦ Ἀλῆ πασὰ στὴν Κων/πολη; Τί σήμαινε ἡ κοινὴ πορεία του μὲ τὸν Δράμαλη, ποιὸς ὁ ρόλος του στὴ στράτευση τῶν καπεταναίων γιὰ τὸν πόλεμον κατὰ τοῦ Ἀλῆ, τί ἀκριβῶς συνέβη στὸ ἐπαναστατημένο Πήλιο, ἐν συνόλῳ οἱ πραγματικὲς σχέσεις τοῦ Πολυκάρπου μὲ τὴν ὀθωμανικὴ ἐξουσία, πού ὅπωςδὴποτε ἦταν προδιαγραφμένες καὶ περιορισμένες. Ἀλλὰ ἂν κατέθεσε στοιχεῖα στὶς Ἀρχές, ὅπως ἡ ἀδικία πού ἐγίνε στὸν Ἀμβρόσιο Σταγῶν, θὰ ἐπηρεαζόταν ἡ σουλτανικὴ ἐντολή;

Ὑποκειμενικὴ ἄποψη, ἄρα περιορισμένη ἱστορικῶς, θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθῇ ὅτι ἡ θανατικὴ ποινὴ πού ὑπέστη ὀφείλεται στὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Δράμαλης χολώθηκε γιὰ τὴν ἐκδίωξη τοῦ ἐπισκόπου Ἀνθίμου. Ἡ θέση αὐτὴ κρίνεται μὲ βάση ὅσα εἶπε ὁ Ὄθωμανὸς διοικητὴς στὸν καπετάνιο Ζάρκα, δηλαδὴ ὅτι δὲν τοῦ «εἰσακούσθησαν τόσες παρακάλιές του». Ἡ δυσμένεια τοῦ Ὄθωμανοῦ μπορεῖ νὰ ἰδωθῇ καὶ ἀπὸ τὸν αὐστηρὸ τόνον τῆς φωνῆς του στὴν ἀναγγελίαν τῆς ποινῆς, ἢ ἀπὸ τὸ ὅτι ὑπῆρξε ἐκτέλεση μὲ βασανιστικὴ τριπλὴ καρατόμιση (ἐνῶ ὁ Γρηγόριος Ε' καὶ ἄλλοι ἀρχιερεῖς τῆς Κων/πόλεως στίς 10 Ἀπριλίου 1821 ἐκτελέσθηκαν μὲ

²¹ Ἐπίσημα στοιχεῖα γιὰ τὴν πρὸ τοῦ 1821 κατάσταση δὲν διαθέτω, πέρα ἀπὸ μαρτυρίες ἐντοπίων. Πολλοὶ Δαρδιῶτες ἐγκαταστάθηκαν στὴν Ἑλλάδα, ἐνῶ στὴν Ἀμερικὴ ἐκφράζονται ὡς Νεοέλληνες, βλ. Σταυρὸς Γουλούλης, «*Βίος τοῦ Ἀμαρτωλοῦ Πολυκάρπου*», σσ. 209-210.

ἀπαγχονισμό). Επίσης ο Δράμαλης, όπως τονίζει ο Ίγνατιος, ἥδη εἶχε χολωθεί γιὰ τὴν ἀντικατάστασί του ὡς ἐπικεφαλῆς στὴν ἐκστρατεία κατὰ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ.

Σύμφωνα μὲ τὸ ὑπόμνημα ἐκλογῆς τοῦ διαδόχου μητροπολίτη, τοῦ ἐκ Τρικάλων Κυριλλίου (25.06.1821), ὁ Πολύκαρπος καθαιρέθηκε «καθ' ὑψηλὸν ὀρισμὸν ἀποβληθέντος ἀπὸ τῆς ἐπαρχίας ταύτης»²². Ὑπῆρχε δηλαδὴ διαταγὴ ἄνωθεν, ἀπὸ τὸ Δοβλέτι, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ σουλτάνος ἀρχικὰ ἦταν εὐχαριστημένος ἀπὸ τὴν προσφορά τοῦ Πολυκάρπου στὴν ἀπομάκρυνση τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Ὅπως φαίνεται, ὑπῆρξε ἐντολή ἢ σύμφωνη γνώμη (ἐγκριση) ἀπὸ τὴν Ὑψηλὴ Πύλη ὡς ἀντίποινα γιὰ τὴν ἐξέγερση στὸ Πήλιο ὡς μέρους τῆς Ἐπαναστάσεως τῶν Ἑλλήνων τὸ 1821. Μὲ βάση ἀναφορά/αὐτοβιογραφία πού κατέγραψε ὁ ἐκδιωχθεὶς λόγῳ Ἀνθίμου ἐπίσκοπος Ἀμβρόσιος (ἀρχεῖο ΓΑΚ. 1823, Ἑκκλ.) ἡ ἐκτέλεση ἐγίνε γιὰ τὴν ἐπανάσταση στὴ Θεσσαλία, καὶ γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ εἶχαν κληθεῖ ὅλοι οἱ Θεσσαλοὶ ἐπίσκοποι στὴ Λάρισα, ὁπότε ὁ ἴδιος ἀποχώρησε μέσω Φτελιοῦ πρὸς Ἅγιον Ὅρος καὶ μετὰ Νότια Ἑλλάδα²³. Πάντως ὁ Πολύκαρπος, συμβιβασόμενος μὲ τὴν ἀπόφασιν τοῦ Δράμαλη, δηλώνει ρητὰ ὅτι ἡ ποινὴ του συνάπτεται μὲ τὶς προγραφές πού ἐγιναν τότε μὲ τὸν ἀπαγχονισμό τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου Ε' καὶ τῶν ἄλλων ἐπισκόπων, μεταξύ τῶν ὁποίων τῶν πνευματικῶν τοῦ Πολυκάρπου Γρηγορίου Δέρκων καὶ τοῦ ἀπὸ Λαρίσης Διονυσίου Καλλιάρχου Ἐφέσου. Πιθανόν ἐπηρέασε καὶ ἡ θανάτωσις τοῦ δραγουμάνου Κωνσταντίνου Μουρούζη (4 Ἀπρ. 1821), ἡ οἰκογένεια τοῦ ὁποίου τὸν βοήθησε νὰ ἔλθῃ στὴ Λάρισα. Ἡ προέκυψαν ἄλλα νεώτερα δεδομένα ἀπὸ ἐρευνες πού ἔκαναν οἱ Τοῦρκοι στὴν Κων/πολιν. Ὁ ἴδιος ὁ Πολύκαρπος, σύμφωνα μὲ ἄλλη ἀνεπίσημη πηγὴ (κώδικα 59 μονῆς Δουσίκου, σημείωσις τοῦ αὐτοδίδακτου μοναχοῦ Χατζῆ-Γεράσιμου), ἐκφράζεται μὲ παράπονο γιὰ κάποιους ἀπὸ τὴν κοινωνία τῆς Λαρίσης, οἱ ὁποῖοι συνετέλεσαν νὰ περιέλθῃ στὴν καταδίκη²⁴. Ὁ μητροπολίτης βρισκόταν σὲ μιὰ ἐπικίνδυνη ζώνη συνδεόμενος μὲ καπεταναίους, ἕνας μάλιστα, ὁ Ἀναστάσιος Ζάρκας, τὸν ἐπι-

²² Νεκτάριος Δρόσος, «Ἐξ ὑπομνήματα ἐκλογῆς μητροπολιτῶν τῆς Λαρίσης (1803- 1821)», *Θεσσαλικὸ Ἡμερολόγιο*, 49 (2006), σσ. 145-160, 160.

²³ Δημ. Καλούσιος, «Ὁ ἐπίσκοπος τῶν Σταγῶν Ἀμβρόσιος ἀπὸ τὸ Φανάρι τῆς Καρδίτσας (1815-1821)», *Θεσσαλικὸ Ἡμερολόγιο*, 65 (2014), 289-314, 289-290: «διὰ τὰ δόσωσι καὶ ἐκεῖνοι τὰς ὁμοίας ἐγγυήσεις ἐνώπιον τοῦ βεζίρη ...Μόλις εἶχαμεν λάβει τὰς τοιαύτας εἰδοποιήσεις τοῦ Γέροντός μου καὶ κατόπιν μανθάνομεν ὅτι ὁ Μαχμούτ πασάς **ταραγμένος ἀπὸ κινήματα τινὰ καὶ πολέμια τῶν πέριξ στρατηγῶν Ἑλλήνων** δίνει ἀμέσως θάνατον τραγικόν, ἀποκεφαλίσας αὐτόν ἐπὶ τῆς γεφύρας τῆς Λαρίσεως» (κανονικὰ δίπλα στὴ γέφυρα).

²⁴ Σταῦρος Γουλιούλης, «*Βίος τοῦ ἀμαρτωλοῦ Πολυκάρπου*», σ. 225, σημ. 82: «...τούς ἐχθρούς μου ὅσους ἐνέηργισαν περὶ τὴν καρατομὴν μου ἢ ἐσώτερικοί ἢ ἐξωτερικοί...».

σκέφθηκε στή φυλακή, –συνήθως άλλαζαν στρατόπεδο, από συνεργάτες των Όθωμανων ακολουθοῦσαν τὴν Ἐπανάσταση– ἀλλὰ καὶ συνεργαζόμενος μὲ διωχθέντες ἐπισκόπους καὶ Φαναριώτες. Προφανῶς θὰ ἔπαιξε ρόλο στὴν καταδίκη του Πολυκάρπου μία ἀρνητική ἐκθεση τοῦ Δράμαλη, ἡ ὁποία δὲν ἀποκλείει μία σουλτανική ἀπόφαση στηριζόμενη σὲ ἐνδεχόμενες ἀνακρίσεις πού ἔγιναν στὴν Κων/πολη. Πιθανόν λοιπόν ὑπῆρξε συνεργασία Δράμαλη-Υψηλῆς Πύλης καὶ συνεκτίμηση πολλῶν δεδομένων καὶ παραγόντων. Ἡ σουλτανική ἐντολή δὲν σχολιάζεται ἀπὸ τὸν συγγραφέα, ἀφοῦ ὁ σουλτάνος εἶναι ὑπεράνω κριτικῆς. Διαφορετικά, θὰ ἀντιμετωπιζόταν καὶ ὁ συγγραφέας καὶ οἱ ἀναγνώστες του ὡς ἐπαναστάτες.

Εἶναι ἄγνωστο τί ἀκριβῶς διαμείφθηκε στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ 1821 καὶ εἶχε κατάληξη νὰ ἀποφασισθεῖ ἡ θανάτωση τοῦ Πολυκάρπου. Μία παράδοση πού εἶχε διατηρηθεῖ στὴ Δάρδα καὶ τί μεταφέρει ὁ Δαρδιώτης παπα-Σπύρος Ζέγγος, εἶναι ὅτι ὁ Πολυκάρπος πίστευε στὴν ἐνωμένη αὐτοκρατορία²⁵, πάλαι πότε ρωμαϊκή. Πιθανόν εἶναι σωστή πληροφορία, ἐφόσον σχετιζόμενος μὲ τὴν οἰκογένεια Μουρούζη, μποροῦσε νὰ ἀκολουθεῖ τὴ Φαναριώτικη παράδοση, τὸν βυζαντινορθόδοξο οἰκουμενισμό, ἀπὸ τὴν ὁποία ἐξαρτᾶται ὁ Ρίγας Βελεστινλής²⁶. Τὸ Ὄθωμανικὸ κράτος μπορεῖ νὰ δυνάστευε τὸ Γένος, ἀλλὰ ἐθεωρεῖτο ἀπὸ λογίους κληρικούς προστάτης του²⁷, ἢ ἦταν ἓνα ἐλέω Θεοῦ μεταβατικὸ στάδιο²⁸. Ἐξάλλου, οὔτε ἡ Φιλικὴ Ἑταιρεία ἤθελε νὰ διαλύσει τὸ Ὄθωμανικὸ κράτος, συντάσσοντας τρία βασικά σχέδια, τὰ ὁποία εἶχαν συζητηθεῖ στὴν Κων/πολη, ἀκομή καὶ ἄλωση τῆς ἐξουσίας²⁹ τὴν περίοδο πού βρισκόταν ὡς τὸν Μάιο 1820, ὅταν ὁ Ἀλῆ πασάς

²⁵ Γιά τὴ σχετικὴ προφορικὴ παράδοση, ὅπου ὁ Πολυκάρπος θεωρεῖται θιασώτης μᾶς κοινῆς ἑλληνοαλβανικῆς ὁμοσπονδίας, ἀλλὰ καὶ ἐναντίον τοῦ Ἀλῆ, γιὰ τὸν ὁποῖο πίστευε ὅτι δὲν ἐξέφραζε οὔτε ἔθνος (Αλβανός, Τοῦρκος) οὔτε θρηίσκευμα (Ισλάμ, Χριστιανισμός) ἀλλὰ μόνον τὸν ἑαυτὸ του ὡς Ὄθωμανὸς σατράπης, τύραννος τῶν Χριστιανῶν, βλ. Σπύρος Ζέγγος, σσ. 41-42.

²⁶ Λεάνδρος Βρανούσης, *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους*, τόμ. ΙΑ΄, 441 κ.ε. Γεώργιος Μεταλληνός, *Τουρκοκρατία. Οἱ Ἕλληνες στὴν Ὄθωμανικὴ αὐτοκρατορία*, Ἀκρίτας, Ἀθήνα 1998, α. 173 κ.ε. Γεώργιος Μεταλληνός, *Παράδοση καὶ Ἀλλοτρίωση*, Ἀθήνα 2001⁵, σ. 191.

²⁷ Χρήστος Ἰωαννίδης, *Λόγιοι κληρικοί καὶ νεοελληνικὸς διαφωτισμός: μιά κρίσιμη σχέση*, ΕΚΠΑ, Ἀθήνα 2017, σσ. 50-51 (Κοσμάς Αἰτωλός), 91-95 (Αθανάσιος Πάριος).

²⁸ Πασχάλης Κιτρομηλίδης, *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμός*, μετάφραση Στέλλα Νικολοῦδη, Ἀθήνα, MIET 1996, σσ. 26-28.

²⁹ Ἀφορὰ στὰ: «Σχέδιον Γενικόν», «Πολεμικόν Σχέδιον Σάββα», «Μερικόν περὶ Κων/πόλεως Σχέδιον». Τὸ τρίτο πού φάνηκε παραμονές τῆς ἐπανάστασεως (1820) προσέβλεπε κατάληψη τῆς Κων/πόλεως, βλ. Στέφ. Ι. Παπαδόπουλος, «Τὸ "Σχέδιον Γενικόν" τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας καὶ οἱ ἐπαφές μὲ τοὺς Σέρβους», *Μακεδονικά*, 17.1 (1977), σσ. 40-54, 41-42, ὅπου ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία. Χαρακτηριστικὰ ἀναφέρεται ὅτι ὅταν ὁ σουλτάνος τῆς περιόδου τῆς Ἐπανάστασεως Μαχμούτ

κηρύχθηκε έκπτωτος³⁰. Ός εκ τούτου, ο Πολύκαρπος δέν φαίνεται νά συγκατατίθεται στή διάσπαση τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους· ἐνδιαφέρεται γιά ἕναν Ὀρθόδοξο κόσμο πού εἶναι «ζωτικό στοιχεῖο τῆς πνευματικῆς, θρησκευτικῆς καί πολιτικῆς ζωῆς», χωρίς νά ἐκφράζει δῆθεν «προδότες ἱεράρχες οἱ ὁποῖοι ἀπέρριπταν τίς δυτικόφερτες ἐπαναστατικές ἰδέες στήν Ὀθωμανική αὐτοκρατορία»³¹. Ἡ τουλάχιστον δέν πρόλαβε νά ἀφομοιώσει τό αὐτονομιστικό κίνημα τῶν ἐπαναστατῶν τῆς Νοτίου Ἑλλάδος. Πιθανόν εἶχε ἀκόμη ἐμπιστοσύνη στήν πύ ἀκίνδυνη προσπάθεια ἀλλαγῆς πού εὐνοοῦσε κάποια ἐπέμβαση στήν Κων/πολη.

Τήν περίοδο πού ὁ Πολύκαρπος δροῦσε (1810-1820) εἶχαν σημειωθεῖ ἀλλαγές στό κράτος, ὅποτε μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὅτι θά μπορούσε νά ἐλπίζει σέ μία εἰρηνική λύση τοῦ συνολικοῦ προβλήματος. Ἀρχικά τό ἀνανεωτικό πνεῦμα ἐξέφραζε ὁ σουλτάνος Σελίμ Γ' (1789-1807) καί μετὰ ὁ Μαχμούτ Γ' (1808-1839) μέ τόν νέο ἀχτιναμέ «Ἑγγραφο Συμμαχίας» (Οκτ. 1808, ὀνομασθεῖσα Magna Carta) πού περιορίζε τήν ἀπόλυτη ἐξουσία. Ἡ «Νέα τάξη» (Nizam-I Cedid, πρόγραμμα δυτικοτρόπων μεταρρυθμίσεων τοῦ Σελίμ Γ') στηριζόταν στή δημιουργία νέου στρατοῦ, τακτικοῦ (Kırcalı), πού ὑποστήριζε ὁ Μαχμούτ Β' (ἄν καί ὑπαναχώρησε) μέ τήν κατάργηση τῶν ἄτακτων γενιτσάρων, οἱ ὁποῖοι δέν εἶχαν πλέον σεβασμό στή δυναστεία. Τή διάλυση τοῦ σώματος ἐπέβαλε ἀργότερα (1826), ἀφοῦ ἀποδείχθηκε ἡ ἀνεπάρκειά του στήν Ἑλληνική Ἐπανάσταση³². Ὁ Πολύκαρπος ἐκφράζει πίστη καί σεβασμό στόν σουλτάνο Μαχμούτ Β' μέχρι τελευταία στιγμή. Πέρα ἀπό τίς ποιντικές ἀνάγκες τοῦ κειμένου ἀπέβλεπε ἴσως στό ἀνανεωτικό πνεῦμα πού ἦδη ἦταν σέ σύγκρουση μέ ἕνα ἀπαρχαιωμένο σύστημα.

Ἀνάλογη ἀναδιοργάνωση συμβαίνει στό Πατριαρχεῖο, ὅπου ὁ Γεώργιος Ἀφθονίδης (1789-1867), μέγας γραμματικός τοῦ Πατριαρχείου στήν πρώτη 30ετία τοῦ 19ου αἰ., προσπαθεῖ νά ἐπιβάλει μία πρώτη μεταρρύθμιση, τούς πρώτους κανονισμούς διοικήσεως (εἰσαγωγή τοῦ λαϊκοῦ στοιχείου στή διοίκηση, ἐπιτροπή λαϊκῶν καί κληρικῶν, μισθοδοσία πατριάρχη,

Β' πέθανε τό 1839 ἡ ἑλληνική κοινὼνία ἀπέβλεπε ἀκόμη στήν κατάκτηση τῆς Κων/πολης, ἐνῶ ὁ βασιλιάς τῆς Ἑλλάδος Ὁθων ἦταν ἑτοίμος νά μεταβεῖ στήν Κων/πολη γιά νά στεφθεῖ αὐτοκράτορας, βλ. Ἑλλν Σκοπετεά, *Τό «Πρότυπο Βασίλειο» καί ἡ Μεγάλῃ Ἰδέα. Ὅψεις τοῦ ἐθνικοῦ προβλήματος στήν Ἑλλάδα (1830-1880)*, Ἀθήνα 1988, σσ. 274-275.

³⁰ Σπύρος Ζέγκος, 46-47. Πρβλ. Σταῦρος Γουλούλης, «Βίος τοῦ ἀμαρτωλοῦ Πολυκάριου», σσ. 220-221.

³¹ Γεώργιος-Στυλιανὸς Πρεβελάκης, *Ποιοὶ εἴμαστε; Γεωπολιτικὴ τῆς ἑλληνικῆς ταυτότητας*, Economiá, Ἀθήνα 2016, σσ. 48, 86.

³² Olber Ortaylı, *Ὁ πύ μακρὺς αἰὼνας τῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ Ὀθωμανικὸς 19ος αἰὼνας. Ἡ πορεία πρὸς τὸν ἐκσυγχρονισμό*, μετάφραση Κατερίνα Στάθη, ἐκδ. Παπαζήση, Ἀθήνα 2004 (ἐκδοσι στά τουρκικά 1999), σ. 55 κ.έ., σσ. 62-65 (ἀχτιναμές).

κ.ο.κ.) προς εξισορρόπηση του ρόλου των Γερόντων μητροπολιτών³³.

Οι κινήσεις του Πολυκάρπου στη Λάρισα είχαν πολύ πιο πρακτική διάσταση από ενδεχόμενες θεωρητικές πολιτικές απόψεις του: 1) Η κατευναστική του παρέμβαση στην επανάσταση στη Μαγνησία δεν μπορεί να έγινε παρά να μίν καταστραφεί ο θεσσαλικός και ο λαρισαϊκός πληθυσμός, όπως συνέβη τό 1769/70, όπως και τελικά συνέβη στο Πήλιο τό 1823³⁴. Αποτρέποντας μία βέβαιη ήττα και συναπτά αντίποινα, ενήργησε μέ γνώμονα τήν «οικονομία», μέ σκοπό νά αποφευχθεί ή καταστροφή τής έλληνικής (άστικής, μεταπρατικής) κοινότητας τής Λάρισας και άλλων πεδινών, άπροστάτευτων και άτείχιστων οικισμών. [Ανάλογη προσπάθεια έπίδειξης ισορροπίας μεταξύ επαναστατών και εξασφάλισης τής άκεραιότητας τής έλληνικής κοινότητας έμφανίζει και ο Γρηγόριος Ε΄, ως έθνάρχης των Όρθοδόξων (Rum millet), προσποιούμενος κάτι διαφορετικό από αυτό που αισθανόταν³⁵]. Όλοι καταλάβαιναν τότε τί δυσκολία που αντιμετώπιζαν οι εκπρόσωποι τής Έκκλησίας. Η κοινωνία, μετά από αιώνες ύποτέλειας, ήταν συνηθισμένη από υποχωρήσεις ίεραρχών, άκόμη και του πατριάρχη. Δέν συνιστούσε έκπτωση άρχων (κανόνων), αλλά οικονομία για νά αποφευχθούν χειρότερα 2) Δέν απομακρύνθηκε από τί Λάρισα όπως του πρότειναν καπετάνιοι, για νά μίν προβοϋν σέ αντίποινα οι Τούρκοι. [Παρομοίως ενήργησε και ο Γρηγόριος Ε΄ στην Κων/πολη, παρέμεινε στην Κων/πολη για νά μίν τιμωρηθούν οι Χριστιανοί³⁶].

³³ Δημήτριος Σταματόπουλος, *Τό Βυζάντιο μετά τό έθνος. Τό πρόβλημα τής συνέχειας στις βαλκανικές ιστοριογραφίες*, Έκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2009, σσ. 64-65.

³⁴ Η έπίθεση των Τούρκων έγινε από Μάιο ως Αύγουστο 1823 μέ καταστροφή τριών χωριών του Πηλίου (Λαύκου, Προμυρίου, Αργαλαστής). Σέ ενθύμηση του 1823 από τον παπα-Μίχαλο στην Αγία (έντυπο άκολουθιών μονής Παναγίας Μεγαλόβρυσου Αγιάς) αναφέρει καταστροφές στην περιοχή Τρίκερι, Λαύκο, Προμύρι, Αργαλαστή. Μετέφεραν 800 αιχμαλώτους στη Ρέτζινη και Λάρισα και μερικούς τούς σκότωναν (135 άτομα), ενώ άλλους τούς πουλούσαν. Στο τέλος αναφέρει τά γεγονότα του 1820 (1821): «άπό του[ς] 1820 άρχισι του σιφερί. Καί πολύμισαν οι Τούρκοι στού Τζικύρι. Καί εις Θανάτου Τορκουχώρι και έκατζαν ήμέρις και τούς εφιλάγαμν όλους μινί μάου (Μάϊου) έγινν παλυμός και πάυσαν (πάσαν) στη Μακρινίτζα οι Τούρκοι. μέ τό Μαχ-μούντ πασιά. Καί τήν χάλασαν. Καί τήν έκαψαν. Καί έκαψαν και τās εκκλησίας. Καί πήραν τά σκεύη και τά πουτιρία άγια και τά πουλούσαν στη Λάρισα (βελτιωμένη όρθογραφία), βλ. Γιώργος Θωμάς, «Μία άγνωστη ενθύμηση για τά πολεμικά γεγονότα στην Αγία και στο Πήλιο τό 1821 και τό 1823 (Τό δράμα των Πηλιοριτών Σκλάβων στην Αγία)», *ΘΗΜ*, 48 (2015), 79-82.

³⁵ Emmanouil G. Chalkiadakis, «Reconsidering the Past: Ecumenical Patriarch Gregory V and the Greek Revolution of 1821», *Synthesis*, 6.1 (2017), σσ. 177-204, όπου ή σχετική βιβλιογραφία. Προβλ. Αλέξ. Δεσποτόπουλος, *Ιστορία του Έλληνικού έθνους*, ΙΒ, σσ. 32-33.

³⁶ Αλέξ. Δεσποτόπουλος, *Ιστορία του Έλληνικού έθνους*, ΙΒ΄, Έκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1980, σ. 33.

Ὑπὲρ τῆς ἱστορικότητος τοῦ κειμένου εἶναι τὸ γεγονός ὅτι ὁ συγγραφέας Ἰγνάτιος, τηρῶντας τὸ γενικὸ πλαίσιο ἑνὸς ἀγιογραφικοῦ ἔργου, ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὰ κλασικὰ ἀγιογραφικὰ κείμενα, ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὴν τυπικὴ διατύπωση ἑνὸς ἀγιολογικοῦ κειμένου νεομάρτυρα. Ἀλλάζει τὰ δεδομένα τοὺς στίς εἰδικές ἀπαιτήσεις τῆς χρονικῆς συγκυρίας. Δημιουργεῖ, λοιπόν, ἓνα **ἀνάγνωσμα ὃχι ἀκριβῶς γιὰ τὸ ἐκκλησίασμα**, ἀλλὰ εὐρύτερα γιὰ ἀστούς, ἔχοντας μίαν ἰδέαν περὶ τῆς κοσμικῆς λογοτεχνίας, ἀλλὰ μὲ τρόπο πού νά κερδίζει ἱστορικὴ ἀξιοπιστίαν καὶ παιδαγωγικὴ ἀκτινοβολία: 1. Συνδυάζεται ἡ δραματικὴ διάστασις, ἡ ὁποία ἰσορροπεῖ μὲ ἐλαφρὰ σάτιρα 2. Ἡ τρέχουσα ἀστικὴ ἰδιόλεκτος ἀπομακρύνει τὸ κείμενον ὡς ἀνάγνωσμα ἀποκλειστικὰ ἐκκλησιαστικόν 3. Δὲν διαπιστώνεται ὕπαρξις τάσεων διδαχῆς ἢ παρηγορίας, ὅπως στὰ κείμενα τῶν νεομαρτύρων· πιθανόν ὁ συγγραφέας μιμεῖται τὰ *acta* τῶν πρώτων Μαρτύρων. Δημιουργεῖ **κείμενον πού ἀποτυπώνει σκηνές ἔντασις στὰ ὄρια τῆς βίας**, συμπαράσύροντας καὶ τὴ μερίαν τοῦ Πολυκάρπου, ὁ ὁποῖος διαφέρει ἀπὸ τὸν τύπον τοῦ «ἀπαθιοῦς» ὁσίου ἀνδρός. Διαβάζεται καὶ ἀπὸ Πιστοὺς ἀλλὰ καὶ κοσμικοὺς, ἀκόμη καὶ μουσουλμάνους, εἰδικὰ τὴν ἀνώτερη τάξιν, πού μιλοῦσαν καὶ ἀλληλογραφοῦσαν ἑλληνιστί, ὅπως ὁ Βελῆ πασάς μὲ τὸν πατέρα του. Θὰ ἐνδιέφερε νά ὑπάρξει μίαν πληρέστερη ἀπολογητικὴ τῶν Λαρισαίων Χριστιανῶν, ἀφοῦ οἱ Ὀθωμανοὶ συμπολίτες τοὺς κατὰ τὸν H. Holland (1812) παρέμειναν ἰδιαίτερα ἀπειλητικοί³⁷. Θὰ μποροῦσαν ἔμμεσα νά πληροφορηθοῦν π.χ. ὅτι ὁ μπτροπολίτης εἶχε συμβάλει στὴν ὑπόθεσιν τοῦ Ἀλῆ καὶ στὴν εἰρήνευσιν τῆς Θεσσαλίας 4. Ἡ χρόνιαν διένεξιν Πολυκάρπου-Ἀνθίμου ἦταν ἓνα θέμα πού ἐλάχιστοι θὰ καταλάβαιναν τότε ὡς σημαντικόν γεγονός, ἐνῶ λειτουργεῖ ἀντίθετα, ἀφοῦ ὑπῆρξε συμβιβασμὸς τοῦ κατ' οἰκονομίαν. Ἐξαίρεται ἡ στάσις του, ἀλλὰ ἡ ἐπιδειχθεῖσα πίστις του στό Ὀθωμανικόν σύστημα νοεῖται κυρίως στό νά μὴν ἐπεμβαίνει στὴν ἐκκλησιαστικὴ διοίκησιν, νά προστατεύεται ἡ χριστιανικὴ κοινότης 5. Τό ὅτι ὁ Πολύκαρπος, κινούμενος πιθανότατα στὴν παράδοσιν τῶν Φαναριωτῶν, ἀναγνωρίζει «ὑπηρεσιακῶς» τὴ σουλτανικὴ διοίκησιν, ὑπὲρ τῆς ὁποίας εὐχεται καὶ θυσιάζεται ἀκόμη γιὰ νά ἱκανοποιηθεῖ ἡ διώκουσα κοσμικὴ δικαιοσύνη καὶ νά μὴν προβεῖ σὲ νέους φόνους, εἶναι πρωτότυπη γιὰ ἀγιολογικόν ἔργον νεομάρτυρα.

Ἐμφανίζεται κάτι ἐντελῶς νέο, ὅτι ἓνας ἐπίσκοπος εἶναι ὑπὲρ τῆς ἐνότητος ὅλων, ἀκόμη καὶ μὲ τὸν σουλτάνον. Ἡ θεολογία πού ἐκφράζει τὸ κείμενον ἀρκεῖται στὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς νομιμότητος πού τὸν ἐνέ-

³⁷ H. Holland, *Ταξίδι*, σσ. 123-124.

πλεξε κατά κύριο λόγο ή άναξιοπρέπεια στελεχών που άναμόγχευαν τήν έγγενή αυθαιρεσία κοσμικών ήγετών, δέν είναι θέμα άγιολογικών άναγνωσμάτων, συναξαρίων που διαβάζονται στον ναό. Η στάση του Πολυκάρπου θεωρείται ως μέρος νέας αντιμετώπισης του όθωμανικού συστήματος, όπου δέν γίνεται άνεκτό το αυθαίρετο, όπως τό προήγαγε τό «σύστημα Άλή πασά» ή και τό διάδοχο υπό τόν Δράμαλη, αλλά παραμένει έστω έπιφανειακά πιστό στον σουλτάνο.

Όμως αυτό που έχει σημασία είναι ότι δέν γράφεται καθαρή Ιστορία ούτε και άπόλυτη άγιολογία, αλλά μέ βάση τά ιστορικά γεγονότα πλάθεται ένα διδακτικό, άπολογητικό έργο, τό οποίο χρησιμοποιεί τήν τέχνη, γιά νά άγγίξει όλη τήν τοπική κοινωνία. Τώρα έχει άξία ή Εικόνα που διαμορφώνει ό συγγραφέας: όχι τό καθαρό Γεγονός όπως τό γνώριζε πολύ καλά ένας σύγχρονος, αλλά τό Πνευματικό γεγονός μέ τά δεδομένα και τόν τρόπο που θά έσπινε τό σκηνικό του, παρακάμπτοντας τήν νόμω κρατούσα πολιτεία, αλλά και τό ισλαμικό-όθωμανικό νομικό σύστημα.

Κάτι άνάλογο μέ τήν προσπάθεια του Ίγνατίου, τί δημιουργία μäs εικόνας που έρχεται πολύ κοντά στην πραγματικότητα, τίθεται και άπό τόν περιηγητή Η. Holland, ό οποίος έρχεται φιλοξενούμενος στη Λάρισα: ό Πολύκαρπος είναι ένας προσφιλής και άγωνιστής επίσκοπος που έχει ένωμένο τόν λαό. Ή άκόμη άπό τόν Ίωάννη Βηλαρά, ό οποίος εργαζόταν στους άντιπάλους του Πολυκάρπου, τόν Άλή πασά και μετά τόν Βελή πασά. Του άφιέρωσε, λοιπόν, ένα ποίημα προς τιμήν του τήν ήμέρα της έορτης του άγίου Πολυκάρπου (23 Φέβ.): «*πασκάς γιά τήν αλήθεια*»³⁸.

Ό Ίγνάτιος έπιστρατεύει και τί γνώμη που είχαν Όθωμανοί γιά τόν μητροπολίτη. Ό μουλās/ιεροδικαστής της Λάρισας αυθόρμητα εκδηλώνει σύμφωνα μέ τόν Ίγνάτιο ότι υπήρξε φίλος του, πείθει τόν Δράμαλη νά ταφεί ή σορός του, τήν ώρα που ό ίδιος «κατασκοπεύει» άρμολίως τόν Βελή πασά³⁹. Είχαν προσεγγίσει ό ένας τόν άλλον, προφανώς έκαναν φιλικές συζητήσεις, αντιμετώπιζαν άπό κοινού διάφορα νομικά, άστικά ή ποινικά ζητήματα της πόλης, συνεργαζόμενοι στό πνεύμα μäs χρηστής διοίκησης. Είχε έναν άέρα καλής πίστεως ως εκπρόσωπος των Χριστιανών στις σχέσεις του μέ τήν Όθωμανική έξουσία, σέ

³⁸ Λ. Ι. Βρανούσης (έπιμέλεια), *Οί Πρόδρομοι*, έκδ. Οίκος Ίω. Ζαχαροπούλου, σσ. 269-270. Τό ποίημα του Βηλαρά ανακάλυψε ό Νικόλαος Παπαθεοδώρου, «Έγκώμιο του Ίωάννη Βηλαρά στον μητροπολίτη Λαρίσης Πολύκαρπο Δαρδαίο», *Larissanet*, Σάββατο 24 Ίουλίου 2017. Εύχαριστώ τόν κ. Νίκ. Παπαθεοδώρου γιά τήν πληροφορία και τήν παροχή φωτοτυπίας του κειμένου.

³⁹ Σταύρος Γουλούλης, «*Βίος του άμαρτωλού Πολυκάρπου*», σσ. 220-221.

σημείο πού χρόνια αργότερα θά ξεάπτει τή λαϊκή φαντασία ὅτι ὁ 'δεσπότης' δίνει τό καλό παράδειγμα συνεργασίας μέ τόν κυρίαρχο σέ κοινοτικές ἐργασίες (ἀγγαρεῖες)⁴⁰. [Εφαρμογή τοῦ βιβλικοῦ χωρίου περὶ ἀγγαρείας. *Ματθ.* 5,41]

Σέ γενικές γραμμές ἡ ἔξαρση τοῦ Πολυκάρπου ὡς ἱστορικοῦ προσώπου, ἡ εἰκόνα, ὑπερισχύει τῆς σχολαστικῆς ἀκριβείας τῆς ἱστορίας. Ὁ συγγραφέας γράφει *Ἱστορία*, ἀλλά ὄχι καθαρή καί ἀπρόσωπη, ἀφοῦ στοχεύει νά ἀποδώσει ἠθικό πλεονέκτημα στόν μητροπολίτη, στηριζόμενος στό χριστολογικό πρότυπο τοῦ ἐπισκόπου. Ὁ Πολύκαρπος, ὅπως τόν παρουσιάζει ὁ Ἰγνάτιος, λειτουργοῦσε ὑπὲρ τῆς ἐνότητος ὅλης τῆς ὀθωμανικῆς κοινωνίας τῆς Θεσσαλίας. Στράφηκε ἐναντίον τοῦ αὐθαίρετου Ἀλῆ πασᾶ, ἐνῶ κατέληξε δραματικά νά θυσιάζεται «διά τόν σουλτάνον». Μέ βάση τό ἐπαναστατικό κλίμα τῆς ἐποχῆς εἶναι μία ἀντίφαση, ἀλλά ἀκριβῶς γι' αὐτό κρύβει πολλά, ἄγνωστα γιά τό τί πραγματικά συνέβη.

3. Ὑξαρση Πολυκάρπου: Ἀντίσταση καί «Ἀντίρρηση»

Ὁ ἱεροδιάκονος Ἰγνάτιος, μί σχολιάζοντας καθόλου τούς ἐσωτερικούς πνευματικούς ἀγῶνες του, συνοψίζει στό τέλος τά «ἄθλα τοῦ ἀμαρτωλοῦ Πολυκάρπου», τὴν ἀντιπαράθεση ἐνός «Ἀλβανοῦ» ἀνώτερου κληρικοῦ μέ τό «σύστημα» Ἀλῆ πασᾶ καί Δράμαλη. Σέ σημείο πού ὁ Σπύρος Ζέγκος παραθέτει κατάλογο τῶν «ἀντιστασιακῶν» του δράσεων στό πλαίσιο τοῦ ὀθωμανικοῦ συστήματος⁴¹. Ἐκφράζει τὴν ὑποτελῆ χριστιανικὴ κοινωνία τῆς Λάρισας, τὴν ἀνάγκη γιά ἐπιβίωση σέ ἐποχὴ πού «τά ὅσκιαζε ἡ φοβέρα», ἄρα καί τὴ στρατηγικὴ πού αὐτὴ εφαρμόζει γιά νά ἀντιπαρατάξει μέσω τῆς τέχνης τίς δικές της μεθοδεύσεις ἀπέναντι σέ μία ἀπὸ αἰῶνες καταπιεστικὴ σουλτανικὴ ἐξουσία, μέ σκοπὸ ἐκεῖνη τὴ χρονιά (1821) νά ἀντεπεξέλθει ἡ Λάρισα ἀλώβητη.

⁴⁰ Σχετικὴ εἶναι μία προφορικὴ παράδοση, ἕνας θρύλος πού ἀναφέρει ὁ Ἀγιώτης λαϊκὸς συγγραφέας Θεόδωρος Χατζημιχάλης γιά μία ἀγγαρεῖα πού διέταξε ὁ Βελῆ πασᾶς μία Κυριακὴ ἢ Κυριακὴ Πάσχα, ὅταν ὁ δεσπότης τῆς Λάρισας (προφανῶς ὁ Πολύκαρπος) ἔδωσε τό παράδειγμα στοὺς κατοίκους νά τὴν ἐκτελέσουν, βλ. Γιάννης Σακελλίων, «Θεόδωρος Χατζημιχάλης "Ἡ Κατάρτα καὶ τὸ ἀναθεμα", εἰσαγωγή - σχόλια - ἐπιμέλεια», *Θεσσαλικά Χρονικά*, 12 (1981-1982), Ἀθήνα 1982, σσ. 77-121, 105-109. Πρβλ. Ἰωάννης Ε. Ἀναστασίου, «Ἡ ἀλληλογραφία τοῦ Βελῆ πασᾶ μέ τὸ Πατριαρχεῖο γιά τὸν μητροπολίτη Λαρίσης Πολύκαρπο», *Πρακτικά του Α' Ἱστορικοῦ - Ἀρχαιολογικοῦ Συμποσίου Λάρισα: Παρελθόν καί Μέλλον 26-28/4/1985*, Δήμος Λάρισας, Λάρισα 1985, σσ. 323-339, 324-327.

⁴¹ *Σπύρος Ζέγκος*, 24: 1. φιλία ἀλλὰ καί πόλεμος πρὸς τόν Ἀλῆ πασᾶ 2. συστάσεις τοῦ Διονυσίου Καλλιάρχη πρὸς τόν Γρηγόριο Ε' γιά τόν Πολύκαρπο 3. συνεννοήσεις μέ τούς Φιλικούς 4. φιλία μέ τόν Πασόμπεη καί τό πρωθυπουργό Χαλίτ ἐφέντη κ.ἄ. 5. φιλία καί θανάσιο μίσος μέ τόν Δράμαλη 6. Ἀντιστάσεις πρὸς παράνομες ἀπατησίες τοῦ Ἀνθίμου, Παΐσιου καί Εὐθυμίου, Ἀλῆ πασᾶ, Βελῆ πασᾶ καί Δράμαλη 7. σουλτανικὴ ἐντολή γιά τὰ καπετανάτα 8. φυλάκιση καί ἄρνηση νά φυγαδευτεῖ 9. κατὰτίμησή του σέ συγκεκριμένο εἰδικό χρόνο.

Υπήρχε μεγάλος κίνδυνος εύρισκόμενη υπό καθεστώς απόλυτης στρατοκρατίας, ως έστια προωθήσεως στρατευμάτων στή Θεσσαλία, νά γίνουν έκτροπα έως σφαγές. Τώρα δέν υπήρχε χώρος γιά έκκλησιαστική σύναξη ούτε συγκαλών μητροπολίτης, οί δέ Χριστιανοί ήταν στό έλεος του δυνάστη. Άνίκη, έπομένως, ό «Βίος» στήν κατηγορία λογοτεχνικού έργου πού γράφεται υπό συνθήκες καθεστωτικής καταπίεσης, όπου ένα δημόσιο κείμενο περιέχει ένα άλλο υποκρυπτόμενο «κείμενο», ενέχει δηλαδή μία έσωτερική ανάγνωση, αποτελώντας έκφραση ή και λύτρωση (π.χ. μέ σάτιρα ή τό αντίθετο, δραματοποίηση, προσαρμογή στή βία) της δυναστευόμενης ομάδας πού αντιπροσωπεύει και έκφράζει, δηλαδή τών ραγιάδων⁴².

α) Έξωτερική εικόνα: Άθλα «Άμαρτωλού»

Άν ή ανάλωση του «Βίου» στήν υπόθεση του επίσκόπου Σταγών αποκαλύπτει τόν έντονα «μαχητικό» χαρακτήρα του Πολυκάρπου, τελικά ποιός ήταν ό μητροπολίτης μέ αυτή τή μοναδική παρουσία; Δέν ξεάρεται ως «άγιος, μέ τόν κλασικό γιά εύσεβή Ίεράρχη και Μοναχό τρόπο, γιά τούς πνευματικούς άγώνες του, αλλά ως στρατιωτικός σέ ύπηρεσία. Ό Σπύρος Ζέγκος, καταγράφοντας τά «άθλα του άμαρτωλού Πολυκάρπου» διερωτάται δικαιολογημένα αν αντί γιά «Βίος του Άμαρτωλού...» έγραφε «Άρματολου»⁴³. Ούτως ή άλλως, ή όθωμανική κοινωνία είναι στρατικοποιημένη, όποτε ανάλογα τόν αντιμετώπιζει. Η διάσταση αυτή έξηγει μία τυπική μέν εξάρτηση από τήν άγιολογική παράδοση αλλά ταυτόχρονα ουσιαστική απομάκρυνση από αυτή:

- Περιγράφεται ή ζωή του Πολυκάρπου από τήν γέννησή του έως τόν θάνατό του, αλλά δέν αναφέρεται καθόλου τί τόν έκανε νά αφήσει, όντας μοναχός, τήν οικογένειά του, άδελφές, μητέρα, πατέρα, νέον σέ ήλικία και μέ άνοικτό έπάγγελμα, και νά στραφεί στή διοίκηση της Έκκλησίας. Τό κίνητρο της άφιέρωσης τονίζεται κατά κόρον σέ άγιολογικά κείμενα.

- Δέν είναι ή οικογένεια πού τόν προωθεί στήν άφιέρωση στήν Έκκλησία όπως συμβαίνει μέ τούς άγιους, ούτε έκτοτε έκφράζει γνώμη. Σχεδόν άγνοείται, πέραν του νά τόν στέλνει σέ καλούς δασκάλους. Μόνον ό πατέρας του αναφέρεται, όταν τόν μεταφέρει στήν Κων/πολη, αλλά χωρίς άλλη ψυχική έπαφή. Η

⁴² Πρβλ. James Scott, *Domination and Arts of Resistance*, Yale University Press, New Haven - London, 1990, σ. 17 κ.έ., 136 κ.έ. (τέχνη της μεταμφίεσης), 202 κ.ε. (σάτιρα).

⁴³ Σπύρος Ζέγκος, 23-24, 24: «...ώς άρματολόν μάλλον ή άμαρτωλόν τόν έννόριζε...». Άλλωστε οί καπετάνιοι αποτέλεσαν άφορμή νά ένταθεί ή διαφορά του Πολυκάρπου μέ τόν Δράμλη και ό δεύτερος νά χάσει τήν άρχηγία της έκστρατείας, κάτι πού φαίνεται συνετέλεσε στήν ύπηρεσιακή εκδίκασή του κι όχι τόσο τό γεγονός ότι δέν άποκατέστησε ό πρώτος τή σχέση του μέ τόν Άνθιμο όπως ζήτησε μέ επιστολή, έπίσημα, ό Δράμλης.

μητέρα και οι αδελφές δεν υπάρχουν. Από φίλους, μόνον ο συνομιλικός του Ίσιδωρος δηλώνεται. Παρ' όλα αυτά, η αλήθεια γιατί προτίμησε τί Λάρισα, ομολογείται από τον ίδιο Πολύκαρπο, όταν του προτάθηκε να λάβει θέση μητροπολίτη: «...θέλω ...τὴν Λάρισαν μὲ τὸ νὰ εἶμαι καὶ σιμὰ τῆς πατρίδος μου...»⁴⁴.

- Σέ αντίθεση μὲ τὴν οἰκογενειακὴ του κατάστασι πού ἀποκρύβεται, προφανῶς γιατί δέν συνάδει στὴν εἰκόνα τοῦ καλοῦ στρατιώτη, ἡ ἀπαρτίθμισι ὀνομαστικά τεσσάρων διδασκάλων του εἶναι στή συνέχεια ἐνός καθιερωμένου ἀγιολογικοῦ τύπου γιὰ τὴ γενικὴ παιδεία ἐνός τιμώμενου ἀγίου. Ἐκεῖ βέβαια κατὰ κανόνα παραμένουν ἀνώνυμοι. Τό σύνθηδες εἶναι νὰ ἀναφέρονται πνευματικές ἀναζητήσεις, ὅμως ἐδῶ ὁ Πολύκαρπος δέν ἐμφανίζει κάτι ἀνάλογο, ἀπλῶς ἀναφέρεται ὅτι ἀπὸ νέος στρατεύθηκε στὴν Ἐκκλησία κι ὄχι στὸν μοναχισμό.

- Ἡ ἀφιέρωσί του πολὺ νέος στὴν Ἐκκλησία ἀντιμετωπίζεται σάν νὰ προσήλθε ἀμέσως μετὰ τίς σπουδές του στὴν ὑπηρεσία της. Στὸ ὀθωμανικὸ σύστημα οἱ στρατιωτικοὶ κατατάσσονταν ἀπὸ ἔφηβοι. Δέν ἀναφέρεται ὡς πνευματικοπαίδι κανενός, ὡς γίνεται συνήθως, παρὰ μόνον ὡς «τσιράκι» (μυητικός ὁρος τῶν τεχνιτῶν) τοῦ Μακαρίου Ἄρτης καὶ μετὰ Ἐφέσου, ἀλλὰ χωρὶς νὰ θίγεται ἡ πνευματικὴ του κατάστασι, ἡ ἀξιότητα στὴν ἱεροσύνη.

- Ἐνῶ ὁ Ἰγνάτιος δίδει ἔμφρασι στὴν ἰδιοσυγκρασία του, ἡ ὁποία λόγῳ «ἀλβανικῆς» (:) καταγωγῆς ἐμφανίζει ἀπίθασι χαρακτηριστὰ, δέν σχολιάζεται ἡ σχέση του μὲ τὸν μοναστικὸ κανόνα. Ἐκθέτει μόνον ὅτι ἐνιωθε ἀπλὸς καλόγερος, ἀναλωσμο «καλογερικὸ κεφάλι» γιὰ νὰ γλιτώσουν οἱ Χριστιανοὶ ἀπὸ ἀντίποινα. Ὑπάρχει μόνον ὑπαινιγμός ὅτι καταλύει στή μονὴ Ἁγίου Ἀθανασίου στίς παρυφές τοῦ Τυρνάβου, ὅπου διατηροῦσε κάποια προσωπικά του ἀντικείμενα (εἰδήσματα, ὑποκείμενα σέ κατάσχεσι ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ Δράμαλη). Εἶναι σάν καταταγμένος στρατιώτης, ἔτοιμος νὰ πεθάνει.

- Ὅχι μόνον δέν ἐμφανίζεται μὲ τὴν κλασικὴ γιὰ ἱεράρχη ὁσιακὴ μορφή, ἀλλὰ τὸ ἀντίθετο, εἰσπράττει σατιρικὴ ἢ ἐμπαικτικὴ διάθεσι. Εἶναι ἥρωας σκηνικοῦ ὅπου ἐξασκεῖται στὸν σκληρὸ βιοτικὸ στίβο πού θυμίζει στρατόπεδο, ὅπου ἄνδρες μὲ πρῶτο τὸν ἴδιο ἐκτοξεύουν ἢ δέχονται ὠμές ἐκφράσεις καὶ λόγια⁴⁵. Καὶ ὁ ἴδιος ὑφίσταται προοπτικισμούς, ἀπὸ τὸν Ἀλῆ πού τὸν διώχνει ἀπὸ τὸ γραφεῖο του, ἢ τὸν (στρατιωτικὸ) ἀστυνόμο τοῦ Βελῆ, πού τὸν ἀποκα-

⁴⁴ Σπῦρος Ζέγκος, 31.

⁴⁵ Ἐκφράζεται σκληρὰ σάν στρατιωτικὸς διοικητής: π.χ. γιὰ τὸν μοναχὸ Παῖσιο τῆς Μονῆς Δουσίκου «γράφει πρὸς τὸν Οὐγγροβλαχίας Νεόφυτον ὅτι αὐτὸν τὸν καλόγηρον νὰ τὸν σωφρονίσῃς τὰ δέοντα...». (γιὰ τὴν ἐπιστολὴ πού τοῦ ἔδωσε ὁ γραμματέας τοῦ Βελῆ Εὐθύμος Κωφός). Ἐπίσης ὁμιλεῖ σκληρὰ στὸν ἴδιο Κωφὸ: «...αὐτὸς ὁ μασκαράς (δείχνοντας τὸν Κωφὸν καὶ φτύνοντάς τον) ...», ἢ ἀκόμη περισσότερὸ τὸν Ἀνθίμο: «Τὶ θέλεις μορὲ θεοκατάρτα; Ἐξω. Πάρτε τον. Καὶ εὐθὺς... τὸν ἄρπαξαν ἀπὸ τὴν σκάλα, ἀλλοῦ τὸ καλυμαῖχι ἀλλοῦ αὐτός». Διατυπώνει αἰχμηρὰ λόγια, πειθαρχικὰ ἀπειλές: «μοῦ τὸν στέλνεις (ὁ Δράμαλης τὸν Ἀνθίμο) εἰς τὰ χεῖρα μου νὰ τὸν κάνω ἑρπηῖ» (σωφρονίσω) (σωφρονισμός, σάν καφόνια): Ἦ ὅταν ἀποκαλεῖ «σκυλιά» τοὺς δημίους πού τοῦ προκαλοῦσαν πρὸ ὀδυνηροῦ θάνατο, τριπλὴ καρατόμησι!

λεῖ «γιεζίτ», τόν σέρνει χωρίς ράσο, ἢ τόν Βελῖ πού τόν φυλακίζει ἀναξιοπρεπῶς γιά ἐπίσκοπο.

- Τό πλέον οὐσιαστικό στοιχεῖο νεωτερισμοῦ εἶναι ὅτι λειτουργεῖ ἀποκλειστικά ὑπηρεσιακά, ὅχι ὅπως οἱ τυπικῶς ἐγκωμιαζόμενοι ἄγιοι, πού ἀποπνέουν πνευματική χάρι. Ἀπεικονίζεται σέ ἀντισυμβατική ὡς πρὸς τὰ παραδοσιακά στερεότυπα συμπεριφορά, αὐστηρά λόγια, ἀπτότομες ἐκδηλώσεις, ὑπὲρ τὸ δέον στά μάτια εὐσεβῶν ἀναγνωστῶν, σάν ἀξιωματικός: π.χ. πῶς σκίζει τή συστατική ἐπιστολή τοῦ γραμματέα τοῦ Βελῖ πού προσπάθησε νά τόν «ὑποκαταστήσει». Στηρίζεται, ὅπως ἰσχύει στὸν στρατό, στό φερμάνιο τοῦ διορισμοῦ του καὶ ἐγκαλεῖ π.χ. τὸν Βελί πασά ὅτι κάνει ὑπερβασίες πού δέν προβλέπονται ἀπὸ τὸν κανονισμό⁴⁶.

- Προβαίνει σέ ἐνεργητικές κινήσεις σάν ἐπαγγελματίας στρατιωτικός σέ τρεῖς φάσεις: α) μάχεται κατὰ τοῦ Ἀλῖ στὴν Κων/πολη β) Ἐπιστρέφει αὐτὸς στὴ Λάρισα μὲ στρατιωτικές δυνάμεις (μετὰ τοῦ Δράμαλη!) γ) Συγκεντρώνει αὐτὸς τοὺς καπεταναίους: «*Κατέβη ὁ Πολύκαρπος εἰς Λάρισαν μετὰ τοῦ Μαχμούτ πασᾶ Δράμαλη διὰ ξηρᾶς. Ἐρχόμενος δὲ ἐσύναξε τοὺς καπετεναίους...*» (μὲ 500 ἄνδρες). Ἐναντιώνεται στὸν Δράμαλη, πού τοὺς ἤθελε νά ἀκολουθοῦν τὸ δικό του ἀσκέρι στὸν πόλεμο κατὰ τοῦ Ἀλῖ, στέλνει ἐπιστολή στὴν Κων/πολη καὶ γίνεται ἀντικατάσταση τοῦ Δράμαλη μὲ τὸν Χουσεῖν πασά Γιαβανάζογλου⁴⁷. Ἡ τὸ ἀντίθετο, κάνει «οἰκονομία» (σύμπτυξη, τακτική στρατιωτική κίνηση), στὴν ἐπαρχία Βόλου, ὅπου ὁ λαὸς δέν ζήτησε ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία εὐλογία ὅπλων, θέλει οἰκονομία δυνάμεων τοῦ λαοῦ του, δέν τὸν θυσιάζει. Ἐπίσης κάνει ἐλιγμούς, ὅπως ἐξαπάτησε τὸν Σαντίκ, τὴ «στρατιωτική ἀστυνομία» τοῦ Ἀλῖ πασᾶ, πού ἔφτασε στὴ Λάρισα νά τὸν συλλάβει.

- Πεθαίνει ὡς ὑπάκουος στρατιώτης χωρὶς διαμαρτυρία γιά τὸν (κοσμικό) ἀρχηγό του μὲ βάση τὰ ἴδια τὰ λόγια του: «*θυσία διὰ τὸν σουλτάνον καὶ διὰ τοὺς χριστιανούς*». Ὁ κόσμος του, Χριστιανῶν καὶ μουσουλμάνων, εἶναι ἐνιαῖος, μία ἐξέλιξη διαφορετική ἀπὸ τὰ Μαρτύρια τῶν νεομαρτύρων, οἱ ὅποιοι εἶναι ἀντιτιθέμενοι.

- Ὁλος ὁ «Βίος» εἶναι ἓνα θέμα, αὐτό γιὰ τὸ ὁποῖο θυσίασε τὴ ζωὴ του, ἀκριβῶς σάν νά τηροῦσε κανονισμό καθήκοντος στρατιωτικοῦ. Δέν παρατίθενται θαύματα, ἐκτός ἀπὸ ἓνα «σημεῖο», ὅταν ἡ ἀποτμηθεῖσα κεφαλὴ μεταφέρεται σὸ ρεῦμα τοῦ ποταμοῦ σὸ σῶμα, σάν νά θέλει νά δεῖξει ὅτι παραμένει ἐνωμένος, ἄρα ἐνώνει ὡς ἓνα σῶμα τὴν Ἐκκλησία. Ὁ νεκρὸς στρατιώτης τιμᾶται καὶ ἀπὸ ἀντίπαλο, ὅπως ὁ Δράμαλης πού δέχτηκε νά ταφεῖ ἐπίσημα.

- Ὁ συγγραφέας γενικῶς ἐξαίρει τὴ συγκρουσιακὴ του «ἀλβανική» λογική, ὑποβάλλοντας ὅτι ἦταν γεννημένος γιὰ νά μάχεται καὶ σὸ τέλος δίνει τὴ ζωὴ του μαχόμενος. Ὁ πατριάρχης Γρηγόριος τὸν θεωρεῖ «Ἀλβανό» καὶ τὸ ἀποδέχε-

⁴⁶ Περβλ. Σταῦρος Γουλούλης, «*Βίος τοῦ ἁμαρτωλοῦ Πολυκάρπου*», σ. 214.

⁴⁷ Σπύρος Ζέγκος, σσ. 47-49.

ται: «...εἶμαι Ἀλβανός καί ισχυρογνώμων, τῷ ὄντι εἶμαι...». Οἱ Ἀλβανοὶ ἦταν ἄριστοι στρατιῶτες στὴν ὑπηρεσία τῶν Ὀθωμανῶν.

- Ἡ λιτότητα, ἡ συντομία τοῦ περιεχομένου τοῦ «Βίου», τὸ δωρικό ὕφος μέπαντελῆ ἀπουσία καθιερωμένων ἐπαίνων στό ἠθικό πεδίο, δείχνει ἕναν ἄνθρωπο σέ διαρκῆ ἐπιστράτευση, ἕναν κληρικό στρατιώτη τῆς Ἐκκλησίας.

Ὁ «Βίος τοῦ ἁμαρτωλοῦ Πολυκάρπου» συνεχίζει τὴν Ὁρθόδοξη παράδοση τῶν στρατιωτικῶν ἀγίων, καὶ δὴ ὅσων ἦταν καὶ Μάρτυρες. Ἡ στράτευση εἶναι ἐγγενὴς εὐαγγελικὴ παράδοση καὶ μετὰ ἐκκλησιαστικὴ τῶν militiae Christi, τοῦ μοναχισμοῦ ὡς στρατιωτῶν τῆς Ἐκκλησίας. Εἶναι πιὸ κοντὰ στὴν εὐαγγελικὴ διήγηση μέ τί λιτή καὶ συγκρατημένη ἔκφραση καὶ ὄχι στὴν κλασικὴ μοναστικὴ ἀφήγηση, συνήθως τυποποιημένη, ἢ τὴν βιοματικὴ φιλοκαλικὴ κορύφωση μέ προβολὴ τῆς εὐγένειας τοῦ ἡθους. Εἶναι βιογραφία, ἔχοντας στοιχεῖα ἐξειδικευμένου τρόπου ἐγκωμιασμοῦ, προβάλλοντας ὄχι τόσο τὸν πατρικὸ ἐπίσκοπο ὅσο τὸν ἐπαγγελματία πιστὸ στρατιώτη, ὁ ὁποῖος ἐπιλέγει καθήκον δυνάμενο νά τοῦ ἐπιφέρει θάνατο. Ἀποκτᾷ δραματικὸ χαρακτῆρα, μέ τό πού ὁ ἴδιος συγκρούεται μέ τὸν ἑαυτό του, παίρνει ἀποφάσεις νά ἀφοσιωθεῖ στὴν ὑπηρεσίαν ἀρχῶν καὶ ὄχι προσώπων, προκαλεῖ τί «φιλοπόλεμη» μοῖρα του, ὁλοκληρώνει δηλαδή ἕνα δράμα πού ἐκτυλίσσεται (στή Θεσσαλία) στὴν ἀρχὴ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης, πρὸς τὴν ὁποία πάλι εἶχε μία ἰδιαίτερη στάση.

Σημαντικὴ εἶναι ἡ ἔντεχνη κριτικὴ τοῦ συγγραφέα στὴν ἡγεσίαν τοῦ στρατοκρατικοῦ ὀθωμανικοῦ συστήματος χωρὶς ἀναίρεση τῆς ὀθωμανικῆς νομιμότητας. Σχολιάζεται περισσότερο: 1. Ἀλλῇ πασάς: ἀσκεῖ πατερναλιστικὴ ἐξουσία πού γίνεται ἀνάλογα ἀδίστακτη, οἱ συνεργάτες του τὸν φοβοῦνται φανερά καὶ τὸν ὑποτιμοῦν στὰ κρυφά 2. Βελῆς: εἶναι πιὸ πολιτισμένος ἀλλὰ θολωμένος, τοῦ φέρεται ἀξιοπρεπῶς, τοῦ ἀπευθύνεται στὴν ἐκκλησιαστικὴ γλῶσσα, ἀλλὰ καὶ τὸν ρίχνει στὴ φυλακὴ. Ἐπηρεάζεται εὐκόλα ἀπὸ συνεργάτες του, ὅπως ὁ ἐκ Πρεμετῆς Εὐθύμιος Κωφός πού ἐπεμβαίνει σέ θέμα τῆς Ἐκκλησίας, ἢ ὁ γιατρός Θερεϊανός πού τὸν πείθει νά ἀποφυλακίσει τὸν Πολύκαρπο 3. Δράμαλης: εἶναι ἐμπαθὴς ἀξιοματοῦχος, δέν ἀκούει κανέναν λογικὸ συνεργάτη του, φέρεται σκαιά σέ ἕναν καταδικασμένο ἀλλὰ ἡγέτη τῶν Χριστιανῶν σάν ἐπιλογίας, δεῖγμα τῆς προσωπικῆς ἐμπάθειας πού ἔτρεφε. Καὶ τοὺς τρεῖς ἡγέτες ὁ Πολύκαρπος ἀντιμετώπισε μέ θάρρος σάν ἴσος πρὸς ἴσον (π.χ. στοὺς ἀνθρώπους τοῦ Βελῆ λέγει ὅτι εἶναι ἰσάξιος μέ βεζύρη), μέ σεβασμὸ (π.χ. ἀπευθύνει «πολυχρόνιο» στὸν Ἀλή). Φέρνει ἀντιρρήσεις, δέν εἶναι φερέφωνό τους.

Ἡ εἰκόνα τοῦ ἐπιστρατευμένου δηλώνει ὅτι ὁ «Βίος» εἶναι ἕνα **συγκεκα-**

λυμμένα αντιστασιακό κείμενο, σέ μία ενδιάμεση κατάσταση: ούτε συμβατικό στό Όθωμανικό κράτος, όπως θά νόμιζε ένας αμύητος στήν Όρθόδοξη εκκλησιολογία, ούτε ανατρεπτικό, τουλάχιστον εύκρινως καί άμέσως⁴⁸. Άπλως ήταν τυπικά νομιμοφανές. Η Έκκλησία ύπομένει, δέν άποδέχεται τήν καταπάτηση ανθρώπων δικαιωμάτων καί άρχων, αλλά δέν εΐναι καί φιλοπόλεμη. Διά λόγους οικονομίας άποδέχεται τόσο τήν ύποτέλεια όσο καί τήν επανάσταση, αν εΐναι επιλογή τών Πιστών. Όσον άφορᾷ τήν επανάσταση στό Πήλιο, εκεί κλήθηκε νά περισώσει ὅ,τι μπορούσε, άφου δέν ύπῆρχε τοπικός επίσκοπος.

Όλη τήν άρνητική «πολιτική» κατάσταση τήν αντιπαρέρχεται μέ ὄρους ποιητικούς (σάτιρα, τέχνη πειθοῦς) ή βιοματικούς (εΐδος βιοπολιτικῆς) πού εξαΐρουν τήν τραγωδία, ἔτσι ὥστε ή Έκκλησία νά σημειώνει εἰς βάρος τῆς ὁποίας παρανομίας πνευματική νίκη. Υποτυπώνεται ήθικό μειονέκτημα στό ὀθωμανικό σύστημα στήν πράξη, εφόσον ἕνα επιμέρους ζήτημα, ή παρατεταμένη ύπόθεση τοῦ Άνθίου φανερώνει ὅτι δέν ύπῆρχαν σημεία οὐσιαστικῆς επαφῆς τοῦ Όρθόδοξου μιλλέτ μέ τό Όθωμανικό κατεστημένο. Γιά λόγους εκκλησιαστικοῦ ήθους ὁ Πολύκαρπος δέν άφομοιώθηκε στό σύστημα τοῦ Άλῆ πασᾶ (άρχικου «προστάτη» του, μετέπειτα αντιπάλου του) ούτε στό σουλτανικό του Μαχμούτ Β΄, ὅταν διέλυσε τήν αρχικά καλή σχέση πού εΐχε μέ τόν Δράμαλη. Ό σουλτάνος εκδήλωσε εὖνοια γιά τόν χειρισμό του στήν εκδίωξη τοῦ Άλῆ πασᾶ καί τόν άποκατέστησε ὡς μητροπολίτη, αλλά μετά τόν θάνατόσε, μέ άποτέλεσμα νά άποροῦν καί οἱ Όθωμανοί υπάλληλοι. Ό Δράμαλης εξέλαβε τή διοικητική «άντίσταση» τοῦ Πολυκάρπου ὡς προσωπική του μείωση, άδυνατώντας νά συλλάβει τή μαχητική παράδοση πού ἔκρυβε ἕνας Όρθόδοξος επίσκοπος.

Η άσυμβατότητα τοῦ Πολυκάρπου μέ τό σουλτανικό κράτος ὡς θέμα ύποβάλλεται άπό ἑξαιρετικό ιστορικό παράδειγμα: α) στόν εκκλησιαστικό χῶρο τή διαφορά τοῦ μητροπολίτη άπό τή Δάρδα/Ντάρντα, καί τοῦ Γιαννιώτη Άνθιμου Ντούρντα, πρώην συνεργάτη του, ἴσως καί φίλου, αλλά πλέον εὐνοούμενου τών Όθωμανών (Άλῆ καί Δράμαλη). Θέμα τό ὁποῖο επενδύεται καλλιτεχνικά μέ μία σειρά αντιθέσεων-συγκρούσεων, πλήν ὅμως πραγματικότητα,

⁴⁸ Ό εκδότης βρίσκει ὅτι ὁ Βίος εΐναι ἕνα λογοκρίμενο κείμενο, μί θίγοντας «τήν ἀλαζονείαν τῶν τυράνων», βλ. *Σπύρος Ζέγκος*, σ. 23: «...μερικά ἐξ αὐτῶν διηγεῖται ἀπλῶς καί ἀφελῶς, ἄλλα ἐπιχρυσώνει διά κολακευτικῶν φράσεων πρὸς τόν Σουλτάνον καί τό Δοβλέτι, ἄλλα δι' ἐπουσιωδῶν αἰτιολογῶν διηγεῖται τά οὐσιώδη, ἄλλα μόλις τά θίγει ἀμέσως τά ἀποσιωπᾷ καί ἕτερα ἐντελῶς ἀποφεύγει νά περιγράψει. Πλείστα δέ τούτων ἀφήνει νά ὑπονοηθῶσιν».

αφού ως σύγκρουση ήρώων συγκινεί τούς αναγνώστες β) Στόν κοσμικό χώρο ή σύγκρουση του ίδιου «Άλβανοῦ» μπτροπολίτη ἐναντίον τοῦ Άλβανοῦ κοσμικοῦ ἡγέτη-τυράννου, παρὰ τὴν ἀρχική καλή σχέση τους. Ἡ φιλία (ἀρμονία) μεγάλων ἀνδρῶν (ὅπως ὁ ἐπίσκοπος καὶ ὁ κοσμικός ἡγέτης) δημιουργεῖ Ἱστορία, ἀλλὰ ἡ δυσ-αρμονία δημιουργεῖ παρεκτροπές πού ἐνίοτε γίνονται θέμα τῆς μεγάλης τέχνης. Τά ὁμώνυμα ἀπωθοῦνται, φίλοι-συνεργάτες συγκρούονται γ) Ἀλλὰ τό χειρότερο ἀκολουθεῖ, μία τρίτη σύγκρουση: ὁ νικητὴς τῶν δύο προηγούμενων, ὁ Πολύκαρπος, ἐκτελεῖται ἀπὸ αὐτοῦς πού βοήθησε (σουλτάνο, Δράμλην).

Ἡ τέχνη τοῦ συγγραφέα κορυφώνεται μέ μία καταγγελία μέσα ἀπὸ τὴν ἔνταση τῶν τελευταίων στιγμῶν τοῦ Πολυκάρπου, ἀφού κάνει τούς μουσουλμάνους νά νιώθουν ἐνοχές, ὅπως ἐκδηλώνονται ὁ μουλᾶς καὶ ὁ τσαούσης. Ὁ μπτροπολίτης ἦταν ἀθῶος, ἀποδέχεται τὸν θάνατό του ὡς στρατιωτὴς ἀκόμη καὶ γιὰ τὸν ἄδικο (στρατιωτικό) «ἀρχηγό» του, τὸν σουλτάνο, ὑπὲρ τῆς εἰρήνης τοῦ κόσμου. Ἔτσι μετατρέπει τὴν αὐτοθυσία τοῦ μπτροπολίτη σὲ ἀδήλωτη κριτική κατὰ τῆς ἠθικῆς ὑπόστασης τοῦ σουλτανικοῦ συστήματος, τό ὅποιο βέβαια δέν ἀπαξιώνει νομικά ἢ θεσμικά. Ἐφόσον αὐτό παραμένει ἀντιδραστικό στὴν πράξη, τοῦ ἀποσπᾷ τό ἠθικό πλεονέκτημα. Καλὸ κάνει Χριστιανὸς στό κράτος κι ἐκεῖνο τὸν σκοτώνει! Ὡστόσο δέν ἀντιτίθεται στόν σουλτάνο, μεταξύ ἄλλων καὶ γιὰ λόγους ἀσφάλειας τοῦ συντάκτη καὶ τῶν ἀναγνωστῶν του. Αὐτὸ μένει ὡς ἐπιγεῦση στόν ἀναγνώστη τοῦ «Βίου», Χριστιανὸ ἢ μουσουλμᾶνο. Ἴσως ἐπιτυγχάνεται ἡ πιὸ μεγάλη πολεμικὴ νίκη τοῦ ἐπιστρατευμένου μπτροπολίτη, αὐτὴ πού παραλύει τὸν ἀντίπαλο, τακτικὴ γνίσιου στρατιωτὴ ἀποφασισμένου νά πεθάνει, ἐνῶ προετοιμάζει τὸν ἀναγνώστη προβάλλοντας τὸν σκληροτράχηλο χαρακτῆρα τοῦ ἡρώα του σὲ μία σκληρὴ πλέον πραγματικότητα.

β) Ἑσωτερικὴ εἰκόνα: Μαρτύριο «Ἀμαρτωλοῦ»

Ὁ ὠμός ρεαλισμὸς στὴν ἀναπαράσταση τῆς πραγματικότητας δέν σημαίνει, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Σπῦρος Ζέγκος, ὅτι ὁ συγγραφέας δέν «ἔχει δώσει εἰς τὴν βιογραφίαν τοῦ χροιάν ἐκκλησιαστικὴν, διήγησιν ἀπλήν», ἐξοῦ καὶ ὁ τίτλος πού δίνει: «Βίος τοῦ ἀμαρτωλοῦ Πολυκάρπου»⁴⁹. Εἶναι παραδειγματικὴ προετοιμασία (μαρτυρία) γιὰ Μαρτύριο, ἐφόσον ἀποδέχεται τὸν ἑαυτό του ὁ ἴδιος ὁ Πολύκαρπος «θυσία γιὰ τὸν σουλτάνο καὶ τοὺς Χριστιανούς», πάνω στότελειότερο πρότυπο, τὴν εὐαγγελικὴ διήγησι τοῦ Θεοῦ πάθους σύμφωνα μέ

⁴⁹ Σπῦρος Ζέγκος, σσ. 24, 30.

τό κατά Ιωάννην, ἀλλὰ καί τὴν τελικὴ θεανδρική Νίκη, τὴν ὁποία ἀρύεται ἀπὸ τὴν Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη. Γιά τὴν ἀκρίβεια εἶναι ἀρχέτυπα πού ἀναβιώνουν, ἐφόσον ὁ Πολύκαρπος ὡς ἐπίσκοπος εἶναι τύπος τοῦ Χριστοῦ⁵⁰. Ὁ Ἰγνάτιος συνέταξε τὸν «Βίο» μέ τὴ μοναδική αὐτὴ ἰδιαιτερότητα, βασισμένος στό ὕψιστο βιβλικό πρότυπό τῆς θυσίας τοῦ Χριστοῦ, ἔχοντας ἀφορμὴ καί τό γεγονός ὅτι ὁ Πολύκαρπος ἀποκεφαλίστηκε στὴν μουσουλμανικὴ (ἡμερολογιακὴ) πρωτοχρονιά τοῦ ἰσλαμικοῦ ἔτους, γεγονός πού ἐνίσχυσε τὴν βιωματικὴ ἀντίληψη τοῦ ἐξιλαστηρίου θύματος. Ἵσως αὐτό τὸν βοήθησε νὰ περάσει στό παράδειγμα τοῦ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγελίου, τὴ θανάτωση τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τὴν Παρασκευή, ἀνήμερα τὸ Πάσχα, μία (ἐποχικὴ, ἀνοιξιάτικη) πρωτοχρονιά τῶν Ἑβραίων.

Συγκεκριμένα:

- Ὁ Ἀνθίμος πηγαίνει στοὺς ἐχθροὺς τοῦ Πολυκάρπου, τὸν Ἀλὶ πασά καί τὸν Μαχμούτ πασά/Δράμαλη: Ὁ Ἰούδας ἔχει ἐπαφές μέ τὸ Ἱερατεῖο γιὰ νὰ συλληφθεῖ ὁ Χριστός.
- Συλλαμβάνεται, φυλακίζεται στό διοικητήριο: Ὁ Χριστός δικάζεται στό πραιτώριο.
- Δέν δραπετεύει μέ τὸν καπετάνιο Διαμαντῆ Στουρνάρα (ὅπως συνέβη μέ τὴν περίπτωση τοῦ Σωκράτη στὸν «Κρίτωνα» τοῦ Πλάτωνα): ὁ Ἰησοῦς Χριστός πού παραδόθηκε στοὺς ὀπλοφόρους δέν χρησιμοποίησε δικό του στρατό νὰ τὸν σώσει (Ιω. 18,36: «οἱ ὑπηρετοὶ οἱ ἐμοὶ ἡγωνίζοντο ἂν ἴνα μὴ παραδοθῶ τοῖς Ἰουδαίοις»).
- Ὁ Μαχμούτ πασάς τὸν ἐπιπλῖττει δημόσια λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν ἐκτέλεση («τὸν ὠμίλησεν αὐστηρὰ τουρκαστί»): Ὁ Πιλάτος ἐκθέτει τὸν Χριστό στὸν λαό μαστιγωμένο λίγο πρὶν παραδοθεῖ στοὺς σταυρωτές («Ἴδε ὁ Ἄνθρωπος») (Ιω. 19,5).
- Ἀποδέχεται τὴ θανάτωσή του πρῶτα διὰ τὸν σουλτάνον καί διὰ τοὺς Χριστιανούς, μὴ γίνουν ἀντίποινα: ὁ Χριστός ἐγίνε ἐξιλαστήριο θῦμα ὑπὲρ τοῦ λαοῦ, ὅπως τό τόνιζε πρὶν ἀκόμη συλληφθεῖ. Ζητᾷ τὴ συγχώρεση τῶν σταυρωτῶν (Λουκ. 23,34).
- Τονίζεται ὅτι ἡ καταδικαστικὴ ἀπόφαση καί ἡ ἄμεση ἐκτέλεση ἐγίνε τὴν ἑκτὴ ὥρα (ἡμέρα Σάββατο), ὅπως στὸν Χριστό (ἡμέρα Παρασκευὴ τοῦ Σαββάτου) (Ιω. 19,14).
- Ὁ μουλᾶς/εἰσαγγελέας μετὰ θάνατον τοῦ Πολυκάρπου ἀναγνωρίζει τὴν ἠθικὴ ἀξία του: ὁ ἐκατόνταρχος ἀναγνωρίζει τὸν Χριστό ὡς Υἱό τοῦ Θεοῦ (Μάρκ. 15,39).
- Ὁ Ἰγνάτιος τὸν ἀκολουθεῖ στὴν ἐκτέλεση μαζί μέ ἄλλους: ὁ ἀγαπημένος

⁵⁰ Γεώργιος Δ. Μεταλληνός, «Ὁ Ἅγιος καί ὁ Μάρτυρας ὡς μιμητὴς τοῦ πάθους τοῦ Κυρίου», Ὁ Ἅγιος καί ὁ Μάρτυρας στὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας, Εἰσηγήσεις ἹΒ Συνεδρίου Πατερικῆς Θεολογίας, ὑπεύθυνος Στυλ. Γ. Παπαδόπουλος, Ἀθῆνα 1994, σσ. 56-68.

μαθητής του Χριστού, ο Ιωάννης, παρακολουθεί τί Σταύρωση με άλλες γυναίκες από κοντά (Ιω. 19,25-27).

- Παραδίδοντας τό ράσο στους δημίους δείχνει ότι ο ίδιος είχε τί συνείδηση ότι μμείται τόν Χριστό, τόν διαμερισμό τών ιματίων από τούς στρατιώτες (Ιω. 19,23-24).

- Ο μουλᾶς αποδεχόμενος τίν ήθική άνωτερότητα του Πολυκάρπου μεσολαβεί στον Δράμαλη γιά τίν ταφή, όπως ο Ιωσήφ από Αρμαθαίας στον Πιλάτο γιά τό σώμα του Ίησου.

- Θάβεται αύθημερόν τίν ήμέρα πού θανατώθηκε, όπως άκριβώς καί ο Χριστός.

- Περιγράφεται ή άνοδος της ψυχής του στον ούρανό, κατ' αντιστοιχίαν προς τίν Ανάληψη του Χριστού.

- Έχει σχέση γάμου με τίν Έκκλησία (όπως τίν ώμολόγησε στον Άλή πασά καί όπως δηλώνει ο ίδιος στον πατριάρχη Γρηγόριο), όπως ο Χριστός με τίν Καινή Ίερουσαλήμ (Αποκ. 19,7,21-22).

- Θυσιάζει τόν έαυτό του ύπέρ του ποιμνίου του, όπως έκανε ο Χριστός (Ιω. 10,11-16).

- Αφού είχε αποκατασταθεί από τόν σουλτάνο έρχεται ως θριαμβευτής με όθωμανικό στρατό (ο Δράμαλης είναι σάν νά συνοδεύει καί ο Πολύκαρπος έχοντας τόν πρώτο λόγο, βλ. πιο πάνω): ο Λόγος του Θεού καταφθάνει έφιππος με τά στρατεύματα στον ούρανό (Αποκ. 19,11 κ.έ.).

- Μέ τί σύναξη τών (Ρωμίων) καπεταναίων οδηγεί σέ διαγραφόμενη νίκη προς τόν τύρανο Άλή, ένω τόν Άνθιμο αποβάλλει όριστικά από τί Μητρόπολη καί παραγγέλλει νά μίν έλθει στή Λάρισα «νά τόν κάνει τερπία», νά τόν βασανίσει, όπως θά έμελλε νά αποβληθοϋν καί βασανισθοϋν τό Θηρίον καί ο Ψευδοπροφήτης (Αποκ. 19,20-21, 20,10).

- Συμβιβάζει τούς στασιαστές της Μαγνησίας στή Μακρινίτσα, επιφέρει τίν ειρήνη στή Θεσσαλία, όπως εμφανίζεται ή Καινή Ίερουσαλήμ επί της γής (Αποκ. κεφ. 21-22).

Ο βιογράφος, έρμηνεύοντας πιθανότατα άνάλογες βιοματικές θέσεις του Πολυκάρπου, επιλέγει από ένα σύνολο γεγονότων μερικά πού οδηγούν σέ παραλληλισμό της διήγησής του με τί βιβλική, δίνοντας αποκαλυπτική-έσχολογική διάσταση στον άγώνα του μπροστολήτη του, πού είναι μίμηση του άγώνα κατά του Θηρίου καί του Ψευδοπροφήτη, όπου αναβιώνει στήν πράξη τό αποκαλυπτικό Άρνίον, πού είναι ο θυσιασθείς Ίησους Χριστός. Χρησιμοποιεί τό κατά Ιωάννην εϋαγγέλιο κυρίως όπως καί τίν Αποκάλυψη του Ιωάννη γιά νά αποδώσει τί βιοματική σχέση του επισκόπου με τό ποιμνίό του κατά τό πρότυπό του Χριστού, σχέση γάμου του με τίν τοπική έκκλησία

(Πρβλ. *Άποκ.* 21,2). Είναι τό κεντρικό μυστήριο τῆς Ἐκκλησίας, ἡ θυσία καί ὁ θρίαμβος τοῦ Χριστοῦ, καί στό τέλος δίνει τή μαρτυρία του μέ τό αἷμα του: «*Ἄς γίνω ἐγώ θυσία διά τόν σουλτάνον καί διά τούς χριστιανούς*». Ὅποτε τό ξένο στοιχείο πολεμεῖται, ἀποβάλλονται στελέχη τῆς πού δίνουν νομιμότητα στήν αὐθαίρετη βούληση κοσμικῶν ἡγετῶν καί διασποῦν τήν οἰκογενειακή δομή τῆς Ἐκκλησίας (ὁ ἐπίσκοπος ὡς νυμφίος τῆς Ἐκκλησίας)⁵¹. Προβάλλεται ἡ ζωή τοῦ τοπικοῦ ἐπισκόπου στό δράμα τῆς παγκόσμιας ἱστορίας.

Ἡ στρατιωτική-ἀντιστασιακή κατατομή τοῦ Βίου εἶναι φυσικό ὅτι καταλήγει στή μαχητική-θυσιαστική δόμηση τοῦ πολεμιστῆ Πολυκάρπου κατά μίμηση τοῦ Καλοῦ ποιμένα Χριστοῦ. Ὁ στρατιώτης ἔχει στόχο τή νίκη, ἐν ἀνάγκῃ μέ τή θυσία του. Τεχνηέντως ὁμως καλύπτεται, σάν νά εἶναι σέ στρατιωτική παραλλαγή! Δέν ὁμολογεῖ ὅτι εἶναι τέτοιος. Ἀλλά στό τέλος ἐπιτελεῖ ὁμολογία θανάτου.

Τό δράμα τοῦ Πολυκάρπου βιώνεται μέ τήν «οἰκονομία» του νά χειροτονήσει νέο ἐπίσκοπο πάνω σε μή κενή ἐπισκοπή, αὐτή τῶν Σταγῶν, ἀφοῦ τό ἔφερε βαρέως, ζώντας γιά ἀρκετά χρόνια το δικό του μαρτύριο συνειδήσεως, ἔρχεται κοντά στούς νεομάρτυρες. Οἱ ὅποιοι προκαλοῦσαν στό μαρτύριό τους γιά κάποια προηγούμενη ἐνδοτικότητα σέ θέματα πίστεως ἢ ὑπῆρχε σκευωρία ὅτι εἶχαν δεχτεῖ κανόνες τοῦ Ἰσλάμ⁵². Ἐδῶ δέν πρόκειται περὶ αὐτοῦ, ἀλλά στήν οὐσία εἶναι μάχη γιά τήν πνευματικότητα τῆς Ἐκκλησίας, ἐναντίωση σέ μία «αἵρεση παραγοντισμοῦ». Πλησιάζει, ἐπομένως, τοὺς ἐθνομάρτυρες, οἱ ὅποιοι ὁμως ἦταν συνηθέστατα λαϊκοί, δέν εἶχαν πάντα ἀμυντική στάση ἀλλά ἐνίοτε καί ἐνεργητική κατά τῶν ἀλλοθρησκῶν κατακτητῶν μέ σκοπό τήν ἐλευθερία,

⁵¹ Ἡ θέσι αὐτή μπορεῖ νά εἶναι ἀποτέλεσμα ἐπίδρασης ἀπὸ τόν Συνοδικό τόμο τοῦ 1806 ἐπὶ πατριάρχῃ Γρηγορίου Ε΄, ὅπου ἡ ἱεροσύνη ἀνταμετωπίζεται ὡς ἐξουσία πέρα ἀπὸ τήν ἀσκηση διοικητικῆς μέριμνας καί τίς νομοκανονικές διατάξεις, βλ. Νικόλαος Γρ. Ζαχαρόπουλος, *Γρηγόριος Ε΄. Σαφὴς ἔκφρασις τῆς ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς ἐπὶ τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 82.

⁵² Στυλιανὸς Παπαδόπουλος, *Οἱ νεομάρτυρες καί τὸ δοῦλον γένος*, Ἐν Ἀθήναις 1974, σ. 54 κ.ἑ. Χρίστος Κρικῶνης, «Κληρικοὶ νεομάρτυρες καί μάρτυρες», *Πρακτικά Θεολογικοῦ Συνεδρίου εἰς τιμὴν καί μνήμην τῶν νεομαρτύρων (17-19 Νοεμβρίου 1986)*, Τερά Μητροπόλεις Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1988, 258 κ.ἑ. Ἰωάννης Θεοχαρίδης-Δημήτρης Λουλές, «Οἱ Νεομάρτυρες στήν ἑλληνικὴ ἱστορία (1453-1821)», *Δωδώνη* 17/1 (1988), σσ. 135-150, 137, ὅπου βιβλιογραφία καί κατάλογος Μαρτύρων. Μαν. Βαρβούνης, *Λαογραφικά τῶν Νεομαρτύρων*, Δημοκρίτειο πανεπιστήμιο Θράκης, Κομοτηνῇ 1998, σσ. 18-34, ὅπου βιβλιογραφία. Γεώργιος Τζεδόπουλος, *Ὁρθόδοξοι νεομάρτυρες στήν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία: ἡ συγκρότησις τῆς πρακτικῆς καί τῆς ἐρμηνείας τοῦ ὁμολογιακοῦ θανάτου*, διδ. Διατριβή, ΕΚΠΑ, Ἀθήνα, 2012, ὅπου σχολιάζεται ὁ πολιτισμὸς τοῦ μαρτυρίου τῶν Νεομαρτύρων πού ἀναπτύχθηκε κυρίως μετὰ τόν 18ο αἰῶνα καί τήν πρώτη 20ετία τοῦ 19ου αἰῶνα.

τὴν ἀνάσχεση τοῦ πνεύματος τῆς ὑποτέλειαις στὴν Ἐκκλησίᾳ⁵³. Ἡ ἂν ἦταν νὰ ἐνταχθεῖ στοὺς μάρτυρες, θὰ ἀνῆκε σὲ εἰδική κατηγορία, ὅπου μαρτύρησε γιὰ τὴν ἐπιμονή του νὰ διατηρήσει τὴν ἀκεραιότητα τῆς Ἐκκλησίας, νὰ ἐναντιωθεῖ στὸν ἐνδοτισμὸ κάποιων στελεχῶν. Ὁ Α. Βακαλόπουλος περιλαμβάνει τὴν ἀντίστασι στὴν τυραννία ὡς πράξι τῶν ἴδιων τῶν νεομαρτύρων⁵⁴. Ὅπως δὲ ποτε ἀποτελοῦν ἓνα διαχρονικὸ ἱστορικὸ φαινόμενο, τὸ ὁποῖο ὀφείλεται καὶ στὴν τάση γιὰ ἐνίσχυσι τῆς ἐξουσίας τῶν Ὀθωμανῶν, ἀλλὰ ἡ Ἐκκλησία τὸ ἀξιοποίησε γιὰ ἐνίσχυσι τοῦ φρονήματος τῶν πιστῶν⁵⁵.

Τὸ ἴδιο προσπαθεῖ νὰ κάνει ὁ Ἰγνάτιος στὴ βουβή πλέον Λάρισα, μεταφέροντας ὄχι μόνον δικές του ἀπόψεις, ἀλλὰ πρωτίστως βιώματα τοῦ δεσπότη του. Ἀφοῦ καλύπτει ἀγιογραφικὰ τὴν Ἀποστολή τοῦ τιμωμένου, μπορεῖ νὰ τὸν θεωρεῖ καλυμμένα ἱερομάρτυρα ἐπίσκοπο πού ἀναβιώνει τὴν ζωὴ τοῦ Χριστοῦ. Ἡ Ἐκκλησία εὐχεται γιὰ τὴν ἐλευθερία τῶν ὑποτελῶν, ἀφοῦ ὁ Θεὸς ἐπλάσε τὸν ἄνθρωπο ἐλεύθερο⁵⁶. Στὸ περιβάλλον τοῦ Πολυκάρπου, στὴ Μητροπόλη, ὁ λόγιος Ἰωάννης Βηλαρᾶς καὶ ἄλλοι συζητοῦν ἐλεύθερα, ὁραματιζόμενοι τὸ μέλλον τῶν Ἑλλήνων⁵⁷. Ἐπίσκοποι (μητροπολίτες, πατριάρχες) θανατώνονταν γιὰ παραδειγματισμὸ, σὲ περιόδους τοπικῶν ἐξεγέρσεων ὅπως στὴν περίοδο τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821⁵⁸. Ἐξέφραζαν τὸ πνεῦμα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐλευθερίας.

Ἡ δομὴ τοῦ «Βίου τοῦ ἀμαρτωλοῦ Πολυκάρπου» ἀποκαλύπτει **ἓνα ἐσωτερικὸ, κρυμμένο, «κεῖμενο»**. Ἀναβιώνει στὸ πρόσωπο τοῦ Πολυκάρπου ἡ θυσία καὶ ὁ θρίαμβος τοῦ στρατηλάτη Χριστοῦ πού ὁδηγεῖ στρατεύματα (εὐαγγέλιο, Ἀποκάλυψη). Ἡ Ἀποκάλυψη εἰδικά, ἐκτός ἀπὸ παρηγορητικὸ κεί-

⁵³ Αἰκ. Ν. Παπαμιχαλάκη, *Νεομάρτυρες καὶ ἐθνομάρτυρες στὰ χρόνια τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ Ἰωαννίνων*, ΑΠΘ-Θεολογικὴ Σχολή, Θεσσαλονίκη, 2015, σσ. 41 κ.έ., 56-63, ὅπου βιβλιογραφία, σσ. 72 κ.έ., 76-77.

⁵⁴ Ἀπ. Ε. Βακαλόπουλος, *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, τόμ. Β': *Τουρκοκρατία (1453-1669). Οἱ ἱστορικὲς βάσεις τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας καὶ οἰκονομίας*, Ἀθήνα, ἐκδ. Ἡρόδοτος, 42005, σ. 240.

⁵⁵ Ἰωάννης Θεοχαρίδης-Δημήτρης Λουλές, «Οἱ Νεομάρτυρες» (1988), ὅ.π. Ἰωάννης Θεοχαρίδης, «Οἱ Νεομάρτυρες στὴν ἑλληνικὴ Ἱστορία (1453-1821). Συμπλήρωμα», *Δωδώνη*, 20 (1991) [1994], σσ. 57-68. Ε. Zachariadou, «The Neomartyr's Message», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν*, 8 (1990-1991), σσ. 51-63.

⁵⁶ Χρῖστος Κρκώνης, «Κληρικοὶ νεομάρτυρες», σσ. 241-310, 244 κ.έ., 247 (συνήθης τρόπος θανάτωσις ὁ ἀπαγχονισμός).

⁵⁷ Η. Holland, *Ταξίδι*, σσ. 129-130.

⁵⁸ Χρῖστος Κρκώνης, «Κληρικοὶ νεομάρτυρες», σ. 260 κ.έ. (συμμετοχή σὲ ἐξεγέρσεις, ἱεραποστολικὴ δραστηριότητα κληρικῶν-μοναχῶν), σ. 292 κ.έ. (θανάτωσι πατριάρχη Γρηγορίου Ε' καὶ ἄλλων μητροπολιτῶν ἐπισκόπων).

μενο, εἶναι καί ἀντιστασιακό, προβλέπει τὴν πτώση τῆς Βαβυλώνας, τὴν ἀποκατάσταση τῆς Καινῆς Ἱερουσαλήμ – ἄλλωστε γράφηκε ἀπὸ τὸν ἐξόριστο στὴν Πάτμο συγγραφέα (Ἀποκ. 1,9). [Ὁμοίως ὁ Ἰγνάτιος ἔφυγε διωγμένος ἀπὸ τὴ Λάρισα, πιθανόν στὸν Τύρναβο]. Γι' αὐτὸ εἶχε μεγάλη ἀπείχηση στὴν τουρκοκρατία, σέ σημεῖο νὰ θεωρεῖται προανάκρουσμα ἐπερχόμενων ἀλλαγῶν⁵⁹. Ὁ Πολύκαρπος μμεῖται τὸν Χριστό, πολεμᾷ τὴ Βαβυλώνα τοῦ Ἀλῆ πασᾶ καί μέ πραγματικό στρατὸ καί ὡς θυσιαζόμενος ἐξιλαστήριος ἄμνος, θυσιάζεται γιὰ τοὺς Χριστιανούς, ἀκόμη καί γιὰ τὸν πολιτικό-κοσμικὸ τους ἡγέτη, τὸν σουλτάνο, σύμφωνα μέ τὸ λειτουργικὸ εὐχαριστιακὸ πρότυπο: εἶναι σάν νὰ εὔχεται νὰ τὸν φωτίσει ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ. Δίνει χάρι, ἄφεση, ἀλλὰ καί τὸν κρίνει, γιὰ νὰ ἀλλάξει. Ἀκόμη καί νεκρὸς ἀποτελεῖ ἐγγύηση γιὰ τὴν ἐνότητα τοῦ κράτους, εὐχὴ ὁ σουλτάνος νὰ βελτιωθεῖ, τουλάχιστον νὰ μὴ σφαγιάσει τοὺς Χριστιανούς. Γιὰ τὸν ἴδιο ὅμως ἦταν, πέρα ἀπὸ πολιτικὸς ὑπολογισμὸς, μία ἔσχατη πράξη ἀπόλυτης ἱεροσύνης, μίμηση τοῦ Χριστοῦ, ἐφαρμογὴ τοῦ μυστηρίου τῆς Θείας εὐχαριστίας. Εἶναι ἡ μυστικὴ ἐμπειρία τῆς προσευχόμενης Ἐκκλησίας, μέ βάση τὸ πρότυπο τοῦ Χριστοῦ.

Πρόκειται γιὰ κάτι διαφορετικὸ ἀπὸ τὴν παραδοσιακὴ δίδωξη ἐνὸς λαϊκοῦ τηρητῆ τῆς Πίστεως, ἀφοῦ ἐξαιρεται ἡ ἐνσυνειδήτη αὐτοθυσία τοῦ ἐπισκόπου ἐπάνω στοῦ καθήκον του, ἀκόμη καί ὑπὲρ τοῦ διώκτη του. Ὅπως ἰσχύει καί στὴ μεγάλη τέχνη, ὁ συμβολισμὸς πάνω στὴ θεολογία τοῦ «ἐξιλαστήριου θύματος» ποὺ δίνει ζωὴ στὴν κοινωνία του, εἰρηνευσή.

Τὰ ὄπλα εἶναι ἡ εὐκολὴ λύση, ἀλλὰ γιὰ αὐτοὺς ποὺ δὲν τὰ ἔχουν ἢ λόγῳ ἱεροσύνης ἀδυνατοῦν νὰ τὰ λάβουν, ἐπιστρατεύεται τὸ ἠθικὸ πλεονέκτημα.

4. Ὁ Πολύκαρπος ὡς ποιητικὸ καὶ πραγματικὸ πρότυπο ἐπαναστάτη

Τί μπορεῖ νὰ πιστεύει ἓνας «στρατευμένος» κληρικός γιὰ τὴν πολεμικὴ σύγκρουση τῆς ἐποχῆς του, τὰ ὄπλα ποὺ πῆραν πρωτίστως οἱ Νότιοι Ἕλληνες; Εἶχε ἀγωνιστικὰ χαρακτηριστικὰ ποὺ εἶχαν κι ἐκεῖνοι, ἀλλὰ παραμένει πιστὸς στὴν σουλτανικὴ ἐξουσία, στοῦ τέλος δὲ ἀφιερώνει τὴ θυσία του γιὰ τὸ καλὸ τοῦ σουλτάνου, τῶν Χριστιανῶν, νὰ κατευναστεῖ ἡ δικαιοσύνη του! Ἔχει συνεί-

⁵⁹ Asterios Argyriou, *Les exégèses Grecques de l'Apocalypse a l'époque turque 1453-1821*, Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Θεσσαλονίκη 1981. Ἀστ. Ἀργυρίου, «Διαμόρφωση μιᾶς ἑλληνορθόδοξης συνειδήσεως μέσω τῶν ἐρμηνειῶν στὴν Ἀποκάλυψη κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας», *Ἁγία Γραφή καὶ σύγχρονος κόσμος. Τιμητικὸς τόμος στὸν καθηγητὴ Ἰωάννη Καραβιδόπουλο*, Θεσσαλονίκη 2006, σσ. 57-74.

διση πώς θυσιάζεται για τήν Ἑλληνική Ἐπανάσταση ὅπως θυσιάστηκαν καί ὁ πατριάρχης καί ἄλλοι ἐπίσκοποι λόγω τῆς ἐπαναστάσεως⁶⁰. Μπορεῖ νά μὴν πρόλαβε νά συλλάβει τήν μετατροπή τῆς Ἐπανάστασης τῶν Ἑλλαδιτῶν σέ ἐθνική. Μπορεῖ νά δεχόταν ἄλλο πρόγραμμα ἄλωσης τῆς ἐξουσίας. Ὁ Πολύκαρπος, ἂν ὄντως γνώριζε τί Φιλική Ἐταιρεία ὅπως θέλει ἡ παράδοση τῆς οἰκογενείας του στή Δάρδα, δέν θά ἤθελε τή διάλυση τοῦ Ὄθωμανικοῦ κράτους.

Τό τί πίστευε πραγματικά δέν μπορεῖ νά ὁμολογηθεῖ ἀπό τόν συντάκτη τοῦ «Βίου», ἀλλά τό ἀποκαλύπτει ἡ ποιητική του τέχνη: ἕναν πολεμιστή μέ «φανερή» ἐνδυμασία κληρικοῦ καί «κρυμμένη» κατατομή στρατιωτικοῦ, ἀναβιώνοντας τόν ἀποκαλυπτικό Νικητή διά τοῦ Πάθους Του. Τό παράδειγμα τοῦ μιτροπολίτη Πολυκάρπου ἀνάγεται στό ἐπισκοπικό πρότυπο, τό ἐσωτερικό, τό μυστικό του σῶμα τοῦ ἐπισκόπου ὡς ἀντίτυπου τοῦ θεανδρικοῦ σώματος, ἐνῶ τό ἐξωτερικό ὡς «ἐπίστρατο», ἐπενδύεται μέ τήν εἰκόνα τοῦ στρατιωτικοῦ, καί δῆ «Ἀλβανοῦ» (Αρβανίτη) καπετάνιου, πού ἦταν στήν ὑπηρεσία τοῦ ὀθωμανικοῦ στρατοῦ.

Ὁ ἱεροδιάκονος Ἰγνάτιος δέν ἀναφέρει τίποτα γιά τήν Ἐπανάσταση στόν Νότο, ἐνῶ γιά τή θεσσαλική ἐπέκτασή της ἀφιερώνει ἀκροθιγῶς ἐλάχιστα, στό πλαίσιο τῆς μᾶς ποιητικῆς κατασκευῆς. Ἐνός ἀποκαλυπτικοῦ ἀγῶνα γιά τήν εἰρήνη, μετά τήν ἐκδίωξη τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Ἐπομένως ἀναδύεται ἕνα κενό τῆς μὴ σύνδεσης μέ τά γεγονότα πού ἐκτυλίσσονται στή Νότια Ἑλλάδα. [Τό «κενό» στήν τέχνη δέν εἶναι ἄνευ νοήματος, στό ὀπτικό-ἀκουστικό πεδίο, ὡθεῖ σέ ἐνστικτώδη ἀντίδραση γιά κάλυψη].

Ὁ συγγραφέας ἀφήνει τόν ἀναγνώστη νά συμπληρώσει μόνος του τά περαιτέρω γιά τό μείζον πρόβλημα τῆς ἐποχῆς. Δέν εἶναι ἐναντίον τῆς ἐπιλογῆς πολέμου κατὰ τυράννων, ὅπως ἦταν ὁ Ἀλῆς, ἐφόσον μέ προτροπή τοῦ πατριαρχείου ὁ Πολύκαρπος εἶχε ἤδη καλέσει στά ὅπλα τούς τοπικούς καπετάνιους ἐναντίον του! Ἐπομένως μέ τήν ἐπιδειχθεῖσα σωπή οὔτε ἐπιδοκιμάζεται οὔτε καταδικάζεται ἀπό τόν μιτροπολίτη ἡ ἐπανάσταση στή Νότιο Ἑλλάδα. Τό ἀντίθετο εἶναι πῶς πιθανό: Προετοιμάζεται.

Τήν περίοδο ἐκείνη, ὅπου ὑπῆρχε σχεδόν καθολική λαϊκή αἴτηση, ἱεράρχες ἔφταναν ὡς τήν εὐλογία τῶν ὀπλῶν ὑπέρ τῆς ἐλευθερίας⁶¹, ἂν καί δέν συμμε-

⁶⁰ Σπύρος Ζέγκος, σ. 52.

⁶¹ Ὁ «ιερός πόλεμος» (κατά ἐχθρῶν τῆς Πίστewος), παλαιά βυζαντινὴ ἀντίληψη, περιελάμβανε θρησκευτικὴ προετοιμασία τῶν στρατιωτῶν μέ τήν εὐλογία ἱερῶν ἀνδρῶν καί ἄλλες ἱεροπραξίες, βλ. Κατερίνα Καραπλῆ, *Κατευδῶσις στρατοῦ. Ἡ ὀργάνωσις καί ἡ ψυχολογικὴ προετοιμασία τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο (610-1081)*, τόμος Α΄, Μυρμιδόνες, Ἀθήνα 2010, σσ. 45-137, 53-60.

τείχαν στίς πολεμικές επιχειρήσεις, αφού ή ιεροσύνη αποκλείει συμμετοχή σέ αγώνες πού φονεύονται άνθρωποι. Ό Πολύκαρπος προφανώς δέν δέχτηκε τέτοιο αίτημα εὐλογίας τῶν ὄπλων εἰδικά στό Πήλιο. Σέ ὅ,τι τόν ἀφοροῦσε, μιά καί δέν ὑπῆρχε τοπικός ἐπίσκοπος, ἀναλαμβάνει νά πετύχει συμβιβασμό κατ' οἰκονομίαν στή Μακρινίτσα (:«ἐσύναξαν τά χωρία καί τοὺς ἡσύχασεν ὁ Λαρίσης μέ ἕναν συμβιβασμόν»). Ὑπῆρξε ἄλλη τακτική, αφού θά ἐξελισσόταν σέ ἄνισο ἀγῶνα γιά τήν ἀπροστάτευτη Θεσσαλία, ὅπως συνέβη μετά ἀπό λίγο. Ἄν ρητά καταδίκαιζε, τουλάχιστον ὁ Ἰγνάτιος, τήν ἐπανάσταση συλλήβδην (πράγμα πού ἔκανε γιά τυπικούς λόγους ὁ πατριάρχης), θά ἀναιροῦσε ὅσα περιγράφει γιά τόν ἀγῶνα τοῦ Πολυκάρπου ἐπὶ χρόνια γιά τήν ἐλευθερία τῆς Ἐκκλησίας, ἐνδεχομένως καί κάποια σχέδια γιά ὁμαλί μετάβαση ὅλου τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους σέ ἕνα νέο πιό ἐλεύθερο καθεστῶς. Λόγω τῆς καταδίκης τοῦ σέ θάνατο, δέν βρίσκει νόημα νά προτρέπει σέ πολεμικό ἀγῶνα μιά ἐπαρχία πεδινή ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον. Ἀποκτᾷ πλέον τήν ὀπτική τοῦ ἱεράρχη λειτουργοῦντος «ὑπὲρ τῆς εἰρήνης τοῦ κόσμου», γίνεται ὁ ἴδιος «θυσία» γιά νά κατευνάσει τό μένος ἀπό τήν ψυχή τοῦ σουλτάνου, γιά νά γλιτώσουν οἱ Χριστιανοί ἀπό ἀντίποινα, γιά νά ὑπάρξει ὑπέρβαση τῆς παρούσης κρίσεως. Δέν ἐμποδίζει ἄλλους πού γιά λόγους συνειδήσεως θά εἶχαν διαφορετική ἐπιλογή. Ἀπλῶς τοὺς παραδειγματίζει γιά νά πετύχουν τό ἐφικτό χωρίς νά καταστρέψουν τόν ἑαυτό τους, αφού ή Θεσσαλία δέν μποροῦσε νά διεξαγάγει πόλεμο.

Ἀναδεικνύεται, ἐπομένως, μιά ἐσωτερική κίνηση στό κρυμμένο «κείμενο». Ὁ ἐπίσκοπος εἶναι ἕνα διαθέσιμο πρὸς θυσία μάχιμο σῶμα, συνεχῶς πολεμᾷ μέ τά ὅπλα του, πρῶτος πίπτει ὑπὲρ τῶν Πιστῶν, μελὼν τῆς Ἐκκλησίας νύμφης του, ἀλλά καί ὑπὲρ τοῦ ἀντιπάλου συστήματος. Ἀπὸ αὐτή τήν πλευρά, ὁ «Βίος τοῦ Ἀμαρτωλοῦ Πολυκάρπου» ἐκφράζει μιά ἱερατική-πολιτική (ιερή-βιοπολιτική) στάση πνευματικῆς ζωῆς: εἶναι ἐπίσκοπος, νυμφίος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Λαρίσης, κατ' εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ, ἀλλά ἀρχηγός τῶν Πιστῶν, **γίνεται πολεμιστής γι' αὐτοὺς φανερά, ἀλλὰ μυστικῶς εἶναι ἥδη θυσιασμένος.**

Ἴσως τώρα κατανοεῖται τί ἐννοεῖ ὅταν λίγο πρὶν ἀποκεφαλιστεῖ εἶπε στοὺς δημίους του: «ἐγὼ ἔχω τρανέψει εἰς τήν Κωνσταντινούπολιν». Ἀφ' οὗ τότε, ὅταν εἶχε μεταβεῖ στήν πρωτεύουσα εἶχε συμπληρώσει τήν ἐκκλησιαστική παιδεία του, δέχτηκε καί τήν ἔσχατη μύηση, ζώντας στὸν πυρῆνα τῆς ἐθναρχοῦσης Ἐκκλησίας, γιά τοὺς Ὀρθοδόξους Ἐκκλησία καί Πολιτεία. Ὁ πατριάρχης ἦταν ἐθναρχης, «βασιλεύς» (διάδοχος τῶν αὐτοκρατόρων) καί «ιερεὺς», διαθέσιμος γιά «θυσία». Ἀνάμεσα στὸν 15ο καί 19ο αἰῶνα ὑπῆρχαν θύματα πατριάρχες.

Ἡ πρόθεση τοῦ συγγραφέα νά ἀπαντήσῃ καλυμμένα ἐπαναστατικά εἶναι

νά συνεχίσει τόν συμβιβαστικό τρόπο τῆς οἰκονομίας πού ἔθεσε ὁ Πολύκαρπος τόσον μέ τήν υπόθεση τοῦ ἐπισκόπου Σταγῶν, ὅσο καί μέ τή μί φυγή του. Οἱ Λαρισαῖοι μουσουλμάνοι συμπαθῶντας τόν μητροπολίτη δέν ἀντέδρασαν ὅπως παλιά στὴν πόλη τους ἢ ὅπως συνέβη σέ ἄλλες πόλεις τό 1821. Τώρα μᾶλλον, ἐκτός ἀπό τό τυπικό διαγούμισμα τῆς Μητροπόλεως, παρακολουθοῦσαν (ὅπως δείχνει ἡ ἀντίδραση τοῦ μουλά καί τοῦ τσαούση) ἀμήχανοι πῶς ἓνας ἔντιμος ἄνθρωπος, συνεργάσιμος μέ τήν κοινωνία καί τή σουλτανική ἐξουσία, γινόταν θύμα. Ἡ θυσία –καί δὴ ἑνός ἀθώου– μέ προβαλλόμενα ἀνθρωπολογικά κριτήρια καί καλυμμένα θεολογικά ἐνώνει ὅλους, τὰ πάθη καί οἱ ἀντεκδικήσεις καταπραΰνονται. Ἰκανοποιεῖται ἡ σουλτανική δικαιοσύνη καί λογική, παραμένει ἡ νομιμότητα, ἀλλά οἱ ἐντολοδόχοι στρατιωτικοί ἀκίνητοποιοῦνται, δέν προβαίνουν σέ ἄλλα ἀντίποινα. Μυστικά ἡ θυσία «διὰ τόν σουλτάνον» συντελεῖται ὑπὲρ τῆς εἰρήνης τοῦ κόσμου. Αὐτό πού εὐχεται ἓνας ἐπίσκοπος πού θυσιάζει κάθε ἡμέρα τόν Χριστό, τώρα τό κάνει πράξη. Τό ἠθικό πλεονέκτημα τοῦ Ὁρθοδόξου μιλᾷ ἔχει πάντα τόν πρῶτο λόγο.

Ἡ μοῖρα τοῦ Πολυκάρπου Λαρίσης δέν τόν ὀδήγησε στὴν ἔνοπλη ἐπανάσταση. Κατηλώθηκε γιὰ τὴν ἀσφάλεια τοῦ ποιμνίου του, ἀλλὰ παρέμεινε στίς δικές του ἐπάλξεις μάχιμος καί ἀναλώσιμος. Ἀλλά τίποτα δέν ἀποκλείει ὅτι κάτω ἀπὸ ἄλλες συνθήκες σέ μία πιό πρόσφορη περιοχὴ, ὅχι τὴν πεδινὴ Θεσσαλία, μπορούσε νά εὐλογήσει τὰ ὅπλα ἐπαναστατῶν πού θά ἀναλάμβαναν τὴν εὐθύνη τῶν πράξεών τους.

Τελικὰ ἀναδύεται ἓνα καίριο ἐρώτημα. Καταδικάστηκε σέ θάνατο σέ συνδυασμὸ μέ τή μί συνεργασία του σέ ὅσες «παρακάλεις» τοῦ ζήτησε ὁ Δράμαλης, μεταξύ ἄλλων καί γιατί δέν ἀποδοκίμασε τὴν ἐπανάσταση στὴ Νότια Ἑλλάδα; Ἡ μίπως εἶχε συζητηθεῖ στὴν Κων/πολὴ ὅτι ἦταν προσκεῖμενος στὴν ἐπαναστατικὴ συνωμοσία (π.χ. Φιλικὴ Ἑταιρεία); Βεβαίως ὑπῆρχε ὁ φόβος ἀντιποίνων, ἦταν ὑποχρεωτικό νά εἶναι λογοκριμένο τό κείμενο.

Ἡ στάση του αὐτὴ μπορούσε νά εἶναι μία ἀπλῶς ἠθικὴ ἐπαγγελία ὡς ἐκκλησιαστικοῦ ἀνδρός ἢ σηματοδοτοῦσε κάτι περισσότερο στό «πολιτικὸ ἐπίπεδο» (ἐνασχόληση μέ τὰ κοσμικὰ πράγματα); Κανονικά, θά ἀρκοῦσε γιὰ νά κατανοηθεῖ, κρίνοντας ἀπὸ τόν κόσμο πού ὁ Πολύκαρπος ἐκπροσωποῦσε, τὴν Ἐκκλησία, ὡς παράγοντα εἰρήνης τοῦ κόσμου, ὅποτε αἰτιολογεῖ γιατί δέν συμμετεῖχε, φαινομενικά, στὴ σύγχρονη Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση, ἡ ὁποία ἄγγιξε ἀπλῶς Θεσσαλία, ἐπειδὴ θά καταστρεφόταν ὁ κόσμος πού ἐκπροσωποῦσε. Ὁ Ἰγνάτιος προβάλλει ὡς κίνητρο τῶν πράξεών του τό ἀκατάλυτο οἰκογενειακό πρότυπο, δηλαδή ὅτι ὁ ἐπίσκοπος εἶναι νυμφίος τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας

– σήμερα θα λεγόταν «βιοπολιτικό». Τό πρότυπο αυτό όμως έχει διπλό πρόσωπο: χάριν τῆς οἰκογενείας ἐπιβάλλεται ἡ εἰρήνη ἀλλὰ καί ὁ πόλεμος. Ἡ στρατιωτική «ἀλβανική» κατατομή τοῦ Πολυκάρπου πού ἀναλύει ἐξηγεῖ τὰ κίνητρά του.

Ὁ ἱεροδιάκονος Ἰγνάτιος φαίνεται νά τιμᾷ μέ ἰδιαίτερο τρόπο, πίσω ἀπό τὴν εἰκόνα τοῦ «σαλοῦ» Ἀλβανοῦ, ἕναν ἱερομάρτυρα ἐπίσκοπο. Δέν τόν ὀρίζει στό καταφύγιο ἑνὸς ἡσυχαστηρίου, ἀλλὰ στό στρατόπεδο τῆς κοινωνίας ὡς μάχιμο. Ἐξαίρει τό παράδειγμά του, τὴ μαχητικότητά του στὴ θεσμικὴ θωράκιση τῆς διωκόμενης Ἐκκλησίας, τὴ δικαίωση, πού εἶναι καί δικαίωση εὐαγγελικῶν ἀρχῶν, μυστικῶν βιωμάτων αὐτοθυσίας πού ἡ Ἐκκλησία μεταφέρει συνεχῶς καί συνεπάγεται ἐκδίωξη τοῦ ἔκνομου στοιχείου ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία, ἐξοβελισμό τοῦ αὐταρχικοῦ καί παράνομου κοσμικοῦ ἡγέτη ἀπὸ τὴν πολιτεία, ἔνοπλη ὀργάνωση, ἀλλὰ μέ σκοπὸ τὴ σωτηρία τοῦ λαοῦ. Σέ ἕνα αὐστηρὰ νομικὸ ἀλλὰ καί κλυδωνιζόμενο ὀθωμανικὸ σύστημα ἀναδεικνύει ἔντεχνα τὴν παραβίαση τῶν κανόνων τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως. Δέν εἶναι ὁ ἥρωας τοῦ μόνον ἑνός «ἀτίθαστος Ἀλβανός» φιλοπόλεμος, ἡ τακτικὴ του δέν εἶναι αὐτοσκοπός, ἰδιορρυθμία, ἀλλὰ «ἀλβανική» ἰδιοσυγκρασία, τὴν ὁποία παραδέχεται ἀκόμη καί στὸν πατριάρχη Γρηγόριο Ε΄, ἔχει ἀντικειμενικὸ σκοπὸ στρατιωτικοῦ τύπου, τὴν εἰρήνευση τῆς κοινωνίας, τὴ σωτηρία τοῦ ποταμίου τῆς Ἐκκλησίας.

Ἦταν τό τέλος τῆς μνησεως ὅλης τῆς ζωῆς του, κατὰ Ἰγνάτιο: ὁ ἀτίθαστος, «οἰκονομῶν» καί ταυτόχρονα ἀσυμβίβαστος, δημιουργεῖ ἐν γνώσει ἢ ἀγνοίᾳ τοῦ ἑνός πρότυπο, ἕναν ὁδηγὸ γιὰ ἀσφαλῆ ἔνοπλη ἀπελευθερωτικὴ ἐπανάσταση!

ΟΙ ΜΕΛΕΤΙΟΙ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΕΣ ΤΗΣ ΛΑΡΙΣΑΣ

Εἶναι γνωστό ὅτι οἱ ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι ἔχουν πολλὰ κενὰ καὶ συχνὰ ἑλάθῃ, ἐπειδὴ δὲν ἔχουν σωθεῖ ὅλα τα ὑπομνήματα ἐκλογῆς καὶ δὲν ἔχουν ἐκδοθεῖ ὅλα τα σωζόμενα. Τίς τελευταῖες δεκαετίες ἔχουν δημοσιευθεῖ ἀρκετὰ ὑπομνήματα μητροπολιτῶν καὶ ἐπισκόπων τοῦ θεσσαλικοῦ χώρου, χάρις στὰ ὁποῖα συμπληρώνονται ὑπαρκτὰ κενὰ καὶ διορθώνεται ὁ χρόνος τῆς ἀρχιερατείας πολλῶν.

Ἡ ἀρίθμηση τῶν μητροπολιτῶν τῆς Λάρισας μέ τό ὄνομα Μελέτιος εἶναι προβληματική. Τόσο ὁ Γριτσόπουλος¹, ὅσο καὶ ὁ Ἀτέσης² ἀναφέρουν τόν Μελέτιο Α΄ τό ἔτος 1721, χωρίς καμία ἄλλη πληροφορία. Ὅμως στόν Κώδικα τῆς Τρίκκης, ἀναφέρεται ὅτι τήν περίοδο 1.8.1694-29.5.1723 μητροπολίτης τῆς Λάρισας ἦταν ὁ Παρθένιος καὶ θεωροῦσε τήν καταγραφὴ τῶν σκευῶν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Στεφάνου τῶν Τρικάλων³. Ἐπομένως, πῶς μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὑπαρκτός ὁ Μελέτιος Α΄ τό 1721; Ὁ Κοντογιάννης (1986, 184) ἔγραψε ὅτι τήν περίοδο 1700-1718 ὁ Παρθένιος ἐκθρονιζόταν καὶ ἀποκαθίστατο ἐναλλάξ μέ κάποιον Διονύσιο⁴ καὶ ὁ Ἀτέσης ὅτι τήν περίοδο 1688-1713 σημειώνονταν «ἐναλλάξ μεταθέσεις καὶ ἀποκαταστάσεις τοῦ τε Παρθενίου καὶ Διονυσίου»⁵. Ἡ εὕρεση καὶ δημοσίευση τῶν ὑπομνημάτων ἐκλογῆς τοῦ 18ου αἰῶνα θά ἐπι-

¹ Τάσος Γριτσόπουλος, «Λαρίσης καὶ Πλαταμῶνος Μητρόπολις», *ΘΗΕ*, 8 (Ἀθῆναι 1966), σ. 131.

² Βασίλειος Γ. Ἀτέσης, *Ἐπισκοπικοὶ Κατάλογοι τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερον*, ἐν Ἀθήναις 1975, σ. 138.

³ Δημήτριος Γ. Καλούσιος, «Ὁ Κώδικας τῆς Τρίκκης: 1688-1857 (ΕΒΕ 1471)», *Θεσσαλικό Ἡμερολόγιο*, 48 (Λάρισα 2005), σ. 24.

⁴ Σπ. Κοντογιάννης, *Ἐπισκοπικοὶ Κατάλογοι: προσθῆκαι καὶ διορθώσεις (...)*, Ἀθῆναι 1986, σ. 184.

⁵ Βασίλειος Γ. Ἀτέσης, ὁ.π., σ. 138, παραπέμποντας στόν Βασ. Μυστακίδη, «Ἐπισκοπικοὶ Κατάλογοι», *ΕΕΒΣ*, 12 (Ἀθῆναι 1936), σ. 195.

βεβαιώσει ή θά απορρίψει την ύπαρξη του αναφερόμενου Μελετίου Α΄ τό 1721.

Ο Μελέτιος Β΄, ό Τενέδιος, άρχιεράτευσε την περίοδο 1750-1768, κατά τον Γριτσόπουλο⁶. Ο Ατέσης τον αναφέρει ως Μελέτιο Β΄ Καλβοκορέση⁷. Πρόκειται για τον μετέπειτα Οικουμενικό πατριάρχη (5.11.1768-16.4.1769)⁸. Ο Μελέτιος αυτός αναφέρεται σέ πολλά ύπομνήματα έκλογής επίσκόπων της μητροπολιτικής έπαρχίας του⁹.

Ο Μελέτιος Γ΄ (1768;-1789) κατά τον Γριτσόπουλο «καί μάλλον μέχρι 1791, του ως Μελετίου Α΄ αναφερομένου ταυτιζομένου προς τον Γ΄»¹⁰ καί κατά τον Ατέση, «Μελέτιος Γ΄ Καλλιάρχης ό από πρ. Δυρραχίου 1769-1792»¹¹. Ο Μελέτιος Καλλιάρχης υπέβαλε την παραίτησή του, στις 25 Ιουλίου 1792 «(..) έκ των παρεληλυθότων, καί ήδη καιρικών περιπετειών, καί άνιερών ύποπесών εις διάφορα ήδη μικρών τέ καί μεγάλων ασθeneιών κατά συνέχειαν σχεδόν καί έκ τούτων εις αδυναμίαν, καί άτονίαν Θεού πολυπαθούς σαρκίου μου (...)»¹². Έπομένως, ό Ατέσης έδωσε τό σωστό έτος λήξης της άρχιερατείας του στή Λάρισα καί ή Γαλανοπούλου την ακριβή ήμερομηνία (25.7.1792).

Στή συνέχεια, ό Γριτσόπουλος αναφέρει τον Μελέτιο Δ΄ την περίοδο 1832-1835, ένώ ό Ατέσης την περίοδο 1822-1835¹³ «μετατεθείς εις την Ίεράν Μητρόπολιν Σόφιας, Σίφνιος»¹⁴.

Όμως, στόν κώδικα της Μητρόπολης αναφέρεται ένας άλλος Μελέτιος, ό όποιος στις 13 Σεπτεμβρίου του 1816, επιβεβαίωσε την άφιέρωση ενός σπιτιού στόν ναό της Αγίας Μαρίνας των Τρικάλων¹⁵. Γνωρίζοντας ότι από τον Σεπτέμβριο του 1810 έως τό 1818 μητροπολίτης της Λάρισας ήταν ό Πολύκαρ-

⁶ Τάσος Γριτσόπουλος, ό.π., σ. 131.

⁷ Βασίλειος Γ. Ατέσης, ό.π., σ. 138, παραπέμποντας στόν Βασ. Μυστακίδη («Έπισκοπικοί κατάλογοι», ό.π., σ. 195, 198).

⁸ Μανουήλ Ι. Γεδεών, *Πατριαρχικοί Πίνακες*, Αθήνα 1996², 556-558.

⁹ Δημήτριος Γ. Καλούσιος, *Ο Κώδικας της Μητροπόλεως Λαρίσης. ΕΒΕ 1472: 1647-1868, Λάρισα 2009*, σσ. 15, 55-60, 74-82, 140, 142, 150, 161-162, 165, 174.

¹⁰ Τάσος Γριτσόπουλος, ό.π., σ. 131.

¹¹ Β. Α. Μυστακίδης, *Θετταλικά σημειώματα έκ χειρογράφων*, Κωνσταντινούπολις 1923, σσ. 10-16. Βασ. Ατέσης, ό.π., σ. 138.

¹² Δίμπτρα Άν. Γαλανοπούλου, *Ο οικουμενικός πατριάρχης Νεόφυτος Ζ΄ καί τό έργο του (α΄ πατριαρχία 1789-1794· β΄ πατριαρχία 1798-1801)*, διδ. διατριβή, Αθήνα 2011, σσ. 249-250.

¹³ Τάσος Γριτσόπουλος, ό.π., σ. 131.

¹⁴ Βασίλειος Γ. Ατέσης, ό.π., σ. 139.

¹⁵ Δημήτριος Γ. Καλούσιος, *«Ο Κώδικας της Τρίκκης...»*, ό.π., σ. 44.

πος Λαρδαῖος, πῶς δικαιολογεῖται «ὅτε ὁ Λαρίσσης Μελέτιος ἐπιβεβαιοῖ: 1816: σεπτέμ: 13» μία δωρεά στά Τρίκαλα; Μήπως εἶχαν δημιουργηθεῖ προβλήματα στήν ἀρχιερατεία τοῦ Πολυκάρπου καί ἐκλέχθηκε ὁ Μελέτιος; Εἶναι ἓνα ζήτημα πρὸς ἔρευνα.

Ὁ ἀναφερόμενος ὡς Μελέτιος Δ΄, μέγας ἀρχιδιάκονος τοῦ Οἴκ. Πατριαρχείου, ἐκλέχθηκε μητροπολίτης τῆς Λάρισας στίς 10 Μάρτιο 1822, διαδεχόμενος τόν ἀποβιώσαντα Δαμασκηνό, σύμφωνα μέ τό ὑπόμνημα ἐκλογῆς του, τό ὁποῖο διορθώνει τά λάθη τῶν Γριτσόπουλου καί Ἀτέση καί ἔχει ὡς ἑξῆς:

«Τῆς ἀγνωτάτης Μητροπόλεως Λαρίσης ἀπροστατεύτου διαμεινάσης, ἅτε δὴ τοῦ ἐπὶ τῇ πραγματικῇ διοικήσει αὐτῆς πρωτοεκλεγέντος (:) κύρ Δαμασκηνοῦ τό ζῆν ἐκμετρήσαντος, ἡμεῖς οἱ ἐνδημοῦντες ἀρχιερεῖς, προτροπῇ, καί ἀδείᾳ τοῦ παναγιωτάτου καί σεβασμιωτάτου ἡμῶν αὐθέντου, καί δεσπότη, τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου κυρίου κυρίου Εὐγενίου συνελθόντες ἐν τῷ πανσέπτῳ πατριαρχικῷ ναῷ τοῦ ἁγίου ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου τοῦ τροπαιοφόρου, καί ψήφους κανονικάς προβαλλόμενοι εἰς εὕρεσιν καί ἐκλογὴν ἀξίου, καί ἀρμοδίου προσώπου, τοῦ ἀναδεχομένου τὴν ἀρχιερατικὴν προστασίαν, καί ποιμαντικὴν ῥάβδον τῆς ἀγνωτάτης αὐτῆς μητροπόλεως, αὐν ἐθέμεθα τόν ὁσιολογιώτατον ἐν ἱερομονάχοις κύριον) Μελέτιον, τόν καί μέγα ἀρχιδιάκων χρηματίσαντι τῆς ἀγίας τοῦ Χ(ριστοῦ) Μεγάλης Ἐκκλησίας, βον δέ τόν Γρηγόριον (:), καί γον τόν Κάλλιστον (:) ὧν καί τά ὀνόματα κατεστρώθη ἐν τῷ δέ τῷ ἱερῷ κώδικι τῆς ἀγίας τοῦ Χ(ριστοῦ) Μεγάλης Ἐκκλησίας, εἰς ἐνδειξιν διπνεκῆ, καί παράστασιν μόνιμον, ἐν ἔτει ἀπὸ Χ(ριστοῦ) αὐκβ΄ κατὰ μῆνα Μάρτιον ἐπὶ νεμήσεως ι΄: 5η ἴνδ.»¹⁶.

Στόν κώδικα 59 τῆς Μονῆς τοῦ Δουσίκου ἀναφέρεται ὅτι ἀρχιεράτευσε τὴν περίοδο 1822-1834, ὅτι πῆρε ἀπὸ τὴν μονὴ 3.000 γρόσια «καί ἄλλα ψυχομερίδια διὰ τοὺς ἀποθανόντας καλογήρους, ἧτοι οἰκειοποιήθη καί τὴν βούλαν τοῦ μοναστηρίου. Ἐκαμινε καί ἡγούμενον ὅποιον ἠθέλησεν, ἐπώλησεν καί τά μούλκια¹⁷ τῆς Βλαχίας, ἔπαιρνε καί εἰς ταῖς χειροτονίαις, ἔκαμεν καί ἀντέτι¹⁸ διαβάσει ἢ δὲν διαβάσει ὁ ἅγιος εἰς τὴν ἐπαρχίαν του νά δίδῃ κατ' ἔτος γρόσια 400»¹⁹. Τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1835 ἐξέπεσε τοῦ μητροπολιτικοῦ θρόνου «κατ'

¹⁶ Νεκτάριος Δρόσος, «Ἐφτά ὑπομνήματα ἐκλογῆς μητροπολιτῶν τῆς Λάρισας (1821-1875)», *Θεσσαλικὸ Ἡμερολόγιον*, 50 (Λάρισα 2006), σσ. 22-23.

¹⁷ Μούλκια < μούλια < τούρ. mülk· κτῆμα, ἀτομικὴ ἰδιοκτησία.

¹⁸ Ἀντέτι < τούρ. adet· συνήθεια, ἔθιμο.

¹⁹ Βασίλης Κ. Σπανός, «Προσθήκες καί διορθώσεις στὸν ἐπισκοπικὸ κατάλογο τῆς Λάρισας, 1799-

ύψηλιν ἐπιταγὴν», ὅπως ἀναφέρεται στό ὑπόμνημα ἐκλογῆς τοῦ διαδόχου τοῦ Ἀνθίμου Β΄²⁰. Λανθασμένα, στὸν κώδικα τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου ἀναφέρεται ὅτι κατεῖχε τὴν Μητρόπολη τουλάχιστον μέχρι τὴν 1.5.1836²¹.

Στὶς 4.5.1822, εὐρισκόμενος ἀκόμα στὴν Κωνσταντινούπολη, ἔστειλε μίᾶ ἐπιστολή στὸν ἐπίσκοπο τοῦ Θαυμακοῦ Κύριλλο καὶ στὸν ἐπίτροπό του παπα-Δημήτρη τῆς Λάρισας, μέ τὴν ὁποία τοὺς προτρέπει νά ἡρεμίσουν τὰ πνεύματα στὴν περιοχὴ τους, ὑπαγορεύοντας «τὴν εἰς τὸ βασιλεῖον κράτος ὑποταγὴν ἄκραν»²². Στὶς 20 Φεβρουαρίου 1823 ὑπέγραψε πέντε πατριαρχικὲς καὶ συνοδικὲς ἐπιστολὲς τοῦ Ἀνθίμου Γ΄, δύο πρὸς τοὺς μητροπολίτες τῆς Κεφαλληνίας, Ζακύνθου καὶ Ἀγίας Μαύρας καὶ τρεῖς πρὸς τοὺς ἐπισκόπους τῶν Ρωγῶν καὶ πρώην Παραμυθίας. Τὸν Μάρτιο τοῦ 1826 θεώρησε τὸν λογαριασμό ληροφοσίας τοῦ παγκαρίου τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου²³. Τὴν 1.11.1827 ἐπιβεβαίωσε μίᾶ προγαμαία δωρεά²⁴. Τὴν ἄνοιξη τοῦ 1828 μεσολάβησε στὶς ὀθωμανικὲς Ἀρχὲς τῆς Λάρισας καὶ ἀποτράπηκε ἡ καταστροφὴ τῆς Δεσκάτης καὶ τῶν δύο μονῶν τῆς περιοχῆς: τῆς Μπουνάσιας καὶ τῆς Παλιοκαρυᾶς, ἐξατίας τῆς διαμάχης τοῦ ἡγουμένου τῆς δεύτερης μονῆς μέ τὸν ἁγιογράφο «ἔνεκα ὑποψίας κυβερνητικῆς». Γιά τὴ σωτηρίᾳ τῆς κωμόπολης καὶ τῶν δύο μονῶν, ἡ Μονὴ τῆς Παλιοκαρυᾶς ξόδευε 10.000 γρόσια «χωρὶς ἐτέρων ἐξόδων ὡς καὶ ἓνα φορτίο βούτυρον ὁμοῦ μέ τὸ μουλάρι. Ἐδόθη δωρεάν εἰς τὸν τότε ἅγιον Λαρίσης Μελέτιον, ὅστις καὶ πολλὰ ἠγωνίσθη μέχρι θανάτου ὑπὲρ σωτηρίας τῶν δύο μονῶν καὶ τῆς Δισκάτας»²⁵. Σὲ μίᾶ ἐπιστολή (18.3.1830), τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἀγαθάγγελου ἀναφέρεται ὅτι ὁ Μελέτιος εἶχε γράψει, ἀπὸ καιρὸ, σ' αὐτόν ὅτι μποροῦσε νά φιλοξενήσει τὸν

1870», *Θεσσαλικὸ Ἡμερολόγιο*, 41 (Λάρισα 2002), σσ. 155-156.

²⁰ Κώδ. Α/14 τοῦ Οἰκ. Πατριαρχείου, σ. 258· *Νεκτάριος Δρόσος*, ὅ.π., σ. 23.

²¹ Κώστας Σπανός, «Τὰ ὀνόματα καὶ τὰ ἐπώνυμα τῶν Λαρισαίων στὸν κώδικα τοῦ ναοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, 1811-1881», *Ἡ Λάρισα τῆς περιόδου 1810-1881. Στοιχεῖα ἀπὸ τὸν κώδικα τοῦ ἱεροῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου. Πρακτικὰ Ἡμερίδας*, ἐκδόσεις «Θετταλός», Λάρισα 1994, σ. 156.

²² Ἰωάννης Οἰκονόμος-Λαρισαῖος, *Ἐπιστολαὶ διαφόρων*, ἐπιμ. Μ. Μ. Παπαϊωάννου, Ἀθήνα 1964, σ. 599.

²³ Εὐαγγελία Μ. Εὐαγγέλου, «Οἱ δοσοληψίες τοῦ Ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου τῆς Λάρισας τὴν περίοδο 21.3.1826-10.9.1827», *Θεσσαλικὸ Ἡμερολόγιο*, 50 (2006), σ. 106.

²⁴ Βλ. *Καλούσιος* «Ὁ κώδικας τῆς Τρίκκης...», ὅ.π., σ. 90.

²⁵ Δημ. Λουκόπουλος, «Ἀπὸ ἓνα κώδικα διαλυμένου μοναστηριοῦ τοῦ Ὀλύμπου», *Ἡμερολόγιο τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος*, Ἀθῆνα 1936, σσ. 133-135· Κώστας Σπανός, *Ἐνθυμήσεις καὶ ἐπιγραφές ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Δεσκάτης 1585-1914*, Λάρισα 1991, σσ. 67-69.

πρώην Έλασσώνος Σαμουήλ, εάν απελευθερωνόταν από τήν απομόνωσή του στή Μονή της Εικοσιφοίνισσας του Παγγαίου²⁶. Στίς 21.1.1831 αναφέρεται στο φ. 21α του κώδικα 287 της Μονής του Βαρλαάμ²⁷ και στίς 28.1.1833, στο υπόμνημα έκλογής του επiscopόπου του Ζητούνιου Ίωακείμ²⁸. Τόν Ιούνιο του 1835 αναφέρεται στην επιγραφή ιστόρησης του ναού του Αγίου Αθανασίου του Παλαμᾶ²⁹ και σέ ένα έγγραφο τών μοναχών του Δουσίκου πρὸς τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο³⁰. Τόν Σεπτέμβριο του 1835 θεωρήθηκε ἔκπτωτος τοῦ θρόνου του³¹, ἀλλά στὸν κώδικα τοῦ ναοῦ τοῦ Αγίου Ἀχιλλίου ἀναφέρεται ὅτι κατεῖχε τήν Μητρόπολη τουλάχιστον μέχρι τήν 1.5.1836³². Στούς ἐπισκοπικούς καταλόγους ἡ ἀρχιερατεία του δέν προσδιορίζεται ἐπακριβῶς³³. Στόν κώδικα 59 της Μονής τοῦ Δουσίκου ἀναφέρεται ὅτι ἀρχιεράτευσε τήν περίοδο 1822-1834, ὅτι πῆρε ἀπό τήν μονή 3.000 γρόσια «καί ἄλλα ψυχομερίδια διά τούς ἀποθανόντας καλογήρους, ἥτοι οἰκειοποιήθη καί τήν βούλαν τοῦ μοναστηρίου. Ἐκαμινε καί ἡγούμενον ὅποιον ἠθέλησεν, ἐπώλησεν καί τά μούλκια τῆς Βλαχίας, ἔπαιρνε καί εἰς ταῖς χειροτονίες (διότι οἱ ἄλλοι δέν ἔπαιρναν) ἔκαμεν καί ἀντέτι διαβάσει ἡ δέν διαβάσει ὁ ἅγιος εἰς τήν ἐπαρχίαν του νά δίδῃ κατ' ἔτος γρόσια 400»³⁴. Τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1835 ἐξέπεσε τοῦ μητροπολιτικοῦ θρόνου «κατ' ὑψηλὴν ἐπιταγὴν», ὅπως ἀναφέρεται στοῦ ὑπόμνημα ἐκλογῆς τοῦ διαδόχου τοῦ Ἀνθίμου Β'³⁵. Τό 1837 ἐκλέχθηκε μητροπολίτης τῆς Σόφιας³⁶.

²⁶ Χρυσ. Μπούας, *Σαμουήλ μητροπολίτης Αἰγίνης*, Ἀθήνησιν 1937, σ. 14.

²⁷ Νίκος Α. Βέης, *Τά χειρόγραφα τῶν Μετεώρων. Β' Τά χειρόγραφα τῆς Μονῆς Βαρλαάμ*, ΚΕΜΝΕ, Ἀθῆναι 1984, σ. 392.

²⁸ Καλούσιος, ὁ.π., σσ. 364, 21-23.

²⁹ Ἰω. Α. Καρατζόγλου, «Ὁ Ἅγιος Ἀθανάσιος Ροῦμ Παλαμᾶ Καρδίτσας», *Ἐκκλησίες στήν Ἑλλάδα μετὰ τήν Ἀλωση*, 3 (Ἀθήνα 1989), σ. 146.

³⁰ Δημ. Γ. Καλούσιος, «Τρικαλινὰ Σύμμεκτα ΚΘ'», *Θεσσαλικό Ἡμερολόγιο*, 55 (2009), σσ. 100, 121.

³¹ Βλ. Μπούας, ὁ.π., σ. 14, σημ. 2.

³² Κώστας Σπανός, «Τά ὀνόματα καί τά ἐπώνυμα τῶν Λαρισαίων στὸν κώδικα τοῦ ναοῦ Αγίου Ἀχιλλίου, 1811-1881», *Ἡ Λάρισα τῆς περιόδου 1810-1881. Στοιχεῖα ἀπὸ τὸν κώδικα τοῦ ἱεροῦ ναοῦ τοῦ Αγίου Ἀχιλλίου. Πρακτικά Ἡμερίδας*, ἐκδόσεις «Θετταλός», Λάρισα 1994, σ. 156.

³³ Βλ. Γριτσόπουλος, ὁ.π., σ. 131· Μυστακίδης, (1936), σ. 196· Ἀτέσης (1975), σ. 139· Σπανός Β. (2002), σ. 160.

³⁴ Β. Σπανός, ὁ.π., σσ. 155-156.

³⁵ Βλ. Δρόσος, ὁ.π., σ. 23.

³⁶ Βλ. Μπούας, ὁ.π., σ. 14, σημ. 2· Θεόκλητος Φιλιππαῖος, «Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως ἐπισκοπαὶ καί Ἐπίσκοποι, 1833-1960», *Θεολογία*, Ἀθήνα 1961, σ. 80.

Στίς 15.2.1836, ὁ Κωνσταντῖνος Κούμας, ἀγνοῶντας ὅτι ὁ Μελέτιος εἶχε κηρυχθεῖ ἔκπτωτος, τοῦ ἔστειλε, ἀπό τήν Τεργέστη, μία ἐπιστολή καί ἕνα ἀντίτυπο «τῆς πρὸ δύο ἐνιαυτῶν ἐκδεδομένης Γραμματικῆς», μέ τόν Γρηγόριο Κωνσταντᾶ³⁷.

³⁷ Χρυσούλα Χρ. Μότσιου, «Δύο ἐπιστολές τοῦ Κων. Κούμα ἀπό τήν Τεργέστη πρὸς τόν Μελέτιο τῆς Λάρισας καί τόν Γρ. Κωνσταντᾶ (1836)», *Θεσσαλικό Ἡμερολόγιο*, 37 (Λάρισα 2000), σσ. 178-181.

**Ο ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ
ΚΥΡΙΛΛΟΣ Α΄ ΒΟΓΑΣΑΡΗΣ
(Ιούλιος 1819 - πρίν από τίς 26.6.1820)**

Ὁ Κύριλλος (Α΄ Βογάσαρης) ἐξελέγη μητροπολίτης Λαρίσης καὶ Τυρνάβου διαδεχόμενος τὸν ἀποθανόντα Θεοδόσιο, τὸν Ἰούλιο τοῦ 1819, πατριαρχεύοντος τοῦ συμπατριώτη του Γρηγορίου Ε΄ (1818-1821)¹, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ ὑπόμνημα ἐκλογῆς του²:

«Τῆς ἀγιωτάτης Μητροπόλεως Λαρίσης καὶ Τυρνάβου ἀπροστατεύτου διαμεινάσης, ἅτε δὴ τοῦ ἐν αὐτῇ ἀρχιερατεύοντος κύρ Θεοδοσίου τὸ ζῆν ἐκμετρήσαντος, καὶ εἰς τὰς οὐρανίους μονὰς μεταστάντος, ἡμεῖς οἱ ἐνδημοῦντες ἀρχιερεῖς, προτροπῇ καὶ ἀδείᾳ τοῦ παναγιωτάτου καὶ σεβασμιωτάτου ἡμῶν αὐθέντου καὶ δεσπότη τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου κυρίου κυρίου Γρηγορίου, συνελθόντες ἐν τῷ πανσέπτῳ πατριαρχικῷ ναῷ τοῦ ἀγίου ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου τοῦ τροπαιοφόρου καὶ ψήφους κανονικὰς προβαλλόμενοι εἰς εὕρεσιν καὶ ἐκλογὴν ἀξίου καὶ ἀρμοδίου προσώπου, τοῦ ἀναδεχομένου τὴν ἀρχιερατικὴν προστασίαν, καὶ ποιμαντικὴν ῥάβδον τῆς ἀγιωτάτης αὐτῆς (μη)τροπόλε(ως), αὐτὸν μὲν ἐθέμεθα τὸν πανοσιολογιώτατον μέγαν πρωτοσύγκελλον τῆς ἀγίας του Χ(ριστο)ῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας κύρ Κύριλλον, βον δὲ τὸν Λαβίδ (:) καὶ γον τὸν Παρθένιον ὧν καὶ τὰ ὀνόματα κατεστρώθη ἐν τῷ ἱερῷ

¹ π. Νεκτάριος Δρόσος, «Ἐξ ὑπομνήματα ἐκλογῆς μητροπολιτῶν τῆς Λαρίσης (1803-1821)», *Θεσσαλικὸ Ἡμερολόγιον*, 49 (Λάρισα 2006) 157-159. Ὁ Λαμασκηνός-Νικόλαος Πετράκος, *[Ἱερὰ Μητρόπολις Ἡλείας. Ἱστορικὴ ἐξέλιξις-Σημερινὴ κατάστασις, διδακτορικὴ διατριβὴ ὑποβληθεῖσα στὸ Τμῆμα Ποιμαντικῆς καὶ Κοινωνικῆς Θεολογίας τοῦ Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2014, σ. 187]* ἀναφέρει ὅτι «ὑπῆρξε ἀνιψὸς τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου Ε΄, ὁ ὁποῖος φρόντισε γιὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἀρχικά σπὴν θέσει τοῦ Μητροπολίτη Λαρίσης (1819)».

² π. Νεκτάριος Δρόσος, «Ἐξ ὑπομνήματα...», ὁ.π., σσ. 158-159.

κώδικι τῆς ἁγίας καί Μεγάλης Ἐκκλησίας, εἰς διπνεκῇ ἔνδειξιν καί μόνιμον παράστασιν:

αωθῶ κατά μίν Ἰούλιον [...]

[ἀκολουθοῦν οἱ ὑπογραφές 7 ἀρχιερέων, οἱ μισές δυσανάγνωστες]».

ΠΗΓΗ: *Κώδικας Α/9 τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου*, σ. 408.

Ὁ Κύριλλος ἐκάρη μοναχός στήν Μονή Δοχειαρίου³. Μέχρι τήν ἐκλογή του στήν Μητρόπολη Λαρίσης καί Τυρνάβου, κατεῖχε τήν θέση τοῦ Μεγάλου Πρωτοσυγκέλου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Στίς 11.3.1819, εἶχε ἀποστείλει μία ἐπιστολή του στόν Κωνσταντῖνο Οἰκονόμο τόν ἐξ Οἰκονόμων, στήν Σμύρνη⁴. Πρὸς τιμὴν του, πιθανότατα λίγο μετὰ τήν ἐκλογή του, συντάχθηκε μία προσφωνητικὴ ὁμιλία ἀνωνύμως παραδιδόμενη, ἡ ὁποία ἐκφωνήθηκε, ἴσως, στόν Τύρναβο⁵.

Κατὰ τό ἔτος 1819 καί ἀφοῦ εἶχε μεταβεῖ στήν Λάρισα, ὁ Κύριλλος ἐπισκέφτηκε τήν (εὐρισκόμενη στόν οἰκισμό Δούσικο/σπερρινό Ἅγιο Βησσαρίωνα τῶν Τρικάλων) Μονή τοῦ Δουσίκου (Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος) καί δανείσθηκε ἀπὸ αὐτήν 3.000 γρόσια. Ἡ σχετικὴ καταγραφὴ τοῦ μοναχοῦ χατζῆ-Γερασίου Δουσικιώτη στόν Κώδικα 59 τῆς Μονῆς, ἔχει ὡς ἑξῆς: «1819: ἔτος. Κύριλλος Πολίτης ἔλαβεν καί αὐτός 3.000 γρόσια καί ἐξώθη εἰς τὰς Ἀθήνας»⁶. Προφανῶς, ὁ Κύριλλος δανείσθηκε τό ἀνωτέρω ποσό, γιὰ νὰ καλύψει προσωπικὲς του ὀφειλές, πού δημιουργήθηκαν, μᾶλλον, κατὰ τήν διεκδίκηση τοῦ μητροπολιτικοῦ θρόνου τῆς Λαρίσης. Οἱ ὀφειλές ἦταν τόσο ὑψηλές ὥστε, μετὰ τήν παραίτησή του, ἀναγκάσθηκε νὰ προσφύγει στόν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη, ζητώντας βοήθεια, ἡ ὁποία καί τοῦ παρασχέθηκε⁷. Πολύ ἀργότερα, τόν Σεπτέμβριο καί τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1830, ἐνῶ κατεῖχε τήν θέση τοῦ Τοποτηρητῆ τῆς Ἐπισκοπῆς Ὠλένης, στήν Πελοπόννησο, ἦλθαν στό φῶς δύο

³ Δαμασκηνός-Νικόλαος Πετράκος, «*Τερὰ Μητρόπολις Ἡλείας...*», ὅ.π., σ. 186.

⁴ Κώστας Λάμπας-Ρόδη Σταμούλη, ἐπιμ., *Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων. Ἀλληλογραφία. Τόμος δεύτερος 1818-1822*, ΚΕΜΝΕ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 2002, σσ. 53-54, 327.

⁵ Ἰω. Ν. Ἡλιούδης, «Προσφωνητικὴ ὁμιλία πρὸς τόν μητροπολίτη Λαρίσης Κύριλλο Βογάσαρη (1819-1820), *Ἡ Λάρισα καί ἡ περιοχὴ τῆς ἀπὸ τὴν Ἀρχαιότητα μέχρι σήμερα. Πρακτικά 3ου Συνεδρίου Λαρισαϊκῶν Σπουδῶν*, Λάρισα 1997, σ. 119-128. Τό ὄνομα τοῦ Κυρίλλου δὲν ἀναφέρεται στήν ὁμιλία, ἀλλὰ ὁ μνημονεύμενος ἀρχιερέας ταυτίσθηκε, βάσει στοιχείων, ἀπὸ τόν Ἰω. Ἡλιούδη, μέ τόν Κύριλλο Α΄ Βογάσαρη.

⁶ Βασίλης Κ. Σπανός, «Προσθήκες καί διορθώσεις στόν ἐπισκοπικὸ κατάλογο τῆς Λαρίσης, 1799-1870», *Θεσσαλικὸ Ἡμερολόγιο*, 41 (Λάρισα 2002) 153.

⁷ Ἰω. Ν. Ἡλιούδης, ὅ.π., σ. 121.

υποθέσεις δανεισμού του Κυρίλλου, ό όποίος κατηγορήθηκε πώς δέν είχε έξοφλήσει όφειλές ύψους 3.500 (άπό τό 1819) καί 1.500 γροσίων. Γιά τήν δεύτερη, άπολογήθηκε μέ σαφήνεια άρνούμενος τήν κατηγορία, αλλά, γιά τήν πρώτη, δέν έξέφρασε τήν άποινή του. Ό έκτακτος έπίτροπος δέν μπόρεσε ούτε τόν καταγγέλλοντα νά δικαίώσει, ούτε νά μεμφθεί τόν Άρχιερέα. Πρότεινε, λοιπόν, νά έπινοήσει ή Γραμματεία επί των Έκκλησιαστικών καί τής Δημόσιας Έκπαίδευσως τόν τρόπο, ώστε ούτε ό Άρχιερέας νά μειωθεί, ούτε ό «δυστυχής αναφερόμενος νά γείνη έαυτού δυστυχέστερος»⁸.

Ό χατζη-Γεράσιμος Δουσικιώτης τόν αναφέρει ως «Πολίτη», ήτοι Κωνσταντινουπολίτη, προφανώς έπειδή, ως Μέγας Πρωτοσύγγελος του Οίκουμενικού Πατριαρχείου, κατοικούσε στην Κωνσταντινούπολη. Ώστόσο, είναι γνωστό πώς οι γονείς του Κυρίλλου κατάγονταν από τήν Πελοπόννησο (Δημητσάνα) καί είχαν μετοικήσει στην Σμύρνη⁹.

Στίς 11.4.1820, ό Κύριλλος αναφέρεται στο ύπόμνημα έκλογής του επίσκόπου Θαυμακού Κυρίλλου Β΄¹⁰. Στην Λάρισα, παρέμεινε μέχρι τόν Ιούνιο του 1820, όποτε παραιτήθηκε καί επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη. Ό λόγος τής παρατήσεώς του σχετίζεται μέ τίς εξελίξεις, τόν Μάιο του 1820, όταν, μέ τήν καθάαρση του Άλβι πασά, άποκαταστάθηκε στην Μητρόπολη Λαρίσης ό Πολύκαρπος Δαρδαίος (προκάτοχος του Θεοδοσίου), ό όποίος είχε συνδράμει στην πτώση του Άλβι μέ τό νά αναδείξει μέ τά δικά του δεδομένα τό μέγεθος των αυθαιρεσιών του. Η συνδρομή του Πολυκάρπου εκτιμήθηκε από τό Δοβλέτι καί άποκαταστάθηκε άμέσως. Σχετικά, αναφέρεται σε έπιστολή τής 19ης Νοεμβρίου 1820, του Πατριάρχη Γρηγορίου Ε΄ προς τόν επίσκοπο Λοιδωρικού¹¹.

⁸ Πρωτοπρ. Γεώργιος Ήμμ. Προύξος, *Η δράση των προσφύγων άρχιερέων στις έπαναστατημένες περιοχές, καί στο Έλληνικό Κράτος (1821-1833)*, διδακτορική διατριβή ύποβληθείσα στο Τμήμα Θεολογίας του Α.Π.Θ., Μάγα 2016, σσ. 352-353.

⁹ Ίω. Ν. Ηλιούδης, ό.π., σσ. 119-121, 123, 127. Ό Δαμασκνός-Νικόλαος Πετράκος, (*Ιερά Μητρόπολις Ηλείας...*), ό.π., σ. 186) αναφέρει σχετικά: «Κύριλλος Βογάσαρης. Καταγόταν από τή Δημητσάνα. Άπ' ό,τι φαίνεται βρέθηκε καί μεγάλωσε στην Άνατολή, χωρίς νά ξέρουμε περισσότερα επ' αυτού». Ό Φώτιος Χρυσανθόπουλος ή Φωτάκος (*Βίοι πελοποννησιών άνδρων καί των έξωθεν εις τήν Πελοπόννησον έλθόντων κληρικών, στρατιωτικών καί πολιτικών των αγωνισαμένων τόν άγώνα τής Έπαναστάσεως*, εν Αθήναις 1888, σ. 300) αναφέρει ότι «κατήγετο εκ Δημητσάνης».

¹⁰ Βασίλης Κ. Σπανός, «Υπόμνηματα έκλογής καί πληροφορίες γιά επίσκόπους του Θαυμακού (Μάιος 1659-22 Δεκεμβρίου 1857)», *Πρακτικά 3ου Συνεδρίου Φθιωτικής Ιστορίας*, Λαμία 2007, 230-231· Δημήτριος Γ. Καλούσιος, *Ό Κώδικας τής Μητροπόλεως Λαρίσης (ΕΒΕ: 1467-1868)*, Λάρισα 2009, σ. 23.

¹¹ Σταύρος Γουλούλης, «Βίος του άμαρτωλού Πολυκάρπου: Πολιτεία καί μαρτύριο του εκ Δάρδας Ηπείρου μητροπολίτη Λαρίσης († 17 Σεπτεμβρίου 1821) (Α΄ Μέρος: Βιογραφία)», *Αχιλλίου Πόλις*,

Γιά κάποιο διάστημα, ο Κύριλλος έμεινε στην Κωνσταντινούπολη, όπου και διαμαρτυρήθηκε για την εις βάρος του αποκατάσταση του Πολυκάριπου¹². Τό ακριβές περιεχόμενο της φράσεως του χατζή-Γερασίμου «*έξώθη εις τας Αθήνας*» δέν τό γνωρίζουμε. Πάντως, από έρευνητή, παραδίδεται ή άποψη¹³ ότι κατέληξε στην Αθήνα.

Η ακριβής ήμερα αναχώρησης του Κυρίλλου από την Λάρισα δέν είναι γνωστή. Όπωςδήποτε, όμως, αναχώρησε πριν από τίς 26 Ιουνίου 1820. Η χρονολογία αυτή προκύπτει από μία έπιστολή (26.6.1820) του Οικουμενικού Πατριάρχη Γρηγορίου Ε΄ προς τον Σεργίον και Κοζάνης Βενιαμίν, στην οποία ο Πατριάρχης αναφέρει ως μητροπολίτη (για δεύτερη φορά) της Λάρισας τον προαναφερθέντα Πολύκαρπο (Δαρδαίο)¹⁴, ό οποίος κατείχε τον θρόνο της Λάρισας και πριν από τον Θεοδόσιο (από τό 1810 έως τον Μάρτιο του 1818, όποτε παραιτήθηκε)¹⁵.

Σχετικά μέ τό πρόσωπο του Κυρίλλου, υπάρχει σύγχυση στους έπισκοπικούς καταλόγους. Από όρισμένους μελετητές, συγγέται μέ τον Κύριλλο Β΄ τον Τρικκαίο, πού άρχιεράτευσε λίγο πιο μετά και για πολύ μικρό χρονικό διάστημα (21.6.1821-29.9.1821, όποτε δολοφονήθηκε)¹⁶, ενώ από άλλους δέν μνημονεύεται καθόλου. Όπωςδήποτε, όμως, πρόκειται για δύο διαφορετικά πρόσωπα¹⁷. Όσον άφορα τό διάστημα της άρχιερατείας του, αναφέρεται ότι κατείχε τον μητροπολιτικό θρόνο της Λάρισας έως τό 1820¹⁸.

έκδ. Τερās Μητροπόλεως Λαρίσης και Τυρνάβου, τεύχ. 4 (Νοέμβριος 2020), 219-221.

¹² Δαμασκηνός-Νικόλαος Πετράκος, «*Τερά Μητρόπολις Ηλείας...*», ό.π., σ. 187.

¹³ Στ. Γουλούλης, «*Βίος...*», ό.π., σ. 219, όπου μνεία έργου του 1927 (Παπα-Σπύρος Ν. Ζέγκος, *Βιογραφία του Πολυκάριπου του Δαρδαίου μητροπολίτου Λαρίσης καρατομηθέντος υπό Μαχμούτ-πασά τῷ 1821. Σύντομος περιγραφή της Δάρδας μετά εικόνων*, έν Αθήνας, τύποις Ι. Βάρτσου, 1927).

¹⁴ Ίω. Ν. Ηλιούδης, ό.π., σ. 121.

¹⁵ Βασ. Κ. Σπανός, «*Διορθώσεις και Προσθήκες...*», ό.π., σσ. 149-152, 159. Περισσότερα για τον Πολύκαρπο, στο Στ. Γουλούλης, «*Βίος...*», ό.π.

¹⁶ Β. Α. Μυστακίδης, «*Έπισκοπικοί κατάλογοι*», *Έπετηρίς Έταιρείας Βυζαντινών Σπουδών*, 12 (Αθήνα 1936)196· Ν. Ι. Γιαννόπουλος, «*Έπισκοπικοί κατάλογοι Θεσσαλίας*», *Έπετηρίς Φιλολογικού Συλλόγου Παρνασσός*, 10 (Αθήνα 1914) σσ. 279-280· Έπειμ. Φαρμακίδης (είσαγωγή, σχόλια, έπιμέλεια Κώστας Σπανός), *Η Λάρισα. Τοπογραφική και ιστορική μελέτη*, Λάρισα 2001², σσ. 115-116, 118· Ίωάν. Ε. Αναστασίου, «*Η έλληνογραφία του Βελή πασά μέ τό Πατριαρχείο για τον μητροπολίτη της Λάρισας Πολύκαρπο*», *Πρακτικά του Α΄ Ιστορικού-Αρχαιολογικού Συμποσίου, Λάρισα: Παρελθόν και Μέλλον*, Λάρισα 1985, σ. 336. Ό Αθηναγόρας, Μητροπολίτης Παρναμθίας και Πάργας ό από Μ. Προποσυνιγέλλων (*Ο Θεσμός των Συγκέλλων έν τῷ Οικουμενικῷ Πατριαρχείῳ*, έν Αθήνας 1927, έκ του Δ΄ τόμου της Ε.Ε.Β.Σ., σ. 277) αναφέρει για τον Κύριλλο τά έξής: «*1819. Μ. Προποσυνιγέλλος Κύριλλος. Ούτος εξέλεγη τον Ιούλιον του 1819 Λαρίσης και Τυρνάβου, αποβιώσας τη 29 Σεπτεμβρίου του 1821*».

¹⁷ Τό πλέον πρόσφατο δημοσίευμα στο όποιο γίνεται σαφής διάκριση μεταξύ των δύο μητροπολιτών, πού έφεραν τό όνομα Κύριλλος, είναι αυτό του Στ. Γουλούλη («*Βίος...*», ό.π., σσ. 220, 223).

¹⁸ Βασίλειος Γ. Ατέσης, Μητροπολίτης πρώην Λήμνου, «*Έπισκοπικοί κατάλογοι της Έκκλησίας*

Μετά από τήν ἔναρξη τῆς Ἐπαναστάσεως, ὁ Κύριλλος βρέθηκε στήν Πελοπόννησο, ὡς ἐμπερίστατος ἀρχιερέας¹⁹. Πρὶν ἀπὸ τὸν Μάιο τοῦ 1822, βρίσκεται στήν Κόρινθο. Μάλιστα, εἶχε ἀποσταλεῖ ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, ὡς ἑξαρχος, γιὰ τήν εἰρήνευση τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος²⁰. Ἀρχικῶς, στὸ πλαίσιο τῆς ἀποκατάστασης τῶν ἀρχιερέων ποὺ εἶχαν καταφύγει στὰ ἀπελευθερωμένα ἐδάφη, τὸν Μάιο τοῦ 1822, διορίσθηκε, ἀπὸ τὸ Ἐκτελεστικὸ Σῶμα τῆς Προσωρινῆς Διοίκησης, τοποτηρητὴς τῆς χρεοῦσας Ἐπισκοπῆς Ὠλένης (στήν Ἠλεία, μέ ἔδρα, τότε, τὸν Πύργο). Ἡ θητεία του, ἡ ὁποία δὲν ὑπῆρξε ἀνέφελη (καθὼς κατηγορήθηκε γιὰ μὴ ἀπόδοση τῶν νομίμων στὸ Ἐθνικὸ Ταμεῖο, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ γιὰ κακὴ διαχείριση, κατάχρηση καὶ χρέη, μολονότι οἱ ἀναφορὲς τῶν κατοίκων τῆς Ἠλείας γιὰ τὸ πρόσωπό του ἦταν ἐπαινετικές), διήρκεσε, μέ διακοπές [ὅποτε καὶ ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ τὸν Σταγῶν Ἀμβρόσιο (15.6.1823-7.7.1824) καὶ τὸν Μετρῶν Μελέτιο (17.2.1830-19.5.1832)], μέχρι τὸ 1833, ὅταν διορίσθηκε κανονικὸς ἀρχιερέας Ἀργολίδος (21 Νοεμβρίου/3 Δεκεμβρίου). Προηγουμένως, εἶχε διορισθεῖ «Σύμβουλος» τῆς νεοσύστατης Ἱερᾶς Συνόδου τοῦ Βασιλείου, ἀποκαλούμενος «Ἐκκλησιαστικὸς Τοποτηρητὴς Ἡλίδος». Στὴν Μητρόπολιν Ἀργολίδος, ἔμεινε ὡς τὸ 1842, ὁπότε ἀπεβίωσε (21 Αὐγούστου), ἔχοντας διατελέσει καὶ Πρόεδρος τῆς Ἱερᾶς Συνόδου (1840-1842). Συγχρόνως, συμμετεῖχε ἐνεργῶς καὶ στὸν Ἀγῶνα²¹.

τῆς Ἑλλάδος ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερον», ἀνατύπωσης ἐκ τοῦ «Ἐκκλησιαστικοῦ Φάρου», τ. ΝΣΤ καὶ ΝΖ (1974 καὶ 1975), ἐν Ἀθήναις 1975, σ. 139· Τάσος Ἀθ. Γριτσόπουλος, «Λαρίσης καὶ Πλαταμῶνος Μητρόπολις», *Θρησκευτικὴ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια*, τ. 8 (Ἀθῆναι 1966), σ. 131. Ὁ Ν. Ἰ. Γιαννόπουλος [«Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι Θεσσαλίας. Διορθώσεις καὶ Προσθήκαι», *Θεολογία*, 11 (Ἀθῆναι 1933), σ. 342] τὸν ἀναφέρει μόνον γιὰ τὸ ἔτος 1819.

¹⁹ Δαμασκινός - Νικόλαος Πετράκος, «*Ἱερὰ Μητρόπολις Ἠλείας...*», ὅ.π., σ. 187.

²⁰ *Πρωτοπρ. Γεώργιος Ἑμμ. Προῦξος*, ὅ.π., σ. 749.

²¹ Ἀναλυτικὴ μνεία τῶν σχετιζομένων μέ τὴν παρουσία τοῦ Κυρίλλου ὡς τοποτηρητῆ τῆς Ἐπισκοπῆς Ὠλένης καὶ τὴν ἐμπλοκὴν του στὸν Ἀγῶνα, ἀλλὰ καὶ σέ ζητήματα ἀφορῶντα τὰ τῆς Παιδείας / Ἐκπαίδευσης, στὰ: Δαμασκινός-Νικόλαος Πετράκος, «*Ἱερὰ Μητρόπολις Ἠλείας...*», ὅ.π., σσ. 116-117, 132, 186-194· *Πρωτοπρ. Γεώργιος Ἑμμ. Προῦξος*, ὅ.π., σσ. 103-106, 262-265, 352-354, 438, 484-487, 561, 749. Σχετικὲς ἀναφορὲς καὶ στὰ: Γερμανὸς Σάρδεων, «Κατάλογος Μ. Πρωτοσυγκέλλων (ΙΖ'-Κ' αἰών), *Ὁρθοδοξία*, 8 (1933), σ. 373· Αἰμίλιανὸς Τσακόπουλος, «Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι κατὰ τὸς κώδικας τῶν ὑπομνημάτων τοῦ Ἀρχιεπισκοπικοῦ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου», *Θεολογία*, 1Α (1956) 437· Βασ. Α. Ατέσης, «Ὁ Λαρίσης Κύριλλος Βογάσαρης, τοποτηρητὴς Ὠλένης», *Ἀρχεῖον Ἐκκλησιαστικοῦ καὶ Κανονικοῦ Δικαίου*, 11 (1956), σσ. 11-23, 101-108, 189-197· Τάσος Ἀθ. Γριτσόπουλος, *Μονὶ Φιλοσόφου*, Ἀθῆναι 1960, σσ. 469-473· Κων. Μπόνης, «Κατάλογος ἐπισκόπων διαμενόντων ἐν Ἑλλάδι, μετὰ ἢ ἄνευ ἐπισκοπῆς κατὰ τὸ ἔτος 1833», *Θεολογία*, 43 (1972), σσ. 47-48.

Τό 1830, σέ μία ἐπιστολή του (Γαστούνη, 2.11.1830) πρὸς τὴν Γραμματεία τῆς Θρησκείας καὶ τῆς Παιδείας, ὑπέγραψε ὡς «*Λαρίσσης καὶ τοποτηρητῆς Ὡλένης*»²².

Σέ ἀχρονολόγητο ἔγγραφο, πού ἐναπόκειται στὰ Γενικά Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, ἀναφέρονται τὰ ἑξῆς: «*Αργολίδος (πρώην Λαρίσσης) μητροπολίτης Κύριλλος, ἐτῶν 50, Πελοποννήσιος, μέλος τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, διοίκησε ἐκκλησιαστικῶς ἐπτὰ χρόνους τὴν Ἥλιδα, καὶ ὑπέφερε τὰ πάνδεια μετὰ τῶν ἐκεῖ χριστιανῶν, τοὺς ὁποίους ποτέ δὲν ἐγκατέλειπεν, ἐπὶ τῆς εἰσβολῆς τοῦ Ἰμβραήμ*»²³.

Σχετικά μέ τή συμμετοχή τοῦ Κυρίλλου στὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821 καὶ τὰ μετὰ ἀπὸ αὐτὴν, εἶναι καὶ ὅσα ἀναφέρει ὁ Φώτιος Χρυσανθόπουλος ἢ Φωτάκος: «*Ὁ ἀπὸ Λαρίσσης κληρικός καὶ ἀγωνιστὴς τοῦ 1821 Κύριλλος, οὗτος κατήγετο ἐκ Δημητσάνης. Ἐλθὼν δὲ εἰς τὴν Πελοπόννησον ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπαναστάσεως ἐνῆργει ὑπὲρ τοῦ ἀγῶνος. Ἐπειτα δὲ διωρίσθη εἰς τὴν Ἠλείαν ἀπὸ τὴν τότε κυβέρνησιν ἐπίσκοπος καὶ καθ' ὃν χρόνον ἦτον ἐκεῖ ὁ πόλεμος. Παρεκίνει πάντοτε τοὺς κατοίκους νὰ ὑπάγουν εἰς τὴν πολιορκίαν τῶν Πατρῶν, καὶ εἰς τὸ Μεσολόγγιον. Αὐτόν δὲ εὔρε ὁ Κολοκοτρώνης εἰς Πύργον ὅταν ἔλυσε τὴν πολιορκίαν τῶν Πατρῶν, καὶ ἐκεῖθεν διήρχετο. Τὴν δὲ γενομένην τότε μεταξὺ τῶν ὁμιλίαν διηγοῦμαι εἰς τὸ σχετικόν μέρος τῶν ἀπομνημονευμάτων μου. Μετὰ δὲ τὴν διάλυσιν τῆς πολιορκίας καὶ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Κολοκοτρώνη, διὰ νὰ προφυλάξῃ τοὺς κατοίκους ἀπὸ τὰς ἐκδρομὰς τῶν Πατρῶν Τούρκων, ὑπῆγε μαζὺ μέ τοὺς στρατιώτας, παρακινῶν αὐτοὺς νὰ πολεμῶσι τοὺς ἐξερχομένους πρὸς λεπλασίαν Τούρκους. Ἐπὶ δὲ τοῦ Ἰμβραήμ πασᾶ ἐκνηγίθη, ἐκινδύνευσεν καὶ ἔχασεν ὅ,τι καὶ ἂν εἶχεν. Ὑστερον δὲ μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν πραγμάτων, ἐλθούσης τῆς Ἀντιβασιλείας διωρίσθη ἐπίσκοπος Αργολίδος καὶ μέλος τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, τῆς ὁποίας ἔγινεν καὶ πρόεδρος. Ἀπέθανε δὲ εἰς Ἀθήνας καὶ ἀφῆκε μνήμην ἀγαθὴν διὰ τὰς πρὸς τὴν πατρίδα ἐκδουλεύσεις του, ἐκκλησιαστικὰς καὶ πολιτικὰς*»²⁴. Προφανῶς, ὁ χαρακτηρισμὸς του ὡς «ἀγωνιστῆ»²⁵ δὲν ἀπέχει ἀπὸ τὴν πραγματικότητα.

²² ΓΑΚ, Ἀρχεῖο Μινιστέρειου/Γραμματείας/Υπουργείου τῆς Θρησκείας καὶ τῆς Παιδείας, 1830, (περιόδου Καποδίστρια), φάκ. 33, ἀρ. 46 (λίψη 106).

²³ ΓΑΚ, Ἀρχεῖο Υπουργείου Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως, φάκ. 800, «Ζητοῦντες συντάξεις». Τό ἔγγραφο συντάχθηκε ὁπωσδήποτε μετὰ τὴς 21 Νοεμβρίου / 3 Δεκεμβρίου 1833, ὅποτε ὁ Κύριλλος τοποθετήθηκε στὴν Μητρόπολιν Αργολίδος.

²⁴ Φώτιος Χρυσανθόπουλος ἢ Φωτάκος, «Βίοι πελοποννησίων ἀνδρῶν...», ὁ.π., σ. 300-301.

²⁵ Πρωτοπρ. Γεώργιος Ἐμμ. Προῦζος, «Ἡ δρᾶση...», ὁ.π., σ. 749.

ΘΕΟΚΛΗΤΟΣ ΦΑΡΜΑΚΙΔΗΣ

Όταν επιχειρούμε νά σκιαγραφήσουμε μία έπιφανή προσωπικότητα στον έκκλησιαστικό καί θεολογικό χώρο, συνήθως ή κρίση μας έπηρεάζεται από τά έρμηνευτικά σχήματα τά όποια αποδίδουν τό κλίμα της ιστορικής περιόδου, όλα διατυπωμένα εκ των υστέρων. Για παράδειγμα, εΐναι δύσκολο νά μίν κρίνουμε τόν Θεόκλητο Φαρμακίδη, πρωταγωνιστή της ανακήρυξης του Έλλαδικού Αυτόκεφάλου, ανάλογα μέ τίς απόψεις μας γιά τήν Μητέρα Έκκλησία, πού ήταν, εΐναι καί θά εΐναι τό Οΐκουμενικό Πατριαρχείο, καί τίς σχέσεις της μέ τίς κατά τόπους Έκκλησίες. Οί ύποστηρικτές του Πατριαρχείου, καί παλαιότερα καί σήμερα, θά επικρίνουν τόν Φαρμακίδη, διότι συνήργησε στήν «πραξικοπηματική» ανακήρυξη του Αυτόκεφάλου, δημιουργώντας κανονικό τραύμα. Όσοι πάλι εμπνέονται από αντιπατριαρχική γραμμή, θά έστιάσουν στήν κανονική παράδοση της Όρθόδοξης Έκκλησίας, στήν όποια συνηθίζεται τά εκκλησιαστικά νά μεταβάλλονται μαζί μέ τίς πολιτικές καταστάσεις. Άλλοι πάλι, μετριοπαθέστεροι, θά επισημάνουν ότι ή απάντηση βρίσκεται στό μέσον. Ό Φαρμακίδης όμως έχει ήδη «δαμονοποιηθεί» ή «ήρωοποιηθεί καί ή ζωή καί ή διακονία του στον εκκλησιαστικό χώρο, αλλά καί στά έν γένει έν Ελλάδα πράγματα, παραμένει ουσιαστικά αδιάφορη γιά τούς πολλούς».

Έκτός τούτων, παραθεωρείται ή διακονία καί ή ζωή του στήν έποχή πού έζησε καί δέν απαντιέται τό καίριας σημασίας έρώτημα: σύμφωνα μέ τήν προσωπικότητά του, μπορούσε νά κάνει αλλιώς; Θά αφήσουμε στον καλοπροαίρετο αναγνώστη τό τελικό συμπέρασμα, αφού επιχειρήσουμε νά σκιαγραφήσουμε τήν προσωπικότητα του εκ της περιοχής της Λαρίσης όρμώμενου λογίου κληρικού, πολιτικού, δημοσιογράφου, συγγραφέα, διδασκάλου, εκδότη, ή παρουσία του όποιου σημάδεψε ποικιλοτρόπως τήν προεπαναστατική, τήν επαναστατική καί μετεπαναστατική περίοδο καί σηματοδότησε τό πώς ένας σπουδαίος Έλληνας έζησε τά τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας, τόν άγώνα γιά έλευθερία καί τά πρώτα βήματα του νέου κράτους. Τό ενδιαφέρον εΐναι ότι τά βήματα του Φαρ-

μακίδη συμπλέκονται με τά αντίστοιχα ενός άλλου Θεσσαλού, εκ του σημερινού νομού της Λαρίσης και αυτού του όρμώμενου, του Κωνσταντίνου Οικονόμου εξ Οικονόμων.

Κατά κόσμον Θεοχάρης, ο Φαρμακίδης γεννήθηκε τό 1784 στο Νιμπεγλέρ (σημερινή Νίκαια), έξω από την Λάρισα, από γονείς γεωργούς¹. Έκει έλαβε τά έγκύκλια γράμματα και στήν συνέχεια έζησε στήν Λάρισα, όπου χειροτονήθηκε διάκονος τό 1802, την ήμέρα των Χριστουγέννων. Τόν Μάιο του 1804 πήγε στήν Κωνσταντινούπολη, κοντά στον θείο του Παΐσιο, μετέπειτα Μητροπολίτη Σάμου και αργότερα Θηβών. Γράφτηκε στήν Πατριαρχική Σχολή και διακόνησε τον τιτουλάριο Έπίσκοπο Περιστεράς.

Στό σημείο αυτό διαφαίνεται ό χαρακτήρας του: «τό φιλελεύθερον και επαναστατικόν του πνεύμα άντέδρασεν εις την ύπάρχουσαν έν Κωνσταντινουπόλει κατάστασιν, ώστε μετά διετή παραμονήν ένταυθα και αφού μετέβη εις Κυδωνίας, ήλθεν εις Ίάσιον πραγματοποιήσας μικρόν ταξίδιον εις Ίταλίαν»². Στό Ίάσιο παρέμεινε περίπου τέσσερα χρόνια σπουδάζοντας και διδάσκοντας την έλληνική γλώσσα. . Τό 1811 θά μεταβεί στο Βουκουρέστι, όπου θά χειροτονηθεί πρεσβύτερος. Στό τέλος του 1811 ήλθε στήν Βιέννη, όπου άνέλαβε υποεφημέριος στον ναό του άγίου Γεωργίου, με εφημέριο τον Άνθιμο Γαζή³. Θά ασχοληθεί με μελέτες στήν θύραθεν και την εκκλησιαστική πραγματικότητα και με την εκμάθηση ξένων γλωσσών. Θά διδάξει στο αναδιοργανωμένο κοινοτικό σχολείο της Βιέννης, μαζί με τον Άνθιμο Γαζή και τον Νεόφυτο Δούκα⁴. Θά μεταφράσει από τά λατινικά την τετράτομη έγκυκλοπαίδεια του Friedrich Jacobs⁵. Θά διαδεχθεί τον Γαζή στήν έκδοση του «Λογίου Έρμυ» από τό 1816 έως τό 1818, μαζί με τον Κωνσταντίνο Κοκκινάκη, και θά παλέψει για νά διαδοθούν οι ιδέες του Κοραή, φτάνοντας σε σύγκρουση με τους άντι-

¹ βλ. για πλήρη βιογραφία Ν. Τζιράκης, «Φαρμακίδης Θεόκλητος», *Θρησκευτική και Ήθική Έγκυκλοπαίδεια*, τόμος 11^{ος}, στ. 1000-1003. Στό έξής *ΘΗΕ*.

² βλ. *ΘΗΕ*, στ. 1000.

³ βλ. Πρωτ. Θεμιστοκλή Μουρτζανού, *Άνθιμος Γαζής: επιστημονικές-ιδεολογικές-θεολογικές θέσεις*, άνέκδοτη μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, Θεσσαλονίκη 2001, σσ. 22-24.

⁴ βλ. Έκδοτικής Άθηνών, *Ίστορία του Έλληνικού Έθνους*, Άθήνα 1975, τόμος ΙΑ΄, σελ. 234 (στό έξής *ΙΕΕ*). Άξίζει νά σημειώσουμε ότι ό Δούκας υπήρξε αρχαϊστής. Αυτό όμως δέν έμπόδιζε τους λογίους νά συνεργάζονται, όταν υπήρχε άλληλοσεβασμός απόψεων.

⁵ Θά την επανεκδώσει τό 1829 στήν Κέρκυρα. Τό 1837, με δαπάνες της έλληνικής κυβέρνησης, αφού την τροποποιήσει, θά την εκδώσει με τον τίτλο «Χρηστομάθεια Έλληνική, υπό Θεοκλήτου Φαρμακίδου». βλ. *ΘΗΕ*, στ. 1000.

πάλους του τελευταίου⁶. Είναι ακραιφνής κοραϊστής και ό Κοραΐς τόν σπιν-
ρίζει, ζητώντας από τόν Ά. Πολυχρονιάδη νά τόν προσλάβει ώς συνεργάτη
στήν έκδοση «έφημερίδος πολιτικῆς καί ήθικῆς»⁷. Ό Φαρμακίδης καί ό Κοκ-
κινάκης θά δώσουν στόν «Λόγιο Έρμη» τήν καθαρά εὐρωπαϊκή –όπως τήν
εἶπε ό Κοραΐς– καί δημιουργική χροιά τήν όποία εἶχε τό περιοδικό στή δεύ-
τερη περίοδό του, μετά τόν Γαζή⁸.

Άξίζει νά επισημάνουμε κάτι, πού δίνει άλλη διάσταση στήν παρουσίαση
του βίου του Φαρμακίδη από όσους τόν κρίνουν αρνητικά μέ βάση τήν στάση
του γιά τό Αυτόκέφαλο⁹. Ένώ ό Ν. Τζιράκης γράφει ότι «Από τήν ιδίαν έπο-
χίν (έκρηξις του Ρωσοτουρκικοῦ πολέμου-1807) άρχεται καί τό μίσος του
έναντίον τῆς Ρωσίας, τό όποιον, πρós τοῖς άλλοις, ξεδηλώθη καί εἰς τήν κατά
του Κωνσταντίνου Οικονόμου πολεμική του. Τοῦτον έθεώρει μίσθιον όργανον
τῆς Ρωσίας καί Ρώσον»¹⁰, έντούτοις βλέπουμε ένδεικτικά τήν δημοσίευση στόν
«Λόγιο Έρμη» άρθρων του Κωνσταντίνου Οικονόμου. Άναφέρουμε τό γραμ-
μένο στίς 4 Όκτωβρίου του 1816 στήν Σμύρνη άρθρο, τό όποιο δημοσιεύεται
στό τεῦχος 2 τῆς 15^{ης} Ιανουαρίου 1817¹¹ καί αναφέρεται στήν Ποιτική.

Ό Οικονόμος αναφέρει χαρακτηριστικά: *«ποτέ ό νέος Έλλην δέν θέλει
αἰσθανθῆ τάς Όμηρικῆς χάριτας, καί τά κάλλη τῆς Δραματοποιΐας, αναλόγως
τῆς φιλοπονίας του, χωρίς τήν βοήθειαν τῆς Ποιτικῆς τέχνης. Πλὴν τούτου,
ή Ποιτική εἶναι ἀναγκαΐα πρός οδηγίαν τῶν νέων Ποιπτῶν τῆς Ελλάδος»*.
Καί συνεχίζει: *«Από τοῦς Παλαιούς μας διεσώθη μόνο του Άριστοτέλους ή Ποι-
ητική, ἀλλά εἶναι, κατά δυστυχίαν, όχι όλόκληρος. Έπειτα εἰς ολίγους κατα-
ληπτί, διά τόν συνεπτυγμένον χαρακτῆρα του φιλοσόφου, καί εἰς ἀκόμη ολι-
γοτέρους γνωστή, διά τί σπάνιν τῶν βιβλίων του. Από τόν Άριστοτέλην καί
ἀπό ἄλλους νεωτέρους ἐγώ συνέρρευσά τήν συλλογήν τῆς Ποιτικῆς μου, εἰς
τήν λαλουμένη γλῶσσαν, μέ ὅσπιν ήμπόρεσα σαφίνειαν. Φίλοι μου πολλοί μέ
ήνάγκασαν νά ἐκδώσω τό βιβλίον διά του τύπου, καί εἰς τοῦτο προσκαλῶ τοῦς
φίλους του γένους, νά δείξωσι τήν δυνατή συνδρομήν των»*. Καί κλείνει λέγοντας:

⁶ βλ. *ΙΕΕ*, ό.π., σελ. 343.

⁷ βλ. *ΘΗΕ*, στ. 1000.

⁸ βλ. *ΙΕΕ*, ό.π., σελ. 355.

⁹ βλ. *ΘΗΕ*, στ. 1003, όπου του άσκειται κριτική γιά τήν Όρθοδοξία του.

¹⁰ βλ. *ΘΗΕ*, στ. 1000.

¹¹ βλ. *Έρμη*ς ό Λόγιος, τόμος Ζ΄ 1817, ανατύπωση τῆς Έταιρείας του Έλληνικοῦ Λογοτεχνικοῦ καί
Ίστορικοῦ Άρχείου, Αθήνα 1989, σσ. 26-28.

«*Προθυμίαν ἔχω, χρήματα δὲν ἔχω νά βοηθήσω τό φίλτατον γένος μου*». Καταγραφείς τῶν συνδρομητῶν στήν Βιέννη θά εἶναι «οἱ φιλογενεῖς κύριοι ἐκδόται τοῦ Λογίου Ἑρμῆ», δηλαδή ὁ Φαρμακίδης καί ὁ Κοκκινάκης!

Στό τεῦχος 20 τῆς 15^{ης} Ὀκτωβρίου 1817 θά δημοσιευθεῖ νέο ἄρθρο τοῦ Οἰκονόμου, στήν ἐνότητα «Πολιτειογραφία», μέ τίτλο καί θέμα «Αὐτοσχέδιος διατριβή περί Σμύρνης»¹². Τό δεύτερο μέρος αὐτῆς τῆς διατριβῆς θά δημοσιευθεῖ στό τεῦχος 21 τῆς 1^{ης} Νοεμβρίου 1817¹³. Τό λῆαν ἐνδιαφέρον ὅμως εἶναι τό σχόλιο τῶν ἐκδοτῶν, Φαρμακίδη καί Κοκκινάκη, στό τέλος τοῦ δεύτερου μέρους: «Ὁμολογοῦντες πρὸς τόν ἀξιοσέβαστον καί ἀξιέπαινον Κ. Οἰκονόμον τὰς προσποιούσας διὰ τό ὅποιον προσέφερεν εἰς τό γένος του πολύτιμον δῶρον χάριτας, ἐπαινοῦμεν τοὺς ὁποίους μετὰ πολλῆς κρίσεως κατέβαλεν εἰς τήν σύνθεσιν τῆς ἀξιολόγου ταύτης διατριβῆς κόπους, καί εὐχόμεθα ἐκ ψυχῆς καί καρδίας νά εὐρῇ μεταξύ τῶν ὁμογενῶν λογίων μμητὰς. Πόσῃν καί ὁποίαν ἔχουν νά ἐξετάσωσιν ὕλιν, ὅταν θελήσωσι καί ἀποφασίσωσι νά θυσιάσωσι μέρος τοῦ ἀπό τά κύριά των ἐπαγγέλματα περισσεύοντος καιροῦ! Καί ὁποία ἡδονή καί ψυχική εὐχαρίστησις εἰς ἀπόγονον τῶν ἐνδοξοτάτων Ἑλλήνων ἀσχολούμενον εἰς ἐξέτασιν, ἐξιστόρησιν, μελέτην καί περιγραφὴν τῶν ἀφανισθέντων καί ἀκόμη σωζομένων λαμπρῶν καί σεβασμίων λειψάνων τῆς τέχνης καί σοφίας ἐκείνων! Πᾶν βῆμα ὅπου ἠθέλαμεν κάμει εἰς τό ἱερὸν τῆς Ἑλλάδος ἔδαφος μᾶς ἀνακαλεῖ λαμπράν μνήμην, ἐγείρει τήν περιέργειαν, ἔλκει τήν προσοχήν καί μᾶς προσκαλεῖ εἰς ἐξέτασίν του. Ὡς γείτονες τῶν Σμυρναίων οἱ Χῖοι καί ἀνέκαθεν παράμυλλοι εἰς τόν ἀγῶνα τῶν καλῶν θέλουσι παρακινηθῆναι προτιότερον ἀπὸ τό παράδειγμα τοῦ σεβασμίου Οἰκονόμου καί φιλοτιμηθῆναι νά ἐκθέσωσι καί αὐτοὶ τήν ἱστορίαν τῆς πατρίδος των, καί μάλιστα ἐν ᾧ ζητεῖ ὁ Κύριος Οἰκονόμος νά τοὺς ἀρπάξῃ προφανῶς τήν δόξαν τοῦ νά συναριθμῶσιν εἰς τήν τάξιν τῶν συμπολιτῶν αὐτῶν καί τόν θεῖον Ὅμηρον»¹⁴. Ὁ Οἰκονόμος ζητᾷ στό τέλος τοῦ ἁρθρου τοῦ νά ἀφυπνιστοῦν καί οἱ Χῖοι νά σπουδάσουν τήν σοφία του καί οἱ Φαρμακίδης καί Κοκκινάκης σπεύδουν νά προτρέψουν τοὺς Χίους νά τόν μμηθοῦν, ἐξασφαλίζοντας καί ἄρθρα γιὰ τό περιοδικό!

Στά τεύχη 23 καί 24 τῆς 1^{ης} καί 15^{ης} Δεκεμβρίου 1817 ὁ Φαρμακίδης καί ὁ Κοκκινάκης θά δημοσιεύσουν ἐπιστολή τοῦ Λαρισαίου Κωνσταντίνου Κούμα πρὸς τόν Οἰκονόμο, στήν ὁποία τοῦ ἀναγγέλλει τὰ εὐχάριστα γιὰ τήν φιλογένεια καί

¹² βλ. Ἑρμῆς ὁ Λόγιος, ὅ.π., σελ. 520 κ. ἐ.

¹³ βλ. Ἑρμῆς ὁ Λόγιος, ὅ.π., σελ. 549 κ. ἐ.

¹⁴ βλ. Ἑρμῆς ὁ Λόγιος, ὅ.π., σελ. 567.

τόν ζῆλο τῶν ὁμογενῶν τῆς Ὀδησσοῦ. Ὁ Οἰκονόμος τόν εἶχε προῖδεάσει καί ὁ Κούμας ἐπιβεβαιώνει μέ τήν δική του παρουσία στήν Ὀδησσό, τά ὅσα ὁ ἐκεῖ βιώσας Οἰκονόμος εἶχε γράψει στόν Κούμα. Καί ὁ τρίτος ἐκ τοῦ σημερινοῦ νομοῦ Λαρίσης Θεόκλητος Φαρμακίδης θά δημοσεύσει στό περιοδικό τήν ἐπιστολή, γιά νά ἐκφράσει καί αὐτός τήν χαρά γιά τόν φωτισμό πού βιώνουν οἱ ὁμογενεῖς!¹⁵ Οἰκονόμος καί Φαρμακίδης λοιπόν συμπορεύονται στόν ἀγῶνα γιά τήν μόρφωση τοῦ Γένους καί οὐδόλως ξεκίνησαν ὡς ἀντίπαλοι! Ἀντίθετα, βλέπουμε τόν σεβασμό καί τήν ἐκτίμηση πού ὁ Φαρμακίδης τρέφει πρὸς τόν μετέπειτα πολιτικό καί ἰδεολογικό ἀντίπαλό του!

Ὁ Φαρμακίδης θά προσπαθήσει, μαζί μέ τόν Κοκκινάκη, νά δώσει τήν δυνατότητα στό Γένος νά ἐνημερωθεῖ γιά ὅλο τό πλέγμα τῶν διαφωτιστικῶν προσπαθειῶν πού ἀναφέρονται στίς ἐπιστῆμες. Χαρακτηριστικός εἶναι ὁ «κατάλογος τῶν ἐν Βιέννῃ ἀπό 1812-1816 ἐκδοθέντων εἰς τήν καθομιλουμένην καί παλαιά Ἑλληνικὴν γλῶσσαν βιβλίων», τόν ὁποῖο καταχωροῦν στό τεῦχος 7 τῆς 1^{ης} Ἀπριλίου 1817¹⁶. Σημασία ἔχει τό ἀνοιχτό πνεῦμα. Παρότι ὁπαδοί τῆς καθομιλουμένης ἤ, ἔστω, τῆς γλώσσας τοῦ Κοραῖ, δέν ἀποκλείουν τήν παλαιά Ἑλληνικὴ γλῶσσα, τήν ἀρχαῖζουσα, ἀπό τά ἐνδιαφέροντά τους καί τήν καταγραφή τῶν ἐκδόσεων. Μεταξύ τῶν βιβλίων πού καταλογογραφοῦνται εἶναι καί τά τρία βιβλία τῆς «Ρητορικῆς Τέχνης» τοῦ Οἰκονόμου, ὅπως ἐπίσης καί ἡ «Κατήχησις» τοῦ ἰδίου.

Καί ὁ Φαρμακίδης καί ὁ Κοκκινάκης εἶναι μαχητικοί καί ἀνυποχώρητοι ὡς πρὸς τόν πατριωτισμό τους καί τήν ἀνάγκη τό Γένος νά μορφωθεῖ. Αὐτό ὅμως δέν μπορεῖ νά γίνει ἄκριτα. Γι' αὐτό καί ἀναβάλλουν νά δημοσιεύσουν παρουσίαση τῆς «περὶ τῆς διὰ στίχων παραφράσεως τῆς ὁμήρου Ἰλιάδος παρὰ τοῦ κυρίου Γ. Ρουσσιάδου», περιμένοντας κάποια κριτική τοποθέτηση στό ἔργο «παρὰ τινος τῶν ἀληθῶς πεπαιδευμένων τοῦ Γένους». Κάποιος Σκοῦφος θά γράψει στόν «Φιλολογικὸ Τηλέγραφο» στίς 19 Αὐγούστου 1817 σκωπτικὸ σχόλιο εἰς βάρος τῶν ἐκδοτῶν, ὅτι τοὺς λείπει ὁ πατριωτισμός καί ὅτι τό μόνο πού κάνουν εἶναι νά δημοσιεύουν παρουσιάσεις ξένων καί ὄχι ἑλληνικῶν ἔργων. Καί ὁ Φαρμακίδης καί ὁ Κοκκινάκης, στό τεῦχος 18 τῆς 15^{ης} Σεπτεμβρίου 1817, ἀφοῦ ἐξηγήσουν τόν λόγο γιά τόν ὁποῖο δέν ἔχουν δημοσιεύσει κριτικὴ παρουσίαση τοῦ ἔργου, θά τονίσουν: «Ὁ καλὸς Σκοῦφος ὅμως, ἐν ᾧ γελοῖως μᾶς ἐγκαλεῖ διὰ τήν γενικὴν ἀποσιώπῃσιν τῶν νεοφανῶν τῆς φιλο-

¹⁵ βλ. *Ἐρμῆς ὁ Λόγιος*, ὅ.π., σελ. 603 κ. ἐ. .

¹⁶ βλ. *Ἐρμῆς ὁ Λόγιος*, ὅ.π., σελ. 150 κ. ἐ. .

λογίας προϊόντων, τολμηρῶς καὶ εἰρωνεύεται ὑποθέτων αἰτίας καθαπτομένας τοῦ ἡμετέρου χαρακτηῖρος· καὶ οὕτως ὄχι πλέον γελοιῶς, ἀλλ’ ἀναιδῶς καὶ συκοφαντικῶς τολμᾷ νὰ ἐμπαίξει εἰς τὴν φιλοπατρίαν μας, τὸ μόνον γλυκὺ αἶσθημα, τὸ ὅποιον καυχώμεθα ὅτι ἔχομεν πρὸς τὴν φίλην ἡμῶν πατρίδα»¹⁷. Το τεῦχος θὰ κλείσει μὲ τὴν ἐκκληση γιὰ οἰκονομικὴ συνδρομὴ τῶν φιλογενῶν καὶ φιλοκάλων, μὲ τὴν ἐπισήμανση ὅτι «ὁ Λόγιος Ἐρμῆς, ὡς φιλολογικὴ τοῦλάχιστον ἐφημερίς, εἶναι φαινόμενον ὠφέλιμον εἰς τὸ Γένος» καὶ ἡ ὅποια βελτίωση τοῦ περιεχομένου του δέν πρέπει νὰ ἀποδοθεῖ στοὺς ἐκδότες ἀλλὰ στοὺς «Λογίους τοῦ Γένους, ὅσοι, ὄχι μόνον τὸ καθ’ ἑαυτοὺς δέν μένουσιν ἀδιάφοροι εἰς τὰ ἀφορῶντα τὸ ἔθνος, ἀλλὰ καὶ συνεισφέρουσιν εἰς αὐτὰ τὸ κατὰ δύναμιν ἕκαστος. Ὁμολογοῦμεν καὶ εἰς αὐτοὺς σήμερον δημοσίως χάριτας»¹⁸. Ὁ ὅλος ἀγώνας τους θὰ εἶναι χάριν τοῦ πατριωτισμοῦ, κινητοποιοῦν τοὺς λογίους τοῦ Γένους, σὲ μία ἀπόπειρα δημιουργικῆς σύνθεσης, καὶ αὐτὸ εἶναι δηλωτικὸ τῶν κινήτρων τοῦ Φαρμακίδη, πέραν τῶν ἰδεῶν του.

Στὸ τεῦχος 12 τῆς 15^{ης} Ἰουνίου 1818 οἱ Φαρμακίδης καὶ Κοκκινάκης θὰ δημοσιεύσουν τὸ βραβεῖο ποὺ ἔλαβαν ἀπὸ τὸν Ἡγεμόνα τῆς Μολδαβίας Ἰωάννη Σκαρλάτο Ἀλεξάνδρου Καλλιμάχη γιὰ τὸ ἔργο τους, τὸ ὁποῖο περιελάμβανε καὶ οἰκονομικὴ ἐνίσχυση γιὰ τὴν ἀπρόσκοπτη ἔκδοση τοῦ περιοδικοῦ!¹⁹

Στὸ τεῦχος 16 τῆς 15^{ης} Αὐγούστου 1818 οἱ ἐκδότες θὰ ἀναγγεῖλουν μὲ ἐνθουσιασμό τὰ ἑξῆς: «Ὁ ἔρως τῆς παιδείας ἀνάπτει ἐπὶ μᾶλλον καὶ διαδίδεται εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν εἰς τὴν διάδοσιν αὐτὴν συντελούντων μέσων αὐξάνει καθημερινῶς· τὰ σχολεῖα πολλαπλασιάζονται, οἱ σοφοὶ διδάσκαλοι πληθύνονται, βιβλιοθῆκαι συστήνονται, καὶ οἱ πλούσιοι ἔμποροι, πατριωτικῶς κινούμενοι ζήλω, ἀνοίγουσι προθύμως τοὺς θησαυροὺς των, καὶ ὁ μὲν φέρεται ὡς πατήρ εἰς τοὺς προστρέχοντας εἰς αὐτόν ἐνδεεῖς νέους ἐπιθυμοῦντας νὰ σπουδάσωσι καὶ νὰ διδάξωσι τοὺς ὁμογενεῖς των, ὁ δὲ προικίζει πλουσίως σχολεῖα, ἄλλος συντρέχει εἰς ἔκδοσιν βιβλίων, καὶ ἄλλος ἄλλο τι πράττει χρήσιμον καὶ ὠφέλιμον εἰς τὸ γένος του· τὸ ἱερατεῖον συντρέχει καὶ συμβουλεύει, καὶ ἡ κοινὴ Μήτηρ, ἡ μεγάλη Ἐκκλησία, εὐλογεῖ, ἐφορεύει καὶ διοικεῖ σοφῶς τῶν τέκνων τῆς τὰ ἔργα. Δι’ ὅλα ταῦτα πρέπει τῶντι νὰ χαίρῃ πᾶσα ἑλληνικὴ καὶ ἑλληνικῶς φρονοῦσα ψυχὴ καὶ νὰ ἐλπίξῃ τὰ κρεῖττω χαί-

¹⁷ βλ. Ἐρμῆς ὁ Λόγιος, ὁ.π., σελ. 499.

¹⁸ βλ. Ἐρμῆς ὁ Λόγιος, ὁ.π., σελ. 500.

¹⁹ βλ. Ἐρμῆς ὁ Λόγιος, τόμος Η΄ 1818, ἀνατύπωση τῆς Ἑταιρείας τοῦ Ἑλληνικοῦ Λογοτεχνικοῦ καὶ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου, Αθήνα 1990, σσ. 273 κ. ἐ.

ρομεν δέ καί ἡμεῖς ἐκ ψυχῆς, καί, ὥς ἐκδότης ἐφημερίδος τήν παιδείαν τοῦ Ἑλληνικοῦ γένους σκοπόν ἐχούσης, κηρύττομεν μετά προθυμίας πάντα ὅσα εἰς αὐτήν ἀποβλέπουσι»²⁰. Τό κείμενο αὐτό, πού συνυπογράφουν Φαρμακίδης καί Κοκκινάκης, δείχνει τήν συστράτευση τῶν δυνάμεων τοῦ Γένους, ἀλλά καί τήν εὐλογία τῆς Ἐκκλησίας καί τοῦ Πατριαρχείου στόν ἀγῶνα τῆς μόρφωσης τῶν Ἑλλήνων, μὴν ἀφήνοντας περιθώρια γιά παρερμηνεῖες. Ὁ Φαρμακίδης σέβεται τό Πατριαρχεῖο καί δέν διανοεῖται νά τό ἀμφισβητήσει.

Στό ἐπόμενο, τεύχος 17 τῆς 1^{ης} Σεπτεμβρίου 1817, ὁ Φαρμακίδης θά ἀναγγεῖλλει τήν ἔκδοση τοῦ συγγράμματος τοῦ Φρ. Ἰακώβου (Jacobs), τό ὁποῖο χαρακτηρίζει ὡς «νέα Ἐγκυκλοπαίδεια ἢ στοιχειῶδες σύγγραμμα πρὸς μάθησιν τῆς παλαιᾶς Ἑλληνικῆς γλώσσας εἰς τά σχολεῖα τῆς Ἑλλάδος καί τῶν ἄλλων τόπων, ὅπου κατοικοῦσι Γραικοί καί διδάσκεται ἡ προπαιδική ἡμῶν γλώσσα»²¹. Τέσσερα χρόνια πάλεψε γιά τήν ἔκδοση αὐτή, ἀλλά «πολιτικά καί φυσικά συμβάντα» δέν τοῦ ἐπέτρεψαν νά τηρήσει τήν ὑπόσχεση νά ἐκδοθεῖ τέσσερα χρόνια νωρίτερα. Γι' αὐτό καί τό κόστος τῆς ἔκδοσης ἀνέβηκε καί ἀπευθύνει ἔκκληση στοὺς ὁμογενεῖς νά συνδράμουν. Ἡ ἔκδοση ἦταν τετράτομη «καί συνίσταται ἀπὸ 110 κόλλας». Περιέχει ὡς βοήθημα παιδείας πλῆθος κεμένων ἀπὸ τήν ἀρχαία παράδοση, ἱστορία, ποίηση, φιλοσοφία, μυθολογία, μέ καλή ἐκλογή τους ὥστε νά βοηθήσει τήν νεολαία νά σπουδάσει τήν ἀρχαία γλώσσα. Ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος, μάλιστα, θά καταγράψει μέ τήν σειρά του συνδρομητὲς στὴν Σμύρνη, δείχνοντας ὅτι ἡ σχέση Φαρμακίδη καί Οἰκονόμου λειτουργεῖ στό πλαίσιο τῆς ἀμοιβαίας ὑποστήριξης²².

Μία ἀκόμη δημοσίευση στό τεύχος 4 τῆς 15^{ης} Φεβρουαρίου 1819 δείχνει ὅτι γιά τόν Φαρμακίδη δέν ὑπῆρχε ἀντιπατριαρχικὴ βάση στόν στοχασμὸ του, τουλάχιστον πρὶν τὴν Ἐπανάσταση. Μαζί μέ τόν Κοκκινάκη θά σπεύσουν νά ἀναγγεῖλουν τὴν ἐπάνοδο τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ε΄ στόν πατριαρχικὸ θρόνο: «Σπεύδομεν νά κηρύξωμεν εἰς τό Πανελλήνιον τά εὐαγγέλια τῆς ἀπὸ τοῦ ἀγιωνύμου ὄρους τοῦ Ἀθῶνος μετακλήσεως τοῦ Παναγιωτάτου Πατριάρχου κυρίου Γρηγορίου εἰς τὸν οἰκουμενικὸν πατριαρχικὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τρίτον ἦδη ἐνθρονίζεται εἰς τὸν ἱερόν τοῦτον θρόνον, διὰ νά διευθύνῃ ἐξ αὐτοῦ τούς εἰς αὐτόν ἐμπιστευθέντας πιστοὺς λαοὺς εἰς τὴν ἀληθῆ τῆς δικαιοσύνης καί εὐθύτητος ὁδόν. Ἐκ πείρας γνωρίζω ὁ σεβαστὸς οὗτος

²⁰ βλ. *Ἐρμῆς ὁ Λόγιος*, ὅ.π., σελ. 463.

²¹ βλ. *Ἐρμῆς ὁ Λόγιος*, ὅ.π., σελ. 502 κ. ἐ.

²² βλ. *Ἐρμῆς ὁ Λόγιος*, ὅ.π., σελ. 504.

πατήρ, ότι μόνη ἡ παιδεία στερεώνει τὴν θρησκείαν εἰς τὰ ἔθνη, φωτίζουσα τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸ νὰ διακρίνῃ “ἡμὲν θεὸν ἡδὲ καὶ ἄνδρα”, ἐφρόντισε κατὰ τὰς προλαβούσας ἐποχὰς διὰ τὴν διάδοσιν τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας. Τὸ πρῶτον πατριαρχεύσας ἐσύστησε τὸ Ἑλληνικὸν Τυπογραφεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐξασφαλίσας αὐτὸ δι’ αὐτοκρατορικοῦ θεσπίσματος· τὸ δεῦτερον ἀναβάς εἰς τὸν θρόνον ἐφρόντισε περὶ συστάσεως καὶ ἀνεγέρσεως σχολείων Ἑλληνικῶν καθ’ ὅλον τὸ γένος» (παραθέτουν πατριαρχική καὶ συνοδική ἐπιστολή τοῦ 1807)²³, καὶ κλείνουν τὴν ἀναγγελία ὡς ἑξῆς: «κατ’ ἀπευκταίαν τύχην ὀλίγον χρόνον τὸ τε πρῶτον καὶ τὸ δεῦτερον διέτριψεν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ὁ σεβαστὸς οὗτος πατήρ· ἀλλ’ ἤδη, ἐπειδὴ ἡ θεία πρόνοια ἰλεωτέρῳ τῷ ὄμματι ἐπιβλέπει εἰς τὸ δυστυχὲς ἡμῶν γένος ἀπὸ τινος χρόνου, δικαίῳ τῷ λόγῳ συνάγομεν, ὅτι ἀκλονήτως θέλει ἐνδιατρίβει εἰς τὸν ὑπέρτατον τοῦτον θρόνον τοῦ γένους, διὰ νὰ τελειοποιήσῃ τὸ μέγα τοῦτο ἔργον, καὶ νὰ στηρίξῃ εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ὀρθοδόξων Χριστιανῶν διὰ τῶν φώτων τῆς παιδείας τὰς ἐντολὰς τοῦ Κυρίου. Τὴν δημοτερεῇ ταύτῃ εἰδησιν μεταδίδομεν εἰς τοὺς ὁμογενεῖς χαίροντες καὶ συγχαίροντες, ὅτι ἔχομεν ἐπὶ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου τοιοῦτον ποιμένα»²⁴. Στὸ τεῦχος 9 τῆς 16^{ης} Μαΐου θὰ δημοσιευθεῖ «Ὡδὴ ὀφειλομένη εἰς τὸν Παναγιώτατον, Θεϊότατον καὶ Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην κύριον κύριον Γρηγόριον», διὰ τῆς ὁποίας ὁ ποιητὴς Ν.Λ. χαιρετίζει τόσο τὸ πρόσωπο ὅσο καὶ τὴν ἐπάνοδό του στὸν θρόνο²⁵.

Ἄν θυμηθοῦμε τὴν ρήξη Κοραῆ καὶ Γρηγορίου τὰ χρόνια ποῦ ὁ μετέπειτα Πατριάρχης ἦταν Μητροπολίτης Σμύρνης²⁶, φτάνουμε στὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ Κοραϊστὲς Φαρμακίδης καὶ Κοκκινάκης δὲν ἔχουν ἐπηρεαστεῖ ἀπὸ γεγονότα τοῦ παρελθόντος, καθότι ὁ κάθε λόγιος ἔχει τὴν δική του ἄποψη γιὰ πρόσωπα καὶ γεγονότα. «Μεταξὺ τῆς πλειοψηφίας τῶν λογίων, ἀκόμη καὶ τῶν διαφωτιστῶν, καὶ τῆς Ἐκκλησίας, θὰ συντηρεῖται ἓνα *modus vivendi* καὶ μία θεμελιώδης συμμαχία μὲ στόχο τὸν φωτισμὸ τοῦ γένους. Ἡ Ἐκκλησία, ὡς φορεὰς τῆς παιδείας, ἦταν ὑποχρεωμένη νὰ παίρνει ὑπόψη τῆς τὴν ἐπέκτασι τῶν Φώτων καὶ τοῦ ἐπιστημονικοῦ ὀρθολογισμοῦ, ἔστω κι ἂν κάποτε ἀμφι-

²³²³ βλ. *Ἐρμῆς ὁ Λόγιος*, τόμος Θ΄ 1819, ἀνατύπωση τῆς Ἐταιρείας τοῦ Ἑλληνικοῦ Λογοτεχνικοῦ καὶ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου, Ἀθήνα 1990, ὅ.π., σελ. 112 κ.έ.

²⁴ βλ. *Ἐρμῆς ὁ Λόγιος*, ὅ.π., σελ. 117.

²⁵ βλ. *Ἐρμῆς ὁ Λόγιος*, ὅ.π., σελ. 309.

²⁶ βλ. ἐνδεικτικὰ, μὲ πλοῦσια ἀναφορὰ σὲ πηγές, Γιώργου Καραμπελῆ, *Κοραῆς καὶ Γρηγόριος Ε΄ - κοινωνικὲς συγκρούσεις καὶ Διαφωτισμὸς στὴν προεπαναστατικὴ Σμύρνη (1788-1820)*, Ἀθήνα 2009.

σβητοῦνταν βαθειά ριζωμένες απόψεις της γιὰ τό γεωκεντρικό σύστημα, τό πτολεμαϊκό οἰκοδόμημα, τίς δοξασίες τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης κτλ.»²⁷. Πατριάρχης Γρηγόριος, Κοραΐς, Φαρμακίδης, Οἰκονόμος ἦταν σπὴν ἴδια πλευρά τοῦ φωτισμοῦ τῶν ὑπόδουλων Ἑλλήνων! Οἱ ἐπιμέρους ἀντικληρικαλιστικές καί προτεσταντίζουσες θέσεις τοῦ Κοραῖ δέν γίνονταν δεκτές ἀπὸ τό Πατριαρχεῖο, ὥστόσο ἡ πρόθεση γιὰ φωτισμό τοῦ Γένους δέν ἀπορρίπτεται. Οἱ ὅποιες συγκρούσεις πάντως κοραϊστῶν καί ἀντικοραϊστῶν²⁸ δέν εἶχαν ὡς ἐπίκεντρο ζητήματα ποῦ ἀφοροῦσαν σπὴν θέσιν τῆς Ἐκκλησίας σπὴν ἑλλαδική πραγματικότητα, καθὼς στά χρόνια τῆς Ὀθωμανοκρατίας ἡ ὁποιαδήποτε ἀμφισβήτηση εἴτε τοῦ δόγματος εἴτε τῆς θέσης τῆς Ἐκκλησίας σπὴν ζωὴ τῶν ὑπόδουλων Ἑλλήνων ἦταν ἀδιανόητη!

Τό 1819 ὁ Φαρμακίδης θά μεταβεῖ σπὴν Γοττίνγη, μέ κάλυψη τῶν ἐξόδων του ἀπὸ τόν Λόρδο Γκίλφορντ, ἰδρυτὴ τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας. Ὁ Κοκκινάκης, σέ σημείωμά του στοῦ τευχὸς 23 τῆς 1^{ης} Δεκεμβρίου 1819, ἀναφέρει ὅτι «ἐάν ἔλειπεν ὁ εἷς τῶν ἐκδοτῶν (Θεόκλητος Φαρμακίδης), τοῦτο οὔτε βλάβην φέρει εἰς τὴν ἐκδοσιν τοῦ Λ.Ἐ. οὐτ' ἐλάττωσιν τῆς ὑπολήψεως αὐτοῦ, διότι ὁ Θεόκλητος καὶ μακρόθεν εἶναι καὶ λογίζεται ἐκδότης, καὶ συνεργεῖ εἰς τόν Λ.Ἐ. ὡς ἤθελε συνεργεῖ καὶ πλησίον εὐρισκόμενος»²⁹. Σπὴν Γοττίνγη «ἦλθε σέ ἐπαφὴ μέ τὴν γερμανικὴ προτεσταντικὴ σκέψη καὶ μέ τὰ βιβλία τοῦ Κοραῖ, τὰ ὁποῖα ἀναμφίβολα ἐπηρέασαν πολὺ τὴ σκέψη του γιὰ τὴν κατάστασιν τῆς Ἐκκλησίας σπὴν Ἑλλάδα»³⁰.

Μέ τό ξέσπασμα τῆς ἑλληνικῆς ἐπανάστασης τό 1821 θά ἀφήσει τὴν Γοττίνγη καὶ θά φτάσει στὶς Σπέτσες. Ἀκολουθῶντας τόν Δημήτριο Ὑψηλάντη,

²⁷ Καραμπελιάς, ὁ.π., σσ. 100-101.

²⁸ βλ. *Ἐρμῆς ὁ Λόγιος*, ὁ.π., τεύχη 11 καὶ 12 τῆς 1^{ης} καὶ 15^{ης} Ἰουνίου 1819, ὅπου χαρακτηριστικά οἱ Φαρμακίδης καὶ Κοκκινάκης δημοσιεύουν κριτικὴ στὸν ἐπιφανῆ ἀρχαῖστή Παναγιώτη Κοδρικᾶ, τὸν ὁποῖο, σημειωτέον, εἶχαν καλέσει τό 1816 νά συμμετάσχει μέ κείμενά του στὸν *Λόγιο Ἐρμῆ*, κάτι ποῦ ὁ Κοδρικᾶς ἀπέρριψε λόγω τοῦ ὅτι τοὺς θεωροῦσε κοραϊστές! Μάλιστα, ὁ Κοδρικᾶς συνέγραψε πραγματεία εἰς βάρος τους τό 1817, ἐνῶ θά συμμετάσχει ἀργότερα καὶ σπὴν *Καλλιόπῃ*, τὸ περιοδικὸ τῶν ἀρχαῖστων. Οἱ Φαρμακίδης καὶ Κοκκινάκης θά δημοσιεύσουν παρουσίασιν τῆς «Μελέτης τῆς Κοινῆς Ἑλληνικῆς Διαλέκτου» τοῦ Κοδρικᾶ καὶ σπὴν συνέχεια τοῦ ἀσκοῦν κριτικὴ ἐπὶ 121 σελίδες! Ὅπως γίνεται ἀντιληπτό, ἡ γλῶσσα εἶναι τό σημεῖο διαφοροποίησης κοραϊστῶν καὶ ἀντικοραϊστῶν πρὶν τὴν ἐπανάστασιν! βλ. *Ἐρμῆς ὁ Λόγιος*, ὁ.π., σσ. 401-554.

²⁹ βλ. *Ἐρμῆς ὁ Λόγιος*, ὁ.π., σελ. 907.

³⁰ βλ. Charles A. Frazee, *Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία καὶ Ἑλληνικὴ Ἀνεξαρτησία 1821-1852*, μτφρ. Ἰωσήφ Ροῦλίδης, ἐκδόσεις ΔΟΜΟΣ, Ἀθήνα 1987, σελ. 136. Ἡ παρατήρηση πάντως αὐτὴ τοῦ Frazee δέν δείχνει νά ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὰ ὅσα παραθέσαμε. Πιθανότατα ἡ μεταβολὴ ἀντιλήψεων τοῦ Φαρμακίδου ὀφείλεται σπὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821 καὶ τίς νέες συνθήκες ποῦ ἀνέκυραν.

θά ἐγκατασταθῇ στὴν Καλαμάτα, ὅπου θά ἐκδώσῃ τὴν πρώτη στὴν Ἑλλάδα ἐφημερίδα «Ἑλληνικὴ Σάλπιγξ». Μόλις τρία φύλλα τῆς θά κυκλοφορηθοῦν³¹. Ὁ Ὑψηλάντης εἶχε φέρεי μαζί του ἓνα μικρὸ τυπογραφεῖο καὶ ἡ πρώτη αὐτὴ ἐντυπὴ ἑλληνικὴ ἐφημερίδα προκάλεσε ἐνδιαφέρον. «Εἰς τὰς παρούσας περιστάσεις τῆς Ἑλλάδος, ὅτε τὸ ἑλληνικὸν γένος, μὴ ὑπομένον τὸν βαρύν τῆς τυραννίας ζυγόν, τὸν ὁποῖον ἔφερεν ἀναξίως αἰῶνας ὀλοκλήρους, ἀπεφάσισεν ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Θείας προνοίας, νὰ πιάσῃ τὰ ὅπλα, διὰ νὰ ἀναλάβῃ τὴν ὁποῖαν ἀπώλεσεν αὐτονομίαν, εἶναι ἀναγκαιοτάτῃ ἐφημερίς εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκδιδομένη», γράφει ὁ Φαρμακίδης στὸ πρῶτο φύλλο, ἀποτυπώνοντας τὶς προοπτικὲς κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἡ ἐπανάστασις εἶχε ξεσπάσει, δηλαδὴ ἐλευθερία μὲ τὴν βοήθεια τῆς πίστεως στὸν Θεό, ἀλλὰ καὶ τὸν στόχο τῆς πού ἦταν ἡ πλήρης ἀνεξαρτησία. Ὡστόσο, ἡ ἄρνησις τοῦ Φαρμακίδου «νὰ ὑποταχθῇ στὴν προληπτικὴ λογοκρισία, διὰ τῆς ὁποίας δοκιμάσθηκαν οἱ σχέσεις ἐφημεριδογράφου καὶ ἐξουσίας», δείχνει ὅτι ἡ ἐλευθερία τοῦ Τύπου δὲν θά ἦταν αὐτονόητη στὸ ὑπὸ ἴδρυσιν κράτος.

Ὁ Φαρμακίδης θά μετὰσχει στὴν Α΄ Ἐθνοσυνέλευσις τῆς Ἐπιδαύρου, στὸν Ἄρειο Πάγο τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος καὶ στὴν Β΄ Ἐθνοσυνέλευσις τοῦ Ἄστρους. Τὸ 1822 θά συνεργαστῇ μὲ τὸν Γρηγόριο Κωνσταντᾶ, ἀπεσταλμένο τοῦ Ἀρείου Πάγου, γιὰ τὴν ἀντιμετώπισις τῶν δυσχερειῶν πού ἀνέκυψαν στὴν Εὐβοία, λόγω τοῦ ἐκκολαπτόμενου ἐμφύλιου πολέμου μεταξὺ τοῦ Ἀρείου Πάγου καὶ τῶν ὁπαδῶν τοῦ Ὀδυσσέα Ἀνδρούτσου. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ὁ Φαρμακίδης θεωρεῖται ἀπὸ τὸν Κασομούλη, παλαιὸ συνεργάτη τοῦ ὀπλαρχηγοῦ τοῦ Ὀλύμπου Διαμαντῆ Νικολάου (ὁ ὁποῖος διορίστηκε ἀπὸ τοὺς Κωνσταντᾶ-Φαρμακίδου ἀρχηγὸς τῆς ἐπανάστασις στὴν Εὐβοία), ὑπεύθυνος γιὰ τὴν σύγκρουσις μεταξὺ τοῦ Διαμαντῆ καὶ τῶν συνεργατῶν τοῦ Ἀνδρούτσου ὀπλαρχηγῶν Γιαννάκη Δημητρίου καὶ Νικολάου Τομαρᾶ στὸ Ξεροχώρι (σημερινὴ Ἰστιαία) Εὐβοίας. «Ἄμα ἔφθασεν ἡ Ἀρχηγία ὁ Θεόκλητος ἔκρινεν εὐλογον νὰ κτυπηθοῦν ἐρέθισεν ἀπ' ἐδῶ ἀπ' ἐκεῖ τὸν Διαμαντῆν, θέτων ὑπ' ὧν του τὰς περιφρονησεις ἐκείνων τῶν “παλιανθρώπων”»³². Ὁ Φαρμακίδης ἦταν ταυτισμένος μὲ τὴν πολιτικὴ τοῦ Ἀλέξανδρου Μαυροκορδάτου, ὁ ὁποῖος εἶχε ἐπικρατήσῃ στὴν Ἐθνοσυνέλευσις τῆς Ἐπιδαύρου καὶ ἤθελε νὰ περιορίσῃ τὴν ἰσχὺ τῶν ἀντιπάλων του, ιδίως τοῦ Ἀνδρούτσου, πού παρέμενε ἰσχυρὸς στὴν

³¹ βλ. *ΙΕΕ*, Ἀθῆνα 1975, τόμος IB, σελ. 584.

³² βλ. *ΙΕΕ*, ὁ.π., σσ. 261-262.

Στερεά Ελλάδα³³. Αυτό σήμαινε ότι ο Φαρμακίδης θα ακολουθήσει την αγγλική μερίδα, και αυτό εξηγεί πολιτικά την αντίθεσή του προς το ρωσικό κόμμα και την ρωσική πολιτική, αλλά και τον Καποδίστρια.

Τό 1823 θά διοριστεί καθηγητής της Ιονίου Ακαδημίας στην Κέρκυρα. Θά διδάξει επί ένα έτος (1824-1825) Δογματική. Ο πατριωτισμός του όμως θά τον ώθήσει νά φύγει από την Κέρκυρα. Θά διοριστεί από το Έκτελεστικό σώμα, μέ την συναίνεση και του Βουλευτικού, έφημεριδογράφος της διοίκησης στις 29 Σεπτεμβρίου 1825. Ο Μαυροκορδάτος, γενικός γραμματέας της προσωρινής διοίκησης, φίλος μέ τον Φαρμακίδη³⁴, θά παρατηρήσει γιά τον διορισμό του Φαρμακίδη ότι «δέν ήμπορουσε βέβαια νά κάμη καλύτεραν έκλογήν ή διοίκησης διά τούτο τό έργον, διά τό όποιον άπαιτούνται φώτα, έκτεταμέναι γνώσεις των πραγμάτων και ύποκειμενον άπολαμβάνον έντελώς την ύπόληψίν της». Θά παραμείνει υπεύθυνος της «Γενικής Έφημερίδος της Ελλάδος» έως τον Ιούνιο του 1827.

Οί επιδιώξεις της έφημερίδας δέν περιορίστηκαν επί Φαρμακίδη στά τυπικά περιεχόμενα των επισήμων αυτών έντύπων. Ήδη μέ την «Προκήρυξιν», χρονολογημένη στις 30 Σεπτεμβρίου 1825, ό Φαρμακίδης θά κοινοποιήσει τους στόχους του, που απέβλεπαν στην ενημέρωση, αλλά και στην διαπαιδαγώγηση των άναγνωστών. «Γραμμένο σέ άπλή, στρωτή γλώσσα τό κείμενο του Φαρμακίδη, σύμφωνο μέ την πιό ώραία παράδοση του πνεύματος του διαφωτισμού, δηλώνει πίστη στις άρχές της έλευθεροτυπίας, στή χρησιμότητα του Τύπου, στό αγαθό της παιδείας»³⁵. «Άπό την άποψη αυτή ή Γενική Έφημερίς της Ελλάδος άποτέλεσε έκδοση ύψηλης στάθμης μέ πλούσια και ένδιαφέρουσα ύλη, άντλημένη και από τά πιό έγκυρα ξένα δημοσιογραφικά φύλλα. Ο Φαρμακίδης έδωσε και τό μέτρο της ήθικης του προσωπικότητας δείχνοντας πάντα σύνεση και μετριοπάθεια· αυτό δέν τον έμπόδιζε ώστόσο νά ασκή έλεγχο στις κυβερνητικές πράξεις και νά δημοσιεύη άρθρα συνεργατών τά όποια απέβλεπαν νά δημιουργήσουν τί θεωρητική ύποδομή γιά τί δημοκρατικά θεμελιωμένη αντιμετώπιση του πολιτικού προβλήματος»³⁶.

Ο Φαρμακίδης αποπέμφθηκε μόλις έξι μήνες μετά. Τό Βουλευτικό όμως θά ύποχρεωθεί νά άναθεωρήσει την άπόφαση και νά άποκαταστήσει τον Φαρ-

³³ βλ. *ΙΕΕ*, ό.π., σελ. 223.

³⁴ βλ. *ΙΕΕ*, ό.π., σελ. 307.

³⁵ βλ. *ΙΕΕ*, ό.π. σελ. 586.

³⁶ βλ. *ΙΕΕ*, ό.π. σελ. 585.

μακίδη, καθώς ξεσηκώθηκε θύελλα διαμαρτυριών και από άλλες εφημερίδες, αλλά και από πρόσωπα όπως ο Σπυρίδων Τρικούπης και ο Κύριλλος Λιβέριος. Η αποκατάσταση αυτή κράτησε για έναν χρόνο. Ήδη μπήκαν τα θεμέλια για την λήψη μέτρων προληπτικής λογοκρισίας εις βάρος της ελευθερίας του Τύπου. Ο Φαρμακίδης θα παραιτηθεί οριστικά τον Ιούνιο του 1827, δείχνοντας με την στάση του ότι παρέμενε έδραϊος στις θέσεις του και δεν άνεχόταν αυταρχικές συμπεριφορές που περιόριζαν την ελευθερία έκφρασής του. Ο αντικαταστάτης του Γ. Χρυσίδης θα εϋθυγραμμίσει την εφημερίδα με «τὴν θέληση τῆς ἐξουσίας νά ὑποτάξῃ τὸν Τύπο περιορίζοντας τὴν ἐλεύθερη ἐκφραση, ἐλέγχοντας τὴν κοινὴ γνώμη»³⁷. Γι' αυτό και ἡ γλῶσσα του γίνεται ἐπίσημη, στρυφνή, μὴ προσιτὴ στὸν μέσο ἀναγνώστη.

Κατὰ τὴν Καποδιστριακὴ περίοδο, ὁ Φαρμακίδης, ὁ ὁποῖος εἶχε γνωρίσει τὸν κυβερνήτη στὴν Βιέννη, θὰ παραμείνει στὸ περιθώριο. Θεωροῦσε τὸν Καποδίστρια ρωσόφιλο, τὸν ἀντιπολιτευόταν καί, μάλιστα, χαρακτήρισε τὴν συσταθεῖσα ἀπὸ τὸν κυβερνήτη Ἐκκλησιαστικὴ Ἐπιτροπὴ «ὁμοία πρὸς τὸ μηδέν»³⁸. Ὁ Καποδίστριας τὸν ἔθεσε ὑπὸ περιορισμό, διότι σέ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Μπενιζέλο Ροῦφο, ἔγραφε εἰς βάρος του³⁹. Ὅταν ἔληξε ἡ τιμωρία του, ὁ Φαρμακίδης κατέφυγε στὴν Ὑδρα, ὅπου προσχώρησε στὴν ἀντικαποδιστριακὴ μερίδα, ἀρθρογραφώντας στὴν εφημερίδα «Ἀπόλλων», ἡ ὁποία ὑπῆρξε ὄργανο τῆς ἀντιπολίτευσης στὸν Κυβερνήτη, μέχρι τὴν δολοφονία τοῦ τελευταίου στίς 27 Σεπτεμβρίου 1831.

Ὁ ἐρχομὸς τῶν Βαυαρῶν τὸ 1832 τὸν βρῆκε ἔφορο τοῦ Κεντρικοῦ σχολείου τῆς Αἰγίνας⁴⁰.

Τότε τὸ ζήτημα τῆς ὁργάνωσης καί τῆς θέσης τῆς Ἐκκλησίας στὸ ἐλλαδικὸ κράτος ἔπρεπε πλέον νά ἀντιμετωπισθεῖ καί τὸ πρόβλημα ἀνέλαβαν νά λύσουν ὁ Βαυαρὸς Ἀντιβασιλιάς Μάουρερ μετὰ τὸν Φαρμακίδη.

Ἡ Ἐκκλησία στὸ ἀνεξάρτητο ἑλληνικὸ κράτος εἶχε νά ἀντιμετωπίσει τίς ἐξῆς μεγάλες δυσκολίες:

Τίς 10 ἀπὸ τίς 33 ἀρχιεπισκοπές καί τίς 9 ἀπὸ τίς 23 ἐπισκοπές πού παρέμεναν κενές.

³⁷ βλ. *ΙΕΕ*, ὁ.π., σελ. 586.

³⁸ βλ. γιὰ τὴν Ἐπιτροπὴ πού ὁ Καποδίστριας διόρισε σχεδὸν ἀμέσως μετὰ τὸν ἐρχομὸ του στὴν Ἑλλάδα συνοπτικὴ παρουσίαση ἀπὸ τὸν *Frazer*, ὁ.π., σελ. 99 κ. ἐ.

³⁹ βλ. *ΙΕΕ*, ὁ.π., σελ. 553.

⁴⁰ βλ. *ΙΕΕ*, ὁ.π., σελ. 592.

Τίς κινήσεις τοῦ κράτους νά ὑπόσχεται ἀξιώματα σέ κληρικούς, μέ ἀντάλλαγμα τήν στήριξη τῆς Πολιτείας.

Τήν διάσπαση ἀνάμεσα στούς ντόπιους καί τούς πρόσφυγες ἀπό τά ὑπόδουλα μέρη κληρικούς.

Τήν ἀποδυνάμωση τῆς μοναστικῆς ζωῆς, ἐξαιτίας τῆς μαζικῆς ἐγκατάλειψης τῶν μοναστηριῶν ἀπό τά πρῶτα κιόλας χρόνια τοῦ Ἀγῶνα⁴¹.

«Περίπου 6.000 ἢ 7.000 ἱερεῖς καί πολλοί ἐπίσκοποι εἶχαν σκοτωθεῖ κατά τήν διάρκεια τῆς Ἐπανάστασης. Ἐπὶ σειρὰ ἐτῶν δέν ἦταν δυνατή γιά τούς ἱερεῖς καμιά ὀργανωμένη ἐκπαίδευση ἐκτός ἀπὸ τό σεμινάριο τοῦ Πόρου, πού εἶχε ἰδρύσει ὁ Καποδίστριας. Ὁ Μάουρερ ὑπολόγιζε ὅτι μόνο ἓνας στούς ἑκατό ἱερεῖς μποροῦσε νά γράφει τό ὄνομά του»⁴².

Ὁ Φαρμακίδης δέν θά μποροῦσε νά λησιμονήσει τήν ἀποστολή Πατριαρχικῆς ἀντιπροσωπειᾶς στὸν Καποδίστρια τὸν Μάιο τοῦ 1828, διὰ τῆς ὁποίας ὁ πατριάρχης Ἀγαθάγγελος Α΄, μέ διαταγή τοῦ σουλτάνου, ζητοῦσε τήν κατάθεση τῶν ὀπλῶν καί τήν ἐπανένταξη τῶν ἐπαναστατημένων περιοχῶν στὴν ὀθωμανικὴ κυριαρχία καί διοίκηση. Οἱ ἀπεσταλμένοι ἦταν τέσσερις: οἱ μητροπολίτες Νικαίας, Χαλκηδόνος, Λαρίσης καί Ἰωαννίνων. Ἡ ἐπιστολή εἶχε συνταχθεῖ κατόπιν παραγγελίας τοῦ σουλτάνου. Ἡ ἀντίδραση τοῦ Καποδίστρια ἦταν ἡ ἀναμενόμενη: «Δέν δυνάμεθα νά ὑποκρύνωμεν εἰς τὴν Ὑμετέραν Παναγιότητα τὴν ἀνέκφραστον λύπην, τὴν ὁποίαν ἡσθάνθημεν, ὅταν ἐβεβαιώθημεν ὅτι ἡ ἀποστολή τῶν ἱεραρχῶν τούτων σκοπὸν μόνον εἶχε τοῦ νά ἐγχειρίσωσι πρὸς ἡμᾶς τὴν ἰδίαν τοῦ Φεβρουαρίου μηνὸς ἐπιστολὴν, καί νά μᾶς προτρέψωσιν ἐν αὐτῷ καθ' ὅλους τοὺς κατεπεύγοντας τρόπους, ὥστε νά δώσωμεν κᾶν ἐλπίδας ὅτι τό Ἑλληνικόν ἔθνος ἤθελε παραδεχθῇ τὰς νουθεσίας τῆς Ὑμετέρας Παναγιότητος... ὁ λαὸς οὗτος ὑπάρχει ἀκόμη, καί ὑπάρχει διότι ὁ Θεὸς ἐξαπέστειλεν εἰς αὐτόν τὴν χάριν τοῦ νά εὐρῇ εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν τό κράτος τοῦ πολεμεῖν, τὴν ἰσχύν τοῦ ἐγκαρτερεῖν εἰς τὰ δεινὰ, καί τὴν ἀπόφασιν τοῦ ν' ἀπολεσθῇ μᾶλλον, ἢ νά ὑποκύπῃ εἰς τὸν ζυγόν, τὸν ὁποῖον οἱ πατέρες τοῦ ἐβάστασαν, ἀλλὰ ποτέ δέν παρεδέχθησαν. Ἡ τύχη λοιπὸν τῆς Ἑλλάδος εἶναι ἔργον τῆς θείας προνοίας. Οἱ ἄνθρωποι ὀφείλουσι νά εὐλαβῶνται τὰς θείας βουλὰς τῆς. Οἱ Ἕλληνες εἶναι κατὰ τοῦτο πληρέστατα πεπεισμένοι, καί σήμερον μάλιστα παρ' ἄλλοτε, διότι ἐγγίζει τό τέλος τῶν ὄσων δυστυχημάτων, καί τό πλήρωμα τῶν ἐπιθυμιῶν καί τῶν ἐλπίδων των...

⁴¹ βλ. *ΙΕΕ*, ὅ.π., σελ. 42.

⁴² βλ. *Frazee*, ὅ.π., σελ. 133.

Ὅφείλομεν ἐξ ὀνόματος καί ἐκ μέρους τοῦ ἔθνους, τό ὅποῖον ἐνεπιστεύθη εἰς ἡμᾶς τήν διεύθυνσιν τῶν συμφερόντων του, νά παρακαλέσωμεν τήν Ὑμετέρα Παναγιότητα νά μᾶς χαρίσῃ τās εὐλογίας της, πεπεισμένη ὅτι ἀμεταθέτως εἴμεθα προσπλωμένοι εἰς τās ἀρχάς τῆς ἱερᾶς ἡμῶν πίστεως. Μακάριοι ἐσμέν, ὡςάκις εὐδοκήσῃ ὁ πανάγαθος Θεός, ὥστε νά δυνηθῇ ἡ Ὑμετέρα Παναγιότης νά γένη εἰς ἡμᾶς πρόξενος τῶν ἀγαθῶν, τὰ ὅποια ὀφείλει, ὡς κεφαλὴ τῆς ἁγίας ἐκκλησίας εἰς ὅλα τὰ τέκνα της... παύομεν ἐπαναλαμβάνοντες καί πάλιν πόσο λυπούμεθα μὴ δυνάμενοι νά ἀποδείξωμεν καρποφόρους, ὅσους οἱ σεβάσμιοι Ἱεράρχαι κατέβαλλον ἀγῶνας εἰς τήν ἐκτέλεσιν τῶν διαταγῶν τῆς Ὑμετέρας Παναγιότητος»⁴³.

Εἶναι ἐμφανές ὅτι ὁ Καποδίστριας δέν ἤθελε νά διακηρύξῃ ἀφ' ἑαυτοῦ τοῦ αὐτοκεφαλία, ἀλλὰ δέν ἔβλεπε καί πῶς θά μπορούσε ἡ Ἐκκλησία σπὴν ἀνεξάρτητη Ἑλλάδα νά διοικηθῇ ἀπὸ τό Πατριαρχεῖο, ὅταν σ' αὐτό ὁ σουλτάνος ἐπέβαλε τέτοιες πρωτοβουλίες καί ἀντιλήψεις⁴⁴. Ὁ κύβος εἶχε ριφθεῖ. Ὡς σημειωθεῖ πῶς γιὰ τήν ὅλη κίνηση τοῦ Πατριαρχείου καί τίς ἐνέργειες τοῦ Καποδίστρια ἦταν πλήρως ἐνήμερες οἱ τρεῖς προστάτιδες Δυνάμεις⁴⁵. Φαίνεται πῶς ἡ ἐξισορροπητικὴ λογικὴ τοῦ Καποδίστρια, ὅπως ἐπίσης καί ἡ μετάθεσις τοῦ προβλήματος γιὰ ἀργότερα, δέν θά ἦταν ἀρκετὴ γιὰ νά ἀντιμετωπισθεῖ τό ἀναφυέν μεγάλο πρόβλημα.

Ὅταν ἀνέλαβε πατριάρχης ὁ Κωνστάντιος Α΄, τό καλοκαίρι τοῦ 1830, μίαν νέα ἀλληλογραφία ξεκίνησε μεταξὺ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καί τοῦ Καποδίστρια. Ὁ Κωνστάντιος κατάφερε νά ἐκμεταλλεῖται τήν ἀλλαγὴ διάθεσις τοῦ σουλτάνου Μαχμούτ καί νά πάρει ἄδεια νά ἐπισκευαστοῦν οἱ χριστιανικὲς ἐκκλησίες, καί μάλιστα μὲ οἰκονομικὴ βοήθεια καί τοῦ ἴδιου τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους. Ὁ Πατριάρχης ἔστειλε ἐπιστολὴν στὸν Καποδίστρια, σπὴν ὅποια αὐτὴν τὴν φορὰ δέν ζητᾷ ἐπιστροφὴ τῶν Ἑλλήνων σπὴν ὀθωμανικὴ κυριαρχία, ἀλλὰ τὰ ἐξῆς δύο: πρῶτον, ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνησις νά ἀποτρέψῃ ἐπιδράσεις καλβινικῶν διδασκαλιῶν στὸν ἐλληνικὸ λαὸ ἐναντίον τῆς ἱεραρχίας καί τοῦ κλήρου, οἱ ὁποῖες διαδίδονταν μὲ ἓνα μικρὸ βιβλίον ποὺ κυκλοφοροῦνταν καί μοιράζονταν στὸν λαὸ καί, δεύτερον, «νά ἐπανέλθῃ ἡ Ἑλλάδα ὑπὸ τίς ἀκτίνες τοῦ χαριτόβρυτου ὀρθόδοξου πατριαρχικοῦ ἡλίου καί οἱ κάτοι-

⁴³ βλ. *Γενικὴ Ἐφημερίς*, Αἴγινα 9 Ἰουνίου 1828, III, ἀρ. 41.

⁴⁴ βλ. καί *Μεταλλινός*, ὁ.π., σσ. 241-242.

⁴⁵ βλ. *Frazee*, ὁ.π., σσ. 103-104.

κοί της γιά μία ακόμη φορά νά καλυφθοῦν ὑπό τό φῶς τοῦ ἐπισκόπου του»⁴⁶. Σκοπός τοῦ Πατριαρχείου φαίνεται πῶς ἦταν νά διατηρήσει τήν πνευματική ἐξάρτηση τῶν Ἑλλήνων ἀπό αὐτό, νά μί δοθεῖ αὐτοκέφαλο, ἐνῶ ex silentio φαίνεται ὅτι πλέον ἀναγνωρίζει τήν αὐτοδιάθεση τῶν Ἑλλήνων. Ὁ Καποδίστριας θά ἀπαντήσει μέ δική του ἐπιστολή, διαβεβαιώνοντας τόν πατριάρχη ὅτι ἡ πιστότητα τοῦ λαοῦ στήν ὀρθοδοξία ἦταν στίς ἀπόλυτες προτεραιότητες τῆς κυβέρνησης καί ὅτι ἡ κυβέρνηση ἐνεργεῖ μέ τόν καλύτερο τρόπο γιά τά συμφέροντα τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας. Κι ἐδῶ φαίνεται πῶς ἡ Πολιτεία πλέον ἔχει ἀναλάβει τήν διοίκηση τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων, κάτι πού δέν ἀφήνει περιθώρια ἀνεξαρτησίας τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία δέν ὑπακούει πλέον στό Πατριαρχεῖο, ἀλλά στό κράτος. Ὁ πατριάρχης θά τό ἀντιληφθεῖ καί θα ἀπαντήσει μέ ἄλλο γράμμα, στό ὁποῖο «ἔδειχνε ὅτι δέν ἦταν τελείως ἱκανοποιημένος ἀπό τήν ἀπάντηση τοῦ Κυβερνήτη. Ἦταν ἱκανοποιημένος πού ἡ κυβέρνηση παρέμενε πιστή στούς ἱερούς κανόνες. Ταυτόχρονα ὅμως ἡ ἑλληνική Ἐκκλησία ἔπρεπε νά βρίσκεται σέ μία κατάσταση πλήρους ἐνότητας μέ τήν μητέρα Ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως, μία συνθήκη πού στό παρόν δέν ἐκπληρωνόταν»⁴⁷. Ἡ προτροπή τοῦ Πατριάρχου ἔπεσε στό κενό, λόγῳ τῶν πολλῶν προβλημάτων πού ἀντιμετώπιζε ὁ Καποδίστριας, πού δέν τοῦ ἐπέτρεπαν νά θέσει τήν Ἐκκλησία σέ προτεραιότητα.

Μία ἀπό τίς πρῶτες κινήσεις, λοιπόν, τοῦ Βαυαροῦ ἀντιβασιλιᾶ Μάουρερ ἦταν νά ζητήσει νά δεῖ τόν Φαρμακίδη. Ὁ Μάουρερ ἦταν προτεστάντης⁴⁸ πού «ἀγνοοῦσε ἐντελῶς τόσο τήν δημοκρατική δομή τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας, ὅσο καί τόν βαθμό τῆς παραδοσιακῆς ἀνεξαρτησίας της ἀπό τήν κοσμική ἐξουσία»⁴⁹. Ἦταν σαφές ὅτι ἔναντι τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου πλέον ὁ Φαρμακίδης εἶχε διαμορφώσει ἄλλη ἄποψη. Δέν ἦταν ὁ σεβασμός καί ἡ ἐπίγνωση τῆς θέσης του στήν Ὀρθοδοξία πού πρυτάνευε πλέον, ἀλλά τό αἶσθημα ὅτι ἡ Ἐκκλησία στήν ἀνεξάρτητη Ἑλλάδα ἔπρεπε νά εἶναι καί αὐτή ἀνεξάρτητη. Υἱοθέτησε τίς ἀντιλήψεις τοῦ Κοραΐ⁵⁰, ὁ ὁποῖος ἀπό τό 1821 ἤδη εἶχε θέσει τό θέμα τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας ἀπό τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο. «Ὁ ἐλευθέρων καί αὐτονόμων Γραικῶν κληρὸς εἶναι

⁴⁶ βλ. Frazee, ὁ.π., σελ. 115.

⁴⁷ βλ. Frazee, ὁ.π., σελ. 115.

⁴⁸ Ὁ πατέρας του ἦταν πάστορας τῆς Εὐαγγελικῆς Ἐκκλησίας. βλ. Frazee, ὁ.π., σελ. 124.

⁴⁹ βλ. Douglas Dakin, «Ἡ ἐνοποίηση τῆς Ἑλλάδας 1770-1923», Ἀθήνα 2001⁵, σελ. 111.

⁵⁰ βλ. Frazee, ὁ.π., 134-135.

ἀπρεπέστατον νά ὑπακούῃ εἰς προσταγὰς Πατριάρχου ἐκλεγμένου ἀπὸ τύραννον καὶ ἀναγκασμένου νά προσκυνῇ τύραννον»⁵¹. Ὁ Κοραῖς διακήρυττε ὅτι ἦταν πάντοτε σύμφωνος μὲ τὴν ὀρθόδοξη παράδοση ὡς πρὸς τὰ ζητήματα ποὺ εἶχαν νά κάνουν μὲ τὰ δόγματα, τὰ μυστήρια, τὶς ἱερὲς τελετὲς καὶ τὰ ἔθιμα, ὅχι ὁμῶς ὡς πρὸς διοικητικά θέματα καὶ τύπους⁵². Ἐκεῖ ἦταν ἐπιηρεασμένος ἀπὸ προτεσταντίζουσες ἀντιλήψεις. Ὅτι κατὰ τὸν Κοραῖ δὲν εἶχε διατυπωθεῖ ὡς δόγμα εἶναι «φλοιός». Μποροῦσε λοιπὸν νά διατεθεῖ καὶ νά σχηματιστεῖ κατὰ τὶς ἀνάγκες κάθε ἐποχῆς. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὁ Φαρμακίδης διαπνεόταν ἀπὸ ἓναν ἀδιαμφισβήτητο πατριωτισμό. «Ὅσάκις ὑπέβλεπεν ἢ ἀπλῶς ὑπωπτεύετο κίνδυνον τῆς πατρίδος, ἔφθανε μέχρι τυφλοῦ καὶ νοσηροῦ φανατισμοῦ»⁵³. Πίστευε ἀκόμη ὅτι «φυσικοὶ ἐχθροὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἦταν οἱ Ῥῶσοι, ἓνας λαὸς ποὺ ἔκρυβε τοὺς πολιτικούς του σκοποὺς πίσω ἀπὸ θρησκευτικὲς διαμαρτυρίες»⁵⁴.

Ὁ Μάουρερ συγκρότησε ἑξαμελῆ Ἐπιτροπὴ ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Σπυρίδωνος Τρικούπη⁵⁵, γιὰ τὴν σύνταξη σχεδίου ἐκκλησιαστικοῦ ὀργανισμοῦ. Ψυχὴ τῆς ἐπιτροπῆς ἦταν ὁ Φαρμακίδης.

Κύριες ιδέες τοῦ Φαρμακίδου ἦταν οἱ ἑξῆς: «Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ἦτο αὐτοκέφαλος καὶ ἀνεξάρτητος ἀπ' ἧς ἡμέρας διεκηρύχθη ἐπισήμως ἡ πολιτικὴ αὐτονομία καὶ ἀνεξαρτησία τοῦ Ἑθνους, δεδομένου ὅτι ἐπικράτεια καὶ Ἐκκλησία εἶναι ἐν κατὰ τό ἐξωτερικόν αὐτῆς εἶδος καὶ δὲν εἶναι δύο καθ' ἑαυτὰ ὑπάρχοντα σώματα. Διὰ τὸν λόγον αὐτόν ἐπ' οὐδενὶ ἐπεθύμει τὴν παρά τοῦ Πατριαρχείου κήρυξιν τῆς Ἑλλάδος ὡς αὐτοκεφάλου, διότι ἐθεώρει περιττόν νά ζητηθῇ ὅ,τι ὑπῆρχεν αὐτοδικαίως μετὰ τὴν ἐθνικὴ παλιγγενεσίαν. Ὅθεν δὲν ὑπῆρχεν ἀνάγκη, ἀναφορικῶς μὲ τό ζήτημα τοῦ αὐτοκεφάλου, προειδοποιήσεως ἢ συγκαταθέσεως ἢ ἔστω καὶ ἀναγνωρίσεως τοῦ τετελεσμένου πλέον γεγονότος, παρά τοῦ Πατριαρχείου. Ὁ Θρόνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως οὔτε ἔλαβε ποτε ἀπὸ τινὸς ἐξουσίαν⁵⁶ τοῦ ἐπικυροῖν καὶ διακηρύττειν τὴν

⁵¹ βλ. Ἀδ. Κοραῖ, *Προλεγόμενα εἰς τὰ πολιτικά τοῦ Ἀριστοτέλους* (Ἑλληνικῆς Βιβλιοθηκῆς τόμος τρισεκαδάκτος), Ἐν Παρίσις 1821, σελ. ρκ'.

⁵² βλ. Πρωτ. Γ. Μεταλλινού, *Παράδοση καὶ Ἀλλοτρίωση*, Ἀθήνα 1994², σελ. 230.

⁵³ βλ. *ΘΗΕ*, στ. 1001.

⁵⁴ βλ. *Frazee*, ὁ.π., σελ. 137.

⁵⁵ Μέλη τῆς ἐπιτροπῆς ἦταν τρεῖς κληρικοί, ὁ Ἰγνάτιος, ἐπίσκοπος Ἀδραμερίου, ὁ Παῖσιος, ἐπίσκοπος Ἑλαίας καὶ ὁ Φαρμακίδης, καὶ τρεῖς λαϊκοί, ὁ Πανοῦτσος Νοταρᾶς, ὁ Σκαρλάτος Βυζάντιος καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Σχινᾶς βλ. *ΘΗΕ*, στ. 1002.

⁵⁶ Στὸ σημεῖο αὐτό ὁ Φαρμακίδης σκόπιμα ἀγνοεῖ τὴν κανονικὴν παράδοση τῆς Ἐκκλησίας περὶ

αὐτονομίαν τῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν, Ἐθνῶν αὐτονόμων καὶ ἀνεξαρτήτων, ἀφ' ἐαυτῶν διακηρυσσομένων αὐτοκεφάλων»⁵⁷. Ὁ Φαρμακίδης διερωτιόταν πῶς θὰ ἦταν δυνατόν ἡ Ἑλλάδα νά διοικεῖται ἀπὸ ἐξουσία πού βρισκόταν ἐκτός τοῦ κράτους καὶ τελοῦσε ὑπὸ τὴν ὀθωμανικὴ κυριαρχία. «Ἡ αὐτονομία καὶ ἡ ἀνεξαρτησία τῆς ἐκκλησίας εἶναι ἀχώριστος ἀπὸ τῆς αὐτονομίας καὶ ἀνεξαρτησίας τῆς ἐπικρατείας καὶ πᾶσα κατ' ἐκείνης ἄμεσος ἢ ἔμμεσος προσβολή εἶναι προσβολή κατὰ ταύτης»⁵⁸.

Ὁ Μάουρερ βρῆκε λοιπὸν στό πρόσωπο καὶ στίς προτάσεις τοῦ Φαρμακίδου τὴν ὑποστήριξη τῆς προτεσταντικῆς ἀντίληψης γιὰ τὴν ὑπεροχὴ τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας στὰ ἐπίγεια πράγματα, ὅπως ἐπίσης καὶ στὴν προοπτικὴ τοῦ ἐκδυτικισμοῦ τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας διὰ τοῦ κράτους, στὴν ἀπομάκρυνση τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τὴν ρωσικὴ ἐπιρροή καὶ στὴν διαφύλαξη τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας. Ὁ Φαρμακίδης ἔβλεπε τὴν Ἐκκλησίαν μὲ τὸν κοραϊκὸ τρόπο, ταυτίζοντάς την ὡς θεσμό μὲ τὸν ἀνώτερο κλῆρο, τοὺς μητροπολίτες καὶ τοὺς ἐπισκόπους, τοὺς ὁποίους ἐνέτασσε στὴν παλαιὰ ἀνώτερη κοινωνικὴ τάξη, μαζί μὲ τοὺς προύχοντες καὶ τοὺς προεστούς⁵⁹. Ἐπίσης, θεωροῦσε ὅτι τὸ Βυζάντιο ἀσχολοῦνταν μὲ τὰ θεολογικὰ ζητήματα, ὅχι ὅμως μὲ τὴν οὐσιαστικὴ πρόοδο τῆς κοινωνίας, καὶ δὲν θὰ μπορούσε νά εἶναι καλὸ παράδειγμα γιὰ τὸ ἀνεξάρτητο κράτος. Καὶ ἐπειδὴ τὸ Βυζάντιο διασωζόταν στό Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, ἡ αὐτοκεφαλία τῆς Ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας ἦταν αὐτονόμητη κίνησις⁶⁰. Δικαίωσε ἔτσι τὴν ἀντίληψη τοῦ Μάουρερ ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἔπρεπε

τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ Αὐτοκεφάλου. Εἶναι τραγικὴ εἰρωνεία ὅτι τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Φαρμακίδου χρησιμοποιοῦνται σήμερα ἀπὸ τὴν Ρωσικὴ Ἐκκλησίαν γιὰ τὴν ἀμφισβήτηση τῆς χορηγήσεως αὐτοκεφαλίας στὴν Ἐκκλησίαν τῆς Οὐκρανίας παρὰ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἐνῶ ἡ Ρωσικὴ πλευρὰ ἀπέρριπτε τὴν αὐθαίρετη ἀνακήρυξη αὐτοκεφάλου ἀπὸ τοὺς Βαναροὺς καὶ τὸν Φαρμακίδην ἄνευ τῆς χορηγήσεώς του ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο καὶ γι' αὐτὸ ἔστειλε τὸν Κωνσταντῖνο Οἰκονόμο γιὰ νά ὁργανώσει, μεταξύ ἄλλων, καὶ τὴν ἀντίστασι στὴν πράξη αὐτή!

⁵⁷ βλ. ΘΗΕ, στ. 1002.

⁵⁸ βλ. ΙΕΕ, τόμος ΙΓ', Ἀθήνα 1977, σελ. 42.

⁵⁹ βλ. ἀνάλυση αὐτῆς τῆς ἐκδυτικισμένης ἀντίληψης Πρωτ. Θεμιστοκλῆ Μουρτζανού, *Γρηγόριος Κωνσταντῆς: ἓνας λόγιος σὺντὰ μὲ τὸν Διαφωτισμὸ καὶ τὴν Παράδοσι*, Λάρισα 2017, σσ. 25-32.

⁶⁰ Ὁ Φαρμακίδης, τὸ 1826, ἀλληλογραφῶντας μὲ τὸν Κ. Ἀσώπιο λέει: «οἱ Βυζαντινοὶ καὶ πολιορκούμενοι παρὰ τοῦ Σουλτάνου δὲν ἔπαυον ἀπὸ τοῦ νὰ φιλονικῶσι περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, περὶ ἐνζύμων καὶ ἀζύμων καὶ τὰ τοιαῦτα, δὲν ἔπαυον ἀπὸ τοῦ νὰ σπουδαρχώσιν. Οἱ ἀπόγονοι τῶν διεφθαρμένων Βυζαντινῶν δὲν ἄρχισαν ἀκόμη τὰς θεολογικὰς ἐριδας διότι ἀκόμη δὲν ἐλευθερώθησαν· ἔχουσιν ὁμως ὅλα τ' ἄλλα ἐλαττώματα ἐκείνων. Ἄθλιον γένος» βλ. Φώτη Δημητράκου, *Βυζάντιο καὶ Νεοελληνικὴ Διανόηση* στὰ μέσα τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος, Ἀθήνα 1996, σελ. 36 ἑπ.

νά ἐλεγχθῇ, καθὼς «θεωροῦνταν μάλιστα περισσότερο ἐπικίνδυνη, γιατί εἶχε περισσότερη ὁμοιογένεια»⁶¹. Τό ἐκκλησιαστικό πρόβλημα ἀποτελοῦσε μέρος τοῦ προγράμματος τῶν Βαυαρῶν γιά τήν ἀντιμετώπιση τοῦ σύνολου πολιτικοῦ προβλήματος τῆς χώρας καί «μαζί μέ τήν ἀναδιοργάνωση τοῦ στρατοῦ καί τήν ἀναμόρφωση τοῦ διοικητικοῦ συστήματος, ἀπέβλεπαν νά κάμψουν τήν ἰσχύ τῆς καθεμιᾶς κυρίαρχης ὁμάδας, δηλαδή τῶν στρατιωτικῶν, τῶν προεστών-πολιτικῶν καί τοῦ κλήρου»⁶².

Οἱ ἀποφάσεις τῆς ἐπιτροπῆς ἐγκρίθηκαν στίς 15 Ἰουλίου 1833 ἀπό τήν Σύνοδο πού συγκλήθηκε στό Ναῦπλιο καί μέ Βασιλικό Διάταγμα στίς 23 Ἰουλίου/4 Αὐγούστου 1833 ἀνακηρυσσόταν αὐτοκέφαλη ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, ἐνῶ ὑπαγόταν πλέον στήν κρατική ἐξουσία. Τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1833, τόν Μάρτιο καί τόν Μάιο τοῦ 1834 θά ἐκδοθοῦν διατάγματα διά τῶν ὁποίων τά μοναστήρια διαλύονταν μερικῶς. Ὁ Φαρμακίδης, μέ ἄλλο Βασιλικό διάταγμα τήν 23η Ἰουλίου 1833, διοριζόταν πρῶτος γραμματέας τῆς Ἱερᾶ Συνόδου.

Ἡ ἀνακήρυξη τοῦ αὐτοκεφάλου μπορεῖ νά φαινόταν ἀναγκαία λόγω τῶν περιστάσεων, ὥστόσο ἔπασχε καί σύμφωνα μέ τοὺς κανόνες τῆς Ἐκκλησίας καί κατὰ τήν ὀρθόδοξη παράδοση τῆς συναλληλίας, ἡ ὁποία ἀπέρριπτε οἰαδιόποτε διακυβέρνηση τῆς Ἐκκλησίας ἀπό τήν Πολιτεία. «Ὁ βασιλιάς ὀρίσθηκε ὡς ἀρχηγός τῆς Ἐκκλησίας, τήν διακυβέρνηση τῆς ὁποίας ἀνέλαβε ἡ Ἱερὰ Σύνοδος, ἀποτελούμενη ἀπό πέντε κληρικούς ἐπιλεγμένους μέ τήν βασιλική ἐπιδοκμασία. Βέβαια, ὁ καταστατικός χάρτης τῆς Ἐκκλησίας διαχώριζε τις ἐξωτερικές ἀπό τις ἐσωτερικές ὑποθέσεις της. Ἐτσι, ἡ Ἱερὰ Σύνοδος μποροῦσε νά ἐνεργεῖ μέ κάποια ἐλευθερία σέ ὀρισμένους τουλάχιστον τομεῖς, ὅπως π.χ. στόν καθορισμό τῶν ἐπισκόπων ἢ στήν ἐποπτεία τῶν μοναστηριῶν. Κι ἐδῶ ὅμως τό κράτος εἶχε τή δυνατότητα νά ἐπεμβαίνει καί, διά τοῦ ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας καί Ἐκκλησιαστικῶν, νά ἀσκεῖ ἔλεγχο στίς πράξεις της. Ὅσο γιά τά θέματα πού ἀφοροῦσαν στά ἐσωτερικά τῆς Ἐκκλησίας, δογματικά-λειτουργικά, καί ὅπου μποροῦσε νά ἐνεργεῖ αὐτόνομα, ὀρισμένες προβλέψεις πού ὑπῆρχαν στά σχετικά διατάγματα κατόρθωναν νά ἐκμηδενίζουν τήν αὐτονομία της καί σ' αὐτό ἀκόμα τό περιορισμένο πεδίο. Ὁ βασιλικός ἐπίτροπος παρακολουθοῦσε πάντα τίς ἐργασίες τῆς συνόδου –ὡς τό 1840 ἦταν ὁ Θεόκλητος Φαρμακίδης⁶³–, ἐνῶ οἱ συνοδικές ἀποφάσεις μόνο τότε ἦταν ἐγκυρες

⁶¹ βλ. *ΙΕΕ*, ὅ.π., σελ. 42.

⁶² βλ. *ΙΕΕ*, ὅ.π., σελ. 43.

⁶³ Κατά τόν Frazee κυβερνητικός ἐπίτροπος ἦταν ὁ μετέπειτα πρῶτος πρύτανης τοῦ Πανεπιστη-

ὅταν ὑπῆρχε γι' αὐτές ἡ βασιλική συναίνεση»⁶⁴. «Μέ τόν κλῆρο ἡ Σύνοδος θά εἶχε ἐπαφές μόνο μέ τή διαμεσολάβηση τοῦ ὑπουργείου Θρησκευμάτων καί τῆς ἀπαγορευόταν ρητά νά διατηρεῖ σχέσεις μέ ὁποιαδήποτε ἀρχή ποῦ εἶχε τήν ἔδρα τῆς ἔξω ἀπό τά ὅρια τοῦ βασιλείου. Αὐτό σήμαινε ὅτι δέν θά μποροῦσε νά ἔχει κανενός εἴδους συνεργασία μέ τόν Πατριάρχη ἢ τήν Ρωσία»⁶⁵.

Ὁ Φαρμακίδης ἀπετέλεσε τό δεξι χέρι τοῦ Σπυριδωνος Τρικούπη⁶⁶, προέδρου τῆς Ἐπιτροπῆς, καί ὑπουργοῦ Ἐκκλησιαστικῶν καί Παιδείας. Μαζί μέ τούς Σκαρλάτο Βυζάντιο καί Κωνσταντῖνο Σχινᾶ, δύο ἀπό τά τρία λαϊκά μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς ποῦ ἐτοίμασε τά τοῦ αὐτοκεφάλου, «ἐκπροσωποῦσαν τιν σκέψη καί τα αἰσθήματα μιᾶς μικρῆς ἀλλά ἐγκυρης μερίδας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ», ὅπως ἔγραφαν οἱ φιλελεύθερες ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς *Ἀθηνᾶ* καί *Σωτήρ*. Ἡ στάση τους ἀπέναντι στόν κλῆρο εἶχε βαθύτερες ρίζες καί ἦταν ἐνδεικτική τῶν ἀπόψεων μιᾶς μεγαλύτερης μερίδας λαοῦ. Ἡ σύγκρουση γιά τό αὐτοκέφαλο ἦταν βαθύτερη καί ἐξέφραζε διαφορές ἀντιλήψεων γιά τούς στόχους τῆς Ἐπαναστάσεως, γιά τή νομιμότητα τοῦ χωρισμοῦ ἀπό τήν Ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως, γιά τήν ἴδια τήν Ἐκκλησία. Οἱ φιλελεύθεροι θεωροῦσαν ὅτι ἡ Ἐπανάσταση σκόπευε ἐναντίον τῆς ὀθωμανικῆς τυραννίας ἀλλά καί ἐναντίον τῆς πατριαρχικῆς ἐξουσίας καί ὅτι ἓνα ἀνεξάρτητο κράτος εἶχε δικαίωμα νά ἀπολαμβάνει τήν ἐκκλησιαστική του ἀνεξαρτησία. Ἀποκρούοντας αὐτές τίς ἀπόψεις οἱ συντηρητικοί ὑποστήριζαν ὅτι «ἡ Ἐπανάσταση εἶχε στόχο μόνο τούς Τούρκους καί ὅτι ὁ χωρισμός τῶν Ἐκκλησιῶν ἦταν ἀξιοθρήνητη ἐνέργεια»⁶⁷.

Ὁ Φαρμακίδης λοιπόν ἀποτελεῖ στόν ἐκκλησιαστικό χῶρο τόν ἐκφραστή τῶν φιλελεύθερων ἀντιλήψεων γιά τή πορεία τοῦ νέου κράτους. «Ὁ Μάουρεθ θεωροῦσε τήν Ἐκκλησία ὡς ὑπηρεσία. Τό πρότυπο γι' αὐτόν ἦταν ἡ κατάσταση ποῦ ἐπικρατοῦσε στήν πατρίδα του, ὅπου ἡ κοσμική ἐξουσία τῆς Βαυαρίας

μίου Κωνσταντίνου Σχινᾶς, ἐνῶ ὁ Φαρμακίδης ἦταν γραμματέας τῆς Συνόδου. βλ. *Frazer*, ὁ.π., σελ. 153.

⁶⁴ βλ. *IEE*, ὁ.π., σελ. 42.

⁶⁵ βλ. *Dakin*, ὁ.π., σελ. 111.

⁶⁶ Γιά τίς ἐξαρτίσεις τοῦ Τρικούπη ἀπό τούς ἀγγλογάλλους βλ. Χαρίκλειας Δημιοκοπούλου, «Ἡ ἀνακρίρυξις τοῦ Αὐτοκεφάλου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καί ὁ ρόλος τῶν Δυνάμεων, *Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ οἰκονόμων*, Πρακτικά Συνεδρίου Τσαριτσάνη 25 Μαΐου 1996, Ἀθήνα 1998, σελ. 33 κ. ἑ.

⁶⁷ βλ. *IEE*, ὁ.π., σσ. 43-44.

κυριαρχούσε πάνω στην Καθολική και Προτεσταντική Έκκλησία»⁶⁸. Οί φιλελεύθεροι θεωρούσαν τόν βασιλιά ως ενσαρκωτή του αγώνα για τήν εκπλήρωση της Μεγάλης Ίδεας της απελευθέρωσης και των υπόλοιπων υπόδουλων περιοχών του έλληνισμού. Οί συντηρητικοί θεωρούσαν τό σχίσμα μεταξύ της Έκκλησίας της Ελλάδος και του Οικουμενικού Πατριαρχείου πλήγμα για τήν ενότητα του έλληνικού έθνους, για τόν πρόσθετο λόγο ότι πίστευαν πώς ό πατριάρχης έπρεπε νά παραμείνει έθνάρχης. «Γιά τούς φιλελεύθερους ή έκκλησία δέν εκπροσωπούσε παρά μία όψη της δημόσιας ζωής, έναν κλάδο της διοικήσεως, ενώ για τούς συντηρητικούς αποτελούσε έθνικό θεσμό στην ευρύτερη έννοια του όρου. Οί φιλελεύθεροι πίστευαν στην πολιτική υπεροχή και ανεξαρτησία, γιατί θεωρούσαν τό κράτος ως έμβλημα της έθνικης αξιοπρέπειας. Είχαν τόν φόβο ότι ό σουλτάνος ή ή Ρωσία θά χρησιμοποιούσαν τήν έπιρροή του πατριάρχη για νά επέμβαίνουν στις έσωτερικές υποθέσεις. Ένώ οί συντηρητικοί πίστευαν πάντα ότι τήν ενότητα του δόγματος θά τήν συγκρατούσε μόνο ή έκκλησιαστική ενότητα, ή μόνη ικανή νά έξουδετερώσει τήν δυτική πολιτισμική διείσδυση. Στις έσωτερικές κρατικές υποθέσεις οί φιλελεύθεροι υποστήριζαν τό απεριόριστο κύρος του κράτους, γιατί δυσπιστούσαν απέναντι στό σύνολο του ανώτερου κλήρου που τόν θεωρούσαν χωρίς παιδεία και συνεπώς άνίκανο νά συλλάβει τό νόημα και νά πραγματοποιήσει τίς αναγκαίες μεταρρυθμίσεις στην Έκκλησία. Οί άνθρωποι αυτοί πίστευαν ότι ή ανανέωση της Έκκλησίας δέν μπορούσε νά προέλθει παρά μόνο από μία φωτισμένη κυβέρνηση μέ τή βοήθεια των όλίγων φωτισμένων κληρικών, αυτών ιδίως που είχαν αποκτήσει ευρωπαϊκή παιδεία»⁶⁹.

Ήταν έμφανές ότι οί επίσκοποι και, γενικά, ό ανώτερος κλήρος δέν ήταν έτοιμοι νά αποδεχτούν όφεις έκκοσμηκεμένου, εκσυγχρονισμένου κράτους σέ θέματα όπως ό γάμος (ιδίως τό διαζύγιο, όπως επίσης και τά κληρονομικά ζητήματα) και ή εκπαίδευση, τά όποια οί πολιτικοί θεωρούσαν αποκλειστική ευθύνη της Πολιτείας. Ή καχυποψία επικρατούσε τό ίδιο έντονη και στις δύο πλευρές: ό κλήρος δυσπιστούσε απέναντι στον μή όρθόδοξο βασιλιά και στην μή όρθόδοξη Άντιβασιλεία, απέναντι στους δυτικομαθημένους και φιλελεύθερους πολιτικούς, απέναντι στους λαϊκούς γενικότερα, γιατί πίστευαν ότι ή παιδεία τους τούς έπηρέαζε σέ αποφάσεις και στάσεις μή προσιδιάζουσες προς τή θρησκεία. Ό Κωνσταντίνος Οικονόμος, σέ μεταγενέστερα κείμενά του,

⁶⁸ βλ. *Frazee*, ό.π., σελ. 139.

⁶⁹ βλ. *IEE*, ό.π., σελ. 44.

έπιβεβαιώνει τούς φόβους του συντηρητισμού, παρατηρώντας, μεταξύ άλλων, ότι πολλοί από τούς καθηγητές της νομικής, σπουδασμένοι στα γαλλικά και γερμανικά πανεπιστήμια, «*ένστάλλαξαν εις τας απαλὰς ψυχὰς τῶν μαθητῶν τὰς ὑλόφρονας καὶ δημοκρατικὰς θεωρίας τῶν νεώτερων “δικολόγων”*»⁷⁰. Ὁ κλῆρος εἶχε ἀκόμη τὸν βαθύτερο φόβο ὅτι μέσα ἀπὸ τὴν κίνησι τῆς αὐτοκεφαλίας ὁ λαὸς κινδύνευε νὰ γίνῃ ρωμαιοκαθολικός, ἐνῶ ἄλλοι εἶδαν ἓνα τέχνασμα γιὰ τὴν ὑποστήριξι τοῦ Προτεσταντισμοῦ⁷¹.

Δὲν δυσπιστοῦσε, ὅμως, μόνο ὁ κλῆρος. Ἦταν καὶ ὁ λαός. Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἐγκαταστάθηκε τὸ ἑλλαδικὸ αὐτοκέφαλο ἦταν αἰτία γιὰ διαμαρτυρίες τοῦ λαοῦ, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν βαυαρικὴ ἀπολυταρχία. Τὸ καποδιστριακό κόμμα ἢ κόμμα τῶν «*Ναπαίων*»⁷² θὰ στηριχθεῖ στὸ ἐκκλησιαστικὸ ζήτημα, γιὰ νὰ πολεμήσῃ τὴν ἀπολυταρχία τῶν Βαυαρῶν. «*Σὲ κάθε κίνημα πού ξεσποῦσε τὴν ἐποχὴ αὐτὴ, οἱ ἀντάρτες χρησιμοποιοῦσαν καὶ τὸ ἐκκλησιαστικὸ ὡς μίᾱ ἀπὸ τίς αἰτίες δυσαρέσκειάς τους μὲ τὸ καθεστῶς. Γιὰ νὰ κατανοηθεῖ ἡ τόσο ἐκτεταμένη δυσφορία τοῦ κόσμου γιὰ τὸ θέμα αὐτό, πρέπει νὰ γίνῃ παραδεκτὸ –πράγμα πού δὲν τὸ καταλάβαιναν ἢ δὲν ἤθελαν νὰ τὸ παραδεχθοῦν οἱ δυτικομαθημένοι Ἕλληνες πολιτικοὶ ἡγέτες– ὅτι ἡ πλειονότητα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ βρισκόταν ἀκόμα μακριὰ ἀπὸ τοὺς δυτικούς τρόπους σκέψεως καὶ ζωῆς καὶ ὅτι ἡ θρησκεία συνιστοῦσε ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ σημαντικὰ ἐρείσματα τῆς μὴ παραδοχῆς τῆς Δύσεως. Ἀκόμα καὶ στὴν περίπτωσι πού δέχονταν ὀρισμένους δυτικούς νεωτερισμούς, τὸ πράγμα ἀτονοῦσε μὲ τὴν ἐξέλιξι τῶν θεμάτων τῆς θρησκείας. Ὅσο ἀδύναμος κι ἂν παρουσιαζόταν ὁ κλῆρος ὡς συλλογικὸ σῶμα στίς πολιτικὲς ὑποθέσεις ἐξακολουθοῦσε ἐντούτοις νὰ παραμένει ἡ πλέον ἰσχυρὴ συντηρητικὴ ὁμάδα· ὁ ἔλεγχος πού ἀσκοῦσε στὸ πλῆθος τῶν πιστῶν ἦταν οὐσιαστικός, ὅπως τὸ ἴδιο οὐσιαστικὴ ἦταν καὶ ἡ ὑποστήριξι τὴν ὁποία τοῦ ἔδινε ἡ Ρωσία*»⁷³.

Ἀνάλογη ἦταν καὶ ἡ θεώρησι τῆς Ἀντιβασιλείας καὶ τῶν φιλελεύθερων

⁷⁰ βλ. *ΙΕΕ*, ὅπ.π., σελ. 44.

⁷¹ βλ. *Frazer*, ὅ.π., σελ. 140.

⁷² βλ. *ΙΕΕ*, ὅ.π., σελ. 29.

⁷³ βλ. *ΙΕΕ*, ὅ.π., σελ. 44. Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι ὁ βαθμιαίος ἐκδυτικισμὸς τῆς κοινωνίας μας στηρίχτηκε καὶ συνεχίσει νὰ στηρίζεται στὸν περιορισμὸ τῆς ἐπίδρασις τῆς Ἐκκλησίας στὴν κοινωνικὴ ζωὴ καὶ στὴν συνεχὴ θεώρησι τῆς πίστεως ὡς ἰδιωτικῆς ὑπόθεσις. Οὔτε οἱ φιλελεύθεροι τοῦ Διαφωτισμοῦ δὲν εἶχαν διανοηθεῖ μίᾱ τέτοια ἀντίληψι, παρότι ἔβλεπαν οὐσιαστικὰ τὴν Ἐκκλησίαν ὡς ἓνα εἶδος φύλακα τῆς ἠθικῆς τῆς κοινωνίας καὶ στήριγμα τοῦ κράτους στὴν ἠθικοποίησι τῶν πολιτῶν, κατὰ τίς κοραϊκὲς θέσεις.

κύκλων για τόν μοναχισμό καί γι' αυτό στις 7 Ὀκτωβρίου 1833, στις 9 Μαρτίου 1834 καί στις 8 Μαΐου 1834 ἐκδόθηκαν τὰ βασιλικά διατάγματα μέ τὰ ὁποῖα καί ἐκλείσαν 378 μοναστήρια καί περιερχόταν ἡ μοναστηριακή περιουσία στό κράτος, γιά νά ἀξιοποιηθεῖ γιά τήν ὀργάνωση τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος καί τήν βελτίωση τῆς ζωῆς τοῦ κατώτερου κλήρου, χωρίς ὅμως ἡ ἐκποίηση νά ὑλοποιηθεῖ σύμφωνα μέ τούς στόχους τῶν ἐμπνευστῶν τῆς μεταρρύθμισης. «Εἶναι φανερό ὅτι ἡ Ἀντιβασιλεία φοβόταν τούς μοναχούς γιά τόν πολιτικό ρόλο πού θά μπορούσαν νά διαδραματίσουν ὡς σύνδεσμοι συνωμοσιῶν, ὡς ἀρχηγοί τοῦ λαοῦ, ὡς ὁπαδοί τῆς Ρωσίας, τόσο περισσότερο πού εἶχαν δεῖξει τήν ἀντίθεσή τους στή διευθέτηση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὅπως τήν εἶχε συλλάβει καί ἐφαρμόσει ἡ Ἀντιβασιλεία. Ἀφοσιωμένοι στή Ρωσία στήν πλειοψηφία τους εἶχαν τό πλεονέκτημα ὅτι μπορούσαν νά μετακινούνται εὐκόλα ἀπό τή μία περιοχὴ στήν ἄλλη καί νά βρίσκονται σέ στενὴ ἐπαφὴ μέ τόν λαό. Δέν εἶναι λίγες οἱ μαρτυρίες πού τούς παρουσιάζουν, στά ἐπόμενα χρόνια, νά ἐνεργοῦν ὡς σύνδεσμοι τῶν πολιτικῶν κομμάτων καί νά προκαλοῦν λαϊκές ἀναταραχές. Ὅλα αὐτὰ τούς καθιστοῦσαν ἐπικίνδυνους γιά τήν ἐξουσία. Ἡ Ἀντιβασιλεία πίστευε πῶς θά μπορούσε νά τούς ἐλέγχει ἀποτελεσματικότερα ἢ τούς συγκέντρωνε σέ καθορισμένες, ἐλάχιστες περιοχές. Ὡς σημειωθεῖ πῶς ἡ πρώτη ἐγκύκλιος τῆς νέας συνόδου, τό 1834, ἀναφερόταν εἰδικά στόν ἔλεγχο τῶν μετακινήσεων τῶν μοναχῶν ἔξω ἀπὸ τὰ μοναστήρια τους. Μέ τό ἴδιο θέμα ἀσχολήθηκε ἡ σύνοδος ἐπανειλημμένα καί στά ἐπόμενα χρόνια»⁷⁴.

Ὁ Φαρμακίδης λοιπόν ἔδρασε σ' αὐτό τό πλαίσιο, ὄντας ὑποστηρικτὴς τῆς ἀγγλικῆς παράταξης, ἀλλὰ καί κρατῶντας τίς ιδέες τῆς μετακένωσης τοῦ Κοραῖ, πού διέπουν ἐξ ἀρχῆς τήν λογισύνη του ἀνεξάρτητου νεοελληνικοῦ κράτους. Δέν μπόρεσε νά ἀντιληφθεῖ ὅτι «ἂν ὑπῆρξε ποτέ μιὰ Ἐκκλησία χωρίς κανένα κύρος καί σέ πλήρη ἐξάρτηση ἀπὸ τήν πολιτεία, αὐτό ἔγινε στήν Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος μέ τό καταστατικό τοῦ Μάουρερ... το ὁποῖο θύμιζε το Σύνταγμα τῆς Βαυαρικῆς Προτεσταντικῆς Ἐκκλησίας, τό Κονσιστόριο τοῦ 1818»⁷⁵.

Οἱ ἐπιλογές αὐτές δέν σήμαιναν βεβαίως τόν θρησκευτικό ἀποχρωματισμό τῆς ἐλλαδικῆς κοινωνίας. «Ἀπὸ τή στιγμή πού ἡ ἐλληνικὴ ἐκκλησία κηρύχθηκε αὐτοκέφαλη, ἔκανε ὅ,τι μπορούσε γιά νά αὐξήσει τὰ τεκμήρια τῆς ἐμμονῆς της στήν ὀρθοδοξία· τοῦτο γινόταν καί γιά νά διασκεδαστεῖ ἡ ἀνησυχία τῶν ὑπηκόων τοῦ κράτους, τῶν πολυάριθμων, ὅσοι εἶχαν ἀκμαία τήν πίστη, ἀλλὰ καί

⁷⁴ βλ. *ΙΕΕ*, ὅ.π., σσ. 44-45.

⁷⁵ βλ. *Frazee*, ὅ.π., σελ. 149.

για νά ἀρθoῦν τὰ ἐπιχειρήματα ἐκείνων οἱ ὁποῖοι διέβλεπαν μέσα στό αὐτο-κέφαλο μιὰ ροπή πρὸς τὸ συμβιβασμὸ μὲ τὶς ἄλλες χριστιανικὲς ἐκκλησίες. Παρόμοια ἄλλωστε δείγματα γιὰ τὴν ἀφοσίωσή της στὴ γραμμὴ τῆς ἄκαμπτης ὀρθοδοξίας θὰ παρουσιάσει ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος καί μετὰ τὴν ἀποκατά-στασι τῶν σχέσεών της μὲ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο. Ἀπὸ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1833, ἀδιάκοπη εἶναι ἡ διασταύρωσι τῆς ἐπίσημης θρησκευτικῆς ζωῆς μὲ τὴν κοσμικὴ ἑλληνικὴ ζωή· δέν μιλάμε κἂν γιὰ τὶς θρησκευτικὲς τελετές, τὶς δοξολογίες, οἱ ὁποῖες διδέχονται πυκνὰ ἢ μιὰ τὴν ἄλλη, ἀλλὰ ἀφοῦ κατακα-θίσουν αὐτά, ἔχουμε τὶς πιὸ βαριεὲς ἐκδηλώσεις: ἡ ὑπόθεσι τοῦ ναοῦ τοῦ Σωτῆρος, ἡ ὁποία ἀνανεώνεται ἀπὸ τὸ 1834· τὸ 1835 ἀποδοκιμάζεται ἡ μετὰ-φρασι τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, καί τὸν ἴδιο χρόνο καταδικάζονται τὰ βιβλία τῶν μισιοναρίων»⁷⁶. Ὁ Φαρμακίδης τὸ 1838 θὰ γράφει ἐπὶ λέξει: «ἀπὸ τινος καιροῦ τὸ ἀσεβὲς καὶ ἑτεροδιδάσκαλος καὶ τὰ τοιαῦτα εἶναι τοῦ συρμοῦ»⁷⁷, δείχνοντας ὅτι ἄθεες ιδέες, ἀκόμη καὶ ἂν προέρχονταν ἀπὸ τὸ φιλελεύθερο ρεῦμα τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ δέν μποροῦσαν νά ἔχουν ἐφαρμογὴ στό νέο κράτος. «Τὸ κράτος ἐγκαταστάθηκε, οἱ λόγοι πλέον ὥριμασαν, ἐντάχθη-καν, ἀποκαταστάθηκαν, βλέπουν τὴν ἀξία τῆς ἰσορροπίας καὶ τὸ ρόλο τὸν ὁποῖο μπορεῖ νά παίξει ἡ Ἐκκλησία στὴν κοινωνικὴ ἐξισορρόπηση· πολλὰ ἀπὸ τὰ ἐθνικὰ συνθήματα τέμνονται μὲ συνθήματα τὰ ὁποῖα εὐνοοῦν τὴν θρη-σκευτικότητα»⁷⁸.

Ἡ ζωὴ τοῦ νέου κράτους θὰ πορευτεῖ πρὸς μιὰ προϊούσα θρησκευιοποί-ησι⁷⁹, ἀφίνοντας κατὰ μέρος τὴν ζωσα παράδοσι τοῦ λαοῦ. Τὸ καίριο ζήτη-μα, τὸ ὁποῖο δέν διεφάνη ὡς ἡ αὐθεντικὴ διαφορὰ, ἦταν τὸ ὅτι «ἡ Ἐκκλησία δέν ἐνδιαφέρεται πρωταρχικὰ γιὰ τὴν ἠθικὴ τῶν ἐκπροσώπων της καὶ τὴν ἰδε-ολογικὴ τους συνέπεια, ὅτι ἡ ἀνθρώπινη πτώσι καὶ ἁμαρτία εἶναι πάντοτε δεδομένη, ἀλλὰ προτεραιότητα ἔχει ἡ διαφύλαξι τῶν “ὁρίων” τοῦ ἐκκλησια-στικοῦ γεγονότος, ὄχι γιὰ λόγους “συντήρησης”, ἀλλὰ μόνο γιὰ νά διασωθεῖ ἀπαραχάρακτι ἡ σημαντικὴ τοῦ τρόπου τῆς “ὄντως ζωῆς” καὶ σωτηρία – ἡ πανανθρώπινη ἐλπίδα γιὰ τὴ νίκη κατεπάνω στὸν θάνατο»⁸⁰. Ὁ Φαρμακίδης, ἀκολουθώντας τὴν κοραϊκὴ γραμμὴ, παρέμεινε πιστὸς στοὺς τύπους καὶ ἔμει-

⁷⁶ βλ. *ΙΕΕ*, τόμος ΙΓ', Ἀθήνα 1977, σελ. 473.

⁷⁷ βλ. *ΙΕΕ*, ὅ.π. σελ. 473.

⁷⁸ βλ. *ΙΕΕ*, ὅ.π., σελ. 472.

⁷⁹ γιὰ τὸν ὅρο βλ. Χρ. Γιανναρά, *Ἐνάντια στὴ Θρησκεία*, Ἀθήνα 2006, σελ. 85 κ. ἑ.

⁸⁰ βλ. Χρήστου Γιανναρά, *Ὁρθοδοξία καὶ Δύσι στὴ νεώτερη Ἑλλάδα*, Ἀθήνα 1992, σελ. 287.

νε ήσυχος ότι δέν αλλοιώθηκε τό δόγμα, ἐνῶ ἡ Ὅρθόδοξη Ἐκκλησία καθιερώθηκε ὡς ἡ ἐπικρατοῦσα θρησκεία, χρήσιμη καί ἀπαραίτητη γιά τόν νεοελληνικό βίο, χωρίς ὅμως νά ἀντλεῖ ἥθος ἀπό τήν αὐθεντική λαϊκή εὐσέβεια καί παράδοση, χωρίς νά λειτουργεῖ ὡς βάση γιά ἡ διατήρηση τοῦ κοινοτικοῦ συστήματος, τό ὁποῖο παραμερίστηκε στήν προσπάθεια γιά συγκρότηση κεντρικοῦ κράτους. Ἔτσι, ἡ διαμάχη γιά τό αὐτοκέφαλο ἔγινε μέρος τῆς γενικότερης διαμάχης γιά τόν πολιτικό καί ἰδεολογικό προσανατολισμό τοῦ κράτους!

Τό Πανεπιστήμιο, στό ὁποῖο ὁ Φαρμακίδης θά ἀκολουθήσει ἀκαδημαϊκή σταδιοδρομία ἀπό τό 1837, καθῶς θά διορισθεῖ ὡς ὡς ὁ ἓνας ἀπό τούς τρεῖς καθηγητές τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς⁸¹, θά ἐκφράσει μέ τή σειρά του τή γραμμή αὐτή. Εἶναι χαρακτηριστικός ὁ λόγος τοῦ πρώτου πρύτανη Κωνσταντίνου Σχινᾶ, μέλους τῆς ἐπιτροπῆς πού εἰσηγήθηκε τό αὐτοκέφαλο, συνοδοιπόρου τοῦ Φαρμακίδη, *κατά τά ἐγκαίνια τοῦ πρώτου διδακτηρίου τό 1837: «Τό Πανεπιστήμιον κείμενον μεταξύ τῆς ἐσπερίας καί τῆς ἑῶ, εἶναι προσωρισμένον νά λαμβάνῃ ἀφ' ἑνός μέρους τά σπέρματα τῆς σοφίας, καί ἀφ' οὗ τά ἀναπτύξῃ ἐν ἐαυτῷ ἰδίαν τινα καί γόνιμον ἀνάπτυξιν, νά τά μεταδίδῃ εἰς τήν γείτονα ἑῶ καρποφόρα»*. Τό Πανεπιστήμιο προορίζεται νά μεταδώσει στήν Ἀνατολή τά φῶτα τῆς Δύσης, μαζί μέ τήν ἑλληνική γλῶσσα, τούς θεσμούς καί τίς ιδέες, ὥστε νά προετοιμάσει τόσο στό ἐσωτερικό τοῦ νέου κράτους ὅσο καί στά τουρκοκρατούμενα ἐδάφη, τήν Μεγάλῃ Ἰδέα τῆς ἀπελευθέρωσης τῶν ἑλληνικῶν ἐδαφῶν. Σέ ἓνα τέτοιο κλίμα τό νά παραμείνει ἡ Ἐκκλησία στήν Ἑλλάδα ὑπό τόν ἔλεγχον ἢ τήν ἐπιτροπή τοῦ Πατριαρχείου θά ἦταν ἀδιανόητο καί ἐκκλησιαστικά καί πολιτικά, ἀλλά καί ἰδεολογικά, καθόσον τό φιλελεύθερο ρεῦμα τοῦ Διαφωτισμοῦ εἶχε τά ἡνία στήν ἰδεολογική πορεία τοῦ νέου κράτους⁸².

Τό ἑλλαδικό αὐτοκέφαλο λοιπόν δέν ἦταν τόσο ζήτημα ἐκκλησιαστικό, κανονικό καί δογματικό, ὅσο πολιτικό καί ἰδεολογικό. Στό πλαίσιο αὐτό, ἡ προσωποποιημένη διαμάχη Φαρμακίδη καί Κωνσταντίνου Οἰκονόμου⁸³, ὁ ὁποῖος ὀργάνωσε τήν ἀντίδραση στήν ἀνακήρυξη τοῦ Αὐτοκεφάλου ἐρχόμενος στό Ναύπλιο ἀπό τήν Ρωσία τό 1834, πρέπει νά ἐξετάζεται εὐρύτερα⁸⁴.

⁸¹ Ἐνῶ ὁ Φαρμακίδης διορίστηκε τό 1837 καθηγητής τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς, τά μαθήματα ξεκίνησαν τό 1839. βλ. *Frazer*, ὅ.π., σελ. 185.

⁸² βλ. *Μουρτζανός*, ὅ.π., σσ. 31 καί 36-37.

⁸³ βλ. Κωνσταντίνου Μανίκα, «Ὁ Κωνσταντίνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ οἰκονόμων καί ἡ διαμόρφωση τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καί Πολιτείας στήν ἐποχή του», *Κωνσταντίνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ οἰκονόμων*, Πρακτικά Συνεδρίου Τσαριτσάνη 25 Μαΐου 1996, Ἀθήνα 1998, σελ. 49 κ. ἐ.

⁸⁴ Ὁ Φαρμακίδης θεωροῦσε τόν Οἰκονόμο πράκτορα τοῦ Τσάρου. βλ. *Frazer*, ὅ.π., σελ. 172.

Για μία ακόμη φορά δέν είναι τά ἐκκλησιαστικά τά ὅποια θά πρέπει νά μεταβληθοῦν, ἀκολουθώντας τά πολιτικά, ἀλλά νά ἐνταχθοῦν στό εὐρύτερο πολιτικό πλαίσιο καί τούς στόχους ἑνὸς κράτους στό ὅποιο ἡ παράδοση τοῦ Γένους θά ἔμενε στό τυπικό της περιεχόμενο ἀποδεκτὴ ἀπὸ τοὺς κρατικούς θεσμούς, δέν θά ἀποτελοῦσε ὅμως πρόταση καί βάση γιὰ τὴν ὁργάνωση τῆς κοινωνίας. Τό «ἀνήκομεν εἰς τὴν Δύσιν» ἦταν ἐξ ἀρχῆς ἡ γραμμὴ πού ἐπικράτησε⁸⁵.

Στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ἀθῆνας, ὁ Φαρμακίδης θά μετατεθεῖ ἀπὸ τὴν Θεολογικὴ στὴν Φιλοσοφικὴ Σχολή, ὅπου θά συναντήσει ὡς συνυπηρετοῦντα τὸν Νεόφυτο Βάμβα, παλαιὸ ὑποστηρικτὴ του. Ὁ Βάμβας ἦταν αὐτὸς πού μετέφρασε τὴν Παλαιὰ Διαθήκη στὴν νεοελληνικὴ γλῶσσα γιὰ λογαριασμό τῆς Βιβλικῆς Ἑταιρείας, ὅχι ἐκ τοῦ κεμένου τῶν ἐβδομήκοντα, ἀλλὰ ἐκ τοῦ ἐβραϊκοῦ, προκαλώντας πολλές ἀντιδράσεις (1834)⁸⁶. Μετὰ τὴν μετάθεσὶ τοῦ στὴν Φιλοσοφικὴ Σχολή ὁ Φαρμακίδης (ἔδρα τῆς Ἑλληνικῆς Φιλολογίας) θά παυθεῖ ἀπὸ γραμματέας τῆς Συνόδου. Ἀπέδωσε τίς ἀλλαγές αὐτές στὸν Οἰκονόμο, μέ τὸν ὅποιο ξεκάθαρα ἀπὸ τὸ 1835 βρισκόταν σέ δημόσια θεολογικὴ καί φιλολογικὴ διαμάχη. Ὁ Οἰκονόμος οὐσιαστικὰ εἶχε καταγγεῖλει τὸν Φαρμακίδη καί τίς ἰδέες του ὡς ἔμμεσα ἐπηρεασμένες ἀπὸ τὸν Καλβινισμό⁸⁷. Τό 1837 ἡ διαμάχη θά συνεχιστεῖ πᾶνω σέ βιβλικά χωρία πού ἀφοροῦσαν στὸν Ἰωάννη τὸν Πρόδρομο. «Γνώμη τοῦ Οἰκονόμου ἦταν πὼς ὁ Ζαχαρίας πού φονεύθηκε μετὰ τῶν Ἀγίων καί τοῦ θυσιαστηρίου καί πού τὸν ἀναφέρει ὁ Χριστὸς στή συζήτησή του μέ τοὺς Ἰουδαίους στό Λουκᾶ 21,51, εἶναι ὁ ἴδιος Ζαχαρίας, ὁ πατέρας τοῦ Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ. Ὁ Φαρμακίδης ἀπάντησε ἀμέσως, κατηγορώντας τὸν Οἰκονόμο ὡς ἔνοχο σοβαρῆς παρερμηνείας τῶν κεμένων. Ἡ ἀναμέτρηση δέν κρατήθηκε πάντοτε σέ πολιτισμένα ἐπίπεδα· ὅταν μιὰ ἐφημερίδα ὑπέδειξε, τό 1837, «ὁ μέγας Οἰκονόμος» νά γίνῃ μέλος τῆς Συνόδου, ἡ ἐφημερίδα Ἀθηνᾶ ρώτησε «ποῖος εἶναι αὐτὸς ὁ μέγας “Οἰκονόμος;” Εἶναι “μέγας” στὰ μάτια τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἢ στὰ μάτια τοῦ σουλτάνου;». Ὑπάρχουν πολλοὶ οἰκονόμοι στὴν Ἑλλάδα, συνέχισε τὸ ἄρθρο, κι ἔτσι λοιπὸν ποῖος εἶναι ὁ «μέγας»; Πιθανῶς εἶναι ἐκεῖνος ὁ οἰκονόμος πού μόλις ἔφθασε ἀπὸ τὴ Ρωσία, «ὅπου προσέφυγεν ἐξ ἀρχῆς τοῦ ἱεροῦ ἡμῶν ἀγῶνος ἐκ Κωνσταντινουπόλεως»⁸⁸.

⁸⁵ βλ. Μουρτζανός, ὁ.π., σσ. 31 καί 376-378.

⁸⁶ βλ. Μεταλληνός, *Παράδοση καί Ἀλλοτρίωση*, ὁ.π., σσ. 127 κ. ἐ.

⁸⁷ βλ. Frazee, ὁ.π., σελ. 186.

⁸⁸ βλ. Frazee, ὁ.π., σσ. 186-187.

Ἡ ὑπόθεση τοῦ Καΐρη θά ἀποτελέσει πλῆγμα γιά τόν Φαρμακίδη. Ἐπηρεασμένος ἀπό τόν Κοραῖ, ὅπως καί οἱ Φαρμακίδης καί Βάμβας, ὁ Καΐρης θά προκαλέσει θεολογικό πρόβλημα μέ τίς ιδέες του περί θεοσεβείας, οἱ ὁποῖες καταδικάστηκαν ἀπό τόν Πατριάρχη Γρηγόριο ΣΤ΄. Ὁ Φαρμακίδης εἶχε προσπαθήσει νά γλιτώσει τόν φίλο του ὠθώντας τον νά ἀναχωρήσει ἀπό τήν Ἑλλάδα. Δέν πρόλαβε ὁμως. Ἡ Ἱερά Σύνοδος δέν πείστηκε ἀπό τίς ἐξηγήσεις τοῦ Καΐρη, οὔτε ἔστρεψε στήν προσπάθεια τοῦ Φαρμακίδη νά μὴν καταδικαστεῖ ὁ Καΐρης. Ζήτησε ἀπό τήν κυβέρνησι νά συλλάβει τόν Καΐρη, τόν ἔφερε ἐνώπιόν της, τόν καταδίκασε σέ καθαίρεση μέ τίς κατηγορίες τῆς αἵρεσης καί τῆς ἀποστασίας ἀπό τήν χριστιανική ἀλήθεια καί τόν ἐξόρισε στήν Σκιάθου⁸⁹.

Ἡ καταδίκη τοῦ Καΐρη ἦταν χτύπημα γιά τόν Φαρμακίδη. Στίς 20 Νοεμβρίου 1839 ὁ ὑπουργός τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Γλαράκης ἀνακοίνωσε ὅτι ὁ Φαρμακίδης ἀπολύθηκε ἀπό γραμματέας τῆς Συνόδου, ἐνῶ μετατέθηκε στήν Φιλοσοφική Σχολή σέ ἓνα ἀντικείμενο, πού οὐδόπως τόν ἀνέπαινε. Γράφει ὁ Φαρμακίδης στήν «Ἀπολογία» του: «ἄνοιξα τό γράμμα μέ μεγάλη προσοχή καί τό διάβασα ὄχι μόνο μία φορά, ἀλλά δύο ἢ τρεῖς φορές, γιατί δέν μποροῦσα νά πεισθῶ ὅτι ἦταν πρᾶγματι ἀληθινό. Μοῦ φαινόταν τόσο ἀπίστευτο καί παρὰ ξένο»⁹⁰.

Τό κόμμα τῶν Ναπταίων χαρέτισε μέ ἐνθουσιασμό τήν ἀπόλυση τοῦ Φαρμακίδη. Τό ἴδιο καί τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο. Οἱ Γάλλοι ὁμως καί οἱ Ἀγγλοι δέν εὐχαριστήθηκαν καθόλου ἀπό τήν ἀπόφαση αὐτή. Ὁ Γάλλος πρεσβευτής στήν Ἀθήνα Sartiges θά ἐπισημάνει: «Ἐχει προκαλέσει ἐδῶ κατάπληξη καί γενική δυσαρέσκεια, ἀφοῦ εἶναι γνωστό ὅτι γίνονται προσπάθειες ἀπό τήν Ἑλληνική Ἐκκλησία Κωνσταντινουπόλεως νά καθυποτάξει ἀκόμη μιά φορά τήν Ἑλληνική ἐθνική Ἐκκλησία. Ἐγινε ἐπίσης γνωστό ὅτι ἡ Ἱερά Σύνοδος μέ τήν ὑποστήριξη τῆς Ρωσίας καί τοῦ δραστήριου ζήλου τοῦ πρεσβευτῆ της στήν Ἀθήνα (τοῦ ἐλληνικῆς καταγωγῆς Κατακάζη⁹¹), ἐργάζεται γιά τήν ἐπιστροφή τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας στή δικαιοδοσία τοῦ πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως. Καί ξαφνικά ἔγινε φανερό ὅτι στήν πραγματικότητα ἔχει ὀλοκληρωθεῖ ἡθικά ἡ ἐπανένωση τῶν δύο Ἐκκλησιῶν».

Ὁ Φαρμακίδης θά παλέψει νά ὑπερασπιστεῖ τόν ἑαυτό του μέ τήν Ἀπολογία του τό 1840. Θά ἀποδώσει στόν Οἰκονόμο καί τίς πολιτικές σκευωρίες πού αὐτός ὀργάνωσε τήν πτώση του. Θά ἐπισημάνει ὅτι στήν πραγματικότητα

⁸⁹ βλ. Frazee, ὁ.π., σσ. 186-189.

⁹⁰ βλ. Θεοκλίτου Φαρμακίδου, Ἀπολογία, σσ. 1-4, 203-206.

⁹¹ βλ. Frazee, ὁ.π., σσ. 190-191.

ἡ Ἐκκλησία στὴν Ἑλλάδα εἶχε γίνε ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Γρηγορίου Ε' στὶς 10 Ἀπριλίου 1821 καὶ τὸ Καταστατικὸ τοῦ 1833 ἐπικύρωσε τὴν ὑπάρχουσα κατάστασι. Ἡ νέα πολιτικὴ κατάστασι ποὺ ὑπῆρχε στὸ ἔθνος ἐνίσχυσε τὴν ἐλλαδικὴ Ἐκκλησία στὸ νὰ εἶναι πλέον ἐλεύθερη. Ἀκόμη, «ἡ αὐτοκέφαλη Ἐκκλησία δὲν ἦταν λιγότερο Ὁρθόδοξη ἀπ' ὅ,τι οἱ Ἐκκλησίες τῆς Ἀλεξάνδρειας, Ἀντιόχειας καὶ Κύπρου ποὺ ἦσαν ἐκτὸς τῆς δικαιοδοσίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Φαρμακίδης τόνιζε ξανά καὶ ξανά ὅτι μιὰ ἀνεξάρτητη Ἐκκλησία ἦταν κάτι τὸ οὐσιαστικὸ σ' ἓνα κυρίαρχο κράτος»⁹².

Ὁ Φαρμακίδης θὰ πιαστεῖ ἀπὸ μιὰ προβληματικὴ διατύπωση τοῦ Οἰκονόμου σὲ σχέση μὲ τὴν Παναγία σὲ κήρυγμα στὸ Μέγα Σπήλαιο καὶ θὰ τὸν καταγγεῖλει στὴν Σύνοδο, ἀλλὰ αὐτὸς θὰ ἀπαλλαγεῖ τὸ 1840. Ἡ πλειοψηφία τῆς Συνόδου ἔχει γίνε φιλοπατριαρχικὴ καὶ ὁ Οἰκονόμος ἔχει κυριαρχήσει, παίρνοντας μὲ τὸ μέρος του καὶ τὸν Ὑπουργὸ Ἑσωτερικῶν Γλαράκη. Ἦταν φανερό ὅτι σὲ περίπτωσι χειροτονίας νέων ἐπισκόπων γιὰ τὴν Ἑλλάδα, ἡ Σύνοδος θὰ ζητοῦσε πλέον τὴν ἐγκρίσι ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο. Ἡ Σύνοδος θὰ ἀπαγορεύσει τοὺς γάμους μὲ ἑτεροδόξους, γιὰ νὰ προλάβει περαιτέρω διείσδυσι τῶν Βαυαρῶν καὶ ἡ ρωσικὴ γραμμὴ ἔχει ἐπικρατήσει πλήρως. Ἡ ἴδρυσι ὅμως τῆς «Φιλορθοδόξου Ἑταιρείας», ἡ ὁποία ἐπεχείρησε νὰ ὀργανώσει ἐπανάστασι ἐναντίον τῶν Τούρκων στὴν Ἡπειρο, τὴν Θεσσαλία καὶ τὴν Μακεδονία, ὡς πρόγευσι τῆς Μεγάλης Ἰδέας, ἀλλὰ καὶ θέλησε νὰ ἀνεβάσει στὸν Ἑλληνικὸ θρόνο ἓναν Ὁρθόδοξο πρίγκιπα, μὲ τὴν πιθανὴ συμπαράστασι ἢ ἀνοχὴ τῆς ρωσικῆς πρεσβείας, ὁδήγησε σὲ ἀλλαγὴ καὶ στὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα. Ὁ Φαρμακίδης φάνηκε νὰ δικαιώνεται καὶ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1840 οἱ φιλορῶσοι ἐπίσκοποι ἀπολύθηκαν ἀπὸ τὴ Σύνοδο, ἐνῶ στὴν Κωνσταντινούπολι ἡ βρετανικὴ πίεσι στὸν Πύλη ὁδήγησε στὴν ἀπομάκρυνσι τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου ΣΤ'⁹³ ἀπὸ τὸν θρόνο.

Τὸν Μάϊο τοῦ 1842 ὁ Φαρμακίδης, σὲ ἐπιστολὴ του στὸν Μαυροκορδάτο⁹⁴, τοῦ ἐμπιστεύεται σκέψεις καὶ σχέδια του ποὺ δείχνουν τάσεις συμφιλώσεώς του μὲ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, ἀκόμη καὶ μὲ τὸν μεγάλο ἀντίπαλό του, τὸν Κωνσταντῖνο Οἰκονόμο. Τὸ ἀγγλικὸ καὶ τὸ ρωσικὸ κόμμα σκόπευαν νὰ συνεργαστοῦν γιὰ νὰ πιέσουν περαιτέρω τὸν βασιλιά Ὁθωνα νὰ δώσει σύνταγμα στὸν λαό, καὶ τὸ θρησκευτικὸ ζήτημα, ἡ ἀνακήρυξι τοῦ Αὐτοκεφάλου,

⁹² βλ. *Frazee*, ὁ.π., σελ. 19.

⁹³ βλ. *Frazee*, ὁ.π., σελ. 193-195.

⁹⁴ βλ. *IEE*, ὁ.π., σελ. 89.

ἔπρεπε νά πάρει νά εἶναι ἐμπόδιο στὴν συνεργασία ἀνάμεσα στὰ δύο κόμματα. Ὁ Φαρμακίδης λειτουργεῖ καί πάλι περισσότερο πολιτικά καί λιγότερο ἰδεολογικά. Θά ἐπανέλθει τὸ 1843 στὴν Θεολογικὴ Σχολή καί θά διδάξει ἐκεῖ μέχρι τοῦ θανάτου του, τὸ 1860. Τὸ 1844 θά ἐπαναδιοριστεῖ ἀπὸ τὸν Σπυρίδωνα Τρικούπη, ὑπουργὸ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καί Παιδείας στὴν τότε κυβερνησι Μαυροκορδάτου, γραμματέας τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, παρὰ τὴν ἀντίδραση τοῦ φιλορωσικοῦ κόμματος τῶν Ναπαίων πού τὸν χαρακτήριζε ὡς «*τὸν φαρμακερὸν ὄφιν ἐν τοῖς κόλποις τῆς ἐκκλησίας*»⁹⁵. Τὸ Σύνταγμα τοῦ 1844 δὲν ἀναίρεσε τὴν Φαρμακίδεια γραμμὴ γιὰ τὴν αὐτοκεφαλία, μολοντί ἔδειξε τὴν ἀνάγκη γιὰ ἐπάνοδο σέ κοινωνία μὲ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο.

Τὸ 1849 θά ἀναβιώσει καί πάλι ἡ διαμάχη μεταξὺ τοῦ Οἰκονόμου καί τοῦ Φαρμακίδη μὲ ἔμφαση στὸ θέμα ἂν πρέπει νά ὀρκίζονται οἱ ἱερεῖς. Ἡ ἐφημερίδα *Αἰὼν* πού ὑποστήριζε τὸν Οἰκονόμο καί ἡ ἐφημερίδα *Ἀθηνᾶ* πού ὑποστήριζε τὸν Φαρμακίδη θά γεμίσουν «ἀπὸ πικρὰ ἄρθρα. Ὁ Φαρμακίδης δημοσίευσε ἓνα βιβλίον πλέον τῶν διακοσίων σελίδων μὲ τὸν τίτλο *Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων, ἢ περὶ Ὁρκου*, στὸ ὁποῖο διερευνᾶτο σχεδὸν κάθε καταληπτὴ ὅψη τοῦ προβλήματος. Ὁ πατριάρχης τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1849 ἦρθε σέ βοήθεια τοῦ Οἰκονόμου μὲ μιά ἐγκύκλιον πού ὑποστήριζε τὴν θέσιν του, καί ἡ ὁποία ὀνόμαζε τὴν ἐργασία τοῦ Φαρμακίδη “*τό σάπιο βιβλιαράκι*”»⁹⁶.

Τὸ 1850 ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος θά ζητήσῃ τὴν ἀναγνώριση τοῦ αὐτοκεφάλου ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, τὸ ὁποῖο θά ἐκδώσῃ τὸν Συνοδικὸ Τόμο στίς 29 Ἰουνίου 1850⁹⁷. Ὁ τόμος ὅριζε γιὰ τὴν διοίκησιν ὅτι θά γινόταν διὰ συνοδικῆς πράξεως καί ὅτι ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος θά συνεννοοῦνταν μὲ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο γιὰ τὰ σοβαρὰ θέματα. Ὁ Φαρμακίδης εἰσηγήθηκε νά ἀπορριφθῇ ὁ τόμος τοῦ αὐτοκεφάλου⁹⁸ καί νά ὀριστεῖ ἡ διοίκησιν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος μὲ βάση τὸ ἀρχικὸ διάταγμα τοῦ 1833. Ἡ στάσις τοῦ Φαρμακίδη ὀδήγησε στὴν ἐκ νέου ἀπόλυσί του, καθὼς καί σέ ἓναν «Ἀντιτομο» πού συνέταξε ὁ ἴδιος, τὸν ὁποῖο δημοσίευσε ἀνώνυμα. Τὸν ἐπέγραψε

⁹⁵ βλ. *ΙΕΕ*, ὁ.π., σελ. 116.

⁹⁶ βλ. *Frazee*, ὁ.π., σελ. 213.

⁹⁷ βλ. σχετικὰ καί τὴν ἀλληλογραφία τοῦ Φαρμακίδη ὡς γραμματέα τῆς Συνόδου μὲ τὸν Μισαὶλ Ἀποστολίδη, ἐκπρόσωπο τῆς ἐλληνικῆς κυβερνήσεως στίς διαπραγματεύσεις γιὰ τὴν ἐπίσημη χορήγησι αὐτοκεφάλου καί ὄχι γιὰ ἐπικύρωσι τῆς πράξεως τοῦ 1833, ὅπως ἤλπιζε ὁ Φαρμακίδης ὅτι θά συμβεῖ στοὺς Πρωτ. Γεωργίου Μεταλληνοῦ, *Ἑλλαδικὸ αὐτοκεφάλου παραλειπόμενα*, Ἀθήνα 1989², σελ. 180 κ.έ.

⁹⁸ βλ. *Frazee*, ὁ.π., σελ. 227.

«Ὁ Συνοδικὸς Τόμος ἢ Περί Ἀληθείας». «Ἀναρωτιόταν πῶς οἱ ἥρωες τῆς ἀνεξαρτησίας πού εἶχαν χύσει μαρτύρων αἷμα θά ἐπιζητοῦσαν νά ἐξαρτίσουν τὴν Ἐκκλησία ἀπὸ μιᾶ ξένη δύναμη. Ἰσχυριζόταν ὅτι ἡ Ἐκκλησία εἶχε κερδίσει τὴν ἀνεξαρτησία της ἀπὸ τὸν Μάρτιο ἡδὴ τοῦ 1821, χάρις στὴ θέληση τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἐνῶ ἡ ἀποκατάσταση τῶν σχέσεων μὲ τὴν Κωνσταντινούπολη σήμαινε ὑποδούλωση, ἓνα βῆμα πρὸς τὸ σκοτάδι»⁹⁹.

Ὁ Φαρμακίδης θά ἀναλύσει τὶς προτάσεις τοῦ Τόμου τῆς Αὐτοκεφαλίας καί θά τὶς χαρακτηρίσει ὅλες ἀντίθετες εἴτε πρὸς τὴν ἱστορία εἴτε πρὸς τὸν νόμο. «Ἄν ἡ Ἑλλάδα χρειάζεται τὸ ἅγιο Μύρο ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, ρωτᾷ, γιατί νά μὴ χρειάζεται καί τὸ νερό τοῦ βαπτίσματος, καί τὸ ψωμί καί τὸ κρασί γιὰ τὴ θεία κοινωνία; Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος γιὰ δεκαεννιά αἰῶνες χειροτονεῖ ἐπισκόπους, καί δέν χρειάζεται καινούργιες ὁδηγίες γι' αὐτό τὸ ζήτημα. Τὸ βιβλίο τελειώνει κρούοντας τὸν κώδωνα τοῦ κινδύνου μὲ προτροπὴ γιὰ ἀντίσταση στοὺς ὄρους πού ἀπαιτεῖ ὁ Τόμος καί γιὰ τὴ διατήρηση τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος»¹⁰⁰.

Στὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Φαρμακίδη ἀπάντησε ὁ Κωνσταντῖνος Οικονόμος, ἐνῶ ὁ «Ἀντίτομος» ἀπορρίφθηκε μὲ ἐγκύκλιο τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τὸν Μάιο τοῦ 1852, διὰ τῆς ὁποίας τὸ Φαρμακίδειο σύγγραμμα χαρακτηρίστηκε «σκανδαλώδες τῷ ὄντι καὶ λίβελλος κατὰ τῆς Ἐκκλησίας»¹⁰¹, καί ὁ συγγραφέας του ἀποδοκιμάστηκε.

Ὁ Φαρμακίδης, τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του, ἀσχολήθηκε μὲ τὴν συγγραφὴ, χωρὶς ὅμως νά καταφέρει ὅσα ἐπιζητοῦσε, λόγω τοῦ κλονισμοῦ τῆς υἱείας του. Ἦταν ἀντιπαπικός. Ἐγγραψε κατὰ τοῦ παπικοῦ πρωτείου καί τοῦ δόγματος τῆς ἀσπίλου συλλήψεως τῆς Παναγίας¹⁰². Κατὰ τὸν Κρῆμαϊκό πόλεμο (1854) ἐτάχθη ὑπὲρ τῆς οὐδετερότητας τῆς Ἑλλάδος καί θεωρήθηκε ἔτσι

⁹⁹ βλ. *Fraze*, ὁ.π., σελ. 234.

¹⁰⁰ βλ. *Fraze*, ὁ.π., σελ. 235.

¹⁰¹ βλ. *ΘΗΕ*, στ. 1003.

¹⁰² βλ. *ΘΗΕ*, στ. 1003-1004. Ὡς πρὸς τὸ συγγραφικὸ τοῦ ἔργο συνολικά πολλά ἄρθρα δημοσίευσε στὰ περιοδικὰ «Ερμῆς ὁ Λόγιος», «Εὐαγγελικὴ Σάλπιγξ», καθὼς καί στὶς ἐφημερίδες «Γενικὴ Ἐφημερίς» καὶ «Ἀθηνᾶ». Αὐτοτελῆ τοῦ ἔργα εἶναι τὰ ἑξῆς: *Στοιχεῖα τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης* ὑπὸ Φρειδερίκου Ἰακωβαίου εἰς χρῆσιν τῶν σχολείων τῆς Ἑλλάδος, Α' - Δ' Βιέννη 1815-1819. *Χρηστομάνθεια ἑλληνικῇ*, Α'-Γ', Ἀθῆναι 1837. *Περὶ Ζαχαρίου υἱοῦ Βαραχίου*, εἰς ὃ ἐξεδόθη καὶ τί περὶ βαττολογίας, Ἀθῆναι 1838. *Ὁ ψευδώνυμος Γερμανός*, Ἀθῆναι 1838. *Ἀπολογία Θ. Φαρμακίδου*, Ἀθῆναι 1840. *Ἡ Καινὴ Διαθήκη μετὰ ὑπομνημάτων ἀρχαίων*, Α'-Ζ', Ἀθῆναι 1842-1845. *Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων ἢ περὶ ὄρκου*, Ἀθῆναι 1849. *Ὁ Συνοδικὸς Τόμος ἢ περὶ ἀληθείας*, Ἀθῆναι 1852.

φιλότουρκος. Πέθανε στην Αθήνα την 21^η Απριλίου 1860. Τόν επικήδειο ἐξεφώνησε ὁ Κωνσταντῖνος Κοντογόνης καί τόν ἐπιτάφιο λόγο ὁ Περικλῆς Ἀργυρόπουλος¹⁰³.

Ὁ Φαρμακίδης ἀνῆκε στήν ομάδα τῶν φιλελεύθερων-«προοδευτικῶν» λογίων τοῦ Διαφωτισμοῦ, οἱ ὅποιοι δέν διαπνέονταν ἀπό τόν μεγαλοῖδεατισμό τῶν Φαναριωτῶν, τήν Ἑλλάδα δηλαδή ὡς ἐπικεφαλῆς τῆς Ἀνατολῆς, τήν ἐπάνοδο στήν βυζαντινὴ αὐτοκρατορία. Ὁ Φαρμακίδης ἤθελε τήν Ἑλλάδα ἀνεξάρτητη ἀπὸ τήν παράδοση τῆς βυζαντινῆς οἰκουμένης καί ἀποφασισμένη νά προχωρήσει στὸν δικό της δρόμο, νά κρατᾶ στοιχεῖα ἀπὸ τὴν Ὁρθοδοξία καί τὴν θρησκευτικότητα, ἀλλὰ νά ἀκολουθεῖ τὸν δρόμο τῆς Δύσης. Παρότι προεπαναστατικά ἀποδεχόταν τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο καί ἀκολουθοῦσε τὴν ἐκκλησιαστικὴ τάξη, ἡ ἐπανάσταση τὸν ἔκανε νά διαμορφώσει στὴν σκέψη του τὴν νέα γραμμὴ ὅτι ἡ ἀνεξάρτητη Ἑλλάδα νά εἶναι ἓνα ἔθνος-κράτος, τὸ ὁποῖο θά ἔπρεπε νά προχωρήσει πρὸς τὸν ἐξευρωπαϊσμό του, ἀφήνοντας πίσω τὴν Ἀνατολή.

Ὅπως γράφει χαρακτηριστικά ὁ καθηγητὴς Βλ. Φειδᾶς: «Ἡ ἀντιπαράθεση γιὰ τὸ αὐτοκέφαλον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἦταν ἡ αἰσθητὴ ἔκφραση τῆς συγκρούσεως δύο ἐτερόκεντρων κοσμοθεωριῶν, τῆς θεοκεντρικῆς καί τῆς ἀνθρωποκεντρικῆς, οἱ ὁποῖες προέτειναν δύο διαφορετικὰ πρότυπα ἀνθρώπου (χριστιανοῦ ἀνθρώπου-αὐτόνομου ἀνθρώπου) καί ἦταν ἀδύνατον νά συνυπάρξουν ἀρμονικά στὴν ἴδια κοινωνία ἢ νά μορφοποιοῦν τὴν ἴδια κρατικὴ βούληση. Στὰ πλαίσια αὐτὰ εἶναι σαφές γιατί ὁ μὲν Θ. Φαρμακίδης προέτεινε μίαν βίαιη ρωγμὴ στὴ συνέχεια τῆς πνευματικῆς κληρονομίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ μέ τὴν ὑπεράσπιση τῶν νέων ἰδεῶν τοῦ Διαφωτισμοῦ, ἐνῶ ὁ Κ. Οἰκονόμος ἐπέμενε στὴν ἐκκλησιοκεντρικὴ ἀξιοποίηση τῶν νέων ἰδεῶν μέ τὴν ἀποδεδειγμένη προσληπτικὴ ἱκανότητα τῆς ἐλληνοχριστιανικῆς παραδόσεως, ἡ ὁποία θά διέσωζε καί τὴ συνέχεια τῆς πνευματικῆς κληρονομίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ»¹⁰⁴.

¹⁰³ βλ. ΘΗΕ, στ. 1003.

¹⁰⁴ βλ. Βλ. Φειδᾶ, «Ἡ ρωσικὴ πολιτικὴ καί τὸ αὐτοκέφαλον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος», *Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ οἰκονόμων*, Πρακτικὰ Συνεδρίου, Τσαριτσάνη 25 Μαΐου 1996, Αθήνα 1998, σελ. 22.

ΜΠΑΡΟΥΧ «Ο ΕΥΛΟΓΗΜΕΝΟΣ»

Εφθασε στη Λάρισα μετά από μεγάλη ταλαιπωρία με ένα κάρο φορτωμένο με πέντε άτομα και μπόλικους μποξάδες, πού τό ἔσερνε ἕνα μισοπεθαμένο ἄλογο. Τρίκαλα-Λάρισα, οὔτε θυμόταν, πόσες μέρες τοὺς πῆρε. Τό ὄνομά του ἦταν Μπαρούχ, «εὐλογημένος» στά ἑβραϊκά, ἀλλά ἀπό τὴν ἡμέρα πού γεννήθηκε μέχρι ἐκείνη τή στιγμή, θεωροῦσε πώς ἡ ζωὴ του δέν εἶχε δικαίωσε τό ὄνομά του. Ἡ μάνα του, ὁ πατέρας του καί τὰ ἕξι ἀδέλφια του καταπλακώθηκαν καί σκοτώθηκαν, ὅταν τό σπῖτι τους κατέρρευσε ἀπό ἄγνωστη αἰτία. Τίς κηδεῖες ἔκανε ὁ ραβῖνος Λάρισας Συμεὼν Πέσσαχ, πού πῆγε ἐκεῖ εἰδικά γιὰ νά συμπαρασταθεῖ στὴν τραγικὴ γιὰ τὴν κοινότητα στιγμή. Τό ἡμερολόγιο ἔγραφε Ἰανουάριος τοῦ 1857. Ὁ ραβῖνος ἐνημερώθηκε ἀπὸ τὸν πρόεδρο τῆς ἰσραηλιτικῆς κοινότητας Τρικάλων γιὰ τὸν θάνατο τῆς οἰκογένειας Ταραμπουλούς καί γιὰ τὸ ὅτι σώθηκε ὁ 16χρονος γιὸς τῆς οἰκογένειας, πού δυστυχῶς δέν εἶχε κανέναν ἄλλο συγγενῆ. Ὁ ραβῖνος μετὰ τὴν κηδεία θέλησε νά μιλήσει στὸν βαθειὰ πληγωμένο Μπαρούχ, πού ἔκλαιγε ἀσταμάτητα. Τοῦ μιλοῦσε γιὰ πολλή ὥρα μέχρι πού τὸν γαλίνεψε μετὰ τὰ λόγια του. Ὁ Μπαρούχ θὰ θυμόταν σέ ὅλη του τὴ ζωὴ τὰ λόγια τοῦ ραββίνου:

*«Ὁ ΚΥΡΙΟΣ εἶναι ὁ ποιμένας μου· τίποτε δέν θὰ στερηθῶ.
Σέ βοσκές χλοερές μετὰ ἀνέπαυσε· σέ νερά ἀνάπαυσης μετὰ ὁδήγησε.
Ἀνόρθωσε τὴν ψυχὴ μου· μετὰ ὁδήγησε μέσα ἀπὸ μονοπάτια δικαιοσύνης, χάριν τοῦ ὀνόματός του.
Καί μέσα σέ κοιλάδα σκιᾶς θανάτου ἂν περπατήσω, δέν θὰ φοβηθῶ κακό· ἐπειδὴ, ἐσύ εἶσαι μαζί μου· ἡ ράβδος σου καί ἡ βακτηρία σου, αὐτὲς μετὰ παρηγοροῦν.
Ἐτοίμασες μπροστά μου τραπέζι, ἀπέναντι ἀπὸ τοὺς ἐχθρούς μου· ἄλειψες τὸ κεφάλι μου μετὰ λάδι· τὸ ποτιήρι μου ξεχειλίζει.
Σίγουρα, χάρι καί ἔλεος θὰ μετὰ ἀκολουθοῦν ὅλες τίς ἡμέρες τῆς ζωῆς μου· καί θὰ κατοικῶ στὸν οἶκο τοῦ Κυρίου σέ μακρότητα ἡμερῶν».*

(Κεφάλαιο 23 Ψαλμὸς τοῦ Δαβὶδ)

«*Εἶσαι εὐλογημένος παιδί μου*», τοῦ εἶπε τελειώνοντας καί τοῦ πρότεινε νά πάει νά ζήσει μαζί μέ τήν οἰκογένειά του στή Λάρισα γιά νά τόν ἔχει πάντα δίπλα του.

Ὁ Μπαρούχ μάζεψε ἕνα μπόγο πράγματα, ὅσα μπόρεσε νά σώσει ἀπό τά συντρίμια. Ἀπό τήν κοινότητα κανόνισαν τήν μεταφορά του μέ τό κάρο, πού θά ἔφευγε τίς ἐπόμενες μέρες γιά Λάρισα. Εὐτυχῶς βρῆκε τό ταλέτ (θρησκευτικό σάλι) του καί τήν κιπά (καπελάκι) του ἀπό τό μπάρ μισβά του (τήν ἐνηλικιώσή του στά 13 του), δῶρα μεγάλης ἀξίας καί βαρύτητας γιά κάθε Ἑβραῖο καί τήν μενορά (ἐφτάφωτη λυχνία ἀπαραίτητη σέ κάθε ἑβραϊκό σπίτι). Πρὶν φύγει, φρόντισε νά μάθει περισσότερα γιά τόν ραβῖνο Συμεών Πέσσαχ, πού ἔμελλε νά γίνει ὁ προστάτης καί καθοδηγητής του στόν δρόμο τοῦ Θεοῦ.

Ὁ ραβῖνος Συμεών Πέσσαχ εἶχε γεννηθεῖ στή Θεσσαλονίκη τό 1815. Ὁ πατέρας του Ἀαρών ἦταν μέγας τραπεζῆτης τῆς πόλης καί ἡ μητέρα του Σάρρα καταγόταν ἀπό μιά ἀπό τίς πιό ἐπιφανέστερες οἰκογένειες τῆς ἐποχῆς. Ὁ Συμεών μέσα σέ ἕνα τέτοιο περιβάλλον δέχτηκε μεγάλη φροντίδα καί μόρφωση. Παρακολούθησε τά βασικά μαθήματα τῆς ἑβραϊκῆς γλώσσας καί θρησκείας κοντά σέ εἰδικούς δασκάλους τῆς Θεσσαλονίκης, φοίτησε στίς περίφημες «Γιεσιβώτ» (πανεπιστημιακές ραβινικές σχολές) ὅπου ἀρίστευσε, βραβεύτηκε καί τοῦ ἀπονεμίσθηκαν τό 1841 τά πτυχία τῶν Ἀνωτάτων Ἑβραϊκῶν Σπουδῶν τῆς Θεολογίας καί τοῦ Ταλμούδ, τῆς Φιλοσοφίας καί τῆς Θρησκευτικονομικῆς. Μιλοῦσε ἄπταιστα τήν ἑβραϊκή, τήν ἑλληνική, τήν ἰσπανική καί τήν τουρκική γλώσσα. Τό 1847 παντρεύτηκε τήν Λέα, ἐγγονή τοῦ Μεγάλου Ἀρχираβίνου Θεσσαλονίκης Ἀβραάμ Στρούμσα. Πρὶν ἀπό αὐτόν τόν γάμο εἶχε παντρευτεῖ ἄλλες δύο φορές ἀλλά ἀτύχησε χάνοντας τίς συζύγους του πολύ γρήγορα. (Στούς Ἑβραίους εἶναι παράδοση ἀπαράβατη ὁ χῆρος νά παντρεύεται ἁμέσως μετά τήν χρεία του). Εἶχε ἀποκτήσει ἀπό τούς γάμους του μιά κόρη καί πέντε γιούς. Τόν Ἰσχάκ (ἀπό τόν πρῶτο του γάμο), τήν Λούνα, τόν Ἀαρών, τόν Δαυίδ καί τόν Ἰσχάκ.

Μετά τό τέλος τῶν σπουδῶν του ὑπηρέτησε ὡς Γραμματέας τοῦ Ἀρχираβίνου τῆς Θεσσαλονίκης καί ὡς θρησκευτικός λειτουργός της Μεγάλης Συναγωγῆς «Μπέτ Σελομό». Τό 1848 προσλήφθηκε ἀπό τήν Ἰσραηλιτική Κοινότητα Λάρισας, πού εἶχε μεγάλη ἀκμὴ, σημαντική ἑβραϊκή θρησκευτική καί πνευματική ἀνάπτυξη καί ὑπερεῖχε τοῦ ἑβραϊσμοῦ ὁλόκληρης τῆς Παλαιᾶς Ἑλλάδας. Στήν ἀρχή διετέλεσε ἱεροκέρυκας τῶν Συναγωγῶν καί συγχρόνως Ραβῖνος – Δικαστής τοῦ θρησκευτικοῦ Δικαστηρίου «Μπέθ Ντίν». Διακρινόταν γιά τήν καταπληκτική ρητορική του δεινότητα καί τί σοφία του. Πολύ γρήγορα διο-

ρίστηκε ἀναπληρωτής τοῦ διάσημου Ἀρχιεραβίνου τῶν Ἰσραηλιτικῶν Κοινοτήτων τῆς Θεσσαλίας καί Παλαιᾶς Ἑλλάδος Δαυίδ Ἀντζέλ.

Στό σπίτι αὐτοῦ τοῦ ὑπέροχου σοφοῦ ἀνθρώπου καί τῆς θεοσεβούμενης γυναίκας του Λέας, θά συνέχιζε τή ζωή τοῦ ὁ Μπαρούχ. Ἐνιωθε εὐγνωμοσύνη πρὸς αὐτόν τόν ἄνθρωπο καί θά γινόταν ἡ σκιά του, θά τόν βοηθοῦσε ὅσο μποροῦσε καί κοντά του θά μάθαινε τίς διδαχές τοῦ Θεοῦ.

Ἐφθάσε στή Λάρισα ξημερώματα. Πυκνή ὁμίχλη σκέπαζε τήν πόλη. Ἡ φωνή τοῦ μουεζίνου καλοῦσε τοὺς πιστοὺς μουσουλμάνους σέ προσευχή. «17 τζαμιά ἔχει ἡ Λάρισα», τοῦ εἶπε μιά συνταξιδιώτισσά του. Κατέβηκε ἀπὸ τό κáro με τόν μπόγο του. Τόν ἐνημέρωσαν πὼς εἶχαν φθάσει στά Ἑβραϊκά, πού βρίσκονταν στό κεντρικό-βορειοδυτικό τμήμα τῆς πόλης, κοντά στό παλιό ἐμπορικό κέντρο καί τή δεξιὰ ὄχθη τοῦ Πηνειοῦ ποταμοῦ. Οἱ δρόμοι πού περιέβαλαν τήν συνοικία ἦταν ἡ ὁδός Γιουμπρούκ (Σκαρλάτου Σούτσου), ἡ ὁδός Μουφτῆ Ἐφέντη (Θουκυδίδου) καί ἡ ὁδός Χατζῆ Χουσεῖν Πασᾶ (Κύπρου). Γιά τή Λάρισα εἶχε ἀκούσει πὼς ἦταν μιά μεγάλη πόλη με 13.000 κατοίκους, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ 2.200 ἦταν ἑβραῖοι. Ὑπῆρχε μιά καλὰ ὀργανωμένη Ἰσραηλιτικὴ κοινότητα με 4 κύριες Συναγωγές καί 3 ἰδιωτικὲς μικρές με τή μορφή σπουδαστηρίων μελέτης τῆς Τορά, με τό Μεγάλο Ἱεροδικεῖο Θεσσαλίας «Μπέθ Ντίν», με τρία σχολεῖα καί με Ἱεροσπουδαστήριο πανεπιστημιακοῦ ἐπιπέδου, με μιά πλούσια Κοινοτικὴ Βιβλιοθήκη με ἀνεκτίμητης ἀξίας βιβλία καί Τεβιλά (θρησκευτικὸ λουτρό) καί πὼς ἂν καί στὴν περιοχὴ κατοικοῦσαν ἀποκλειστικὰ Ἑβραῖοι, δέν ἦταν διαμορφωμένη σέ γκέτο.

Στὴν ὁδό Μουφτῆ Ἐφέντη ἀναζήτησε τό σπίτι τοῦ ραβίνου. Πλινθόκτιστα σπίτια σέ ἄθλια κατάσταση στά δεξιὰ καί στά ἀριστερὰ του δρόμου, τοῦ θύμισαν τὰ ἑβραϊκὰ σπίτια τῶν Τρικάλων. Ἦξερε πὼς ἐπίτηδες τὰ διατηροῦσαν σέ αὐτὴν τὴν κατάσταση οἱ Ἑβραῖοι, γιὰ νὰ ἀποφεύγουν τὴν ὁποιαδήποτε ἐπίδειξη, πού θά προκαλοῦσε τὸν φθόνο καί τὴν ἀρπακτικὴ διάθεση τῶν μουσουλμάνων. Μιά γυναῖκα με μιά ἐνδυμασία με ζωηρὰ χρώματα κι ἓνα κίτρινο ἀκαλαίσθητο κεφαλόδεσμο, πού φοροῦσαν ὅλες οἱ Ἑβραῖες, τοῦ ἔδειξε τό σπίτι τοῦ ραβίνου. Ὁ δρόμος εἶχε λάσπες καί ἄργησε νὰ χτυπήσει τὴν πόρτα μέχρι νὰ τίς καθαρῇ ὅσο καλύτερα μποροῦσε. Ἄλλωστε, περιέμενε νὰ ξημερώσει καλὰ μὴ τυχόν καί τοὺς ξυπνήσει. Ὅταν ἐπιτέλους χτύπησε, ἡ πόρτα ἀνοίξε γρήγορα σάν κάποιος νὰ τὸν περιέμενε ἀπὸ πίσω. Τὸν ὑποδέχτηκαν ὅλοι με χαμόγελα. Τοῦ ἔδωσαν γάλα καί ψωμὶ νὰ φάει. Ἡ Λέα τοῦ μίλησε γλυκὰ σάν μάνα. Με τό πού ἔφαγαν, ὁ ραβίνος τοῦ ζήτησε νὰ πάει μαζί του στὴν Συνα-

γωγί. Ἡ συνοικία ἦταν πολύβουη τώρα, εἶχε ξυπνήσει γιὰ τὰ καλὰ καὶ κόσμος πολὺς πῆγαινε κι ἐρχόταν, οἱ μαγαζάτορες ἀνοίγαν τὰ μαγαζιά τους, παιδιὰ πῆγαιναν στὰ σχολεῖα τους, μεταφορεῖς κουβαλοῦσαν ἐμπορεύματα, ὁδοκαθαριστές καθάριζαν τοὺς λασπωμένους δρόμους. Μποροῦσες νὰ ἀκούσεις ἐβραϊκά, τούρκικα, ἰσπανοεβραϊκά, γλῶσσες πού μιλοῦσαν ὅλοι οἱ Ἑβραῖοι. Στόν δρόμο ὅλοι χαίρετοῦσαν μέ μεγάλο σεβασμό τόν ραββίνο κι αὐτός τοὺς σύσπινε τό νέο μέλος τῆς κοινότητας. Τόν κύριο Ἰσαάκ Ταραμπουλούς, συνονόματό του, τόν συνάντησαν ἔξω ἀπὸ τό ραφτάδικό του. Φεύγοντας, τοῦ ἐξήγησε ὁ ραββίνος πὼς κι ἡ οἰκογένεια τοῦ Ἰσαάκ Ταραμπουλούς ἦταν πρόσφυγες, ὅπως καὶ ἡ οἰκογένεια τοῦ Μπαρούχ, ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο, ἀπὸ ὅπου ἔφυγαν μέ τὴν ἔκρηξη τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1821 καὶ κατέφυγαν σέ πόλεις τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Μακεδονίας. Ἐδῶ στὴ Λάρισα μάλιστα, εἶχαν συγκροτήσῃ τὴν Χεβρά Κεδο-σά Μοραῖτι (τὴν Ἀδελφότητα τῶν Μωραϊτῶν). Ἐκείνη τὴν πρώτη μέρα ἀλλὰ καὶ τίς ἐπόμενες θὰ μάθαινε πολλὰ καὶ ἐνδιαφέροντα ἀπὸ τόν ραββίνο.

Ἡ Ἑβραϊκὴ κοινότητα τῆς Λάρισας εἶναι ἀρχαιότατη, μέ παρουσία ἀπὸ τὸν 2ο π.Χ. αἰῶνα καὶ εἶναι ἡ τρίτη κοινότητα τῆς Ἑλλάδας. Στους Ρωμανιώτες, τοὺς Ἑβραῖους δηλαδὴ τῆς Ἑλλάδας, προστέθηκαν καὶ οἱ Ἑσκεναζίμ, Ἑβραῖοι πού ἦρθαν κατὰ καιροὺς ἀπὸ διάφορες χῶρες τῆς Εὐρώπης, καθὼς καὶ ἀπὸ ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδας, καὶ πῆρε τὴν τελικὴ της μορφὴ καὶ αὐξήθηκε σέ πληθυσμό μέ τὴν ἀφίξη τῶν Σεφαραντίμ (Ἰσπανοεβραίων), πού κατέφυγαν ἐδῶ μετὰ τὸν διωγμό τους ἀπὸ τὴν Ἰσπανία τὸν 15ο αἰῶνα ἀπὸ τὸν Φερδινάνδο καὶ τὴν Ἰσαβέλλα. Ἡ Ὄθωμανικὴ Αὐτοκρατορία, πού ἦταν κυρίαρχος δύναμις τῆς περιοχῆς, τοὺς δέχτηκε μέ ἀνοιχτὲς ἀγκαλιές, καθὼς οἱ Ἰσπανοεβραῖοι, ἦταν μεγάλο κεφάλαιο γι' αὐτούς. Ἦταν στὴν πλειοψηφία τους ἐπιστήμονες μέ πολὺ ὑψηλὸ μορφωτικὸ ἐπίπεδο καὶ πολὺ γρήγορα ἀναμείχθηκαν μέ τοὺς ὑπόλοιπους ὁμόθρησκους καὶ μετέδωσαν τὴν κουλτούρα, τὸν πολιτισμό καὶ τὴ γλῶσσα. Συνέβαλαν ὄχι μόνο στὴν ἐξέλιξη τῆς κοινότητας ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρης τῆς πόλης. Στὴν ἀρχὴ ἵδρυσαν ξεχωριστὴ κοινότητα, ἀλλὰ ὑπῆρξαν σοφοὶ ραββίνοι πού τοὺς καθοδήγησαν νὰ ἐνωθοῦν σέ μία. Ἡ Λάρισα ἐπάξια ἔχει τὸν τίτλο «Μάντρε ντ' Ἰσραὲλ» (Μητέρα τοῦ Ἰσραὴλ), ἀφοῦ καθιερώθηκε ὡς κέντρο μετανάστευσης.

Ὅ,τι κι ἂν τοῦ ἔλεγε ὁ ραββίνος, ὁ Μπαρούχ τὸν ἄκουγε μέ μεγάλο ἐνδιαφέρον. Μεγάλῃ ἐκπληξῇ ἔνωσε ὅταν ὁ ραββίνος τοῦ εἶπε πὼς τὰ ἐπίθετα τῶν Ἑβραίων δείχνουν τὴν καταγωγὴ τους.

Οἱ Ταραμπουλούς κατάγονται ἀπὸ Πελοπόννησο, οἱ Φρανσές καὶ Τσαρφατί ἀπὸ Γαλλία (στὴν ἐβραϊκὴ γλῶσσα ἡ Γαλλία εἶναι Τσαρφάτ), οἱ Μιζραχί

ἀπό τὴν Ἀνατολή (ἀπό τὴν ἑβραϊκὴ λέξη Μιζράχ, πού σημαίνει Ἀνατολή), οἱ Ἑσκεναζή ἀπὸ Γερμανία (Ἑσκενάξ εἶναι στὰ ἑβραϊκά ἡ Γερμανία), οἱ Ροῦσσο ἀπὸ Ρωσία, οἱ Μπέξα ἢ Μπέγα ἀπὸ χωριὸ τῆς Πορτογαλίας, οἱ Τουρών ἀπὸ χωριὸ τῆς Guadalahara, οἱ Πάρντο ἀπὸ ἐπαρχία τῆς Μαδρίτης, οἱ Σακκή ἀπὸ ἐπαρχία τῆς Πορτογαλίας, οἱ Μπεράχα ἀπὸ χωριὸ τῆς Μαδρίτης, οἱ Ἑρρέρα ἀπὸ χωριὸ τῆς ἐπαρχίας Σεβίλλια, οἱ Γκατένιο ἀπὸ χωριὸ στὰ Πυρναῖα, οἱ Καπέτα ἀπὸ χωριὸ τῆς κεντρικῆς Ἰταλίας, οἱ Μάιση ἀπὸ πολίχνη τῆς Τοσκάνας, οἱ Ἀλγούστι ἀπὸ τὴν Ἀγκόστα τῆς Σικελίας καὶ οἱ Μάτσα ἀπὸ πόλη τῆς Κάτω Ἰταλίας.

Ἀπὸ τὴν ἡμέρα ἐκείνη καὶ μετὰ, ὅποιον θὰ συναντοῦσε θὰ προσπαθοῦσε νὰ θυμηθεῖ ἀπὸ ποῦ κατάγεται καὶ θὰ ἦταν κάτι σάν παιγνίδι γι' αὐτόν. Ἐλα ὅμως πού τό παιγνίδι δέν πῆγε καλά, καθὼς μιὰ ἀπὸ τίς ἐπόμενες μέρες συνάντησαν τὸν κύριο Μιζάν.

«Ἀπὸ ποῦ νὰ κατάγεται ἄραγε;», ρώτησε τὸν ραββίνο, γιὰ νὰ πάρει τὴν ἀπάντησι: «Υπάρχουν καὶ κάποια ἰδιωνυμικά ἑβραϊκά ὀνόματα ἐδῶ στὴ Λάρισα, ὅπως τὸ Μιζάν πού σημαίνει παντοειδής, τὸ Σιαλέμ – ἀκέραιος, τὸ Ἀράρ – ὀρεινός, τὸ Μπαρζιλιά – σιδεράς, τὸ Φελούς – ἐξεταστής, ἐρευνητής, τὸ Φρεζή ἢ Φερετζή ἀπὸ τὸ ὄνομα Φερεζαῖος πού ἀναφέρεται στὴ Βίβλο, τὸ Χαζάν – ψάλτης, τὸ Μεγίρ – φωτεινός, τὸ Μαζλίαχ – τυχερός, τὸ Ζακάρ – ἀρσενικός, καθὼς ἐπίσης υπάρχουν καὶ κάποια ἰσπανικά ἰδιωνυμικά ὀνόματα ὅπως τὸ Ἀμπαστάδο – ἱκανοποιημένος, τὸ Μπεμβενίστε – εὐπρόσδεκτος, τὸ Καλντερόν – γανωτής».

Τίς ἐπόμενες μέρες ὁ Μπαρούχ σέ μιὰ φιλανθρωπικὴ ἐκδήλωση γνώρισε τοὺς «Τσελεμπή», μέλη τῆς κοινότητας, πού ἔφεραν μὲ ὑπερηφάνεια τὸν τιμητικὸ τουρκικὸ αὐτὸ τίτλο, καθὼς εἶχαν διακριθεῖ στὴν κοινωνικὴ, πνευματικὴ καὶ οἰκονομικὴ ζωὴ τῆς πόλης. Ἦταν ἀρχοντικές καὶ σεβάσιμες προσωπικότητες, πού κατεῖχαν σημαντικὸ πλοῦτο, οἱ Τσελεμπή. Οἱ ἐνδυμασίες τους μπορεῖ νὰ περιεῖχαν τὰ ἀπαραίτητα (ὅπως καθόριζε ἡ τουρκικὴ νομοθεσία γιὰ τοὺς Ἑβραίους), γαλάζια ὑποδήματα καὶ κεφαλόδεσμο γαλαζόμαυρο, μὲ ἢ χωρὶς καστανόνκριζες ρίγες, ἦταν ὅμως ξεχωριστές, φτιαγμένες ἀπὸ ἀκριβὰ ὑφάσματα καὶ διακοσμημένες μὲ χρυσές τρέσες. Ὁ ραββίνος συχνὰ τοῦ ἔλεγε πὼς στὴ Λάρισα, ὅποια οἰκονομικὴ κατάσταση κι ἂν εἶχαν οἱ Ἑβραῖοι, διατηροῦσαν πολὺ καλὲς σχέσεις καὶ μὲ τοὺς χριστιανούς καὶ μὲ τοὺς μουσουλμάνους. Κι αὐτὸ ἔκανε τὴν ἑβραϊκὴ κοινότητα τῆς Λάρισας νὰ ξεχωρίζει. Καὶ ἐπίσης τοῦ ἔλεγε πὼς ἡ ἀκμὴ μιᾶς ἑβραϊκῆς κοινότητας εἶναι ὁ γνῶμονας, τὸ θερμόμετρο τῆς κατάστασης ἑνὸς τόπου.

Ἡ ζωὴ τοῦ Μπαρούχ ἀπέκτησε νόημα. Λίγοι μῖνες εἶχαν περάσει πού βρισκόταν δίπλα στὸν σοφὸ προστάτη του καὶ ἡ πονεμένη ψυχὴ του μαλάκωνε ἀπὸ τὴν στοργή καὶ ἀπὸ τὰ πολλά πού μάθαινε καὶ γέμιζαν τὸ μυαλό του. Μελετῶντας μέ τὸν ραβίνο τὰ σοφὰ λόγια τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὶς γραφές, στὴν καρδιά τοῦ Μπαρούχ ρίζωσε βαθιά ἡ πεποίθησις ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι πάντα μαζί μας, μᾶς ἀγαπᾷ καὶ δὲν μᾶς ἐγκαταλείπει ποτέ. Ὁ ἄνθρωπος πού τοῦ πρόσφερε φροντίδα, ἀγάπη καὶ γνώση, στά νεανικά μάτια τοῦ Μπαρούχ ἐνσάρκωσε τὴν εὐσπλαχνία τοῦ Θεοῦ. Τὰ βράδια, ὅταν ξάπλωνε νὰ κοιμηθεῖ στὸν χώρο τῆς βιβλιοθήκης τοῦ σπιτιοῦ, ὅπου του παραχωρήθηκε ἓνα κρεβάτι, ἐπεξεργαζόταν τὰ ὅσα μάθαινε. Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ ραβίνου ἦταν τεράστια, μέ πολὺτιμα ἀνεκτίμητης ἀξίας βιβλία, πού ὅσα χρόνια θὰ ἔμενε ἐκεῖ συνεχῶς θὰ ἐμπλουτίζονταν, φθάνοντας τοὺς 2.000 τόμους.

«*Ἡ ὑπέρτατη ἀξία στὴν Ἰουδαϊκὴ πολιτεία ὀφείλει νὰ εἶναι ἡ ἀπονομὴ δικαιοσύνης πρὸς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους*» τοῦ ἔλεγε συχνά, καὶ ὅταν ὁ Μπαρούχ τοῦ ἔλεγε πὼς θέλει νὰ μάθει πολλά καὶ νὰ ἀποκτήσει σοφία, τοῦ ἔλεγε:

«*Ἡ ἀναζήτησις τῆς σοφίας ἀρχίζει μέ τὴν εἰλικρινῆ ἐπιθυμίαν γιὰ μάθησι καὶ ἡ φροντίδα γιὰ μάθησι ὁδηγεῖ στὴν ἀγάπην.*

Ἀγάπη σημαίνει τὴν τήρησι τῶν νόμων τῆς καὶ ἡ τήρησι τῶν νόμων τῆς εἶναι ἐγγύησι ἀφθαρσίας.

Ἡ ἀφθαρσία μᾶς φέρνει κοντὰ στὸν Θεό.

Κι ἐπομένως ἡ ἐπιθυμία ν' ἀποκτήσουμε σοφία μᾶς ὁδηγεῖ στὴ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

Ἄν οἱ τύραννοι τῶν λαῶν δὲν ἀπολάμβαναν μόνο τοὺς θρόνους τοὺς καὶ τὴν ἐξουσία τοὺς καὶ τιμοῦσαν τὴ σοφία, θὰ βασιλεύαν γιὰ πάντα.

Ἐπειδὴ περιφρόνησαν οἱ ἄνθρωποι τὴ σοφία, ὅχι μόνο τιμωρήθηκαν μέ τὸ νὰ μὴν γνωρίζουν τὰ ἀγαθὰ τῆς, ἀλλὰ ἔμειναν μνημεῖο ἀνοησίας στοὺς μεταγενέστερους κι ἔτσι τὰ σφάλματά τοὺς δὲν ξεχάστηκαν.

Ἐκεῖνοι ὅμως πού ὑπηρέτησαν τὴ σοφία σώθηκαν ἀπ' αὐτὴν ἀπὸ ὅλα τοὺς τὰ βάσανα.

Ἡ σοφία βοήθησε ἓναν δίκαιο ἄνθρωπο νὰ ἀποφύγει τὴν ὀργὴν τοῦ ἀδελφοῦ του καὶ τὸν ὁδήγησε στὸν ἴσιο δρόμο. Τοῦ ἔδειξε τὸ σὺράνιο βασίλειο τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ δίδαξε αὐτὰ πού γνωρίζουν οἱ ἄγγελοι. Τοῦ χάρισε ἐπιτυχία στοὺς σκληροὺς κόπους του κι ἀντάμειψε μέ ἀφθονοὺς καρποὺς τὶς προσπάθειές του».

Αὐτὰ τὰ σημαντικὰ νοήματα σκεφτόταν ἐκείνη τὴν ἡμέρα τοῦ 1857, ὅταν ἄκουσε δυνατὲς φωνές. Πετᾶχτηκε ἀπὸ τὴν καρέκλα του καὶ βγῆκε ἔξω νὰ δεῖ

τί συμβαίνει. «Φωτιά, μεγάλη φωτιά!», άκουσε τί Λέα καί τίς γειτόνισσες νά φωνάζουν. Καπνοί έφθαναν από τήν μεριά τής άγοράς καί δέν άρρησαν φλόγες μέ όρμή νά γλείφουν τά σπίτια τής συνοικίας. Μέ κουβάδες καί κανάτες άπελπισμένοι άνθρωποι πάλευαν μέ τίς φλόγες, παιδιά τσίριζαν, γερόντισσες τραβοῦσαν τά μαλλιά τους. Ό Μπαρούχ άνέλαβε τά παιδιά τοῦ ραβίνου καί τά απομάκρυνε από τό κακό όδηγώντας τους στό ποτάμι καί άφοῦ τά έβαλε σέ άκίνδυνο μέρος, έπέστρεψε τρέχοντας νά βοηθήσει γιά νά σωθεῖ τό σπίτι τών σωτήρων του. Κράτησαν ὥρες οί προσπάθειες, πού στίς περισσότερες περιπτώσεις ήταν άκαρπες. Ό άπολογισμός τραγικός! Μεγάλη ήταν ή καταστροφή σέ σπίτια καί καταστήματα, σέ Συναγωγές καί σέ έξι μικρές Συναγωγές («Μιδρασίμ»). Η έβραϊκή συνοικία τής Λάρισας, πού μόλις πρίν λίγο καιρό είχε γνωρίσει καί είχε αγαπήσει ό Μπαρούχ, μέσα σέ λίγες ὥρες σχεδόν δέν ύπληρχε. Σέ εκείνη τήν τραγική στιγμή καί όλες τίς έπόμενες μέρες τόν Μπαρούχ τόν συγκίνησε πολύ, πού χριστιανοί καί μουσουλμάνοι έτρεξαν νά βοηθήσουν καί νά στηρίξουν τούς ταλαιπωρημένους συντοπίτες τους. Καί θαύμασε άκόμα μιά φορά τόν ραβίνο Πέσσαχ, πού ως άνώτερος πνευματικός καθοδηγητής όλων τών έβραϊκών φιλανθρωπικών καί μορφωτικών συλλόγων πού ήταν, έδωσε έμπνευση, αισιοδοξία καί γραμμή γιά νά στηρίξει τό ποίμνιό του, πού υπέφερε καί θά δοκιμαζόταν γιά καιρό. Γιά τήν άνοικοδόμηση τών κατεστραμμένων λατρευτικών οικοδομημάτων καί σπιτιών διενεργήθηκε πανελλαδικός έρανος μεταξύ τών Έβραίων ένώ ό Άρχιραβίνος Νταβίτ Άντζέλ έκανε έρανο στήν κοινότητα τών Ισπανοεβραίων τοῦ Άμστερνταμ.

Ένα μέρος τοῦ ποσοῦ πού συγκεντρώθηκε από αὐτούς τούς έράνους χρησιμοποιήθηκε γιά τήν άνέγερση τής Συναγωγής «Έτς Χαγίμ» (Δέντρο τής Ζωής), σέ οικόπεδο πού δώρισε ό πλούσιος Έβραίος Τσελεμπή Έλιγιά Κοέν. Τίς έργασίες έπόπτευαν ό Όβαδίας Μπαντάφ καί ό Χαΐμ Ίτσχάκ Άλχανάτης καί τόν Όκτώβριο τοῦ 1860 παραδόθηκε μιά μεγάλη, λιτή καί επιβλητική Συναγωγή στους κατοίκους τής έβραϊκής συνοικίας, πού άποτελέσε ισχυρό σημείο άναφοράς, καθώς γύρω της βρίσκονταν συγκεντρωμένα τά κοινωφελή ιδρύματα τής κοινότητας καί πολλά σπίτια. Κάτι πού γνώριζε ό Μπαρούχ αλλά πού έπρεπε νά μείνει κρυφό ήταν πώς τά σπίτια επικοινωνούσαν μεταξύ τους καί μέ τήν Συναγωγή μέ θυρίδες, έτσι ώστε νά διευκολύνεται ή διαφυγή τών ενοίκων σέ περίπτωση κινδύνου.

Τό κενό πού άφισε πίσω της ή μεγάλη καταστροφή καλύφθηκε σχετικά γρήγορα μέ τήν ίδρυση καί νέων λατρευτικών χώρων καί τήν ανακατασκευή όρισμένων παλιών. Οικοδομήθηκε επίσης ή Συναγωγή, ή λεγόμενη Μιδράς, ή

όποια προϋπήρχε της καταστροφής, ή Συναγωγή Σεφαραντίμ, ή ιδιωτική Συναγωγή του Τσελεμπή Λαυίδ Σακκί, ή ιδιωτική Συναγωγή του Τσελεμπή Άβραάμ Σαμπεταί, ή ιδιωτική Συναγωγή του Τσελεμπή Σαλώμ Χακίμ και ή Συναγωγή Ταλμιούδ Τορά (Σχολή μελέτης της Τορά).

Ο ραβίνος ήταν γενικά ικανοποιημένος, αν και κάτι βαθειά στην ψυχή του τόν πονούσε. Η ζωή στην έβραϊκή κοινότητα της Λάρισας άρχισε να ξαναμπάνει στην γνωστή της ρότα. Οι γυναίκες, κυρίες και άρχοντισσες των σπιτικών τους, σέ θέση ύψηλῃ, όπως προβλέπει ο ιουδαϊκός νόμος, μεγάλωναν τίς πολυμελείς οικογένειές τους, οί άνδρες στίς δουλειές τους και άνελλιπώς παρόντες στή Συναγωγή και τά παιδιά στά σχολεία και στίς σχολές των Συναγωγών να εκπαιδεύονται μέσω της διδαχῆς της έβραϊκῆς, της λαντίνο (ισπανοεβραϊκά) στην ιστορία και στίς έβραϊκές παραδόσεις και μέσω της ελληνικῆς γλώσσας σέ όλα τα άλλα μαθήματα. Πολλοί προύχοντες Έβραίοι μάθαιναν ελληνικά στά παιδιά τους μέ δασκάλους, πού προσλάμβαναν στά σπίτια τους. Είχε διαδοθῇ πώς ένα παιδί πού γεννήθηκε στή Λάρισα, έγινε μεγάλος και τρανός δάσκαλος στην Εύρώπη. Τό όνομά του ήταν Κωνσταντίνος Μιχαήλ Κούμας.

Τό 1869 ή Λέα φέρνει στή ζωή τό 6ο τους παιδί, τόν Μωυσῆ, και γεμίζει χαρά τίν οικογένεια. Ο Μπαρούχ σάν μέλος της οικογένειας χαίρεται κι αυτός μέ τίν χαρά τους, αλλά πío πολύ γιατί βλέπει τίν χαρά του ραβίνου, ό όποιος έχει μιά περίεργη αίσθηση, πώς αυτό του τό παιδί γεννήθηκε γιά να γίνει σπουδαίος θρησκευτικός ηγέτης.

Γιά ακόμα ένα λόγο είναι ικανοποιημένος ό ραβίνος εκείνη τί χρονιά. Στή Λάρισα ιδρύθηκε τό Ισραηλιτικό Σχολείο της Alliance Israelite Universelle (Παγκόσμιου Ισραηλιτικού Συνδέσμου). Μέσω του εκπαιδευτικού αυτού ιδρύματος οί Έβραίοι της Λάρισας θά μάθαιναν τί γαλλική γλώσσα και θά έρχονταν σέ στενή έπαφή μέ τίν Εύρώπη και τά όσα συνέβαιναν εκεί. Η λειτουργία της Σχολῆς Άλλιάνς άρχισε στίς 15 Μαρτίου του 1869, ύστερα από τό μεγάλο ενδιαφέρον πού έδειξαν οί ιθύνοντες της Κοινότητας γιά τί λειτουργία της.

Ο Μπαρούχ παρακολουθοῦσε τόν μέντορά του μέ θαυμασμό. Ο ραβίνος όταν δέν ήταν στην Συναγωγή διάβαζε και έγραφε μέ τίς ὥρες συγγράμματα στην έβραϊκή, θρησκευτικού και ταλμουδικού περιεχομένου. Αὐτός καθόταν σέ μιά γωνιά στον χώρο της βιβλιοθήκης μέ ένα βιβλίο στά χέρια και ήταν πάντα έτοιμος να ικανοποιήσει κάθε του ανάγκη μέ τίν προσδοκία πάντα, να ακούσει κάτι σοφό από τό στόμα του. Έτσι μιά μέρα του μίλησε γιά τίς «μιτσβότ», (καλές πράξεις) και γιά τό πόσο σημαντικές είναι:

Έμεις οί Ιουδαίοι δάσκαλοι ένθαρρύνουμε άνελλιπώς τίν άσκηση των

«μιτσβότ» (καλὼν πράξεων) κι ὄχι τή συσσώρευση ὑλικῶν ἀγαθῶν, ὡς τὴν καλύτερη ἐπένδυση γιὰ τὴν τελικὴ κρίσι. Εἶναι βαθιὰ ριζωμένη στὴν ψυχὴ μας ἡ πεποίθησι, ὅτι ὁ ἔλεγχος τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ ἀτόμου ὁλοκληρώνεται στὴ μετὰ θάνατο ζωή.

Καὶ ἄκου μιὰ ἱστορία γιὰ τὸν γέροντα ποὺ εἶχε τρεῖς ἀγάπες στὴ ζωὴ του, τὰ παιδιά του, τὸ χρῆμα καὶ τίς καλές του πράξεις:

Τὴν ὥρα ποὺ πλησίαζε ὁ θάνατος, ὁ κατάκοιτος γέροντας κάλεσε τὰ παιδιά του κι ὅλους τοὺς οἰκείους του καὶ τοὺς εἶπε: «Σὰς παρακαλῶ νὰ ἔλθετε νὰ μὲ σώσετε ἀπὸ τὸν αὐστηρὸ κατήγορο!».

Εἶπαν τὰ παιδιά του: «Δὲν ἄκουσες πῶς καμιὰ ἐξουσία δὲν ἔχουμε νὰ παρέμβουμε τὴν ἡμέρα τῆς κρίσεως;».

Φώναξε στὴ συνέχεια τὸ χρῆμα καὶ εἶπε: «Μέρα καὶ νύχτα κόπιασα γιὰ χάρι σου! Σέ παρακαλῶ λοιπόν, ἔλα νὰ μὲ σώσεις!».

Τὸ χρῆμα τοῦ ἀπάντησε: «Δὲν ἔχεις ἀκούσει πῶς τὴν ἡμέρα τοῦ ἀποχωρισμοῦ δὲν ὠφελεῖ σέ τίποτα τὸ χρῆμα;».

Κάλεσε στὴ συνέχεια τίς καλές πράξεις καὶ εἶπε: «Ἐλᾶτε νὰ μὲ σώσετε ἀπὸ τοῦτο τὸ θάνατο!».

Αὐτὲς ἀπάντησαν: «Πήγαινε ἐν εἰρήνῃ! Ἐμεῖς θὰ προστρέξουμε νὰ συνηγορήσουμε, προτοῦ κἂν φθάσεις ἐκεῖ».

Ὅπως ἀκριβῶς ἀναφέρεται στίς γραφές: «Ἡ δικαιοσύνη μπροστὰ σου θὰ βαδίζει καὶ θὰ ἔχετε τὴ δόξα Μου γιὰ ὀπισθοφυλακὴ».

Ὁ Μπαρούχ συχνὰ ἄκουγε τὸν ραβῖνο νὰ τοῦ μιλάει γι' αὐτὸ ποὺ τὸν βασάνιζε πολὺ καὶ δὲν ἦταν ἄλλο ἀπὸ τὴν κατοχὴ τῶν Τούρκων. Τοῦ μιλοῦσε γιὰ τὴν ἤδη ἀπελευθερωμένη ἀπὸ τὸ 1821 Ἑλλάδα καὶ γιὰ τὴν ἀνάγκη νὰ ἐλευθερωθεῖ καὶ ἡ ὑπόλοιπη Ἑλλάδα. Μόλις ὁ ραβῖνος Συμεὼν Πέσσαχ μὲ ὁμόφωνη ἐκλογὴ ἀπὸ τὴν ἀρμόδια Ραβινικὴ Σύνοδο ἔγινε Ἀρχираβίνος στὴ θέση τοῦ θανόντος Ἀρχираβίνου τῶν Ἰσραηλιτικῶν Κοινοτήτων τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Παλαιᾶς Ἑλλάδας Δαυὶδ Ἄντελ καὶ ἔγινε πρόεδρος τοῦ «Μπέθ Ντί» (θρησκευτικὸ δικαστήριον), ἐκτὸς τῶν ἄλλων δραστηριοτήτων του, ἀνέπτυξε δραστηριότητες τόσο στὸν κοινωνικὸ, ὅσο καὶ στὸν ἐθνικὸ τομέα. Ἔθεσε τὸν ἑαυτὸ του, μὲ κίνδυνο τῆς ζωῆς του ὑπὲρ τῆς ιδέας τῆς ἀπελευθέρωσης καὶ πρόσφερε σημαντικὲς ὑπηρεσίες στὴν ὑπόδουλη Ἑλληνικὴ Πατρίδα. Στήριξε τὸν ἀγῶνα κατὰ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ, τόσο στὸ ἐσωτερικὸ ὅσο καὶ στὸ ἐξωτερικὸ, στέλνοντας πατριωτικὲς ἐκκλήσεις πρὸς τοὺς ἀπανταχοῦ ἐβραϊκοὺς παράγοντες.

Ἐνα πρωί, ἐντελῶς ἀπροειδοποίητα, ἡ γυναῖκα του ἡ Λέα δὲν ξύπνησε.

Τό ήμερολόγιο ἔγραφε Ἰανουάριο τοῦ 1876 καί βαρὺ πένθος ἔπεσε στό σπιτικό. Ἡ γλυκιά, στωική καί θεοσεβούμενη Λέα, πού ἀγκάλιασε καί προστάτευσε τὴν οἰκογένειά της καί τό ψυχοπαίδι τους τόν Μπαρούχ, εἶχε πάρει μιὰ θέσι ἀγγέλου στὸν οὐρανό. Ἀφοῦ ὁ ἀρχιεραβίνος τήρησε τὴν ἐβδομάδα πένθους τιμώντας τὴ γυναῖκα του, ἀνέθεσε τό μεγάλωμα τῶν παιδιῶν του, –ὁ Μωυσῆς ἦταν μόλις ἑπτὰ χρονῶν– σέ μιὰ σεβαστὴ καί θεοσεβούμενη γυναῖκα, βάλθηκε νά ἀγωνίζεται γιὰ τόν στόχο του, πού ἦταν ἡ ἀπελευθέρωση. Ὁ Μπαρούχ τόν θαύμαζε, πού δέν δίσταζε μὲ ὁμιλίες του στίς Συναγωγές νά ξεσηκώνει τοὺς ἔβραίους ὑπὲρ τῆς πολεμικῆς προσπάθειας γιὰ ἀπελευθέρωση καί νά τοὺς ἐμπνέει μὲ τὰ λόγια του νά εἶναι ἔτοιμοι γιὰ κάτι τέτοιο.

Θά ἔπρεπε ὅμως νά περάσουν κοντὰ στά πέντε χρόνια γιὰ νά γίνει τό ὄνειρο πραγματικότητα. Τό 1881 θά ἦταν ἡ χρονιά πού ἀπελευθερώθηκε ἡ Θεσσαλία καί συγκεκριμένα ἡ Κυριακὴ τῆς 31η Αὐγούστου τοῦ 1881 θά ἦταν ἡ μέρα πού ἀπελευθερώθηκε ἡ Λάρισα. Ἡ χαρὰ καί ἡ συγκίνηση τοῦ πλήθους πού παραληροῦσε ἦταν μεγάλη! Χριστιανοί καί Ἑβραῖοι βρέθηκαν ἐνωμένοι σέ αὐτὴ τὴ σπουδαία νίκη τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἡ Τουρκοκρατία εἶχε καταφέρει βαρὶὰ πλήγματα σέ ὅλους καί αὐτὴ ἡ μέρα σήμαινε γιὰ ὅλους τὴν ἀπαρχὴ μιᾶς καινούργιας ζωῆς. Μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Θεοῦ, μὲ τόν σκληρὸ ἀπελευθερωτικὸ στρατιωτικὸ ἀγῶνα καί μὲ τίς μακροχρόνιες διπλωματικές ἐνέργειες καί διαβουλεύσεις τοῦ τότε πρωθυπουργοῦ Ἀλεξάνδρου Κουμουνδούρου, τοῦ ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν, πρώην πρωθυπουργοῦ Θεοδώρου Δεληγιάννη, καί τοῦ ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν Ἀλεξάνδρου Ραγκαβῆ, ἦρθε ἡ ἐλευθερία!

Ὁ ἀπελευθερωτικὸς στρατὸς, μὲ ἐπικεφαλῆς τόν στρατηγὸ Σκαρλάτο Σοῦτσο, κατέβηκε τό βουνό Ὁρθρυς, ὅπου ἦταν τότε τὰ Ἑλληνοτουρκικὰ σύνορα, καί μέσῳ Τρικάλων μπῆκε στὴ Λάρισα ἀπὸ τὴν Πύλη Τρικάλων τό μεσημέρι τοῦ Σαββάτου 30 Αὐγούστου. Οἱ Ἰσραηλίτες τῆς Λάρισας βρέθηκαν στίς πρώτες γραμμές τοῦ πλήθους, πού κρατώντας ἑλληνικές σημαίες (ἀλήθεια, πού βρέθηκαν ξαφνικά ἐκεῖνι τὴ μέρα τόσες σημαίες!) παραληροῦσε ὑποδεχόμενο τοὺς ἀπελευθερωτές. Οἱ πατέρες καί τὰ μέλη τῆς κοινότητος ἀκολουθώντας τόν θρησκευτικὸ τους ἡγέτη Ἀρχιεραβίνο Συμεὼν Πέσσαχ κρατώντας στό ἓνα χέρι τὰ ἱερὰ βιβλία καί στό ἄλλο ἀναμμένες λαμπάδες καί ἑλληνικές σημαίες συναντήθηκαν μὲ τὴ βασιλικὴ πομπὴ τοῦ Γεωργίου τοῦ Α΄, πού ἦρθε στὴν πόλη, κοντὰ στὴ θέσι «Κομμένη Γῆ» κι ἐκεῖ ἀκούστηκε τό «ὡς εὖ παρέστης» στὴν ἑβραϊκὴ γλῶσσα. Λίγο ἀργότερα καί μετὰ τὴν ἀποχώρηση τοῦ τουρκικοῦ πληθυσμοῦ ὁ στρατηγὸς Σοῦτσος παρέλαβε καί τυπικὰ τὴν Διοίκηση τῆς πόλης ἀπὸ τόν Τούρκο στρατιωτικὸ Διοικητὴ Χιλίλ Πασά καί

ἀπό τόν Δήμαρχο Ἐτέμ Ἐφέντη τά κλειδιά τῆς πόλης. Στό Διοικητήριο ὑψώθηκε μεγάλη Ἑλληνική σημαία, καθώς καί σέ σπίτια καί μαγαζιά. Στόν ναό τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου εἶχε στηθεῖ ὑψηλή ἀψίδα μέ κλαδιά δάφνης καί σημαίες. Σέ ἐξέδρα δεξιά τῆς ἀψίδας μαθήτριες στά λευκά ντυμένες κρατοῦσαν μικρές σημαίες καί λουλούδια, ἐνῶ ἀπό τήν ἀριστερή πλευρά σέ ἄλλη ἐξέδρα μαθητές κρατοῦσαν χιαστί στό στήθος τους σημαίες. Κι ὅταν ὁ Μητροπολίτης Νεόφυτος Πετρίδης καί οἱ προύχοντες Λαρισαῖοι πῆραν τί θέση τους, μέσα ἀπό ζητωκραυγές καί χειροκροτήματα πέρασε ἀπό τήν ἀψίδα ὁ ἀπελευθερωτικός στρατός. Ἐκείνη τή μέρα τόν Ἅγιο Ἀχίλλιο ἐπισκέφτηκε ὁ Βασιλιάς Γεώργιος ὁ Α΄ καί σέ μιά πολύ συμβολική κίνηση ἐπισκέφτηκε καί τήν Συναγωγή Ἐτς Χαγίμ.

Ὁ Μπαρούχ ἦταν ὑπεύθυνος γιά τό στρώσιμο τάπητα στόν δρόμο πού θά περνοῦσε ὁ Βασιλιάς καί γιά τό στήσιμο δάφνης ἀψίδας. Αἰσθανόταν μιά μεγάλη ψυχική ἀνάταση καί μεγάλη συγκίνηση. Τόν Βασιλιά ὑποδέχτηκε στήν εἴσοδο τῆς Συναγωγῆς ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Πέσσαχ. Ἦταν μιά ἐπίσκεψη πού σήμαινε πολλά γιά τούς Ἑβραίους καί γέμισε χαρά καί ὑπερηφάνεια τήν ἐβραϊκή κοινότητα τῆς Λάρισας. Σέ μιά ἀσφυκτικά γεμάτη Συναγωγή ὅλοι θαύμασαν τόν ἐμπνευσμένο πανηγυρικό λόγο, πού ἀναφώνησε στήν Συναγωγή ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Πέσσαχ:

«Ἐνδοξοὶ ἀρχηγοὶ καί ἐλευθερόφρονες στρατιῶτες. Ἡ Ἰσραηλιτική Κοινότητά μου, μιά τῶν ἀρχαιοτέρων καί ἱστορικῶν κοινοτήτων τῶν Βαλκανίων, πού μοῦ ἔδωσε τήν εὐχάριστη ἐντολή νά παραστῶ διερμηνέας τῶν ὁμόθυμων αἰσθημάτων της, χαρετᾶ σήμερα τήν πανηγυρική ἔλευσίν σας μέ ἐγκάρδια χαρά καί ἐνδόμυχη ἀγαλλίαση καί ἀναγράφει μέ χρυσά γράμματα στά χρονικά της τήν χρυσή αὐτή ἡμέρα, ὡς ἀρχή νέου βίου, συνοδευόμενου μέ τά ἀγαθά τῆς πλήρους ἐλευθερίας, τῆς εὐνομίας, τῆς ἰσότητος, τοῦ πολιτισμοῦ, τῆς προόδου, τά ὅποια ἡ πάντοτε καί τώρα ἐνδοξη Ἑλλάδα ὄχι μόνο σέ συνταγματικούς ἀνέγραψε χάρτες, ἀλλά διά ἱκανῆς πείρας ἀπέδειξε στήν πράξη ἀλήθεια μεγάλη, ἀλήθεια τήν ὅποια κανεῖς δέν μπορεῖ νά ἀρνηθεῖ ποτέ. Μέ τήν βοήθεια τοῦ Θεοῦ, ἡ Ἑλλάδα, ἄξια τοῦ κλασσικοῦ ὀνόματός της, ἀνεδείχθη ὅτι εἶναι ἡ χώρα τῶν φώτων καί τῆς ἐλευθερίας, ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶναι ἔθνος στήν Ανατολή, τό ὅποιο πρωταγωνίστη εἰς τό στάδιον τῆς προόδου.

.....

Ὑποδεχόμεθα τόν κλεινόν καί ἐλευθερόφρονα στρατόν τοῦ σεβαστοῦ Ἄνακτος ἡδὴ ἡμῶν Γεωργίου τοῦ Α΄ ὡς σωτήρα καί ρύστην τῶν κακῶν, κομίζοντα τήν λαοπόθητον εἰρήνην, τήν εὐταξίαν καί ἀσφάλειαν. Ὑποδεχόμεστε καί χαι-

ρετίζομεν τὴν ὑπερφάνως ἐρωμένην κυανόλευκον τοῦ ἑλληνισμοῦ σημαίαν, ὡς σύμβολον τῆς φιλότατης ἐλευθερίας καὶ ἰσοπολιτείας καὶ ὑποβάλλομεν ὅλη τῇ ψυχῇ ἅκραν ὑποταγὴν εἰς τὰς ἑλληνικὰς Ἀρχάς, ὑποταγὴν ἣν ἐννοοῦμεν δεδομένην πρεπόντως εἰς τὰ ἀπαράγραπτα δίκαια, δι' ὧν διέπονται καὶ εὐημεροῦσιν αἱ κοινωναὶ καὶ τὰ ἔθνη, συμφώνως μὲ τὸν ἀληθῆ τοῦ ἀνθρώπου προορισμόν. Εἰς τὴν ἡμέραν λοιπὸν ταύτην τῆς χαρᾶς καὶ ἀγαλλιάσεως ἃς παρακαλέσωμεν τὸν Δημιουργὸν τοῦ Παντός, ὅπως χορηγῇ μακροβιότητα καὶ εὐημερίαν εἰς τὸν ἑνδοξον, τὸν σώφρονα καὶ λαοφιλῆ Βασιλέα ἡμῶν Γεώργιον τὸν Α', τὴν Βασίλισσαν Ὑλγαν, τὸν Διάδοχον Κωνσταντῖνον καὶ ἅπασαν τὴν Βασιλικὴν οἰκογένειαν. Ἄς εὐλογήσῃ ὁ Θεὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ τοὺς σοφοὺς κυβερνήτας αὐτῆς. Ἄς διατηρήσῃ ἀείποτε τὸν ἀστέρα αὐτῆς φαινότερον ἡλίου, ὅπως φωτίζῃ καὶ ζωογονῇ διὰ τῶν λαμπρῶν αὐτοῦ ἀκτίνων ἀπὸ ἅκρου εἰς ἅκρον τὴν Ἀνατολὴν».

Ὁ Μπαρούχ ἐκεῖνο τὸ ἀπόγευμα συνόδευε στὸ σπίτι τὸν Ἀρχιεραβῖνο Πέσσαχ. Μόλις ἔφθασαν τὸν βοήθησε νὰ καθίσει στὴν πολυθρόνα του. Ἦταν ἐξαντλημένος ἀπὸ τὴν χαρὰ καὶ τὴν συγκίνησι. Κοίταξε τὸν Μπαρούχ στὰ μάτια. «Εἴμαστε ἐλεύθεροι!» τοῦ εἶπε κι ἄρχισε νὰ κλαίει.

Ὁ Μπαρούχ ἔνωσε κι αὐτὸς τὰ μάτια του νὰ πλημυρίζουν ἀπὸ δάκρυα. Τὰ ἄφησε νὰ κυλίσουν ἐλεύθερα. Ἀπὸ τὸ παράθυρο, στὸν γαλάζιο οὐρανὸ εἶδε ἕνα λευκὸ σύννεφο νὰ ταξιδεύει.

Ὁ Μπαρούχ ἔνωθε πράγματι εὐλογημένος!

Ὑστερόγραφο

- Τὰ πρόσωπα καὶ τὰ γεγονότα τοῦ διηγήματος εἶναι πραγματικά. Μόνον ὁ Μπαρούχ δημιουργήθηκε γιὰ τίς ἀνάγκες τῆς μυθοπλασίας, ὡς ἕνα πρόσωπο ἀφιερωμένο στὸν σοφὸ εὐεργέτη του, ποὺ παρακολουθεῖ τὰ γεγονότα.

- Ὁ στόχος τοῦ διηγήματος ἦταν νὰ ξετυλιχθοῦν στὸν ἀναγνώστη θέματα ὅπως ἡ Ἰσραηλιτικὴ Κοινότητα Λάρισας ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ὁ σοφὸς Ἀρχιεραβῖνος Συμεὼν Πέσσαχ καὶ ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς Λάρισας ἀπὸ τοὺς Τούρκους.

- Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσις ὁ Ἀρχιεραβῖνος Συμεὼν Πέσσαχ σέ συνεργασία μὲ τὸν Μητροπολίτη Λαρίσης Νεόφυτο ἀνέπτυξαν μεγάλη κοινωνικὴ δράσι.

- Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσις ὁ Ἀρχιεραβῖνος Συμεὼν Πέσσαχ διετέλεσε Σύμβουλος τοῦ Ἑλληνικοῦ Ὑπουργείου Θρησκευμάτων.

- Ἀμέσως μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσις μὲ εἰδικὸ νόμο ΑΙΓ τοῦ 1881 συστάθηκε

καί λειτούργησε τό 8ο Δημοτικό Ἑβραϊκό Σχολεῖο τῆς Λάρισας, ὅπου τά ἑβραϊόπαιδα θά διδάσκονταν, ἐκτός τῶν ἑλληνικῶν μαθημάτων, τήν ἑβραϊκή γλῶσσα, θρησκεία καί ἱστορία.

- Ὁ γιός τοῦ Ἀρχιεραβίνου Συμεών Πέσσαχ, ὁ Μωυσῆς Πέσσαχ, ὄντως ἔγινε ἓνας μέγας θρησκευτικός ἡγέτης καί λειτούργησε στή Λάρισα ἀπό τό 1883 ἕως τό 1892 καί ὡς Ἀρχιεραβίνος Βόλου καί Ἑλλάδος ἀπό τό 1892 ἕως τό 1955.

- Ὁ Ἀρχιεραβίνος Συμεών Πέσσαχ πέθανε στή Λάρισα τόν Ἰανουάριο τοῦ 1893. Ἡ σορός του ἐκτέθηκε σέ λαϊκό προσκύνημα ἐπὶ τριήμερο στή Συναγωγή. Στὴν κηδεῖα του τὸν συνόδευσαν πλῆθος Ἑβραίων καί Χριστιανῶν. Στόν νεκρό ἀπονεμήθηκαν, μέ διαταγές τῆς Ἑλληνικῆς Κυβέρνησης, τιμές Πατρίarchy τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας. Τὴν ἡμέρα τῆς κηδεῖας του ἔκρουαν πένθιμα οἱ καμπάνες τῶν ἐκκλησιῶν τῆς πόλης, οἱ σημαῖες κυμάτιζαν μεσίστιες καί τά καταστήματα παρέμειναν κλειστά. Στὴν κηδεῖα του παρέστήσαν ἐκπρόσωποι τοῦ Βασιλείου, τῆς Κυβέρνησης καί ὅλων τῶν ἑλληνικῶν ἐκκλησιαστικῶν, πολιτικῶν, στρατιωτικῶν Ἀρχῶν, καθὼς καί ἐκπρόσωποι τοῦ Τύπου καί ἀπεσταλμένοι τῶν ἑβραϊκῶν κοινοτήτων καί ὁργανισμῶν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα καί τό ἔξωτερικό. Ὁ Ἀρχιεραβίνος Συμεών Πέσσαχ συγκαταλέγεται μετὰ τῶν διεθνῶς φήμης καί ἀξίας προσωπικοτήτων καί εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς πιὸ διακεκριμένους σοφοὺς τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ.

- Ἀπὸ τό Ἱερσπουδαστήριό τῆς Λάρισας ἀποφοίτησαν σπουδαῖοι ραβῖνοι καί θρησκευτικοὶ λειτουργοὶ καί στὰ κατοπινὰ χρόνια νέοι τῆς Λάρισας σπούδασαν ραβῖνοι στό ἔξωτερικό καί λειτούργησαν καί λειτουργοῦν σέ Συναγωγές τῆς Ἑλλάδας καί τοῦ ἔξωτερικοῦ.

- Ἡ Ἰσραηλιτικὴ κοινότητα τῆς Λάρισας σήμερα εἶναι μιὰ μικρὴ ἀλλὰ πολὺ δυναμικὴ κοινότητα, πού χαίρει ἐκτίμησης. Τὰ μέλη τῆς ζοῦν μέ ὁμόνοια καί ἀλληλεγγύη, τηρῶντας τὰ ἥθη τὰ ἔθιμα καί τίς παραδόσεις τους, τιμῶντας τὴ διπλὴ τους ταυτότητα, αὐτὴ τοῦ Ἑλλήνα πολίτη καί Ἑβραίου στό θρήσκευμα.

Βιβλιογραφία

- *Ἡ Ἑβραϊκὴ Κοινότητα πρὶν καί μετὰ τό Ὀλοκαύτωμα*, τοῦ Ἑσδρά Μωυσῆ.
- *Ἰουδαϊσμός, Τό πιστεύω-οἱ πηγές*, τοῦ ραβίνου Λάρισας Ἡλίας Σαμπετάι.
- *Ψαλμοὶ τοῦ Δαυὶδ* σέ μετάφραση τοῦ Νεόφυτου Βάμβα.
- *Λάρισα Μάντρε ντέ Ἰσραέλ*, τοῦ Βάσου Καλογιάννη.

Ο ΝΕΟΜΑΡΤΥΡΑΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΣ ΤΗΣ ΡΑΨΑΝΗΣ ΣΧΟΛΙΑΖΟΝΤΑΣ ΤΗΝ ΠΕΡΙΠΥΣΤΗ ΕΙΚΟΝΑ ΤΟΥ

*«Οί θυσιασμένοι, οί μάρτυρες, αὐτοί οί τραυματισμένοι φίλοι του Νυμφίου,
οί ὅποιοι δίνονται σάν θέμα στούς ἀγγέλους καί τούς ἀνθρώπους,
παριστοῦν τίς βασικές συμφωνίες τῆς ἀπείρου ὠδῆς τῆς σωτηρίας...»¹.*

Ένας ἀπό τούς μεγαλύτερους εἰκονογράφους τῆς Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας, ὁ Ρῶσσος Λεωνίδας Ἀλεξάντροβιτς Οὐσπένσκυ (8/8/1902-11/12/1987) στήν εἰσαγωγή τοῦ βιβλίου του «*Ἡ Θεολογία τῆς Εἰκόνας στήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία*», ἀναφέρει πρωτίστως ὅτι «...Ἡ εἰκόνα κατέχει σημαντική θέση, κι αὐτό διότι ἡ εἰκόνα δέν εἶναι μία ἀπλή ἀπεικόνιση οὔτε μία διακόσμηση, οὔτε ἀκόμα μία εἰκονογράφηση τῆς ἀγίας Γραφῆς, ἀλλά εἶναι κάτι περισσότερο: ἰσότητι τοῦ εὐαγγελικοῦ μηνύματος καί ἓνα λατρευτικό σκεῦος πού συμμετέχει ὁλόκληρο στή λειτουργική ζωή. Ἔτσι ἐξηγεῖται ἡ σπουδαιότητα πού ἡ Ἐκκλησία ἀποδίδει στήν ἀπεικόνιση, ὅχι σ' ὅποιαδήποτε ἀναπαράσταση, ἀλλά στήν συγκεκριμένη ἀπεικόνιση, τήν ὁποία σμίλεψε στό πέρασμα τῆς ἱστορίας της κατά τήν πάλιν της ἐναντίον τῆς εἰδωλολατρίας καί τῶν αἱρέσεων, στήν εἰκόνα πού τό τίμημά της ἦταν τό αἷμα ἑνός μεγάλου ἀριθμοῦ μαρτύρων καί ὁμολογητῶν κατά τή διάρκεια τῆς εἰκονομαχικῆς περιόδου...»².

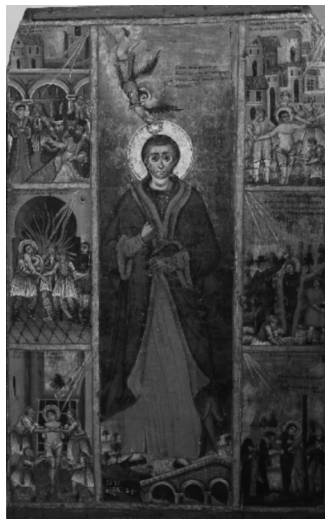
Ἡ φορητή εἰκόνα τοῦ Ἀγίου Γεωργίου Ραψάνης, ἡ ὁποία φυλάσσεται στόν ἐνοριακό ναό τῆς Κοιμήσεως Θεοτόκου Ραψάνης, χρονολογεῖται τό 1872 καί ἀποτελεῖ ἓνα σχετικά σύγχρονο ἔργο λαϊκῆς τέχνης. Ἔχει ζωγραφιστεῖ πάνω σέ ἓναν μεγάλων διαστάσεων ξύλινο φορέα, ὕψους 80 ἐκ. καί πλάτους 50 ἐκ.

¹ Π. Εὐδοκίμοφ, *Ἡ τέχνη τῆς εἰκόνας-Θεολογία τῆς ὡραιότητος*, Ἐκδόσεις Π. Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη 2009, σελ 11.

² Λ. Οὐσπένσκυ, *Ἡ Θεολογία τῆς εἰκόνας στήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία*, Ἐκδόσεις Ἀρμός, Ἀθήνα 1993, σελ 13.

Ὁ ζωγράφος εἶναι ἀνώνυμος, καθὼς ἡ εἰκόνα δέν φέρει τὴν ὑπογραφή κάποιου καλλιτέχνη, παρ' ὅλα αὐτὰ πληροφοροῦμαστε βάσει τῆς ἐπιγραφῆς πού ὑπάρχει στὴν εἰκόνα ὅτι εἶναι δωρεὰ τοῦ Κωνσταντίνου Γεωργιάδου. Ὁ ἀγιογράφος ζωγραφίζει σέ ἓνα καθιερωμένο εἰκαστικό ἰδίωμα πού παρατηρεῖται στό Ὅρος Ἄθως καί στὴν Κεντρική καί Δυτική Μακεδονία. Ἡ γραφή σέ κάποια σημεῖα εἶναι κεφαλαιογράμματη καί σέ ἄλλα σημεῖα μικρογράμματα μὲ τὴν παρουσία γραμματικῶν λαθῶν καί σολοικισμοῦ, πού ὀφείλονται μᾶλλον στὴν ὑποτυπώδη μόρφωση πού εἶχε ὁ ἀγιογράφος.

Ὁ ζωγράφος, βάσει τοῦ παραλληλόγραμμου σχήματος τοῦ ξύλινου φορέα, δημιουργεῖ ἓνα περιμετρικό πλαίσιο μὲ μία ταινία χρυσοῦ χρώματος, τὸ ὁποῖο συνεχίζει νά χρησιμοποιεῖ καί στίς τρεῖς ἐσωτερικές ἄνισες κατακόρυφες ζώνες, καθὼς τὸ θέμα πού παρουσιάζεται στό ἐσωτερικό τοῦ περιμετρικοῦ πλαισίου δέν εἶναι ἑνιαῖο. Ἡ κεντρική καί μεγαλύτερη ζώνη, ἀπεικονίζει στό μέσο τῆς ὁλόσωμο τόν Ἅγιο Γεώργιο. Πιο συγκεκριμένα, στὴν ἐπάνω ἀριστερή γωνία τοῦ κεντρικοῦ πλαισίου ὑπάρχει μία ἀγγελική δύναμη πού κατευθύνεται πρὸς τὸ μέρος τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Ὁ Ἄγγελος αὐτός ἀπεικονίζεται σέ στάση $\frac{3}{4}$, φέρει ἀνοιχτά φτερά, τὸ ἐσωτερικό του ἔνδυμα εἶναι ἀνοικτοῦ μώβ χρώματος καί τὸ ἐξωτερικό του εἶναι ἀνοικτὸ πράσινο, ἐνῶ βρίσκεται περιτριγυρισμένος ἀπὸ στιβάδες πορφυρῶν νεφελῶν. Τὸ δεξιὸν χερὶ στεφανώνει μὲ ἓνα ὀλάνθιστο στεφάνι τόν Ἅγιο Γεώργιο, ὑποδηλώνοντας μὲ αὐτόν τὸν τρόπο τὴν περίοδο τῆς Ἀνοιξῆς ὁπότε καί μαρτύρησε στίς 5 Μαρτίου τοῦ 1818, ἀλλὰ καί τὸ προσωνύμιό του «ἀθλητὴς καί μάρτυρας πίστεως». Στὴν ἐπάνω ἀριστερή πλευρὰ πάνω στὸν γαλάζιο κάμπο τῆς εἰκόνας ὑπάρχει μὲ μαύρα γράμματα ἡ ἐπιγραφή «Γεώργιος σοὶ ὠλοκαυτώθη λόγε. / Καρπὸν πολὺν δούς ἐκ πυρός ξενοτρόπ... / ἔτος , αὠκα: Ὁκτώ Μαρτίου ἠθλησε / Γεώργιος».³ Ἐκατέρωθεν ἀπὸ τὸ φωτοστέφανο τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ὑπάρχει

³ Ἀπλάδι «Χριστέ, Υἱέ καὶ Λόγε τοῦ Θεοῦ, ὁ Γεώργιος ἔγινε ὀλοκαύτωμα πρὸς χάριν σου καί πρόσφερε κατὰ τρόπον ὑπερφυσικόν, ἀπ' τῆ φωτιά πού τόν ἔκαψε, πολὺν πνευματικόν καρπόν. Μαρτύρησε ὁ Γεώργιος τὸ ἔτος 1821, στίς 8 Μαρτίου», Ὁ ἐνταφιασμός καί ἡ ἀνακομιδὴ τοῦ σώματος τοῦ Νεομάρτυρος καί σπὶ συνέχεια, ὁ ἐκ νέου ἐνταφιασμός του στὸν περίβολο τοῦ ἱεροῦ

ή επιγραφή «**Ο ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ· ὁ εκραφανης**» μέ πορφυρά γράμματα. Τά χαρακτηριστικά τοῦ Ἁγίου Γεωργίου φανερώ-
νουν τό νεαρόν της ἡλικίας του καθὼς μαρτύρησε καί ὁμολό-
γησε τό ὄνομα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, σέ ἡλικία
μόλις 20 ἐτῶν. Τό χρῶμα τοῦ προσώπου του εἶναι σταρένιο καί
φωτίζεται ἀπό μεγάλα ἀμυγδαλωτά μάτια πού ἔχουν ὀξύ βλέμ-
μα καί εἶναι στεφανωμένα μέ μακριά μαῦρα φρύδια. Ἡ μύτη
του εἶναι λεπτή καί ἴσια, ἐνῶ τό μικρό στόμα του δείχνει ἐγκρά-
τεια καί σοβαρότητα. Τά μαλλιά του εἶναι καστανά, ἐνῶ φαί-
νονται νά εἶναι καλυμμένα μέ κάποιο μαῦρο ὕφασμα. Τό ἐσω-
τερικό ἱμάτιο πού φοράει εἶναι μαύρου χρώματος καί φέρει
κάποια μοτίβα, ὁ χιτώνας πού φορᾷ εἶναι βαθύ κόκκινου-πορ-
φυροῦ χρώματος καί ἡ κάπα ἐσωτερικά ἀποτελεῖται ἀπό γούνα
ζώου, ἐνῶ ἐξωτερικά εἶναι σκούρου μπλέ χρώματος. Στό δεξι-
τό χέρι κρατᾷ ἕναν μεγάλο σταυρό, ἡ λαβή τοῦ ὁποίου εἶναι
μαύρου χρώματος, ἐνῶ τό ἐπάνω μέρος ἀπολήγει σέ ἕναν ἰσο-

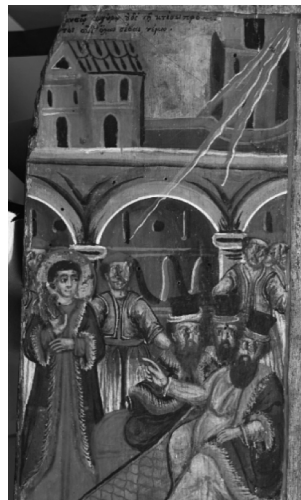
σκελῆ κόκκινο σταυρό στολισμένο, ἴσως μέ πολύτιμους λίθους ἢ μαργαριτάρια.
Ὁ σταυρός πού κρατᾷ ὁ Ἅγιος Γεώργιος δηλώνει ὅτι εἶναι ὁσιομάρτυρας. Ἐπί-
σης, φοράει μαῦρα παπούτσια, πατώντας πάνω στήν πέτρινη καμαρόσχημη
γέφυρα τοῦ Τυρνάβου, ἐκεῖ ὅπου διακρίνονται μερικές λευκές μορφές ἀνθρώ-
πων μέ σκούρο περίγραμμα, οἱ ὁποῖες μοιάζουν ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον μέ γυναι-
κεῖες καί παιδικές μορφές, συμβολίζοντας τίς ψυχές τῶν ἀνθρώπων πού
βρῆκαν μαρτυρικό θάνατο ἀπό τοὺς Ὀθωμανούς στό συγκεκριμένο σημεῖο,
ἐνῶ ἡ γέφυρα εἶναι περιτριγυρισμένη ἀπό τό φυσικό τοπίο τῆς περιοχῆς τοῦ
Τιταρησίου ποταμοῦ. Στήν κάτω ἀριστερή πλευρά τῆς εἰκόνας ὑπάρχουν μέ
κόκκινα γράμματα ἡ ἐπιγραφή «**Δι' ἐξόδων ἔγεινε ὑπὸ τοῦ ταπεινοῦ Κων-
σταντί Γεωργιάδου**» καί ἡ ἡμερομηνία πού δημιουργήθηκε ἡ εἰκόνα μέ λευκά
γράμματα «**1872 απρου, 28**».

Οἱ ἄλλες δύο μικρότερες ζῶνες πού βρίσκονται ἐκατέρωθεν τῆς κεντρικῆς
ζώνης πού ἀναπαρίσταται ὁ Ἅγιος Γεώργιος, χωρίζονται σέ ἔξι μικρότερα
πλαίσια, τρία καί τρία ἀντίστοιχα, ὅπου μέσα σέ αὐτά ἐξιστοροῦνται τά μαρ-
τύρια τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἀπό τή στιγμή τῆς σύλληψῆς του ἀπό τοὺς Ὀθω-
μανούς Ἀξιωματικούς ἕως καί τήν ἐκταφή του ἀπό τό σημεῖο πλησίον τῆς

Ναοῦ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου Ραψάνης ἔγινε στίς 8 Μαρτίου 1818. Ἦται ἐξηγεῖται καί αὐτή ἡ ἐπιγραφή στήν εἰκόνα, Ἀρχιμ. Ἰγνατίου Θ. Μαδενλίδη, Ἱεροκλήρυκος, «*Ὁ νεομάρτυς Γεώργιος ὁ Ραψανιώτης (1818)*», Ἀδελφότης Θεολόγων «Ὁ Σωτήρ», Ἀθήνα – Μάιος 2000, σσ 42, 53.

γέφυρας του Τυρνάβου όπου είχε γίνει ο ένταφιασμός του από τους Τούρκους.

Στὴν πρώτη ἀριστερή ζώνη, καὶ εἰδικότερα στὸ πρῶτο πλαίσιο (Εἰκ. 1), παρουσιάζεται ἡ σκηνὴ στὴν ὁποία ὁ Ἅγιος Γεώργιος μεταφέρεται ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς στρατιωτικοὺς ἀπὸ τὴ Ραψάνη στὸν Τύρναβο, καὶ πρὸ συγκεκριμένα ὁδηγεῖται σὲ κάποιον διοικητικὸ κτήριο⁴. Ἐνῶ πρὸ πίσω φαίνεται τὸ παλάτι, πρὸ γνωστὸ μὲ τὴν τουρκικὴ ὀνομασίαν *σαράι*, τοῦ διορισμένου τότε διοικητῆ Βελῆ Πασσᾶ, υἱοῦ τοῦ Ἀλῆ Πασσᾶ, μὲ τὴν κατηγορία τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τοῦ Μουσουλμάνου μαθητῆ τοῦ ἀπὸ τὴν κωμόπολη Δερελί, σημερινοὶ Γόννοι⁵. Στὸν γαλάζιο κάμπο ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή «...**ρυσῶ ἀργυρῶ οὐδὲ τῇ κτίσει πρὸ τοῦ (..) / στός οὐδ' ὅλως σέβας νέμω**»⁶, ἡ ὁποία δὲν σώζεται ὁλόκληρη

Εἰκ. 1.

λόγω τῆς ἀπώλειας ἑνὸς μεγάλου τμήματος τῆς ἀριστερῆς πλευρᾶς τοῦ ξύλινου φορέα. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Ἅγιος Γεώργιος βρίσκεται ὀρθὸς μπροστὰ στὸν διοικητὴ μετὰ τῆς συνοδείας μερικῶν στρατιωτικῶν, οἱ ὁποῖοι φοροῦν στὸ κεφάλι κόκκινο φέσι μὲ μακριὰ μαύρη φούντα, ἔχουν καστανὰ κοντὰ μαλλιά καὶ μουστάκι, φοροῦν πολὺπτυχη λευκὴ φούστα, λευκὸ πουκάμισο, ἐνῶ πάνω ἀπὸ αὐτὸ ἕνα κόκκινο ἔνδυμα καὶ ἕνα πράσινο γιλέκο. Ὁ Ἅγιος Γεώργιος παρουσιάζεται φορῶντας τὰ ἴδια ροῦχα πού ἀναφέρθηκαν στὴν κεντρικὴ ζώνη, πρῶτος στὴν ὄψη, ἔχοντας λυγισμένον τὸ δεξιὸ χεῖρ του, μὲ τὴν ἀνοικτὴ ὀρθὴ παλάμη σὲ στάση ἀντίστασης. Ἡ συγκεκριμένη στάση τοῦ χεριοῦ στὴν ἀγιογραφία δηλώνει τὴν ἄρνηση στίς ἀδικεῖς κατηγορίες πού τοῦ προσάπτουν «ἀπόπειρα ἐκχριστιανισμοῦ μουσουλμάνου», στάση μὲ τὴν ὁποία ἀπεικονίζονται οἱ περισσότεροι μάρτυρες τῆς ἐκκλησίας μας. Ὁ ἀνώτερος διοικητὴς ἀπεικονίζεται καθισμένος μὲ λυγισμένα πόδια σὲ στάση ὀκλαδὸν πάνω σὲ πράσινο ντιβάνι μὲ κόκκινο μπακλαδωτό⁷ μοτίβο μπροστὰ

⁴ Βλ. *Μαδενλίδης*, ὁ.π., σ. 39.

⁵ π. Εὐστ. Βαμβακάς, *Βίος, Ἀκολουθία, Παρακλητικὸς Κανὼν, Χαρετισμοί, Οἶκοι καὶ Ἐγκώμια, εἰς τὸν ἑνδοξον Νεομάρτυρα Γεώργιο, τὸν διδάσκαλον τὸν ἐκ Ραψάνης*, Ραψάνη 2008, σσ. 10-11.

⁶ Τὸ νόημα: «Μπροστὰ στὸν Χριστό, πού βαθιὰ σέβομαι καὶ λατρεύω, δὲν ὑπολογίζω γιὰ τίποτε οὔτε τὸν χρυσό, οὔτε τὸ ἀσήμι», βλ. *Μαδενλίδης*, ὁ.π., σ. 51.

⁷ Μ. Σ. Θεοχάρη, *Εκκλησιαστικὰ Χρυσοκέντητα, Ἀποστολικὴ Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλά-*

από τους δύο Τούρκους ακόλουθούς του, όπως συνήθιζαν να κάνουν οι Όθωμανοί. Ο διοικητής, παρουσιάζεται εὔσωμος, με μακριά μαύρη γενειάδα, είναι στραμμένος προς τό μέρος τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ἔχοντας τό δεξί του χέρι σπικωμένο μέ τόν δείκτη πρὸς τό μέρος τοῦ Ἁγίου, ἐξαγγέλλοντας τοῦ τί θανατική ποινή μέ μαρτυρικό τρόπο. Ὁ διοικητής φορᾷ ἓνα ἱμάτιο ἀνοικτοῦ κόκκινου χρώματος, ἐξωτερικά μία κάπα σάν καί αὐτή πού φορᾷ ὁ Ἅγιος Γεώργιος, ριγμένη στόν ἀριστερό του ὤμο, ἐνῶ στό κεφάλι φορᾷ ἓνα μαῦρο φέσι, τό ὁποῖο ἀποτελεῖ τύπο καλύμματος τῆς κεφαλῆς μέ κυλινδρικό σχῆμα, ἐπίπεδη κορυφή, χωρίς γείσο, ὅπου περιμετρικά φέρει ἓνα πράσινο ὕφασμα, καλύπτοντάς το $\frac{1}{4}$ ἀπό τό φέσι. Μέ παρόμοια ἐνδυμασία ἀπεικονίζονται καί οἱ ἀκόλουθοί του, ἀπλῶς τά δικά τους ἐνδύματα εἶναι διαφορετικοῦ χρώματος. Στό βάθος παρουσιάζονται κάποια κτίρια πού πιθανόν ἀπό τήν ἀρχιτεκτονική τους ὄψη δηλώνουν ὅτι εἶναι τό σαράι. Τό σαράι βρισκόταν στή νότια ἄκρη τοῦ Τυρνάβου, στήν ἀριστερή ὄχθη τοῦ ποταμοῦ Τιταρηνσίου, κοντά στήν ἐκεῖ γέφυρα. Ἀπαρτιζόταν ἀπό δύο ξεχωριστά μέρη: α) ἓνα περιφερειακό, χαμηλό μέ 1 ἢ 2 ὀρόφους μόνο, χαλαρῆς σύνθεσης καί β) ἓνα κεντρικό ἐνιαῖο καί τριώροφο, τό κυρίως ἀνάκτορο (κόκκινου χρώματος). Τά κτίσματα τῆς ἀκραίας πτέρυγας ἦταν ὀθωμανικῆς ἀρχιτεκτονικῆς καί, ὅπως γράφει ὁ Ἱ. Λεονάρδος, «στολισμένα κατὰ κάλλιστον Ἀσιατικό Στύλον», ἐνῶ ἀντίθετά το κεντρικό τμήμα τοῦ σαραγιοῦ ἦταν χτισμένο κατὰ τόν ὡραῖον Εὐρωπαϊκὸν τρόπον τῆς νέας Τεκτονικῆς, σύμφωνα μέ μαρτυρία τοῦ ἴδιου τοῦ Ἱ. Λεονάρδου⁸.

Στό ἐπόμενο μεσαῖο πλαίσιο (Εἰκ. 2) παρουσιάζεται μία ἀπό τίς πρῶτες σκηνές τῶν μαρτυριῶν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Ἀρχικά στό ἐπάνω μέρος τοῦ πλαισίου ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή «**Λουτροῦ ἔσω Δημητρίου λόγην νιάνθη./ Λουτροῦ ἔσω καυτός Τύραννι ἀθλήσω.**»⁹. Ἡ σκηνή πού διαδραματίζεται ἐδῶ εἶναι ἐντός τοῦ λουτροῦ-χαμάμι τοῦ Τυρνάβου καί αὐτό τό μαρτυρεῖ ὁ ἐσωτερικός θόλος τοῦ ἀρχιτεκτονήματος. Ὁ ζωγράφος ἔχει ἐπιλέξει νά ἀποδώσει μέ κόκκινους τόνους τοὺς τοίχους καί τό δάπεδο τοῦ κτιρίου, ἐνῶ στό βάθος τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου πύρινες φλόγες ἀγγίζουν σχεδόν τήν ὀροφή τοῦ κτιρίου, ἀποδίδοντας μέ αὐτόν τόν τρόπο τίς ὑψηλές θερμοκρασίες πού

δος, Ἀθήνα 1986, σ. 46.

⁸ <https://www.eleftheria.gr/m/%CE%B1%CF%86%CE%B9%CE%B5%CF%81%CF%8E%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1/item/166630.html>, Νίκ. Ἀθ. Παπαθεοδώρου, <https://www.eleftheria.gr/>, 28 Ἰουν 2017.

⁹ Φέρεται, λοιπόν ὁ Νεομάρτυρας νά λέγη στόν δικαστή του: «Τύραννε, ὁ ἅγιος μεγαλομάρτυς Δημήτριος μέσα σέ λουτρό δέχθηκε θανάσιο χτύπημα λόγῃς στό σπῆθος, κι ἐγώ μέσα σέ λουτρό θά μαρτυρήσω», βλ. *Μαδενλίδης*, ὁ.π., σ. 52.

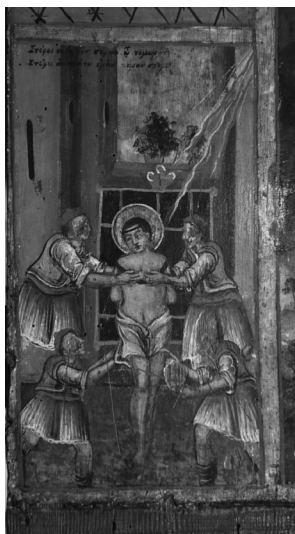
υπήρχαν κατά τή διάρκεια τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ἁγίου. Στό σημεῖο αὐτό ὁ Νεομάρτυρας παρουσιάζεται ἡμιλιπόθυμος, μέ ὑψωμένο τό βλέμμα στό κενό, μέ ἓνα λαμπρό φωτιστέφανο νά ἀγκαλιάζει τό κεφάλι του, μέσα στά χέρια τῶν βασανιστῶν. Καί οἱ τέσσερις παρουσιάζονται ὁλόσωμοι. Οἱ τρεῖς ἀπό αὐτούς φοροῦν τήν ἴδια ἐνδυμασία μέ τήν ὁποία ἀπεικονίζονται καί στό προηγούμενο πλαίσιο, μέ τή μόνη διαφορὰ ὅτι φαίνονται οἱ κάλτσες πράσινου καί κόκκινου χρώματος πού φοροῦν στά πόδια τους. Πάνω ἀπό αὐτές διακρίνεται ἓνα φαρδύ λουρί λευκοῦ καί κόκκινου χρώματος ἀντίστοιχα, ἐνῶ στά πόδια τους φοροῦν μπότες. Ὁ ἓνας ἀπό τούς βασανιστές κρατᾷ μέ τό δεξιό του χέρι τό χέρι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ἐνῶ στό ἀριστερό κρατᾷ ἓνα ξίφος, τοῦ ὁποῦ ἡ μισή ὀψη εἶναι κόκκινη, πιθανότατα ἀπό τό αἷμα τοῦ Ἁγίου. Ὁ τέταρτος ἄνδρας πού παρουσιάζεται στή δεξιά ἄκρη κρατάει καί αὐτός ἓνα ξίφος, φοράει μαῦρο χιτῶνα πού φτάνει λίγο πῶ πάνω ἀπό τά γόνατα, ἐνῶ στά πόδια φορᾷ κόκκινες κάλτσες, πάνω ἀπό αὐτές ἓνα λευκό λουρί καί σκουρόχρωμες μπότες.

Εἰκ. 2.

Στό τρίτο πλαίσιο (3) τῆς ἀριστερῆς στήλης ἀρχικά, ὑπάρχει μέ μαῦρα γράμματα ἡ ἐπιγραφή «**Στέφος σιδηροῦν σάρκα ὧ τιμωρῆτε. / Στέφει ἀκηράτῳ ἐμὴν κάραν στέφει.**»¹⁰. Πιθανόν καί αὐτά τά βασανιστήρια προβάλλονται στό ἐσωτερικό κάποιου κτιρίου, καθὼς ὑπάρχει ψηλά ἓνα παράθυρο ἀπό τό ὁποῖο διακρίνεται ἓνα φυσικό τοπίο μέ μερικά δέντρα καί τό μπλέ του οὐρανοῦ ὡς φόντο, ἐνῶ διαφοροποιεῖται τό δάπεδο ἀπό αὐτό τοῦ ἐξωτερικοῦ χώρου. Ἴσως τό κτίριο αὐτό νά ἦταν τμῆμα ἀπό τό σαράι, καθὼς ἡ ἀρχιτεκτονική θυμίζει τά κτίρια πού παρουσιάστηκαν προηγουμένως, ἐνῶ μπορούμε νά ὑποθέσουμε ὅτι ἦταν κάτι σάν μπουντρούμι ἢ χῶρος ἀντίστοιχων βασανιστηρίων, καθὼς διακρίνεται στό βάθος ἓνας σκοτεινός χῶρος μέ μία καγκελόσχημη θύρα. Ὁ Ἅγιος παρουσιάζεται στό κέντρο τοῦ πλαισίου, ἐξαντλημένος ἀπό τά βασανιστήρια, μέ τό βλέμμα χαμηλά. Στό σημεῖο αὐτό παρουσιάζεται γυμνός μέ καλυμμένα μόνο τα ἐπίμαχα σημεῖα τοῦ κορμοῦ του μέ ἓναν λευκό μανδύα.

¹⁰ Δηλαδή: «Ἐσεῖς τιμωρεῖτε τήν σάρκα μου μέ σιδερένιο (καυτό) στεφάνι· καί (ὁ Θεός) στεφανώνει τό κεφάλι μου μέ ἀκίρατο (πεντακάθαρο) στεφάνι», βλ. *Μαδενλίδης*, ὁ.π., σ. 52.

Εικ. 3.

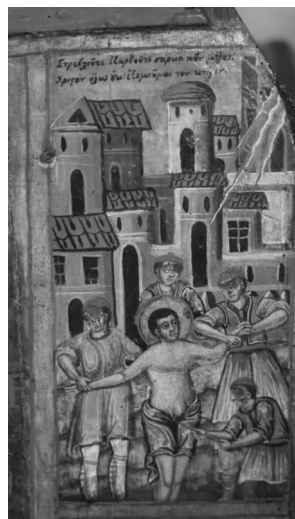
Στό κεφάλι του πέρα από τό φωτοστέφανο φοράει ένα πυρακτωμένο σιδερένιο στεφάνι, ενώ δύο από τούς τέσσερις βασανιστές του περνοῦν ένα δεύτερο μεταλλικό στεφάνι στό ὕψος τοῦ στήθους. Ὁ τρίτος ἀπό τά ἀριστερά του κρατᾷ τά χέρια πίσω, ἐνῶ ὁ ἄλλος ἀπό τά δεξιά κρατᾷ ένα κόκκινο μακρύ καί αἰχμηρό ἀντικείμενο. Ἡ στάση τοῦ σώματος τοῦ Ἁγίου Γεωργίου μέ τήν ὁποία τόν ἀπεικονίζει ὁ ζωγράφος στή συγκεκριμένη σκηνή θυμίζει ἀρκετά τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἀπεικονίζεται καί ὁ Χριστός στόν Σταυρό, ἐνῶ τό βλέμμα, τά πόδια ἄλλα καί τό ἔνδυμα περιμετρικά τῶν μηρῶν του θυμίζει ἐκεῖνο τό εἰκονογραφικό πρότυπο, μέ τί μόνη διαφορὰ ὅτι τά χέρια του δέν εἶναι στή θέση τῶν δύο κεραιῶν πού ἔχει τό σχῆμα τοῦ σταυροῦ. Οἱ ἄνδρες πού τοῦ προξενοῦν τά βασανιστήρια βρίσκονται ἐκατέρωθεν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, σέ ἀμφιθεατρικές θέσεις καί σέ στάση $\frac{3}{4}$.

Στή δεξιά στήλη καί πῶς συγκεκριμένα στό πρώτο πλαίσιο (Εἰκ. 4) ἀναγράφεται μέ μαῦρα γράμματα ἡ ἐπιγραφή «**Στρεβλοῦτε ἐξαρθούτε σάρκα πᾶν μέλος. / Χριστόν ὅλως οὐκ ἐξομοῦμαι τόν κτίστιν.**»¹¹. Ἡ σκηνή διαδραματίζεται ἔξω ἀπό τήν πόλη τοῦ Τυρνάβου καί σέ ἐξωτερικό χώρο, καί αὐτό τό φανερόνουν τά κτίρια πού φαίνονται στό βάθος ἀπό τήν ἀναπαράσταση τοῦ ἐδάφους μέ καταπράσινο χορτάρι. Πάλι οἱ ἄνδρες πού τόν βασανίζουν βρίσκονται περιμετρικά τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καί εἶναι τέσσερις καί σέ αὐτή τή σκηνή. Ὁ ἕνας ἀπό τά ἀριστερά φορᾷ κόκκινο φέσι στό κεφάλι, ἕναν ἀνοικτοῦ κόκκινου χρώματος χιτῶνα, λευκές κάλτσες, κόκκινο λουρί πάνω ἀπό αὐτές, ἐνῶ τά ὑποδήματά του εἶναι χαμηλά καί δέν διακρίνονται. Οἱ ἄλλοι τρεῖς ἄνδρες ἀπεικονίζονται πάλι μέ τήν ἴδια ἔνδυση ὅπως καί στίς προηγούμενες σκηνές, προκαλώντας κακώσεις μέσω τῆς ἐξάρθρωσης τῶν μελῶν τοῦ Ἁγίου, ἐνῶ ὁ ἕνας κρατᾷ πάλι ένα κόκκινο μακρύ ἀντικείμενο πού ἐπιτείνει τά βασανιστήρια τοῦ Ἁγίου. Ὁ Νεομάρτυρας παρουσιάζεται χαμηλά στό κέντρο τοῦ πλαισίου μέ τό βλέμμα στραμμένο πρὸς τόν οὐρανό, τά χέρια καί τό σῶμα

¹¹ Διπλαδί: «Στρεβλῶστε, ἐξαρθρῶστε τήν σάρκα μου καί τά μέλη της. Ἐγὼ δέν πρόκειται νά ἀπαρνηθῶ σέ καμμία περίπτωσι τόν Χριστό μου, τόν Δημιουργό μου.», βλ. *Μαδενλίδης*, ὁ.π., σ. 52.

του είναι σέ σχῆμα σταυροῦ, ἐνῶ καί ἐδῶ φοράει μόνο τόν λευκό χιτῶνα γύρω ἀπὸ τή μέση του. Θά μπορούσαμε νά ποῦμε πὼς ἴσως ἀπεικονίζεται ἔτσι γιὰ δύο λόγους. Πρῶτον, λόγῳ τοῦ ὅτι ἀναφέρεται στὸν Χριστό, ὅπως φάνηκε στὴν ἐπιγραφή πού προηγήθηκε καί, δεῦτερον λόγῳ πάλι τῆς στάσης τοῦ σώματός του πού προσομοιάζει μὲ αὐτὴ τοῦ Ἑσταυρωμένου Χριστοῦ πού ἀπευθύνεται στὸν Θεό καί Πατέρα ὅλων μας.

Στὸ δεύτερο πλαίσιο (Εἰκ. 5) τῆς δεξιᾶς στήλης ὑπάρχει πάνω στὸν γαλάζιο κάμπο τῆς εἰκόνας μὲ μαῦρα γράμματα ἡ ἐπιγραφή «Οὐχ εἶματ' κιδύομαι ἀλλὰ τόν πάλαι ὅς φθειρεται Ἀδάμ ἐν τῇ ἁμαρτία./ Ὁ πούς τό σῶμα φλεχθήτω τέ πᾶν / μέλος ἀθλοφόροις ὅπως συγκιρε / τῷ Ἀγίοις.»¹². Ἡ σκηνή λαμβάνει χώρα πάλι σέ ἐξωτερικό μέρος. Ἡ γῆ καί τὰ δέντρα πίσω ἀπὸ τό μέρος πού βρίσκεται ὁ Ἅγιος Γεώργιος εἶναι βαμμένη μὲ κόκκινο χρῶμα καί τὰ δένδρα φαίνονται ξερά σάν νά θέλει ὁ ζωγράφος νά δείξει ὅτι ὑπάρχει γύρω μόνο καμένη γῆ καί μόνο ἐκεῖ πού βρίσκεται ὁ Ἅγιος Γεώργιος εἶναι ἀκόμα χλωρή. Ἐδῶ ὁ Ἅγιος Γεώργιος βιώνει τό τελευταῖο μαρτύριό του, δεμένος πάνω σέ ἕναν ξύλινο πάσσαλο. Τόν περιλούζουν στό κεφάλι καί σέ ὅλο του τό σῶμα μὲ καυστικά-οἰνοπνευματώδη ὑγρά, ἐνῶ τοῦ βάζουν φωτιά κάτω ἀπὸ τὰ πόδια. Γύρω ἀπὸ τό κεφάλι του ὑπάρχει τό χρυσοφωτοστέφανο, πάνω στά μαλλιά του τρέχει τό ὑγρό, τό πρόσωπό του εἶναι γυρτό πρὸς τή μία πλευρά καί ἔχει τὰ μάτια κλειστά, καθὼς ἔχει παραδοθεῖ στό μαρτύριό του. Τό χρῶμα τοῦ σώματός του ἔχει ἀποδοθεῖ μὲ σκοῦρο καφέ χρῶμα, τό περιγράμμα σχη-

Εἰκ. 4.

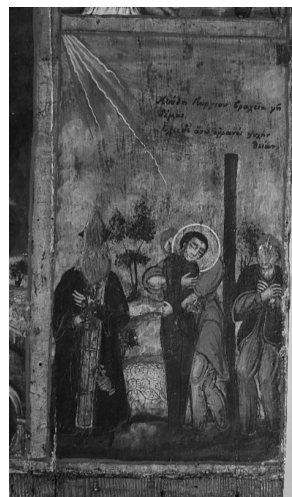

Εἰκ. 5.

¹² Τό πιθανό νόημα εἶναι: «Δέ πετάω ἀπὸ πάνω μου ρούχα συνήθη, ἀλλὰ τόν φθειρόμενο μέ τις ἁμαρτίες παλαιόν Ἀδάμ. Ἄς καοῦν λοιπόν καί τό πόδι μου καί τό σῶμα μου καί κάθε μέλος τοῦ κορμοῦ μου, προκειμένου ἐγὼ νά γίνω ὁμόσκηπος μὲ τοὺς Ἁγίους», βλ. *Μαδενλίδης*, ὁ.π., σ. 53.

ματίζεται με μία μαύρη γραμμή, λόγω της καμένης σάρκας, ενώ τόν περιτυλίζουν οι φλόγες. Έδω οι άνδρες που υλοποιούν τα μαρτύρια του Άγιου Γεωργίου είναι τρεις. Ο ένας πάνω αριστερά παρουσιάζεται ολόσωμος, φορά μαύρο καπέλο με γείσο, σκουφο μπλέ χιτώνα με κόκκινες απολήξεις, χρυσή πόρπη στη ζώνη του και σκουφο μπλέ παντελόνι, ενώ στα χέρια του κρατά δύο κόκκινες φιάλες, όπου περιέχονται οι υγρές ουσίες. Ο δεύτερος άνδρας από την αριστερή πλευρά είναι γονατισμένος, φοράει κόκκινο φέσι, κόκκινο γιλέκο, λευκό πουκάμισο και φουστανέλα. Κοιτάζει τόν Άγιο που καίγεται, ενώ τα χέρια του ασχολούνται με την ένταση της φωτιάς. Ο τρίτος άνδρας που βρίσκεται στη δεξιά πλευρά κρατά με τα δύο του χέρια ένα σκουρόχρωμο αντικείμενο, φορά κόκκινο φέσι, κόκκινο μακρύ χιτώνα, πράσινες κάλτσες και από πάνω μαύρο ύφασμάτινο λουρί.

Στό τρίτο και τελευταίο πλαίσιο (Εικ. 6) της δεξιάς ζώνης της εικόνας πάνω στον κάμπο με μαύρα γραμμάτια υπάρχει η επιγραφή «**Κεύθη Γεωργίου βραχεία γῆ δέμας. / Έχει δέ ἄνω οὐρανός ψυχὴν / θείαν.**»¹³. Στή σκηνή αυτή γίνεται η αποκαθίλωση του Άγιου Γεωργίου από τόν πάσσαλο με σκούπο τόν ένταφιασμό του. Η σκηνή διαδραματίζεται στον ίδιο έξωτερικό χώρο με την προηγούμενη σκηνή, πάλι υπάρχει η αναπαράσταση του φυσικοῦ περιβάλλοντος, ο οποίος δηλώνεται με την παρουσία του φυτικοῦ διακόσμου. Ο ζωγράφος τοποθετεί ἐκ νέου τόν Άγιο στό κέντρο του πλαισίου, κοντά στον στύλο που υπέστη τό τελευταίο μαρτύριο, στην αγκαλιά ενός από τούς βασανιστές του. Η έκφραση του προσώπου του αποτυπώνει την ολοκληρωτική παράδοση της ψυχῆς του. Γύρω από τό κεφάλι του υπάρχει τό χρυσό φωτιστέφανο και ἡ σάρκα του κορμοῦ του συνεχίζει νά ἀπεικονίζεται με σκουφο χρώμα. Πιο συγκεκριμένα, ὁ Άγιος βρίσκεται ανάμεσα στους δύο έντεταλμένους του Βελῆ Πασσά, οἱ ὅποιοι φέρουν κόκκινο φέσι στό κεφάλι και εἶναι ένδεδυμένοι με μπλέ και κόκκινο χιτώνα, γκρίζου χρώματος παντελόνι και μαύρου χρώματος παπούτσια. Ἐξ

Εικ. 6.

¹³ Αυτά σημαίνουν: «Σύντομα κάηκε τό σώμα του Γεωργίου. Όμως τί θεία ψυχή του τίν έχει επάνω ὁ οὐρανός», βλ. *Μαδενλίδης*, ὁ.π., σελ 53.

ἀριστερῶν διακρίνεται ἓνας κληρικός ἐνδεδυμένος μέ καλυμμαύχι, ἐξώραιο καί ἓνα χρυσό ἐπιτραχήλιο, τό ἀριστερό του χέρι εἶναι ἐφαπτόμενο στό σημεῖο τῆς καρδιάς του δηλώνοντας τόν σεβασμό του στόν Ἅγιο, ἐνῶ στό δεξιό του χέρι κρατᾷ ἓνα θυμιατό μέ τό ὁποῖο θυμιάζει τό ἄψυχο σῶμα τοῦ Ἀγίου Γεωργίου, τοῦ ὁποῖου ἡ θέση πού ἔχει τοποθετήσῃ ὁ ζωγράφος ἀποτυπώνει κίνηση καί παραστατικότητα. Σύμφωνα μέ κάποιες πηγές, ὁ προσκληθείς ἱερέας γιά νά τελέσει τήν ταφή τοῦ Ἀγίου ὀνομαζόταν Δημήτριος¹⁴. Ἀνάμεσα ἀπό τόν ἱερέα καί τόν Ἅγιο, ὁ ζωγράφος ἐπέλεξε νά τοποθετήσῃ καί σέ αὐτό τό σημεῖο τίς ψυχές πού ὑπέστησαν φρικτά βασανιστήρια ἀπό τοὺς Ὀθωμανούς καί ἡ ἐκεῖ ἀπεικόνισή τους ὑποδηλώνει τήν προσμονή γιά τόν ἐρχομό τῆς ψυχῆς τοῦ Ἀγίου στήν προπαραδείσια κατάσταση.

Παρατηρῶντας τήν ἀποτύπωση τοῦ Ἀγίου, τόσο στόν κεντρικό χῶρο τῆς εἰκόνας, ὅσο καί στά ἔξι πλαίσια διακρίνουμε μία τριπλή πύρινη δέσμη φωτός, ἡ ὁποία μαρτυρεῖ τή φανέρωση καί τήν ὑπαρξη τοῦ Ἀγίου Τριαδικοῦ Θεοῦ πού ἐνδυναμώνει τόν Ἅγιο στόν ἀγῶνα τοῦ μαρτυρίου πού δίδει, ἐνισχύοντάς τον στήν προσπάθειά του νά μὴν ὑποταχθεῖ στά βέβηλα σχέδια τῶν Ὀθωμανῶν. Ἡ φωτοφάνεια αὐτή εἶχε καί ἐνεργό παρουσία ἐπὶ δύο συνεχόμενες μέρες ἀπό τήν ταφή τοῦ Ἀγίου, ὑποδηλώνοντας τήν θαυματουργική καί σωστική χάρι τοῦ ἐνταφιασμένου σκηνώματός του, γεγονός πού ὀδήγησε τόσο τοὺς Ὀθωμανούς φρουροὺς, ὅσο καί τόν Βελῆ Πασσά νά σπεύσουν στήν ἄμεση ἐκταφή του δίδοντας τό νεκρὸ σῶμα του στοὺς Ραιμανιώτες συγγενεῖς του.

Ἐπιπλέον μία σημαντική λεπτομέρεια, ἡ ὁποία εἶναι ἐμφανὴς σέ πολλά πρόσωπα τῆς εἰκόνας, εἶναι ἡ φθορά καί ἡ βεβήλωση πού ἔχουν ὑποστεί. Δύο λόγοι μπορεῖ νά ἔχουν ὀδηγήσει σ' αὐτή τήν κατάσταση. Ὁ πρῶτος εἶναι ὅτι οἱ Ὀθωμανοὶ ἀναχώρησαν ἀπὸ τήν περιοχὴ τῆς θεσσαλικῆς πρωτεύουσας τό 1881, ἐπομένως, ἀφοῦ ἡ εἰκόνα χρονολογεῖται τό 1872, εἶναι πολὺ πιθανὸ νά ἔχει ὑποστεί τίς συγκεκριμένες φθορές ἀπὸ τὰ χέρια τῶν ἀπίστων ραγιαδῶν, οἱ ὅποιοι ὅμως δέν πείραξαν καθόλου τό πρόσωπο τοῦ Ἀγίου καί τοῦ Ἀγγέλου, παρὰ μόνο τοῦ Ἱερέως. Ὁ δεῦτερος λόγος πού μπορεῖ νά σταθεῖ καί εἶναι ὁ πῶς πιθανὸς εἶναι ὅτι ἐνδέχεται τὰ πρόσωπα τῶν Ὀθωμανῶν τῆς εἰκόνας νά ἔχουν βεβηλωθεῖ ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς περιοχῆς ὡς ἀντεκδίκηση γιά τήν ἤδη βεβήλωση τοῦ προσώπου τοῦ σεβασμοῦ ἱερέως, τοῦ πτόκην Δημητρίου, πού ἀπεικονίζεται στό τελευταῖο πλαίσιο, κάτω δεξιὰ τῆς εἰκόνας, καί εἶχε προσκληθεῖ νά συμμετάσχει στόν ἐνταφιασμό τοῦ Ἀγίου Γεωργίου.

¹⁴ Βλ. *Μαδενλίδης*, ὁ.π., σ. 3.

«Ἡ ὀρθόδοξη Ἐκκλησία πάλεψε πάντοτε γιά τήν υπεράσπιση τῆς λειτουργικῆς τῆς τέχνης, ἐνάντια στήν ἐκκοσμίκευση. Μέ τί φωνή τῶν συνόδων τῆς, τῶν ἱεραρχῶν τῆς, τῶν πιστῶν τῆς, ἀγωνιζόταν γιά τήν ἀγνότητα τῆς λειτουργικῆς τέχνης, καθῶς καί ἐναντίον τῶν ξένων στοιχείων τῆς κοσμικῆς τέχνης. Ἄς μὴν ξεχνᾶμε πῶς καί ἡ σκέψη στό χῶρο τῆς θρησκείας δέν ἦταν πάντα κάποιου θεολογικοῦ ἐπιπέδου, ὅπως καί ἡ καλλιτεχνική δημιουργία δέν ἦταν στό ὕψος τῆς αὐθεντικῆς εἰκονογραφίας. Ἔτσι, δέν μπορούμε νά θεωροῦμε κάθε εἰκόνα, ἀκόμα κι ἂν εἶναι παλαιά καί ὡραία, σάν ἀλάθητη αὐθεντία, καί μάλιστα πολύ περισσότερο ἂν αὐτή ἔχει γίνει σέ περίοδο παρακμῆς, ὅπως ἡ δική μας. Μιά τέτοια εἰκόνα μπορεῖ νά συμφωνεῖ μέ τήν διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας ἢ ὄχι, μπορεῖ νά παραπλανᾷ ἀντί νά διδάσκει. Δηλαδή ἡ διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας μπορεῖ νά ἀλλοιώνεται ἀπό τήν εἰκόνα τό ἴδιο ὅπως καί μέ τόν λόγο. Γι' αὐτό καί ἡ Ἐκκλησία πάλευε πάντοτε, ὄχι γιά τήν καλλιτεχνική ποιότητα τῆς τέχνης ἀλλά γιά τήν αὐθεντικότητά τῆς, ὄχι γιά τήν ὡραιότητά τῆς ἀλλά γιά τήν ἀλήθειά τῆς»¹⁵.

¹⁵ Λ. Οὐσπένσκυ, *Ἡ Θεολογία τῆς εἰκόνας στήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία*, Ἐκδόσεις Ἀρμός, Ἀθήνα 1993, σ. 14.

Ι. Ν. ΖΩΟΔΟΧΟΥ ΠΗΓΗΣ ΛΑΡΙΣΗΣ (ΠΑΝΑΓΙΑ) Ίστορική διαδρομή

Ἡ συνοικία Ἀμπελοκήπων (Ταμπάκικα)

Ὁ ἱερός ναός τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς βρίσκεται στή συνοικία Ἀμπελοκήπων τῆς Λάρισας. Ἡ παλαιότερη ὀνομασία τῆς συνοικίας αὐτῆς ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἦταν Tabagli, καί γιὰ τοὺς χριστιανοὺς Ταμπάκικα, ὀνομασίες πού ὑποδηλώνουν συνοικία τῶν βυρσοδευρίων. Ἡ συνοικία ὀριοθετεῖται κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπὸ μιά μεγάλη καμπύλη της μαιανδρικῆς πορείας τοῦ Πηνειοῦ ποταμοῦ, ἡ ὁποία νότια συμπληρώνεται ἀπὸ τὴν ὁδὸ Γεωργιάδου. Ἡ συνοικία αὐτὴ ἐντοπίζεται ἀπὸ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ὡς μουσουλμανικὴ κοινότητα (1454 καὶ 1506), ἐνῶ ἀναφορὰ γιὰ τὴν παρουσία χριστιανῶν ὑπάρχει ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰῶνα (1750 περίπου) σέ κατάστιχα τῶν Μετεωρίτικων μονῶν¹.

Ἀνέγερση τοῦ Ἱ. Ναοῦ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς

Ἄν καί πρόκειται περὶ σχετικὰ νέου γιὰ τὴν πόλη ναοῦ², ὁ τρόπος ἀνέγερσής του περιβάλλεται ἀπὸ νεφελώδεις πληροφορίες πού ὑπάρχουν γύρω ἀπὸ τὴν ἀνεύρεση τῆς θαυματουργοῦ εἰκόνας τοῦ ναοῦ. Σύμφωνα μέ τὴν προφορικὴ παράδοση πού εἶναι διάχυτη ἀπὸ πολλὰ χρόνια ὄχι μόνο στή συνοικία ἀλλὰ καί σέ ὁλόκληρη τὴν πόλη, τὸ 1876 ὁ ἰδιοκτίτης τοῦ χώρου ὅπου σήμερα ὑπάρχει ὁ ναός τῆς Παναγίας θέλησε νά κτίσει ἕναν ταμπαχανέ, δηλ. βυρσοδεφεῖο. Εἶναι γνωστό, ἐξ ἄλλου, ὅτι ἡ περιοχὴ αὐτὴ διέθετε κατὰ τὰ τελευταῖα

¹ Παλιούγκας Θεόδωρος, *Ἡ Λάρισα κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν (1423-1881)*, τόμ. Α' (Λάρισα) 1996 σ. 130.

² Τῆς Ζωοδόχου πηγῆς, ἐκτός τοῦ Ἁγ. Ἀχλλίου φυσικά, προϋπήρξαν κατὰ σειρὰν οἱ Ἁγ. Νικόλαος (1857), Τεσσαράκοντα Μάρτυρες (1863), Ἁγ. Ἀθανάσιος (ὀλοκληρώθηκε 1869).

χρόνια της τουρκοκρατίας καί πολλά άλλα βυρσοδεψεία, λόγω της θέσεώς της ακριβώς δίπλα από τό ποτάμι της πόλης, τόν Πηνειό, καθώς ή έπεξεργασία τών δερμάτων απαιτούσε μεγάλες ποσότητες ύδατος. Κατά τήν έκσκαφή γιά τήν κατασκευή τών θεμελίων του ταμπαχανέ, οί εργάτες κάποια στιγμή έφθασαν σέ σημείο όπου το έδαφος ήταν υγρό καί όσο ή έκσκαφή προχωρούσε άρχισε νά αναβλύζει νερό, μέσα από τό όποιο φανερώθηκε ξαφνικά ένα εικόνισμα της Παναγίας. Μετά τόν καθαρισμό της φάνηκε ότι παρίστανε τή Θεοτόκο μέ τόν μικρό Ήσού, στήν απεικόνισι πού εΐναι γνωστή ως «Ρόδον τό Άμάραντον», καί όχι ως Ζωοδόχος Πηγή όπως αφήνει συνειρμικά νά έννοηθεί τό όνομα του ναού. Αμέσως μεταφέρθηκε στόν μητροπολιτικό Ναό του Αγ. Αχιλλίου γιά προσκύνησι από τούς πιστούς, όπου έμεινε μέχρι τήν κατασκευή του παρεκκλησίου της Φανερωμένης.

Η Θαυματουργή εικόνα της Παναγίας, χωρίς τό άσπένιο υποκάμισο.

Ο παλαιός έφημέριος του ναού της Ζωοδόχου Πηγής πρωτοπρεσβύτερος Σκόρδας Ήλίας σέ βιβλίο του³, καταθέτει τή μαρτυρία της υπέργνηρης κόρης του πρώτου νεωκόρου του ναού, ή όποία αναφέρει ότι κατά τήν περίοδο εκείνη (1875-76), δίπλα από ένα μικρό εικονοστάσι πού υπήρχε κοντά σέ πηγάδι, στό κέντρο περίπου της περιοχής Ταμπάκινα, ζούσε ή μοναχή Θεοφάνια. Κάποια στιγμή εμφανίσθηκε «κατ' όναρ» ή Θεοτόκος, ή όποία της υπέδειξε ότι στόν πυθμένα του γειτονικού πηγαδιού βρισκόταν επί χρόνια θαμμένη ή εικόνα της. Έπειτα από πολλές προσπάθειες έγινε πιστευτή ή διήγησι της μοναχής καί τελικά μέ έντατικές εργασίες κατορθώθηκε τελικά νά άνευρεθεί. Τό γεγονός αυτό θεωρήθηκε ως θαύμα καί οί πιστοί της συνοικίας έκτισαν ακριβώς στή θέση αυτή ένα μικρό παρεκκλήσιο άφιερωμένο στή Ζωοδόχο Πηγή.

Μιά άλλη έκδοχή αναφέρει επίσης ότι από αιώνες πριν υπήρχε στό σημείο αυτό νεκροταφείο καί δίπλα του εικονοστάσι μέ πηγάδι, μέσα στό

³ Πρωτοπρεσβύτερος Σκόρδας Ήλίας. «Η Ζωοδόχος Πηγή», Λάρισα (2001), σσ. 18-20.

Ἡ συνοικία Ταμπάκινα,
μέ τόν Ἰ. Ν. τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς,
φωτογραφημένη ἀπό τόν Λόφο τοῦ Φρουρίου.
Προπολεμική φωτογραφία.

Ἡ ἴδια ἄποψη σέ σχέδιο
τοῦ Ἀγρίνορα Ἀστεριάδη. 1934.

ὁποῖο ἔκρυβαν τήν εἰκόνα γιά τόν φόβο τῶν εἰκονομάχων. Εἶναι μιᾶ ἐκδοχή παλαιότατη, ἀλλά πρέπει νά εἶναι ἀφύσικη, ἀφοῦ εἶναι βεβαιωμένο ἀφ' ἑνός ὅτι δέν ὑπῆρχε στό σημεῖο ἐκεῖνο νεκροταφεῖο⁴ καί ἀφ' ἑτέρου ἡ παρουσία πηγαδιοῦ γιά πόσιμο νερό (ἀγίασμα) μέσα σέ κοιμητηριακό χῶρο δέν συμβιβάζεται.

Στό σημεῖο αὐτό θά πρέπει νά ἀναφέρουμε καί τήν μαρτυρία τοῦ μοναχοῦ Ζωσιμᾶ Ἐσφιγμένιτη ἀπό τόν Ἅγιο Λαυρέντιο τοῦ Πηλίου, ὁ ὁποῖος τό 1891 ἀναφέρει σέ δημοσίευσμά του στό μηνιαῖο περιοδικό τοῦ Βόλου «Προμηθεύς», τοῦ ὁποῦ ἦταν ὁ ἴδιος ἐκδότης, ὅτι ὑπῆρξε αὐτόπτης μάρτυρας τῶν γεγονότων τῆς ἀνεύρεσης τῆς εἰκόνας, γιατί φρόντισε νά βρεθῇ στή Λάρισα ὅταν ἄκουσε τίς διαδόσεις οἱ ὁποῖες κυκλοφοροῦσαν γιά τήν ὑπαρξή της. Σέ κάποιο σημεῖο μάλιστα ἀναφέρει ὅτι: «τῇ 16ῃ Μαρτίου [1876] διεδόθη ὅτι ἡ ποθουμένη εἰκὼν τῆς Θεοτόκου ἀνεκαλύφθη παραδόξως πῶς» καί πιο κάτω τονίζει μέ ἔμφαση ὅτι «Ὁ τοποτηρητής τοῦ Μητροπολίτου Λαρίσης ἅγιος Γαρδικίων κύριος Ἱερόθεος⁵ ἔφυγεν ἐπίτηδες

⁴ Γρηγορίου Ἀλέξανδρος. *Τό Α' Δημοτικό Νεκροταφεῖο τῆς Λαρίσας (1899-1993). Ἱστορική διαδρομή. Ταφικά μνημεῖα. Ὁ ἱερός Ναός τῶν Παμμεγίστων Ταξιαρχῶν*, Θεσσαλονίκη (2013), σσ. 16-21.

⁵ Μητροπολίτης Λαρίσης ἦταν τότε ὁ Νεόφυτος, ὁ ὁποῖος μόλις εἶχε μετατεθεῖ στή Λάρισα (ἐκλογή 7 Αὐγούστου 1875) ἀπό τήν μητρόπολη Σερρών. Φαίνεται ὅτι μέχρι τίς 16 Μαρτίου τοῦ 1876 πού ἀναφέρει ὁ μοναχός Ζωσιμᾶς ὅτι βρέθηκε ἡ εἰκόνα, ὁ Νεόφυτος δέν εἶχε ἐνθρονισθεῖ, γι' αὐτό καί ἦταν τοποτηρητής ὁ ἐπίσκοπος Γαρδικίου Ἱερόθεος. Ὁ τελευταῖος εἶναι ὁ ἴδιος ἱεράρχης ὁ ὁποῖος σέ συνεργασία μέ ἐπίλεκτα μέλη τῆς Λαρισαϊκῆς κοινωνίας ἀντιτάχθηκε τό 1870 σπιν ἐνθρόνισι τοῦ Δωροθέου Σχολάριου ὡς μητροπολίτη Λαρίσης. Βλ. Παπαθεοδώρου Νικόλαος..

εἰς Τύρναβον καὶ διέταξε τὸν κλῆρον ἵνα μηδεὶς ὑπάγῃ εἰς τὰς ἀνασκαφὰς ταύτας...»⁶. Τὸ κείμενο τοῦ μοναχοῦ στό περιοδικό, τὸ ὁποῖο ἄς ἀναφερθεῖ ὅτι ἐγγράφῃ 14 χρόνια ἀπὸ τὴν ἀνεύρεση τῆς εἰκόνας, καταχωρίζεται ὡς ὑποσημείωση στό περιοδικό καί, ἀναπαράγεται ὁλόκληρο στό Παράρτημα πού ἀκολουθεῖ στό τέλος τοῦ κειμένου μας.

Στό σημεῖο ὅπου ἀνευρέθηκε ἡ εἰκόνα τῆς Παναγίας, οἱ πιστοὶ τῆς συνοικίας ἔκτισαν τὸ 1877 ἓνα ταπεινὸ ἐκκλησιάκι, τὸ ὁποῖο, ὅπως ἀναφέρει

Ἡ δυτικὴ ὄψη
τοῦ προπολεμικοῦ Τ. Ναοῦ. 1939.

ὁ Θεόδωρος Παλιούγκας πού μελέτησε τὸν κώδικα τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου (1810-1881)⁷, ἀναφέρεται ὡς «Παρεκκλήσιον Φανερωμένης» ἢ ὡς «Παρεκκλήσιον Ταμβάκινα». Ἐπειτα ἀπὸ τρία χρόνια (1880), στὴ θέση τοῦ παρεκκλησίου ἄρχισε ἡ ἀνοικοδόμησις τοῦ γνωστοῦ προπολεμικοῦ ναοῦ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς. Μάλιστα ὁ μητροπολίτης Λαρίσης Νεόφυτος Πετρίδης ἀπνύθυνε στό ποίμνιο τῆς Μητροπόλεως του παραινετικὴ ἐπιστολή, μὲ τὴν ὁποία προέτρπε τούς πιστοὺς νά συμβάλλουν οἰκονομικά στὴν ταχύτερη ἀποπεράτωση τοῦ ναοῦ⁸. Ὅλοι οἱ πιστοί, καὶ κυρίως οἱ

«Δωρόθεος ὁ Σχολάριος. Ὁ μητροπολίτης Λαρίσης πού δὲν γνώρισε τὸ ποίμνιό του». *Ἰχνηλατώντας τὴν παλιὰ Λάρισα Β΄ - 2015*, Λάρισα (2018), σσ. 187-190.

⁶ Μοναχὸς Ζωσιμᾶς Ἐσφιγμέντης, «Περὶ τοῦ νομοῦ Λαρίσης», περ. *Προμηθεύς*, ἔτος Γ', τεύχ. ΛΕ', Βόλος (Νοέμβριος 1891), σσ. 280-281. Τὸ δημοσίευμα αὐτὸ τοῦ Ζωσιμᾶ, πού ἐκτός ἀπὸ αὐτόπτης μάρτυρας ἦταν καὶ μοναχὸς, δηλαδὴ ἄνθρωπος τῆς ἐκκλησίας, ἀφίνει πολλὰ ὑπονοούμενα, τὰ ὁποῖα ὅμως δὲν ἐπιβεβαιώθηκαν στὴ συνέχεια ἀπὸ τὰ γεγονότα.

⁷ «Ἡ Λάρισα τῆς περιόδου 1810-1881. Στοιχεῖα ἀπὸ τὸν Κώδικα τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου». *Πρακτικά τῆς ἡμερίδας τοῦ Ὁμίλου Φίλων τῆς Θεσσαλικῆς Ἱστορίας καὶ τῆς Λαογραφικῆς Ἑταιρείας Λαρίσης, ἐν ἔτει 1988, Δεκεμβρίου 13. Λάρισα*, ἐκδόσεις «Θετταλός» (1994), σ. 200.

⁸ Τὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ μᾶς διέσωσε ὁ ἱστορικός τῆς Λαρίσης Ἐπαμεινώνδας Φαρμακίδης στό βιβλίο του *Ἡ Λάρισα*. *Ἀπὸ τῶν Μυθολογικῶν χρόνων μέχρι τῆς προσαρτήσεως αὐτῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα (1881)*, Βόλος 1926, σ. 261. Ὅπως ἀναφέρει ὁ συγγραφέας, τὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ τὴν ἐντόπισε στοὺς συμβολαιογράφους τῆς Λαρίσης Παναγιώτῃ Σκαμβούγερα καὶ Ἀγαθάγγελῳ Ἰωαννίδῃ. Γιὰ τοὺς τελευταίους πρέπει νά προσθέσουμε ὅτι ἦταν ἀπὸ τοὺς πρώτους συμβολαιογράφους τῆς ἐλευθέρης Λαρίσης καὶ ὅτι ὁ μὲν Παναγιώτης Σκαμβούγερας ἦταν παθερός τοῦ δικηγόρου καὶ ἐπὶ σειρὰ ἐτῶν προέδρου τοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου Λαρίσης Τάκη Ἰατροῦ, ὁ δὲ Ἀγαθάγγελος Ἰωαννίδης ἦταν παππούς τοῦ ἀλευροβιομήχανου Ἀγγελου Παππά. Πόσο μικρὴ ἦταν ἡ Λάρισα τότε...

Ἡ δυτική ὄψη τοῦ Ἱ. Ναοῦ.
Σχέδιο τοῦ Ἀγνίνορα Ἀστεριάδη. 1940.

κάτοικοι τῆς συνοικίας, ἀνταποκρίθηκαν πρόθυμα στό κάλεσμα γιά τήν ἀνέγερση ὄχι μόνον οἰκονομικά, ἀλλά καί μέ τήν προσφορά ἐθελοντικῆς ἐργασίας. Ἀρωγοί στήν προσπάθεια αὐτή ἦλθαν καί οἱ συντεχνίες τῶν βυρσοδεψῶν, τῶν σαμαράδων, τῶν τσαρουχάδων καί σανδαλοποιῶν πού εἶχαν τά ἐργαστήριά τους στή συνοικία.

Ἐν τῷ μεταξύ ἦλθε ἡ στιγμή τῆς ἀπελευθέρω-

σης τῆς Λάρισας ἀπό τοὺς Τούρκους καί ἐπειδὴ ἀργοῦσε ἡ ὁλοκλήρωση τοῦ ναοῦ λόγω οἰκονομικῶν δυσχερειῶν, ἔγινε περιφορὰ τῆς εἰκόνας καί στίς ὁμορες ἐπισκοπές τῆς μητροπόλεως Λαρίσης. Στήν παραινετική ἐπιστολή τοῦ Λαρίσης Νεοφύτου, προστέθηκαν καί ἀντίστοιχες τοῦ μητροπολίτου Δημητριάδος καί τῶν ἐπισκόπων Γαρδικίου καί Πλαταμῶνος. Πρώτη περιοδεία τῆς εἰκόνας ἔγινε στή μητρόπολη Δημητριάδος μέ ἄδεια τοῦ οἰκείου μητροπολίτου Γρηγορίου, στίς 22 Ἰανουαρίου 1881. Ἐν συνεχείᾳ μεταφέρθηκε στίς 8 Ὀκτωβρίου 1882 στήν ἐπισκοπὴ Γαρδικίου, πού εἶχε ἔδρα τό Ζάρκο, ἔπειτα ἀπὸ παραίνεση τοῦ ἐπισκόπου Γρηγορίου, καί, τέλος, ἔπειτα ἀπὸ ἐπτὰ χρόνια (29 Νοεμβρίου 1889) ἡ εἰκόνα ταξίδεψε μέχρι τὰ Ἀμπελάκια, ἔπειτα ἀπὸ ἔγκριση τοῦ ἐπισκόπου Πλαταμῶνος Ἀμβροσίου Κασσάρα⁹. Τὰ ἐκπληκτικὰ στήν ὅλη προσπάθεια συγκέντρωσης χρημάτων ἀπετέλεσε καί ἡ περίπτωση τοῦ μουσουλμάνου αἰρετοῦ πρώτου δημάρχου τῆς Λάρισας Χασάν Ἐτέμ, ὁ ὁποῖος δώρισε ἓνα σημαντικὸ ποσὸ γιά τήν ἀνέγερση τοῦ ναοῦ.

⁹ Ὁλόκληρο τό κείμενο τῆς παραινετικῆς ἐπιστολῆς τοῦ Λαρίσης Νεοφύτου καί τῶν ἄλλων ἀρχιερέων παρατίθεται αὐτοῦσιο ὡς Παράρτημα στό τέλος τοῦ κειμένου.

Ίστορική διαδρομή

Ὁ ναός ολοκληρώθηκε σταδιακά, ἐνῶ ἡ λειτουργία του ἄρχισε τό 1881. Μέχρι τότε οἱ κάτοικοι τῆς συνοικίας αὐτῆς ἐκκλησιάζονταν στόν ναό τοῦ Ἀγ. Ἀχιλλίου καί ὅταν αὐτός δέν λειτουργοῦσε, βάδιζαν μέχρι τόν οἰκισμό Καλύβια στήν ἐκκλησία τῆς Ἀγ. Μαρίνας, ἡ ὁποία ὑπάρχει μέχρι καί σήμερα «ἐκ βάθρων ἀνακαινισμένη».

Ἡ τελική μορφή τοῦ ναοῦ τοῦ 1881 ἀποτυπώνεται σέ παλιές φωτογραφίες καί σχέδια πού ἔχουν διασωθεῖ καί ἀπό τά ὁποία βγάζουμε σημαντικά συμπεράσματα. Ἐπρόκειτο γιά μιὰ κομψή τρίκλιτη βασιλική μέ δίκλινη στέγη. Ὅμως ἡ ἰδιαιτερότητα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς σύνθεσης ἐπικεντρωνόταν στή μορφή τῆς δυτικῆς πρόσοψης τοῦ ναοῦ. Στό κατώτερο τμήμα ὑπῆρχαν τρία τοξωτά ἀνοίγματα, τά ὁποία ὀδηγοῦσαν στό ἐσωτερικό πρὸς τά ἀντίστοιχα κλίτη, ἐνῶ στό ἀνώτερο τμήμα τῆς, πάνω ἀπὸ τὴν ἀετωματική ἀπόληξη τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, ὑψωνόταν τό κωδωνοστάσιο σέ μιὰ ἀσυνήθιστη θέση, ἡ ὁποία ἦταν ἀποτέλεσμα μιᾶς εὐφυοῦς σύλληψης τοῦ ἀρχιτέκτονα. Στό ἐσωτερικό τοῦ ναοῦ δύο συστοιχίες κιόνων, ἀνά ἕξι σέ κάθε πλευρά, χωρίζαν τόν κυρίως ναό σέ τρία κλίτη. Ἡ ἀγιογράφηση ἦταν ἐπιλεκτική. Στή μέση τῆς ὀροφῆς τοῦ κεντρικοῦ κλίτους ἀπεικονιζόταν ὁ Παντοκράτορας, ἐνῶ πάνω ἀπὸ τά κιονόκρανα τῶν κιόνων ὑπῆρχαν οἱ μορφές τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων σέ μετάλλια, ἀνά ἕξι σέ κάθε πλευρά. Στούς πλάγιους τοίχους ὑπῆρχαν ἀνηρτημένες διάφορες εἰκόνες, συνήθως τάματα πιστῶν.

Τό τέμπλο τοῦ ναοῦ ἦταν ξυλόγλυπτο ἀπὸ χαμηλά στά θωράκια καί γύρω ἀπὸ τίς δεσποτικές εἰκόνες, μέχρι τό Δωδεκάορτο καί τόν Σταυρό μέ τά Λυπηρά. Ἦταν χρωματισμένο λευκό καί ἡ σύνθεσή του περιεῖχε στοιχεῖα μίμησης νεοκλασικῶν μορφῶν.

Σέ ὑπόγειο χώρο στή βορειοδυτική γωνία τοῦ ναοῦ καί στό σημεῖο ὅπου ἀνευρέθηκε ἡ εἰκόνα, ὑπῆρχε τό ἀγίασμα, τό ὁποῖο ἔχει ἐπιτελέσει στά 144 χρόνια παρουσίας τοῦ πλεῖστα ὅσα θαύματα. Εἶναι μιὰ μικρὴ τετράγωνη αἵθουσα, ἡ ὁποία στήν ἀνατολική πλευρά τῆς ἔχει ἐντοιχισμένη μεγάλη λεκάνη καί τόν μηχανισμό ἄντλησης τοῦ ἀγιάσματος ἀπὸ τόν βυθό τοῦ πηγαδιοῦ. Οἱ τοῖχοι ἦταν κατάφορτοι ἀπὸ εἰκόνες καί διατηρεῖται μέχρι καί σήμερα στό ἴδιο σημεῖο. Ἐξ ἄλλου ἡ ἀρχιτεκτονική δομὴ τοῦ νέου Ναοῦ σχεδιάσθηκε μέ τέτοιο τρόπο ὥστε νά μὴ θιγεῖ ὁ χώρος τοῦ ἀγιάσματος.

Ὁ ναός τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς διατηρήθηκε στήν κατάστασι αὐτὴ ἀναλ-

λοίωτος μέχρι τόν σεισμό της 1ης Μαρτίου του 1941. Τότε ήταν, πού καταστράφηκε ή δυτική πλευρά με την κατάρρευση του κωδωνοστασίου, ενώ σέ ολόκληρη την τοιχοποιία υπήρχαν κάθετες ρωγμές. Μετά τόν πόλεμο επιδιορθώθηκαν οι βλάβες με απλό τρόπο ώστε νά μπορέσει νά καταστεί ό ναός λειτουργικός. Τό 1950 νοτιοδυτικά του ναού ανεγέρθηκε τετραώροφο κωδωνοστάσιο. Αργότερα (δεκαετία του 1950) ό ναός επεκτάθηκε επιπλέον τόσο στή βόρεια, όσο καί στή νότια πλευρά, γιά νά διευκολύνει τίς λατρευτικές ανάγκες της συνοικίας, οι κάτοικοι της οποίας είχαν έν τῷ μεταξύ αύξηθει κατά πολύ, ό δέ ό ναός είχε φθάσει στό σημείο έσωτερικά νά έχει τέτοιο μέγεθος ώστε νά δίνει αρχιτεκτονικά τήν έντύπωση πεντάκλιτης βασιλικής.

Ό νέος Ίερός Ναός

Ό έπισκευασμένος αυτός ναός διατηρήθηκε μέχρι τόν Ιούνιο του 1990. Τή χρονολογία αυτή κατεδαφίστηκε ολόκληρος γιά νά ανεγερθεί πάνω στό ίδιο σημείο ό σημερινός μεγαλοπρεπής ναός. Ή τελετή τῶν θεμελίων έγινε επίσημα στίς 28 Ιουνίου του ίδιου έτους από τόν τότε μπτροπολίτη Λαρίσης Δημήτριο Δ΄ Μπεκιάρη, μέ προϊστάμενο του ναού τόν Πρωτ. Νικόλαο Μαυρογιάννη, ό όποιος έδωσε όλο του τόν έαυτό στήν προσπάθεια ανοικοδόμησης. Ό υπόγειος ναός της Ζωοδόχου Πηγής αποπερατώθηκε σύντομα καί τά θυρανοίξια έγιναν στίς 31 Μαρτίου 1991. Κοσμήθηκε μέ τίς εικόνες του προπολεμικού ναού, οι όποιες εσχάτως έχουν συντηρηθεί καί αποκαταστάθηκαν τόσο στό νέο τέμπλο του, όσο καί στά εικονοστάσια. Στίς 2 Μαΐου 1997 έγιναν τά εγκαίνια του κάτω ναού της Ζωοδόχου Πηγής από τόν μακαριστό μπτροπολίτη Ίγνάτιο.

Ό επάνω ναός της Ζωοδόχου Πηγής ολοκληρώθηκε τό 2001 καί τήν 1η Αυγούστου του ίδιου έτους έγιναν τά θυρανοίξια από τόν μπτροπολίτη Ίγνάτιο, ένῶ τά εγκαίνια έγιναν μέ μεγαλοπρέπεια τήν 20ή Απριλίου 2004. Έξωτερικά έχει τόν τύπο του σταυροειδούς ναού μέ τρούλο καί φέρει άλλους τέσσερες μικρότερους καί χαμηλότερους τρούλους. Τό ύψος του φθάνει περίπου τά 38 μέτρα καί επιπλέον έχουν κατασκευασθεί δύο ψηλά κωδωνοστάσια τοποθετημένα στή δυτική πλευρά του ναού. Έχει διακοσμηθεί ολόκληρη μέ νέες εικόνες καί τοιχογραφίες από τόν άγιογράφο Ευάγγελο Καραβασίλη καί τούς συνεργάτες του¹⁰.

¹⁰ Ίερά Μπτρόπολις Λαρίσης. Ένοριακός Ίερός Ναός Ζωοδόχου Πηγής Λαρίσης. 1877-2012, 135 χρόνια διακονίας. 2002-2012, δέκα χρόνια από τά εγκαίνια του νέου Ίερού Ναού. Λά-

Ἡ θαυματουργή εἰκόνα ἡ ὁποία βρέθηκε τό 1877 ὀνομάστηκε ἀπό τόν μπροπολίτη Νεόφυτο ὡς Ζωοδόχος Πηγὴ, ἀπὸ τόν τρόπο ἀνευρέσεώς της, ἂν καὶ ἡ ἀπεικόνισις τῆς Θεοτόκου μέ τόν Ἰησοῦ εἶναι διαφορετική, ὅπως ἀναφέρθηκε. Αὐτὴ ἡ ἐξομοίωσις τῆς εἰκόνας ὡς Ζωοδόχος Πηγὴ ἴσως συμβαδίζει κατὰ τόν μπροπολίτη Νεόφυτο μέ τὴν ἱστορίαν τῆς Μονῆς τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς στό Μπαλουκλί τῆς Κωνσταντινούπολης.

Ἡ συνοικία Ταμπάκικα μέ τόν Ἰ. Ν. τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς καὶ τόν Μύλο τοῦ Παππαῦ στό βάθος, φωτογραφισμένα ἀπὸ τὸ Ἀλκαζάρ. Ἐπιστολικό δελτάριο τοῦ Γ. Δημητράκοπούλου. 1935 περίπτου.

Πάντως οἱ ἐνορίτες καὶ οἱ πιστοὶ τῆς Λάρισας στίς καθημερινές τους συζητήσεις προσφωνοῦν τὸν ναὸ ὡς *Παναγία*. Σήμερα ἡ θαυματουργή αὐτὴ εἰκόνα συντηρήθηκε καὶ βρίσκεται ἐντὸς τοῦ ναοῦ, τοποθετημένη ἐπάνω σὲ ἐπιβλητικὸ θρόνον. Ἡ ἐπιφάνειά του εἶναι ἐπενδεδυμένη μέ ἀσημένιο πουκάμισο, φέρει σκαλισμένη τὴν ἐπιγραφὴν ΖΩΔΧ ΠΓΗ, δηλ. Ζωοδόχος Πηγὴ καὶ ἀποτελεῖ τὸν θησαυρὸ τοῦ εὐκτήριου αὐτοῦ οἴκου.

Περὶ σσότερα δὲν θὰ ἀναφέρουμε γιὰ τὸν νέο μεγαλοπρεπὴ ναὸ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, ἀφοῦ οἱ πιστοὶ πολὺ συχνὰ τὸν ἐπισκέπτονται καὶ βιώνουν τὴν κατάνυξη τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν ποὺ τελοῦνται σ' αὐτόν καὶ ραίνονται ἀπὸ τὸ θαυματουργὸ ἁγίασμα.

Παλιές Εἰκόνες τοῦ Ναοῦ

Ὁ προηγούμενος προϊστάμενος τοῦ Ἱ. Ναοῦ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς Ἀρχιμ. Κωνσταντῖνος Δεληχρῆστος στό εἰσαγωγικὸ τοῦ σημειώματός του ὁγκώδη τόμο ποὺ ἐκδόθηκε τό 2014 ἀπὸ τὸ Ἐκκλησιαστικὸ Συμβούλιο μέ τὸν τίτλο «Δελτίο καταγραφῆς ἐκκλησιαστικῶν κεμηλίων τοῦ Ἱ. Ν. Ζωοδόχου Πηγῆς Λαρίσης», ἀναφέρει ἐπὶ λέξει: «Δὲν περιμένα ὅτι θὰ εὑρίσκα τόσα πολλὰ κεμήλια, πλέον τῶν ἑκατὸ, εἰκόνες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον. Πολλές ἀπ' αὐτές ἦταν τοποθετημέ-

νες στό τέμπλο τοῦ κάτω ναοῦ καί στά προσκυνητάρια, ἄλλες στοιβαγμένες σέ κάποιον χώρο καί ἀρκετές πεταμένες σέ μιά ἀποθήκη. Δυστυχῶς, πολλές ἀπ' αὐτές εἶχαν χαλάσει ἀνεπανόρθωτα. Ἀποφάσισα νά τίς μαζέψω σέ ἓναν χώρο-μουσεῖο, νά τίς φωτογραφίσω καί νά τίς καταγράψω μία πρὸς μία. Προσπαθίσαμε νά τίς συντηρήσουμε, ἀλλά τὰ ἔξοδα ἦταν πολλά καί συντηρήσαμε μόνο 15 (δεκαπέντε). Ἕνας νεαρός φοιτητής ἀπὸ τὴν Ἀνωτάτη Ἐκκλησιαστική Ἀκαδημία Θεσσαλονίκης (Α.Ε.Α.Θ.) μὲ τὴν ομάδα του ἦλθε στὶς 17 Σεπτεμβρίου 2014 καί ἔκανε καταγραφή ὅλων τῶν εἰκόνων καί κειμηλίων τοῦ Ναοῦ. Τὰ φωτογράρισαν, πῆραν τίς διαστάσεις τους καί τὰ κατέγραψαν λεπτομερῶς». Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν ἡ ἐκτύπωση τοῦ ὀγκώδους τόμου ποὺ ἀναφέρθηκε πιὸ πάνω.

Τό σημερινό Ἐκκλησιαστικό Συμβούλιο μὲ προϊστάμενο τὸν π. Ἀνθίμο ἔχει συντηρήσει τίς Δεσποτικές εἰκόνες τοῦ παλαιοῦ προπολεμικοῦ Ναοῦ καί τίς ἔχει τοποθετήσει στό τέμπλο τοῦ κάτω ναοῦ, ἐνῶ συγχρόνως προσπαθεῖ νά ὀλοκληρώσει καί τὴ συντήρηση τῶν ὀλίγων εἰκόνων ποὺ ἔχουν ἀπομείνει ἀσυντήρητες.

Μέ βάση τὰ δεδομένα ποὺ ὑπάρχουν στὴν καταγραφή αὐτή, θά γίνει μιά πρώτη ἐκτίμηση τῶν στοιχείων κάθε εἰκόνας, μελετώντας ὅ,τι ἐπιγραφή, ὑπογραφή, χρονολογία ἢ ἀφιέρωση ὑπάρχει πάνω σ' αὐτές, χωρὶς ὅμως νά γίνεται ὅποιαδήποτε ἄλλη ἐκτίμηση, ἡ ὁποία εἶναι φυσικά ἔργο εἰδικοῦ.

— Ὅσον ἀφορᾷ τίς ἐπιγραφές, σέ ὅλες τίς εἰκόνες ὁ ἀγιογράφος ἀναγράφει στό ἐπάνω μέρος τὸν ἀπεικονιζόμενο ἅγιο ἢ ἀγίους ἢ τὴν παράσταση (Δεσποτική ἢ Θεομητορική).

— Χρονολογίες ἀνευρίσκουμε σέ 18 ἀπὸ τίς ἑκατὸ περίπου εἰκόνες. Οἱ παλαιότερες, πρὸ τῆς δημιουργίας τοῦ ναοῦ εἰκόνες, εἶναι τρεῖς. Μία τοῦ αὐθ' (=1809) Ὀκτωβρίου ιβ' (Παναγία ἡ Παντοκρατόρις), ἡ δεύτερη τοῦ 1837 (Τρεῖς Ἱεράρχαι) καί ἡ τρίτη τοῦ 1874 μὲ ρωσικὴ ἐπιγραφὴ (Ἡ Θεοτόκος μὲ τὸν Ἰησοῦ εὐλογοῦντα = Ρόδον τὸ Ἀμάραντον;). Ἀκολουθοῦν ἀρκετές μὲ χρονολογίες μεταξύ 1879-1900, δηλαδὴ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀνέγερσης τοῦ πρώτου ναοῦ καί μιά σειρά εἰκόνων ὑπάρχει ἀπὸ τὸ 1936-1964.

— Οἱ περισσότερες εἰκόνες δὲν φέρουν ὑπογραφή τοῦ ἀγιογράφου. Ἔχουν ἐντοπισθεῖ δέκα οἱ ὁποῖες φέρουν τὴν ὑπογραφή τοῦ Νικολάου Ἀργυροπούλου¹¹ ἀπὸ τὸ Νεμπεγλέρ (Νίκαια) Λάρισας μὲ διάφορες παραλλαγές, ὅπως Ν. Ἀργυροπούλου, Γ. Ν. Ἀργυροπούλου καί βέβαια Ν. Ἀργυ-

¹¹ Παπαθεοδῶρου Νικόλαος, «Νικόλαος Ἀργυρόπουλος - Ἀγγελικὴ Σκόδρα. Ἕνα ἄγνωστο ζευγάρι», ἐφ. *Larissanet*, (Λάρισα) φύλλο τῆς 15ης Ἰουλίου 2016.

ροπούλου-Κωσταβάρα εκ Νεμπεγλέρ και αντιστοιχούν στις εικόνες της περιόδου 1879-1900. Έξι είναι του Άγιογραφικού Οίκου Χρυσοστόμου Παπαμερκουρίου και Παντελή Γκίνη της Λάρισας και είναι της περιόδου 1936-1964. Τρεις είναι υπογεγραμμένες και άλλες τρεις αποδίδονται στους ίδιους ως εκ της τεχνοτροπίας των. Μία εικόνα έχει άγιογραφήσει τό 1887 ο ζωγράφος-φωτογράφος Ιωάννης Παντοστόπουλος και μία μας ήλθε από τη Θεσσαλονίκη τό 1884 και είναι των Μητάκου και Σταματίου.

Τέλος, 14 εικόνες έχουν αφιερωτικές επιγραφές ενός ή περισσότερων πιστών. Οι αφιερωτές προέρχονται όχι μόνον από την ένορία, αλλά και από τη Λάρισα και την ευρύτερη περιοχή¹².

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Άριθ. 1

Περιγραφή ως αυτόπτη μάρτυρα της άνευρέσεως της ιερᾶς εικόνας της Παναγίας από τον μοναχό Ζωσιμά Έσφιγμενίτη¹³ από τον Βόλο, ή οποία δημοσιεύθηκε τό 1891, 14 όλόκληρα χρόνια μετά την αποκάλυψή της, στό περιοδικό του Βόλου «Προμηθεύς», στό τεύχος Νοεμβρίου 1891, τόμ. Δ΄, σ. 280-281, ύποσημ. β.

«Οὗτος ὁ ναός ἐκτίσθη διά τόν ἐξῆς λόγον. Τό 1875 διέδωκαν τινές ὅτι ὠνειρεύθησαν ὑπό τόν τόπον, ἐν ᾧ σήμερον εἶναι ὁ ναός, ὅτι ὑπάρχει εἰκὼν τῆς Θεοτόκου. Τοῦτο ἔπραξαν ὅπως τιμίσωσι τήν συνοικίαν ταύτην οὖσαν πρότερον δύσφημον διά τά ἐν αὐτῇ τελούμενα ὄργια. Ἀμέσως δέ διεδόθη ἡ φήμη αὕτη τῆς εὐρέσεως τῆς εἰκόνης. Ἦρξαντο δέ αἱ ἀνασκαφαί κατά τόν Νοέμβριον τοῦ 1875 καί διήρκεσαν μέχρι τέλους Μαρτίου τοῦ ἐπομένου

¹² Θά ήθελα νά ευχαριστήσω θερμά τόν ἀρχιμανδρίτη π. Ἀνθίμο Ράτς, Προϊστάμενο τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, καθώς καί ὅλο τό Ἐκκλησιαστικό Συμβούλιο, γιά τήν ἀμέριστη βοήθεια καί τήν παρομοιώδη προθυμία τους. Ἡ χάρις τῆς Θεοτόκου ἄς εἶναι μαζί τους.

¹³ Ὁ Ζωσιμάς Ἐσφιγμενίτης (1835-1802) ήταν λόγιος μοναχός ἀπό τό χωριό τοῦ Πηλίου Ἅγιος Λαυρέντιος, μέ πλούσιο ἐρευνητικό καί ιστοριοδιφικό ἔργο. Ἐκάρε μοναχός στή Μονή Ἐσφιγμένου τοῦ Ἀγ. Ὁρους καί ἀργότερα ἐγκατέλειπε τή Μονή του καί ἐγκαταστάθηκε στόν Βόλο, διατηρώντας τό σῆμα του. Ἐξέδωσε τά ιστορικά περιοδικά «Ἡ Φήμη» (1886-1888) ἐπίσιο καί «Ὁ Προμηθεύς» (1889-1901) μηνιαίο, καί ὀρισμένα μικρά βιβλία θρησκευτικοῦ καί ιστορικοῦ περιεχομένου. Περιηγήθηκε ὅλη τή Θεσσαλία, συνέλεξε πλούσιο ὕλικό σχετικά μέ τήν τοπική ἱστορία καί τόν πολιτισμό κάθε περιοχῆς καί συγκέντρωσε πολλούς κώδικες καί σπάνια βιβλία. Μετά τόν θάνατο του τό 1902, μεγάλο μέρος τῆς βιβλιοθήκης του περιήλθε στόν σύλλογο τοῦ Βόλου «Οἱ Τρεῖς Ἱεράρχαι», ή ὁποία ἀποτελέσε τόν πυρήνα τῆς σημερινῆς σημαντικῆς βιβλιοθήκης τῆς. Στήν κοινωνία τοῦ Βόλου συμπεριφερόταν ἐριστικά, ἰδιαίτερα σέ μί συμπαθῆ σέ αὐτόν άτομα, καί στοιχεῖα τοῦ ἱστορικοῦ του ἔργου ἔχουν ἀμφισβητηθεῖ.

ἔτους. Τοῦτο ἀκούσας καί ἐγώ ὦν τότε ἐν τῇ πατρίδι μου ἔνεκα τοῦ χειμῶνος, τῇ 3ῃ Φεβρουαρίου 1876 μετέβην εἰς Λάρισα, ὅπως ἰδίῳ ὁμμασιν ἴδω τὴν ἀνακαλυφθησομένην εἰκόνα. Τὰς ἀνασκαφὰς δὲ τῆς ἡμέρας ἐπισκεπτόμην. Τῇ 16ῃ Μαρτίου διεδόθη ὅτι ἡ ποθουμένη εἰκὼν τῆς Θεοτόκου ἀνεκαλύφθη παραδόξως πῶς. Τότε συνεσωρεύθησαν ἅπαντες οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως χριστιανοί, τοῦρκοι καὶ ἰσραηλῖται, μικροὶ τε καὶ μεγάλοι, ἐκτός τοῦ κλήρου, διότι ἀφ' ἧς ἡμέρας ἠκούσθη ἡ φήμη αὕτη ὁ τοποτηρητής τοῦ Μητροπολίτου Λαρίσης ἅγιος Γαρδικίων κύριος Ἱερόθεος ἔφυγεν αἰφνιδίως εἰς Τύρναβον καὶ διέταξε τὸν κλῆρον ἵνα μηδεὶς ὑπάγῃ εἰς τὰς ἀνασκαφὰς ταύτας καὶ ἂν αἱ τοπικαὶ ἀρχαὶ ἐξήτουν αὐτούς. Ἐγὼ δέ μὴ ὑπαγόμενος εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Λαρίσης καὶ μὴ ὦν ἱερεὺς, ἀναμειχθεὶς μετὰ τοῦ πλήθους ἴδον ὅλα καθαρῶτατα καὶ τὰς πράξεις τῶν ἀπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ προξενείου ἀπεσταλμένων. Καὶ γινώσκω πλείονα τῶν ἄλλων περὶ τῆς εἰκόνης, ἀλλὰ δέν γράφω τίποτε, διότι θά νομισθῶ ὑπὸ τῶν δεισιθύνων αἰρετικός καὶ ἄθεος καὶ τὴν τοιαύτην λέξιν δέν τὴν ἀνέχεται ἡ ψυχὴ μου, ὥς καὶ ὁ Ἀββᾶς Ἀγάθων δέν εὐχαριστεῖτο νά ὀνομάζηται αἰρετικός».

Ἀριθ. 2

Ἡ παραινετικὴ ἐπιστολὴ τοῦ μητροπολίτη Λαρίσης Νεόφυτου πρὸς τοὺς πιστοὺς τῆς περιοχῆς του μαζί μέ τίς ἐπικυρώσεις τῶν κατὰ τόπους ἀρχιερέων, γιά τὴν οἰκονομικὴ συνδρομὴ τους στὴν ἀνέγερση τοῦ ναοῦ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς περιφορᾶς τῆς ἀνευρεθείσας εἰκόνας. Ἀντιγραφὴ ἀπὸ τό βιβλίον τοῦ ἱστορικοῦ τῆς Λαρίσης Ἐπαμεινώνδα Φαρμακίδη, *Ἡ Λάρισα*. Ἀπὸ τῶν *Μυθολογικῶν χρόνων μέχρι τῆς προσαρτήσεως αὐτῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα* (1881), Βόλος 1926, σ. 261.

«Εὐλαβέστατοι ἱερεῖς, Τίμοι δημογέροντες, προεστῶτες, πρόκριτοι καὶ λοιποὶ εὐλογημένοι χριστιανοί, κάτοικοι τῆς καθ' ἡμᾶς Θεοσώστου Ἐπαρχίας, χάρις εἴη ὑμῖν καὶ Εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ, παρ' ἡμῶν δέ εὐχή, εὐλογία καὶ συγχώρησις. Γνωστόν τυγχάνει τοῖς πᾶσιν ὅτι πρὸ τριῶν ἐτῶν περίπου ἐφανερῶθη Θεία χάριτι ἐν Λαρίσει κατὰ τὴν συνοικίαν Ταμπάκινα ἡ σεβασμία εἰκὼν τῆς Ὑπεραγίας ἡμῶν Θεοτόκου. Ἐπειδὴ πρὸς τιμὴν καὶ προσκύνησιν αὐτῆς ἐγείρεται ἐκ θεμελίων Ναός εἰς τό αὐτὸ μέρος εἰς ὃ ἐφανερῶθη, διὰ συνδρομῆς τῶν εὐλογημένων χριστιανῶν, διὰ ταῦτα ἐξαποστέλλεται ἐκ μέρους τῶν Ἐπιτρόπων ὁ φέρων τὴν παροῦσαν ἡμῶν ἄδειαν περιοδείας αἰδεσιμώτατος ἐν ἱερεῦσι Παπᾷ Δημήτριος Σακελλάριος μετὰ τῆς φανερωθείσης ἁγίας εἰκόνης, ἵνα περιέλθῃ τὴν Ἐπαρχίαν καὶ ψάλλῃ ἁγιασμούς εἰς τοὺς εὐλογημένους ὑμῶν

οἴκους καί ζητήσῃ τήν συνδρομὴν καί τήν βοήθειαν ὑμῶν. Τοῦτον οὖν συνιστῶντες ὑμῖν, προτρεπόμεθα πάντας πατρικῶς ὅπως ἀποδεξάμενοι αὐτόν εὐμενῶς, προσφέρῃ αὐτῷ ἕκαστος τήν προαιρετικὴν συνδρομὴν ὑπὲρ τῆς ἀποπερατώσεως τοῦ ἱεροῦ τούτου καταγωγίου, ἐγγράφων συνάμα ἕκαστος τό ὄνομα αὐτοῦ ἐν τῷ βιβλίῳ ὅπερ φέρει μεθ' ἑαυτοῦ, ἵνα μνημονεύηται εἰς τόν αἰῶνα τόν ἅπαντα. Ὁ δέ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός διὰ πρεσβειῶν τῆς Παναχράντου Αὐτοῦ Μητρος, θέλει εὐλογήσῃ τοὺς καρπούς τῶν πόνων ὑμῶν καί ἀποδώσῃ ἑκάστῳ ἑκατονταπλασίονα τόν μισθόν αὐτοῦ ἐν τε τῇ παρουσίᾳ καί τῇ μελλούσῃ ζωῇ, οὗ ἡ χάρις καί τό ἄπειρον αὐτοῦ ἔλεος μεθ' ἡμῶν.

Ἐν Λαρίσσει τῇ 12 Ἰουλίου 1880

Ὁ Λαρίσσης Νεόφυτος

Ἐν Χῳ [Χριστῷ] εὐχέτης»

«Ἐπιτρέπεται τῷ εἰρημένῳ Ἱερεῖ ἵνα περιέλθῃ εἰς τά χωρία τῆς καθ' ἡμᾶς Θεοσώστου Ἐπαρχίας.

Ἐν Βόλῳ τῇ 22 Ἰανουαρίου 1881

Ὁ Δημητριάδος Γρηγόριος»

«Ἐπιτρέπεται τῷ εἰρημένῳ Ἱερεῖ ἵνα περιέλθῃ εἰς τά χωρία τῆς καθ' ἡμᾶς Θεοσώστου Ἐπαρχίας

Ἐν Ζάρκῳ 1882 8/βρίου 8

Ὁ Γαρδικίου Γρηγόριος

Ἐδῶθη δωρεάν»

«Ἐπιτρέπομεν καί ἡμεῖς τῶν ὀπισθεν διαλαμβανομένων ἵνα περιέλθῃ τά χωρία τῆς ταπεινῆς ἡμῶν παροικίας, χάριν τοῦ οὕτινος προτίθεται ἱεροῦ σκοποῦ.

Ἐν Ἀμπελακίοις τῇ 29 9/βρίου 1889

Ὁ Πλαταμῶνος Ἀμβρόσιος»

Ἄριθ. 3

Κείμενο τοῦ δημοσιογράφου τῆς Λάρισας μέ τό ψευδώνυμο «Ὀλύμπιος» (πραγματικό Κώστας Περραιβός¹⁴), τό ὁποῖο δημοσιεύθηκε στήν ἑβδομαδιαία ἐφημερίδα «Λάρισα», στό φύλλο τῆς 14ης Αὐγούστου 1978, μέ τίτλο: «Πῶς βρέθηκε ἡ εἰκόνα τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς»:

«Αὔριο θά πανηγυρίσει ὁ ναός τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς πού βρίσκεται στή συνοικία τῶν Ἀμπελοκήπων. Δέν ξέρω πόσοι ἀπό τοὺς παλιούς γνωρίζουν τήν ἱστορία τῆς δομίσεώς του στή θέση πού βρίσκεται. Γιά τοὺς νέους συμπολίτες δέν μοῦ μένει ἀμφιβολία ὅτι ἔχουν ἄγνοια. Γι' αὐτό θεώρησα σκόπιμο τό σημερινό χρονικό νά τό ἀφιερῶσω στόν ναό πού γιορτάζει αὔριο.

Κατά τήν παράδοση, ὁ χῶρος πού καλύπτει σήμερα τό κτίσμα τῆς ἐκκλησίας ἦταν χέρσος τόπος καί ὁ κάτοχος θέλησε νά κτίσει ἕναν ταμπακχανέ, δηλαδή βυρσοδεψεῖο. Οὔτε τά γραπτά κείμενα, οὔτε ὅσοι ἐπέζησαν ὥς τά νεώτερα χρόνια ἦταν σέ θέση νά ἀναφέρουν τό ὀνοματεπώνυμό του. Τό μόνο πού ἀφηγοῦνταν ἦταν ὅτι κατά τήν ἐκσκαφή τῶν θεμελιῶν ἐγινε κάτι πού οἱ χριστιανοί τό ἀπέδωσαν σέ θαῦμα. Καθώς ἡ σκαπάνη τῶν ἐργατῶν χώνονταν στό σκληρό χῶμα καί τά ὀρύγματα προχωροῦσαν πρὸς τό βάθος, κάποια μέρα ἔφθασε σέ ὑγρή γῆ, ἀπό τήν ὁποία ἀνέβλυσε νερό. Καί μέσα ἀπό τό θολό νερό ξεπήδησε ἡ εἰκόνα τῆς Παναγίας. Οἱ ἐργάτες ἔμειναν ἐμβρόντητοι, διέκοψαν τίς ἀνασκαφές, ἀνέσυραν τήν εἰκόνα, τήν τοποθέτησαν πάνω στό σωρό τῶν χωμάτων καί κατασυγκινημένοι γονάτισαν, σταυροκοπήθηκαν καί τήν ἀσπασθήκαν μέ εὐλάβεια καί δέος. Ὑστερα ὅλοι μαζί ἄρχισαν νά ὑψώνουν τά χέρια τους καί νά φωνάζουν:

— Τρέξτε Χριστιανοί. Ἐγινε μεγάλο θαῦμα. Φανερώθηκε ἡ Παναγία. Ἐλᾶτε νά προσκυνήσετε τήν ἁγία εἰκόνα Της.

¹⁴ Περραιβός Κώστας (1907-1983). Ἕνας ἀπό τοὺς δημοσιογράφους πού ἄφησε ἐποχή στή Λάρισα. Ξεκίνησε ὡς συντάκτης στίς ἐφημερίδες «Κῆρυξ» καί ἐν συνεχείᾳ τῆς «Ελευθερίας». Ἀργότερα ἐγινε διευθυντής τῆς ἐφημερίδας «Κῆρυξ» καί ἀπό τό 1945 ἐργαζόταν στήν «Ελευθερία» ἐπὶ πολ-
λά χρόνια ὡς διευθυντής μέχρι τὴν συνταξιοδότησί του. Τό 1964 ἐξελέγη βουλευτής μέ τὴν Ἑνωσι-
Κέντρου, ὑπῆρξε συνεργάτης πολλῶν ἐφημερίδων καί περιοδικῶν καί ἀνταποκριτὴς ἐφημερίδων
τῶν Ἀθηνῶν καί τῆς Θεσσαλονίκης. Ἐπὶ 13 περίπου χρόνια διατηροῦσε στήν ἑβδομαδιαία ἐφημε-
ρίδα «Λάρισα» τὴν ἱστορικὴ στίλβη «Ἡ Λάρισα πού χάθηκε». Ὡς ἱστορικός ἦταν προσεκτικός, ἡ
ἐρευνά του στηριζόταν ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον στίς διαπρωσωπικές σχέσεις πού εἶχε μέ μεγαλυτέρους
του, ἡ ἀφήγησή του εἶχε διαλεκτικὸ χαρακτῆρα, ἀπέφευγε τίς χρονολογίες, ὅμως δέν εἶχε τί δυνα-
τότητα ἢ τὸν χρόνο γιὰ νά διασταυρώνει τά γεγονότα. Γιὰ τὸν λόγο αὐτό καί δέν ἔχει ἀποφύγει
τά λάθη. Παρ' ὅλα αὐτά ὅμως, μᾶς ἄφησε ἕναν μεγάλο θησαυρὸ ἱστορικῶν γνώσεων γύρω ἀπὸ
τὴν πόλιν ὅπου δραστηριοποιήθηκε.

Τό τί ἀκολούθησε δέν περιγράφεται. Οἱ πρῶτοι πού ἄκουσαν τίς φωνές τούς ἦταν οἱ ἐργάτες πού δούλευαν στους ταμπακχανέδες (βυρσοδεψεία). Περίεργοι νά παρακολουθήσουν τί συνέβαινε, διέκοψαν τίς ἐργασίες τους καί ἔτρεξαν νά ἀντικρύσουν τήν εἰκόνα. Ὅλοι γονάτιζαν, τήν ἀσπάζονταν καί ἔλεγαν:

— Μεγάλη ἡ χάρη Σου Παναγίτσα.

Ἐνας ἀπ' αὐτοὺς συγκλονιζόταν ἀπό ρίγη. Τό πρόσωπό του ἦταν πυρωμένο ἀπό τίς θερμές πού τόν ἔλιωναν. Γιά νά δροσισθεῖ καί νά καλμάρει τόν πυρετό τοῦ κατέβηκε στό ὄρυγμα, πῆρε μιά χούφτα νερό ἀπό τό σημεῖο πού εἶχε ἀναβλύσει καί τό ἔριξε στό πρόσωπό του. Ἀμέσως ἔνοιωσε τόν πυρετό νά ὑποχωρεῖ, νά τονώνεται ὁ ὁργανισμός του καί νά ἀποχτάει ἀπίθανες δυνάμεις. Δέν εἶπε τίποτα καί συνέχισε νά ρίχνει νερό στό πρόσωπό του. Ὅταν καρδιάμωσε καλά ἔδωσε ἕνα σάλτο, βγῆκε ἀπό τό ὄρυγμα καί ἄρχισε νά φωνάζει ἐνθουσιασμένος:

— Μ' ἔφυγε ἡ θερμασιά. Ἐγίνα καλά.

Ἐν τῷ μεταξύ κόσμος πολὺς ἀπό ὅλη τή συνοικία πού λεγόταν Ταμπάκικα ἄρχισε νά φθάνει καί τό προσκύνημα συνεχιζόταν. Πολλοί πού εἶχαν διάφορους σωματικούς πόνους ἐσωτερικούς καί ἐξωτερικούς, πλένονταν μέ τό νερό πού ἀνέβλυζε συνέχεια ἢ καί ἔπιναν ἀπό αὐτό καί ἔλεγαν ὅτι ἀνακουφίζονταν. Τό γεγονός πῆρε διαστάσεις καί ἀπό τήν ἄλλη ἡμέρα χιλιάδες χριστιανοί ἀπό τίς ἄλλες συνοικίες καί ἀπό τά γύρω χωριά ἔρχονταν καί προσκυνοῦσαν τήν εἰκόνα, καί ἔκαναν διάφορα ἀφιερῶματα. Ἀκόμη καί οἱ Τοῦρκοι ξεκίνησαν καί πῆγαν νά δοῦν τί γίνεται. Τόσο δέ ἐντυπωσιάσθηκαν ἀπό τίς ἐκδηλώσεις τῶν χριστιανῶν, ὥστε ἀρκετοί ἀπό αὐτοὺς πού προέρχονταν ἀπό ἐξισλαμισμένες οἰκογένειες, ἔκαναν κρυφά ἀφιερῶματα.

Ἐν τῷ μεταξύ ἀμέσως ἀπό τήν ἐπόμενη ἡμέρα ὁ τότε μπτροπολίτης Νεόφυτος ἔστειλε ἐπιτροπή ἀπό κληρικούς μέ ἐπικεφαλῆς τόν πρωτοσύγκελλο, ἡ ὁποία ἀφοῦ ἔκανε τίς διαπιστώσεις, συνέστησε στους κατοίκους τῆς συνοικίας νά ἀνεγείρουν ναό στή θέση ὅπου βρέθηκε ἡ εἰκόνα τῆς Παναγίας. Οἱ Ταμπακιδῶτες ἀνταποκρίθηκαν μέ σεβασμό καί ἐνθουσιασμό καί πρῶτος ὁ οἰκοπεδοῦχος δῆλωσε ὅτι δωρίζει τόν οἰκοπεδικό χώρο. Ταυτόχρονα τά χρυσά καί ἀργυρᾶ νομίσματα ἄρχισαν νά πέφτουν βροχή σέ μιά μαντίλα πού ἀπλώθηκε μπροστά ἀπό τό εἰκόνισμα. Μέσα σέ λίγες ἡμέρες κοντά στό ὄρυγμα κτίσθηκε ἕνα εἰκονοστάσι καί σ' αὐτό τοποθετήθηκε ἡ εἰκόνα, ἐνῶ στήν πηγὴ τοποθετήθηκε ἀπό πάνω ἕνα ἀτρακτοειδές ἱκρίωμα γιά νά γίνεται εὐκολὴ ἡ ἀντλίαση τοῦ νεροῦ, πού οἱ περισσότεροι τό ἔπαιρναν

σέ στάμνες καί μπακράτσια, λαγαρό καί ἀμόλυντο. Τό λαϊκό προσκύνημα συνεχίζόταν ἀκατάπαυστα μῆνες καί μῆνες καί τά χρήματα πού συγκεντρώθηκαν ἦταν τόσα ὥστε ἀγοράσθηκαν τά περισσότερα ὑλικά καί ἡ δόμηση ἄρχισε. Σ' αὐτή βοήθησαν πολύ μέ σημαντικές συνεισφορές, οἱ Συντεχνίες τῶν Ταμπάκηδων, τῶν Τσαρουχάδων, Σαμαράδων καί Σανδαλοποιῶν. Καί οἱ οἰκοδόμοι ἀφιέρωσαν μιὰ ἡμέρα κατά τήν ὁποία ἐργάζονταν δωρεάν. Οἱ λαρισinoὶ χριστιανοὶ ὁμῶς δέν ἦταν τόσοι ὥστε νά μπορέσουν νά καλύψουν ὅλη τή δαπάνη τῆς κατασκευῆς τῆς ἐκκλησίας καί ἡ ἐπιτροπή πού συγκροτήθηκε ἀπό Ταμπακιῶτες ἀπευθύνθηκε στόν Δεσπότη καί τόν παρακάλεσε νά ἐπιτρέψει τήν περιφορά τῆς εἰκόνας γιά προσκύνημα καί στίς γειτονικές περιφέρειες.

Τό διάβημα ἔγινε ἓνα μῆνα πρὶν ἀπὸ τήν ἀπελευθέρωση τῆς Θεσσαλίας. Οἱ χριστιανοὶ ἀνέπνεαν ἀέρα ἐλευθερίας καί δέν φοβοῦνταν νά παρεξηγηθοῦν ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Ὁ μητροπολίτης ἦταν βέβαιος ὅτι ὕστερα ἀπὸ τή Βερολίνεο Συνθήκη δέν θά ἀργοῦσε ἡ ἀπελευθέρωση καί ἀμέσως ἀνταποκρίθηκε στό αἶτημα τῶν Ταμπακιωτῶν. Καί δέν ἀρκέσθηκε μόνο σ' αὐτό, ἀλλὰ ἀπευθύνθηκε καί στοὺς μητροπολίτες Δημητριάδος (Βόλου), Γαρδικίου καί Πλαταμῶνος καί τοὺς παρακάλεσε νά βοηθήσουν στόν ἔρανο γιά τήν γρηγορότερη περάτωση τοῦ ἱεροῦ ναοῦ πού πῆρε τό ὄνομα «Ζωοδόχος Πηγὴ» καί στίς 12 Ἰουλίου 1880 ἐξέδωσε τήν παρακάτω παραινετική ἐπιστολή: «Εὐλαβέστατοι ἱερεῖς...»

[Υπάρχει πρὸ πάνω ξεχωριστά, ὡς Παράρτημα αρ. 2].

Τό ἔγγραφο αὐτό τό ἀνακάλυψε ὁ Ἐπαμεινώνδας Φαρμακίδης, συγγραφέας τῆς ἱστορίας τῆς Λαρίσης καί ὑποσημειώνει: «Ἐξ ἀντιγραφῆς ἐκ τοῦ πρωτοτύπου του κατατεθειμένου παρὰ τοῖς Συμβολαιογράφοις Λαρίσης Π. Σκαμβούγερα καί Ἀ. Ἰωαννίδη διὰ τῆς ὑπ' ἀριθμ. 7272 τῆς 13ης Μαρτίου 1887 πράξεώς των». Οἱ Συμβολαιογράφοι πού ἀναφέρονται παραπάνω εἶναι, ὁ μὲν πρῶτος θεῖος τοῦ ἐπιτίμου προέδρου τοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου κ. Τάκη Ἰατροῦ, ὁ δέ Ἀγαθάγγελος Ἰωαννίδης παππούς τοῦ ἀλευροβιομηχάνου Ἀγγελου Παππᾶ.

Ἔτσι ἀνεγέρθηκε ἡ ἐκκλησία τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, ὅπου ὑπάρχει πάντοτε ἡ εἰκόνα τῆς Παναγίας καί τό νερό (ἁγίασμα) ἐξακολουθεῖ νά ἀναβλύζει, παρ' ὅλον πού ἀπὸ τότε πού «ἐφανερώθησαν» πέρασαν ἑκατὸ χρόνια. Καί αὐριο μάξες προσκυνητῶν θά πορευθοῦν γιά νά ἀσπασθοῦν τήν εἰκόνα.

Ὀλύμπιος

Θέματα Ὁρθόδοξης Θεολογίας καί Παράδοσης

* * *

Δρ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Ν. ΜΑΚΡΙΔΗΣ
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΙΟΛΟΓΙΑΣ, ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ERFURT, ΓΕΡΜΑΝΙΑΣ

Ο ΟΡΘΟΔΟΞΟΣ ΑΝΤΙΔΥΤΙΚΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΣΗΜΕΡΑ: ΠΡΟΣΕΓΓΙΖΟΝΤΑΣ ΕΝΑ ΠΟΛΥΠΤΥΧΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ*

Εισαγωγή

Οἱ ἱστορικές σχέσεις τοῦ Ὁρθοδόξου Χριστιανισμοῦ μέ τόν Δυτικό Χριστιανισμό καί τή Δυτική Εὐρώπη γενικότερα δέν ἦταν ποτέ ὁμαλές καί εὐκολες. Ἀντιθέτως, χαρακτηρίζονταν πάντοτε ἀπό ἐμφανείς, ἀλλά καί λανθάνουσες ἐντάσεις, ἀντιπαραθέσεις καί συγκρούσεις, οἱ ὁποῖες ἄφησαν τό στίγμα τους ἀνεξίτηλα καί διαχρονικά. Οἱ θεολογικές καί ἄλλες διαφορές μεταξύ τῶν δύο ἐκκλησιῶν σέ Ἀνατολή καί Δύση, οἱ πολλές, διαρκεῖς καί μακροχρόνιες ἐντάσεις μεταξύ Ρώμης καί Κωνσταντινούπολης, καθῶς καί τό ὀριστικό σχίσμα μεταξύ τους τό 1054 παγίωσαν μιά κατάσταση, ἡ ὁποία χαρακτηριζόταν μέν στήν Ἀνατολή ἀπό μιά σαφῆ καί γενικευμένη ἀντιδυτική στάση, στή δέ Δύση ἀπό μιά ἐχθρότητα καί ἀρνητική διάθεση ἀπέναντι στήν Ἀνατολή. Τά προβλήματα αὐτά ἀναφέρονται κυρίως στίς γενικότερα ἐπικρατοῦσες τάσεις ἱστορικά καί δέν ἀποκλείουν φυσικά τίς ποικίλες δημιουργικές καί θετικές συσχετίσεις μεταξύ τῶν δύο αὐτῶν ἐκκλησιῶν καί κόσμων, οἱ ὁποῖες μποροῦν νά ἐντοπισθοῦν παντοῦ καί πάντοτε, ἀκόμη δέ καί σέ περιόδους μεγάλων ἐντάσεων καί συγκρούσεων¹. Αὐτό πού χρειάζεται νά τονισθεῖ ἐδῶ

* Τό παρόν ἄρθρο ἐκπονήθηκε στό πλαίσιο τοῦ ἐρευνητικοῦ προγράμματος «The Challenge of Worldliness to Contemporary Christianity: Orthodox Christian Perspectives in Dialogue with Western Christianity» στό University of Erfurt, Germany.

¹ Βλ. σχετικά Denis Searby (ἐπιμ.), *Never the Twain Shall Meet? Latins and Greeks Learning from Each Other in Byzantium*, Berlin/Boston 2017.

εἶναι ὅτι ἡ ἐν λόγῳ ἀντιπαράθεση δέν ἦταν μόνο ἐκκλησιαστικῆς καί θεολογικῆς ὕφης. Στὴν οὐσία ἐπρόκειτο γιὰ ἓνα πολὺ εὐρύτερο καί πολυδιάστατο φαινόμενο, στὸ ὁποῖο ἔπαιζαν παράλληλα πολιτικοί, κοινωνικοί, πολιτισμικοί, οἰκονομικοί καί ἄλλοι παράγοντες σημαντικό ρόλο. Ἐπρόκειτο λοιπόν γιὰ μιὰ σταδιακῶς ὅλο καί βαθύτερη ἀπομάκρυνση τῶν δύο κόσμων σέ Ἀνατολί καί Δύση στὸ πλαίσιο τῆς ὕστερης ἐξέλιξης τῆς πάλαι ποτὲ ἐνιαίας Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας, ἡ ὁποία τελικὰ ὁδήγησε στὴν οὐσιαστικὴ ἀποξένωση καί ἐχθρότητα ἀναμεταξύ τους². Γιὰ παράδειγμα, τοιοῦτοτρόπως δημιουργήθηκε καί ἓνα γλωσσικὸ χάσμα μεταξὺ τῆς ἑλληνόφωνης Ἀνατολῆς καί τῆς λατινόφωνης Δύσης, οἱ ὁποῖες δέν μπορούσαν πλέον νά ἐπικοινωνήσουν μεταξύ τους καί φυσικὰ νά ἀλληλοκατανοηθοῦν. Ἐπιπλέον, τὰ προβλήματα μετατέθηκαν καί σέ ἄλλες περιοχές πέραν τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας (τοῦ λεγομένου «Βυζαντίου»), ὅπως στὴν εὐρύτερη Ἀνατολική καί Νοτιονατολική Εὐρώπη διὰ μέσου τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τῶν διαφόρων σλαβικῶν λαῶν. Δέν εἶναι λοιπόν παράδοξο ὅτι παρατηροῦμε τὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς Ὁρθοδόξου καί γενικότερου ἀντιδυτικισμοῦ μέ πολλὰ ἰδιάζοντα χαρακτηριστικά καθόλη τὴν ἱστορία τῆς Ρωσίας μέχρι καί σήμερα³.

Σχετικὰ μέ τὸ θέμα τοῦ ἀντιδυτικισμοῦ, τὸ ὁποῖο μᾶς ἐνδιαφέρει πρωτίστως στὴν παροῦσα συνάφεια, ἀξιωματιμόνευτο εἶναι πάντως ὅτι οἱ διαστάσεις του ἐκτείνονται πολὺ πέραν τοῦ εὐρέως Ὁρθοδόξου χώρου. Ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ ἀντιπαράθεση μεταξὺ Ἀνατολικῆς καί Δυτικῆς Εὐρώπης δημιουργήθηκε στὴ συνέχεια μιὰ γενικότερη ἀποστροφή πρὸς τὴ Δύση καί πρὸς ὅ,τι αὐτὴ περιελάμβανε ἢ παρήγε. Αὐτὸ συνέβη ἐξ αἰτίας τῆς ραγδαίας ἐξάπλωσης τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης καί τοῦ Δυτικοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ πρῶτους Νέους Χρόνους καί ἀργότερα σέ ὁλόκληρο σχεδόν τὸν ὑπόλοιπο κόσμο διὰ μέσου τῶν γεωγραφικῶν ἀνακαλύψεων καί τῆς ἀποικιοκρατίας. Ἐπρόκειτο, ἄλλωστε, γιὰ τὸν μοναδικὸ πολιτισμὸ σέ παγκόσμιο ἐπίπεδο, ὁ ὁποῖος πέτυχε κάτι τέτοιο σέ μεγάλο βαθμό⁴. Στὸ πλαίσιο αὐτὸ καί μέχρι σήμερα, ὁ ὅρος «Δύση» ἀπέκτησε

² Βλ. ἐνδεικτικὰ Walter Pohl / Clemens Gartner / Richard Payne (ἐπιμ.), *Visions of Community in the Post-Roman World: The West, Byzantium and the Islamic World, 300-1100*, Farnham 2012. J. H. W. G. Liebeschuetz, *East and West in Late Antiquity: Invasion, Settlement, Ethnogenesis and Conflicts of Religion*, Leiden/Boston 2015.

³ Βλ. ἐνδεικτικὰ Thomas Bremer, *Der "Westen" als Feindbild im theologisch-philosophischen Diskurs der Orthodoxie*, Europäische Geschichte Online (EGO), ἔκδοσι τοῦ Leibniz-Institut für Europäische Geschichte (IEG), Mainz, 13. März 2012, URL: <http://www.ieg-ego.eu/bremert-2012-de>

⁴ Βλ. ἀναλυτικὰ John Roberts, *The Triumph of the West: The Origin, Rise, and Legacy of Western Civilization*, London 1985. Jonathan Daly, *The Rise of Western Power: A Comparative History of*

ευρύτερες διαστάσεις πολύ πέραν της Δυτικής Ευρώπης, επεκτάθηκε γεωγραφικά (συμπεριλαμβάνοντας, για παράδειγμα, τις ΗΠΑ) και απέβη καταλυτικής σημασίας για ποικίλες παγκόσμιες εξελίξεις συνολικά. Αυτό όφειλόταν κυρίως στην υπεροχή, στην έλκυστικότητα και στη δύναμη επιβολής που έδειξε ο Δυτικός πολιτισμός, στοιχεία στα οποία δεν μπόρεσαν να αντισταθούν οι διάφορες γηγενείς κοινωνίες. Δεν είναι λοιπόν τυχαίο ότι για πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα (και εν μέρει ακόμη μέχρι σήμερα) ο εκσυγχρονισμός μιας κοινωνίας ή ενός κράτους είχε ταυτισθεί με τον εκδυτικισμό τους⁵. Βεβαίως, στο πλαίσιο της προϊούσας παγκοσμιοποίησης, ο όρος «Δύση» έχει απολέσει σε μεγάλο βαθμό την αρχική του σημασία και έχει αποκτήσει άλλες διαστάσεις. Αλλά αυτό δεν συνεπάγεται σε καμία περίπτωση ότι είναι πλέον αχρείαστος ή ότι δεν έχει καμία πλέον σημασία, ιδίως δε αν προσεγγίσει κανείς το όλο θέμα από ιστορική σκοπιά⁶.

Τό χαρακτηριστικότερο και πλέον ενδιαφέρον εν προκειμένω είναι ότι η παγκόσμια αυτή εξάπλωση της Δύσης και του Δυτικού πολιτισμού οδήγησε στην εμφάνιση πολλών και ποικίλων αντιδράσεων με τη μορφή του αντιδυτικισμού, τόσο στο παρελθόν όσο και στη σύγχρονη εποχή, οι οποίες άσκησαν πολύπλευρη κριτική στη Δύση από διάφορες πτυχές και σκοποθεσίες πέραν του θρησκευτικού χώρου. Έπομένως, δεν υπάρχει μόνο ο αντιδυτικισμός που αρθρώθηκε ιστορικά σε Όρθόδοξες Έκκλησίες και κοινωνίες, αλλά ένα πλήθος από ανάλογα φαινόμενα, τα οποία παρατηρούνται με διάφορες εκφάνσεις σε ισλαμικές, ασιατικές, αφρικανικές και λατινοαμερικανικές κοινωνίες⁷. Έπρόκειτο εν πολλοίς για μεταγενέστερες μεταμορφώσεις του αρχικού αντιδυτικισμού, ο οποίος τοιουτοτρόπως μπορούσε να λάβει τη μορφή ενός αντι-αμερικανισμού, ενός αντι-ευρωπαϊσμού ή μιας αντι-παγκοσμιοποίησης⁸. Πέραν τούτων, ακόμη και μέσα στις ίδιες τις Δυτικές κοινωνίες ανα-

Western Civilization, London/New York 2014.

⁵ Βλ. ενδεικτικά Jon Thares Davidann, *The Limits of Westernization: American and East Asian Intellectuals Create Modernity, 1860-1960*, London/New York 2019.

⁶ Βλ. γενικά Alastair Bonnett, *The Idea of the West: Culture, Politics, and History*, Basingstoke, Hampshire/New York 2004.

⁷ Για μία συνοπτική συγκριτική ανάλυση, βλ. Ian Buruma / Avishai Margalit, *Occidentalism: The West in the Eyes of its Enemies*, New York 2004.

⁸ Για όρισμένα παραδείγματα, βλ. Klaus Buchenau, «Anti-Europeanism in the Balkans, Anti-Americanism in Latin America: A Comparison», *Religion, State & Society* 40 (2012) 379-394. Alexander Stephan (επιμ.), *The Americanization of Europe: Culture, Diplomacy and Anti-Americanism after 1945*, New York/Oxford 2005. Chiara Oldani / Jan Wouters (επιμ.), *The G7, Anti-globalism*

πτύχθηκαν συχνά ρεύματα και ιδέες κριτικές προς τή Δύση, τīs ἐπιλογές, τὰ λάθη καὶ τὰ πολλά της ἐλλείμματα, ὅπως ἀπὸ τόν Friedrich Nietzsche, τόν Arnold J. Toynbee, τή Σχολή τῆς Φραγκφούρτης καὶ τόν Michel Foucault⁹. Ὡς μνημονευθεῖ ἐδῶ ἐπιπλέον τὸ ἔργο τοῦ Γερμανοῦ φιλοσόφου Oswald Spengler γιὰ τὴν παρακμὴ τῆς Δύσης (*Der Untergang des Abendlandes*, τόμος 1, Βιέννη 1918, καὶ τόμος 2, Μόναχο 1922), τὸ ὁποῖο εἶχε μεγάλη ἀπήχηση στὴν Εὐρώπη, μεταξύ ἄλλων δὲ καὶ στὴν Ἑλλάδα¹⁰. Οἱ ἐσωτερικὲς αὐτὲς διεργασίες μέσα στὴν ἴδια τή Δύση τόνισαν τὴν ἀνάγκη τῆς αὐτοκριτικῆς της καὶ ἐνός θετικοῦ ἀνοιγμάτων της πρὸς τόν ὑπόλοιπο κόσμο, ἐνίοτε δὲ μὲ τὴ βοήθεια διαφόρων ἐξωγενῶν παραδόσεων καὶ στοιχείων· γιὰ παράδειγμα, ἀπὸ τīs ὀλισκότερες κοσμοθεωρήσεις τῶν θρησκευτικῶν καὶ πολιτισμικῶν παραδόσεων τῆς Ἀνατολῆς, οἱ ὁποῖες τοιοιτοτρόπως ἔγιναν ἰδιαίτερα ἐλκυστικὲς καὶ δημοφιλεῖς στὴν ἐκκοσμηκευμένη Δύση¹¹. Ἐπιπλέον, ἡ προσέγγιση, συνάρτηση ἢ καὶ ἄμεση συνεργασία πολλῶν τέτοιων μορφῶν ἀντιδυτικισμοῦ κατέστησαν συχνὰ τελείως ἐφικτὲς στὸ πλαίσιο αὐτό, ὅπως αὐτό μπορεῖ νὰ παρατηρηθεῖ κάλλιστα σὲ πολλές συνάφειες ἀνά τὴν ἱστορία μεταξύ τοῦ Ὀρθοδόξου καὶ τοῦ ἰσλαμικοῦ ἀντιδυτικισμοῦ¹². Ἄλλωστε, οἱ δύο αὐτοὶ κόσμοι ἀντιμετώπισαν ἱστορικά σοβαρὰ προβλήματα μὲ τὴ Δύση, τὴν ἐξάπλωσίν της καὶ τὴ διαμορφωτικὴ ἐπίδραση τοῦ κυρίαρχου ἀφήγηματός της¹³, ὅπως αὐτό ἔδειξε μὲ πειστικὸ τρόπο ὁ Edward Said σχετικά μὲ τόν «Ὀριενταλισμό» ὡς Δυτικὴ ιδεολογία¹⁴.

Οἱ συζητήσεις γιὰ τὰ θέματα αὐτὰ σημείωσαν σημαντικὴ καμπὴ κατὰ τīs τελευταῖες δεκαετίες, ἰδίως στὸ πλαίσιο τῶν κριτικῶν ρευμάτων τῆς μετανεω-

and the Governance of Globalization, London/New York 2019.

⁹ Βλ. ἐκτενῶς Arthur Herman, *The Idea of Decline in Western History*, New York 1997.

¹⁰ Γιὰ τὸ θέμα αὐτό, βλ. Zaur Gasimov / Carl Antonius Lemke Duque (ἐπιμ.), *Oswald Spengler als europäisches Phänomen. Der Transfer der Kultur- und Geschichtsmorphologie im Europa der Zwischenkriegszeit 1919–1939*, Göttingen 2013.

¹¹ Βλ. ἀναλυτικά Colin Campbell, *The Easternization of the West: A Thematic Account of Cultural Change in the Modern Era*, Boulder, CO 2007.

¹² Βλ. σχετικὰ Daniel Payne, «Orthodoxy, Islam and the “Problem” of the West: A Comparison of the Liberation Theologies of Christos Yannaras and Sayyid Qutb», *Religion, State & Society* 36 (2008) 435–450. Andrew Sharp, *Orthodox Christians and Islam in the Postmodern Age*, Leiden 2012.

¹³ Βλ. γενικά Bernard Lewis, *What Went Wrong? Western Impact and Middle Eastern Response*, Oxford 2002. Βλ. ἐπίσης πρωτοπρ. Θεμιστοκλῆς Μουρτζανός, «Τὸ Ἰσλάμ καὶ ἡ “διεφθαρμένη” Δύση», *Ἀχιλλεῖου Πόλις* 4 (Νοέμβριος 2020) 79–96.

¹⁴ Βλ. Edward W. Said, *Orientalism*, London 1978 (μεταγενέστερη ἔκδοση μὲ νέο πρόλογο καὶ ἐπίλογο: London 2003).

τερικότητας (postmodernity) καί τών μετα-άποικιακῶν σπουδῶν (postcolonial studies). Συγκεκριμένα, καταβλήθηκε προσπάθεια νά αποδομηθεῖ ἀπό τή μιά πλευρά τό Δυτικό ἀφήγημα γιά ὅλους τούς μί Δυτικούς λαούς, τίς κοινωνίες καί τούς πολιτισμούς τους, εἴτε αὐτοί εἶχαν ἀποτελέσει ἐπίσημα Δυτικές ἀποικίες, εἴτε εἶχαν δεχθεῖ ἀπλῶς ἀποσπασματικά τήν ἐπίδραση ὀρισμένων μεμονωμένων Δυτικῶν στοιχείων¹⁵. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά ὅμως, ἔγινε προσπάθεια νά αποδομηθοῦν οἱ ἀντιλήψεις καί εἰκόνες, τίς ὁποῖες εἶχαν διαμορφώσει οἱ μί Δυτικοί λαοί γιά τήν ἴδια τή Δύση, οἱ ὁποῖες ἦταν ἐπίσης παραμορφωτικές¹⁶. Μέ τόν τρόπο αὐτό, ἡ ὅλη συζήτηση ὀδηγήθηκε στήν κριτική θεώρηση καί ἀποδόμηση τοῦ ὅρου «Δύση» αὐτοῦ καθ' ἑαυτόν¹⁷, ὁ ὁποῖος εἶχε καταλήξει νά περιλαμβάνει τελείως ἑτερόκλητα πράγματα καί νά ὀρίζεται ἐν πολλοῖς αὐθαίρετα¹⁸. Οἱ ἀνωτέρω ἐξελίξεις ἀφοροῦν ὄχι μόνο σέ διανοητικές ἀλλαγές μέσα στόν ἐπιστημονικό χῶρο, ἀλλά καί σέ γενικότερες προσεγγίσεις γιά τόν καθορισμό τῆς σύγχρονης Δυτικῆς ταυτότητας καί τοῦ μί Δυτικοῦ «ἄλλου». Χαρακτηριστικό δέ εἶναι, ὅπως θά δοῦμε στή συνέχεια, ὅτι οἱ ἀνωτέρω ἐξελίξεις ἀναφορικά μέ τήν κατανόηση τῆς Δύσης ἔχουν ἐπηρεάσει καί τόν Ὁρθόδοξο χῶρο καί τόν παραδοσιακό ἀντιδυτικισμό του, ὁ ὁποῖος τυγχάνει πλέον οὐσιαστικῆς κριτικῆς σήμερα ἀπό πολλές πλευρές, παρότι παραμένει ἀκόμη ἔντονος σέ πλεῖστα ἐπίπεδα καί ἀσκεῖ εὐρύτερες ἐπιδράσεις.

Ὁ ἑλληνορθόδοξος ἀντιδυτικισμός σήμερα: Παρελθόν καί παρόν, τάσεις καί ἀντιστάσεις

Πῶς τίθεται ὅμως τό ὅλο θέμα σήμερα, καί δῆ στό πλαίσιο τῆς Ἑλλάδας, μᾶς χώρας ἡ ὁποία δοκιμάσθηκε ἔντονα ἀπό τό 2009 καί μετά ἀπό μιά βαθεῖα οἰκονομική, ἀλλά καί γενικότερη κρίση, ἡ ὁποία ἀπό τήν πλευρά της

¹⁵ Βλ. σχετικά Sebastian Conrad / Shalini Randeria (ἐπιμ.), *Jenseits des Eurozentrismus. Postkoloniale Perspektiven in den Geschichts- und Kulturwissenschaften*, Frankfurt am Main 2002.

¹⁶ Βλ. ἀναλυτικά James G. Carrier (ἐπιμ.), *Occidentalism: Images of the West*, Oxford 1995. Ehsan Bakhshandeh, *Occidentalism in Iran: Representations of the West in the Iranian Media*, London 2015.

¹⁷ Βλ. Riccardo Bavaj, «The West»: A Conceptual Exploration, European History Online (EHO), ἔκδοση τοῦ Institute of European History (IEG), Mainz, 21. November 2011, URL: <http://www.ieg-eu.eu/bavajr-2011-en>

¹⁸ Βλ. Jürgen Osterhammel, «Was war und ist "der Westen"? Zur Mehrdeutigkeit eines Konfrontationsbegriffs», στό: τοῦ ἴδιου, *Die Flughöhe der Adler. Historische Essays zur globalen Gegenwart*, München 2017, σσ. 101–114.

πυροδότησε πολλές αντιδράσεις ενάντια στή Δυτική Ευρώπη και στή Δύση γενικότερα¹⁹; Ποιές εξελίξεις, αλλαγές ή αναπροσαρμογές στο παρόν θέμα μπορούν να επισημανθούν; Αναμφίβολα, η όλη θεματική εκτείνεται πέραν της ανωτέρω οικονομικής κρίσης, η οποία ούτως ή άλλως δεν είχε πρωτεύοντα θρησκευτικό χαρακτήρα ή αιτίες. Όπως προαναφέρθηκε, τό πρόβλημα Άνατολή-Δύση είναι χρονολογικά σαφώς πολύ παλαιότερο και παρουσιάζει πληθώρα εκφάνσεων. Είναι γνωστό, γιά παράδειγμα, ότι ό άρχαιοελληνικός πολιτισμός έπαιξε καταλυτικό ρόλο στήν άνοδο και έντυπωσιακή άνέλιση της Δύσης κατά τούς Νέους Χρόνους²⁰. Άλλά έδω έπρόκειτο βασικά γιά μιά συγκεκριμένη νεωτερική πρόσληψη της άρχαίας Έλλάδας από τί Δυτική Ευρώπη, ή όποία θεώρησε τόν έαυτό της ως άποκλειστικό, άξιο και νόμιμο κληρονόμο και άναγεωπή της. Άλλά ή διαδικασία αύτή δέν συνέβαλε σέ κάποια θετικότερη σχέση μεταξύ της Δύσης και του Νέου Έλληνισμού κατά τήν περίοδο αύτή, αλλά άντιθέτως σέ μιά περισσότερο περιφρονητική στάση της πρώτης άπέναντι στόν δεύτερο, ό όποιος –και έξ αίτίας της Όρθόδοξης παραόδου– είχε μάλιστα θεωρηθεί άνάξιος συνεχιστής της άρχαιοελληνικής κληρονομιάς. Έδω πρόκειται γιά τό θέμα της διαχρονικής συνέχειας του έλληνικού πολιτισμού συνολικά, τό όποιο έχει από τήν πλευρά του πυροδοτήσει διάφορες συζητήσεις και διαφωνίες²¹.

Αύτες και άλλες διαφορές μέ τί Δύση έγιναν φανερές στόν έλληνικό χώρο κατά τήν περίοδο της Τουρκοκρατίας, έμφανίσθηκαν δέ πιό έντονα πρίν από τήν Έπανάσταση του 1821 και στό πλαίσιο του λεγομένου «Νεοελληνικού Διαφωτισμού». Έπρόκειτο γιά μιά περίοδο αύξημένων έπαφών μέ τί Δυτική Ευρώπη διά μέσου των εκεί Έλλήνων λογίων, έμπόρων και φοιτητών, οι όποιες προκάλεσαν διάφορες άντιδυτικές άντιδράσεις από τήν πλευρά του Οίκουμενικού Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, καθώς και διαφόρων άλλων έκκλησιαστικών ή παραδοσιαρχικών κύκλων²². Χαρακτηριστική είναι

¹⁹ Βλ. ένδεικτικά Iannis Konstantinidis, «Anti-Europeanism on the Rise: The Case of Greece», στό: Patrick Moreau / Birte Wassenberg (έπιμ.), *European Integration and New Anti-Europeanism II: The 2014 European Election and New Anti-European Forces in Southern, Northern and Eastern Europe*, Stuttgart 2016, σσ. 41–53.

²⁰ Βλ. Bruce S. Thornton, *Greek Ways: How the Greeks Created Western Civilization*, San Francisco 2002.

²¹ Βλ. σχετικά Christos Yannaras, *Wem gehört die griechische Antike?* (Erfurter Vorträge zur Kulturgeschichte des Orthodoxen Christentums, 8), Erfurt 2009.

²² Βλ. σχετικά Vasilios N. Makrides, «The Enlightenment in the Greek Orthodox East: Appropriation, Dilemmas, Ambiguities», στό: Paschalis M. Kitromilides (έπιμ.), *Enlightenment and Religion in the Orthodox World*, Oxford 2016, σσ. 17–37.

έδω ή περίπτωση του ιερομονάχου Ἀθανασίου Παρίου (1721-1813) καί τῆς ἀντιδυτικῆς ρητορικῆς του, ὁ ὁποῖος μάλιστα ταύτιζε τή «Δύση» μέ τήν «Εὐρώπη»²³. Πολύ ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἐπίσης ἡ συχνά ἐπιχειρηθεῖσα Ὁρθόδοξη νομιμοποίηση τῆς Ὁθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας μέσα σέ ἕνα ἀκραφνῶς ἀντιδυτικό πλαίσιο ἐρμηνείας τῆς ἱστορίας καί σχεδίου δράσης. Χαρακτηριστικό ἦταν ἐδῶ το κείμενο *Πατρική Διδασκαλία* (Κωνσταντινούπολη 1798), κατά τό ὁποῖο ἡ ἄνοδος τῆς Ὁθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας συνέβη ἀπόλυτα σύμφωνα μέ τό σχέδιο τοῦ Θεοῦ. Τό τελευταῖο προέβλεπε τήν ὑποδούλωση τῶν Ὁρθόδοξων στούς Ὁθωμανούς γιά νά ἐμποδίσει τοιουτοτρόπως μιά πιθανή ἔνωσή τους μέ τή Ρωμαιοκαθολική Ἐκκλησία, καθῶς καί τήν ἐπακόλουθη ὑποταγή τους στήν παπική ἐξουσία²⁴. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, ὑπῆρχαν ἀρκετοί καί δῆ σημαντικοί Ὁρθόδοξοι κληρικοί, οἱ ὁποῖοι εἶχαν ἀναπτύξει μιά δημιουργικότερη σχέση μέ τή Δύση σέ διάφορα ἐπίπεδα, ἀσχέτως ἂν ἀσκοῦσαν ταυτόχρονα κριτική σέ ὀρισμένες ἐξελίξεις της (π.χ. στήν ἄνοδο τῆς ἀθεΐας)²⁵. Ἡ περίπτωση τοῦ λογίου ἀρχιεπισκόπου Εὐγενίου Βούλγαρη (1716-1806) εἶναι πολύ χαρακτηριστική στό σημεῖο αὐτό²⁶ καί διαχωρίζεται σαφῶς ἀπό τό ἀντιδυτικό ἀφήγημα πολλῶν ἄλλων Ὁρθόδοξων τῆς ἐποχῆς του, τό ὁποῖο ἦταν βασικά στεῖρο, πολωτικό καί διχαστικό.

Τά ἀνωτέρω προβλήματα παρουσιάσθηκαν ἐντονότερα καί μετά τήν ἱδρυση τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους τό 1830 κατά τόν 19ο αἰῶνα, ἰδίως λόγω τῆς διαρκοῦς καί ποικιλόμορφης ἐξάρτησής του ἀπό τίς Δυτικές δυνάμεις²⁷, οἱ ὁποῖες οὕτως

²³ Βλ. εἰδικά Vasilios N. Makrides, *Griechisch-orthodoxe antiwestliche und antieuropäische Kritik um die Wende zum 19. Jahrhundert*, Themenportal Europäische Geschichte, 2013, URL: <http://www.europa.clío-online.de/2013/Article=631>

²⁴ Βλ. σχετικά Richard Clogg, «The "Dhidhaskalia Patriki" (1798): An Orthodox Reaction to French Revolutionary Propaganda», *Middle Eastern Studies* 5 (1969) 87–115. Heinz Ohme, «"Gottes Zügel für das Abendland" – "Gottes Gesandter zu unserer Rettung": Das Osmanische Reich in der Sicht des Ökumenischen Patriarchates im Kampf gegen Aufklärung und Freiheitspropaganda am Vorabend der griechischen Revolution», *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 122 (2011) 82–99.

²⁵ Βλ. ἀναλυτικά Βασίλειος Ν. Μακρίδης, «Υπάρχει ἀνάγκη καί δυνατότητα θετικής ἀξιολόγησης τοῦ Διαφωτισμοῦ ἀπό Ὁρθόδοξη σκοπιά; Κριτικές παρατηρήσεις καί προτάσεις», στό: Ἱερά Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Εἰδική Συνοδική Ἐπιτροπή Πολιτιστικῆς Ταυτότητος (ἐπιμ.), *Ἑλληνικός καί Εὐρωπαϊκός Διαφωτισμός. Πρακτικά Δ' Συνεδρίου*, Ἀθήνα 2016, σσ. 239–284.

²⁶ Βλ. ἐκτενῶς Iannis C. Carras, «Understanding God and tolerating humankind: Orthodoxy and the Enlightenment in Eugenios Voulgaris (1716-1806) and Platon Levshin (1737-1812)», στό: Paschalis Kitromilides (ἐπιμ.), *Enlightenment and Religion in the Orthodox World*, Oxford 2016, σσ. 73–140.

²⁷ Βλ. σχετικά "Ἑλλη Σκοπετέα, *Τό «Πρότυπο Βασίλειο» καί ἡ Μεγάλη Ἰδέα. Ὁψεις τοῦ ἐθνικοῦ προβλήματος στήν Ἑλλάδα (1830-1880)*, Ἀθήνα 1988.

ἢ ἄλλως εἶχαν συμβάλλει ἀποφασιστικά στή δημιουργία καί ἀνεξαρτησία του. Ὑπὸ μία ἔννοια, πρόκειται γιὰ ἓνα σημαντικότερο διλήμμα, τὸ ὁποῖο ἔχει ταλανίσει ὅλες τίς νεοελληνικές ἐξελίξεις μέχρι τίς μέρες μας καί ἀποτελεῖ κύριο τμήμα τοῦ «πολιτιστικοῦ διύισμου» τῆς χώρας, ἡ ὁποία συνεχίζει νά παλινδρομεῖ ἀνάμεσα στοὺς δύο αὐτοὺς πόλους, μεταξύ Ἀνατολῆς καί Δύσης. Τὸ θέμα αὐτὸ ἔχει ἤδη ἐξετασθεῖ καί σχολιασθεῖ ἐκτενῶς καί ποικιλοτρόπως²⁸. Μὲ ἄλλα λόγια, ὑπάρχουν διάφοροι φορεῖς (π.χ. πολιτικοί, οἰκονομικοί, πνευματικοί), τόσο σέ θεσμικὸ ὅσο καί σέ ἀτομικὸ ἐπίπεδο, οἱ ὁποῖοι στρέφονται περισσότερο πρὸς τὴ Δύση καί τονίζουν τὴ σημασία της γιὰ τὴ σύγχρονη Ἑλλάδα καί τὸ μέλλον της. Παράλληλα ὅμως, ὑπῆρχαν καί ὑπάρχουν ἄλλοι φορεῖς, οἱ ὁποῖες βλέπουν τὸν Ἑλληνισμό περισσότερο σέ σχέση μὲ τὴν Ἀνατολή ἢ τουλάχιστον στὸ πλαίσιο τῆς μακρόχρονης παραδόσης τοῦ ἑλληνορθόδοξου ἀντιδυτικισμοῦ. Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία καί ἡ κουλτούρα της γενικότερα ἐντάσσονται κυρίως στή δεύτερη κατηγορία καί συμβάλλουν ἀποφασιστικά στὴν ἀντιδυτικὴ αὐτὴ παράδοση μὲ ποικίλους τρόπους. Εὐνόητο εἶναι ὅτι ὑπάρχουν πολλές ἐπικαλύψεις καί «γκρίζες ζῶνες» ἀνάμεσα στὰ δύο αὐτὰ πεδία προσανατολισμοῦ, τὰ ὁποῖα περιγράφηκαν παραπάνω μὲ ἀρκετὰ σχηματικὸ τρόπο. Γενικῶς, δὲν θὰ πρέπει νά λησμονεῖται ὅτι ὁ ἑλληνικὸς ἀντιδυτικισμὸς εἶναι εὐρύτερο καί πολυεπίπεδο φαινόμενο, τὸ ὁποῖο δὲν περιορίζεται μόνον στὸν Ὁρθόδοξο χῶρο. Ἀπὸ τὴν ἴδρυση τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους μέχρι καί σήμερα ἐκδηλώθηκαν λοιπὸν πλείστες ὅσες μορφές ἀντιδυτικισμοῦ (π.χ. κοινωνικοῦ, πολιτικοῦ, οἰκονομικοῦ, πολιτιστικοῦ) γιὰ διαφορετικές αἰτίες²⁹. Σέ ὁρισμένες περιπτώσεις, οἱ ἀντιδυτικισμοὶ αὐτοὶ σχετίσθηκαν καί μὲ τὴν Ὁρθοδοξία καί ὑπῆρξαν ἀντίστοιχες ἐπικαλύψεις, πέρα ἀπὸ τίς ἀδιαμφισβήτητες διαφορές τους (π.χ. συσχετίσεις μεταξύ τοῦ ἀντιδυτικισμοῦ τῆς Ὁρθοδοξίας καί ἐκείνου ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὸν χῶρο τῆς Ἀριστερᾶς γενικότερα). Ἀλλὰ σέ πολλές περιπτώσεις τέτοιοι ἀντιδυτικισμοὶ κινήθηκαν καί ἀναπτύχθηκαν αὐτόνομα, χωρὶς οὐσιαστικές ἐπαφές μὲ τὴν Ὁρθόδοξη παράδοση. Τὸ γεγονός αὐτὸ καί μόνον ἀρκεῖ ὥστε νά μὴν ἀποδίδονται οἱ ἀντιδυτικές τάσεις στὴν Ἑλλάδα συλλήβδην καί ἀδιάκριτα στή δῆθεν ἀποκλειστικὴ ἐπίδραση τῆς Ὁρθοδοξίας.

²⁸ Βλ. γενικά Patrick Leigh Fermor, *Roumeli: Travels in Northern Greece*, London 1966. Michael Herzfeld, *Anthropology through the Looking-Glass: Critical Ethnography in the Margins of Europe*, Cambridge 1987. Nikiforos P. Diamandouros, *Cultural Dualism and Political Change in Postauthoritarian Greece* (Estudios / Centro de Estudios Avanzados en Ciencias Sociales, 50), Madrid 1994.

²⁹ Βλ. τὴν χρήσιμη ἐπισκόπηση καί ἀνάλυση τοῦ Βασίλη Γούναρη, «Ἡ Ἑλλάς ἀντίκει εἰς τὴν Δύση: Ἀποτιμώντας τὸν ἑλληνικὸ ἀντιδυτικισμό κατὰ τὸν 20ό αἰῶνα», στὸ: Γιάννης Βουλγαράκης / Κώστας Κωστής / Σωτήρης Ριζᾶς (ἐπιμ.), *Ὁ μεγάλος μετασχηματισμός: Κράτος καί πολιτικὴ στὴν Ἑλλάδα τοῦ 20οῦ αἰῶνα*, Ἀθήνα 2020, σσ. 595–621.

Ἡ περίπτωση τῆς Ἑλλάδας παρουσιάζει βεβαίως πολλές ιδιαιτερότητες, ἀλλὰ δὲν θὰ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ τρόπον τινά μοναδική καί ἀνεπανάληπτη. Ὑπάρχουν καί ἄλλες Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες καί ἀντίστοιχα πολιτισμικά σύνολα, ὅπου παρουσιάζονται *mutatis mutandis* ἀνάλογες ιδιαιτερότητες στοῦ ἐκάστοτε ἱστορικό-κοινωνικό τους περιβάλλον³⁰. Κλασικό παράδειγμα ἀποτελεῖ ἀρχικά ἡ Ρωσική Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία στή μετακομμουνιστική περίοδο, ἡ ὁποία ἀσκεῖ σαφεῖ κριτική στοῦ Δυτικό μοντέλο νεωτερικότητας³¹ καί φυσικά ἐπηρεάζεται ἀπὸ διάφορα ἐναλλακτικά γεωπολιτικά μοντέλα, τὰ ὁποῖα εὐδοκμοῦν στή ρωσική παράδοση λόγω τῆς ἰδιαίτερης γεωγραφικῆς θέσεως τῆς χώρας μεταξύ Εὐρώπης καί Ἀσίας. Συγκεκριμένα, πρόκειται γιὰ τὴν γεωπολιτική ἰδεολογία τοῦ Εὐρασιατισμοῦ, ἡ ὁποία εἶχε ἀρχικά ἐμφανισθεῖ κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ 1920 καί ἐπιβιώνει σήμερα μὲ μιά νέα μορφή, ὑποστηρίζοντας τὴ θεμελιώδη πολιτισμική ἰδιαιτερότητα τῆς Ρωσίας καί ἀκολούθως τὴ διαφοροποίησίν της ἀπὸ τὸ Δυτικό μοντέλο ταυτότητας καί ἀνάπτυξης³². Ἕνα ἄλλο παράδειγμα ἀποτελεῖ ἡ Ρουμανική Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, ἡ ὁποία ἀναπτύχθηκε σὲ μιά περιοχὴ, στὴν ὁποία συνυπῆρχαν πολλές Δυτικές χριστιανικὲς Ἐκκλησίες καί στὴν ὁποία ὑπῆρχε ἀνέκαθεν μιά γηγενὴς λατινική παράδοση (πρβλ. καί τὴν ὑφὴ τῆς ρουμανικῆς γλώσσας). Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι νὰ ὑπάρχει ἐδῶ γενικά μιά σαφῶς διαφοροποιημένη ἀξιολόγηση καί ἀντιμετώπιση τῆς Δύσης ἀπὸ ὅ,τι σὲ ἄλλες Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες, παρ' ὅλη τὴν παράλληλη ὑπαρξὴ ἐνὸς εἰδικότερου ρουμανικοῦ Ὁρθοδόξου ἀντιδυτικισμοῦ³³.

Ἐπιπλέον, δὲν θὰ πρέπει νὰ ἀγνοήσῃ κανεὶς τὴ συνεχῶς αὐξανόμενη καί ἰσχυρότερη πρόσδεση τῆς Ἑλλάδας στὸν Δυτικό κόσμον ἀπὸ τὴν περίοδο τοῦ Ψυχροῦ Πολέμου καί μετὰ, ὅπως γιὰ παράδειγμα τὴν ἔνταξίν της στὴ Βορειοατ-

³⁰ Βλ. σχετικά Vasilios N. Makrides / Dirk Uffelman, «Studying Eastern Orthodox Anti-Westernism: The Need for a Comparative Research Agenda», στὸ: Jonathan Sutton / Wil van den Bercken (ἐπιμ.), *Orthodox Christianity and Contemporary Europe*, Leuven 2003, σσ. 87–120.

³¹ Βλ. γενικά Christopher Selbach, «The Orthodox Church in Post-Communist Russia and Her Perception of the West: A Search for a Self in the Face of an Other», *Zeitschrift für Religionswissenschaft* 10 (2002) 131–173.

³² Βλ. ἀναλυτικά Mark Bassin, «Russia between Europe and Asia: The Ideological Construction of Geographical Space» *Slavic Review* 50 (1991) 1–17. Mark J. Sedgwick, «Neo-Eurasianism in Russia», στὸ: τοῦ ἴδιου, *Against the Modern World: Traditionalism and the Secret Intellectual History of the Twentieth Century*, Oxford 2004, σ. 221–240. Stefan Wiederkehr, *Die eurasische Bewegung. Wissenschaft und Politik in der russischen Emigration der Zwischenkriegszeit und im postsowjetischen Russland*, Köln 2007.

³³ Βλ. σχετικά Nicolai Staab, *Rumänische Kultur, Orthodoxie und der Westen. Der Diskurs um die nationale Identität in Rumänien aus der Zwischenkriegszeit*, Frankfurt am Main 2011.

λαντική Συμμαχία (NATO) τό 1952 καί αὐτήν στήν Εὐρωπαϊκὴ Οἰκονομικὴ Κοινότητα (ΕΟΚ) τό 1981. Τό διαδεδομένο ἰδεολογικὸ σύνθημα «ἀνήκομεν εἰς τὴν Δύσιν» μπορεῖ μὲν νά λειτούργησε θετικά ὡς ἓνα βαθμὸ, ἰδίως ἐξ αἰτίας τοῦ θεωρουμένου κομμουνιστικοῦ κινδύνου ἐξ Ἀνατολῶν, καί νά συμπεριέλαβε στοὺς κόλπους του καί τὴν Ἐκκλησίαν γιὰ τὸν ἴδιο λόγο, παρὰ τὰ ἰσχυρά παραδοσιακά ἀντιδυτικὰ στοιχεῖα τῆς τελευταίας. Ἐν τούτοις, δέν μπόρεσε νά κατευνάσει σέ καμία περίπτωσι τὸν συνεχῶς αὐξανόμενο εὐρύτερο ἀντιδυτικισμό στὴ χώρα, ὁ ὁποῖος στὸ πλαίσιο αὐτὸ ἔλαβε τὴ μορφὴ ἑνὸς ἀντι-ἀμερικανισμοῦ ἢ καί ἑνὸς ἀντι-εὐρωπαϊσμοῦ³⁴. Οἱ ἀντιδράσεις αὐτὲς ἔγιναν πολὺ ἐντονότερες μετὰ τὸ τέλος τῆς δικτατορίας τῶν συνταγματαρχῶν κατὰ τὴν πρώτη περίοδο τῆς μεταπολίτευσης (1974-1981), ἡ ὁποία ὁδήγησε στήν ἄνοδο τοῦ ΠΑΣΟΚ στήν ἐξουσία τό 1981, ἑνὸς νέου πολιτικοῦ μορφώματος, τό ὁποῖο ἀπὸ τὴν πλευρὰ του ἐκμεταλλεύθηκε ἰδανικά τίς ἀντιδυτικὲς τάσεις τῆς ἐποχῆς μέ λαϊκιστικὸ τρόπο γιὰ νά αὐξήσει τὴ δύναμιν καί ἐπιρροή του. Παρὰ τὴν ἐντονη ἀντιδυτικὴ ρητορικὴ του κατὰ τὴν πρώτη περίοδο τῆς ἐξουσίας του (1981-1989), τὸ ΠΑΣΟΚ κατέφυγε στήν πράξιν στοὺς ἀναγκαίους συμβιβασμούς, ἀκροβατώντας μετὰ ρητορικῶν ἀντιδυτικῶν ἀκροτήτων καί μιᾶς οὐσιαστικῆς Realpolitik σέ στενὴ συνάφεια μέ τὴ Δύσιν³⁵.

Τὸ ἐνδιαφέρον ὅμως ἐν προκειμένῳ εἶναι ὅτι ὁ πολιτικὸς καί κοινωνικὸς αὐτὸς ἀντιδυτικὸς προσανατολισμὸς εἶχε ἀντίκτυπο καί βρῆκε ὑποστηρικτὲς καί στὸν Ὁρθόδοξο χώρο, ἂν καί ὄχι στοὺς κόλπους τῆς ἐπίσημης ἐκκλησίας, ἡ ὁποία ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ ἀρχιεπισκόπου Σεραφεῖμ (1974-1998) ἀκολουθοῦσε τότε μιὰ περισσότερο συνετὴ, πραγματιστικὴ καί μετριοπαθεῖ στρατηγική. Τὸ ΠΑΣΟΚ βεβαίως εἶχε δρομολογήσει μιὰ σχετικῶς συγκρατημένη ἐκκοσμηκευτικὴ πολιτικὴ μέ νέα νομοθετήματα (π.χ. γιὰ τὸν πολιτικὸ γάμο, τὴν ἀποποινικοποίηση τῆς μοιχείας), τὰ ὁποῖα εἶχαν δημιουργήσει ἐντάσεις μέ τὴν Ἐκκλησίαν. Μιὰ ἐντονότερη σύγκρουσις μέ τὴν Ἐκκλησίαν συνέβη τό 1987 σχετικὰ μέ τὸ θέμα τῆς κρατικοποίησης τῆς ἐκκλησιαστικῆς καί μοναστηριακῆς περιουσίας³⁶. Παρ' ὅλα αὐτά, ἡ πρώτη ἄνοδος τῶν σοσιαλιστῶν στήν ἐξουσία

³⁴ Βλ. ἀναλυτικὰ Ioannis Stefanidis, *Stirring the Greek Nation: Political Culture, Irredentism and Anti-Americanism in Post-War Greece, 1945-1967*, London 2007. Ζηνοβία Λιαλιούτη, *Ὁ ἀντιαμερικανισμὸς στὴν Ἑλλάδα, 1947-1989*, Ἀθῆνα 2016.

³⁵ Βλ. Ilias Pappas / Georgia Dimari, «The Transition of Panhellenic Socialist Movement (PASOK) from a Eurosceptic Party into European Social-Democratic Party between 1974 and 1987», *European Quarterly of Political Attitudes and Mentalities* 7/3 (2108) 26-35.

³⁶ Βλ. σχετικὰ Ἰωάννης Μ. Κονιδάρης, *Ὁ νόμος 1700/1987 καί ἡ πρόσφατη κρίσις στὶς σχέσεις*

καί ἡ ἐπακόλουθη ἀλλαγὴ τοῦ δημοσίου ἀφηνήματος στὴ χώρα παρουσιάσθηκαν ἀρκετὰ ἐλκυστικές γιὰ τὸν παραδοσιακὸ ἀντιδυτικισμό πολλῶν Ὁρθοδόξων. Τό ἴδιο συνέβη καί μέ τὸν ἀντιδυτικισμό τῆς Ἀριστερᾶς, ἀπὸ τὸν χῶρο τῆς ὁποίας διάφοροι ἔδειξαν μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν Ὁρθοδοξία καί τὴν παράδοσή της. Ἡ ἐξέλιξη αὐτὴ δὲν ἦταν ἀναμενόμενη, δεδομένου ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ οὐσιαστικά ἐτερόκλητους καί ἐν πολλοῖς ἐχθρικά διακείμενους ἀναμεταξύ τους χώρους λόγῳ τοῦ προσφάτου παρελθόντος καί συγκεκριμένα τοῦ Ἐμφυλίου πολέμου (1946-1949). Ἄλλωστε, ἡ Ἐκκλησία ἀποτελοῦσε βασικὸ πυλῶνα τοῦ ἀντικομμουνισμοῦ στὴ χώρα μετὰ τὸν Ἐμφύλιο πόλεμο καί κατὰ τὴ δικτατορία. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, ἡ προσέγγιση αὐτὴ μεταξύ Ἀριστερᾶς καί Χριστιανισμοῦ γενικότερα δὲν ἀποτελοῦσε ἐξαίρεση σέ εὐρύτερη κλίμακα. Ὅς σημειωθῶν ἀρχικὰ οἱ σχετικές ἐξελίξεις στὴ Δυτικὴ Εὐρώπη, καθὼς καί στὴ Λατινικὴ Ἀμερική, ἐκεῖ δὲ ἰδίως στὸ πλαίσιο τῆς «θεολογίας τῆς ἀπελευθέρωσης»³⁷. Σέ μιὰ παλαιότερη περίπτωσι, ὁ ἀντιδυτικισμὸς τῆς Ρωσικῆς Ὁρθοδοξίας εἶχε χρησιμοποιηθεῖ ἀπὸ τὴ Σοβιετικὴ Ἐνωση μετὰ τὸν Β΄ Παγκόσμιον Πόλεμο στὴν ἀντιπαράθεσή της μέ τὴ Δύση, παρὰ τὸν ἀθεϊστικὸ καί ἀντιθρησκευτικὸ χαρακτήρα τοῦ σοβιετικοῦ καθεστώτος καί παρὰ τὴν προηγουμένη συστηματικὴ καταδίωξη τῆς θρησκείας γενικά (ἰδίως κατὰ τὴν δεκαετία τοῦ 1930)³⁸.

Στὴν Ἑλλάδα ἡ προσέγγιση Ὁρθοδοξίας καί Ἀριστερᾶς μέ σαφεῖς ἀντιδυτικές τάσεις συνέβη κυρίως στὸ πλαίσιο τοῦ λεγομένου «Νεοορθόδοξου ρεύματος»³⁹, μιᾶς μὴ συμπαγοῦς καί μὴ ὁργανωμένης κίνησις ὀρισμένων διανοομένων καί καλλιτεχνῶν, οἱ ὅποιοι ξεκίνησαν τρόπον τινὰ μιὰ κοινὴ ἀναζήτησι

Ἐκκλησίας καί Πολιτείας (ἀνατύπωση μέ συμπλήρωμα), Ἀθήνα 1991. Isabelle Dépret, «Tradition orthodoxe et symboles religieux en Grèce. La loi sur le patrimoine ecclésiastique», *Archives de sciences sociales des religions* 149 (2010), 129–150.

³⁷ Βλ. σχετικὰ Christopher Rowland (ἐπιμ.), *The Cambridge Companion to Liberation Theology*, Cambridge 2007.

³⁸ Βλ. ἐνδεκτικὰ William B. Stroyen, *Communist Russia and the Russian Orthodox Church, 1943-1962*, Washington, D.C. 1967. Michail W. Schkarowskij, «Die russisch-orthodoxe Kirche und der Sowjetstaat in den Jahren 1940 bis 1950», στὸ: Peter Koslowski / Elisabeth Michels, (ἐπιμ.), *Religionspolitik zwischen Cäsaropapismus und Atheismus: Staat und Kirche in Russland von 1825 bis zum Ende der Sowjetunion*, München 1999, σσ. 77–92.

³⁹ Βλ. σχετικὰ Βασίλειος Ν. Μακρίδης, «Νεοορθόδοξοι», στὸ: Βασίλης Βαμβακάς / Παναγὴς Παναγιωτόπουλος (ἐπιμ.), *Ἡ Ἑλλάδα στὴ Δεκαετία τοῦ '80. Κοινωνικό, πολιτικό καί πολιτισμικό λεξικό*, Ἀθήνα 2014, σ. 360–363. Sotiris Mitralaxis, «“A Luscious Anarchism in All of This”: Revisiting the 1980s and 1990s Greek “Neo-Orthodox” Current of Ideas», *Journal of Modern Greek Studies* 37 (2019) 295–326.

έντοπισμού τῶν ἰδιαζόντων χαρακτηριστικῶν τοῦ ἑλληνορθοδόξου τρόπου θέασης τοῦ κόσμου καί τοῦ ἀντίστοιχου τρόπου ζωῆς, πέρα ἀπό τίς ἐξωγενεῖς καί παραμορφωτικές Δυτικές ἐπιδράσεις κατὰ τοὺς Νέους Χρόνους, οἱ ὁποῖες θεωροῦνταν ὅτι εἶχαν οὐσιαστικά ἀποξενώσει τόν Ἑλληνισμό καί τήν Ὁρθοδοξία ἀπό τίς κοινές καί γνήσιες ρίζες τους. Ἡ ἀνακάλυψη λοιπόν τῆς ἰδιοπροσωπίας τῆς «καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς» σέ πλήρη ἀντιδιαστολή πρὸς τή Δύση ἀποτέλεσε κύριο στόχο τῶν προσπαθειῶν αὐτῶν, οἱ ὁποῖες ὅμως δέν ἔγιναν μέ συστηματικότερο τρόπο καί δέν θεσμοποιήθηκαν ἀνάλογα. Βεβαίως, κάτι τέτοιο εἶχε ἐπιχειρηθεῖ ἤδη ἀπό τή δεκαετία τοῦ 1960 ἀπό μιὰ νέα γενιά Ὁρθοδόξων στοχαστῶν μέ πρωταγωνιστή τόν θεολόγο καί φιλόσοφο Χρῆστο Γιανναρά, ἡ ὁποία εἶχε τότε ἐπικρίνει τόν κατὰ τή γνώμη τους ἐπικίνδυνο ἐκδυτικισμό τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας καί θεολογίας, εἶχε δέ συμβάλει ἀποφασιστικά στήν ἄρθρωση τοῦ ἑλληνορθοδόξου ἀντιδυτικού ἀφηγήματος τίς τελευταῖες δεκαετίες⁴⁰. Τό χαρακτηριστικό ὅμως εἶναι ὅτι κατὰ τήν δεκαετία τοῦ 1980 ἔνα ἀνάλογο ἐνδιαφέρον γιά τήν Ὁρθοδοξία καί τήν ἐνδεχόμενη συμβολή της στή νεοελληνική ταυτότητα εἶχε ἐπιδειχθεῖ δημόσια ἀπό μεμονωμένους Ἀριστεροῦς στοχαστές καί καλλιτέχνες (π.χ. τόν Κωστή Μοσκόφ, τόν Κώστα Ζουράρι, τόν Διονύση Σαββόπουλο), οἱ ὁποῖοι εἶχαν ζήσει καί σπουδάσει στή Δύση (π.χ. στή Γαλλία) γιά μακρό διάστημα. Βεβαίως, οἱ ἐνδεχόμενες ποικίλες αἰτίες καί καταβολές (τόσο ἐγγενεῖς ὅσο καί ἐξωγενεῖς) τοῦ ἀντιδυτικισμοῦ τους πρέπει νά διερευνηθοῦν περαιτέρω. Σημαντικό πάντως εἶναι ὅτι αὐτοί δέν εἶχαν κάποια στήριξη ἀπό τά πολιτικά κόμματα καί ρεύματα, στά ὁποῖα ἀνῆκαν ἢ μέ τά ὁποῖα σχετίζονταν ἰδεολογικά. Ἀλλά τό ἴδιο ἴσχυσε καί γιά τοὺς ἐκπροσώπους τῆς Ὁρθόδοξης πλευρᾶς στό ὅλο ρεῦμα (π.χ. τόν Παναγιώτη Νέλλα, ἰδρυτή τοῦ θεολογικοῦ περιοδικοῦ «Σύναξη» τό 1982, τό ὁποῖο εἶχε καί ἔχει εὐρεία κυκλοφορία πέραν τοῦ στενοῦ θρησκευτικοῦ χώρου), οἱ ὁποῖοι δέν εἶχαν στήριξη οὔτε ἀπό τήν ἐπίσημη Ἐκκλησία, οὔτε ἀπό τήν ἀκαδημαϊκή θεολογία. Ἀνεξάρτητα ἀπό τό γεγονός αὐτό, ἡ παραπάνω περίπτωση τῆς «Νεοορθοδοξίας» ἀποκαλύπτει τή δυναμική τοῦ ἀντιδυτικισμοῦ στόν ἑλληνικό χώρο, τίς πολλές του διασυνδέσεις, ἀναπροσαρμογές καί μεταλλάξεις, καθὼς καί τίς δυνατότητες συνεργασίας πολλῶν καί δὴ ἐτεροκλήτων φορέων μεταξύ τους, τοὺς ὁποῖους οὐσιαστικά ἐνώνει ὁ ἀντιδυτικός αὐτός προσανατολισμός γενικά.

Οἱ ἄνωτέρω ἐξελίξεις συνέβησαν βεβαίως μετά τήν ἐπίσημη ἔνταξη τῆς

⁴⁰ Βλ. ἐνδεικτικά Χρῆστος Γιανναράς, *Ἡ Εὐρώπη γεννίθηναι ἀπὸ τό «Σχίσμα»*, Ἀθήνα 2015.

χώρας στήν ΕΟΚ τό 1981, κάτι τό όποίο είχε έπικριθεί από διαφόρους φορείς στή χώρα, μεταξύ άλλων δέ και από μέλη τής εκκλησιαστικής ιεραρχίας, από μοναστικούς κύκλους, από Όρθόδοξους στοχαστές, καθώς και από διάφορες Όρθόδοξες κινήσεις, ιδίως δέ από αυτές που έντάσσονται στόν ευρύτερο χώρο του Όρθόδοξου σκληροπυρηνισμού (rigorism/fundamentalism)⁴¹. Απόψεις κατά τής ένταξης τής Ελλάδας στήν ΕΟΚ και στίς καταστροφικές συνέπειές της είχαν εκφράσει και πολλοί Όρθόδοξοι σέ ένα έντονο αποκαλυπτικό και συνωμοσιολογικό πλαίσιο, βασισμένο κυρίως σέ συγκεκριμένες έρμηνείες τής *Αποκάλυψης του Ιωάννου* και τής αναμενόμενης έλευσης του Άντιχρίστου⁴². Βεβαίως, ή σύνδεση τής Όρθόδοξης αποκαλυπτικής γραμματείας μέ τίς εκάστοτε πολιτικές εξέλιξεις –και δή μέ σαφή αντιδυτική στόχευση και ποικίλα σενάρια συνωμοσίας και έπερχόμενης μεγάλης καταστροφής– άποτελεί παλαιότερο φαινόμενο, τό όποίο ευδοκίμησε ιδιαίτερα στόν Όρθόδοξο χώρο⁴³. Αυτό που χρειάζεται νά τονισθεί είναι πάντως ή διάσταση μεταξύ τής συνήθους αντιδυτικής ρητορικής και των εκάστοτε πραγματιστικών αποφάσεων των έν λόγω φορέων. Για παράδειγμα, στή μοναστική κοινότητα του Άγίου Όρους ευδοκμοῦσαν άνέκαθεν αντιδυτικές τάσεις ποικίλης ύψης, και αυτό παρατηρήθηκε έν πολλοίς και μετά τήν είσοδο τής Ελλάδας στήν ΕΟΚ. Άλλά στό πλαίσιο αυτό τό Άγιον Όρος άρχισε νά λαμβάνει σημαντική χρηματική βοήθεια για τήν αναστήλωση και συντήρηση των μοναστηριακών του συγκροτημάτων, τήν όποία και δέχθηκε άσμένως, γεγονός που μακροχρόνια άλλαξε ριζικά τόν παραδοσιακό του χαρακτήρα μέ τήν είσβολή εκεί πολλών μορφών του σύγχρονου πολιτισμού⁴⁴. Ευνόητο είναι λοιπόν ότι στήν πράξη ό Όρθόδοξος αντιδυτικισμός έχει όρια, περιορισμούς και συμβιβασμούς, όπως και κάθε άλλη απόλυτη ιδεολογία.

Οί αντιδυτικές αυτές τάσεις σημαδεύθηκαν επίσης χαρακτηριστικά από

⁴¹ Βλ. σχετικά Vasilios N. Makrides, «Orthodox Christian Rigorism: Attempting to Delineate a Multifaceted Phenomenon», *Interdisciplinary Journal for Religion and Transformation in Contemporary Society* 3 (2016) 216-252. Aristotle Papanikolaou / George E. Demacopoulos (έπιμ.), *Fundamentalism or Tradition: Christianity after Secularism*, New York 2020.

⁴² Βλ. Vasilios N. Makrides, «Problemfall (West-)Europa aus griechisch-orthodoxer Sicht», *Religion und Gesellschaft in Ost und West (RGOW)* 40/1 (2012) 17-19.

⁴³ Βλ. εκτενώς Astérios Argyriou, *Les exégèses grecques de l'Apocalypse à l' époque turque, 1453-1821. Esquisse d'une histoire des courants idéologiques au sein du peuple grec asservi*, Thessalonique 1982.

⁴⁴ Βλ. εκτενώς Lukasz Fajfer *Modernisierung im orthodox-christlichen Kontext. Der Heilige Berg Athos und die Herausforderung der Modernisierungsprozesse seit 1988*, Frankfurt am Main 2013.

τίς ριζικές εξελίξεις μεταξύ των ετών 1989 καί 1991, οί όποίες προήλθαν από τήν κατάρρευση τών καθεστώτων του «ύπαρκτου σοσιαλισμού», στίς περιοχές του όποιου ύπηρχε ιστορικά μεγάλος άριθμός Όρθοδόξων πληθυσμών. Σέ συνδυασμό λοιπόν μέ τό τέλος τής αντιθρησκευτικής πολιτικής τών κομμουνιστικών καθεστώτων, στίς περιοχές αυτές παρατηρήθηκε μιά άναβίωση τών θρησκειών σέ μεγάλο βαθμό, καί φυσικά τής Όρθόδοξης Έκκλησίας, ή όποία στήν περίπτωση αυτή άκολουθήσε έν πολλοίς αντιδυτικές κατευθύνσεις⁴⁵. Τοϋτο όφειλόταν σέ πολλούς καί συνυφασμένους μεταξύ τους λόγους: Κατ' άρχάς, ή κατάρρευση τών κομμουνιστικών καθεστώτων θεωρήθηκε από πολλούς ως νίκη καί όριστική επικράτηση τής Δύσης καί του αντίστοιχου τρόπου ζωής, όχι μόνο στίς πρώην κομμουνιστικές χώρες, αλλά καί σέ παγκόσμια κλίμακα. Έπρόκειτο γιά τή νέα τάξη πραγμάτων, ή όποία πυροδότησε πολλές συζητήσεις σχετικά μέ τά ειδικότερα γνωρίσματά της καί τίς επιπτώσεις της. Γνωστή εΐναι άλλωστε ή θεωρία του Francis Fukuyama σχετικά μέ τό «τέλος τής ιστορίας» μετά τήν πτώση του κομμουνισμού καί τήν επικράτηση τών φιλελεύθερων ιδανικών καί τής έλευθερης άγοράς σέ όλόκληρο τόν κόσμο⁴⁶. Έπιπλέον, τό κρατικά έλεγχόμενο καί καταπιεζόμενο θρησκευτικό πεδίο στίς πρώην κομμουνιστικές χώρες έπρεπε πλέον νά άπελευθερωθεί πλήρως καί νά καταστεί προσιτό στίς επιθυμίες κάθε θρησκείας νά εξαπλωθεί εκεί κατά τή βούλησή της – αυτό ήταν τουλάχιστον τό αίτημα πολλών χριστιανικών Έκκλησιών καί κοινοτήτων τής Δύσης. Η νέα αυτή κατάσταση πυροδότησε άμεσα πολλές αντιδράσεις ιδίως από τήν πλευρά τών Όρθοδόξων Έκκλησιών, οί όποίες πριν από τόν κομμουνισμό άπολάμβαναν κρατική προστασία καί ιδιαίτερα προνόμια στήν κοινωνία καί οί όποίες ήθελαν φυσικά νά έλέγξουν μέ άποκλειστικό τρόπο τίς θρησκευτικές εξελίξεις συνολικά στή μετακομμουνιστική εποχή. Κλασικό παράδειγμα τών συγκρούσεων αυτών άποτελεί ή Ρωσία, ή όποία πέρασε από τό μεταβατικό αυτό στάδιο διά μέσου τής άνωτέρω στρατηγικής καί τής όποιας ή Έκκλησία έδειξε ιδιαίτερα αντιδυτικές στάσεις στήν προσπάθεια νά άνακτήσει πάλι τήν προνομιούχα σχέση της μέ τό κράτος. Εΐναι χαρακτηριστικό δέ ότι ένας πρώτος καί φιλελεύθερος νόμος γιά τίς θρησκευτικές οργανώσεις καί τή θρησκευτική έλευθερία του 1990 εκεί αντικαταστάθηκε μέ έναν σαφώς συντηρητικότερο τό 1997, ό όποιος ισχύει

⁴⁵ Βλ. πολλά παραδείγματα στο ταξιδιωτικό άφιγήμα γιά τήν Όρθόδοξη Άνατολική καί Νοτιοανατολική Εύρώπη τής Victoria Clark, *Why Angels Fall: A Journey through Orthodox Europe from Byzantium to Kosovo*, London 2000.

⁴⁶ Βλ. Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, New York 1992.

μέχρι σήμερα και ό όποιος εύνοει τίς «παραδοσιακές θρησκείες» στή ρωσική επικράτεια, ιδίως δέ τήν Όρθόδοξη Έκκλησία⁴⁷.

Οί ριζικές αυτές αλλαγές είχαν άμεσο και σημαντικό αντίκτυπο στήν Έλλάδα, κυρίως δέ μέ τήν έννοια ότι κατά τί δεκαετία τοϋ 1990 ύπήρξε έντονη αναβίωση τής Όρθοδοξίας, ή όποία θεωρήθηκε από όλες τίς πλευρές (π.χ. έκκλησιαστικές, πολιτικές, πολιτισμικές, οικονομικές) ως παράγοντας άποφασιστικής σημασίας για τί διείσδυση στήν Άνατολική και Νοτιοανατολική Ευρώπη και φυσικά για τίς επαφές μέ τούς εκεί όμοδόξους λαούς. Παράλληλα, ύπήρξαν προσπάθειες πανορθόδοξου συντονισμού και συνεργασίας σέ θέματα κοινού ενδιαφέροντος και μελλοντικών επιδιώξεων, οί όποιες ενισχύθηκαν από τόν πολιτικό κόσμο τής χώρας και φυσικά δέν περιορίζονταν μόνο στό πεδίο τής Όρθοδοξίας⁴⁸. Τό σημαντικότερο όμως για τό θέμα μας είναι ότι οί προσπάθειες αυτές έλαβαν σχεδόν άμέσως άμυντικό χαρακτήρα και αντιδυτική διάσταση, δεδομένου ότι σκόπευαν στή δημιουργία μις ελληνικής και Όρθόδοξης ταυτότητας πέρα από Δυτικές επιδράσεις, ίκανής νά επιβιώσει στό νέο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον. Αυτό όφειλόταν άρχικά στό γεγονός ότι ή Όρθοδοξία στό πλαίσιο τής νέας τάξης πραγμάτων προσεγγίσθηκε κριτικά και έν πολλοίς άρνητικά από πλειάδα Δυτικών πολιτικών, αναλυτών και έρευνητών. Για παράδειγμα, ή έν πολλοίς επικρατούσα στά πρώην κομμουνιστικά καθεστώτα Όρθοδοξία θεωρήθηκε ότι δέν συνέβαλλε στήν πρόοδο και στήν ανάπτυξη, όπως ό Δυτικός Χριστιανισμός, και ότι άποτελούσε παράγοντα καθυστέρησης και στασιμότητας των έν λόγω κοινωνιών. Παράλληλα, ή Όρθοδοξία θεωρήθηκε ότι σχετιζόταν μέ πολλές προβληματικές καταστάσεις, όπως τόν έθνικισμό, τόν άνορθολογισμό και τόν ολοκληρωτισμό, μάλιστα δέ και ότι έτσι είχε συμβάλει από τήν πλευρά της στήν επικράτηση τοϋ κομμουνισμού ή ότι είχε σπηρίξει τί μακρά του διάρκεια στήν έξουσία, παρά τό γεγονός ότι ή ίδια είχε ύποφέρει σέ τεράστιο βαθμό από τά έν λόγω καθεστώτα. Έπρόκειτο πάλι για άπόψεις πού διαδόθηκαν πολύ από τά μέσα μαζικής ενημέρωσης και άπηχούσαν τί βεβαιότητα μις γενικής άνωτερότητας τής Δύσης άπέναντι στήν ύποδεέστερη Άνατολή, μεταξύ άλλων δέ και στό θρησκευτικό επίπεδο. Η πιο χαρακτηριστική σχετική περίπτωση ήταν αυτή τοϋ πολιτειολόγου

⁴⁷ Βλ. Derek H. Davis, «Russia's New Law on Religion: Progress or Regress?», *Journal of Church and State* 39 (1997) 645–655.

⁴⁸ Βλ. αναλυτικά Vasilios N. Makrides «Orthodoxe Kirche, Kultur und Politik in Griechenland in Folge der Wende von 1989», στό: Alojz Ivanišević (έπιμ.), *Re-Sakralisierung des öffentlichen Raums in Südosteuropa nach der Wende 1989*, Frankfurt am Main 2012, σσ. 179–200.

Samuel P. Huntington, τοῦ ὁποῖου τό γεωπολιτικό σενάριο γιά τή μελλοντική «σύγκρουση τῶν πολιτισμῶν» (καί τῶν θρησκειῶν ὡς βασικοῦ συστατικοῦ τους) μετά τό τέλος τῶν μεγάλων ιδεολογιῶν καί τοῦ Ψυχροῦ Πολέμου⁴⁹ προκάλεσε πληθώρα συζητήσεων, μεταξύ δέ ἄλλων καί διάφορες ἀντιδυτικές ἀντιδράσεις στόν ἑλληνικό χῶρο⁵⁰.

Τό ὅλο ἀντιδυτικό κλίμα τῆς περιόδου αὐτῆς ἐπιδεινώθηκε ἀκόμη περισσότερο σέ εὐρύτερο ἐπίπεδο ἐξ αἰτίας τῆς ἐνεργοῦς ἀνάμιξης τῆς Δύσης στίς πολιτικές ἐξελίξεις στήν Ἀνατολή καί ιδίως στό πλαίσιο τῆς ἀποσύνθεσης τῆς Γιουγκοσλαβίας ἀπό τό 1991 καί μετά διά μέσου πολλαπλῶν πολεμικῶν συγκρούσεων μέχρι τή Νατοϊκή ἐπέμβαση στό Κόσοβο τό 1999. Ἡ γεωγραφική γειτνίαση τῆς Ἑλλάδας μέ τήν ὅλη περιοχή ἔδωσε στό συγκεκριμένο θέμα μεγάλες καί δραματικές διαστάσεις, ιδίως δέ ἐξ αἰτίας τῶν βίαιων καί ἔντονων πολεμικῶν συρράξεων στήν περιοχή. Τό γεγονός δέ ὅτι ἡ Δυτική καί διεθνής σκηνή στοχοποίησε κυρίως τοὺς Ὀρθοδόξους Σέρβους ὡς τοὺς κυρίως ὑπαίτιους τῶν πολεμικῶν συγκρούσεων⁵¹ δημιούργησε ἄμεσα τήν ἐντύπωση γιά τήν ὑπαρξη ἑνός διεθνoῦς μετώπου ἐνάντια στήν Ὀρθοδοξία, τό ὁποῖο ὑποστήριζε ἀπερίφραστα τοὺς μί Ὀρθόδοξους λαούς τῆς πρώην Γιουγκοσλαβίας. Ἀποτέλεσμα τούτου ἦταν ἡ μαζική ὑποστήριξη τῆς σερβικῆς πλευρᾶς ἀπό τήν πλειοψηφία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ μέ γνώμονα τήν κοινή Ὀρθόδοξη παράδοση, ἀκόμη δέ καί ἀπό ἕνα κομμάτι τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ, τό ὁποῖο δέν θά χαρακτήριζε τόν ἑαυτό του ὡς θρησκευόμενο, καί δὴ πιστό Ὀρθόδοξο Χριστιανό. Μέ ἄλλα λόγια, ἐπρόκειτο γιά μιά μί ἔλλογη διάχυση ἀντιδυτικῶν αἰσθημάτων πέραν τοῦ στενοῦ θρησκευτικοῦ χώρου καί μιά ἀντιδυτική συλλογικότητα μέ τόν ὁμόδοξο σερβικό λαό, ἡ ὁποία δέν βασιζόταν ὁμως σέ μιά ἀκραφνῶς ἐπιστημονική ἢ οὐδέτερη ἀνάλυση τῆς ὅλης κατάστασης. Ἡ μαζική αὐτή ἀντίδραση τοῦ ἑλληνικοῦ κοινοῦ στή μεταχείριση τῶν Σέρβων ἀπό τή Δύση δημιούργησε τότε μάλιστα προβλήματα στήν πολιτική ἡγεσία τῆς χώρας, ἡ ὁποία προσπάθησε νά ἰσορροπήσει ἀνάμεσα στά ἔντονα καί διάχυτα λαϊκά ἀντιδυτικά αἰσθήματα καί στίς διεθνεῖς βορειοατλαντικές καί εὐρωπαϊκές

⁴⁹ Βλ. σχετικά Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York 1996.

⁵⁰ Βλ. τόν συλλογικό τόμο *Ἡ σύγκρουση Ἀνατολῆς-Δύσης καί ἡ πρόκληση Χάντινγκτον*. Συγγραφείς: Χρήστος Γιανναράς, Κώστας Ζουράρις, Samuel Huntington, Θέμος Στοφορόπουλος, William McNeill. Εἰσαγωγή: Γιώργος Καραμπελιάς, Ἐναλλακτικές Ἐκδόσεις, Ἀθήνα 1998, ²2001.

⁵¹ Βλ. Srdjan Vrcan, «A Christian Confession Possessed by Nationalistic Paroxysm: The Case of Serbian Orthodoxy», *Religion* 25 (1995) 357–370.

δεσμεύσεις και υποχρεώσεις της⁵². Η περίπτωση αυτή έδειξε φανερά τόν υπάρχοντα дуϊσμό μεταξύ φιλοδυτικών και αντιδυτικών τάσεων και μετώπων στή χώρα και άφησε νωπές μνήμες για μία Δύση τοποθετημένη ενάντια στήν Όρθοδοξία και στήν Ελλάδα.

Άξιοσημείωτες είναι εν προκειμένω οί μεταμορφώσεις που έλαβε ό παραδοσιακός αντιδυτικισμός στό πλαίσιο αυτό, δηλαδή ενάντια στήν Εύρώπη, στήν Άμερική και στήν παγκοσμιοποίηση. Όλες οί τάσεις αυτές ευδοκίμησαν ιδιαίτερα κατά τήν περίοδο αυτή, είτε μεμονωμένα, είτε σέ συνδυασμό μεταξύ τους, και έκφράστηκαν από ποικίλους κύκλους. Για τούς Όρθοδόξους σκληροπυρηνικούς μέν, οί εξέλιξεις αυτές, ιδίως εκείνες τής προϊούσας παγκοσμιοποίησης, έρμηνεύονταν σέ ένα έντονα άποκαλυπτικό και συνομωσιολογικό πλαίσιο και ήταν ένδειξεις του έπερχομένου τέλους του κόσμου. Για διαφόρους στοχαστές δέ, τά παραπάνω ήταν μία άφορηή για έναλλακτικά μοντέλα μελλοντικής εξέλιξης πέραν των Δυτικών σχεδίων για τήν παγκόσμια νέα τάξη πραγμάτων. Γνωστή είναι εν προκειμένω ή γεωπολιτική θεωρία του ιστορικού και διεθνολόγου Δημήτρη Κιτσίκη σχετικά μέ τήν «ένδιάμεση περιοχή» μεταξύ Άνατολής και Δύσης, στήν όποία ανήκει και ό έλληνικός χώρος. Πρόκειται για μία θεωρία, ή όποία έχει έντονα αντιδυτικά στοιχεία, και μάλιστα άντλημένα εν πολλοίς από τήν Όρθόδοξη παράδοση, τήν όποία ό Κιτσίκης θεώρησε από θετική σκοπιά ως βασικό έμπόδιο στον έπιχειρηθέντα έκδυτικισμό τής Άνατολής και του ύπολοιπου κόσμου⁵³. Χαρακτηριστική είναι εδώ ή έκτίμηση που έτρεφε ό ίδιος προς τό έργο του θεολόγου π. Ιωάννη Ρωμανίδη *Ρωμιοσύνη – Ρωμανία – Ρούμελη* (Θεσσαλονίκη 1975), γνωστού για τί συστηματική του κριτική απέναντι στή Φραγκική Δύση, στήν εξέλιξή της και στά διαχρονικώς κακόβουλα σχέδιά της για τήν Όρθόδοξη Άνατολή⁵⁴. Παράλληλα, ό Κιτσίκης έδειξε συμπάθειες και προς τό κίνημα των Όρθοδόξων Παλαιομερολογιτών, τό όποιο είχε πάλι τά δικά του έντονα αντιδυτικά χαρακτηριστικά⁵⁵. Μία άλλη

⁵² Βλ. σχετικά Takis Michas, *Unholy Alliance: Greece and Milošević's Serbia*, College Station, TX 2010.

⁵³ Βλ. Dimitri Kitsikis, «Une vision géopolitique: La Région intermédiaire», *Relations internationales* 109 (2002) 99–116, 129–130. Βλ. επίσης Ησαΐας Κωνσταντινίδης, *Δημήτρης Κιτσίκης. Γεωπολιτική βιογραφία*, Αθήνα 2013.

⁵⁴ Βλ. σχετικά Δημήτρη Κιτσίκη, «Ιωάννης Ρωμανίδης: Η επάνοδος τής όρθόδοξης θεολογίας στήν πλανητική της διάσταση», *Τό Τρίτο Μάτι* 159 (Φεβρουάριος 2008) 24–32.

⁵⁵ Βλ. σχετικά Dimitri Kitsikis, «Les anciens calendaristes depuis 1923 et la montée de l'intégrisme en Grèce», *CEMOTI. Cahiers d'Études sur la Méditerranée Orientale et le monde Turco-Iranien* 17 (1994) 17–51.

ένδιαφέρουσα περίπτωση αποτελεί ό συγγραφέας καί διανοούμενος Γιώργος Καραμπελιάς, προερχόμενος από τόν χώρο τής ευρύτερης Άριστερᾶς καί τών αυτονόμων έναλλακτικῶν κινήματων. Χαρακτηριστική δέ εἶναι στό ἔργο του ἡ θετική ἀντιμετώπιση τής κριτικῆς στάσης τής Όρθοδοξίας ἀπέναντι στή Δύση καί στήν παγκοσμιοποίηση καί ἡ σημασία της γιά τήν κατανόηση τής ταυτότητας τοῦ Νέου Έλληνισμοῦ καί τής ἐθνικῆς του διάστασης, ἡ ὁποία εἶχε παραμεληθεῖ ἀπό πολλούς στή νεώτερη Ελλάδα, κυρίως ἀπό τόν χώρο τής Άριστερᾶς, γιά ἰδεολογικούς καί ἄλλους λόγους⁵⁶.

Οἱ ἀντιδυτικές αὐτές ἐκφάνσεις γιγαντώθηκαν καί ἐκφράσθηκαν ποικιλόμορφα στή συνέχεια. Τοιοῦτοτρόπως, ὅταν ὁ Πάπας Ἰωάννης-Παῦλος Β΄ πραγματοποιοῖσε σύντομη ἐπίσκεψη στήν Ἀθήνα τόν Μάιο τοῦ 2001, ὑπῆρξαν μαζικές ἀντιδράσεις καί διαδηλώσεις ἐναντίον του ἀπό διαφόρους Όρθοδόξους φορεῖς καί ὁργανώσεις μέσα σέ ἓνα ἔντονα ἀντιδυτικό καί ἀποκαλυπτικό κλίμα. Ό Πάπας ἐνσάρκωνε τρόπον τινά τόν κατ' ἐξοχήν ἱστορικό ἐχθρό τής Όρθοδοξίας, ἐφ' ὅσον προερχόταν ἀπό τήν πεπτωκυῖα Δύση, οἱ δέ ἀντιδράσεις ἐναντίον του ἦταν μιά ἔκρηξη τῶν συσσωρευμένων Όρθοδόξων ἀντιδυτικῶν αἰσθημάτων πολλῶν αἰῶνων⁵⁷. Ἀλλά παρόμοιες ἀντιδυτικές ἀντιδράσεις καί δηλώσεις ἐμφανίσθηκαν καί γιά θέματα πού δέν ἀφοροῦσαν ἄμεσα στήν Όρθοδοξία. Γιά παράδειγμα, οἱ ἰσλαμικές ἐπιθέσεις στίς ΗΠΙΑ στίς 11 Σεπτεμβρίου 2001 θεωρήθηκαν ἐν πολλοῖς «δικαιολογημένες» ἀπό τήν ἑλληνική κοινή γνώμη καί ὅτι ἀποτελοῦσαν μιά τιμωρία γιά τοὺς Ἀμερικανούς καί τό τίμημα πού αὐτοῖ ἐπρεπε νά πληρώσουν γιά ὅσα εἶχαν πράξει στό παρελθόν τόσο ἀπέναντι στό Ἰσλάμ ὅσο καί ἀπέναντι στόν ὑπόλοιπο κόσμο γενικά⁵⁸. Στό σημεῖο αὐτό βλέπουμε πάλι τίς ευρύτερες διαστάσεις πού λαμβάνει ὁ ἀντιδυτικισμός στόν ἑλληνικό χώρο.

Στό καθαρά ἐκκλησιαστικό ἐπίπεδο, ἀξιομνημόνευτη εἶναι ἐδῶ ἡ περίοδος τοῦ ἀρχιεπισκόπου Χριστοδοῦλου (1998-2008), κατὰ τή διάρκεια τής ὁποίας παρατηρήθηκαν πολλές σχετικές ἐντάσεις. Κατ' ἀρχάς, ἄς σημειωθεῖ ὅτι ὁ

⁵⁶ Βλ. σχετικά Γιώργος Καραμπελιάς, *Στά μονοπάτια τής οὐτοπίας. Γιά τήν ὑπέρβαση τοῦ δυτικοῦ παραδείγματος*, Ἀθήνα 1995. Τοῦ ἴδιου, *1204 - 1922. Ἡ διαμόρφωση τοῦ Νεώτερου Έλληνισμοῦ*, τόμος Α': *1204: Ἡ γένεση*, καί τόμος Β': *1821: Ἡ παλιγγενεσία*, ἐπιμέλεια: Χριστίνα Σταματοπούλου, Ἀθήνα 2011 καί 2015.

⁵⁷ Βλ. πρωτοπρ. Θεόδωρος Ζήσης, *Μετά τήν ἐπίσκεψη τοῦ πάπα. Διαπιστώσεις καί ἐκτιμήσεις*, Θεσσαλονίκη 2001.

⁵⁸ Βλ. Μανώλης Βασιλάκης, *Καλά νά πάθουν! Ἡ ἑλληνική κοινή γνώμη μετά τήν 11η Σεπτεμβρίου*, Ἀθήνα 2002.

ἀρχιεπίσκοπος Χριστόδουλος γενικά ἔδινε τὴν ἐντύπωση ἑνὸς σύγχρονου θρησκευτικοῦ ἡγέτη μὲ διπλωματικές ἱκανότητες, κοινωνικές εὐαισθησίες, γνώση καὶ χρήση τῶν νέων μέσων μαζικῆς ἐπικοινωνίας καὶ ἀνοικτούς ὁρίζοντες, ἔτοιμον νὰ συζητήσει γιὰ ὅλα τὰ πράγματα καὶ μὲ ὅλους τοὺς ἐμπλεκόμενους φορεῖς. Τό πρόβλημα παρουσιάσθηκε κυρίως ἀπὸ τό συνολικό δημόσιό του ἀφήγημα, τό ὁποῖο δημιούργησε πολλές πολώσεις, ιδίως ἀπέναντι στοὺς ἰδεολογικούς του ἀντιπάλους. Βεβαίως, ὁ ἴδιος παρουσιαζόταν ἀνοικτός πρὸς τὴ Δύση, τὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωση καὶ τὴν παγκοσμιοποίηση, καθὼς καὶ πρὸς τίς ποικίλες προκλήσεις τους. Ἀλλὰ παράλληλα καταδίκασε φραστικά διάφορες ἐξελίξεις, οἱ ὁποῖες εἶχαν συμβεῖ στά πλαίσιά τους ἱστορικά καὶ τίς ὁποῖες θεωροῦσε τελείως ἀνοίκειες γιὰ τὴν Ὁρθόδοξία (π.χ. τὸν χωρισμὸ μεταξύ ἐκκλησίας καὶ κράτους, τὴν ἐκκοσμίκευση, τὴ φιλελεύθερη ἰδεολογία). Τοιοῦτοτρόπως, δημιούργησε ἓνα πλῆθος τόσο ἀπὸ δεδηλωμένους ἀντιπάλους ὅσο καὶ ἀπὸ πιστοὺς ὑποστηρικτές του, χωρὶς ὅμως νὰ ὑπάρχει δυνατότητα οὐσιαστικῆς ἐπικοινωνίας καὶ ἀλληλοκατανόησης μεταξύ τῶν δύο πλευρῶν⁵⁹. Ἡ κατάσταση αὐτὴ ὁδήγησε συχνά σὲ ὀξύτατες ἐπιθέσεις ἐναντίον του⁶⁰, οἱ ὁποῖες ἦταν σίγουρα ὑπερβολικές καὶ ἄδικες. Τό ἴδιο συνέβη μὲ τὴν τότε κυβέρνηση τῶν σοσιαλιστῶν ὑπὸ τὸν Κώστα Σημίτη, μὲ τὴν ὁποία ἡ Ἐκκλησία ἤλθε σὲ ἔντονη σύγκρουση τό 2000 ἐξ αἰτίας τοῦ θέματος τῶν νέων ταυτοτήτων γιὰ τοὺς πολίτες τῆς Ἑλλάδας, οἱ ὁποῖες δὲν ἐπρόκειτο νὰ ἀναφέρουν ἀνοικτά τό θρησκευμὰ τους⁶¹. Ἡ ἀλλαγὴ αὐτὴ θεωρήθηκε ἀπὸ τὸν ἀρχιεπίσκοπο Χριστόδουλο ὅτι προσέβαλλε τό θρησκευτικό αἶσθημα καὶ τὴν ταυτότητα τῶν Νεοελλήνων, καθὼς καὶ τὴν ἐπικρατοῦσα καὶ πρωτεύουσα Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία στὴ χώρα. Ἡ Ἐκκλησία θεωρήθηκε ἐπίσης ὅτι ἀποτελοῦσε τὴν κιβωτὸ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, χωρὶς τὴν ὁποία αὐτό δὲν θὰ εἶχε ἐπιβιώσει ἱστορικά. Ἐπιπλέον δέ, ἡ ἀνωτέρω ἀλλαγὴ ἐκτιμήθηκε ὅτι ὑπάκουε σὲ εὐρωπαϊκὲς προτάσεις, οἱ ὁποῖες –σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση τῆς νεωτερικῆς καὶ ἐκκοσμηκευμένης Δύσης– θεωροῦσαν τὴ θρησκεία ὡς αὐστηρὰ ἰδιωτικὴ ὑπόθεση, κάτι φυσικά ποὺ δὲν ἀντανάκλουσε τὴν Ὁρθόδοξη ἄποψη καὶ πρακτικὴ στό ὅλο

⁵⁹ Βλ. Dimitris Oulis / Gerasimos Makris / Sotiris Roussos, «The Orthodox Church of Greece: Policies and Challenges under Archbishop Christodoulos of Athens (1998-2008)», *International Journal for the Study of the Christian Church* 10 (2010) 192-210.

⁶⁰ Βλ. σχετικὰ Μανώλης Βασιλάκης, *Ἡ μάστιγα τοῦ θεοῦ*, Ἀθήνα 2006.

⁶¹ Βλ. Lina Molokotos-Liederman, «Identity Crisis: Greece, Orthodoxy, and the European Union», *Journal of Contemporary Religion* 18 (2003) 291-316. Isabelle Dépret, *Religion, nation, citoyenneté en Grèce. L'Église orthodoxe et le conflit des cartes d'identité*, Paris 2012.

θέμα. Ευνόητο είναι ότι αυτή, αλλά και πολλές άλλες περιπτώσεις (π.χ. σχετικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα) πυροδότησαν τήν αντιδυτική κριτική του άρχιεπισκόπου Χριστοδούλου, τήν όποία βεβαίως συμμερίζονταν και διάφοροι άλλοι κύκλοι στην Ελλάδα, τόσο από τόν θρησκευτικό χώρο όσο και εκτός αυτού.

Από τήν άλλη πλευρά, ό νυν άρχιεπίσκοπος Ίερώνυμος Β΄ (άπό τό 2008) άκολούθησε σαφώς μία διαφορετική στρατηγική και απέφυγε τήν πολωτική ρητορική άπέναντι στό κράτος, τούς αντίπαλους τής Έκκλησίας και τί Δύση. Παράλληλα, έδωσε έμφαση στην πνευματική διάσταση τής Έκκλησίας και στην ευρεία κοινωνική της δράση. Η στάση του αυτή έτυχε άρχικά θετικής και επαινετικής αξιολόγησης άπό τόν πολιτικό κόσμο τής χώρας, αλλά και άπό άλλους φορείς, οί όποιοι τόνισαν τόν σημαντικότητα ρόλο τής Έκκλησίας στην διατήρηση του κοινωνικού ίστου τής χώρας διά μέσου του πολύπτυχου κοινωνικού της έργου⁶². Άπό τήν άλλη πλευρά, διάφοροι συντηρητικοί Όρθόδοξοι κύκλοι επέκριναν τόν άρχιεπίσκοπο Ίερώνυμο για επικίνδυνους συμβιβασμούς με τήν πολιτική ήγεσία και για τήν άπουσία του κριτικού και προφητικού λόγου τής Έκκλησίας στά δημόσια πράγματα και στις έκάστοτε εξέλιξεις. Σέ μερικές περιπτώσεις, βεβαίως, ό άρχιεπίσκοπος Ίερώνυμος έδειξε υπό κριτική διάθεση και τοποθετήθηκε έπίσημα με σχετικό τρόπο. Άλλά άναμφίβολα ό δημόσιος λόγος του –συνολικά θεωρούμενος– δέν θά μπορούσε νά τοποθετηθεί στην κατηγορία του αντιδυτικισμού, δεδομένου ότι παρουσιάζει ευθύς έξ άρχής βασικά διαλλακτικά χαρακτηριστικά.

Τό σημαντικότερο έν προκεμένω είναι ότι ή περίοδος του άρχιεπισκόπου Ίερωνύμου συνέπεσε με διάφορες βαθιές κρίσεις στην χώρα, κατ΄ άρχάς με τήν οικονομική κρίση (άπό τό 2009 και στην συνέχεια) και άργότερα με τήν προσφυγική και τί μεταναστατευτική κρίση (κυρίως άπό τό 2015 και μετά), οί όποιες επηρέασαν σέ τεράστιο βαθμό τίς εξέλιξεις στην χώρα συνολικά, μεταξύ δέ άλλων και τήν Έκκλησία. Η τελευταία άπό τήν πλευρά της επιδόθηκε σέ μία τεράστια προσπάθεια κοινωνικής άνακούφισης τής καθημαγμένης ελληνικής κοινωνίας, γεγονός που εκτιμήθηκε και επαινέθηκε άπό τόν πολιτικό και λοιπό κόσμο τής χώρας⁶³. Στο πλαίσιο αυτό, διατυπώθηκε ξανά πληθώρα

⁶² Βλ. Konstantinos Papastathis, «From Mobilization to a Controlled Compromise: The Shift of Ecclesiastical Strategy under Archbishop Hieronymus», στό: Trine Stauning Willert / Lina Molokotos-Liederman (έπιμ.), *Innovation in the Orthodox Christian Tradition? The Question of Change in Greek Orthodox Thought and Practice*, Farnham 2012, σσ. 207-227.

⁶³ Βλ. αναλυτικά Gerasimos Makris / Dimitris Bekridakis, «The Greek Orthodox Church and the Economic Crisis since 2009», *International Journal for the Study of the Christian Church* 13 (2013)

από αντιδυτικές, αντιευρωπαϊκές και άλλες απόψεις σχετικά με την ανεπιτυχή αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης, την υποκριτική στάση πολλών Δυτικών κρατών, την έλλειψη ουσιαστικού όραματος για τό μέλλον της Ευρώπης και την πρόταξη οικονομικών μεγεθών και συμφερόντων σέ βάρος όλων των υπολοίπων. Οί απόψεις αυτές κυκλοφόρησαν ευρύτατα σέ διάφορες περιστάσεις και από ποικίλους φορείς⁶⁴. Πάντως, ή επίσημη Έκκλησία δέν προέβη σέ έναν άκρικο αντιδυτισμό και αντιευρωπαϊσμό, αλλά στά επίσημα κείμενά της για τήν οικονομική κρίση προσπάθησε νά τήν παρουσιάσει πιό όλιστικά και νά άσκήσει παράλληλα άυτοκριτική. Έν τούτοις, σέ διάφορες περιπτώσεις και ό ίδιος ό άρχιεπίσκοπος Ίερώνυμος εξέφρασε ευρωσκεπτικιστικές απόψεις, κάνοντας λόγο για μιά σημερινή Ευρώπη, στήν όποία εκμεταλλεύεται ό ένας τόν άλλο, γεγονός πού απέχει πολύ από μιά Ευρώπη τής αλληλεγγύης μεταξύ των λαών της⁶⁵. Δέν πρέπει νά λησμονείται επίσης ότι αντιδυτικές απόψεις στόν έλληνορθόδοξο χώρο εμφανίζονται έν πολλοίς και στούς κόλπους τής εκκλησιαστικής ιεραρχίας και άσκοϋν σχετικές πιέσεις πρós όλες τίς πλευρές. Έπομένως, δέν είναι εύκολο νά ισορροπήσει κανείς τίς έτερόκλητες τάσεις μέσα στόν ευρύτερο εκκλησιαστικό χώρο, και δή νά ικανοποιήσει όλες τίς πλευρές. Πιό πρόσφατα, ή εξέλισσόμενη πανδημία έξ αίτίας του κορωνοϊού έδειξε τίς διαφορετικές τάσεις και αξιολογήσεις των σχετικών εξελίξεων στούς κόλπους τής Έκκλησίας, καθώς και τίς εντάσεις πού ένδέχεται νά προκληθούν στίς σχέσεις της μέ τούς κρατικούς και άλλους φορείς⁶⁶. Τοιουτοτρόπως, καθίσταται σαφές ότι δέν είναι δυνατή ή άπόλυτη άποφυγή τέτοιων εντάσεων μέ αντιδυτική χροιά στόν έν λόγω χώρο, άσχέτως του εάν ό άρχιεπίσκοπος Ίερώνυμος σίγουρα δέν μπορεί νά τοποθετηθεί στήν κατηγορία τής παραδοσιακά αντιδυτικής Όρθοδοξίας.

111-132. Lina Molokotos-Liederman, «The Impact of the Crisis on the Orthodox Church of Greece: A Moment of Challenge and Opportunity?», *Religion, State & Society* 44 (2016) 1-19. Gerasimos Makris / Vasilios Meichanetsidis, «The Church of Greece in Critical Times: Reflections through Philanthropy», *Journal of Contemporary Religion* 33 (2018) 247-260.

⁶⁴ Βλ. Efstathios Kessareas, «The Greek Debt Crisis as Theodicy: Religious Fundamentalism and Socio-political Conservatism», *The Sociological Review* 66 (2018) 122-137.

⁶⁵ Βλ. σχετικά URL: <https://www.protothema.gr/greece/article/677546/ieronumos-simera-eimai-euro-skeptikistis/>

⁶⁶ Βλ. γενικά Νικόλαος Άσπρούλης / Nathaniel Wood (έπιμ.), *Καιρός του ποιΐσαι: Η Όρθοδοξία ένώπιον τής πανδημίας του κορωνοϊού*, Άκαδημία Θεολογικών Σπουδών Βόλου, Βόλος 2020. Petros Vassiliadis (έπιμ.), *The Church in a Period of Pandemic: Can the Present Pandemic Crisis Become a Meaningful Storm for Renewal in Our Churches?*, CEMES Publications, Thessaloniki 2020.

Εὐνόητο εἶναι δέ ὅτι τὰ ἀνωτέρω παραδείγματα δέν εἶναι μεμονωμένα, ἀλλά ἐντάσσονται στό πλαίσιο εὐρύτερων ἐξελίξεων, οἱ ὁποῖες ἀφοροῦν στόν Δυτικό κόσμο σήμερα, στίς συνεχεῖς μετεξελίξεις του καί στήν ποικίλη δράση του καί οἱ ὁποῖες προκαλοῦν ἀπό τήν πλευρά τους πολλές ἀντιδυτικές ἀντιδράσεις. Τά αὐξανόμενα προβλήματα μεταξύ Δύσης καί Ρωσίας στή μετακομμουνιστική ἐποχή εἶναι, γιά παράδειγμα, ἀρκούντως γνωστά, παρουσιάσθηκαν δέ ἐντονότερα μετά τήν κρίση τοῦ «Εὐρωμαϊντάν» στήν Οὐκρανία (2013-2014), στήν ὁποία οἱ ἐντάσεις μεταξύ Ἀνατολῆς καί Δύσης συνεχίζουν νά παραμένουν ἐκδηλές καί ἐντονες, οἱ ὁποῖες ἀπό τήν πλευρά τους ἐπηρεάζουν καί τίς Ὅρθόδοξες Ἐκκλησίες στήν περιοχή⁶⁷. Ἐν πολλοῖς, οἱ Δυτικές αὐτές ἐπικρίσεις στράφηκαν ἰδιαίτερα ἐναντίον τοῦ τρόπου ἄσκησης πολιτικῆς ἀπό τόν Vladimir Putin καί τῆς ὑπεράσπισης τῶν ρωσικῶν παραδόσεων καί συμφερόντων πέρα ἀπό τὰ ὅρια τῆς Ρωσικῆς Ὁμοσπονδίας. Ἀπό Δυτική σκοπιά, ὁ τελευταῖος ἐμφανίζεται λοιπόν νά ἔχει ἐπηρεασθεῖ ἀπό τή Ρωσική Ὁρθοδοξία, ἡ ὁποία σέ τελική ἀνάλυση θεωρεῖται ὅτι εὐθύνεται γιά τό γεγονός ὅτι ἡ Ρωσία δέν μπορεῖ ἀκόμη νά συμβιβασθεῖ μέ τή Δύση στόν τομέα τῶν ἀξιῶν καί ἄλλων ἐξελίξεων καί ἀκολουθεῖ τόν δικό της ἰδιαίχοντα καί ἐντονα ἀντιδυτικό δρόμο. Γιά παράδειγμα, τό 2014, ὁ τότε ὑπουργός Ἐξωτερικῶν τῆς Σουηδίας Carl Bildt εἶχε ἀναφέρει σέ ἕνα tweet του, τό ὁποῖο σχολιάσθηκε εὐρύτερα, ὅτι ἡ βασική γραμμὴ ἀντίδρασης τοῦ Putin ἀπέναντι στή Δύση ὡς ἑνός παρακμακοῦ πολιτισμοῦ προέρχεται ἀπό βαθειά ριζωμένες συντηρητικές ἀπόψεις τῆς Ὁρθοδοξίας⁶⁸. Βεβαίως, ὑπάρχουν τέτοιες συσχετίσεις στό ὅλο θέμα, ἐνῶ ἡ ἄνοδος ἑνός γενικότερου ρωσικοῦ ἀντιδυτικοῦ συντηρητικοῦ ρεύματος, στό ὁποῖο παίζει καί ἡ Ὁρθοδοξία γενικά ἕναν ρόλο, δέν εἶναι ἀμελητέα⁶⁹. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά ὅμως, τέτοιες σύντομες, γενικευτικές καί κατηγορηματικές ἀξιολογήσεις εἶναι προβληματικές, παρεξηγοῦνται εὐκόλα καί δημιουργοῦν πολλές καί διάφορες ἀντιδράσεις, διότι ἀναπαράγουν ἀπόψεις, οἱ ὁποῖες ἀντανάκλουν τήν παραδοσιακὴ ὑπεροχὴ τῆς Δύσης ὡς προτύπου πρὸς μίμηση γιά ὅλο τόν υπόλοιπο κόσμο. Τέτοιες καί παρόμοιες ἀπόψεις «πολιτισμικοῦ δυϊσμοῦ» μεταξύ τῆς Ὁρθοδοξίας καί τῆς Δύσης ἔχουν ἐκφρασθεῖ καί στή σύγχρονη Ἑλλάδα, ἰδίως δέ ἀπό τή φιλοδυτικὴ πλευρά, ἡ ὁποία ἀνέκαθεν

⁶⁷ Βλ. Thomas Bremer / Andrii Krawchuk (ἐπιμ.), *Churches in the Ukrainian Crisis*, New York 2016.

⁶⁸ Βλ. σχετικὰ URL: <https://twitter.com/carlbildt/statuses/448069450437513216>

⁶⁹ Βλ. Alexander Agadjanian, «Tradition, Morality and Community: Elaborating Orthodox Identity in Putin's Russia», *Religion, State & Society* 45 (2017) 1–22. Mikhail Suslov / Dmitry Uzlaner (ἐπιμ.), *Contemporary Russian Conservatism: Problems, Paradoxes, and Perspectives*, Leiden/Boston 2020.

προσπαθοῦσε νά ἐντάξει τί χώρα πλήρως στὸν Δυτικὸ κόσμo, παρὰ τίς πολλές ἐγγενεῖς δυσχέρειες καὶ ἀγκυλώσεις⁷⁰. Πρόκειται γιὰ ἓνα χάσμα, τὸ ὁποῖο ὑπῆρχε ἀνέκαθεν καὶ συνεχίζει νά ὑφίσταται μέ διάφορες μορφές μέχρι τίς μέρες μας. Δέν εἶναι λοιπὸν τυχαῖο ὅτι ὁ προαναφερθεὶς Huntington δέν θεωροῦσε τὴν Ἑλλάδα Δυτικὴ χώρα μέ τὴν στενὴ σημασία τοῦ ὅρου, τὴν χαρακτήρισε δέ ὡς «ἀνωμαλία» καὶ ὡς «ξένο σῶμα» μέσα στό Δυτικὸ σύστημα ὁργανισμῶν (an anomaly, the Orthodox outsider in Western organizations) ἐξ αἰτίας τῶν ἐνίοτε ἀντιδυτικῶν ἐπιλογῶν της⁷¹.

Πέραν τούτων, αὐτὸ ποῦ χρειάζεται νά ἐπισημανθεῖ εἶναι ὅτι γίνονται ἐπίσης ἀρκετές προσπάθειες γιὰ τὴν ὑπέρβαση αὐτοῦ τοῦ διπόλου Ἀνατολή-Δύση καὶ γιὰ περισσότερο δημιουργικὲς προσεγγίσεις τῆς ὅλης θεματικῆς. Ἀναφορικὰ μέ τὸν Ὁρθόδοξο ἀντιδυτικισμό, ἔχει ἀναδυθεῖ στὴν Ἑλλάδα καὶ διεθνῶς τὰ τελευταῖα εἴκοσι χρόνια κυρίως μιά νέα γενιά Ὁρθοδόξων θεολόγων, στοχαστῶν καὶ ἐρευνητῶν, οἱ ὅποιοι ἔχουν ἐπιδοθεῖ σέ μιά ἀποδόμηση τοῦ παραδοσιακοῦ Ὁρθοδόξου ἀντιδυτικοῦ ἀφηγήματος καὶ ἔχουν καταδείξει τίς πολλές του ἀντινομίες καὶ ἀνακολουθίες (π.χ. σχετικὰ μέ τὸ τί εἶναι καὶ τί δέν εἶναι «Δυτικὸ» καὶ μέ τὸ πῶς ἔχουν διαμορφωθεῖ ἀνάλογα οἱ ἐνδεχόμενες Δυτικὲς ἐπιδράσεις ἢ οἱ ἐκάστοτε Ὁρθόδοξες ἀπαντήσεις)⁷². Οἱ προσπάθειες αὐτές ἔχουν γίνει μέ βάση διαφορετικὰ κριτήρια καὶ θεωρητικὲς ἀφετηρίες (π.χ. τίς μετα-ἀποικιακὲς σπουδές)⁷³. Ἐπίσης, ἔχει καταδειχθεῖ ὅτι ὁ Ὁρθόδοξος ἀντιδυτικισμὸς δέν παρέμεινε ὁ ἴδιος καὶ ἀπαράλλακτος στὴν πορεία τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ ὅτι παρουσιάζει πληθώρα ἐκφάνσεων, οἱ ὁποῖες εἶναι ἐν πολλοῖς ἀντιφατικὲς καὶ δυσχεραίνουν τίς ἀπόλυτες κατηγοριοποιήσεις του. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, καθίσταται σαφές ὅτι οἱ σχέσεις τῶν Ὁρθοδόξων μέ τὴν Δύση ποικίλλουν σέ μεγάλο βαθμὸ καὶ περιλαμβάνουν πληθώρα θετικῶν συναντή-

⁷⁰ Βλ. Sotirios Mitral Alexis, «Studying Contemporary Greek Neo-Orientalism: The Case of the “Underdog Culture” Narrative», *Horyzonty Polityki / Horizons of Politics* 8, ἀρ. 25 (2017) 125–149.

⁷¹ Huntington, *The Clash of Civilizations*, 162.

⁷² Βλ. σχετικὰ Παντελὴς Καλαϊτζίδης, *Ἑλληνικότητα καὶ Ἀντιδυτικισμὸς στὴ «Θεολογία τοῦ '60»*, Διδακτορικὴ Διατριβή, Θεολογικὴ Σχολή Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 2008. Παντελὴς Καλαϊτζίδης / Θανάσης Ν. Παπαθανασίου / Θεόφιλος Ἀμπατζίδης (ἐπιμ.), *Ἀναταράξεις στὴ Μεταπολεμικὴ Θεολογία. Ἡ «Θεολογία τοῦ '60»*, Ἀθήνα 2009.

⁷³ Βλ. ἐνδεκτικὰ Vasilios N. Makrides, «“The Barbarian West”: A Form of Orthodox Christian Anti-Western Critique», στό: Andrii Krawchuk / Thomas Bremer (ἐπιμ.), *Eastern Orthodox Encounters of Identity and Otherness: Values, Self-Reflection, Dialogue*, New York 2014, σ. 141–158. George Demacopoulos, «“Traditional Orthodoxy” as a Postcolonial Movement», *The Journal of Religion* 97 (2017) 475–499.

σεων και αξιολογήσεων (π.χ. σχετικά με τή θετική πρόσληψη του Θωμά Ἀκινάτη στην Ὁρθόδοξη Ἀνατολή)⁷⁴. Ὅλα τὰ παραπάνω ἐντάσσονται ἐπίσης στό γενικότερο πλαίσιο μιᾶς νέας και πύο δημιουργικῆς ἀνταλλαγῆς και συσχέτισης μεταξύ Ἀνατολῆς και Δύσης, ἡ ὁποία δέν θεωρεῖται πλέον a priori και κατηγορηματικά με ἀρνητικό τρόπο ὅτι δῆθεν ἀποτελεῖ μέγιστο κίνδυνο γιά τήν Ὁρθοδοξία. Διαπιστώνεται ἐπίσης ὅτι κατά τή διαδικασία αὐτή ἑνός νέου διαλόγου μεταξύ Ἀνατολῆς και Δύσης μπορεῖ νά ὑπάρξει ἀμοιβαῖο ὄφελος και γιά τίς δύο πλευρές και μιᾶ νέα προσέγγιση πολλῶν παλαιότερα παρεξηγημένων θεμάτων. Εἰδικότερα γιά τήν Ὁρθόδοξη πλευρά, ἐπισημαίνεται ἡ ἀνάγκη νά ἔλθει αὐτή σε μιᾶ κριτική μέν, ἀλλά ταυτόχρονα δημιουργική συνάντηση με τή Δυτική νεωτερικότητα συνολικά (π.χ. με τήν παράδοση τοῦ Διαφωτισμοῦ) και ὅ,τι αὐτή συνεπάγεται, ἡ ὁποία εἶχε καταλυτικές ἐπιδράσεις ὄχι μόνο στή Δύση, ἀλλά και σέ παγκόσμια κλίμακα. Παρά τὰ πολλά και σοβαρά προβλήματα πού εἶχε με τή νεωτερικότητα, ὁ Δυτικός Χριστιανισμός συνολικά κατάφερε νά ἔλθει σέ μιᾶ πύο παραγωγική σχέση μαζί της, νά ἐξελιχθεῖ και ἔτσι νά ἀποκτήσει ἕνα νέο πρόσωπο σήμερα (ιδίως ὁ Ρωμαιοκαθολικισμός μετά τή Δεύτερη Βατικάνειο Σύνοδο, 1962-1965). Ἐξ αἰτίας ὅμως διαφόρων ἱστορικῶν και ἄλλων συνθηκῶν, ἡ Ὁρθόδοξη Ἀνατολή δέν κατάφερε ποτέ νά ἔλθει σέ μιᾶ πύο οὐσιαστική ἐπαφή με τή νεωτερικότητα, γεγονός πού ἀποτυπώνεται σέ διάφορες καταστάσεις πού παρατηροῦνται ἀκόμη σέ πλειοψηφικά Ὁρθόδοξες χώρες σήμερα (π.χ. ἀναφορικά με τίς στενές σχέσεις ἐκκλησίας-κράτους). Ὑπάρχει διάχυτη λοιπόν ἡ ἀντίληψη ὅτι ἡ Ὁρθοδοξία θά μπορούσε νά ἐπωφεληθεῖ κριτικά ἀπό τή Δυτική ἐμπειρία με τή νεωτερικότητα⁷⁵. Ἐπομένως, στό παραπάνω πλαίσιο δέν ἀσκεῖται μόνο κριτική στόν Ὁρθόδοξο ἀντιδυτικισμό, ἀλλά γίνεται μιᾶ συνολικότερη προσπάθεια νά θεωρηθοῦν ὁ Δυτικός Χριστιανισμός, κόσμος και πολιτισμός γενικά ἀπό Ὁρθόδοξη σκοπιά με θετικότερο και δημιουργικότερο τρόπο, πάντοτε ὅμως κριτικά⁷⁶.

Ἡ γενική αὐτή τάση ἐκφράζεται, γιά παράδειγμα, ἀπό διάφορες πρωτοβουλίες στην Ἑλλάδα, ὅπως ἀπό αὐτές τοῦ Ἰδρύματος Βιβλικῶν Σπουδῶν

⁷⁴ Βλ. σχετικά Marcus Plested, *Orthodox Readings of Aquinas*, Oxford 2012.

⁷⁵ Βλ. Vasilios N. Makrides, «Der konstruktive Umgang mit der Moderne – oder was die Orthodoxie vom Katholizismus zu lernen vermag», στό: Dietmar Schon (ἐπιμ.), *Identität und Authentizität von Kirchen im „globalen Dorf“. Annäherung von Ost und West durch gemeinsame Ziele?*, Regensburg 2019, σ. 103-127.

⁷⁶ Βλ. Trine Stauning Willert, *New Voices in Greek Orthodox Thought: Untying the Bond between Nation and Religion*, Farnham 2014.

«Άγρος Ζωής»⁷⁷, τοῦ θεολογικοῦ περιοδικοῦ *Σύναξη*⁷⁸, τῆς Ἀκαδημίας Θεολογικῶν Σπουδῶν Βόλου⁷⁹ καί τοῦ Κέντρου Οἰκουμενικῶν, Ἱεραποστολικῶν καί Περιβαλλοντικῶν Μελετῶν «Μητροπολίτης Παντελεΐμων Παπαγεωργίου» (Θεσσαλονίκη)⁸⁰. Κάτι παρόμοιο συμβαίνει ἐπίσης καί σέ διεθνές ἐπίπεδο ἄν λάβει κανεῖς ὑπ' ὄψιν του τή Διεθνή Ὁρθόδοξη Θεολογική Ἑνωση (International Orthodox Theological Association/IOTA)⁸¹, καθὼς καί τό Κέντρο Ὁρθόδοξων Χριστιανικῶν Σπουδῶν (Orthodox Christian Studies Center) τοῦ Fordham University (New York)⁸². Ἀναφορικά μέ τό τελευταῖο, εἰδικότερη ἀναφορά μπορεῖ νά γίνει ἐδῶ σέ ἕναν συλλογικό τόμο πού ἐξέδωσαν οἱ δύο διευθυντές του σχετικά μέ τίς ποικίλες κατασκευές τῆς Δύσης ἀπό τοὺς Ὁρθοδόξους⁸³. Σέ ἕναν δέ παλαιότερο συλλογικό τόμο τῶν ἰδίων συζητήθηκαν κριτικά οἱ ποικίλες Ὁρθόδοξες ἀξιολογήσεις τοῦ Αὐγουστίνου καί τοῦ ἔργου του, οἱ ὁποῖες δέν εἶναι αὐτόχρημα ἀρνητικές, ὅπως φαίνεται ἀπό τίς ἀπόψεις διαφόρων Ὁρθοδόξων ἀνά τοὺς αἰῶνες⁸⁴. Οἱ δύο αὐτές περιπτώσεις ἀποκαλύπτουν καθαρά τή σχετικότητα τῶν διαφόρων Ὁρθοδόξων κριτηρίων κατὰ τήν ἀρνητική θεώρηση καί ἀποτίμηση τῆς Δύσης καί τίς ποικίλες ἰδεολογικές ἀφετηρίες τῶν στοχαστῶν καί ἐρευνητῶν πού πρεσβεύουν καί διαδίδουν τέτοιες ἀπόψεις ἀντίστοιχα.

Ἀνάλογες προσπάθειες, ἔστω καί διαφορετικῆς ὑφῆς, γίνονται καί σέ ἄλλα ἐπίπεδα ἀπό ποικίλους στοχαστές καί ἐρευνητές. Στὴν Ἑλλάδα χαρακτηριστική εἶναι ἡ προκειμένη ἢ περίπτωση τοῦ γνωστοῦ, πολυδιαβασμένου ἀλλὰ καί ἀμφιλεγόμενου φιλοσόφου Στέλιου Ράμφου, τοῦ ὁποῖου ἡ διανοητική πορεία πέρασε ἀπὸ πολλὰ ἐξελικτικά στάδια μετὰ ἀπὸ τὴν ἀρχική του μαρξιστική ἔνταξη. Γιά ἕνα διάστημα ὁ Ράμφος εἶχε ἐπιστρέψει ἰδεολογικά στὴν ἑλληνική παράδοση καί στὴν Ὁρθοδοξία, τίς ὁποῖες εἶχε συνδέσει καί ἐρμηνεύσει μέ τὸν δικό του ἰδιάζοντα τρόπο, συνδέοντας τὴν ἀρχαιότητα μέ

⁷⁷ Βλ. URL: <https://www.artozois.gr/>

⁷⁸ Βλ. URL: <https://www.synaxi.gr/index.php>

⁷⁹ Βλ. URL: <https://acadimia.org/>

⁸⁰ Βλ. URL: <https://cemes.weebly.com/>

⁸¹ Βλ. URL: <https://iota-web.org/>

⁸² Βλ. URL: https://www.fordham.edu/info/23001/orthodox_christian_studies_center

⁸³ Βλ. George Demacopoulos / Aristotle Papanikolaou (ἐπιμ.). *Orthodox Constructions of the West*, New York 2013.

⁸⁴ Βλ. George Demacopoulos / Aristotle Papanikolaou (ἐπιμ.). *Orthodox Readings of Augustine*, Crestwood, NY 2008.

τό Βυζάντιο καί τόν Νέο Έλληνισμό. Τό γεγονός αυτό τόν εἶχε ὀδηγήσει καί σέ ἀντιδυτική κριτική, ἰδίως ἀναφορικά μέ τίς διαφορές μεταξύ τῆς ἑλληνορθόδοξης Ἀνατολικῆς καί Δυτικῆς θέας καί κατανόησης τοῦ κόσμου καί τίς ἐπιπτώσεις τους ἀντίστοιχα. Ἀργότερα ὅμως, ὁ ἴδιος ἔκανε σημαντική στροφή καί πέρασε σαφῶς σέ μιᾶ διαφορετική φάση, προσπαθώντας νά ἀνακαλύψει τίς θρησκευτικές ρίζες τοῦ ἑλληνορθόδοξου πολιτισμοῦ καί τῶν πολλῶν ψυχολογικῶν καί ἄλλων ἀγκυλώσεων του, οἱ ὁποῖες συνέβαλαν στήν καθυστερημένη ἐξέλιξη τῆς Ὁρθόδοξης Ἀνατολῆς σέ ἀντιδιαστολή μέ τή Δυτική Εὐρώπη. Στό πλαίσιο αὐτό ἐντόπισε διάφορα στοιχεῖα καί μορφώματα, ὅπως γιά παράδειγμα τήν οὐσιαστική ἔλλειψη μιᾶς ἱστορικότητας καί ἐξατομίκευσης στήν Ἀνατολή, ἡ ὁποία ἐντοπίζεται ἤδη ἀπό τήν ἐποχή τοῦ ὕστερου Βυζαντίου καί στήν ἐμφάνιση τῆς ὁποίας εἶχε παίξει –κατά τή γνώμη του, μεταξύ ἄλλων– σημαντικό ρόλο καί ἡ Ὁρθόδοξη παράδοση. Οἱ παραπάνω ἐπισημάνσεις του, χωρίς βεβαίως νά ἐκφράζουν κάποια ἰδεολογική ἐπίθεση ἢ πολεμική κατά τῆς Ὁρθοδοξίας, ἔγιναν πάντοτε σέ ἀντιδιαστολή μέ τίς παράλληλες ἐξελίξεις στή Δυτική Εὐρώπη καί τίς ἐκεῖ χριστιανικές παραδόσεις, ὅπου τά παραπάνω στοιχεῖα ἔπαιξαν καθοριστικότερο καί ἀποφασιστικότερο ρόλο καί ὀδήγησαν μέσα ἀπό ποικίλες διαδικασίες στήν ἐμφάνιση τῆς Δυτικῆς νεωτερικότητας⁸⁵. Ἀξιωματικόν εἶναι δέ ὅτι ὁ Ράμφος συνέδεσε τήν ἔλλειψη τῶν στοιχείων αὐτῶν στόν ἑλληνικό χώρο αἰτιωδῶς καί μέ τήν πρόσφατη οἰκονομική κρίση στή χώρα, στό πλαίσιο τῆς ὁποίας ὁ ἴδιος ἀναδείχθηκε σέ ἓνα εἶδος «δημοσίου διανοουμένου» καί προκάλεσε πολλές συζητήσεις⁸⁶. Πέραν ὅμως ἀπό τήν ὀρθότητα ἢ μή τῶν ἐρμηνειῶν καί ὑποθέσεων του, οἱ ὁποῖες μποροῦν νά ἐπικριθοῦν ἐν πολλοῖς καί ὡς «νεο-ὀριενταλιστικές»⁸⁷, χαρακτηριστική εἶναι ἐν προκειμένῳ ἡ συνολική ἰδεολογική πορεία τοῦ Ράμφου καί ἡ διαφορετική κατά καιρούς στάση του ἀπέναντι στή Δύση καί στόν πολιτισμό της.

Οἱ ἐν λόγῳ διαφορές στή θεώρηση, ἀξιολόγηση καί ἀντιμετώπιση τῆς

⁸⁵ Βλ. ἀναλυτικά Isabella Schwaderer, *Platonisches Erbe, Byzanz, Orthodoxie und die Modernisierung Griechenlands. Schwerpunkte des kulturphilosophischen Werks von Stelios Ramfos*, Frankfurt am Main 2018.

⁸⁶ Βλ. ἐνδεικτικά Στέλιος Ράμφος, *Ἡ λογική τῆς παράνοιας*, Ἀθήνα 2011. Τοῦ ἴδιου, *Time Out. Ἡ ἑλληνική αἴσθηση τοῦ χρόνου*, Ἀθήνα 2012. Τοῦ ἴδιου, *Ἡ Ἑλλάδα τῶν ὀνείρων. Σπουδή στό σολογικό μας φαντασιακό*, Ἀθήνα 2020.

⁸⁷ Βλ. σχετικά Sotiris Mitralaxis, *Can the Underdogs Speak? Contemporary Greece's "Subaltern" Political Theories through the Lens of Critical Geopolitics and Post-secularism*, Διδακτορική Διατριβή, University of the Peloponnese, Faculty of Social and Political Sciences, Department of Political Science and International Relations, 2018.

Δύσης συνολικά από Όρθόδοξη σκοπιά παρουσιάζουν και άλλες ευρύτερες πτυχές και εμφανίζονται σε πιο επίσημο επίπεδο, δεδομένου ότι οι σχετικές θέσεις των Όρθοδόξων Εκκλησιών, αλλά και των ήγετων τους επίσης διαφέρουν εν πολλοίς σημαντικά. Προηγουμένως έγινε αναφορά στις διαφορετικές στάσεις μεταξύ των αρχιεπισκόπων Χριστοδούλου και Ίερωνύμου Β' πάνω στο όλο θέμα. Μία άλλη περίπτωση αφορά στις σχετικές διαφορές μεταξύ των Πατριαρχείων Κωνσταντινουπόλεως και Μόσχας σήμερα, ιδίως αναφορικά με την αξιολόγηση της νεωτερικότητας. Συγκεκριμένα, στη μετακομμουνιστική περίοδο η Ρωσική Όρθόδοξη Εκκλησία έχει αναδειχθεί σε έναν διεθνή φορέα, ο οποίος καταβάλλει προσπάθεια να συσπειρώσει διάφορες θρησκείες και παραδόσεις σε μία συντηρητικής ύψης συνεργασία και συμμαχία με σκοπό να προβληθούν εναλλακτικές προτάσεις απέναντι στο Δυτικό νεωτερικό μοντέλο. Βασικός σκοπός της είναι η πρόταξη, υποστήριξη και διάδοση των λεγομένων «παραδοσιακών αξιών», οι οποίες βρίσκονται σε κίνδυνο λόγω της εξάπλωσης της Δυτικής νεωτερικότητας και της παγκοσμιοποίησης⁸⁸. Αυτό αφορά σε ένα πλήθος θεμάτων, ιδίως δε στην κατανόηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Τό 2008 μάλιστα, η Ρωσική Εκκλησία δημοσιοποίησε επίσημα τη δική της άποψη για το θέμα, η οποία περιελάμβανε επίσης μία Όρθόδοξη κριτική στην επικρατούσα Δυτική κατανόηση των ατομικών δικαιωμάτων του ανθρώπου με βάση ηθικά και κανονιστικά κριτήρια, προερχόμενα από την Όρθόδοξη κοσμοθεωρία και ανθρωπολογία⁸⁹. Αν όμως στρέψει κανείς την προσοχή του στις αντίστοιχες θέσεις του Οικουμενικού Πατριάρχη Βαρθολομαίου, θα διαπιστώσει ουσιαστικές, αν μη βαθιές, διαφορές. Σε μία ομιλία του στο Βερολίνο τό 2017 για την Όρθοδοξία και τα ανθρώπινα δικαιώματα, ο πατριάρχης Βαρθολομαίος παρουσίασε τοιουτοτρόπως μία άλλη εικόνα για το όλο θέμα, προσπαθώντας να συνδέσει τα ανθρώπινα δικαιώματα με τη Βιβλική, τη Χριστιανική και δή την Όρθόδοξη παράδοση, ενώ παράλληλα έκανε κριτικές αναφορές σε εκείνους τους Όρθοδόξους, οι οποίοι τα επικρίνουν έντονα ή τα απορρίπτουν συλλήβδην. Επρόκειτο για μία σαφώς πιο θετική και δημιουρ-

⁸⁸ Βλ. διάφορα άρθρα των Kristina Stoeckl, Andrey Shishkov, Boris Knorre, Vasilios N. Makrides, Regina Elsner, Jennifer Wasmuth και Will Cohen στο περιοδικό *Religion & Gesellschaft in Ost und West (RGOW)* 46/10 (2018) 5–27, στο πλαίσιο ενός αφιερώματος με θέμα «Ökumene 2.0 – zwischen Ökumene und Anti-Ökumene».

⁸⁹ Βλ. αναλυτικά Alexander Agadjanian, *Russian Orthodox Vision of Human Rights* (Erfurter Vorträge zur Kulturgeschichte des Orthodoxen Christentums, 7), Erfurt 2008. Vasilios N. Makrides / Jennifer Wasmuth / Stefan Kube (επιμ.), *Christentum und Menschenrechte in Europa. Perspektiven und Debatten in Ost und West*, Frankfurt am Main 2016.

γική συνάντηση με τις σύγχρονες διαστάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, καθώς και με τη Δυτική νεωτερικότητα γενικά, από την οποία όμως δεν έλειπαν και στοιχεία νηφάλιας κριτικής απέναντί τους από Όρθόδοξη σκοπιά⁹⁰. Τίς ίδιες διαφορές μπορεί να επισημάνει κανείς αν συγκρίνει την κοινωνική διδασκαλία της Ρωσικής Έκκλησίας τοῦ 2000 καὶ τοῦ προσφάτου (2020) κειμένου για τὸ Όρθόδοξο κοινωνικὸ ἥθος ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Τὸ μὲν πρῶτο κείμενο ἐπικρίνει πῶς ἔντονα τίς Δυτικές ἐξελίξεις τῆς νεωτερικότητας, ἐνῶ τὸ δεύτερο προσπαθεῖ νὰ ἀνοίξει νέους δρόμους γιὰ τὴν ἀνανέωση καὶ ἀνάπτυξη τῆς Όρθοδοξίας στὸν σύγχρονο κόσμο σὲ στενὴ σχέση με τίς νεωτερικὲς ἐξελίξεις⁹¹. Ἀναμφίβολα, ὑπάρχουν καὶ σημαντικότερες διαφορές μεταξύ τῶν δύο αὐτῶν ἐκκλησιῶν, οἱ ὁποῖες ὁδήγησαν τελικὰ στὴν ὀριστική διακοπὴ τῶν μεταξύ τους σχέσεων τὸ 2019 ἐξαιτίας τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ αὐτοκεφάλου τῆς Οὐκρανικῆς Όρθοδόξου Έκκλησίας ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο. Ἀλλὰ καὶ μόνο οἱ ἀνωτέρω ἀποκλίσεις τους σὲ βασικὰ θέματα καταδεικνύουν τίς ποικίλες στάσεις τῶν Όρθοδόξων Έκκλησιῶν ἀπέναντι στὴ Δύση, οἱ ὁποῖες δὲν εἶναι καθόλου ὁμοιόμορφες καὶ ὁμοιογενεῖς.

Ἐπιλεγόμενα

Οἱ προαναφερθεῖσες περιπτώσεις ἀπόστασης ἀπὸ ἡ κριτικῆς στὸν Όρθόδοξο ἀντιδυτικισμό δὲν πρέπει πάντως νὰ ὑπερτιμηθοῦν καὶ νὰ θεωρηθεῖ ἐσφαλμένα τὸ ὅλο θέμα ὡς λήξαν. Στὴν οὐσία, οἱ περιπτώσεις αὐτὲς ἀνήκουν ἀκόμη στὴ μειοψηφία, ἰδιαίτερα δὲ ἂν συγκριθοῦν μετὰ τὸ πολὺπτυχο φαινόμενο τοῦ ἀντιδυτικισμοῦ, τὸ ὁποῖο ἔχει βαθιεῖς ρίζες στὴν ἱστορία καὶ ἀποτελεῖ φυσικὰ σημαντικό μοντέλο προσανατολισμοῦ καὶ δράσης γιὰ πλῆθος Όρθοδόξων, τόσο στὴν Ελλάδα ὅσο καὶ σὲ ἄλλες Όρθόδοξες χώρες. Τὸ ὅλο θέμα περιπλέκεται ἀκόμη περισσότερο, δοθέντος ὅτι ὁ ἀντιδυτικισμὸς αὐτὸς ἐκφράζεται καὶ ἀπὸ πολλοὺς ἄλλους φορεῖς, οἱ ὁποῖοι δὲν ἔχουν ἄμεση σχέση

⁹⁰ Βλ. εἰδικὰ Ökumenischer Patriarch Bartholomaios I., «Orthodoxie und Menschenrechte», *Evangelische Verantwortung* 9-10 (2017) 3-8. Βλ. ἐπίσης Vasilios N. Makrides, «Orthodox Christianity and Modern Human Rights: Theorising their Nexus and Addressing Orthodox Specificities», σὺν: Giuseppe Giordan / Siniša Zrinščak (ἐπιμ.), *Global Eastern Orthodoxy: Politics, Religion, and Human Rights*, Cham 2020, σσ. 13-39.

⁹¹ Βλ. David Bentley Hart / John Chrysavgis (ἐπιμ.), *For the Life of the World: Toward a Social Ethos of the Orthodox Church*, Brookline, MA 2020. Βλ. ἐπίσης Vasilios N. Makrides, «Le nouveau document social de l'Église orthodoxe. Son orientation, son élaboration, son contexte et son importance», *Istina* 65 (2020) 387-413.

μέ την Όρθοδοξία και οι όποιοι έχουν τους εκάστοτε δικούς τους λόγους για να ασκήσουν αντιδυτική κριτική. Οι σχέσεις, αλλά και οι ευκαιριακές ή πύο συστηματικές συνεργασίες μεταξύ τών διαφόρων αυτών μορφών αντιδυτικισμού είναι έν πολλοίς αναπόφευκτες και συμβάλλουν στην περαιτέρω έδραίωσησής του. Ό αντιδυτικισμός παρουσιάζει επίσης πολλές δυνατότητες μετασχηματισμού, μετεξέλιξης και αναπροσαρμογής, γεγονός που καθιστά την επίδρασή του ιδιαίτερα διάχυτη και ισχυρή σέ ευρύ πλαίσιο. Καθίσταται λοιπόν σαφές ότι έχουμε να κάνουμε μέ ένα ιδιαίτερα πολύπτυχο και παγιωμένο φαινόμενο όχι μόνο στον Όρθόδοξο χώρο, αλλά και πέραν αυτού, τό όποιο φυσικά δέν θά εκλείψει αυτόματα, ούτε θά μειωθεί μέσα σέ σύντομο χρονικό διάστημα. Τέλος, ως σημειωθεί ότι ή παρούσα παγκόσμια πανδημία έξ αιτίας του κορωνοϊού προκάλεσε και πάλι αντιδυτικές αντιδράσεις μέ ποικίλες μορφές, συχνά συνυφασμένες μέ θεωρίες συνωμοσίας, καθώς και ανορθολογικές απόψεις και αναζητήσεις, στίς όποιες αναμείχθηκαν και Όρθόδοξοι κύκλοι, μεταξύ άλλων δέ και στην Έλλάδα⁹².

Τίς Όρθόδοξες και γενικότερες αντιδυτικές αυτές τάσεις στην Άνατολική Ευρώπη καταδεικνύουν άλλωστε και διάφορες στατιστικές έρευνες, όπως αυτή μέ τόν τίτλο «Religious Belief and National Belonging in Central and Eastern Europe» του Pew Research Center (Μάιος 2017)⁹³. Μέ βάση δέ μία άλλη έρευνα, βασισμένη στην αξιολόγηση πολλών στατιστικών στοιχείων από διάφορες έμπειρικές έρευνες, οι Όρθόδοξες αντιλήψεις και παραδόσεις φαίνονται επίσης να σχετίζονται περισσότερο μέ «άριστερές» ιδεολογικές κατευθύνσεις και μέ αντι-καπιταλιστικά χαρακτηριστικά⁹⁴ – δύο στοιχεία, τά όποια συνδέονται επίσης άμεσα μέ τό φαινόμενο του αντιδυτικισμού. Άναμφίβολα, τά δεδομένα από τέτοιες έρευνες δέν πρέπει να έρμινεύονται μέ απόλυτο και άκαμπτο τρόπο και δέν αποκλείουν την ύπαρξη άλλων δυνατοτήτων εξέλιξης σέ Όρθόδοξες χώρες και πολιτισμούς. Άπλως, αποκαλύπτουν όρισμένες πλει-

⁹² Βλ. σχετικά Nikos Kosmidis, «A Search for a Theology of Life: The Challenge of COVID-19 for Orthodox Ecclesiology and Religious Practices», *The Ecumenical Review* 72 (2020) 624–635. Rev. Dr. Anastasios Brandon Gallaher / Fr. Richard Rene, «Orthodox Apocalypse: Judgment and Hope for Orthodoxy in the Time of Coronavirus», *Public Orthodoxy*, 2 June 2020, URL: <https://publicorthodoxy.org/2020/06/02/orthodox-apocalypse-coronavirus/>

⁹³ Βλ. σχετικά URL: <http://www.pewforum.org/2017/05/10/religious-belief-and-national-belonging-in-central-and-eastern-europe/>

⁹⁴ Βλ. Simeon Djankov / Elena Nikolova, *Communism as the Unhappy Coming*, 3 April 2018 (Policy Research Working Paper, no. 8399), Washington, D.C.: World Bank, URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/303241522775925061/Communism-as-the-unhappy-coming>

οσηφικά επικρατούσες τάσεις και κατευθύνσεις, οι οποίες παίζουν σίγουρα σημαντικό ρόλο στα έκαστοτε πλαίσια και οι οποίες φυσικά δεν πρέπει να αγνοηθούν ή να παραμεληθούν.

Πάντως, αυτό που δεν πρέπει επίσης να λησμονηθεί είναι ότι ο Όρθόδοξος και λοιπός αντιδυτικισμός αποτελεί μόνο τή μία όψη του νομίσματος. Η άλλη όψη του αφορά στην ίδια τή Δύση και στην ιστορικά προβληματική της στάση απέναντι στην Όρθόδοξη Ανατολή και στον υπόλοιπο κόσμο, ή οποία και προκάλεσε σε πρώτο βαθμό τις σχετικές αντιδυτικές αντιδράσεις. Τό ίδιο συνέβη και με τις παραμορφωτικές θεωρήσεις του μή Δυτικού «άλλου» από τή Δύση διά μέσου τής δημιουργίας στερεοτύπων και σχετικών ιδεολογημάτων, τά οποία έχουν διαδοθεί και επιβιώνουν μέχρι σήμερα με ποικίλες μορφές. Βεβαίως, ή σημερινή Δύση, ιδίως στην εποχή τής μεταανεωτερικότητας, δεν είναι ή ίδια όπως στο παρελθόν, δεδομένου ότι άσκει τήν αυτοκριτική της και αναγνωρίζει εν πολλοίς τά σφάλματα που διέπραξε. Επίσης, δεν θεωρεί αναγκαστικά πλέον τόν έαυτό της ως πρότυπο προς μίμηση, αλλά παρουσιάζεται υπό αυτοκριτική και δεκτική απέναντι σε άλλες, μή Δυτικές μορφές νεωτερικότητας στην εποχή τής παγκοσμιοποίησης⁹⁵. Παρά τις σημαντικές αυτές αλλαγές, πολλά προβλήματα στις σχέσεις τής Δύσης με τόν υπόλοιπο κόσμο συνεχίζουν να παραμένουν και να δημιουργούν αντιδυτικές αντιδράσεις ποικίλης ύφης σε παγκόσμια κλίμακα. Τό ίδιο δέ συμβαίνει και στην Ελλάδα, ή οποία συνεχίζει ακόμη και σήμερα να διχάζεται ανάμεσα σε αντιδυτικές και φιλοδυτικές τάσεις, διαδικασίες στις οποίες αναπόφευκτα αναμειγνύεται και ο Όρθόδοξος χώρος. Βασικά, οι δυσκολίες και οι εντάσεις αυτές δεν πρόκειται να εξαλειφθούν άμεσα. Άπλως, χρειάζεται να επέλθει μεγαλύτερη ισορροπία στις αντικρουόμενες τάσεις και να μειωθούν οι διχαστικές τους συνέπειες. Στην προσπάθεια αυτή μπορεί σίγουρα να συμβάλλει και ή Όρθόδοξη Έκκλησία, αναπτύσσοντας μιά κριτικά θετική και δημιουργική σχέση με τόν Δυτικό Χριστιανισμό σε πολλά επίπεδα και αποφεύγοντας παράλληλα τις άχρειαστες πολώσεις και τις διχαστικές λογικές του παρελθόντος.

⁹⁵ Βλ. Bo Stråth / Peter Wagner, *European Modernity: A Global Approach*, London/Oxford 2017.

Δρ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Δ. ΧΡΥΣΟΒΕΡΓΗΣ
Δρ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ Α.Π.Θ. - ΟΙΚΟΝΟΜΟΛΟΓΟΣ

ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ–ΑΓΙΟΡΕΙΤΙΚΟΣ ΜΟΝΑΧΙΣΜΟΣ ΕΝΩΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΛΩΣΗ

Μέ την πτώση τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῆς Νέας Ρώμης, τῆς ἑλληνικῆς καί χριστιανικῆς πρωτεύουσας τῆς Ρωμανίας¹ στούς Ὀθωμανούς Τούρκους, τόν τραγικό Μάιο τῆς ἀποφράδας Τρίτης τοῦ 1453, ἀρχίζει μία κρίσιμη περίοδος τῆς ἑλληνικῆς Ἱστορίας, σκοτεινή, μαρτυρική, ἀλλά καί ἔνδοξη.

Σκοτεινή, ἐπειδή ἐπεκράτησε δυσβάστακτη μαύρη σκλαβιά, μαρτυρική, ἐπειδή ἀνέδειξε νέφος Νεομαρτύρων, ξαναζωντανεύοντας, μέσα στή δουλεία, τήν ἀρχαία χριστιανική παράδοση τοῦ μαρτυρίου. Ὁ μέγας ὑμνητής τους, ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης, τοὺς ὀνόμασε «ἀνακαινισμόν ὅλης τῆς ὀρθοδόξου πίστεως»². Καί ἔνδοξη, ἐπειδή τό Γένος διατήρησε ἀκμαία τήν ἡσυχαστική του Παράδοση, ἡ ὁποία εἶναι ἡ πεμπτουσία τῆς Ὀρθοδοξίας.

Ἡ Ἄλωση θρηνήθηκε στήν Ἀνατολή καί στή Δύση καί προκάλεσε φρίκη. Ὁ ἔμμετρος θρῆνος τῆς Ἀλώσεως στοχαστικότετα ἐπισημαίνει:

«Μάν, πανώρια εἶδες τό φῶς.

Μάν καί τοῦ θανάτου τό σκοτάδι,

ὅταν χωρίς ἐλπίδα Ἀνάστασης

τήν κάθοδο ἔζησες στόν Ἄδν»³.

¹ Ἰ. Ρωμανίδης, *Ρωμοσύνη-Ρωμανία-Ρούμελη*, Θεσσαλονίκη 1975, ὅπου καί βιβλιογραφία. Ἀρχιμ. Ἱερόθεος Βλάχος, *Ρωμιοί σέ Ἀνατολή καί Δύση*, ἐκδ. Ἱερᾶς Μονῆς Γενεθλίου τῆς Θεοτόκου Πελαγίας 1993. Δ. Ζακυθινός, *Βυζαντινὴ Ἱστορία 324-1071*, ἐν Ἀθήναις 1877, σσ. 10-18. Ἐλ. Γλύκατζη-Αρβελέρ, *Γιατί τό Βυζάντιο*, ἐκδ. Ἑλληνικά Γράμματα, Ἀθήνα 2009, σσ. 15-24. π. Γεώργιος Μεταλληνός, *Τουρκοκρατία*, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 1989², σσ. 25-34.

² Ἀγ. Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης, *Νέον Μαρτυρολόγιον*, Βενετία 1974.

³ Ἑλένη Ἀρβελέρ, *Ἀμίλητη Ἱστορία*, ἐκδ. Ogdoo Music Group 2015.

Ἡ πτώση τῆς Πόλης δέν ὑπῆρξε «κεραυνός ἐν αἰθρία», οὔτε μέ αὐτὴν ἄρχισε ἡ Τουρκοκρατία⁴. Ἦδη, ἡ ἐδαφικὴ συρρίκνωση τῆς αὐτοκρατορίας εἶχε προχωρήσει πρὸ πολλοῦ, καθ' ὅσον, ἐκτός ἀπὸ τὸν ἀλλόθρησκο καὶ ἀλλόφυλο κατακτητὴ, τὸ μεγαλύτερο τμήμα τῆς ζοῦσε κάτω ἀπὸ τὸν ζυγὸ τῶν Βενετῶν καὶ ἄλλων Λατίνων⁵.

Ἀπὸ τὸ φραγκικὸ πλῆγμα τοῦ 1204, ἡ Πόλη ἦταν καταδικασμένη νά χαθεῖ⁶. Ὅπως χαρακτηριστικὰ ἔχει γραφεῖ, «Τὸ 1204 τὸ πρῶν Βυζάντιο ψυχορράγησε καὶ τὸ 1453 ἐξέπνευσε»⁷, παρασύροντας ὅλες μαζί τίς προφτεῖες καὶ τοὺς θρύλους γιὰ τὴν αἰωνιότητά του⁸.

Ὅμως ἡ Πόλη, παρ' ὅλα τὰ παθήματά της, ἔμεινε πάντα ἀναφορὰ αἰγλῆς καὶ μεγαλείου, προσφέροντας ὡς κληρονομία τὴν παγκοσμιότητα στοὺς νέους τῆς κυρίου. Ἀσχετα τώρα πιά ἀπὸ τὸ πρόσωπο τοῦ αὐτοκράτορα, ἀπὸ τὴν ἐθνικότητα καὶ τὴ θρησκεία του. Ὅποιος κατεῖχε τὴν Κωνσταντινούπολη ἦταν ὁ αὐτοκράτορας⁹.

Ἀλλὰ καὶ γιὰ τοὺς Ρωμιοὺς ἦταν ἡ συνισταμένη τῶν ἐλπίδων τους, ἔτρεφε τὴν αὐτοπεποιθήσή τους καὶ συντηροῦσε τὸν ψυχισμό τους¹⁰. Γι' αὐτοὺς «εἰ ἐάλω, ἡ Πόλις οὐκ ἐάλω». Συνέχισε νά ζεῖ ἡ Πόλη καὶ ὁ Ρωμαῖκος πολιτισμός, μέ ἕναν τρόπο ἐξίσου δημιουργικὸ καὶ ρωμαλέο. Ὁ μόνος θεσμός τῆς βυζαντινῆς παράδοσης, ὁ ὁποῖος ἔμεινε σχεδόν ἄθικτος, ἦταν ἡ Ἐκκλησία, ἀλλὰ καὶ ἡ μόνη ἠθικὴ δύναμη τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἡ ὁποία ἐκπροσωποῦσε τὸν διαρκῆ παράγοντα τῆς πνευματικῆς καὶ ἐθνικῆς ζωῆς τῶν Ἑλλήνων¹¹.

⁴ Βλ. *Μεταλλινός*, ὁ.π., σ. 36.

⁵ G. Podskalsky (μετ. π. Γ. Μεταλλινός), *Ἡ Ἑλληνικὴ Θεολογία ἐπὶ Τουρκοκρατίας 1453-1831*, Ἀθήνα 2008², σσ. 32-41. Γ. Φίνλεϋ, *Ἱστορία τῆς Τουρκοκρατίας καὶ τῆς Ἑνετοκρατίας στὴν Ἑλλάδα*, ἐκδ. Πυξίδα, Ἀθήνα 1958. Ν. Ζαχαρόπουλος, *Ἡ Ἐκκλησία στὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν Φραγκοκρατία*, Θεσσαλονίκη 1981. Γεω. Κονιδάκης, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος*, ἐν Ἀθήναις 1970, σσ. 130-170. Κάρ Ντίλ, *Βενετία*, Ἀθῆναι 1947, σ. 53.

⁶ Ἐλ. Γλύκατζη-Ἀρβελέρ (μετ. Τούλα Δρακοπούλου), *Ἡ πολιτικὴ ἰδεολογία τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας*, Ἀθήνα 1977, σ. 113.

⁷ Βλ. *Γιατί τὸ Βυζάντιο*, ὁ.π., σ. 252.

⁸ Κοσμάς Ἰνδικοπλεύστης (6ος αἰ. μ.Χ.): «Τὸ κράτος τῶν Ρωμαίων οὐ καταλυθήσεται, θά μείνῃ ἀλώβητον ἀνὰ τοὺς αἰῶνας, ὡς πρῶτον πιστεύσαν εἰς τὸν Δεσπότην Χριστόν». Ἀνεκπλήρωτη καὶ ἡ προσευχὴ-εὐχὴ τοῦ Ἰωσήφ Βρυεννίου.

⁹ Βλ. Ἀρβελέρ, ὁ.π., σ. 253.

¹⁰ Βλ. *Μεταλλινός*, ὁ.π., σ. 47.

¹¹ Βλ. Γ. Κονιδάκης, ὁ.π., σ. 172.

Ίσως τό Βυζάντιο, προσπαθώντας νά σώσει τήν οἰκουμενικότητα τῆς πίστεως του, θυσίασε τήν παγκοσμιότητα τῆς ἐξουσίας του. Αὐτή ἡ χριστιανική οἰκουμενικότητα εἶναι καί ἡ βάση τῆς αἰωνιότητος τῆς αὐτοκρατορίας, ἡ ὁποία, κατά τή ρήση τοῦ ταπεινοῦ μοναχοῦ Κοσμά τοῦ Ἰνδικοπλεύστη, θά μείνει «ἀλώβητη ἀνά τούς αἰῶνας», λόγω τῆς πίστεως στόν Δεσπότη Χριστό.

Ἡ Ἐκκλησία σφράγιζε τή ζωή τῶν Ἑλλήνων, συντηροῦσε τή συνείδηση τῆς ἰδιαιτερότητάς τους καί καλλιεργοῦσε τό δεύτερο ἰσχυρό στοιχεῖο τῆς Παράδοσης, τήν ἑλληνική γλῶσσα.

Ὁ Ἰησουΐτης ἱστορικός G. Podskalsky ὁμιλεῖ γιά ἓνα «θαῦμα», ἰσχυρίζομενος ὅτι ἡ Ἐκκλησία καί γενικά ἡ Χριστιανοσύνη κατόρθωσαν νά παραμείνουν, λίγο-πολύ, ἀλώβητες. Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τήν Ὁρθόδοξη Θεολογία, ἡ ὁποία συνιστᾷ τήν ἐντελέχεια τῆς ἑλληνορθόδοξης Ρωμανίας¹².

Τό πολιτικό καί θρησκευτικό κέντρο, ἡ Κωνσταντινούπολη, ἐν μέσῳ κλονισμῶν, ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει καί ἡ Θεολογία ἀκλόνητη νά συνεχίζει τόν δρόμο της. Οἱ τελευταῖοι αἰῶνες πρὶν ἀπό τήν Ἄλωση (11ος, 14ος α.ν.) χαρακτηρίζονται ὡς μία χρονική περίοδος ἀκμῆς γιά τή Θεολογία καί γιά τὰ πνευματικά πράγματα. Βέβαια, τό Σχίσμα τοῦ 1054 πρόσθεσε στοὺς ἐχθρούς τῆς αὐτοκρατορίας ὅλους τούς λαούς τῆς Δύσης¹³.

Μέ τίς βιαιοπραγίες τῶν Σταυροφόρων, τό 1204, τό χάσμα Δύσης καί Ἀνατολῆς ἔγινε ἀγεφύρωτο¹⁴. Μέχρις ἐνός βαθμοῦ ἰσχύει, ἐν προκειμένῳ, ἡ θέση ὅτι ὑπῆρχε πάντα διαπλοκή θεολογικοῦ καί πολιτικοῦ παρόντος¹⁵. Ὡστόσο, ἡ καταστροφή αὐτή ἀποτελεῖ τήν κύρια αἰτία συσπείρωσης τοῦ Γένους καί τῶν ὁμοδόξων κατὰ τῶν Λατίνων, ἡ ὁποία ἀρχίζει τώρα ὡς εὐρύτερη ἀλληλεγγύη τῆς ὁρθόδοξης κοινότητας, γιά νά ἀνδρωθεῖ κυρίως τό 1453 ὡς Βυζάντιο μετὰ τό Βυζάντιο¹⁶. Ἡ Κωνσταντινούπολη γίνεται πλέον ἡ Ἀντι-Ρώμη, ἡ πόλη τῆς ὁποίας ἡ ἱστορία ταυτίζεται μέ τήν αἰωνιότητα (Aeterna Urbs).

Ἡ Ἐκκλησία δέχεται ἰσχυρές δυτικές ἐπιδράσεις, ἀλλά ὡς Ἐθναρχία ἔμεινε σταθερή στήν ὁρθόδοξη Παράδοση, ἀπέφυγε τούς κινδύνους τῆς

¹² Βλ. G. Podskalsky, ὁ.π., σσ. 15, 18.

¹³ Π. Χρήστου, *Ἑλληνική Πατρολογία*, Θεσσαλονίκη 1981, τ. 1, σσ. 236, 228.

¹⁴ Βλ. Δ. Ζακυθινός, ὁ.π., σσ. 504, 511.

¹⁵ Βασ. Στεφανίδης, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία*, Ἀθήνα 1959, σ. 344.

¹⁶ Βλ. Ἀρβελέρ, ὁ.π., σ. 63.

σχολαστικοποίησης, κράτησε άκμαϊες τίς ψυχικές καί πνευματικές της δυνάμεις καί διεδραμάτισε τόν θεραπευτικό της ρόλο, γιά τίς ψυχές τών ανθρώπων. Ήταν τό πνευματικό θεραπευτήριό.

Τό ιδανικό του Ρωμοῦ θά εἶναι ἡ θέωση, πρότυπό του ὁ ἅγιος. Αὐτός ἦταν ὁ στόχος τῆς ζωῆς του καί αὐτό νοοῦμε ὅταν λέμε ὅτι στό Βυζάντιο ὅλοι θεολογοῦσαν¹⁷.

Ἡ ἀναβίωση τοῦ Ἑσυχασμοῦ, ἡ ὁποία προηγήθηκε τῆς Τουρκοκρατίας, εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νά εἰσέλθει τό Γένος στή δουλεία μέ ἀκμαία τήν ὀρθόδοξη Παράδοσή του. Καί τί ἀποτελεῖ τήν Παράδοση; Κατά τόν ἅγιο Γρηγόριο Νύσσης, ἀδελφό του Μ. Βασιλείου, «ἄνδρα μετά τόν ἀδελφόν δεύτερον ἐν τε λόγοις καί τρόποις» κατά τόν χαρακτηρισμό τῆς Γ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, «τό περιεχόμενον τῆς πίστεως ἀποτελεῖ τήν παράδοσιν, ἡ ὁποία μεταβιβάζεται «πατρώθεν» ὡς κληρὸς κατά διαδοχὴν ἀπό τούς Ἀποστόλους, διά τών πατέρων, εἰς τὰς ἐκάστοτε νεωτέρας γενεάς»¹⁸.

Ἡ ὀρθόδοξη Θεολογία, ἐκφραζόμενη μέ τόν Ἑσυχασμό καί τόν Μοναχισμό, διαδραμάτισε πρωτεύοντα ρόλο στή σωτηρία τοῦ Γένους. Ἡ Θεολογία τών πατέρων δέν εἶναι μόνο θεωρία καί λόγος, ἀλλά ταυτόχρονα ζωή καί πράξη· δέν εἶναι μόνο ἐρημνευτικός ὑπομνηματισμός ἐνός ἔργου, ἀλλά ταυτόχρονα χάρισμα καί ἐνέργεια πού προάγει μεταμορφωτικά. Ἡ Θεολογία, ὡς ἐμπειρία καί ζωή, ἔφτανε τὰ ἀκρότατα ὅρια ἀνάπτυξης γενόμενη Θεοπτία¹⁹.

Πρός αὐτή τήν κατεύθυνση βίωσης τῆς Θεολογίας, ὡς θεωρίας καί πράξης, σημαντικό διδάσκαλο ἀποτελεῖ ὁ ἁγιορεΐτης μοναχός Νικηφόρος ὁ Ἰταλός, ὁ ὁποῖος ἀσκούμενος στήν ἐστία τῆς ἀρετῆς, στό μεθόριο κόσμου καί ὑπερκοσμίων, στό Ἅγιον Ὅρος, συνέταξε τήν πραγματεία του «Περί νήψεως καί φυλακῆς καρδίας»²⁰, ὅπου ἐκτίθεται ἡ ψυχοσωματική μέθοδος τῆς προσευχῆς τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἰησοῦ²¹, μέ στήριξη τοῦ πώγω-

¹⁷ Βλ. *Μεταλλινός*, ὁ.π., σ. 32.

¹⁸ Γρ. Νύσσης, *Κατ' Εὐνομίον* 3, 2, 98, 2, 84ε.

¹⁹ Ν. Ματσούκας, «Ἡ Θεολογία ὡς κριτική αὐθεντία τῆς Ἐκκλησίας ἀπό ὀρθόδοξη ἄποψη», *Γρηγόριος Παλαμῆς*, 66 (1983), σσ. 205-214.

²⁰ *Φιλοκαλία τών ἱερῶν Νηπτικῶν*, Ἐντετύχων 1782, σ. 869-876 καί *P.G.* 147, στ. 915-966 καί *Φιλοκαλία*, ἐκδ. Ἀσπίρ 1976, τ. 4, σσ. 16-28.

²¹ Patinot, «Νικηφόρος Ὁσιος», *ΘΗΕ*, 9, στ. 483-484. Βασ. Τατάκης, «Νικηφόρος μοναχός Ἑσυχαστής», στό *Μελέτες Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας*, Ἐκδόσεις τών Φύλων, Ἀθήνα 1980,

νος ἐπὶ τοῦ στήθους καὶ συγκέντρωση τοῦ νοῦ ἀπὸ τὰ ἐξωτερικά στὰ ἔσω. Τῇ μέθοδο αὐτῇ ἀκολουθοῦσε μία μερίδα μοναχῶν μέ σημαντικὴ περαιοτέρω ἐπίπτωσι στὴν Ὁρθόδοξη Νηπτικὴ Θεολογία. Ὁ Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς κατέδειξε τὰ θεολογικὰ θεμέλια τῆς μεθόδου αὐτῆς.

Τὰ τοῦ βίου του μᾶς εἶναι γνωστά μόνο ἀπὸ ἓνα χωρίο ἐνός ἔργου τοῦ ἁγίου Γρηγορίου²². Ὁ Ἱερός Συναξαριστὴς τὸν ἀποκαλεῖ ἄλλο Βεσσελεῖλ, βιβλικὸ πρόσωπο διδαχθέν ἄνωθεν, ὁ ὁποῖος καλλώπισε τὴ Σκηνὴ τοῦ Μαρτυρίου, «παρασκευάσας πάντα τὰ ἐν αὐτῇ σκεύη» (Εξ 31, 2).

Τὴν ἴδια ἐποχὴ κυκλοφοροῦσαν ἔργα τοῦ Συμεῶν τοῦ Νέου Θεολόγου, καθοριστικὰ στὴν ἐπανάνθησι τοῦ Ἠσυχασμοῦ καὶ στὴν ἀνανέωσι τοῦ Μοναχισμοῦ.

Ὁ Συμεῶν (ΙΑ΄ αἰ.) ὑπῆρξε ὁ μέγας ἐκπρόσωπος τῆς ἡσυχαστικῆς Παράδοξης καὶ ὁ μέγας προφῆτης τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ὡς ζωσῆς ἐμπειρίας καὶ ὡς ὁράσεως τοῦ Θεοῦ²³. Θεολόγησε περὶ τοῦ φωτός τοῦ Θεοῦ, τῆς πρὸς αὐτὸν ἀγάπης καὶ τῆς μετ' αὐτοῦ κοινωνίας. Ἐννοεῖται ἡ Θεολογία του ὡς ἐμπειρία τῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ ἀναστροφῆς²⁴, βίωμα, τρόπος ζωῆς, μέθεξι τῆς Θεότητος καὶ κατὰ χάριθ θεώσι. Ὁ ἴδιος περιέγραψε τίς μυστικὲς τοῦ ἐμπειρίας θεωρῶν τὸν Χριστὸ ὡς θαυμάσιο φῶς²⁵. Τὸ ἔργο του ἀποτελεῖ σταθμὸ τῆς μυστικῆς καὶ ἀσκητικῆς Γραμματείας τῶν μέσων χρόνων²⁶. Ὑπῆρξε ἡ πρώτη καὶ ἡ κορυφαία μορφή τῆς ἐποχῆς του²⁷. Ὁ θεολόγος τοῦ φωτός²⁸.

Κατὰ τὸν ΙΔ΄ αἰῶνα, ὁ Ἠσυχασμὸς, ὁ ὁποῖος γνώρισε μεγάλῃ ἀνθήσει στὸ Ἅγιον Ὅρος καὶ σέ ὅλον τὸν βυζαντινὸ χῶρο, δέχθηκε τὴν ἐπίθεσι τοῦ Βαβλαῖμ τοῦ Καλαβροῦ, πού ἤρθε ἀπὸ τὴ Νότια Ἰταλία καὶ ἀμφισβητοῦσε τόσο τὴν ψυχασωματικὴ μέθοδο προσευχῆς, ὅσο καὶ τὴ βεβαιότητα τῶν Ἠσυχαστῶν, ὅτι «ἐβλεπαν τὸν Θεό», μέ τὴ μέθεξι βέβαια τῶν

σ. 157-172. Εὐαγγελία Πασχίδη - Φύκα, *Ἡ συνέχεια τοῦ Ἠσυχασμοῦ στὴ μεταβυζαντινὴ περίοδο μέχρι τὸν 18ο αἰῶνα*, διδ. διατριβή, Ἀθήνα 2018, ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

²² Ὑπὲρ τῶν ἡσυχάζοντων, ἔκδ. Meyendorf. 1, Λουβαῖν 1959, σσ. 329-383 καὶ P.G. 150. Στ. 835.

²³ Ἰ. Μέγεντορφ, «Ἠσυχασμός», *ΘΗΕ*, 6, στ. 86.

²⁴ Π. Χρήστου, «Θεολογία», *ΘΗΕ*, 6, στ. 263.

²⁵ Γ. Κονιδάρης, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, ἐν Ἀθήναις 1970, σ. 156, ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

²⁶ Βλ. Ζακυνθὸς, ὁ.π., σ. 461.

²⁷ Ν. Ματσούκας, *Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας*, ἔκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 444.

²⁸ Π. Χρήστου, «Ἅγιος Συμεὼν ὁ Θεολόγος τοῦ φωτός», *Σύναξη*, 10 (1984) σ. 9.

ἄκτιστων ἐνεργειῶν του καί ὄχι τήν οὐσία του. Στίς ἐπιθέσεις τοῦ Βαρλαάμ ἀπάντησε ὁ Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, ὁ θεατής, ὁ θεολόγος καί ὁ κήρυκας τοῦ Ἀκτίστου Φωτός, τονίζοντας ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι πλασμένος ἀπό τόν «ὑπερφαί καί ἀρχίφωτον Θεόν», γιά νά πληροῦται «νοεροῦ φωτός», ὡς «λογική φύσις ἐπιτηδείως πρὸς κατάλληλον φωτοληψίαν ἔχουσα»²⁹.

Γιά τόν Βαρλαάμ, τό βλεπόμενο φῶς ἀπό τούς μοναχοὺς ἦταν ἡ κτιστό ἡ φυσικό φῶς τοῦ νοῦ³⁰. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ἀπέδειξε ὅτι ὁ καθαρός καί ἀπαθής ἄνθρωπος μπορεῖ νά δεῖ τό φῶς τοῦ Θεοῦ, διότι τό φῶς αὐτό εἶναι ἐνέργεια τῆς θείας οὐσίας. Ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀμέθεκτη στόν ἄνθρωπο, ἀλλά οἱ ἐνέργειές Του, οἱ ὁποῖες εἶναι ἐξίσου ἄκτιστες καί θεῖες ὅπως ἡ οὐσία Του, εἶναι μεθεκτές, προσιτές καί κοινωνητές ἀπό τόν ἄνθρωπο³¹.

Ἡ παράδοση αὐτή τῆς Θεολογίας, ἡ ὁποία προϋποθέτει τή θεογνωσία, ὡς κοινωνία μέ τόν ζῶντα Θεό καί τήν ἐμπειρία αὐτῆς τῆς κοινωνίας, ἀρχίζει ἀπό τίς πρῶτες στιγμές τῆς θείας Ἀποκαλύψεως³². Ἀπό τούς πρωτοπλάστους, οἱ ὁποῖοι συνομιλοῦν μέ τόν Θεό, τοὺς Δικαίους τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, «οἱ προφηταὶ ὁρῶσι» καί τοὺς Ἀποστόλους, οἱ ὁποῖοι θεολογοῦσαν γι' αὐτά πού εἶδαν, ἤκουσαν καί ἐψηλάφησαν (Α΄ Ἰω. 1, 1-2). Αὐτή ἡ μαρτυρία εἶναι μοναδική καί σφραγίζεται μέ τό αἷμα τους καί τόν φρικτό θάνατό τους.

Τήν ἀληθῆ Θεολογία διδάσκουν δύο χοροὶ ἀνδρῶν, ὅπως εὐστοχότατα τονίζει ὁ Εὐσέβιος Καισαρείας³³. «Δύο γάρ χορῶν τήν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Θεολογίαν ἀνθρώποις παραδεδοκότων, ὁ μὲν προφηθίας χορὸς ἦν ὁ προφητικός, ὁ δέ δεύτερος ἐπελθὼν ὁ τῶν ἀποστόλων καί μαθητῶν τοῦ Κυρίου». Γι' αὐτό ἐνίστε γίνεται λόγος περὶ παλαιᾶς καί καινῆς Θεολογίας. Θεολογία πού βασίζεται στά διανοήματα τοῦ ἀνθρώπου καί ὄχι στήν ἐμπειρία τοῦ Θεοῦ εἶναι εἰκοτολογία, τεχνολογία καί φιλοσοφία καί δέν πληροφορεῖ, οὔτε ἀναπαύει τίς καρδιές, διότι εἶναι ἔργο ἀνθρώ-

²⁹ Γρηγόριος Παλαμᾶς, *Ὑπὲρ τῶν ἱερῶς ἡσυχάζόντων*, 1, 3 ΕΠΕ Θεσσαλονίκη 1982, τ. 2. Σ. 154, στ. 7, 8, 9.

³⁰ Π. Χρίστου, «Βαρλαάμ ὁ Καλαβρός», *ΘΗΕ*, 3, στ. 624-627, ὅπου καί βιβλιογραφία. Θεόκλητος Διονυσιάτης, *Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς*, Θεσσαλονίκη 1876, σ. 142.

³¹ Ἀρχιμ. Γεώργιος (Καψάνης), *Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς διδάσκαλος τῆς θεώσεως*, Ἱ. Μονὴ Ὁσίου Γρηγορίου, Ἁγίον Ὄρος 2006, σ. 17.

³² Βλ. *Καψάνης*, ὁ.π., σ. 52.

³³ Εὐσέβιος Καισαρείας, «Μαρτυρία», *P.G. 22 Ψαλμ.* 67, 5-26, σ. 105.

πινο καί ὄχι θεανθρώπινο³⁴. Μετά τό σχίσμα (1054), ἡ Θεολογία τῆς Δύσης ἐξέπεσε σέ σχολαστική καί διαλεκτική Θεολογία.

Γιά τόν ἅγιο Γρηγόριο ὑπάρχουν τριῶν εἰδῶν Θεολογίες:

α) Ἡ ἀσφαλής³⁵ καί μυστική τῶν θεοπτῶν θεολόγων, οἱ ὅποιοι ὁμολοῦν ἀπό προσωπική ἐμπειρία καί κοινωνία μέ τόν Ζῶντα Θεό.

β) Ἡ φιλόσοφος Θεολογία, καί

γ) Ἡ καινή Θεολογία τῶν θρασέων θεολόγων, οἱ ὅποιοι ἀπορρίπτουν τίς ἐμπειρίες τῶν ἁγίων καί θεολογοῦν διαλεκτικῶς κατὰ τίς δικές τους φιλοσοφικές ἀρχές.

Ὁ ἅγιος, μάλιστα, ἀναφέρει καί τούς συγχρόνους του μεγάλους ἡσυχαστές, στούς ὁποίους καί ὁ ἴδιος μαθήτευσε, καί οἱ ὅποιοι ἀξιώθηκαν τοῦ προφητικοῦ χαρίσματος. Πρόκειται γιά τόν ἅγιο Θεόκλητο³⁶ Φιλαδελφίας, τόν ἅγιο Ἀθανάσιο Κωνσταντινουπόλεως³⁷, τόν Νεῖλο τόν ἐξ Ἰταλῶν³⁸, τούς Σελιώτη καί Ἠλία καί τούς Γαβριήλ καί Ἀθανάσιο.

Ποιές, ὅμως, εἶναι οἱ προϋποθέσεις κάθε ἀληθινῆς ἐμπειρίας καί Θεολογίας; Πρώτη προϋπόθεση εἶναι ἡ σάρκωση τοῦ Θεοῦ Λόγου. Ὁ Χριστός «συνανακίρνη ἑαυτόν μέ τούς πιστούς διά τῆς τοῦ ἁγίου σώματος αὐτοῦ μεταλήψεως, καί σύσσωμος ἡμῖν γίνεται καί ναόν τῆς ὅλης θεότητος ἡμᾶς ἀπεργάζεται».

Ἄλλη βασική προϋπόθεση εἶναι ἡ διάκριση οὐσίας καί ἐνέργειας στόν ἅκτιστο Θεό. Οἱ θεῖες ἐνέργειες εἶναι ἅκτιστες, γι' αὐτό καί θεοποιοί· χωρίς αὐτή τή διάκριση εἶναι ἀδύνατη κάθε πραγματική ἐμπειρία τοῦ Θεοῦ.

Τρίτη βασική προϋπόθεση εἶναι, ὅτι καμία ἐμπειρία καί Θεολογία δέν μπορεῖ νά εἶναι ἀσφαλής καί γνήσια, ὡς ἀτομική ἐμπειρία ἂν δεν κατοχυρώνεται μέσα στην καθολική ἐμπειρία τῆς Ἐκκλησίας. Οἱ ἐκτός τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας ἀτομικές ἐμπειρίες κινδυνεύουν νά εἶναι ψυχολογικές ἢ δαιμονικές, ὅσοι ἐπιζητοῦν τέτοιες ἐμπειρίες χωρίς μυστηριακή ζωή, χωρίς ἀκραφνῇ ὀρθόδοξη πίστη καί χωρίς ὑπακοή σέ ἀπλανῇ πνευματικό διατρέχουν αὐτόν τόν κίνδυνο.

³⁴ Κ. Σκουτέρης, *Ἡ ἔννοια τῶν ὄρων «Θεολογία», «Θεολογεῖν», «Θεολόγος», ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῶν Ἑλλήνων πατέρων καί ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων μέχρι τῶν Καππαδοκῶν*, Ἀθῆναι 1972, σσ. 164-165.

³⁵ *Γρηγορίου Παλαμᾶ Ἔργα*, ΕΠΕ, Θεσσαλονίκη 1981-1983, τ. 1, σ. 186, 5.

³⁶ V. Laurent, «Θεόκλητος», *ΘΗΕ*, 6, στ. 249-250.

³⁷ Τ. Γριτσόπουλος, «Ἀθανάσιος Α΄, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως», *ΘΗΕ*, 1, στ. 317-318.

³⁸ Ἀμαλία Σκουρλάκου, «Νεῖλος», *ΘΗΕ*, 9, στ. 337-340.

Τέτοιες λανθασμένες έμπειρίες και θεολογίες αναπτύχθηκαν στή Δύση, μέ μορφή, μάλιστα, θεολογικῶν κινήματων, ὅπως ὁ γνωστός Pietismus, πού δέν ἄφησε ἀνεπηρέαστους καί δικούς μας κύκλους. Ἡ γνήσια έμπειρία τοῦ Θεοῦ ἀφορᾷ τόν ὅλο ἄνθρωπο ὡς ψυχοσωματική ενότητα³⁹. Ὅπως στήν πτώση καί στήν ἁμαρτία συμμετέχει ὁ ὅλος ἄνθρωπος, ἔτσι καί στή μετάνοια καί στή θέωση. Ἡ προσευχή τοῦ Ἰησοῦ δέν εἶναι μόνο νοερά, ἀλλά καί καρδιακή καί συμμετέχει καί τό σῶμα (εἰσπνοή-ἐκπνοή), ἐκφώνηση εὐχῆς στά πρῶτα στάδια, μετάνοιες, σταυροκοπήματα, κατανυκτικά δάκρυα⁴⁰. Τή θέωση ἐνεργεῖ ὁ Θεός καί πάσχει ὁ ἄνθρωπος, ὄχι παθητικά, ἀλλά μέ ἀγῶνα γιά τήρηση τῶν ἐντολῶν, κάθαρση ἀπό τά πάθη, ἀσκηση καί ἡσυχαστική προσευχή. Ἡ θέα τοῦ Ἀκτίστου Φωτός εἶναι ἡ ὑψιστή ἐπὶ γῆς έμπειρία τοῦ Θεοῦ, θεοπτία καί θεογνωσία. Τό δέ φῶς, τό ὁποῖο βλέπουν ἐντός αὐτῶν οἱ Θεούμενοι, εἶναι «τό τῆς θεώσεως αὐτῶν ἔνδυμα»⁴¹. Τό παθητικό τῆς ψυχῆς δέν νεκρώνεται, ἀλλά μεταμορφώνεται καί ἀγιαζεται. Στά σώματα αὐτῶν πού προκόπτουν κατά Θεόν «ἐνσημαίνονται», ἀποτυπώνονται πνευματικές καταστάσεις, οἱ ὁποῖες προέρχονται ἀπό τά χαρίσματα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος πού ἔχουν στήν ψυχή τους.

Ὁ ἅγιος Γρηγόριος, στήν ἀναμέτρηση του μέ τούς σχολαστικούς, ἔφερε στό προσκήνιο τή διάκριση οὐσίας καί ἐνεργειῶν στόν Θεό, τόν ἀκρογωνιαῖο αὐτό λίθο τοῦ δογματικοῦ οἰκοδομήματος τῆς Ὁρθόδοξης Θεολογίας, τήν ὁποία ὑπερασπίσθηκε μέ πάθος, στηριζόμενος σέ μία χορεία προγενέστερων πατέρων⁴². Ἡ θεοπτία ἀναφέρεται καί στήν Παλαιά Διαθήκη. Δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι ὁ ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης⁴³, προκειμένου νά ἀναφερθεῖ στή θέωση καί στήν κατ' ἀρετή τελειότητα τοῦ

³⁹ Γρηγόριος Παλαμᾶς, «Προσωποποιία». *P.G.* 150, σ. 1361, BC.

⁴⁰ Βλ. *Καπάνης*, ὅ.π., σ. 62.

⁴¹ Βλ. *Καπάνης*, ὅ.π., σ. 65. Λίγοι σέ κάθε γενεά ἀξιῶνται αὐτῆς τῆς έμπειρίας.

⁴² Μ. Ἀθανασίου «Περί ἐνανθρωπίσεως τοῦ Λόγου», 17 *P.G.* 25, 125 AB. Μ. Βασιλείου, «Κατ' Εὐνομίον», 2, 12, *P.G.* 29, 540A καί ἐπιστολή 234, 1 *P.G.* 32, 869 AB. Γρηγορίου Θεολόγου, «Θεολογικός Δεύτερος», 19 *P.G.* 36, 52B. Γρηγορίου Νύσσης, «Πρός Εὐνόμιον», 1 *P.G.* 45, 384D καί 12 *P.G.* 45, 1108D. Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, «Ἐκδόσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως» 1, 8 *P.G.* 94, 812B. Γρηγορίου Θεολόγου, «Λόγος Α΄, εἰς τό Ἅγιον Πάσχα», *P.G.* 35, 397C-400A. Τοῦ Ἰδίου, «Ἐπιστολή ΡΟΗ, Εὐδοξίῳ ρήτορι», *P.G.* 37, 293A, καί «Ὑμνος Ἐσπερινός», *P.G.* 37, 512.

⁴³ Γρηγορίου Νύσσης, «Περί τοῦ βίου τοῦ Μωυσέως ἡ περὶ τῆς κατ' ἀρετήν τελειότητος», *P.G.* 44, στ. 297 κ. έ.

άνθρώπου αναφέρθηκε στον βίο του Μωυσή, όπου αποκαλύπτεται η χωρίς όρια κυριαρχία του Θεού στην κτίση και στην ιστορία και συνάμα η ποικιλία των χαρισμάτων με τά όποια προικίζονται οι έκαστοτε φορείς για νά συναντήσουν τον Θεό.

Ἡ διδασκαλία τοῦ Παλαμᾶ ἀπηχεῖ τὴν ἀγιορεϊτικὴ Παράδοση. Στὸν ἀγώνα τοῦ κατὰ τοῦ Βαρλαάμ εἶχε ἓνα δυνατὸ ὄπλο, τὸν «Ἀγιορεϊτικὸ τόμο ὑπὲρ τῶν ἱερῶς ἡσυχάζοντων», μία εὐσύννοπτη ὁμολογία πίστεως τὴν ὁποία συνέγραψε ὁ ἴδιος καὶ ὑπέγραψαν οἱ σημαντικότερες προσωπικότητες τοῦ Ἁγίου Ὁρους. Ἀποτελεῖ δέ μία περίληψη τῆς Ἠσυχαστικῆς καὶ Παλαμικῆς Θεολογίας. Ὁ ἴδιος διευκρινίζει ὅτι ἀκολουθεῖ τὸν Διονύσιο τὸν Ἀρεοπαγίτη⁴⁴, τὸν ἅγιο Μάξιμο τὸν Ὁμολογητὴ⁴⁵ καὶ τὸν Μακάριο τὸν Αἰγύπτιο⁴⁶.

Τονίζει ὅτι ἡ θεία Χάρις εἶναι ἄκτιστη, ὑπερφυῆς ἔλλαμψη καὶ θεία ἐνέργεια, ἡ ὁποία «ὀρᾶται ἀοράτως» ἀπὸ τοὺς ἄξιους καὶ «νοεῖται ἀπειρηνότως». Ὁμιλεῖ περὶ καρδιακῆς προσευχῆς, περὶ τῆς οὐσίας τοῦ νοῦ, πού εἶναι στὴν καρδιά, περὶ ἀκτίστου, αἰωνίου, ἄχρονου, ἀπρόσιτου φωτός⁴⁷. Ἡ Θεολογία τοῦ ἁγίου εἶχε πάντοτε ποιμαντικὸ σκοπὸ καὶ ἡ ποιμαντικὴ τοῦ ἦταν θεολογικὰ θεμελιωμένη.

Ὁ Παλαμᾶς δὲν ταυτίστηκε μὲ καμία πολιτικὴ μερίδα, ἂν καὶ ἐκτιμοῦσε τὸν Καντακουζηνό. Πονοῦσε γιὰ τὸν ἐμφύλιο καὶ κατέβαλε κάθε προσπάθεια γιὰ τὴν εἰρήνευση τῶν ἀλληλομαχομένων⁴⁸.

Ὡς Ἀγιορεϊτὴς μοναχὸς καὶ ἐπιστῆμων τῆς μετανοίας «στιλογραφεῖ τὴν ζωὴν τῆς μετανοίας» (Κανὼν μγ' ΣΤ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου) καὶ θεολογεῖ ὀρθόδοξα τὴν πατρὼς εὐσέβεια.

Ἡ μοναχικὴ ζωὴ ὑπῆρξε πολὺ σημαντικὸ μέγεθος γιὰ τὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας, τὴ Θεολογία, τὴν πνευματικότητα, τὴν κοινωνία, τὴν οἰκονομία καὶ τὴν πολιτικὴ ζωὴ τοῦ Βυζαντίου, «δῶρο τοῦ Θεοῦ στὸν ἄνθρωπο», κατὰ τὴν ἔκφραση σύγχρονου Ἀγιορεϊτῆ πνευματικοῦ. Δῶρο τοῦ Θε-

⁴⁴ Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἀγιορεϊτικὸς Τόμος*, Φιλοκαλία, ἐκδ. Ἀστήρ, Ἀθῆναι 1976, τ. 4, σ. 188, στ. 4.

⁴⁵ Βλ. *Γρηγόριος Παλαμᾶς*, ὁ.π., στ. 15.

⁴⁶ Βλ. *Γρηγόριος Παλαμᾶς*, ὁ.π., στ. 20.

⁴⁷ Βλ. *Καπάνης*, ὁ.π., σ. 105.

⁴⁸ Γερώνυμος Μητροπολίτης Λαρίσης, «Ὁ διάλογος τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ μετὰ τοὺς Χιόνες. Συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς ἐξελίξεως τοῦ διαθηρσκειακοῦ διαλόγου καὶ τῶν σχέσεων Ὁρθοδοξίας καὶ Ἰσλάμ», *Ἀχιλλίου Πόλις*, 4 (Νοέμβριος 2020) σσ. 37-71.

οὔ στὸν κόσμον εἶναι καὶ τὸ Ἅγιον Ὅρος, τοῦ ὁποῖου τὴν ὀρθόδοξη Παράδοση ἐξέφραζε καὶ ἀπηχοῦσε ὁ Παλαμᾶς.

Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι, ἐκτός τοῦ ἁγίου Γρηγορίου, πολλοὶ Ἁγιορεῖτες καλοῦνταν σὲ μεγάλες συνόδους τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου γιὰ νὰ δώσουν μαρτυρία ὀρθόδοξης πίστεως. Μάλιστα, στὴν ἐποχὴ πού ἀναφερόμαστε πολλοὶ Ἁγιορεῖτες πατριαρχευσαν στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ μετέδωσαν τὸ πνεῦμα τοῦ ὀρθόδοξου Ἠσυχασμοῦ, ὅπως οἱ: Ἀθανάσιος Α' (1289-1293, 1303-1310)⁴⁹, Νήφων Α' (1311-1315)⁵⁰ καὶ Ἡσαΐας (1323-1334). Κατὰ δὲ τὴν ἑκατονταετία, ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 14ου μέχρι τὰ μέσα τοῦ 15ου αἰώνα, ἐπὶ 10 πατριαρχῶν οἱ 7 ἦταν Ἁγιορεῖτες: ὁ Ἰσίδωρος Α' (1347-1350)⁵¹, Κάλλιστος Α' (1350-1353, 1354-1363)⁵², Φιλόθεος (1353-1354, 1364-1367)⁵³, Νεῖλος Α' (1377-1388), Ἀντώνιος Δ' (1389-1390, 1391-1397), Ματθαῖος Α' (1397-1410), Ἰωσήφ Β' (1416-1439)⁵⁴.

Ὅλοι τοὺς ἀσκοῦσαν τὴ «νοερὰ ἐργασία» καὶ τὴν «αὐστηρὴ ἐγκράτεια»⁵⁵ καὶ ὀρισμένοι ἀπὸ αὐτοὺς εἶναι ἅγιοι τῆς Ἐκκλησίας μας. Χαριτωμένοι Ἁγιορεῖτες πατέρες ἀποτελοῦν πόλους ἑλξης, ἐμπνευσης καὶ ἐνότιτας ὅλων τῶν Ὀρθοδόξων. Τὸ ἔργο τοῦ μοναχοῦ εἶναι πολὺ σημαντικό, διότι συνδέεται μὲ τὸ θεῖο σχέδιο γιὰ τὴ θέωση τοῦ ἀνθρώπου.

Ὁ Σέρβος μητροπολίτης τοῦ Μαυροβουνίου Ἀμφιλόχιος Ράντοβιτς,

⁴⁹ Donald Nikol, *Βιογραφικὸ Λεξικὸ τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας*, ἐκδ. Ἑλληνικὴ Εὐρωεκδοτικὴ, Ἀθῆνα 1993, σσ. 37-38. Μωυσῆς Μοναχὸς ἁγιορεΐτης, *Οἱ ἅγιοι τοῦ Ἁγίου Ὁρους*, ἐκδ. Μυθονία 2008. Steven Runciman, *Ἡ Βυζαντινὴ Θεοκρατία*, ἐκδ. Δόμος 2005.

⁵⁰ Δημ. Ἀγορίτσας, «Ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Νήφων Α' (1310-1314)», *ΕΕΒΣ*, 53 (Ἀθῆνα 2007-2009), σσ. 233-264. Κ. Χαλαμπιδῆς, «Ἡ προσωπικότητα τοῦ πατριάρχου Νήφωνα Α' ὡς χορηγοῦ τοῦ ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων Θεσσαλονίκης», *Βυζαντινά*, 19 (1998), σσ. 293-287.

⁵¹ Βλ. Μωυσῆς Μοναχὸς ἁγιορεΐτης, ὁ.π., σσ. 261-262.

⁵² Βλ. Μωυσῆς Μοναχὸς ἁγιορεΐτης, ὁ.π., σ. 277. Ἀρ. Πανώτης, *Τὸ Συνοδικὸν τῆς ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησίας*, ἐκδ. Σταμούλη 2002, 333. Δ. Γόννης, *Τὸ συγγραφικὸ ἔργο τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Καλλίστου Α'*, Ἀθῆνα 1980. Κ. Παῖδας, *Ἐπτὰ ἀνέκδοτοι ἐπιστολές-ὁμιλίες τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Καλλίστου Α'*, ἐκδ. Κανάκη, Ἀθῆνα 2011. Ὁ ἴδιος, *Οἱ κατὰ Γρηγορὰ ὁμιλίες τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Καλλίστου Α'*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθῆνα 2013.

⁵³ Ἰωάννης Μέγντορφ, *Ὁ πατριάρχης Φιλόθεος καὶ ἡ Ρωσία (1364-1367)*, Ὁ ἴδιος (μετ. Ν. Φωκᾶς), *Βυζάντιο καὶ Ρωσία. Μελέτη τῶν Βυζαντινο-ρωσικῶν σχέσεων κατὰ τὸν 14ο αἰῶνα*, ἐκδ. Δόμος, Ἀθῆνα 1988, σσ. 232-265. Βλ. καὶ Μωυσῆς Μοναχὸς ἁγιορεΐτης, ὁ.π., σσ. 285-286, Ἀρ. Πανώτης, ὁ.π., σ. 233.

⁵⁴ Cyril Mango, *Ἱστορία τοῦ Βυζαντίου*, ἐκδ. Νεφέλη, Ἀθῆνα 2006. Τάσος Γριτσόπουλος, «Ἰωσήφ», *ΘΗΕ*, 7, στ. 116-117.

⁵⁵ Π. Χρήστου, *Τὸ Ἅγιον Ὅρος*, Ἀθῆνα 1987, σ. 164.

ἀξιολογώντας τὴν ἀγιορείτικη ἡσυχαστική κίνηση, ὑπογραμμίζει: Μόνο ἓνα κίνημα τέτοιου εἶδους, ὅπως ὁ ἡσυχασμός, ἐξ ὁλοκλήρου βασισμένο στὴν πίστη καὶ ἐσχατολογικά προσανατολισμένο, ὅλο δοσμένο στὴν ἀναζήτηση τοῦ Αἰώνιου, ἀλλὰ ταυτόχρονα βαθιά πεπεισμένο γιὰ τὴν πραγματική Του παρουσία μέσα στὸν χρόνο, ἦταν σέ θέση νὰ ἐμπνεύσει νέα ζωὴ καὶ νὰ διασφαλίσει ἱστορική συνέχεια σέ μίᾳ κοινωνία, τῆς ὁποίας οἱ δομές ἐκ θεμελίων εἶχαν σαλευθεῖ καὶ βρίσκονταν σέ κρίση καὶ διάλυση, λόγω ἐξωτερικῶν πληγμάτων καὶ ἐσωτερικῶν ἀναταραχῶν...»⁵⁶.

Τὴ σημασία τοῦ Ἠσυχασμοῦ, αὐτὴ τὴν «ἡσυχαστική διεθνή» κατὰ τὸν Alexandre Eliaṇ, γιὰ τοὺς ὀρθόδοξους λαοὺς τῶν Βαλκανίων, τονίζει ὁ Ρῶσος ἱστορικός Dimitri Obolensky: «Τὸ ἡσυχαστικὸ κίνημα διαδόθηκε μὲ ἀφετηρία τὸν Ἄθω καὶ τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ἔγινε πνευματικὴ κληρονομιά ὅλων τῶν ὀρθόδοξων λαῶν, προσέφερε μίᾳ βιώσιμῃ ἐναλλακτικὴ λύση στὸν ἀρτιγέννητο ἐθνικισμό: ὁ νέος δεσμός πού σφυρηλατήθηκε τότε ἀνάμεσα στὸν ἑλληνικὸ, στὸν σλαβικὸ καὶ στὸν ρουμάνικο πληθυσμὸ τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης, ἐπέζησε καὶ μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Βυζαντίου καὶ ὑπάρχει μέχρι σήμερα»⁵⁷.

Τὴ χρονικὴ περίοδο μετὰ τὸ Σχίσμα (1054) καταβάλλεται προσπάθεια κατανόησης καὶ προσέγγισης, μεταξύ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἀνάπτυξη διαχρονικὰ ἀντιρρητικῆς Γραμματείας, ἐνίοτε μὲ ὑψηλὰ ἐπίπεδα θεολογικῶν διατυπώσεων. Καὶ ἄλλοι μὲν προσπαθοῦσαν νὰ δώσουν στὴ Φιλοσοφία θεολογικὸ χρῶμα, ἄλλοι δὲ νὰ δώσουν στὴ Θεολογία φιλοσοφικὸ ἔνδυμα⁵⁸. Ἡ θεολογικὴ κίνηση ἦταν ζωηρότερη κατὰ τὸν αἰῶνα τῶν Κομνηνῶν, οἱ ὁποῖοι, ἐκτός τῶν ἄλλων, ἐκτιμοῦσαν τὴ Θεολογία⁵⁹. Ὡστόσο, ἡ καταδίκη τοῦ Ἰωάννη Ἰταλοῦ (1025-1090)⁶⁰, καθιερῶν τῆς Φιλοσοφίας στὴν Κωνσταντινούπολη, ἀποθάρρυνε τοὺς θεο-

⁵⁶ Βλ. *Καπάνης*, ὁ.π., σσ. 62-63.

⁵⁷ Dimitri Obolensky, *Ταυτότητα καὶ συνείδηση στὴν Ἀνατολικὴ Εὐρώπη, Οἱ Εὐρωπαῖοι*, ἐκδ. Σαββάλας 2009, σ. 281.

⁵⁸ Βλ. *Χρήστου*, ὁ.π., σ. 230.

⁵⁹ Ἀλέξ. Βασιλιεφ, *Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας (324-1453)*, ἐκδ. Μπεργαδῆ 1954. St Runsiman, *Ἡ Βυζαντινὴ Θεοκρατία*, ἐκδ. Δόμος 2005, σ. 109. Κ. Βαζζός, *Ἡ Γενεαλογία τῶν Κομνηνῶν*, ΚΒΣ, Θεσσαλονίκη 1984. Βασ. Κατσαρός, «Τὸ πρόβλημα τῆς καταγωγῆς τῶν Κομνηνῶν», *Βυζαντινά*, 3 (1983). Alex Kazhdan, *The Oxford*, ὁ.π.

⁶⁰ Στυλ. Παπαδόπουλος, «Ἰωάννης ὁ Ἰταλός», *ΘΗΕ*, 7, στ. 6-9, ὅπου καὶ βιβλιογραφία. Βλ. καὶ *Αναστασίου*, ὁ.π., σσ. 59-60.

λόγους από τί φιλοσοφική μεθοδολογία. Ἄλλωστε, ἵσχυε σιωπηρά ὁ κανόνας «ἡ Φιλοσοφία μόνον διὰ τὴν Φιλοσοφίαν καὶ δι' ἀπλήν προσπάθειαν εἰς τὴν Θεολογίαν». Οἱ αὐτοκράτορες παρότρυναν τοὺς λογίους γιὰ κάτι νέο στὴ Θεολογία, χωρὶς ὅμως ἀνταπόκριση, ἀφοῦ ἡ προσπάθεια τοὺς περιορίσθηκε σέ ἐραnistικά ἔργα, ὅπως Θησαυρός, Πανοπλία κ.ἄ. Σημαντικὴ ἦταν, κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα, ἡ ἐπίδοσις στό Κανονικὸ Δίκαο. Μὲ τὴν ἐρμηνεία τῶν κανόνων ἀσχολήθηκαν τρεῖς διάσημοι ἐρμηνευτές: ὁ Ἀλέξιος Ἀριστινός⁶¹, ὁ Ἰωάννης Ζωναράς⁶² καὶ ὁ Θεόδωρος ὁ Βαλσαμών⁶³.

Στὴ συγγραφὴ ἀντιλατινικῶν ἔργων διακρίθηκαν ὁ Θεοφύλακτος Ἀχρίδος (1055-1107)⁶⁴, ἐρμηνευτὴς πολλῶν ἔργων τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης, ὁ Εὐθύμιος Ζιγαβνός (1050-1118)⁶⁵, μὲ πρωτότυπο θεολογικὸ ἔργο στὰ θέματα τῶν συγχρόνων του αἱρέσεων, ὁ Νεῖλος (1298-1363) καὶ ὁ Νικόλαος Καβάσιλας (1322-1391). Ἀπὸ τοὺς δύο τελευταίους ὁ πρῶτος⁶⁶ διακρίθηκε γιὰ τὰ συγγραφικὰ ἔργα κατὰ τῶν Λατίνων καὶ ὁ δεῦτερος⁶⁷ ὑπῆρξε σημαντικὸς μυστικὸς θεολόγος, ὁ ὁποῖος ἀκολούθησε τὸν Διονύσιο Ἀρεοπαγίτη. Κορυφαῖα ἔργα του ἦταν τὸ «Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς», καὶ «Ἐρμηνεία κεφαλαιώδης εἰς τὴν Θεῖαν Λειτουργίαν». Ξεχώρισε ἀκόμη καὶ ὁ Φιλόθεος Κόκκινος (1300-1379)⁶⁸, φίλος τῶν Ἡσυχαστῶν καὶ βιογράφος τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ.

Ἡ προσπάθεια κατανόησης τῶν δογμάτων, μὲ ὀρθολογιστικὸ καὶ σχολαστικὸ πνεῦμα, προκάλεσε προβλήματα, τὰ ὁποῖα ἐκδηλώθηκαν ὡς θεολογικὲς ἔριδες. Στὶς ἔριδες αὐτές συμμετεῖχαν καὶ αὐτοκράτορες, οἱ ὁποῖοι ἤθελαν νὰ κατευθύνουν τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα. Τέτοια ἔριδα προκλήθηκε ἀπὸ τὴν ἐσφαλμένη διδασκαλία τοῦ μητροπολίτη τῆς Νί-

⁶¹ ΘΗΕ, τ. 3, στ. 137-138 λῆμμα «Ἀριστινός Ἀλέξιος».

⁶² Ἀλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβῆς, *Λεξικὸ τῆς Ἀρχαιολογίας*, Ἀθῆναι 1888, τ. 1, σ. 332. ΘΗΕ, τ. 5, στ. 1241-1242, λῆμμα «Ζωναράς Ἰωάννης».

⁶³ Ἀνδρόνικος Δημητρακόπουλος, *Ὁρθόδοξος Ἑλλάς*, ὁ.π.

⁶⁴ Βλ. *Ἀναστασίου*, ὁ.π., σσ. 89-93 καὶ *P.G.* 123-126.

⁶⁵ *P.G.*, 128-131. Κάρολος Κρουμβάχερ (μετ. Γ. Σωτηριάδης), *Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας*, ἐκδ. Πάπυρος, τ. 1, σ. 78.

⁶⁶ Ἀμαλία Σκουρλάκου, «Νεῖλος», ΘΗΕ, τ. 9, στ. 337-340, ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

⁶⁷ Βλ. *Δημητρακόπουλος*, ὁ.π. καὶ *Ἀναστασίου*, ὁ.π., σσ. 65, 92.

⁶⁸ Βλ. *Μέγεντορφ*, ὁ.π., σσ. 232-265 καὶ *Μωυσῆς Μοναχός Ἀγιορείτης*, ὁ.π., σσ. 285-286.

καιας Ευστρατίου⁶⁹ για την ανθρώπινη φύση του Χριστού. Ο Ευστράτιος καταδικάστηκε από τη Σύνοδο του 1117, κατά την οποία και αναθεματίστηκαν οι ιδέες του.

Επί Μανουήλ Κομνηνού παρουσιάστηκαν δύο έριδες. Η μία του Σωτηρίχου Παντεύγενου⁷⁰, ο οποίος αστόχησε στην έρμηνεία της φράσεως «Σύ εἶ ὁ προσφέρων καί προσφερόμενος» της Θείας Λειτουργίας του Μ. Βασιλείου καί καταδικάστηκε από τη Σύνοδο του 1156. Η άλλη, η οποία προκάλεσε καί περισσότερους κραδασμούς, ἦταν τοῦ Δημητρίου⁷¹ ἀπὸ τῆς Λάμπης, πάνω στὸν λόγο τοῦ Χριστοῦ «ὁ Πατήρ μου μείζων μου ἐστὶ» (Ἰωάν. 14, 28). Σύνοδος τοῦ 1166 καταδίκασε τὸν Δημήτριο καί ὁ αὐτοκράτορας μὲ νόμο τιμώρησε σκληρὰ τοὺς ἀντιφρονούντες μὲ δήμευση τῶν περιουσιῶν, ἐξορίες, καθαιρέσεις κληρικῶν καί καθιέρωση τῆς θανατικῆς ποινῆς.

Τὸ 1199, ἡ Σύνοδος ἐπὶ Ἰσαακίου Γ' Ἀγγέλου καταδίκασε τὸν μοναχὸ Μιχαὴλ Γλυκᾶ Σικυδίτη⁷², ὁ ὁποῖος δίδασκε ἐσφαλμένα περὶ φθαρτῆς ἀνθρώπινης φύσης τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὴ Θεία Κοινωνία. Ὑπῆρξε ἰδιόρρυθμος θεολόγος καί περιέργος χρονογράφος.

Ἰσχυροὺς κοινωνικοὺς κραδασμοὺς προκάλεσε, στὸ δεύτερο μισό τοῦ 13ου αἰ., τὸ λεγόμενο Σχίσμα τῶν Ἀρσενιατῶν⁷³.

Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ μοναχοῦ Νικηφόρου Βλεμμύδη (1197-1272)⁷⁴, ὁ ὁποῖος διέπρεψε σὲ πολλοὺς ἐπιστημονικοὺς τομεῖς καί στὴ Θεολογία, χωρὶς βεβαίως σημαντικὸ ἔργο. Μαθητὴς τοῦ ὑπῆρξε ὁ χαρισματικὸς καί στοχαστὴς ἡγεμόνας Θεόδωρος Β' Λάσκαρης (1221-1258)⁷⁵, ὁ ποιητὴς τοῦ Μεγάλου Παρακλητικοῦ Κανόνα, ἡ εὐγενέστερη ἴσως, ἀλλὰ καί ἡ τραγικότερη φυσιογνωμία τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων. Ὁ πρόωρος θάνατός του σταμάτησε τὴ μεγαλεπήβολη προσπάθειά

⁶⁹ Βασ. Στεφανίδης, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, Ἀθῆναι 1959, σ. 424. Βλ καὶ Ἀναστασίου, ὁ.π., τ. 2, σ. 57.

⁷⁰ Βλ. Ἀναστασίου, ὁ.π., σ. 58.

⁷¹ Βλ. Ἀναστασίου, ὁ.π., σ. 58.

⁷² Ἀθ. Κομίνης, «Μιχαὴλ Γλυκᾶς», *ΘΗΕ*, τ. 4, στ. 568.

⁷³ Βλ. Ἀναστασίου, ὁ.π., σ. 61-62. Χ. Πατρινέλης, «Ἀρσένιος πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως», *ΘΗΕ*, τ. 3, στ. 234-236 καὶ 237-240.

⁷⁴ St. Runciman (μετ. Λάμπρος Καμπερίδης), *Ἡ τελευταία βυζαντινὴ ἀναγέννηση*, ἐκδ. Δόμος, Ἀθῆναι 2005, σ. 70-71. Βλ. *Χρήστου*, ὁ.π., σσ. 237-238.

⁷⁵ Βλ. *Φίνλεϋ*, ὁ.π., τ. 2, σ. 411. καὶ *Runciman*, ὁ.π., σ. 28.

του νά οργανώσει θεολογικά συστήματα, όπως οί λατινικές *summae*.

Στό πλαίσιο τών ένωτικών προσπάθειών, έκ μέρους τοῦ Βυζαντίου, τοποθετεῖται καί ἡ Σύνοδος τῆς Φερράρας-Φλωρεντίας (1438-1439)⁷⁶. Ἦταν, πραγματικά, ἡ σημαντικότερη καί περισσότερο ὥριμη ένωτική προσπάθεια, ἀφοῦ γιά πρώτη φορά ἔγιναν διεξοδικές συζητήσεις σέ καθαρὰ θεολογικό ἐπίπεδο⁷⁷. Τρεῖς παράγοντες διαδραμάτισαν βασικό ρόλο στήν προσπάθεια αὐτή: οἱ πάπες, οἱ αὐτοκράτορες καί ἡ Ἀνατολική Ἐκκλησία. Τό θέμα τῆς ένωσης εἶχε καταστῆ κίνητρο διπλωματίας στήν προσπάθεια τών αὐτοκρατόρων νά βροῦν ἐρείσματα γιά τήν ἀπόκρουση τών Ὀθωμανῶν Τούρκων⁷⁸. Καί ὁ πάπας ἤθελε τήν ένωση, γιά νά ἀναστήσει τό πεσμένο γόνιτρό του, ὕστερα ἀπό τίς συζητήσεις πού εἶχαν γίνει στίς Συνόδους τῆς Πίζας (1409), τῆς Κωνσταντίας (1414) καί τῆς Βασιλείας (1431), γιά τή θέση τοῦ πάπα καί τόν συνοδικό θεσμό⁷⁹. Βέβαια, οἱ Λατῖνοι πίστευαν ὅτι ένωση σήμαινε διοικητική ὑποταγή στήν Παπική Ἐκκλησία καί ἀποδοχή τῆς διδασκαλίας της. Τήν ένωση αὐτή τήν ἀπέστεργαν οἱ Ἑλληνορθόδοξοι⁸⁰.

Στή Σύνοδο αὐτή, στήν ὁποία ὅλες οἱ προετοιμασίες καί ὁ καταρτισμός τῆς ἀντιπροσωπείας (100 ἀντιπρόσωποι) ἔδειχναν ὅτι ἐπρόκειτο περί οἰκουμενικῆς συνόδου, ἐκφράστηκαν ἀπό τήν πλευρά τών Ἑλληνορθόδοξων τρία ρεύματα:

Τό πρῶτο ἀπό τόν Βησσαρίωνα τῆς Νίκαιας, ὁ ὁποῖος ἤθελε τήν ένωση μέ τή Δύση γιά νά σωθεῖ ἡ αὐτοκρατορία⁸¹. Ὁ Βησσαρίων στιγματίστηκε ὡς ἀποστάτης, ἔγινε καρδινάλιος καί Λατῖνος πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως, Ἀνέκαθεν ὑπῆρξε ἀντιλεγόμενο σημεῖο, γιά ἱστορικούς καί θεολόγους.

Τό δεύτερο ἀπό τόν Γεώργιο Γεμιστό ἢ Πλήθωνα⁸², θιασώτη τοῦ

⁷⁶ Βασ. Σταυρίδης, «Σύνοδος Φερράρας-Φλωρεντίας», *ΘΗΕ*, τ. 11, στ. 1017.

⁷⁷ π. Γ. Μεταλλινός, «Ένωτικές προσπάθειες μετά τό Σχίσμα», *Εκκλησία Online*, σ. 3.

⁷⁸ Βλ. *Φειδᾶς*, ὁ.π., σ. 582.

⁷⁹ Βλ. *Αναστασίου*, ὁ.π., σσ. 172-175, 196-198.

⁸⁰ Βλ. Podskalsky, ὁ.π., σσ. 60-61.

⁸¹ Βλ. Podskalsky, ὁ.π., σ. 129, ὅπου καί βιβλιογραφία. Ἀκόμη Χ. Πατρινέλης, «Βησσαρίων», *ΘΗΕ*, τ. 3, στ. 847-851. Βησσαρίων Νικαίας, «Τά εὕρισκόμενα», *Ρ.Γ.* 161, στ. 1-731. Ἠλίας Γιαρένης - Ἀν. Μαράς - Χ. Μπαλόγλου, *Βησσαρίων ἐκ Τραπεζοῦντος τοῦ Πόντου. Λόγιος τοῦ βυζαντινοῦ καί ἀναγεννησιακοῦ 15ου αἰ.*, ἐκδ. Βυζαντινός Δόμος, 2017.

⁸² Ν. Τωμαδάκης, «Πλήθων Γεμιστός», *ΘΗΕ*, τ. 10, στ. 436-441. Legrande, *Bibliographie hel-*

Πλάτωνα, ο οποίος πρότεινε τή σύνδεση τῆς αὐτοκρατορίας μέ τήν ἀρχαία ἑλληνική Παράδοση. Ὁ Πλήθων «ἀνευφημήθη ὡς Ἑλλήν σοφός, ἀνιστῶν τήν πλατωνικήν θεωρίαν εἰς τήν κοιλάδα τοῦ Εὐρώτα, καθ' ὃν χρόνον πρό πολλοῦ εἶχε σιγήσει ὑπό τήν Ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν (...), εἶχε ψυχράν καρδίαν ὡς ἡ χιών τοῦ Ταῦγέτου νά μή συλλαμβάνη τόν Χριστιανισμόν ὡς αἶσθημα, ἀγωνίαν καί λύτρωσιν»⁸³.

Τό τρίτο ρεῦμα ἐκφράσθηκε ἀπό τόν μητροπολίτη τῆς Ἐφέσου Μάρκο τόν Εὐγενικό⁸⁴, ὁ ὁποῖος ἀναδείχθηκε ἑξαρχος τῆς Συνόδου, στυλός τῆς Ὁρθοδοξίας καί «θεοειδῆς τήν τε ψυχὴν καί προαίρεσιν», ἀλλά καί τιμηθεὶς ὡς ἅγιος ὑπό τῶν Ὁρθοδόξων λίγο μετὰ τόν θάνατό του. Τό ἔτος 1456, μέ συνοδική ἀπόφαση, ὁ πατριάρχης Γεννάδιος Σχολάριος ὄρισε νά ἐορτάζεται ἡ μνήμη του στίς 19 Ἰανουαρίου. Ὁ Μάρκος ἐπέμενε ὅτι τό Γένος ἔπρεπε νά στηριχθεῖ στίς δικές του δυνάμεις καί στήν ἑλληνορθόδοξη Παράδοση, πράγμα τό ὁποῖο ἦταν καί ἡ πιό ρεαλιστική πρόταση, ἡ ὁποία δικαϊώθηκε ἀπό τήν Ἱστορία.

Ὡς θέματα συζητήσεως ὁρίσθηκαν τό πρωτεῖο τοῦ πάπα, τό καθαρτήριο πῦρ, ἡ προσθήκη «καί ἐκ τοῦ Υἱοῦ» καί ἄλλα. Οἱ συζητήσεις ἔλαβαν χώρα ἐν μέσῳ ποικίλων καί ἀφόρητων πιέσεων, ἀλλά καί οικονομικῶν δυσχερειῶν, καθὼς οἱ ἀρχιερεῖς τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἄρχισαν νά πουλοῦν τά ἄμφιά τους γιά νά ἐπιβιώσουν.

Τήν 5η Ἰουλίου 1439 ὑπεγράφη ὁ ὅρος τῆς Συνόδου «εἰς αἶδιον τοῦ πράγματος μνήμην». Ἦδη, ἀπό τόν προηγούμενο Μάρτιο εἶχε ἀρχίσει νά ἐκτυλίσσεται τό δράμα τῆς ὑποχώρησης τῶν Ἑλλήνων ἀντιπροσώπων καί γι' αὐτό ὁ αὐτοκράτορας εἶχε προτείνει τήν παύση τῶν ἐπίσημων συνομιλιῶν. Ὁ Μάρκος ὑπῆρξε ὁ μόνος συνεπής μέ τόν ἑαυτό του.

Δέν ὑπέγραψε τόν ἀπαράδεκτο ἐνωτικό ὅρο τῆς «ἀργυραμοιβικῆς» καί «σμωνιακῆς» συνόδου⁸⁵. Ἡ κοινὴ ὀρθόδοξη ἐκκλησιαστικὴ συνείδη-

Ienique XV/XVI, II, 233-234 (ἐπιστολή 1 στον Πλήθωνα). Μ. Γεδεών, *Χρονικά τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας. Ἱστορικαὶ εἰδήσεις περὶ τῆς Μεγάλῆς τοῦ Γένους Σχολῆς (1454-1830)*, Κωνσταντινούπολη 1883, σ. 30-35. Γεώργιος Γεμιστός ἡ Πλήθων, *P.G.* 160, στ. 773-980.

⁸³ Βλ. *Τωμαδάκης*, ὁ.π., στ. 441.

⁸⁴ Ἱ. Καρμῆρης, «Μάρκος», *ΘΗΕ*, 8, στ. 760-763, ὅπου καί βιβλιογραφία. Μάρκος Εὐγενικός μητρ. Ἐφέσου, *P.G.* 160, στ. 1071-1201. G. Podskalsky, ὁ.π., σσ. 71-74, 123-127, 195-197, 216, 243, 270, 337, 348, 447.

⁸⁵ Ν. Τωμαδάκης. «Ἀμμούτζης Γ.», *ΘΗΕ*, τ. 2, στ. 357.

ση δέν ἐπέτρεπε κάτι τέτοιο, γεγονός τό ὁποῖο ἀνάγκασε τόν πάπα Εὐγένιο Δ΄ νά ἀναφωνήσῃ περὶ λυπος τό «Ἐποιήσαμεν λοιπόν οὐδέν». Ἐπιστρέφοντας στήν Κωνσταντινούπολη ὁ Μάρκος ἔγινε δεκτός ἀπό τόν λαό ὡς Μωυσῆς καί Ἀαρών, ὅπως μαρτυρεῖ καί αὐτός ἀκόμη ὁ ἀντίπαλός του Ἰωσήφ Μεθώνης (1429-1500)⁸⁶.

Τό 1443, ἡ Σύνοδος τῶν πατριαρχῶν τῆς Ἀνατολῆς ἀποκίρυξε τήν ψευδοένωση. Στίς 12 Δεκεμβρίου 1452, ἐπὶ αὐτοκράτορα Κωνσταντίνου ΙΑ΄ (ἢ ΙΒ΄), ὁ πρῶν Μόσχας Ἰσίδωρος τέλεσε στήν Ἁγία-Σοφία κοινή λειτουργία Ἑλλήνων καί Λατίνων, ὅπου μνημονεύθηκε τό ὄνομα τοῦ πάπα καί ἀναγνώσθηκε ὁ ὅρος τῆς Συνόδου. Τήν 29η Μαΐου 1453, ἡ Κωνσταντινούπολη κυριεύθηκε ἀπό τοὺς Ὀθωμανούς.

Οἱ τελευταῖες δραματικές δεκαετίες τῆς Βασιλεύουσας συνεκτυλίσσονται μέ τή ζωή τοῦ πρώτου ταγοῦ καί λογίου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, τοῦ Γεωργίου Σχολαρίου (1403-1472). Ἀνῆκε στήν ομάδα τοῦ Μάρκου Εὐγενικοῦ. Ἦταν ἡ ἐνσάρκωση τοῦ Μάρκου καί γι' αὐτό τόν ἐξέλεξε, λίγο πρὶν πεθάνει, ὡς συνεχιστή τῶν ἀγώνων του⁸⁷. Ἀποτελεῖ «μέγιστον καί ἀνεκτίμητον ἐθνικόν κεφάλαιον μὴ τόσον εὐκόλως ἀναιώσιμον»⁸⁸, παιδαγωγό καί ἐθνάρχη τοῦ νεότερου Ἑλληνισμοῦ. Μεγάλη προφητική φυσιογνωμία πού ὡς ἄλλος Μωυσῆς ἀνέλαβε νά ὀδηγήσῃ τό Γένος στήν ἔξοδο ἀπό τήν πικρή δουλεία τοῦ νέου Φαραώ⁸⁹.

Ὁ πολυγραφότατος μοναχός καί πατριάρχης διαδραμάτισε σπουδαῖο ρόλο, σέ διάφορα πεδία, τόσο στίς θρησκευτικές συζητήσεις μέ τόν σουλτάνο Μεχμέτ Β΄, πού γιά αἰῶνες ἔμειναν ἀδιάπτωτα ἐπικάιρες⁹⁰, ὅσο καί στίς θεολογικές του κρίσεις καί πραγματείες, οἱ ὁποῖες χρησίμευσαν ὡς

⁸⁶ Βλ. Podskalsky, ὁ.π., σσ. 126-127. Ἀκόμη Β. Λαοῦρδας, *Κρητικά Παλαιογραφικά*, 12. Ἰωάννης Πλουσιαδινός, «Υποθῆκαι πρὸς τοὺς ἱερεῖς τῆς Κρήτης», *Κρητικά Χρονικά*, 5 (1951) σσ. 252-262. Ἰωσήφ ἐπίσκοπος Μεθώνης, «Ἀπολογία εἰς τό γραμματίον τοῦ Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ μητροπολίτου Ἐφέσου, ἐν ᾧ ἐκτίθεται τήν ἑαυτοῦ δόξαν, ἣν εἶχε περὶ τῆς ἐν Φλωρεντία ἁγίας καί ἱερᾶς συνόδου, ἐν εἴδει διαλόγου», *P.G.* 159, στ. 1024.

⁸⁷ Βλ. Podskalsky, ὁ.π., σ. 123. Θ. Ζήσης, *Ἡ ἄλωση τῆς Πόλης κατὰ τόν Γεννάδιο Σχολάριο*, www.impantokratoros.gr, σ. 3.

⁸⁸ Ν. Τωμαδάκης, «Γεώργιος ὁ Σχολάριος καί αἱ πολιτικά του ἀντιλήψεις», *Ἐκκλησία*, 31 (1954) σσ. 257-261, 292-295. Θεόφ. Νικολάου, «Γεννάδιος Σχολάριος ὁ σοφώτατος», *Κιβωτός*, 2 (1953) σσ. 214-216.

⁸⁹ Χ. Πατρινέλης, *Ὁ Θεόδωρος Ἀγαλλιανός πρὸς τόν Θεοφάνη Μηδείας καί οἱ ἀνέκδοτοι λόγοι του*, Ἀθῆναι 1966, σ. 98. Κ. Μπόνης, «Γεννάδιος ὁ Β΄ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως», *ΘΗΕ*, τ. 4, στ. 274-189.

⁹⁰ Βλ. Podskalsky, ὁ.π., σ. 124.

θεμελιώδη τεκμήρια στίς αντιπαραθέσεις, τόσο στους κύκλους της Ὁρθοδόξιας, ὅσο καί μεταξύ τῶν Ἐκκλησιῶν⁹¹.

Μετά τόν θάνατό του δέχθηκε κακοποίηση καί σύγχυση τῶν ἱστορικῶν πληροφοριῶν, μέχρι καί νόθευση τῶν συγγραμμάτων του, προκειμένου νά πληγεῖ ἡ ὑστεροφημία του⁹².

Ὁ Γεννάδιος, ὁ Ἰωσήφ Βρυέννιος⁹³ καί ὁ Μᾶρκος Εὐγενικός συνεχίζουν, ἔναντι τῆς Δύσης, τή στάση τοῦ Μ. Φωτίου καί τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ⁹⁴.

Στό ἐξῆς καί σέ ὅλη τή διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας ἡ Ἐκκλησία, ὡς Ἐθναρχία, θεολογεῖ ποιμαίνουσα καί ποιμαίνει θεολογοῦσα, πιστή στήν ὀρθόδοξη Παράδοση, τόν «μεγαλομάρτυρα» ἑλληνικό λαό, ὁ ὅποιος, γιά ἄλλη μία φορά, ἀναδεικνύει μέσα ἀπό τά σπλάχνα του τούς Νεομάρτυρες καί τούς φωτισμένους τῆς ἐρήμου ἀλεῖπτες, τούς θεουμένους ἁγίους καί ὁσίους τῶν ἀσκητηριῶν, οἱ ὅποιοι ἀποτέλεσαν τούς προμαχῶνες μπροστά στά κύματα τοῦ Ἰσλαμισμοῦ.

Ἡ Ρωμανία-Βυζάντιο συνεχίσθηκε μέσα στήν ἐκκλησιαστική ζωή καί ἰδιαίτερα στή λατρεία. Κριτήριο μέτρησης τῆς ἀκμῆς της ἦταν ἡ «πνευματικότητα» της, μέ τά κριτήρια βέβαια τῆς Ἀνατολῆς καί ὄχι τῆς Δύσης. Ἦταν φῶς γιά τούς ἀνθρώπους, οἱ ὅποιοι ἀγωνίζονταν μέσα στό χάος τῶν εὐρωπαϊκῶν γεγονότων καί στό σκοτάδι τῆς Τουρκοκρατίας.

⁹¹ Δ. Γκίνης, «Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Θεοφίλου Καμπανίας», *Ἑρανιστής*, 1 (1963), σσ. 33-40, ἀρ. 14, 24, III γιά τά κύρια σημεῖα τῆς Θεολογίας τοῦ Γενναδίου.

⁹² Γ. Βαλέτας, «Νεόφυτος Ροδινός», *Κυπριακή Δημοτική Περιογραφία*, Ἀθῆναι 1979, σσ. 154-155.

⁹³ Ν. Θωμαδάκης, «Βρυέννιος Ἰωσήφ», *ΘΗΕ*, τ. 3, στ. 1049-1050.

⁹⁴ Θ. Ζήσης, *Γεννάδιος Β' Σχολάριος. Βίος -Συγγράμματα-Διδασκαλία*, Θεσσαλονίκη 1988 (Ἀνάλεκτα Βλατάδων 30).

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΜΠΡΟΣΤΑ ΣΤΗΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΗ ΠΡΟΚΛΗΣΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Αναντίρρητα τόν τελευταίο καιρό, πολύ λόγος γίνεται για τό μεταναστευτικό πρόβλημα. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι μέσα ἀπό τήν καθημερινή εἰδησεογραφία πληροφοροῦμαστε τήν ὀλοένα καί αὐξανόμενη εἰσροή μεταναστῶν καί προσφύγων στή χώρα μας. Ἰδιαίτερος στίς ἀκριτικές περιοχές τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου ὅπως στά νησιά τοῦ Αἰγαίου (Χίος, Μυτιλήνη, κ.ἄ) καί στήν Βόρεια Ἑλλάδα (Ἑβρος, Κιλκίς, κ.ἄ) ὁ ἀριθμός τῶν μεταναστῶν καί τῶν προσφύγων δέν εἶναι καθόλου ἀμελητέος. Τά ποσοστά τους ἀγγίζουν ἀριθμούς πού προκαλοῦν ἀγωνία καί καλοῦν συγχρόνως σέ μί ἐφησυχασμό ὡς πρὸς τήν ἀντιμετώπισή τους. Γι' αὐτό τό λόγο καί ἀπό τό 2016 στή χώρα μας ἰδρύθηκε γιά πρώτη φορά τό «Υπουργεῖο Μεταναστευτικῆς Πολιτικῆς», τό ὁποῖο τό 2020 μετονομάστηκε σέ «Υπουργεῖο Μετανάστευσης καί Ἀσύλου». Ἐπιβεβαιώνεται λοιπόν ἡ κρισιμότητα τοῦ μεταναστευτικοῦ προβλήματος ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ ἐκάστοτε κυβέρνησις συνυπολογίζει αὐτό ἀνάμεσα στά φλέγοντα πολιτικά προβλήματα τῆς χώρας.

Ἐξάλλου κάθε μέλος τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑνώσεως, συμπεριλαμβανομένης καί τῆς Ἑλλάδας, ἔχει τήν ὑποχρέωσι σύμφωνα μέ τά ἀρθρα 79 & 80 τῆς Συνθήκης Λειτουργίας τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑνώσεως (ΣΛΕΕ)¹, νά ἐφαρμόζει τήν μεταναστευτική πολιτική στά πλαίσια τῆς ἀλληλεγγύης καί τῆς προσφορᾶς βοήθειας πρὸς ὑπηκόους ἀπὸ τρίτες χώρες. Μάλιστα ἡ Ε.Ε. στηρίζει τήν πολιτική

¹ Γιά περισσότερες πληροφορίες σχετικά μέ τούς ὅρους καί τίς προϋποθέσεις ἐφαρμογῆς τῆς μεταναστευτικῆς πολιτικῆς σέ κάθε χώρα τῆς Ε.Ε., βλέπε: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/el/sheet/152>.

αυτή, όταν τά κράτη μέλη της τά ενισχύει οικονομικά, ώστε νά μποροῦν νά ἀνταπεξέλθουν στίς διάφορες «μεταναστευτικές ἀνάγκες». Χαρακτηριστικό εἶναι τό πρόσφατο παράδειγμα οἰκονομικῆς βοήθειας τῆς χώρας μας ἀπό τήν Εὐρωπαϊκή Ἐπιτροπή. Ἡ ἴδια ἡ πρόεδρος τῆς ἐπιτροπῆς, Οὐρσουλα Φόν Ντέρ Λάιεν, ἀνακοίνωσε τήν ἔκτακτη ἐνίσχυση τῆς Ἑλλάδας μέ 700 ἑκατομμύρια εὐρώ, ἕνα πολύ σημαντικό ποσό γιά τή διαχείριση τοῦ προβλήματος². Ἀναγνώρισε ἐπίσης ὅτι τό πρόβλημα δέν ἀγγίζει μόνο τα ἑλληνικά ὅρια, ἀλλά ἀφορᾷ ὅλη τήν Εὐρώπη. Ἐπομένως γίνεται ἀντιληπτό ὅτι τό μεταναστευτικό ζήτημα εἶναι ἕνα πολυδιάστατο καί «πανευρωπαϊκό» ζήτημα, πού χρειάζεται μιᾶ συντονισμένη πολιτική γιά τήν ἀντιμετώπισή του.

Ὡς ἕνα ὑπαρκτό καί ἴσως καθημερινό φαινόμενο σέ κάποιες ἑλληνικές περιοχές, καλεῖται νά τό ἀντιμετωπίσει καί ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, ἀφοῦ ἡ ὅλη πορεία της εἶναι συνυφασμένη μέ τήν προσφορά της πρὸς τόν πλησίον, ἀνεξαρτήτου χρώματος, φυλῆς καί ταυτότητας. Μέσα στά πολλά ποιμαντικά της προβλήματα προστίθεται καί τό μεταναστευτικό, ὅταν τήν πόρτα της τήν χτυποῦν καί μετανάστες ἀλλά καί πρόσφυγες. Ἄραγε ἡ ποιμαίνουσα Ἐκκλησία καί ἐπιπρόσθετα ἡ ἐνοριακή κοινότητα πῶς δύναται νά ἀντιμετωπίσει τό φαινόμενο αὐτό; Μένει ἀμέτοχη λόγω τῆς ξεχωριστῆς θρησκευτικῆς ταυτότητας τῶν μεταναστῶν ἢ ἀπεναντίας προχωράει στήν «μετάγγιση τοῦ αἵματος» τῆς ἀγάπης καί σέ αὐτές τίς «εἰκόνες τοῦ Θεοῦ»; Ὡς ἐκ τούτου στή μελέτη αὐτή, ἀφοῦ διατρέξουμε ἀκροθιγῶς τήν μεταναστευτική προβληματική, θά ἐξετάσουμε τό πρόβλημα σέ σχέση μέ τήν Ἐκκλησία ὑπὸ τήν στενή ἔννοια τοῦ ὅρου, δηλαδή τήν ἐνορία. Διότι ἡ Ἐκκλησία μπορεῖ νά εἶναι Θεανθρώπινος ὀργανισμός, δέν παύει ὅμως νά κινεῖται στόν κόσμο καί νά ἐνδιαφέρεται ἐμπράκτως γιά τά ποικίλα προβλήματά του.

ΤΟ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ

Ὡς ὅρος καταρχάς ἡ μετανάστευση ὑποδηλώνει «τὴν ὁμαδική ἢ ἀτομική μετακίνηση ἀπὸ τὴν πατρίδα σέ ἄλλη πόλη ἢ χώρα»³ μέ σκοπὸ τὴν ἐξεύρεση καλύ-

² Βλ. εἰδικότερα καί στόν διαδικτυακὸ ἰστότοπο: <https://www.huffingtonpost.gr/entry/ee-voetheia-700-ekat-sten-ellada-yia-to-metanasteetiko.gr>.

³ ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗ Γ., Λεξικὸ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσας, ἐκδ. Κέντρο Λεξικολογίας, Ἀθήνα 2002, σ. 1084.

τερων συνθηκών διαβίωσης⁴. Αναγκάζεται δηλαδή κάποιος και εγκαταλείπει την πατρίδα του, προκειμένου να επιβιώσει διότι οι εκεί συνθήκες δεν του τό τρέπουν. Μπορεί η έλλειψη εργασίας στη χώρα του να τον όδήγησαν στην εγκατάστασή του σε άλλη. Μπορεί τό χαμηλό βιοτικό επίπεδο του τόπου του να τον ώθησαν να μεταναστεύσει σε ένα εύρωστο κράτος. Μπορεί οι κακές συνθήκες διαβίωσης, άπορροια συνήθως μιάς έμπόλεμης κατάστασης, να τον προσανατόλισαν σε μιά χώρα που απολαμβάνει τά αγαθά της έλευθερίας και της οικονομίας. Έάν πραγματικά επικεντρωθεί κανείς στις αιτίες⁵ που προκάλεσαν την μετανάστευση, θά διαπιστώσει την σημαντικότητά τους για τον άνθρωπο.

Ό μετανάστης θεωρεί την χώρα που εγκαθίσταται ως τί «γῆ της έπαγγελίας». Σε αυτή αγωνίζεται για την εξασφάλιση της εργασίας του και γενικά των αναγκαίων πόρων για την επιβίωσή του. Έντάσσεται, και μετά από πολυετή διαβίωση ένσωματώνεται στό πληθυσμιακό δυναμικό της χώρας αυτής. Βελτιώνεται κατά πολύ τό μορφωτικό του επίπεδο και η οικογένειά του στηρίζεται ποικιλοτρόπως στην ευημερία της, άποκτά δημοκρατική συνείδηση⁶, δημιουργεί παρούκίες και παλεύει να ύποστηρίξει, έστω και από μακριά, τά έθνικά συμφέροντα της πατρίδας του, έχει την έλευθερία σε ένα εκσυγχρονισμένο και φιλελεύθερο ξένο κράτος, παράλληλα μέ την κοινωνικοοικονομική του βελτίωση, να πετύχει και την προάσπιση των έθνικών ιδεώδων του. Πολλά λοιπόν τά όφέλη που πηγάζουν από την μετανάστευσή του σε μιά πιό προηγμένη χώρα, τί στιγμή που ό τόπος του μασιίζεται από μιά

⁴ Ό καθ. Απόστολος Νικολαΐδης διατείνεται επ' αυτού: «Η μετανάστευση είναι ένα διαχρονικό φαινόμενο που εντάχθηκε κυρίως στη σύγχρονη εποχή λόγω πολλαπλών πιέσεων που ασκούνται σε συγκεκριμένες κατηγορίες πληθυσμού. Οι πιέσεις διακρίνονται κυρίως σε κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές, είναι δέ άνάλογες προς τί μορφή της μετανάστευσης, αν δηλαδή πρόκειται για έσωτερική (άπό την ύπαιθρο στις μεγαλουπόλεις και αντίστροφα) ή έξωτερική (άπό χώρα σε χώρα). Βασικό κίνητρο είναι ή βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης, ένίοτε δέ και της επιβίωσης». Βλ. και ΝΙΚΟΛΑΪΔΗ ΑΠ., *Κοινωνική Ηθική*, έκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2009, σ. 174.

⁵ Οι βασικές αιτίες της μετανάστευσης δύναται να συνοψισθούν στις έξης: α) *στις φυσικές αντίξοες συνθήκες φυσικής και βιολογικής επιβίωσης*, όπως ξηρασία, πλημμύρες και άλλες θεομνίες, β) *σε οικονομικούς λόγους* όπως άνεργία, χαμηλά εισοδήματα, επαγγελματικές υποχρεώσεις, γ) *σε κοινωνικούς λόγους* όπως διωγμοί πάσης φύσεως, κοινωνικές διακρίσεις και άποκλεισμοί, αναζήτηση καλύτερων συνθηκών κοινωνικής καταξίωσης και δ) *σε ψυχολογικούς λόγους* όπως ή τάση για φυγή και αλλαγή περιβάλλοντος, ξενομανία, άπομίμηση, έλπίδα για ένα καλύτερο μέλλον. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗ ΑΠ., *Εύσύνοπτη Κοινωνιολογία*, έκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2008, σ. 128.

⁶ ΧΑΤΖΗΘΩΜΑ Φ. και ΑΛΕΦΑΝΤΟΥ Π., *Λεξικό άνεπτυγμένων έννοιων*, τόμος 2ος, έκδ. «ΦΙΛΗΠΠΟΣ», Θεσσαλονίκη 1995³, σ. 356.

σωρεία προβλημάτων (οικονομικών, εργασιακών, κοινωνικών κ.ά.).

Εκτός των ωφελειών όμως τό μεταναστευτικό ζήτημα επισύρει καί αρνητικά αποτελέσματα. Αφενός ένα μεγάλο πλήθος ανθρώπων συσσωρεύεται σέ έναν τόπο, αφετέρου ελαττώνεται ό πληθυσμός στίς περιοχές απ' όπου προήλθε. Εξάλλου τό φαινόμενο τής αστυφιλίας δέν είναι μιά έσωτερική μετανάστευση; Ερημώνεται ή ύπαιθρος καί ό κόσμος μαζεύεται στά μεγάλα αστικά κέντρα, μέ συνέπεια τήν οικονομική δυσπραγία καί τήν κοινωνική αποστελέωση τών χωριών καί τών διαφόρων οικισμών⁷. Τό ίδιο αντίστοιχα συμβαίνει καί μέ τά κράτη όπου οί γηγενείς τους αναγκάζονται εξαιτίας τό χαμηλού βιοτικού επιπέδου νά μεταναστεύσουν σέ άλλα κράτη γιά τήν καλύτερη διαβίωσή τους. Τό πρόβλημα γίνεται κυρίως αισθητό στους νέους, όταν αυτοί γιά λόγους εργασιακούς εγκαταλείπουν τήν πατρογονική τους έστία καί εγκαθίστανται σέ χώρες μέ πολλές εργασιακές ευκαιρίες. Αυτό βίωσε καί ή χώρα μας, όταν στή μεταπολεμική περίοδο (1945 καί έπειτα) πολλοί ήταν εκείνοι πού μετανάστευσαν είτε στήν Αμερική είτε στήν Αυστραλία, μέ σκοπό τήν άνεύρεση καλύτερων συνθηκών ζωής. Ό,τι δέν μπορούσαν νά βρουν στήν αποδεκατισμένη από τούς πολέμους Ελλάδα, τό αναζητούσαν πλέον στό έξωτερικό. Καί μόνο νά σκεφθεί κανείς ότι στίς Η.Π.Α. μεταξύ του 1946 καί του 1982 μετανάστευσαν από τήν Ελλάδα περίπου 211.000 Έλληνες⁸.

Γενικότερα, κάθε μετανάστευση δημιουργεί προβλήματα «πρακτικής» καί ποιτικής φύσης, τόσο γιά τούς ίδιους τούς μετανάστες, όσο καί γιά τίς χώρες πού τούς υποδέχονται⁹. Καταρχάς, ανακύπτουν θέματα σχετιζόμενα μέ τήν κοινωνική ένταξή τους. Επιβαρύνονται οί κοινωνικές υπηρεσίες του κράτους (νοσοκομεία, παιδικοί σταθμοί, σχολεία) μέ όλο αυτό τόν όγκο τών μεταναστών. Δημιουργούνται επίσης προβλήματα γλωσσικής επικοινωνίας μεταξύ γηγενών καί μεταναστών, καθιστώντας δυσχερέστατη τήν συμβίωσή τους σέ

⁷ «Ο ξεριζωμός είναι μέρος του ευρύτερου καί ίσως αναπόφευκτου φαινομένου τής αστικοποίησης, πού αναπτύσσεται σταθερά από τήν έναρξη τής βιομηχανικής επανάστασης. Τήν τεχνολογική πρόοδο, τήν αυτοματοποίηση τής αγροτικής παραγωγής καί τή συγκέντρωση τών βιομηχανιών σέ λίγα αστικά καί έμπορικά κέντρα, συνόδευε μιά τάση του πληθυσμού νά εγκαταλείπει τίς μικρές πόλεις καί τά χωριά καί νά στρέφεται προς τίς θορυβώδεις καί πυκνοκατοικημένες μεγαλουπόλεις... Βλ. καί ΚΟΥΛΟΥΜΠΗ Θ., *Διεθνείς Σχέσεις (Εξουσία καί Δικαιοσύνη)*, έκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1995, σ. 535-536.

⁸ Βλ. <https://el.wikipedia.org/wiki/Ελληνοαμερικάνοι>.

⁹ ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, *Η μαρτυρία τής αγάπης-Τό φιλανθρωπικό καί κοινωνικό έργο τής Εκκλησίας τής Ελλάδος*, έκδ. Κλάδου Εκδόσεων τής επικοινωνιακής καί μορφωτικής υπηρεσίας τής Εκκλησίας τής Ελλάδος, Αθήνα 2001, σ. 71.

έναν κοινό τόπο. Έλλοχεύει ό κίνδυνος τής γκεττοποίησης από μέρους τους, κάτι πού πρέπει νά αποφευχθεί μέ τήν άρμονική συνύπαρξη καί τήν καλλιέργεια τού άλληλοσεβασμού. Ός εκ τούτου ή μή έλεγχόμενη καί οργανωμένη μετανάστευση δύναται νά διαλύσει τόν τοπικό κοινωνικό ιστό.

Όμως καί ή Ελλάδα ήρθε άντιμέτωπη μέ τό μεταναστευτικό ζήτημα, όταν κλήθηκε νά ύποδεχθεί πολλούς μετανάστες από τό 1990 μέχρι τό 2011 καί από τό 2015 μέχρι σήμερα. Είναι γνωστό ότι ή πτώση τών σοσιαλιστικών καθεστώτων στήν Άνατολική Εύρώπη (1989) είχε ως αποτέλεσμα τήν οικονομική μετανάστευση καί πρός τή χώρα μας. Από τίς γείτονες χώρες, Άλβανία, Ρουμανία καί Βουλγαρία αρκετοί ήταν εκείνοι πού έφθασαν στήν Ελλάδα γιά ένα καλύτερο «αύριο». Βέβαια, μέ τήν πάροδο τών έτών, σέ αυτούς τούς οικονομικούς μετανάστες προστέθηκαν οί Άσιάτες καί οί Άφρικανοί. Σύμφωνα μέ στατιστική έρευνα τό 2010 τό 7% τού πληθυσμού τής χώρας αποτελούνταν από μετανάστες κρατών μή μελών τής Ευρωπαϊκής Ένωσης¹⁰. Τό ποσοστό καί μόνο τού 7% προδίδει τήν αύξητική τάση τού μεταναστευτικού ζητήματος στή χώρα μας μέσα σέ μιά είκοσαετία.

Παρότι ή Ελλάδα πέρασε μιά τεράστια οικονομική κρίση, έντούτοις οί αριθμοί τών μεταναστών δέν μειώθηκαν. Ήδη από τά τέλη τού 2014-άρχές τού 2015 ξεκίνησε μιά συστηματική είσοδος ανθρώπων από τά παράλια της Τουρκίας στήν Ελλάδα. Οί διάφορες πολεμικές συρράξεις στή Μέση Άνατολή καί οί απάνθρωπες συνθήκες ζωής εκεί, όδήγησαν πολλούς στό έλλαδικό έδαφος. Η εύκολη προσβασιμότητα μέσω Τουρκίας καί σαφώς τό καλύτερο βιοτικό επίπεδο τής χώρας μας προσέλκυσαν τό ένδιαφέρον τών ανθρώπων αυτών γιά τήν πατρίδα μας. Αυτό αποδεικνύεται περίτρανα, εάν κανείς συγκρίνει τό πόσο αύξήθηκαν οί αιτήσεις άσύλου στήν Ελλάδα μεταξύ των έτών 2015 καί 2016. Η διαφορά τους ύπολογίζεται κατά 37.800 αιτήσεις περισσότερες τό 2016, όταν τά προηγούμενα χρόνια ή διαφορά κατά έτος δέν ξεπερνούσε τίς 10.000 αιτήσεις¹¹. Βέβαια στους λόγους προτίμησης τής Ελλάδας, εκτός τής προνομακίς γεωγραφικής θέσης της (σταυροδρόμι τριών Ήπειρων), έρχεται νά προστεθεί καί αυτός τού κλεισίματος τών συνόρων από άλλες ευρωπαϊκές χώρες (π.χ. Άγγλία, Γερμανία). Άρα, δικαιολογείται ή σημεινή ραγδαία αύξηση

¹⁰ Για περισσότερες πληροφορίες καί στόν ιστότοπο: https://el.wikipedia.org/wiki/Μεταναστευτικό_ζήτημα_στην_Ελλάδα.

¹¹ Για περισσότερα στατιστικά στοιχεία επ' αυτού βλ. στήν επίσημη ιστοσελίδα τού Υπουργείου Μετανάστευσης καί Άσύλου: http://asylo.gov.gr/?page_id=143.

του μεταναστευτικού ζητήματος και η προκύψασα προβληματική επίλυσή του.

Θά αποτελούσε σημαντική παράλειψη νά μὴν γίνεῖ διάκριση μεταξύ τῶν ὄρων «μετανάστης» καί «πρόσφυγας». Ἐκ προοιμίου ἔγινε λόγος γιά τὴν εἴσοδο στὴ χώρα μας ὅχι ἀποκλειστικά καὶ μόνο μεταναστῶν, ἀλλὰ καὶ προσφύγων. Ἄν καὶ οἱ δύο αὐτοὶ ὅροι συγχέονται καὶ ταυτίζονται ἀπὸ τὴν κοινὴ γνώμη, ἐντούτοις διαφοροποιοῦνται. Σύμφωνα μὲ τὴν Σύμβαση τῆς Γενεύης (28/7/1951) πρόσφυγας εἶναι «κάθε πρόσωπο, τὸ ὁποῖο, ἐπειδὴ ἔχει δικαιολογημένο φόβο διωγμοῦ λόγῳ φυλῆς, θρησκείας, ἐθνικῆς προέλευσης, πολιτικῶν πεποιθήσεων ἢ συμμετοχῆς σέ ὀρισμένη κοινωνικὴ ὁμάδα, βρίσκεται ἔξω ἀπὸ τὴ χώρα τῆς ὑπηκοότητάς του καὶ δέν μπορεῖ, ἢ ἐξαιτίας αὐτοῦ τοῦ φόβου, δέν θέλει νά προσφύγει στὴν προστασία τῆς χώρας αὐτῆς»¹². Ὁ μετανάστης (νόμιμος ἢ παράνομος) καταφεύγει σέ ἄλλη χώρα ὅχι γιατί ἀπειλεῖται ἢ ἀκεραιότητά του, ἀλλὰ γιά νά βελτιώσει τὸ ἐπίπεδο τῆς ζωῆς του. Ἀντίθετα, ὁ πρόσφυγας διαφεύγει σέ ἄλλο τόπο μὲ ἀποκλειστικὸ στόχο τὴν προστασία τῆς ὑπαρξῆς του¹³. Ὅμως καὶ οἱ δύο κατηγορίες «ξένων»¹⁴ ἀντιμετωπίζουν κοινὰ προβλήματα μὲ τὸν ἐρχομὸ τους σέ μιὰ ξένη χώρα, ὅπως γιά παράδειγμα στεροῦνται τοὺς βασικούς τους πόρους, δυσκολεύονται ὡς πρὸς τὴν ἐπικοινωνία ἐξαιτίας τῶν γλωσσικῶν καὶ πολιτισμικῶν διαφορῶν κ.ἄ. Ἐπομένως, μπορεῖ μὲν νά ὑπάρχει διαφορὰ ὡς πρὸς τὴν αἰτία ἔλευσῆς τους, δέν συμβαίνει ὅμως αὐτὸ ὡς πρὸς τίς δυσκολίες καὶ τίς ἀνάγκες τους.

Τὸ μεταναστευτικὸ ζήτημα συνδεδεμένο ἄρρηκτα καὶ μὲ τὸ προσφυγικὸ, ἀποτελεῖ ἓνα ἀκανθώδες θέμα γιά τὸ ὁποῖο ἀπαιτεῖται ἀπὸ τὴν ἐκάστοτε κυβέρνησι μιὰ ξεχωριστὴ πολιτικὴ. Μπροστὰ σέ αὐτὴ τὴν πληθυσμιακὴ εἰσροὴ καλεῖται νά εἶναι προετοιμασμένη γιά κάθε ἐπιπρόσθετο πρόβλημα. Καλεῖται νά εἶναι ἔτοιμη ὥστε νά παράσχει τίς καλύτερες δυνατές συνθήκες διαβίωσης, ὡς μιὰ ἐμπρακτικὴ κίνησι προσφορᾶς καὶ ἀλληλεγγύης ἀπέναντι στὸν ἐμπερίστατο συνάνθρωπο. Ὅφειλε νά ἔχει τὴ δυνατότητα ἀφομοίωσης

¹² Βλ. περισσότερα καὶ στὸν ἰστότοπο: <http://www.gcr.gr/node/24>.

¹³ «Πρόσφυγας εἶναι τὸ πρόσωπο ποὺ ἐξαναγκάζεται σέ φυγὴ ἀπὸ τὸν μόνιμο τόπο ἐγκατάστασῆς του ἢ τὴν πατρίδα του, κυρίως γιά νά ἀποφύγει διωγμοὺς ἀπὸ τὴν ἐπίσημη ἐξουσία». ΜΠΑΜ-ΠΙΝΙΩΤΗ Γ., *Λεξικὸ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσας*, ἐκδ. Κέντρο Λεξικολογίας, Ἀθήνα 2002, σ. 1498.

¹⁴ Ἡ ἐπιστὴμὴ τῆς κοινωνιολογίας ὀρίζει τὸν «ξένο» ὡς αὐτὸν ποὺ ζεῖ σέ μιὰ κοινωνικὴ ὁμάδα χωρὶς νά ἀνῆκει σέ αὐτή. Καὶ οἱ μετανάστες ἀντίστοιχα ἐγκαθίστανται μέσα σέ μιὰ ξένη χώρα χωρὶς νά ἀποτελοῦν μέλη τῆς. Βλ. καὶ ΝΙΚΟΛΑΪΔΗ ΑΠ., *Εὐσύνοπτη Κοινωνιολογία*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2008, σ. 168.

καί οὐσιαστικῆς συμπαράστασης τῶν μεταναστῶν¹⁵, καθὼς καί τὴν ἱκανότητα ἀπάλειψης ἢ καὶ πρόληψης ξενοφοβικῶν καὶ ρατσιστικῶν συμπεριφορῶν ἀπὸ μέρους τῆς κοινωνίας ὑποδοχῆς. Ἔχει χρέος ἐπιπλέον νὰ διακρίνεται ἀπὸ τὴν ἐτοιμότητα καὶ τὴ βούληση γιὰ τὴν παροχὴ «πολιτικοῦ ἀσύλου»¹⁶ στοὺς μετανάστες, ἓνα θεμελιῶδες ἀνθρώπινο δικαίωμα. Γενικά, ἡ «μεταναστευτικὴ πολιτικὴ» πρέπει νὰ ἀποτελεῖ κυβερνητικὴ προτεραιότητα, προϋποθέτοντας «γνώση τῆς πραγματικότητας, αἴσθηση τῆς δικαιοσύνης, εὐλικρίνεια προθέσεων, πολιτικὴ φαντασία καὶ ἱκανότητα γιὰ πρόληψη τοῦ μέλλοντος»¹⁷.

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΜΠΡΟΣΤΑ ΣΤΗΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΗ ΠΡΟΚΛΗΣΗ

ΕΚΚΛΗΣΙΑ & ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ

Τό μεταναστευτικὸ ζήτημα ἀπασχολεῖ ὄχι μόνο τὴν ἐκάστοτε κυβερνητικὴ πολιτικὴ, ἀλλὰ βρίσκεται καὶ μεταξὺ των ἐνδιαφερόντων τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας. Ὑπακούοντας στὸν ἀπεγάδιαστο λόγο τοῦ Θεοῦ: «ξένος ἤμιν καὶ συνηγάγέτε με» (Ματθ. 25,35), ἡ Ἐκκλησία ἔρχεται καὶ ἀποδεικνύει ἐμπράκτως τὸ μέλημά της καὶ γιὰ τοὺς «ξένους». Ἐξάλλου, ἡ ἔννοια τοῦ ξενιτεμένου δὲν εἶναι ἀνοίκεια στὴν ὀρθόδοξη ἐκκλησιαστικὴ παράδοση. Ἀπὸ τὴν Παλαιὰ Διαθήκη μέχρι καὶ τὴν Καινὴ Διαθήκη ἀρκετές φορές φανερώνεται ἡ ἔννοια καὶ ἡ σημασία τοῦ «ξενιτεμοῦ» στὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων. Ὅπως χαρακτηριστικά μᾶς πληροφορεῖ τὸ βιβλίον τῆς *Γενέσεως*, ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς προστάζει τὸν πατριάρχη Ἀβραάμ νὰ ἐγκαταλείψει τὰ προσφυλῆ του πρόσωπα καὶ τὸ οἶκεό του περιβάλλον καὶ νὰ μεταναστεύσει στὸ τόπο πού τοῦ ὑπέδειξε¹⁸. Ἀλλὰ καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς βιώνει τὴν ξενιτιά, ὅταν ὡς βρέφος ἀναγκάζεται μαζί μέ τὴν οἰκογένειά του νὰ ξενιτευτεῖ στὴν Αἴγυπτο, ἀποφεύγοντας τό

¹⁵ Βλ. καὶ ΝΙΚΟΛΑΙΔΗ ΑΠ., *Κοινωνικὴ Ἠθικὴ*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2009, σ. 174.

¹⁶ Τό πολιτικὸ ἄσυλο δὲν εἶναι παρὰ ἡ προστασία πού προσφέρει τὸ κράτος στὰ ἄτομα ἐκεῖνα πού φεύγουν ἀπὸ τὴν χώρα τους γιὰ καλύτερες συνθῆκες διαβίωσης (μετανάστες) ἢ ἐξαιτίας τοῦ φόβου τοῦ διωγμοῦ τους ἀπὸ ἓνα καθεστῶς (πρόσφυγες). Περισσότερες ὁμως πληροφορίες σχετικὰ μέ τοὺς ὁρους καὶ τίς προϋποθέσεις πού πρέπει νὰ συντρέχουν γιὰ τὴν χορήγηση τοῦ πολιτικοῦ ἀσύλου βλ. http://asilo.gov.gr/?page_id=414.

¹⁷ Βλ. ΝΙΚΟΛΑΙΔΗ ΑΠ., *Κοινωνικὴ Ἠθικὴ*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2009, σ. 174.

¹⁸ «Ἐξέλθε ἐκ τῆς γῆς σου καὶ ἐκ τῆς συγγενείας σου καὶ ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ πατρὸς σου...» (Γέν. 12,1).

μένος του βασιλέως Ἡρώδη. Ὁ Χριστός, ὡς ἄλλος πρόσφυγας, διαρκῶς ζεῖ τὸν διωγμὸν, ἀπὸ τὴν στιγμή τῆς σάρκωσής Του μέχρι τῆς στιγμῆς τῆς Σταυρώσεώς Του στὸν Γολγοθᾶ¹⁹. Οἱ ἴδιοι οἱ συμπατριῶτες Του τὸν ἀντιμετωπίζουν σάν ξένο, ὅταν διαρκῶς τὸν συκοφαντοῦν καὶ τὸν μισοῦν, ἀγνοώντας τὴν πραγματικὴ Του ταυτότητα. Ὁ Χριστός ὀλοκληρώνει τὸ ἐπίγειο ἔργο Του, χωρὶς νὰ ἔχει «ποῦ τὴν κεφαλὴν κλῖνα» (Ματθ. 8,20). Ἐπομένως, ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ ταυτίζεται μὲ τὸν ξένο καὶ κατ' ἐπέκταση δίνει μιὰ πιὸ πνευματικὴ διάσταση στὸ βίωμα τῆς ξενιτιάς.

Οἱ πρῶτοι χριστιανοί, ἀκολουθώντας τὸ παράδειγμα τοῦ Κυρίου, διαρκῶς ἔχουν τὴν αἴσθησι τῆς ἀποδημίας. Δέν εἶναι τυχαῖο πού ὁ Ἀπόστολος Παῦλος τονίζει στὴν πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολή του ὅτι οἱ χριστιανοί εἶναι «ξένοι καὶ παρεπίδημοι» (Εβρ. 11,13). Ἀντιμετωπίζει τὴν ἐδῶ πολιτεία ὡς παροδική, ἀφοῦ σκοπὸς τοῦ χριστιανοῦ εἶναι ἡ κατάκτησι τῆς αἰώνιας πολιτείας, τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Πάντοτε τὸ χριστιανικὸ ἰδεῶδες εἶναι συναρτημένο μὲ τὸ πνεῦμα τῆς φυγῆς καὶ ὄχι τῆς παραμονῆς στὰ πρόσκαιρα. Ἀνέκαθεν καὶ κυρίως στὰ χρόνια των μαρτύρων γίνεται ἀντιληπτὸς ὁ πόθος τους ὄχι γιὰ τὸ ἐπίγειο, ἀλλὰ γιὰ τὸ ἐπουράνιο πολίτευμα²⁰. Κίνητρο τοῦ μαρτυρικοῦ τους ἀγῶνα ἀποτελεῖ καὶ ἡ «μετοίκησί» τους ἀπὸ τὰ γίνα καὶ κίβδηλα στὰ ἐπουράνια καὶ ἀληθινά. Ἄρα ἡ «ξενιτιά» εἶναι σύμφυτη μὲ τὴν πνευματικὴ ζωή, ὅταν καλεῖται κάποιος νὰ ἐγκαταλείψει τὸν παλαιὸ ἀνθρώπο καὶ νὰ γίνῃ μέλος τῆς «ἐν Χριστῷ καινῆς κτίσης»

Εἶναι ἀλήθεια πὼς ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία βρίθῃ παραδειγμάτων προσηγορίας πρὸς τοὺς ξένους. Ὁ ἱστορικὸς Παλλάδιος διασώζει περιπτώσεις ξένων οἱ ὅποιοι φιλοξενούνταν ἀπὸ τίς κατὰ τόπους Ἐκκλησίες. Τό ὅτι βρίσκονταν τὴν βυζαντινὴν περίοδο ξενοδοχεῖα δίπλα σε ναοὺς, δείχνει τὸ ἀμέριστο ἐνδιαφέρον τῆς Ἐκκλησίας πρὸς κάθε ἀναξιοπαθῶντα, ἀκόμη καὶ πρὸς τοὺς «ξένους». Ἡ ἐνορία ἔδινε τὸ διακόνημα τῆς διακονίας τῶν «ξένων» σέ

¹⁹ Ὁ Χρ. Σταμούλης γράφει ἐπ' αὐτοῦ: «Ὁ Θεὸς Λόγος σαρκούμενος προσέλαβε τὸ ξένο, τὸ ἄλλο, τὸ ἐντελὲς διαφορετικὸ. Βγήκε ἀπὸ τὸν ἐαυτὸ Του, παραμένοντας ταυτόχρονα ὁ ἐαυτὸς Του, προκειμένου ἡ ἀγάπη Του, πού χωρᾷ τοὺς πάντες καὶ τὰ πάντα, νὰ κατορθώσει τὸ ἀκατόρθωτο, νὰ ἀντλήσει ὕδωρ ἐκ τῆς πέτρας. Προσέλαβε τὴν διαβρωμένη ἀπὸ τὴν ἁμαρτία ἀνθρώπινη φύσι, προσέλαβε τὸν ἐκδιωγμένο ἀπὸ τὸν Παράδεισο Ἀδὰμ, γιὰ νὰ τὸν γατρήνῃ ἀπὸ τὴν ἀσθένειά του. Καὶ ἀκόμη περισσότερο, ἔγινε ὁ ἴδιος Ξένος, ἔτσι ὥστε διὰ τῆς συμπάθειας καὶ τῆς οἰκειότητος νὰ φανερώσῃ τὸ μυστήριον τῆς ἀγάπης πού φτάνει μέχρι τὸ Σταυρὸς. ΣΤΑΜΟΥΛΗ ΧΡ., *Ὡς περ ξένος καὶ ἀλίτης ἡ Σάρκωσις-ἡ μετανάστευσις τῆς ἀγάπης*, ἐκδ. Ακρίτας, Ἀθῆνα 2010, σ. 22.

²⁰ ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, *Ἡ μαρτυρία τῆς ἀγάπης-Τὸ φιλανθρωπικὸ καὶ κοινωνικὸ ἔργο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος*, ἐκδ. Κλάδου Ἐκδόσεων τῆς ἐπικοινωνιακῆς καὶ μορφωτικῆς ὑπηρεσίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆνα 2001, σ. 73.

κάποιους ένοριτες. Αυτοί αναλάμβαναν αρχικά τὰ τῆς συντηρήσεως τῶν ξένων καί μετέπειτα τοὺς ἐνσωμάτωναν στὴν ἐνοριακὴ ζωή, παρέχοντάς τους καί κάποιο διακόνημα (στόν κῆπο ἢ στό ἀρτοποιεῖο ἢ στό μαγειρεῖο). Ἄν μάλιστα ἀνάμεσα στοὺς «ξένους» ὑπῆρχε κάποιος ἐγγράμματος, τὸν ἔστελναν στὴν βιβλιοθήκη γιὰ κάποια μελέτη²¹. Μὲ αὐτὴ τὴν βοήθειά τους οἱ ἐκκλησιαστικές καί μάλιστα οἱ πρῶτες ἐνοριακές κοινότητες ἐφάρμοζαν στό ἀκέραιο τό λόγον τοῦ *Λευιτικοῦ* τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης: «Ἄν κάποιος ξένος ἔρθῃ νὰ μείνῃ μαζί σας στή χώρα σας, μὴν τὸν ἐκμεταλλευτεῖτε. Νὰ τοῦ φέρεστε ὅπως σ' ἑναν συμπατριώτη σας, νὰ τὸν ἀγαπᾶτε σάν τὸν ἑαυτὸ σας, γιατί κι ἐσεῖς ξένοι ἦσασταν στὴν Αἴγυπτο» (*Λευιτ.* 19,33).

Ἡ φιλοξενία τῶν «ξένων» δέν ἀποτελοῦσε μόνο γνῶρισμα τῶν πρωτοχριστιανικῶν καί βυζαντινῶν χρόνων, ἀλλὰ εἶναι ἓνα διαχρονικὸ καί φλέγον θέμα. Οἱ κοινωνίες ἐθνοτήτων ἔχουν πλέον μεταβληθῇ σέ πολυπολιτισμικές κοινωνίες, ἀλλάζοντας τὴν κοινωνικὴ διαστρωμάτωση τοῦ κάθε τόπου. Ἀπαρτίζονται ἀπὸ ἀνθρώπους μὲ διαφορετικές ἐθνικές παραδόσεις καί θρησκευτικές καί πολιτιστικές παραστάσεις. Φυσικὸ καί ἐπόμενο εἶναι ὅτι μὲ αὐτὴ τὴν πρόκληση τῆς πολυπολιτισμικότητας ἀντιμέτωπη ἔρχεται καί ἡ Ἐκκλησία. Ἐνώπιόν της παρουσιάζεται ὁ «ἄλλος», ὁ «ξένος», τὸν ὁποῖον δέν μπορεῖ νὰ τὸν ἀποκλείσει, παρὰ νὰ τὸν διακονήσει. Ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Ἰλίου κ. Ἀθηναγόρας ὑπογραμμίζει σέ σχετικὴ του εἰσήγηση πρὸς τὴν Ἱεραρχία τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (7/10/2015): «Γιὰ τὴν Ἐκκλησία ὁ “ἄλλος”, ὁ ὁποιοσδήποτε “ἄλλος”, δέν εἶναι οὔτε ἐχθρὸς, οὔτε ἀπρόσωπη μονάδα, ἀλλὰ οὔτε ἡ κόλασί μου, ὅπως ὑποστήριξε μερίδα τῆς σύγχρονης φιλοσοφίας. Ἀντίθετα ὁ “ἄλλος”, ἀκόμη καί στὴν τραγικὴ στιγμὴ τῆς ὑπαρξῆς του καί ἰδίως τότε, παραμένει μιὰ μοναδικὴ καί ἀνεπανάληπτη εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, ὁ τὸπος ὅπου τελικὰ μποροῦμε νὰ συναντήσουμε τὸν ἴδιο τὸν Κύριό μας»²².

Πράγματι ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος φανερῶνι μέσα ἀπὸ μιὰ σειρά δράσεων τὴν προσίλωσὴ της ἐναντὶ τοῦ «ἄλλου». Σέ κάθε τόπο ἀλλὰ καί στίς παραμεθόριες περιοχές, στάθηκε κοντὰ στοὺς μετανάστες καί στοὺς πρόσφυγες προσφέροντας ὑλική, ψυχολογικὴ καί νομικὴ συμπαράσταση καί θαλπωρὴ. Δέν εἶναι λίγες οἱ φορὲς ποὺ ὅταν χρειάστηκε, ἡ Ἱερὰ Ἀρχιεπισκοπὴ Ἀθηνῶν στίς χιλιάδες μερίδες φαγητῶν πρὸς ἀπὸρους συμπεριέλαβε καί τοὺς

²¹ ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, *Ἡ μαρτυρία τῆς ἀγάπης-Τὸ φιλελευθὲρ καὶ κοινωνικὸ ἔργο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος*, ἐκδ. Κλάδου Ἐκδόσεων τῆς ἐπικοινωνιακῆς καί μορφωτικῆς ὑπηρεσίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Αθῆνα 2001, σ. 73.

²² Βλ. γιὰ περισσότερες πληροφορίες: <http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/eisigiseis.htm>.

«ξένους»²³. Τό ἴδιο καί οἱ κατά τόπους Ἱερές Μητροπόλεις φιλοξένησαν ποικιλοτρόπως καί ἐπὶ μακρόν πολλούς μετανάστες. Ἀλλά καί κάποιες ἱερές μονές, ὅταν ὑπῆρξε ἀνάγκη, πρόταξαν τό συμφέρον τῆς ἐπιβίωσης τῶν μεταναστῶν καί τῶν προσφύγων. Ὅλοι λοιπόν αὐτοὶ οἱ ἐκκλησιαστικοὶ φορεῖς ἐφαρμόζουν μέχρι σήμερα στὴν πράξη τὸν εὐαγγελικὸ λόγον: «ἐφ’ ὅσον ἐποιήσατε ἐνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε» (Ματθ. 25,40).

Ἡ ἐλληνικὴ ἐκκλησιαστικὴ παρέμβαση γιὰ τὴν ἀνακούφιση τῶν μεταναστῶν καί τῶν προσφύγων, θά μπορούσε νά συνοψισθεῖ στὰ ἑξῆς:

- Συνεργασία μὲ ὅλους τοὺς ἐμπλεκόμενους φορεῖς τοῦ Κράτους (ὕπουργεῖα, δημόσιες ὑπηρεσίες κ.ἄ.) καί μὲ τίς τοπικὲς κοινωνίες γιὰ τὴν ἀπὸ κοινοῦ διαχείριση τοῦ μεταναστευτικοῦ ζητήματος.

- Συμμετοχὴ τῆς στὴν σίτιση, στὴν διανομὴ ἱατροφαρμακευτικοῦ ὕλικου καί εἰδῶν πρώτης ἀνάγκης σὲ αὐτὴ τὴν ἐμπερίστατη ὁμάδα ἀνθρώπων (προσφύγων καί μεταναστῶν).

- Παροχὴ κοινωνικῆς στήριξης καί νομικῆς βοήθειας προκειμένου, σὲ κάποιες περιπτώσεις, νά ὁλοκληρωθοῦν ἐπιτυχῶς οἱ διαδικασίες αἵτησης ἀσύλου.

- Ἀνοιχτὴ καί συνεχὴ ἐπικοινωνία μὲ ἐκκλησιαστικὲς ὁργανώσεις καί εὐρωπαϊκοὺς ὁργανισμοὺς (Επιτροπὴ Μεταναστῶν τοῦ Συμβουλίου Εὐρωπαϊκῶν Ἐκκλησιῶν κ.ἄ.), μὲ στόχο ἀφενὸς τὴν ἐνίσχυση τῶν προσπαθειῶν τῆς καί ἀφετέρου τὴν ἐνημέρωση καί εὐαισθητοποίηση τῆς εὐρωπαϊκῆς κοινῆς γνώμης γιὰ τὸ προσφυγικὸ ζήτημα.

- Τέλος, ἐνίσχυση τῆς συνεργασίας τῆς μὲ τὸν Διεθνὴ Ἐρυθρὸ Σταυρὸ, ἀλλὰ καί τὴν Ὑπατὴ Ἀρμοστεία τοῦ Ο.Η.Ε. γιὰ τοὺς πρόσφυγες, συμμετέχοντας σὲ διάφορα προγράμματα καί δράσεις.

Ἐξίσου σημαντικὴ εἶναι καί ἡ συμβολὴ τοῦ «Κέντρου Συμπαραστάσεως Παλιννοστούντων καί Μεταναστῶν-Οἰκουμενικοῦ Προγράμματος Προσφύγων». Πρόκειται γιὰ μιὰ μὴ κερδοσκοπικὴ ἐταιρεία ποὺ ἰδρύθηκε τὸ 2012 καί ἔχει ὡς στόχο τὴν παροχὴ ὑποστηρικτικῶν ὑπηρεσιῶν σὲ παλιννοστοῦντες μετανάστες, καθὼς καί σὲ πρόσφυγες. Δέν εἶναι παρὰ μιὰ μετεξέλιξη τοῦ «Κέντρου Συμπαραστάσεως Παλιννοστούντων Μεταναστῶν» ποὺ εἶχε συστα-

²³ Βλ. σχετικὸ παράδειγμα: ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, *Ἡ μαρτυρία τῆς ἀγάπης-Τὸ φιλανθρωπικὸ καί κοινωνικὸ ἔργο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος*, ἐκδ. Κλάδου Ἐκδόσεων τῆς ἐπικοινωνιακῆς καί μορφωτικῆς ὑπηρεσίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Αθήνα 2001, σ. 74.

θει τό 1978 ως ξεχωριστή ύπηρεσία τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος²⁴. Συγκεκριμένα τό Κέντρο αὐτό ἔρχεται καί προσφέρει ἐξειδικευμένες ύπηρεσίες ύποδοχῆς, κοινωνικῆς συμβουλευτικῆς καί προσανατολισμοῦ, νομικῆς ύποστήριξης τῶν αἰτούντων, προσωρινῆς περιθάλψης καί στέγασης τῶν ξεριζωμένων, καθὼς καί φιλοξενία γυναικῶν ποῦ βρίσκονται σέ κίνδυνο ἐκμετάλλευσης ἢ βίας, χωρίς καμία διάκριση ἐθνικότητας, θρησκείας ἢ ἄλλης μορφῆς διαφορετικότητας. Οἱ δράσεις αὐτές ἐπίσης περιλαμβάνουν τή δικτύωση καί συνεργασία μέ κοινωνικούς φορεῖς καί ἐθνικές καί διεθνεῖς Μή Κυβερνητικές Ὄργανώσεις. Ἐπιπλέον αὐτός ὁ ἐκκλησιαστικός φορέας ἐνδιαφέρεται νά εὐαισθητοποιήσει τόν πληθυσμό γιά θέματα ἀσύλου, προσφύγων, ἀσυνόδευτων ἀνηλίκων, κράτησης καί καταπολέμησης τοῦ ρατσισμοῦ καί τῆς ξενοφοβίας. Ὡς ἐκ τούτου αὐτή ἡ ὁργανωμένη προσπάθεια τῆς Ἐκκλησίας ἀποτελεῖ ἓνα ἰσχυρό «ράπισμα» ἔναντι ὅλων ὅσων ἀποδίδουν στήν Ἐκκλησία ξενοφοβικές καί ρατσιστικές συμπεριφορές.

Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ἀπό τήν πρώτη κιόλας στιγμή ἔδειξε ἐνδιαφέρον γιά τήν καλύτερη ἐπίλυση τοῦ μεταναστευτικοῦ καί προσφυγικοῦ ζητήματος²⁵. Ποτέ δέν τό ἐξέτασε μέ θρησκευτικές παρωπίδες, ἀλλά τό ἀνιχνεύει ἀπό τήν ὀπτική γωνία τῆς ἀγάπης καί τῆς προσφορᾶς πρὸς τόν «ἄλλο». Πολύ εὐστοχα ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Ἰλίου κ. Ἀθηναγόρας θά αἰτιολογήσει αὐτό τό ξεχωριστό ἐκκλησιαστικό ἐνδιαφέρον ὡς ἑξῆς: «Τό ζήτημα δέν εἶναι νά δαιμονοποιοῦμε καταστάσεις, νά ἀρθρώνουμε ἱερεμιάδες γιά τά δεινά ποῦ μᾶς βρῆκαν καί νά ἐξορκίζουμε τό “κακό”, ἀλλά νά μπορέσουμε νά κατανοήσουμε ὅλες τίς διαστάσεις τῆς νέας πραγματικότητας ποῦ ἔχουμε μπροστά μας. Κάτι τέτοιο συνιστᾷ ὅπωςδήποτε μιά γόνιμη πρόκληση γιά τόν θεολογικό μας λόγο, ἀλλά καί τήν ποιμαντική μας πράξη, καθὼς δοκιμάζει τά κριτήριά μας καί θέτει ἐπιτακτικά το θέμα τῆς ἀξιολόγησης καί τῆς στάσης μας ἔναντι τοῦ κάθε

²⁴ ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, *Ἡ μαρτυρία τῆς ἀγάπης-Τό φιλανθρωπικό καί κοινωνικό ἔργο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος*, ἐκδ. Κλάδου Ἐκδόσεων τῆς ἐπικοινωνιακῆς καί μορφωτικῆς ύπηρεσίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Αθήνα 2001, σ. 75.

²⁵ Θά ἀποτελοῦσε ἐπίσης παράλειψη νά μὴν ἀναφερθεῖ ὅτι ἀπό τό 2006 στήν Ἱερά Σύνοδο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος λειτουργεῖ «Εἰδική Συνοδική Ἐπιτροπή Μεταναστῶν, Προσφύγων καί Παλιννοστούντων», μιά ἄλλη ἀπόδειξη τοῦ ἀμέριστου ἐνδιαφέροντος τῆς Ἐκκλησίας πρὸς αὐτές τίς εὐπαθεῖς κοινωνικές ὁμάδες. Αὐτή συστάθηκε μέ σκοπό τήν ἔρευνα τῶν κοινωνικῶν, πολιτισμικῶν καί θρησκευτικῶν ἐπιπτώσεων ἀπό τήν μετανάστευση, τήν ἀντιμετώπιση τῶν ποιμαντικῶν προβλημάτων καί τήν ὁμαλή ἔνταξη τῶν ἀλλοδαπῶν στό κοινωνικό σύνολο. Γιά τήν λειτουργία καί τήν διοικητική ὁργάνωση αὐτῆς τῆς εἰδικῆς συνοδικῆς ἐπιτροπῆς βλ. καί <http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/committees/metanastes/metanastes.htm>.

λογής “άλλου”»²⁶. Άρα από τὰ ὅσα παρατέθηκαν, κατανοεῖται πὼς ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος δέν ἀδιαφορεῖ, ἀλλὰ μέσα στό φιλανθρωπικό ἔργο της ἐντάσσει καί τό μεταναστευτικό-προσφυγικό ζήτημα.

ΕΝΟΠΙΑ & ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ

Τὴν βασική ἐντολή τῆς ἀγάπης πρὸς τό πλησίον, ἡ ὁποία εἶναι ἡ πεμπουσία τῆς χριστιανικῆς ζωῆς, ἐφαρμόζει καί ἡ κάθε ἐνοριακή κοινότητα. Ἐκτός της λατρευτικῆς καί μυστηριακῆς ζωῆς της, διακρίνεται καί γιὰ τὴν πλούσια φιλανθρωπική της διακονία. Ὡς πρώτησιτη ἀνάγκη θέτει τὴν πνευματική σωτηρία τῶν ἀνθρώπων διαμέσου τῶν ἱερῶν μυστηρίων, χωρὶς ὅμως νὰ ὑποβιβάζει τίς σωματικές ἀνάγκες τους²⁷. Ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς προσλαμβάνει καί σώζει τὸν «ὅλο ἄνθρωπο», ὡς ψυχοσωματική ὁλότητα. Δέν τὸν διαρεῖ καί δέν τὸν κομματιάζει, ἀντιθέτως τὸν ἀντιμετωπίζει ἐνιαία. Γι’ αὐτό καί ἡ διακονία τῆς Ἐκκλησίας δέν διαφοροποιεῖται, ἀλλὰ προσφέρεται σέ ὁλόκληρο τὸν ἄνθρωπο.

Ἡ Ἐκκλησία καί ἡ ἐνορία δέν περιορίζεται μόνο στὴν πνευματική διακονία, ἀλλὰ προχωρεῖ καί στὴ «σωματική-ὕλική» διακονία²⁸. Ὡς κοινωνία ἀγάπης, ἡ ἐνοριακή κοινότητα ὀργανώνει τὴ μέριμνά της γιὰ ὅσους πιάσχουν καί ἀδυνατοῦν νὰ ἐπιβιώσουν. Ἀγωνιᾷ καί συγχρόνως ἀγωνίζεται γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ πόνου, τῆς θλίψης, τῆς φτώχειας, τῆς ἀνεργίας καί ὅλων τῶν προβλημάτων πού ταλανίζουν τὸν ἄνθρωπο. Τό ποικιλοτρόπο ἔργο της συνδέεται ἄρρηκτα μὲ τὴν ἀνακούφιση τῶν εὐπαθῶν κοινωνικῶν ομάδων. Ὅπως προσφυῶς σημειώνει ὁ μακαριστὸς π. Γεώργιος Μεταλληνός, αὐτὴ ἡ ἐκκλησιαστική διακονία, δηλαδή ἡ διακονία ὅλων τῶν ἀναξιοπαθούντων, «ἀποτελεῖ τὴν ἄλλη ὅψη τῆς ἐκκλησιαστικῆς θεολογήσεως»²⁹. Ἐξάλλου ὁ ἐρχομὸς τοῦ Μεσσία ἐπάνω στὴ γῆ σηματοδοτεῖ τὴ λύτρωση τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἀπὸ τὸν θάνατο, τίς θλίψεις καί τίς ἀσθένειες. Ἔτσι καί ἡ κάθε ἐνοριακή κοινότητα

²⁶ Βλ. καί: <http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/eisigiseis.htm>.

²⁷ «Στο χωρὶς τῆς Ἐκκλησίας δέν μπορεῖ νὰ vonθεῖ ἓνας δυαλισμὸς μεταξὺ πνευματικοῦ καί ὕλικου, ψυχικοῦ καί σωματικοῦ. Κάθε δὲ προσπάθεια ὑπερτονισμοῦ τῆς μιᾶς πλευρᾶς τῶν ἀναγκῶν τοῦ ἀνθρώπου σέ βάρος τῆς ἄλλης ἐνέχει τὸν κίνδυνο νὰ μᾶς ὀδηγήσει σέ τραγικὲς παρεκκλίσεις ἀπὸ τὴ φύση τῆς ἰδίας τῆς ζωῆς καί τῆς ὑπαρξῆς μας» Βλ. ΠΑΤΡΩΝΟΥ Γ., *Θεολογία-Κοινωνία*, ἔκδ. Ἀποστολικὴ Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 2007, σ. 232.

²⁸ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ Γ. (Πρωτοπρ.), *Ἡ Ἐκκλησία μέσα στὸν κόσμον*, ἔκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1988, σ. 26.

²⁹ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ Γ. (Πρωτοπρ.), *ΕΝΟΠΙΑ: Ὁ Χριστὸς ἐν τῷ μέσῳ ἡμῶν*, ἔκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1990, σ. 134.

εἶναι ἡ προέκταση τοῦ σωστικοῦ ἔργου τοῦ Θεανθρώπου Χριστοῦ.

Κατεξοχήν ὑπεύθυνος γιά τήν ἄρτια διεκπεραίωση αὐτῆς τῆς διακονίας εἶναι ἕκαστος ἐφημέριος. Μαζί μέ τούς πολύτιμους συνεργάτες τοῦ συμπαραστέκεται καί συνδράμει τούς πάσχοντες. Πλησιάζει τούς δοκιμαζόμενους ἀνθρώπους μέ στόχο τήν ἀπελευθέρωσή τους ἀπό τίς πάσης φύσεως δυσκολίες. Ὁ ἱερέας εἶναι ἐκεῖνος πού βρίσκεται δίπλα στούς ἀσθενεῖς, στούς λυπημένους ἀπό ἕναν πρόωρο χαμό συγγενικοῦ τους προσώπου, στούς ὑπερήλικες, στούς ἀστέγους, στούς πτωχοῦς, στίς χῆρες, στά ὀρφανά, στούς ἀνέργους, στούς φυλακισμένους, στούς ναρκομανεῖς καί γιατί ὄχι, καί δίπλα στούς μετανάστες καί στούς πρόσφυγες. Αὐτός, ἐντός τῆς ἐνοριακῆς κοινότητας, ἀγκαλιάζει ὅλες τίς ἀνάγκες τοῦ ἀνθρώπου καί τίς παραμέτρους τῆς ζωῆς, πού ἀναφέρονται εἴτε στόν κοινωνικό καί βιολογικό του κύκλο, εἴτε στίς ὑπαρξιακές καί πνευματικές του ἀναζητήσεις καί ἀνησυχίες. Ἐτσι ἀποδεικνύεται πόσο πολυσίμαντη καί πολυδιάστατη εἶναι ἡ «ἱερατική λειτουργία» σήμερα.

Ἴσως ὅμως ἀναφύεται ὁ προβληματισμός ὅτι οἱ ἐνοριακές ποιμαντικές ἀνάγκες εἶναι αὐξημένες καί τό ἔργο τοῦ κληρικοῦ δυσχεραίνεται. Μέ ποιο τομέα διακονίας νά πρωτοασχοληθεῖ; Μέ ὅλους εἶναι ἀνέφικτο, τή στιγμή πού εἶναι ἐπιφορτισμένος καί μέ τό λειτουργικό κομμάτι τῆς κοινότητας. Γι' αὐτό ἀπαιτεῖται ἡ βοήθεια διαφορῶν συνεργατῶν, κάτι πού γίνεται στίς ἐνορίες τῶν μεγάλων ἀστικῶν κέντρων. Γιά παράδειγμα ὑπάρχουν ἐνορίες τῆς Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν πού καθημερινά ἐτοιμάζουν ἑκατοντάδες μερίδες φαγητοῦ γιά ἐνδεεῖς συνανθρώπους. Χωρίς τήν θυσιαστική προσφορά λαϊκῶν συνεργατῶν ἡ διακονία αὐτή θά φάνταζε ἕνα ἀνεκπλήρωτο ἐνοριακό «ὄνειρο». Ἀντίστοιχα συμβαίνει μέ τήν διακονία ὀρισμένων ἐνοριῶν σέ κάποια σωφρονιστικά καταστήματα. Χωρίς τήν ἠθική καί ὕλική συμπαράσταση κάποιων ἐθελοντῶν πρὸς τούς φυλακισμένους, ἡ διακονία αὐτή θά ἦταν μιᾶ ἀνέφικτη σκέψη. Ἐπομένως οἱ συνεργάτες στό ἐνοριακό ἔργο εἶναι οἱ «ὀφθαλμοί καί οἱ χεῖρες»³⁰ τοῦ ἱερέως στήν ἀντιμετώπιση τῶν ποικίλων κοινωνικῶν προβλημάτων.

Γιά τόν κάθε χριστιανό, ἡ ἐθελοντική προσφορά πρὸς τόν πλησίον εἶναι ἐκχύλισμα ἀγάπης καί ἐσωτερικῆς καλλιέργειας, πού βιώνονται μέσα στήν ἐκκλησιαστική κοινότητα, τήν ἐνορία. Ἡ προσφορά αὐτή στηρίζεται στή χριστιανική πίστη καί ἔχει ποιότητα, καθολικότητα καί διάρκεια. Δέν ἐπιβάλλεται, οὔτε ἀπαιτεῖται. Ἡ κοινωνική προσφορά ἐμπνέεται. Ξεκινᾷ ἀπό τόν ἱερέα

³⁰ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ Γ. (Πρωτοπρ.), *ΕΝΟΡΙΑ: Ὁ Χριστός ἐν τῷ μέσῳ ἡμῶν*, ἔκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1990, σ. 135.

τῆς ἐνορίας καί διακλαδίζεται κατόπιν στό ποίμνιο. Ὁ ἱερέας θυσιάζεται νυχθημερόν γιά τόν πλησίον καί αὐτόν τόν ἀκολουθοῦν ὅσοι ἐπιθυμοῦν τήν ἀπάλυνση τοῦ πόνου καί τήν θεραπεία τῆς ἀρρώστιας τῶν «ἄλλων». Ἡ ἐνορία λοιπόν, ὡς τό κατεχοχίν κύτταρο τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς ἐντός τῆς κοινωνίας, δύναται νά ἀναδειχθεῖ σέ μιὰ ἐστία ἀνάπτυξης τοῦ ἐθελοντισμοῦ καί τῆς θυσιαστικῆς διακονίας τοῦ ἔχοντος ἀνάγκη.

Στό πλαίσιο τῆς ἐνοριακῆς χριστιανικῆς ἀλληλεγγύης καί προσφορᾶς μπορεῖ νά συμπεριληφθεῖ καί ἡ διακονία «τῶν μεταναστῶν καί τῶν προσφύγων». Ἡ Ἐκκλησία ἔρχεται καί τούς δέχεται, τούς ψωμίζει, τούς ἐνδύει καί τούς περιβάλλει μέ στοργή, διότι στά πρόσωπά τους βλέπει τόν ἴδιο τό Χριστό. Ἡ Ἐκκλησία δέν λειτουργεῖ ὡς γκέτο, ἀλλά ἡ μαρτυρία της στό σύγχρονο μεταβαλλόμενο κόσμο εἶναι μιὰ μαρτυρία ἀγαπητικῆς συνύπαρξης μέ ὅλους τούς ἀνθρώπους, ἀνεξαρτήτου χρώματος, φυλῆς, καί ταυτότητας. Ὁ Χριστός δέν ἀποκλείει ἀπό τήν κοινωνία Του κανένα. Κι ἂν ὑπάρχουν περιπτώσεις ἀποκλεισμοῦ, ὀφείλονται στόν ἐγωκεντρισμό καί στήν παθολογική φοβία τοῦ ἀνθρώπου. Κάθε ἀγώνας γιά ἀλήθεια, εἰρήνη, δικαιοσύνη, ἀδελφосύνη καί ἰσότητα εἶναι χριστιανικός³¹. Κατά συνέπεια καί ἡ φιλανθρωπική διακονία τῆς ἐνορίας ἔχει θεία προέλευση καί ἀποτελεῖ ὕψιστο καθήκον.

Ἀναμφισβήτητα, ἡ ἐνορία διαδραματίζει σημαίνοντα ρόλο στήν ἐξυπηρέτηση τόσο τῶν προσωπικῶν, ὅσο καί τῶν ὁμαδικῶν κοινωνικῶν ἀναγκῶν. Ἀνάμεσα στίς κοινωνικές ὁμάδες πού μπορεῖ νά σταθεῖ ἀρωγός στόν ἀγῶνα τῆς ἐπιβίωσής τους, εἶναι καί οἱ ὁμάδες τῶν μεταναστῶν καί τῶν προσφύγων. Σεβόμενη αὐτούς, ὡς αὐθύπαρκτα πρόσωπα, δύναται νά τούς προσφέρει τήν πολυποίκιλη ὑποστήριξή της σέ κρίσιμες καί δύσκολες στιγμές τῆς ζωῆς τους. Συγκεκριμένα ἡ ἐνοριακή διακονία πρὸς τούς «ξένους», ὀφείλει νά κινηθεῖ πάνω σε τρεῖς βασικές ἀρχές³²:

1. Πρώτη βασική ἀρχή εἶναι ἡ **ἀρχή τῆς κατανόησης**. Συνίσταται στήν ὀρθή ἀντίληψη τοῦ ὑποκειμένου κόσμου τοῦ «ἄλλου». Ἡ ἐνορία καί οἱ ἐπιφορτισμένοι ἐθελοντές μέ τή διακονία τῶν «ξένων», ὀφείλουν νά κατανοήσουν αὐτούς σάν νά ἦταν στή θέση τους. Ἐπιβάλλεται νά ἀφουγκραστοῦν τόν πόνο τοῦ «ἄλλου», ὅπως τόν αἰσθάνεται ἢ νά νοιώσουν τήν εὐχαρίστησή του, ὅπως αὐτός τή νοιώθει.

³¹ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ Γ. (Πρωτοπρ.), *Ἡ Ἐκκλησία μέσα στόν κόσμο*, ἔκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1988, σ. 219-220.

³² ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ ΑΛ., *Στιγμιότυπα καί περιπλανήσεις σέ δρόμους ποιμαντικῆς διακονίας* 3, Ἀθήνα 1985, σ. 44-46.

2. Δεύτερη σπουδαία αρχή είναι **η αρχή του σεβασμού**. Ἡ ἐνορία πρέπει ἐμπράκτως νά δείχνει πώς σέβεται τόν «ἄλλο». Νά δείχνει ὅτι τόν συμμερίζεται σέ αὐτή τήν δύσκολη φάση τοῦ βίου του. Δέν εἶναι σωστό νά κυριαρχοῦν ρατσιστικές ἀντιλήψεις, ἀλλά νά ἐπικρατεῖ ἡ ἀναγνώριση τῆς μοναδικότητας τοῦ προσώπου τοῦ «ξένου». Ἐξάλλου, ὁ κάθε ἄνθρωπος ἔχει τήν δική του «πνευματική ἀξία», τήν ὁποία ὀφείλει ὁ καθένας νά σέβεται.

3. Καί τρίτη σημαντική αρχή εἶναι **η αρχή τῆς παραδοχῆς**. Συνίσταται στήν παραδοχή τοῦ «ἄλλου» στό σύνολό του, ὅπως αὐτός ὑπάρχει ἐδῶ καί τώρα. Ἡ ἐνορία ὀφείλει νά παραδέχεται τόν «ξένο» στήν καθολικότητά του, νά τόν ἀποδέχεται μέ τίς παροντικές ἀνάγκες του. Προσπάθειά της νά εἶναι ἡ ἀνακούφισή του ἀπό τήν δίνη τῶν προβλημάτων πού ἔχει περιέλθει.

Οἱ προαναφερθεῖσες ἀρχές ὑποδηλώνουν τήν στάση φιλοξενίας πού καλεῖται νά καλλιεργεῖ ἡ ἐνορία πρὸς τοὺς «ξένους». Πρόκειται γιά ἀρχές πού ἐδραιώνονται στή θεώρηση τοῦ ἀνθρώπου ὡς προσώπου καί ὄχι ὡς μᾶς ἀσήμαντης μονάδας. Αὐτές βοηθοῦν ὥστε νά ἀποβάλλονται ὅλα ἐκεῖνα τά διαιρετικά στοιχεῖα, τά ὁποῖα ἐγκλωβίζουν καί περιχαρακώνουν λαούς καί ἔθνη στίς ἐθνικές καί πολιτιστικές τους ἰδιατερότητες³³. Συνδράμουν ὥστε νά καλλιεργεῖται ἡ ἐνότητα καί ἡ ἀλληλεγγύη μεταξύ τῶν «εἰκόνων τοῦ Θεοῦ», παρέχοντας παράλληλα καί μιά σωτηριολογική προοπτική γιά τά μί ἐνοριακά μέλη. Ἡ ὑποδοχή τους ὡς «πλησίον» μπορεῖ νά ὀδηγήσει στήν ὁλοκληρωτική ἐνσωμάτωσή τους στήν ἐκκλησιαστική κοινότητα.

Πολλές εἶναι καί οἱ δράσεις³⁴ πού μποροῦν νά ὀργανωθοῦν ἀπό τήν ἐνορία γιά τοὺς μετανάστες καί τοὺς πρόσφυγες. Ἐνδεικτικά μποροῦν νά ἀναφερθοῦν οἱ ἑξῆς:

- Συμμετοχή αὐτῶν στό ἐνοριακό συσσίτιο, ὥστε νά καλύπτεται ἡ ἀνάγκη τῆς αὐτοσυντήρησής τους. Ἡ, ἐάν δέν διαθέτει συσσίτιο ἡ ἐνορία, νά συνεργασθεῖ μέ τοὺς τοπικούς φορεῖς (δήμους, συλλόγους κ.λπ.) γιά τήν σίτιση τῶν «ξένων».
- Δωρεάν παροχή ἱατροφαρμακευτικῆς περίθαλψης καί φροντίδας πρὸς αὐτοὺς διαμέσου ἐθελοντῶν ἱατρῶν καί φαρμακοποιῶν τῆς ἐνορίας.

³³ ΠΑΤΡΩΝΟΥ Γ., *Θεολογία-Κοινωνία*, ἐκδ. Ἀποστολική Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 2007, σ.376.

³⁴ Βλ. καί ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, *Ἡ μαρτυρία τῆς ἀγάπης-Τό φιλανθρωπικό καί κοινωνικό ἔργο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος*, ἐκδ. Κλάδου Ἐκδόσεων τῆς ἐπικοινωνιακῆς καί μορφωτικῆς ὑπηρεσίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 2001, σ. 75-76.

- Παροχή προσωρινής στέγης σέ αυτούς μέχρι τή μόνιμη ἐγκατάστασή τους κάπου. Ίσως ἡ ἐνορία νά ἔχει στή διάθεσή της κάποιους ξενῶνες γιά ἑκτατες ἀνάγκες. Αὐτούς μπορεῖ νά τοὺς ἀξιοποιήσει γιά αὐτό τό σκοπό.

- Διενέργεια κάποιων μαθημάτων ἑλληνικῆς γλώσσας σέ αὐτούς ἀπό ἐθελοντές ἐκπαιδευτικούς μέ στόχο τήν καλύτερη κοινωνική τους ἔνταξη.

- Βοήθεια στήν ἀναζήτησι ἐργασίας, στήν πρόσβασι σέ ὑπηρεσίες υἱείας, ἀλλά καί στήν ἔνταξι τῶν παιδιῶν τους στό σχολεῖο.

- Συμβουλευτική προσανατολισμοῦ καί κοινωνικό-ψυχολογική ὑποστήριξι αὐτῶν μέσω ἐιδικῶν ἐπιστημόνων πού ἐπιστρατεύει ἡ ἐνορία.

- Νομική βοήθεια πρὸς αὐτούς ὥστε νά ἐπιταχυνθοῦν οἱ διαδικασίες νομιμοποίησής τους (π.χ. παροχή ἀσύλου), ἀλλά καί νομική συμβουλευτική πρὸς ἐκεῖνα τὰ ἄτομα πού ἀντιμετωπίζουν τόν κίνδυνο τῆς κράτησις ἢ τῆς ἀπέλασις.

- Τή σύνταξι, ἐκτίπωσι καί κυκλοφορία ἐνός ἐνοριακοῦ φυλλαδίου γιά τήν εὐαισθητοποίηση τῶν ἐνοριτῶν σέ θέματα πού ἀφοροῦν τοὺς πρόσφυγες καί τοὺς μετανάστες, ὅπως οἱ συνθῆκες πού ἐπικρατοῦν στίς χῶρες καταγωγῆς τους, οἱ ἄμεσες βιοτικὲς τους ἀνάγκες κ.λπ.

Ἡ ἐνοριακή κοινότητα μέ αὐτές τίς δράσεις της ἀποδεικνύει στήν πράξι ὅτι δέν παραθεωρεῖ τίς «μεταναστευτικὲς καί προσφυγικὲς ἀνάγκες», ἀντιθέτως μερμνᾷ γιά τήν ἱκανοποίησή τους. Μέ αὐτόν τόν τρόπο φανερῶνει ἐμφαντικὰ τόν οἰκουμενικὸ χαρακτήρα τῆς Ἐκκλησίας μέσα στήν σύγχρονη παγκοσμιότητα, ἀφοῦ σύμφωνα μέ τόν Ἀπόστολο Παῦλο: «Οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος οὐδέ Ἕλλην, οὐκ ἔνι δοῦλος οὐδέ ἐλεύθερος, οὐκ ἔνι ἄρσεν καί θῆλυ· πάντες γάρ ὑμεῖς εἷς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ» (Γαλ. 3,28).

Βέβαια ἡ ὅλη αὐτή ἐνοριακή στάσι σέ καμία περίπτωσι δέν μπορεῖ νά ὑπερβεῖ τὰ ὅρια τῆς πίστις, ὀδηγώντας σέ μιά τυχοῦσα καθολικὴ σύμπλευσι. Ἀπὸ τήν Παλαιὰ Διαθήκη ὁ Θεὸς προστάζει τό λαό Του: «μὴ μεταίρε ὅρια αἰῶνια, ἃ ἔθεντο οἱ Πατέρες σου» (Παροιμ. 22,28). Δέν μπορεῖ στά ὄνομα τῆς ἀγαπητικῆς συμπόρευσις μέ τόν «ξένο» νά καταλύονται τὰ ὅρια τῆς πίστις. Τίς περισσότερες φορές πρόκειται γιά ἀλλόθρησκους, τοὺς ὁποίους ἡ ἐνορία ὀφείλει νά τοὺς διαχειριστεῖ μέ τέτοιο τρόπο, ὥστε οὔτε αὐτοὶ ὑλικά νά ζημιώνονται, ἀλλά οὔτε καί ἡ ἐνοριακή κοινότητα νά προβαίνει σέ ἐκπτώσεις τῆς ἐκκλησιαστικῆς παράδοσις. Ὁ σεβασμὸς ἀπαιτεῖται καί ἀπὸ τήν πλευρά τῶν «ξένων» Ἡ κατανόησι γιά τή ξεχωριστὴ θρησκευτικὴ ταυτότητα τῆς κοινότητις πρέπει νά ὑπάρχει καί ἀπὸ μέρους τῶν «μεταναστῶν καί τῶν προσφύγων». Ἡ παραδοχὴ ἐπιβάλλεται νά διακρίνεται καί ἀπὸ τοὺς φιλοξενούμενους, ὅταν αὐτοὶ καλοῦνται νά παραδεχθοῦν τήν αὐθυπαρξία τῆς χριστιανικῆς κοινότητις.

τας. Ἐξάλλου καί ὁ Ἀπόστολος τῶν Ἐθνῶν θά ὑπογραμμίσει πῶς: «εἰ δέ τίς τῶν ἰδίων καί μάλιστα τῶν οἰκείων οὐ προνοεῖ, τήν πίστιν ἥρνηται καί ἐστίν ἄπιστος χεῖρων» (Α΄ Τιμ. 5,8). Προτεραιότητα τῆς ἐνορίας πρέπει νά ἀποτελεῖ τό ποιμνίό της καί μετέπειτα οἱ ἄλλες φροντίδες. Διότι μὴν λησμονιέται πῶς ἐνοριακός στόχος εἶναι ἡ ψυχοσωματική σωτηρία καί ὄχι μόνο ἡ ὕλική προσφορά.

Ἡ ἐνορία, ὡς ὁργανωμένο καί δυναμικό κύτταρο «πνευματικό ζωῆς» μπορεῖ νά γίνεи πόλος ἑλξης ἀκόμη καί τῶν μεταναστῶν. Δέν εἶναι λίγα τα παραδείγματα πού ἡ προσφορά μιᾶς «βοήθειας» στάθηκε ἡ ἀφορμή τοῦ ἀσπασμοῦ τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἀπό μέρους ἁλλοθρήσκων. Πόσες βαπτίσεις μεταναστῶν ἀπό τήν Ἀλβανία ἔχουν πραγματοποιηθεῖ μέχρι σήμερα, τρανὴ ἀπόδειξη τῆς προσέλκυσης μεταναστῶν στήν ὀρθόδοξη ἐκκλησιαστική κοινότητα; Πόσοι πιστοὶ ἀπό τοὺς ὀρθόδοξους ἀνατολικούς λαούς, ἐρχόμενοι στήν πατρίδα μας γιά καλύτερους ὁρους διαβίωσης, βρῆκαν θαλπωρή καί ἀπάγκιο σέ μιᾶ ἐνορία; Πολλά ἴσως μποροῦν νά ἀναφερθοῦν, τεκμηριώνοντάς το ὅτι ἡ ἐνοριακή κοινότητα δέν ἀρνεῖται τή διακονία τῶν ξένων, ἀλλά καί δέν παραχαράσσει τήν ὀρθόδοξη ἀλήθειά της, ὅταν αὐτή δύναται νά θεραπεύσει καί τοὺς «ἄλλους».

Συμπερασματικά, ὁ «ξένος» γιά τήν Ἐκκλησία καί τήν ἐνοριακή κοινότητα δέν εἶναι μιᾶ ἀπειλή γιά τήν αὐτοσυνειδησία καί τήν ταυτότητά της. Ὁ «ἄλλος» εἶναι ὁ συνάνθρωπος, ὁ ὁποῖος τείνει τό χέρι του γιά ἐμπρακτὴ βοήθεια. Ἐνστάσεις περὶ παραχάραξης τῆς πατρῴας ὀρθόδοξης παράδοσης ἀπό μέρους ὀρισμένων, εἶναι ἀπότοκες μισαλλόδοξων συμπεριφορῶν καί στάσεων. Ἀγνόηση τοῦ «ξένου» ἰσοδυναμεῖ μέ κατακρήμνιση τοῦ εὐαγγελικοῦ νόμου τῆς ἀγάπης καί τῆς χριστιανικῆς ἐλευθερίας. Ἐάν παρατηροῦνται σήμερα τέτοιες ρατσιστικές στάσεις, ὀφείλονται σέ ἓναν ἄτεγκτο πρωτογονισμό καί πνευματικό ἀναλφαβητισμό. Ὅταν τό Γεροντικό διαρκῶς ὑπομνηματίζει: «Εἶδες τόν ἀδελφόν σου, εἶδες τόν Κύριόν σου», διαδηλώνει καί τήν ἄνευ φυλετικῶν καί θρησκευτικῶν διακρίσεων ἀγάπη, μιᾶ ἀγάπη πού πρέπει νά βρίσκεται στόν πυρήνα τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινοτικῆς ζωῆς.

Ἀναντίρρητα ἡ φιλοξενία συγκαταλέγεται μεταξύ τῶν βασικῶν ποιμαντικῶν ὑποχρεώσεων κάθε ἱερέως, τοῦ καί προϊσταμένου τῆς ἐνοριακῆς κοινότητας. Μέ γνώμονα τό «ὅποιος φιλοξενεῖ τόν πλησίον, αὐτός φιλοξενεῖ τόν ἴδιο τόν Χριστό», ὀφείλει νά λειτουργεῖ στήν ἐνοριακή ζωή. Διότι ὁ Θεάνθρωπος Κύριος, περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλον, ταυτίζεται μέ τοὺς ἐλαχίστους, τοὺς μικροὺς καί τοὺς ἀδυνάτους. Στά πρόσωπα τῶν μεταναστῶν καί τῶν προσφύγων ὀφείλει νά βλέπει τόν ἴδιο τόν Θεό καί ὡς «ὑπηρετὴς Θεοῦ» νά τοὺς

διακονεί στά διάφορα βιοτικά τους προβλήματα. Βεβαίως αναγκαία σέ αυτό τό ποιμαντικό του ἔργο κρίνεται καί ἡ συνδρομή κάποιων ἐθελοντῶν-συνεργατῶν. Δέν πρόκειται γιά μιά διακονία χωρίς δυσκολίες καί πειρασμούς, ἐπομένως «τόν Σταυρό» τῶν ξεριζωμένων ἀπό τίς πατρίδες τους ὁ ποιμένας χρειάζεται νά τόν ἄρει μαζί μέ κατάλληλα βοηθητικά πρόσωπα-μέλη τῆς ἐνορίας.

Στήν πράξη καί ὄχι μόνο μέ αἰόλα λόγια, ἡ ἐνορία δύναται νά ἀποδείξει στούς μετανάστες ὅτι τούς κατανοεῖ, τούς σέβεται καί, προσπάντων, τούς παραδέχεται. Κίνητρό της γι' αὐτήν τήν διακονία πρέπει νά εἶναι ἡ ἀπρουπόθετη ἀγάπη. Ὅτι μέσα ἀπό μιά σειρά δράσεων ποῦ παρατέθηκαν, ἡ ἐνορία μπορεῖ νά γίνη μιά μικρή ἐστία πνευματικῆς καί βιοτικῆς ἀνάπαυλας γιά ὅλους αὐτούς τούς ἀναξιοπαθοῦντες, προσφέροντάς τους συνάμα καί μιά προοπτική ζωῆς ἐντός τῆς κοινότητος. Βέβαια, ἡ ἔνταξη καί ἡ προσαρμογή αὐτῶν στά νέα κοινωνικά δεδομένα προϋποθέτει καί τήν ἀπό μέρους τους ἀποδοχή. Ἡ ἐνορία θά ἐκτελέσει στό ἀκέραιο τό ἀγαπητικό τῆς καθήκον, ἀλλά καί οἱ «ξένοι» ὀφείλουν νά ἀναγνωρίσουν αὐτή τήν εὐθυνοφόρο ἐκκλησιαστική διακονία.

Γενικότερα, τό μεταναστευτικό ζήτημα δέν πρέπει νά προκαλεῖ φόβο, οὔτε νά ἀντιμετωπίζεται μέ προκατάληψη ἀπό μερικούς ἐκκλησιαστικούς ταγούς. Ἀντιθέτως ἡ διαχείρισή του ἐπιβάλλει τήν διάκριση καί τόν ἀπόλυτο σεβασμό πρὸς κάθε δημιούργημα τοῦ Θεοῦ. Χαρακτηριστικά ἐπ' αὐτοῦ θά γράφει ὁ π. Θεμιστοκλῆς Μουρτζάνος: «Στηριγμένοι στά πατροπαράδοτά μας, χωρίς φοβία, θά τούς δεῖξουμε ὅτι μποροῦμε νά τούς δεχτοῦμε, ἀκριβῶς γιατί εἴμαστε ὅ,τι ἡ παράδοσή μας διδάσκει: ἄνθρωποι ποῦ ἀγαποῦμε γιατί πιστεύουμε στό Χριστό καί ζοῦμε τόν τρόπο τῶν ἁγίων μας ποῦ βλέπουν στό πρόσωπο τοῦ συνανθρώπου Κύριον τόν Θεόν. Δέν εἶναι προϋπόθεση ἀποδοχῆς τῶν προσφύγων νά ἀφήσουν τί θρησκεία τους. Δέν πρέπει ὅμως κι ἐμεῖς νά κρύψουμε τή δική μας!».³⁵

Καταληκτικά, ἡ μετανάστευση δέν βρίσκεται ἐκτός τῶν ἐνδιαφερόντων τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας. Καί αὐτό διαπιστώνεται ὅταν μέ τούς μετανάστες καί τούς πρόσφυγες ἀσχολοῦνται τόσο ἡ κεντρική διοίκηση τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (Ιερά Σύνοδος-μέσω τῆς εἰδικῆς συνοδικῆς ἐπιτροπῆς), ὅσο καί οἱ κατά τόπους ἱερές μητροπόλεις μαζί μέ τίς διάφορες ἐνοριακές κοινότητες. Τό ἐλπιδοφόρο καί ἐπιπρόσθετα τό ἀξιέπαινο εἶναι ὅτι πλέον δίνεται προτεραιότητα μέσω προγραμμάτων (συνεργασίας Ἐκκλησίας καί Πολιτείας) στήν κοι-

³⁵ ΜΟΥΡΤΖΑΝΟΥ ΘΕΜ. (Πρωτ.), *Μέ τόν καιρό νά εἶναι κόντρα- Γιά νέους καί γονεῖς ποῦ ἐλπίζουν*, ἔκδ. Ἀρχονταρίκι, Ἀθήνα 2016, σ. 220.

νωνική προσαρμογή τους. Για άλλη μία φορά η Έκκλησία αποκαλύπτει τίν εὐρεία ποιμαντική της μέριμνα, στήν όποία δέν μπορεί νά μίν συμπεριλάβει κι αὐτές τίς ξεχωριστές «εἰκόνες τοῦ Θεοῦ». Σκοπός εἶναι αὐτή ἡ ἐκκλησιαστική φροντίδα νά συνεχιστεῖ, ἀφενός ἐφαρμόζοντας τό χρέος της ἔναντι τοῦ πλησίον, ἀφετέρου ἀποτελώντας ἕναν πολύτιμο ἀρωγό της κρατικῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς. Ἡ μετανάστευση δέν εἶναι πρόκληση, εἶναι πρόσκληση στό μυστήριό τῆς «ἐν Χριστῷ ἀγάπης».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, *Ἡ μαρτυρία τῆς ἀγάπης-Τό φιλανθρωπικό καί κοινωνικό ἔργο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος*, ἐκδ. Κλάδου Ἐκδόσεων τῆς ἐπικοινωνιακῆς καί μορφωτικῆς ὑπηρεσίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 2001.

ΚΑΛΛΙΑΚΜΑΝΗΣ Β. (Πρωτοπρ.), *Ἐθελοντισμός καί κοινωνική εὐθύνη*, ἐκδ. Μυγδονία, Θεσσαλονίκη 2002.

ΚΟΥΛΟΥΜΠΗ Θ., *Διεθνεῖς Σχέσεις (Ἐξουσία καί Δικαιοσύνη)*, ἐκδ. Παπαζήση, Ἀθήνα 1995.

ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ Γ.(Πρωτοπρ.), *ΕΝΟΡΙΑ: Ὁ Χριστός ἐν τῷ μέσῳ ἡμῶν*, ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1990.

Τοῦ ἰδίου, *Ἡ Ἐκκλησία μέσα στόν κόσμο*, ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1988.

ΜΟΥΡΤΖΑΝΟΥ ΘΕΜ. (Πρωτ.), *Μέ τόν καιρό νά εἶναι κόντρα- Γιά νέους καί γονεῖς ποῦ ἐλπίζουν*, ἐκδ. Ἀρχονταρίκι, Ἀθήνα 2016.

ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗ Γ., *Λεξικό τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσας*, ἐκδ. Κέντρο Λεξικολογίας, Ἀθήνα 2002.

ΝΙΚΟΛΑΪΔΗ ΑΠ., *Εὐσύνοπτη Κοινωνιολογία*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2008.

Τό ἴδιου, *Κοινωνική Ἠθική*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2009.

ΠΑΤΡΩΝΟΥ Γ., *Θεολογία-Κοινωνία*, ἐκδ. Ἀποστολική Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 2007.

ΣΤΑΜΟΥΛΗ ΧΡ., *Ὡσπερ ξένος καί ἀλήτης ἡ Σάρκωση-ἡ μετανάστευση τῆς ἀγάπης*, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 2010.

ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ ΑΛ., *Στιγμιότυπα καί περιπλανήσεις σέ δρόμους ποιμαντικῆς διακονίας 3*, Ἀθήνα 1985.

ΧΑΤΖΗΘΩΜΑ Φ. καί ΑΛΕΦΑΝΤΟΥ Π., *Λεξικό ἀνεπτυγμένων ἐννοιῶν*, τόμος 2ος,, ἐκδ. «ΦΙΛΙΠΠΟΣ», Θεσσαλονίκη 19955.

ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ

http://asylo.gov.gr/?page_id=143.

<https://el.wikipedia.org/wiki/Ελληνοαμερικάνοι>.

[https://el.wikipedia.org/wiki/Μεταναστευτικό ζήτημα στήν Ελλάδα](https://el.wikipedia.org/wiki/Μεταναστευτικό_ζήτημα_στήν_Ελλάδα).

<http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/committees/metanastes/metanastes.htm>.
<http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/eisigiseis.htm>.
<https://www.europarl.europa.eu/factsheets/el/sheet/152>.
<http://www.gcr.gr/node/24>.
<https://www.huffingtonpost.gr/entry/ee-voetheia-700-ekat-sten-ellada-ya-to-metana-steetiko.gr>.

ΜΕΡΟΣ Δ΄

Λαρίσης καί Λαρισαίων μνημές

* * *

ΦΑΝΗ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΥ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΡΙΑ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ - ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΛΑΡΙΣΑΣ,
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΟΣ - ΛΑΟΓΡΑΦΟΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΘΕΣΗ

«ΕΚΚΛΗΣΙΑ: ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΛΑΪΚΗ ΛΑΤΡΕΙΑ, 18ος-20ός αι.»

ΔΙΑΡΚΕΙΑ: 14/12/2019 ΕΩΣ 15/04/2021

Στις 14 Δεκεμβρίου 2019 ἐγκαινιάστηκε στό Λαογραφικό Ιστορικό Μουσείο Λάρισας-ΛΙΜΛ ή περιοδική έκθεση μέ θέμα «Ἐκκλησία: Τέχνη καί Λαϊκή λατρεία, 18ος-20ός αι.» μέ ἀφορμή τά 97 χρόνια ἀπό τήν ἴδρυση τῆς τοπικῆς Ἑφημερίδας *Ἐλευθερία*. Ἡ περιοδική έκθεση ἀποτελέσσε μιά τιμητική σύμπραξη τοῦ Μουσείου μέ τήν Ἱερά Μητρόπολη Λαρίσης καί Τυρνάβου καί τόν Δ.Ο. *Ἐλευθερία*.

Ἰδιαίτερα θερμές εὐχαριστίες ὀφείλουμε στόν Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη Λαρίσης καί Τυρνάβου κ.κ. Ἱερώνυμο, γιά τήν πολύτιμη καθοδήγηση καί συμβολή του στήν ὁργάνωση καί τήν πραγματοποίηση τῆς τόσο σπουδαίας έκθεσης, καθώς καί γιά τήν ἐμπιστοσύνη του στό ἔργο τοῦ ΛΙΜΛ. Ἐπίσης, στόν Πανοσιολογιώτατο Πρωτοσύγκελλο τῆς Ι.Μ. Λαρίσης καί Τυρνάβου πατέρα Ἱγνάτιο Μουρτζανό καί τόν Διευθύνοντα Σύμβουλο τοῦ Δ.Ο. *Ἐλευθερία* κ. Γιώργο Μιχαλόπουλο.

Τό σύνολο τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀντικειμένων πού γιά πρώτη φορά παρουσιάστηκαν ὡς μουσειακά ἐκθέματα, ἀποτελοῦνταν ἀπό τοιχογραφίες, φορητές εἰκόνες, ἄμφια, ἱερά σκεῦη καί ἱερά κεμίλια ἀπό ναούς τῆς Μητροπόλεως Λαρίσης καί Τυρνάβου Ἐπιπλέον, ἀντικείμενα παραδοσιακῶν τεχνικῶν μέ σταυροειδή, φυλακτικά καί ἀποτροπαικά σύμβολα. Τό ἀφήγημα τῆς έκθεσης εἶχε ὡς κεντρικό ἄξονα τήν Ἐκκλησία, ἀναδεικνύοντας τόν κεντρικό ρόλο πού διαδραμάτιζε στό πλαίσιο τῆς παραδοσιακῆς κοινότητας, ὡς

τόπος λατρείας καί τέλεσης τῶν θρησκευτικῶν καθηκόντων τῶν μελῶν της.

Πιό συγκεκριμένα, ἡ Ἐκκλησία ἀποτελεῖ τόν πυρῆνα στή ζωή τοῦ ἀνθρώπου τῆς παράδοσης, χαρακτηριστικό τοῦ ὁποῖου εἶναι ἡ βαθιά θρησκευτικότητα καί πίστη. Ἐπίσης, συνδέεται ἄρρηκτα μέ τόν κύκλο τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου καί μέ γεγονότα-σταθμούς πού σηματοδοτοῦν καθοριστικές μεταβάσεις του, ὅπως εἶναι ἡ γέννηση, ἡ βάπτισμα, ὁ γάμος, ὁ θάνατος. Γιορτές τοῦ ἐθνικοῦ κύκλου (Δωδεκαήμερο) γιορτάζονται σ' αὐτή μέ θρησκευτικές τελετουργίες καί ἄλλες ἐκδηλώσεις (Θεοφάνια-ἁγιασμός τῶν ὑδάτων). Σέ συγκεκριμένες ἡμερομηνίες γίνονται πανηγύρια ἐνῶ ἀρκετὰ ἔθιμα τοῦ κύκλου τῶν καθημερινῶν ἐργασιῶν σχετίζονται μ' αὐτή. Ἐνδεικτικά, οἱ ἀγρότες πηγαίνουν στόν ναό σπόρους γιά νά εὐλογηθοῦν καί νά ἀποβεῖ ἀποδοτική ἡ καλλιέργεια, ἐνῶ μέ τό πρῶτο ἄλωνισμένο στάρι ζυμώνουν πρόσφορο.

Ὅταν ὁ ἀνθρώπος τῆς παράδοσης βιώνει δύσκολες στιγμές, κάνει τάματα καί σπεύδει στήν Ἐκκλησία γιά νά τά πραγματοποιήσει. Προσφέρει ἀφιερώματα κάθε τύπου, ὅπως λαμπάδες, ψωμιά, πίτες, εἰκόνες, κοσμήματα κ.ἄ., ἐκδηλώνοντας μέ αὐτόν τόν τρόπο τήν εὐγνωμοσύνη του καί ἐκπληρώνοντας τό καθήκον του ἀπέναντι στόν Ἅγιο πού τόν βοήθησε.

Ἡ Ἐκκλησία, ἐπίσης, ὡς ἀξία, θεσμός, ἀλλά καί ὡς τόπος λατρείας ἀντικατοπτρίζει ὅλες τίς ἀλλαγές πού συντελέστηκαν κατά καιρούς στή ζωή τοῦ ἀνθρώπου σέ ἐθνικό, κοινωνικό, οἰκονομικό καί πνευματικό ἐπίπεδο. Εἰδικότερα, ἀπό τόν 16ο αἰ. παρατηρεῖται μιά ἀξιοσημείωτη ἀλλαγὴ στόν τρόπο καλλιτεχνικῆς ἔκφρασης γενικότερα, γεγονός πού καθίσταται ἐμφανές καί στά ἀντικείμενα τῆς ἐκκλησιαστικῆς χρήσης καί λατρείας. Ὁ ἀπλός λαϊκός τεχνίτης στήν ἥδη ὑπάρχουσα ἀρχαιοελληνική καί βυζαντινὴ παράδοση, βάζει τή δική του σφραγίδα προσθαφαιρῶντας ἢ παραλλάσσοντας στοιχεῖα. Ἔτσι, στίς μεταβυζαντινές ἐκκλησίες, ἂν καί συνεχίζεται ἀκόμη ἡ βυζαντινὴ παράδοση, ὥστόσο τό λαϊκὸ στοιχεῖο σέ συνδυασμό, σέ κάποιες περιπτώσεις, μέ ἐπιρροές ἀπὸ τήν ἀνατολική καί κυρίως τή δυτικὴ τέχνη, διαδραματίζει κυρίαρχο ρόλο. Ἡ νέα αὐτὴ δημιουργικὴ πνοὴ συνετέλεσε στήν ἀνῆση τῆς ἑλληνικῆς λαϊκῆς τέχνης κατά τόν 18ο αἰ. κυρίως αἰῶνα, πού παρὰ τήν τουρκικὴ κατοχὴ χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἀξιόλογα δημιουργήματα, τόσο σέ κοσμικά ὅσο καί σέ ἐκκλησιαστικά εἶδη.

Αὐτὴ ἀκριβῶς τὴ στροφὴ ἀντανακλοῦν καί τά ἀντικείμενα τῆς ἔκθεσης «Ἐκκλησία: Τέχνη καί Λαϊκὴ λατρεία, 18ος-20ός αἰ.», πού βγῆκαν γιά πρώτη φορὰ στό φῶς ἀπὸ τὰ κεμπλιοφυλάκια τῶν ἱερῶν ναῶν καί μπῆκαν στίς προθῆκες ἑνὸς μουσεῖου μέ στόχο νά ἀναδείξουν τόν σπουδαῖο ρόλο τῆς Ὁρθοδοξίας καί τῆς Ἐκκλησίας στό πλαίσιο τῆς ἑλληνικῆς παραδοσιακῆς κοινωνίας ἀλλά καί

πέρα από αυτήν, στο πεδίο της ανάγνωσης και έρμηνείας του παρελθόντος. Όλα τα εκθέματα, ως μουσειακά πλέον αντικείμενα που υπαινίσσονται κοσμοθεωρίες, διακοσμητικές τάσεις, τεχνικές, αποτελούν δείγματα του υλικού και άυλου πολιτισμού των προηγούμενων γενεών και συνιστούν ένα αδιαμφισβήτητης και αυταπόδεικτης αξίας τιμήμα της νεώτερης πολιτιστικής κληρονομιάς.

Τά εκθέματα στο σύνολό τους προέρχονταν κυρίως από τον Μητροπολιτικό ναό του Αγίου Αχιλλίου, καθώς και από τους Ίερούς Ναούς: Αγίου Νικολάου, Ζωοδόχου Πηγής, Αγίων Τεσσαράκοντα Μαρτύρων στη Λάρισα, Αγίου Ιωάννη Προδρόμου Τυρνάβου, Αγίου Αθανασίου Κραννώνος, Παμμεγίστων Ταξιαρχών Κρανιάς Ολύμπου και φυσικά από τις πλούσιες συλλογές του Μουσείου.

Πέρα από τη σπανιότητα του υλικού, η πρωτοτυπία της έκθεσης βασίστηκε στις νέες τεχνολογίες, που αναβάθμιζαν τη μουσειακή εμπειρία των επισκεπτών. Συγκεκριμένα, ο Κώδικας του Αγίου Αχιλλίου, ένα σῶμα εγγράφων από το 1810-1881 που ανήκει στις συλλογές του Μουσείου Μπενάκη, παραχωρήθηκε στο ΛΙΜΑ, ψηφιοποιήθηκε και παρουσιάστηκε ως ολόγραμμα. Επίσης, η ενότητα της λαϊκής λατρείας στη Θεσσαλία προβλήθηκε με αντίστοιχο τρόπο ζωντανεύοντας αρχαϊκό υλικό και ήθη και έθιμα της περιοχής.

Από τον Δεκέμβριο του 2019 έως και τον Μάρτιο του 2020 η έκθεση υποδέχτηκε πλήθος επισκεπτών, οι οποίοι γνώρισαν τά εκθέματα μέσα από οργανωμένες ξεναγήσεις και ειδικά σχεδιασμένες έπιμορφωτικές δράσεις. Η εκπαιδευτική διάσταση της έκθεσης πραγματοποιήθηκε μέσα από το ειδικά σχεδιασμένο εκπαιδευτικό πρόγραμμα «Γνωρίζω και Μαθαίνω για την εκκλησιαστική τέχνη». Για τρεις μήνες, μαθητές της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης συμμετείχαν καθημερινά στο πρόγραμμα, κατά τη διάρκεια του οποίου με τρόπο βιωματικό γνώριζαν μοναδικά εκκλησιαστικά αντικείμενα και μάθαιναν για τις διάφορες τεχνικές και τεχνοτροπίες με τις οποίες αυτά κατασκευάστηκαν και φιλοτεχνήθηκαν.

Στις 13 Μαρτίου του 2020 με επίσημη ανακοίνωση του ΥΠΠΟΑ τά μουσεία ανέστειλαν τη λειτουργία τους και έκλεισαν τις πύλες τους για το κοινό λόγω της εξάπλωσης της πανδημίας του covid 19. Το ΛΙΜΑ, θέλοντας να κρατήσει έπαφή με τά άκρατηρία του, οργάνωσε πλήθος διαδικτυακών δράσεων. Μιά από τις προτεραιότητές του ήταν η διάχυση και επικοινωνία της περιοδικής έκθεσης «Εκκλησία: Τέχνη και Λαϊκή λατρεία, 18ος-20ός αι.». Με τό σκεπτικό αυτό, ὅψεις της περιοδικής έκθεσης και πολλά από τά εκθέματα περιλήφθηκαν σε μία εικονική περιήγηση, με σκοπό νά έχουν πρόσβαση σε αυτά ὅλοι οἱ διαδικτυακοί επισκέπτες του Μουσείου. Η εικονική περιήγηση είναι διαθέσιμη στην ιστοσελίδα του ΛΙΜΑ (www.liml.gr).

Τούς καλοκαιρινούς μήνες και μέχρι τό φθινόπωρο τοῦ 2020 πού ἤρθησαν τά μέτρα τῆς ἀπαγόρευσης ἡ ἔκθεση κατέστη καί πάλι ἐπισκέψιμη ἀπό μεμονωμένους ἐπισκέπτες, καθώς καί ἀπό μικρότερες ομάδες σύμφωνα μέ τά ὑγειονομικά πρωτόκολλα.

Μετά τήν ἐπιβολή τῆς δεύτερης ἀπαγόρευσης ἐπισκέψεων στά μουσεῖα ἡ Ἱερά Μητρόπολι Λαρίσης καί Τυρνάβου καί τό Λαογραφικό Ἱστορικό Μουσείο Λάρισας διοργάνωσαν ζωντανή εἰκονική ξενάγηση καί σεμινάριο μέ θέμα «Ἐκκλησιαστική τέχνη τοῦ 18ου-20οῦ αἰῶνα καί προληπτική συντήρηση τῶν ἱερῶν κεμιλίων». Ἡ δράση πραγματοποιήθηκε δύο φορές διαδικτυακά σέ πραγματικό χρόνο καί ἦταν πρωτοποριακή σέ πανελλήνιο ἐπίπεδο, καθώς τό ΛΙΜΑ ἦταν τό πρῶτο μουσεῖο στήν Ἑλλάδα πού ἔκανε live streaming ξενάγηση. Τήν πρώτη φορά πραγματοποιήθηκε γιά ἐκπαιδευτικούς Α/βάθμιας καί Β/βάθμιας Ἐκπαίδευσης καί τῇ δεύτερη ἦταν ἀνοιχτή γιά τό εὐρύ κοινό. Κατά τήν εἰκονική ξενάγηση πού πραγματοποιήθηκε στό πρῶτο μέρος ἡ ἐμπυχώτρια κινούνταν ἐλεύθερα στήν ἔκθεση τοῦ μουσείου περιγράφοντας τά ἐκθέματα καί οἱ συμμετέχοντες μποροῦσαν νά βλέπουν τούς χώρους, νά περιηγούνται ζωντανά καί νά ἀκοῦν ζωντανά τίς πληροφορίες. Κατά τή διάρκεια τοῦ σεμιναρίου οἱ συμμετέχοντες ἦταν σέ θέση σέ real time μετάδοση μέσα ἀπό τό μουσεῖο νά ἀλληλεπιδροῦν μέ τούς συμμετέχοντες στό σεμινάριο συζητώντας καί ἀπαντώντας σέ ἐρωτήσεις on line.

Παράλληλα, κατά τό διάστημα πού τά σχολεῖα ἦταν κλειστά το Μουσείο πραγματοποίησε διαδικτυακά ἐκπαιδευτικά προγράμματα μέ θέμα τήν μεταβυζαντινὴ Ἐκκλησιαστικὴ Τέχνη γιά σχολικὲς ομάδες Α/βάθμιας καί Β/βάθμιας Ἐκπαίδευσης.

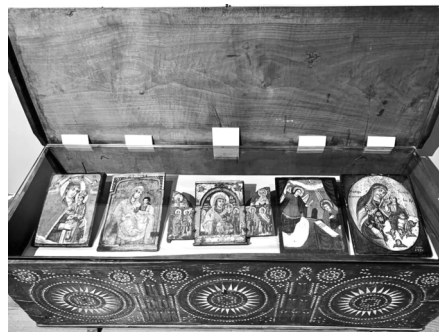
Τό τελικό ἐγχείρημα μέ σκοπὸ τήν ἀνάδειξη τῆς περιοδικῆς ἔκθεσης «Ἐκκλησία: Τέχνη καί Λαϊκὴ λατρεία, 18ος-20ός αἰ.» εἶναι ἡ συγγραφὴ καταλόγου-λευκώματος πού θά περιλαμβάνει εἰδικὰ κείμενα καί ἐπιλογή ἐκθεμάτων μέ σχετικὴ τεκμηρίωση. Σκοπὸς εἶναι ὁ κατάλογος νά ἀποτελέσει ἕνα ἐπιστημονικὸ ἐγχειρίδιο πολύτιμο γιά εἰδικούς ἐρευνητές, ἀλλὰ καί νά δώσει τό ἐρέθισμα σέ ἀνθρώπους μέ ἐνδιαφέροντα καί πνευματικὲς ἀναζητήσεις νά μάθουν γιά τήν ἐκκλησιαστικὴ Τέχνη τοῦ 18ου-20οῦ αἰ. καί τὴν ἐξέλιξί της.

Εὐχαριστίες γιά τὴν ὑποστήριξή τους στήν ἔκθεση τό Λαογραφικὸ Ἱστορικὸ Μουσείο Λάρισας ὀφείλει στὸν Περιφερειάρχη Θεσσαλίας κ. Κώστα Ἀγοραστό, στὸν Δήμαρχο Λαρισαίων κ. Ἀπόστολο Καλογιάννη, στὸν Ἀντιδήμαρχο Πολιτισμοῦ καί Ἐπιστημῶν κ. Πάνο Σάπκα καί στήν Πρόεδρο τοῦ Συλλόγου τοῦ Μουσείου κ. Εὐη Παπαχατζοπούλου. Ἐπίσης, στοὺς ἱερὸς ναοὺς καί τούς σεβαστοὺς πατέρες πού συνέδραμαν στήν προσπάθεια συγκέντρωσης

τῶν ἀντικειμένων καί στήν Συντηρήτρια Ἀρχαιοτήτων καί Ἔργων Τέχνης κ. Σταυρούλα Νάκου, πού συνέβαλε στήν πραγματοποιοίηση τῶν διαδιδκτυακῶν σεμιναρίων.

ΤΟ ΓΑΛΛΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΗΣ ΛΑΡΙΣΑΣ ΕΧΕΙ ΙΣΤΟΡΙΑ ΑΛΛΑ ΚΑΙ ΜΕΛΛΟΝ

Τό Γαλλικό Ίνστιτούτο Λάρισας είναι 75 χρονών! Μέ την ιδιότητα της Διευθύντριας ξεκινά μαζί με τους Λαρισαίους αυτό τό «ταξίδι» στο παρελθόν, βάζοντας ένα λιθαράκι στο μέλλον!

Όλα ξεκίνησαν από τόν Όκτάβιο Μερλιέ. Μία μεγάλη μορφή φιλέλληνα του 20ού αιώνα που μετέτρεψε τό Γαλλικό Ίνστιτούτο σέ μιά όαση τέχνης, πολιτισμού αλλά καί ἐλεύθερης ἔκφρασης σέ ἐποχές πολύ ἄγριες καί πολύ δύσκολες. Το Γαλλικό Ίνστιτούτο ἐπί Όκτάβιου Μερλιέ προϋπῆρχε ὡς τμήμα ἐκμάθησης τῆς γαλλικῆς γλώσσας πού λειτουργοῦσε ὑπό τή σκέπη τῆς Ecole Francaise d' Athenes, ἑνός ἀπό τά ἀρχαιότερα ἐπιστημονικά ἰδρύματα τῆς Γαλλίας στό ἐξωτερικό καί ἀπό τά πρῶτα ἐπιστημονικά ἰδρύματα τῆς μικρῆς Ἀθήνας. Γιά τί λογοτεχνική, πολιτιστική καί ἐπιστημονική Ἱστορία τῆς Ἀθήνας, τό κεφάλαιο «Γαλλικό Ίνστιτούτο» εἶναι ἰδιατέρως σημαντικό. Καί μέσα σ' αὐτό, ἡ θέση τοῦ Όκτάβιου Μερλιέ εἶναι πρωταγωνιστική. Ό Μερλιέ ἤρθε στήν Ἀθήνα στίς 5 Ἰανουαρίου 1925. Ἦταν τότε 27 ἐτῶν, εἶχε διδάξει δύο χρόνια στό Λύκειο τῆς Χάβρης καί ἦταν γεννημένος καθηγητής. Στή Σορβόνη εἶχε παρακολουθήσει τά μαθήματα νέων ἑλληνικῶν τοῦ Ὑμπέρ Περνό κι εἶχε προσανατολιστεῖ, ἀπό τόν καθηγητή του, πρὸς μιά διατριβή γλωσσολογικοῦ χαρακτῆρα γιά τί γλώσσα στό Κατά Ἰωάννην Εὐαγγέλιο. Στά μαθήματα τοῦ Περνό γνώρισε καί τί γυναίκα του, τήν Ἑλληνίδα Μέλπω Λογοθέτη, γεννημένη στήν Ξάνθη καί μεγαλωμένη στήν Κωνσταντινούπολη, πιανίστρια, πού ἐτοίμαζε μιά μουσικολογική διατριβή γιά τό ἑλληνικό δημοτικό τραγούδι. Παντρεύτηκαν στό Παρίσι στίς 17 Νοεμβρίου 1923.

Ἀπό τό 1925 ὥς τό 1961, ὅποτε παραιτήθηκε μετά τί σύγκρουσί του μέ τήν κεντρική γαλλική διοίκηση, ὁ Όκτάβιος Μερλιέ δούλεψε γιά τό «Ίνστιτούτο του», δίνοντάς του τίς διαστάσεις ἑνός μεγάλου ἰδρύματος.

Στίς παραμονές τοῦ Β' Παγκοσμίου Πολέμου τό Ίνστιτούτο, πού εἶχε τό

1933, 600 μαθητές, έφτασε νά έχει 2.000, μέ 34 καθηγητές καί πρόγραμμα 447 ώρων διδασκαλίας τήν έβδομάδα σέ 37 παραρτήματα (28 στήν περιοχή τών Αθηνών καί τά υπόλοιπα στή Χαλκίδα, στή Λιβαδειά, στήν Έλευσίνα, στά Μέγαρα, στήν Τρίπολη, στή Σπάρτη, στή Θήβα, στή Λαμία καί στόν Βόλο). Πέρα από τήν αυτονόμη διδασκαλία τής γαλλικής γλώσσας (έπί Μερλιέ κυκλοφόρησε ή πρώτη επιστημονική μέθοδος προφοράς τών γαλλικών προς χρήση τών Ελλήνων μαθητών), τό Ίνστιτούτο εξελίχθηκε σέ κέντρο ανταλλαγών καί πνευματικού κοσμοπολιτισμού, ιδιαίτερα στίς μαυρες περιόδους τής δικτατορίας του Μεταξά καί του Έμφυλίου Πολέμου. Όπαδός τής Έλευθερης Γαλλίας, ό Μερλιέ στό διάστημα 1941-45 τιωρήθηκε μέ κατ' οίκον έγκλεισμό στό Όργιάκ από τό καθεστώς του Βισύ. Αλλά στήν Αθήνα τό έργο του συνεχίστηκε από τόν φίλο του καί έμπιστό του Ροζέ Μιλιέξ. Ό Μερλιέ επέστρεψε στήν Αθήνα στίς 6 Ίουλίου του 1945 καί μερικές ήμέρες αργότερα γιορτάστηκε στό Πεδίο του Άρεως ή πρώτη έλευθερη 14η Ίουλίου μέ τή συμμετοχή τής Έλληνογαλλικής Ένωσης Νέων, εκεί όπου ό Ρίτσος απήγγειλε τό περίφημο «άγαπημένη άδελφή μας Γαλλία».

ΤΟ ΓΑΛΛΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΛΑΡΙΣΑΣ

Ένα από τά δημιουργήματα του Όκτάβιου Μερλιέ είναι καί τό Γαλλικό Ίνστιτούτο Λάρισας. Ίδρύθηκε τό 1945, άμέσως μετά τόν Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, καί σέ μερικά χρόνια κατάφερε νά συγκεντρώσει τήν έλίτ τής πόλης. Ήταν ή περίοδος πού τό κεντρικό σταμάτησε νά είναι παράρτημα τής Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής καί έγινε ένα αυτόνομο ίδρυμα μαζί μέ τά παραρτήματα τής Αθήνας καί τής επαρχίας.

Τό 1945, οί Μαρία καί Άγλαΐα Λήτου πήραν τήν πρωτοβουλία νά μεταφέρουν τούς δικούς τους μαθητές στό νεοϊδρυθέν παράρτημα τής Λάρισας. Εκείνη τήν περίοδο βέβαια, τό Ίνστιτούτο στεγαζόταν στήν όδό Παπακυριαζή. Αλλά από τί στιγμή πού αύξάνονταν οί μαθητές τό Γαλλικό Κράτος, διά του αντιπροσώπου του Όκτάβιου Μερλιέ, άγόρασε από τόν ζωέμπορο Άνάργυρο Μ. Κατσαρό το κτίριο τής όδου Κούμα 28, τό παράρτημα μεταφέρθηκε καί εγκαταστάθηκε εκεί. Τό 1952 άνοιξε τίς πόρτες του μέ αίθουσες στό ισόγειο, τήν αίθουσα έκδηλώσεων καί τά διαμερίσματα τής διευθύντριας στόν β΄ όροφο.

Στή δεκαετία του '80 ή πλειοψηφία τών μαθητών τής Λάρισας παρακολουθοϋσε τά μαθήματα τής γαλλικής γλώσσας. Τό 1983, τό παράρτημα τής

Λάρισας είχε περίπου 1.063 μαθητές. Κάτω από τή διεύθυνση τής Μαριάνθης Κάρπου, τό παράρτημα γνώρισε μεγάλη άνοδο καί αύξηση του δυναμικού καί οί ύπηρεσίες μοιράστηκαν μέ άπόφαση του Ό. Μερλιέ στήν κ. Κάρπου-Διοίκηση, καί στήν κ. Γεωργία Μπακράτση-Λογιστήριο. Ή κ. Μπακράτση έμεινε στό πόστο αυτό μέχρι τό 1977 καί μετά τοποθετήθηκε στή Διοίκηση του παραρτήματος τής Αθήνας, στήν όδό Μασσαλίας. Ή διοίκηση μετά τή Μαριάνθη Κάρπου πέρασε στήν Έριφύλη Γιαγλάρα καί μετά στόν Τζίνο Πολέζε, μέχρι τό 2006 όπότε το πόστο ανατέθηκε στή Χρύσα Βουλγαράκη.

Σήμερα τό Γαλλικό Ίνστιτούτο Ελλάδος καί τό παράρτημα τής Λάρισας είναι ή Ύπηρεσία Συνεργασίας καί Μορφωτικής Δράσης τής Γαλλικής Πρεσβείας στήν Ελλάδα.

Ύπό τήν έποπτεία του Πρέσβη, είναι άρμόδια γιά θέματα συνεργασίας άνάμεσα στή Γαλλία καί τήν Ελλάδα στους τομείς τής έπιστήμης, τής τεχνολογίας, τής εκπαίδευσης καί του πολιτισμού.

Ο σύμβουλος πολιτιστικών θεμάτων καί συνεργασίας καί διευθυντής του Γαλλικού Ίνστιτούτου τής Αθήνας, καθώς καί οί διευθυντές των παραρτημάτων καλύπτουν όλες τίς πτυχές τής πολιτιστικής δράσης, συμπεριλαμβανομένης τής διαχείρισης. Ύποστηρίζονται άπό εξειδικευμένα στελέχη γιά τήν εκπαίδευση, τήν καλλιτεχνική δράση, τά όπτικοακουστικά μέσα καί τήν πανεπιστημιακή, έπιστημονική καί τεχνική συνεργασία. Ύπό τήν ιδιότητα αυτή, καταρτίζουν καί πραγματοποιούν ένα έτήσιο πρόγραμμα συνεργασίας μέ σκοπό τήν άνάπτυξη τής γαλλικής έπιρροής στήν Ελλάδα καί τή δημιουργία ενός δικτύου σχέσεων καί έπαφών άνάμεσα στίς δύο χώρες.

Γιά τούς σκοπούς αυτούς, χορηγεί ύποτροφίες, όργανώνει άποστολές Γάλλων έμπειρογνομόνων, προσκαλεί έλληνικές προσωπικότητες, διοργανώνει πολιτιστικές καί έπιστημονικές εκδηλώσεις, συνέδρια καί σεμινάρια, καθώς καί πανεπιστημιακά προγράμματα.

Ένας χώρος πολιτιστικού καί διανοητικού αναβρασμού, ελεύθερης σκέψης, άμοιβαιότητας, άνταλλαγών, καινοτομίας καί συνεργασίας.

Σήμερα τό Γαλλικό Ίνστιτούτο Ελλάδος στή Λάρισα εξελίσσεται, συνεχίζοντας ταυτόχρονα τίς τρεις βασικές άποστολές του: τή διδασκαλία γαλλικών καί τήν όργάνωση των έξετάσεων, τήν όργάνωση πολιτιστικών εκδηλώσεων (διαλέξεις/συζητήσεις, εκθέσεις, κινηματογράφος, παρουσίαση βιβλίων κ.ά.) καί τήν παροχή πληροφοριών γιά τή σύγχρονη Γαλλία, τήν προετοιμασία καί έγγραφη των νέων ύποψηφίων φοιτητών στή Γαλλία, καθώς καί τή μεσολά-

βηση σέ συνέργειες μεταξύ τῶν δύο χωρῶν σέ θέματα ἐπιχειρηματικοῦ, πανεπιστημιακοῦ καί δημοσιονομικοῦ ἐνδιαφέροντος.

Ἡ ὁδός Κούμα συνεχίζει νά ταυτίζει τό ὄνομά της μέ τή Γαλλικό κράτος καί νά τό ἐμπλέκει στήν καθημερινότητα τῆς Λάρισας καί νά ἀποτελεῖ ἕνα φάρο πολιτισμοῦ πού στέλνει πάντα τό ἡχηρό μήνυμα «Ἑλλάς-Γαλλία = Συμμαχία».

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΕΣ-ΣΤΑΘΜΟΙ ΓΙΑ ΤΟ ΓΑΛΛΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

1902: Τό Γαλλικό κράτος δίνει τήν ἔγκρισί του στό ἄνοιγμα ἑνός σχολείου ἐκμάθησης γαλλικῆς.

1904: Ἀγορά τοῦ οἰκοπέδου στήν ὁδό Σίνα 31 στήν Ἀθήνα.

1906: Ἀρχή κατασκευῆς τοῦ κτιρίου.

1907: Δημιουργία τοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου Ἀθηνῶν ὑπό τήν αἰγίδα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν. Τό Γαλλικό Ὑπουργεῖο Παιδείας ἐπιτρέπει τή λειτουργία δημοτικοῦ σχολείου.

1911: Στό δημοτικό σχολεῖο γίνονται πλέον δεκτά καί κορίτσια.

1915: Τό σχολεῖο μετατρέπεται σέ «Ἰνστιτούτο Γαλλικῶν Σπουδῶν».

1918-1930: Ταχεία ἀνάπτυξη τοῦ ἰνστιτούτου, ὁ κύκλος σπουδῶν αὐξάνεται ἀπό τρία σέ ἑπτά ἔτη καί Γάλλοι καθηγητές στέλνονται ἀπό τό Γαλλικό Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν γιά νά διδάξουν μέ «πανεπιστημιακή ἀποστολή».

1933: Οἱ «Alliances Francaises» τίθενται ὑπό τήν παιδαγωγική καθοδήγηση τοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου.

1936: Τό Γαλλικό Ἰνστιτούτο ἀνεξαρτητοποιεῖται ἀπό τή Γαλλική Ἀρχαιολογική Σχολή.

1938: Διμερεῖς συμφωνίες Ἑλλάδος καί Γαλλίας:

- Ἄρθρο VII: «αἱ κυβερνήσεις Ἑλλάδος καί Γαλλίας θά εὐνοοῦν τήν διοργάνωση κονσέρτων, ἐκθέσεων τέχνης, θεατρικῶν παραστάσεων καί τήν προβολή ταινιῶν τῆς ἄλλης χώρας».

- Ἄρθρο IX: « θά διευκολύνονται τά καθ' ὁμάδας ταξείδια φοιτητῶν ἤ καί μαθητῶν καί οἱ ὑπότροφοι οἱ ὁποῖοι θά μεταβαίνουν εἰς τήν ἄλλην χώρα διά σπουδᾶς, θά τυγχάνουν τῶν μεγαλύτερων διευκολύνσεων».

- Ἄρθρο X: «αἱ δύο κυβερνήσεις θά εὐνοήσουν, διά παντός μέσου, τήν διάδοσιν τῶν βιβλίων καί περιοδικῶν τῆς ἄλλης χώρας».

1940-1945: Τό Γαλλικό Ίνστιτούτο σταματά τά μαθήματα αλλά διοργανώνει πολλές πολιτιστικές εκδηλώσεις.

Μετά τό **1950**, τό Γαλλικό Ίνστιτούτο, γιά νά ανταποκριθεί στίς υποχρεώσεις πού ἔχει σύμφωνα μέ τίς διμερεῖς συμφωνίες τοῦ 1938, θά διοργανώνει ἀπό τοῦδε καί στό ἐξῆς τακτικά πολιτιστικές εκδηλώσεις, θά ἐνθαρρύνει τίς ἀνταλλαγές φοιτητῶν καί θά χορηγεῖ υποτροφίες παιδαγωγικῶν σπουδῶν. Ἐνα τυπογραφεῖο λειτουργεῖ ἐπίσης ἐντός τοῦ χώρου ἀπό τό 1949.

1946: Ἰδρυση Γαλλικοῦ Ίνστιτούτου Λάρισας.

1952: Ἀγορά τοῦ κτιρίου ἀπό τόν Ὀκτάβιο Μερλιέ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Κούμα 28 καί ἐγκατάσταση ὑπηρεσιῶν.

1955: Ἐπέκταση τῶν κτηριακῶν ἐγκαταστάσεων τοῦ Γαλλικοῦ Ίνστιτούτου Ἀθηνῶν.

1955: Μεγάλος σεισμός στή Θεσσαλία καί συνέχιση τῶν μαθημάτων τοῦ Γαλλικοῦ Ίνστιτούτου Λάρισας ὑπαίθρια.

1981: Χτίζεται καί ἀρχίζει νά λειτουργεῖ τό Ἑλληνογαλλικό Λύκειο Ἀγίας Παρασκευῆς σέ οἰκόντεδο πού παραχωρήθηκε ἀπό τό ἑλληνικό κράτος.

1983: Τό Γαλλικό Ίνστιτούτο διαθέτει ἕνα δίκτυο μέ 13 παραρτήματα στήν Ἀθήνα καί 17 στήν ἐπαρχία.

1997: Ἀρχίζουν νά κλείουν τά παραρτήματα σύμφωνα μέ ἀπόφαση τοῦ γαλλικοῦ κράτους καί ἀλλαγὴ δομῆς τοῦ ὑπουργείου.

2002: Ἀπό τότε τό Γαλλικό Ίνστιτούτο ἀποτελεῖται ἀπό τό κεντρικό στήν ὁδὸ Σίνα, καί ἀπὸ 2 παραρτήματα: Λάρισα καί Πάτρα.

2003: Ἐναρξη ἐφαρμογῆς ἑνὸς στρατηγικοῦ σχεδίου ἀνόρθωσης τοῦ Γαλλικοῦ Ίνστιτούτου.

Ἰούνιος 2004: «Τό Γαλλικό Ίνστιτούτο ζωντανεύει πάλι τί φλόγα!», ἀλλάζει καί ἐκμοντερνίζεται γιά νά ανταποκριθεῖ στίς νέες ἀνάγκες τῆς ἐποχῆς.

Νοέμβριος 2004: Ἐνταξὶ τῆς Ἑλλάδας στή Διεθνή Ὁργάνωση τῆς Γαλλοφωνίας (O.I.F.).

Δεκέμβριος 2004: Τό Γαλλικό Ίνστιτούτο Ἀθηνῶν.

2007: 100 χρόνια Γαλλικό Ίνστιτούτο.

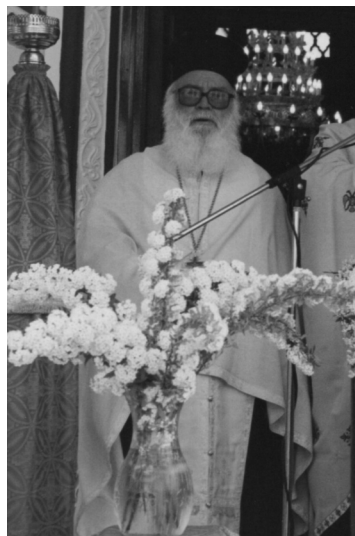
2009: Ὑπηρεσία Συνεργασίας καί Μορφωτικῆς Δράσης τῆς Γαλλικῆς Πρεσβείας στήν Ἑλλάδα.

ΠΡΩΤΟΠ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΑΡΑΝΙΚΑΣ
ΘΕΟΛΟΓΟΣ - ΠΡΟΪΣΤΑΜΕΝΟΣ Ι. ΝΑΟΥ ΑΓ. ΠΕΤΡΟΥ ΚΑΙ ΠΑΥΛΟΥ ΦΙΛΙΠΠΟΥΠΟΛΗΣ

ΠΡΩΤΟΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΣ π. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΖΑΧΟΣ (1910-2000)

Στίς 7 Ἀπριλίου τοῦ 2000 ἄφησε τήν ματαίωτητά αὐτοῦ τοῦ κόσμου καί τήν τελευταία του πνοή ὁ ἀείμνηστος π. Δημήτριος Ζάχος ὑπηρετῶντας στήν Ἱερά Μητρόπολη Λαρίσης καί Τυρνάβου καί συγκεκριμένα στήν ἐνορία τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, ἀπ' ὅπου καί συνταξιοδοτήθηκε. Ἡ θριαμβεύουσα Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ χαίροταν πού στούς κόλπους της δεχόταν ἕνα ἐκλεκτό μέλος, ἕναν καλό ἐργάτη τοῦ Εὐαγγελίου, ἕναν ἐνάρετο κληρικό πού πράγματι ὅσοι γνώρισαν τόν μακαριστό πατέρα Δημήτριο ὅλο καί κάτι εἶχαν νά ποῦν. Ἦταν ὑπερβολικά ἀπλός καί ταπεινός, σεμνός καί ἱεροπρεπής καί δέν ἦσαν λίγοι ἐκεῖνοι πού ἀναπαύονταν κοντά του. Στήν θεία Λειτουργία του πάντα ἀφοσιωμένος καί σιωπηλός, χωρίς τήν παραμικρή βιασύνη, ζοῦσε πράγματι αὐτήν τήν Ἱερή στιγμή τοῦ μυστηρίου τῆς θείας Εὐχαριστίας. Ὅποιος θά μπορούσε νά σκιαγραφήσει τήν προσωπικότητα αὐτοῦ τοῦ ἀξίου Λειτουργοῦ τοῦ Ὑψίστου θά ἦσαν λίγα νά τά συμπεριλάβει στίς γραμμές πού θά ἀκολουθήσουν. Ἀλλά ἄς δοῦμε τό ξεκίνημά του ἀπό τίς πρῶτες στιγμές τῆς ζωῆς του.

Γενέτειρά του, ἕνα μικρό ὄρεινό καί ὁμορφο χωριό τῆς Καρδίτσας στούς πρόποδες τῶν Ἀγρᾶφων. Μέχρι τά ἔντεκά του χρόνια μεγάλωσε μέ τήν μητέρα τοῦ Ἀγορίτσα τί Μάρκαινα, ἀφοῦ ὁ πατέρας του Μάρκος μετανάστευσε λίγο πρὶν γεννηθεῖ ὁ Δημήτριος στήν Ἀμερική γιά ἐργασία. Οἱ γραμματικές του γνώ-

σεις περιορίστηκαν μόνο στο Δημοτικό και στο Σχολαρχείο. Ἡ τέχνη τοῦ μαραγκοῦ ἦταν ἀπό τό πρῶτο μέλημά του καί μ' αὐτό ἐργάσθηκε στο Μουζάκι Καρδίτσας, καθώς καί στά δύο χωριά τῆς Ἀργιθέας. Παράλληλα μέ τήν ἐργασία τοῦ μαραγκοῦ, ὅταν ἔβρισκε χρόνο μέ τό ἄλογό του ἔκανε καί δεύτερο ἐπάγγελμα, αὐτό τοῦ ἀγωνιάτη, πολύ δύσκολη δουλειά, πού τήν γνωρίζουν μόνον ἐκεῖνοι πού ἔτυχε νά συναναστραφεῖ στά δύσβατα αὐτά μέρη τῆς πατρίδας μας. Μέ τό μέσον αὐτό ἐξυπηρετοῦνταν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι τοῦ γύρω χωριοῦ μέχρι τό μοναστήρι τῆς Παναγίας τῆς Σπηλιώτισσας. Ἐφθασε στήν ἡλικία τῶν 25 ἐτῶν καί παντρεύτηκε ἕνα φτωχό καί ὀρφανό κορίτσι τοῦ χωριοῦ, τήν μετέπειτα πρεσβυτέρα Γλυκερία, μέ τήν ὁποία ἀπέκτησε τρία κορίτσια καί ἕνα ἀγόρι.

Οἱ δυσκολίες τῆς ἐποχῆς ὅπως ἡ φτώχεια καί ὁ πόλεμος τόν ἀνάγκασαν νά κατεβεῖ στά πεδινά, καί συγκεκριμένα στόν οἰκισμό Κάμπτος Κραννῶνος, ὅπου ἔφτιαξε μιὰ καλύβα νά στεγάσει τήν οἰκογένειά του καί νά ἐργασθεῖ σέ ἀγροτικές ἐργασίες.

Χρόνια δύσκολα μετά τόν πόλεμο μέ μεγάλη φτώχεια.

Ἡ ζωή του δύσκολη, ὅπως καί τῆς οἰκογενείας του, ἀλλά ἤρεμη καί Χριστιανική.

Τό ἔτος 1944 ἀποφάσισε νά ἐγγραφεῖ καί νά σπουδάσει στήν Ἱερατική σχολή τῆς Λαμίας. Ἀναλογιζόμενος τίς δυσκολίες τῆς οἰκογενείας του σκέφθηκε νά διακόψει, ἀλλά οἱ καλοί του δάσκαλοι, πού ἐκτίμησαν τό ἥθος, τήν ἀξιοπρέπεια καί τήν ἀγάπη του γιά τήν Ἐκκλησία, τόν ἐμπόδισαν, βοηθώντας ταυτόχρονα μέ διάφορους τρόπους τήν οἰκογένειά του.

Τό ἔτος 1946 χειροτονεῖται στήν Ἐκκλησία τοῦ Ἀγ. Ἀθανασίου Λαρίσης ἐπί Μητροπολίτου Δωροθέου, ὁ ὁποῖος τοῦ δωρίζει τό πρῶτο πετραχίλι, τό ὁποῖο κρατάει κειμήλιο ὁ γιός του Γρηγόρης μέχρις σήμερον. Στήν συνέχεια, τοποθετεῖται στο χωριό Κραννῶνας Λαρίσης μέ τήν δέσμευση νά ἐξυπηρετεῖ καί τά γύρω χωριά μέχρι τό Μαυροβούνι καί Λουτρό. Στήν Κοιλάδα ὅπου ἐγκαθίσταται, ἀναλαμβάνει ἐκτός ἀπό τό χωριό αὐτό καί τή γύρω περιοχή. Ἡ μετακίνησή του γίνεται μέ πολλές δυσκολίες ἀπό χωριό σέ χωριό μέ τό μόνο μέσο πού διέθετε, τό ἄλογό του, ἀφοῦ οὔτε δρόμοι οὔτε συγκοινωνίες ὑπῆρχαν.

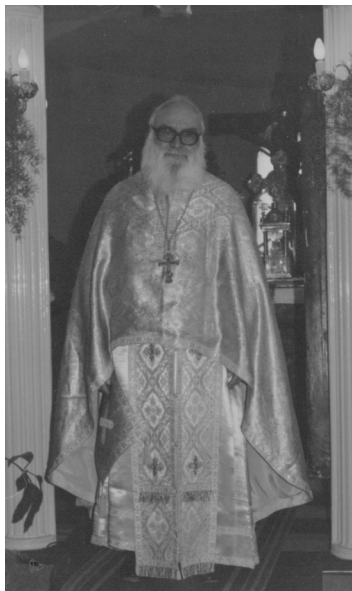
Τήν Κοιλάδα ἐξυπηρετοῦσε μέχρι τό 1953, πού οἱ παλαιοί τόν θυμοῦνται σάν ὁ «παππούς μας».

Τό 1953 τοποθετήθηκε στο χωριό τοῦ Ἀρμενίου, ὅπου οἱ κάτοικοι τόν ἀγκάλιασαν καί τόν βοήθησαν καί τόν ἴδιο καί τήν οἰκογένειά του, ἡ ὁποία μέ

πολλές ταιλαιπωρίες περνούσε πολύ φτωχικά και δύσκολα.

Τό 1957 μέ τούς σεισμούς, έπεσε ή έκκλησία του Ἁγ. Ἀθανασίου ἀλλά καί ή Ἐκκλησία τῆς Παναγίας τῆς Ἀρμενιωτίσσης ὑπέστη πολλές ζημιές.

Γιά μεγάλο χρονικό διάστημα ή Θεία Λειτουργία γινόταν σέ μιά παράγκα πρόχειρη, ἀλλά μέ τήν βοήθεια του Θεοῦ καί τή μεγάλη συμμετοχή καί προσπάθεια τῶν κατοίκων του χωριοῦ κατάφερε νά θεμελιώσει τήν καινούργια Ἐκκλησία του χωριοῦ, τόν Ἅγιο Ἀθανάσιο, ἀλλά καί μερίμνησε γιά τήν ἐπισκευή τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀρμενιωτίσσης. Γιά τόν λόγο αὐτό ἀγάπησε πολύ τους ἐνορίτες του, ἀλλά καί οἱ κάτοικοι του Ἀρμενίου καί τόν ἴδιο δέν τόν ξεχνοῦν ὅπως καί τήν οἰκογένειά του.

Ἔτσι ἐκτιμήθηκε καί τό ἔργο του καί τό ἥθος του. Λόγω τῶν πολλῶν ἀναγκῶν τῆς οἰκογένειάς του μετακινήθηκε στήν Ἐνορία του Ἁγ. Ἀθανασίου Λαρίσης, ὅπου παρέμεινε μέχρι τῆς ἡμέρας τῆς ἐκδημίας του. Στήν Ἐνορία αὐτή εἶχε μιά ξεχωριστή εὐλογία νά ἔχει συλλειτουργό στό Ἱερό θυσιαστήριο τόν π. Εὐκλείδη Κωστούλα.

Ἐδῶ ἐργάσθηκε πολύ σκληρά προσπαθώντας γιά τόν καινούργιο Ἱ. Ναό, ἀγωνίσθηκε ἀγοράζοντας οἰκόπεδο ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Καραθάνου, ἀλλά δέν τά κατάφερε νά πάρει τήν ἄδεια καί τελικά ὁ Ἱ. Ναός κτίσθηκε στόν χώρο πού βρισκόταν ή παλαιά Ἐκκλησία.

Στήν ἐνορία αὐτή πού ἐποίμανε γιά πολλά χρόνια ἐπιδόθηκε σέ ἓνα πλούσιο Λατρευτικό καί κοινωνικό Ἱεραποστολικό ἔργο. Δέν ἔμεινε ἀδιάφορος στά αἰτήματα τῶν καλῶν ἐνοριτῶν του καί δέν ἀρνήθηκε σέ κανέναν ὅ,τι καί ἂν ζητοῦσε.

Ὡς πνευματικός πατέρας δέν μπορούσε νά πεῖ ποτέ «ὄχι». Μέσα στήν πατρική του καρδιά χωροῦσαν ὅλοι. Ὅποια διακονία καί ἂν πρόσφερε μέσα στήν ἐνορία καί ἄλλου ὅπου χρειάστηκε τό ἔκανε μέ πολλή προθυμία καί καλή διάθεση, πράγμα πού αὐτό μαρτυροῦσε καί τό μεγαλεῖο τῆς ψυχῆς του. Παρ' ὅλο τό προχωρημένο τῆς ἡλικίας του, ἦταν πάντα ὀρθιος καί πάντα μέ νεανικό ζήλο καί παλμό.

Πάντα και παντοῦ πρόσφερε ἀνιδιοτελῆ ἀγάπη καί ἡ συνεργασία μέ τούς ἐκάστοτε στενοῦς συνεργάτες του ἐπιτρόπους, ἱεροψάλτες καί νεωκόρους τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ ἦταν ἄπογη, παράδειγμα πρὸς μίμηση γιά ὅλους τους Ἱερεῖς τῆς ἐποχῆς τοῦ ἀλλά καί τῶν δικῶν μᾶς ἡμερῶν. Ἡ συνεργασία του μέ τόν π. Εὐκλείδη ἦταν ὑποδειγματική, ὅλοι τούς θαύμαζαν, ἔχοντας καί τούς δύο πρότυπο ἀρετῆς καί δημιουργικῆς πορείας στήν ἐπίγεια ζωή τους.

Τό 1994 σέ ἡλικία 84 ἐτῶν συνταξιοδοτήθηκε, ἀλλά συνέχιζε νά βοηθαί τούς ἀδερφούς κληρικούς ὅπου καί ὅταν χρειαζόταν. Ἡ κάθε ἐνορία πού ἐπισκεπτόταν ἀποτελοῦσε γιά τόν ἴδιο χῶρο λατρευτικό σωματικά καί ψυχικά ξεκούραστο. Ζηλευτή καί συγκινητική ἡ παρουσία του, ζητοῦσαν ὅλοι νά πάρουν τήν εὐχή καί τήν εὐλογία του ὅταν τόν ἀντίκριζαν. Ἔτσι περνοῦσε ὁ καιρός καί κυλοῦσαν τά χρόνια ὥσπου τόν Ἀπρίλιο τοῦ 2000, σέ ἡλικία 90 ἐτῶν, ἐγκατέλειπε τή ματαιότητα αὐτοῦ τοῦ κόσμου, ἀφήνοντας πίσω μιά ὑπέροχη καί ἀξιοζήλευτη, καταξιωμένη οἰκογένεια. Εὐγνώμονες ὅλοι ἐμεῖς πού προσωπικά γνωρίσαμε τόν ἄξιο Λευῖτη τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Χριστοῦ, μέσα στόν Ἀμπελῶνα του κλείνουμε τό γόνυ στήν αἰώνια μνήμη του καί δεόμαστε μέ ὅλη μας τήν ψυχή «Δέσποτα Χριστέ, ὃν μετέστησας ἐξ ἡμῶν ἐν ταῖς τῶν ἁγίων σου κατάταξον σκιναῖς, τό πνεῦμα τοῦ σοῦ δούλου».

Θά ἦτο παράλειψη ἂν ἀπό τίς στίλβες τοῦ ἔγκριτου περιοδικοῦ τῆς καθ' ἡμᾶς Ἱερᾶς Μητροπόλεως «ΑΧΙΛΛΙΟΥ ΠΟΛΙΣ» δέν ἀπευθύναμε τās ὁλοψύχους εὐχάς καί εὐχαριστίας στήν κ. Νίκη Ζάχου-Ἀγγελασοπούλου, θυγατέρα τοῦ μακαριστοῦ π. Δημητρίου, ἡ ὁποία συγκέντρωσε καί μᾶς παρέδωσε ὅλα αὐτά τά στοιχεῖα πού μᾶς βοήθησαν νά σταχυολογήσουμε καί νά ἀγγίξουμε μέ πολύ σεβασμό καί υἱική ἀγάπη βῆμα πρὸς βῆμα τήν πορεία τῆς ἐπίγειας ζωῆς του.

Εὔχου καί δι' ἡμᾶς, π. Δημήτριά!

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΕΡΖΟΥΔΗΣ
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ

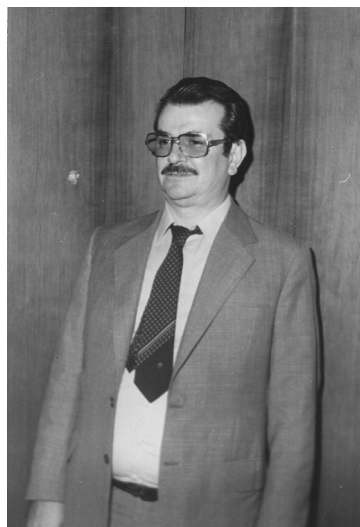
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Δ. ΚΩΣΤΟΥΛΗΣ

Πολύς ό λόγος τόν τελευταίο καιρό για τήν εκπαίδευση καί για τόν νέο τρόπο πού αναγκαστήκαμε, λόγω του κορωνοϊού, νά εφαρμόσουμε μία πρωτόγνωρη σέ όλους μας τηλεεκπαίδευση. Πολλά τά ερωτήματα, πολλές οί ένστάσεις, πολλές οί δυσκολίες. Άς δοϋμε, όμως, πώς γινόταν ή εκπαίδευση τά παλαιότερα χρόνια γενικότερα, αλλά καί ειδικότερα στή βυζαντινή μουσική.

Τά χρόνια εκείνα πού δέν υπήρχανε βιβλία, λόγω έλλειψης του χαρτιού κυρίως, ή σχέση μαθητή καί δασκάλου ήταν πολύ ισχυρή, ιδιαίτερη καί μοναδική. Πώς νά μίν ήταν άλλωστε; Ό μαθητής θά έπρεπε νά κρέμεται κυριολεκτικά από τά χεΐλη του δασκάλου, ώστε νά αφομοιώσει καί νά αποστηθίσει τή γνώση, τήν όποία του παρείχε. Η συνεχής καί ή επιμονή επανάληψη ήταν τό χαρακτηριστικό της διδασκαλίας καί μέ αυτό τόν τρόπο ό μαθητής εκπαιδευόταν είτε στά γράμματα, είτε στή μουσική επιστήμη, είτε όπουδήποτε άλλο.

Στή βυζαντινή μουσική, γινόταν κάτι ανάλογο. Ό δάσκαλος προφορικά έψαλλε, ξανά καί ξανά, τους ίδιους ύμνους μέ κάθε λεπτομέρεια καί μέ τέτοιο τρόπο, ώστε ό εκπαιδευόμενος νά αποστηθίσει τους ύμνους. Πράγμα αρκετά δύσκολο, πού χρειαζόταν πολύ μεράκι καί πολλή αγάπη, για νά επιφέρει τά επιθυμητά αποτελέσματα.

Αργότερα, μέ τή συγγραφή των βιβλίων, αλλά καί τή συστηματική εκπαίδευση των διδασκάλων σέ πανεπιστημιακό επίπεδο, ή εκμάθηση πήρε άλλη μορφή, πού συνεχώς εξέλισσόταν. Μετέπειτα μπήκε στήν ζωή μας τό

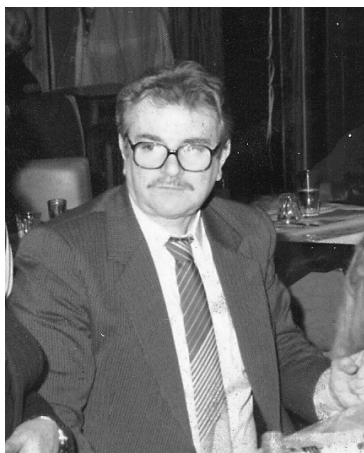

Ίντερνετ και έτσι, γενικότερα, η πληροφορία ήταν πιο εύκολη και προσβάσιμη από όλους.

Σκεπτόμενος όλα τα παραπάνω, αναρωτήθηκα προσωπικά πώς διδάχτηκα εγώ τή βυζαντινή μουσική. Σίγουρα πάντως όχι διαδικτυακά, αλλά διά ζώσης. Μέσα από τὰ μουσικά βιβλία και αφουγκραζόμενος με ιδιαίτερη προσοχή τούς καλλίφωνους δασκάλους μου, ώστε να «ρουφήξω» τήν κάθε λεπτομέρεια. Μέσα σέ όλα αυτά τὰ χρόνια της εκπαίδευσής μου στή μουσική υπήρξε και κάτι τό μοναδικό. Ένας ιδιαίτερος, ίσως, τρόπος διδασκαλίας τής βυζαντινής μουσικής, και δέν ξέρω αν υπήρξε, υπάρχει ή θα υπάρξει κάτι ανάλογο. Τό μυαλό μου, λοιπόν, αδυνατεί να τό εξηγήσει και προσπαθεί να καταλάβει, πώς είναι δυνατόν να μαθαίνεις βυζαντινή μουσική μέσα από σφυρίγματα. Μπορεί να ακούγεται άστείο ή παράξενο, αλλά είναι γεγονός. Υπήρξε ένας μεγάλος δάσκαλος, ό οποίος, λόγω ειδικών συνθηκών, δίδασκε τή βυζαντινή μουσική μέσα από τὰ σφυρίγματα. Και τό όνομα αυτού: Κωνσταντίνος Κωστούλης. Αρχικά ως μιλήσουμε λίγο για τήν ζωή του.

Ό Κωνσταντίνος Κωστούλης, λοιπόν, γεννήθηκε στις 11 Ιανουαρίου τό 1940. Οί γονείς του, Δημήτριος και Τριανταφυλλιά, γεωργοί στο έπάγγελμα, έστρεψαν τὰ 5 παιδιά τους προς τήν εκκλησία. Η γενέτειρά του, ή Χάλκη του Δήμου Κιλελέρ τής Λάρισας, είχε ιδιαίτερη αγάπη προς τήν εκκλησία, αλλά

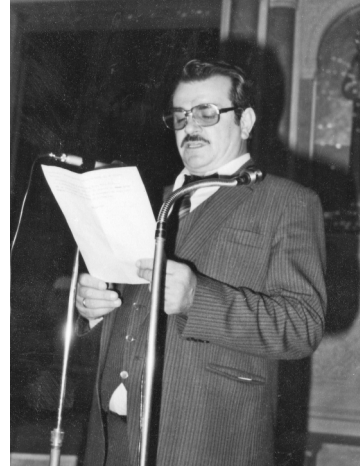
καί πρὸς τή μουσική. Γι' αὐτό καί τὰ μουσικά ἐρεθίσματα, τόσο τοῦ Κωνσταντίνου Κωστούλη, ὅσο καί τοῦ ἀδερφοῦ του Πολυδώρου, ἦταν ἔντονα καί σύντομα ἔδειξαν ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τή βυζαντινὴ μουσική.

Πρῶτοι δάσκαλοι, ἀλλὰ καί πρότυπα μουσικά γιὰ τόν Κωνσταντῖνο, ἦταν ὁ Βλάσης Μαστρογιάννης καί ὁ Τρύφωνας Γερόπουλος, οἱ ὁποῖοι τοῦ ἔμαθαν τή μουσικὴ τέχνη στὸν Βόλο. Γρήγορα ἀναγνώρισαν τὸ μουσικὸ του ταλέντο, τὴν ἀγάπη του γιὰ τή μουσική ἀλλὰ καί μία ἰδιαίτερη φωνὴ τενόρου. Τὸ 1960 ὁ Κωνσταντῖνος Κωστούλης τελειώνει τή γυμνασιακὴ του μόρφωση καί κατατάσσεται στὸν στρατό, γιὰ νὰ ἐκπληρώσει τὶς στρατιωτικὲς του ὑποχρεώσεις.

Τὸ κύριο ἐπάγγελμαί του ἦταν λογιστής, καί μάλιστα ἦταν ἰδιαίτερα ἀγαπητὸς στὸν κλάδο του, ἀφοῦ διετέλεσε καί πρόεδρος τῶν Λογιστῶν Λάρισας.

Τὰ ἐπόμενα χρόνια, παντρεύεται τὴν Χρυσούλα Ἀντωνίου καί ἀποκτοῦν δύο παιδιά, τὴν Τριανταφυλλιά καί τόν Γεώργιο. Ἡ σύζυγός του στέκεται ἄξια στό πλευρὸ του καί εἶναι ἡ συμπαράστατριά του σέ ὅλες τὶς δράσεις του. Θυμᾶται, πολλές φορές –ἡ ἴδια μᾶς ἔλεγε– ὅτι στό σπίτι τους ἀπὸ τὰ πρῶτα χρόνια τοῦ ἔγγαμου βίου, περισσότερο ἀκούγονται οἱ ψαλμωδίες, παρὰ ἡ φωνὴ τοῦ Κωνσταντίνου. Παντοῦ συναντοῦσες ἀμέτρητα βιβλία βυζαντινῆς μουσικῆς, σημειώσεις καί χειρόγραφα μουσικά κείμενα, ὅπως καί κασέτες ἤχου.

Ἡ μουσική, ὅμως, ἦτανε τρόπος ζωῆς καί ἀνάσα πνοῆς γιὰ αὐτόν τόν ἀνίσυχο ἄνθρωπο. Ἐξελίσσοντας τὶς γνώσεις του, ἀνέλαβε γιὰ πρώτη φορὰ τὴ θέση τοῦ ἱεροψάλτη στὸν Ἱερό Ναό τοῦ Ἀγίου Δημητρίου Τυρνάβου.

Αργότερα ανέλαβε Πρωτοψάλτης στὸν Ἱερό Ναό Ἀγίας Τριάδος Λάρισας. Ἀπὸ τὸ 1982, ὅμως, τὰ πρῶτα προβλήματα ὑγείας παρουσιάζονται. Μετὰ ἀπὸ τρεῖς ἀποτυχημένες χειρουργικές ἐπεμβάσεις στὶς φωνητικές χορδές, τελικά, κατὰ τὶς ἀρχές τοῦ 1985, δημιουργεῖται ἓνα μόνιμο πρόβλημα ἐκεῖ, τὸ ὁποῖο δὲν τοῦ ἐπιτρέπει πιά νὰ ψάλλει καὶ παραιτεῖται ἀπὸ τὸν ἐν λόγῳ Ἱερό Ναό.

Μέ πολλά ὁράματα, πολλή ἐργασία ἀλλὰ καὶ περίσσιο ζῆλο, ὁ Κωνσταντῖνος Κωστούλης πρωτοστατεῖ στή δημιουργία τοῦ Σωματείου Ἱεροψαλτῶν «Κοσμάς ὁ Μελωδός», μέ πρῶτο πρόεδρο τὸν Ἀθανάσιο Φῶτο, στίς 11 Ἀπριλίου τοῦ 1978. Ὁ ἴδιος ἐκλέγεται ταμίας τοῦ συλλόγου. Ἡ δράση του ἐπεκτείνεται καὶ στό Πανελλήνιο Σωματεῖο Ἱεροψαλτῶν, ὅταν ὁ ἴδιος ἀναλαμβάνει πρόεδρος τοῦ Σωματείου. Ἀποκτᾷ γνωριμίες καὶ ἐπαφές μέ τὰ μεγαλύτερα μουσικά ὀνόματα ἐκείνης τῆς ἐποχῆς καὶ ἔτσι ἡ Λάρισα γίνεται γνωστή στό πανελλήνιο, ἀναπτύσσοντας μεγάλη δράση. Μέ συνοδοιπόρους τοὺς Κυριαζῆ Δασκαλούδη, Θεοδόση Διαμάντη, Ἀθανάσιο Κουφοδήμο, Ἄγγελο Μαργαρίτη καὶ μία σειρά ἀξιόλογων ἱεροψαλτῶν τῆς ἐποχῆς, δημιούργησαν ἓνα μουσικό περιβάλλον, τὸ ὁποῖο ὀδήγησε τὴ βυζαντινὴ μουσικὴ σὲ μεγάλη ἀκμή, στὴν πόλη μας. Παράλληλα, τὸ Σωματεῖο δημιουργεῖ καὶ μία ἄτυπη «Σχολή» Βυζαντινῆς Μουσικῆς. Σέ συνεννόηση μέ τὸν τότε Μητροπολίτη Λαρίσης Σεραφεῖμ Ὁρφανό, τὸ 1981, ἡ ἄτυπη ἐκείνη Σχολὴ Βυζαντινῆς Μουσικῆς τέθηκε ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Μητροπόλεως. Ἐκείνη τὴν ἐποχή, ὁ Ἅγιος Ἀχίλλιος ἔχει μεταφερθεῖ στὸν καινούργιο Ἱερό Ναό καὶ τὸ ὑπόγειο αὐτοῦ φαντάζει ὡς ἓνας

ιδανικός χώρος για μαθήματα. Κάποιο απόγευμα πήγε να συναντήσει τον Πρωτοψάλτη του Ἀγίου Ἀχιλλίου, Κυριαζή Δασκαλούδη, στὸν Ἱερό Ναό. Στὸ ὑπόγειο τοῦ ναοῦ ὁ Κυριαζής, σέ μία μικρή αἴθουσα, μέ ἓνα τραπέζι καί τέσσερις καρέκλες, ἔκανε μαθήματα βυζαντινῆς μουσικῆς σέ κάποιους μαθητές. Ἐκεῖ ὁ Κωνσταντῖνος Κωστούλης θεώρησε ὅτι βρῆκε τὸν ιδανικό χώρο, γιὰ νά στεγαστεῖ αὐτό τό ὄραμα πού εἶχε, ὥστε νά δημιουργηθεῖ ἓνα σύγχρονο διδασκῆριο μουσικῆς.

Μέ τή βοήθεια, λοιπόν, τῆς Μητροπόλεως ἐξοπλίστηκαν καί διαμορφώθηκαν οἱ αἴθουσες καί ὡς πρῶτος διευθυντής τῆς Σχολῆς ἀνέλαβε ὁ Χρῦσανθος Θεοδοσόπουλος. Στὴν συνέχεια ἀνέλαβε διευθυντής ὁ Ζάχος Νικολέρης, ἀπὸ τὸν Βόλο, καί ὁ Κωνσταντῖνος Κωστούλης ἐκτελεῖ χρέη ὑποδιευθυντή. Σέ αὐτή τή σχολή ὁ δάσκαλος ἔδωσε ὅλη τὴν ἐνέργειά του, ἀλλὰ καί τὴν ἀγάπη του. Ὅπως προαναφέραμε, εἶχαν ἐμφανιστεῖ τὰ πρῶτα προβλήματα υἱείας του, καί ἔτσι ἔψαχνε τρόπους νά διοχετεύει ὅλη του τὴν ἐνέργεια. Μέσα σέ λίγα χρόνια ἡ σχολή ἀποκτᾷ μεγάλο ἀριθμὸ μαθητῶν, σύγχρονο ἐξοπλισμὸ, ἐμφανίζεται σέ πολλές ἐκδηλώσεις καί δημιουργεῖ ὅλες αὐτές τίς συνθῆκες, ὥστε, τό 1987, μέ τίς ἐνέργειες τόσο τοῦ τότε Ἐπισκόπου Σεραφεῖμ, τῶν καθηγητῶν, ἀλλὰ καί τοῦ ἴδιου τοῦ Κωνσταντίνου Κωστούλη, μετὰ ἀπὸ ἀλλεπάλληλες ἐπαφές μέ τὴν τότε Ὑπουργὸ Πολιτισμοῦ Μελίνα Μερκούρη, ἡ Σχολή νά ἀναγνωρισθεῖ ἀπὸ τό κράτος καί, ὑπαγόμενη στὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ, νά εἶναι ἓνας ἐπίσημος φορέας διδασκαλίας τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς.

Κάπου ἐκεῖ, στὰ τέλη τοῦ 1986, συνάντησα τὸν δάσκαλο Κωνσταντῖνο Κωστούλη. Ἦμουν μικρὸ παιδί, μόλις 7 ἐτῶν καί πρωτοετῆς στὴ Σχολή Βυζαντινῆς Μουσικῆς «Ὁ Ἅγιος Ἀχίλλιος». Μοῦ ἔκανε ἐντύπωση ἡ πολὺ εὐγενική φυσιογνωμία του. Στὴ συνέχεια ἀνακάλυψα ὅτι ἦταν ἓνας ἄνθρωπος δοτικός, χαμογελαστός, ἔξυπνος καί εἶχε ἓνα μοναδικὸ τρόπο στὸ νά πλησιάζει τὰ μικρὰ παιδιά. Γινόταν κι αὐτὸς παιδί. Μιλοῦσε μέ ἓναν παράξενο τρόπο, χαμηλόφωνα καί μέ μία παράξενη χοιρία. Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ μαθήματος, δέν ἔψελνε μέ δυνατὴ φωνή, ὅπως εἶχαμε συνηθίσει μέ τοὺς ἄλλους δασκάλους, ἀλλὰ μέ σφυρίγματα. Μοῦ εἶχε κάνει τεράστια ἐντύπωση καί πῆρε λίγο καιρὸ γιὰ νά τό συνηθίσω. Ὡς μικρὸ παιδί, δέν μποροῦσα νά

καταλάβω τί ακριβώς γινόταν. Αυτός ο τρόπος διδασκαλίας όμως, έγινε ιδιαιτέρως αγαπητός και αποδεκτός. Ίσως, τότε τό έβλεπα και ως ένα παιχνίδι. Αυτή, λοιπόν, ήταν ή πρώτη μου επαφή μαζί του.

Τά χρόνια περνούσαν, ή σχολή συνέχιζε τήν ανοδική της πορεία και οί συναυλίες, οί ήχογραφήσεις κασετών και συμμετοχές σέ φεστιβάλ και εκδηλώσεις ήταν συνεχείς. Ο δάσκαλος ως μαέστρος μās καθοδηγούσε και μās δίδασκε. Κάπου εκεί όμως, ό Κωνσταντίνος Κωστούλης συνειδητοποιήσε ότι θά έπρεπε νά δημιουργηθεί και ένας άλλος φορέας βυζαντινής και δημοτικής μουσικής, ώστε οί μαθητές πού αποφοιτούν από τή σχολή νά μίν διακόπτουν κάθε επαφή μέ τό αντικείμενο, αλλά νά συνεχίζουν τή μουσική τους δράση μέσα από έναν σύλλογο. Έτσι, μαζί μέ τούς επιστήθιους φίλους του Θεοδόση Διαμάντη, Αθανάσιο Κουφοδήμο και Γεώργιο Μωραΐτη, δημιουργούν, στις 2 Φεβρουαρίου 1994 τόν Σύλλογο Φίλων Βυζαντινής και Δημοτικής Μουσικής, ένα μη κερδοσκοπικό σωματείο, τό όποιο δραστηριοποιούνταν μέ επιτυχία στά πολιτιστικά δρώμενα τής περιοχής. Αμέτρητες συναυλίες, τηλεοπτικές εμφανίσεις, ήχογραφήσεις και συμμετοχές σέ Φεστιβάλ.

Η κατάσταση τής υγείας του, όμως, χειρότερειναι και έτσι, πρός τά τέλη του 1994, μεταβαίνει έσπευσμένα στή Γερμανία γιά χειρουργική επέμβαση. Η χειρουργική επέμβαση ήταν επιτυχής και έτσι επιστρέφει μέ πολλές ελπίδες στή Λάρισα, θεωρώντας ότι αυτό τό πρόβλημα υγείας είναι όριστικά παρελθόν. Όμως, κατά τήν περίοδο τής ανάρρωσής του, ή επάρατος νόσος υποτροπιάζει και σέ ελάχιστο χρονικό διάστημα, στις 16 Φεβρουαρίου του 1995, φεύγει από αυτή τή ζωή.

Είναι πολλές οί στιγμές, αλλά και έντονες οί εικόνες πού έχω από αυτόν. Θυμάμαι, χαρακτηριστικά, ένα φθινοπωρινό απόγευμα του 1992. Είχε έρθει στό σπίτι μου και συνάντησε τούς γονείς μου. Χαμηλόφωνα τούς λέει: «Θά έρχομαι κάθε Κυριακή πρωί, μέ τό αυτοκίνητό μου, θά παραλαμβάνω τόν μικρό Γιώργο από τό σπίτι σας και θά τόν πηγαίνω στήν εκκλησία, στόν Ίερό Ναό Αναλήψεως του Σωτήρος. Εκεί ψάλλει ό εξάριτος ιεροψάλτης Θεοδόσιος Διαμάντης. Θά κάνουμε μία χορωδία στό αναλόγιο και θά του μάθουμε πολλά πράγματα. Δέν θέλω χρήματα και θέλω νά μέ εμπιστευθείτε. Τό δικό μου μεράκι είναι ή μουσική, και άφοϋ δέν μπορώ εγώ νά ψάλλω, τίς γνώσεις μου θά τίς μεταλαμπαδεύω σέ κάποια παιδιά πού επέλεξα». Έτσι και έγινε. Κάθε Κυριακή πρωί, πρίν αρχίσει ή Ακολουθία, περνούσε από τά σπίτια μας, έπαιρνε τόν Βασίλη, τόν Στέφανο και έμένα και μās πήγαινε στόν Ίερό Ναό Αναλήψεως του Σωτήρος στήν συνοικία Αβέρωφ τής Λάρισας,

δημιουργώντας μία μικρή, παιδική χορωδία. Έτυχε νά στέκομαι δίπλα του. Έφερνε ένα κασετόφωνο και ήχογραφοῦσε τὴν κάθε ἀκολουθία, καί, μεσοβδόμαδα, μᾶς συγκέντρωνε στὸ λογιστικὸ τοῦ γραφείου καί μᾶς ἔκανε δωρεάν μαθήματα. Κατὰ τὴν καλοκαιρινή περίοδο δέ, οἱ συναντήσεις μας ἦταν καθημερινές. Ἐκεῖ διδασχτικάμε τὰ μαθήματα τοῦ Χρυσάνθου Θεοδοσόπουλου, ἀργές δοξολογίες καί ἀμέτρητα μαθήματα ἰδιατέρων ἀπαιτήσεων. Ἐχῶ ἔντονες ἀναμνήσεις ἀπὸ τὸ μεγάλο πάθος τοῦ γιὰ τὴ μουσική, τὴ χαρὰ τοῦ γιὰ τὴν πρόοδό μας, τὴν ὑπομονή τοῦ, ἀλλὰ καί τὴ συγκίνησή τοῦ, ὅταν ὁλοκληρώναμε ἓνα μάθημα. Κρατοῦσε τὴ χρονικὴ ἀγωγή χτυπώντας τὰ κλειδιά τοῦ αὐτοκινήτου καί ζοῦσε πολὺ ἔντονα τὴν κάθε στιγμή.

Ἡ διδασκαλία τοῦ, φυσικά, ἐξακολουθοῦσε νά γίνεται μέσω σφυριγμάτων! Καί, ἴσως, αὐτὸ θὰ πρέπει νά τὸ ἐξηγήσω πιὸ διεξοδικά. Εἶχε καλλιιεργήσει ἓνα μοναδικὸ τρόπο, πού μέσα ἀπὸ σφυρίγματα, τὰ ὅποια ἐκτείνονταν σὲ ὅλο τὸ μουσικὸ φάσμα καί ἐκτελώντας ὅλες τὶς χρονικὲς καί μουσικὲς ἀγωγές, ἐρμύνεινε τὰ μουσικά κείμενα. Τώρα πού τὸ σκέφτομαι, θεωρῶ ὅτι εἶχαμε ἀναπτύξει, χωρὶς νά τὸ γνωρίζουμε, ἓναν πρωτότυπο μουσικὸ κώδικα ἐπικοινωνίας. Σέ συζητήσεις πού εἶχα, εἶτε μέ πανεπιστημιακοὺς καθηγητές, εἶτε μέ γιατροὺς ὠτορινολαρυγγολόγους, μοῦ ἔλεγαν ὅτι δέν εἶναι ἀνθρωπίνως δυνατό νά συμβεῖ κάτι τέτοιο! Ἐγώ, ὅμως, τὸ εἶδα νά γίνεται καί τὸ ἔζησα!

Ἡ μουσική μας παρέα στὸν Ἱερό Ναὸ τῆς Ἀναλήψεως τοῦ Σωτήρος ὅλο καί μεγάλωνε καί συνεχῶς, ὅλο καί περισσότερα νεαρά παιδιά, σπουδαστές τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς, πλαισίωναν τὸ ἀναλόγιο. Ὁ Κωνσταντῖνος Κωστούλης γιὰ ἐμᾶς ἦταν ἐκτός ἀπὸ μουσικὸς καί πατέρας μας, ἀφοῦ μᾶς ἔδινε συμβουλές γιὰ τὴν προσωπική μας ζωὴ καί γιὰ τὴν ἀκαδημαϊκὴ μας μόρφωση καί ἦταν συνεχῶς δίπλα μας ὅλα αὐτὰ τὰ χρόνια, πού τὸν εἶχαμε δάσκαλό μας.

Θυμᾶμαι κάποιον ἀπόγευμα, καθὼς γυρνοῦσαμε ἀπὸ τὴν τέλεση ἑνὸς γάμου. Στὸ αὐτοκίνητο, ἐκτός ἀπὸ τὸν ἴδιο, ἦμασταν ὁ Γιάννης, ὁ Βασίλης καί ἐγώ. Σταματᾷ τὸ αὐτοκίνητο, ἀνοίγει τὸ ντουλαπάκι καί βάζει στὸ κασετόφωνο μία κασέτα. Ἀκοῦμε μία ἄγνωστη, γιὰ ἐμᾶς, φωνή, ἰδιαίτερα ὑψίφωνη, νά ἐκτελεῖ ἀπίστευτους λαρυγγισμοὺς καί μέ πατριαρχικὸ ὄφος. Μείναμε ἄφωνοι. «Δάσκαλε, ποιὸς ψάλλει;» τὸν ρωτήσαμε. «Σας προκαλῶ νά μαντέψετε», μᾶς ἀπάντησε. Προσπαθήσαμε, λέγοντας διάφορα ὀνόματα, γνωστῶν ἐκτελεστῶν τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς. Δέν μᾶς ἀπαντοῦσε. Τότε ἄρχισαν δάκρυα νά κυλοῦν στὸ πρόσωπό τοῦ. Καταλάβαμε ὅτι ἦταν ὁ ἴδιος. Ἦταν μία ἀπὸ τὶς μοναδικές φορές πού τὸν ἀκούσαμε νά ψάλλει χωρὶς τὰ σφυρίγματα.

Θυμάμαι, τότε πού πήγε στή Γερμανία για έγχειρηση, μās είχε υποσχεθεί ότι θά γυρίσει μέ «καινούργια» φωνή. Καί έμεις, μέ λαχτάρα, προσμέναμε νά τόν ακούσουμε, για νά θαυμάσουμε τό γεγονός. Δυστυχώς, όμως, πολύ σύντομα τόν χάσαμε καί ή θλίψη, ιδιαίτέρως για έμās πού ήμασταν στήν έφηβική ήλικία, υπήρξε τεράστια.

Θά μπορούσα νά γράψω άμέτρητα περιστατικά πού έζησα μέ τόν δάσκαλο. Τόσο από προσωπικές έμπειρίες, όσο από ιστορίες τίς όποιες μου έχουν διηγηθεί συνάδελφοι ιεροψάλτες, πού τόν έζησαν έντονα καί από πολύ κοντά. Ήταν ένας άνθρωπος ιδιαίτερα αγαπητός, άνθρωπος τής παρέας, του γλεντιού, του κεφιοϋ, ό όποιος πάντα προσπαθοϋσε νά βοηθήσει καί θεωρούσε ότι όλα τα προβλήματα του κόσμου ήταν καί δικά του προβλήματα καί αγωνιζόταν για τήν επίλυσή τους. Είναι χαρακτηριστικό ότι, τήν ήμέρα τής έξοδίου του ακολουθίας στόν Ίερό Ναό του Προφήτη Ήλία τής Λάρισας, τό πλήθος του κόσμου, τό όποιο τόν αποχαιρέτησε, ήταν άμέτρητο καί μέ συνεχή ροή, από τίς 10:30 τό πρωί μέχρι τίς 3:00 τό μεσημέρι. Ήρθαν νά τόν αποχαιρετήσουν καί σπουδαίοι ιεροψάλτες από όλη τήν Έλλάδα. Άφησε πίσω του πληθώρα μαθητών, συνεχιστών τής βυζαντινής τέχνης, έπιμόρφωσε σημαντικό αριθμό ιεροψαλτών, μās κληροδότησε ένα πλούσιο συγγραφικό, άνέκδοτο έργο καί οι καρποί τής εργασίας του τόσο στήν Σχολή Βυζαντινής Μουσικής «Ο Άγιος Άχίλλιος,» όσο καί στόν Σύλλογο Φύλων Βυζαντινής καί Δημοτικής Μουσικής, εκτιμώνται καί αναγνωρίζονται μέχρι καί σήμερα.

Σέ όσες ιστορίες έχω ακούσει, όλα αυτά τά χρόνια, δέν βρέθηκε ούτε ένας γνωστός, συνεργάτης ή φίλος του νά μου πει κάτι αρνητικό για τόν άνθρωπο καί διδάσκαλο Κωνσταντίνο Κωστούλη. Όλοι αναπολούν τίς όμορφες στιγμές, πού έζησαν μαζί του, αναγνωρίζουν τίς άριστες γνώσεις του στή βυζαντινή μουσική, τόν ξεχωριστό του, καλόκαρδο καί αγαπητό χαρακτήρα, τόν άφογο οικογενειάρχη, τόν μοναδικό δάσκαλο, τόν αληθινό φίλο. Θεωρώ ότι όλα τα παραπάνω σκιαγραφούν μέ άδρές γραμμές τήν μοναδική προσωπικότητα αυτού του ανθρώπου.

Δάσκαλε, σέ ευχαριστούμε πολύ για όσα μās πρόσφερες καί για τήν αγάπη σου πού μās έδειξες καί υποσχόμαστε ότι έμεις, οι μαθητές σου, θά συνεχίσουμε τήν παράδοσή σου, όσο ζούμε! Άς είναι αιώνια ή μνήμη σου, δάσκαλε Κωνσταντίνε Κωστούλη!

ΜΕΡΟΣ Ε΄ Ἑορτολόγιο

* * *

ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ
ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ

ΜΗΝΥΜΑ ΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ

Λάρισα, Ἅγιο Πάσχα 2021

Πρός
Τόν Ἱερό Κλῆρο καί τόν Εὐσεβῆ Λαό
τῆς καθ' ἡμᾶς Ἱερᾶς Μητροπόλεως.

Ἀγαπητοί μου,

Καί νά πού πάλι ἀξιωνόμαστε νά πανηγυρίσουμε τό μοναδικό γεγονός τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου μας. Καί μάλιστα μέ τόν ὑπέροχο τρόπο πού ἡ Ἐκκλησία γνωρίζει, ὥστε νά ἀναδεικνύονται ἡ λαμπρότητα καί ἡ φωτεινότητα τῆς νίκης τῆς αἰώνιας ζωῆς ἐπὶ τοῦ προσωρινοῦ θανάτου. Ὁ Χριστός μας ὡς ὁ ἀπόλυτος θριαμβευτής, προβάλλει πανηγυρικά ἀπό τό ἄδαιο μνήμα, τραβώντας κυριαρχικά τόν προπάτορα Ἀδάμ καί μαζί του ὅλην τήν ἀνθρώπινη φύση, ἀνεβάζοντάς μας μοναδικά σέ ὕψη δυσθεώρητα, ἀφάνταστα, ἀπόλυτα!

Κι εἶναι ἡ Ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ ὄχι κάτι πού ἀφορᾷ σέ Αὐτόν ἀποκλειστικά καί μόνον, ἀλλά ἀντανεκλᾷ σέ ὅλους μας καί ἀποτελεῖ τήν βέβαιη, τήν ὑποστασιοποιημένη ἐλπίδα μας ὅτι τελικά, ἀκόμη κι ἂν συμβοῦν πολλά καί δύσκολα, τραγικά καί ἀποκαρδιωτικά, φορτικά καί παράλογα, τελικά ὁ Χριστός καί ἡ Ἐκκλησία Του θά παραμένουν νικητές εἰς τόν αἰῶνα, νά διασαλπίζουν τό σωστικό μήνυμα τῆς νέας ζωῆς πού ἀνέτειλε ἀπό τόν ἄδαιο τάφο.

Ὁ θρίαμβος τοῦ Χριστοῦ εἶναι θρίαμβος τῆς Ἐκκλησίας Του, χάριν τῆς ὁποίας ἐνήργησε τά πάντα. Τό ἀναφαίρετο μεγαλεῖο Της δέν στηρίζεται σέ ἀνθρώπινες ἐνέργειες ἢ τήν ικανότητά μας νά τό κατανοήσουμε. Εἶναι κεφάλαιο τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καί ἐν χρόνῳ Σάρκωση τοῦ Αἰωνίου. Εἶναι αὐτό πού προσδιορίζει ὁ Πρωτοκορυφαῖος τῶν Ἀποστόλων Πέτρος ὡς «ἄφθαρτον καί ἀμίαντον καί ἀμάραντον (...) τετηρημένην ἐν οὐρανοῖς» κληρονομιά μας (Α΄ Πέτρ. 1, 4)!

Κι όταν μιλάμε για τήν κληρονομιά αυτή, στήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, δέν ἐννοοῦμε τά πολιτιστικά μεγέθη πού στό διάβα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας παρήχθησαν. Οἱ Ἐκκλησιαστικές Τέχνες, ὅσο κι ἂν διασώζουν ἕνα ἀνυπέρβλητο μεγαλεῖο, δέν εἶναι τό περιεχόμενο τῆς κληρονομιάς μας. Κληρονομιά μας εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Χριστός, ὅπως μᾶς Τόν δίδαξαν οἱ Ἀπόστολοι καί οἱ Θεοφόροι Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας, ὅπως Τόν δογματίσαν οἱ Ἁγίες Ἑπτά Οἰκουμενικές Σύνοδοι, ὅπως Τόν ἀναδεικνύουν καί Τόν προβάλλουν βιωματικά τά ἀπαράμιλλα μνημεῖα τῆς Θείας Λατρείας. Εἶναι ἐπιπλέον τό ὑπόδειγμα βίου πού διαχρονικά μᾶς παρέδωκαν οἱ ἄνθρωποι τοῦ Θεοῦ, ὡς καθαρότητα διδασκαλίας καί ἀγνότητα ζωῆς. Εἶναι ἡ λάμψη τῆς ἀλήθειας καί ἡ εὐωδία τῆς Ἀγιότητας. Εἶναι τό Σύμβολο τῆς Πίστεως ὑποστασιοποιούμενο στήν καθημερινή ζωή. Εἶναι τό πνεῦμα τῆς θυσίας καί τῆς αὐταπαρνήσεως καί, τέλος, ἡ διακονία τῆς πρώτης καί μεγάλης ἐντολῆς, τῆς διπλῆς ἀγάπης πρὸς τόν Θεό καί τόν ἄνθρωπο. Αὐτὴν τήν κληρονομιά διασφαλίζει γιά τήν Ἐκκλησία Του ὁ Ἀναστημένος Χριστός μας! Μᾶς προσφέρει τό πολυτιμότερο, τό μεγαλύτερο, τό σπουδαιότερο πού μποροῦμε νά ἀποκτήσουμε, τήν ιδιότητα τοῦ μέλους τῆς Ἐκκλησίας Του, μέ ὅλα τά προνόμια τῆς ἀτελεύτητης Βασιλείας Του καί ζητᾷ νά ἀνταποκριθοῦμε.

Δηλαδή, τί ζητᾷ νά κάνουμε; Νά Τόν ἀντιγράψουμε κι ὄχι νά Τόν προσαρμόσουμε στά δικά μας ἀνθρώπινα πάθη. Εἶναι, δυστυχῶς, πολλοί ἐκεῖνοι πού στενεύουν τήν εὐρύτητα τοῦ πνεύματος τῆς Ὁρθοδόξιας στά περιορισμένα ὅρια τῶν στενῶν τους ἀντιλήψεων, καταδυναστεύοντας τήν ἄνετη Ὁρθόδοξη σκέψη καί σμικρύνοντάς την στή μικρόλογη διάνοιά τους. Εἶναι ἐπίσης πολλοί ὅσοι προδίδουν τόν πλοῦτο τῆς Ὁρθόδοξης καρδιάς γιά νά τόν ἐγκλωβίσουν στά ὅρια τῆς μικροφυχίας τους, ἐγκαταλείποντας κάθε καρπὸ τοῦ Πνεύματος, τήν ἀγάπη, τήν εἰρήνη, τὴν χαρά, τὴν μακροθυμία, τήν ἀγαθωσύνη, τήν πραότητα, τήν ταπεινοφροσύνη, τήν εὐσπλαχνία, τήν ἐνότητα.

Ὅμως, παρά ταῦτα, ἡ Ἀλήθεια καί ἡ Ἀγιότητα πού ἀνέβλυσαν ἀπὸ τόν αἶδο τάφο καί στερεώθηκαν στό γεγονός τῆς Ἀναστάσεως, δέν καταβάλλονται. Ἐξακολουθεῖ νά ἐπαναλαμβάνεται καί νά ἰσχύει ἡ διαβεβαίωση τοῦ Ἀναστημένου Σωτῆρα μας: «πιστεύεις; μείζω τούτων ὅφει» (Ιω. 1, 51). Εὐχομαι τό φῶς τῆς Ἀναστάσεως νά φωτίσει τόν νοῦ καί τήν καρδιά τοῦ καθενός μας, ὥστε νά ἀνοίξουν, νά μεγαλώσουν καί νά πλατύνουν, γιά νά χωροῦν μέσα τήν πλησμονή τῆς ἀγάπης τοῦ νικητῆ τοῦ θανάτου.

Μέ ἀναστάσιμους ἀσπασμούς.
Ο ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ

† Ὁ Λαρίσης καί Τυρνάβου Ἱερώνυμος

ΣΧΟΛΙΑ ΣΤΗΝ ΚΥΡΙΑΚΗ ΤΩΝ ΜΥΡΟΦΟΡΩΝ

1. Θέμα τῆς ἑορτῆς

«**Ο**ἱ τὰ πάντα καλῶς διαταξάμενοι θεῖοι πατέρες» ὄρισαν ὥστε τὴν τρίτη Κυριακὴ ἀπὸ τοῦ Πάσχα νὰ τιμᾶμε δύο ὁμάδες προσώπων: α) τίς Μυροφόρες γυναῖκες καὶ β) τοὺς δικαίους Ἰωσήφ, τὸν ἀπὸ Ἀρμαθαίας, καὶ Νικόδημο. Ὡστόσο, ἡ γυναικεία χορεία εἶναι ἐκείνη ποὺ κυριαρχεῖ καὶ δίνει καὶ τὸ ὄνομα στὴν ἡμέρα: Κυριακὴ τῶν Μυροφόρων.

Ἐπειδὴ δὲν εἶχαν ἀποδοθεῖ στὸν Διδάσκαλο πλήρως οἱ πρέπουσες τιμές κατὰ τὸν ἐνταφιασμό Του τὸ ἀπόγευμα τῆς (Μεγάλης) Παρασκευῆς, λόγῳ τῆς σπουδῆς γιὰ τὴν ἐπερχόμενη ἑορτὴ τοῦ Πάσχα, οἱ Μυροφόρες (=μύρα+φέρω) ἀγόρασαν ἀρώματα, προκειμένου νὰ ἀλείψουν μὲ αὐτὰ τὸ σῶμα τοῦ νεκροῦ Ἰησοῦ. Βασικὸ ἐμπόδιο γιὰ τὴν πραγματοποίηση τοῦ σκοποῦ τους, νὰ φθάσουν «λίαν πρωΐ» τῆς (σημερινῆς) ἡμέρας τῆς Κυριακῆς στὸ μνημεῖο, ἦταν ὁ μέγας λίθος στὴ θύρα τοῦ μνημείου. Κατάπληκτες ὅμως βρῆκαν τὸν λίθο ἀποκεκυλισμένο καὶ τὸν τάφο κενό, ἐνῶ ὁ ἐκεῖ παριστάμενος ἄγγελος τοὺς διαμίνυσε τὴ χαρμόσυνη εἶδηση τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου. Τὰ Εὐαγγέλια (βλ. *Μάρκου* 15,43-16,8 καὶ παράλληλα *χωρία Ἰωάννου* 20,1-18) καὶ ἡ Παράδοση τῆς Ἐκκλησίας διέσωσαν τὰ ὀνόματα τῶν Μυροφόρων, μεταξύ τῶν ὁποίων Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ, Μαρία ἡ τοῦ Ἰακώβου, Σαλώμη καὶ Ἰωάννα.

Ὁ Ἰωσήφ (ἐκ τῶν κηδευσάντων ἀνδρῶν) ἦταν μέλος τοῦ Μεγάλου Συνεδρίου τῶν Ἱεροσολύμων, ἀποδεχόμενος τὸ εὐαγγέλιο τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ, διαφώνησε δὲ στὴν καταδίκη τοῦ Ἰησοῦ. Μετὰ τὸ «τετέλεσται», προσῆλθε στὸν Πιλάτο ζητώντας τὸ σῶμα τοῦ Διδασκάλου γιὰ ἐνταφιασμό, ἔχοντας ὡς συνεργὸ τὸν φαρισαῖο Νικόδημο. Ὁ τελευταῖος θεωρεῖται στὰ Εὐαγγέλια νυκτερινὸς μαθητὴς τοῦ Κυρίου, ὑπῆρξε δὲ καὶ αὐτὸς μέλος τοῦ Μεγάλου Συνεδρίου, ἐνῶ εἶχε προσπαθήσει νὰ ὑπερασπισθῇ τὸν Ἰησοῦ.

Οί δύο ἄνδρες ἔσπευσαν νά κηδεύσουν τό σῶμα τοῦ νεκροῦ Ἰησοῦ, προκειμένου αὐτό νά μί ριφθεῖ στήν κοινή τάφρο, μαζί μέ τίς σορούς τῶν ἄλλων ἐκτελεσθέντων ἀπό τοὺς Ῥωμαίους.

2. Σταυροαναστάσιμος χαρακτήρας τῆς ἐορτῆς

Ὅπως δύο εἶναι οἱ ομάδες τῶν τιμωμένων προσώπων κατὰ τὴν ἐορτή, διττός θά λέγαμε ὅτι εἶναι καί ὁ χαρακτήρας τῆς. Μολονότι παραμένουμε στό κλίμα τῆς πασχάλιας χαρᾶς, ἔντονι εἶναι ἡ αἴσθησις τοῦ πάθους, ὁ σταυρώσιμος χαρακτήρας. Ἡ ἡμέρα σαφῶς παραπέμπει στή Μεγάλῃ Παρασκευῇ, θυμίζοντάς μας τό πάθος καί τὴν ταφή. Πολλοί ὕμνοι τῆς ἡμέρας ψάλλονται καί τῇ Μεγάλῃ Παρασκευῇ, μάλιστα δέ κατὰ τὴν Ἀποκαθίλωση (βλ. τὰ Ἀπολυτικά «Ὁ εὐσχήμων Ἰωσήφ» καί «Ταῖς Μυροφόροις γυναίξί», τὰ Δοξαστικά «Σέ τόν ἀναβαλλόμενον τό φῶς» καί «Ἠτίσατο Ἰωσήφ τό σῶμα τοῦ Ἰησοῦ» κ.λπ.).

Ἔτσι, οἱ μέν Ἰωσήφ καί Νικόδημος γίνονται «ἄψευδεις» μάρτυρες τῆς ταφῆς τοῦ Ἰησοῦ, καί κατ' ἐπέκτασιν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεώς Του, οἱ δέ Μυροφόρες «ἄψευδεις» μάρτυρες τῆς Ἀναστάσεως καί τῆς θείας ἐξουσίας Του. Σταυρός καί Ἀνάστασις ἀποτελοῦν ἀρραγῇ ἐνότητα, ὁ Ἀναστάς δέ εἶναι ὁ προηγουμένως Σταυρωθεὶς.

3. Μοναδική τιμὴ στὴ γυναῖκα

Ἡ Κυριακή αὐτὴ εἶναι συνάμα ἡμέρα τιμῆς τῆς γυναίκας. Ἄν θέλουμε μάλιστα νά ἔχουμε μία γιορτὴ γιὰ τὴν γυναῖκα, ἡ ἐορτὴ τῶν Μυροφόρων εἶναι ἡ πλέον κατάλληλη.

Οἱ Μυροφόρες ἔτυχαν μιᾶς μοναδικῆς θείας ἐμπειρίας: *«Αἱ γυναῖκες αὗται, πρῶται τὴν Ἀνάστασιν εἶδον, καί τοῖς μαθηταῖς ταύτην εὐηγγελίσαντο»* (Συναξάριο). Ἔγιναν πρῶτες μάρτυρες τοῦ χαρμοσύνου μηνύματος τῆς Ἀναστάσεως: *«Μὴ ἐκθαμβεῖσθε· Ἰησοῦν ζητεῖτε τὸν Ναζαρηνὸν τὸν ἐσταυρωμένον· ἠγέρθη, οὐκ ἔστιν ὧδε· ἴδε ὁ τόπος ὅπου ἔθηκαν αὐτόν»* (Μάρκου 16,6).

Τοῦτο ἀποκτᾷ μεγαλύτερη σπουδαιότητα, καθὼς ἀναφερόμαστε σέ μία ἐποχή, κατὰ τὴν ὁποία ἡ γυναῖκα τόσο στόν Ἰουδαϊσμό ὅσο καί γενικότερα στόν ἐλληνορωμαϊκό κόσμο δέν ἔχαιρε τῆς τιμῆς ποῦ τῆς ἄξιζε. Μάλιστα γιὰ τοὺς Ἰουδαίους δέν μποροῦσε νά εἶναι μαθήτρια, ὡς ἀνεπίδεκτη μαθήσεως, ἢ μάρτυρας στὰ δικαστήρια.

Καί ὅμως, ὁ Χριστὸς ὅχι μόνον ἔχει γυναῖκες μαθήτριες, ποῦ Τὸν ἀκολουθοῦν,

ἀλλά καί σέ αὐτές δίνει πρῶτα τό μήνυμα τῆς Ἀναστάσεως. Τί μεγαλύτερη τιμή γιά τή γυναικεία φύση; Σημειώνει χαρακτηριστικά τό Συναξάριο τῆς ἡμέρας: «Ἐχρῆν καί γάρ τό πρῶτον πεσόν φῶλον ὑπό τήν ἁμαρτίαν, καί τήν ἀράν κληρωσάμενον, αὐτό τοῦτο πρῶτον καί τήν Ἀνάστασιν κατιδεῖν».

Ἀρκετοί Πατέρες καί μέρος τῆς Παραδόσεως θέλουν τήν Παναγία νά εἶναι μεταξύ τῶν Μυροφόρων, πρώτη δέ αὐτή νά λαμβάνει τό μήνυμα τῆς Ἀναστάσεως (πρβλ. τόν ὕμνο «Ὁ ἄγγελος ἐβόα...»).

4. Τόλμη, πίστη καί ἀγάπη

Οἱ δύο τιμώμενες, κατά τήν Κυριακή τῶν Μυροφόρων, ομάδες προσώπων ἔχουν ἓνα κοινό γνώρισμα νά ἐπιδείξουν: τήν τόλμη καί τό θάρρος. «*Τολμήσας εἰσῆλθε πρὸς Πιλᾶτον καί ἠτήσατο τό σῶμα τοῦ Ἰησοῦ*», τονίζει μέ ἔμφαση ὁ Εὐαγγελιστής *Μάρκος* (15,43) γιά τόν Ἰωσήφ. Ὅμως, ἡ τόλμη, τό θάρρος καί ἡ ἀνδρεία χαρακτηρίζουν ὅλα τά τιμώμενα πρόσωπα τῆς ἡμέρας. Οἱ μὲν δύο ἄνδρες ἀπήφησαν τήν κοινωνική θέση, τά ἀξιώματα καί τό κύρος τους, οἱ δέ γυναῖκες ἀγνόησαν τίς ἀντιλήψεις γιά τή γυναικεία φύση καί τίς σχετικές προκαταλήψεις. Ὅλες καί ὅλοι τους παραθεώρησαν τόν κίνδυνο γιά τήν ἴδια τους τή ζωή καί ἔπραξαν τό πρέπον: νά κηδεύσουν καί νά ἐνταφιάσουν τόν νεκρό Ἰησοῦ καί νά Τοῦ ἀποδώσουν τά ὀφειλόμενα κατά τήν ἰουδαϊκή παράδοση καί νά τηρήσουν τά ἱερά ἔθιμα, ἀφοῦ ὅλοι οἱ νεκροί τῆς γῆς ἀξίζουν τίς οἰκείες τιμές. Καί τοῦτο τό ἔπραξαν κατά τή στιγμή πού οἱ Μαθητές ὅλοι, μέ ἐξαίρεση τόν Εὐαγγελιστή Ἰωάννη, εἶχαν ἐγκαταλείψει τόν Διδάσκαλο καί εἶχαν κρυβεῖ «διὰ τόν φόβον τῶν Ἰουδαίων», ὁ δέ Πέτρος Τόν εἶχε ἀρνηθεῖ τρίς.

Τί ὅμως τροφοδότησε αὐτή τήν τόλμη καί τοῦτο τό θάρρος; «*Τούτου χάριν αὐται, ἀγάπην διαπύρως ἔχουσαι πρὸς Χριστόν, ὡς μαθήτριάι*» (Συναξάριο): ἔχοντας στήν καρδιά βαθιά ἀγάπη, προέβησαν σέ αὐτή τήν ἐνέργεια. Γιατί «*φόβος οὐκ ἔστιν ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἀλλ' ἡ τελεία ἀγάπη ἔξω βάλλει τόν φόβον*» (Α' Ἰωάννου 4, 18).

Ἡ ἀκολουθία τοῦ Χριστοῦ καί ἡ πνευματική ζωή γενικότερα ἀπαιτοῦν θάρρος καί τόλμη. Γιατί θέλει πάντοτε τόλμη ἢ πίστη, πολύ περισσότερο στόν ἀδιάφορο γιά τόν Θεό καί τήν πίστη γενικότερα κόσμο μας. Θέλει τόλμη, ὄχι μόνον γιά νά πιστεῦει κανεῖς, ἀλλά καί γιά νά πιστεῦει ἀληθινά, ἀνυπόκριτα καί μέ ταπεινώση. Ἀπαιτεῖ τόλμη γενικότερα τό νά ὑπερασπίζεται κανεῖς τό δίκαιο καί τήν ἀλήθεια, νά μὴν παρασύρεται ἀπό τήν ἀγέλη καί νά μὴν προδίδει

τίς ἀρχές καί τίς ἀξίες του, ὑπερασπιζόμενος τόν ἀδύνατο, τόν κατατρεγμένο, τόν «ξένο» κ.ο.κ., στοιχεία πού ἀποτελοῦν βασικά γνωρίσματα τοῦ χριστιανοῦ.

5. Ὁ Τάφος, «πηγή τῆς ἡμῶν Ἀναστάσεως»

Ὁ Διδάσκαλος Ἰησοῦς πράγματι ἐσταυρώθη καί ἐτάφη, μάρτυρες δέ τούτων ἦσαν οἱ δίκαιοι Ἰωσήφ καί Νικόδημος. Ὅμως, ἐν τέλει, ὅλα τά περιλούζει τό φῶς τῆς Ἀναστάσεως· ὅλα ἐκεῖ καταλήγουν. Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία ἔχει κληθεῖ Ἐκκλησία τῆς Ἀναστάσεως. Τοῦ πάθους, τοῦ Σταυροῦ καί τοῦ Τάφου ἔπεται ἡ Ἀνάστασις, ὁ δέ θάνατος, πού ἐπῆλθε μέ τήν ἐπίγεια τοῦ διαβόλου, δέν ὀδηγεῖ πιά στό μηδέν, ἀλλ' ἀποτελεῖ μετάβαση στήν αἰωνιότητα. Μπροστά μας ἀνοίγεται πλέον ἡ ἐλπίδα ἡ ἐσχατολογική. Ὅλοι μποροῦμε νά γευθοῦμε μᾶς «ἄλλης βιοτῆς, τῆς αἰωνίου, ἀπαρχίν» (βλ. Ὑμνολογία τοῦ Πάσχα).

Ὁ Τάφος, ἀντί γιά μνημα γυνῶν ὀστέων, καθίσταται «ἡ πηγή τῆς ἡμῶν ἀναστάσεως». Οἱ Μυροφόρες τοῦ κενοῦ μνημείου μεταμορφώνονται σέ εὐαγγελίστριες ὄχι μόνον τῶν Ἀποστόλων, ἀλλά καί ὅλης τῆς οἰκουμένης, διαλαλῶντας ὅτι Ἀληθῶς Ἀνέστη ὁ Κύριος καί σκορπίζοντας τό φῶς, τή χαρά καί τό ἔλεος.

Σέ τελική ἀνάλυση, «ἡ ἀνάστασις τοῦ Κυρίου εἶναι ἀνανέωσις τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, εἶναι ἀναζώωσις καί ἀνάπλασις καί ἐπάνοδος πρὸς τὴν ἀθάνατη ζωὴ τοῦ πρώτου Ἀδάμ πού καταβροχθίσθηκε ἀπὸ τόν θάνατο λόγῳ τῆς ἁμαρτίας καί διὰ τοῦ θανάτου ἐπαλινδρόμησε πρὸς τὴν γῆ ἀπὸ τὴν ὁποία ἐπλάσθηκε» (Γρηγόριος Παλαμᾶς). Γι' αὐτό καί ὁ ὕμνογράφος τοῦ Πάσχα μᾶς καλεῖ ὅλους καί ὅλες: «Ὁρθρίσωμεν ὀρθρου βαθέος, καί ἀντί μύρου τόν ὕμνον προσοίσωμεν τῷ Δεσπότη, καί Χριστὸν ὀνόμεθα, δικαιοσύνης Ἥλιον, πᾶσι ζωὴν ἀνατέλλοντα», καί μάλιστα ζωὴν αἰώνιον, προκειμένου νά συμβασιλεύσουμε μέ τόν βασιλέα τῶν βασιλευόντων καί τόν κύριο τῶν κυριευόντων.

ΑΡΧΙΜ. ΙΓΝΑΤΙΟΣ ΜΟΥΡΤΖΑΝΟΣ
ΠΡΩΤΟΣΥΓΚΕΛΛΟΣ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ

ΧΑΙΡΕ ΒΑΚΤΗΡΙΑ ΠΙΣΤΩΝ Η ΑΚΛΟΝΗΤΟΣ
ΟΜΙΛΙΑ ΣΤΟΝ ΜΕΘΕΟΡΤΟ ΕΣΠΕΡΙΝΟ ΣΤΟΝ ΑΓΙΟ ΑΧΙΛΛΙΟ
ΚΥΡΙΑΚΗ 17 ΜΑΪΟΥ 2020

Ατενίζω ἔνδακρυς τό ἱερό λείψανο τοῦ προστάτου τοῦ τόπου μας, ἐν Ἁγίοις Πατέρος ἡμῶν Ἀχιλλίου τοῦ Μυροβλύτου, Ἀρχιεπισκόπου Λαρίσης τοῦ θαυματουργοῦ, καί ἀναρωτιέμαι: πῶς κατεστάθην ἅγιος; Πῶς κατεστάθην πρωτοστάτης ὄλων ἡμῶν ἐνώπιον τοῦ Θρόνου τοῦ Θεοῦ; Πῶς αὐτός ὁ ὁποῖος, καίτοι κεκοιμημένος, παραμένει ζῶν στίς καρδιές καί στήν πορεία τῆς ζωῆς μας;

Στόν νοῦ μου ἔρχεται αὐτή τήν ὥρα ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ: «ἅγιοι γίνεσθε ὅτι ἐγώ ἅγιος εἰμί». Καί βλέπω τόν σκοπό τῆς ὑπαρξῆς μας. Νά ἀγιάσουμε! Δρόμος δύσκολος, σταυρικός. Δρόμος πού φαντάζει πολύ μακρινός καί γιά τήν ἐποχή μας καί γιά τή ζωή τῆς Ἐκκλησίας καί γιά τόν καθέναν ἀπό ἐμᾶς.

Ἡ ἐποχή μας δέν ἔχει ὡς πρότυπά της τοὺς Ἁγίους. Δέν ἀσχολεῖται μέ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ Θεοῦ, μέ τοὺς ὁδοιπόρους πού προσπαθοῦν νά κατανοήσουν, νά ἀποδεχτοῦν, νά ἐφαρμόσουν τό Εὐαγγέλιο, νά δοῦνε τοὺς συνανθρώπους τους μέσα ἀπό αὐτό, νά δοῦνε τό ἄν ἡ ζωή τους ἔχει νόημα καί συνέχεια αἰωνιότητας μέσα ἀπό αὐτό. Γιά τόν κόσμο μας, ἰδίως σήμερα, ἐποχή στήν ὁποία ὁ πολιτισμός μας τείνει νά διαγράψει ἀπό τό προσκίνητο τῆς ζωῆς τόν Θεό ἢ νά τόν ιδιωτικοποιήσει, ὁ ἅγιος φαίνεται μία φιγούρα τοῦ χτές, κατάλληλη γιά τίς δυσκολίες τῆς ζωῆς, κυρίως γιά τήν ὑγεία πού μπορεῖ νά δώσει στούς ἀνθρώπους καί ὄχι πάντοτε, ἀλλά πού ἡ ζωή του ἀπέχει πολύ ἀπό τόν ὀρισμό τῆς εὐτυχίας.

Ποιά σχέση μπορεῖ νά ἔχει ὁ ἅγιος πού παραιτεῖται μέ τήν θέλησή του ἀπό τήν πληθώρα τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν, μέ τόν σύγχρονο ἄνθρωπο πού ἀπλώνει στό τραπέζι του ποικιλίες ἀπό τό κάθε εἶδος καί πού θεωρεῖ τόν ἑαυτό του δυστυχισμένο ὅταν καλεῖται νά στερηθεῖ τόν πλοῦτο καί τήν ἄνεση; Ποιά σχέση μπορεῖ νά ἔχει ὁ ἅγιος πού διακηρύττει τήν ἀλήθεια πού εἶναι ὁ Χριστός,

μέ τις ἀλήθειες τοῦ καθημερινοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος νομίζει πῶς μέ τόν πλοῦτο τῶν πληροφοριῶν πού λαμβάνει, τά ἔχει μάθει ὅλα καί ἔχει καταστήσει τόν ἑαυτό του ἕναν μικρό θεό; Ποιά σχέση μπορεί νά ἔχει ὁ ἅγιος πού ἐπισκέπτεται τόν κάθε ἀνήμπορο, πού κάνει τό πρόβλημα τοῦ καθηνός δικό του πρόβλημα, πού νιώθει ὅτι εἶναι ἀνεπαρκής καί ἐμπιστεύεται μέ τήν προσευχή του τόν Θεό στό νά φωτίσει τόν ἴδιο καί τούς συνανθρώπους του καί νά καλύψει τά κενά καί τίς ἀδυναμίες, μέ τόν σύγχρονο ἄνθρωπο πού ἔχει κλείσει τήν καρδιά του στά θεάματα, πού χρησιμοποιοῖ τόν πλησίον πρὸς ὄφελός του καί μόνο, πού ἀνέχεται ἢ συνεργεῖ σέ ἀδικίες καί τό κακό; Ποιά σχέση μπορεί νά ἔχει ὁ ἅγιος πού νιώθει ὅτι «οὐκ ἔχομεν ὧδε μένουσαν πόλιν, ἀλλά τήν μέλλουσαν ἐπιζητοῦμεν», μέ τόν σύγχρονο ἄνθρωπο πού νομίζει ὅτι ἔχει ξεγελάσει τόν θάνατο, πού ζεῖ σάν νά μὴν πρόκειται ποτέ νά πεθάνει, πού ἡ καρδιά του πιστεύει μόνο στήν ἐπιστήμη καί τίς δυνάμεις της, ἀρνούμενος τό μυστήριον, τήν χάρι τοῦ Θεοῦ, τήν αἰωνιότητα καί τήν Ἀνάστασι;

Ἀλλά καί στή ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας οἱ ἅγιοι εἶναι πρότυπα πού ἔχουν ἀνεβάσει ψηλά τόν πῆχυ. Οἱ ἅγιοι δέν ἦταν διανοητές, ἄνθρωποι πού ἤθελαν νά διακριθοῦν γιά τόν ἑαυτό τους, νά δοξαστοῦν. Ἦταν μέλη τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, μέλη τῆς Ἐκκλησίας καί ὅ,τι ἔκαναν γιά τήν Ἐκκλησία τό ἔκαναν. Ὅπως ἔζησαν, γιά τήν Ἐκκλησία ἔζησαν. Κριτήριό τους ἦταν καί εἶναι ἡ ἀλήθεια τῆς πίστεως. Νά εἶναι ἀκέραιη καί ἀκαινοτόμητη. Νά δείχνουν μέσω τῆς Ἐκκλησίας τόν Χριστό ὡς τόν Υἱό καί Λόγο τοῦ Θεοῦ ὁ ὁποῖος «σάρξ ἐγένετο». Δέν πίστεψαν σέ ἕναν Χριστό ἀπλῶς διδάσκαλο ἢ φιλόσοφο ἢ θαυματοποιό. Δέν πίστεψαν σέ ἕναν ἄνθρωπο πού ξεχώρισε γιά τά τάλαντά του καί πού εἶχε σκοπό νά μιλήσει γιά τόν Θεό. Πίστεψαν στόν Θεό πού ἔγινε ἄνθρωπος «ἵνα θεοποιήσῃ πάντας ἡμᾶς». Πίστεψαν στόν Θεό πού συμπεριέλαβε στό πρόσωπό Του σύμπασα τήν ἀνθρωπότητα, δηλαδή ὅλους ἐμᾶς, γιά νά τήν ἀποσπάσει ἀπό τήν ἁμαρτία, τή φθορά καί τόν ἔσχατο ἐχθρό του ἀνθρώπου, τόν θάνατο. Πίστεψαν στόν Θεάνθρωπο πού προνοεῖ καί γιά τήν τελευταία ἀνάγκη μας, ἀλλά κυρίως «θέλει πάντας ἀνθρώπους σωθῆναι καί εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν».

Καί δέν ἔβαλαν τήν δική τους σκέψη πάνω ἀπό τόν Χριστό, τί δική τους λογική πάνω ἀπό τήν πίστη. Ἔθεσαν τόν ἑαυτό τους στή διάθεση τῆς Ἐκκλησίας, «ἵν ἐκτίσω ὁ Χριστός τῷ τιμῷ αὐτοῦ αἷματι». Δέν εἶπαν ὅτι ἡ γνώμη τούς ἦταν ἡ γνώμη τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλά δοκίμασαν αὐτὴν τήν γνώμη πρῶτα στήν κοινωνία τῆς θείας εὐχαριστίας πού ὁδηγεῖ στήν ἐνότητα τῶν πάντων καί, στήν συνέχεια, στήν κοινωνία τοῦ λόγου. Κατέθεσαν τήν ἀποψή τους καί

κυρίως τὴν ἐμπειρία τους, τὴ γνώση τους, τὸν φωτισμό τους καὶ κατεστάθησαν Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, δηλαδή ἐμπειροὶ τῆς ἀλήθειας καὶ γεννίτορες ὅλων μας σ' αὐτὴν, δηλαδή στὸν Χριστό, ποὺ εἶναι ἡ ὁδὸς καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωὴ. Καὶ μᾶς δείχνουν ὅτι ἡ Ἐκκλησία δὲν εἶναι ἡ ἀτομικὴ μας ἀλήθεια ἢ ἡ καπιλεία τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ ἡ συνάντηση τῶν προσώπων, ἡ μετοχή μας ὡς σύσσωμων καὶ σύναιμων στό Σῶμα καὶ τό Αἷμα τοῦ Χριστοῦ, ἡ ἀπόφασί μας «νά ζοῦμε οὐκέτι ἐμεῖς, ἀλλὰ ὁ Χριστός ἐν ἡμῖν». Κι αὐτός ὁ δρόμος εἶναι δύσκολος γιὰ ὅσους πιστεύουν ὅτι ἡ Ἐκκλησία εἶναι θρησκεία, φιλοσοφία ἢ μία παράδοση γιὰ τό καλὸ τῆς ζωῆς μας καὶ δὲν τὴν βλέπουν ὡς συνάντηση μέ τὸν Χριστό καὶ τὸν συνάνθρωπο ποὺ διὰ τῆς ἀγάπης γίνεται ἐνότητα καὶ συμπόρευση στὴν ἀλήθεια ποὺ σώζει!

Ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν ἑαυτὸ μας οἱ ἅγιοι δὲν γίνονται πρότυπά μας. Δὲν πιστεύουμε ὅτι εἶναι γιὰ μᾶς τὰ ἔργα τους καὶ ἡ ἀφιέρωσή τους στὸν Χριστό. Εἶναι πρόσωπα τὰ ὁποῖα ἔχουν ἀνεβεῖ στὴν κορυφὴ τῆς πνευματικότητας. Ἐξησαν τὸν τρόπο ποὺ μᾶς δίδαξε ὁ Χριστός, ἀλλὰ ἴστανται μακριὰ μας. Τοὺς βάζουμε τόσο ψηλά, ὥστε νά ἔχουμε δικαιολογία ποὺ δὲν μπορούμε νά τοὺς ἔχουμε πρότυπα. Ἦταν ἄνθρωποι ὅπως κι ἐμεῖς, «σάρκα φοροῦντες καὶ τὸν κόσμον οἰκοῦντες». Πέρασαν καὶ περνοῦν τοὺς πειρασμούς ποὺ περνοῦμε κι ἐμεῖς. Ἐξησαν τὴ μοναξιά στὴν καθημερινότητά τους ἐπειδὴ θέλησαν νά θέλουν ὅ,τι θέλει ὁ Θεός. Ἐξησαν τὸν φόβο μήπως ὁ κόσμος χάσει τὴν ἀλήθεια, τὴ λύπη γιὰ τοὺς λογισμούς τους, ἀλλὰ καὶ τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων, τό ἄγχος ὅτι ὁ χρόνος δὲν τοὺς φτάνει γιὰ νά μετανοήσουν καθὼς δὲν ἔβλεπαν τὸν ἑαυτὸ τους σέ σχέση μέ τὸν συνάνθρωπό τους γιὰ νά δικαιωθοῦν φαρισαϊκά, ἀλλὰ ἔβλεπαν τὸν ἑαυτὸ τους σέ σχέση μέ τίς δωρεές τοῦ Θεοῦ, μέ τὴν παρουσία Του στὴν ζωὴ τους κι αἰσθάνονταν τὴν ἀναξιοποίητά τους. Ἐμεῖς ὅμως ἐπιμένουμε νά τοὺς παρουσιάσουμε ὡς ἐξωπραγματικές ὑπάρξεις. Κι ἂν ἦταν γιὰ νά ταπεινωθοῦμε, καλὰ θὰ ἦταν. Εἶναι γιὰ νά ποῦμε ὅτι δὲν μπορούμε νά γίνουμε ἅγιοι καὶ ἐπομένως ἄς ὑπάρχουν αὐτοὶ γιὰ μᾶς κι ἐμεῖς ἄς συνεχίζουμε τὴ ζωὴ μας ὅπως θέλουμε καὶ ὅπως μᾶς ἀρέσει.

Καὶ ἀναρωτιέμαι, φέρνοντας στὸν νοῦ μου ἓνα στίχο ἀπὸ τοὺς Χαρετισμούς τοῦ Ἁγίου μας Ἀχιλλίου: «χαῖρε, βακτηρία πιστῶν ἡ ἀκλόνητη», «Χαῖρε σύ ποὺ εἶσαι τό ἀκλόνητο στήριγμα τῶν πιστῶν», ποὺ μοιάζεις μέ τό μπαστουνάκι ποὺ ὁ ἄνθρωπος ποὺ νιώθει νά κλονίζεται ἀπὸ τὸν χρόνο, τὴν καταβολὴ τῶν δυνάμεων, τοὺς πειρασμούς τῆς ζωῆς, τὸν φόβο καὶ τό ἄγχος τοῦ θανάτου, τίς ἐπιθέσεις τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἄλλων, τὴν ἐπίδραση τοῦ πονηροῦ, χρησιμοποιεῖ γιὰ νά ἀντέξει, νά μὴν σωριαστεῖ ἀπὸ τό βάρος, ἀλλὰ νά πορευ-

τεί όπως μπορεί. Ἄραγε, νιώθουμε τόν Ἅγιό μας Ἀχίλλιο, ὅπως καί ὅλους τους ἁγίους τῆς πίστεως μας, ὡς τίς βακτηριές στίς ὁποῖες μπορούμε νά στηριχτοῦμε; Ἐκεῖνοι στηρίζαν τόν λαό ἀπό τόν ὁποῖο καί προήλθαν καί ἔζησαν ἀνάμεσά του. Ἐμεῖς αἰσθανόμαστε τήν ἀνάγκη νά ζητήσουμε τήν παρουσία τους στήν ζωή μας, γιά νά γνωρίζουμε πρὸς τά ποῦ πηγαίνουμε;

Ἄλλοι, ὅπως ὁ ἅγιός μας, ὑπῆρξαν πατέρες πνευματικοί. Ἀφοσιώθηκαν μέ ἀγάπη στόν Θεό καί στόν ἄνθρωπο. Μεριμνήσαν γιά τίς ἀνάγκες του. Δέν ἀρκέστηκαν ὅμως στά ὑλικά. Προχώρησαν καί στά πνευματικά. Ἔδειξαν ὅτι ὁ Χριστός εἶναι ἡ ἀρχή καί τό τέλος τῆς ζωῆς ὅχι μόνο τῆς δικῆς τους, ἀλλά καί τῶν ἀνθρώπων. Καί τήν ἴδια στιγμή, πάλεψαν γιά τήν Ἐκκλησία. Δέν κρύφθηκαν στά δύσκολα, ἀλλά ὁμολόγησαν τήν ἀλήθεια ἐνώπιον τῶν ἀρχῶν καί τῶν ἐξουσιῶν, ἐνώπιον ἐκείνων πού ἔκαναν θόρυβο καί πού ἔβαζαν τή δύναμη τοῦ μυαλοῦ νά φαίνεται ἀνώτερη ἀπό τήν πίστη στό μυστήριο, στό ὑπέρλογο, στήν ἀγάπη πού κάνει τόν Θεό Πατέρα καί Γεννίτορα τοῦ Συνανάρχου Υἱοῦ. Καί μέ πνεῦμα καί ἥθος ταπεινώσεως ἀγωνίστηκαν σέ ἓνα ποιμνιο πού πρώτη μέριμνά του εἶχε τήν ἐπιβίωσι. Πού κάποτε ἔβαζε τό συμφέρον πῶς πάνω ἀπό τήν ἀλήθεια. Πάλεψαν νά τοῦ δείξουν τήν ἀγάπη καί νά τό ὁδηγήσουν στήν ἀλήθεια τῆς Ἀνάστασης. Καί ἐξακολουθοῦν νά στηρίζουν μέ τίς μεσιτεῖες τους καί μετά τήν ἔξοδό τους ἀπό τόν βίο, κοντά στόν Θεό καί ἀπό τό οὐράνιο θυσιαστήριο τόν λαό τους, πού παραμένει στόν ἴδιο τόπο, ἀλλά ἀνανεώνεται στά πρόσωπα μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου.

Ἄλλοι ὑπῆρξαν μάρτυρες τῆς πίστεως. Παρατιήθηκαν ἀπό τή ζωή τους, γιά νά δείξουν στούς ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς τους καί κάθε ἐποχῆς ὅτι «ὁ δίκαιος ἐν Κυρίῳ, κἄν ἀποθάνῃ ζήσεται»! Καί ἀκόμη κι ἂν στά μάτια τῶν ἀφρόνων ἀνθρώπων φάνηκαν ὅτι πέθαναν, «ἡ ἐλπίς αὐτῶν ἦν πλήρης ἀθανασίας». Καί συναντήθηκαν μέ τούς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, οἱ ὁποῖοι μπορεῖ νά μὴν ἔδωσαν τό αἷμα τους ὑπὲρ τῆς ἀληθείας, ἔδωσαν ὅμως τήν συνειδησί τους, σέ ἓνα μαρτύριο ἀγάπης καί προσφορᾶς πού κατέστησε τούς πάντες βακτηριές πού μᾶς βοηθοῦν νά βροῦμε κι ἐμεῖς τόν Χριστό, τήν Ἐκκλησία, τήν ὄντως ζωή.

Ἄς παρακαλοῦμε σέ κάθε θεία λειτουργία καί μέ κάθε εὐκαιρία τόν Ἅγιο Ἀχίλλιο νά μεσιτεύει γιά ἡμᾶς ὥστε νά ἐπιλέξουμε τήν δική του ὁδό, τήν ὁδό τῆς ἀγιότητας ὡς τόν προορισμό τῆς ζωῆς μας. Νά παραμένουμε πιστοί στήν Ἐκκλησία. Νά μὴ βάζουμε τό ἐγὼ μᾶς πάνω ἀπό τό σῶμα τοῦ Χριστοῦ. Νά παραμένουμε αὐτοί πού φυλάττουμε τήν ἀλήθεια τῆς πίστεως, τό Εὐαγγέλιο, στούς ποικίλους πειρασμούς πού γεννᾷ ἡ ἀλαζονεία τῆς ἐποχῆς μας. Νά ἀντι-

στεκόμαστε στήν ἀμφισβήτηση τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ καί τῆς θεανθρώ-
πινῃ φύσεώς Του. Νά μὴν ἐπιτρέψουμε τὴν μετατροπὴ τῆς ἀλήθειας τῆς
Ἐκκλησίας σέ θρησκεία. Νά μὴν ἀποδεχτοῦμε ὅτι ὑπάρχουμε μόνο ὡς μία
παράδοση ποὺ δὲν σώζει στήν αἰωνιότητα ἀλλὰ ποὺ διατηρεῖ ἥθη καί ἔθιμα
γιά τόν κόσμο τοῦτο. Νά συνεχίσουμε νά δείχνουμε στόν κόσμο τό μυστήριον
τοῦ λογικῶς ἀνέφικτου, ἀλλὰ κατὰ τὴν πίστιν κατὰ πάντα δυνατοῦ. Νά βγά-
ζουμε ἔλαιον ἐκ πέτρας, ἀπὸ τό ἄκαμπτο καί τό σκληροκάρδιο δηλαδή
εὐσπλαχνία καί ἀγάπη! Καί νά δίνουμε μαζί σας μαρτυρία Χριστοῦ, κάνοντας
τόν προστάτη καί πολιοῦχο τοῦ τόπου μας Ἅγιο Ἀχίλλιο τόν Μυροβλύτη νά
ἀναφωνεῖ ἐνώπιόν του θρόνου τοῦ Θεοῦ: «Ἴδού ἐγὼ καί τὰ παιδιά ἃ μοί ἔδω-
κας, ὁ Θεός» Ἀμήν! Χριστός Ἀνέστη!

«ΥΔΕΙΝ ΕΟΙΚΕ ΤΗΝ ΦΥΣΙΖΩΝ ΚΟΡΗΝ» Η ΘΕΟΤΟΚΟΣ ΣΤΟ ΥΠΕΡΩΟΝ

«**Π**αράδοξα... εἶδον τὰ ἔθνη πάντα» στήν Ἁγία Πόλη τῆς Ἱερουσαλὴμ βιώνουν οἱ πιστοὶ συνεχῶς στήν Ἐκκλησία, τῇ διαιώνισι τῆς «μεγάλης» καί «ἐπιφανοῦς» ἡμέρας τοῦ Κυρίου. Ἐκεῖ ὁ Παράκλητος τελεσιουργεῖ τὴν σωτηρία σύμπαντος κόσμου, ὡς «Φῶς καὶ φωτὸς χορηγός» ἐκφαίνοντας τὴ δωρικὴ μεγαλοπρέπεια τῆς ἀένανς καὶ πληθωρικῆς παρουσίας Του· ὑπτηχώντας ταπεινά τὴν εὐλαλῆ σωπὴ τῆς «βιαίας πνοῆς» Του.

«*Νῦν τὸ Παράκλητον Πνεῦμα ἐπὶ πᾶσαν σάρκα ἐκκέχυται. Ἀποστόλων γὰρ χορείας ἀρξάμενον, ἐξ αὐτῶν κατὰ μέθεξιν τοῖς πιστοῖς τὴν Χάριν ἐφήπλωσε, καὶ πιστοῦται αὐτοῦ τὴν κραταιὰν ἐπιφοίτησιν, ἐν πυρίνῳ τῷ εἶδει τοῖς Μαθηταῖς διανέμον τὰς γλώσσας, εἰς ὑμνωδίαν καὶ δόξαν Θεοῦ*» – ὅπως ψάλλουμε στὰ Ἀπόστιχα τοῦ Ἑσπερινοῦ τῆς Γονυκλισίας μέ τό ἀρρενωπό καὶ δυναμικὸ ἦθος τοῦ τρίτου ἤχου.

Μία ὀλότελα «καινή» πραγματικότητα διανοίγεται γιὰ ὀλόκληρη τὴν Οἰκουμένη ἀπὸ τὴν Πεντηκοστή καὶ στό ἐξῆς: ἡ προοπτικὴ τῆς ἐνότητος Θεοῦ, ἀνθρώπου καὶ κόσμου εἶναι δυνάμει παρούσα καὶ ἐνεργεῖται ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι «ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ ἕως τοῦ αἰῶνος» στήν Ἐκκλησία μέ τὴν αἰσθητὴ πρόγευση τῆς περιλαμπρῆς δόξας ποῦ προσιδιάζει στὰ «τέκνα τοῦ Θεοῦ»¹ κατὰ τὴν φανέρωσή Της στὸν κόσμο, στή Θεία Λειτουργία. Ἀντιδωρίζεται ὁ Χριστός, «τό πλήρωμα τοῦ Νόμου καὶ τῶν Προφητῶν»² ὡς μένουσα «βρωσις καὶ πόσις»³ στήν Εὐχαριστιακὴ Σύναξη. Γίνεται μεθεκτός «κατὰ τὴν χάριν τὴν

¹ Πρβλ. Ρωμ. 8, 21.

² Εὐχὴ ἐν τῷ συστεῖλαι τὰ Ἁγία Θ. Λειτουργίας Ἁγίου Ἰωάννου Χρυσοστόμου. Βλ. *Ματθ.* 5, 17.

³ Βλ. ὕμνο «Σιγησάτω πᾶσα σὰρξ βροτεία», ποῦ ψάλλεται στί Θ. Λειτουργία Μ. Βασιλείου τό Μέγα Σάββατο ἀντὶ Χερουβεϊκοῦ.

δοθεῖσαν ἡμῖν» ὡς πλησμονή Ἀγάπης καί Ἐλευθερίας, ὡς πλήρωμα χαρᾶς καί εὐφροσύνης.

Τονίζει ἐκφραστικώτατα καί περιληπτικά ὁ π. Ἀλέξανδρος Σμέμαν πῶς «γιά τόν Χριστιανό ἡ εορτή τῆς Πεντηκοστῆς εἶναι ἡ ὁλοκλήρωση ὅλων ὅσα ἔπραξε ὁ Χριστός. Ὁ Χριστός δίδαξε γιά τή Βασιλεία τῶν Οὐρανῶν καί νά την, ἐδώ εἶναι, ἀνοίξε τώρα! Ὁ Χριστός ὑποσχέθηκε πῶς τό Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ θά ἀποκαλύψει τήν ἀλήθεια καί αὐτό τώρα ἐκπληρώθηκε. Ὁ κόσμος, ἡ ἱστορία, ἡ ζωή, ὁ χρόνος, ὅλα τώρα φωτίζονται μέ τό τελικό, ὑπερβατικό φῶς. Ὅλα πληρώνονται μέ καινούργιο νόημα. Ἡ τελευταία καί μεγάλη ἡμέρα τοῦ Κυρίου ἄρχισε»⁴.

«Ἡ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐντός ἡμῶν ἐστί»⁵. Εἶναι ἀνάμεσά μας, σαρκωμένος ὁ Χριστός. Καταδέχτηκε νά σαρκωθεῖ «Πνεύματος Θείου ἐπελεύσει καί εὐδοκία Πατρός αἰδίου» «ἐκ τῶν ἀγνῶν καί παρθενικῶν αἱμάτων» τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου⁶ καί νά γιатρέψει τήν θνητότητα τῆς ἀνθρώπινης φύσης μας μέ τό Πάθος καί τήν Ἀνάστασί Του, θεώνοντας μάλιστα τό «πρόσλημμα» καί κάνοντας τήν ἀνθρωπότητα «συγκάθεδρον τῆς Θεότητος» μέ τήν Ἀνάληψή Του.

Παρ' ὅλο πού «ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλωσύνης ἐν τοῖς οὐρανοῖς»⁷, ὁ Χριστός παραμένει «ἀδιάστατος» καί, κατά τήν ἀρρευνή ὑπόσχεσή Του τήν ἴδια ἐκείνη μέρα τῆς Ἀναλήψεως, δέν μᾶς ἄφησε ὀρφανούς. Ἔστειλε «ἄλλον Παράκλητον»⁸, ἱκανοποιώντας τήν προσδοκία τῶν «προσκαρτερούντων τῇ προσευχῇ καί τῇ δεήσει»⁹ στό μεταξύ Μαθητῶν. Κόρεσε τήν πνευματική τους δίψα, στέλνοντας τό «ὕδωρ τῶ ζῶν», τό «ἀλλόμενον εἰς ζωὴν αἰώνιον»¹⁰ καί μέ Αὐτό ξεδιψᾷ λυσιτελῶς κάθε ἀναζητητή τῆς Ἀλήθειας στήν ἀπαράκλητη ἔρημο τῆς ἐγκόσμιας ἀγωνίας.

Ἀλήθεια, παράδοξα πράγματα, ἀχώρητα σέ ἀνθρώπου νοῦ!

Τό Πανάγιον Πνεῦμα διαωνίζει τήν προαιώνια βουλή τοῦ Θεοῦ Πατέρα: νά μετέχει ὁ Ἀδάμ στήν παραδείσια εὐφροσύνη τοῦ Βασιλέως τῶν αἰώνων, τοῦ ἀφθάρτου, ἀοράτου καί μόνου σοφοῦ Θεοῦ.

⁴ π. Ἀλέξανδρος Σμέμαν, *Εορτολόγιο. Ἐτήσιος ἐκκλησιαστικός κύκλος. Βίωση τῆς Πίστεως*, τ. Β', ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 1997, σ. 196.

⁵ Πρβλ. Λουκ. 17,21.

⁶ Πρβλ. Εὐχὴ ν' Ἀκολουθίας Θείας Μεταλήψεως, ποίημα Ὁσίου Συμεὼν Μεταφραστοῦ.

⁷ Εὐχὴ Ἀναφορᾶς Θ. Λειτουργίας Μεγάλου Βασιλείου.

⁸ Ἰω. 14,16.

⁹ Πράξ. 1,14.

¹⁰ Βλ. Ἰω. 4,10 καί 14.

Συνεχίζει το πανσωστικό έργο της «εὐδοκίας τοῦ Θεοῦ»¹¹, τοῦ Κυρίου μας Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ ἀδίδου Ὑίου καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ ποῦ ἔγινε, σάν ἔφτασε τό κατάλληλο «πλήρωμα τοῦ χρόνου»¹², καὶ «Υἱός τῆς Παρθένου», ὅπως «ἄνωθεν οἱ Προφῆται προκατήγγειλαν»¹³.

Θά ἦταν ἄδικο, λοιπόν, μιά τέτοια πανεπίσημη ἡμέρα σάν αὐτή τῆς Πεντηκοστῆς νά μὴν βρεῖ ἡ λαμπροφορεμένη Ἐκκλησία μας δυό λόγια ἐγκωμιαστικά γιὰ τὴν «αἰτία τῆς τῶν πάντων θεώσεως» τώρα ποῦ –κατὰ τό ὑπεσχημένο– ἔχει πλέον ἀνακτήσει μέχρι κι ὁ τελευταῖος ἀπόγονος τοῦ Ἀδάμ, ὡς τίς ἀπώτατες ἀπορροές τῆς Ἱστορίας, τὴ δυνατότητα κατὰ Χάριν νά θεωθεῖ.

Εὐάριθμοι, εὐκόλα μετρίσιμοι, εἶναι οἱ ὕμνοι τῆς κατ' ἐξοχὴν ἀφιερωμένης στό Πανάγιο Πνεῦμα ἐορτῆς ποῦ ἀναφέρονται στὴν Θεοτόκο. Κι ὅμως, ξεχειλίζουν ἀπὸ εὐγνωμοσύνη γιὰ «τὴν Θεοτόκον καὶ Μητέρα τοῦ Φωτός». Στὴ διαποροῦσα γλῶσσα τῶν πιστῶν, ποῦ σφόδρα ποθεῖ νά ἐγκωμιάσει ἐπάξια τὴν Ἀπειρόγαμη Κόρη τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, τὴν ὁποία «δύναμις τοῦ Ὑγίστου» εἶχε «πρὸς σύλληψιν» ἐπισκιάσει, δανεῖζει ρήματα ὁ ἱερός ὑμνογράφος τῶν δύο κανόνων τοῦ Ὁρθροῦ τῆς μεγάλης ἐορτῆς. Ἐκφράζοντας τό φρόνημα σύνολης τῆς Ἐκκλησίας, κανοναρχεῖ στὴν ἐνάτη (θ') ᾠδή, τὴν ἀφιερωμένη στὴ Θεοτόκο:

«Μὴ τῆς φθορᾶς διαπεῖρα κυφορήσασα, καὶ παντεχνήμονι Λόγῳ σάρκα δανείσασα, Μητερ ἀπείρανδρε, Παρθένε Θεοτόκε, δοχεῖον τοῦ ἀστέκτου, χωρίον τοῦ ἀπείρου πλαστουργοῦ σου, σὲ μεγαλύνομεν».

Δηλαδή:

«Δοξάζουμε τά μεγαλεῖα σου, Παρθένε Θεοτόκε, ἀφοῦ κυφορήσες χωρὶς τὸν φυσικὸ τρόπο τῆς φθορᾶς καὶ δάνεισες σάρκα, δίχως νά γνωρίζεις ἄνδρα, στὸν Τεχνίτη καὶ Δημιουργό τοῦ παντός κι ἔγινες ἔτσι δοχεῖο τοῦ ἀνέγγιχτου Θεοῦ καὶ τόπος ποῦ χώρεσε τὸν Πλάστη σου τὸν ἄπειρο, ποῦ κανεῖς νά ἐννοήσῃ δέν μπορεῖ».

¹¹ Εὐχὴ Ἀναφορᾶς Θ. Λειτουργίας Μ. Βασιλείου καὶ ἀπολυτικαίου ἐορτῆς Εἰσοδίων Θεοτόκου. Βλ. καὶ τὴν φωνὴν τοῦ Θεοῦ Πατρός κατὰ τὴν Βάπτισι τοῦ Κυρίου στὸ Μᾶρκ. 1,11.

¹² Γαλ. 4,4.

¹³ Οἱ πρῶτες λέξεις τροπαρίου, ποῦ μελοποιήθηκε τὸν 12^ο αἰ., ἀποδίδεται στὸν Ὅσιο Ἰωάννη τὸν Κουκουξέλη καὶ ψάλλεται σὲ πανηγύρεις κατὰ τὴν ἐνδυση τοῦ Ἀρχιερέως ἐπίσημα ἐκτός τοῦ Ἱεροῦ Βήματος. Ἀποτελεῖ καὶ γνωστὸ εἰκονογραφικὸ θέμα πρὸς τιμὴν τῆς Θεοτόκου, στὸ ὁποῖο ἐμφανίζονται οἱ Προφῆτες νά κρατοῦν ἀντικείμενα ποῦ προτυπῶνου τὴν Θεοτόκο: «στάμνον, ράβδον, πλάκα, κιβωτόν, λυχνίαν, τράπεζαν, ὄρος ἀλατόμπτον, χρυσοῦν θυμιατήριον καὶ σκηνὴν, πύλιν ἀδιόδευτον, παλάτιον καὶ κλίμακα καὶ θρόνον τοῦ βασιλέως».

*«Υδριν ἔοικε τὴν φυσίζων Κόρην·
Μόνη γὰρ ἐν δίνησι κεκρύφει Λόγον,
Νοσοῦσαν ἀλθαίνοντα τὴν βροτῶν φύσιν·
Ὅς δεξιῶς κλισμοῖσι νῦν ἰδρυμένος
Πατρός, πέπομφε τὴν χάριν τοῦ Πνεύματος».*

Μέ ἄλλα λόγια:

«Νά μεγαλύνουμε πρέπει τὴν Κόρη πού γέννησε τὴν Ὁντως Ζωή, τόν Χριστό. Διότι μόνο αὐτὴ ἔκρυψε στὰ σπλάγχνα της τόν Θεό Λόγο, ὁ Ὅποιος θεράπευσε τὴ φύση τῶν ἀνθρώπων, πού εἶχε ἀρρωστήσει. Αὐτός, ἐγκατεστημένος στὰ δεξιὰ τοῦ Θεοῦ Πατέρα (ἐνν. τόσο μετὰ τὴν Ἀνάληψη, ὅσο καί πάντοτε, ἀφοῦ δέν ἀποχωρίσθηκε ποτὲ τόν Θρόνο τοῦ Θεοῦ), ἔχει στείλει τὴν Χάρη τοῦ Ἁγίου Πνεύματος».

Κάθε τιμῆς ἄξια, λοιπόν, ἡ Θεοτόκος. Ἐγινε ἡ «σκάλα», μέσφ τῆς ὁποίας «ὁ ὑψηλός Θεός δι' ἡμᾶς ἐφάνη καθ' ἡμᾶς ἀνθρώπος, βουλόμενος ἐλκύσαι πρὸς τὸ ὕψος» τοὺς ἀνθρώπους¹⁴. Ἐφερε στὸν κόσμο Ἐκεῖνον πού θεράπευσε τὸ πάθος τοῦ Ἀδάμ, γενόμενος ὁ ἴδιος Νέος Ἀδάμ καὶ τελικά, στέλνοντας τόν Παράκλητο τὴν ἡμέρα τῆς Πεντηκοστῆς, ἔδωσε τὴ δυνατότητα τῆς σωτηρίας σέ ὁλόκληρο τὸ ἀδამαιό γένος.

Ἄς μᾶς συγχωρεθῇ ἡ προσωπικὴ ἀναφορά, ὅμως ὁ γράφων μεγάλωσε καί ἤδη διακονεῖ σ' ἓνα νησί, τὴν Λευκάδα ἢ Ἁγία Μαύρα τῶν προηγούμενων αἰώνων, ὅπου ἡ δεσποτικὴ ἐορτὴ τῆς Πεντηκοστῆς εἶναι ἄρρηκτα συνδεδεμένη μέ τὴν τιμὴ τῆς Θεοτόκου. Ἡ πολιοῦχος τοῦ νησιοῦ, Παναγία ἢ (Πε)Φανερωμένη ἐορτάζεται μέ κάθε λαμπρότητα τὴν Δευτέρα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, φέρνοντας σέ ἀμνηχανία τοὺς κήρυκες τοῦ Θεοῦ Λόγου τὴν

¹⁴ ΚΔ' Οἴκοι Ἀκαθίστου Ὑμνου πρὸς τὴν Ὑπεραγία Θεοτόκο, οἶκος Ξ.

ήμέρα της πανηγύρεως καί σκανδαλίζοντας πιθανόν όσους αδυνατοῦν νά αἰτιολογήσουν τί σύνδεση της θεομπορικῆς ἐορτῆς μέ τί «σύναξη» τοῦ κεντρικοῦ προσώπου της προηγηθείσης δεσποτικῆς, τοῦ Παναγίου Πνεύματος.

Παλαιότερα ἀπέδιδαν τί σύνδεση τῶν δύο ἐορτῶν στήν ἄφιξη της νέας εἰκόνας της Φανερωμένης στό νησί Της τί Δευτέρα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος τοῦ 1887 ἀπό τό Ἅγιον Ὅρος, ὅπου ἱστορήθηκε. Πρόκειται ὡστόσο γιά λήψη τοῦ αἰτουμένου. Ἦδη τό 1845 μαρτυρεῖται ὅτι ὁ νέος Ἐπαρχος τοῦ νησιοῦ Μιχαήλ Σικελιανός ἀνέλαβε τά καθήκοντά του τί «Δευτέρα της Φανερωμένης». Τό τοπικό ἀπολυτίκιο της Θεοτόκου, γραμμένο ἀπό τόν Ἐπίσκοπο πρώην Βονδύτης Δανιήλ, «*Πρωτεύοντα ἐν τῇ Ἱερᾷ Μονῇ Φανερωμένης*» (+1854) προσομοιάζει σ' ἐκεῖνο της Πεντηκοστῆς¹⁵. Ἀκόμη, ἐκκλησάκι δέ φερώνυμο της Πεντηκοστῆς χωριό Κάβαλος τῶν Σφακιωτῶν ἀπαντᾶται σέ πηγὴ τῶν ἀρχῶν τοῦ 18^{ου} αἰῶνα ὡς «*Παναγία της Πεντηκοστῆς*» καί πανηγυρίζει τί Δευτέρα.

Στόν πανηγυρικό λόγο πού συνοδεύει τήν ἀκολουθία της Θεομήτορος ἀναφέρεται πῶς ἡ Φανερωμένη ἐτιμᾶτο τό Σάββατο τοῦ Ἀκαθίστου καί μετατέθηκε στή Δευτέρα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, προκειμένου οἱ καιρικῆς συνθήκες νά εἶναι εὐνοϊκές γιά τούς προσκυνητές της σεπτῆς Μορφῆς Της.

Ἄν αὐτός πράγματι ἦταν ὁ λόγος, γιατί νά μὴν συνδεόταν μέ τήν Κοίμηση της Θεοτόκου (15/8) ἢ τήν ἀπόδοσή Της (23/8), τά καταθέσια της Τιμίας Ἑσθῆτος ἐν Βλαχέρναις (2/7) ἢ της Τιμίας Ζώνης ἐν τοῖς Χαλκοπρατείσις (31/8) ἢ ἀκόμη καί μέ τό Γενέσιο της Παναγίας (8/9);

Καί πῶς ἐξηγεῖται ὅτι οἱ ναοί της Φανερωμένης στήν περιοχὴ τοῦ Ξηρομέρου (δυτικῆς Ἀκαρνανίας) καί της Ἄρτας πανηγυρίζουν καί αὐτοὶ τήν ἴδια ἡμέρα; Ὅσο κι ἂν ἀπό τήν κατάκτηση της Λευκάδας ἀπό τούς Ἑνετοὺς (1684) οἱ τύχες της συνδέθηκαν μ' ἐκείνες τῶν ὑπολοίπων νησιῶν τοῦ Ἰονίου, νωρίτερα, στά χρόνια τοῦ Δεσποτάτου της Ἠπείρου καί της Ὀθωμανικῆς κυριαρχίας γιά τί Λευκάδα (1479-1684), τό νησί της Φανερωμένης ἀποτελέσε ἐνιαία πολιτική ἐπικράτεια μέ τήν ἀπέναντι Στεριά, διαθέτοντας ταυτότητα ἐκκλησιαστικῶν παραδόσεων καί καλλιτεχνικῶν ἐπιδράσεων, ἀλλά καί κοινή –ἄμεση καί ἀκόλυπτη– ἐκκλησιολογική ἀναφορὰ στό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο.

Μιά ἀκόμη ἀξιοσημεῖωτη παρατήρηση: στίς περισσότερες ἀπό τίς εἰκόνες της Πεντηκοστῆς πού ἀποθησαυρίστηκαν στοὺς ναοὺς καί τά μοναστήρια της Λευκάδος ἀπό τόν 18^ο αἰῶνα τουλάχιστον καί ἐξῆς, ἀνάμεσα στοὺς Ἁγίους Ἀποστόλους, ἀπεικονίσθηκε καί ἡ σεπτὴ μορφή της Θεομήτορος νά ἀπεκδέ-

¹⁵ Βλ. Διάκ. Ἰωάννης Ζαμπέλης (ἐπιμ.), *Λεμονάριον Λευκάδος καί Τηάκης*, Λευκάδα 2011, σ. 15-16.

χεται τήν κάθοδο τοῦ Παναγίου Πνεύματος «ἐν εἶδει πυρίνων γλωσσῶν».

Πρόκειται γιά ἕναν ἀπό τούς δύο εἰκονογραφικούς τύπους τῆς εἰκόνας τῆς Πεντηκοστῆς, ὁ ὁποῖος «κατά κανόνα ἐπικρατεῖ μέχρι τήν ἐποχή τῆς Εἰκονομαχίας, χαρακτηριστικό τοῦ ὁποῖου ἀποτελεῖ ἡ μικρογραφία πού σώζεται στό Εὐαγγέλιο τοῦ Rabbula (6ος αἰ.). Βλέπουμε τούς Ἀποστόλους νά στέκονται ὀρθοί, δεξιά καί ἀριστερά τῆς Παναγίας, πού δεσπόζει στό κέντρο τῆς συνθέσεως, σέ δύο ὀριζόντιες σειρές. Ζωγραφίζονται μέ φωτοστέφανα καί πύρινες γλῶσσες στά κεφάλια τους. Ἡ πύρινη γλῶσσα ἐπάνω στήν κεφαλή τῆς Θεοτόκου εἶναι πιό μεγάλη ἀπό τίς ἄλλες καί συνδέεται ἄμεσα μέ τήν κατερχόμενη περιστρεφά. Αὐτή ἡ παρουσία τῆς Θεοτόκου στόν εἰκονογραφικό τύπο τῆς Πεντηκοστῆς εἶναι δεδομένη μέχρι καί τήν Εἰκονομαχία. Ὅμως, μετά τόν 9ο αἰ., ἔνεκα τῶν θεολογικῶν συζητήσεων καί τῶν σχετικῶν ἀμφιβολιῶν, ἐπιβάλλεται στήν εἰκονογραφία τῆς Πεντηκοστῆς ὁ ἄλλος τύπος, στόν ὁποῖο συνήθως ἀπουσιάζει ἡ Θεοτόκος»¹⁶.

Ἀντίστοιχη παράσταση τῆς Παναγίας ἀπαντᾶται μάλιστα καί σέ εἰκόνες τῆς ρωσικῆς παράδοσης, ἀλλά καί σέ γνωστό πίνακα τοῦ Κρητικοῦ ζωγράφου Δομνίκου Θεοτοκόπουλου (El Greco) μέ τήν χαρακτηριστική του μανιέρα.

Ἡ Θεοτόκος ἱστορήθηκε, λοιπόν, στό Ὑπερῶν τῆς Ἀγίας Σιών εἴτε μέ τούς κανόνες τῆς παραδοσιακῆς Ὁρθόδοξης ἀγιογραφίας, ὅπως προσαρμόσθηκε στίς μεταβυζαντινές καλλιτεχνικές ἀναγκαιότητες, εἴτε μέ τίς ἐπιλογές τῶν δυτικότερων ζωγράφων. Ἀρκεῖ ὅμως ὡς ἐξήγηση ἡ ἀναφορά τοῦ ἱεροῦ συγγραφέα τῶν «Πράξεων» ὅτι μετά τήν Ἀνάληψη οἱ ἑνδεκα Μαθητές «πάντες ἦσαν προσκαρτε-

¹⁶ Ἀρχμ. Φιλάρετος, Γ. Μ. Ἀγίας Λαύρας Καλαβρύτων, «Ερμινεία καί Θεολογία στήν εἰκόνα τῆς Πεντηκοστῆς», Πemptousia: <https://www.pemptousia.gr/2020/06/erminia-ke-theologia-stin-ikona-tis-pentikostis/>. Τελευταία προσπέλαση: 3.4.2021.

ροῦντες ὁμοθυμαδὸν τῇ προσευχῇ καὶ τῇ δεήσει σὺν γυναιξὶ καὶ Μαρίᾳ τῇ μητρὶ τοῦ Ἰησοῦ καὶ σὺν τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ»¹⁷;

Ἡ ἐπιλογή τόσο νά τιμᾶται ἡ Θεοτόκος τῇ δεύτερῃ ἡμέρᾳ τῆς Πεντηκοστῆς μαζί μέ τό Πανάγιο Πνεῦμα ὅσο καί νά ἀπεικονίζεται, κατά κανόνα, κυριολεκτικά «ἐν μέσῳ τῶν Μαθητῶν» στό νησί τῆς Λευκάδας καί σέ ἄλλες περιοχές ὅπου διατηρήθηκε ἡ ἀρχαία, προεικονομαχική ἀγιογραφική παράδοση θά πρέπει νά αἰτιολογηθεῖ μᾶλλον μέ βάση τήν θεολογική προῖκα τῆς Ἐκκλησίας μας.

Στή συνείδηση τῶν Ὁρθοδόξων ἡ Παρθένος Μαρία εἶναι αὐτό πού ὁμολογεῖ ἡ συμφωνία τῶν Πατέρων, ὅπως τό διετύπωσε ὁ κορυφαῖος τῶν δογματολόγων Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, μελούργησε ὁ Ἅγιος Ἀνδρέας, ἀρχιεπίσκοπος Κρήτης καί, ἀποδεχόμενος, συμπεριέλαβε στό «Θεοτοκάριόν» του ὁ Ὅσιος Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης: «μετὰ Θεὸν ἡ Θεός, τὰ δευτερεῖα τῆς Τριάδος ἡ ἔχουσα»¹⁸.

Δέν εἶναι ἀνάρμοστο ἄρα νά τιμᾶται στήν κανονική γιορτὴ τῆς Ἁγίας Τριάδος, τῇ Δευτέρᾳ, μεταθέτοντας μάλιστα στήν ἐπόμενη μέρα τὴν λατρεία τῆς Τριαδικῆς Θεότητος στοὺς φερώνυμους ναοὺς. Γιά τῇ Λευκάδᾳ, λοιπόν, παραδόξως ἡ Δευτέρα εἶναι τῆς Φανερωμένης καί ἡ Τρίτῃ τῆς Ἁγίας Τριάδος.

Μέ ἀνάλογο φρόνημα πιθανόν ἡ τοπικὴ Ἐκκλησία τῆς Λευκάδας ἀνέχθηκε, ἂν μὴ καί ἀποδέχθηκε, νά κοσμεῖ τὴν οὐρανία τοῦ Ἱεροῦ Μητροπολιτικοῦ Ναοῦ τῆς Εὐαγγελιστρίας ἀντίγραφον ἔργο τοῦ κορυφαίου Ἰσπανοῦ μπαρόκ ζωγράφου Ντιάγκο Βελάσκεθ (1643), διὰ χειρὸς Σπυριδῶνος Γαζῆ (ἀρχές 20^{ου} αἰ.), μέ τίτλο «Ἡ Στέψη τῆς Παρθένου»¹⁹. Τὴν ἴδια παράσταση συναντᾶμε σέ φορητὴ εἰκόνα τοῦ 18^{ου} αἰ. στὸν Ἱ. Ναὸ τοῦ Ἁγίου Νικήτα στό ὁμώνυμο χωριό, ἀλλὰ καί σέ καταπέτασμα τῆς Ὁραίας Πύλης ἀπὸ τὸ Καθολικὸ τῆς Ἱ. Μονῆς Φανερωμένης Λευκάδος πού σήμερα ἐκτίθεται στό Μουσεῖο τῆς καί ἀνάγεται στὸν 19^ο αἰ.

Ἦδη στοὺς δύο ὕμνους πού παραπάνω παρατέθηκαν, εἶδαμε νά ἐξαίρεται ἡ συμβολὴ τῆς Ἀειπαρθένου στήν φανέρωση «τοῦ ἀπ' αἰῶνος μυστηρίου» τῆς Θείας Οἰκονομίας, τὴν ἐκδίπλωση τοῦ σχεδίου τοῦ Φιλανθρώπου Θεοῦ. Τό κατ' ἐξοχὴν σκεῦος ἐκλογῆς τοῦ Θεοῦ, γίνεται ναὸς ἔμψυχος τῆς Θεότητος «ἐπελεύσει Πνεύματος τοῦ Παναγίου»²⁰. Τράπεζα, στήν ὁποία παρατίθεται εἰς «εὐωχίαν πνευματικὴν» «ὁ Ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ αἰρὼν τὴν ἁμαρτίαν τοῦ

¹⁷ Πράξ. 1,14.

¹⁸ Ἁγίου Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου, *Θεοτοκάριον*, Προσόμοια Κυριακῆς ἡχου πλ. Α'.

¹⁹ Βλ. Θανάσης Κουκόπουλος, «Ταξίδια», Καθημερινή, 22.05.2020, διαδικτυακὴ ἔκδοση.

²⁰ Κοντάκιον προεόρτιον τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου (24^ης Μαρτίου).

κόσμου»²¹. ὁ «ἐνιαύσιος Ἀμνός ὁ εὐλογούμενος ἡμῖν»²². «ὁ μόσχος ὁ ἄμωμος ὁ μὴ δεχόμενος ἁμαρτίας ζυγὸν καὶ τυθεὶς δι' ἡμᾶς ἐκὼν»²³.

Τιμᾶται ὅμως ἡ Θεοτόκος καὶ ὡς μορφή καὶ εἰκόνα τῆς Ἐκκλησίας. Γι' αὐτό φωτίζεται ἀπὸ τοὺς προβολεῖς τῆς λαμπρῆς ἐορτῆς τῆς Πεντηκοστῆς καὶ ἀναπάντεχα ἀπεικονίζεται στὸ Ὑπερῶν, ἐκεῖ ποὺ φανερώθηκε στὸν κόσμον ἡ Ἐκκλησία· ἐκεῖ ποὺ ἀπευθύνθηκε ἡ πρόσκληση τῆς σωτηρίας καὶ τοῦ «συνδιαωνίζειν»²⁴ μέ τὸν Θεό σ' ὅλα τὰ μήκη καὶ τὰ πλάτη τῆς ὑπ' Οὐρανὸν καὶ σ' ὅλες τὶς διαστάσεις τῆς ἀνθρώπινης Ἱστορίας.

Ὡς εἰκόνα τῆς Ἐκκλησίας συναντήσαμε τὴν Θεοτόκο λίγες μέρες πρὶν, στὴν εἰκόνα τῆς Ἀναλήψεως²⁵. Παρὰ τὴν σχετικὴ σιγὴ τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἡ ἰσοκυρη ἄγραφη Ἱερὰ Παράδοση τῆς Ἐκκλησίας μας συμπληρώνει τὴν πληροφορία. Ἡ εἰκόνα χωρίζεται σὲ δύο ζῶνες· ἡ κατώτερη ἀναφέρεται στὴν Ἐκκλησία καὶ ἡ ἀνώτερη στὴν Ἀνάληψη. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς εἰκόνας καταλαμβάνουν ἡ Παναγία καὶ οἱ Ἀπόστολοι, δηλαδή τὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἓνα μικρὸ μέρος ψηλά, ὁ ἀναλαμβάνόμενος Χριστός. Ὁ Χριστός εἶναι ἡ κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας, ἡ Θεοτόκος ἡ μορφή της καὶ οἱ Ἀπόστολοι τὰ θεμέλιά της. Μὲ τὴν ἔνδειξη, λοιπὸν, μᾶς συνεχοῦς εὐλογίας οἱ Ἀπόστολοι ἀναλαμβάνουν τὸ ἔργο τῆς ἐκκλησιαστικῆς σύναξης. Τὴν Παναγία περιβάλλουν οἱ Ἀπόστολοι. Ἡ ἡρεμὴ μορφή της ἐκφράζει τὴν ἀναλλοίωτη Ἀλήθεια τῆς Ἐκκλησίας, ποὺ δέχεται ἀπὸ τὸν Χριστὸ τὴν ὑπόσχεση τῆς ἀποστολῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τὸ ὁποῖο θὰ τὴν ζωοποιήσει καὶ θὰ τὴν κινητοποιήσει «ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς»²⁶.

Ἡ Θεοτόκος κυοφορεῖ καὶ ἀποτίκει στὸν κόσμον τὴν ἐνυπόστατη καὶ σαρκαωμένη Ἀλήθεια, τὸν Ἰησοῦ Χριστό, τὸν Ὅποῖον λιτανεύει ἀενάως στὸν κόσμον ἡ Ἐκκλησία. Περιχωρεῖται σ' Αὐτὴν ὁ «ἄχωρητος παντί», ὅπως στὴν Ἐκκλησία Του. Γίνεται ὁ «τόπος» συνάντησης τῆς Θεότητος καὶ τῆς ἀνθρωπότητος· «ὁ ναὸς ὁ ἅγιος, τὸ τῆς Θεότητος δοχεῖον, τὸ παρθενικὸν ὄργανον, ὁ βασιλικὸς θάλαμος, ἐν ᾧ τὸ παράδοξον τῆς ἀπορρήτου ἐνώσεως τῶν συνελθουσῶν ἐπὶ Χριστοῦ φύσεων ἐτελεσιουργήθη μυστήριον»²⁷. Δέχεται καὶ σκορ-

²¹ Ἰω. 1,29.

²² Τροπάριον δ' ᾠδῆς κανόνος Κυριακῆς τοῦ Πάσχα.

²³ Ὅπισθάμβωνος Εὐχὴ Θ. Λειτουργίας Μεγάλου Βασιλείου.

²⁴ Α' Ἑωθινὸν δοξαστικὸν Αἰνῶν. Βλ. καὶ *Ματθ.* 28,20.

²⁵ Γεώργιος Β. Μαυρομάτης, *Ἡ γιορτὴ τῆς Ἀνάληψης*, ἐκδ. Τέρτιος, Κατερίνη 1985, σσ. 82-83.

²⁶ *Πράξ.* 1,8.

²⁷ Δοξαστικὸ Ἀποστίχων ἐορτῆς Γενεσίου Θεοτόκου (8 Σεπτεμβρίου).

πίζει στὸν κόσμον διὰ τοῦ Υἱοῦ Τῆς, ὅπως καὶ ἡ Ἐκκλησία, τὸ πλήρωμα τῶ χαρισμάτων τοῦ Πνεύματος.

Ἰερουργεῖ τὸ μυστήριον τῆς σωτηρίας ἱεροκρυφίως καὶ μέσα στὸ ταπεινὸ μεγαλεῖο τῆς σωπῆς, φέροντας τὸν ὀνειδισμό τῶν πολλῶν, ὅπως ἔχει ταχθεῖ νὰ πολιτεύεται μέσα στὴν ἐνώδυνη περιπέτεια τοῦ παραλογιζόμενου «κόσμου» ἡ Ἐκκλησία.

Ἡ ἀπεικόνισις τῆς Θεοτόκου στὴν παράστασις τῆς Πεντηκοστῆς ἐπικρίνεται ἡ ὡς μὴ ἀναγκαῖα γιὰ τὴν ὑποδήλωσις τῆς Ἐκκλησίας, ἀφοῦ –ὅπως ὑποστηρίζεται²⁸– μετὰ τὴν παρουσίαν τῶν Ἀποστόλων καὶ δὴ τῶν ἐκ τῶν Ἑβραίων Παύλου, Λουκᾶ καὶ Μάρκου δηλώνεται ἐπαρκῶς ὅλο τὸ Σῶμα τῆς Ἐκκλησίας, ἐνῶ καὶ ὁ Χριστός, μπορεῖ νὰ μὴν εἰκονίζεται, εἶναι ὅμως ἀοράτως παρὼν ὡς Κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας.

Μὴν λησμονεῖτε, ὥστόσο, ὅτι ἡ Θεοτόκος τιμᾶται ἀπὸ τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν μας ὡς «Πρῶτη τῶν Ἀποστόλων», ἀλλὰ καὶ ὡς «Πρῶτη τῆς Ἐκκλησίας»²⁹. Ἀξιώθηκε –κατὰ τὴ γνωστὴ ἀγιορειτικὴ παράδοσιν– νὰ λάβει καὶ ἐκεῖνι τὸν «κλῆρον» καὶ νὰ ἀσκῇ ἐργὸ ἀποστολικό, «ἐργὸν εὐαγγελιστοῦ»³⁰, σπὶ χειρσόνησιν τοῦ Ἀθῶνα. Αὐτὸ τὸ ἀποστολικὸ πρωτεῖο τῆς Μητέρας τοῦ Διδασκάλου καὶ Κυρίου τοὺς ἀναγνώρισαν καὶ τίμησαν «ἐκ περάτων συναθροισθέντες» «αἰθερίως» στὴν Ἁγία Πόλιν γιὰ τὴν ἐξόδιον προπομπή τῆς Θεοτόκου οἱ, «κοσμικῶς διεσπαρμένοι» μετὰ τὴν Πεντηκοστή, Ἅγιοι Ἀπόστολοι, μεταβάλλοντες τὴν ἐξοδὸς Τῆς ἀπὸ τὸν κόσμον τοῦτο σὲ πανεπίσημον καὶ περιδόξον κατ' ἐξοχὴν ἐκκλησιαστικὸ γεγονός.

Εἶναι, τέλος, ἐορτὴ τοῦ Θεοῦ Φωτός, τοῦ «γλωσσοπυρσεύτως» φανέντος

²⁸ «Ἡ εἰκόνα ὁμῶς τῆς Πεντηκοστῆς δὲν εἶναι ἡ εἰκονογραφία τοῦ κειμένου. Συγκρίνει ὅλα τὰ κεῖμενα τῶν Γραφῶν, χαράσσει μία ἀπέραντη προοπτικὴ, ἡ ὁποία ὑπερβαίνει τὰ ὅρια ἐνός τιμήματος τῆς Ἱστορίας καὶ ἐκφράζει τὸν ἐσωτερικὸ σκοπὸ καὶ αἰτία τῶν γεγονότων. Μέσα στὸ ὑπερῶον βλέπομε τὸν Παῦλον, τὸν Μάρκο καὶ τὸν Λουκᾶ. Ἡ παρουσία τοὺς μιᾶ εὐγλωττα γιὰ τὸν συμβολισμό πού κρύβουν. Αὐξάνουν τὸν Ἀποστολικὸν σύλλογον τῶν δώδεκα καὶ περιλαμβάνει πλέον καὶ τοὺς ἑβδομήκοντα καὶ ὅλο τὸ Σῶμα τῆς Ἐκκλησίας. Γι' αὐτὸ ἡ Παρθένος Μαρία, πού εἶναι ἡ εἰκόνα τῆς Ἐκκλησίας, ἀπουσιάζει ἀπὸ τὴν εἰκόνα. Ἡ Θεοτόκος ἦταν παρούσα στὴν Ἀνάληψιν καὶ ἔπαιρνε τὴν εὐλογία τοῦ Χριστοῦ μετὰ τὴν ὑπόσχεσιν τῆς Πεντηκοστῆς. Τὴν ἡμέραν ὁμῶς τῆς Πεντηκοστῆς ἡ Ἐκκλησία παίρνει τὰ δῶρα μετὰ τὴ μορφὴ τῶν γλωσσῶν πού δίδονται προσωπικὰ σὲ κάθε Ἀπόστολον. Ἡ Παρθένος δὲν ἔχει λόγον νὰ διπλασιάσῃ τὴ μορφὴ τῆς Ἐκκλησίας, πού παρουσιάζεται ἐδῶ μετὰ τὸ σῶμα τῶν Ἀποστόλων». Βλ. Γεώργιος Β. Μαυρομάτης, *Ἡ γιορτὴ τῆς Πεντηκοστῆς*, ἐκδ. Τέρπος, Κατερίνη 1987, σ. 128.

²⁹ Εὐθύμιος Κ. Στύλιος, Μητροπολίτης Ἀχελώου, *Ἡ Πρῶτη. Θεομυθικὸ ἡμερολόγιον*, ἐκδ. Γρηγόρη, σσ. 259-260.

³⁰ Β' Τιμ. 4,5.

στόν κόσμο Παναγίου Πνεύματος ή Πεντηκοστή. Ἦρθε τό ἀληθινό Φῶς, ὁ Χριστός, ἡ Ἀλήθεια, στόν κόσμο καί παραμένει διά τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, διαλύοντας τά σκοτάδια τῆς ἀγνωσίας τά χτεσινά, τά σημερινά καί ὅσα θά ῥθουν ἀπειλητικά γιά τίς διάνοιες τῶν ἀνθρώπων.

Φανερώθηκε ἀχειροποιήτως στό σανίδι τοῦ ἀγιογράφου ἱερομονάχου Καλλίστου ἡ βασιλική θέα τῆς Παντοβασίλισσας, ἀλλά –τό σπουδαιότερο- φανερώνει συνεχῶς τόν Φωτισμό στή ζωή μας. Γι' αὐτό πιθανόν ὑπῆρχε ὡς τόν 19^ο αἰ. παλαιά παράδοση στή Λευκάδα νά ἀνάβουν φαναράκια τή νύχτα τῆς Κυριακῆς τῆς Πεντηκοστῆς, ξημερώνοντας Δευτέρα τῆς Φανερωμένης καί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, κατά μήκος τοῦ δρόμου πού ἀνέβαζε μέσα ἀπό ἀλλεπάλληλες «βόλτες» (στροφές) στό μοναστήρι τῆς Κυρα-Φανερωμένης.

Πεντηκοστή.

Πνεύματος ἐπιδημία καί φανέρωση στόν κόσμο. Φωτισμός τοῦ κόσμου. Φανέρωση τῆς Ἀλήθειας «ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς» καί «εἰς τούς αἰῶνας τῶν αἰώνων».

Ἡ Θεοτόκος, «*Μήτηρ τοῦ Φωτός*». Παροῦσα πιθανόν στό Ὑπερῶν τῆς αἰσθητῆς Σιών τήν ἱστορική ἡμέρα τῆς Πεντηκοστῆς. Παροῦσα ἀναμφίβολα στή νοητή Σιών, στή ζωή τῆς Ἐκκλησίας μας, ὡς «Πρώτη» καί «*τῶν Ἀποστόλων ἐξάρχουσα*».

Γι' αὐτά ὅλα, «*ὅδεν ἔοικεν (καί) τήν φυσίζων Κόρην*».

ΟΙ ΑΓΙΟΙ ΑΝΑΡΓΥΡΟΙ

Από τὰ πρῶτα χριστιανικά χρόνια ἡ Ἐκκλησία ἐνέταξε στό ἑορτολόγιό της τοὺς μάρτυρες καί ὁμολογητές τῆς πίστεως, μέ σκοπό νά ἐμπνεύσει τό χριστοκεντρικό πνεῦμα τῶν ἀγίων στοὺς πιστούς¹. Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός στό ἔργο του *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως* ἀναφέρεται στὴν «Περὶ τῆς τῶν Ἀγίων καὶ τῶν λειψάνων αὐτῶν τιμῆς»². Ἐπικαλούμενος τὰ λόγια τοῦ Ἀγίου Ἰωάννη τοῦ Θεολόγου «ὅσοι δέ ἔλαβον αὐτόν, ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν τέκνα Θεοῦ γενέσθαι»³, ἐπισημαίνει ὅτι πρέπει νά τιμᾶμε τοὺς ἀγίους «ὥς φίλους Χριστοῦ, ὥς τέκνα καὶ κληρονόμους Θεοῦ». Οἱ ἅγιοι, κατὰ τὸν ἅγιο Ἰωάννη τὸν Δαμασκινό, ἀποτελοῦν ταμεῖα Θεοῦ, καθαρὰ καταγῶγια⁴, ἔμψυχους ναοὺς τοῦ Θεοῦ, ἔμψυχα τοῦ Θεοῦ σκηνώματα. «Ὁ Δεσπότης Χριστός μᾶς χάρισε τὰ λείψανα τῶν ἀγίων σάν πηγές σωτηρίας, ἐπειδὴ παρέχουν τίς εὐεργεσίες μέ πολλοὺς τρόπους καὶ ἀναβλύζουν εὐωδιαστὸ μύρο». Μέσῳ αὐτῶν «τά δαμῶνια φυγαδεύονται, οἱ ἀσθενεῖς θεραπεύονται, οἱ τυφλοὶ βλέπουν, οἱ λεπροὶ καθαρίζονται, οἱ πειρασμοὶ καὶ οἱ θλίψεις ἐξαφανίζονται, καὶ μέσῳ αὐτῶν κάθε καλή δωρεὰ κατέρχεται ἀπὸ τὸν Πατέρα τῶν φώτων σ' αὐτοὺς πού μέ ἀκλόνητη πίστη τὴν ζητοῦν»⁵.

Στό πέρασμα τῶν εἴκοσι καὶ πλέον αἰώνων ἀπὸ τὴν γέννηση τοῦ Χριστοῦ ὑπῆρξαν ἀναρίθμητοι ἅγιοι οἱ ὁποῖοι ἦταν διακεκριμένοι ἐπιστήμονες. Πολλοὶ δέ

¹ Παναγιώτη Ἱ. Σκαλτσῆ, «Ὁ λειτουργικός χαρακτῆρας τῆς τιμῆς τῶν ἀγίων». URL: http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/committees/liturgical/timi_agion.pdf (Ἀνακτίθηκε 15-3-2021), σ. 1.

² Ἰωάννου Δαμασκينوῦ, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως*, PG 94, 1164ABCD-1165AB.

³ Ἰω. 1,12.

⁴ «καθαρὰ καταγῶγια»: κατοικητήρια, καταλύματα (μτφ. Ἀρχιμ. Δωρόθεος Πάπαρης). URL: <http://www.imgap.gr/file1/AG-Pateres/Pateres/Ekdosis%20akrivis.htm> (Ἀνακτίθηκε 15-2-2021).

⁵ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκينوῦ. *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως*. Κείμενο-Μετάφραση Ἀρχιμ. Δωρόθεος Πάπαρης. URL: http://users.uoa.gr/~nektar/orthodoxy/paterikon/iwannhs_damaskhnos_ekdosis_akribhs.htm (Ἀνακτίθηκε 15-3-2021).

από αυτούς ἦταν διακεκριμένοι «κατ' ἐπιστήμην ἰατροί». Αὐτοὶ ἀσκοῦσαν τὴν ἰατρικὴ ἐπιστήμην προσφέροντας τὴν ἐμπειρία καὶ τὶς γνώσεις τους, εἶχαν ὁμῶς, παράλληλα, θερμὴ πίστιν πρὸς τὸν Θεὸ καὶ ὁμολογοῦσαν τὴν πίστιν τους στὸν Χριστὸ «ἐνάντια στὰ ὑλιστικά, πολυθεϊστικά ἢ ἀθεϊστικά ρεύματα τῆς ἐποχῆς τους»⁶.

Ἦδη ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἱδρύσεως τῆς Ἐκκλησίας, ἡ Ἱατρικὴ ἀποκτᾷ μέσα στοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας χαρακτηριστὰ διακονίας, καὶ δὴ ἔκφραση τῆς φιλανθρωπίας τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπο, οἱ δὲ ἰατροὶ ἦταν ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι συνδέθηκαν περισσότερο μὲ τὶς ἀρετὲς τῆς ἀλληλεγγύης, τῆς φιλευσπλαχνίας καὶ τῆς προσφορᾶς πρὸς τὸν συνάνθρωπο⁷. Ὁ Χριστιανισμὸς ἔθεσε τὰ θεμέλια γιὰ μιά νέα χριστιανικὴ ἀλληλεγγύη σὲ μίαν ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία οἱ ἄνθρωποι βίωναν ἔντονα τὸ χάος καὶ τὴν ἀνασφάλεια ποὺ ἐπικρατοῦσαν στὰ ἀστικά κέντρα⁸. Ἦδη μὲ τὴν ἐμφάνιση τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἡ σχέσις μεταξύ Ἱατρικῆς καὶ Ἐκκλησίας γίνεται στενὴ, καὶ μάλιστα ἐμφανίζονται χριστιανοὶ ἰατροὶ οἱ ὁποῖοι θεράπευαν χωρὶς ἀμοιβή καὶ γι' αὐτὸ ὀνομάζονται «Ἀνάργυροι»⁹.

Αὐτοὶ οἱ «ἀνάργυροι» ἰατροὶ, ἀκολουθώντας τὴν προτροπὴ τοῦ Κυρίου «ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου... ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν»¹⁰, ἀγάπησαν τὸν Κύριο μὲ πάθος ἱερό, ἔδωσαν τὰ πάντα στοὺς συνανθρώπους καὶ στοὺς ἀσθενεῖς τους, τὴν ἴδια δὲ τὴ ζωὴ τους στὸν Θεό. Ἐφαρμόζοντας τὴν ἐντολή τοῦ Κυρίου «ἀσθενοῦντας θεραπεύετε, λεπροὺς καθαρίζετε, νεκροὺς ἐγείρετε, δαιμόνια ἐκβάλλετε· δωρεάν ἐλάβετε, δωρεάν δότε. Μὴ κτήσησθε χρυσόν μηδὲ ἄργυρον μηδὲ χαλκὸν εἰς τὰς ζώνας ὑμῶν»¹¹, θεράπευαν θαυματουργικὰ χρησιμοποιώντας τὰ θεραπευ-

⁶ Στέφανου Γερουλάνου, «Ἱατροὶ καὶ Ἱάτραινες ποὺ ἀγίασαν». URL:<https://fdathanasiou.wordpress.com/2011/10/31/i%CE%B1%CF%84%CF%81%CE%BF%CE%AF-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B9%CE%AC%CF%84%CF%81%CE%B1%CE%B9%CE%BD%CE%B5%CF%82-%CF%80%CE%BF%CF%85-%CE%B1%CE%B3%CE%AF%CE%B1%CF%83%CE%B1%CE%BD/> (Ἀνακτίθηκε 15-3-2021).

⁷ Γεωργίου Διακάκη, «Συνάντηση Θεολογίας καὶ Ἱατρικῆς μέσα ἀπὸ τὸ βίο καὶ τὸ ἔργο τοῦ ἁγίου Ἀποστόλου καὶ Εὐαγγελιστῆ Λουκᾶ καὶ τοῦ ἁγίου Λουκᾶ τοῦ ἱατροῦ, Ἀρχιεπισκόπου Συμφερουπόλεως καὶ Κρῆμᾶς». Διπλωματικὴ διατριβή. Μ.Π.Σ. Σπουδὲς στὴν Ὁρθόδοξη Θεολογία, ΕΑΠ, 2019, σ. 7-8.

⁸ Guenter B. Risse, «Ἡ Ἱστορία τῶν νοσοκομείων, Ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα μέχρι σήμερα». Ἀρχιπέλαγος, Ἀθήνα, 2009, σ. 107.

⁹ Γεωργίου Διακάκη, ὁ.π., σ. 8.

¹⁰ *Μάρκ.* 12,30-31.

¹¹ *Ματθ.* 10,8-9.

τικά μέσα και τίς μεθόδους τίς εποχής τους, χωρίς, όπως προαναφέρθηκε, τήν υποχρέωση αμοιβής από τούς ασθενείς τους, σέ αντίθεση μέ τούς θεούς και ήρωες θεραπευτές τῆς ἀρχαιότητας, οἱ ὅποιοι λάμβαναν αμοιβή γιά τίς θεραπείες πού προσέφεραν^{12, 13}. «Εἶναι σημαντικό ὅτι μόνο ἀποκλειστικά ἐκπαιδευμένοι ἱατροί, οἱ ὅποιοι ἔχουν ἐκπαιδευτεῖ νά θεραπεύουν, νά ἐπουλῶνουν καί νά χορηγοῦν φάρμακα, θεωροῦνται ὡς Ἅγιοι Θεραπευτές, μέ τήν προϋπόθεση νά ὑπάρχουν καί ἄλλα κριτήρια ἀγιότητας»¹⁴. Ἡ σύνδεση δέ τῆς ἱατρικῆς γνώσης μέ τούς ἁγίους, τούς ὁποίους ἐπικαλοῦνταν οἱ πιστοί γιά θεραπεία, δηλώνει ἕναν ἰδιαίτερο συγκεκριασμό μεταξύ πίστεως καί ἐπιστήμης¹⁵.

Στὴν χορεία αὐτῶν τῶν ἱατρῶν πού μέ τίς πράξεις ἢ τό μαρτύριό τους ἀγίασαν συγκαταλέγονται οἱ ἅγιοι Ἀνάργυροι, οἱ ὅποιοι ὄχι μόνο διέθεταν ὅλες τίς προϋποθέσεις τοῦ ἱκανοῦ ἱατροῦ, σύμφωνα μέ τόν Ἱπποκράτη, ἀλλά καί τίς ὑπερέβαιναν. Ἐνῶ ὁ Ἱπποκράτης κάνει λόγο γιά «ἀφιλαργυρία», οἱ ἅγιοί μας δέν δέχονταν καθόλου χρίματα κατὰ τήν ἀσκηση τῆς ἱατρικῆς τους, γι' αὐτό καί τούς δόθηκε τό προσωνύμο «ἀνάργυροι». «Ἡ πίστη τους συνέβαλε στό νά βλέπουν καθαρά ποιός εἶναι ὁ ἄνθρωπος καί ποιὰ ἡ ἀξία του. Διακρίνονταν

¹² Παρασκευῆς Κιζιρίδου, *Τό αἷμα τῆς ἰατρικῆς τῶν ἀσθενῶν στή λαϊκή θρησκευτικότητα*, Διδακτορική διατριβή. Τμήμα Θεολογίας, ΑΠΘ, 2014, σ. 65, 282.

¹³ Στὴν ἀρχαιότητα τόσο οἱ γιατροί ὅσο καί οἱ θεοί καί οἱ ἥρωες θεραπευτές λάμβαναν ἀπό τούς ασθενεῖς αμοιβή γιά τίς ὑπηρεσίες καί τίς θεραπείες πού πρόσφεραν. Παράδειγμα ἀμβιβάμενου θεοῦ-θεραπευτῆ ἀποτελεῖ ὁ Ἀσκληπιός, ἡ χρηματική αμοιβή τοῦ ὁποίου, τὰ «ἵατρα» ὅπως ὀνομάζονταν, μετά τό πέρας τῆς θεραπείας ἦταν ὑποχρεωτική καί διαφοροποιούνταν ἀνάλογα μέ τήν οἰκονομική κατάσταση τοῦ ἀσθενοῦς. Οἱ σωζόμενες δέ ἐπιγραφές τῶν ἱαμάτων μαρτυροῦν ὅτι ἡ μὴ ἀπόδοση τῆς αμοιβῆς ἐπέφερε τήν τιμωρία ἀπὸ τόν Θεό. Ὁ Ἱπποκράτης στό ἔργο του «Περὶ εὐσημιοσύνης» ἀναφέρει ὅτι ἀνάμεσα στά πολλά γνωρίσματα πού πρέπει νά ἔχει ὁ ἱατρός εἶναι καί ἡ ἀφιλαργυρία. Κατὰ τόν Ἱπποκράτη ἡ ἱατρική τέχνη συσχετίζεται μέ τὴ φιλοσοφία ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι τὰ στοιχεῖα τῆς φιλοσοφίας βρίσκονται στὴν ἱατρική. Ὁ ἱατρός – φιλόσοφος χαρακτηρίζεται ἰσόθεος, γιατί ἡ φιλοσοφική του ἐνασχόληση τὸν κάνει νά εἶναι ἀφιλάργυρος, σεμνός, σοφός, ἥρεμος, ἐτοιμόλογος, καθαρός, νά ἔχει εὐθυκρισία καί νά εἶναι ἐλευθέρως ἀπὸ δεισιδαιμονίες. «Διὸ δεῖ ἀναλαμβάνοντα τούτων τῶν προειρημένων ἕκαστα, μετὰ τὴν σοφίην ἔς τὴν ἱππικὴν καὶ τὴν ἱππικὴν ἔς τὴν σοφίην. Ἱππὶός γάρ φιλόσοφος ἰσόθεος· οὐ πολλὴ γάρ διαφορὰ ἐπὶ τὰ ἕτερα· καὶ γάρ ἐν τα πρὸς σοφίην ἐν ἱππικῇ πάντα, ἀφιλαργυρίη, ἐντροπή, ἐρυθρίσις, καταστολή, δόξα, κρίσις, ἡσυχίη, ἀπάντησις, καθαρὴ δόξα, γνώσις, ἐπιθυμία, ὑπὸς τῶν πρὸς βίον χραισμάτων καὶ ἀναγκαίων, ἀκαθαρσίης ἀπεμπόλησις, ἀδεισιδαιμονία, ὑπερβολὴ θεία». (Ἱπποκράτης, *Περὶ Εὐσημιοσύνης*, 5).

¹⁴ Α.Φ. Μεντῆ, Ἐ. Καραρίζου, «Ἡ διαλεκτικὴ μεταξύ Ἱατρικῆς καί θανμάτων στὴν Ἀνατολικὴ Χριστιανικὴ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία», *Ἀρχεῖα Ἑλληνικῆς Ἱατρικῆς*, 2011, 28 (4), σ. 562.

¹⁵ Παρασκευῆς Κιζιρίδου, ὁ.π., σ. 281. Κιζιρίδου ἀναφ. σέ Παναγιώτη Σκαλτσῆ, «Ἡ Θεοτόκος στή λαϊκὴ λειτουργικὴ εὐσέβεια», *Πρακτικὰ Θεολογικοῦ συνεδρίου εἰς τιμὴν τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου καὶ Αἰσιμαρθένου Μαρίας (15-17 Νοεμβρίου 1989)*, Ἱερά Μητρόπολις Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 376-377.

ἀκόμη γιά τήν ἐσωτερική ἡσυχία, ἀφοῦ ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ εἶχε ἀλλοιώσει πνευματικά τήν καρδιά τους. Δέν ἦταν δεισιδαίμονες, ὅπως τούς κατηγοροῦσαν, ἀλλά μέ βαθιά πίστη στόν Θεό καί ἀνιδιοτελεῖ ἀγάπη στούς ἀσθενεῖς θεράπευαν τίς ἀρρώστειες τους»¹⁶.

Ἀπό τήν ἐπισκόπησι τῶν συναξαρίων τῆς Ἐκκλησίας μας διαπιστώνουμε ὅτι ἡ χορεία τῶν ἁγίων Ἀναργύρων ἀνέρχεται σέ εἴκοσι μέλη. Σύμφωνα μέ τόν Συναξαριστή, ὑπάρχουν τρία διαφορετικά ζεύγη ἁγίων Ἀναργύρων μέ τό ὄνομα Κοσμάς καί Δαμιανός, σύνοψη τοῦ βίου καί τῶν θαυμάτων τῶν ὁποίων θά παρουσιάσουμε στήν παροῦσα ἐργασία. Ὅτι:

Κοσμάς καί Δαμιανός ἀπό τήν Ἀσία¹⁷ (μνήμη τήν 1η Νοεμβρίου), Κοσμάς καί Δαμιανός ἀπό τή Ρώμη¹⁸ (μνήμη τήν 1η Ἰουλίου), Κοσμάς καί Δαμιανός ἀπό τήν Ἀραβία¹⁹ (μνήμη τήν 17η Ὀκτωβρίου μαζί μέ τήν μνήμη τῶν ἀδερφῶν τους Εὐπρεπίου (ἢ Εὐτρόπιου)²⁰, Ἀνθίμου καί Λεοντίου. Στήν χορεία τῶν ἁγίων Ἀναργύρων ἀναφέρονται ἐπίσης ὁ Κῦρος καί Ἰωάννης (μνήμη τήν 31η Ἰανουαρίου), Παντελεήμων (μνήμη τήν 28η Ἰουλίου) καί Ἐρμόλαος (μνήμη τήν 26η Ἰουλίου), Σαμψών (μνήμη τήν 27η Ἰουνίου) καί Διομίδης (μνήμη τήν 16η Αὐγούστου), Μώκιος (μνήμη τήν 11η Μαΐου), Ἀνίκητος (μνήμη τήν 12 Αὐγούστου), Ἰουλιανός (μνήμη τήν 6η Φεβρουαρίου), Θαλλελαῖος (μνήμη τήν 20η Μαΐου) καί Τρύφων (μνήμη τήν 1 Φεβρουαρίου). Οἱ περισσότεροι βασανίσθηκαν καί μαρτύρησαν. Κάποιοι ἀπ' αὐτούς τελείωσαν τήν ἐπίγεια πορεία τους, εἰρηνικά. Ὅρισμένοι δέ ἀνῆκαν στήν ἱερατική οἰκογένεια. Στήν ἐκκλησιαστική

¹⁶ π. Βασιλείου Καλλιακιάνη. «Οἱ Ἅγιοι Ἀνάργυροι καί ἡ Ἱατρική», 2012. URL: https://e-theologia.blogspot.com/2012/07/blog-post_07.html (Ἀνακτίθηκε 18-3-2021).

¹⁷ Νικοδήμου Ἀγορείτου, «Συναξαριστής τῶν δώδεκα μηνῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ». Τόμος Α΄. Ἐκδόσεις Δόμος, 2005. «Οὗτοι οἱ δύο Ἀνάργυροι, εἶναι ἡ πρώτη ἀπό τās τρεῖς συζυγίας τῶν Ἀναργύρων, τῶν ὀνομαζομένων μέ τό ὄνομα τοῦ Κοσμά καί Δαμιανοῦ». Στό Σπουδαστήριο Νέου Ἑλληνισμοῦ. URL: <http://www.snhell.gr/references/synaxaristis/search.asp> (Ἀνακτίθηκε 18-3-2021).

¹⁸ Νικοδήμου Ἀγορείτου, «Συναξαριστής τῶν δώδεκα μηνῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ». Τόμος Γ΄. Ἐκδόσεις Δόμος, 2005. «Ὅτι δέ εἶναι τρεῖς συζυγίαι τῶν Ἀναργύρων, αἱ ὁποῖαι ὀνομάζονται μέ τό ὄνομα Κοσμά καί Δαμιανοῦ, ἀπό τās ὁποῖας ἡ δευτέρα συζυγία εἶναι οὗτοι οἱ σήμερον ἐορταζόμενοι». Στό Σπουδαστήριο Νέου Ἑλληνισμοῦ. URL: <http://www.snhell.gr/references/synaxaristis/search.asp> (Ἀνακτίθηκε 18-3-2021).

¹⁹ Νικοδήμου Ἀγορείτου, ὁ.π., Τόμος Α΄. «Ἡ δέ τρίτη συζυγία τοῦ Κοσμά καί Δαμιανοῦ, τῶν ὁποίων ἡ μνήμη γίνεται σήμερον, ἦτον ἀπό τήν Ἀραβίαν». Στό Σπουδαστήριο Νέου Ἑλληνισμοῦ. URL: <http://www.snhell.gr/references/synaxaristis/search.asp> (Ἀνακτίθηκε 18-3-2021).

²⁰ Ἀναφορά στό ὄνομα «Εὐτρόπιος» ἀντί «Εὐπρέπιος» γίνεται στό Σπουδαστήριο Νέου Ἑλληνισμοῦ μέ τήν ἐπισήμανση ὅτι «ἐν δέ τῷ τετυπωμένῳ Συναξαριστῇ γράφεται Εὐτρόπιος». URL: <http://www.snhell.gr/references/synaxaristis/search.asp> (Ἀνακτίθηκε 18-3-2021).

τάξη τιμώνται με την εβδομήντη σειρά μερίδα κατά την Ακολουθία της Προσκομιδής.

Οί προερχόμενοι από την Ασία ἄγιοι Κοσμάς καὶ Δαμιανός (3ος αἰ.) ἀνατράφηκαν ἀπὸ γονεῖς φιλάρετους καὶ εὐσεβεῖς. Ἦταν φιλομαθεῖς, σπούδασαν καὶ «κάθε ἄλλην ἐπιστήμην» ὥστος ἀγάπησαν τὴν Ἱατρικὴ καὶ με αὐτὴ θεράπευαν κάθε πολὺχρονη ἢ ὀλιγόχρονη ἀσθένεια. Θεράπευαν ἐπίσης καὶ ζῶα. Ἡ ὀνομασία τους Ἀνάγυροι ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι «δὲν ἐπῆραν ποτὲ ἀπὸ τινα ἀσθενῆ ἀργύριον, διὰ μισθὸν καὶ πληρωμὴν τῆς ἱατρείας των»²¹. Πλῆθος μαρτυριῶν σὲ ἀγιολογικά κείμενα ἀναφέρουν ὅτι θεράπευαν ἀσθένειες ὅπως ὁ καρκίνος, κατάργματα, διαφόρων εἰδῶν τραύματα, ἀποστήματα, αἱμοπτύσεις, αἱμορραγίες, οὐρολογικὰ προβλήματα, γυναικολογικὰ προβλήματα καὶ κωφालόους. Ἡ συλλογὴ τῶν Θαυμάτων τῶν ἁγίων Ἀναγύρων Κοσμά καὶ Δαμιανοῦ ἀναφέρει πολλὰ τέτοια περιστατικά, τὰ ὁποῖα ἔλαβαν χώρα στὸν ναὸ «Κοσμίδιον» τῶν Ἁγίων στὴ συνοικία τῶν Βλαχερνῶν στὴν Κωνσταντινούπολη²². Ἡ πιὸ σημαντικὴ, ὥστόσο, θεραπευτικὴ μέθοδος ποὺ ἐφάρμοζαν με σχετικὰ μεγάλῃ συχνότητᾳ εἶναι οἱ ἐγχειρήσεις κατὰ τὴ διάρκειά τῆς ἐγκοίμησης. Οἱ ἄγιοι ἐπισκέπτονται ἀρρώστους κατὰ τὴ διάρκειά τοῦ ὕπνου. Ἐπιθέτουν τὰ χέρια τους καὶ ψηλαφίζουν τὰ πονεμένα μέλη ἢ ὑποδεικνύουν θεραπευτικὴ ἀγωγὴ, χειρουργοῦν, παραπέμπουν τοὺς ἀσθενεῖς σὲ γιατροὺς ὑποδεικνύοντας θεραπευτικὴ ἀγωγὴ ἢ τρόπο χειρουργικῆς ἐπέμβασης. Ἄλλες φορὲς ἐφαρμόζουν μεθόδους ποὺ ὁ ἀσθενὴς ἀρχικὰ δὲν ἀποδέχεται ἀλλὰ τελικὰ τὶς κάνει ἀποδεκτές, συστήνουν ἀλλαγὴν θεραπευτικῆς ἢ φαρμακευτικῆς ἀγωγῆς, προτείνουν συγκεκριμένα δόματα ἢ ἐξάσκηση παραλυμένου μέλους ἢ ἱαματικά λουτρά²³. Ἡ θεραπευτικὴ δύναμις τῶν ἁγίων προσφέρεται σὲ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ἀνεξαίρετως. Θὰ πρέπει νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι κυρίαρχο ρόλο στὴν θερα-

²¹ Νικοδήμου Ἀγορείτου, ὁ.π., Τόμος Α΄.

²² Παρασκευῆς Κιζιρίδου, ὁ.π. σ. 283. Ὡς συγγραφέας μιᾶς ομάδας θαυμάτων τῆς συλλογῆς (θαύματα 39-47) ἀναφέρεται ὁ διάκονος Μάξιμος, ὁ ὁποῖος τὰ συνέγραψε γύρω στὸ 1300 μ.Χ. (Κιζιρίδου ἀναφ. σὲ Ἀριάνη Σαραντουλάκου, *Ἡ θεραπευτικὴ τῶν ἁγίων σὲ ἀγιολογικὲς διηγήσεις μέχρι τοῦ 8ου αἰῶνα*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα, 2013). Ὡστόσο ὁ συγγραφέας ἑνὸς μεγάλου μέρους τῆς συλλογῆς εἶναι ἄγνωστος καὶ ἡ ἡμερομηνία συγγραφῆς δὲν μπορεῖ νὰ προσδιοριστῇ με ἀκρίβεια. Πιθανόν νὰ γράφτηκε μεταξὺ τέταρτου καὶ ἑκτοῦ αἰῶνα (Κιζιρίδου ἀναφ. σὲ Mary Hamilton, *Incubation or The cure of disease in pagan temples and Christian churches*, ἐκδ. W. C. Henderson and Son- University Press, St. Andrews, London 1906, σ. 120.)

²³ Ἀριάνης Σαραντουλάκου, «Πρακτικὲς ἀσκήσεις θεραπευτικοῦ ἔργου σὲ ἀγιολογικὲς διηγήσεις μέχρι τὸν 8ο αἰῶνα», 2013, σ. 478. URL: <https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/SOCTHEOL221/Sarantoulakou%202011%20%CE%95%CE%95%CE%98%CE%A3%CE%A0%CE%91.pdf> (Ἀνακτιθῆκε 23-3-2021).

πεία έχει ή πίστη. Μέ πίστη προσέρχονται οί ασθενείς στους άγιους, ένω οί ίδιοι οί άγιοι κατά τό παράδειγμα του Χριστου άπειθύνονται στους θεραπευμένους, λέγοντας: «ή πίστις σου ή προς τόν κύριον ήμων Ίησουν Χριστόν σέσωκέ σε»²⁴. Έκτός από τήν πίστη, ή ύπομονή και ή πρόθεση των ασθενών άποτελούν προ-ϋποθέσεις που εκτιμώνται από τους άγιους, ώστόσο δέν άρνούνταν τί βοήθειά τους σέ όσους δέν τίς διαθέτουν. Άντιμετώπιζαν μέ φιλανθρωπία και άνεξικακία άκόμα και ασθενείς που άρνούνταν νά άκολουθήσουν τίς θεραπευτικές οδηγίες τους. Μέ συμπάθεια οί άγιοι φρόντιζαν γιά τί θεραπεία άκόμα και αυτών που δέν ζητούν τί βοήθειά τους. Θεράπευαν άκόμα και ειδωλολάτρες. Μέ αγαθότητα και άνεξικακία θεράπευαν άκόμα και αίρετικούς, χωρίς νά άπαιτούν από αυτούς τήν εκ των προτέρων προσχώρησή τους στην όρθόδοξη πίστη. Οί άγιοι φρόντιζαν μέν γιά τί θεραπεία των σωματικών ασθενειών αλλά παράλληλα ένδιαφέρονταν γιά τήν κάθαρση και τί σωτηρία τής ψυχής: «τήν σωτηρίαν έδωρήσαντο, ου μόνον τά του σώματος αλλά και τά τής ψυχής θεραπεύσαντες Έλλην»²⁵. Οί ίδιοι δέν ένδιαφέρονταν γιά χρηματικές άπολαβές παρά μόνο γιά τήν πίστη των ιαθέντων στον Χριστό. Αυτή εΐναι και ή μοναδική άμοιβή που ζητούσαν²⁶. Οί έξ Ασίας άγιοι Ανάργυροι κοιμήθηκαν έν ειρήνη. «Τά δέ τίμα αυτών λείψανα ένταφιάσθησαν εις ένα τόπον, όνομαζόμενον Φερεμάν»²⁷.

Η δεύτερη δυάδα των αδελφών Αγίων Κοσμά και Δαμιανού έξησε στά τέλη του τρίτου αιώνα μ.Χ. στη Ρώμη. Ήταν οί δημοφιλέστεροι σέ όλη τήν Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, ένω ναοί που τιμώνται στό όνομά τους ύπάρχουν σέ όλες τίς περιοχές από τί Συρία μέχρι τήν Ίσπανία. Ήταν ιατροί στό επάγγελμα και παρείχαν χωρίς άμοιβή τίς ύπηρεσίες τους, θεραπεύοντας ανθρώπους και κτήνη, ένω πούλησαν τά κτήματα που κληρονόμησαν από τους προγόνους τους γιά νά βοηθήσουν τους φτωχούς²⁸.

Όντας «γιατροί, έλαβαν τήν τέχνη μέ τί χάρη του Θεου και όντας συνεργάτες του θεου σέ όλα, ...δέν θά μπορούσαν νά επιβάλουν τί θεραπεία χωρίς νά εΐναι κοντά τους ό Ίησους, ό όποιος χαρίζει στους άρρώστους τί σωτηρία»²⁹.

²⁴ Παρασκευής Κιζιρίδου, ό.π., σ. 288.

²⁵ Παρασκευής Κιζιρίδου, ό.π., σσ. 291-292.

²⁶ Παρασκευής Κιζιρίδου, ό.π., σσ. 288-293.

²⁷ Νικοδήμου Αγιορείτου, ό.π., Τόμος Α΄.

²⁸ Σωτηρίου Μπαλατσούκα, *Βυζαντινά Αγιολογικά Κείμενα. Βίος και θαύματα άγίων Αναγύρων*. Τόμος Ι, Τρίκαλα 2018, σ. 23.

²⁹ Σωτηρίου Μπαλατσούκα, ό.π., σ. 281.

Ἡ μόνη ἀπαιτήσί τους ἦταν ἡ ὁμολογία καί ἡ πίστις ὧσων θεράπευαν στόν Ἰησοῦ Χριστό. Σέ ὅσους ἀπευθύνονταν σέ αὐτούς, γιά νά λάβουν θεραπεία μέ ἀόρατη δύναμη, ἔλεγαν: «Ἐμεῖς δέν τοποθετοῦμε τά χέρια μόνο, οὔτε μποροῦμε μέ τή δική μας δύναμη νά κάνουμε (τή θεραπεία) ἄν δέν εἶναι παρῶν ἐκεῖνος, στόν ὁποῖον καί πρόκειται νά πιστέψετε, γι' αὐτό καί ἔμεῖς ἐπιτελοῦμε αὐτές τίς θεραπείες πού γίνονται καί βλέπετε»³⁰. Ὅμως ἄνθρωποι ζηλόφθονες διέβαλαν καί συκοφάντησαν τούς ἀγίους στόν αὐτοκράτορα Καρίνο, ὅτι ὄχι στό ὄνομα τῶν θεῶν ἀλλά «ἐπὶ ἄλλοτρίῳ τινί ὀνόματι μαγικὴν τέχνην ποιοῦντες ἐξαπατῶσι τούς προσιόντας αὐτοῖς»³¹. Ὁ δέ αὐτοκράτορας, σκεφτόμενος ὅπως οἱ συκοφάντες, διέταξε νά τούς φέρουν μπροστά του σάν νά εἶναι καταραμένοι, κακοῦργοι καί διαφθορεῖς τῆς περιοχῆς. Οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ βασιλιά ἀναζήτησαν τούς ἀγίους καί μὴ μπορῶντας νά τούς ἐντοπίσουν, διότι εὐλαβεῖς κάτοικοι τῆς περιοχῆς «ἤρπασαν τούς ὁσίους καί ἀπέκρυψαν ἐν σπηλαίῳ τινὶ ἀποκρύφῳ»³² συνέλαβαν ἀντὶ τῶν ἁγίων ἄνδρες καί γυναῖκες, τούς ἔβαλαν δεσμὰ καί τούς ὁδήγησαν στόν βασιλιά. Ὅταν πληροφορήθηκαν οἱ ἅγιοι ὅτι ὁδηγοῦνταν ἄλλοι γιά χάρι τους στόν βασιλιά, παρέδωσαν οἱ ἴδιοι τούς ἑαυτούς τους. Μπροστά στόν βασιλιά, οἱ ἅγιοι ἀρνήθηκαν τίς κατηγορίες περὶ ἐφαρμογῆς μαγείας στή θεραπεία λέγοντας ὅτι μέ τή δύναμη τοῦ Σωτήρα θεραπεύουν τά πάθη τῶν ἀσθενῶν χωρὶς ἀμοιβή. Παρά τίς ἀπειλές τοῦ βασιλιά γιά βασανιστήρια, ὄχι μόνο ἀρνήθηκαν νά ἐκτελέσουν τὴν διαταγή του νά θυσιάσουν στοὺς εἰδωλολατρικούς θεοὺς ἀλλὰ τὸν ἀπάλλαξαν ἀπὸ τὴν δυσσέβειά του καί τὸν θεράπευσαν. Διότι τὴν ὥρα πού ο βασιλιάς Καρίνος τούς διέταξε νά ἀρνηθοῦν τὴν πίστιν τους, νά θυσιάσουν στὰ εἰδῶλα καί τούς ἀπειλοῦσε μέ βασανιστήρια, στράβωσε ὁ λαμὸς του καί τό πρόσωπό του ἀλλαγμένο γύρισε στὴν πλάτη του. Οἱ ἅγιοι τὸν θεράπευσαν. Αὐτό τό γεγονὸς ἐγένε ἡ αἰτία τόσο οἱ παρευρισκόμενοι ὅσο καί ὁ βασιλιάς μέ τούς οἰκείους του νά πιστέψουν στόν Χριστό, τούς δέ ἀγίους ἄφησε νά ἐπιστρέψουν στό σπίτι τους. Μετά ἀπὸ λίγο καιρὸ ἄλλος ἐπίβουλος καί μοχθηρὸς ἐργάτης τοῦ διαβόλου, ὁ ἐπιστάτης τῆς ἱατρικῆς τους τέχνης, μέ τό πρόσχημα τῆς συγκομιδῆς βοτάνων πού χρειάζονταν ὁδήγησε τούς ἀγίους σέ ἓνα βουνό. Ἐκεῖ τούς φόνεψε μέ λιθοβολισμό καί ἔπειτα πῆρε κρυφὰ τα σώματά τους καί «εἰς τὸν ἐν τῷ τόπῳ παρακεῖμενον ἀγωγόν» ἔκρυψε³³.

³⁰ Σωτηρίου Μπαλατσούκα, ὁ.π., σσ. 281, 283.

³¹ Σωτηρίου Μπαλατσούκα, ὁ.π., σ. 284.

³² Σωτηρίου Μπαλατσούκα, ὁ.π., σ. 284.

³³ Σωτηρίου Μπαλατσούκα, ὁ.π., σ. 298.

Ἡ τρίτη δυάδα ἁγίων Ἀναργύρων μέ τό ὄνομα Κοσμάς καί Λαμμανός κατάγονταν ἀπό τήν Ἀραβία. Μαζί μέ τά ἀδέρφια τούς Λεόντιο, Ἀνθίμο καί Εὐπρέπιο, ἐμπνεόμενοι ἀπό τόν ἴδιο θεῖο ζῆλο καί κινούμενοι ἀπό φιλόανθρωπα αἰσθήματα, ἐπισκέπτονταν κάθε πόλη καί χώρα ὅπου ἀσκοῦσαν τήν ἱατρική τέχνη χωρίς ἀμοιβή θεραπεύοντας ἀσθενεῖς ἐνῶ ἐπιτελοῦσαν καί πολλές ἀγαθοεργίες. Ἐξῆσαν στά χρόνια τῆς ὑπατείας τῶν Διοκλητιανοῦ καί Μαξιμιανοῦ οἱ ὅποιοι κήρυξαν μεγάλο διωγμό κατά τῶν χριστιανῶν. Τοπικοί ἄρχοντες καί ἡγεμόνες ἀποδείχθηκαν πολύ σκληρότεροι τῶν αὐτοκρατόρων, ἐξαπολύοντας ἀπηνεῖς διωγμούς κατά τῶν χριστιανῶν. Ἀνάμεσά σε αὐτούς συγκαταλέγεται καί ὁ Λυσίας, ἡγεμόνας μιᾶς πόλης τῆς Λυκίας πού ὀνομάζονταν Αἰγαῖς. Σέ αὐτή τήν πόλη ἔφτασαν οἱ ἐξ Ἀραβίας ἅγιοι συνεχίζοντας τό ὑψηλό τους ἔργο. Καταγγέληκαν ὅμως ὅτι εἶναι χριστιανοί καί συνελήφθησαν ἀπό τόν Λυσία. Ἡ ὁμολογία τῆς χριστιανικῆς τῆς πίστεως καί ἡ ἄρνησί τους νά προσκυνήσουν τά εἰδωλα ἐξόργισε τόν Λυσία, ὁ ὁποῖος διέταξε οἱ ἅγιοι νά ὑποστοῦν βασανιστήρια. «Διέταξε νά ἐξοντώσουν τούς ἁγίους καί νά στρεβλώσουν τόσο πολύ τα χέρια τους, ὥστε ἀπό τά δάκτυλά τους νά τρέχει αἷμα ἀπό τήν ὑπερβολή τοῦ βασανιστηρίου»³⁴. Ὑπέφεραν τίς τιμωρίες κάθε φορά μέ ὑπομονή. Στή συνέχεια ζήτησε νά τούς κρεμάσουν σέ ξύλα καί νά γδάρουν τά πλευρά τους μέ σιδερένια νύχια. Οἱ μάρτυρες ὑπομένουν τό μαρτύριο, προσεύχονται καί ζητοῦν τήν βοήθεια τοῦ Θεοῦ. Ὁ Θεός ἀκούει τίς προσευχές τους καί «θεῖα δυνάμει τῶν δεσμῶν ἀπελύθησαν καί ὑγιωθέντες τῷ τυράννῳ παρέστησαν»³⁵, δηλαδή μέ δύναμη θεϊκή ἐλευθερώθηκαν ἀπό τά δεσμά καί ἔγιναν ὑγιεῖς. Ἐπειτα ἀπό αὐτό ὁ ἡγεμόνας ζήτησε νά τούς πετάξουν στόν βυθό τῆς θάλασσας. Ὁ Θεός ἀκούει τίς προσευχές τους καί «ἄγγελον εἰς βοήθειαν αὐτῶν ἐξαπέστειλε, καί ἀθιγεῖς κακῶν τῇ ξηρᾷ παρεδόθησαν»³⁶, ἥτοι διασώθηκαν μέ θεία παρέμβαση καί βασταζόμενοι ἀπό τά κύματα βρέθηκαν στήν ξηρά. Ὄταν ὁ ἡγεμόνας ἄκουσε ὅτι ξεβράστηκαν ἀπό τήν θάλασσα «τῇ δυνάμει τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ»³⁷, ἐξοργίστηκε ἀκόμη περισσότερο, βλασφήμησε κατά τοῦ Ἰησοῦ καί αὐτοστιγμῇ ἔπαθε βλάβη τό μυαλό του καί ἔπεσε σέ ἀσθένεια τρέλας, ἐνῶ ἦταν συγχυσμένος καί παράφορος. Οἱ μάρτυρες, νιώθοντας γιά αὐτόν οἶκτο, μόνο μέ τήν προσευχή ἀποκατέστησαν τήν ὑγεία του. Παρ'

³⁴ Σωτηρίου Μπαλατσούκα, ὁ.π., σ. 315.

³⁵ Σωτηρίου Μπαλατσούκα, ὁ.π., σ. 316.

³⁶ Σωτηρίου Μπαλατσούκα, ὁ.π., σ. 316.

³⁷ Σωτηρίου Μπαλατσούκα, ὁ.π., σ. 318.

ὅλα αὐτά, ὁ ἡγεμόνας διέταξε νά κλείσουν τοὺς μάρτυρες στή φυλακὴ καί, ἀρκετές μέρες ἀργότερα, διατάζει νά τοὺς ρίξουν σέ πύρινη κάμνο «τῆς Χαλδαϊκῆς παραπλησίαν»³⁸, ἀλλὰ καί πάλι μέ τῆ βοήθεια τοῦ Θεοῦ δέν ἔπαθαν τίποτα. Τό μαρτύριο ὁμῶς τῶν ἁγίων συνεχίζεται. Τούτῃ τῇ φορᾷ διατάζει νά λιθοβολήσουν καί ἔπειτα νά τοὺς χτυπήσουν μέ τόξα καί «ὦ τοῦ μεγίστου θαύματος»³⁹ τὰ βέλη ἐπέστρεφαν πρὸς τὰ πίσω καί μπήγονταν στὶς καρδιές αὐτῶν πού τὰ ἔριχναν. Ντροπιασμένος καί ἡττημένος ὁ Λυσίας διακήρυξε νά ὑποστοῦν θάνατο διὰ ξίφους. Οἱ μάρτυρες προσευχήθηκαν καί πρῶτος ὁ Κοσμάς ἔσκυψε τόν αὐχένα, ἔπειτα ἀκολούθησαν οἱ ὑπόλοιποι. Τοὺς ἀποκεφάλισαν στὶς 17 τοῦ μήνα Ὀκτωβρίου «εἰς δόξαν Χριστοῦ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἡμῶν»⁴⁰.

Στό πρόσωπο ὅλων των Ἀγίων Ἀναγύρων βρῆκαν ἐφαρμογὴ ἀφενὸς τὰ λόγια τοῦ Κυρίου «δωρεάν ἐλάβετε, δωρεάν δότε» καί ἀφετέρου οἱ ἀρχές τῆς ἱατρικῆς ἠθικῆς. Ἐπitéλεσαν σημαντικό θεραπευτικό ἀλλὰ καί ἱεραποστολικό ἔργο ὃχι μόνο στὸν τόπο διαμονῆς τοὺς ἀλλὰ καί σέ ἄλλες περιοχές. Μαζί μέ τό θεραπευτικό τους ἔργο, ἔχοντας ἔντονο ἀποστολικό ζῆλο, φρόντιζαν γιὰ τὴν διάδοσι τοῦ Εὐαγγελίου. Μιλοῦσαν γιὰ τὸν Σωτῆρα Χριστό, βοηθοῦσαν τοὺς ἀνθρώπους νά γνωρίσουν τὴ διωκόμενη τότε πίστι γιὰ νά σώσουν τὴν ἀθάνατη ψυχὴ τους. Ὡς μιμηθοῦμε καί ἐμεῖς τὴν ἁγία ζωὴ τους, τὴν πίστι τους, τὴν ἀφυλαργυρία τους, τὴν μέχρι θανάτου ὑπομονή τους, γιὰ νά γίνουμε καί ἐμεῖς κληρονόμοι τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν. ΑΜΗΝ.

Βιβλιογραφία

Γερουλάνος, Σ. «*Ἱατροὶ καὶ Ἱάτραινες πού ἁγίασαν*». *Θησαυρὸς γνώσεων καὶ εὐσεβείας-Πνευματικὰ θησαυρίσματα*, 2011.

Διακάκης, Γ. *Συνάντησι Θεολογίας καὶ Ἱατρικῆς μέσα ἀπὸ τό βίο καί τό ἔργο τοῦ ἁγίου Ἀποστόλου καὶ Εὐαγγελιστῆ Λουκᾶ καὶ τοῦ ἁγίου Λουκᾶ τοῦ ἱατροῦ, Ἀρχιεπισκόπου Συμφερουπόλεως καὶ Κριμαίας*, Διπλωματικὴ διατριβή. Μ.Π.Σ. Σπουδὲς στὴν Ὁρθόδοξη Θεολογία, ΕΑΠ, Πάτρα, 2019.

Ἰωάννης Δαμασκινός, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως*, PG 94, 1164ABCD-1165AB.

Καλλιακαμάνης Β. *Οἱ Ἅγιοι Ἀνάγυροι καὶ ἡ Ἱατρικὴ, Ἡ Θεολογία μεσοπέλαγα*, 2012. (Ἀναδημοσίευσιν ἀπὸ Μακεδονία τῆς Κυριακῆς).

³⁸ Σωτηρίου Μπαλατσούκα, ὁ.π., σ. 320.

³⁹ Σωτηρίου Μπαλατσούκα, ὁ.π., σ. 322.

⁴⁰ Σωτηρίου Μπαλατσούκα, ὁ.π., σ. 325.

Κιζιρίδου, Π. Τό αἷτημα τῆς ἴασης τῶν ἀσθενῶν στή λαϊκή θρησκευτικότητα, Διδακτορική διατριβή, Τμήμα Θεολογίας, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη, 2014.

Μεντίς Α.Φ.-Καραρίζου Έ. Ἡ διαλεκτική μεταξύ Ἱατρικῆς καί θαυμάτων σπίν Ἀνατολική Χριστιανική Ρωμαϊκή Αὐτοκρατορία, *Ἀρχεῖα Ἑλληνικῆς Ἱατρικῆς*, 2011, 28 (4): 562.

Μπαλατσούκας Σ. *Βυζαντινά Ἀγιολογικά, Κείμενα. Βίος καί θαύματα ἀγίων Ἀναργύρων*. Τόμος Ι, Τρίκαλα 2018.

Νικοδήμου Ἀγιορείτου, Συναξαριστής τῶν δώδεκα μηνῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ, Τόμος Α΄, Ἐκδόσεις Δόμος 2005.

Νικοδήμου Ἀγιορείτου, Συναξαριστής τῶν δώδεκα μηνῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ, Τόμος Γ΄, Ἐκδόσεις Δόμος, 2005.

Σαραντουλάκου Α., Πρακτικές ἀσκίσεως θεραπευτικοῦ ἔργου σέ ἀγιολογικές διηγήσεις μέχρι τόν 8ο αἰώνα, 2013.

Risse G., Ἡ Ἱστορία τῶν νοσοκομείων, Ἀπό τήν ἀρχαιότητα μέχρι σήμερα., Ἀρχιπέλαγος, Ἀθήνα 2009.

Σκαλτσῆς Π., Ὁ λειτουργικός χαρακτήρας τῆς τιμῆς τῶν ἀγίων.

ΟΠΟΥ Ο ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ, ΕΚΕΙ ΚΑΙ Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΧΡΟΝΙΚΑ ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2020 - ΑΠΡΙΛΙΟΥ 2021

Ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Λαρίσης καί Τυρνάβου κ. Ἱερώνυμος:

- **1η Νοεμβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στὸν Ἱ. Ν. Ἀγίου Νικολάου Λαρίσης γιὰ τὴν ἐορτὴ τῆς Συνάξεως τῶν ἐν Λαρίσῃ Ἀγίων, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **1η Νοεμβρίου μεσημέρι:** Τέλεσε ἐπιμνημόσυνη δέηση ὑπὲρ ἀναπαύσεως τοῦ ἀδίκως φονευθέντος Κωνσταντίνου Κατσίφα στὸν Ἱ. Ν. Ἀγίου Νικολάου Λαρίσης.
- **1η Νοεμβρίου ἀπόγευμα:** Τέλεσε τὸ Μυστήριον τοῦ Ἱεροῦ Εὐχελαίου στὸν Ἱ. Ν. Ἀγίου Νικολάου Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **3 Νοεμβρίου ἀπόγευμα:** Πραγματοποίησε τὸ ἑσπερινὸ τοῦ κήρυγμα στὸν Ἱ. Μ. Ν. Ἀγίου Ἀχλλίου, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».
- **7 Νοεμβρίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν πανηγυρικό Ἑσπερινὸ στὸν ἐορτάζοντα Ἱ. Ν. Παμμεγίστων Ταξιαρχῶν Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **8 Νοεμβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στὸν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Παμμεγίστων Ταξιαρχῶν Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **8 Νοεμβρίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν πανηγυρικό Ἑσπερινὸ στοῦ ἐορτάζον παρεκκλήσιο τοῦ Ἀγίου Νεκταρίου Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **9 Νοεμβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στοῦ πανηγυρίζον παρεκκλήσιο τοῦ Ἀγίου Νεκταρίου Νικαίας, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **9 Νοεμβρίου ἀπόγευμα:** Πραγματοποίησε τὸ ἑσπερινὸ τοῦ κήρυγμα στὸν Ἱ. Μ. Ν. Ἀγίου Ἀχλλίου, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».
- **21 Νοεμβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στὸν Ἱ. Ν. Ζωοδόχου Πηγῆς Λαρίσης.
- **22 Νοεμβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στοῦ Μητροπολιτικοῦ Παρεκκλήσιο τῶν Ἀγίων Ραφαὴλ, Νικολάου καὶ Εἰρήνης τῆς παρθένου, ἐντὸς τοῦ Ἐπισκοπείου, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **24 Νοεμβρίου ἀπόγευμα:** Πραγματοποίησε τὸ ἑσπερινὸ τοῦ κήρυγμα στὸν Ἱ. Μ. Ν. Ἀγίου Ἀχλλίου, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».

- **1 Δεκεμβρίου απόγευμα:** Πραγματοποίησε τό έσπερινό του κήρυγμα στόν Ί. Μ. Ν. Αγίου Άχιλλίου, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».
- **5 Δεκεμβρίου απόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό Έσπερινό στόν έορτάζοντα Ί. Ν. Αγίου Νικολάου Λαρίσης, τηρουμένων τών ύγειονομικών μέτρων.
- **6 Δεκεμβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν έορτάζοντα Ί. Ν. Αγίου Νικολάου Λαρίσης, τηρουμένων τών ύγειονομικών μέτρων.
- **8 Δεκεμβρίου απόγευμα:** Πραγματοποίησε τό έσπερινό του κήρυγμα στόν Ί. Μ. Ν. Αγίου Άχιλλίου, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».
- **15 Δεκεμβρίου απόγευμα:** Πραγματοποίησε τό έσπερινό του κήρυγμα στόν Ί. Μ. Ν. Αγίου Άχιλλίου, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».
- **17 Δεκεμβρίου απόγευμα:** Προήδρευσε τοῦ Μητροπολιτικοῦ Συμβουλίου.
- **20 Δεκεμβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν Ί. Ν. Αγίου Νικολάου Λαρίσης, τηρουμένων τών ύγειονομικών μέτρων.
- **22 Δεκεμβρίου απόγευμα:** Πραγματοποίησε τό έσπερινό του κήρυγμα στόν Ί. Μ. Ν. Αγίου Άχιλλίου, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».
- **23 Δεκεμβρίου απόγευμα:** Χοροστάτησε στήν άκολουθία τών Βασιλικών Όρῶν στόν Ί. Μ. Ν. Αγίου Άχιλλίου, τηρουμένων τών ύγειονομικών μέτρων.
- **24 Δεκεμβρίου απόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό Έσπερινό της έορτῆς τῆς Χριστοῦ Γεννήσεως στόν Ί. Μ. Ν. Αγίου Άχιλλίου, τηρουμένων τών ύγειονομικών μέτρων.
- **25 Δεκεμβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν Ί. Μ. Ν. Αγίου Άχιλλίου, τηρουμένων τών ύγειονομικών μέτρων.
- **26 Δεκεμβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν Ί. Ν. Αγίων Κωνσταντίνου καί Έλένης Λαρίσης, τηρουμένων τών ύγειονομικών μέτρων.
- **27 Δεκεμβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν Ί. Ν. Ζωοδόχου Πηγῆς Λαρίσης, τηρουμένων τών ύγειονομικών μέτρων.
- **29 Δεκεμβρίου πρωί:** Δέχθηκε τόν Διοικητή τῆς 5ης Ύγειονομικῆς Περιφέρειας Θεσσαλίας καί Στερεᾶς Ελλάδας κ. Φώτιο Σερέτη.
- **29 Δεκεμβρίου απόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό Έσπερινό στόν έορτάζοντα Ί. Ν. Αγίου Γεδεών Τυρνάβου, τηρουμένων τών ύγειονομικών μέτρων.
- **30 Δεκεμβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν έορτάζοντα Ί. Ν. Αγίου Γεδεών Τυρνάβου, τηρουμένων τών ύγειονομικών μέτρων.
- **1 Ίανουαρίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν Ίερό Μητροπολιτικό Ναό τοῦ Αγίου Άχιλλίου καί τέλεσε τήν επίσημη δοξολογία γιά τήν είσοδο στό νέο έτος, τηρουμένων τών ύγειονομικών μέτρων.

- **3 Ίανουαρίου πρωί:** Συμπροσευχήθηκε καί κήρυξε τόν θεϊό λόγο στίς ένορίες τής πόλεως Λαρίσης Άγιο Άθανάσιο, Άγία Αϊκατερίνη, Άγιο Χαράλαμπο καί Άγίων Τεσσαράκοντα Μαρτύρων.
- **4 Ίανουαρίου μεσημέρι:** Δέχθηκε τόν Άντιπεριφερειάρχη Λαρίσης κ. Χρῆστο Καλομπάτσιο.
- **4 Ίανουαρίου απόγευμα:** Χοροστάτησε στήν ακολουθία του Όρθρου καί των Μεγάλων Όρων στόν Ί. Μ. Ν. Άγίου Άχιλλίου, τηρουμένων των ύγειονομικών μέτρων.
- **5 Ίανουαρίου πρωί:** Εϋλόγησε τά ύδατα του Πηνειου ποταμου.
- **5 Ίανουαρίου απόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό Έσπερινό τής έορτῆς των Θεοφανείων στόν Ί. Μ. Ν. Άγίου Άχιλλίου, τηρουμένων των ύγειονομικών μέτρων.
- **6 Ίανουαρίου πρωί:** Λειτουργησε στόν Ί. Μ. Ν. Άγίου Άχιλλίου, άνήμερα τής Δεσποτικῆς έορτῆς των Θεοφανείων, καί τέλεσε τήν ακολουθία του Μεγάλου Άγιασμου, τηρουμένων των ύγειονομικών μέτρων.
- **6 Ίανουαρίου μεσημέρι:** Μετέβη στό Προσκύνημα τής Άγίας Παρασκευῆς Τεμπών καί τέλεσε τήν ακολουθία του Άγιασμου των ύδάτων από τήν κρεμαστή γέφυρα.
- **10 Ίανουαρίου πρωί:** Συμπροσευχήθηκε καί κήρυξε τόν θεϊό λόγο στίς ένορίες τής αρχιερατικῆς περιφέρειας Τυρνάβου καί Άμπελώνος, τηρουμένων των ύγειονομικών μέτρων.
- **11 Ίανουαρίου μεσημέρι:** Εϋλόγησε τί βασιλόπιτα τής Διοικήσεως του Γενικοϋ Νοσοκομείου Λαρίσης.
- **12 Ίανουαρίου απόγευμα:** Πραγματοποίησε τό έσπερινό του κήρυγμα στόν Ί. Μ. Ν. Άγίου Άχιλλίου, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».
- **14 Ίανουαρίου πρωί:** Εϋλόγησε τί βασιλόπιτα των Βρεφονηπιακών σταθμών του Δήμου Λαρισαίων.
- **19 Ίανουαρίου απόγευμα:** Πραγματοποίησε τό έσπερινό του κήρυγμα στόν Ί. Μ. Ν. Άγίου Άχιλλίου, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».
- **22 Ίανουαρίου πρωί:** Μετέβη στήν Καρδίτσα καί εϋχίθηκε στόν έορτάζοντα Μητροπολίτη Θεσσαλιώτιδος καί Φαναριοφερσάλων κ. Τιμόθεο.
- **22 Ίανουαρίου μεσημέρι:** Μετέβη στά Τρίκαλα καί τέλεσε τρισάγιο επί του τάφου στόν μακαριστό Γέροντα Μητροπολίτη πρώην Τρίκκης καί Σταγών κυρό Άλέξιο.
- **22 Ίανουαρίου απόγευμα:** Τέλεσε τήν έξόδιο ακολουθία του μακαριστου πρεσβυτέρου Βασιλείου Ζγούρη.

- **23 Ίανουαρίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν Ί. Ν. Μεταμορφώσεως Σωτήρος Στεφανοβικείου καί τέλεσε τήν εἰς Διάκονο χειροτονία τοῦ κ. Νικολάου Μαρτσούδη, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **23 Ίανουαρίου μεσημέρι:** Μετέβη στή Λίμνη Κάρλα καί ἐνημερώθηκε γιά τά ἔργα ἀνασυστάσεώς της ἀπό τήν Περιφέρεια Θεσσαλίας.
- **24 Ίανουαρίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν Ί. Ν. Ἀγίου Ἀθανασίου Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **25 Ίανουαρίου πρωί:** Μετέβη στή Διοίκηση Ἀγωγοῦ Καυσίμου καί εὐλόγησε τή βασιλόπιτα τῆς Μονάδος.
- **26 Ίανουαρίου πρωί:** Εὐλόγησε τή βασιλόπιτα τῶν Συσσιτίων τοῦ Δήμου Λαρισαίων.
- **26 Ίανουαρίου ἀπόγευμα:** Πραγματοποίησε τό ἑσπερινό του κήρυγμα στόν Ί. Μ. Ν. Ἀγίου Ἀχιλλίου, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».
- **27 Ίανουαρίου ἀπόγευμα:** Συμμετεῖχε στήν ἡμέρα μνήμης τοῦ ὁλοκαυτώματος τῶν Ἑβραίων ἀδελφῶν μας.
- **28 Ίανουαρίου ἀπόγευμα:** Εὐλόγησε τή βασιλόπιτα τοῦ Ἐπιμελητηρίου Λαρίσης.
- **29 Ίανουαρίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν Ί. Μ. Ν. Ἀγίου Ἀχιλλίου καί τέλεσε τή Δοξολογία γιά τήν μνήμη τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **30 Ίανουαρίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό ἑσπερινό πρὸς τιμὴν τῶν θεολόγων ἐκπαιδευτικῶν της πόλεώς μας στόν Ί. Μ. Ν. Ἀγίου Ἀχιλλίου, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **31 Ίανουαρίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν Ί. Ν. Ἀγίας Τριάδος Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **31 Ίανουαρίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό ἑσπερινό στό παρεκκλήσιο τοῦ Ἀγίου Τρύφωνος Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.

- **2 Φεβρουαρίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν Ί. Ν. Ἀποστόλων Πέτρου καί Παύλου Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **2 Φεβρουαρίου ἀπόγευμα:** Πραγματοποίησε τό ἑσπερινό του κήρυγμα στόν Ί. Μ. Ν. Ἀγίου Ἀχιλλίου, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».
- **3 Φεβρουαρίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό ἑσπερινό πρὸς τιμὴ τῶν ἐκπαιδευτικῶν τῶν βρεφονηπιακῶν σταθμῶν τοῦ Δήμου Λαρισαίων στόν Ί. Ν. Ἀγίου Νικολάου Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **4 Φεβρουαρίου πρωί:** Μετέβη στήν Ἀθήνα καί συναντήθηκε μέ τόν Θεσ-

- σαλό Ὑπουργό Ἐνέργειας καί Περιβάλλοντος κ. Κωνσταντῖνο Σκρέκα.
- **7 Φεβρουαρίου πρωί:** Λειτουργήσε στὸν Ἱ. Ν. Ἀγίου Ἰωάννου Προδρόμου ἐπὶ τῆς λεωφόρου Βουλιαγμένης Ἀθηνῶν.
 - **9 Φεβρουαρίου πρωί:** Συνεκάλεσε τὸ νέο συμβούλιο τῆς Γεροντίας τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως.
 - **9 Φεβρουαρίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν πανηγυρικό ἑσπερινό στὸν Ἱ. Ν. Ἀγίου Χαραλάμπους Δασοχωρίου, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
 - **10 Φεβρουαρίου πρωί:** Λειτουργήσε στὸν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ἀγίου Χαραλάμπους Νικαίας, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
 - **11 Φεβρουαρίου πρωί:** Δέχθηκε τὸν νέο Διοικητὴ Πυροσβεστικῶν Ὑπηρεσιῶν Θεσσαλίας κ. Εὐάγγελο Φαλάρα.
 - **11 Φεβρουαρίου μεσημέρι:** Προήδρευσε τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τοῦ Γενικοῦ Φιλοπτώχου Ταμείου τῆς Μητροπόλεώς μας.
 - **13 Φεβρουαρίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν πανηγυρικό ἑσπερινό στό ἐορτάζον Μητροπολιτικό Παρεκκλήσιο τοῦ Ἀγίου Δαμιανοῦ Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
 - **14 Φεβρουαρίου πρωί:** Λειτουργήσε στὸν Ἱ. Μ. Ν. Ἀγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
 - **14 Φεβρουαρίου μεσημέρι:** Εὐλόγησε τὴ βασιλόπιτα τῶν κατηχητικῶν συνάξεων τῆς Χριστιανικῆς Ἑστίας Λαρίσης στὸν Ἱ. Ν. Ἀγίου Νικολάου Λαρίσης.
 - **16 Φεβρουαρίου ἀπόγευμα:** Πραγματοποίησε τὸ ἑσπερινό του κήρυγμα στὸν Ἱ. Μ. Ν. Ἀγίου Ἀχιλλίου, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».
 - **18 Φεβρουαρίου ἀπόγευμα:** Προήδρευσε τοῦ Μητροπολιτικοῦ Συμβουλίου.
 - **20 Φεβρουαρίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στὴν ἀκολουθία τοῦ Ἑσπερινοῦ τῆς Κυριακῆς Τελώνου καί Φαρισαίου στὸν Ἱ. Ν. Ἀγίων Κωνσταντίνου καί Ἑλένης Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
 - **20 Φεβρουαρίου βράδυ:** Μίλησε στό διαδικτυακό συνέδριο τῆς Σχολῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς τῆς Μητροπόλεώς μας.
 - **21 Φεβρουαρίου πρωί:** Λειτουργήσε στὸν Ἱ. Ν. Ἀγίου Γεωργίου Μεγαλομάρτυρος Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
 - **23 Φεβρουαρίου ἀπόγευμα:** Πραγματοποίησε τὸ ἑσπερινό του κήρυγμα στὸν Ἱ. Μ. Ν. Ἀγίου Ἀχιλλίου, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».
 - **27 Φεβρουαρίου πρωί:** Λειτουργήσε στὸν Ἱ. Ν. Ἀγίων Κωνσταντίνου καί Ἑλένης Φαλάνης καί τέλεσε ὁμοῦ μετὰ τοῦ Μητροπολίτου Διδυμοτείχου, Ὁρесьιάδος καί Σουφλίου κ. Δαμιασκηνοῦ τὸ τεσσαρακονθήμερο μνημόσυνο τοῦ μακαριστοῦ πρεσβυτέρου Βασιλείου Ζγούρη, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.

- **27 Φεβρουαρίου απόγευμα:** Χοροστάτησε στην ακολουθία του έσπερινού της Κυριακής του Άσώτου στον Ί. Ν. Αγίου Νικολάου Λαρίσης, τηρουμένων των υγειονομικών μέτρων.

- **27 Φεβρουαρίου βράδυ:** Μίλησε επικαίρως στις κατηχητικές συνάξεις της ΓΕΧΑ Λαρίσης στον Ί. Ν. Αγίου Νικολάου Λαρίσης.

- **28 Φεβρουαρίου πρωί:** Λειτουργήσε στον Ί. Ν. Αναλήψεως του Χριστού Λαρίσης, τηρουμένων των υγειονομικών μέτρων.

- **2 Μαρτίου πρωί:** Λειτουργήσε στον Ί. Ν. Αγίου Νικολάου Λαρίσης επί τη μνήμη του Αγίου Νικολάου του Πλανᾶ, τηρουμένων των υγειονομικών μέτρων.

- **2 Μαρτίου απόγευμα:** Πραγματοποίησε τό έσπερινό του κήρυγμα στον Ί. Μ. Ν. Αγίου Ἀχιλλίου, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».

- **3 Μαρτίου μεσημέρι:** Μετέβη στις σεισμόπληκτες περιοχές του Δήμου Λαρισαίων καί Δήμου Τυρνάβου γιά νά συμπαρασταθεῖ στους κατοίκους.

- **5 Μαρτίου πρωί:** Λειτουργήσε στον Ί. Ν. Αγίου Γεδεών Τυρνάβου επί τη μνήμη του Αγίου ἐνδόξου Νεομάρτυρος Γεωργίου του ἐκ Ραφάνης, τηρουμένων των υγειονομικών μέτρων.

- **6 Μαρτίου μεσημέρι:** Μετέβη στις σεισμόπληκτες περιοχές των κωμοπόλεων Ἀμυγδαλέας καί Μάνδρας.

- **9 Μαρτίου μεσημέρι:** Τέλεσε ἁγιασμό στό Γενικό Νοσοκομείο Λαρίσης.

- **10 Μαρτίου απόγευμα:** Προήδρευσε του Μητροπολιτικού Συμβουλίου.

- **11 Μαρτίου πρωί:** Δέχθηκε τήν ἐπίσκεψη του Δημάρχου Τεμπών κ. Γεωργίου Μανώλη.

- **11 Μαρτίου απόγευμα:** Δέχθηκε τήν ἐπίσκεψη του Ἀρχηγού ΓΕΕΘΑ κ. Κωνσταντίνου Φλώρου.

- **14 Μαρτίου πρωί:** Λειτουργήσε στον προαύλιο χώρο του σεισμόπληκτου Ί. Ν. Αγίου Γεωργίου Τυρνάβου, τηρουμένων των υγειονομικών μέτρων.

- **14 Μαρτίου απόγευμα:** Χοροστάτησε στον κατανυκτικό έσπερινό της Συγχωρήσεως στον Ί. Μ. Ν. Αγίου Ἀχιλλίου, τηρουμένων των υγειονομικών μέτρων.

- **15 Μαρτίου απόγευμα:** Χοροστάτησε στην ακολουθία του Μεγάλου Ἀποδείπνου στον Ί. Ν. Ἀγίας Τριάδος Λαρίσης, τηρουμένων των υγειονομικών μέτρων.

- **16 Μαρτίου απόγευμα:** Χοροστάτησε στην ακολουθία του Μεγάλου Ἀποδείπνου καί, ἀκολουθῶς, πρᾶγματοποίησε τό έσπερινό του κήρυγμα στον Ί. Μ. Ν. Αγίου Ἀχιλλίου, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».

- **17 Μαρτίου απόγευμα:** Τέλεσε τήν προηγιασμένη Θεία Λειτουργία στόν Ἱ. Ν. τῆς Τοῦ Θεοῦ Σοφίας Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **19 Μαρτίου απόγευμα:** Χοροστάτησε στήν ἀκολουθία τῶν Χαιρετισμῶν τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου στόν σεισμόπληκτο Ἱ. Ν. Ἀγίου Νικολάου Κουτσοχέρου, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **20 Μαρτίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ἀγίων Θεοδώρων Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **21 Μαρτίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν Ἱ. Ν. Ἀγίου Γεδεῶν Τυρνάβου, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **21 Μαρτίου απόγευμα:** Χοροστάτησε στόν κατανυκτικό ἑσπερινό στόν Ἱ. Ν. Ἀγίου Νικολάου Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **23 Μαρτίου απόγευμα:** Χοροστάτησε στήν ἀκολουθία τοῦ Μεγάλου Ἀποδείπνου καί ἀκολουθῶς, πραγματοποιοῖνσε τό ἑσπερινό του κήρυγμα στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἀγίου Ἀχιλλίου, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».
- **25 Μαρτίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἀγίου Ἀχιλλίου καί, ἀκολουθῶς, τέλεσε τήν ἐπίσημη Δοξολογία γιά τήν Ἐθνική Παλιγγενεσία, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **25 Μαρτίου πρωί:** Τέλεσε τήν ἐπιμνημόσυνη δέηση στό Ἡρώο τῆς πόλεως.
- **26 Μαρτίου απόγευμα:** Χοροστάτησε στήν ἀκολουθία τῶν Χαιρετισμῶν τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου στόν σεισμόπληκτο Ἱ. Ν. Ἀγίου Βησσαρίωνος Ραχοῦλας, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **28 Μαρτίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν Ἱ. Ν. Ἀγίου Ἀθανασίου Ἀρμενίου, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **28 Μαρτίου μεσημέρι:** Τέλεσε τήν ἐπιμνημόσυνη δέηση στό μνημεῖο πεσόντων ἀγροτῶν τοῦ Κιλελέρ.
- **28 Μαρτίου απόγευμα:** Χοροστάτησε στόν κατανυκτικό ἑσπερινό στόν Ἱ. Ν. Ἀγίων Κωνσταντίνου καί Ἑλένης Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **29 Μαρτίου βράδυ:** Μίλησε στό σεμινάριο τοῦ Ἰδρυάτος Ποιμαντικῆς Ἐπιμορφώσεως τῆς Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν.
- **30 Μαρτίου απόγευμα:** Χοροστάτησε στήν ἀκολουθία τοῦ Μεγάλου Ἀποδείπνου καί, ἀκολουθῶς, πραγματοποιοῖνσε τό ἑσπερινό του κήρυγμα στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἀγίου Ἀχιλλίου, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».
- **31 Μαρτίου πρωί:** Δέχθηκε τόν νέο Διοικητή τῆς 1ης Στρατιᾶς κ. Πέτρο Δεμέστιχα.
- **31 Μαρτίου απόγευμα:** Τέλεσε τήν προηγιασμένη Θεία Λειτουργία στόν Ἱ. Ν. Ἀγίου Χαραλάμπους Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.

- **1 Ἀπριλίου πρωί:** Ἐπισκέφθηκε τὴν κοιλάδα τῶν Τεμπῶν καὶ τίς σεισμόπληκτες περιοχές μέ τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς Περιβάλλοντος τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων.
- **2 Ἀπριλίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στήν ἀκολουθία τῶν Χαριετισμῶν τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου στόν σεισμόπληκτο Ἱ. Ν. Ἀγίου Χαραλάμπους Πλατανουλίων, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **3 Ἀπριλίου πρωί:** Λειτουργῆσε, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων, στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἀγίου Ἀχιλλίου καί τέλεσε τὴν εἰς Πρεσβύτερο χειροτονία τοῦ μέχρι τοῦδε Ἀρχιδιακόνου τῆς Μητροπόλεως π. Τιμοθέου Τάσιου, προχειρίζοντάς τον Ἀρχιμανδρίτη καί ἀκολουθῶς, χειροθέτησε νέο Ἀρχιδιάκονο τόν π. Σπυρίδωνα-Ἀθανάσιο Σάσσαλο.
- **4 Ἀπριλίου πρωί:** Λειτουργῆσε στόν Ἱ. Ν. Ἀγίων Κωνσταντίνου καί Ἑλένης Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **4 Ἀπριλίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν κατανυκτικό ἑσπερινό στόν Ἱ. Ν. Ἀγίων Τεσσαράκοντα Μαρτύρων Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **6 Ἀπριλίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στήν ἀκολουθία τοῦ Μεγάλου Ἀποδείπνου καί, ἀκολουθῶς, πραγματοποιοῖσε τό ἑσπερινό του κήρυγμα στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἀγίου Ἀχιλλίου, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».
- **9 Ἀπριλίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στήν ἀκολουθία τῶν Χαριετισμῶν τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου στόν σεισμόπληκτο Ἱ. Ν. Ἀγίου Νικολάου Ἀμυγδαλέας, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **10 Ἀπριλίου πρωί:** Λειτουργῆσε στόν Ἱ. Ν. Ἀγίων Παμμεγίστων Ταξιαρχῶν Λαρίσης καί τέλεσε τὴν εἰς Διάκονο χειροτονία τοῦ Μοναχοῦ Βίκτωρος Γκάγκου, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **11 Ἀπριλίου πρωί:** Λειτουργῆσε στόν προαύλιο χῶρο τοῦ σεισμόπληκτου Ἱ. Ν. Ἀγίου Γεωργίου Τυρνάβου, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **11 Ἀπριλίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν κατανυκτικό ἑσπερινό στόν Ἱ. Ν. Ἀγίου Ἀθανασίου Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **12 Ἀπριλίου πρωί:** Τέλεσε τρισάγιο στό σημεῖο τῆς κοιλάδας τῶν Τεμπῶν, ὅπου ἔχασαν τή ζωή τους οἱ μαθητές τοῦ Λυκείου Μακροχωρίου Ἡμαθίας.
- **12 Ἀπριλίου μεσημέρι:** Τέλεσε ἐπιμνημόσυνη δέηση στό μνημεῖο τοῦ Μαρίνου Ἀντύπα στόν Πυργετό Λαρίσης.
- **13 Ἀπριλίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στήν ἀκολουθία τοῦ Μεγάλου Ἀποδείπνου καί, ἀκολουθῶς, πραγματοποιοῖσε τό ἑσπερινό του κήρυγμα στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἀγίου Ἀχιλλίου, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».

- **14 Ἀπριλίου απόγευμα:** Χοροστάτησε στήν ακολουθία τοῦ Μεγάλου Κανόνος στόν Ἱ. Ν. Ἀποστόλων Πέτρου καί Παύλου Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **15 Ἀπριλίου απόγευμα:** Προήδρευσε τοῦ Μητροπολιτικοῦ Συμβουλίου.
- **16 Ἀπριλίου απόγευμα:** Χοροστάτησε στήν ακολουθία τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου στόν Ἱ. Ν. Κομίσσεως τῆς Θεοτόκου Ἀμπελώνος, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **18 Ἀπριλίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν Ἱ. Ν. Ἁγίων Ἀναργύρων ὁμωνύμου χωρίου, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **18 Ἀπριλίου απόγευμα:** Χοροστάτησε στόν κατανυκτικό ἑσπερινό στόν Ἱ. Ν. Ἀναλήψεως τοῦ Χριστοῦ Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **20 Ἀπριλίου απόγευμα:** Χοροστάτησε στήν ακολουθία τοῦ Μεγάλου Ἀποδείπνου καί, ἀκολουθῶς, πραγματοποιοῖσε τό ἑσπερινό του κήρυγμα στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».
- **21 Ἀπριλίου απόγευμα:** Τέλεσε τήν προηγουμένη Θεία Λειτουργία στόν Ἱ. Ν. Ἁγίου Γεωργίου Μεγαλομάρτυρος Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **24 Ἀπριλίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ἁγίου Λαζάρου Γόννων, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **25 Ἀπριλίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν Ἱ. Ν. Ἁγίου Ἀθανασίου Τερψιδέας, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **25 Ἀπριλίου βράδυ:** Χοροστάτησε στήν ακολουθία τοῦ Νυμφίου στόν Ἱ. Ν. Ἁγίου Νικολάου Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **26 Ἀπριλίου βράδυ:** Χοροστάτησε στήν ακολουθία τοῦ Νυμφίου στόν Ἱ. Ν. Ἁγίου Χαραλάμπους Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **27 Ἀπριλίου βράδυ:** Χοροστάτησε στήν ακολουθία τοῦ Νυμφίου στόν Ἱ. Ν. Ἀναλήψεως τοῦ Χριστοῦ Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **28 Ἀπριλίου απόγευμα:** Τέλεσε τό Μυστήριο τοῦ Ἱεροῦ Εὐχελαίου στόν Ἱ. Ν. Παμμεγίστων Ταξιαρχῶν Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **28 Ἀπριλίου βράδυ:** Χοροστάτησε στήν ακολουθία τοῦ Νιπτήρος στόν Ἱ. Ν. Ἁγίου Ἀθανασίου Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **29 Ἀπριλίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν Ἱ. Ν. Ἁγίου Γεωργίου ἐξ Ἰωαννίνων Λαρίσης.
- **29 Ἀπριλίου βράδυ:** Χοροστάτησε στήν ακολουθία τῶν Ἀχράντων Παθῶν στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **30 Ἀπριλίου πρωί:** Χοροστάτησε στόν Ἑσπερινό τῆς Ἀποκαθλώσεως

στόν Ι. Μ. Ν. Αγίου Ἀχιλλίου, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.

- **30 Ἀπριλίου βράδυ:** Χοροστάτησε στήν ἀκολουθία τοῦ Ἐπιταφίου Θρήνου
στόν Ι. Μ. Ν. Αγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.

ΠΙΣΤΗ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Δύο έννοιες πού στίς μέρες μας φαινομενικά εἶναι σέ μεγάλη ἀπόσταση μεταξύ τους. Ὑπάρχουν ἀπόψεις πού τίς θεωροῦν ἀντικρουόμενες, ὅπως καί διατρενώνουν ὅτι ἐκεῖ πού ὑπάρχει ἐπιστήμη δέν χωρᾷ ἡ πίστις, ἐνῶ ἐκεῖ πού θριαμβεύει ὁ ὀρθός λόγος δέν ἐπιβιώνει ἡ μεταφυσική! Στὴν ἀντίπερα ὄχθη, πολλοὶ πιστεύουν στό νόημα καί τὴν αὐθυπαρξία τῆς ὑπαρξιακῆς μεταφυσικῆς καί ἀντιμετωπίζουν ὡς πολέμιους τοὺς συνανθρώπους πού ἐπιστημονικά δέν μποροῦν παρὰ νά ἀκολουθοῦν τὸν δρόμο τους πού καθοδηγεῖται μέ συνεπαγωγές τῶν νόμων καί τῶν θεωριῶν τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν. Πασιφανέστατο ὅτι σέ εὐρύτερο πλαίσιο ἰσχύουν ὅλες αὐτές οἱ ἀπόψεις μεταξύ τῶν ἀνθρώπων τῆς πίστεως καί τῶν ἐπιστημονικῶν κύκλων. Δέν θά ἀναλύσουμε διεξοδικότερα τίς ἀντιθέσεις γιὰ νά ἐξετάσουμε ἂν ὑπάρχει πιθανότητα σύγκλισης μεταξύ τῶν. Φυσικά θά λάβουμε ὑπόψη μας ὅτι οἱ δύο αὐτές έννοιες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀναλύονται ἀμφοτέρως σέ κύκλους καί κοινωνίες πού δέν κατέχουν ἢ δέν συμμερίζονται τὴν Χριστιανικὴ Ἀποκάλυψη καί Ἀλήθεια. Δυστυχῶς ἡ εἰσήγηση θά περιορισθεῖ σέ μιά ἄκρως ὑποκειμενική, θεωρητικὴ προσέγγιση μέ κριτήρια κατὰ τὸ δυνατόν ἀντικειμενικά καί ἐπιστημονικὴ ἱχνηλάτηση ἀπὸ τὸν ὑποφαινόμενο μέ τὸ ἄλλοθι ὅτι ἔχει κάποια εὐρύτητα στό γνωστικὸ ἐπιστημονικὸ πεδίο, καθὼς ἐπίσης καί μιά γνώση γιὰ τίς μεταφυσικὲς ἀναζητήσεις, ἀνησυχίες τῶν ἀνθρώπων ἄλλων λαῶν, πολιτισμῶν καί κοულτούρας. Ἐς μὴν παραλειφθεῖ γιὰ πιθανή «σύγκρουση συμφερόντων» νά προσθέσουμε ὅτι οἱ ταπεινὲς σκέψεις πού θά παρατεθοῦν προέρχονται ἀπὸ ἓνα ὑποκείμενο πού ἀνήκει στὸν χῶρο τῶν ἐπιστημῶν, καί μάλιστα στὸν ἀνθρωποκεντρικὸ τομέα τῆς Ἰατρικῆς ἐπιστήμης, πού ἐπαίρεται γιὰ τὴν προσκόλλησιν στὸν ρεαλισμὸ καί τὴν κρίσιν, ἐξαγωγή συμπερασμάτων μέ βάση τὴν ὑπαρξὴ δεδομένων.

Τί ἐξυπηρετεῖ, ἄραγε, ἡ ἐπιστήμη;

Εἶναι βέβαιο ὅτι ἡ ἀναζήτηση πού ὀρθώνεται ἀπό τήν ἀνθρώπινη διανόηση ἐκλύει τήν βαθύτερη ἀνάγκη τῆς ὑπαρξῆς μας γιά ἐξέλιξη, αὐτοπροαγωγή, καθώς ἐπιθυμεῖ νά συλλάβει ἡ ἴδια τήν ὑπόσταση καί τόν αὐτοπροσδιορισμό της μέσα στό περιβάλλον στό ὁποῖο περικλείεται. Ὅρθά καί ἀναμενόμενα ὅλες οἱ γνώσεις πού προκύπτουν ἀπό τίς ἐπιστήμες βοηθοῦν, συνεργοῦν, φροντίζουν τήν ἀνθρώπινη φύση, τήν ἐξυπηρετοῦν καί τήν ἀναβαθμίζουν. Ὡστόσο, τό ἀνθρώπινο εἶδος δέν σταματᾷ ν' ἀναρωτιέται, νά ἀμφισβητεῖ, νά θέτει νέα ὅρια καί νά τά ξεπερνᾷ μέ τήν βοήθεια τῶν ἐπιστημονικῶν πεδίων πού ἀναπτύσσει καθώς ἐξελίσσεται.

Πιστεύω προσωπικά ὅτι αὐτή ἡ ἔμφυτη καί ἀέναν στοχαστική διερεύνηση δέν θά τελειώσει ὡς ὁ Σίσυφος μέ τό μαρτύριό του, ἐάν δέν φτάσει ὁ ἄνθρωπος νά ἀναγνωρίσει τόν ἴδιο του τόν Δημιουργό μέσα ἀπό γεγονότα, δεδομένα καί πειράματα πού κατανοεῖ ὁ ἴδιος, τά ὁποῖα μέ τήν σειρά τους θά τόν ὀδηγήσουν ἔμπρακτα νά φτάσει στό λυτρωτικό λιμάνι. Ἄς ἀναλύσουμε, λοιπόν, τίς πῶ γνωστές καί πολὺτιμες θεωρίες πού ὀρισμένοι τίς χρησιμοποίησαν στρεβλά ὥστε νά ἐναντιωθοῦν σέ θέματα πίστεως. Ἀξίζει ἐκ προοιμίου νά ξεκαθαρίσουμε ἐδῶ ὅτι ἡ παρατήρηση, τό πείραμα καί τά δεδομένα πού προκύπτουν ἀπό τήν ἐπιστημονική ἔρευνα, ἀπό μόνα τους ποτέ δέν θά εἶναι πολέμια καί δέν θά ἀντιτάσσονται σέ καμία πίστη. Εἶναι οἱ ἄνθρωποι, οἱ λογισμοί τους καί ἡ προαίρεσή τους πού στρεβλώνουν, ὑποκρύπτουν καί ἀπομονώνουν πράγματα κατὰ τό δοκοῦν ὥστε νά ὑποδείξουν καί νά ἀναδείξουν ἀναρμόδιους ὅτι οἱ ἰσχυρισμοί τους εἶναι ὀρθοί. Ὡς γνωστόν πολλές γενιές μεγαλώσαμε μέ τήν θεωρία τοῦ Δαρβίνου, τῆς ἐξέλιξης τῶν εἰδῶν. Κατέχουμε, φυσικά, ὅλα ὅσα διατύπωσε μέ τίς καταγραφές του ὁ ἐπιστημονικά παρατηρητικός αὐτός διανοούμενος καί πῶς αὐτό ἀλλοιώθηκε γιά νά βάλει ἕνα τέλος στήν ἀναζήτηση τοῦ ἀνθρώπου γιά τήν προέλευσή του. Μέ εὐστοχο καί ἀριστουργηματικό τρόπο προωθήθηκε ὥστε νά δοθεῖ ἕνα τέλος σέ αὐτή τήν ὀμηρικὴ περιπέτεια τοῦ ἐγκεφάλου μας νά ἀπαντήσῃ στήν αὔλη φύση τῆς ψυχῆς μας καί τήν ὑπαρξί της. Δέν ἦταν ὅμως ἱκανό αὐτό τό τόλμημα-ἀφήγημα ὅπως καί πολλά ἄλλα παρόμοια ἀνά τούς αἰῶνες νά ἀνακόψουν τό πάθος καί τήν μέριμνα τῆς νόησης καί τῆς ψυχῆς γιά τήν ΑΛΗΘΕΙΑ.

Τίς τελευταῖες δεκαετίες μέ ραγδαῖο ρυθμό καί μέ τρόπους ἀσύλληπτους μεγάλα καί σπουδαῖα ἐπιστημονικά μυστήρια ἐπιλύονται μέσα ἀπό τιτάνιες προσπάθειες ὁμάδων καί φυσικῶν προσώπων. Μεμονωμένα ὅμως δέν μποροῦν νά γαληνέψουν τόν ψυχισμό τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου. Δέν χρειάζεται

νά αναλύσουμε πολλά παραδείγματα για να αντιληφθούμε τό αυτόνοτο. Άξίζει όμως στίς μέρες μας καί ως ἐπιστήμονες να καταθέσουμε μέ εὐρεία προσέγγιση καί μέ καθαρό νοῦ τά τελευταία κορυφαία δεδομένα πού ξεκλειδώνουν καί ψηλαφοῦν τήν ἀρχή τῆς Γέννησης τοῦ σύμπαντός μας καί τοῦ χωροχρόνου. Ἡ κοσμοθεωρία τῆς μεγάλης ἔκρηξης, αὐτό πού μέχρι χθές φοβόντουσαν να φανταστοῦν καί να διατυπώσουν οἱ ἐπιστήμονες, ἔρχεται σήμερα ως κοινή συνιστώσα να πάρει σάρκα καί ὅσῳ μέσα ἀπό ἀλλεπάλληλες συνεπαγωγές φυσικῶν νόμων καί θεωρητικῶν σκέψεων να ὀριστεῖ ως ἀμετάκλητο γεγονός. Ἔτσι, καταλήγουμε μετά ἀπό αἰῶνες προσπαθειῶν, ἀναλυτικῆς σκέψης καί γνώσης στήν στιγμή τῆς Γέννησης. Ἐκείνη τήν στιγμή πού γιά ἄγνωστο λόγο καί αἰτία κατά τούς εἰδικούς ὅλων των γνωστικῶν ἀντικειμένων ἦταν ἡ ἀπαρχή τῆς δημιουργίας τῶν ὅλων. Γιά τούς ἀνθρώπους τῆς πίστεως αὐτή ἡ στιγμή ἦταν γνωστή ἀπό τά προχριστιανικά χρόνια, χωρίς να χρειάζονται καμία ἐπιστημονική ἐπιβεβαίωση. Φυσικά, γιά τήν ἐπιστημονική κοινότητα τά πράγματα ὁδηγοῦνται σέ ἀδιέξοδο ἢ ἐπιστημονικά παραδόξο ὅπως ὀνομάζεται τήν στιγμή πρὶν ἀπό τήν μεγάλη ἔκρηξη. Τότε δέν ἰσχύει κανένας νόμος τῆς φυσικῆς, τῆς χημείας καί τῶν μαθηματικῶν γιατί δέν μποροῦν να ὀρίσουν κανένα μέγεθος, συνθήκη καί αἰτιατό. Πρὶν ἀπό αὐτήν τήν στιγμή τῆς ἔκρηξης δέν ὑπῆρχε χρόνος οὔτε χώρος. Μετέωρος καί αἰωρούμενος στέκει καί πάλι ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος μέ αὐτά πού ἔφτασε να γνωρίζει ἢ πού τοῦ ἐπετράπησαν να ἀντιληφθεῖ, ἀλλά ἀκόμη δέν θέλει να τά πιστέψει!

Γιά ποιό σκοπό μᾶς δόθηκε ἄραγε ἡ δυνατότητα να φτάσουμε στό σημεῖο να γνωρίζουμε τήν Ἀρχή, καί μάλιστα να τό ἔχουμε ἀποδείξει μέ ἐπιστημονικό τρόπο; Δέν θά ἀπαντηθεῖ τώρα αὐτό τό πολύπαθο ἐρώτημα, ἀλλά θά ἀφίσσουμε τίς προηγούμενες σκέψεις πού ἀποτελοῦσαν μιᾶ ἀπλοϊκή προσέγγιση τῆς ἐνασχόλησης μέ τά νέα μεγάλα ἐπιτεύγματα τῆς διανόησης τοῦ 20οῦ-21οῦ αἰῶνα. Γιά τό ἀπόγειο αὐτῆς τῆς διανόησης μᾶς ἀπαντᾷ ἀπλά, λιτά καί λακωνικά ὁ Γρηγόριος Νύσης: «ἐάν χαρακτηριστικό γνώρισμα τῆς σοφίας εἶναι να συλλαμβάνει μέ τήν διάνοια τήν ἀλήθεια τοῦ παρόντος ἐνῶ ἡ προφητεία περικλείει τήν ἀποκάλυψη τῶν μελλόντων, τότε κανείς δέν δύναται να κατέχει τό τέλει χάρισμα τῆς σοφίας». Δυστυχῶς, λοιπόν, ὁ ἄνθρωπος ἔφτασε σήμερα, να κατέχει γνωστικά τά μέγιστα, ἀκόμη καί τήν Ἀρχική στιγμή τῆς Γέννησης, ἀλλά ποτέ δέν θά εἶναι ἀπό μόνος του τόσο ἱκανά σοφός ὥστε να ἀποδεχθεῖ τήν Ἀλήθεια.

Θά δορομολογήσουμε ἀκόμη μιᾶ ἀναδρομή ὥστε να ἐκμαιεύσουμε κάποιες σκέψεις πού θά μᾶς δώσουν αὐτόματα προσωπικά ἐσωτερικά συμπεράσματα.

Πολλά εκατομμύρια χρόνια πριν από την δημιουργία και ύπαρξη ζωής στον μπλέ πλανήτη όπως περιγράφουν οι ειδικοί, οι συνθήκες –κάτω από τις οποίες σχηματίζονται και παίρνουν μορφή οι πλανήτες– είναι άκραιες. Ξεκινούν ως συσσώρευση αερίων μαζών που συμπυκνώνονται μέσα σε συνθήκες τεραστίων θερμοκρασιών και πιέσεων ενώ σταδιακά τελειώνουν οι «καύσεις», και καθώς πέφτουν οι θερμοκρασίες, σταδιακά παίρνουν μορφή οι πλανήτες. Κανείς βέβαια δεν προσέτρεξε να αναρωτηθεί –καθόλου τυχαίο– απλά και να ανακοινώσει αυτή την άπορία πολλά χρόνια πριν και μετά τον Δαρβίνο, μέσα σε τόσο απίθανα αποστειρωμένες συνθήκες πίεσης και θερμοκρασίας πώς είναι δυνατόν μεταγενέστερα να μας προκύψουν σπόροι για φυτά και δέντρα και αυτόσωμικά κύτταρα ώστε να προκύψουν πολυκύτταροι οργανισμοί!

Πραγματικά θά χανόμασταν χρονικά αν στεκόμασταν αντικρουόμενοι στα επιστημονικά πεπραγμένα. Για να έμβαπτιστούμε στην ουσία των ζητημάτων αυτών που αναλύουμε, θά προσπαθήσουμε μέσα από έναν άλλο δρόμο προσέγγισης την ζευγοποίηση της πίστης με την επιστήμη. Άρκει μόνο να βρούμε την κοινή ρίζα που τα ενώνει μέσα στην ανθρώπινη σκέψη. Ός ρηξικέλευθοι σκαπανείς θά τοποθετηθούμε βαθιά στα σπλάχνα της ιστορίας και θά αναζητήσουμε την είσοδο και εγκατάσταση της ύπαρξης του θανάτου.

Ο Κάιν σκοτώνει τον Άβελ προσκαλώντας τον θάνατο στην δημιουργία. Έκτοτε ο άνθρωπος κοπιάζει να καταλάβει τα ατέρμονα γιατί και πασχίζει για μια «συνάντηση» που την αναζητά αρχικά μέσα από τί λογική. Αυτή τη διαδρομή για τό ραντεβού με την Άλήθεια φρονούμε ότι θά μας την αποδώσει απλόχερα –και μάλιστα με συνεπαγωγές λογικής– ή ασήμαντη ανάλυσή μας.

Έδω ξεκινά και εμπλέκεται ως ιστός αράχνης ή φιλοσοφική σκέψη περί θανάτου. Τόν όρίζει λοιπόν ο ογκόλιθος της τέχνης αυτής Σωκράτης: «φιλοσοφία δεν είναι παρά η μελέτη του θανάτου».

Ο φόβος αυτός του θανάτου και η αντιμετώπισή του μέσα από τις καταστάσεις που τον προκαλούν ή τον προπομπεύουν μέχρι την όριστική έλευση και εγκατάστασή του γεννούν την ιατρική επιστήμη. Διακαώς ο άνθρωπος επιθυμεί σφόδρα να απαλλαγεί ή τουλάχιστον να απομακρυνθεί από αυτόν, αναζητώντας καταφύγιο προστασίας από την μακραίωνη αρχαιότητα σε αυτή την επιστήμη που ουσιαστικά συνυπάρχει και συνυφαίνεται με τό ανθρώπινο είδος.

Μας λέει όμως στην «Απολογία» του ο Σωκράτης πριν πιει τό κώνειο: «και τώρα είναι ώρα να πηγαίνουμε, εγώ μόν για να πεθάνω, σεις δέ για να ζήσετε. Ποιοί όμως από εμάς πηγαίνουν σε καλύτερο πράγμα κανείς δεν τό γνωρίζει. Τοῦτο είναι φανερό μόν στον Θεό». Ποιός μπορεί επιστημονικά να άμφισβη-

τίσει τόν σπερματικό λόγο καί νά ἀντισταθεῖ στίς προφητικές του Ἀλήθειες;

Ὅσες φορές ἡ ἐπιστήμη (χειραγωγούμενα ἢ ὄχι) προσέτρεξε ν' ἀνακαλύψει τήν ἀλήθεια, ἔβαλε ἀκόμη ἓνα λιθαράκι στήν Πίστη τῆς Ἀλήθειας ἢ στήν ἀλήθεια τῆς Πίστεώς μας

Στόν Πλατωνικό «Φαίδωνα» τονίζεται ξεκάθαρα ἡ ἔννοια τῆς ψυχῆς καί αὐτούσια ἀποτυπώνουμε τά λόγια: «ὁ Θάνατος εἶναι μόνιμος σύντροφος τῆς ζωῆς ἀλλά μίτε ὁ Θάνατος καταστρέφει τήν ψυχή ἀλλά ἀντίθετα ἀποκαλύπτει ἀνάγλυφα τό εἶναι τῆς». Συγκλίνοντας λοιπόν μετά ἀπό τίς ἄνωθεν παρατηρήσεις, νομίζω ὅτι ἔχουμε τήν δυνατότητα νά ἀντιληφθοῦμε ὅτι, ἐφόσον θέλουμε νά προσεγγίσουμε τήν ἀπόλυτη Ἀλήθεια, τότε Πίστη καί ἐπιστήμη ἀλληλοσυνδέονται καί ὁμονοοῦν γιά νά χρησιμοποιηθοῦν ὡς ἐργαλεῖα ἐπίλυσης στήν ἀνέυρεση τῆς καταγωγῆς μας καί τοῦ ἀπώτερου σκοποῦ πού ἐξυπηρετεῖ αὐτή (ἡ καταγωγή). Καθετί ἐπιστημονικό καταλήγει νά εἶναι πεπερασμένο, κάθε φιλοσοφική θεώρηση ἐξελίσσεται σέ μηδαμινότητα ἀφοῦ τό μόνο πού παρέχουν ἀμφοτέρωτα εἶναι τά ἀπομεινάρια τοῦ μετέωρου ψυχικά καί νοητικά ἀνθρώπου πού χρήζει τελικά τό κάτι παραπάνω γιά νά ἀγκαλιάσει τήν πραγματική Ἀλήθεια καί νά γαληνέψει. Εἶναι τό ἀπλό βῆμα τῆς Πίστεως.

Οἱ ἐπιστήμονες καί τά θετικά πνεύματα τῆς διανοήσης «ἔτρεξαν» μέ τήν ταχύτητα τοῦ φωτός, διατύπωσαν νοητικές θεωρίες ἄπιαστες ὅπως τῆς σχετικότητας, τῆς μεγάλης ἔκρηξης καί ἔναρξης τοῦ σύμπαντος κόσμου, τήν στρέβλωση τοῦ χωροχρόνου στίς τεράστιες βαρυτικές δυνάμεις τῶν ἀχανῶν μαύρων τρυπῶν τοῦ διαστήματος καί ἄλλες ὀγκώδεις θεωρίες πού λαμπρύνουν τήν ἀνθρώπινη νόηση καί ξεπερνοῦν κάθε προσδοκία.

Τελευταία, ὀδηγηθήκαμε καί στήν σύγχρονη σκέψη πού διατύπωσε τήν θεωρία τῶν παράλληλων κόσμων ἢ διαστάσεων ἀπό εὐφυέστατους ἀστροφυσικούς τοῦ 21ου αἰῶνα, καί ὅμως ἀκόμη ὡς ἀνεμοστρόβιλοι διαγράφουμε κύκλους καί προσπαθοῦμε νά ἀδράξουμε τήν οὐρά μας. Ὁ ἀγώνας τοῦ ἀνθρώπινου γένους ξεκινᾷ ἀπλά ὅταν ὁ θάνατος συνειδητοποιημένα ἐγκαθίσταται ὡς παραστάτης μας στόν βίο μας. Ὁ θάνατος σαφέστατα, ἀπλά, ἀποδίδει λεκτικά τήν φθαρτότητά μας, ἡ ὁποία μᾶς δωρίστηκε ἀπό τήν πηγὴ τῆς Ἀλήθειας πού ἀκόμη τήν ἀναζητᾷ ἐπὶ προσωπικοῦ ὁ ἐκάστοτε «Ἀδάμ». Ἀντὶ ὅμως νά ἀναζητήσουμε τήν ὑπαρκτή λύτρωση ἀπὸ αὐτόν (τόν θάνατο), ἐμεῖς ἐπιμένουμε νά στασιάζουμε ἀπέναντι στήν ψυχή μας πού γνωρίζει τόν τρόπο καί τήν συνείδησή μας πού κατανοεῖ τίς ἀπαντήσεις τῶν ἐρωτημάτων πού τίθενται καί ἐξακολουθοῦμε νά στρουθοκαμπλίζουμε μέ ἄλλες ἐγκόσμιες μέριμνες.

Ἡ διάνοηση μᾶς χαρίστηκε γιά νά μποροῦμε νά καλύψουμε ὅλα τά κενά,

καί μάλιστα μᾶς βοηθᾷ μέσα ἀπό τήν ἐπιστήμην ποῦ παράγεται ἀπό αὐτή νά δοῦμε μέ εὐκρίνεια ποῦ καταλήγουν ὅλα. Ἡ ἐπιστήμην εἶναι ἀρωγός στήν ἀνακάλυψη τῆς θείας Ἀλήθειας, ἀρκεῖ νά ἔχουμε τά μάτια τῆς ψυχῆς ὀρθάνοιχτα.

ΜΙΧΑΛΗΣ Π. ΑΝΕΣΤΟΠΟΥΛΟΣ
ΟΔΟΝΤΙΑΤΡΟΣ

Η ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

Ἡ ιατρική ἐπιστήμη ἀνέκαθεν θεωρεῖται μία ἀπό τίς κορυφαῖες τῶν ἐπιστημῶν γιά τόν ἀπλό λόγο ὅτι κυρίως πραγματεύεται τήν ἐπιμύκυνση τοῦ προσδόκιμου ζωῆς τῶν ἀνθρώπων καί τή βελτίωση τῆς ποιότητας ζωῆς τους.

Βέβαια, συντελούμενη καί προοδευτική αὔξηση τοῦ προσδόκιμου ζωῆς πού ἐπιτελεῖται μέσω τῆς ἱατρικῆς καί πολλῶν ἄλλων ἐπιστημῶν, τείνει νά γίνει ὁ αὐτοσκοπός τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου. Μέ αὐτό τόν τρόπο, ὥστόσο, λησμονεῖται τό σωτηριολογικό ἔργο στό ὁποῖο εἴμαστε ἐντεταλμένοι νά συμμετέχουμε ἐνεργά καί βιωματικά ὡς χριστιανοί ὀρθόδοξοι, αὐτό τῆς μετανοίας, τῆς βίωσης τῶν καρπῶν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καί τῆς κατά χάριν θέωσης. Δηλαδή, μέ ἄλλα λόγια προσπαθεῖ ὁ ἄνθρωπος νά ζήσει ὅσο περισσότερο γίνεται, κάτι ἀπολύτως θεμιτό, ἀναβάλλοντας παρ' ὅλα αὐτά τή μετάνοια καί τήν πραγματική γνωριμία μέ τόν Χριστό καί δι' Αὐτοῦ μέ τόν συνάνθρωπό του γιά τό διηνεκές. Ἡ συντελούμενη αὐτή πρακτική οὐσιαστικά ὑποβαθμίζει καί ἀναιρεῖ τό δῶρο τῆς ἀπύθμενης καί ἀκατάληπτης ἀγάπης τοῦ Θεοῦ πρὸς ἡμᾶς τό ὁποῖο εἶναι ἡ «ἐκ τοῦ μηδενός εἰς τό εἶναι» δημιουργία μας.

Ἔργο τῆς ἱατρικῆς ἐπιστήμης εἶναι ἡ προσέγγιση τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἐνιαίας ψυχοσωματικῆς ὀντότητας πού φέρει φθαρτό χοϊκό σῶμα καί ταυτόχρονα ἀθάνατη ψυχή. Γιά νά ἐπιτύχει τήν ὀλιστική αὐτή ἀντιμετώπιση ὁ γιατρός, πρέπει νά βλέπει τόν συνάνθρωπό του ὡς εἰκόνα τοῦ ἴδιου τοῦ Θεοῦ. Ἐξυπακούεται ὅτι ὀφείλει νά εἶναι κατά τό δυνατόν ἄρτια καταρτισμένος πάνω στό γνωστικό του ἀντικείμενο, ὅμως ἂν δέν ἀκουμπᾷ πάνω στό πρόβλημα τοῦ ἀσθενοῦς του μέ πραγματική ἐν Χριστῷ ἀγάπη, πάντοτε τό ἔργο του θά μένει ἡμιτελές γιά τόν ἀπλό λόγο ὅτι ἡ ἐνασχόλησί του θά περιορίζεται στό φθαρτό σῶμα τοῦ συνανθρώπου του χωρίς νά ἐντρυφεῖ στήν ἀθάνατη ψυχή. Ἡ γεμάτη ταλαιπωρία προσπάθεια τοῦ ἡλικιωμένου νά κρατηθεῖ λίγο ἀκόμα στή ζωή,

ή συγκινητική πάλη του ώριμου ανθρώπου να κερδίσει τόν αγώνα, ό πόθος του ανθρώπου να επανακτήσει τήν υγεία του δέν μπορούν καί δέν πρέπει νά αφήνουν άσυγκίνητο καί άμέτοχο τόν Ιατρό. Άλλωστε τό ίδιο παράδειγμα άκριβώς έδωσε καί ό Ίησοϋς Χριστός, ό όποιος κατά τήν έπί τής γής παρουσία του ύπήρξε Ιατρός σωμάτων, πολύ δέ περισσότερο Ιατρός ψυχών μέσω τής πίστewος, τής ειλικρινoύς μέχρι συντριβής τής καρδιάς μετανοίας, του ταπεινού φρονήματος καί πολλών άλλων άρετών που έβλεπε στίς ψυχές των ανθρώπων, οί όποιοι προσέφευγαν στή βοήθειά Του.

Δέν πρέπει νά λησμονεί κανείς βέβαια ότι τό σωμα άποτελεί τόν ναό μέσα στον όποίο ένoικεί τό Άγιο Πνεύμα καί μέσω του όποίου ενεργoύν όλες οί άρετές στον άνθρωπο που δρούν σωτήρια τόσο γιά τόν ίδιο όσο καί γιά τούς συνανθρώπους του. Άγάπη, χαρά, ειρήνη, χρηστότητα, μακροθυμία, αγαθοσύνη, πραότητα, εγκράτεια, είναι οί καρποί του Άγίου Πνεύματος οί όποιοι μεταμορφώνουν οντολογικά έναν άνθρωπο, τόν ανακαινίζουν καί τόν κάνουν μέτοχο καί πολίτη τής βασιλείας των ούρανων, πρόγευση τής όποίας είναι ή ίδια ζωή τής Εκκλησίας. Έπομένως ό Ιατρός, θεραπεύοντας τί σωματική άδυναμία του συνανθρώπου του, τιμάει τό φθαρτό αυτό σωμα μέσα στό όποίο βρίσκεται ή άθάνατη ψυχή, κάνοντας τόν άνθρωπο δόκιμο των δωρεών του Αγίου Πνεύματος.

Η άρωγή του Ιατρού στον πολυεπίπεδο αγώνα του κάθε άσθενoύς είναι σημαντικότητα, γιατί ή πραγματική συγκατάβαση καί ή έπιστημονική του συνδρομή στό πρόβλημά του τόν ένδυναμώνουν σωματικά καί πνευματικά προκειμένου νά συνεχίσει τόν αγώνα του. Ό Ιατρός έρχεται σέ μιά πραγματική κοινωνία μέ τόν πάσχοντα γιά τόν λόγο ότι στον πόνο καί τήν άσθένεια ό άνθρωπος βιώνει έντονότερα τί μοναξιά καί ταυτόχρονα, αν έχει καλή προαίρεση, γνωρίζει καλύτερα τόν έαυτό του. Έκεί έρχεται ό Ιατρός νά εφαρμόσει τήν έντολή του Χριστού «έντολίν καινήν δίδωμι ύμιν ίνα αγαπάτε άλλήλους», δηλώνοντας έμπρακτα στον συνάνθρωπό του ότι θά τόν βοηθήσει στον σταυρό που κουβαλάει καί χωρίς νά γίνεται φορτικός νά υπενθυμίζει στον άσθενή τί συνεχή παρουσία του Θεοϋ πάνω στον ανθρώπινο πόνο. Η συγκατάβαση του Χριστού πάνω στον ανθρώπινο πόνο περιμένει τί συγκατάθεση του ίδιου του άσθενoύς, γιατί τό ύψιστο αγαθό που απλόχερα μās χαρίζει ό Κύριος είναι ή έλευθερία τής βούλησης. Ό Χριστός βαδίζει άργά μακροθυμώντας καί περιμένοντας ύπομονετικά ένα νεύμα από τήν ψυχή του πονεμένου ανθρώπου. Τότε μόνο εισέρχεται ολοκληρωτικά, γίνεται ένα μέ τόν άνθρωπο, τόν ανακαινίζει καί τόν σώζει μέ τόν μοναδικό γιά κάθε περίπτωση τρόπο που

μόνο Ἐκεῖνος ὡς πραγματικός καρδιογνώστης γνωρίζει. Εἶναι προτιμότερο, λοιπόν, ὁ ἱατρός μέ τόν δικό του κατά Χριστόν βίο νά ἀποτελεῖ παράδειγμα πρὸς μίμηση γιά τούς ἀσθενεῖς του, παρά νά ἀργολογεῖ προσπαθώντας νά τούς νοθεύσει μέ λόγια. Ἡ αὐθεντική ἔνωση μέ τόν Χριστό, μέ τή συμμετοχή στά ζωογόνα μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας, τήν καταπολέμηση τῶν παθῶν καί τόν συνεχή ἀγῶνα γιά τήν καλλιέργεια τῶν ἀρετῶν, πάντοτε μέ τή θεία χάρη ἀποτελοῦν τά ἐφόδια γι' αὐτή του τήν προσπάθεια.

Ἡ σύγχρονη κοινωνία καί πραγματικότητα τείνει νά θεοποιήσει τήν ἐπιστήμη καί νά ἐξοβελίσει τόν Θεό ἀπό τή ζωή μας, στό πλαίσιο ἑνός γενικότερου ὀρθολογισμοῦ πού διέπει τήν ἀνθρώπινη σκέψη. Παραγνωρίζεται σαφῶς ὅτι ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἕνα δῶρο τοῦ Θεοῦ πρὸς τόν ἄνθρωπο, γιατί μόνο τόν ἄνθρωπο προόκισε ὁ Θεός μέ κριτική καί λογική σκέψη. Ἐπομένως ἡ ἱατρική ἐπιστήμη εἶναι ἕνα τάλαντο πού δώρισε ὁ Θεός στόν ἄνθρωπο, ἔτσι ὥστε ἐκεῖνος κοπιάζοντας σωματικά καί πνευματικά γιά νά ἀποκτήσει τήν ἐπιστημονική κατάρτιση, νά τήν χρησιμοποιήσει πρὸς ὄφελος τῶν πονεμένων συνανθρώπων του. Ἡ σύγχρονη θεοποιημένη ἐπιστήμη θά ἦταν γόνιμο καί ἀπείρως πύο ἀποτελεσματικό νά ἀλληλοπεριχωρηθεῖ μέ τή θεούμενη ἐπιστήμη. Ἄς μῖν ξεχνοῦμε ὅτι οἱ τρεῖς μάγοι πού προσκύνησαν τό ἱερό βρέφος ἦταν οἱ ἐπιστήμονες τῆς ἐποχῆς τους καί κατεῖχαν γνώσεις δυσθεώρητες γιά τόν καιρό ἐκεῖνο. Ὡστόσο ἀναζήτησαν ἐναγωνίως μέσω τοῦ θεοδρόμου ἀστέρα καί ἀντικρυσαν Τόν κραταῖο Ἄνακτα, τήν πηγὴ τῆς αἰώνιας γνώσης, ζωῆς καί εὐτυχίας. Δέν θεοποίησαν τήν ἐπιστημονική τους γνώση, ἀλλά μέ τήν καλή καί ταπεινή τους προαίρεση ὀδηγήθηκαν μέ ἕνα τρόπο πού μόνο ὁ Θεός γνωρίζει μπροστά στήν ἴδια τήν Ἀλήθεια. Ὁ Θεός βέβαια δέν ἀνίκη στόν χῶρο τοῦ ἐπιστητοῦ καί, ἐπομένως, δέν μπορεῖ νά ἐρευνηθεῖ μέ τά πεπερασμένα μέσα τῆς ἐπιστήμης. Ὡστόσο μέ τήν ἐνανθρώπησή του ὁ Θεός Λόγος μπῆκε στήν τροχιά τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας καί μᾶς προκαλεῖ εὐγενικά νά τόν ἐρευνήσουμε, νά ψηλαφήσουμε τά τραύματα καί τούς δυσθεώρητους πόνους πού βίωσε ἐκούσια σικκώνοντας πάνω στόν σταυρό Του τίς ἁμαρτίες ὅλου τοῦ κόσμου καί παρέχοντας ὀριστικά καί ἀμετάκλητα τήν ὀλοκληρωτική σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου καί ὅλης τῆς κτίσης.

Ἡ ἱατρική ἐπιστήμη καί προσέγγιση ἀποτελεῖ ἕναν ἀπό τούς πολλαπλούς τρόπους πού ἐπιλέγει ὁ Κύριος γιά νά ὑποδηλώσει τή συγκατάβαση καί ἐνεργό παρουσία του πρὸς τόν χοϊκό ἄνθρωπο. Στό πρόσωπο τοῦ ἱατροῦ ὁ ἀσθενής βλέπει τό σκεῦος ἐκλογῆς πού ἐπέλεξε ὁ Χριστός καί πού θά ἀποτελέσει ἀρωγό, συναγωνιστή καί στήριγμά του στόν δρόμο γιά τήν ἐπιβίωση, τή μετά-

νοια καί τήν πνευματική του τελείωση. Πλείστα τά ζωντανά παραδείγματα ιατρῶν, οἱ ὅποιοι βιώνουν τήν κατά Χριστόν μαρτυρία ὡς ἐπιστήμονες ἰατροί καί θεραπευτές τῶν ψυχосωματικῶν ἀσθενειῶν. Οἱ ἴδιοι ἔφτασαν σέ ὑψηλά πνευματικά μέτρα, γιατί εἶχαν κατά νοῦ, ὅτι ἡ ἐπιστήμη φτάνει ὡς ἓνα ὄριο, ἡ δέ πίστις ὑπερβαίνει μέσω τῶν μυστηρίων καί τῶν θαυμαστῶν σημείων τήν ἀνθρώπινη λογική. Ἔχουμε τά ὅρια τοῦ λογικοῦ καί πέραν αὐτοῦ, τό ὑπέρ-λογο, τό ὑπερφυσικό. Ἡ ἱατρική καί ἐν γένει ἡ ἐπιστήμη ἀνακαλύπτει, ὁ Θεός «ἀποκαλύπτει». Πρός ἐπίρρωση τῶν προαναφερθέντων τά παραδείγματα τῶν ἁγίων ἱατρῶν Ἀναργύρων καί τοῦ Καθηγητῆ τῆς Ἰατρικῆς καί Ἁγίου, Λουκά τοῦ Ἰατροῦ. Πλείστες ὅσες οἱ μαρτυρίες ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι θεραπεύθηκαν καί καθημερινά θεραπεύονται ἀκόμη καί ἀπό τίς πιό ἀνίατες ἀσθένειες. Ἐκεῖνο πού δίνει τήν ὄντως ἀληθινή-πραγματική ὑπόσταση στόν ἐπιστήμονα καί ἐν προκειμένῳ ἱατρό εἶναι ὁ συνδυασμός ἀρετῆς πνευματικῆς καί ἐπιστήμης, ὁ ὁποῖος ἀπορρέει ἀπό τήν κατά Θεόν πίστιν. Καί πίστις σημαίνει ἐμπιστοσύνη σέ Ἐκεῖνον πού μᾶς χάρισε τό δῶρο καί τήν εὐλογία τῆς γνώσης καί τῆς σοφίας.

ΒΑΡΒΑΡΑ Γ. ΒΑΣΙΛΑΚΗ
ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΓΟΝΕΩΝ
ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ

ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΑΣΘΕΝΕΙΑ

*«Εξετάζοντας τήν ἀσθένεια,
ἀποκτοῦμε γνώση γιά τήν ἀνατομία
καί τή φυσιολογία τῆς ἀσθένειας.
Ἐξετάζοντας τό ἄτομο μέ τήν ἀσθένεια,
ἀποκτοῦμε γνώση γιά τή ζωή»*

Μέ αὐτές τίς δύο ἀπλές προτάσεις, ὁ Βρετανός νευρολόγος καί συγγραφέας Oliver Sacks (1933-2015) ἀποτυπώνει μέ ἀκρίβεια καί σαφήνεια τήν ἀλληλεπιδραστική σχέση προσωπικότητας καί ἀσθένειας, ἀλλά καί τή βιοψυχοκοινωνική προσέγγισή της.

«Προσωπικότητα» καί «ἀσθένεια» ἀποτελοῦν δύο ὅρους γιά τούς ὁποίους ἔχουν γραφεῖ τόσα πολλά, ἔχουν μελετηθεῖ ἀπό πολλές εἰδικότητες καί ἡ χρήση τους στήν καθημερινότητά μας εἶναι τόσο συχνή, ἔχοντας τίς περισσότερες φορές ἔντονη γνωστική καί συναισθηματική φόρτιση. Ἄς δοῦμε ὅμως ἀρχικά, τί δηλώνουν οἱ δύο αὐτές ἔννοιες.

ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ

Ὁ ὅρος «προσωπικότητα», λοιπόν, προέρχεται ἀπό τήν ἐλληνική λέξη «πρόσωπο» (ρῆμα: «προσόψομαι», πού σημαίνει «πρός» καί «ὄψομαι» δηλ. αὐτό πού βλέπω), ἀλλά σχετίζεται καί μέ τή λατινική λέξη «προσωπεῖο» («persona», πού σημαίνει μάσκα, χαρακτήρας-ρόλος πού ὑποδύεται ἕνας ἠθοποιός καί οἱ δύο ἀποτελοῦν λέξεις πού χρησιμοποιοῦνται ἀπό τούς ἀρχαιότερους χρόνους καί ἰδιαίτερα στίς τραγωδίες. Ἡ χρήση τῆς λέξης «προσωπικότητα» στό εὐρύ κοινό συγγέται πολλές φορές μέ τίς λέξεις «χαρακτήρας», «ἐαυτός», «ἰδιοσυγκρασία», πού ἔχουν ὅμως ξεχωριστές σημασίες. Στό πλαίσιο τῆς μελέ-

της της ανθρώπινης συμπεριφοράς, οί όρισμοί της προσωπικότητας πού έχουν δοθεί διαφέρουν, άν και όλοι προσπαθούν, από τήν όπτική γωνία της κάθε θεωρησης, νά κατανοηθεί πληρέστερα ή έννοια της προσωπικότητας. Άξίζει νά σημειώσουμε ότι από τό 1937 ό Floyd Henry Allport, πατέρας της πειραματικής κοινωνικής ψυχολογίας, ασχολήθηκε ένδελεχώς μέ τήν άνεύρεση του κατάλληλου όρισμού της προσωπικότητας. Όγδόντα τέσσερα χρόνια μετά, τό έρώτημα παραμένει σχεδόν στά ίδια πλαίσια. Παρ' όλα αυτά, τό κείμενο πού ακολουθεί σκοπό έχει νά σκιαγραφήσει μέ τόν πιό συνθετικό τρόπο έννοιολογικά τούς δύο όρους και νά άποτυπώσει τή σύνδεσή τους.

Δίνοντας έτσι ένα γενικό και πλήρη όρισμό, θά μπορούσαμε νά αναφέρουμε ότι ή προσωπικότητα άποτελεί τό σύνολο των νοητικών, σωματικών, συναισθηματικών, κοινωνικών χαρακτηριστικών, καθώς και των συμπεριφορικών τρόπων ενός άτομου, πού λειτουργούν ως σταθερά (όχι σέ άπόλυτες τιμές), συνεκτικά, διαπεριστασιακά και διαχρονικά πρότυπα της σκέψης και της συμπεριφοράς, σύνολο τό όποιο συμβάλλει τελικά στή διαμόρφωση της μοναδικότητας του ατόμου.

Προσεγγίζοντας από μιá άλλη σκοπιά τόν όρισμό της προσωπικότητας, έπισημαίνουμε ότι ή προσωπικότητα άποτελεί ένα δομικό εργαλείο, τό σκελετό μέ τόν όποιο ένα άτομο και μέ μοναδικό τρόπο έξωτερικεύει τόν έσωτερικό του κόσμο, έπιτυγχάνει μέ έπάρκεια τούς στόχους πού θέτει, εκπληρώνει τίς ανάγκες του, άλληλεπιδρά μέ τό περιβάλλον, εξελίσσει και ολοκληρώνει τό άξιακό του σύστημα, καθώς και άντιλαμβάνεται, όργανώνει και διαχειρίζεται γενικότερα τή ζωή. Γίνεται, έπομένως, εύκολα άντιληπτό ότι, μέσω της προσωπικότητας, έχουμε τή δυνατότητα νά εξετάσουμε τή σταθερή διαδικασία μέ τήν όποία τό άτομο σκέφτεται, αισθάνεται και συμπεριφέρεται, καθώς και ότι ή μελέτη της προσωπικότητας άφορā στή συνολική εξέταση των ιδιοσυστατικών στοιχείων ενός ατόμου, αλλά και των διαπροσωπικών σχέσεων και ρόλων πού έχει.

Ένα από τά σημαντικά στάδια αυτής της μελέτης άποτελεί τό γεγονός ότι οί έρευνητές μόρρεσαν νά άπομονώσουν και νά τυποποιήσουν τούς παράγοντες πού θεωρούνται υπεύθυνοι γιά τήν άνάπτυξη, τή διαμόρφωση και τήν τροποποίηση της προσωπικότητας, οί όποιοι είνai ούσιαστικά ό γενετικός-βιολογικός και ό περιβαλλοντικός.

Στούς βιολογικούς παράγοντες περιλαμβάνεται ή κληρονομικότητα, τό αυτόνομο νευρικό σύστημα, τό κεντρικό νευρικό σύστημα, ή σωματική δομή, τό φύλο, τό ένδοκρινικό σύστημα και οί βιοχημικοί παράγοντες.

1. Ἡ κληρονομικότητα. Εἶναι παραδεκτό ὅτι ἡ κληρονομικότητα ἀποτελεῖ τόν σπουδαιότερο βιολογικό παράγοντα καί διαδραματίζει πρωτεύοντα ρόλο στήν διαμόρφωση τῆς προσωπικότητας. Μέ τόν ὅρο *κληρονομικότητα* ἐννοοῦμε τήν βιολογική λειτουργία κατά τήν ὁποία τό σύνολο τῶν φυσικῶν προδιαθέσεων, ἡ φύση καί δομή τοῦ νευρικοῦ συστήματος (στήν οὐσία ἕνα ἀκατέργαστο δυναμικό ὑλικό) μεταβιβάζονται ἀπό τούς προγόνους, καί μεταβάλλονται σέ ἱκανότητες καί δεξιότητες τῆς ζωῆς. Ἐρευνητικά ὁ ρόλος τῆς κληρονομικότητας ἀποδείχθηκε ἀπό μελέτες πολλῶν ψυχολόγων, ὅπως οἱ Shieds, Beloft, Eyseuk κ.ἄ., σέ πολλά ζεύγη μονοωογενῶν, διωογενῶν διδύμων πού ἔχουν τήν ἴδια ἡ κληρονομική βάση καί ἔδειξαν ὅτι πολλές πνευματικές ἱκανότητες (π.χ. ἀντιληπτική, χωροχρονική κ.ἄ.) καθορίζονται σέ μεγάλο βαθμό ἀπό τήν κληρονομικότητα.

2. Τό αὐτόνομο κεντρικό σύστημα. Διακρίνεται σέ δύο ἐπιμέρους συστήματα: τό συμπαθητικό καί τό παρασυμπαθητικό. Σέ ὁρισμένα ἄτομα κυριαρχεῖ τό συμπαθητικό καί σέ ἄλλα τό παρασυμπαθητικό. Τά ἄτομα στά ὁποία κυριαρχεῖ τό συμπαθητικό εἶναι εὐσυγκίνητα, εὐερέθιστα, ρέπουν σέ ἀγχώδεις καταστάσεις, ἐνῶ τά ἄτομα στά ὁποία κυριαρχεῖ τό παρασυμπαθητικό διακρίνονται γιά τήν ἡρεμία καί τήν πραότητά τους.

3. Τό κεντρικό νευρικό σύστημα. Ἐδῶ, οἱ μελέτες ἀναφέρονται στό φαινόμενο τῆς διέγερσης καί τῆς ἀναστολῆς καί στό ἠλεκτροεγκεφαλογράφημα. Ὁ Pavlov πρῶτος, μετὰ ἀπό πειράματα πού ἔκανε σέ σκύλους, κατέληξε στή θεωρία τῆς φλοιϊκῆς διέγερσης καί ἀναστολῆς καί βάσει αὐτῆς τῆς θεώρησης χώρισε τούς σκύλους σέ δύο τύπους ἰδιοσυγκρασίας, στόν «διεγερμένο» καί στόν «ἀνεσταλμένο».

Τήν ἰσχύ τοῦ φαινομένου ἀπέδειξε ὁ Eyseuk σέ πειράματα πού ἔκανε σέ ἀνθρώπους. Ἔτσι καί στόν ἀνθρώπινο ὄργανισμό, τό κεντρικό νευρικό σύστημα ρυθμίζει τήν ἐπικοινωνία καί τήν προσαρμογή ἑνός ὄργανισμοῦ στό περιβάλλον του, ἐφόσον τά ἐρεθίσματα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου μεταβιβάζονται στά αἰσθητήρια κέντρα τοῦ ἐγκεφάλου καί διεγείρουν τά κινητήρια κέντρα τοῦ μυϊκοῦ συστήματος, τό ὁποῖο ἐνεργοποιεῖ τόν ὄργανισμό. Τό ΚΝΣ παίζει βασικό ρόλο στή συμπεριφορά τοῦ ἀνθρώπου καί, ἐπομένως, καί στή διαμόρφωση τῆς προσωπικότητας.

4. Ἡ σωματική δομή, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ βασικό στοιχεῖο τοῦ αὐτο-συναίσθηματος τοῦ ἀτόμου, ἔχοντας κοινωνικές καί πολιτιστικές ἐπιρροές. Ἡ καλή σωματική διάπλαση δημιουργεῖ ἕνα συναίσθημα ὑπεροχῆς στό ἄτομο, ἐνῶ ἀντίθετα μία κακή σωματική διάπλαση εἶναι πηγή ἔντονου συναίσθηματος μει-

ονεξίας καί δυσμενοῦς στάσης ἀπέναντι στὸν ἑαυτό του.

Μέτρο γιὰ τὴν ἐκτίμηση τῆς σωματικῆς διάπλασης καί τὸν χαρακτηρισμό της ὡς καλῆς ἢ κακῆς, τὸ ἄτομο χρησιμοποιοῖ τὴ γνώμη τῶν ἄλλων, τὸ μέτρο τῶν ἄλλων, ἡ παρέκκλιση ἀπὸ τὸ πρότυπο αὐτὸ ἐπιδρᾷ δυσμενῶς στὴ διαμόρφωση τῆς ἔννοιας τοῦ ἐγώ.

5. Τὸ φύλο, εἶναι βασικός παράγοντας διαμόρφωσης τῆς προσωπικότητας. Κάθε φύλο ἔχει τὰ ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του, τὰ ὁποῖα ἀρμόζουν σέ αὐτὸ καί τὰ ὁποῖα τονίζουν καί διαμορφώνουν τὴν προσωπικότητα τοῦ ἀνδρα καί τῆς γυναῖκας. Τὸ ἄτομο προσπαθεῖ νὰ πλησιάσει τὸν ἰδανικὸ τύπο φύλου του καί στὴν προσπάθειά του αὐτὴ δίνει μία ἀνάλογη κατεύθυνση στὴν ἀνάπτυξη τῆς προσωπικότητάς του.

6. Τὸ ἐνδοκρινικὸ σύστημα. Οἱ ἐνδοκρινεῖς ἀδένες ἀποτελοῦν τὸ ἐνδοκρινικὸ σύστημα ποὺ συνδέεται ἅμεσα μὲ τὸ νευρικὸ καί τὸ ὁποῖο ρυθμίζει τὴν ἔκκριση τῶν ὁρμονῶν. Ἔχουν γίνει μέχρι τώρα πολλές προσπάθειες νὰ βρεθοῦν σχέσεις ἀνάμεσα στὴν ἐνδοκρινολογικὴ λειτουργία καί στὴν προσωπικότητα τοῦ ἀνθρώπου. Οἱ ἀδερφοὶ Yens π.χ. παρατήρησαν πὺς πολλὰ ἄτομα βλέπουν τὰ πράγματα μὲ μία ἰδιαίτερη εὐσυγκινησία, φαντάζονται εὐκολα καί ζοῦν μέσα στὸν φανταστικὸ τους κόσμο. Τὰ ἄτομα αὐτὰ διακρίνονται γιὰ τὴν εὐσυγκινησία τους καί μία ἀντίστοιχη ταχυπαλμία. Ἔχουν μάτια μεγάλα, φωτεινὸ βλέμμα. Αὐτὴ ἡ σωματικὴ δομὴ ἀντιστοιχεῖ (κατὰ τοὺς Yens) σέ κάποια ἀνάλογη ψυχικὴ δομὴ. Τὰ ἄτομα αὐτὰ βλέπουν τὸν κόσμον τρισδιάστατο, εἶναι ὀλοκληρωμένα καί ἀπὸ ἐδῶ προέρχεται καί ἡ συναισθηματικὴ τους εὐαισθησία, πράγμα ποὺ ἐκδηλώνεται καί σέ ὀρισμένα ἐπαγγέλματα ὅπως καλλιτέχνες (ἡθοποιοί, χορευτές, κ.ἄ.). Ἄλλοι ὅμως δὲν παρουσιάζουν τὸ φαινόμενο τοῦτο. Ζοῦν μὲ ψυχραιμία, βλέπουν τὸν κόσμον δισδιάστατο καί δὲν εἶναι εὐσυγκίνητοι. Οἱ Yens λοιπὸν διέκριναν ὀλοκληρωμένους συναισθηματικά τύπους, μὲ τὸ ἀπορροφημένο πρὸς τὰ μέσα βλέμμα. Στούς πρῶτους παρουσιάζεται ὑπερέκκριση τοῦ θυροειδοῦς, ἓνας ὑπερθυροεοιδισμός, ποὺ παρουσιάζει ἐξοφθαλμία καί ἐξαιρετικὴ εὐαισθησία. Ἀντίστοιχα ὅλοι οἱ ἐνδοκρινεῖς ἀδένες ἐπηρεάζουν τὴν προσωπικότητα.

7. Οἱ βιοχημικοὶ παράγοντες. Εἶναι πιά γνωστὸ πὺς κάθε ἄτομο ἀποτελεῖ μία μοναδικὴ βιοχημικὴ δομὴ. Ἡ βιοχημικὴ αὐτὴ δομὴ μᾶς δίνει μία βιολογικὴ βάση γιὰ κάθε προσωπικότητα. Μέχρι σήμερα, γίνονται ἐρευνες καί μελέτες μὲ σκοπὸ νὰ ἀναλυθεῖ ἡ συνάρτηση ἀνάμεσα στὰ βιοχημικὰ καί ψυχολογικὰ φαινόμενα. Σημεῖο ἄξιο ἀναφορᾶς, εἶναι ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ 1950, οἱ περισσότεροι ψυχολόγοι ἦταν ἐπιφυλακτικοὶ ἀπέναντί σε αὐτοὺς τοὺς βιοχη-

μικούς παράγοντες και ως προς τόν ρόλο που πιθανόν να παίζουν στη διαμόρφωση της προσωπικότητας.

Τό περιβάλλον είναι ένας άλλος καθοριστικός παράγοντας για τίν διαμόρφωση της προσωπικότητας. Ή πολύπλευρη και πολυποίκιλη επίδρασή του έχει μεγάλη σπουδαιότητα. Μπορούμε να ξεχωρίσουμε τούς παράγοντες του περιβάλλοντος σε δύο κατηγορίες: φυσικούς και κοινωνικούς.

Α) Οί φυσικοί παράγοντες είναι οί ασθένειες, τά ατυχήματα, ή πείνα, ή δίψα, οί γενικές καταπονήσεις και οί στερήσεις. Ασθένειες σοβαρές, μακροχρόνιες, που καθιλώνουν τό άτομο στό κρεβάτι του πόνου για πολύ καιρό, επηρεάζουν δυσμενώς τίν διαμόρφωση της προσωπικότητας. Δυσμενώς τίν επηρεάζουν ακόμα και τά ατυχήματα και ιδιαίτερα εκείνα που δημιουργούν στό άτομο δυσμορφία και σωματική αναπηρία.

Τέλος, ή έλλειψη επαρκούς τροφής επί πολύ χρόνο, οί γενικές καταπονήσεις, δημιουργούν στό άτομο μία άσχημη ψυχολογική κατάσταση και συναισθήματα πίκρας και απογοήτευσης.

Β) Οί κοινωνικοί παράγοντες είναι:

1. Ή οίκογένεια μέ τό περιβάλλον της. Οί γονείς μέ τίς αυταρχικές και επιθετικές τάσεις τους, ή ανάλογα μέ τίν αγάπη, τί στοργή, τίν προστασία, τίν ανοχή, τίν αδιαφορία που θά δείξουν, ή θέση του παιδιού μέσα στην οικογένεια κ.λπ.

2. Τό όνομα. Όνόματα ή πατρώνυμα τά όποια προκαλούν ευχάριστες ή δυσάρεστες αναμνήσεις και αποδοκιμάζονται ή επιδοκιμάζονται επιδρούν ανάλογα στη διαμόρφωση της προσωπικότητας.

3. Οί συνομήλικοι κυρίως άσκειν επίδραση στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του εφήβου, τόσο για τίν αντανάκλαση της αυτοαντίληψής του, όσο και για τίς κοινωνικές πιέσεις της ομάδας του.

4. Οί συναναστροφές και οί οργανώσεις. Γενικότερα οί συναναστροφές και οί οργανώσεις στις όποιες συμμετέχει τό άτομο, τό επηρεάζουν και τό διαμορφώνουν μέχρι ενός βαθμού και σε συγκεκριμένα επίπεδα.

5. Τό σχολείο. Ή έμπειρία της επιτυχίας, της άποτυχίας, ό τύπος του δασκάλου, ή αυστηρότητα, ή επιείκεια, ή καινοτομία γνωστικών έμπειριών, των συναισθηματικών καταστάσεων, παίζουν εξίσου σημαντικότατο ρόλο.

6. Τό πολιτιστικό περιβάλλον. Ή πνευματική εξέλιξη, ή τηλεόραση, ή μουσική, ό κινηματογράφος, οί μορφωτικοί όμιλοι κ.ά., δίνουν πολλές φορές

κατεύθυνση στην διαμορφούμενη προσωπικότητα. Οί πίο σπουδαίοι παράγοντες είναι ή επίδραση τής γλώσσας, τών κοινωνικών θεσμών, τών ενθαρρυνομένων καί απαιτούμενων τρόπων κοινωνικής συμπεριφοράς καί τής κοινωνικής τάξης, οί όποιοι καί θά αναλυθοῦν παρακάτω σέ συνδυασμό μέ τήν ασθένεια όπως έχουν δείξει ανάλογες έρευνες.

7. Τό έπάγγελμα. Έπιδρά καί διαμορφώνει τίς απαιτήσεις τοῦ ανθρώπου. Τό κάθε έπάγγελμα, παρέχει διαφορετική κοινωνική προβολή στό άτομο καί τό ικανοποιεί ανάλογα μέ αὐτή. Ἡ οικονομική κατάσταση τοῦ ατόμου επίσης επηρεάζει καί επιδρά στή διαμόρφωση τής προσωπικότητάς του.

8. Οί σκοποί καί τά ιδανικά. Κάθε άτομο, μέ τίς γνώσεις καί τίς εμπειρίες, αποκτᾷ προοπτική. Δέν βλέπει μόνο το παρόν, αλλά καί προγραμματίζει τό μέλλον του, θέτει σκοπούς, επιδιώξεις καί εργαζόμενο γιά τήν πραγμάτωσή τους τό άτομο, ἄμεσα επηρεάζει τήν έννοια τοῦ έαυτοῦ καί ανάλογα καί τής προσωπικότητας.

Μιά διευκρίνιση στό σημείο αὐτό είναι απαραίτητη, καθώς, ειδικές μελέτες εἰς τῶν ἔδειξαν ότι στήν εὐρεία έννοια τοῦ περιβάλλοντος, ὑπάγονται, εκτός από τό πολιτιστικό καί κοινωνικό περιβάλλον, καί οί επιδράσεις τοῦ ένδοκυτταρικοῦ (κύτταρα, ένζυματικά συστήματα κ.ά.), τοῦ ένδομυτρίου (επηρεάζεται από ήλικία καί συναισθηματική κατάσταση ἐγκύου, διατροφή, καταχρήσεις, φάρμακα, ασθένειες, παράγοντα Rhesus κ.ά.), τοῦ φυσικοῦ αλλά καί τοῦ ψυχολογικοῦ περιβάλλοντος, δηλ. τά πρόσωπα, οί ιδέες, οί καταστάσεις, τά πράγματα, γιά τά όποία ένας άνθρωπος ενδιαφέρεται σέ μία δεδομένη στιγμή (Field theory of learning – Lewin).

Εἰδικά λοιπόν, πάνω στό θέμα μέ τό ένδομήτριο περιβάλλον καί τί συμβολή τής προγεννητικῆς ψυχολογίας, όπως τονίζει ό Ζ. Καυκαλίδης, μεταφέρουμε χαρακτηριστικά τήν ἄποψη τοῦ καθ. Ψυχιατρικῆς τής Χαϊδελβέργης Ludwig Janus, σχετικά μέ τήν απορριπτική καί αποδεκτική μήτρα. «Ἡ αποδεκτική κατάσταση στή μήτρα πληροῖ τό ἔμβρυο μέ γαλήνη καί ασφάλεια καί τό όπλίζει μέ ένα συμπτυκνωμένο σύστημα αποδοχῆς, ένῶ ή απορριπτική, μέ τρόπο καί ἀνασφάλεια καί δημιουργεῖ ένα συμπτυκνωμένο σύστημα ἀπόρριψης, έτοιμο νά επανενεργοποιηθεῖ κατά τί διάρκεια τής μετέπειτα ζωῆς του, από ἄλλα όμοειδῆ έσωτερικά ή έξωτερικά ἐρεθίσματα. Ἡ ποιότητα τής ένδομήτριας ζωῆς λοιπόν, ως αποδεκτικῆς ή ἀπορριπτικῆς, παίζει καθοριστικό ρόλο στή μετεξέλιξη καί μεταγεννητική του πορεία».

Δέν θά μπορούσαμε νά μήν κάνουμε μία επιγραμματική ἀναφορά, σέ μία από τίς τελευταίες θεωρήσεις πάνω στήν μελέτη τής προσωπικότητας, πού

ἤρθε γιὰ νά καλύψει τὰ κενά των προηγούμενων θεωριῶν, γνωστή καί ὡς «Μοντέλο τῶν 5 παραγόντων» (Big Five) καί ἡ ὁποία ὑποστηρίζει ὅτι ἡ προσωπικότητα δύναται νά περιγραφεῖ ἀπό τούς ἐξῆς 5 παράγοντες πού ἀξιολογοῦν τήν ποιότητα, ποσότητα, βαθμό, ἀνάγκη, ἔνταση, ἐκτίμηση, ὀργάνωση σέ ὅ,τι ἀφορᾷ: 1. στή νευρωτικότητα ἢ νευρωτισμό (συναισθηματική ἰσορροπία, προσαρμογή, τάση πρὸς ὀρμές, δυσπροσαρμοστικές ἀποκρίσεις κ.ἄ.), 2. στήν ἐξωστρέφεια (διαπροσωπικές ἀλληλεπιδράσεις, κίνητρα, ἱκανότητα γιὰ χαρά, ἐνεργητικότητα), 3. στήν πνευματική διαθεσιμότητα ἢ ἀνοικτότητα (δραστηριότητα, νέα ἐμπειρία, ἀνοχή σέ ἄγνωστα δεδομένα), 4. στήν εὐαρέστηση ἢ καλή προαίρεση-συνεργατικότητα (σχέση μέ ἑαυτό, ἄλλους, κόσμος, συνεχές ἀνάμεσα σέ συμπτώνοια καί ἀνταγωνισμό) καί 5. στήν εὐσυνειδησία (ἐσωτερικές ἀξίες, κανόνες, ἠθική, ὀργάνωση, σταθερότητα καί κινητοποιήση πρὸς ἐπίτευξη στόχων). Τό μοντέλο αὐτό, βάσει τῆς δομῆς του καί μέσα ἀπὸ ἐρωτηματολόγια, δείχνει νά εἶναι ἰδιαίτερα ὠφέλιμο τόσο στίς ψυχικές διαταραχές, ὅσο καί στὸν τομέα τοῦ ἐπαγγελματικοῦ προσανατολισμοῦ.

Συνοψίζοντας, καταλήγουμε στό ὅτι ἡ προσωπικότητα, ὡς πολλαπλή δυναμική ἐνότητα, ἀναπτύσσεται, ἐξελίσσεται καί διαμορφώνεται σύμφωνα μέ τήν ἀμοιβαία ἐπίδραση τῆς κληρονομικότητας καί τοῦ περιβάλλοντος, χωρίς ποτέ νά παραβλέπουμε τὸν παράγοντα τῆς προσωπικῆς βούλησης.

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΑΣΘΕΝΕΙΑΣ-ΝΟΣΟΥ

Σέ ἀντίθεση μέ τὰ βιοτικά γεγονότα, τή γέννηση καί τὸν θάνατο, πού συμβαίνουν μία μόνο φορὰ καί εἶναι ἐκτός «πάσης ἀμφισβητήσεως» ἡ νόσος:

1. Χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἀμφιβολία ἢ ἀσάφεια ὡς πρὸς τήν ὕπαρξη, διάγνωση καί ἐπιβεβαίωσή της

2. Συνοδεύεται ἀπὸ τό γνώρισμα τῆς χρονικῆς διάρκειας καί

3. Παρουσιάζεται μέ δυνατότητα ἐπανάληψης· τό ἴδιο ἄτομο μπορεῖ νά νοσήσει δύο ἢ καί περισσότερες φορές ἀπὸ τήν αὐτή ἢ ἄλλη νόσο στή μονάδα τοῦ χρόνου, ἡμερολογιακό ἔτος ἢ σέ μεγαλύτερη χρονική διάρκεια.

Παλαιότερα ἡ ὑγεία καθοριζόταν ὡς «ἡ ἔλλειψη νόσου». Ὁ ἀρνητικός χαρακτηρισμός τῆς ὑγείας, ἡ ἔλλειψη νόσου δηλ., ἀπαιτεῖ φυσικά τὸν ἄμεσο προσδιορισμό τῆς ἐννοίας τῆς ἀσθένειας. Τί εἶναι ὁμως στήν πραγματικότητα νόσος καί ποιά τὰ σαφῆ ὅρια μεταξύ μιᾶς ἀδιαμφισβήτητης κατάστασης ἀσθένειας καί τῆς ὑγείας, εἶναι ἐπίσης δύσκολο νά καθοριστεῖ. Πολλές φορές ἡ ἀρρώστια ὑπάρχει, ἀλλὰ εἶναι ἄγνωστη στό ἄτομο καί ἀποκαλύπτεται συνήθως τυχαία μετὰ ἀπὸ μία κλινική ἐξέτασή του. Ὑπάρχουν ὁμως καί ἄλλες

δυσχέρειες καθορισμού της νόσου και όταν ακόμη η νοσηρή κατάσταση είναι εμφανής. Τά αίτια αυτή τη φορά προέρχονται από τη διαγνωστική ικανότητα του γιατρού και από την έρμηνεία των αποτελεσμάτων των παρακλινικών εργαστηριακών εξετάσεων. Τέλος, δυσχέρειες αναφύονται και από τη δυνατότητα εκτέλεσης εργαστηριακών εξετάσεων και από την ευαισθησία, αξιοπιστία και εξειδίκευση των εργαστηριακών μεθόδων.

Σύμφωνα με τον κλασσικό και σύγχρονο όρισμό του Παγκόσμιου Όργανισμού Υγείας (Π.Ο.Υ.), «υγεία είναι η κατάσταση της πλήρους φυσικής (σωματικής), ψυχικής και κοινωνικής ευεξίας, και όχι απλώς η έλλειψη νόσου ή αναπηρίας», είναι δηλαδή ένας θετικός καθορισμός. Τό περιεχόμενο του όρισμού είναι ευρύ και θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι συναντά τό επιθυμητό ιδεώδες για την υγεία. Εάν μάλιστα ο παραπάνω έννοιολογικός καθορισμός της υγείας χρησιμοποιηθεί με αυστηρότητα, στο σκέλος της κοινωνικής ιδίως ευεξίας, υπάρχει πάντοτε ο κίνδυνος να χαρακτηριστεί πρακτικώς ως «ασθενής» όλος ο πληθυσμός. Οί προηγούμενες προσεγγίσεις της έννοιας της υγείας-ασθένειας προβάλλουν μερικές μόνο από τις δυσχέρειες καθορισμού και, έπομένως, της νοσηρότητας του πληθυσμού.

Σημαντική αλλαγή στον τρόπο πού κατανοούσαμε την υγεία αλλά και την αναπηρία, παρουσιάστηκε όταν ο Π.Ο.Υ. υιοθέτησε τό «βιοψυχοκοινωνικό μοντέλο», μιά προσέγγιση πού απέδειξε πώς οί συμπεριφορές, οί σκέψεις, τά συναισθήματα και οί συνήθικες διαβίωσης μπορούν να επηρεάσουν τη φυσική κατάσταση ενός ατόμου. Έτσι, η υγεία ή η ασθένεια ενός ατόμου προσεγγίστηκε ως αποτέλεσμα αλληλεπιδράσεων πολλών παραγόντων της ανθρώπινης λειτουργίας και αξιολογήθηκαν τά επίπεδα : 1. πιθανά δομικά προβλήματα και αλλοιώσεις στή λειτουργικότητα του σώματος, 2. πιθανοί περιορισμοί στή δραστηριότητα και 3. συμμετοχή σέ καθημερινές δραστηριότητες. Έχοντας αυτή τη θεώρηση, γίνεται σαφές ότι στήν περίπτωση πού ένας άνθρωπος βρεθεί αντιμέτωπος μέ την πάθηση, τόν πόνο, την απώλεια της υγείας, πιθανώς να αισθανθεί αβοήθητος και ότι η υποστήριξη από τούς επαγγελματίες ψυχικής υγείας θα βοηθήσει στήν αναγνώριση και έπεξεργασία αυτού του συναισθήματος, αλλά και στήν αναγνώριση και αξιοποίηση των πηγών πού διαθέτει για να μπορέσει να αντιμετωπίσει την όποια δυσκολία του.

Από την άλλη, παρατηρούμε πώς η μετάβαση από την κατάσταση της πλήρους υγείας στήν κατάσταση της άδιαμφισβήτητης ασθένειας περιγράφεται από τέσσερα στάδια μετάπτωσης.

1. Τό άτομο είναι απολύτως υγιές, απαλλαγμένο από κάθε νόσο και αναπηρία.

2. Υπάρχει μία γνωστή αναπηρία, συγγενής ή επίκτητος ανωμαλία, ή οποία όμως δεν προκαλεί, τουλάχιστον για κάποια χρονική περίοδο, ανικανότητα και δεν απαιτεί νοσηλεία (π.χ. μία ορθοπεδική πάθηση του κάτω άκρου).

3. Άσυμπτωματική, λανθάνουσα ή μόνο εργαστηριακώς αποκαλυπτόμενη αρρώστια (π.χ. σακχαρώδης διαβήτης σε αρχικό στάδιο).

4. Κλινικώς εκδηλωμένη ασθένεια. Τά στοιχεία της στατιστικής της νοσηρότητας προέρχονται κυρίως από την αυτή την περίπτωση, αλλά έχουν αρχίσει να συλλέγονται στοιχεία και από τη δεύτερη και τρίτη περίπτωση.

Παρ' όλη τη δυσκολία καθορισμού της νόσου, με τις τελευταίες μελέτες πάνω στο θέμα της νόσου, θά έχουμε υπόψη έναν ευρύ όρισμό πώς: «Νόσος ή ασθένεια είναι μία παθολογική κατάσταση ή μία διαταραχή με χαρακτηριστικά συμπτώματα και σημεία τά οποία επηρεάζουν τη σωματική και ψυχική κατάσταση του ατόμου».

Η ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ ΜΕΣΑ ΣΤΗΝ ΑΣΘΕΝΕΙΑ

Όπως είναι γνωστό, η προσωπικότητα έχει μελετηθεί διεξοδικά και έχουν γίνει πολλές προσπάθειες για να καταγραφούν τά δομικά στοιχεία της, ή έκφρασή της (δηλ. ή συμπεριφορά), όπως και ή άμηση ή έμμεση συμμετοχή της σε φαινόμενα, καταστάσεις του ανθρώπινου οργανισμού, σε εκδηλώσεις της ανθρώπινης συμπεριφοράς κ.λπ. Κάθε ψυχολογική σχολή, ανάλογα με την αρχική της θέση, έδωσε και τη δική της αντιμετώπιση στο θέμα «προσωπικότητα και ασθένεια». Αποτελεί όμως αξιοσημείωτο γεγονός ότι ή σχέση προσωπικότητας και ασθένειας είναι αντικείμενο μελέτης από την εποχή του Σωκράτη και του Αριστοτέλη ακόμα. Τότε, τό θέμα αντιμετωπιζόταν βάσει του φιλοσοφικού βλέμματος, αλλά αναγνωρίζουμε κάποιες ομοιότητες με την άποψη π.χ. των ψυχολογικών τύπων ή των ψυχολογικών γνωρισμάτων και στά αρχαία κείμενα βρίσκουμε επίσης αναφορές σε ανθρώπους που είτε επιδιώκουν, είτε ελαχιστοποιούν, είτε αρνούνται κάποια ασθένειά τους και συνοδεύονται από χαρακτηρισμούς όπως «υπερεντατικός», «ιδιογνωμικός» ή «κυριαρχικός» αντίστοιχα, (χαρακτηρισμοί που θυμίζουν τούς πρωτογενείς παράγοντες του Cattell).

Η σχέση της προσωπικότητας και της ασθένειας παρουσιάζει ενδιαφέρον, λόγω του ότι έχει ένα αξιολογικό θεωρητικό υπόβαθρο, αλλά και μία αξιολογική ερευνητική κάλυψη.

Οί έρευνητές λοιπόν απέδειξαν ότι ή προσωπικότητα του κάθε ανθρώπου παίζει σημαντικό ρόλο στην άσθένεια, αλλά αυτό που πρέπει νά τονιστεί είναι ότι οί έρευνες έδειξαν ότι ή σχέση προσωπικότητας και άσθένειας δέν είναι μονόδρομη: Η άσθένεια (τό είδος, ή διάρκειά της κ.λπ.) σαφώς και μπορεί νά επηρεάσει τήν προσωπικότητα κάποιου ατόμου. Βλέπουμε λοιπόν ότι είναι μία σχέση άλληλεπιδραστική μέ πολλές παραμέτρους και χαρακτηρίζεται από μία άμεση δυναμική φύση.

Γιά παράδειγμα, οί Fredman και Booth Kewley (1987) έδειξαν ότι οί προσωπικότητες ατόμων που περιλαμβάνουν ύψηλά επίπεδα άγχους, κατάθλιψης, ή πίεσης, καθιστούν τά άτομα αυτά επιρρεπή σέ άσθένειες γενικά, αλλά ειδικότερα σέ καρδιακές παθήσεις. Τέλος, κατέληξαν ότι στην επιρρεπή (για άσθένεια) προσωπικότητα, παίζουν σημαντικό ρόλο οί τρόποι μέ τούς όποιους βιώνουν τά άτομα τό στρές, ή έντύπωση ότι έχουν περισσότερη δουλειά νά κάνουν από ό,τι μπορούν νά πραγματοποιήσουν ή και κάποια τραγωδία που μπορεί νά τούς συμβεί.

Σέ γενικές γραμμές, οί άνθρωποι διαφέρουν στον τρόπο μέ τον όποιο αντιμετώπιζουν καταστάσεις νόσου. Κάποιοι προσεγγίζουν τίς καταστάσεις μέ σχετικά θετικά συναισθήματα. Η γενικότερη αντίληπή τους είναι πιο αισιόδοξη, πιο έλπιδοφόρα και –όπως αποδείχθηκε– τά άτομα αυτά (σε φυσιολογικές καταστάσεις, δηλαδή σέ άσθένειες που επιδέχονται θεραπεία ή αντιμετώπιση), εκτός του ότι αρρωσταίνουν πιο δύσκολα, αναρρώνουν πιο γρήγορα και πιο εύκολα. Στή διαπίστωση αυτή κατέληξαν από τό 1985 οί Reker και Wong και πληθώρα έρευνητικών αποτελεσμάτων τό επιβεβαιώνει μέχρι και σήμερα.

Όπως προαναφέρθηκε, ή ίδια ή άσθένεια μπορεί νά επηρεάσει τήν προσωπικότητα κάποιου ατόμου. Έτσι, άτομα που πάσχουν από κάποια άσθένεια ή αναπηρία, συχνά βιώνουν αισθήματα άγχους, κατάθλιψης, πίεσης, θυμού και άπαισιοδοξίας, όπως όμως αναφέρουν οί ψυχολόγοι Irwin και Barbara Sarason: «Μία φυσική άσθένεια δέν χρειάζεται απαραίτητα νά έχει καταστροφικές συνέπειες και νά φέρει ψυχολογική σύγκρουση στό άτομο. Κάθε άτομο που είχε γρίπη, έξάρθρωση, πονόδοντο, γνωρίζει πόσο ψυχολογική ζημιά αυτά τά μικρά προβλήματα μπορούν νά προκαλέσουν. Φυσικά οί σοβαρότερες φυσικές δυσλειτουργίες έχουν μεγαλύτερη επιρροή στις σκέψεις, στά συναισθήματα κάποιου ατόμου. Αυτές οί ψυχολογικές άλλαγές συνθέτουν τό καθοριστικό αποτέλεσμα που μπορεί νά έχει σέ ένα άτομο ή φυσική του κατάσταση».

Δέν πρέπει, λοιπόν, νά ξεχνούμε στή μελέτη τής σχέσης, αυτή τήν καθορι-

στική, αλλά και αλληλεπιδραστική, δυναμική σχέση των δύο αυτών όρων που επηρεάζουν άμεσα τη στάση του ατόμου μέσα στην ασθένεια αλλά και πολλές φορές μετά από αυτήν.

ΤΑ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΙΚΑ ΜΟΝΤΕΛΑ ΤΥΠΟΥ Α ΚΑΙ ΤΥΠΟΥ Β

Η ανακάλυψη του συμπεριφορικού μοντέλου τύπου Α, έγινε από τους καρδιολόγους Meyer Friedman και Ray Rosenman. Αντικείμενο της έρευνάς τους ήταν οι διαιτητικές διαφορές στην εισερχόμενη χοληστερόλη ανάμεσα σε άντρες-θύματα καρδιακών παθήσεων και στις γυναίκες τους. Οί έρευνητές, μετά από τη δήλωση μίας συζύγου, ότι αυτό που ευθύνεται τελικά και οδηγεί στις καρδιακές παθήσεις είναι τό στρές, άρχισαν να έρευνούν τις διαφορές ανάμεσα στους ασθενείς καρδιακών παθήσεων και σε άλλα ύγιη άτομα, επικεντρώνοντας τό ενδιαφέρον τους στό στρές του κάθε υποκειμένου και σχετίζοντας κάποια συμπεριφορικά χαρακτηριστικά. Αυτή ή σύγκριση διέκρινε διαφορές ανάμεσα στον συμπεριφορικό και στον συναισθηματικό τρόπο: οί ασθενείς ήταν πιο πιθανό, σε σχέση με τους ύγιεις, να διαμορφώσουν ένα πρότυπο συμπεριφορᾶς, αυτό που σήμερα αποκαλούμε σαν τύπου Α.

Τό συμπεριφορικό μοντέλο τύπου Α σχετίζεται με τρία χαρακτηριστικά όπως περιεγράφηκε από τους Chesney, Friedman & Rosenman:

1. Ανταγωνιστική κατεύθυνση έπιτεύγματος. Τά άτομα που ανήκουν στον τύπο Α, έχουν τήν τάση να είναι πολύ αυτοκριτικά και να αγωνίζονται συνέχεια γιά στόχους, χωρίς να αισθάνονται χαρά στις προσπάθειες και στις εκπληρώσεις των στόχων τους.

2. Τό έπειγον του χρόνου. Τά άτομα τύπου Α φαίνονται να είναι σε ένα διαρκή άγωνα ενάντια στό «τώρα». Συχνά, ένας τύπος Α γίνεται ανυπόμονος με τόν μί παραγωγικό χρόνο και τις λεπτομέρειες, σχεδιάζει – προγραμματίζει τόσο «σφιχτά» τις υποχρεώσεις του και προσπαθεί να κάνει πάνω από ένα πράγμα τήν ίδια στιγμή, όπως να διαβάσει, να φάει και να παρακολουθήσει τηλεόραση.

3. Θυμός / έχθρικότητα. Τά υποκείμενα του τύπου Α έχουν τήν τάση να είναι πιο ευερέθιστα στον θυμό και στην έχθρικότητα, τήν όποία μπορούν να τήν εκφράσουν ή όχι ανοιχτά.

Αντίθετα, τό συμπεριφορικό μοντέλο τύπου Β χαρακτηρίζεται από χαμηλά επίπεδα ανταγωνιστικότητας, έπειγοντος του χρόνου και έχθρικότητας. Τά άτομα που ανήκουν στον τύπο Β, τείνουν να είναι περισσότερο «βολικά»

(όσον αφορά τήν συμπεριφορά) τόσο για τόν έαυτό τους, όσο και για τούς άλλους γύρω τους. Είναι άτομα πού εκτελούν κινήσεις και πράξεις μέ τή σχετική προσοχή, χωρίς νά βιάζονται, είναι πιο «φιλοσοφημένα» απέναντι στή ζωή. Μοιάζουν μέ τούς τύπους πού «σταματάνε και μυρίζουν ένα τριαντάφυλλο» (stop and smell a rose).

ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΙΚΟΙ ΤΥΠΟΙ ΚΑΙ ΑΣΘΕΝΕΙΑ

Όπως έχει αποδειχθεί από σχετικές έρευνες, άτομα πού βιώνουν τό συμπεριφορικό μοντέλο τύπου Α, αντιδρούν διαφορετικά στό στρές, από ό,τι άτομα τύπου Β. Έτσι, ύποκειμενα τύπου Α αντιδρούν πιο έντονα και πιο γρήγορα στό στρές, γιατί έχουν βιώσει πιέσεις έσωτερικές, όπως απειλές του προσωπικού έλέγχου (αυτοέλεγχος), σύμφωνα μέ τήν έρευνα των Humphreys et all. Όπως έδειξαν οι Suls και Sanders τό 1988, άτομα τύπου Α είναι ανυπόμονα και βιαστικά, έχουν περισσότερα ατυχήματα από ό,τι άτομα τύπου Β, πού χαρακτηρίζονται από ήρεμία και πραότητα. Ο Mathews επισήμανε ότι ή διαφορά μέ τήν όποία βιώνουν τό στρές ύποκειμενα τύπου Α και ύποκειμενα τύπου Β όφείλεται στήν ψυχολογική διαδικασία τής αντίδρασης (= απάντηση στό στρές), όπου στά Α άτομα παρατηρείται σέ υψηλότερα επίπεδα.

Μελέτες έδειξαν ότι ύποκειμενα τύπου Α ανέφεραν ότι έχουν αναπνευστικά συμπτώματα, όπως κρίσεις άσθματος, χρόνιο βήχα και γαστρεντερικά συμπτώματα όπως έλκη στομάχου, δωδεκαδάκτυλου, σπαστική κολίτιδα, ναυτίες, γαστρίτιδες κ.ά., σέ πολύ μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι τά ύποκειμενα τύπου Β. Επίσης, αποδείχθηκε ότι, τά άτομα τύπου Α έχουν μεγαλύτερο βαθμό έπικινδυνότητας για στεφανιαίες καρδιακές παθήσεις, αρτηριοσκλήρυνση, καρδιακή προσβολή κ.ά. Τέλος, έπισημάνθηκε τό γεγονός ότι τά άτομα τύπου Α έχουν αύξημένη έκκριση κάποιων όρμονων (όπως π.χ. επινεφρίδια, ύπόφυση κ.λπ.), γεγονός πού μπορεί νά προκαλέσει και νά επιτείνει κάποιες καρδιακές παθήσεις. Επιδείνωση μπορεί νά προκαλέσει και τό άλκοολ και τό τσιγάρο, πού – όπως έχει αποδειχθεί– ύπάρχει μεγάλη κατανάλωση και χρήση στά άτομα τύπου Α.

Άξίζει επίσης νά αναφέρουμε έδω και μιά ανάλογο τύπου μελέτη, πού είχε κάνει αρκετά χρόνια πριν ή Virginia Satir, προσπαθώντας νά εξηγήσει πώς δημιουργούνται τά ψυχοσωματικά προβλήματα και ή όποία ύποστήριξε πώς, όταν ένα άτομο βιώσει απειλή, αντιδρά μέ έναν από τούς 4 στερεότυπους τύπους, πού δημιουργούν και τούς 4 αντίστοιχους χαρακτήρες, ως

συστηματική και μονότονη έκφραση των συναισθημάτων τους, ως στάση του σώματος. Έχουμε λοιπόν τους τύπους: Κατήγορος (πού συνήθως υποφέρει από υπέρταση), Άπολογούμενος (πού συνήθως εκδηλώνει ναυτία, τάση προς έμετό, πονοκέφαλο), Κομπιούτερ (πού συνήθως υποφέρει από μυοσκελετικά προβλήματα ή αρθρίτιδα), Ανεύθυνο παιδί (πού συνήθως ταλαιπωρείται από ζάλη).

Τό ότι άνήκει κάποιος βέβαια σέ κάποιον από τούς έκάστοτε τύπους, δέν σημαίνει ότι θά νοσήσει απόλυτα μέ ό,τι έρευνητικά έχει αποδειχθεί, αλλά μπορεί νά λειτουργήσει ως μέσο αφύπνισης γιά νά αλλάξει καταστάσεις πού ύπονομεύουν τή σωματική και ψυχική του υγεία, συμπληρώνοντας τό «Κάλλιον τό προλαμβάνειν ή τό θεραπεύειν», του Ίπποκράτη.

ΟΙ ΒΑΣΙΚΟΤΕΡΕΣ ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΣΧΕΣΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ-ΑΣΘΕΝΕΙΑΣ

Άποδεικνύεται, λοιπόν, ότι δέν θά μπορούσε νά άμφισβητήσει κάποιος κανένα δομικό παράγοντα, τόσο τής προσωπικότητας όσο και τής ασθένειας, γιά νά καταγράψει τίς καθοδηγητικές άρχές πού διέπουν αυτή τή σχέση. Μέσα όμως από τή μελέτη και τήν έρευνά τους, οί ειδικοί κατέληξαν σέ μία λίστα 12 παραγόντων πού ίσως παίζουν τόν πιο καθοριστικό ρόλο και είναι τό συνεκτικό πλέγμα των υπολοίπων στοιχείων τής προσωπικότητας και τής ασθένειας, πού επιδρούν στή σχέση αυτή. Οί παράγοντες αυτοί είναι μέ ιεραρχική σειρά διαμόρφωσης στήν ψυχολογία του άσθενούς, οί έξής:

1. Ή γνώση. Είναι μία νοητική ικανότητα πού περιλαμβάνει τήν αντίληψη, μάθηση, μνήμη, σκέψη, αποτύπωση, διατύπωση, και λύση προβλημάτων. Ή γνώση άποτελεί καθοριστικό παράγοντα, γιατί μέ τήν ύπαρξή της στήν περίπτωση τής ασθένειας, τό άτομο είναι σέ θέση νά ξεχωρίσει τήν ύπαρξη ή όχι συμπτωμάτων κ.λπ. ή νά καθορίσει τή στάση του άπέναντί σέ αυτό πού του συμβαίνει. Ή γνωστική προσέγγιση στόν τομέα τής υγείας βρήκε έφαρμογή γιά πρώτη φορά τό 1971, όταν έφάρμοσαν κάποιες βασικές λειτουργίες τής γνώσης σέ υπερτασικά άτομα στή Λυών τής Γαλλίας.

2. Ο έλεγχος των έρεθισμάτων. Από τή στιγμή πού τό άτομο άσθενήσει (ίσως και νοσηλευτεί), δέχεται ένα κατακλυσμό καινούργιων και συνήθως δυσάρεστων συναισθημάτων (π.χ. φόβος, θλίψη), τά όποια πρέπει νά έλέγξει, νά ταξινομήσει και άνάλογα νά αξιολογήσει. Άν δέν ακολουθήσει μία τέτοια διαδικασία, τό άτομο στίς περισσότερες περιπτώσεις, τροποποιεί τή συμπεριφορά του άρνητικά πρós τούς άλλους, αλλά και πρós τόν ίδιο του τον έαυ-

τό. Χρησιμοποιείται και σάν μέθοδος έπιθεραπείας σέ άτομα πού πάσχουν από άρρυθμία ή έχουν προβλήματα καρδιακών παλμών, όπως π.χ ταχυπαλμία.

3. Τό συναίσθημα. Είναι ένα ύποκειμένο αίσθημα πού επηρεάζει και επηρεάζεται από τίς σκέψεις, συμπεριφορές και στάσεις μας, τί φυσιολογία μας κ.ά. Σχετίζεται μέ τήν ασθένεια μέ τόν εξής τρόπο: άτομα τών οποίων τό συναίσθημα είναι θετικό (π.χ. χαρά) είναι δυνατό νά είναι λιγότερο επιρρεπή σέ ασθένειες ή αναρρώνουν πιο γρήγορα από άλλα άτομα τό συναίσθημα τών οποίων είναι άρνητικό. Παίζει σημαντικό ρόλο επίσης στήν απόφαση τών ασθενών γιά τήν αίτηση θεραπείας ή όχι. Άτομα πού φοβούνται τούς γιατρούς π.χ., μπορεί νά αποφύγουν τήν ιατρική περίθαλψη πού χρειάζονται.

4. Κοινωνικοί θεσμοί. Κάθε μορφή κοινωνικού θεσμού επιδρά σέ κάθε άνθρωπο διαφορετικά. Έτσι τό άτομο σέ μία δεδομένη νοσηρή κατάσταση βιώνει πιο έντονα τούς κοινωνικούς θεσμούς πού εμπλέκονται στήν περίπτωσή του και ανάλογα μέ τήν κοινωνική του θέση, οικονομικό επίπεδο κ.λπ., αντιδρά στό σύστημα ύγείας, στήν κρατική μέριμνα, σέ ασφαλιστικά μέτρα κ.ά.

5. Κίνητρα. Είναι ό όρος πού χρησιμοποιείται γιά νά εξηγήσει γιατί οί άνθρωποι συμπεριφέρονται ανάλογα. Ένα άτομο πού διαθέτει κίνητρα γιά νά είναι και νά διατηρηθεί υγιής, διαμορφώνει και τήν αντίστοιχη συμπεριφορά. Στήν περίπτωση τών ασθενών, τά κίνητρα γιά άνάρρωση αποτελούν πρωταρχικό στοιχείο γιά τήν βελτίωση τής πορείας τής ασθένειας και πολλές φορές έχουν έντυπωσιακά αποτελέσματα.

6. Λεκτική έκφραση. Η γλώσσα έχει σημαντικό ρόλο σέ όλες τίς έκδηλώσεις τής ανθρώπινης συμπεριφοράς, όμως φαίνεται πώς στήν ασθένεια διαμορφώνει πολλές φορές συμπεριφορές, στάσεις, καθορίζει συναισθηματικές εκφράσεις, επεμβαίνει σέ θεραπευτικά πλαίσια κ.ά. Ιδιαίτερα παρατηρείται σέ ασθενείς μέσης και χαμηλής κοινωνικής τάξης, πού αντιμετώπιζουν μία άγνωστη λεκτική επικοινωνία από τό ιατρικό προσωπικό. Η δυσχέρεια κατανόησης και χρήσης κάποιων εξειδικευμένων όρων, όπως και ή «ψυχρή» λεκτική αντιμετώπισή τους από τό προσωπικό τών νοσοκομείων ή τούς θεράποντες ιατρούς, πολλές φορές επιφέρει άρνητικές συνέπειες στήν πορεία τής ασθένειας και, όπως έδειξε, οδηγεί και στή μί συμμόρφωση τών ασθενών λόγω τής μί λεκτικής ένίσχυσης.

7. Ταυτότητα ασθένειας. Τό κάθε άτομο ανάλογα μέ τίς πολιτιστικές, κοινωνικές, οικογενειακές, προσωπικές προσδοκίες και έμπειρίες, βιώνει μέ διαφορετικό τρόπο τήν εικόνα και τήν αντίληπή του γιά τήν ασθένεια. Υπάρχει ένα κοινό μοντέλο τής ασθένειας πού δομείται από τίς κοινωνικές αναπαραστάσεις

του ατόμου και κρίνει πολιτισμικά (διαπολιτισμικά σέ σχέση με ευρύτερες έννοιες, όπως πχ. υγεία και ψυχολογία) και προσωπικά την στάση του ατόμου απέναντι στην ασθένεια και στη διαμόρφωση ανάλογα της συμπεριφοράς του.

8. Ενίσχυση και

9. Βιολογική επιβεβαίωση. Οί δύο αυτοί όροι αναφέρονται στον γενικότερο ρόλο της ενίσχυσης της προσωπικότητας, τόσο από έξωτερικούς παράγοντες όσο και από έσωτερικούς, δηλαδή βιολογικούς. Η έξωτερική ενίσχυση μπορεί νά προέρχεται, είτε από την ήθική ικανοποίηση της επιτυχημένης τήρησης της θεραπείας, είτε από την έπιδοκμασία του ίδιου του ατόμου για την ψυχική δύναμη και ήρεμία που έπιδεικνύει σέ δύσκολες, νοσογόνες και νοσηρές καταστάσεις. Από την άλλη μεριά οί βιολογικοί ενισχυτές αναφέρονται περισσότερο στην ανταπόκριση του οργανισμού (π.χ. ΚΝΣ, ΑΝΣ, ένδοκρινικό σύστημα) στις προσδοκίες του ασθενούς, κάτω από στρεσογόνες κυρίως, καταστάσεις.

10. Αυτοέλεγχος

11. Αυτοεκτίμηση και

12. Αυτοπροβολή. Οί τρεις αυτοί όροι-άρχές, αν και είναι τελευταίοι στην λίστα των βασικών άρχών της σχέσης προσωπικότητας και ασθένειας, δέν υπολείπονται σέ αξία ή σέ ιεραρχική δομή. Αντίθετα αποτελούν την κατακλείδα της σχέσης προσωπικότητας και ασθένειας, γιατί μετά από τίς γνωστικές, συναισθηματικές και κοινωνικές έπιρροές έπισφραγίζουν σέ προσωπικό πλέον επίπεδο την άμεσα έκφραζόμενη προσωπικότητα του ασθενούς. Τά όριά τους είναι τουλάχιστον στή συγκεκριμένη περίπτωση συναφή. Οί αναλύσεις που έχουν γίνει πάνω σε αυτές τίς έννοιες είναι περισσότερο παραγοντικές και άφορούν στή διαδικασία έπισφράγισης τους σέ κάθε ασθένεια που μελετούμε. Έτσι, βρέθηκε ότι είναι διαφορετική ή συνεισφορά τους στην περίπτωση του άγχους, του καρκίνου, του πονοκεφάλου, του AIDS, των χρόνιων νοσημάτων κ.λπ.

Συμπερασματικά μπορούμε νά ποϋμε ότι οί τρεις αυτοί παράγοντες όταν ύφίστανται στον ασθενή, διαθέτουν ένα προσοδοφόρο έδαφος (τόσο στον ίδιο, όσο και στή φύση της ασθένειας, στή θεραπεία αλλά και στό ιατρικό, νοσηλευτικό προσωπικό) για την όμαλότερη πορεία της προσωπικότητάς του, αλλά και της θεραπείας του της ασθένειάς του γενικότερα. Τό γεγονός αυτό έπιβεβαίωσε ότι κάθε άνθρωπος βιώνει διαφορετικά την ασθένειά του και ότι κάθε ασθένεια βιώνεται διαφορετικά από ασθενή σέ ασθενή.

Μέ τον αυτοέλεγχο, την αυτοεκτίμηση και την αυτοπροβολή, ό ασθενής

κατηγοριοποιεί τά διακριτικά χαρακτηριστικά της ασθένειάς του, βάσει των διακριτικών χαρακτηριστικών της προσωπικότητάς του. Παράλληλα, αξιολογεί τις καταστάσεις γύρω του με πλήρη συνείδηση των συνεπειών των αποφάσεων που θά πάρει και τέλος αναδεικνύει τή στάση του ως ασθενής που πέρασε από τά στάδια διαμόρφωσης τής συμπεριφορᾶς του, έχοντας ως βασικό σκοπό του τήν όμαλότερη έκβαση των νοσηρών καταστάσεων και των νοσογόνων συμπτωμάτων.

Η ΕΚΔΗΛΩΣΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΑΣΘΕΝΕΙΑΣ

Μέσα στό πλαίσιο τής ασθένειας, δέν μελετήθηκε μόνο ή προσωπικότητα ως δομικό στοιχείο τοῦ ανθρώπινου οργανισμού, αλλά και ή εκδήλωσή της, που δέν είναι άλλη από τήν συμπεριφορά τοῦ ατόμου. Οί παρατηρήσεις γιά τή συμπεριφορά τοῦ ατόμου μέσα στήν ασθένεια βρήκαν ἔδαφος μετά από σχετικές ἔρευνες που ξεκίνησαν από τήν μελέτη συμπεριφορῶν που προστατεύουν τήν υγεία τοῦ ατόμου. Χαρακτηριστική είναι ή ἔρευνα των Harvis & Gulen, οί όποιοι παραθέτουν ἕναν πίνακα μέ τήν ποσοστιαία ἐμφάνιση σημαντικότητας 30 συμπεριφορῶν ἐπιλεγόμενων γιά τήν προστασία τής υγείας τριῶν ομάδων ανθρώπων. Τούς πάσχοντες από χρόνιες ασθένειες (συνήθως και των ἐπιπρεπῶν), των καθηγητῶν και των σπουδαστῶν-μαθητῶν. Ἡ ἔρευνα αὐτή φέρει στίς πρώτες θέσεις τή σωστή διατροφή, τόν ἐπαρκή ὕπνο μέ 66% και στίς τελευταίες τή συζήτηση θεμάτων υγείας μέ φίλους, συγγενείς μέ 17,1% και τή χρήση ὀδοντικῶν καθαριστικῶν μέ 15,9%. Ἀκολούθησαν πολλές ἔρευνες μέ πύ ἔξειδικευμένο ἀντικείμενο και προσπάθησαν νά ἀποδείξουν ὅτι ή συμπεριφορά ἑνός ατόμου κατά περιόδους πρὸ, κατά και μετά τή νόσο ἔχει ἄμεση σχέση μέ τήν ασθένεια και ἀντίστροφα.

Σημαντικό ἐξίσου γεγονός ἀποτελεῖ και ή μελέτη των ἀλλαγῶν που ἐπιφέρει ή συμπεριφορά στό ἄτομο, ἀνάλογα μέ τήν κατάσταση τής υγείας του και ἀντίστροφα. Οί Stanislav Kasl και Sidney Cobb ὄρισαν τούς τύπους τής συμπεριφορᾶς και χαρακτηρίζουν τά τρία στάδια στή διαδικασία τής ασθένειας:

1. Ἡ συμπεριφορά υγείας, ἀναφέρεται σέ κάθε ἐνέργεια που γίνεται από τό ἄτομο που θέλει νά είναι υγιές, μέ σκοπό νά ἀποφύγει τήν ασθένεια ή νά τήν ἀποσπάσει σέ ἕνα στάδιο χωρίς συμπτωματολογία. Οί δραστηριότητες αὐτές μπορεῖ νά περικλείουν ἄσκηση, υγιεινή διατροφή, ἐμβολιασμούς, ὀδοντιατρική φροντίδα κ.ἄ.

2. Ή συμπεριφορά ασθένειας, αναφέρεται σέ κάθε δραστηριότητα πού γίνεται από τό άτομο πού αισθάνεται άρρωστο, νά καθορίσει τήν κατάσταση τής υγείας του καί νά ανακαλύψει μιά ανάλογη θεραπεία. Τέτοιες δραστηριότητες μπορεί νά εΐναι τά γενικά παράπονα γιά τά συμπτώματά του, αίτηση βοήθειας από φίλους, συγγενείς καί πρακτικούς ή μί εξειδικευμένους γιατρούς.

3. Ή συμπεριφορά άρρώστιας, αναφέρεται σέ κάθε δραστηριότητα πού γίνεται από τό άτομο πού θεωρείται άρρωστο, μέ σκοπό νά γίνει «καλά». Περιλαμβάνει τήν αποδοχή θεραπείας από τόν κατάλληλο θεραπευτή, τήν συμμόρφωσή του σέ κάποιες οδηγίες κ.ά.

ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΖΟΝΤΑΣ ΤΟΝ ΡΟΛΟ ΤΟΥ ΑΡΡΩΣΤΟΥ

Πάρα πολλοί έρευνητές έχουν αναπτύξει κάποια καθήκοντα-ύποχρεώσεις πού πρέπει νά αναλάβει τό πρόσωπο πού ενσωματώνει τόν ρόλο άρρώστου. Παρακάτω παραθέτουμε τίς βασικές αυτές ύποχρεώσεις τους κατά Cohen, Lazarus, Moos:

1. Τροποποίηση επιβλαβών περιβαλλοντικών συνθηκών, μέ τρόπο ώστε νά βοηθήσουν στην άνάρρωση. Αυτό περιλαμβάνει συμπεριφορές όπως τήν αλλαγή του τρόπου ζωής, μέ σκοπό τί βοήθεια τής διαδικασίας άνάρρωσης.

2. Άμεση αντιμετώπιση μέ ιατρικό περιβάλλον. Οί άσθενείς συχνά έχουν νά αντιμετωπίσουν ένα ξένο περιβάλλον, μία «ξένη» γλώσσα, γι' αυτό καί πρέπει νά προσαρμοστούν στον ρόλο αυτό, μέ ιδιαίτερη προσοχή, έτσι ώστε νά μίν χάσουν τό προσωπικό τους έλεγχο.

3. Προσαρμογή σέ άρνητικά γεγονότα καί συνέπειες τής ασθένειας. Αυτό περιλαμβάνει φυσικό πόνο, λειτουργικότητα, άνικανότητα κ.ά.

4. Διατήρηση μιάς ικανοποιητικής αυτοεικόνας. Οί πτυχές τής αυτοεικόνας ενός άσθενούς, εΐναι πολλές φορές καθοριστικές γιά τήν πορεία τής ασθένειας. Παράγοντες όπως ή αλλαγή τής εμφάνισης, οί οικογενειακοί, εργασιακοί ρόλοι, ό συνήθης τρόπος αντίδρασης καί πράξης πρέπει νά αντιμετωπιστούν βασιζόμενες στην καινούργια πραγματικότητα.

5. Διατήρηση μιάς λογικής συναισθηματικής ισορροπίας. Ό άσθενής πιθανώς νά γίνει άγχώδης, πανικόβλητος, νά νιώθει πιεσμένος, άβοήθητος, θυμωμένος, άπελπισμένος, ή νά αναπτύξει έχθρικά συναισθήματα απέναντι στό ιατρικό προσωπικό, στην οικογένειά του κ.λπ. Μία ήρεμη, αισιόδοξη στάση καί ή διατήρηση των καλών σχέσεων όμως μπορεί νά αποβεί σημαντική γιά τήν άσθένεια καί τήν διαδικασία τής άνάρρωσης.

6. Διατήρηση ικανοποιητικών κοινωνικών σχέσεων. Οί καινούργιοι ρόλοι μπορεί νά απαιτούν μεγάλες αλλαγές στους συνήθεις τρόπους μέ τούς όποιους σχετιζόταν ό άσθενής μέ τούς άλλους. Έτσι, μπορεί νά ήταν πλήρως ανεξάρτητο άτομο καί τώρα νά χρειαστεί νά ζεί μέ τί βοήθεια τών άλλων.

7. Ανάπτυξη επαρκών σχέσεων μέ τό επαγγελματικό προσωπικό. Μία μεγάλη σύγκρουση του ρόλου τών προσδοκιών καί τών αξιών, πιθανώς νά αναφέρεται στή σχέση καί στήν αντιμετώπιση του προσωπικού ύγείας. Μία δυνατή προσωπικότητα μπορεί νά αντιδράσει σέ ένα περιβάλλον πού απαιτεί ύπακοή. Μία εξαρτημένη προσωπικότητα μπορεί νά βρει τό ιατρικό προσωπικό καί τόν τεχνολογικό τους εξοπλισμό, ψυχρό καί μί θεραπευτικό, καί τέλος,

8. Προετοιμασία γιά ένα άβέβαιο μέλλον. Τό ίδιο το άτομο καί τό περιβάλλον του πρέπει νά είναι προετοιμασμένοι γιά απώλειες τής λειτουργικότητας, ή γιά πιθανό θάνατο.

Η επιτυχία μέ τήν όποία οί άνθρωποι άντεπεξέρχονται σέ αυτές τίς ύποχρεώσεις, ποικίλλει. Όλοι γνωρίζουμε καί ανθρώπους πού έχουν ένα μικρό πρόβλημα αλλά πού τελικά πεθαίνουν. Από τήν άλλη, υπάρχουν άλλοι πού καταφέρνουν νά ζήσουν, έχοντας νά αντιμετωπίσουν αθεράπευτες καί σοβαρότατες ασθένειες. Ό πίο ούσιαστικός λόγος πού μπορεί νά δικαιολογήσει τό προαναφερθέν, είναι τό γεγονός ότι κάθε ασθένεια είναι διαφορετική, μέ ποικίλες μορφές. Υπάρχουν διαφορετικές ασθένειες σέ διαφορετικά μέρη, μέ διαφορετικές συνθήκες εμφάνισης, σέ διαφορετικούς ανθρώπους, σέ διαφορετικές ηλικίες, ιστορικό καί, φυσικά, διαφορετική προσωπικότητα. Κάθε ασθένεια λοιπόν, όπως καί κάθε προσωπικότητα, είναι μοναδική σάν ένα δακτυλικό αποτύπωμα.

Εύκολα, λοιπόν, οδηγούμαστε στό συμπέρασμα πώς ή συνολική αξιολόγηση τών δύσκολων πτυχών, τών πηγών αυτοβοήθειας καί τών στοιχείων τής προσωπικότητας του κάθε ατόμου, του περιβάλλοντος καί τής νόσου (σωματικής ή ψυχικής), μās δίνει τί δυνατότητα νά σχεδιάσουμε συνεργατικά τίς καταλληλότερες παρεμβάσεις, αλλά καί νά δημιουργήσουμε τίς συνθήκες γιά ένα καλύτερο σύστημα πρόληψης καί ύγείας.

Οί ειδικοί ψυχικής ύγείας προσφέρουν εργαλεία-τεχνικές, όπως είναι οί: συντελεστικές μέθοδοι, χαλάρωση, ύπνωση, γνωστικός αυτοέλεγχος, βιοανάδραση, κινητοποίηση, μέθοδοι πού αποσκοπούν στή δημιουργία άντεξαρτήσεων, ένίσχυση τής ψυχικής άνθεκτικότητας, μάθηση κοινωνικών συμπεριφορών κ.λπ, μέ σκοπό τήν ολοκληρωμένη παρέμβαση στήν αποκατάσταση ενός σχήματος ύγείας.

Πέραν καί πάνω από αυτά, ό ίδιος ό άνθρωπος καί σέ ό,τι «ανθρωπίνως»

μπορεί νά ἐλέγξει καί νά ἐπηρεάσει, εἶναι ἡ σπουδαιότερη μεταβλητή στή συνάρτηση προσωπικότητα-υγεία. Σέ αὐτὴν τὴν πολυπαραγοντική κατάσταση, βοηθαί νά θυμόμαστε συχνά ὅτι ἡ ἀπαιτητική ζωὴ πού χτίσαμε, χρειάζεται ἐνέργεια καί πηγὴ τῆς εἶναι ἡ χαρὰ, πού συνάμα εἶναι τὸ καλύτερο φάρμακο γιὰ τὴν ἀσθένεια. Ἡ χαρὰ νά δίνουμε, νά δημιουργοῦμε, νά μοιραζόμαστε, νά σεβόμαστε, νά φροντίζουμε, νά ἀγαπᾶμε τοὺς ἄλλους, τὸν ἑαυτό μας, τὴ φύση, νά ἀπολαμβάνουμε μικρὲς στιγμές, νά δίνουμε νόημα καί χρῶμα σὲ ὅ,τι ζοῦμε, νά μὴν εἴμαστε «οἱ ἀρνητικές μας σκέψεις», νά μὴν ἐγκλωβιζόμαστε σέ συναισθηματικά ἀδιέξοδα, νά ὑπερασπιζόμαστε τίς ἀξίες μας, νά ἀκοῦμε τίς ἀνάγκες μας, νά ἐκπληρώνουμε μικροὺς στόχους κάθε φορὰ, νά ἀντέχουμε τὴ συντροφικότητα καί τὴν μοναξιά μας, νά δίνουμε καί νά μποροῦμε νά ζητᾶμε βοήθεια, νά μὴν εἴμαστε ἓνα μεγάλο «ἐγώ», νά εἴμαστε εὐγνώμονες, νά συγχωροῦμε, νά προχωρᾶμε... καί πόσα ἄλλα νά...

Κλείνοντας, παραθέτουμε τὸ ἰσχυρὸ κίνητρο τῆς θρησκευτικότητας ἑνὸς ἀνθρώπου, τὴν πίστη στὸν Θεὸ ὡς «ἀνώτερο ἱατρὸ καί σύμβουλο ὅλων», πού μπορεῖ νά ἀπαλύνει κάθε πόνο, νά κάνει ὑποφερτὴ κάθε ἀσθένεια, νά ἐνδυναμώσῃ τὸ ψυχικὸ δυναμικὸ, νά μειώσῃ τοὺς γνωστικούς κραδασμούς, νά φωτίσῃ τὰ σκοτεινὰ μονοπάτια μιᾶς δυσφορικῆς καθημερινότητας, νά κάνει πρὸ διαχειρίσιμα τὰ δυσφορικὰ συναισθήματα καί νά καλύψῃ τὰ ὑπαρξιακὰ κενά. Ὡς μὴν ξεχνᾶμε ὅτι ἡ «Θεραπεία τῆς Προσευχῆς» ἀποτέλεσε ἀνὰ τὸν κόσμον τίτλο πολλῶν ἄρθρων καί θέμα ἐρευνῶν γιὰ ἓνα προφανές ζήτημα, καί πολλές ἱατρικὲς σχολὲς ἔχουν ἤδη ἐντάξῃ τμῆματα ἐκμάθησης τῶν σπουδαστῶν, πάνω στὴν προσέγγιση τῶν θρησκευτικῶν «πιστεύω» τῶν ἀσθενῶν, γιατί παρ' ὅλες τίς ἀντιδράσεις, εἶναι δύσκολο νά ἀμφισβητήσῃ τελικὰ κάποιος τὰ ἑκατομμύρια τῶν ἀνθρώπων στὸν κόσμον πού βρῖσκουν ἀνακούφιση καί παρηγοριά γιὰ τὴν ἀσθένειά τους μέσα ἀπὸ τὴ θρησκεία. Ἡ θρησκεία, γιὰ ὅλα αὐτὰ τὰ ἑκατομμύρια τῶν ἀνθρώπων πού νοσοῦν, εἶναι ἡ πηγὴ κινήσεως, ἐλπίδας, αἰσιοδοξίας, ἡ προστασία ἀπὸ ὑπαρξιακὰς ἀπειλές, ἐκείνη πού καταπραΰνει τὰ στρεσογόνα ἐρεθίσματα, πού λειτουργεῖ προστατευτικά γιὰ μιὰ ἰσορροπημένη ζωὴ, πού λειτουργεῖ ὡς μηχανισμὸς ἀντιμετώπισης καί παρηγορίας, πηγὴ καί ἐνίσχυση τῶν ψυχικῶν μας ἀποθεμάτων, ἀλλὰ καί δάσκαλος τῆς χαρᾶς, τῆς ἀνευ ὁρων ἀποδοχῆς καί τῆς συγχώρεσης. Ἡ Ἐκκλησία ἀποτελεῖ θεραπευτήριον καί συμβάλλει στή σωματικὴ καί ψυχικὴ ἀποσυμφόρηση, προσφέροντας τὰ μέγιστα γιὰ τὴν πνευματικὴ τελείωση τοῦ ἀνθρώπου.

Πάντοτε, ἀλλὰ εἰδικὰ σήμερα, σέ μιὰ ἐποχὴ ἔντονης ἀβεβαιότητας, ἀδυναμίας, εὐαλωτότητας, ἀνατροπῶν, κρίσεων, φόβου, ἀνασφάλειας, ἐμεῖς οἱ

«δυνατοί» άνθρωποι καλούμαστε να αντιμετωπίσουμε μία πληθώρα ψυχικών και σωματικών προβλημάτων. Είναι επιλογή μας να διαλέξουμε, λοιπόν, ως υγιείς ή και ασθενείς, μέ ποιούς, μονομερείς ή συνεργατικούς τρόπους, θέλουμε να ενισχύσουμε τὰ ἀποθέματά μας, να νικήσουμε τόν ἀρνητισμό, να ἀπολαύσουμε μία διαχειρίσιμη καθημερινότητα, ἀκόμη και να βιώσουμε θαύματα γιατί «Τὰ ἀδύνατα παρ' ἀνθρώποις δυνατά ἐστι παρὰ τῷ Θεῷ». Είναι επιλογή μας να υιοθετήσουμε ἕνα βιοψυχοκοινωνικό μοντέλο υγείας και να ἀποδεχτοῦμε ὅτι ἡ «ἐπίσκεψη» μᾶς ἀσθένειας στή ζωή μας θέλει να μᾶς θυμίσει, να μᾶς διδάξει κάτι, ἔχοντας στόν νοῦ μας, τὰ λόγια τοῦ Ἱπποκράτη:

«Ένας σοφός ἄνθρωπος πρέπει να θεωρεῖ ὅτι ἡ υγεία εἶναι ἡ μεγαλύτερη ἀνθρώπινη εὐλογία και να μάθει πῶς μπορεῖ μέ τήν ἴδια του τή σκέψη να ἀντλεῖ ὄφελος ἀπό τήν ἀσθένειά του».

ΠΗΓΕΣ

Barnes P. & Oates J. et al. (1984), *Personality, Development and Learning. A reader*. G.B: Hodder and Stoughton.

Borrell-Carrio F, Suchman AL, Epstein RM, *The biopsychosocial model 25 years later: principles, practice, and scientific inquiry*. Ann Fam Med 2004;2:576-582.

Γελανίδη Ν. (1985). *Η προσωπικότητα και ὁ χαρακτήρας κάτω ἀπό τό πρίσμα τῆς ἐπιστημονικῆς Ἔρευνας*. Ἀθήνα, Στεφανῆς.

Cervone D., & Pervin, L. (2013), *Θεωρίες Προσωπικότητας - Ἔρευνα και Ἐφαρμογές*. Ἀνδρέας Μπρούζος (Ἐπιμ.) Ἀθήνα, Gutenberg.

Charmaz K. Contrada RJ, Ashmore RD, *From the 'sick role' to stories of self: understanding the self in illness, Self, Social Identity, and Physical Health*, 1999, Oxford University Press (pg. 209-39).

Costa, P.T.j & Mc Crae, R.R. (1985), *The NEO Personality Inventory*. Odessa, FL, Psychological Assessment Resources.

Deary IJ-Weiss A, Batty GD, *Intelligence and Personality as Predictors of Illness and Death: How Researchers in Differential Psychology and Chronic Disease Epidemiology Are Collaborating to Understand and Address Health Inequalities*. Psychol Sci Public Interest. 2010;11(2):53-79. doi:10.1177/1529100610387081

Goubert L., Craig KD, Vervoort T, et al., *Facing others in pain: the effects of empathy*, Pain, 2005, vol. 118 (pg. 285-8).

Endler S. (1976), *Psychology and personality*, New York, Wiley.

Friedman B. (1987), *Personality factors in psychology*, London, The Open University.

Gerssat F. (1989), *Personnalite*, Paris, Presses Universitaires de France.

Gerssat F. (1990), *Psychologie de la personnalite*, Paris, Presses Universitaires de France.

Goldberg L.R., (1990), «An alternative description of personality: The big five factor structure». *Journal of personality and social psychology*, 59, 1216-1229.

- Hall S. (1957), *Theories of personality*, New York, Wiley.
- Higgins ET. «Beyond pleasure and pain», *Am Psychol*, 1997, vol. 52 (pg. 1280-300).
- Καλαντζή-Αξίζι Α. (1999), *Εφαρμοσμένη Κλινική Ψυχολογία στο χώρο της υγείας*. Αθήνα, Έλληνικά Γράμματα.
- Καραδήμιας Ε. (2005), *Ψυχολογία της υγείας, Θεωρία και κλινική πράξη*, Αθήνα, Τυπωθήτω.
- Kaplein A. et al. (1989), *Behavioral Medicine. New Edition*. New York, Macmillan.
- Καυκαλίδης Ζέφυρος Α., *Οι πρωτοπόρες έρευνες του Έλληνα ψυχιάτρου Α. Καυκαλίδη στον χώρο της δηλωτικής επιστήμης και της προγεννητικής ψυχολογίας και ιατρικής, Ιατρικά Χρονικά Β.Δ. Ελλάδος, Κέρκυρα, εκδόσεις Τυποεκδοτική, τόμ. 2, τεύχ. 2, 2000, σ. 132, 137*
- Κουλάκογλου Κ. (2002), *Ψυχομετρία και Ψυχολογική Αξιολόγηση 2η έκδοση*, Αθήνα, Παπαζήση.
- Κουτσογιανόπουλος Β. (1992), *Έγχειρίδιο κοινωνικής Ιατρικής*. Θεσσαλονίκη, Κυριακίδη.
- Lawrence P. Pervin, Oliver P. John (2001), *Θεωρίες προσωπικότητας, έρευνα και εφαρμογές*, Έκδόσεις Τυπωθήτω.
- Loeser DJ. «The future: Will pain be abolished or just pain management specialists?» *PAIN Clinical Updates 2000,VIII:1-4*.
- Luudin R. (1961), *Personality. A behavioral analysis* Second ed. New York, Macmillan.
- Millon T., Grossman S., Millon C., Meagher S. & Ramnath, R. (2004). *Personality Disorders in Modern Life* (2nd edit.). New Jersey, John Wiley & Sons.
- Morley S., *Psychology of pain*. Br. J. Anaesth. 2008,101(1): 25-31.
- Naville P., *Η ψυχολογία της συμπεριφοράς*. Αθήνα, Κάλβος.
- Ποταμιάνος Γ., & Παπαστάμιου Σ. (2002), «Η μελέτη της προσωπικότητας: Μιά κριτική προσέγγιση». Στο βιβλίο του Γ. Ποταμιάνου & συν. (Επιμ.), *Θεωρίες Προσωπικότητας και Κλινική Πρακτική* (5η έκδ.). Αθήνα, Έλληνικά Γράμματα.
- Παπαδάτου Δ. & Αναγνωστόπουλος Φ. (1995), *Η ψυχολογία στο χώρο της υγείας*, Αθήνα: Έλληνικά Γράμματα.
- Πιντέρης Γ. (1984), *Προσωπικότητα και Ύγεια. Βιβλίο Ι*. Αθήνα, Θυμάρι.
- Πιντέρης Γ. (1988), *Προσωπικότητα και Ύγεια. Βιβλίο ΙΙ*. Αθήνα, Θυμάρι.
- Plomin R., Bergeman C.S., (1991), «The nature of nature: Genetic influence of environmental measures». *Behavioral and Brain Sciences*, 14, 375-385.
- Sarafino E. (1990), *Health psychology. Bio-psychosocial Interactions*. New York, Wiley.
- Sensakovic M. (1987), *Preventing illness (before and after)*, New Jersey, Rytger.
- Sheridan Ch. & Radmacher S. (1992), *Health psychology. Challenging the biomedical model*. New York, Wiley.
- Susser M. (1973), *Causal thinking in the health sciences*, New York, Oxford Un press.
- Τούντας Γ. (2000), *Κοινωνία και Ύγεια*, Αθήνα, Όδυσσέας – Νέα Ύγεια.
- Vollrath M. (2006), *Handbook of Personality and Health*. Chichester, W.S. England, John Wiley & Sons Ltd.
- Χαραλαμπίδου Β. (1987), *Η ανάπτυξη της προσωπικότητας*, Αθήνα, Gutenberg.

